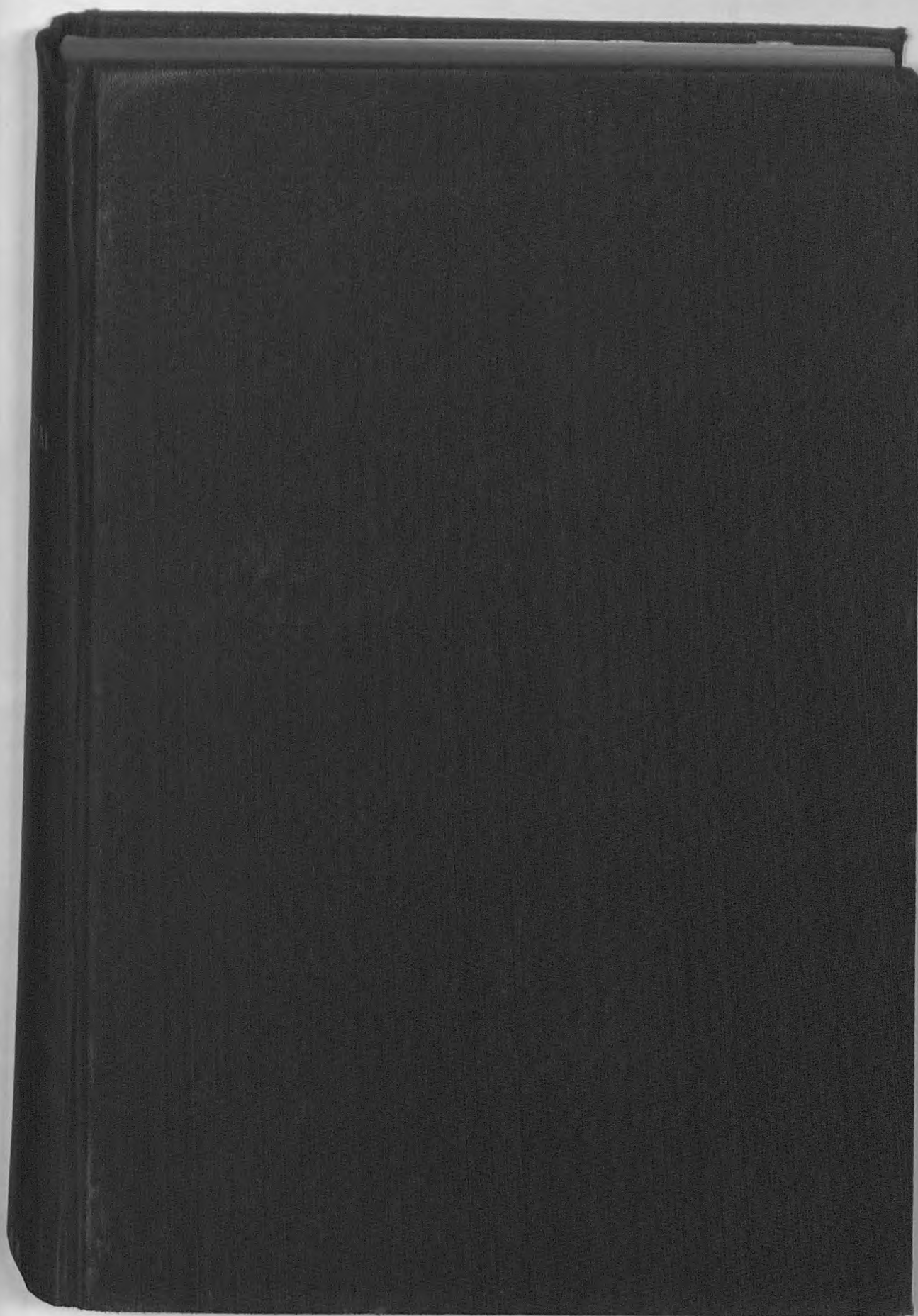

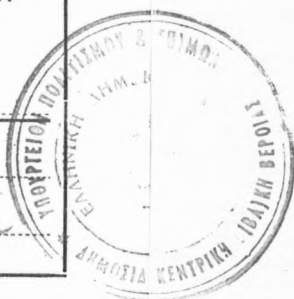
Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΒΕΡΟΙΑΣ

300
Nº 11.

*Αριθ. είδ. 9905

Εξ αγοράς Δωρεά
Επ. Καλλιγιά

GRVTR-00546

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

9905

ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΛΛΙΓΑ

ΜΕΛΕΤΑΙ

ΝΟΜΙΚΑΙ, ΠΟΛΙΤΙΚΑΙ, ΟΙΚΟΝΟΜΟΛΟΓΙΚΑΙ,
ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ, ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑΙ κλπ.

ΚΑΙ ΛΟΓΟΙ

ΕΝ ΤΗ ΕΘΝΟΣΥΝΕΛΕΥΣΕΙ ΚΑΙ ΤΗ ΒΟΥΛΗ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΝΟΜΙΚΑΙ, ΠΟΛΙΤΙΚΑΙ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΟΛΟΓΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΑΙ

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Π. ΚΑΛΛΙΓΑ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ

ΑΝΕΣΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ

1899

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας
Αρ. 60. 3305

Πᾶν γνήσιον ἀντίτυπον φέρει τὴν ὑπογραφὴν τοῦ ἐκδότου.

Σαμψ.

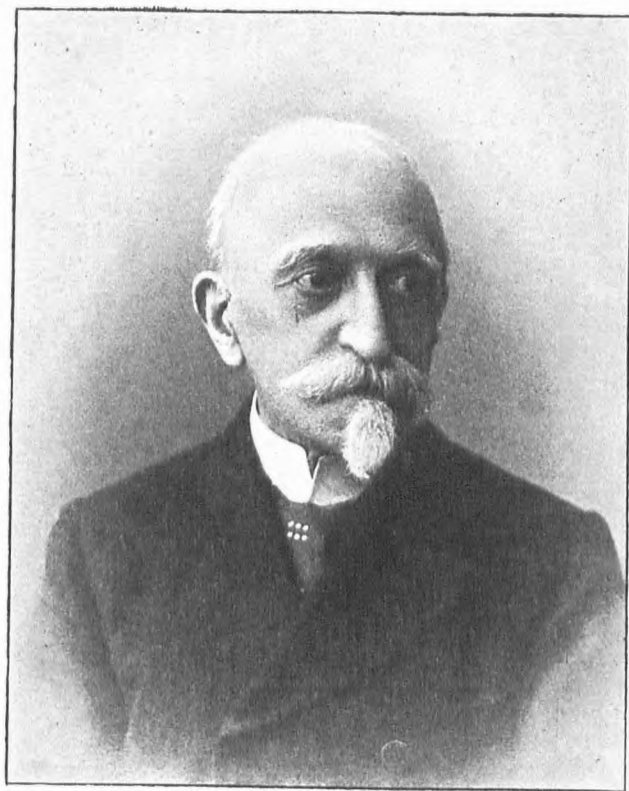
ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΝΟΜΙΚΑΙ, ΠΟΛΙΤΙΚΑΙ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΟΛΟΓΙΚΑΙ
ΜΕΛΕΤΑΙ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

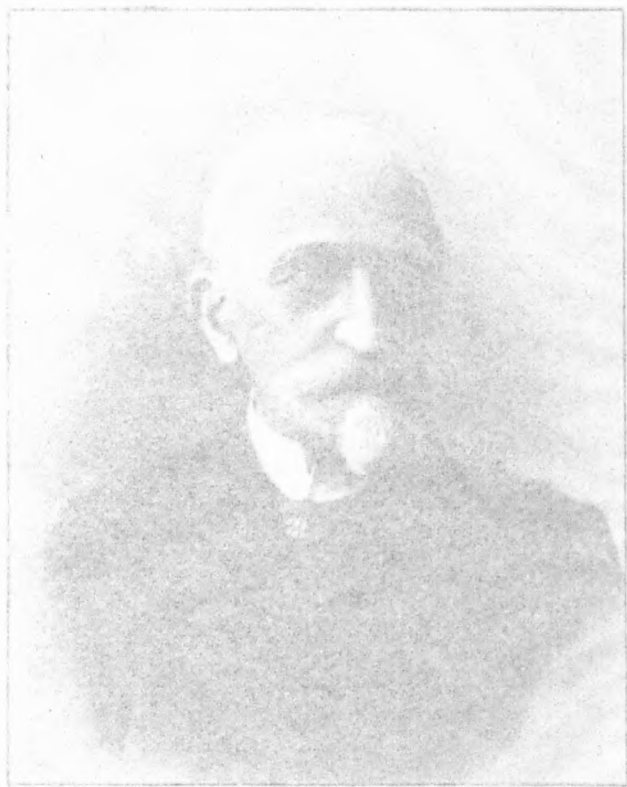
Handwritten signature in cursive script.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Λαβὼν ἐκ τῆς κληρονομίας τοῦ ἐμοῦ Πατρὸς τὸ πολυτιμώτατον αὐτῆς μέρος, ἦτοι πάνθ' ὅσα ἡ εὐρεῖα Αὐτοῦ διάνοια ἐπὶ μακρὸν οἰκράν ἐτῶν παρήγαγεν, ἐθεώρησα ὡς πρωτίστην ἐκδηλωσὶν σκεπτικῶν καὶ στοργῆς πρὸς τὴν μνήμην Ἐκείνου, ὃν ὑπὲρ πάντων ἄλλων ἠγάπησα, νὰ περισυλλέξω πᾶν ὅ,τι κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ βίου αὐτοῦ συνέγραψεν ἢ ἀπήγγειλεν, ἐκ τούτων δὲ ἐκλέγων ὅσα θύναται καὶ σήμερον ἀναγιγνωσκόμενα νὰ ὦσι χρήσιμα, ἀναδημοσιεύω ταῦτα, πεποιθὼς ὅτι τὸ ἐπιτελούμενον τοῦτο καθήκον δὲν θέλει ἀποδῇ ἄσκοπον.

Τὰς δημοσιεύσεις ταύτας συμφώνως τῇ ὑλῇ διήρεσσιν εἰς τρία μέρη (τόμους). Καὶ τὸ μὲν πρῶτον περιλαμβάνει 1) Τὴν βιογραφίαν τοῦ Παύλου Καλλιγᾶ, ἣν ὁ πατρικός φίλος καὶ διαπρεπὴς νομοδιδάσκαλος Κος Ἀλκιβιάδης Κρασοῦς εὐγενῶς ἀνέλαβε νὰ συγγράψῃ, καθὼς κάλλιον παντὸς ἄλλου γνωρίζων τὰ τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ δημοσίου βίου καὶ κατὰ βάθος μελέτησας καὶ ἐκτιμῶν τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἐφ' ᾧ καὶ πλείονας ὀφείλω αὐτῷ χάριτας. 2) Νομικὰς μελέτας, ἦτοι διατριβὰς περὶ τοῦ Πολιτικοῦ, Ποινικοῦ καὶ Κανονικοῦ Δικαίου, δημοσιευθείσας κατὰ καιροὺς εἰς διάφορα πιστημονικά περιοδικὰ συγγράμματα, ἐφημερίδας καὶ ἰδιαίτερα τὴν ἐκτὴν ἢ ἀπαγγελθείσας ἐν δημοσίαις διαλέξεσιν. Ἐκ τῶν μελετῶν αὐτῶν πορालείπω τὰς ἐν τῷ «Συστήματι τοῦ Ῥωμαικοῦ Δικαίου» περιληφθείσας, ὡς τὰς περὶ Μεταγραφῆς καὶ Παραγραφῆς, αἵτινες ἐδημοσιεύθησαν μὲν τὸ πρῶτον ἐν τῷ νομικῷ περιοδικῷ «Θέμιδι» ἐν ἔτει 1840 καὶ 1861, κατόπιν ὅμως ἐπεξεργασθεῖσαι περιελήφθησαν ἐν τῷ Συστήματι τοῦ Ῥωμαικοῦ Δικαίου. Ἐν τῇ περὶ Κατοικίας διατριβῇ, καθὼς διαφόρως πραγματευομένην ἐν τῷ Συστήματι, ἀναδημοσιεύω ἐνταῦθα. 3) Πολιτικὰς καὶ Οἰκονομολογικὰς μελέτας, δημοσιευθείσας ἐπίσης ἐν περιοδικῇ συγγραμμασίν, ἐφημερίσιν ἢ ἰδιαίτεροις φυλλαδίοις.

Handwritten signature in cursive script.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Λαβὼν ἐκ τῆς κληρονομίας τοῦ ἐμοῦ Πατρὸς τὸ πολυτιμώτατον αὐτῆς μέρος, ἤτοι πάνθ' ὅσα ἡ εὐρεῖα Αὐτοῦ διάνοια ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν παρήγαγεν, ἐθεώρησα ὡς πρωτίστην ἐκδήλωσιν σεβασμοῦ καὶ στοργῆς πρὸς τὴν μνήμην Ἐκείνου, ὃν ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἠγάπησα, νὰ περισυλλέξω πᾶν ὅ,τι κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ βίου αὐτοῦ συνέγραψεν ἢ ἀπήγγειλεν, ἐκ τούτων δὲ ἐκλέγων ὅσα δύνανται καὶ σήμερον ἀναγινωσκόμενα νὰ ὦσι χρήσιμα, ἀναδημοσιεύω ταῦτα, πεποιθὼς ὅτι τὸ ἐπιτελούμενόν τοῦτο καθήκον δὲν θέλει ἀποβῇ ἄσκοπον.

Γὸς δημοσιεύσεις ταύτας συμφώνως τῇ ὕλῃ διήρessa εἰς τρία μέρη (τόμους). Καὶ τὸ μὲν πρῶτον περιλαμβάνει 1) Τὴν βιογραφίαν τοῦ Παύλου Καλλιγᾶ, ἣν ὁ πατρικὸς φίλος καὶ διαπρεπὴς νομοδιδάσκαλος Κος Ἀλκιβιάδης Κρασσᾶς εὐγενῶς ἀνέλαβε νὰ συγγράψῃ, καθὼς κάλλιον παντὸς ἄλλου γνωρίζων τὰ τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ δημοσίου βίου καὶ κατὰ βάθος μελετήσας καὶ ἐκτιμῶν τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἐφ' ᾧ καὶ πλείστας ὀφείλω αὐτῷ χάριτας. 2) Νομικὰς μελέτας, ἥτοι διατριβὰς περὶ τοῦ Πολιτικοῦ, Ποινικοῦ καὶ Κανονικοῦ Δικαίου, δημοσιευθείσας κατὰ καιροὺς εἰς διάφορα ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ συγγράμματα, ἐφημερίδας καὶ ἰδιαίτερα τεύχη ἢ ἀπαγγελθείσας ἐν δημοσίαις διαλέξεσιν. Ἐκ τῶν μελετῶν τούτων παραλείπω τὰς ἐν τῷ «Συστήματι τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Δικαίου» περιληφθείσας, ὡς τὰς περὶ Μεταγραφῆς καὶ Παραγραφῆς, αἵτινες ἐδημοσιεύθησαν μὲν τὸ πρῶτον ἐν τῷ νομικῷ περιοδικῷ «Θέμιδι» ἐν ἔτει 1846 καὶ 1861, κατόπιν ὅμως ἐπεξεργασθεῖσαι περιελήφθησαν ἐν τῷ Συστήματι τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Δικαίου. Τὴν περὶ Κατοικίας διατριβὴν, καθὼς διαφόρως πραγματευομένην ἢ ἐν τῷ Συστήματι, ἀναδημοσιεύω ἐνταῦθα. 3) Πολιτικὰς καὶ 4) Οἰκονομολογικὰς μελέτας, δημοσιευθείσας ἐπίσης ἐν περιοδικῶς συγγράμμασιν, ἐφημερίσιν ἢ ἰδιαίτεροις φυλλαδίοις.

Τὸ δεύτερον μέρος ἀπαρτίζεται 1) ἐξ ἱστορικῶν μελετῶν, παραλειπομένων τῶν ἐν ἔτει 1882 ἐκδοθεισῶν ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἐν ἰδιαιτέρῳ τόμῳ ὑπὸ τὸν τίτλον «Μελέται καὶ Λόγοι», ἐν ᾧ περιέχονται αἱ ἐξῆς ἱστορικαὶ διατριβαί· α') Περὶ τῆς ἐν Φλωρεντία Συνόδου, β') Περὶ Δουλοπαροικίας παρὰ Ῥωμαίοις καὶ Βυζαντίοις καὶ περὶ φορολογικῶν διατάξεων, γ') Περὶ τοῦ τυπικοῦ τῆς Βυζαντίου Αὐλῆς, καὶ δ') Περὶ τῆς στάσεως τοῦ Νίκα, — ὡς καὶ τῶν ἐν ἔτει 1894 ἐκδοθεισῶν «Μελετῶν Βυζαντινῆς Ἱστορίας ἀπὸ τῆς πρώτης μέχρι τῆς τελευταίας ἀλώσεως (1204—1453)»· 2) Ἐκ Βιβλιογραφιῶν καὶ 3) ἐκ φιλοσοφικῶν καὶ φιλογικῶν μελετῶν, περιηγήσεων, βιογραφιῶν, κλπ. Ἐν τῷ μέρει τούτῳ δὲν δημοσιεύω τὴν Μυθιστορίαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Θάνατος Βλέκας» τὴν ἀρχικῶς ἐν τῇ «Πανδώρα» ἐν ἔτει 1855 δημοσιευθεῖσαν, καθότι αὕτη ἐσχάτως ἔχει ἀναδημοσιευθῇ ἐν ἰδιαιτέρῳ τεύχει ὑπὸ τοῦ ἐκδότου τῆς «Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης» κ. Γουλιέλμου Μπάρτ.

Τέλος ὁ τρίτος τόμος θέλει περιλάβει τοὺς ἐν τῇ Β' Ἐθνοσυγχεύσει καὶ ἐν τῇ Βουλῇ κατὰ τὰ ἔτη 1879—1881 καὶ 1882—1885 ἀπαγγελομένους κυριωτέρους πολιτικούς λόγους πλὴν τῶν ἐν τῷ ἀνωτέρῳ μνημονευμένῳ τόμῳ τῶν Μελετῶν καὶ Λόγων ἐν ἔτει 1882 δημοσιευθέντων.

Ἐλπίζω ὅτι ἐκ τῶν δημοσιευμάτων τούτων νὰ μὴ προέκυψεν οὐσιώδης τις παράλειψις, διότι πρὸς ἀποφυγὴν τοιαύτης καὶ ἰδίως πρὸς ἀνεύρεσιν πάσης διατριβῆς ἢ λόγου κατέβαλον πᾶσαν προσπάθειαν.

Ἐν Ἀθήναις τὴν 15 Σεπτεμβρίου 1898.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΛΛΙΓΑ

ΥΠΟ

ΑΛΚ. ΚΡΑΣΣΑ

“Clarorum virorum facta moresque
posteris tradere, antiquitus usita-
tum est“. Tacit. Agricola § 1.

Ὁ Παῦλος Καλλιγᾶς ἐγεννήθη ἐν Σμύρνῃ ἐν ἔτει 1814, ἐκ πατρὸς μὲν Παναγῆ Καλλιγᾶ, εὐπόρου ἐμπόρου καταγο- μένου ἐκ τῆς κωμοπόλεως Καλλιγᾶτα, τῆς τερπνῆς καὶ περι- καλλοῦς περιοχῆς τῆς ἐν Κεφαλληνίᾳ Λιβαθοῦς, ἐκ μητρὸς δὲ Σοφίας, τὸ γένος Μαυρογορδάτου, ἐκ Σμύρνης. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἔφερε τὸ ἐπώνυμον Ἀννινος, τὸ δὲ ὄνομα Καλλιγᾶς ἦν προσωνομία ὡς ἐκ τῆς ἐξ ἧς κατήγετο κωμοπόλεως, καθ' ἃ τοῦτο εἴθισται ἐν Κεφαλληνίᾳ, ἀλλ' ὁ υἱὸς αὐτοῦ Παῦλος ἐτήρησε μόνην τὴν προσωνομίαν Καλλιγᾶς.

Ὅτε ἐν ἔτει 1821 ἐξεργράγη ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάστασις, γε- νικὴ ἤρξατο καταδίωξις καὶ σφαγὴ τῶν ἐν Τουρκίᾳ χριστι- αῶν, οἵτινες φεύγοντες τὴν μάχαιραν τοῦ ἀπηνόου διώκτου ἐγκατέλειπον κινητὰ καὶ ἀκίνητα καὶ πᾶσαν ἄλλην περιουσίαν ζητοῦντες ἄσυλον εἰς τὰς διαφόρους τῆς Εὐρώπης πόλεις. Αὐτὸ τοῦτο τὸ ἔτος καὶ ὁ Παναγῆς Καλλιγᾶς ἐγκατέλιπε τὴν Σμύρνην καὶ μετὰ τῆς συζύγου αὐτοῦ Σοφίας καὶ τῶν δύο τέκνων του Παύλου καὶ Μαρίας ἀπῆλθεν εἰς Τεργέστην, ἐνθα καὶ ἐγκατέστη εἰς τὴν ἐμπορίαν ἐπιδοθείς. Ὁ νοήμων καὶ ὑπε-

ρήφανος Κεφαλλήν Παναγῆς Καλλιγᾶς ταχέως διαγνούς τὴν ἔκτακτον τοῦ Παύλου εὐφυΐαν, ὡς τῆς ἡλικίας πρὸς τὰ γράμματα ὀργῶντος, δὲν παρέδωκεν αὐτὸν εἰς τὸν κερδῶν Ἑρμῆν, ἀλλὰ προώρισεν εἰς τὴν ἐκμάθησιν ἐπιστήμης. Τὰς γυμνασιακὰς αὐτοῦ σπουδὰς διεξῆλθεν ὁ Παῦλος Καλλιγᾶς ἐν Λυκείῳ τῆς Γενεύης τῆς Ἑλβετίας, ἐν ᾧ ἐπίσης ἐξεπαιθεύετο καὶ εὐγενὴς γόνος ἐνδόξου οἰκογενείας, φίλος δ' ἅμα καὶ συνάδελφος ὕστερον γενόμενος τοῦ Παύλου Καλλιγᾶ, ὁ ἀείμνηστος τοῦ Πανεπιστημίου καθηγητῆς Ἰωάννης Σοῦτσος. Ἐν Γενεύῃ παρέμεινε μέχρι τοῦ ἔτους 1830, μεθ' ὃ ἐπανάκαμψεν εἰς Τεργέστην, ἐνθα καὶ ἐνδιέτριψε μέχρι τοῦ ἔτους 1832 χάριν τῆς ἐπισφαλοῦς υἰείας τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ὅστις καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀπεβίωσεν.

Ἐν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἔτος, μετέβη χάριν τῆς πανεπιστημιακῆς ἐκπαιδεύσεως εἰς Μονάχον, ἐνθα, ὅπως ἐπιτραπῇ αὐτῷ νὰ ἐγγραφῇ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ, ἐδέχθη πρότερον νὰ ὑποβληθῇ εἰς γυμνασιακὴν ἐξέτασιν, διὸ καὶ ἔλαβεν ἀπολυτήριον Γυμνασίου φέρον χρονολογίαν τὸ ἔτος 1834, ὑπογραφὴν δὲ τὴν τοῦ «Döllinger» ὡς βασιλικοῦ ἐπιτρόπου.

Ὁ νεαρὸς τοῦ Πανεπιστημίου φοιτητῆς πάσης ἄλλης ἐπιστήμης τὴν τῆς νομικῆς ἐκμάθησιν προείλετο, ἀλλ' ἡ ἰδιοφυΐα αὐτοῦ, ἡ ἀπὸ τῆς νεωτάτης ἐκδηλωθεῖσα ἡλικίας, ὥθησεν αὐτὸν τὸ πρῶτον εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς φιλοσοφίας καὶ ἱστορίας, διὸ καὶ ἐν Μονάχῳ τῶν πανεπιστημιακῶν αὐτοῦ σπουδῶν κατήρξατο ἀπὸ τῶν φιλοσοφικῶν καὶ ἱστορικῶν διδασμάτων. Ἐν Μονάχῳ παρέμεινε μέχρι τοῦ ἔτους 1835, μεθ' ὃ ἀπῆλθεν εἰς Βερολῖνον, τὸ πνευματικὸν τότε κέντρον τοῦ γερμανικοῦ πολιτισμοῦ, ἐν ᾧ ἐδίδασκον οἱ ἐξοχώτεροι τῆς Γερμανίας ἄνδρες.

Κατὰ παράδοξον ἀλλ' εὐτυχῇ συγκυρίαν ἀνετράφη ἐπιστημονικῶς διὰ τῶν ἀρχῶν τῶν δύο ἐνδόξων τῆς Γερμανίας σχό-

λῶν, αἵτινες χάριν τῆς σημαίας αὐτῶν ἔχυσαν ποταμούς με-
λάνης, πολυειδῶς τὴν ἐπιστημονικὴν ἐξυπηρετήσασαι ἔρευναν.
Ἐκεῖ ἐν Βερολίῳ ἤντλησε τὸν ἀληθῆ τῆς μαθησεως καὶ τῆς
ἐπιστήμης χυμὸν ἐκ τῶν διδαγμάτων τῆς παντοδυνάμου τότε
φιλοσοφικῆς σχολῆς τοῦ Ἑγέλου. Τὸ πρῶτον μαθητὴς ἀλλὰ
τάχιστα φίλος καὶ στενὸς μάλιστα ἐγένετο τοῦ περιφανεστέρου
τῆς σχολῆς ταύτης τέκνου καὶ ἀπολογητοῦ, τοῦ βαθυνουστάτου
φιλοσόφου, ἱστορικοῦ καὶ νομικοῦ, ἅμα δὲ καὶ ποιητοῦ Ἐδουάρ-
δου Γκανσίου, οὗ αἱ ἀρχαὶ καὶ τὰ διδάγματα μεγάλῃν καὶ
καταφανῇ ἔσχον εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτοῦ μόρφωσιν ἐπί-
δρασιν, ἥτις καθ' ἅπαντα τὸν μακρὸν καὶ πολύτροπον ἐπιστη-
μονικὸν αὐτοῦ βίον ἀείποτε ἐξεδηλοῦτο. Ἐν παντὶ αὐτοῦ ἔργῳ
προεξάρχει καὶ διαλάμπει τὸ πνεῦμα τῆς φιλοσοφικῆς συζητή-
σεως καὶ τῆς ἱστορικῆς ἐρεῦνης. Ἐφοδίων ἔχων ὁ Παῦλος
Καλλιγᾶς τὰ διδάγματα τῆς φιλοσοφίας καὶ ἱστορίας εἰσῆρ-
χετο εἰς τὴν αἵθουσαν τοῦ ἀρχηγέτου τῆς ἱστορικῆς σχολῆς
Φρειδερίκου Καρόλου Σαβινύ, ὅστις τὴν πρὸ αὐτοῦ ἄμορφον
ὕλην τῆς πολυτίμου παρακαταθήκης τοῦ ῥωμαϊκοῦ πολιτι-
σμοῦ κατέστρωσεν εἰς σύστημα δικαίου.

Παρά τοῦ ἐνδόξου τούτου νομοδιδασκάλου καὶ μύστου τῆς
ῥωμαϊκῆς νομοθεσίας ἐδιδάχθη διὰ τῆς ἱστορικῆς μελέτης
ὅποῖον τὸ θετικὸν δίκαιον καὶ αἱ ἀρχαὶ αὐτοῦ, τί ἐμάρανεν ὁ
χρόνος καὶ τί ἀκμαῖον καὶ θαλερὸν ὑπολείπεται ἐκ τῆς νομοθε-
σίας τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, ἣν ἐμέλλε νὰ διδάξῃ ἐν τῇ πα-
τρίδι αὐτοῦ. Ἐκ Βερολίνου μετέβη ὕστερον εἰς Ἑνδελβέργην,
ἐνθα τὴν 23 τοῦ μηνὸς Αὐγούστου τοῦ ἔτους 1837, πρυτα-
νεύοντος τοῦ σπουδαιωτάτου τότε τῶν διδασκάλων τῆς ποινι-
κῆς νομοθεσίας Mittermaier, ἀνηγορεύθη διδάκτωρ τοῦ δικαίου
σὺν τῷ βαθμῷ «*insigni cum laude*».

Ἡ Ἑλλάς ἀπὸ δεκαετίας ἤδη μετὰ μακρὰν καὶ πεισμα-
τώδη πάλην εἶχεν ἐπανακτήσει τὴν ἐλευθερίαν αὐτῆς, τὰ δὲ
ἅπανταχοῦ τῆς Εὐρώπης διεσπαρμένα τέκνα ἔσπευδον νὰ ἐγ-

κατασταθῶσιν εἰς τὸ πάτριον ἔδαφος καὶ νὰ ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τοῦ ἐκπολιτιστικοῦ προορισμοῦ τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος.

Οὕτω συγκεκροτημένος ὁ Παῦλος Καλλιγᾶς κατῆλθεν εἰς Ἑλλάδα καὶ μετέβη ἐν Ναυπλίῳ, ὅπως παραμυθήσῃ τὴν μητέρα αὐτοῦ, ἣν βαθέως ἐπύκρνανεν ὁ θάνατος τῆς μόνης αὐτῆς θυγατρὸς Μαρίας, συζύγου τοῦ διαπρεποῦς ἱατροῦ καὶ καθηγητοῦ τῆς μαιευτικῆς ἐν τῷ Ἑθνικῷ Πανεπιστημίῳ, τοῦ Νικολάου Κωστή, καὶ μητρὸς τοῦ σοφοῦ καὶ ἐμβριθοῦς καθηγητοῦ τοῦ ποινικοῦ δικαίου Κωνσταντίνου Ν. Κωστή.

Ἔτος ὕστερον ἦλθεν ἀπὸ Ναυπλίου εἰς Ἀθήνας, καὶ ἐν τῷ ἀρτισυστάτῳ τότε Ὁθωνεῖῳ Πανεπιστημίῳ ἐδίδαξεν ὡς ὑφηγητῆς ἀπὸ τοῦ ἔτους 1838 μέχρι τοῦ ἔτους 1843 τὸ φυσικὸν δίκαιον, λαβὼν ἅμα καὶ τὴν πρὸς ἐνάσκησιν τοῦ δικηγορικοῦ ἐπαγγέλματος ἄδειαν, κατὰ δὲ τὴν μεταπολίτευσιν τῆς τρίτης Σεπτεμβρίου τοῦ ἔτους 1843 διωρίσθη ἐπίτιμος καθηγητῆς τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου ἀντὶ τοῦ Αἰμιλίου Ἑρτσόγ, ἀπολυθέντος τῆς θέσεως καθηγητοῦ ὡς ἐκ τοῦ κατὰ τῶν ἑτεροχθόνων νόμου. Ἐν ἔτει 1845 ἀπελύθη τῆς θέσεως τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου. Κατὰ τὸ ψήφισμα τῆς συνελεύσεως τῆς συνελεύσεως μετὰ τὴν τρίτην Σεπτεμβρίου ἢ «Ἐστία τῶν φώτων», ὡς λέγει τὸ ψήφισμα, ἦτοι τὸ Πανεπιστήμιον, ἐκέκτητο τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέγῃ ἴδιον αὐτὸ βουλευτὴν, ὁ δὲ Ἰωάννης Κωλέττης, ὁ τότε πρωθυπουργὸς καὶ ὑπουργὸς τῆς Παιδείας, ἀμείλικτον καὶ πατριαστικὸν διεξάγων πόλεμον κατὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, ἀπετόλμησε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὰ μύχια τῆς συνειδήσεως τοῦ καθηγητοῦ καὶ νὰ ἐπιβάλῃ βουλευτὴν ἕτερον.

Ὁ Παῦλος Καλλιγᾶς καὶ ὁ τότε καθηγητῆς τῶν μαθηματικῶν Κωνσταντῖνος Νέγρης ἐνέμειναν εἰς τὸ φρόνημα αὐτῶν καὶ ἐψήφισαν ὑπὲρ τοῦ Ἀλεξ. Μαυροκορδάτου, διὸ καὶ ἀμφότεροι ἀπελύθησαν.

Ἐν ἔτει 1848 ἤρξατο δημοσιεύων τὸ σπουδαιότατον αὐτοῦ

νομικὸν ἔργον «Σύστημα τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου, καθ' ἃ ἐν Ἑλλάδι πολιτεύεται». Ἡ δὴ δημοσίευσίς τοῦ συστήματος τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου ἦν ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων καὶ περιφανεστέρων ὑπηρεσιῶν, ἃς παρέσχεν ἐν Ἑλλάδι, διότι οὔτε οἱ διδασκόμενοι οὔτε οἱ ἐφαρμοζόντες τὸ δίκαιον ἐν τοῖς δικαστηρίοις εἶχον βοήθημα χρήσιμον πρὸς μελέτην καὶ ἐκμάθησιν τοσοῦτον δυσχεροῦς νομοθεσίας. Ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ ἀποκαλύπτεται ἡ ἐξοχος τοῦ ἀνδρὸς διάνοια, τὸ ὀρθὸν τῆς κρίσεως καὶ ἡ ἔκτακτος πολυμαθία.

Ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἀνεγνωρίσθη ὡς ὁ ἐξοχώτερος τῶν νομικῶν, οὗ ἡ γνώμη ἀπόλυτον εἶχε κύρος. Τοῦτου ἕνεκεν ἐν ἔτει 1851 διωρίσθη ἀντισταγγελεὺς τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἔνθα καὶ παρέμεινε μέχρι τοῦ ἔτους 1854 (*), ὅτε ὑπὸ τὸ Ὑπουργεῖον τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου ἀνετέθη αὐτῷ τὸ τῆς Δικαιοσύνης Ὑπουργεῖον, ἀλλὰ μετὰ τεσσαράκοντα ἀπὸ τοῦ διορισμοῦ αὐτοῦ ἡμέρας παρητήθη διαφωνήσας πρὸς ἕτερον ὑπουργόν, καθὼς μὴ ἀνεχόμενος νὰ ἀφήσῃ ἀτιμώρητον τὴν συντάκτην ἐφημερίδος ἐξυθρίσαντα τὸ πρόσωπον τοῦ βασιλέως Ὁθωνος. Ἀμέσως παραιτηθέντα αὐτὸν ὁ τότε Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας Περικλῆς Ἀργυρόπουλος διώρισεν ἔκτακτον καθηγητὴν τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ. (**)

Ὁ Παῦλος Καλλιγᾶς, ὁ τοσοῦτον μαθήσεως καὶ ἐπιστήμης ἀποθησαυρίσας πλοῦτον, δὲν ἐβίωσεν ἐρημίτης μακράν τῆς κοινωνίας, οὐδ' ἠρνήθη τὴν εἰς τὴν τῶν κοινῶν διοίκησιν πολύτιμον αὐτοῦ συνδρομήν. Ἐκ τῶν φιλοσοφικῶν καὶ ἱστορικῶν μελετῶν ἐμόρφωσε τὴν πεποθῆσιν, ὅτι διὰ τῆς ἐλευθερίας, κτωμένης οὐχὶ διὰ τῆς βιαίας τῶν καθεστώτων ἀνατροπῆς ἀλλὰ διὰ τοῦ νομίμου ἀγῶνος, προάγονται καὶ εὐημεροῦσι τὰ

(*) Ἐν ἔτει 1849 ἐνομφεῦθη τὴν Μαρίαν, θυγατέρα τοῦ ἐν Τεργέστῃ ἐγκατεστημένου φιλομούσου ὁμογενοῦς Γεωργίου Μανούση ἐκ Σιατίστης τῆς Μακεδονίας, ἃμα δὲ καὶ ἀνεψιᾶν τοῦ εὐφραδοῦς καθηγητοῦ τῆς Γενικῆς Ἱστορίας ἐν τῷ Ἑθνικῷ Πανεπιστημίῳ Θεοδώρου Μανούση.

(**) Τακτικὸς καθηγητὴς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ διωρίσθη τῇ 3ῃ Ὀκτωβρίου 1862.

ἔθνη. Ἐν τῷ πολιτικῷ αὐτοῦ βίῳ ἀποκαλύπτονται τὰ ἑκτακτα προτερήματα καὶ αἱ ἀρεταὶ αἱ παρακολουθοῦσαι τὴν ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης πεφωτισμένην διάνοιαν. Συνειδὼς ὅτι κατ' οὐδὲν ὠφελεῖ ἡ ἐπιστημονικὴ μάθησις, ἂν μὴ ταύτῃ συμβαδίζῃ καὶ ἡ τοῦ χαρακτῆρος εὐγένεια, ἐπεδείξατο ἀείποτε φρόνημα ἔμμονον καὶ ἀνδρικόν, ἄπειρον δὲ καὶ θρησκευτικὴν ὑποταγὴν εἰς τὸν νόμον. Τὴν κατάλυσιν τῆς δυναστείας τοῦ Ὁθωνος ἐπηκολούθησε παραχώδης ἐθνικὴ συνέλευσις, ἐν ᾗ ἀναρχικαὶ ἐξεδηλώθησαν τάσεις. Ἐν τῇ ἐθνικῇ συνελεύσει σπουδαιότατον διεδραμάτισε μέρος καὶ ἐπεδείξατο τὰ περικοσμοῦντα αὐτὸν ἔξοχα προτερήματα. Ὑπὲρ τῆς τάξεως ἀγωνιζόμενος ἑκαυτηρίασε καὶ κατέπνιξε τὰ ὑπεμφαινόμενα ἄγρια πάθη ἐπιβαλλόμενος διὰ τοῦ ἠθικοῦ αὐτοῦ κύρους. Ὡς ἐκ τῆς ἐκτάκτου αὐτοῦ ῥητορικῆς δεινότητος, μὴ ἀμιγοῦς καὶ πικροῦ σαρκασμοῦ, ἀνεδείχθη κατὰ τὴν τέχνην τοῦ λόγου, τὴν δύναμιν τῶν ἐπιχειρημάτων καὶ τὸν πλοῦτον τῶν γνώσεων ὁ περιφανέστερος τῆς συνελεύσεως ῥήτωρ. Ἡ ἀγόρευσις αὐτοῦ κατὰ τὴν συζήτησιν τοῦ δευτέρου ἄρθρου τοῦ Συντάγματος, δι' ἧς ἀντεπεξῆλθε κατὰ τοῦ Γεωργίου Ἰακωβάτου, θέλοντος τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος νὰ ὑποτάξῃ εἰς τὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶναι ἀριστοτέχνημα ῥητορικῆς εὐγλωττίας καὶ ἱστορικῆς πολυμαθείας. Τὸν μῆνα Ἰούνιον τοῦ ἔτους 1863 μετὰ τὸν ἐμφύλιον ἐν Ἀθῆναις πόλεμον ἐγένετο Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ διετέλεσε τοιοῦτος μέχρι τῆς ἐλεύσεως τοῦ βασιλέως Γεωργίου, ὅτε καὶ αὖθις τὸ αὐτὸ ἀνέλαβεν Ὑπουργεῖον συνοδεύσας τὸν βασιλέα εἰς τὰς ἄρτι προσαρτηθείσας Ἰονίους νήσους. Μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς Ἐθνικῆς συνελεύσεως ἀπέτυχεν εἰς τὰς βουλευτικὰς ἐκλογάς, ἀλλὰ τὴν ἀξίαν καὶ σπουδαιότητα αὐτοῦ οὐδεὶς νὰ παρίδῃ ἠδύνατο, διὸ καὶ μὲν βουλευτῆς ἐκλήθη ἐν ἔτει 1865 ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Ἀλεξ. Κουμουνδούρου εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Δικαιοσύνης καὶ τῆς Ἐκπαιδεύσεως.

Ἐν ἔτει 1879 βαθέως ἐπληξεν αὐτὸν ἡ στέρσις τῆς πολυτίμου καὶ εὐφροσύνης αὐτοῦ συζύγου Μαρίας, διὸ καὶ ἀπολέσας τὸν πόθον καὶ τὴν ἀγάπην τῆς πανεπιστημιακῆς διδασκαλίας παρητήθη τῆς θέσεως τοῦ τακτικοῦ καθηγητοῦ καὶ κατήλθεν εἰς τὴν ἐκλογικὴν πάλιν ἐκλεχθεὶς βουλευτῆς Ἀττικῆς, ὡς ἐπίσης καὶ μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς Βουλῆς ταύτης ἅμα τῇ προσαρτήσῃ τῆς Θεσσαλίας ἐξελέγη καὶ αὖθις ἀλλὰ δι' ὑστέρησιν φορὰν βουλευτῆς Ἀττικῆς, ἐν δὲ τῷ Ὑπουργείῳ Τριχούπη, τῷ σχηματισθέντι κατὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1882, ἀνέλαβε τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν καὶ ἐπελήφθη τῆς ἀνακαινίσεως τοῦ φορολογικοῦ ἡμῶν συστήματος, ἔνεκεν ὅμως διαστάσεως ὡς πρὸς τὰς βάσεις τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος παρητήθη τοῦ Ὑπουργείου, ἀλλ' οὐχ ἤττον ἡ βαθεῖα πρὸς αὐτὸν ἐκτίμησις ἔφερεν αὐτὸν δις ἐπὶ τὴν προεδρίαν τῆς Βουλῆς μέχρι τοῦ ἔτους 1885. Ἡ Βουλὴ αὕτη διελύθη καὶ νέα, ἐγένοντο ἐκλογαὶ τὴν 7ην Ἀπριλίου 1885, καθ' ἃς ἀπέτυχεν, διὸ καὶ ἐγκατέλιπε τὸ πολιτικὸν στάδιον καὶ τὸν Μάιον τοῦ αὐτοῦ ἔτους 1885 ἐξελέγη ὑποδιοικητῆς τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, ἥς ἀπὸ τῆς συστάσεως αὐτῆς ἦν νομικὸς σύμβουλος, τὴν δὲ 2 Ἰουλίου 1890 ἐξελέγη Διοικητῆς ἀντὶ τοῦ παραιτηθέντος Μάρκου Ῥενιέρη ἐν τῇ θέσει δὲ Διοικητοῦ τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς παρέμεινε μέχρι τῆς 15 Σεπτεμβρίου 1896, ὅτε ἀπεβίωσεν ἐν Νέῳ Φαλήρῳ, διατρέχων τὸ 82 ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ.

Ὁ Παῦλος Καλλιγᾶς ὑπῆρξεν ὁ φαεινότερος ἀστὴρ τῆς σεμνῆς χορείας τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, οἵτινες ἀνεστήλωσαν τὴν ἔννοιαν τοῦ δικαίου ἐν τῇ ἀρτιπαγεί ἡμῶν κοινωνίᾳ, κατέστρωσαν τὰς πρώτας τῆς ἐπιστήμης βάσεις καὶ παρεσκευάσαν τὸ μέλλον, ἐφ' οὗ ἀπροσκόπτως βαδίζει νῦν ἡ νεωτέρα γενεά. Ἡ ὁξεία αὐτοῦ κρίσις, ἡ ἰσχυρὰ καὶ ταχεῖα ἀντίληψις, ἡ ἐκτακτος καὶ ἀπαράμιλλος αὐτοῦ πολυμαθεῖα, ἡ καλλιπέπεια καὶ ἡ τέχνη τοῦ λόγου ἀνέδειξαν αὐτὸν οὐ μόνον τῶν νομικῶν

τὸν κράτιστον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀγλᾶτσμα τοῦ ἐν Ἑλλάδι νομικοῦ κόσμου. Ἐκράτησεν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ τὰ σκήπτρα τῆς ἐπιστήμης, ἐγένετο διδάσκαλος δύο γενεῶν, εἰς ὧν τὰς καρδίας ἐνεστάλαξε τὸ αἶσθημα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δικαιοσύνης, διὰ δὲ τῶν σοφωτάτων αὐτοῦ ἐπιστημονικῶν συγγραφῶν, ἰδίᾳ δὲ τοῦ ἐν 5 τόμοις «Συστήματος τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου» προσιτὴν καὶ τοῖς διδασκομένοις καὶ τοῖς δικασταῖς κατέστησε τὴν μελέτην τῆς παρ' ἡμῖν κρατούσης ῥωμαϊκῆς νομοθεσίας.

Τὸ πνεῦμα τῆς ἐρεύνης καὶ τῆς μελέτης τῶν ἀνθρωπίνων, ὃ ἐξήγειραν παρὰ τῷ Παύλῳ Καλλιγᾷ αἱ φιλοσοφικαὶ μελέται, ταχέως μετετόπισαν τὴν ἐξοχὸν τοῦ νομικοῦ διάνοιαν ἐπὶ ἑτέρου πεδίου ἐπιστημονικῆς ἐργασίας καὶ σπουδαιοτάτης μελέτης. Εἰς τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας ἐγκύψας ἐδιδάχθη, ὅτι ἐκ τῆς ἱστορικῆς τοῦ παρελθόντος μελέτης ἀσφαλὴ περὶ τοῦ μέλλοντος ποριζόμεθα διδάγματα, καὶ ὅτι τὸ νῦν πρὸς ἡμῶν συμβαῖνον δὲν εἶναι μεμονωμένον καὶ ἀσύνδετον τοῦ ἀνθρωπίνου βίου γεγονός, ἀλλὰ πιστὴ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀναπαράστασις τῶν ἐν παρωχημένῳ χρόνῳ τελεσθέντων, διὸ καὶ ἔστη πρὸς τῆς μεσαιωνικῆς τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἱστορίας, εἰς ἣν ἐπεδόθη μετὰ τοῦ χαρακτηρίζοντος αὐτὸν ζήλου καὶ τῆς ἰδιαζούσης αὐτῷ ἐμβριθείας, μὴ πιστεύων ἄνευ ἐρεύνης εἰς τὰ πορίσματα τῶν ἱστορικῶν τῆς δύσεως μηδὲ τὰς τούτων προλήψεις ἀπεκδεχόμενος. Ἡ ἀκάματος αὐτοῦ διάνοια προσηλώθη ἐπὶ τῆς τελευταίας περιόδου τοῦ Βυζαντιανοῦ κράτους, καὶ περιφανὲς ἐξεπόνησεν ἱστορικὸν ἔργον, ἐν ᾧ ἐξιστόρησε τὴν ἐποχὴν ἀπὸ τῆς πρώτης μέχρι τῆς τελευταίας ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως 1204—1453. (*) Ἐν τῇ ἱστορικῇ ταύτῃ συγγραφῇ μετὰ φλέγοντος αἰσθήματος φιλοπατρίας ἀφηγεῖται τὴν ἕνεκα διαφορῶν λόγων, ἰδίως δὲ πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἐχθροπα-

(*) Μελετᾶται βυζαντινῆς ἱστορίας ἀπὸ τῆς πρώτης μέχρι τῆς τελευταίας ἀλώσεως 1204—1453, ὑπὸ Π. Καλλιγᾶ.

θειαν τῶν ἱστορικῶν τῆς δύσεως καὶ τὴν ὑπ' αὐτῶν παραμόρφωσιν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, ἐκτίθησι δὲ μετὰ τῆς ἀπαθείας τοῦ ἱστορικοῦ τὴν ἀτυχῆ καὶ ἀδεξίαν πολιτικὴν τῶν τὰ κοινὰ διοικούντων, ἥτις ἐξώθησε τὸ Βυζαντιακὸν κράτος ἐκ τῆς ὁδοῦ τῆς προόδου καὶ ἤγαγεν εἰς τὸν ὄλεθρον. Τὸ ἔργον αὐτοῦ ἀπειρον ἔχον ἱστορικὴν ἀξίαν δικαίως ἐξετιμήθη ὑπὸ τῶν ἀλλοδαπῶν ἱστορικῶν ὡς ἐν τῶν σπουδαιότερων ἐπιστήμονικῶν προδόντων τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος.

Ὁ ἱστορικὸς ἔβη περαιτέρω, εἰς ἐθνικὴν ὅλως ἐπιδοθείς μελέτην. Κατήρξατο τῆς ἀφηγήσεως τῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως γεγονότων προτιθέμενος νὰ καταδείξῃ διὰ τίνων θυσιῶν καὶ ὁποίας μοναδικῆς αὐταπαρνήσεως τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν ἐξηφανίσθη ὑπὸ τοῦ ἀλλοθρησκικοῦ κατακτητοῦ, ἀλλὰ ζωηρὸν καὶ ἀκμαῖον ἀνεπήδησεν ἐκ τῆς τέφρας αὐτοῦ καὶ νέον πολιτισμοῦ κέντρον ἐγένετο. Διακαῇ πόθον εἶχε νὰ ὑμνήσῃ τὴν ἀναγέννησιν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, ἀλλ' ὁ θάνατος σκληρῶς ἐματαιώσε τὸν πατριωτικὸν τοῦ ἱστορικοῦ πόθον καὶ διέκοψε τὴν πόλύτιμον αὐτοῦ μελέτην.

Μεγάλῃ καὶ ἐξοχῶς ἀληθῶς ὑπῆρξε διάνοια ὁ Παῦλος Καλλιγᾶς. Σπανίως ἡ φύσις εἰς ἓνα καὶ μόνον ἄνθρωπον ἐπεδωψίλευσε τοσοῦτον ἀφειδῶς τὰ δῶρα αὐτῆς. Ὑπῆρξεν ἐκ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, δι' οὓς πᾶς αἰὼν καὶ πᾶσα κοινωνία δύναται νὰ καυχῇθῃ καὶ νὰ παρατάξῃ ὡς ἐν ἐκ τῶν περιφανεστέρων τέκνων τοῦ πνευματικοῦ αὐτῆς βίου. Ὁ ποιητὴς προσβλέπων πρὸς αὐτὸν ἐν τῇ χορείᾳ τῶν ἐξόχων κατὰ τὴν διάνοιαν ἀνδρῶν, ἤθελε βεβαίως εἰπεῖ καὶ περὶ αὐτοῦ «*Maestri et duci di color que sonno*».

Τὰ ἔθνη ὡς καὶ ὁ ἄνθρωπος, εἰς τὸν αὐτὸν ὑπέκοντα νόμον, ἔχουσι τὸ αἰσθημα τοῦ ἐγωῖσμοῦ, λατρεύουσι τὸ παρελθὸν αὐτῶν, μετ' ἀλαζονείας πρὸς αὐτὸ προσβλέπουσιν, ἐξ αὐτοῦ ἀντλοῦσι νέας δυνάμεις, διὸ καὶ ζῶντα τιμῶσι καὶ θανόντα λατρεύουσι τὸν ἱστοριογράφον αὐτῶν.

‘Αλλ’ ἡ πατρίς τοῦ Παύλου Καλλιγᾶ δὲν εἶπε τὸ αὐτό. Δὲν ἡσθάνθη βεβαίως τὴν ἀπώλειαν τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρός, ὃν δὲν περιέβαλε διὰ τοῦ βουλευτικοῦ ἀξιώματος, δὲν ἡσθάνθη τὴν στέρησιν τοῦ διδασκάλου, ὅστις ἐδίδαξε δύο αὐτῆς γενεᾶς, δὲν ἡσθάνθη τὴν ἀπώλειαν τοῦ ἱστορικοῦ, ὅστις συνεπά-
 θησε διὰ τὰ δεινὰ της, ἐγένετο ὁ ἀπολογητὴς αὐτῆς κατέναντι τῶν ἱστορικῶν τῆς δύσεως καὶ ἀπήλλαξεν αὐτὴν ἀπὸ ψευδῶν καὶ ἀδίκων μομφῶν. Ἡ πατρίς του καὶ μέχρι τοῦ τάφου ὑπῆρ-
 ξεν ἀδιάφορος μὴ ἀποδοῦσα τῷ Καίσαρι τῆς ἐπιστήμης ὅ,τι ἐν ζωῇ ὤφειλε νὰ δώσῃ αὐτῷ. Ταῦτα πάντα, διότι ἐν μικρᾷ καὶ ἀκαταρτίστῳ ἐβίωσε κοινωνία, εἰς ἣν ἐπέχυσε φῶς καὶ λάμ-
 ψιν ὑπερτέραν τῶν ἑαυτῆς δυνάμεων, ἥτις τούτου ἕνεκα δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸν ἀστέρα, δὲν τὸν ἐνόησεν, ἴσως δὲ καὶ δὲν ἐξετίμησεν ἐπαξίως τῶν ἐξόχων αὐτοῦ ἀρετῶν.

ΠΕΡΙ ΝΟΜΙΚΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΕΝ ΡΩΜΗ^{*}

Ἐὰν μετὰ προσοχῆς συγκρίνωμεν τὰς διαφορὰς μεταξὺ Ῥωμαϊκοῦ καὶ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, δὲν θέλει διαφύγει ἡμᾶς, ὅτι ἐν Ἑλλάδι, καὶ ἰδίως ἐν Ἀθήναις, οὐδέποτε ἀνεφάνη χωριστὴ σπουδὴ τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, ἀλλ' οἱ τὴν ῥητορικὴν διδάσκοντες ἐπραγματεύοντο καὶ περὶ τῶν νόμων κατὰ τὸ δικανικὸν λεγόμενον γένος.

Οὕτω μετεφύτευσεν ἐκ τῆς μεγάλης Ἑλλάδος ὁ Λεοντίνος Γοργίας, ἐκ τῆς σχολῆς τοῦ Κόρακος καὶ τοῦ Τισίου, τὴν ῥητορικὴν εἰς Ἀθήνας.

Ἐπειδὴ κατὰ τοὺς τότε νόμους ἐν ταῖς δίκαις δὲν ἦτο δεκτὸς ἄλλος ἀγορευὼν ὑπὲρ τοῦ διαδίκου, οἱ δικαζόμενοι παρελάμβανον γραπτοὺς λόγους ἐπὶ ἀδρᾶ τιμῇ παρὰ τῶν ῥητόρων, οἵτινες ἐγένοντο *λογογράφοι*, οἷος ὁ Ἀντιφῶν, ὁ Ἀνδοκίδης καὶ οἱ μετ' αὐτοὺς.

Ἐπιφανέστερος πάντων ὑπῆρξεν ὁ Ἰσοκράτης, παρ' ᾧ ἐχρημάτισαν οἱ δεινότεροι τῶν πολιτικῶν καὶ δικανικῶν ῥητόρων, ἀναπτύξας μᾶλλον τὸ πανηγυρικὸν καὶ προτρεπτικὸν γένος, ἀλλὰ μὴ ἀπαξιώσας καὶ τὴν σύνταξιν δικανικῶν λόγων, ἔστω καὶ ἐν παρέργῳ.

Ἐν Ῥώμῃ ἡ ῥητορικὴ εἰσῆχθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, πρὸ αὐτῶν οὐδόλως διδασκόμενη. Ἀφ' οὗτου κατεκτήθη ἡ Ἰταλία ὅλη καὶ ἰδίως ἡ Σικελία, ὡς λέγει αὐτὸς ὁ Ἑννιος, πτερωτῷ ποδὶ εἰσῆλασεν ἡ Μοῦσα ἐν μέσῳ τοῦ ἀγρίου καὶ ἀρειμανοῦς λαοῦ τοῦ Ῥωμύλου.

Poenico bello secundo Musa pinnato gradu
Intulit se bellicosam in Romuli gentem feram ⁽¹⁾

* Ἀπηγγέλθη ἐν τῷ «Ἀθηναίῳ».

(1) Gell. NA. XVII. 21.

Τὸ πρῶτον διδασκτικὸν βιβλίον τῶν Ῥωμαίων ὑπῆρξεν ἡ λατινικὴ παράφρασις τῆς Ὀδυσσεΐας ὑπὸ τοῦ Ταραντίνου Λιθίου Ἀνδρονίκου, ἥτις μέχρις Ὀρατίου ἐδιδάσκετο. ⁽¹⁾

Τὴν εἰσβολὴν τῶν Ἑλλήνων διδασκόντων τὴν ῥητορικὴν γνωρίζομεν ἐκ τῶν δογμάτων τῆς Γερουσίας, δι' ὧν ἐξεβλήθησαν τῆς πόλεως καὶ αὐτοὶ οἱ φιλόσοφοι, τὸ μὲν ἐν ἔτει 580, τὸ δὲ ἐν ἔτει 593 ἀπὸ κτ. Ῥ. (π.Χ. 161). ⁽²⁾

Ἄλλ' ἰσχυροτέρα τῶν δογμάτων τῆς Γερουσίας ὑπῆρξεν ἡ πρεσβεΐα τῶν τριῶν ῥητόρων, οὓς οἱ Ἀθηναῖοι ἔπεμψαν εἰς Ῥώμην ἐν ἔτει 599, ὅπως ἀπαλλαχθῶσι τοῦ βαρυτάτου προστίμου περίπου 500 ταλάντων διὰ τὴν θῆωσιν τῆς τῶν Ὠρωπείων χώρας. Οἱ ῥήτορες οὗτοι ἦσαν ὁ ἐκ τῆς Ἀκαδημείας Καρνεάδης, ὁ περιπατητικὸς Κριτόλαος καὶ ὁ στωϊκὸς Διογένης. Οὗτοι δὲν παρέστησαν μόνον ἐν τῇ Γερουσίᾳ, ὅπως συνηγορήσωσιν, ἀλλ' ἔδωκαν δείγματα τῆς εὐγλωττίας αὐτῶν ἐν δημοσίαις ἀκροάσεσιν. Εἰ καὶ οἱ τρεῖς ἐν τῷ λέγειν ἦσαν ἐξ ἴσου ἱκανοί, διέφερον ὅμως κατὰ τὸν χαρακτῆρα, καθ' ὅσον ὁ μὲν Καρνεάδης ἐξεῖχε κατὰ τὸν λεγόμενον ἄδρὸν, ὁ Κριτόλαος κατὰ τὸν ἰσχνόν, ὁ δὲ Διογένης κατὰ τὸν μέσον. ⁽³⁾

Πλέον τῶν ἄλλων κατεγοήτευσε τὴν νεολαίαν ὁ Καρνεάδης διὰ τὴν δεινότητα τῆς διαλεκτικῆς τέχνης καὶ τὸ καινοφανές τοῦ τρόπου. Μετὰ παρέλευσιν πολλῶν ἐτῶν ὁ Κικέρων ὑπὸ τοσούτου κατέχεται θαυμασμοῦ, ὥστε δὲν διστάζει νὰ βεβαιώσῃ, ὅτι οὐδὲν ἐπεχείρησεν ὁ Καρνεάδης ν' ἀποδείξῃ, ὅπερ δὲν ἀπέδειξεν, οὐδὲν ν' ἀνατρέψῃ, ὅπερ ἄρδην δὲν ἀνεσκεύασεν. ⁽⁴⁾

Πλεῖστα περὶ τῆς ἐν Ῥώμῃ βραχείας τοῦ Καρνεάδου διατριβῆς ἔγραψεν ἐν τῇ Πολιτείᾳ, ὧν ἀποσπάσματα τινα διέσωσεν ὁ Λακτάντιος. Ἐν πρώτῃ ἀκροάσει ὁ Καρνεάδης ἐξύμνησε τὴν δικαιοσύνην, ἐπικαλούμενος ὅσα ὑπὲρ αὐτῆς εἶπον ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Ἄλλ' ἐν τῇ ἐπομένῃ ἐπεχείρησε τὴν ἀναίρεσιν αὐτῶν, δεικνύων, ὅτι οὐδὲν εἶπον ὠρισμένον καὶ βέβαιον, διότι ἡ λεγομένη δικαιοσύνη εἶναι τὰ παρὰ τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὸ ἐκάστοτε ὠφέλιμον κυρωθέντα,

⁽¹⁾ Horat. Epp. II. I. 69. Cic. Brut. 18. 71.

⁽²⁾ Ἀθ. ἡν. XII. σ. 547, A. XIII. 610. F. Gellius XV. II Suet. de cl. Rhet.

⁽³⁾ Gellius VII. 14.

⁽⁴⁾ Cicero de Orat. 38.

κατὰ τοὺς καιροὺς καὶ τὰ ἤθη μεταβαλλόμενα, ὥστε οὐδὲν ὑπάρχει φύσει δίκαιον. Ἡ λοιπὸν δὲν ὑπάρχει ἡ δικαιοσύνη, ἥ εἶναι ἄκρα μωρία, ὡς συντελοῦσα μόνον εἰς τὴν ωφέλειαν ἄλλων. ⁽¹⁾

Ὅποια ἀντίθεσις ἰδεῶν, ἐν μέσῳ τῆς Ρώμης, ἀσχολουμένης ἀποκλειστικῶς εἰς ἔργα κατακτητικὰ καὶ πρὸ πάντων πρὸ ὀφθαλμῶν ἐχούσης τὸν κατὰ τῆς Καρχηδόνης ἀγῶνα, περὶ ἧς ὁ Κάτων δὲν ἔπαυεν ὡς συμπέρασμα τοῦ λόγου ἐπιφέρων, *μὴ εἶναι τὴν Καρχηδόνα*, ὅποια ἀντίθεσις ἡ ἐπιτηδεῖα διαλεκτικὴ σκιαμαχία πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ θεωρήματος τῆς Ἀκαδημείας, ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει ἀσφαλὲς κριτήριον τῶν πραγμάτων!

Ὁ Μάρκος Πόρκιος Κάτων, ὁ λεγόμενος *Censorius*, ὅστις ἦτον ὁ τύπος τοῦ Ρωμαίου πατριώτου, τοῦ ἀποκρουόντος πᾶν ὅ,τι ξενικόν, ἀκροασθεὶς καὶ αὐτὸς μετὰ προσοχῆς τοῦ Καρνεάδου, ἐταράχθη πλέον τῶν ἄλλων, συνεβούλευσε δὲ ἄνευ ἀναβολῆς νὰ γείνη ἀπόφασις περὶ τοῦ αἰτήματος τῶν πρεσβευτῶν, ὅπως ἀπαλλαχθῶσι τοιοῦτων ἐπικινδύνων διδασκάλων, δι' ὧν περιέρχεται τις εἰς ἀπορίαν, τί ἐστὶν ἀλήθεια. ⁽²⁾

Πικρὰ ἦτο διὰ τὸν Κάτωνα περὶ τὰς τελευταίας αὐτοῦ ἡμέρας ἡ διὰ τοιαύτης ἀκατασχέτου γοητείας ἀνατροπὴ τῶν προχωμάτων, ὅσα δι' ὅλου τοῦ βίου εἰργάσθη ν' ἀνεγείρῃ κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Εἰς μάτην τὰ σκῶμματα αὐτοῦ κατὰ τοῦ Ἰσοκράτους, ὅτι οἱ μαθητεύσαντες ἐγήρασκον παρ' αὐτῷ, πρὸς οὐδὲν ἄλλο δεόμενοι τῆς τέχνης, ἢ ὅπως ἐν Ἀδοῦ ῥητορεύωσι παρὰ Μίνω. ⁽³⁾ Τὸ σκῶμμα τοῦτο ἤρεσκεν εἰς τοὺς Ρωμαίους, οἵτινες δὲν ἰθεώρουν ὡς τέχνην τὴν ῥητορικὴν, ἀκολουθοῦντες τὸ λόγιον, ὅτι τὸν κάτοχον τοῦ πράγματος δὲν ἐπιλείπουσιν οἱ λόγοι, *Rem tene, verba sequuntur*. Διὰ νὰ πολεμήσῃ τὸν θαύμασμόν, ὃν κατέλειπεν ἐν Ρώμῃ ὁ ἑλληνιστὴρ Ἀρχάγαθος, καὶ ἱατρικὴν συνέγραψεν, ἢ μᾶλλον ἱατρικὰ παραγέληματα, ὥστε νὰ μὴ ἔχωσιν ἀνάγκην τοῦ Ἰπποκράτους οἱ νοσοῦντες.

(1) Lactant. Inst. div. lib. V. c. 14. 16. Epit. c. 55.

(2) Plinius VII. 31. Cato Censorius in illa nobili trium sapientiae procedum ab Athenis legatione, audito Carneade, quam primum legatos eos censuit dimittendos, quoniam illo viro argumentante, quid veri esset haud facile discerni posset. Πλουτάρχ. Μ. Κάτων κγ'. Cicerō de orat. 11. 37.

(3) Πλουτάρχ. Κάτ. κγ'.

Παρόμοιόν τι ἔργον ἦτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ ἡ ῥητορικὴ αὐτοῦ, ἐξ ἧς μόνον διεσώθη ὁ ὁρισμὸς τοῦ ῥήτορος, ἐμφαίνων τὴν ἀπλότητα τοῦ ἀνδρός. *Orator est, Marci fili, vir bonus, dicendi peritus.*

Δὲν ἐμίσει τοὺς Ἑλληνας ὁ Κάτων, ἀλλ' ἐφοβεῖτο μὴ διαστραφῶσι δι' αὐτῶν οἱ Ῥωμαῖοι. « Ἀπολοῦσι Ῥωμαῖοι τὰ πράγματα γραμμάτων ἐλληνικῶν ἀναπλησθέντες. ⁽¹⁾ Οἱ Ἕλληνες ὅμως αὐτὸν πάντοτε βλέποντες ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ κατὰ τῶν Ἑλλήνων φανατισμοῦ ἀνταπέδωκαν εἰς αὐτὸν τὰ ἴσα διὰ τοῦ ἐπιγράμματος, ὅτι οὐδὲ ἐν Ἄδου ἦτο δεκτός. Τὸ ἐπίγραμμα περιέχει καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Κάτωνος.

Πυρρὸν, πανδακέτην, γλαυκόμεμας, οὐδὲ θανόντα.

Πόρκιον εἰς αἶδην Φερσεφόνη δέχεται. ⁽²⁾

Δὲν παρῆλθε καιρὸς, ἐωσοῦ ἡ Ῥώμη ἐπλήσθη ῥητόρων καὶ φιλοσόφων πανταχόθεν ἐκ τῆς Ἑλλάδος. Γνωστὴ εἶναι ἡ πρὸς αὐτοὺς εὖναια τοῦ Παύλου Αἰμιλίου, ὅστις κατὰ Πλούταρχον « τοὺς παῖδας » ἀσκῶν, τὴν μὲν ἐπιχώριον παιδείαν καὶ πάτριον, ὥσπερ αὐτὸς ἤ-
» σκητο, τὴν δ' ἐλληνικὴν φιλοτιμότερον, οὐ γὰρ μόνον γραμματικοὶ
» καὶ σοφισταὶ καὶ ῥήτορες, ἀλλὰ καὶ πλάσται καὶ ζωγράφοι καὶ
» πώλων καὶ σκυλάκων ἐπιστάται καὶ διδάσκαλοι θήρας Ἕλληνες
» ἦσαν περὶ τοὺς νεανίσκους. ⁽³⁾

Γνωστὴ ἐπίσης ἡ τοῦ νεωτέρου Σκιπίωνος τοῦ Ἀφρικανοῦ φιλία πρὸς τὸν Παναίτιον καὶ τὸν Πολύβιον. Ἐκτοτε ἦσαν πολλῶ πλείονες ἐν Ῥώμῃ ἢ ἐν Ἑλλάδι οἱ ἐξ αὐτῆς φιλόσοφοι καὶ ῥήτορες. ⁽⁴⁾

Τοῦτο ἐξήγειρε τὴν ἀμιλλαν τῶν Ῥωμαίων, ὅπως μὴ φανῶσιν ὑποδεέστεροι τῶν Ἑλλήνων, διὸ εὐρίσκομεν καὶ Λατίνους ῥήτορας καὶ αὐτοὺς ἐξωσθέντας τῆς Ῥώμης. Ἄλλ' εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανον ὅτι Ῥωμαῖοι πολῖται ἀπεδιώχθησαν τῆς Ῥώμης. Ὡς φαίνεται, ἐγένετο σύγχυσις ἄλλης διατάξεως τιμητικῆς (*edictum censorium*), δι' ἧς ἀπηγορεύθησαν εἰς τοὺς Λατίνους ῥήτορας (*Latini Rhetores*) οἱ ῥη-

⁽¹⁾ Πλούταρχ. Κάτ. κγ'.

⁽²⁾ Πλούταρχ. αὐτόθι α'.

⁽³⁾ Πλούτ. Αἰμιλ. Isid. Orig. VI. 5. Romam primus librorum copiam advexit Aemilius Paulus, Perse Macedonum rege devicto.

⁽⁴⁾ Πλούτ. Δουκουλ. μθ'.

τορικοί ἀγῶνες, ἐν οἷς ἤσκειον τὴν νεολαίαν ⁽¹⁾, ἐκλέγοντες θέματα παράλογα καὶ σοφιστικά, καὶ ῥητορεύοντες ὑπὲρ τῶν ἐναντίων, δῆλα δὴ καταπολεμοῦντες ἀμέσως καὶ μετὰ τῆς αὐτῆς ἐμφάσεως τὴν γνώμην, ὑπὲρ ἧς συνηγόρησαν, ἢ λεγομένη κατασκευὴ καὶ ἀνασκευὴ. Τοιοῦτοι ἀγῶνες μετὰ πολλοῦ στόμφου γενόμενοι καὶ βοῆς ἐσκανδαλίζον τοὺς Ῥωμαίους, οἵτινες ἐθεώρησαν ἀπρεπὴ τὴν καινοτομίαν καὶ μὴ σύμφωνον πρὸς τὰ παραδεδεγμένα (*Haec nova quae praeter consuetudinem ac morem majorum sunt*).

Πόσον διέμειναν ἀσήμαντοι οὗτοι οἱ Λατῖνοι ῥήτορες, μανθάνομεν παρὰ τοῦ Κικέρωνος. Παῖς ὢν ἐπόθησε νὰ ἐκπαιδευθῇ λατινιστὶ παρὰ τοῦ Πλωτίου, ἀλλ' ἀπετράπη ὑπὸ τῶν λογιωτέρων φίλων τοῦ οἴκου, φρονούντων ὅτι διὰ τῶν ἐλληνικῶν ἀσκήσεων κάλλιον μορφοῦται ἡ διάνοια (*Graecis exercitationibus ali melius ingenia*). ⁽²⁾ Τί ἦσαν αἱ ἀσκήσεις παρὰ Πλωτίῳ ἀρκούντως ἐμφαίνει ἡ χαρακτηριστικωτάτη τοῦ Βάρρωνος παρονομασία, ὅτι οἱ φοιτῶντες βεῶν δίκην ἐβόων (*bubulcitare*). ⁽³⁾ Εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ἀνέπτυξαν τὴν φωνασκίαν τῶν ἀγορεύσεων. Ὁ Κικέρων, μέχρις οὗ ἔγινε πραιτωρ, ἠσκειτο ἐλληνιστὶ ἐν τῇ ἀπαγγελίᾳ, ἐν δὲ τῇ λατινικῇ προθεβηκώς, καὶ ὑπατος ἤδη γενόμενος. ⁽⁴⁾

Ἄλλ' ἐπὶ τέλους καὶ Ἕλληνες ἐπεχείρησαν τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς τῆς λατινικῆς ῥητορικῆς, ὅσον ὁ Κέστιος καὶ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Ἀργεντάριος. ⁽⁵⁾

Ἐνῷ τοιουτοτρόπως ἡ ῥητορικὴ ἀποδεικνύεται ἐν Ῥώμῃ ὀθνεῖα καὶ ἐπείσκατος, τὸναντίον πρὸς τῆς πρεσβείας τοῦ Καρνεάδου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ εὐρίσκομεν νομικὴν διδασκαλίαν, οὐχὶ ὅμως θεωρητικὴν.

Ἦτον ὅλως ἀριστοκρατικὸν παρὰ Ῥωμαίοις τὸ γινώσκειν τοὺς νόμους καὶ ἐρμηνεύειν ἀκριβῶς καὶ ἐπισταμένως τὴν ἔννοιαν αὐτῶν

(1) Gell. XV. II. Sueton. de cl. Rhetor. "Ora Heugne opusc. IV. σ. 425. Bernhardy Röm. Litterat. ὑποσ. 33.

(2) Sueton. de cl. Rhet.

(3) Varro Ap. Non. V. bubulcitare. Antomedo meus, quod apud Plotium rhetorem bubulcitaret. Τοιοῦτος ἦτο καὶ ὁ Blandus, ὅρα Seneca Praef. Controv. II. extr.

(4) Sueton. de cl. Rhet.

(5) Seneca Controv. III. 16 σ. 214, IV. 26 σ. 291.

εἰς τοὺς ἀποροῦντας. Ἀλλὰ πρῶτος ἐκ τῶν δημοτικῶν ὁ *Τιβέριος Κορουγκάνιος* μετὰ πολλῆς ὑπομονῆς εἰς τοὺς προσερχομένους παρῆχε πλὴν τῆς λύσεως τῶν προτεινομένων ζητημάτων καὶ τὴν ἐξηγήσιν τῶν στηριζόντων αὐτὴν λόγων, ἐνῷ οἱ πρὸ αὐτοῦ ὡς θέσφατα εἶδον τὰς ἀποκρίσεις εἰς τοὺς συμβουλευομένους, οὐδόλως διδάσκοντες τοὺς φιλομαθεῖς. ⁽¹⁾ Τοσοῦτον κατέστη δημοφιλὴς ὁ Κορουγκάνιος ἕνεκα τῆς εὐπροσηγόρου ταύτης συμπεριφορᾶς, ὥστε πρῶτος ἐκ τῶν δημοτικῶν ἐξελέχθη μέγας ἀρχιερεὺς (*pontifex maximus*) ἐν ἔτει 500 ἄ. κτ. 'Ρ. (254 π. Χ.), ὑπατεύσας ἐν ἔτει 474.

Ὁ Κικέρων λέγει, ὅτι πάντοτε παρὰ Ῥωμαίοις ὑπῆρξε φιλοτιμία διδασκαλίας τοῦ πολιτικοῦ δικαίου, δι' ὃ οἱ οἰκοὶ τῶν ἐνδοξοτέρων ἀνδρῶν ἦσαν πλήρεις μαθητευόντων. ⁽²⁾

Ἀλλὰ διδασκαλίαν δὲν θεωρεῖ τὴν θεωρητικὴν καὶ συνεχῇ κατὰ συστηματικὴν κατὰτάξιν ἢ ἐν κεφαλαιώδει συνόψει. Τοῦτο καθίσταται βέβαιον, διότι 160 ἔτη μετὰ τὸν Τιβέριον Κορουγκάνιον πάλιν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐδίδασκον οἱ περίβλεπτοι νομικοί, ὡς λέγει αὐτὸς ὁ Κικέρων περὶ τοῦ *Κουίντου Μουκίου Σχαιβόλα*, ὅτι δὲν παρῆγεν ἑαυτὸν διδάσκαλον (*nemini ad docendum se dabat*), ἀλλὰ δίδων ἀποκρίσεις εἰς τοὺς ἐρωτῶντας, διὰ τῶν ψυχαγωγικῶν ἐπεξηγήσεων ἐδίδασκε τοὺς φιλομαθεῖς (*consulentibus respondendo, studiosis audiendi docebat*). ⁽³⁾ Ὁ Μούκιος οὗτος εἶναι εἰς ἡμᾶς γνωστός ὡς ἐκ τῆς λεγομένης *Praesumptio Muciana*, ὑπατεύσας ἐν ἔτει 659 ἄ. κτ. 'Ρ. (91 π. Χ.) καὶ φθάσας μέχρι τοῦ ἀξιώματος ἄκρου ἀρχιερέως, δολοφονηθεὶς δὲ ἐν ἔτει 671.

Ἐν τῇ ἀφηγήσει ταύτῃ σαφῶς διαστέλλει ὁ Κικέρων οὓς τάξεις προσώπων περὶ τὸν νομοδιδάσκαλον, τοὺς πρὸς αἴτησιν συμβουλῆς προσερχομένους (*consulentes*) καὶ τοὺς φιλομαθεῖς (*studiosos*), ἐκ τῆς ἀκροάσεως διδασκομένους. Μόνοι οἱ τελευταῖοι παρὰ τῷ νομοδιδασκάλῳ μένοντες σταθερῶς ἠδύναντο νὰ ἔχωσι τὴν ἐκ τῆς διδασκαλίας ὠφέλειαν. Ὑπῆρχον ἄρα τακτικοὶ φοιτηταὶ διημερεύοντες ἐν τῷ

(1) *Lex 1 § 35 de orig. jur.* (1, 2). *Consultatoribus vacare potius quam discere volentibus se praestabant.*

(2) *Cicero Orat. 41.* *Jus civile docere semper pulchrum fuit, hominumque clarissimorum discipulis floruerunt domus.*

(3) *Cicero Brut. c. 89 § 306.*

σπουδαστηρίῳ τοῦ νομοδιδασκάλου καὶ παρόντες πάντοτε κατὰ τὴν ἐρώτησιν τῶν ζητούντων γνῶμας. Οὗτοι πρὶν δεθῇ τὸ γνωμικὸν ἤκουον τὰς σκέψεις τοῦ νομοδιδασκάλου καὶ τοὺς λόγους, ἐφ' ὧν ἐστηρίζετο. Πρὸς πλείονα διδασκαλίαν ἐξέθετον τὰς ἀπορίας αὐτῶν, περὶ ὧν ἐγίνετο συζήτησις καὶ ἐξέτασις, διατί δὲν εἶναι ὀρθότερα ἢ ἐναντία γνῶμη. Οἱ φοιτῶντες οὗτοι βεβαίως ἐξετέλουν καθήκοντα γραφείως καὶ παρῆχον πᾶσαν ὑπουργεῖαν, ἥς ἔχρηζεν ὁ νομοδιδάσκαλος κατὰ τὴν ἀσκήσιν τοῦ ἐξόχου τούτου ἔργου τῆς ἐρμηνείας τῶν νόμων, τοσοῦτον τιμωμένου, ὥστε ὁ ἐν αὐτῷ διαπρέπων ἐφθανε μέχρι τοῦ ὑπερτάτου ἐξιώματος ἄκρου ἀρχιερέως.

Ὅπως εἶχεν ἱερὸν χαρακτῆρα τὸ δίκαιον, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἱερὰ ἦτο καὶ ἡ τέλεσις τῶν μυουμένων εἰς τὰ πόρρητα τοῦ δικαίου καὶ τοῖς ἀμνήτοις ἄγνωστα. Ἡ παραδοχὴ μαθητευομένου ἐν τῷ σπουδαστηρίῳ τοῦ νομομαθοῦς ἦτο ἀποτέλεσμα ἰδιαιτέρας εὐνοίας, ὃ δὲ προσλαμβανόμενος εὐγνωμόνως ἀφωσιούτο. Πόση εὐλάβεια ἀπεδίδετο εἰς τὴν σχέσιν ταύτην, ἐννοοῦμεν ἐκ τῶν καὶ ἐν τῷ μετέπειτα χρόνῳ παραμεινασῶν περὶ τούτου ἀμεταβλήτων ἐξεων, ὅτε πολλὰ ἐν Ρώμῃ ἡλλειώθησαν καὶ τάρχαϊα ἐξηφανίσθησαν. Ἐνῷ περὶ πάσης διδασκαλίας ἐδέχθησαν, ὅτι χρεωστεῖται ἀμοιβή, ἥτις καὶ ἐκτάκτως ἐπιδικάζεται ὑπὸ τοῦ πραιτῶρος κατὰ τὸ ἐν χρήσει μέτρον, οὐδέποτε ἐδέχθησαν ἀπαίτησιν ἀμοιβῆς περὶ διδασκαλίας τοῦ δικαίου, ὅπως καὶ περὶ φιλοσοφίας, ὡς περὶ πραγμάτων ἱερωτάτων (*res sanctissima*), δὲν θεώρουν ὅμως ἄτοπον τὴν αὐτοπροαίρετον προσφορὰν, ὡς δεῖγμα εὐγνωμοσύνης, λέγοντες, ὅτι «εἰσὶ τινὰ εὐπρεπῶς διδόμενα, οὐκ εὐ» πρεπῶς δὲ ἀπαιτούμενα». ⁽¹⁾ Ἡ εὐγνωμοσύνη, τουτέστι, τιμᾶ τὸν μὴ ἐπιλήσιμον, ἀλλ' ἡ ἀπαίτησις ἀμοιβῆς καταθιβάξει εἰς πρᾶγμα ἀγοραῖον τὸ ἀμειβόμενον. Διὰ τοῦτο, λέγει ὁ νομοδιδάσκαλος, ἡ δόσις συνήθως γίνεται ἐν αὐτῷ τῷ εἰσέρχεσθαι (*in ingressu sacramenti offeri debuit*). Ἡ λέξις *sacramentum* ἐμφαίνει συνάφειαν δεσμοῦ ἀδιαρρήκτου, ὡς δι' ὅρκου ἐπισφραγιζομένου καὶ ἱεροῦ. ⁽²⁾ Ὁ νομοδιδάσκαλος ἦτον ἱεροφάντης, ὃ δὲ μαθητεύομενος νεωκόρος ἐν τῷ

(1) L. 1 § 5 de extr. cogn. (50, 13), ΝΔ'. ἰδ'. 1.

(2) Ἡ λέξις ἐφάνη ὑποκτὸς εἰς τὸν Bremer Rechtslehr. σ. 5, προτείναντα *maritii* ναοῦ, ἱεροῦ τόπον, ἀλλ' ἄνευ ἀνάγκης, ἐνῷ δὲν ὑπάρχει διφυρομένη γραφή. Πρβλ. Dernburg Instit. des Gajus σ. 4. ὑποσημ. 7.

τεμένει τῆς δικαιοσύνης. Οὕτως ἐξ οἰκείας προαιρέσεως διετήρουν οἱ ἀχροαταὶ τὸν Μασούριον Σαβίνον. ⁽¹⁾

"Αν ταῦτα ἐπρεσβεύοντο εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους, ὅποια τις εὐλάβεια ἐδέσποζεν, ὅτε εἰσέτι ἐκράτουν ἄμικτα τάρχαῖα ἦθῃ, ὁ δὲ Ῥωμαῖος οὐδὲν εἶχεν ἔτι ἀποξέσει τῆς χαρακτηριζούσης αὐτὸν τραχύτητος !

Ἐν τούτοις νέα ἤρξατο ἀπὸ τοῦ Μουκίου περίοδος ὡς ἐκ τῶν συγγραμμάτων, ὅσα κατέλιπε, πρῶτος πραγματευθεὶς περὶ τοῦ πολιτικοῦ δικαίου γενικῶς (*generatim*) ἐν 18 βιβλίοις. ⁽²⁾ Ἐγραψε καὶ σύνοψιν κανόνων, ἢ μονόβιβλον περὶ ὅρων. ⁽³⁾ Δι' αὐτοῦ ἐχαράχθησαν τὰ ὅρια τοῦ πολιτικοῦ δικαίου, διακριθέντος ἀπὸ τῶν ἄλλων κλάδων τοῦ δικαίου, εἰς οὓς δὲν κατέγεινε, διὸ παρέπεμπεν εἰς τοὺς εἰδικωτέρους τοὺς προβάλλοντας ζητήματ' ἀναγόμενα εἰς τὸ πολιτικὸν δίκαιον, οἷον περιστρεφόμενα εἰς τὸ *jus praedictorium*. ⁽⁴⁾ Ἐκτοτε ἡ διδασκαλία τοῦ δικαίου ἀνυψώθη μέχρι τῆς θεωρίας, ὡς βλέπομεν ἐκ τῶν δύο ἐπιφανεστέρων νομικῶν, οἵτινες ἐν τῇ συμπεριφορᾷ τοῦ Μουκίου ἐσχηματίσθησαν.

Ἀνεκδοτικῶς διηγοῦνται, ὅτι ὁ Σέρβιος Σουλπίκιος Ροῦφος, ὑπατεύσας ἐν ἔτει 703 ἀ. κτ. Π. (51 π. Χ.), ὅστις ὡς δικανικὸς ῥήτωρ τάσσεται ἀμέσως μετὰ τὸν Κικέρωνα, παρ' αὐτοῦ ἐπαινούμενος πρὸ πάντων διὰ τὰς μεγάλας νομικὰς αὐτοῦ γνώσεις, παρακληθεὶς πρὸς λύσιν νομικοῦ ζητήματος, ἔδωκε τοιαύτην συγκεχυμένην ἀπάντησιν, ὥστε ἐπετιμῆθη παρὰ τοῦ ἐρωτήσαντος καὶ μόνος ἀνεγνώρισε τὴν νομικὴν αὐτοῦ ἔνδειαν. Διὸ προσῆλθε πρὸς τὸν Βάλδορ Λουκίλιον, παρ' οὗ ἤκουσε τὰ πρῶτα στοιχεῖα (*institutus a Balbo Lucilio*), καὶ πρὸς τὸν Ἀκουίλιον Γάλλιον, παρ' οὗ ἐδιδάχθη ἐν πλάτει (*instructus autem maxime a Gallo Aquilio*). ⁽⁵⁾ Ἀμφότεροι ἦσαν μαθηταὶ τοῦ Μουκίου, ἔχοντες δὲ ὡς βάσιν τὰ συγγράμματα αὐτοῦ,

⁽¹⁾ L. 1 § 50 de orig. j. (1, 2). Plurimum a suis auditoribus sustentatus est.

⁽²⁾ L. 2 § 41 de orig. j. (1, 2). Jus civile primus constituit, generatim in libros decem et octo redigento.

⁽³⁾ L. 64 de acq. rer. dom. (41, 1). Liber singularis ὅρων. L. 241 de verb. sign. (50, 16), L. 73 de reg. j. (50, 17).

⁽⁴⁾ Val. Max. VIII. 12.

⁽⁵⁾ L. 1 § 43 de orig. j. (1, 2).

προέβησαν εἰς θεωρητικὴν διδασκαλίαν, ὁ μὲν Βάλλος τῶν εἰσηγήσεων (*institutus*), ὁ δὲ Ἀκουΐλιος Γάλλος τῆς ἐν πλάτει πραγματείας (*instructus*). Ὁ Σέρβιος Σουλπίκιος Ρούφος, ἀνὴρ ἥδη ἐν τοῖς δικαστηρίοις ἀγορεύων, δὲν κατετάχθη βεβαίως εἰς τὴν χορείαν τῶν μαθητευόντων καὶ παρόντων πάντοτε εἰς τὰς διδομένας πρὸς τοὺς πυνθαγομένους λύσεις περὶ ἰδιαιτέρων συμφερόντων, ἀλλ' ἠκροάσατο παραδόσεων συνεχῶν καὶ ἀποτελουσῶν πλήρη κύκλον συστηματικῶς μαθήματος. Ἀπόδειξιν τούτου ἔχομεν, ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀκουΐλιου Γάλλου ἐγένετο ἐν τῇ νήσῳ Κερκίνη πρὸ τῆς μικρᾶς σύρτειος τῆς Ἀφρικῆς. Οὗτος ὁ Ἀκουΐλιος Γάλλος εἶναι εἰς ἡμᾶς γνωστὸς ὡς πραιτωρ ἐν ἔτει 688 ἀ. κτ. Ρ. ἐπινοήσας τὴν περὶ δόλου ἀγωγὴν (*formula de dolo*)⁽¹⁾ καὶ ἄλλους τινὰς τύπους.⁽²⁾ Συγγράμματα αὐτοῦ μόλις ἀναφέρονται, ἐνῶ ὁ Σέρβιος Σουλπίκιος, ὅστις ἦτο καὶ ποιητὴς καὶ ῥήτωρ καὶ πολυμαθὴς, κατ' οὐδὲν ὑστερῶν τῶν συγχρόνων, κατέλιπεν 180 βιβλία περὶ πολιτικοῦ δικαίου καὶ σχολὴν πολυάριθμον ὅσον οὐδεὶς ἄλλος.⁽³⁾

Ἀφ' οὗτου ἤρξατο ἡ θεωρητικὴ διδασκαλία, τὸ γνωμοδοτεῖν καὶ τὸ διδάσκειν ἐχωρίσθησαν, ἐπολλαπλασιάσθησαν δὲ τὰ σπουδαστήρια (*stationes*) ἑκατέρου εἶδους. Πρὸς τοῦτο χρησιμωτάτη εἶναι ἡ ἀφήγησις Αὐλοῦ Γελίου, ὅτι ἅμα ἀρχόμενος τοῦ δικανικοῦ σταδίου ἤκουσε σταδίαζόμενον ζήτημά τι ἐν τοῖς πλείστοις σπουδαστηρίοις τῶν δημοσίων διδασκόντων, ἢ δημοσίων ἀποκρινομένων (*in plerisque Romae stationibus jus publice docentium aut respondentium*), διὸ περευθεὶς πρὸς αὐτοὺς ἔφερεν εἰς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης αὐτοῦ τὸ 21ον βιβλίον τοῦ Βάρρωνος (*protuli XXI. rerum humanarum*), μετὰ δὲ τὴν ἀνάγνωσιν αὐτοῦ (*utraque libri parte recitata*) πάντες συνεφώνησαν εἰς τὴν λύσιν.⁽⁴⁾ Ἐκ τούτου μαυθάνομεν πῶς ἐγίνοντο αἱ συζητήσεις τῶν γνωμοδοτούντων. Τελέντος τοῦ ζητήματος (*quaestio*) ἐγίνετο περὶ αὐτοῦ συζήτηςις (*agitare*), ἐφ' ᾧ πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἰδίας γνώμης ὁ ἐπάγων τὴν αὐθεντίαν συγγραφῶς ἀνε- γίνωσκε τὸ χωρίον.

(1) Cicero de nat. de or. III. 30, de off. III. 14.

(2) Aquilianiana stipulatio, postumi Aquilianiani.

(3) L. 1 § 44 de orig. j. (1, 2).

(4) Gellius NA. XIII. 13.

Κατὰ Γέλλιον, ἐν τοῖς σπουδαστηρίοις (*stationes*) οἱ νομοδιδάσκαλοι δημοσίως ἐδίδασκον, ἢ ἐδίδον ἀποκρίσεις (*publice docentium aut respondentium*). Ἐντεῦθεν ὑπέλαβόν τινες, ὅτι ἔπραττον ταῦτα ὡς δημόσιοι ὑπομίσθιοι. Ἀλλ' οὐδόλως ἔχει τὴν ἔννοιαν ταύτην ἡ λέξις δημοσίως (*publice*), ὡς ἐξ ἄλλων πολλῶν μαρτυριῶν γίνεται ὁῦλον, καθ' ὅς ἀπλῶς ἐμφαίνει, ὅτι πᾶς τις ἦτο δεκτὸς ἀνεξαιρέτως πρὸς ἀκρόασιν. Οὕτω καθ' ὑπόθεσιν γίνεται λόγος περὶ αὐτοῦ τοῦ Νέρωνος δημοσίᾳ ἀπαγγείλαντος, ὡς καὶ περὶ ἄλλων, ⁽¹⁾ ἐνῷ ἀλλοχοῦ ἀκριθέστερον ἐξηγεῖται, ὅτι αἱ ἀπαγγελίαι αὗται ἐγίνοντο ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ πλήθους (*admisso populo*). ⁽²⁾

Αἱ οὕτω διδόμεναι δημοσίᾳ γνωμοδοτήσεις ἐξόχων νομοδιδασκάλων εἶχον μέγα τὸ κύρος παρὰ τοῖς δικασταῖς, διὸ μετὰ σπουδῆς ἐπεζητοῦντο.

Πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου οἱ νομοδιδάσκαλοι ἢ ἔγραφον πρὸς τοὺς δικαστάς, ἢ ἀπήντων προφορικῶς ἐπὶ παρουσίᾳ μαρτύρων, οὓς ἔφερον οἱ ζητοῦντες γνωμικόν, ὅπως πιστοποιήσωσιν αὐτὸ ἐν δικαστηρίῳ. Ἀλλ' ὁ Αὐγούστος ἀπένειμεν εἰς τοὺς ἐξοχωτέρους τὸ πρόνομιον τοῦ γνωμοδοτεῖν ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ, ἔκτοτε δὲ ἐξεδίδον τὰς γνωμοδοτήσεις ἐνασφαγίστους. ⁽³⁾

Δὲν ἔγειναν ἔνεκα τούτου οἱ προνομιακῶς γνωμοδοτοῦντες ὑπομίσθιοι τοῦ Καίσαρος. Εἰς ἄλλους ἐδόθησαν μισθοί. Ὁ Οὐεσπασιανὸς ἐχορήγησε τοιοῦτους εἰς τοὺς διδάσκοντας τὴν ῥητορικὴν ἐν Ῥώμῃ, εἴτε Λατίνους, εἴτε Ἑλληνας, καὶ εἰς τοὺς διδάσκοντας τὴν φιλοσοφίαν, ὁ δὲ Ἀντωνῖνος Πίος καθ' ὅλας τὰς ἐπαρχίας. ⁽⁴⁾ Ὁ Ἀλέξανδρος Σεβῆρος πλὴν τοῦ μισθοῦ παρέσχε καὶ ἀκροατήρια εἰς τοὺς ῥήτορας, εἰς τοὺς γραμματικούς, εἰς τοὺς ἰατροὺς, εἰς τοὺς οἰωνοσκόπους, εἰς τοὺς μαθηματικούς, εἰς τοὺς μηχανικούς καὶ εἰς τοὺς ἀρχι-

⁽¹⁾ Suetonius de clar. Rhet. Nero Caesar primo imperii anno publice quoque bis antea declamavit. — Domit. 2. Recitavitque etiam publice. — Spartian. Sept. Sever. 1.

⁽²⁾ Seneca praef. exc. contr. 4, 5 σ. 415. Declamabat Haterius admisso populo.

⁽³⁾ L. 1 § 49 de orig. (1, 2). Οὐδόλως ἐπετα ὅτι ἡ σφαγὴς ἦτο δημοσίᾳ Puchta instit. I. § 116 σ. 495.

⁽⁴⁾ Sueton. Vespas. c. 18. Capitol. c. 11.

τέκτονας.⁽¹⁾ "Αν είδοντο μισθοὶ εἰς τοὺς νομικοὺς, δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀποσιωπηθῶσι. Καὶ ἄλλα εἶχον οἱ λοιποὶ πλεονεκτήματα, ὧν ἐξήρουντο οἱ νομικοί, ἤτοι τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τῆς ἐπιτροπείας. *Neque geometrae, neque hi qui jus civile docent, a tutelis excusantur.* ⁽²⁾ "Αμισθον ἦτο λοιπὸν τὸ τοῦ γνωμοδοτεῖν ἀξίωμα, οὔτε τὸ προνόμιον ἀπέδιδεν ἀποκλειστικὸν δικαίωμα, διότι καὶ ἄνευ αὐτοῦ πολὺ ἐπέβαλε πάντοτε ἡ γνώμη σοβαροῦ νομομαθοῦς, διακρινομένου ἐπὶ ἀκεραιότητι καὶ εὐθυκρισίᾳ. Τοιαύτην περιέχει ἔννοιαν ἡ ἀπάντησις Ἀδριανοῦ πρὸς τοὺς ἐκλιπαροῦντας τὸ προνόμιον, ὅτι δὲν χρήζουσιν αὐτοῦ, ὅπως δίδωσι γνώμας εἰς τοὺς χρηματιζομένους, εἰς ὃ δύνανται ἀκωλύτως νὰ ἐργάζωνται, ἐὰν ἔχωσι πεποιθήσιν ἐπὶ τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν ἀξίᾳ (*si quis fiduciam sui haberet.*) ⁽³⁾

Δὲν εἶναι ἀπίθανον, ὅτι ἡ ἀπάντησις αὕτη ὑπῆρξεν εὐσχημος τρόπος ὑπεκφυγῆς τῶν φορτικῶν ἀξιώσεων. Ἐπρεπέ τις μετὰ μεγάλου κόπου καὶ μακρᾶς δοκιμασίας ν' ἀποκτήσῃ τοσαύτην ὑπόληψιν, ὥστε νὰ ἰσοφαρίζῃ πρὸς τοὺς ἔχοντας προνόμιον, ἐνῶ ἔχομεν παράδειγμα προνομίου θεθέντος εἰς ὀκτωκαιδεκαετῇ νεανίαν, εἰς τὸν νεώτερον Νέρβαν. ⁽⁴⁾ Αἱ γνωμοδοτήσεις τῶν προνομιούχων σχεδὸν εἶχον ἰσχὺν νόμου, ⁽⁵⁾ διὸ αὐτοὶ εἶναι εἰς τὸ ἐξῆς οἱ *juris auctores*, κατ' ἀντίθεσιν δὲ αὐτῶν οἱ ἀρχαιότεροι τοῦ Αὐγούστου, ὅτε δὲν εἰδίδετο προνόμιον, λέγονται *veteres juris auctores.* ⁽⁶⁾

Αὐτὸς ὁ Ἀδριανὸς ἐθέσπισεν, ὅτι αἱ συμφωνοὶ γνώμαι τῶν προνομιούχων νομοδιδασκάλων ἐπέχουσι τόπον νόμου, ἐνῶ ἐν περιπτώσει ἀσυμφωνίας ὁ δικαστὴς ἐκλέγει ὅαν προτιμᾷ. ⁽⁷⁾ Μὴ ἐκλάδωμεν ὅτι ἐνταῦθα γνώμαι εἶναι μόναι αἱ ἐν τῇ δίκῃ καὶ χάριν αὐτῆς ἐκδιδο-

⁽¹⁾ Lamprid. c. 44.

⁽²⁾ Fragm. Vat. § 149, 150. L. 18 § 30 de muner. (50,4). "Αρα παρέμβλημα μεταγενέστερον περιέχει L. 6 § 12 de excus. (27,21) καὶ L. 6. C. de profess. (10,52), παραβαλλομένη πρὸς L. 4. C. Th. de medic. (13,3). Dernburg Instit. des Gaj. σ. 8.

⁽³⁾ L. 1 § 49 de orig. j. (1,2).

⁽⁴⁾ L. 1 § 3 de postul. (3,1).

⁽⁵⁾ Gajus I. 7. Quibus permissum est jura condere. Καὶ μετὰ ταῦτα κατὰ Εὐτρώπιν ἐν βίῳ Χρυσόστομου εἶχον νομοθετικὴν δύναμιν.

⁽⁶⁾ Cicero de Orat. I. 56. L. 17 pr. de jure patron. (37,14), L. 6 C. de don. inter vir (5,16), L. 56 de don. inter vir. (24,1), Puchta Instit. § 116.

⁽⁷⁾ Gajus I. 7.

μεναι ὑπὸ τῶν ζώντων νομοδιδασκάλων, ὡς ἀπαρτιζόντων γνωμοδοτικὸν σύλλογον πρὸς ἐρμηνείαν τῶν νόμων.⁽¹⁾ Ἀλλὰ τοιαῦται γνώμαι (sententiae, opinioniones) εἶναι καὶ αἱ ἐν ταῖς συγγραφαῖς τῶν νομοδιδασκάλων, εἴτε ζώντων, εἴτε τεθνεώτων.⁽²⁾

Ἄλλ' ἡμᾶς ἐνδιαφέρουσι πρὸ πάντων οἱ διδάσκοντες τὴν νομικὴν. Περὶ αὐτῶν τινες τῶν νεωτέρων ἐδίστασαν, ἂν ἦσαν οἱ ἐπιφανέστεροι, ἐντεῦθεν δὲ ἐξήγαγον, ὅτι δὲν χρεωστεῖται εἰς αὐτοὺς ἡ ἀπαράμιλλος ἀνάπτυξις τοῦ δικαίου, ἀλλ' εἰς τοὺς ἐνασχολουμένους πρακτικῶς, διότι τὸ διδάσκειν δὲν ἦτον ἴδιον τῶν νομικῶν τῆς ὑψηλότερας περιωπῆς, ὅπως οὐδὲ ὁ Κικέρων ἐδίδαξε ῥητορικὴν, ἀλλ' ἐν τούτοις ὑπὲρβαλε πάντας ἐν τῇ εὐγλωττίᾳ.⁽³⁾

Ἡ ἀκριβὴς ἐξέτασις τῶν πραγμάτων δὲν συντελεῖ πρὸς στήριξιν τῆς τοιαύτης κρίσεως, μηδὲν τιμώσης, ὡς ἔδει, τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν, ὡς ἂν ἡ δύναμις τῆς θεωρίας καὶ τῆς ἐπιστήμης δὲν ἦτο τοῦλάχιστον ἴση, οἷα καὶ ἡ τῆς καθ' ἡμέραν ἐμπειρίας. Τοῦναντίον ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι καθηγῆται τοῦ δικαίου ὑπῆρξαν αὐτοὶ ἐκεῖνοι, εἰς οὓς ἐχορηγήθη τὸ προνόμιον τοῦ γνωμοδοτεῖν, ἐπεταί τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἀκμὴ τοῦ δικαίου χρεωστεῖται εἰς τὴν ἀχώριστον σύμπραξιν ἐπιστήμης καὶ πρακτικῆς. Τοιοῦτοι μαρτυροῦνται ὁ Ἀντίστιος Λαβεών,⁽⁴⁾ ὁ Μασούριος Σαβῖνος,⁽⁵⁾ ὁ νεώτερος Νέρβας,⁽⁶⁾ ὁ Ἰαβόλενος Πρίσκος.⁽⁷⁾ Ἀλλὰ καὶ ἄλλων γνωρίζομεν συγγραφὰς περὶ ζητημάτων δημοσίως ἐκτεθέντων (quaestionum publice tractatarum), οἷον τοῦ Σκαιβόλου,⁽⁸⁾ τοῦ Τρυφωνίνου⁽⁹⁾ καὶ αὐτοῦ τοῦ

(1) Zimmermann Gesch. des Röm. Privatr. § 55. Ἐν Γερμανίᾳ λέγονται τὰ τοιαῦτα Spruchcollegia.

(2) Puchta Institut. 117. Πρὸς Θεόφιλον Α' β' 8.

(3) Δυστάθ., § 103 ἐν τέλει. Rudorff, Röm. Rechtsgesch. I. σ. 154.

(4) Gellius NA. XIII. 10,1. Laeoe Antistius juris quidem disciplinam principali studio exercuit et consulentibus de jure publice responsitavit.

(5) L. 2 § 47 de orig. j. (1,2).

(6) L. 1 § 3 de postul. (3,1).

(7) Plinius ep. 6,15,3. Bremer Rechtslehr. σ. 17.

(8) L. 65 sol. matr. (24,5). L. 48 de vulg. et pup. (28,6) κτλ.

(9) L. 11 de postul. (3,1). L. 39 de poenis (48,19). L. 98 § 4 de jure dot. (23,3). Et ego dixi in auditorio.

Οὐλπιανού. ⁽¹⁾ Τούτου τὰς ἐπιστημονικὰς διαλέξεις, ὡς καταλιπούσας ἀθάνατον μνήμην, ἐπεκαλέσθησαν αὐτοὶ οἱ αὐτοκράτορες Διοκλητιανὸς καὶ Μαξιμιλιανός. Hoc observari vir prudentissimus Ulpianus in publicarum disputationum libris ad perennem scientiae memoriam refert. ⁽²⁾

Οὕτω λοιπὸν ἐν τοῖς δημοσίοις ἀκροατηρίοις, ἔνθα εἶχον τὰ σπουδαστήρια (stationes) οἱ νομοδιδάσκαλοι, ἐγίνοντο αἱ περὶ τῶν σπουδαίων ζητημάτων ἐπιστημονικαὶ πραγματεῖαι καὶ αἱ λοιπαὶ διδασκαλίαι. ⁽³⁾

Καὶ ἄλλην εἶχον ἀφορμὴν ὅπως συνεργάζωνται ἐπιστήμονες καὶ δικασταί, ἀνακοινούντες τὰς γνώσεις αὐτῶν, καθόσον οἱ δόκιμοι ἐν τῇ ἐπιστήμῃ προσελαμβάνοντο πάρεδροι (assessores). Πρὸς ἀνέυρεσιν αὐτῶν ὑπῆρχον μάλιστα καὶ γραφεῖα μεσιτῶν (προξενητῶν), οἵτινες ἐπὶ ἀμοιβῇ ἐφρόντιζον περὶ τούτου. ⁽⁴⁾ Εἰς τὴν ἀπαιτούμενην ἀμοιβὴν ἔδιδον ἑλληνικὸν ὄνομα, ἐρμηνευτικόν. Οἱ πάρεδροι ὡς δημόσιοι ὑπάλληλοι κατὰ φυσικὸν λόγον ἦσαν ἐμισθῆσι, προσελαμβάνοντο δὲ τοιοῦτοι συνήθως οἱ τελειόφοιτοι, ἀμα ἀρχόμενοι τοῦ σταδίου αὐτῶν, ⁽⁵⁾ ὡς ὁμολογεῖ περὶ ἑαυτοῦ ὁ Οὐλπιανός. ⁽⁶⁾ Ὁ τοιοῦτος πάρεδρος δὲν ἠδύνατο νὰ παρασταθῇ ὡς δικηγόρος ἐνώπιον τοῦ αὐτοῦ δικαστηρίου, ἐνώπιον ἄλλου ὅμως δὲν ἐκωλύετο. ⁽⁷⁾

Οἱ πάρεδροι εἰς ὅλα ἐλάμβανον μέρος (in cognitionibus, postulationibus, libellis, edictis, decretis, epistolis. ⁽⁸⁾ Αὐτοὶ ἦσαν οἱ ἀντεπιστέλλοντες καὶ ἰδοῦ πῶς. Ὁ μέλλων νὰ προσέλθῃ εἰς τὸ δικαστήριον, διὰ νὰ μὴ πλανηθῇ ἀνευ μίτου ἐντὸς τοῦ λαβυρίνθου τῶν ρωμαϊκῶν τύπων, ἀπηνθύνετο πρὸς τὸν πάρεδρον, ἐρωτῶν τί νο-

⁽¹⁾ L. 9 de castr. pec. (49,17), L. 5 pr. de cond. (12,11).

⁽²⁾ L. 11 C. de quaest. (9,41). Παραδόξως δὲ ὁ Puchta Inst. § 103 ῥητῶς ἐξαίρει τὸν Οὐλπιανὸν τῆς χορείας τῶν ἐπιστημόνων. Bremer Rechtslehr. σ. 19, ἔνθα καὶ περὶ Venulejus L. 18 judic. solvi (46,7).

⁽³⁾ L. 1 § 4 ne de statu (40,15). Ego quoque in auditorio publico idem secutus sum.

⁽⁴⁾ L. 3 de proxenet. (50,14).

⁽⁵⁾ L. 1 de off. assess. (1,22).

⁽⁶⁾ L. 9 § 3 quod. met. (4,2). Et praetorem me assidente interlocutum esse etc.

⁽⁷⁾ L. 5 de off. ass. (1,22).

⁽⁸⁾ L. 1 de offic. ass. (1,22).

μίξει ὁρθότερον, εἰς δ' οὗτος δι' ἐπιστολῆς ἀπεκρίνετο ὡς ἐκ τῶν καθηκόντων αὐτοῦ. Τοσοῦτον ἀκριβεῖς ἦσαν αἱ λύσεις, ὥστε ἐγένοντο συλλογαὶ τῶν ἐπιστολῶν (*libri epistolarum*), οἷον Λαβεῶνος, Προκούλου, Κέλσου, Ἰαβωλένου, Νερατίου, Πομπωνίου, Ἀφρικανοῦ καὶ λοιπῶν, ὧν γέμουσιν οἱ Πανδέκται. Ἴδου παραδείγματα ἐρωτήσεων.

An putes, me ex stipulatu actionem habere. ⁽¹⁾

An consistat talis stipulatio. ⁽²⁾

Utrum emptio sit, an locatio. ⁽³⁾

An pecunia repeti possit, et qua actione. ⁽⁴⁾

Ἄλλ' ἤδη ἀφίνομεν ταῦτα, ὅπως δοκιμάσωμεν εἰσερχόμενοι εἰς τὸν λαβύρινθον τῆς Βαβυλῶνος τῶν Καισάρων ν' ἀνέυρωμεν, ποῦ ἦσαν τὰ κροατήρια τῶν νομοδιδασκάλων, ἐνθα ὑπῆρχον καὶ τὰ σπουδαστήρια αὐτῶν (*stationes*). Δὲν εἴμεθα ἐστερημένοι ἐλπίδος νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ ζητούμενον, ὁδηγούς ἔχοντες τὸν Ὁράτιον καὶ τὸν Ἰουβενάλιον.

Ἐν τῇ ἐνάτῃ σατύρᾳ τοῦ πρώτου βιβλίου μετὰ πολλῆς εὐτραπέλειας ἀφηγεῖται ὁ Ὁράτιος, πῶς κατάρθρωσε νὰ διαφύγῃ τὴν φορτικότητα παρασίτου, ζητούντος νὰ εἰσαχθῇ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Μαικήνα.

«Περιεπάτουν, λέγει, κατὰ τὸ εἰωθός, ἐν ἱερᾷ ὁδῷ, τῇ ἀγούσῃ πρὸς τὸ Καπιτώλιον, ἐνθα ἦτον ὁ περίπατος τῶν ἀργῶν, ὅτε ἐλάβετο τῆς χειρὸς μου κατ' ὄνομα μόνον γνωστός τις, ἀλλὰ μετ' ἄκρας οἰκειότητος ὡς λίαν συνήθης. Εἰς μάτην προσποιούμαι, ὅτι ἔχω τι σπουδαῖον νὰ πρᾶξω καὶ διὰ τοῦτο, ποτὲ μὲν σπεύδω, ποτὲ δὲ ἴσταμαι, ὅπως δώσω δῆθεν παραγγελίας εἰς τὸν παρακολουθεῦντα παῖδα. Ἄλλ' οὐδόλως ταράττεται ὁ φίλος. Προτείνω τότε, ὅτι μέλλω νὰ ἐπισκεφθῶ τινα, διαμένοντα μακρὰν, πέραν τοῦ Τιβέρεως, παρὰ τοὺς Καίσαρος κήπους, δηλ. οὗς οὗτος ἐδώρησε τῷ δήμῳ ἐν τῷ Ἰανικούλῳ. Ἄλλ' ὁ φίλος δὲν ἀποσθεῖται, διότι διατείνεται, ὅτι οὐδεμίαν ἔχει κατὰ τὴν ὥραν ταύτην ἐργασίαν, οὐδὲ παύει λαλῶν. Οὕτως ἐξ ἀνάγκ-

⁽¹⁾ L. 105 de verb. obl. (45,1).

⁽²⁾ L. 108 αὐτόθ.

⁽³⁾ L. 65 de contr. (18,1).

⁽⁴⁾ L. 10 de praescr. verb. (19,5). Οὕτως ἐδοχμασίευσαν ὁ Σαβῖνος καὶ ὁ Πομπηϊανὸς *libri assessoriorum*. L. 12 de pact. (2,14), L. 5 § 8 de injur. (47,10). R u d o r f f Röm. Rechtsg. II § 12 ὅπ. 15. B r e n n e r Rechtsl. σ' 44 καὶ ἐπ.

κης πορευόμενοι φθάνομεν πρὸ τοῦ ναοῦ τῆς Ἑστίας ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς μεταξὺ Καπιτωλίου καὶ Παλατίου, ἐνῷ ἤδη παρῆλθεν ἡ δεκάτη πρὸ μεσημβρίας (*hora quarta praeterita*). Ἐκεῖ πλησίον ἦτο καὶ τὸ δικαστήριον, ὃ δὲ φίλος ὤφειλε νὰ ἐμφανισθῇ, ἄλλως ἤττατο. Ἀρνοῦμαι νὰ τὸν ἀκολουθήσω, ἐν τοῖς δικανικοῖς ὅλως ἄπειρος, ἀλλ' αὐτὸς προτιμᾷ ν' ἀπολέσῃ τὴν δίκην.

» Ἄλλος προσέρχεται τότε λίαν οἰκείος, οὗ διὰ νευμάτων ἐπικαλοῦμαι τὴν ἀρωγὴν, προσποιούμενος ὅτι ἔχω ἀνάγκην νὰ ὁμιλήσω μετ' αὐτοῦ ἰδιαιτέρως. Ἄλλ' οὗτος, ἐννοῶν κάλλιστα τὸ ζητούμενον, μετὰ χαιρεκακίας ἀποποιεῖται, λέγων, ὅτι ἡ ἡμέρα εἶναι ἀποφράς, διότι οἱ Ἰουδαῖοι τελοῦσι τὸ δέκατον τρίτον σάββατον. »⁽¹⁾

Τὸ ὅλον εἶναι ἀστείότης, ἀλλ' ἐντούτοις ἐμφαίνει, ὅτι ἔκαμψαν τὸ Παλάτιον ὅρος φθάσαντες, πρὶν διαβῶσι τὸν Τίβεριν, πρὸ τοῦ *vicus Tuscus*, ὅπου ὑπῆρχον ἐκτεθειμένα τὰ προϊόντα τῆς Ἀνατολῆς, δὲν ἦσαν δὲ σπάνιοι οἱ Ἰουδαῖοι. ⁽²⁾ Ἐκεῖ ὁ χαιρέκακος ἐκεῖνος, παρ' οὗ ἤλπισε πρὸς στιγμὴν βοήθειαν ὁ Ὁράτιος, ἀφῆκεν αὐτὸν νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν μακρὰν πορείαν, ὅπως μὴ ψευσθῇ. Μετὰ στεναγμοῦ ἐπιφωνεῖ·

Huncine solem Tam nigrum surrexe mihi !

Ἄλλ' αἰφνης παρίσταται ὁ ἀντίδικος τοῦ παρασίτου, ὅστις πλήρης ὀργῆς ἐρωτᾷ τὸν Ὁράτιον, ἂν παρέχῃ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ, ὅπως ἀπαγάγῃ τὸν ἐναγόμενον ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου, καθὰ τότε ἐγίνετο (*in jus vocatio*). διὰ τῆς ἐπικλήσεως μαρτύρων (*antestatio*). ⁽³⁾ Εὐχαρίστως ὁ Ὁράτιος παρέχει τὸν λωβὸν τοῦ ὠτός, οὗ ἤπτετο ὁ ἐπικαλούμενος τὴν μαρτυρίαν (*oppono auriculum*) καὶ ἀμέσως οὗτος ἀρπάζει τὸν φορτικὸν παράσιτον ἐν μέσῳ τῆς βοῆς τῶν ἐκ περιεργείας προσδραμόντων.

(1) Hodie tricesima sabbata. Vin tu curtis Judasis oppedere.

(2) Αὕτη εἶναι ἡ ὁδὸς τῆς πομπῆς κατὰ Λίβιον XXVII. 37. In foro pompa constitit... inde vico Tusco Velabroque per forum Boarium in clivum Publicium... perrectum. Ὁ *vicus Tuscus* ἐλέγετο καὶ *Turarius*. Horat. *epist.* II. I. V. 269. Deferat in vicum, vendentem tus et odores. Ἐπαλεῖτο αὐτόθι καὶ μετέξα. Martial. XI. 27 § 11. Nec nisi prima velit de Tusco serica vico.

(3) A cron ad Horat. Memento quod tu mihi in illa causa testis eris.

« Ἴδου, ἐπιφώνει τελευτῶν ὁ Ὀράτιος, πῶς μ' ἔσωσεν ὁ Ἀπόλλων.
Sic me servavit Apollo».

Οἱ Σχολιασταὶ εὐρίσκουσιν ἐνταῦθα ἀπομίμησιν τῶν ἐν Ἰλιάδι
(XX. 444).

... τὸν δ' ἐξήρπαξεν Ἀπόλλων

ρεῖα μάλ' ὥστε θεός, ἐκάλυψε δ' ἄρ' ἥερι πολλῇ.

Ὁ Ὀράτιος ἤθελεν εἶναι ὅπως ὕπτιος καὶ ἀπροσδιόνυσος, ἂν οὕτως ἀντίγραφον ἄνευ λόγου καὶ εἰρμοῦ. Ὁ Ἀπόλλων παρίσταται ἐνταῦθα ὡς ἀλεξίκακος τοῦ ποιητοῦ καὶ ἀποτρόπιος, διότι ὑπῆρχεν ὁ ναὸς αὐτοῦ ἐν παρόδῳ. Τῷ ὄντι ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν Ῥωμαϊκῶν τμημάτων ἀναγινώσκομεν Regio XI... Portam Trigeminam, Apollinem Coelispicem, Herculem Olivarium, Velabrum. Ἡ θέσις τῆς ἐκ τριῶν τόξων πύλης, ἥτοι τοῦ Τριπύλου, διὰ τὸ λίαν διαβατικὸν τοῦ μέρους τούτου ἐνεκα τοῦ λιμένος, εἶναι γνωστὴ μεταξὺ Τιβέρεως καὶ τοῦ Clivus Publicius, ἔμπροσθεν τοῦ παρὰ τὴν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ ἐμπορίου. Ἀντικρὺ τοῦ Τιβέρεως ὑπῆρχεν ὁ ναὸς τοῦ Ἡρακλέους, πρὸ τοῦ μεγάλου ἵπποδρομίου (circus maximus) τοῦ μεταξὺ Παλατίου καὶ Ἀβεντίνου. Τὸ χάλκινον καὶ ἐπίχρυσον ἀγάλμα τοῦ Ἡρακλέους τούτου διεσώθη, ὑπάρχον ἤδη ἐν τῷ Καπιτωλίῳ καὶ παριστάνον τὸν ἥρωα τῇ ἀριστερᾷ ἐρειδόμενον ἐπὶ τοῦ ῥοπάλου, ἐν δὲ τῇ δεξιᾷ προτείνοντα μῆλον ἐκ τοῦ κήπου τῶν Ἑσπερίδων. Ἐπὶ τὸ εὐτράπελον ὅμως μετωνομάσθη ἐλαιοπώλης (olivarius), διότι παρέκειτο ἡ ἀγορὰ τοῦ ἐλαίου, ὡς βεβαίῃ ὁ Πλαῦτος. (1)

Μεταξὺ τοῦ Τριπύλου καὶ τοῦ Ἡρακλέους τοῦ ἐλαιοπώλου ὑπῆρχεν ὁ Ἀπόλλων ὁ οὐρανοσκόπος (Apollo coelispex), ἥτοι ὁ πρὸς τὸν οὐρανὸν κεχηνώς. Ἐνταῦθα τῆς ὁδοῦ ἀπηλλάγη ὁ Ὀράτιος. «Sic me servavit Apollo».

Ἄλλ' ἔχει καὶ ἄλλον ὑπαινιγμὸν ἐνταῦθα ὁ Ἀπόλλων, ὁ ἀλεξίκακος, ὁ διὰ τὸν Ὀράτιον πέμψας τὸν ἐνάγοντα, ὅπως ἀπαγάγῃ τὸν φορτικὸν παράσιτον. Ὁ Ἰουβενάλιος λέγει, ὅτι οἱ πλούσιοι τῶν Ῥωμαίων ἰδοὺ πῶς ἀπησχόλουν τὴν ἡμέραν, εἰς διανομὴν τροφίμων εἰς τοὺς πελάτας, εἰς ἐπίσκεψιν τῆς ἀγορᾶς καὶ παρὰ τῷ νομομαθεῖ

(1) Plautus capt. III. 1, V. 29.

Ἀπόλλωνι (sportula, forum, jurisqueperitus Apollo). (¹) Πῶς ὁ Ἀπόλλων, ὁ μουσηγέτης, ὁ ἀργειφόντης, ὁ ἐκατηβόλος, ὁ χρυσάωρ, ὁ δαφναῖος, ὁ Φοῖβος, πῶς οὗτος ἔγεινε νομομαθής; Ἐλέγετο καὶ νόμιος, ἀλλ' ὡς θεὸς τῶν παιμένων καὶ τῶν νομῶν, ὡς τοιοῦτος ὁ ἔλεγετο καρνεῖος, ἀρνοκόμης ἢ ναπαῖος. Πόθεν λοιπὸν τὸ νομομαθής; Οἱ σχολιασταὶ τοῦ Ἰουβενάλιου ἐξηγοῦσι τὸ πῶς, ὅτι ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀπόλλωνος συνήρχοντο οἱ πλοῦσοι δι' ὅλης τῆς ἡμέρας συζητοῦντες. Ad templum Apollinis vadunt ad tractandum. Τὸ tractare εἶναι κυριολεκτικόν, δηλοῦν τὰς νομικὰς συζητήσεις, οἷον τοῦ Σκαιβόλου liber singularis quaestionum publice tractatarum. Περὶ τὸν ναὸν τοῦτον τοῦ Ἀπόλλωνος ἐγίνοντο αἱ νομικαὶ συζητήσεις, ὡς ἐξηγεῖ ἄλλος σχολιαστὴς μεταγενέστερος, ad v. 128: Jurisperitus Apollo, aut quia juxta Apollinis templum jurisperiti sedebant et tractabant (aut) quia bibliothecam juris civilis et liberalium studiorum in templo Palatini dedicavit Augustus, nam hic est Apollo cujus et Oratius meminit, sic me servavit Apollo.

Ὁ Σχολιαστὴς ὡς μεταγενέστερος συγχέει τὸν ἐπὶ τοῦ Παλατίου ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, κατὰ τὰ λοιπὰ ὅμως περιέχει τὸ πολῦτιμον γεγονός, ὅτι περὶ τὸν ναὸν τοῦτον οἱ νομικοὶ εἶχον τὰ γραφεῖα αὐτῶν (sedebant) καὶ αὐτόθι ἐγίνοντο αἱ συζητήσεις (tractabant), ὅπερ λέγει καὶ ἄλλος Σχολιαστὴς: Circa aedem Apollinis juris studiosi conveniebant.

Τοῦτο ἐννοεῖ ὁ Αὐλὸς Γέλλιος (NA. XIII. 13) in plerisque Romae stationibus jus publice docentium aut respondentium, ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ ἦσαν ὁμοῦ πάντες οἱ νομικοί, οἳ τε ἀποκρινόμενοι εἰς τοὺς ζητοῦντας γνώμας, καὶ οἱ διδάσκοντες, πλησίον τῶν δικαστηρίων, τῆς ἀγορᾶς καὶ τοῦ λιμένος. Ὑπῆρχε δὲ καὶ βιβλιοθήκη ἐν τῷ ναῷ, ὅπως καὶ ἐν ἄλλοις πολλοῖς ναοῖς, εἰς οὓς προσηρτήθησαν βιβλιοθήκαι, οἷον ἐν τῷ ναῷ τῆς Βιρήνης, τοῦ Ἡρακλέους καὶ λοιπῶν. (²)

(¹) Sat. I. v. 128.

(²) Sueton. Aug. 29. Addidit porticus eum bibliotheca latina graecaque. Τοῦ αὐτοῦ de ill. gramm. XX. Aul. Gellius NA. XI. 17, 1. Edicta veterum praetorum, sedentibus forte nobis in bibliotheca templi Trajani XVI. § 2. In pacis bibliotheca XIX. 5, 4. Bibliotheca Tiburti, quae tunc in Herculis templo.

Πῶς ἦσαν διεσκευασμένα τὰ κροατήρια τῆς διδασκαλίας, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τοῦ ἐσχάτως ἐν Ῥώμῃ ἀνασκαφέντος ἐπὶ τοῦ Ἑσκυλίνου λόφου ἐν τοῖς κήποις τοῦ Μαικήνα. Τὸ ἀκροατήριον ὑπῆρχεν 7 μέτρα ὑπὸ τὴν ἀρχαίαν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, ἐπίτηδες πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ καύσωνος, φωτιζόμενον ἄνωθεν κατακορύφως διὰ τοῦ θόλου. Τὸ πλάτος αὐτοῦ εἶναι μέτρων 10,60, τὸ δὲ μῆκος 24,40. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ ὕψος τοῦ ἐξαφανισθέντος θόλου ἦτο μ. 13. Διὰ τοὺς ἀκροατάς ὑπῆρχον 7 σειραὶ ἐδωλίων ἀμφιθεατρικῶς ἀνερχομένων, ἡ λεγομένη *araβάθρα*. Μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ βήματος (*pulvinar*) ὑπάρχει σπουδαῖον διάστημα, ἡ λεγομένη *πλατεῖα ἢ ὀρχήστρα* (*orchestra*). Ἐν τῇ ὀρχήστρᾳ ταύτῃ ἐπὶ ἰδιαιτέρων θρανίων ἐκάθηντο οἱ ἐκλεκτότεροι τῶν ἀκροατῶν, ἐνῶ ἐπὶ τῆς ἀναβάθρας ἐκάθηντο οἱ εὐτελέστεροι, οἵτινες πρὸ πάντων ἐχειροκρότουν ἐπιφω-
νοῦντες· *Euge ! belle ! σοφός !*

Ἐν αὐτῇ τῇ ἀκροατηρίῳ 7 πόδας ὑπὸ τὴν γῆν ἐν τοῖς κήποις τοῦ Μαικήνα ἐκάθισαν ὅσοι πρῶτοι ἤκουσαν τὰς ψᾶς τοῦ Ὁρατίου παρ' αὐτοῦ τούτου ἀπαγγελλομένας.

Ἀλλ' οὕτως ὑπὸ γῆν ἐν πλήρει ἀνέσει δὲν ὑπῆρχον βέβαια τὰ σπου-
δαστήρια καὶ τὰ κροατήρια τῶν νομικῶν. Οὗτοι πάντες περὶ τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, τοῦ λεγομένου οὐρανοσκοπού (*coelisplex*), ἔχοντες τὴν χρῆσιν τῆς αὐτοῦ βιβλιοθήκης, ἐγνωμοδότην, ἐδίδασκον καὶ, ἅμα ὡς ὑπῆρχε σπουδαῖόν τι ζήτημα ἀμφισβητούμενον, ἐπραγμα-
τεῦοντο περὶ αὐτοῦ. *Juxta Apollinis templum jurisperiti sedebant et tractabant* (σχόλιον Ἰουβενάλιου). Οὕτω διηγεῖται ὁ Παῦλος, ὡς αὐτήκοος βεβαίως, περὶ τοῦ Σκαιόλου. *Scaevola respondit, non videtur, et indisputando adjiciebat.* (¹) Αὐτὸς ὁ Σκαιόλας συνέ-
γραψε τὰς *quaestiones publice tractatae* καὶ ὑπῆρξε διδάσκαλος τοῦ Παπινιανοῦ καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Σεβήρου.

Τὰ κροατήρια ταῦτα ἦσαν ἀναπεπταμένα εἰς τὸ κοινὸν καὶ ὁ βου-
λόμενος εἰσῆρχετο, ἀλλὰ τὸ σέβας πρὸς τοὺς ἐξέχοντας κατὰ τὴν ἐπιστήμην ἤρκει πρὸς διατήρησιν πληρεστάτης εὐταξίας. Ἀπόδειξις εἶναι ὅτι οὐδέποτε μνημονεύεται ἡ ἐλάχιστη διατάραξις.

(¹) L. 19 de lib. et post. (28,2). Πρὸλ. L. 18 § 26 de muner. (50,4). Herennius Modestinus et notando et disputando.

Ἄλλὰ τάχα οἱ νομικοί, ἔχοντες τάκροατήρια ἐν τῷ πυκνοτέρῳ τῆς πόλεως τμήματι καὶ ἐξέχοντα τοῦ ἐδάφους, δὲν ἔπασχον ἐκ τοῦ καύσωνος ;

Ἐχομεν διδόμενα, ὅτι ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου μηνὸς ἤρχοντο διακοπαί.

Ὁ Πλίνιος λέγει *Julio mense, quo maxime lites interquiescunt*. ⁽¹⁾ Ἀμέσως τὸν Αὐγουστον εἶποντο αἱ διακοπαὶ τοῦ θερισμοῦ (*feriae messium*), ἂν δὲ ὀλίγαι τινὲς ἡμέραι ὑπῆρχον δικάσιμοι, καθ' ὅλον τὸν Σεπτέμβριον καὶ τὸν Ὀκτώβριον ἐξηκολούθουν αἱ διακοπαὶ τοῦ τρύγου (*feriae vindemiarum*).

Ἄλλὰ καὶ καθ' ὅλον τὸν Νοέμβριον καὶ τὸν Δεκέμβριον οὐδὲν σπουδαῖον ἠδύνατο νὰ γείνη, διότι πρῶτον ἐτελοῦντο οἱ δημοτικοὶ ἀγῶνες (*ludi plebei*) καὶ κατόπιν τὰ Κρόνια (*saturnalia*). ⁽²⁾

Ὁ Λαβέων, ὅστις οὐδὲ στιγμὴν ἔμενεν ἀργός, ἐξ μῆνας ἐδίδασκεν ἐν Ρώμῃ, τοὺς δὲ λοιποὺς ἐξ ἀπεχώρει καταγινόμενος εἰς συγγραφάς. ⁽³⁾ Ἐντεῦθεν συμπεραίνομεν, ὅτι ἤρχετο τῶν παραδόσεων τὸν Ἰανουάριον καὶ ἔπαυεν ἅμα ἀρχομένου τοῦ Ἰουλίου.

Οὕτως αὐτομάτως ἀνεπτύχθη ἡ νομικὴ διδασκαλία ἐν τῷ κεντρικωτέρῳ τῆς πόλεως τμήματι, περὶ τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ὡς λατρεῖα τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἐπιστήμης, ὅπως αὐτοτελοῦς καὶ ἰδιορρύθμου.

Τοιοῦτον ἤρμοζεν ὑψηλὸν φρόνημα εἰς τοὺς παρασκευάσαντας τὸ ἔργον, οὗ τὸ κῦρος διαμένει ἀφθαρτον μέχρις ἡμῶν καὶ ὅθεν δὲν παύομεν ἀντλοῦντες ὡς ἐκ ζωογόνου πηγῆς.

⁽¹⁾ Plinius epist. VIII. 21. Gellius NA. IX. 15,1.

⁽²⁾ Συνετμήθησαν ὑπὸ τῶν Αὐτοκρατόρων. L. 2 C. de feriis (3,12).

⁽³⁾ Cicero in Verr. c. 10. Ὁ Αὐγουστός μόλις ἐπέτρεψεν ἄδειαν ἀπουσίας εἰς τοὺς δικαστὰς κατὰ Νοέμβριον καὶ Δεκέμβριον. Suet. Octav. 32.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΜΟΥΚΙΑΝΟΥ ΤΕΚΜΗΡΙΟΥ

ΩΣ ΕΧΕΙ ΗΔΗ ΠΑΡ'ΗΜΙΝ *

Μετὰ πολλῆς μελέτης φιλοπονήσας ὁ κ. Σ. Εὐκλείδης διατριβὴν περὶ τοῦ Μουκιανοῦ τεκμηρίου, καταχωρισθεῖσαν ἐν φυλλαδίῳ Β' τῆς *Θέμδος*, ἐξήγαγε συμπέρασμα ὅλως διάφορον τοῦ συνήθως παραδεδεγμένου. Τούτου τὴν ἰδιαιτέραν ἐξέτασιν προτιθέμενος οὐδόλως ἀντιτάσσομαι εἰς τὴν λοιπὴν ἀνάλυσιν τοῦ Μουκιανοῦ τεκμηρίου, ἣν νομίζω καθ' ὅλα ἐπιτυχῆ.

Τὸ συμπέρασμα, εἰς ὃ δὲν δύναμαι νὰ συμφωνήσω, εἶναι ὅτι ἀποδεικνυσμένης ὑπὸ τῆς γυναικὸς ἀμφοτεροβαροῦς μεταβιβάσεως κυριότητος παρὰ τοῦ ἀνδρὸς διὰ τοῦ βεβαιουῦντος τὸ γεγονός τοῦτο κατὰ τύπους συντεταγμένου ἐγγράφου, κατ' οὐδένα νόμον δύναται νὰ θεωρηθῇ αὕτη ὡς ἀνίσχυρος, ἐφ' ὅσον δὲν ἀποδειχθῇ ὅτι εἰκονικῶς συνέστη, καλύπτουσα ὠρεάν, ἢ ὅτι δολίως ἐγένετο πρὸς μείωσιν τῆς περιουσίας τοῦ ἀνδρὸς ἐπὶ βλάβῃ τῶν δανειστῶν.

Ἄν τὸ συμπέρασμα τοῦτο ᾔητον ἀληθές, ἡ ἔννοια τοῦ Μουκιανοῦ τεκμηρίου περιστέλλεται ἀπλῶς καὶ μόνον εἰς ἀνατροπὴν ὠρεᾶς μεταξὺ συζύγων φανερᾶς καὶ ἀπροκαλύπτου, ὥστε ἅμα ἡ ὠρεὰ ὑπενδύεται τὸ σχῆμα ἀμφοτεροβαροῦς πράξεως, φέρει θώρακα μὴ κινδυνεύοντα ἐκ τοῦ Μουκιανοῦ τεκμηρίου, διό ἀπαιτοῦνται ὅπλα ὀξύτερα, ἢ ἀπόδειξις εἰκονικότητος ἢ δόλου ἐπὶ βλάβῃ τῶν δανειστῶν, ὅπως ἀνατραπῇ ἡ πράξις.

Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο κατέληξεν ὁ ἡμέτερος συγγραφεύς, διότι ἐν τῷ Μουκιανῷ τεκμηρίῳ ἀπέβλεψεν εἰς μόνην τὴν ἀφορμὴν αὐτοῦ, τοιαύτην δὲ ἀποκλειστικῶς παρεδέχθη τὴν ὑπὸ τοῦ Πομπωνίου δη-

(*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Θ ἐ μ ε δ : τῷ 1875.

λωθεῖσαν. Ὡς ἔχει τὸ κείμενον ἐν Πανδέκταις, κατὰ πρῶτον ἐκτίθεται τί ἐπενόησεν ὁ Μούκιος. Κατ' αὐτόν, ὁσάκις ἀμφισβητῆται, πόθεν περιῆλθέ τι εἰς τὴν γυναῖκα, ἐντιμότερον εἶναι, ἐνόσω δὲν προσάγεται ἀπόδειξις, πόθεν ἡ κτῆσις (*unde habeat*), νὰ δεχθῶμεν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἐκ τοῦ ἀνδρὸς ἔχει (ὁγλ. ἐκ δωρεᾶς). Εἰς ταῦτα ἐπάγει τὴν εἰκασίαν αὐτοῦ ὁ Πομπώνιος, ὅτι τοῦτο ἐπενόησεν ὁ Μούκιος πρὸς ἀποφυγὴν ἀποδείξεως αἰσχροῦς αἰτίας. (¹) Δῆλα δὲ ὅπως μὴ ἔλθῃ εἰς φῶς τὸ σκάνδαλον αἰσχροῦς πηγῆς.

Πρέπει τάχα αὐτὴν τὴν ἐξήγησιν τοῦ Πομπωνίου νὰ καταστήσωμεν ἄξονα ὅλου τοῦ τεκμηρίου, ἀποκλείοντες τὴν ἐφαρμογὴν, ἅμα ὡς ἡ ὑπόνοια αἰσχροῦς αἰτίας ἐκλίπη;

Τοῦτο ἔπραξεν ὁ κ. Ε., νομίζω δὲ ὅτι ὑπερέβη τὸν σκοπὸν τῆς ἐξηγήσεως τοῦ Πομπωνίου, ὅστις δι' ἐνὸς διλήμματος ἐνόμισε νὰ δεῖξῃ τὴν βάσιν τοῦ τεκμηρίου. Ἐπειδὴ, τουτέστιν, οὐδεὶς λόγος δύναται νὰ ὑπάρξῃ αἰσχροῦς αἰτίας, ἀναπόφευκτον εἶναι, ὅτι ἡ γυνὴ εἰκάζεται ἔχουσα ἐκ δωρεᾶς τοῦ ἀνδρὸς, μέχρις οὗ φέρῃ τὴν ἀπόδειξιν, ὅτι εἶχεν ἄλλην περιουσίαν, ἐξ ἧς ἀπέκτησεν, ὅσα ἀντιποιεῖται.

Ἄν μόνος σκοπὸς τοῦ τεκμηρίου ὑπῆρχεν, ὅπως ἀποσβεσθῇ πᾶσα ὑπόνοια αἰσχροῦς αἰτίας καὶ διὰ τοῦτο καὶ μόνον εἰκάζεται λαβοῦσα ἐκ δωρεᾶς τοῦ ἀνδρὸς ἡ γυνή, τότε καθίσταται ἀκατάληπτον, διατὶ τὸ ἐκ δωρεᾶς ληφθὲν δὲν βεβαιοῦται, ἐνῶ ἡ κακὴ ὑπόνοια ἐντελῶς ἐκμηδενίζεται.

Δὲν ἀρκεῖ λοιπὸν ἀπλῶς ἡ ἀποσόβησις ὑπονομίας αἰσχροῦς αἰτίας, ὡς μόνου στοιχείου τοῦ τεκμηρίου, ἀλλ' ἀπαιτεῖται σῆμα ὡς συμπλήρωμα καὶ ἑτέρα ἀρχή, ὅτι ἡ μεταξὺ συζύγων δωρεὰ εἶναι ἄκυρος, ὅπως συναπαρτισθῇ τὸ τεκμήριον.

Ἡ ἀκυρότης αὕτη τῆς δωρεᾶς δὲν εἰσῆχθη διὰ τοῦ Μουκιανοῦ τεκμηρίου, ἀλλὰ προϋπῆρχε καὶ μάλιστα ἀπολύτως, κηρυττομένης τῆς δωρεᾶς αὐτοδικαίως ἀκύρου. (²) Ἀλλὰ τὸ αὐτοδικαίως ἄκυρον

(¹) L. 51 de don. inter vir. (24,1). Pomponius. Quintus Mucius cum in controversiam venit, unde ad mulierem quid pervenerit, et verius et honestius est quod non demonstratur unde habeat, existimari a viro aut qui in potestate ejus esset ad eam pervenisse, evitandi turpis quaestus gratia circa uxorem hoc videtur Quintus Mucius probasse.

(²) L. 3 § 10 de don. inter vir. (24,1). Sciendum autem est, ita interdi-

οὐδεμίας ἄλλης χρήζει βοήθειας, οὐδὲ κατὰ τὸ ἐλάχιστον συντελεῖ τὸ τεκμήριον, ὅταν ἡ δωρεὰ εἶναι φανερά καὶ ἀπροκάλυπτος.

Ἐνῶ ἡ χρήσις τοῦ Μουκιανοῦ τεκμηρίου καταφαίνεται πλεονάζουσα καὶ ὑπεράριθμος, ἅμα ὡς ἡ δωρεὰ ἄνευ τινὸς προσωπίου παρίσταται προπετῶς, τούναντίον ἡ χρήσις αὐτοῦ δεικνύεται ἐκ τῶν οὐκ ἄνευ, ὅταν ἡ δωρεὰ ὑπενδύηται τὸ σχῆμα ἄλλης πράξεως, οἷον ἀγοραπωλησίας. Τότε τὸ τεκμήριον παρέχει ἰδίαν λειτουργίαν. Ὅπως ἔχῃ ἰδιαιτερόν λόγον ὑπάρξεως, εἶναι ἀπαραίτητος περίστασις, καθ' ἣν οὐδεμία ἄλλη βοήθεια τοῦ νόμου εἶναι προσιτή· οὐχὶ λοιπὸν δωρεὰ αὐτοδικαίως ἄκυρος, ἀλλ' ἀγοραπωλησία, ἢ ἄλλο τι. Ἄν τὸ περὶ ἀγοραπωλησίας συμβόλαιον κατὰ τύπους συντεταγμένον ἤρκει πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ τεκμηρίου, οὐδεμία ἄλλη περίστασις ἀπολείπεται πρὸς ἐφαρμογὴν αὐτοῦ, διότι κατὰ τὸ μνησθὲν θεώρημα ὁ διατεινόμενος δωρεὰν ὀφείλει νὰ καταφύγῃ εἰς ἄλλα βοηθήματα, εἰς τὴν ἀπόδειξιν εἰκονικότητος ἢ δόλου.

Ὅπως ἔχῃ ἔννοιαν καὶ ἐφαρμογὴν τὸ τεκμήριον, ἀποβαίνει κατὰ τὸν συλλογισμόν τοῦτον ἀπαραίτητον νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τότε λειτουργεῖ καὶ ἐμφαίνεται ἀποτελεσματικόν, ὅταν δὲν πρόκειται πρᾶξις ἀπροκάλυπτος δωρεᾶς, ἀλλ' ἄλλη οἰαδήποτε. Οὐ μόνον ὅταν προτείνεται ἀγοραπωλησία παρὰ τοῦ συζύγου, ἀλλὰ καὶ παρ' ἄλλου, ἢ ἄλλος τρόπος κτήσεως ἀμφοτεροβαρῆς, μάλιστα τότε χωρεῖ τὸ τεκμήριον, ὅτι τὰ πρὸς ἀπόκτησιν μέσα προῆλθον ἐκ τοῦ ἀνδρὸς διὰ δωρεᾶς, μέχρις οὗ ἡ γυνὴ ἀποδείξῃ, ὅτι εἶχεν ἰδίας πηγὰς περιουσίας καὶ ἐξ αὐτῶν μόνον ἤντλησεν ὅ,τι φαίνεται ἔχουσα.

Ἡ περὶ τῆς ἀφορμῆς ἐξήγησις τοῦ Πομπωνίου δὲν δύναται νὰ εἶναι ἐπικρατεστέρα τῆς συνεποῦς ἐξηγήσεως αὐτοῦ τοῦ τεκμηρίου, διότι ἡ ἐξήγησις ἐκείνη ἀφαιρεῖ ἐκ τοῦ μέσου τὸ τεκμήριον ὡς ἄχρηστον καὶ περιττόν. Διότι εἶπεν ὁ Πομπώνιος, ὅτι πρὸς ἀποφυγὴν ἀποδείξεως αἰσχροῦς αἰτίας ἐπενοήθη τὸ τεκμήριον, οὐδαμῶς ἔπεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ τεκμήριον ἐπενοήθη μόνον πρὸς χάριν τῆς γυναικός, οὐδόλως δὲ ὑπὲρ τῶν δανειστῶν, καὶ ὅτι τὸ τεκμήριον ἀργεῖ, ἅμα ὡς ἡ ὑπόνοια αἰσχροῦς αἰτίας ἐκλείπει.

etiam inter virum et uxorem donationem, ut ipso Jure nihil valeat quod actum est.

Πῶς εἶναι δυνατόν νά παραδεχθῶμεν, ὅτι ὑπὲρ τῶν γυναικῶν καὶ τῆς ὑπολήψεως αὐτῶν εἰσῆχθη τὸ τεκμήριον, ὅπερ οὐδέποτε συμφέρει εἰς αὐτάς νά ἐπικαλεσθῶσιν, οὐδὲ ἐννοοῦμεν πότε αὐταὶ θέλουσι τὸ ἐπικαλεσθῆ, πάντοτε δὲ κατ' αὐτῶν προτείνεται, μόνοι δὲ οἱ προτείνοντες καὶ ἔχοντες συμφέρον νά προτείνωσιν εἶναι οἱ δανεισταὶ τοῦ ἀνδρός, ἢ καὶ ὁ ἀνὴρ αὐτός.

Ἄρα δὲν εἶπόν τι παράτολμον καὶ ἀνυποστήρικτον, οἱ ἰσχυρισθέντες, ὅτι τὸ τεκμήριον ἐπενοήθη ὑπὲρ τῶν δανειστῶν τοῦ ἀνδρός.

Μήπως τάχα, ὅταν ἐξ αἰσχροῦ αἰτίας πηγάζῃ τι, ἐπεται ὅτι τοῦτο ἀνήκει εἰς τὸν ἄνδρα; (¹)

Πολὺ μᾶλλον τῆς ὑποδεικνυμένης ὑπὸ τοῦ Πομπωνίου ἀφορμῆς, ἣτις, καίτοι μνημονευομένη ἐν Πανδέκταις καὶ κατόπιν τῶν λόγων τοῦ Μουκιανού, δὲν ἀρκεῖ, ὅπως δεσμεύσῃ τὴν κρίσιν ἡμῶν καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ θεσμοθετήματος, συντελεῖ πρὸς ὀρθὴν ἐξήγησιν αὐτοῦ τὸ ἀποτέλεσμα, ὅπερ ἐκ τῆς χρήσεως τοῦ τεκμηρίου ἐπεται. Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο συμβάλλει κυρίως ὑπὲρ τῶν δανειστῶν τοῦ ἀνδρός, ἢ καὶ ὑπὲρ τοῦ ἀνδρός αὐτοῦ, οἵτινες μόνοι ἐπικαλοῦνται τὸ τεκμήριον κατὰ τῆς γυναικός, καθ' ἣς μόνῃς προτείνεται. Ἄν αὕτη εἰσελθοῦσα εἰς τὸν γαμικὸν οἶκον καὶ εἰσενεγκοῦσα τὴν προῖκα ἀξιοῖ, ὅτι ἔχει καὶ ἄλλην περιουσίαν παράφερνον, ἣν δὲν εἰσέγαγεν, ἀλλὰ διετήρησεν ἐκτὸς αὐτοῦ, ἀμέσως δὲν πιστεύεται, ἀλλ' ὀφείλει νά προσαγάγῃ τὴν ἀπόδειξιν, πῶθεν ἔσχεν (*unde habuit*). Ἡ κτῆσις ἰδιαιτέρας περιουσίας ἐκτὸς τοῦ γαμικοῦ οἴκου εἶναι τι ἐξαιρετικόν, καὶ διὰ τοῦτο ὑποπτον ὅτι δὲν εἶναι ἀληθές, καὶ ἰδοὺ πῶθεν ἡ ἀπιστία τοῦ νόμου, ὅτι ὑποκρύπτεται δόλος, δν ὀφείλει ἡ ἑγγαμος γυνὴ ν' ἀποδείξῃ.

Εἶναι ὅμως πιθανόν, ὅτι ἀμνηχανοῦσα νά φέρῃ τοιαύτην ἀπόδειξιν, θέλει καταφύγει τέλος πάντων ἡ γυνὴ εἰς τὸν ἰσχυρισμόν, ὅτι ἐξ αἰσχροῦ αἰτίας ἀπέκτησε; Τοῦτο μὴ δεχθεὶς νά πιστεύσῃ ὁ Πομπώνιος, εἶπεν ὅτι πρὸς ἀποφυγὴν τοιαύτης ἐρεύνης ἐπενοήθη τὸ τεκμήριον, ὡς ἂν ἔλεγεν, ὅτι εἶναι ἐπὶ τέλους ἀδύνατον νά φθάσῃ μέχρι τοιαύτης ἀπονοίας ἡ γυνή, ὥστε νά προσφέρῃ ὀλοκαύτωμα τὴν ἰδίαν

(¹) Καὶ αὐτὸς ὁ Tenge civ. Arch. XLV. σ. 312, δν ἐπικαλεῖται σύμφηρον ὁ κ. Ε., ἀποφαίνεται, ὅτι οὐδαμοῦ τοῦ νόμου γίνεται τοιαύτη πρὸς τὸν ἄνδρα ἀπόδοσις, οὐδὲ κατὰ L. 6 C. de donat. (5, 16).

ὑπόληψιν, διὰ τὴν σώσιν μικρὸν τεμάχιον περιουσίας, ὡς μὴ ἀποσπασθὲν ἐκ τῆς περιουσίας τοῦ ἀνδρὸς καὶ λάθρᾳ ἐξαχθὲν ἐκ τοῦ γαμικοῦ οἴκου. Ἡ ἐξήγησις τοῦ Πομπωνίου οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ εἰς ἄτοπον ἐπαγωγή.

Οἱ ὑπολαβόντες, ὅτι εἰκάζεται δῆθεν ἡ γυνὴ μὴ ἔντιμος, ἐνόσῳ δὲν φέρεται τοιαύτην ἀπόδειξιν, δικαίως ἐσκανδαλίσθησαν, ὥστε δὲν ἐδίστασαν νὰ προβῶσι μέχρι κηρύξεως, ὅτι σήμερον ὑπάρχει κατηγορημένον τὸ τεκμήριον δυνάμει τοῦ ἀξιώματος, ὅτι πᾶς τις τεκμαίρεται ἔντιμος, μέχρις ἀποδείξεως τοῦ ἐναντίου, ἅρα καὶ ἡ γυνὴ τοιαύτη πιστεύεται, μέχρις ἀποδείξεως αἰσχροῦς αἰτίας. Ἀλλὰ τάχα τοιαύτη ἀπόδειξις ἔχει νομικὸν ἀποτέλεσμα, ἢ δυνατόν νὰ ἀποστερήσῃ τὴν γυναῖκα τοῦ κτηθέντος, ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι ἐπιτρέπεται; Ἄρα περὶ τούτου οὐδέποτε ὑπάρχει συζήτησις, οὐδὲ τὸ μνησθὲν ἀξίωμα λόγῳ τοῦ τεκμηρίου πρόκειται νὰ παραβλασθῇ, ὥστε μάλιστα ἐδυσσώρησαν οἱ κατὰ τοῦ τεκμηρίου ἐκστρατεύσαντες. Ἄρα ὡς ἐγκαταλίπωμεν τὴν ἔποψιν ταύτην, εἰς ἣν ἔδωκεν αἰτίαν ἡ ἀθωότης τοῦ Πομπωνίου ἐξήγησις, ἀναλαμβάνει τὸ τεκμήριον τὸν πρέποντα αὐτῷ εἰρμόν, ὅτι ἐχορηγήθη ὑπὲρ τῶν δανειστῶν τοῦ ἀνδρὸς ἢ καὶ ὑπὲρ τοῦ ἀνδρὸς αὐτοῦ, ὑπὲρ ὧν μόνον λειτουργεῖ. Πρὸς αὐτοὺς δὲν δύναται νὰ εἴπῃ ἡ γυνή, ὅτι δὲν χρεωστέῃ νὰ δώσῃ λόγον, πόθεν ἔσχε, διότι ἡ τοιαύτη σιωπὴ καλύπτει, οὐχὶ τὴν αἰσχρὰν αἰτίαν, ἣτις ὑπάρχουσα οὐδὲν ἔχει ἀποτέλεσμα ὡς πρὸς τὴν περιουσίαν, ἀλλὰ τὴν δωρεάν τοῦ ἀνδρὸς.

Ἀκριβῶς θεωρούμενον τὸ τεκμήριον συνέχεται μετὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ χωρισμοῦ τῶν περιουσιῶν τῶν συζύγων, καὶ ἀποτελεῖ φραγμὸν κατὰ τῆς συγχύσεως αὐτῶν. Ταύτην ὁ Ρωμαῖος νομοθέτης ἐκώλυσε διὰ τῆς ἀκυρώσεως τῶν ἐν ζωῇ δωρεῶν μεταξὺ συζύγων καὶ ἐν αὐτῷ τῷ τίτλῳ περὶ τοῦ ἀκύρου τοιούτων δωρεῶν ἐπεισοδιακῶς μνημονεύεται τὸ τεκμήριον, ὡς συμπλήρωμα, διότι διὰ τοῦ τεκμηρίου εἰκάζεται ἡ δωρεὰ μέχρις ἀποδείξεως τοῦ ἐναντίου, ἔπεται δὲ λόγῳ τῆς δωρεᾶς ἡ ἀκυρότης. Ταῦτα εἶναι συνεχῇ καὶ ἀλληλένδετα. Ἐὰν χωρίσῃ τις τὸ τεκμήριον ἀπὸ τῆς ἀκυρότητος τῆς δωρεᾶς, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξηγήσῃ τὸν σκοπὸν αὐτοῦ καὶ τὸν λόγον ὑπάρξεως.

Οὐδεὶς ἄλλος πλὴν τῆς ἐγγάμου γυναικὸς ὑποχρεοῦται εἰς ἀπόδειξιν, πόθεν ἔσχε, ἀλλ' ἀρκεῖ ν' ἀποδείξῃ ὅτι εἶναι κύριος. Εἰς μόνην

τὴν ἔγγαμον δὲν ἀρκεῖ ἡ ἀποδείξις τῆς κυριότητος καὶ ἐνταῦθα κεῖται ὅλη ἡ ἔννοια τοῦ τεκμηρίου, διότι λόγῳ αὐτοῦ ὑποτίθεται κεκαλυμμένη δωρεὰ διὰ παντός τρόπου, ἢ διότι δὲν ἔδωκε τὸ ἀντίτιμον εἰς τὸν ἄνδρα, παρ' οὗ ἠγόρασεν, ἢ διότι διὰ χρημάτων τοῦ ἀνδρὸς ἀπέκτησεν ὅ,τι φαίνεται κεκτημένη. Οὕτως ἐνόησαν τὸ τεκμήριον, ὅσοι δὲν ἔδογματίσαν, ὅτι κατηργήθη.

Διὰ τοῦτο οὐδεὶς ὑπάρχει διατεινόμενος, ὅτι ἀρκεῖ εἰς τὴν γυναῖκα νὰ προσαγάγῃ τίτλον κτήσεως, ὡς ἔγγραφον ἀγοραπωλησίας, διότι διὰ τῆς ἀποδείξεως ταύτης δὲν δικαιολογεῖ, ἂν ἐξ ἰδίων ἀπέκτησεν, ἢ ἂν ἐκ τῶν τοῦ ἀνδρὸς χρημάτων.

Ὁ συγγραφεὺς τῆς διατριβῆς εὕρισκων ἑαυτὸν μεμονωμένον ἐν τῷ ἐναντίῳ θεωρήματι, νομίζει ὅτι οἱ συγγραφεῖς δὲν ἐξετάζουσι τὸ ζήτημα εἰδικῶς. ⁽¹⁾ Ἀλλ' εἰδικώτερον, ἢ ὅσον πάντες ἀποφαινόμενοι, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξετασθῇ, διότι πάντες ἁμοφώνως ὑποχρεοῦσι τὴν γυναῖκα λόγῳ τοῦ τεκμηρίου νὰ προσαγάγῃ τὴν ἀπόδειξιν, πόθεν ἔσχε (unde habuit) κατὰ τὴν ῥητὴν τοῦ νόμου θέλησιν, οὐδὲ γινώσκω τινὰ εἰπόντα τὸ ἐναντίον. Καὶ αὕτη ἡ ἀπόφασις τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἣν φαίνεται ἔχων ὑπὲρ ἑαυτοῦ ὁ συγγραφεὺς, ἦτοι ἡ 302 τοῦ 1865, δὲν ἀποκρούει τὸ τεκμήριον λόγῳ τοῦ προσαχθέντος τίτλου κτήσεως πλοίου παρὰ τῆς γυναικὸς, ἀλλὰ θεωρεῖ, ὅτι εἰς τὸν ἄνδρα ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν ἀνήκει τὸ πρᾶγμα, ἀλλὰ μόνον τὸ τίμημα. «Ὁ ἀνὴρ ὅμως ἐν ἐλλείψει τῆς ἀποδείξεως ταύτης δὲν καθίσταται διὰ τοῦτο κύριος τοῦ πράγματος, ἀλλ' ἔχει μόνον προσωπικὴν κατὰ τῆς γυναικὸς περὶ ἀποδόσεως τοῦ τιμήματος ἀπαίτησιν.»

Δὲν διεφώνησεν ἔρα ὁ Ἀρείος Πάγος, ὡς πρὸς τὴν ἀρχήν, ἀλλὰ δὲν ἐδέχθη ὡς ἄμεσον συνέπειαν, ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι τοῦ ἀνδρὸς διὰ χρημάτων αὐτοῦ ἀγορασθέν.

Κατὰ τὸ ῥωμαϊκὸν δίκαιον δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι τὸ ἀγορασθὲν διὰ χρημάτων παρὰ τοῦ ἀνδρὸς δωρηθέντων εἰς ἐκεῖνον ἀνήκει. ⁽²⁾

Ὁ Τρολὼν ἐπιτιμᾷ ὁμοίαν ἀπόφασιν γαλ. δικαστηρίου παρατηρῶν ὅτι, ἅμα ὡς ἡ πρᾶξις εἶναι εἰκονικὴ, πρέπει νὰ ἐξαλειφθῇ πρόρριζος. ⁽³⁾

(1) Σελ. 139 ἐν ὑποσημειώσει.

(2) Lex 55 de donat. (24,1).

(3) Contrat de Mariage 2245. Si l'achat est un acte simulé il faut qu'il tombe pour le tout.

Ἄλλ' εἶναι τάχα ὁ λόγος τῆς εἰκονικότητος ἡ αἰτία τῆς ἀκυρώσεως, ἢ ἡ ἀπαγόρευσις τῆς δωρεᾶς; Ἄνευ αὐτῆς ἡδύνατο νὰ ὑπάρξῃ πραγματικὴ δωρεά, ὅτε εἰκονικότης δὲν ὑφίσταται, ἀλλὰ παράβασις τῆς ἀπαγορεύσεως τοῦ νόμου, περὶ ἧς δὲν σκέπτεται ὁ γάλλος συγγραφεὺς, διότι δὲν ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἀπόλυτον ἀπαγόρευσιν, ἀλλὰ μόνον τὴν εἰκονικότητα.

Παρ' ἡμῖν ἡ ἀπαγόρευσις μὲν ὑφίσταται, ἀλλ' ὑπάρχει ἄλλη νεώτερα διάταξις, ἡ τοῦ περὶ μεταγραφῆς νόμου, ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ συγγραφεὺς τῆς διατριβῆς, ἐξ ἧς ἐπῆλθε σπουδαιότητα ἀλλοιώσεως τοῦ ἀποτελέσματος. Κατὰ τὸ ἀρθρ. 12 § 3 ἀκατηργήθη τὸ δικαίωμα τῶν συζύγων πρὸς διεκδίκησιν τῶν πραγμάτων, τὰ ὅποια ὁ εἰς ἀπέκτησεν ἐκ χρημάτων δωρηθέντων αὐτῷ ὑπὸ τοῦ ἐτέρου.

Διὰ τῆς διατάξεως ταύτης, ἥτις ἐν τῇ γενικότητι αὐτῆς περιλαμβάνει καὶ περὶ κινήτων καὶ περὶ ἀκινήτων, τῶντι τὸ Μουκιανὸν τεκμήριον δὲν δύναται νὰ ἔχῃ πάντοτε τὰς αὐτὰς συνεπειὰς ὡς ἐν τῷ βωμαϊκῷ δικαίῳ.

Κατὰ τοῦ τεκμηρίου τὴν ἔννοιαν, εἰκάζεται ἐκ δωρεᾶς τοῦ ἀνδρὸς ὅ,τι ἡ γυνὴ δὲν ἀποδεικνύει πόθεν ἔσχεν, ἀλλ' ὅτι καὶ τὸ διὰ χρημάτων τοῦ ἀνδρὸς ἀποκτηθὲν παρὰ τῆς γυναικὸς εἶναι τοῦ ἀνδρὸς, δὲν εἶναι συνέπεια τοῦ τεκμηρίου, ἀλλὰ τῆς ἀκυρότητος τῆς δωρεᾶς. Ταύτης ὅμως αἱ συνέπειαι ἤδη ἄλλως ἐρρυθμίσθησαν διὰ τοῦ νόμου περὶ μεταγραφῆς, ὀρίζοντος ὅτι τὸ διὰ χρημάτων τοῦ ἀνδρὸς ἀποκτηθὲν δὲν εἶναι αὐτοῦ, ἀλλὰ μένει μὲν τῆς γυναικὸς, ὁ δὲ ἀνὴρ διατηρεῖ προσωπικὴν ἀπαίτησιν τοῦ δωρηθέντος ποσοῦ.

Τούτο συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ἀρσίου Πάγου, καίτοι μὴ μνημονεύοντος ὡς λόγον τὸν περὶ μεταγραφῆς νόμον.

Ὅταν ἔχωμεν τοιαύτην μόνον ὑπόθεσιν, ὅτι διὰ χρημάτων τοῦ ἀνδρὸς ἀπέκτησεν ἡ γυνὴ κτήμα παρ' ἄλλου, δὲν δύναται πλέον νὰ διαφιλονικηθῇ εἰς τὴν γυναῖκα ἡ κυριότης, ὥστε καὶ νὰ διεκδικήσῃ αὐτὸ δύναται καὶ ὁ οὐδὲποτε καὶ τὴν διεκδικήσιν τῶν δανειστῶν τοῦ ἀνδρὸς ν' ἀποκρούσῃ, τὰ δὲ ἀναγκαστικὰ τῶν δανειστῶν τοῦ ἀνδρὸς μέσα ὡς ἐπὶ κτήματος τοῦ ἀνδρὸς εἶναι ἀλυσιτελῆ. Καθ' ὅσον ὅμως ἡ γυνὴ εἶναι ὀφειλέτης τοῦ τιμήματος πρὸς τὸν ἄνδρα ὡς δωρηθέντος, τοῦτο μόνον δύνανται νὰ ἀπαιτήσωσιν οἱ δανεισταὶ αὐτοῦ παρὰ τῆς γυναικὸς.

Ἄλλ' ὅταν ἔχωμεν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ὁ ἀνὴρ ἐξεποίησε κτῆμα πρὸς τὴν γυναῖκα, μὴ λαβὼν τὸ ἀντίτιμον, ἔχομεν καθ' αὐτὸ ἄκυρον ὄρεάν ὑπὸ τὸ κάλυμμα ἄλλης πράξεως. Περὶ τοῦτου οὐδὲν διαλαμβάνει ἡ νέα διάταξις τοῦ περὶ μεταγραφῆς νόμου ἐν ἄρθρῳ 12 § 3, ἐνθα ὑποτίθεται ὄρεά χρημάτων, δι' ὧν ἀπεκτήθη πρᾶγμα. Ἐνταῦθα τοῦναντίον ἔχομεν ὄρεάν πράγματος, ἣν ἄλλη διάταξις νόμου κηρύττει αὐτοδικαίως ἄκυρον. Τὴν ἀκυρότητα ταύτην μέλλει ν' ἀπαγγεῖλῃ δικαστικὴ ἀπόφασις. Οὐδεμία ἀμφιβολία, ὅτι καὶ κατ' αὐτὸν τὸν περὶ μεταγραφῆς νόμον ἡ ἀκυρότης καταστρέφει ἐξ ὁλοκλήρου τὸ γενόμενον, διότι κατὰ τὸ ἄρθρον 3 αὐτοῦ ἡ ἀπαγγέλλουσα τὴν ἀκυρότητα ἀπόφασις πρέπει νὰ μνημονευθῇ ἐν περιθωρίῳ τῆς μεταγεγραμμένης πράξεως.

Ἡ συνέπεια αὕτη δὲν εἶναι ἀποκλειστικῶς ἀποτέλεσμα τοῦ Μουκιανοῦ τεκμηρίου, ἀλλὰ σύναμα καὶ τῆς περὶ ἀκυρότητος τῶν μεταξὺ συζύγων ὄρεῶν ἀρχῆς. Ἐκ μὲν τοῦ τεκμηρίου τουτέστιν ἔπεται τὸ γεγονός, ὅτι ἡ γυνὴ δὲν παρέσχε τὸ τίμημα, μὴ ἀνταποδεικνύουσα πόθεν ἔσχεν, ἐκ δὲ τῆς περὶ ὄρεῶν ἀπαγορεύσεως ἔπεται ἡ ἀκυρότης τοιαύτης πράξεως, καλυπτούσης τὴν ἀπαγορευομένην ὄρεάν.

Ἡ λύσις αὕτη δὲν διαφέρει τῆς τοῦ Ἀρείου Πάγου ἐν τῇ μνησθείσῃ ἀποφάσει, ἐὰν ὑποθέσωμεν, ὅτι ἡ γυνὴ παρ' ἄλλου ἠγόρασε τὸ πλοῖον, διὰ τιμήματος παρὰ τοῦ ἀνδρὸς δοθέντος, ἐὰν ὅμως ὑποθέσωμεν πωλητὴν πρὸς τὴν γυναῖκα τὸν σύζυγον, δὲν δυνάμεθα ν' ἀποδεχθῶμεν αὐτήν, διότι τότε δὲν ὑπάρχει ὄρεά χρημάτων, ἀλλὰ τοῦ πράγματος, καὶ ὡς τοιαύτη εἶναι καὶ μένει αὐτοδικαίως ἄκυρος καὶ μετὰ τὸν ἡμέτερον περὶ μεταγραφῆς νόμον.

Ὁ συγγραφεὺς τῆς διατριβῆς ὡς λόγον ἐναντίον προτείνει, ὅτι δι' οὐδενὸς νόμου ἐκηρύχθησαν ἄκυροι αἱ μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς συμβάσεις καὶ ὅτι αὕτη δὲν ἐστερήθη ἐν γένει τῆς ἱκανότητος πρὸς τὸ συμβάλλεσθαι. Ἀλλὰ παρορᾷ, ὅτι μία μόνη πρᾶξις ἐκηρύχθη αὐτοδικαίως ἄκυρος, ἡ ὄρεά, καὶ ταύτην ἀποκαλύπτει τὸ Μουκιανὸν τεκμήριον, ὅταν εἰς τὴν μεταβίβασιν κτήματος, εἴτε κινήτου, εἴτε ἀκινήτου, συνίσταται ἡ ὄρεά, ἔστω καὶ ὑπὸ τὸ κάλυμμα ἀγοραπωλησίας, διότι δὲν ἐδωρήθη τὸ τίμημα, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα.

ΠΕΡΙ ΣΥΝΕΠΕΙΑΣ

ΠΟΙΝΙΚΩΝ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ

ΕΠΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΔΙΚΩΝ*

Ὁ τὴν ἐρμηνείαν τῶν νόμων καὶ τὴν ὁμοιόμορφον αὐτῶν ἐκδοχὴν ποδῆγετῶν παρ' ἡμῖν Ἀρείος Πάγος συμβαίνει ἐνίοτε, μετὰ μακρὰν πρὸς τὸ αὐτὸ σημεῖον καὶ ἀπαρέγκλιτον πορείαν, δι' ἀγχιστρόφου μεταβολῆς, νὰ τραπῇ εἰς τὸ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον, ἐγκαταλιμπάνων ἐν ἀπαρηγορήτῳ ἀμηχανίᾳ τοὺς πιστοτέρους ὁπαδοὺς, ἀήθεις μάλιστα εἰς δικαστικὰς παλινδρομίας καὶ μὴ εὐρίσκοντας πάντοτε, ὡς εἶναι ἐπόμενον, ἐν ταῖς αἰτιολογίαις τῆς ἀποφάσεως τοὺς ἐπιστημονικοὺς λόγους, ἐξ ὧν τὸ ἀνώτατον τοῦτο δικαστήριον ὠρμήθη πρὸς τοιαύτην αἰφνιδίαν μετατροπὴν.

Τοῦτο ἔπραξεν ἐσχάτως, διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 266 (1859) ἀποφάσεως τὸ ἀνώτατον δικαστήριον ἀποφανθὲν λακωνικῶς, ὅτι « ἐκ τῆς ποιν. » ἀποφάσεως δὲν δύναται νὰ παραχθῇ τὸ δεδικασμένον τῆς βάσεως » τῆς περὶ ἀποζημιώσεως ἀγωγῆς — τῆς *στηριζομένης εἰς τὴν αὐτὴν* » αἰτίας, διότι οὔτε αὐτὸς (ὁ διάδικος) ἦτο πολιτικὸς ἐνάγων εἰς τὴν » ποινικὴν δίκην, οὔτε ἐναγόμενος(;) — τὸ (δὲ δικασθὲν) γεγονὸς δὲν » εἶναι *ἀνεξάρτητον καὶ χωριστὸν* τῆς κυρίας δίκης, διὰ νὰ θεωρηθῇ » ὡς *προδικαστικὸν* καὶ ἐπομένως ἀμετακλήτως δικασθὲν ὑπὸ τοῦ » ποινικοῦ δικαστηρίου. »

Ὅσοι κεχνηότες ἀνέγνωσαν τὴν σύντομον ταύτην σκέψιν, ἐν ἧ οὐδεμίᾳ μνείᾳ γίνεται τοῦ παρ' ἡμῖν κειμένου νόμου, μεθ' ὧν συγκαταριθμούμεθα, μεγίστην χρεωστοῦν εὐγνωμοσύνην πρὸς τὸν καθηγτητὴν καὶ ἀρεοπαγίτην κ. *Οἰκορομίδην*, ἐκθέσαντα ἐν *Σόλωνι* σελ.

(*) Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Νομικῇ Μελίσσῃ, φυλλ. Ν5' σελ. 877 (1860).

282 καὶ ἐπ. διὰ μακρῶν τοὺς ἐπιστημονικοὺς λόγους τῆς αἰφνιδίας ἀλλοιώσεως τῆς νομολογίας.

Ὁ κ. Οἰκονομίδης, ὅστις οὐδέποτε ἐξέδωκέ τι μὴ ἐσκεμμένον καὶ βεβασανισμένον καθ' ὅλας τὰς ἐπιστημονικὰς αὐτοῦ μελέτας, οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς προκειμένης παρέχει τοὺς καταπειστικωτέρους τῶν λόγων.

Ἡθέλαμεν ὅμως ἀδικήσει μεγάλως τὰς γνώσεις καὶ τὴν κρίσιν αὐτοῦ, τὰς ὑποίας, ὡς οὐδεὶς ἄλλος, ἐκτιμῶμεν, ἀποδίδοντες εἰς αὐτὸν τὴν ἀξίωσιν τοῦ ἀλανθάστου· διὰ τοῦτο προτάσσοντες πάντοτε τὴν ἀλήθειαν τοῦ Πλάτωνος δοκιμάζομεν μετὰ πλείστης ὅσης συστολῆς τὴν ἀνάλυσιν τῶν ἐπιστημονικῶν λόγων τοιοῦτου παρ' ἡμῖν καινοφανοῦς δόγματος. *Audiat et altera pars.*

Μικρὸν ἐν τούτοις θαρρῶντες, μετὰ τὴν ἀποκρήξιν τῆς ἡμετέρας γνώμης παρὰ τοῦ ἀνθεντοῦντος δικαστηρίου, δὲν ἀκολουθοῦμεν κατὰ πόδας τὴν ἐκθεσιν τοῦ ἀξιολόγου ἡμῶν συναδέλφου. Διὰ τοῦτο δὲν κινδυνεύομεν τὸ ἐλαφρὸν ἡμῶν ἀκάτιον εἰς τὸ εὐρὺ πέλαγος, ἀλλὰ, χάριν ἀσφαλείας, παραπλέομεν τὴν ἀκτὴν τοῦ καιμένου αὐτοῦ τοῦ νόμου.

Γνωρίζομεν ὅτι ὀλίγη ὑπάρχει ἡ ἐπικουρία ἐκ τῆς γυμνῆς καὶ σχεδὸν ἀκατοικίτου ταύτης παραλίης. Ἀλλὰ τοῦλάχιστον τὸ βλέμμα τοῦ πατρίου νομοθέτου ἐμπνέει εἰς ἡμᾶς θαρρῶς, καίτοι ὀλίγον δυναμένου. Τί εἶναι ὁ Ἕλλην νομοθέτης; Κυριάρχης ἐνὸς ἑκατομμυρίου καὶ ὀλίγων χιλιάδων, ἄνευ τῆς παντοδυνάμου ἀρωγῆς τῶν χρησολόγων τῆς ἐπιστήμης, πολλάκις μάτην λαλεῖ καὶ βοᾷ καὶ μέγα φθέγγεται· ἄνευ μαρτυρίας ἀνθεντικῆς ξένου τινὸς συγγραφῆς ἐκ τῶν πάνυ εἶναι ἀπαράδεκτος καὶ τοῦτο πρὸς χάριν, διὰ τὴν μὴ λογίζηται ἰδιότροπος καὶ μόνος εἰς τὸ εἶδος του (*sui generis*).

Πολλοὺς ἐντεῦθεν διατρέχει κινδύνους ὁ ὑπὲρ τοῦ ἐλληνικοῦ νόμου στρατευόμενος, ἀλλ' οὐχ ἥττον δεχόμεθα ἀπὸ τοῦδε τὴν ἐν ταῖς τάξεσιν αὐτοῦ ἦτταν ἀσμένως καὶ μεθ' ὑποταγῆς, οὔτε, διότι τυχὸν εὐρίσκεται μόνος, παραδίδομεν τὰ ὅπλα, ἅπασι δὲ τῆς βλασφημίας τὴν ταχθῶμεν ποτὲ κατ' αὐτοῦ.

Ὁ ἡμέτερος νόμος πληρὲς διέγραψε σύστημα περὶ τῆς σχέσεως ποινικῆς δίκης πρὸς πολιτικὴν.

Ἐν μὲν τῇ Πολ. Δικον. ἀρθ. 10 καθιεροῖ τὴν ἀρχήν, ὅτι συνηθὼς ἡ πολιτικὴ διαδικασία ἀναβάλλεται μέχρι τέλους τῆς ποινικῆς.

Τοῦτο ἐπεξηγεῖται σαφέστερον διὰ τοῦ ἀρθ. 589, ὅτι ἐν περιπτώσει ὑποψίας κολασίμου πράξεως ὁ εἰσαγγελεὺς ζητεῖ τὴν ἀναστολὴν τῆς πολιτικῆς διαδικασίας.

Τὸ αὐτὸ ἐπικυροῦται διὰ τοῦ ἀρθ. 8 τῆς Ποιν. Δικον.⁽¹⁾ Ἄλλ' ἢ ἀναβολὴ εἶναι πρόσκαιρον μέτρον χάριν τῆς δικαστικῆς τάξεως, τὸ δὲ σπουδαῖον ἀποτέλεσμα τῆς ἀναβολῆς, καὶ ἡ σχέσις τῶν διαφόρων τούτων δικαστηρίων, δηλ. ποινικοῦ πρὸς πολιτικόν, διαγράφονται ἐν ἀρθρῷ 12 τῆς Πολ. Δικον. ὅτι ἀποφασισθέντος ἀπαξ τοῦ προκαταρκτικοῦ (ἢ προδικαστικοῦ)⁽²⁾ ζητήματος παρὰ τοῦ ἀρμοδίου δικαστηρίου, δὲν δύναται πλέον τὸ ἄλλο δικαστήριον, εἴτε πολιτικόν, εἴτε ποινικόν, νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐξέτασιν τοῦ αὐτοῦ ζητήματος.

Περὶ αὐτοῦ τοῦ ἀποτελέσματος πρόκειται ἡδῇ.

Διὰ τοῦ ἀρθ. 12 τῆς Ποιν. Δικον. προβλέπεται καὶ ἡ περίπτωσις μεταγενεστέρας πολιτικῆς δίκης, μετὰ τὸ πέρασ τῆς ποινικῆς εἰσαγομένης. Ἡ ἀθωωτικὴ ἢ καταδικαστικὴ ἀπόφασις δὲν ἐμποδίζει τὴν ἐπιδίωξιν τῶν ιδιωτικῶν ἀπαιτήσεων ἐνώπιον τοῦ πολιτικοῦ δικαστηρίου.

Ἡ διάταξις αὕτη δὲν συμφωνεῖ πληρέστατα πρὸς τὴν ἐν ἀρθρῷ 12 τῆς Πολ. Δικον., διότι, κατ' αὐτήν, δὲν ἐπιτρέπεται ἡ ἐκ νέου ἐξέτασις τοῦ αὐτοῦ ζητήματος, ἐνῶ κατὰ τὴν Ποιν. Δικον. μετὰ τὴν ἀθώωσιν οὐχ ἥττον ἐξετάζεται ἡ πολιτικὴ εὐθύνη τοῦ ἀθωωθέντος καὶ ἐνδέχεται νὰ ἐπιδικασθῇ ἡ κατ' αὐτοῦ ἀγωγή. Κατὰ τὸ λοιπὸν μέρος, περὶ πολιτικῆς ἀγωγῆς μετὰ τὴν καταδικαστικὴν ἀπόφασιν, δὲν ὑπάρχει ἀντινομία, διότι πρόκειται μάλιστα συμφῶνως πρὸς τὴν ποιν. καταδίκην νὰ ἐπιδικασθῇ τῶρα καὶ πολιτικὴ ἀποζημίωσις.

Θετέον πρὸς στιγμὴν, ὅτι ὁ νομοθέτης ὡς πρὸς τὴν ἀθωωτικὴν ἀπόφασιν εἶναι πρὸς ἑαυτὸν ἀνακόλουθος· ἐπεταὶ ἐκ τούτου, ὅτι ἔχομεν ἐξουσίαν νὰ κλείσωμεν ὅλας τὰς σελίδας τοῦ νόμου καὶ τὰ πάντα νὰ διαθέσωμεν κατ' οἰκίαν θεωρίαν;

Ὅταν ὁ νομοθέτης εἶναι ἀνακόλουθος, καὶ τοῦτο δὲν εἶναι σπᾶνιον, οὐδὲν ἄλλο δικαιούμεθα νὰ πράξωμεν, πλὴν νὰ γίνωμεν καὶ

(1) Ἀνάλογος ἡ ἐν Ἀρ. 3 τῆς Ποιν. Δικ. τῆς Γαλλίας διάταξις.

(2) Κατὰ τὸ γερμ. κείμενον Vorfrage.

ἡμεῖς ἀνακλόουθοι, παραδεχόμενοι ἐξαίρεσιν τοῦ κανόνος, προσέχοντες ὅμως μὴ ὑπερβῶμεν τὰ ἐσχαμμένα καὶ μὴ ἐπεκτείνωμεν τὴν ἐξαίρεσιν πέρα τῶν τεθέντων ὁρίων, ὥστε καὶ αὐτοῦ τοῦ κανόνος νὰ ἐπικρατήσῃ. Πᾶσα ἄλλη ἀξίωσις ἡμῶν εἶναι νομοθετικὴ ἀντιποίησης, ἔχουσα ἀναπόφευκτον συνέπειαν τὴν πολυνομίαν, δηλ. τὴν κατ'οἰκίαν ἐκάστου κρίσιν τοῦ νόμου διαρρήθμισιν.

Ἄλλ' ὅσον μεγαλοφύωνος καὶ ἂν ἀποφαίνηται ἐνταῦθα ὁ Ἕλλην νομοθέτης, κινδυνεύει νὰ εὕρῃ κωφεύοντας τοὺς πρὸς αὐτὸν λαλεῖ, διότι περὶ τοῦ ὀρισθέντος ἀποτελέσματος οὐδὲν ἀπαντᾷ ἐν τῇ Γαλλικῇ νομοθεσίᾳ.⁽¹⁾

Ἐν ἀπορίᾳ νόμου οἱ Γάλλοι καταφεύγουν εἰς τὸ περὶ τελεσιδικίας ἄρθ. 135 τοῦ πολιτ. Κώδικος καὶ εἰς τὸ ἄρθ. 463 τῆς Ποιν. Δικον. περὶ πλαστογραφίας. Τὸ φυσικώτερον λοιπὸν εἶναι νὰ εἴπωμεν καὶ ἡμεῖς, ὅτι, τί ἄλλο ἐσχόπει ὁ ἡμέτερος νομοθέτης, εἰμὴ νὰ καθιερώσῃ ὅσα οἱ Γάλλοι κατὰ λογοθεώρητον κατασκευὴν πορίζονται, ὁρμώμενοι ἐκ τῶν μνημονευθέντων τεκμηρίων. Μὴ δὲν ἔχωμεν καὶ ἡμεῖς τὰς αὐτὰς διατάξεις περὶ τελεσιδικίας καὶ πλαστογραφίας;

Ἄλλ' ὅσα διὰ τῶν ἄρθ. 10—12 τῆς Πολ. Δικον. καὶ 8 καὶ 12 τῆς Ποινικῆς διαγορεύει ὁ Ἕλλην νομοθέτης, τί γίνονται; — Εὐκόλος ἡ ἀπάντησις. *Grecus legislator taceat in Ecclesia!* Ἐνθα σιωπᾷ ὁ Γάλλ. νόμος, ὁ Ἕλλην. δὲν ἀκούεται.

Καὶ ἐν τῇ Πολιτ. Δικον. ἡμῶν (ἄρθ. 274) ὑπάρχει ὁ αὐτὸς τοῦ δεδίκασμένου ὀρισμός, μὴ χρησιμεύων ὅμως ἀκριβῶς πρὸς διάγνωσιν τῆς σχέσεως μεταξὺ ποινικῆς καὶ πολιτικῆς δίκης.

Διὰ τὴν τελεσιδικίαν πέντε ἀπαιτοῦνται ταυτότητες, ἐξ ὧν μὲν δυνάμεθα νὰ δεῖξωμεν μίαν ἐπὶ τῆς σχέσεως ταύτης.

Ἀπαιτεῖται τουτέστι α') ταυτότης ἀντικειμένου, ἀλλὰ τῆς μὲν ποινικῆς δίκης σκοπὸς ἡ τιμωρία, τῆς δὲ πολιτικῆς ἡ ἀποζημίωσις. β') Ταυτότης αἰτίας (ὡς ἐκ τοῦ αὐτοῦ πράγματος), καὶ τοιαύτην δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, λόγου χάριν, κλοπὴν, ἀνθρωποκτονίαν, ὕβριν κτλ. γ') Ταυτότης *diadikῶν*, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ποιν. δίκης παρίσταται ὁ Εἰσαγγελεὺς ὑπὲρ τοῦ δημοσίου συμφέροντος, ἐνῶ ἐπὶ τῆς

(1) Ὅρα τὴν μνημονευομένην παρὰ τοῦ κ. Οἰκονομίδου βιβλιογραφίαν, εἰς ἣν πρός-θες Faustin Hélie III. σελ. 774.

πολιτικῆς ὁ παθὼν ὑπὲρ τοῦ ἰδίου. δ') Ταυτότης *ιδιότητος*, ἀλλ' ἀφοῦ λείπει ἡ ταυτότης διαδίκων, πολὺ μάλλον δὲν ὑπάρχει ἡ τῆς ιδιότητος. ε') Ἐπὶ τέλους ἀπαιτεῖται ταυτότης τοῦ δικαίου, ἐνῶ ἐπὶ μὲν τῆς ποιν. δίκης πρόκειται περὶ ποινικῆς δικαιοσύνης καὶ καταλογισμού, ἐπὶ δὲ τῆς πολιτικῆς δίκης περὶ τοῦ πολιτικοῦ δικαίου καὶ τῶν διεπενδῶν τὰ ἰδιωτικὰ συμφέροντα ἀρχῶν.

Μία ταυτότης ἐκ τῶν πέντε μακρὰν ἀπέχει τοῦ νὰ ἐκπληροῖ τὸν ὅρισμὸν τῆς τελεσιδικίας, καταρρέουσας πανταχόθεν.

Ἄλλ' ὁ νομοθέτης, ὅστις ἔδωκε τὸν ὅρισμὸν τῆς τελεσιδικίας, δὲν ἔχει τάχα τὴν αὐτὴν ἐξουσίαν νὰ δεχθῇ καὶ ἐξαίρεσιν τινα; Ἡ ὁ νομοθέτης τῆς Ἑλλάδος, ὡς κυριάρχης ἐνὸς μόνου ἑκατομμυρίου καὶ τινων χιλιάδων, δὲν ἀπολαύει τῶν αὐτῶν τοῖς ἄλλοις κυριαρχικῶν δικαιωμάτων;

Μήπως ὁ ὅρισμός οὗτος εἶναι ἀξίωμα τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἀπαρέγκλιτον, οὐδαμῶς ὁ ἔφαρμογὴ τῆς ἐν γένει περὶ τελεσιδικίας ἀρχῆς, ὥστε καὶ ἡ ἐλαχίστη ἐξαίρεσις φέρει εἰς τὸν κρημνὸν τοῦ παραλογισμοῦ;

Ὅταν ὁ νομοθέτης ἀποφαίνεται ἐν ἄρθ. 12 τῆς Πολ. Δικον. ὅτι *δὲν δύναται πλέον τὸ ἄλλο δικαστήριον νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν εξέταση τοῦ αὐτοῦ ζητήματος*, ὑπερέβη τάχα τὰ ὅρια τῆς ἰδίας ἐξουσίας, ὡς ὑπερβάς τὰ ὅρια τῆς λογικῆς;

Τὴν ἐξαίρεσιν ἐν τούτοις σαφῶς χαρακτηρίζει ὁ νομοθέτης, ἀποκαλῶν τὴν ποινικὴν ἀπόφασιν *προδικαστικὴν*, ἢ *προκαταρκτικὴν* τῆς πολιτικῆς. Τοιαύτη σχέσις προδικαστικοῦ ζητήματος ὑπάρχει τῶντι μεταξύ ποινικῆς καὶ πολιτικῆς δίκης;

Ἡδὴ μαυθάνομεν, ὅτι εἶναι αὐτόχροημα τέρας, χίμαιρα, γρυπάετος καὶ ἐφεύρεσις τῶν νομικῶν ποιητῶν. Τινὲς διηγοῦνται, ὅτι μεταξύ τῶν ἐρειπίων τῶν δύο ἐπταλόφων εὐρέθη τὸ κρανίον τοῦ μυθολογούμενου τέρατος, ἀλλ' εἶναι ὀπτική τῶν ἀρχαιολογούντων ἀπάτη. Ἔστω! παρὰ Ῥωμαίοις δὲν ὑπῆρξε προδικαστικὸν ζήτημα (*prae-judicium*) μεταξύ ποινικῆς καὶ πολιτικῆς δίκης, διατὶ δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ σήμερον μεσοῦντος τοῦ 19' αἰῶνος;

Ἴδου ὁ λόγος! Εἴπομεν ὅτι μία καὶ μόνη ταυτότης ἀπαντᾷ μεταξύ τῶν δύο τούτων δικῶν, ἡ τῆς πραγματικῆς βάσεως, οἷον, ἂν ἐπράχθῃ *κλοπή*, καὶ τὰ παραπλήσια. Ἐφ' ὅσον ὁμῶς ἐπιτρέπει ὁ ὀρθὸς λόγος, τὸ προδικαστικὸν ζήτημα αὐτὸ ἔχει ὑπόστασιν, ὅταν

ὑπάρχει ζήτημα χωριστὸν καὶ ἐξ ἰδιαιτέρων στοιχείων (νομικοῦ καὶ πραγματικοῦ) συνιστάμενον, οὗτινος ἡ λύσις ἐπιβόρῃν ἔχει εἰς τὴν τῆς κυρίας ὑποθέσεως διάγνωσιν. ⁽¹⁾

Αὕτη εἶναι ἡ μόνη συγκατάθεσις πρὸς τὸν ἡμέτερον νομοθέτην, ὅστις ἐν ἄρθρῳ 227 ῥητῶς ἀποκαλεῖ προδικαστικὰ ζητήματα ἀποδείξεις, ἀκυρότητας, ἐξαιρέσεις, διακοπὴν διαδικασίας κτλ.

Τῷ ὄντι, μετὰ τὴν παραδοχὴν αὐτοῦ τοῦ ὅρισμοῦ προδικαστικοῦ ζητήματος, τοιαύτη σχέσις ἀποβαίνει ἀπαράδεκτος μεταξύ ποινικῆς καὶ πολιτικῆς δίκης. Ἐνῷ ἀπαιτεῖται, οὐ μόνον αὐτοτέλεια νομικοῦ στοιχείου (τῆς ποινικῆς εὐθύνης κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν πολιτικὴν), ἀλλὰ σύναμα καὶ αὐτοτέλεια πραγματικοῦ στοιχείου, τότε ἡ ταυτότης αὐτοῦ, ὅτι ὑπῆρξεν ὕβρις, κλοπὴ, ἀνθρωποκτονία, ἀντὶ νὰ βοηθῇ πρὸς ὑπαρξίν προδικαστικοῦ ζητήματος, μάλιστα μάχεται ἀπολύτως.

Ἐν τούτοις καὶ κατὰ τὸν ὅρισμόν τοῦτον ζητεῖται σχέσις ἐπιβόρης τῆς λύσεως τοῦ προδικαστικοῦ ζητήματος πρὸς τὴν διάγνωσιν τῆς κυρίας ὑποθέσεως (ἀγωγῆς ἢ ἐνστάσεως). Ἐνταῦθα τῷ ὄντι εὐρίσκομεν ἀνεπαρκῆ τὴν βοήθειαν τῆς ἰδίας ἡμῶν κρίσεως. Πῶς, ὅταν διαφέρῃ τὸ πραγματικὸν στοιχεῖον, ἐνῷ διαφέρει καὶ τὸ νομικόν, ὑφίσταται σχέσις καὶ ἐπιβρῶ καὶ προδικαστικὸν ζήτημα, ὅταν δὲ ὑπάρχει ταυτότης πραγματικοῦ στοιχείου, κόπτεται ὁ δεσμὸς καὶ ἡ πρὸς ἄλληλα ἐπίδρασις;

Κατὰ ποῖον λογικὸν νόμον συμβαίνει, ὥστε ὅσον ἐγγύτερα πρὸς ἄλληλα διάκεινται δύο ζητήματα, τόσον αὐξάνει ἡ διάστασις αὐτῶν, τοῦτο διαφεύγει τὴν καταληπτικὴν ἡμῶν δύναμιν μέχρι νεωτέρας ἐξηγήσεως. Τῷ ὄντι Δηλίου δεῖται κολυμβητοῦ, πῶς ἀναφαίνεται σχέσις καὶ ἐπιβρῶ μεταξύ ζητημάτων, καθ' ἃ οὐδὲν ὑπάρχει κοινόν, οὔτε νομικόν, οὔτε πραγματικόν στοιχεῖον. Ποῦ πλέον ὁ πρὸς ἄλληλα δεσμὸς καὶ ἡ ἄκρα συνάφεια μέχρι προδικαστικοῦ ζητήματος, ὅπως ἀπαράδεκτον ἄνευ τοιαύτης ἀλλοτριότητος; Φθάσαντες ἐνώπιον αὐτοῦ τοῦ χάσματος καὶ ἀνίσταται πρὸς Ῥόδιον ἄλμα, προτιμώμεν τὴν ὀπισθοδρόμησιν καὶ ἐν τῇ ἀπλότητι ἡμῶν ἄλλον λόγον, ὁμολογοῦμεν, δὲν εὐρίσκομεν τοῦ μονάδικου τούτου φαινομένου, πλὴν

(1) Ἐν ἐγχειρίδ. Α' σελ. 217 ὑποσ. 7, δὲν ὑπάρχει εἰσαεὶ λόγος περὶ χωριστοῦ στοιχείου, νομικοῦ καὶ πραγματικοῦ.

τοῦ ἐξῆς. Παραδεχόμενοι ὅτι διὰ τῆς ταυτότητος τοῦ πραγματικοῦ στοιχείου μάλιστα ὑπάρχει σχέσις προδικαστικοῦ ζητήματος συνομολογοῦμεν, ὅτι ὁ Ἑλλήν νομοθέτης, ὁ κυριάρχης ἐνὸς ἐκατομμυρίου καὶ τινῶν χιλιάδων, κατάρθωσε νὰ δώσῃ ζωὴν καὶ ὑπαρξίν εἰς τὴν μεταξὺ ποινικῆς καὶ πολιτικῆς δίκης σχέσιν προδικαστικοῦ ζητήματος, ἐνῶ ὁ ἄγων περὶ ἀποδείξεως τοῦ ἐναντίου.

Ἄν ὅμως, παρακολουθοῦντες καὶ ἡμεῖς τὴν ἰδιοτροπίαν τοῦ Ἑλλήνος νομοθέτου, ἀποσείσωμεν πρὸς στιγμὴν τὸν ζυγὸν τοῦ ἀρτιγενοῦς ὀρισμοῦ, ὡς σφαλεροῦ, διὰ τὸ ἐν ἀρχῇ αἰτεῖσθαι (*petitio principii*), ἄλλως παρίστανται ἐνώπιον ἡμῶν τὰ πράγματα.

Τί εἶναι, εἴτε ἡ πολιτικὴ, εἴτε ἡ ποινικὴ δίκη, ἀναλυόμεναι; Εἶναι συλλογισμὸς συγκείμενος ἐκ μεζζονος καὶ ἐλάσσονος προτάσεως καὶ ἐκ συμπεράσματος. Ἡ μὲν μεζζων πρότασις περιέχει ἀφοριστικῶς τὸ λῆμμα, ἥτοι τὴν ἔκθεσιν τοῦ νομικοῦ κανόνος, λ. χ. ἐπὶ μὲν ποινικῆς δίκης, ὅτι ὁ κλέπτης τιμωρεῖται διὰ φυλακίσεως, ἐπὶ δὲ πολιτικῆς, ὅτι ὁ κλέπτης ἀποζημιωθῇ τὸν κλαπέντα. Κατὰ τὴν ἐλάσσονα πρότασιν γίνεται εἰδικῶς ἡ κατάφασις τοῦ ἐν τῷ λήμματι πραγματικοῦ γεγονότος, ἥτοι ὅτι ὁ Γάιος ἔκλεψε τὸν Σεμπρώνιον. Ἐπὶ τούτοις ἐπέρχεται τὸ συμπέρασμα, ἐπὶ μὲν τῆς ποιν. δίκης, ὅτι ὁ Γάιος καταδικάζεται εἰς φυλάκισιν, ἐπὶ δὲ τῆς πολιτικῆς, ὅτι καταδικάζεται εἰς ἀποζημιώσιν τοῦ Σεμπρωνίου.

Κατ' ἀμφοτέρας τὰς δίκας ἡ ἐλάσσων πρότασις εἶναι κοινὴ, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ ἐστήριξεν ὁ Ἑλλήν νομοθέτης τὴν διάταξιν, ὅτι ἀποφασισθέντος ἀπαξ τοῦ προκαταρκτικοῦ δη.λ. τοῦ κοινοῦ ζητήματος, παρὰ τοῦ ἀρμοδίου δικαστηρίου (τοῦ ποινικοῦ), δὲν ἐπιτρέπεται νὰ γείνη πάλιν ἀνάδικον δι' ἄλλου δικαστηρίου (τοῦ πολιτικοῦ) τὸ αὐτὸ ζήτημα. Ἄνευ ταιαύτης κοινωνιᾶς βάσεως πραγματικῆς, διότι ἡ νομικὴ συσχετίζεται διὰ τῶν πραγμάτων, τὸ προδικαστικὸν ζήτημα οὐδέποτε ἔχει ὑπόστασιν.

Καὶ ταιαύτῃ μὲν ἡ δίκη κατὰ τὰ ἀπλούστερα αὐτῆς στοιχεῖα, ἀλλ' ἐνίοτε γίνεται πολυσύνθετος, ὥστε ἀντὶ συλλογισμοῦ ὑπάρχει σωρείτης. Ταιαύτῃ πρότασις τοῦ σωρείτου εἶναι ἀποδείξεις, ἀκυρότητες, ἐξαιρέσεις κτλ. ὅσα κατὰ τὸ ἔκθρον 227 τῆς Πολ. Δικον. ἀποκαλοῦνται προδικαστικά, ἢ παρεμπύπτοντα ζητήματα. Τοιοῦτον εἶναι καὶ τὸ τῆς πλαστογραφίας ζήτημα, δικαζόμενον ποτὲ μὲν προδι-

καστικῶς παρὰ τοῦ ἀρμοδίου ποιν. δικαστηρίου, ποτὲ δὲ παρεμπιπτόντως, παρὰ τοῦ αὐτοῦ πολιτικοῦ (ἄρθρ. 454 καὶ 456 τῆς Πολ. Δικον.). Τὸ νὰ παραδεχθῇ τις τὸ προδικαστικὸν ζήτημα ἐπὶ μόνου σωρείτου, συγκειμένου ἐκ τεσσάρων, ἢ πολλῶν προτάσεων, νὰ μὴ παραδεχθῇ δ' αὐτὸ ἐπὶ ἀπλοῦ συλλογισμοῦ, συγκειμένου ἐκ τριῶν, εἶναι καθ' ἀπλὴν ὀρεξιν, *sic volo, sic jubeo*.

Δὲν στηρίζεται τάχα ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς καὶ ἡ παραπομπὴ ἐμποροδικῶν εἰς τὸ ἀρμοδίον πολιτικὸν δικαστήριον τῆς ἐκδικάσεως ζητήματος παρεμπιπτοντος, μὴ ἀνήκοντος ὅμως εἰς τοὺς Ἐμποροδικὰς (Πολ. Δικον. ἄρθρ. 729, 730);

Καὶ ἐν τῇ πολιτικῇ δικαίῳ τί ἄλλο εἶναι ἡ θεωρία τῆς *surrochs* ἀγωγῶν, εἰμὴ ἡ κοινὴ πραγματικὴ βάσις, ὥστε ὁ ἱκανοποιηθεὶς διὰ τῆς περὶ ἐταιρείας ἀγωγῆς δὲν εἶναι δεκτὸς πλέον περὶ διαιρέσεως κοινοῦ;

Ἡ τάχα ἐπὶ τῶν προδικαστικῶν ζητημάτων ἀποδείξεως, ἀκυρότητος, ἐξαιρέσεως, δὲν ὑπάρχει κοινὴ βάσις, τὸ πραγματικὸν στοιχείον, τὸ ὑποῖον, ὡς πρότασιν τοῦ σωρείτου, δὲν δύναται νὰ παρεκκλίνῃ ὁ δικαστής, διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ἔσχατον συμπέρασμα;

Ἐπὶ πλαστογραφίας οὐκ ἔστιν ἄλλως γενέσθαι, διότι τὸ ποιν. δικαστήριον σὺναμα καταδικάζει τὸν πλαστογράφον καὶ καταστρέφει τὸ πλαστὸν ἔγγραφον (Πολ. Δικον. ἄρθρ. 460) ⁽¹⁾, ὥστε ἐξ ἀνάγκης ἄνευ τοῦ ἀποδεικτικοῦ μέσου, τοῦ διὰ τῆς καταστροφῆς προδικασθέντος ἐγγράφου, προχωρεῖ εἰς τὸ ἐξῆς ἡ δίκη.

Πρὸς μικρὸν ἀποσεῖσαντες τὸν ζυγὸν τοῦ περὶ προδικαστικοῦ ζητήματος ὅρισμοῦ, ὡς συγκειμένου δῆθεν ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος αὐθιπάρκτων, διὰ τῆς ἀποχωρίσεως ἀπὸ τοῦ μητρικοῦ σώματος, λαμβάνομεν τὴν ὀρεξιν νὰ περισκιρτήσωμεν, καὶ οὕτω δοκιμάζομεν τὴν ἐξήγησιν τῆς ἐξῆς ἀπορίας. Διατὶ κατὰ τὸ ἄρθρ. 456 τῆς Πολ. Δικον. τότε μόνον ἐπιτρέπεται κυρία ἀγωγὴ ἐνώπιον πολιτικοῦ δικαστηρίου πρὸς ἀποζημίωσιν ἔνεκα πλαστογραφίας, ὅτε ὁ κακούργησας ἀπέθανεν, ἢ ἡ κατηγορία παρεγράφη, ἐνῶ ἐπὶ πάσης ἄλλης ἀξιοποῖνου πράξεως ἀπονέμεται ἐκλογικὸν δικαίωμα πολιτικοῦ ἢ ποινικοῦ δικαστηρίου (Ποιν. Δικ. ἄρθρ. 6, 7); Μήπως καὶ ἐνταῦθα ὁ Ἑλλήν νομο-

(1) Ἀνάλογος ἡ ἐν ἀρ. 463 τῆς Ποιν. Δικ. τῆς Γαλλίας διάταξις.

θέτης, κυριάρχης ἐνὸς ἑκατομμυρίου καὶ ὀλίγων χιλιάδων, ἡδίκησε τὸν ὀρθὸν λόγον σκεφθεῖς, ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ αὐτουργοῦ, ἢ τὴν παραγραφὴν τῆς κατηγορίας, ὅτε δὲν εἶναι πλέον ἀρμόδιον τὴν ποιν. δικαστήριον, δὲν δύναται τις ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε νὰ εἰσαγάγῃ ἀγωγὴν κυρίαν ἐνώπιον πολ. δικαστηρίου πρὸς καταστροφὴν ἐγγράφου πλαστοῦ, ἀλλ' ἐν περιπτώσει μόνον, ὅτε ὑπέστη βλάβην ἀποζημιωσίμων παρὰ τοῦ κακουργήσαντος, ἢ τῶν κληρονόμων αὐτοῦ ; Μήπως τοιοῦτοτρόπως πληροῦται χάσμα τῆς νομοθεσίας, ὅτι ἡ μὲν ἐπανάληψις τῆς διαδικασίας ἐπιτρέπεται, ὅτε ἡ ἀπόφασις ἐστηρίχθη ἐπὶ πλαστοῦ ἐγγράφου (ἄρθρ. 785 5), ἀλλ' ἐν τούτοις οὐδὲν μέσον ὑπάρχει πρὸς ἐξέλεγκιν τῆς πλαστογραφίας μετὰ θάνατον τοῦ πλαστογράφου, ἢ μετὰ τὴν παραγραφὴν τῆς κατηγορίας, διότι ἐκλείσθη ἡ ποινικὴ ὁδὸς, ἐνῶ οὐδὲ ἡ πολιτικὴ ὑπάρχει ἡνεωγμένη, ἀποπερατωθείσης τῆς κυρίας δίκης, ἥς ἡδύνατο νὰ γίνῃ παρεμπιπτόν τὸ τῆς πλαστογραφίας ζήτημα ; Ἀπεναντίας διὰ τῆς περὶ ἀποζημιώσεως ἀγωγῆς δὲν ἐπανορθοῦται τὴν βλάβην, ἐναγομένων διὰ κυρίας ἀγωγῆς, εἴτε τοῦ πλαστογράφου, μετὰ τὴν παραγραφὴν, εἴτε τῶν κληρονόμων αὐτοῦ, ἥδη θανόντος ;

Ταῦτα ἐν τούτοις ἐν παρόδῳ καὶ παρεμπιπτόντως, ἄνευ ἀξιώσεως ὅτι ἀπαρτίζουσιν τὸ δὴ λεγόμενον προδικαστικὸν ζήτημα, δι' ὃ ἀπαιτοῦνται τὸσαῦτα καὶ τηλικαῦτα, καὶ σῶμα καὶ ψυχὴ ! !

Μὴ λησμονήσωμεν ἐν τούτοις ἐν τῇ περιστοιρριζήσει ἡμῶν, ὅτι ἄλλα δεινὰ καὶ μεγάλα λέγονται κατὰ τοῦ νομοθέτου ἡμῶν, ὅτι δῆθεν δεχόμενος τελεσιδικίαν ἐκ τῆς καταδικαστικῆς ἀποφάσεως τοῦ ποιν. δικαστηρίου, δεσμεύει τὸ πολιτικὸν δικαστήριον πρὸς ἐπιδίκασιν ἀποζημιώσεων, ὥστε ἡ περὶ αὐτῶν δίκη, τί ἄλλο εἶναι, πλὴν ἀπλοῦς ἀστείσμος ; Πρὸς τί κάθονται αἱ δικάζοντες ἐπὶ τῶν ἐδρῶν αὐτῶν, καὶ πρὸς τί ἡ κυριαρχικὴ αὐτῶν ἐξουσία περὶ ἐκτιμῆσεως τῶν γεγονότων, ὅταν οὐδὲν ἄλλο δύνανται νὰ πράξουν, πλὴν νὰ κύψουν τὸν αὐχένα εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ ποινικοῦ δικαστηρίου καὶ ἀπλῶς ν' ἀριθμήσουν εἰς δραχμὰς καὶ λεπτὰ τὸ μέγεθος τῆς ζημίας ; Πρὸς τί ἡ συζήτησις καὶ ἡ ῥητορεία καὶ ἡ συρροὴ τοῦ πλήθους καὶ οἱ φάκελλοι καὶ τὸ χαρτόσημον, καὶ ἡ λοιπὴ τῆς διαδικασίας σεμνοπρεπὴς λιτανεία ;

Ἄλλ' ἐνῶ ταῦτα περὶ τοῦ ἡμετέρου νομοθέτου λέγονται, ἀλλαχοῦ

εύρισκομεν θεωρίαν ὅλην διδασκομένην, ὅτι μετὰ τὸ τριακονθήμερον ἀπὸ τῆς προκλήσεως, μὴ γενομένης ἐνστάσεως καὶ ἀγωγῆς, ἐπιτρέπεται δίκη, ἐπὶ τῷ ἀπλῷ σκοπῷ ὅμως τοῦ νὰ κηρύξῃ τὸ δικαστήριον παραγεγραμμένην πᾶσαν ἀγωγὴν. ⁽¹⁾ Πρὸς τί καὶ ἐνταῦθα ὁ τερетισμός τῆς δίκης καὶ πλοῖα καὶ δίκτυα, ὅταν μηδεμίαν ἐπιτρέπεται ὥδῃ; Ἐπιτρέπεται τάχα νὰ εἰπωμεν, ὅτι ὁ σχολιαστὴς προτίθεται ν' ἀποδείξῃ τὸν Ἑλληνα νομοθέτην κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἀστείον, ὡς εἰσάγοντα δίκην, ὅπου δὲν χωροῦν δύο ψῆφοι, μέλαινα καὶ λευκή, καὶ τοῦτο κατὰ ὑποθετικὴν ἐξαίρεσιν ῥητοῦ κανόνος, ὅτι ὅλαι αἱ ἐνστάσεις προτείνονται κατὰ πρῶτον ἐπὶ ἀκροατηρίου (Πολ. Δικον. ἄρθρ. 544) καὶ ἀντιλέγοντος τοῦ Ἀρείου Πάγου;

Ἐν τῇ τελεσιδικίᾳ ὅμως τῆς ποιν. ἀποφάσεως καὶ κατὰ τὴν πολ. δίκην δὲν εἶναι μεγάλη ἡ ἀστειότης τοῦ νομοθέτου, ἀφίνοντος ἔτι στάδιον εὐρύ εἰς τὸν δικαστήν, τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἐνέκα τῆς ἀξιοποίνου πράξεως ἀποζημιώσεως. Μήπως κατὰ τὴν ἐκτίμησιν ταύτην δὲν δύναται ὁ δικαστὴς νὰ σταθμίσῃ τὸ βάρος τῆς ἀξιοποίνου πράξεως καὶ κατὰ τὸ μέγεθος αὐτῆς νὰ κανονίσῃ καὶ τὸ μέγεθος τῆς ἀποζημιώσεως; Δὲν ἀθήτῃ λοιπὸν ξύλον ἐπὶ ξύλου, ὡς ὁ δικάζων τὴν, ὡς εἴρηται, ἐρμηνευθεῖσαν πρόκλησιν, καὶ ὡς κύμβαλον ἀλαλάζον.

Ἐπάρχει ὅμως καὶ ἄλλη ἔποψις ὑψηλοτέρα τοῦ πράγματος, ἡ τῶν φιλοσοφούντων. Τί τὸ ἐπεικέστερον καὶ ὁρθότερον καὶ λογικώτερον, ἡ τελεσιδικία τῆς ποινικῆς ἀποφάσεως κατὰ τὴν πολιτικὴν περὶ ἀποζημιώσεως δίκην, ἢ ἡ μὴ τελεσιδικία; Καὶ ἡμεῖς νομίζομεν, ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖ ἄξιον θέμα ἀκαδημαϊκοῦ βραβείου. Οὐδεμίαν ἔχοντες ἀξίωσιν νὰ κερδήσωμεν αὐτό, φοβούμενοι μάλιστα τοὺς ἡττηθέντας ἀνταγωνιστάς, ἐκκαλοῦντας συνήθως τὴν ψῆφον τῶν δικασάντων ἐνώπιον τοῦ κοινοῦ καὶ ἀνηλεῶς διασυρόντων καὶ μαστιγούντων τὸν στεφανωθέντα, διότι ἔργον ἀνδρείας λογίζεται ἡ μὴ ὁμολογία τῆς ἡττης, περιοριζόμεθα εἰς ἐλαχίστας σκέψεις.

Μετὰ τὴν καταδίκην τοῦ ποιν. δικαστηρίου, πρὸς ὑποστήριξιν τῆς πολιτικῆς ἀποζημιώσεως ἐνώπιον τοῦ πολιτικοῦ δικαστηρίου, πρὸ πάντων ζητεῖται ἡ ἀπόδειξις τοῦ πραχθέντος ἀδικήματος.

Δὲν εἶναι τῶντι ἀστείον, ἂν ἐπιτρέπῃται ἀστειότης περὶ τῶν πα-

(1) Ἐγχειρ. Πολιτ. Δικον. § 210 ὑποσημ. 13.

θημάτων τοῦ ἀδικηθέντος, προσάγοντος τὴν ποινικὴν ἀπόφασιν, νὰ ὑποβάλληται οὗτος εἰς τὴν ἀνάγκην μακρᾶς περὶ τὴν ἀπόδειξιν διαδικασίας, ἐξετάσεως ὅλων τῶν ἤδη ἐξετασθέντων μαρτύρων καὶ τῆς λοιπῆς ἀναψηλαφήσεως, πρὸς βεβαίωσιν τίνος ; ὅτι ἐπράχθη ἀδίκημα ; Δὲν εἶναι σοφώτερος καὶ περιποιητικώτερος πρὸς τὸν ἀδικηθέντα ὁ νομοθέτης, ἀπαλλάττων αὐτὸν τοιοῦτου δεινοῦ καὶ ὅπως περιττοῦ ἀγῶνος μετὰ τοῦ ἔχοντος ἔτι μέτωπον ν' ἀρνηθῇ τὰ ποδεδειγμένα καὶ νὰ ἐξαντλήσῃ ὅλας τὰς δικονομικὰς στρεψοδικίας πρὸς τοῦτο, ἐνῶ τοιαύτη ἀπρεπὴς πάλιν αἵρεται ριζηδὸν διὰ τοῦ φαινομένου γριφώδους προδικαστικοῦ ζητήματος, κατ' ἐξαίρεσιν τοῦ περὶ τελεσιδικίας ὅρισμοῦ, ὥστε ἡ ἀπλὴ προσαγωγή τῆς καταδικαστικῆς ἀποφάσεως ἀποτελεῖ τεκμήριον νόμιμον (juris et de jure) πρὸς ἀναπλήρωσιν πάσης ἄλλης ἀποδείξεως ;

Καὶ μῆπως, ἂν τυχὸν τὸ ποιν. δικαστήριον ἡδίκησεν ἐπὶ καταδικῆς, πρᾶγμα λίαν σπάνιον, δὲν δύναται πάντοτε ὁ πολιτικὸς δικαστής, διορῶν τὴν ἀλήθειαν διὰ τῆς ὁξυδερκείας αὐτοῦ, νὰ μετριάσῃ τὴν ἀποζημίωσιν μέχρις ἐκμηδενίσεως ; ὃ καὶ μόνον δύναται, διότι, ἂν ὑπῆρξεν ἀδίκημα, δὲν εἶναι τῆς ἀρμοδιότητος αὐτοῦ, οὔτε εἶναι αὐτός ὁ ἐπανορθωτὴς τῆς ἀδικίας, ἀλλ' ἡ βασιλικὴ χάρις.

Ἀλλὰ ταῦτα λέγοντες μὴ λησμονήσωμεν, ὅτι ὁ νομοθέτης, παραδεχόμενος διὰ τοῦ παρὰ φύσιν καὶ ἄσωμάτου προδικαστικοῦ ζητήματος τὴν τελεσιδικίαν καταδικαστικῆς ἀποφάσεως, κινδυνεύει νὰ δευχθῇ πρὸς ἑαυτὸν ἀνακόλουθος καὶ ἐπιλήσμων τοῦ ἄρθρου 12 τῆς Πολ. Δικον. ἐν τῷ ἰσαριθμῷ 12 ἄρθρῳ τῆς Ποινικῆς λέγων, ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἀθωωτικὴν ἀπόφασιν δὲν ἐμποδίζεται ἡ ἐπιδιώξις ἰδιωτικῶν ἀπαιτήσεων ἐνώπιον πολιτικοῦ δικαστηρίου.

Ἄν ὁ νομοθέτης δὲν ἐλογίζετο πάντοτε νεκρός, ἡθέλωμεν ζητήσῃ παρ' αὐτῷ ἀκρόασιν, διὰ νὰ τὸν ἐρωτήσωμεν· Τί προτιμᾷς, Πανσέβαστε Κύριε νομοθέτα, νὰ φανῇς ἀνακόλουθος, ἀλλὰ λέγων περὶ ἀθωωτικῆς, καὶ ἄλλα περὶ καταδικαστικῆς ἀποφάσεως, ἢ περιττολόγος καὶ (συγχώρησον τὴν ἔκφρασιν χάριν τῆς ἀληθείας) ἄσκοπος φλύαρος, ὁμιλῶν περὶ προδικαστικοῦ ζητήματος ἀνυπάρχτου, ὡς ὁ τετραγωνισμὸς τοῦ κύκλου, καὶ περὶ τοῦ ἀπαξ δικασθέντος καὶ ὅσα ἄλλα ἐρρίψας εἰς τὸ ἄρθρον 12 τῆς Πολ. Δικον. ὡς μὴ ὤφειλες !
Aut, aut !

Ἀπέχομεν ν' ἀπαντήσωμεν ἀντὶ τοῦ νομοθέτου καὶ ἀγνοοῦμεν τὴν τέχνην, δι' ἧς καλοῦνται αἱ σκιαὶ τῶν κεκοιμημένων.

Σπεύδομεν ἐν τούτοις νὰ διορθώσωμεν ἴδιον ἡμῶν λάθος. Ἐν τῇ ἀπλότῃ καὶ ἀσθενείᾳ ἡμῶν εἴπομεν, ὅτι διττὴ ἡ βάσις τῆς πολιτικῆς ἀποζημιώσεως, εἴτε ἀδίκημα ὑπὸ τοῦ ποιν. νόμου τιμωρούμενον, εἴτε ἀμέλεια μὴ τιμωρουμένη. Ἐὰν οὕτως ἔχῃ, ἐλέγομεν, μετὰ τὴν ἀθροιστικὴν ἀπόφασιν τοῦ ποιν. δικαστοῦ ὑπολείπεται ἡ ἐξέτασις τοῦ πολιτικοῦ, ἂν χωρὶ ἀποζημιώσεως ἐπὶ τῇ βάσει ἀτιμωρῆτου ἀμελείας. Διὰ τῆς παρατηρήσεως ταύτης ἐνομίζομεν ἄρδην αἰρομένην τὴν κατὰ τὸ φαινόμενον ἀντίφασιν. Ὅποια ἡδονή! καὶ πόσον ἐφήμερος! ὡς ὅλα τὰ ἀνθρώπινα, τὰ πάντα ματαιότης! Τὸ κυριώτερον ἐλάνθανεν ἡμᾶς, ὅτι πάντοτε εἰσαγομένης ἀγωγῆς πρέπει νὰ ἐπέλθῃ καὶ ἀποτέλεσμα καταδίκης. Ἐπὶ τῇ ὑποθέσει λοιπὸν ὅτι ὁ πολιτικὸς δικαστής, μὴ δυνάμενος νὰ δικάσῃ ἐπὶ τῇ βάσει ἀξιοποίνου πράξεως, δὲν εὐρίσκει ἀμέλειαν, τί μέλλει νὰ πράξῃ; Καὶ ἡμεῖς καὶ ἄλλοι ἐν τῇ ἀπλότῃ αὐτῶν, λέγομεν, ὅτι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ δικαστής ἀπορρίπτει τὴν ἀγωγὴν, ὡς συμβαίνει συνήθως εἰς τὰ δύο τρίτα τῶν εἰσαγομένων ἀγωγῶν ἢ καὶ πλείονας, κατὰ τὸν ἐτήσιον πίνακα, καθὼ ἀβασίμους. Δι' ἡμᾶς βέβαια, ὅτινες δεχόμεθα προδικαστικὸν ζήτημα, καίτοι ἀσώματον, δὲν φαίνεται τοιοῦτόν τι κακόν καὶ αὐτόχρημα χασμωδία, ἀλλ' εἰς τὸν ἀπαιτοῦντα, ὅσακις δικάζῃ ὁ πολιτικὸς δικαστής, πάντοτε νὰ ὑπάρχῃ βάσις καὶ θεμέλιον καὶ πάντοτε καταδίκη, εἶναι τῶντι σόλοικον τὸ περὶ διττῆς φύσεως τῆς ἀγωγῆς, ἧς οὐδεμία βεβαιοῦται.

Καὶ δὲν ἀρκεῖ τοῦτο, διότι ἀξιοπρὶνος πράξις ἐνίοτε καὶ αὕτῃ ἡ ἀμέλεια εἶναι, καὶ ἀπαρτίζει τὸ ἀθωωθὲν ἀδίκημα παρὰ τοῦ Ποιν. δικαστοῦ. Θέλομεν καὶ τότε, ἐν τῇ ἀμνηχανίᾳ ἡμῶν, προσφέρει ὅλα καὶ ὅλα τὰς τοιαύτας περιστάσεις, προτιμώντες τὴν θυσίαν τῶν μονοφυσικῶν ἀγωγῶν, ἀντὶ τῆς θυσίας τῆς τρωθείσης ἡμῶν γνώμης; Ἡ θέλομεν προβῇ σοφίζόμενοι καὶ διαστελλόντες βαθμοὺς ἀμελείας, ἀξιοποίνου τουτέστι καὶ μὴ ἀξιοποίνου, ὥστε νὰ ὑπάρχῃ πάντοτε τὸ διφμὲς τῆς ἀγωγῆς, χάριν τοῦ πολιτικοῦ δικαστοῦ, δυνάμενου νὰ εὕρῃ βάσιμον τὴν μὴ ἀξιοποίνον ἀμέλειαν μετὰ τὴν ἀθώωσιν τῆς ἀξιοποίνου, καὶ συνεπάγουσαν πολιτικὴν εὐθύνην ἀποζημιώσεως;

Εἰς μάτην καὶ αὐτὸ τὸ σόφισμα, διότι ὑπάρχουν καὶ ἄλλου εἶδους μονοφυσιτικαὶ ἀγωγαί, αἱ στηριζόμεναι εἰς μόνον τὸν δόλον. Οὕτω καθ' ὑπόθεσιν ἐπὶ κλοπῆς, μετὰ τὴν ἀθώωσιν, δύναται τάχα νὰ εἰσαχθῇ πολιτικὴ ἀγωγή ἐπὶ τῇ βάσει ἀμελείας ; Τὸ Ἐφετεῖον Ἀθηνῶν ἐφθασε ν' ἀπαντήσῃ τῶντι (δι' ἀποφ. 13689), ὅτι ἐπιτρέπεται ἡ ἀγωγή τῆς κυριότητος ! «*Sanctas simplicitas !* Ἴσως ἐνόμισεν, ὅτι ὁ κλέπτης ἐναγόμενος ἀντέταξε τὸ δεδικασμένον τῆς ἀθώωσώς του ὡς ἐπιχείρημα ὅτι εἶναι κύριος τοῦ δῆθεν κλοπιμαίου, ἢ ὅτι δὲν χρεωστεῖ τὴν ἀπόδοσιν αὐτοῦ ὡς νόμιμος ἀτοχος, ὅτι ἐπέτρεψεν εἰς τὸν ἐνάγοντα τὴν ἀπάντησιν, ὅτι ἡ ἀθωωτικὴ ἀπόφασις μόνης τῆς ποινῆς σὲ ἀπήλλαξεν, οὐδαμῶς δὲ προδικάζει τὸ πολιτικὸν ζήτημα τῆς κυριότητος ἢ τῆς κατοχῆς ⁽¹⁾.

Ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ, μόνον εἰς ἐκείνον, ὅστις νομίζει ὅτι δὲν πρέπει εἰς πᾶσαν περίστασιν καὶ ἐξάπαντος νὰ εἶναι ἐφικτὴ μετὰ τὴν ἀθώωσιν ἡ πολιτικὴ ἀγωγή, ἐπιτρέπονται τοιαῦται σκέψεις.

Ἄμα ὡς ἐν ἄρθρῳ 12 τῆς Ποιν. Δικονομίας ἀναγινώσκωμεν ὅτι ἡ ἀθωωτικὴ ἀπόφασις δὲν ἐμποδίζει τὴν ἐπιδιώξιν τῶν ἰδιωτικῶν ἀπαιτήσεων, τάχα ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ δύνανται νὰ παρέλθουν, οὐδέποτε ὁμῶς ἐπιτρέπεται μετὰ τὴν ἀθώωσιν τὸ ἀνέφικτον ἰδιωτικῶν ἀπαιτήσεων ; Εἶναι αὗται νόμισμα πραγματικόν, καὶ ὁ νομοθέτης ἄλλα μὲν ὑπόσχεται, ἄλλα δὲ διδίδει ;

Καὶ ἕτερον διέφυγεν ἡμᾶς ἀνακόλουθον δῆθεν τοῦ νομοθέτου.

Δεδόσθω πρὸς στιγμὴν, ὅτι ἡ καταδικαστικὴ τοῦ ποινικοῦ δικαστοῦ ἀπόφασις προδικάζει τὴν βάσιν τῆς πολιτικῆς ἀγωγῆς, δὲν ἔπρεπε τάχα νὰ ὑπάρχῃ καὶ ἀμοιβαιότης, ὥστε εἰς τὸ αὐτὸ σέβας πρὸς τὴν ἀπόφασιν τοῦ πολιτικοῦ δικαστοῦ νὰ ὑποχρεωθῇ καὶ ὁ ποινικὸς ;

Μέχρι τοῦδε ὁμολογοῦμεν, ὅτι τοιαύτην ἀμοιβαιότητα ἐνομίζομεν καθιερουμένην διὰ τοῦ ἄρθρου 12 τῆς Πολ. Δικον., καθ' ἣν ἀποφασισθέντος ἅπαξ τοῦ προδικαστικοῦ ζητήματος παρὰ τοῦ ἀρμοδίου δικαστηρίου, δὲν δύναται πλέον τὸ ἄλλο δικαστήριον, εἴτε πολιτικόν, εἴτε ποινικόν, νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐξέτασιν τοῦ αὐτοῦ ζητήματος.

Ἀλλὰ τί μανθάνομεν ἤδη ; ὅτι, ἂν τοῦτο ἦτον ἀληθές, τότε ἀποφασισθέντος ἅπαξ παρὰ τοῦ πολιτικοῦ δικαστηρίου, ὅτι δὲν ὑπάρχει

(1) Ὅρα Εὐρετ. Ἰω α ν. τόμ. ΙΓ', σελ. 196.

κλοπή, ἔπρεπε νὰ δεχθῇ τὸ δεδικασμένον περὶ τοῦ πραγματικοῦ τούτου γεγονότος καὶ τὸ ποιν. δικαστήριον.

Εὐστοχωτάτη ἡ παρατήρησις καὶ ἀμήχανος ἡ ἀπάντησις. Ἄλλ' ἐν τούτοις, καίτοι πολλὰς καταβαλόντες ἐρεῦνας, δὲν ἠδυνήθημεν ν' ἀνακαλύψωμεν, πότε ὁ πολιτικὸς δικαστὴς δύναται ν' ἀποφανθῇ ἀρμοδίως, ὅτι ὑπῆρξε κλοπή, ἐνῶ παραβιάζει ρητὴν διάταξιν μὴ παραπέμπων τὴν κολάσιμον πράξιν εἰς τὸν ποινικὸν δικαστὴν (ἄρθ. 589) καὶ ἀναμένων τὴν ἀπόφασίν του. Ἄν τοῦτο οὕτως ἔχῃ, ἡ καθ' ὑπέρβασιν καθικόντων ἀπόφασις, πῶς δύναται νὰ δεσμεύσῃ τὸν ποινικὸν δικαστὴν;

Τοῦτο μόνον κατόπιν πολλῆς ἐρεύνης ἠδυνήθημεν ν' ἀνακαλύψωμεν, ὅτι δίδεται τῶνόντι καὶ εἰς τὸν πολιτικὸν δικαστὴν ἡ τῆς ἀμοιβαιότητος ἱκανοποιήσις, ἀλλὰ λίαν περιορισμένη διὰ τοῦ ἄρθρου 11 τῆς Πολ. Δικον. ὅτι *μόνον, ὅταν ἡ πολιτικὴ δίκη περιέχῃ προδικαστικὸν ζήτημα τῆς ποινικῆς διαδικασίας, ἀποφαίνονται κατ' ἐξαιρέσειν* πρῶτα τὰ πολιτικὰ δικαστήρια ἐπὶ τῆς πολιτικῆς ἀγωγῆς.

Πρέπει νὰ ἐρωτήσωμεν τοὺς πολιτικούς δικαστάς, ἂν καὶ αὐτοὶ εὐχαριστῶνται διὰ τῆς γλίσχρας ταύτης ἱκανοποιήσεως, ἥ ἂν ἐξ ἄκρας φιλοτιμίας δέχωνται μόνην τὴν ἐπὶ τοῖς ἴσοις ἀμοιβαιότητα.

Ἐπὶ πᾶσι τούτοις καὶ φιλολογικῶς, πόσον κακὸς ὁ φαίνεται ἡ τοῦ νομοθέτου ἔκφρασις, ὅτι διὰ τῆς καταδικαστικῆς ἀποφάσεως δὲν ἐμποδίζεται ἡ ἐπιδίωξις τῶν ιδιωτικῶν ἀπαιτήσεων, κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ νόμου, ὅτι δῆθεν ὑπάρχει τελεσιδικία. Δὲν ἔπρεπεν ὁ νομοθέτης ἀπεναντίας νὰ ἐκφράσῃ ἐπὶ λέξεως, ὅτι ἡ καταδικαστικὴ ἀπόφασις εἶναι *σῆρηγμα ἀκλόνητον* τῶν ιδιωτικῶν ἀπαιτήσεων; Μὴ θέλωμεν εἰπεῖ καὶ ἐνταῦθα σοφίζόμενοι, ὅτι ὁ νομοθέτης ἐξέλαβε συμπληρουμένην τὴν ἔννοιαν διὰ τοῦ ἄρθρου 12 τῆς Πολ. Δικον. περὶ τοῦ προδικαστικοῦ ζητήματος καὶ τοῦ ἀπαξ δικασθέντος; Ἄλλὰ πάλιν δὲν κατορθοῦμεν νὰ ἐννοήσωμεν καὶ ὑπὸ τὴν ἐναντίαν ἔννοιαν, ὅτι δῆθεν οὔτε διὰ καταδικαστικῆς ἀποφάσεως ὑπάρχει τελεσιδικία, πῶς φθάνει ὁ νομοθέτης εἰς τὴν ιδέαν, ὅτι δὲν ἐμποδίζεται ἡ ἐπιδίωξις τῶν πολιτικῶν ἀπαιτήσεων.

Ἀφοῦ ὅμως δὲν ἀκούομεν τὸν νομοθέτην ρητῶς λαλοῦντα καὶ νισθετοῦντα τὸ *προδικαστικὸν ζήτημα*, τὸ ὁποῖον παραπέμπομεν εἰς τὰ βάθη τοῦ Ταρτάρου δι' ἑλλειψιν ἰδίου σώματος, πρὸς τί καταγιγόμεθα νὰ μαυτεύσωμεν τὴν μὴ ἐκφρασθεῖσαν ἔννοιαν;

Ἐσχάτως ἀνεγίνωσκον βυζαντινοῦ τινος νεκρὸν διάλογον ἐπιγραφόμενον *Τιμαρίωνα*, ⁽¹⁾ ὅστις διηγεῖται, ὅτι οἱ ψυχαγωγοὶ ἀπέσπασαν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, διότι συνεπεία νόσου ἀπέβαλε τῶν στοιχείων τὸ τέταρτον, τὴν χολήν, ἄνευ τοῦ ὁποίου δὲν ὑπάρχει τὸ βιώσιμον κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ἱατρικῆς τέχνης.⁽²⁾ Ὁ Μίνως, ὁ Αἰακὸς καὶ ὁ Θεόφιλος, ἀντὶ τοῦ Ῥαδάμανθους, ἐδίστασαν νὰ δικάσουν μόνοι περὶ τῆς ὀρθότητος τοῦ ἀξιώματος, ὅτι ἐκ τεσσάρων μόνον στοιχείων ὑπάρχει τὸ βιώσιμον, ὥστε προσέλαβον συμπαρέδρους τὸν Ἀσκληπιόν, καὶ τὸν Ἱπποκράτην, καὶ ὁμοῦ ἀπεφάνθησαν κατὰ τῶν ψυχαγωγῶν, ἀποδώσαντες πάλιν τὴν ψυχὴν εἰς τὸ σῶμα, ὡς προῶπως ἐξαχθεῖσαν.

Ἀνάλογον εἶναι καὶ τὸ ἀξίωμα, καθ' ὃ παρεπέμφθη εἰς Ἄδου τὸ προδικαστικὸν ζήτημα ποινικῆς δίκης ἐπὶ πολιτικῆς, διότι δῆθεν στερεῖται ἰδίου σώματος, ἢ κατ' Ἀρεῖον Πάγον στερεῖται γεγονότος ἀνεξαρτήτου καὶ χωριστοῦ τῆς κυρίας δίκης, κατὰ τοὺς κανόνας τῆς τέχνης. Ὡς νομικοὶ ὁ Μίνως, ὁ Αἰακὸς καὶ ὁ Ῥαδάμανθος δὲν χρίζουν ἄλλων συμπαρέδρων, διὰ ν' ἀποφανθοῦν τὸ ἐναντίον, ὥστε ἐλπίζομεν ἄνευ ἀναβολῆς νὰ ἐπιτρέψουν πάλιν τὴν ἀναβίωσιν τοῦ προδικαστικοῦ ζητήματος.

(1) Elissen Anal. IV. ἐν Λειψία 1860.

(2) Τέσσαρα τὰ στοιχεῖα τοῦ ὕλικου κόσμου, ἄρα τέσσαρα καὶ τῆς ζωῆς.

ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΔΙΚΟΝΟΜΙΑΣ*

Δὲν ἤθελον λάβει πάλιν τὸν κάλαμον περὶ τοῦ ἄρτι ἀναλυθέντος ζητήματος τῆς σχέσεως ποινικῆς καὶ πολιτικῆς δίκης, ἐὰν δὲν ἦτον ἀνάγκη νὰ ἐπαναφέρω ἐπιστημονικὴν συζήτησιν, τὴν ὅποιαν πάντοτε ἠγάπησα καὶ οὐδέποτε ἀπέφυγον. Ἀπέχων ν' ἀναμιγνύω εἰς αὐτὴν ὅλως ἀλλότρια καὶ προσωπικά, νομίζω ὅτι οὐδὲν χρεωστῶ σέβας πρὸς ἐπιχειρήματα, τὰ ὅποια δὲν εὐρίσκω ὀρθοποδοῦντα, καὶ ἤθελον λυπηθῇ πολὺ, ἂν μ' ἐδείκνυέ τις, ὅτι ἐφάνην ποτὲ ὑπαινιττόμενος τὰς ιδιότητας τοῦ δεῖνος ἢ τοῦ δεῖνος συγγραφέως. Πρὸς τὰς ἐπιστημονικὰς δόξας ὅμως, ὅταν δύναμαι, καὶ πείθωμαι εἰλικρινῶς, ὅτι χωλαίνουν, φερόμενος ἀνηλεῶς, νομίζω, ὅτι μετέρχομαι τὸ ἐπιστημονικώτερον τῶν δικαιομάτων· εἰ μὲν εἶναι ἐρρωμέναι, δὲν διασεύονται, εἰ δὲ εἶναι ἀκροσφαλεῖς, δὲν ἀδικοῦνται. Ἀφίνων λοιπὸν πάντα κατὰ μέρος προβαίνω εἰς ἀνακεφαλαίωσιν τῶν συζητηθέντων, ὥστε μετὰ τὴν ὁπωσοῦν ζωηράν πάλιν ν' ἀναριθμήσωμεν τοὺς ζῶντας καὶ τοὺς νεκροὺς.

Πρὸς πλείονα εὐκρίνειαν χρήσιμον εἶναι νὰ ὀρίσωμεν, τίνα εἶναι μετὰ τῶν διαφερομένων τὰ ὁμολογούμενα καὶ τίνα τὰ φιλονικούμενα, διότι πιστεύω, ὅτι ἐπὶ ἐπιστημονικῆς συζητήσεως δὲν ἰσχύει ὁ κανὼν τοῦ ἀδικαιρέτου τῆς ὁμολογίας.

Παρὰ τοῦ κ. Β. Οἰκονομίδου δὲν ἀμφισβητεῖται, ὅπως καὶ παρ' ἐμοῦ, ὅτι αἱ ἡμέτεραι Δικονομίαι, ἥ τε πολιτικὴ καὶ ἡ ποινικὴ, περιέχουν πλῆρες σύστημα περὶ τῆς σχέσεως ποινικῆς καὶ πολιτικῆς δίκης.

(*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Νομικῇ Μελεσίσει, φυλλ. ΞΔ'. 1861.

Ἐπίσης δὲν ἀμφισβητεῖται, ὅτι ἡ σχέσις αὕτη δὲν κανονίζεται ὑπὸ τοῦ ἄρθρου 274 τῆς Πολ. Δικον. περὶ τελεσιδικίας.

Ἡδὲ παραδέχεται καὶ ὁ κ. Οἰκονομίδης, ὅτι διὰ τοῦ ἄρθρου 12 εἰσάγεται ἐξαίρεσις τις, ἡ ἀμφιβολία δὲ στρέφεται μόνον περὶ τὴν ἔκτασιν τῆς ἐξαίρεσεως καὶ τὰ ὅρια αὐτῆς.

« Τί δηλοῖ ἄρα ὅτι ἀποφασισθέντος ἅπαξ τοῦ προκαταρκτικοῦ ζη-
« τήματος παρὰ τοῦ ἄρμοδίου δικαστηρίου, δὲν δύναται πλέον τὸ
« ἄλλο δικαστήριον, εἴτε πολιτικόν, εἴτε ποινικόν, νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν
« ἐξέτασιν τοῦ αὐτοῦ ζητήματος ; »

Ἐν Σόλωνι ὁ κ. Οἰκονομίδης κατέγεινε νὰ δείξῃ, ὅτι οὐδέποτε, πλὴν ἐπὶ πλαστογραφίας, ἡ ποινικὴ δίκη ἀποτελεῖ προκαταρκτικόν ἢ προδικαστικόν ζήτημα τῆς πολιτικῆς. Πρὸς τοῦτο κατεσκεύασεν ἰδίαν θεωρίαν, ὅτι τότε μόνον ὑφίσταται προδικαστικόν ζήτημα, ὅταν ὑπάρχῃ ζήτημα χωριστὸν καὶ ἐξ ἰδιαιτέρων στοιχείων (νομικοῦ καὶ πραγματικοῦ), οὗτος ἡ λύσις ἐπιβρόχῃ ἔχει εἰς τὴν τῆς κυρίας ὑποθέσεως διάγνωσιν.

Ὁ ὁρισμὸς οὗτος αὐτολεξεῖ ἀνακηρύττεται διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 266 ἀποφάσεως (1859) τοῦ Ἀρείου Πάγου, καὶ ὑπὸ τὸ κράτος αὐτοῦ βεβαίως ἡ ποινικὴ καταδίκη δὲν ἀπαρτίζει προδικαστικόν ζήτημα. Ὅταν καὶ τὸ νομικόν στοιχεῖον καὶ τὸ πραγματικόν εἶναι αὐτοτελῆ, πῶθεν πλέον ἡ σχέσις καὶ ἡ ἐπίδρασις ;

Κατὰ τοῦ ὁρισμοῦ τούτου ἐστράτευσα ἐκθέτων τὰς ἀπορίας καὶ πρὸ πάντων ἐρωτῶν, πῶς, ὅτε μὲν τὸ πραγματικόν στοιχεῖον (οἷον ὁ Γάιος ἐκλεψε τὸν Σεμπρώνιον) εἶναι κοινόν, δὲν ὑπάρχει προδικαστικόν ζήτημα, ἐνῶ ὑπάρχει, ὅτι καὶ αὐτὸ καὶ τὸ νομικόν εἶναι αὐτοτελῆ ;

Ἀντὶ τῆς λύσεως, ἣν προεκάλεσα, ὁ κ. Οἰκονομίδης προτιμᾷ νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν ὅλην θεωρίαν κύγεσιν οἰωνοῖσι τε πᾶσι, λέγων ἥδη (ἐν Σόλωνι σελ. 970).

Ἀλλὰ τέλος πάντων πάντα ταῦτα τὰ ἐπιχειρήματα καὶ αἱ ἀντιρρήσεις κατὰ τῆς ἐναντίας γνώμης ἐνδεχόμενον γὰρ μὴ εἶναι ὅλως στερεὰ καὶ ἀκράδαντα, δεδῶσθω !

Πρὸς ἐξίσωσιν μάλιστα τῶν δυνάμεων μὲ προσκαλεῖ νὰ ἐγκαταλίπω καὶ ἐγὼ ἄλλα τινά, ἐξ ὧν εἶπον.

Ἄλλ' ἐνόςφ' ἀγνοῶ, ἂν πράξῃ τὸ αὐτὸ καὶ ὁ Ἀρείος Πάγος, πα-

παιτών εις τὸ ἐξῆς τὴν αἰτιολογίαν, ὅτι τὸ δικασθὲν γεγονός δὲν εἶναι ἀνεξάρτητον καὶ χωριστὸν τῆς κυρίας δίκης, διὰ τὰ θεωρηθῇ ὡς προδικαστικόν, πῶς δύναται ν' ἀποχωρήσω τοῦ πεδίου τῆς μάχης;

Ὁ κ. Οἰκονομίδης, οὐδ' ἀναμνησκόμενος πλέον τὸν Ἀρειον Πάγον, καὶ παραιτῶν τὰς θεωρίας καὶ τὰ ὑπαιθρα, καταφεύγει ἐσπευσμένως εἰς τὴν ἀπόρρητον ἀκρόπολιν τῆς τελεσιδικίας καὶ ἄνωθεν τῶν ἐπ' αὐτῆς τῆς ὑψηλῆς καὶ ἡλιβάτου πέτρας τῆς Καιήτης προκαλεῖ πολιορκίαν, ultroque invitat moenibus hostem.

Πᾶν ὅ,τι παρεχθαίνει τῆς ἐν ἄρθρῳ 274 τῆς Πολιτ. Δικον. ἀρχῆς τῆς τελεσιδικίας εἶναι ἐξαίρεσις, καὶ εἰς τὸν διατεινόμενον ταιαύτην διὰ τοῦ προδικαστικοῦ ζητήματος ἀπόκειται ἡ ἀποδείξις.

Μάλιστα! δεχόμεθα τὸ βάρος τῆς ἀποδείξεως, ἀφοῦ πλέον διεσκορπίσθη ὁ στρατὸς τῆς θεωρίας, ὅτι πρὸς ἀπαρτισμὸν προδικαστικοῦ ζητήματος ἀνάγκη αὐτοτελείας νομικοῦ καὶ πραγματικοῦ στοιχείου, διότι ἔκτοτε τὸ προδικαστικὸν ζήτημα δύναται νὰ προβῇ εἰς τὸ μέσον.

Καὶ πρῶτον ὁ κ. Οἰκονομίδης δὲν ἀρνεῖται πλέον ὅτι ἐν ἄρθρῳ 12 τῆς Πολιτ. Δικον. ὑπάρχει ἐξαίρεσις, ἀλλ' ἀμφισβητεῖ ἤδη μόνον τὴν ἔκτασιν αὐτῆς. Ἡ μία γνώμη, λέγει, ἀποδίδει εἰς τὴν λέξιν προκαταρκτικοῦ ζητήματος πλατυτέραν ἐκδοχήν, περιλαμβάνουσαν οὐ μόνον τὰ κυρίως προδικαστικὰ ζητήματα, ἀλλὰ καὶ τὰ τὴν πραγματικὴν βάσιν τῆς πολιτικῆς δίκης ἀπαρτιζόντα γεγονότα. Κατὰ τὴν ἄλλην γνώμην προκαταρκτικὰ ζητήματα ἐννοεῖ ὁ νόμος τὰ προδικαστικὰ μόνον (ἐν Μελ. σελ. 962).

Ἐπὶ τίνων βάσεων ἐρεῖδεται ἡ διαστολὴ αὕτη καὶ τίς ἡ differentia specifica μεταξὺ προκαταρκτικοῦ καὶ προδικαστικοῦ ζητήματος, ἐντελῶς ἀγνοῶ.

Περὶ τῆς λεπτῆς ταύτης διαστολῆς δὲν πρόκειται ὅμως ἐνταῦθα, ἀλλὰ τίς ἡ ἔννοια τοῦ κειμένου τῆς Πολιτ. Δικον. ἐν ἄρθρῳ 12; Αἱ λέξεις ὅτι ἀποφασισθέντος ἅπαξ τοῦ προκαταρκτικοῦ ζητήματος παρὰ τοῦ ἁρμοδίου δικαστηρίου, δὲν δύναται πλέον τὸ ἄλλο δικαστήριον εἴτε πολιτικόν, εἴτε ποινικόν, νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐξέτασιν τοῦ αὐτοῦ ζητήματος, δὲν δηλοῦσιν ἀκριβῶς καὶ τετραγωνικῶς, ὅτι μετὰ τὴν ποινικὴν δίκην δὲν δύναται τὸ πολιτικὸν δικαστήριον νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐξέτασιν τῶν δικασθέντων;

Διότι ὅμως τὸ περὶ τελεσιδικίας ἄρθρον 274 εἶναι γνήσιον τέκνον τοῦ νομοθέτου, ἅρα τὸ ἄρθρον 12 περὶ προδικαστικοῦ ζητήματος εἶναι νόθον καὶ ἀπόβλητον ;

Ὑπερασπίζων λοιπὸν ὅλους τοὺς γόνους τοῦ νομοθέτου ἐξίσου, ἐπραξα ἔργον ἄκρας δικαιοσύνης, καὶ μέγιστον ἐλόγισα τὸν κίνδυνον τῆς ἐρμηνευτικῆς μεθόδου, καθ' ἣν προσφέρεται ὀλοκαύτωμα ἢ ἐναργεστέρα καὶ σαφεστέρα τοῦ νομοθέτου διτάξεις, πρὸς ἀποθέωσιν οἰσθδήποτε ἄλλης, εἰς ἣν χρεωστεῖται μόνον ἴση τιμή.

Πρὸς τοὺς πρεσβεύοντας τὴν ἀλληλοφαγίαν τῶν διαφόρων ἄρθρων τοῦ νόμου θέλω ἐπενθυμίζει πάντοτε τὴν Ἑτεοκλέους καὶ Πολυνεῖκους τραγικὴν συμφορὰν.

Ἀλλὰ διατὶ ὑποβλέπεται ἡ ἐν ἄρθρῳ 12 διτάξις περὶ προδικαστικοῦ ζητήματος καὶ ἐπαπειλεῖται δι' ἐξοντώσεως ; Τάχα ὁ νομοθέτης ἡμῶν πρῶτος ἐδημιούργησε τὸ σύστημα τοῦτο τοῦ προδικαστικοῦ ζητήματος ;

Ἐν Γαλλίᾳ ἄλλοτε, πλὴν τοῦ *Τουλλιέρου*, X. § 245, ἅπαντες ὁμοφώνως, ὁ *Μερλίνος* (*Rép. non bis*), ὁ *Μαγγιῖνος* (§ 423), ὁ *Καρρότος* (*Justice crim. 451*), ὁ *Βουργκιριῶνος* (*Jurispr. 360*), ὁ *Λεσελλιέρος* (§ 2484) καὶ αὐτὸ τὸ *Ἀκυρωτικὸν* (17 Μαρτ. 1813) παρεδέχοντο ἀποφθεγματικῶς τὸ προδικαστικὸν ζήτημα ἐκ τῆς ποιν. δίκης (*Le criminel emporte le civil*), ἐνῷ οὐδὲν περὶ αὐτοῦ ὑπάρχει κείμενον ἐν τῷ γαλλικῷ νόμῳ, καὶ ὁ ὅρισμός τῆς τελεσιδικίας οὐδόλως συμμαχεῖ.

Ὅπως καὶ ἐν ἄλλοις πολλοῖς ὁ ἡμέτερος νομοθέτης προσέλαβε καὶ ἐνταῦθα ἐντὸς τοῦ κειμένου τὴν διὰ τῆς θεωρίας καὶ τῆς νομολογίας ἐπικρατοῦσαν γνώμην καὶ κρίνων μεταξὺ *Τουλλιέρου* καὶ τῶν φρονούντων τὰ ἐναντία, μετὰ τῶν τελευταίων εἶπεν, ὅτι ἀποφασισθέντος ἅπαξ τοῦ προδικαστικοῦ ζητήματος παρὰ τοῦ ἀρμοδίου δικαστηρίου, δὲν δύναται πλέον τὸ ἄλλο δικαστήριον, εἴτε πολιτικόν, εἴτε ποινικόν, νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐξέτασιν τοῦ αὐτοῦ ζητήματος.

Μετὰ τοιαύτην τοῦ νομοθέτου ἀπόφασιν ἐπιτρέπεται νὰ ἐπικαλεσθῶμεν τὴν αὐθεντίαν νεωτέρων, καὶ τότε ἀγνώστων, κακίζοντες μάλιστα αὐτόν, ὅτι δὲν ἐπείσθη ἐκ τῆς προφητείας τοῦ *Α. Δαλλόζου*, ὅτι ὁ *Τουλλιέρος* μέλλει ποτὲ νὰ ἐπικρατήσῃ ἐν τοῖς δικαστηρίοις, ὅπως ἐν τῷ ἀρχαίῳ δικαίῳ καὶ δὲν προεῖδε τοὺς *Φωστῖνον Ἡλιάρ*,

Ραουτέρον καὶ Σωδῶ, ὥστε νὰ προτιμήσῃ τὴν ὀρθοτέραν κατ' αὐτοὺς γνώμην ;

Ἦδυνάμεθα νὰ προβῶμεν καὶ περαιτέρω, λέγοντες πρὸς τὸν νομοθέτην, ὅτι, ἀφοῦ ἅπαξ ἐν ἄρθρῳ 274 ἀνεκήρυξε τὴν ἀρχὴν τῆς τελεσιδικίας, μάτην νομοθετεῖ περὶ ἐξαίρεσεως οἰασθήποτε, διότι ἡμεῖς ἐνεφράξαμεν τὰ ὧτα πρὸς ἀποφυγὴν παντὸς πειρασμοῦ ; (1)

Ἐὰν ἔχωμεν τοιαύτην ἐξουσίαν ὑπερτέραν τῆς ἐξουσίας τοῦ νομοθέτου, εὐχερέστατον ὑπάρχει νὰ εὐρωμεν πᾶν τὸ ζητούμενον (*postulatum*) ἐντὸς τοῦ νόμου καὶ νὰ ἔχωμεν συμφάσκοντα αὐτὸν τὸν νομοθέτην καθ' ἑαυτοῦ. Ποτὲ μὲν ἀπρίξ ἐχόμεθα τοῦ κανόνος, ἐπιστομίζοντες τὴν ἐξαίρεσιν, ποτὲ δὲ πάλιν τῆς ἐξαίρεσεως, θέτοντες ὑπὸ τὸν μῶδιον τὸν κανόνα.

Ἄλλ' οὐδεὶς βέβαια ὁμολογεῖ, ὅτι μετέρχεται τοιαύτην ἐξουσίαν, διότι ἀνακαλυπτόμενος εὐρίσκει πολλοὺς ἀντιζήλους, προτιμῶντας τὸ ἀντίστροφον. Πρὸς ἀποφυγὴν τῶν τοιούτων μνηστήρων, πράγματος οὐχὶ εὐκαταφρονήτου, τουτέστι τῆς κυριαρχικῆς τοῦ νομοθέτου ἐξουσίας, ἕκαστος ἐπινοεῖ ἐπιτήδειόν τινα τρόπον, κατὰ τοὺς ἐρμηνευτικούς κανόνας, ἄγοντα εἰς τὸ σκοπούμενον.

Οὕτω κατ' ἀρχὰς ἐπενοήθη ὁ ὅρισμός τοῦ προδικαστικοῦ ζητήματος, ὡς συγκειμένου δῆθεν ἐκ στοιχείων ὅλως αὐτοτελῶν, πραγματικοῦ καὶ νομικοῦ.

Ὁ τρόπος οὗτος, καίτοι πηγάζων ἐκ τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐπιστήμονος, ἐπαγγελλομένου ὁρισμούς, δὲν εἶναι ἀκίνδυνος, ὅταν τὴν ὕλην τῶν ὁρισμῶν δὲν λαμβάνη τις ἐκ τοῦ κειμένου τῶν νόμων, ἀλλ' οἰκοθεν, κατόπιν περικόπτων τὸν νόμον, ὅπως προσαρμοσθῇ ἐξ ἅπαντος.

Ἀλλὰ τοιοῦτοι ὁρισμοὶ διαλεκτικῶς ἐξελέγχονται, ὅπως ἐπειράθην καὶ περὶ τοῦ προκειμένου, εἰς τρόπον ὥστε οὗτος ἦδη εὐρίσκεται ἐγκαταλειμμένος, καὶ περιπλανώμενος ἄταφος μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς.

Ἀμα ὡς καὶ τὸ πραγματικὸν καὶ τὸ νομικὸν στοιχεῖον τοῦ προδικαστικοῦ ζητήματος δὲν ἔχη τι κοινὸν πρὸς τὴν κυρίαν οἰκην, πῶς δύναται νὰ εἶναι προδικαστικὸν αὐτῆς, ἢ ποῖα ἄλλη σχέσις δύναται νὰ ὑπάρχῃ μεταξὺ αὐτῶν, πλήν τῆς ράβδου ἐν γωνίᾳ ;

(1) Μέλ. σ. σελ. 906. Ἀλλὰ τὸ 274 ἄρθρον βοᾷ καὶ κραυγάζει καὶ διαμαρτύρεται καὶ οὐδὲως δέχεται ταῦτα.

Τοῦτο ἐπεξηγῶν εἶπον, ὅτι τὸ προδικαστικὸν ζήτημα εἶναι τὸ κοινόν, καὶ ἐρωτῶμαι ἥδη πῶς τολμῶ νὰ μεταχειρισθῶ ἄλλην ἀντὶ ἄλλης λέξιν.

Μὲ φαίνεται, ὅτι τὸ ἐμὸν τόλμημα μικρὸν καὶ ἐλάχιστον καὶ ἴσως δὲν εἶναι τόλμημα. Δὲν ὁμολογεῖται, ὅτι προδικαστικὸν ζήτημα εἶναι τὸ ἔχον ἐπιρροήν εἰς τὴν τῆς κυρίας ὑποθέσεως διάγνωσιν (Σόλων σελ. 285);

Λοιπὸν ἐρωτῶ, πῶς δύναται νὰ ἔχῃ τοιαύτην συνέπειαν, ὅταν οὐδὲν ὑπάρχῃ κοινόν μεταξὺ αὐτῶν; Ἄν ὅμως ἔχῃ τι κοινόν, πάλιν ἐρωτῶ, τί τὸ κοινόν, τὸ νομικόν, ἢ τὸ πραγματικὸν στοιχείον;

Ἄλλ' ὃ μνησθεὶς ὁρισμὸς ἀπαντᾷ οὐδέτερον. Τότε ὅμως οὐδὲ προδικαστικὸν ζήτημα ὑφίσταται, οὔτε συνέπειαν ἔχει, οὔτε ἡ λύσις τῆς κυρίας ὑποθέσεως ἥρτηται ἐξ αὐτοῦ, πλὴν ἂν ὑπάρχῃ καὶ τρίτον τι στοιχείον, ἄγνωστον μέχρι τοῦδε, τὸ ὁποῖον εὐχαρίστως ἤθελον μάθει καὶ κατόπιν συζητήσεως, διότι ἡ περὶ τούτου ἄγνοιά μου πλέον δὲν κρύπτεται.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς δι' ὁρισμοῦ μεθόδου, ἥδη ὅμως ἀναφαίνεται ἄλλη μέθοδος, ἔτι κινδυνωδεστέρα καὶ μεγάλη δυνάμενη κατὰ παντὸς νόμου *Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo*.

Ἰδοὺ τὸ γράμμα τοῦ νόμου ῥητόν, σαφές, ἀδιαφιλονίκητον. Οὔτε διάφοροι γραφαὶ ὑπάρχουν, οὔτε παλαιὸν χειρόγραφον, οὔτε ἡ κριτικὴ δύναται νὰ φέρῃ τὸν λόγον ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς ἀνάγκης (*necessitas*), ἢ ὑποκρινομένη μετριότητα (*modestia*).

Τὴν διὰ τοῦ γράμματος ἀπόδειξιν τῆς θελήσεως τοῦ νομοθέτου ἀφίνομεν εἰς τοὺς πεζοὺς καὶ ἰδοὺ ἀναβαίνομεν τὸ λυδῖον ἄρμα τῶν τεκμηρίων. Ποῦ δὲν δύναται νὰ φθάσῃ ὁ ἐπιτήδειος ἡνιοστρόφος; Τί ἀποδεικνύουν πλέον καὶ αὐτὰ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη; Δὲν δύναται τις νὰ φέρῃ διὰ τεκμηρίων, ὡς ἐγένετο, εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι δὲν ὑπῆρξεν ὁ ποιητής;

Ἄν ἦτο δυνατόν νὰ καταφύγῃ ὑπὸ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ στέγην ὁ νόμος, ἴσως εὔρισκε σκέπην ὑπὸ τὸ ἄρθρον 276 τῆς Πολ. Δικον., καθ' ὃ δὲν εἶναι δεκτὰ τεκμήρια, ὡςάκις δὲν ἐπιτρέπεται μαρτυρικὴ ἀπόδειξις, τουτέστι κατὰ τοῦ ῥητοῦ γράμματος κατὰ τύπους συντεταγμένων ἐγγράφων.

Ἄλλ' ὁ νόμος δὲν δύναται νὰ εἶναι σὺναμα καὶ στεγάζων καὶ

στεγαζόμενος, οὔτε εὐδοκίμει ὅστις δουλικῶς προσκολλᾶται εἰς τὸ γράμμα αὐτοῦ (*verba tenere*), ἀλλ' ὅστις προσέχει εἰς τὴν βαθυτέραν αὐτοῦ ἔννοιαν (*vim ac potestatem*) καὶ τοῦτο ἐζητεῖτο διὰ τοῦ ὁρισμοῦ τοῦ προδικαστικοῦ ζητήματος.

Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ ὁρισμοῦ εἰσάγονται πλέον μόνον τὰ τεκμήρια, ἔξω τοῦ κειμένου τοῦ ἄρθρου 12 τῆς Πολ. Δικον. πρὸς ἀνά- κάλυψιν, μὴ ὁ νομοθέτης ἄλλο διανοεῖτο, ἢ ὃ ἔλεγε.

Ἀφοῦ καὶ τὰ τεκμήρια γίνονται τοιουτοτρόπως δεκτά, ἀπαράι- τητον εἶναι νὰ τὰ διέλθωμεν ἐν παρατάξει, καθ' ὅσον μάλιστα εἰς ἡμᾶς μετήχθη τὸ βάρος τῆς ἀποδείξεως καὶ οὐδὲν ἔχομεν ὀχύρωμα νὰ προτάξωμεν, οὔτε τὸ γράμμα αὐτὸ τοῦ νόμου.

Ἰδού αὐτὰ καθ' ἣν ἔπονται τάξιν·

Α'. Διατὶ ἐν ἄρθρῳ 12 τῆς Πολ. Δικον. αἱ λέξεις, ὅτι ἡ καταδι- καστικὴ ἀπόφασις δὲν ἐμποδίζει τὴν ἐπιδιώξιν τῶν ιδιωτικῶν ἀπαιτήσεων;

Ἄν χάριν συντομίας καὶ πρὸς τὸ λακωνικώτερον ὁ νομοθέτης με- τεχειρίσθη ἀπὸ κοινοῦ τὴν λέξιν δὲν ἐμποδίζει, εἴτε περὶ τῆς κατα- δικαστικῆς ἀποφάσεως, εἴτε περὶ τῆς ἀθροιστικῆς, ὅτι καὶ μετ' ἀμ- φοτέρως χωρεῖ ἐπιδιώξις πολιτικῆς ἀποζημιώσεως, ἔπεται ἄρα ὅτι ἡ ἀκυρολεξία εἶναι τοσαύτη, ὥστε νὰ καταφάγῃ τὸ ἰσάριθμον ἄρθρον 12 τῆς Πολ. Δικονομίας; Ἡ ὡς πρόστιμον ἐπιβάλλεται εἰς τὸν Νομοθέτην ἡ δήμευσις τῆς διατάξεως; Τίς νομοθέτης, ἐπανερχόμενος πάλιν εἰς τὰ ἀπαξ διατεταγμένα διὰ πάσης σαφηνείας, δὲν ἐκφράζε- ται λακωνικῶς;

Ἀλλὰ τὸ γερμανικὸν κείμενον ἀκριβέστερον φέρει, ὅτι ἡ καταδι- καστικὴ ἀπόφασις δὲν ἀποκλείει τὴν ἐπιδιώξιν τῶν πολιτικῶν ἀπο- ζημιώσεων, κατὰ τὴν ἔννοιαν, ὅτι διὰ τῆς ποινῆς δὲν ἐξαλείφονται αἱ λοιπαὶ συνέπειαι τοῦ ἀδικήματος. Περὶ τοιούτων ἐνδεχομένων κω- λυμάτων, εἴτε ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴν δίκην, εἴτε ὡς πρὸς τὴν ποι- νικὴν, πραγματεύεται ὁ νομοθέτης ἀπὸ τοῦ ἄρθρου 6—12 τῆς Ποιν. Δικον. Ὑπάρχει λοιπὸν πληρεστάτη κυριολεξία.

Ἀπορῶ ὅμως περὶ τοῦ ἀμφιβάλλοντος, ἂν ὁ δικαστὴς ἔχῃ κατὰ τὴν ἐκτίμησιν κυριαρχικὴν ἐξουσίαν, καθ' ἣν δύναται καὶ νὰ ἐξογ- κώσῃ καὶ νὰ μετριάσῃ τὸ ποσόν, καθ' ὅσον πείθεται, ὅτι ὑπῆρξε τῶντι, ἢ δὲν ὑπῆρξεν ἔνοχος ὁ ἐναγόμενος. Ὅταν μοὶ γέινουν γνωσταὶ αἱ ἀπο-

φάσεις τῶν Ἑλληνικῶν δικαστηρίων περὶ τοῦ κοππατίου ἱππου, πάντοτε κατὰ τὰ αὐτὰ ἐκτιμωμένου, θέλω θαυμάσει καὶ ἐγὼ αὐτὸν ὡς ὑπέρτερον καὶ αὐτοῦ τοῦ γράμματος τοῦ νόμου, ποτὲ μὲν οὕτω, ποτὲ δὲ ἄλλως ἐρμηνευμένου.

Μέχρις οὗτοῦ ὅμως ἴδω τοιαύτας ἀποφάσεις, μοὶ ἐπιτρέπεται, νομίζω, νὰ μὴ θεωρῶ τὸν Ἑλληνα δικαστὴν δέσμιον, ὅπως δὲν θεωρεῖ καὶ τὸ Ἀκυρωτικὸν τῆς Γαλλίας τὸν Γάλλον, (1) διότι περιορίζεται ἐντὸς τῆς ἐξουσίας τῆς ἐκτιμήσεως τοῦ ποσοῦ.

Ἀπεναντίας θεωρῶ αὐτὸν δέσμιον, ὅταν κατὰ τὴν πρόκλησιν, διότι παρῆλθε τὸ τριακονθήμερον, ἀπλῶς κηρύττη παραγεγραμμένον τὸ δικαίωμα τοῦ προκαλουμένου. Οὔτε δύναται νὰ ἐξομωθῇ ἡ σιωπὴ τοῦ προκαλουμένου πρὸς τὴν τοῦ μὴ ἀνακόψαντος, ἢ μὴ ἐκκαλέσαντος, διότι οὗτος ἄπαξ, ἔστω καὶ ἐρήμην, ἐδικάσθη, καὶ δίκη ὑπῆρξε, καθ' ἣν ὁ δικαστὴς δὲν ἐκάθητο ξύλον ἐπὶ ξύλου, ἀλλ' ἐδίκασε καὶ ἀπεφάσισε καὶ ἡ ἀπόφασις ἐκοινοποιήθη εἰς τὸν ἀπολειπόμενον.

Ἀλλὰ κατὰ τοῦ προκαλουμένου καὶ μὴ φθάσαντος νὰ κοινοποιήσῃ ἐνστάσιν, ἢ ἀγωγὴν, ἐν τῷ τριακονθημέρῳ, τί ἄλλο ὑπῆρξεν, ἢ ἀξίωσις καταστρέφουσα δικαίωμα, τὸ ὅποῖον ὀφείλει ὁ δικαστὴς, πρὶν μῦθον ἀκοῦσαι, νὰ κηρύξῃ ἀπλῶς ἀνύπαρκτον;

Ἰδοὺ ὅμως ὁ νομοθέτης αὐτὸς ἐν τῇ Πολιτ. Δικον. ἄρθρ. 12 μὴ ἀποδεχόμενος τὴν αὐτὴν συνέπειαν τῆς ἀθροωτικῆς ἀποφάσεως, μεθ' ἣν ἐπιτρέπει τὴν ἐπιδίωξιν τῶν πολιτικῶν ἀποφάσεων. Μήπως τοῦτο, τὸ φαινόμενον ἀνακόλουθον, δὲν ἐπρέσθουσιν ὅλοι, ὅσοι ἐδίδαξαν περὶ τῶν συνεπειῶν τῆς καταδικαστικῆς ἀποφάσεως; Δὲν εἶναι μᾶλλον τοῦτο τεκμήριον, ὅτι ὁ ἡμέτερος νομοθέτης αὐτοὺς ἠκολούθησεν ἐν πᾶσι; Πρὸς τί ὅμως νὰ ἐκφράσῃ τὸ περιττὸν τοῦτο ὁ νομοθέτης, ὅταν μάλιστα εἶναι ἐνδεχόμενον, ὅτι καὶ ἡ πολιτικὴ ἀγωγή στερεῖται βάσεως; Ἡ περιττολογία ἤθελεν ὑπάρχει τῶνόν τι ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ ἐναντίου δόγματος, ὅτι οὐδέποτε ἡ ποινικὴ ἀπόφασις ἔχει συνέπειαν ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴν δίκην. Ὑπὸ τὸ κράτος ὅμως τοῦ ἄρθρου 12 τῆς Πολιτ. Δικον. ἡ τοιαύτη ἐπεξήγησις γίνεται ἀπαραίτητος, ὥστε νὰ μὴ ἀποσβεσθῇ ἡ ἀποζημιώσεις, ἥτις στηρίζεται ἐπὶ ἄλλης βάσεως,

(1) Ἡ προφητεία τοῦ Dalloz δὲν εἰσηκούσθη εἰσέτι παρὰ τοῦ Ἀκυρωτικοῦ. Ὅρα Dalloz, Chose Juge 531, 567.

ἢ τοῦ τιμωρουμένου ἀδικήματος, κηρυχέντος ἀνυπάρκτου διὰ τῆς ἀθωώσεως ;

Β'. Δεύτερον τεκμήριον, διατὶ ὁ Ἑλλήν νομοθέτης δὲν ἀπηγόρευσε γενικῶς καὶ ἀπολύτως τὴν πολιτικὴν δίκην πρὸ τῆς ποινικῆς ;

Κατ'ἐμὴν γνώμην, ἡ ἀπαγόρευσις εἶναι γενικωτάτη καὶ ἀπόλυτος. Ἀμα ὡς προτείνεται παρὰ τοῦ Εἰσαγγελέως, ὅτι γίνεται καταδιώξις λόγῳ κολασίμου πράξεως, διὰ τῶν ἄρθρων 10 τῆς Πολιτ. Δικον. καὶ 8 τῆς Ποινικῆς δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὸν πολιτικὸν δικαστὴν νὰ προβῇ.

Ὅταν ὅμως δὲν ὑπάρχῃ τοιαύτη πρότασις καὶ ἐπομένως ποινικὴ καταδιώξις, πῶς δύναται ν' ἀποφανθῇ, ὅτι ὑπάρχει ἀδίκημα, τὸ πολιτικὸν δικαστήριον, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἀρμόδιον περὶ τούτου, καὶ ν' ἀναστείλῃ τὴν πρόοδον τῆς δίκης ;

Ἄν ὁ μὲν πολιτικὸς δικαστὴς ἀρνήται νὰ δικάσῃ, πρὶν τιμωρηθῇ τὸ κατ' αὐτὸν ἀδίκημα, ὁ δὲ ποινικὸς δὲν εὕρισκῃ ὕλην καὶ νὰ ἐπιληφθῇ ἀνακρίσεως, τί μέλλει γενέσθαι διὰ τὰ περαιτέρω τῆς δίκης ;

Ἰδοὺ ἴσως διατὶ δὲν ἐπετράπη ἡ αὐτεπάγγελτος τοῦ πολιτικοῦ δικαστηρίου ἀναστολή, ἀλλὰ, καὶ ἂν δὲν ὑπῆρχεν αὐτὸς ὁ λόγος, οὐδὲν ἐκ τούτου προκύπτει τεκμήριον, ὥστε νὰ μεταβάλλωμεν τὴν ἔννοιαν τοῦ ἄρθρου 12 τῆς Πολιτ. Δικον.

Γ'. Ἀλλ' ἔστω, ὁ εἰσαγγελεὺς καθεῦδει καὶ τὸ δικαστήριον αὐτεπαγγέλτως δὲν δύναται ν' ἀναστείλῃ τὴν πολιτικὴν δίκην. Ἐνῶ ἐπιδικάζει τὸ δικαστήριον τὴν πολιτικὴν ἀγωγὴν, ἔπεται ὅτι γίνεται αὐτὸ τοῦτο ἀρμόδιον ν' ἀποφανθῇ περὶ τῆς ὑπάρξεως ἀδικήματος, ὥστε λόγῳ ἀμειψιαιότητος νὰ ἔχῃ συνετείας ἡ ἀπόφασις αὕτη ὡς πρὸς τὴν ποινικὴν δίκην ;

Ὡς ἐκ τοῦ ἄρθρου 12 τῆς Πολιτ. Δικον. δὲν ἐπιτρέπεται τοιαύτη ἀπορία, καθ' ὅσον ἀμετάτρεπτον τηρεῖται ὅ,τι ἀπεφασίσθη ἅπαξ παρὰ τοῦ ἀρμόδιου δικαστηρίου. Ἄρα ὅ,τι ἀποφασίζει δικαστήριον μὴ ἀρμόδιον λόγῳ ὕλης, δὲν δεσμεύει τὸ ἀρμόδιον, καὶ ἂν τὸ πολιτικὸν δικαστήριον ἄριστα ἡτιολόγησε παραδεχόμενον ὅτι ὑπῆρξεν, ἢ δὲν ὑπῆρξεν ἀδίκημα, οὐδὲν ἐπράξε, μέχρις οὗ δικάσῃ περὶ τούτου καὶ ὅστις εἶναι μόνος ἀρμόδιος.

Μήπως τάχα τὸ πολιτικὸν δικαστήριον γίνεται ἀρμόδιον διὰ τοῦ ὕπνου τοῦ Εἰσαγγελέως ;

Δ'. Δὲν εἶναι βέβαια τεκμήριον κατὰ τοῦ νομοθέτου, ὅτι μετεχειρίσθη τὴν λέξιν προκαταρκτικοῦ ζητήματος, οὐχὶ δὲ τοιαύτην ἢ τοιαύτην. Ἦτο δυνατόν νὰ μαντεύσῃ ὅτι ἐμελλέ τις νὰ ἐπιθυμήσῃ ἄλλην καταλληλοτέραν ;

Τὸ προκαταρκτικὸν ἢ προδικαστικὸν ζήτημα εἶναι, ὁμολογουμένως, τὸ ἔχον σχέσιν πρὸς τὴν κυρίαν οἰκὴν. Πότε ἔχει σχέσιν, εἶναι ζήτημα πραγματικόν.

Δὲν ἦτον ὅμως εὐκρινέστερος ὁ νομοθέτης λέγων, ἀποφασίζοντος ἅπαξ τοῦ ποινικοῦ δικαστηρίου περὶ τῆς κολασίμου πράξεως; Σύμφωνι!

Ποσάκις οἱ νομοθέται ἤθελον εἶσθαι εὐκρινέστεροι, ἂν προσεμάντευον ὅλας τὰς ἀπορίας ! Ἀλλὰ ποῦ οἱ Δελφοί !

Καὶ ἐγὼ ὅμως ἐρωτῶ μετὰ πλείστης ἀπορίας, περὶ τίνος ἄλλου ἀποφασίζουν τὰ ποινικὰ δικαστήρια, πλὴν περὶ κολασίμων πράξεων;

Ε'. Διότι ἐν τούτοις ὁ νομοθέτης ἐν ἄρθρῳ 11 τῆς Πολ. Δικον. ὀνομάζει τὸ ζήτημα προδικαστικόν, ἐν δὲ τῷ ἐπομένῳ μεταχειρίζεται γερμανικώτερον ὄρον (Vorfrage), ἐξελληνισθέντα διὰ τῆς λέξεως προκαταρκτικόν, ἔπεται δὴθεν ὅτι ὁμιλεῖ περὶ ἄλλου πράγματος, ἢ ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ ἥμισυ ἐκείνου; Ἡ ἀλληλουχία τῶν διατάξεων δὲν ἐμφαίνει, ὅτι περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος ὁ λόγος ἐν ἀμφοτέραις ;

Σ'. Δὲν ἐπιχειρῶ βέβαια τὴν φιλοσοφικὴν συζήτησιν, περὶ τοῦ τί προτιμότερόν, ἢ ἰσχύς τῆς ποινικῆς ἀποφάσεως ὡς προδικαστικὸν ζήτημα τῆς πολιτικῆς οἰκῆς, ἢ τὸ ἐναντίον, ἐνόσω βλέπω ὅτι αὐτὸ τὸ ῥητὸν γράμμα τοῦ νόμου ἀμφισβητεῖται.

Ὅταν ἐγκαταλίπωμεν αὐτὴν τὴν στερεὰν ἀκτὴν τοῦ κειμένου νόμου, ποῦ πλέον θέλομεν εὐρεῖ λιμένα, ὠθοῦμεναι ἕκαστος ὑπ' ἄλλου πνεύματος ;

Γνωρίζω ὅτι μετὰ τοῦ ἀμφισβητοῦντος τὰς πρώτας ἀρχὰς δὲν εἶναι ἐφικτὴ συζήτησις.

Ταύτην τὴν ἀπάντησιν ἐχρεώσθουν ἐπιστημονικῶς. Ἄν ὅμως τὸ ζήτημα τοῦτο συνέχεται μετὰ τῆς βουλευτικῆς ἐκλογῆς τῆς Ἀττικῆς καὶ αὐτῆς τῆς Βοιωτίας, δὲν δύναμαι νὰ μὴ ἐπιφωνήσω τὸ Vae victis!

ΠΕΡΙ ΤΟΚΟΥ

ΚΑΤΑ ΤΑ ΠΑΡ' ΗΜΙΝ ΙΣΧΥΟΝΤΑ (*)

Τὸ περὶ τόκων ζήτημα ὑπῆρξε κατὰ τὰς πλείστας ἐποχὰς περιμάχητον· ἐνῷ πρὸς εὐχέρειαν τῶν συναλλαγῶν ἐπενοήθη τὸ νόμισμα, ἐπισωρευόμενον ἐν τούτοις εἰς χεῖρας ὀλίγων, ὡς κεφάλαιον, φαίνεται χρῆσιμεῦον πρὸς πίεσιν τοῦ ἐργατικοῦ πλήθους, ἄνευ καταβολῆς κεφαλαίου μὴ εὐρίσκοντος ἔργον πρὸς πορισμὸν.

Ἄν εἰς τὸν κεφαλαιούχον ἀπέκειτο πάντοτε νὰ ὀρίσῃ μόνος τὸ μέτρον τῆς ἀμοιβῆς τῶν προσφερομένων χρημάτων, οὐδὲν ἤθελεν ὑπάρχει ὄριον πλεονεξίας.

Ὅσοι ἐπομένως ἡσθάνθησαν τὸ ἐπίφοβον αὐτῆς, ἀπέβλεψαν πρὸς τὸν νομοθέτην, ὅπως αὐτὸς κανονίσῃ τὸ μέτρον τῆς ἀμοιβῆς καὶ περιστείλῃ τὰς παρεκτροπὰς τῆς ἀκορέστου φιλοκερδείας.

Ἐντεῦθεν προῆλθον αἱ περιοριστικαὶ τοῦ τόκου διατάξεις, αἵτινες πρὸ πάντων παρὰ Ῥωμαίοις ἀνεπτύχθησαν.

Ἐκ τῶν σφζομένων δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι παρ' Ἑλλησιν ὑπῆρξε περιορισμός. Ἡ νομοθεσία τοῦ Λυκούργου ἐν γένει δὲν ἐδέχετο τὰ χρήματα, ὅθεν οὐδὲ τόκον.

Καθ' αὐτὸ ποία ἦτον ἡ ἐννοια τῆς σεισαχθείας τοῦ Σόλωνος δὲν εἶναι ὁμολογούμενον, ἂν ἀναδασμός γῆς, ἢ ἄλλο τι, χρεῶν ἀποκοπή, ἢ ἀλλοίωσις τοῦ νομίσματος, ἢ ἄφαισις τοῦ τόκου καὶ κατάργησις τῆς διὰ τοῦ σώματος ἐγγυήσεως ἢ ὁμοῦ τὰ πλεῖστα τούτων. Παρελθούσης ὁμως τῆς προσκαίρου κρίσεως, ὁ Σόλων ἀφῆκε τὸν τόκον ἀπεριόριστον. Τὸ ἀργύριον στάσιμον εἶναι ἐφ' ὅσον ἂν βούληται ὁ δανείζων (Λυσίας κατὰ Θεομνήστου Ε').

Εἰς αὐτὴν τὴν ἐλευθερίαν τοῦ τόκου χρεωστεῖται ἐν μέρει ἡ μεγάλη ἀνάπτυξις τῶν Ἀθηναίων, ὡς ἐκ τῆς πανταχόθεν συρροῆς τῶν κεφαλαίων.

(*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Νομικῇ Μελέσει, φυλ. ΞΘ', 1861.

Τὸ ἐντεχνον σύστημα τοῦ περιορισμοῦ τοῦ τόκου ἀνεπτύχθη κυρίως ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων βαθμηδὸν καὶ ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐτελειοποιήθη.

Τριῶν εἰδῶν εἶναι οἱ περιορισμοὶ οὗτοι· πρῶτον ὀρίζεται ἀνώτατον μέτρον συμπεφωνημένου τόκου, δεῦτερον ἀποκόπτεται ὁ μακρότερος τοῦ ἀρχαίου τόκος δηλαδὴ μετὰ διπλασιασμὸν, καὶ τρίτον ἀπαγορεύεται τόκος τόκου, δηλ. ἀνατοκισμός.

Διὰ τὰ πεισθῇ τις, ὅτι οἱ περιορισμοὶ οὗτοι ὑπῆρξαν εὐεργετικοὶ καὶ παρήγαγον τὸ σκοπούμενον ἀποτέλεσμα, πρέπει νὰ εὔρη, ὅτι τῶντι ἡ κοινωνία, ἀνακουφισθεῖσα ἐκ τοῦ βάρους τοῦ τόκου, ἀνεπτύχθη.

Ἄλλὰ δυστυχῶς ἡ ἱστορία μαρτυρεῖ τὸ ἐναντίον. Οὐδεμία κοινωνία ἐβάδισε τοσοῦτον ἀκρατήτως πρὸς τὸν ἴδιον ὄλεθρον, ὅσον ἡ βυζαντινὴ, καὶ τὸ μόνιμον αἴτιον τῆς καταστροφῆς αὐτῆς, ἐκτὸς πολλῶν ἄλλων παρεμπεσόντων καὶ συνεργησάντων, ὑπῆρξε βεβαίως ἡ κακίστη τῶν πόρων διοικήσεις καὶ παντελὲς αὐτῶν ἐξάντλησις, ἡ ἐλλειψὶς πάσης χρηματικῆς πίστεως, καὶ πάσης ἀσφαλείας, ἀτομικῆς ἐλευθερίας, ἡ δικαίωματος ἰδιοκτησίας, καὶ ἐντεῦθεν ἡ ἐξαφάνισις τῆς γεωπονίας, ἡ ἀπονέκρωσις τοῦ ἐμπορίου καὶ ἐν γένει παντὸς ὅ,τι σήμερον τὰ νεώτερα ἔθνη λογίζουσι περισπούδαστον καὶ ζωτικὴν δύναμιν ὑπὸ τὸ περιληπτικὸν ὄνομα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας.

Ὅλα ταῦτα ἐν τούτοις συνέβησαν ὑπὸ τὸ πλήρες κράτος τῶν περιοριστικῶν τοῦ τόκου διατάξεων, αἵτινες κατ' οὐδὲν ἐμετρίασαν τὴν δεινότητα τοῦ κακοῦ.

Ἀγνοῶν βέβαια τὰ μέσα τῆς θεραπείας ὁ Βασίλειος Μακεδὼν διὰ τῆς μνημονευμένης παρ' Ἀ ρ μ ε ν. Γ. ζ' § 24 διατάξεως κατήργησεν ἀπολύτως πάντα τόκον.

Ἡ κατάργησις αὕτη μικρὸν διήρκεσε καὶ τὸ ἀρχαῖον σύστημα ἐπανῆλθε πάλιν διὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Μακεδόνα Λέοντος, ὡς μέτριωτέρα θεραπεία ἀπαύστως βόσκοντος κακοῦ.

Ἀλλὰ δύναται τάχα νὰ ὀνομασθῇ θεραπεία ἡ οὐδὲν συντελοῦσα πρὸς βελτίωσιν τοῦ πάσχοντος ;

Ἄν οἱ Βυζαντινοὶ ἦσαν μικρὸν τι οἰκονομολόγοι, ἀντὶ τ' ἀνιχνεύομεν παρ' αὐτοῖς περὶ καταδρομῆς τόκου καὶ κεφαλαίων, ἠθέλωμεν εὑρίσκει περὶ προνοητικῶν μέσων πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ ἰδιωτικοῦ συμφέροντος καὶ ἀνάπτυξιν τῆς δημοσίας πίστεως.

Μετὰ τοὺς Βυζαντινοὺς ὅλα τὰ νεώτερα ἔθνη ἐδοκίμασαν ἐξ ὑπαρχῆς τὰ περιοριστικὰ ταῦτα μέσα εἴτε μετριώτερα, εἴτε ἐπιταθέντα, τὸ ἀποτέλεσμα ὅμως ἐδείχθη πάντοτε τὸ αὐτό.

Εἰς τὴν νεωτέραν ἐπιστήμην τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας χρεωστέεται ἡ ἀκριβεστέρα μελέτη τοῦ κακοῦ καὶ ἡ ἀνεύρεσις τῆς ἀληθοῦς θεραπείας, ἥτις ἴσως παρὰ τῶν ἐμμενόντων εἰς τὸν Βυζαντινὸν ἀρχαϊσμὸν ἐστὶ σήμερον ἀμφιβάλλεται.

Ὅσοι προσέχουν βεβαίως εἰς τὸ δυσανάλογον τοῦ τόκου πρὸς τὸ ἀποφερόμενον ἐκ τῆς χρήσεως τῶν δανειζομένων χρημάτων κέρδος, δὲν δύνανται νὰ μὴ ὀνομάσουν ἄδικον τὴν ὑπερβολὴν τοῦ τόκου καὶ νὰ στιγματίσουν ὡς ἀνῆθικον τὸ περὶ αὐτοῦ σύμφωνον. Ὅταν ὑποβάλληται τις εἰς ὑποχρέωσιν ποσοῦ ἀνωτέρου, ἢ ὅσον εἶναι ἐφικτὸν νὰ δώσῃ, καὶ ὑπόσχηται ἀμοιβὴν ἀνωτέραν τῶν ἰδίων κερδῶν καὶ τῶν ἰδίων προσόδων, εἶναι ἀναπόφευκτος ἡ ὁσονούπω χρεωκοπία, τὴν ὁποίαν μόνος ὁ ἀσυνετος δὲν προβλέπει. Τοιαύτη ἀσυνεσία τοῦ ὑπισχνουμένου δὲν δικαιοῖ τὸν δεχόμενον τὴν ὑπόσχεσιν, ὅστις, ὡς ἐν γνῶσει συνειργάτης τῆς καταστροφῆς ἄλλου καὶ πρὸς ἴδιον ὄφελος, δὲν εἶναι βεβαίως ἄμεμπτος.

Ἀλλὰ τοιαύτη κατὰστασις, καθ' ἣν οἱ δανειζόμενοι ὑπόσχονται ἀνωτέραν ἀμοιβὴν τοῦ ἰδίου αὐτῶν κερδούς, δηλαδὴ τῆς πραγματικῆς χρησιμότητος τῶν χρημάτων, δὲν δύναται νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ πολὺ καὶ ἡ κρίσις ἐπικρατεῖται.

Τὴν παροδικὴν κατὰστασιν δὲν δύναται τις ὅμως νὰ λάβῃ ὡς μέτρον μονίμου ῥυθμοῦ.

Μεταξὺ κεφαλαίου καὶ ἐργασίας δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ κανονικὴ σχέσις, ἂν ἀμφότερα ἀναλόγως καὶ ἐξίσου δὲν ἀμείβωνται.

Ὡς ὅλων τῶν πραγμάτων, οὕτω καὶ ἡ ἀξία τῶν χρημάτων ἐλαττωταῖ, ὅσον αὐξάνει ἡ προσφορά καὶ ἐκπίπτει καθ' ὑπερβολὴν, ὅταν αὕτη ὑπερτερῇ τὴν ζήτησιν.

Πρὸς αὕξησιν ὅμως τῆς χρηματικῆς προσφοράς, οὐδὲν ἄλλο συντελεῖ τοσοῦτον, ὅσον ἡ δημοσία πίστις, ἡ στηριζομένη εἰς τὴν ἀσφάλειαν τῆς ἀποδόσεως. Πᾶν ὅ,τι ἐξασφαλίζει τὸν κεφαλαιούχον, συντελεῖ ὑπὲρ τοῦ δανειζομένου, διότι πληθύνεται ἡ συρροή τῶν κεφαλαίων ἐν πάσῃ ἀσφαλείᾳ ἐκδιδομένων.

Ἐκαστος ἐννοεῖ, ὅτι ὁ κεφαλαιούχος ἔχει ἐξίσου συμφέρον νὰ δα-

νείσῃ ὅπως ὁ ἐπιχειρηματίας νὰ δανεισθῇ. Ἄν ὁ κεφαλαιούχος δὲν δανείσῃ, ἢ πρέπει μόνος νὰ ἐνασχοληθῇ εἰς ἐπιχειρήσεις, ἢ νὰ μειώσῃ διὰ καταναλώσεως τὸ κεφάλαιον.

Ὅταν ἡ ἀσφάλεια δὲν εἶναι πλήρης, τότε ὁ κεφαλαιούχος συνυπολογίζει, ἐκτὸς τῆς ἀμοιβῆς τῶν χρημάτων, καὶ τὴν ἐνδεχομένην ἀπώλειαν καὶ διὰ τοῦτο ὑπερψοῦται ὁ τόκος· ὅσον ὁμως αὐξάνει ἡ ἀσφάλεια, τόσον περιττὴ καθίσταται τοιαύτη πρόβλεψις δι' ἐνδεχομένην ἀπώλειαν καὶ τότε ὁ τόκος περιορίζεται εἰς μόνην τὴν ἀμοιβὴν τῆς χρησιμότητος τῶν κεφαλαίων.

Ὑπὸ τῆς πείρας ταύτης φωτιζόμενα τὰ νεώτερα ἔθνη ἔστρεψαν τὴν προσοχὴν αὐτῶν εἰς ἀνάπτυξιν τῶν ασφαλιστικῶν μέσων δηλαδὴ τοῦ συστήματος τῶν ὑποθηκῶν, τῆς βεβαιώσεως τῆς ἰδιοκτησίας διὰ μεταγραφῆς, ἢ ἄλλως πῶς, πρὸ πάντων δὲ εἰς καθίδρυσιν πιστωτικῶν καταστημάτων, εἰς ἃ συγκεντρῶνται τὰ κεφάλαια, ἕκαστος δὲ μέτοχος ὅσον ἔνεστιν ἐλάχιστον κινδυνεύει δι' ἑκάστην πρᾶξιν δανείου.

Ἐκτοτε ἀπεδείχθησαν οἱ περιορισμοὶ τοῦ τόκου οὐ μόνον περιττοί, ἀλλὰ καὶ ἐπιβλαβεῖς, διότι ὑπάρχουν στιγμαὶ, καθ' ἃς ὡς ἐκ τοῦ περιορισμοῦ τούτου φυγαδεύονται τὰ κεφάλαια, κατὰ τοὺς ἡμετέρους μάλιστα χρόνους, καθ' οὓς ταῦτα κινεῦνται ἀδιαλείπτως καὶ συρρέουν ὅπου ὑπάρχουν αἱ βεβαιότητες ὡφέλειαι.

Ἀντὶ πολλῶν ἀρκεῖ ν' ἀναφέρω τὰ ἐξῆς ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ *Pösser* μεταφρασθέντος εἰς τὸ γαλλικὸν διὰ τὴν ἀκρίβειαν τοῦ ἔργου (*Economie Politique* § 193 ὑποσ. 8).

Ὅτε κατὰ τὸ 1785 ἡ Αἰκατερίνη Β' περιώρισε τὸν τόκον ἐν Λιβωνίᾳ ἐπὶ 5 τοῖς 100, κατέστη ἀδύνατον καὶ διὰ τῶν ἀρίστων ἀσφαλειῶν νὰ εὔρῃ τις χρήματα ἐπὶ τόκῳ κατωτέρῳ τοῦ 7 τοῖς 100. Ἐν Νεοβοράκῳ ὁ τόκος κατεβιβάσθη εἰς 6 τοῖς 100 ἐν ἔτει 1717, ἀλλὰ τῇ αἰτήσῃ τῶν ἐμπόρων, μὴ εὕρισκόντων δάνεια, ἀνεβιβάσθη πάλιν εἰς 8 τοῖς 100. Ἐν Περουβίᾳ μετὰ τὴν κατάργησιν τῶν περὶ τοκογλυφίας νόμων ὁ τόκος, ὅστις ἦτο πρὸς 50 τοῖς 100, κατεβιβάσθη ἀμέσως εἰς 24 καὶ τέλος εἰς 12 τοῖς 100.

Οὐδὲν ἔθνος ἐμμένει τοσοῦτον εἰς τοὺς πατέριους νόμους, ὅσον τὸ Ἀγγλικόν, καὶ ἐν τούτοις ἐν ἔτει 1854 κατήργησε πάντα περιορισμὸν τοῦ τόκου, τὸ δὲ παράδειγμα αὐτοῦ ἐμιμήθη ἐν ἔτει 1857 τὸ Πεδεμόντιον.

Ἐν Γαλλίᾳ δις ἐγένετο ἀπόπειρα τῆς καταργήσεως τοῦ μόνου ὑπάρχοντος περιορισμοῦ δηλ. τοῦ ἀνωτάτου ὅρου τοῦ τόκου, ἐν ἔτει 1836 καὶ ἐν ἔτει 1850, οἱ δὲ ὑπερασπισταὶ τῆς καταργήσεως δὲν παύουν προσδοκῶντες ὠφέλειαν ἐξ αὐτῆς.

"Ὅσον σοβαρὰ καὶ ἂν ᾔηται αἱ σκέψεις αὗται, εἶναι βεβαίως ἄξιαι τῆς προσοχῆς τοῦ νομοθέτου, ἀλλὰ δυνάμει αὐτῶν δὲν δικαιούται τις νὰ θεωρήσῃ καθηργημένον τὸν ὑπάρχοντα νόμον.

"Ὅταν ἐν τούτοις ὑφίσταται δισταγμός, ἂν λογίζωνται παρ' ἡμῖν κυρωθεῖσαι αἱ περιοριστικαὶ τοῦ τόκου διατάξεις τῶν Βυζαντινῶν, ἢ ἂν δὲν συμπεριελήφθησαν εἰς τὸ σύστημα τῶν παρ' ἡμῖν πολιτικῶν νόμων, νομίζω ὅτι δὲν θέλει κακίσει τις ὡς οἰκονομολόγον τὸν νομικόν, ὅστις δὲν δεικνύει φιλοτιμίαν πρὸς διατήρησιν διατάξεων, τὰς ὁποίας ἐκ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας μανθάνει ὡς ἐπιβλαβεῖς.

Καὶ τῶντοι συμβαίνει τι περίεργον, ὥστε πάντες μὲν εἶναι σύμφωνοι, ὅτι ὁ ἀνώτατος ὅρος τοῦ τόκου τῶν Βυζαντινῶν δὲν ἐπικρατεῖ πλέον παρ' ἡμῖν, ἀλλὰ κανονίζεται ὑπὸ τῆς συνηθείας, περὶ τούτου δὲ διηρέθησαν αἱ γνώμαι, ἂν ὑφίστανται οἱ δύο ἄλλοι περιορισμοί, τοῦ διπλασιασμοῦ καὶ τοῦ ἀνατοκισμοῦ, οὐδαμοῦ πλέον τῆς γῆς ἀπαντῶντες.

Ὁ Ἄρειος Πάγος ἀπὸ τοῦ 1848 καθιέρωσε τὴν γνώμην τῆς καταργήσεως ⁽¹⁾, τὴν ὁποίαν συνεμερίσθημεν καὶ ὁ κ. Παπαρρόηόπουλος ⁽²⁾ καὶ ἐγὼ ⁽³⁾, ἀλλ' αἰφνης μετέβαλε νομολογίαν ⁽⁴⁾ καὶ μετὰ πολλῆς μελέτης καὶ εὐγλωττίας ἀνέπτυξε τὰ ἐναντία ἐπιχειρήματα ὁ κ. Α. Παπαδιαμαντόπουλος ⁽⁵⁾.

Οὐδεὶς ζῆλος εἶναι βεβαίως ἐπαινετώτερος τοῦ καταβαλλομένου ὑπὲρ τῆς τηρήσεως τῶν κειμένων νόμων, πρὸ πάντων κινδυνευόντων ἐκ τῆς αὐθαιρέτου καὶ παρὰ τοὺς κανόνας ἑρμηνείας. "Ὅσον σπουδαῖα καὶ εὐλογοφανῆ ἐν τούτοις εἶναι τὰ νέα ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς μὴ καταργήσεως τῶν περιοριστικῶν διατάξεων, δὲν πιστεύομεν ὅτι οἱ αὐτῶν ἀνορθοῦται τὸ πεπτωκὸς καὶ ἀνακαινίζονται τὰ ἐρείπια.

⁽¹⁾ Ἀποφ. 94 (1848), 103 (1849), 11 (1855), 277 (1856).

⁽²⁾ Εὐρχ. 345.

⁽³⁾ Συστ. Γ'. 305.

⁽⁴⁾ Ἀπόφ. 303 (1860).

⁽⁵⁾ Μέλίσσα σ. 753 καὶ 1021.

Τοῦτο θέλομεν ἤδη καταγίνειν διὰ βραχέων νὰ δεῖξωμεν.

Ἡ κρίσις ὅτι ἅπασαι αἱ περιοριστικαὶ τοῦ τόκου διατάξεις τῶν Βυζαντινῶν κατηργήθησαν, ἐθεμελιώθη ἐπὶ ἀπλουστάτου συλλογισμοῦ.

Διὰ τοῦ Διατάγματος τῆς 23 Φεβρ. 1835 ἐδόθη κύρος πολιτικοῦ νόμου εἰς τὰς ἐν ἐξαβίβλῳ διατάξεις τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων· μετὰ αὐτῶν, κατὰ χρόνον νεωτέρα, μνημονεύεται ἡ ἀπαγορεύουσα πάντα τόκον, ὥστε πᾶν ὅ, τι ἐν τῇ ἐξαβίβλῳ περὶ αὐτοῦ ὑπάρχει, λογίζεται κατηργημένον. Ἦδη λοιπὸν ὁ τόκος κατ' ἐθῆμον ὑφίσταται καὶ ἐξ αὐτοῦ ὁρμάται, ἐνῶ διὰ τοῦ Διατάγματος εἰς τὰ ἐθῆμα ἐδόθη ἐπικρατεστέρα ἰσχὺς· ἐκ τῆς νέας ὁμως αὐτοῦ πηγῆς προβαίνων ὁ τόκος δὲν συνακολουθεῖται πλέον ὑπὸ τῶν περιοριστικῶν διατάξεων.

Ὁ συλλογισμὸς οὗτος καταπολεμεῖται τῶρα διὰ τῶν ἐξῆς σκέψεων.

Α'. "Ὅτι ἡ παρ' Ἀρμενοπούλῳ διάταξις τοῦ Βασιλείου δὲν εἶναι ἡ νεωτέρα περὶ τόκου, ὥστε οὗτος ὑφίσταται διὰ τοῦ Ἀρμενοπούλου.

Β'. "Ὅτι τὸ Βασιλικὸν Διάταγμα τῆς 23 Φεβρ. 1835 δὲν ἐσχόπει νὰ κυρώσῃ μόνας τὰς παρ' Ἀρμενοπούλῳ διατάξεις τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων· καὶ

Γ'. "Ὅτι ὁ Ἀρμενόπουλος δὲν ἀπεμνημόνευσε τὴν διάταξιν τοῦ Βασιλείου ὡς συμπολιτευομένην, ἀλλ' ἀπλῶς πρὸς ἱστορικὴν πληροφάνειαν.

Καταλληλότερον νομίζομεν νὰ ἐνασχοληθῶμεν προηγουμένως περὶ τῶν δύο τελευταίων ὑποθέσεων, διότι, ἂν δὲν συνομολογήσωμεν, ποῖος ὁ παρ' ἡμῖν Πολιτικὸς Νόμος, καὶ ποία ἡ ἐν αὐτῷ ἀξία τῆς Νεαράς τοῦ Βασιλείου, ἀποβαίνει ἐκ τῶν ἀδυνάτων νὰ φθάσωμεν εἰς οἰονδήποτε συμπέρασμα.

Ποία εἶναι ἡ ἐννοια τοῦ Διατάγματος τῆς 23 Φεβρ. 1835, ὅτι οἱ ἐν ἐξαβίβλῳ τοῦ Ἀρμενοπούλου Νόμοι τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων κυροῦνται ὡς Νόμος Πολιτικὸς προταπτομένων τῶν ἐθίμων;

Ὁ νομοθέτης ἡμῶν, ὅστις θεμέλιον ἔθεσε τὴν δημοσίευσιν τῶν Νόμων καὶ γνῶσιν αὐτῶν παρὰ τῶν Πολιτῶν, πρὸ πάσης ἰσχύος, ἐκ τοῦ ἀπεράντου χάους τῆς Βυζαντινῆς νομοθεσίας ἐξήγαγε μίαν βίβλον ἥδη ἐν χερσὶ πάντων καὶ μᾶλλον γνωστὴν καὶ εἰς αὐτὴν ἔδωκε Πολιτικοῦ Νόμου ἰσχὺν, πρὸς ἀποφυγὴν ἀβεβαιότητος.

"Ὅσοι λυποῦνται, ὅτι δὲν δύνανται ν' ἀποκαταστήσουν τὸ Βυζαντινὸν Βασίλειον ἀκέραιον, ὅποῖον ἦτο καθ' ἣν ὥραν κατέπεσεν

ὑπὸ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ πάθους, βεβαίως δὲν θέλουσιν εὐχαριστηθῆ βλεπόντες ἀποκοπτομένους τοσοῦτους νόμους τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, παραλειφθέντας ὑπὸ τοῦ Νομοφύλακος τῆς Θεσσαλονίκης.

Ἄλλ' ὁ νομοθέτης ἔκρινε προτιμότερον νὰ θλίψῃ τὸ αἶσθημα αὐτῶν, ἢ νὰ καταστήσῃ προβληματικὸν τὸν διέποντα Πολιτικὸν Νόμον, αἴφνης προκύπτοντα εἰς φῶς ἐξ ἀρχαιολογικῆς ἀνασκαφῆς ἐν τοῖς Βυζαντινοῖς χειρογράφοις.

Καὶ βεβαίως ἄνευ τοῦ περιορισμοῦ τούτου, ἡ ἄλλου τινός, πᾶσα νέα ἀνακάλυψις ἀπολεσθεῖσης Νεαρᾶς Βυζαντινοῦ Αὐτοκράτορος, ἀποδεικνυομένης ἱστορικῶς ἐξ οἰασθήποτε Βυζαντινῆς πηγῆς, ἐμέλλε ν' ἀγατρέψῃ τὰ πάντα ὡς ἀπὸ μηχανῆς.

Παρομοία αἰτία ἀνάγκης ὀρίου ἀποκλείοντος τὸ ἄγνωστον, ὥστε μόνον τὸ γνωστὸν νὰ διέπῃ ὡς νόμος, ἐπήνεγκε κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν γλωσσογράφων καὶ μετέπειτα τὸ ἀξίωμα *quid quid non agnos cit glossa, non agnos cit forum*, ὥστε μόνα τὰ σχολιασθέντα μέρη τῶν διατάξεων τῶν Ῥωμαίων Αὐτοκρατόρων ἐγένοντο ἀπανταχοῦ δεκτὰ καὶ αὐτὰ τὰ ἀποκατασταθέντα κείμενα παρηγκωνίσθησαν ὡς τὸ γνωστὸν τοῦ Κοινῆς L. 4 C. de in jus vocando (2, 2) (1).

Τοιαύτη νομοθεσία, συμβαδίζουσα μετὰ τῆς ἀρχαιολογικῆς πολυπραγμοσύνης καὶ ἐξ ἀγνώστων στοιχείων συγκειμένη, ἐκθαπτομένων ἐκ τῶν μυχῶν τῆς γῆς, ἠδύνατο νὰ δοθῇ καὶ ἐδόθη κατὰ τὰ προγενομοθετημένα, καθ' ἃ ἴσχυον τὰ Βασιλικά. Ταῦτα μὲν εἶναι πληρέστερα, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν διεσώθησαν ἐν τῇ πληρότητι αὐτῶν καὶ τινα βιβλία εἶναι ὅλως προβληματικά, ἢ ἐξέλιπον, συχνάκις δὲ ἀνιχνεύονται μέρη αὐτῶν.

Ἀλλὰ τοιαύτην διάνοιαν δὲν δύναται τις ν' ἀποδώσῃ εἰς τὸν συντάξαντα τὸ Διάταγμα τῆς 23 Φεβρ. 1835, ῥητῶς διαγράφαντα ὡς ὅρον ἰσχύος τὴν παρ' Ἀρμενοπούλῳ μνείαν.

Καὶ δὲν ἔδειξεν εἰς τοῦτο καὶ μόνον τὴν διάνοιαν αὐτοῦ ὁ ἡμέτερος νομοθέτης, ἀλλὰ προτάξας τὰ ἔθιμα ἐδήλωσε σαφῶς, ὅτι δὲν ἐργάζεται εἰς τὴν ἀνακαίνισιν τοῦ πεπτωκότος Βυζαντινοῦ Βασιλείου, ὥστε κατὰ πάντα ὅμοιον μέχρι κεφαλῆς ν' ἀναστρωθῇ πάλιν τεχνικῶς ὑπορθούμενον, πρὸς θαυμασμὸν τῶν ἀρχαιολογούντων.

1) Ὁρα Σαβινὺ Σύστ. τόμ. 1. § 17.

*Απεναντίας ἐν πλήρει συνειδήσει, ὅτι διὰ τοῦ χρόνου ἀλλοιοῦνται αἱ κοινωνίαι καὶ νέα στοιχεῖα ζωῆς κυκλοφοροῦν εἰς τὰς φλέβας τοῦ ἔθνους, ἐνόμισεν ἐπιβλαβὲς νὰ διακόψῃ τὴν κυκλοφορίαν ταύτην καὶ διὰ τοῦτο προέταξε τὰ ἔθιμα.

*Ἄν αὐτὰ δὲν ἀνεφάνησαν μεγάλου λόγου ἄξια, ὁ σκοπὸς ὅμως τῆς προτεραιότητος αὐτῶν ὑπῆρξε σπουδαῖος, διότι ὁ νομοθέτης δὲν ἐζήτησε νὰ ὑπισθοδρομήσῃ τὴν κοινωνίαν εἰς τὸ παρελθόν, ἀλλὰ νὰ ὠθήσῃ αὐτὴν εἰς τὸ μέλλον, καὶ δὲν περιέδεσεν αὐτὴν εἰς σάβανον τοῦ νεκροῦ, ἀλλ' ἀφῆκεν ἐλευθέραν ν' ἀναπνεύσῃ τὰς αὔρας νέου ἔαρος καὶ νὰ προβῇ εἰς ἰδίαν ἀνάπτυξιν!

Αἱ κοινωνίαι ζῶσιν ἀνανεούμεναι, εἶναι τὸ ἀξίωμα τοῦ ἡμετέρου νομοθέτου.

*Ἀλλὰ τάχα ὁ Ἀρμενόπουλος ἀρκεῖ πρὸς πᾶσαν λύσιν καὶ ἡ ἐπιτομή αὐτοῦ εἶναι πλήρης Πολιτικὸς Νόμος;

Βεβαίως ὄχι! Πρὸς ἀναπλήρωσιν προστρέχομεν πάντοτε εἰς τὰς πηγὰς, ὅθεν ἤντλησεν, ἀλλὰ καθ' ὅσον πρόκειται περὶ θεσμῶν, τοὺς ὑποίους περιέλαβε. Καθ' ὅσον ὅμως πρόκειται περὶ περιοριστικῶν διατάξεων, οὐδεὶς θέλει ἰσχυρισθῇ, ὅτι ὑπάρχει ἀνάγκη ἀναπληρώσεως.

*Ὅλοι λοιπὸν αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι εἶναι σπουδαιόταται καὶ χρησιμώταται, ὡς λαμπράδες ἐρμηνείας, ὅπου ὑπάρχει τι σκοτεινὸν καὶ ἄδηλον καὶ ὅπου ἄλλως ἠθέλομεν ἀποφανθῇ κατ' οἰκείαν κρίσιν. Ἀλλ' ὥς ἐκ τούτου δὲν ἐκθάπτομεν ἐκ τῆς πρὸ αἰώνων ἀρχαιότητος ἀλλοκότους περιορισμούς τῆς ἐλευθερίας, ἐνσπείροντας δυσπιστίαν καὶ περιστέλλοντας τὴν ἀκώλυτον κυκλοφορίαν τῶν κεφαλαίων.

Εἰς τοὺς ἀντιλέγοντας εἰς ὅλα ταῦτα (1) ἐπὶ λόγῳ, ὅτι πρὸ τοῦ Διατάγματος τῆς 23 Φεβρ. 1835 ἴσχυον ἐν Ἑλλάδι τὰ Βασιλικά, ἀπαντῶμεν ὅτι ἦσαν πρὸ τοῦ Κυβερνήτου εἰς δικάζοντας καὶ δικαζομένους ἄγνωστα, ὁ δὲ Κυβερνήτης ἀπὸ τῆς 15 Δεκ. 1828 εἰσήγαγε τὸν Ἀρμενόπουλον, εἰς ὃν κατόπιν (12 Αὐγούστου 1830) ἔδωκε μόνην συμβουλευτικὴν ἰσχύν. Τὸ περὶ τῆς ἰσχύος τῶν Βασιλικῶν εἶναι λοιπὸν ἀπλοῦν πλάσμα, *fictio juris*, διότι ἰσχύς νόμου ἄνευ ἐφαρμογῆς εἶναι λέξις κενή.

(1) *Ὅρα ἐν Σόλωνι σ. 569 τὴν διατριβὴν τοῦ κ. Στ. Παπαρήστου.

Ἐπεταί ἤδη τὸ ζήτημα περὶ τῆς σημασίας τῆς Νεαρᾶς τοῦ Βασιλείου παρ' Ἀρμενοπούλῳ.

Οὐδεὶς γνωρίζων, ὅτι ὁ Ἀρμενόπουλος δὲν ὑπῆρξε νομοθέτης, ἀλλ' ἀπλοῦς συντάκτης ἰδιωτικῆς Συλλογῆς νόμων πρὸς ἰδίαν χρῆσιν ἢ πρὸς μελέτην ἄλλων, πιστεύει ὅτι ἡδύνατο οὗτος νὰ μετατρέψῃ τὴν νομοθεσίαν, μετὰ πέντε αἰῶνας περίπου ἀνακαλῶν εἰς φῶς διάταξιν τοῦ Βασιλείου, καταργοῦσαν τὸν τόκον.

Ἐνῷ γνωρίζομεν τὴν ἀμέσως ἐπελθοῦσαν Νεαράν 83 τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Λέοντος, ἐπαναφέρουσιν τὸν τόκον, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑποπέσωμεν εἰς λάθος, ὥστε πρὸς στιγμὴν νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι δῆθεν παρὰ Βυζαντινοῖς ἐπαυσεν ὁ τόκος, ἢ ὅτι δὲν ἔσχυν αἱ περιοριστικαὶ αὐτοῦ διατάξεις.

Ἄν καὶ τὸ τοῦ Βασιλείου θέσπισμα κεῖται ἐν Σχολίοις τῶν Βασιλικῶν (ὅρα Χαϊμβάχον τόμ. Β', σ. 673), παρὰ Βυζαντινοῖς ὅμως ἐλάχιστον χρόνον ἔσχυσεν, ὥστε οὔτε δυνατόν νὰ ἐπικρατήσῃ, καὶ τὰ πάντα περὶ τόκου ἐπανῆλθον εἰς τὸν πρὸ τῆς Νεαρᾶς ταύτης στενόχωρον εἰρήμόν.

Εἶναι περιττὸν ἐπομένως ν' ἀνατρέξωμεν εἰς τὴν ἐπαναγωγὴν διὰ νὰ μάθωμεν, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Βασίλειος μετ' ὀλίγον ἐδέχθη τὸν ὑπὲρ μόνων τῶν ὀρφανῶν, ἢ εἰς τὰς λοιπὰς τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου πηγάς.

Ὅ,τι ὅμως δὲν ἔπραξεν ὁ Ἀρμενόπουλος, διότι δὲν εἶχε πρὸς τοῦτο ἐξουσίαν, ἔπραξεν ὁ ἡμέτερος νομοθέτης, αὐτὸς νεωστὶ κυρώσας τὴν διάταξιν τοῦ Βασιλείου.

Ἐνῷ αὐτὸς δίδει κῦρος νόμου εἰς πᾶσαν διάταξιν Βυζαντινοῦ Αὐτοκράτορος κειμένην ἐν ἐξαβιβλίῳ, ἐν τίνι δικαιώματι ἡμεῖς δυνάμεθα νὰ κηρύξωμεν ταύτην ἢ ἐκείνην ὡς ἀπλοῦν *curiosum*, ὡς ἱστορικὸν διήγημα καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀρχαῖκόν ἀνέκδοτον χάριν διασκεδάσεως; Μήπως ἅπανα ἡ ὕλη τῆς ἐξαβιβλίου δὲν ἠθροίσθη καὶ κατετάχθη πρὸς ἀπλὴν μελέτην;

Τίς ἄρα ἡ διάνοια τοῦ Ἀρμενοπούλου, εἰπόντος ἐν προθεωρίᾳ, εἰσὶ καὶ *τινα ἐκ τοῦ Παλαιοῦ* (τουτέστι τοῦ προχείρου τοῦ Βασιλείου) *τοῖς ἡμετέροις τιτλοῖς προσκειμένα*, ἂν τουτέστιν ὡς χρήσιμα εἰς τὸν ἀναγνώστην, οὐχὶ δὲ ὡς τότε ἰσχύοντα, δὲν δυνάμεθα νὰ διαστείλωμεν διὰ διττὸν λόγον, καὶ διότι τὸ ὅλον ἔργον ἀποτείνεται εἰς τὴν φιλο-

μάθειαν τοῦ ἀναγνώστου, καὶ διότι τὸ Διάταγμα τῆς 23 Φεβρ. 1835 δὲν ἐπιτρέπει τοιαύτην διαστολήν.

Ὅτι μόνον δυνάμεθα νὰ ἐρωτήσωμεν, ἀλλ' ὡς τελευταίαν ἐρώτησιν, ἂν εἶναι ἐκ τῶν περὶ τόκων διατάξεων παρ' Ἀρμενοπούλῳ ἡ τοῦ Βασιλείου χρονολογικῶς ἡ ὑστάτη. Ἡ ἐρώτησις αὕτη στηρίζεται εἰς τὸν ἀναμφίλεκτον κανόνα, ὅτι αἱ νεώτεραι διατάξεις εἶναι ἐπικρατέστεραι τῶν πρὸ αὐτῶν. Κατ' αὐτὸν μόνον λύεται ἡ ἀντινομία ἀντικειμένων διατάξεων τῆς αὐτῆς Συλλογῆς.

Κατὰ περίεργον σύμπτωσιν ἐν τῷ οἰκείῳ περὶ τόκων τίτλῳ τοῦ Ἀρμενοπούλου ἡ διάταξις τοῦ Βασιλείου εἶναι κατὰ χρόνον ἡ τελευταία.

Ἄλλ' ἥδη προτείνεται ὅτι παρ' Ἀρμενοπούλῳ ὑπάρχει ἄλλη διάταξις μεταγενεστέρα μνημονεύουσα τόκον, ἡ περὶ προτιμήσεως, Ῥωμανοῦ ἔτους 922, ἐνῶ ἡ τοῦ Βασιλείου ἦτο τοῦ ἔτους 878 περίπου.

Ἄμα ὡς δεχθῶμεν ὡς κύρος ἔχουσιν τὴν διάταξιν τοῦ Βασιλείου, ἡ νεωτέρα, ὡς περιωρισμένη εἰς μίαν καὶ μόνην περίπτωσιν, τὴν τῆς προτιμήσεως, ὡς πρὸς τὸ μέρος τοῦτο ἀποκλειστικῶς ἀναιρεῖ ἐκείνην· ἐν γένει λοιπὸν ὑπάρχει κατηργημένος ὁ τόκος καὶ μάλιστα ἐπὶ δανείων, ἐξαιρετικῶς ὅμως ἐπιτρέπεται ἐπὶ τῆς προτιμήσεως.

Ἱστορικῶς εἶναι βεβαίως ἀναμφισβήτητον καὶ οὐδεὶς ἀμφέβαλλε μέχρι τοῦδε, ὅτι μετὰ τὸν Βασίλειον ἐπανῆλθεν ὁ τόκος, ἀφ' οὗ γνωρίζομεν καὶ πάντοτε ἐμνημονεύσαμεν τὴν 83 Νεαρὰν τοῦ Λέοντος, ἀλλ' ἄλλο τὸ ἱστορικὸν παρὰ Βυζαντινοῖς ζήτημα, ἄλλο δὲ περὶ τῆς πρὸς ἀλλήλας σχέσεως οὗο μεμονωμένων Νεαρῶν ἐν Συλλογῇ, ἡτις αὕτη καὶ μόνη ἐπέχει τόπον Πολιτικοῦ Κώδικος ἐξαίρεσει τῶν ἄλλων πηγῶν. Ὁ ὑπολογισμὸς τόκου κατὰ τὴν προτίμησιν συνυπάρχει κάλλιστα ὡς μοναδικὴ ἐξαίρεσις μετὰ τῆς ἐν πάσῃ ἄλλῃ σχέσει καταργήσεως τόκου, ὅπως τοιαύτην μοναδικὴν ἐξαίρεσιν ὑπὲρ τῶν ὀρφανῶν ἐδέχθη ἐπὶ τέλους καὶ ὁ Βασίλειος ἐν τῇ ἐπαναγωγῇ αὐτοῦ (ΚΗ'. β') ἐμμένων πάντοτε εἰς τὴν ἐν πᾶσι τοῖς λοιποῖς ἀπαγόρευσιν τοῦ τόκου.

Ἡ περὶ προτιμήσεως Νεαρά δὲν ὑπολογίζει ὅμως ἀπλῶς τόκον ἀλλὰ τὸν *νόμιμον*. Μάλιστα! Ἀλλὰ τίς ἄλλος εἶναι ὁ νόμιμος, ἐνῶ εἰς πᾶσαν ἄλλην περίπτωσιν τόκος δὲν ἐπιτρέπεται, ἢ ὁ κατὰ τὴν προτίμησιν εἰδικῶς τοιοῦτος;

Ἐξετάζοντες τοιοῦτοτρόπως τὸ ζήτημα κατὰ τὸ γράμμα καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ Διατάγματος τῆς 23 Φεβρ. 1835, οὐδὲνα ἐρμηνευτικὸν κανόνα παραβαίνομεν λέγοντες, ὅτι ἐν πᾶσι, πλὴν ἐπὶ τῆς προτιμήσεως, προκύπτει ἐκ τῶν παρ' Ἀρμενοπούλῳ διατάξεων τῶν Βυζαντινῶν Ἀυτοκρατόρων ἀπολύτως τοῦ τόκου ἀπαγόρευσις.

Ἄν λοιπὸν σήμερον δεχώμεθα τόκον κατ' ἔθιμον, ὥς ἐπικρατέστερον τοῦ γραπτῷ νόμου καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην περίπτωσιν, ἐκτὸς τῆς προτιμήσεως, οἱ λοιποὶ περιορισμοὶ τοῦ ὑπερδιπλασίου καὶ τοῦ ἀνατοκισμοῦ εἶναι εἰς τὸ ἔθιμον τοῦτο ἄγνωστοι, καθ' ὃ καὶ μόνον διέπονται τὰ περὶ τόκων, ἀφοῦ ὁ γραπτὸς νόμος καταλήγει εἰς παντελεῖ τοῦ τόκου κατάργησιν, πλὴν ἐπὶ προτιμήσεως.

Ἐνῷ ὅμως τὸ ῥητὸν τοῦ νόμου γράμμα περὶ τόκων ἐκλείπει ἐν τῇ Ἐξαβίβλῳ, ἰδοὺ προστίθενται ἄλλα στηρίγματα, ὑποβοηθοῦντα τοὺς περιορισμοὺς τοῦ ὑπερδιπλασίου καὶ τοῦ ἀνατοκισμοῦ.

Κανὼν ὑπάρχει τοῦ Ῥωμαϊκοῦ δικαίου, ὅτι ἡ ἀποζημίωσις δὲν δύναται νὰ ὑπερβῇ τὸ διπλάσιον τῆς ἀξίας τοῦ πράγματος ⁽¹⁾.

Ὁ τόκος ἄρα, ὅστις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἀποζημίωσις, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον δὲν δύναται νὰ ὑπερβῇ τὸ διπλάσιον τοῦ κεφαλαίου.

Ἀλλὰ τὰ καθ' ἑκάστα τῶν διατάξεων τούτων τοσοῦτον ἀπέχουν ἀπ' ἀλλήλων, ὥστε ἂν δύναται τις πρὸς στιγμὴν νὰ δεχθῇ ὅτι ὑπῆρξε τὸ αὐτὸ ἀμφοτέρων ἐνδόσιμον, εἶναι ὅμως ἀδύνατον νὰ πιστεῦσῃ, ὅτι συνταυτίζονται, ὥστε ἐλλείψει τινὸς ἐξ αὐτῶν νὰ ἐπέχῃ τόπον αὐτῆς ἢ ἐτέρας.

Καὶ πρῶτον οὐδεὶς νόμος ἀπαγορεύει συμφωνίαν ἀποζημιώσεως ὑπερβαίνουσαν τὸ διπλάσιον, ἔστω καὶ τὸ δεκαπλάσιον ⁽²⁾. Ἀπεναντίας πᾶσα συμφωνία περὶ τόκου ὑπὲρ τὸ διπλάσιον τοῦ κεφαλαίου εἶναι ἀπολύτως ἄκυρος ⁽³⁾.

Ἐπεὶτα κατ' Ἰουστινιανὸν καὶ ὅταν κατὰ μικρὸν καταβάλλωνται τόκοι, ἀλλὰ, προϊόντος τοῦ χρόνου, ὑπερέβησαν τὸ διπλάσιον, ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης παύουν αὐτοδικαίως καὶ καταβληθέντες συμφη-

(1) L. 1. c. de sent. (7. 47.), Βασ. Θ'. α'. 87.

(2) L. 38 § 17 de V. O. (45, 1), Βασ. ΜΓ'. α. 36. L. 13 § 26 de act. emti (19), B. ΙΘ' α. 6, L. 74 de evet (21, 2).

(3) L. 2 § 61 de cond. ind. (12. 6), B. ΚΘ'. ε'. 26.

φίζονται εἰς τὸ κεφάλαιον, ἢ ἀναζητοῦνται ⁽¹⁾. Τοιοῦτόν τι οὐδεμίαν ἀναλογίαν ἔχει πρὸς ἀπαγόρευσιν ἀποζημιώσεως, ἐφάπαξ ἐπιδικαζομένης, ὅτι δὲν δύναται νὰ ὑπερβῇ τότε τὸ διπλάσιον. Τίς νόμος ἀπηγόρευσεν, ὥστε διαδοχικαὶ ἀποζημιώσεις νὰ γίνωνται διὰ χωριστὰς αἰτίας ἔστω καὶ περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος, καὶ τίς Ῥωμαῖος Νομοδιδάσκαλος εἶπέ ποτε, ὅτι τοιαῦται ἀποζημιώσεις, ἐκουσίως γινόμεναι, δὲν δύνανται νὰ ὑπερτερήσουν καὶ τὸ δεκαπλοῦν καὶ τὸ εἰκοσαπλοῦν ; Ἀλλὰ τότε ποῦ ἡ ἀναλογία ;

Οὐδεὶς περιορισμὸς εἶναι τοσοῦτον ἐπαχθὴς διὰ τὸν ὀφειλέτην, ὅσον αὐτὸς τῆς αὐτοδικαίου παύσεως τόκων ὑπὲρ τὸ διπλάσιον. Ὁ δανειστής ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν δύναται νὰ εἶναι ἐπεικὴς ἄνευ ἰδίας ζημίας, ἐπιτρέπων προθεσμίαν εἰς τὸν ὀφειλέτην, ἀλλ' ἐξ ἀνάγκης καταφεύγει εἰς τὴν ἐκτέλεσιν, διὰ νὰ μὴ διαμένουν νεκρά τὰ κεφάλαια, τὰ ὅποια ὁ εἰς τὸ ἐξῆς ἀτόκως ὀφείλων αὐτὰ δὲν θέλει φανῇ πρόθυμος νὰ ἐπιστρέψῃ. Τίς ἡ ἀπάντησις εἰς ταῦτα ; — Ὅτι εὐποροῦν ὧν ὁ ὀφειλέτης καλῶς πράττει νὰ μὴ δανείζηται ⁽²⁾, ὁγλ. ὅτι ἐπὶ τέλους πρέπει νὰ παύσουν διὰ ξένων κεφαλαίων ἐπιχειρήσεις, δι' ὧν πρὸ πάντων ζωογονεῖται ἡ συναλλαγὴ. Ἀλλ' ἅπαξ δανεισθεὶς πρέπει νὰ ἐκποιήσῃ τὸ ἐνυπόθηκον κτῆμα, ἢ ἀλλοδῆποτε, εἰς οἰανδῆποτε τιμὴν, πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἐκτελέσεως ἀπέχων εἰς τὸ ἐξῆς δανείων. Περὶ τῆς ὑποθέσεως τοῦ μὴ εὐπόρου οὐδὲν εὐρίσκομεν, ἢ ὅ,τι ἡ πείρα ἀπέδειξεν, ὅτι μακροχρόνια δάνεια εἶναι ἐπιβλαβὴ εἰς τὴν γεωργίαν. Δὲν γνωρίζω ποῦ ἐδείχθη ἡ πείρα αὕτη, ὅτι συμφέρει εἰς τὴν γεωργίαν νὰ ἀποσύρωνται ἀπ' αὐτῆς τὰ κεφάλαια καὶ ὅτι τότε μόνον εὐδοκιμεῖ, ὅταν ἐξ ἰδίων καὶ ἄνευ ἄλλης συνδρομῆς μοχθῇ. Δὲν νομίζω, ὅτι τοιοῦτον θεώρημα παραδέχονται ὅσοι δὲν παύουν ζητοῦντες γεωργικὰς Τραπεζας. Μήπως ἡ γῆ ἔλειψεν ἐν Ἑλλάδι, ἢ τὰ κεφάλαια ;

Ἀντὶ τῆς προβληματικῆς ταύτης πείρας ἐρωτῶ, ποῖον βιομηχανικὸν κατὰστημα ὑφίσταται ἄνευ δανείων καὶ ξένων κεφαλαίων μέχρι τῆς τελευταίας ἡμέρας τῆς αὐτοῦ ὑπάρξεως ; Ἀφίνω ν' ἀπαντήσουν περὶ τούτου καὶ αὐτὰ τὰ ὀλίγα βιομηχανικὰ κατὰστήματα τῆς Ἑλλάδος. Καὶ τέλος τὰ πάγια δάνεια τῶν Ἐπικρατειῶν εἶναι πλέον

(1) Μέλισσα σελ. 1022.

(2) L. 28 C. deus (4, 32).

ἐφικτὰ ὑπὸ τὸ σύστημα τόκου μέχρι διπλασιασμοῦ; Αὕτῃ ἡ Δημο-
σία πίστις τῶν νέων κοινωνιῶν διασείεται τοιουτοτρόπως ἐκ βάθρων.

Ἄλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὰς ἀναλογίας τῆς μὴ ὑπὲρ τὸ διπλάσιον
ἀποζημιώσεως καὶ τῆς ἀπαγορεύσεως τόκων ὑπὲρ τὸ μέτρον τοῦτο.

Ἐννοοῦμεν κάλλιστα, ὅτι ἡδυνάτό τις νὰ δεχθῇ ἀναλογίαν τινά.
ὅταν τόκοι καθυστερούμενοι ἐν ὁμάδι ἀπαιτῶνται, ὅπως καὶ ἐπὶ ἀπο-
ζημιώσεως, ὅτι ὑπάρχει κοινὸν ὄριον μέχρι διπλασίου. Ἄλλ' ὁ Ἰουστι-
νιανὸς, τοῦ ὁποίου ἡ λέξις *excedere* ἐν L. I. c. de sent. (7, 47) φαί-
νεται συνώνυμος τῇ λέξει *procedere* ἐν L. 27 c. deus (4, 32),
καθαυτὸ διὰ τῆς τελευταίας διατάξεως ἀνέτρεψε πᾶσαν ἀναλογίαν,
διότι καὶ οἱ κατὰ μικρὸν ἀποτινόμενοι τόκοι, ὡς αὐτοτελεῖς ἀποζημιώ-
σεις, δὲν δύνανται πλέον νὰ ὑπερβοῦν τὸ διπλάσιον καὶ πᾶσα ἐναντία
συμφωνία ἀκυροῦται.

Ἡ ἀπαγόρευσις τόκου ὑπὲρ τὸ διπλάσιον τοσοῦτον λογίζεται δημο-
σίας τάξεως, ὥστε ὁ νομοθέτης παρεμβαίνει εἰς τὰς συμβάσεις καὶ μό-
λις δέχεται μετ' ἀπόδειξιν πάσης εἰλικρινείας, ὅτι ἐγένετο ἀνανέωσις.

Ἄν παραδεχθῶμεν τὴν γνώμην, ὅτι κατ' Ἰουστινιανὸν μετὰ τὸ
τετράμηνον τῆς τελεσιδικίας προβαίνουν τόκοι ἐπὶ τοῦ κεφαλαίου μό-
νου εἰς ἐπ' ἄπειρον καὶ ὑπὲρ τὸ διπλάσιον, τότε ποῦ πλέον ἡ ἀναλογία;

Ὅμοιόν τι στήριγμα ἐζητήθη ὑπὲρ τῆς ἀπαγορεύσεως ἀνατοκισμοῦ.

Κατὰ Ῥωμαίους καρποὶ ἀποδίδονται ἄνευ ἄλλης ἀποζημιώσεως διὰ
τὴν καθυστέρησιν. Ἀλλὰ ποῦ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ δικαίου ἀπαγορεύεται
συμφωνία ἀποδόσεως τόκου καρπῶν; Αὐτὴν ὅμως τὴν συμφωνίαν ἡ κύ-
ρωσεν ὁ Ἰουστινιανὸς ὡς πρὸς τόκους τόκων (¹). Εἶναι παράδοξον ἐν
τούτοις νὰ ἐπικαλῇται τις ἔθιμον περὶ τούτου ἐν Ἑλλάδι, ἐνθα κατ' ἐμ-
πορικὴν τάξιν τοῦτο πάντοτε γίνεται ἐπὶ ἀλληλοχρέων λογαριασμῶν,
καθ' οὓς περατωθέντας συγκεφαλαιοῦται ὁ τόκος, ὅπως καθιέρωσε καὶ
τὸ καταστατικὸν τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς 22 Ἰουνίου 1843 ἀρ. 26.

Εἶναι δύσκολον νὰ κατανοήσῃ τις, διατὶ οὔτε ἀνήθικον κρίνεται,
οὔτε ἐπιδέχεται ἀπαγόρευσιν, νὰ δίδεται πρὸς ἄλλον εἰς ἐπίτοκον δά-
νειον ὁ ληφθεὶς τόκος, ἐνῷ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ δανείσῃ τις ὡς νέον
κεφάλαιον τὸν τόκον εἰς τὸν αὐτὸν ὀφειλέτην, ὥστε καὶ ἡ κεκαλυμ-
μένη ἀνανέωσις ἀτονεῖ (*usuras semper usuras manere*); Καὶ πότε

(¹) L. 3 C. deus (7, 54).

δύναται νὰ ὑπάρξῃ εἰλικρινὴς ἀνανέωσις ; Ἀντὶ νὰ ἀναγκασθῇ ὁ ὀφειλέτης νὰ δανεισθῇ παρ' ἄλλου ἐπὶ βαρυτέρῳ ἴσως τόκῳ τὸν καθυστερούμενον, δὲν ἦτο μεγάλη δι' αὐτὸν εὐκολία νὰ ὑποσχεθῇ τόκον τῶν εἰς τὸν αὐτὸν δανειστήν ;

Καὶ αὐτοὶ οἱ Ῥωμαῖοι νομοδιδάσκαλοι, οἵτινες ἐξέθετον τὴν ἀρχὴν ὅτι τόκος τόκου δὲν ἀπαιτεῖται δικαστικῶς, δὲν εὑρισκον ἄκυρον τὴν συμφωνίαν συγκεφαλαιώσεως τόκου, εἴτε δι' ἐκουσίας ἀνανεώσεως, εἴτε δι' ἀναγκαστικῆς.

Τὴν ἐναντίαν ἀρχὴν περὶ τούτου καθιέρωσε πρῶτος ὁ Ἰουστινιανὸς διὰ τῆς μνησθείσης διατάξεως ⁽¹⁾.

Καὶ παρ' ἡμῖν ἡ ὀλιγοχρόνιος πείρα, ἐφ' ὅσον ὁ Ἄρειος Πάγος ἐτήρει τὴν πρώτην νομολογίαν περὶ καταργήσεως τοῦ περιορισμοῦ τοῦ τόκου, ἀπέδειξεν ὅτι διὰ τῆς ἐλευθερίας βοηθοῦνται μάλιστα οἱ δανειζόμενοι, διότι καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦτο ὁ τόκος ἠλαττώθη.

Ἐπ' αὐτῆς τῆς πείρας στηριζόμενοι, ἄνευ προφητικῆς ἀξιώσεως, δυνάμεθα νὰ προειπώμεν ὅτι διὰ τῆς ἀνανεώσεως τοῦ περιορισμοῦ πολὺ πιθανῶς μέλλει νὰ ἐπέλθῃ ἡ ἀνύψωσις τοῦ τόκου.

Τὸ ἐπιβλαβέστερον διὰ τὸν ὀφειλέτην εἶναι ἡ δυσπιστία, ἣτις προσκολλᾶται εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ἅμα ὡς προσδοκῶνται διενέξεις, ὑποίας συνεπάγονται οἱ περιορισμοὶ τοῦ ὑπερδιπλάσιου καὶ τοῦ ἀνατοκισμοῦ. Ὡς ἐξ αὐτῶν οἱ κεφαλαιοῦχοι τείνουν πρὸς διάλυσιν καὶ ἐκκαθάρσιν τῶν ὑφισταμένων σχέσεων καὶ ἐπομένως τὰ κεφάλαια γίνονται σπανιώτερα, ἐνόςῃ ἢ ζήτησις ὑπερτερεῖ.

Ἄλλος ὁ λόγος, ἂν ὑπάρχῃ ἀνάγκη ἀνωτάτου μέτρου τόκου, ὥστε νὰ μὴ παγιδεύωνται παρὰ τῶν πλεονεκτούντων οἱ ἀσυνέτως ἀναδεχόμενοι πᾶσαν ὑπόσχεσιν μελλούσης ἐκτελέσεως, οὐδόλως προὔπολογίζοντες τὰ ἴδια μέσα.

Περὶ τούτου σήμερον δὲν γίνεται ἀμφισβήτησις.

Ὡς πρὸς τὸ ὑπερδιπλάσιον ὅμως καὶ τὸν ἀνατοκισμόν ἐπιμένοντες φρονούντες, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ κοινωνία ποσῶς δὲν χρῆζει νὰ ἐκθάψῃ τὰς περὶ αὐτῶν διατάξεις ἐκ τῶν μὴ νενομοθετημένων πηγῶν, διότι, ἀντὶ νὰ συμπληρώσῃ χάσμα τι, μέλλει νὰ προσθέσῃ ἐμπόδιον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ὕλικῶν αὐτῆς δυνάμεων, εὐκόλως μαραινομένων, πρὶν δοθῶσι τὰ ἐχέγγυα τῆς δημοσίας πίστεως.

(1) L. 3 C. deus (7, 54).

ΠΕΡΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ

ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΝΤΙΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΑΥΤΟΥ ΔΙ' ΑΛΛΟΥ
ΘΕΣΜΟΥ (*)

Τὸ σύστημα τοῦ πολιτικοῦ θανάτου εἰσαχθὲν εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τοῦ ποινικοῦ νόμου ἄρθρ. 7 καὶ τῆς ποιν. δικονομίας ἄρθρ. 468 — 471 ἔχει κυρίως ἐντὸς τοῦ πολιτικοῦ κώδικος τὴν θέσιν του, διότι ἀποβλέπει τὰ πολιτικὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνωτάτων ποινῶν (*).

Ὁ πολιτικὸς θάνατος θεωρούμενος ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, καὶ ὄχι ὡς παράρτημα ποινῆς, ἔχει ὅλως διόλου βαρύτεραν σημασίαν. Εἰς τὸν πραγματευθέντα τὰ πολιτικὰ δικαιώματα τοῦ προσώπου, εἰς ἐκείνον, ὅστις ἡσθάνθη ὅλην τὴν ἀξίαν των, εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ γνωρίσῃ, ἂν ὁ πολιτικὸς θάνατος δύναται ν' ἀπαρτίσῃ μέρος νομοθεσίας, τεινούσης νὰ καθιερώσῃ ἀρχὰς στηριζομένας εἰς τὴν ὀρθῶς ἐννοουμένην ἐλευθερίαν, καὶ μὴ συγκρουόμενας μὲ τὰναφαίρετα τοῦ ἀνθρώπου δικαιώματα.

Ἡ σύντομος καὶ ἀκριβὴς ἐρευνα περὶ τοῦ πολιτικοῦ θανάτου θέλει μᾶς φέρεи εἰς τὸ συμπέρασμα, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν.

Ὁ ποινικὸς μας νόμος δὲν συνέδεσε τὸν πολιτικὸν θάνατον μὲ τὴν θανατικὴν ποινήν. Εἰς τὸ ἄρθρον 5 λέγει, ὅτι ἡ περιουσία τοῦ καταδικασθέντος εἰς θάνατον ἅμα δημοσιευθείσης τῆς τελεσιδικίου ἀποφάσεως, ἀνήκει εἰς τοὺς κληρονόμους του, ὁ ἴδιος δὲ ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης καθίσταται ἀνίκανος νὰ διαθέσῃ, καὶ πᾶσα πράξις ἀφορῶσα συμβόλαιόν τι μεταξὺ αὐτοῦ καὶ ζώντων εἶναι ἄκυρος.

Ὁ νομοθέτης δὲν ἀνέφερεν ἐνταῦθα τὸν πολιτικὸν θάνατον, φρονῶν

(*) Ἐδημοσιύθη ἐν τῇ «Θέμειδι», τ. Γ' (1847).

(†) Ἐξ αἰτίας τούτου ἐπὶ τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ ποινικοῦ κώδικος δὲν κατηργήθη εἰς τὴν Γαλλίαν ὁ πολιτικὸς θάνατος.

περιττόν νά ἐπιβαρύνῃ τήν τύχην τοῦ καταδικασθέντος εἰς τὸ βραχὺ διάστημα μεταξύ τῆς καταδίκης καὶ τῆς ἐκτελέσεως. Ἀποχρώντως ἐξησφαλίσθη περὶ τοῦ προσώπου του, τὸ ὅποιον ἀπέσπασεν ἀπὸ τὴν περιουσίαν του. Δὲν ἐνόμισεν ὁμῶς, ὅτι ἤδυνάτο νά ἀποφασίσῃ τὸ αὐτὸ περὶ τοῦ καταδικασθέντος εἰς δεσμὰ διὰ βίου. Εἰς τὸ ἄρθρον 7 τὸν διακηρύττει πολιτικῶς νεκρόν, ἅμα ὡς δημοσιευθῇ ἡ τελεσίδικος ἀπόφασις.

Αἱ συνέπειαι τοῦ πολιτικοῦ θανάτου εἶναι, ἐκτὸς τῶν ἄνω μνημονευθεισῶν, ὅτι δὲν δύναται πλέον νά διακατέχῃ τι ἢ ν' ἀποκτᾷ, νά ἐμφανίζηται ἐνώπιον δικαστηρίου ὡς ἐνάγων ἢ ἐναγόμενος ἢ ὡς μάρτυς ἀκόμη καὶ εἰς ἐξωδίκους πράξεις. Εἶναι ἀνίκανος νομίμου γάμου καὶ ὁ προϋπάρχων γάμος του διαλύεται.

Πρὸ πάντων, εἰς ποίαν ἀρχὴν στηρίζεται ὁ πολ. θάνατος; Ἡ κεφαλ. ποινὴ καὶ τὰ δεσμὰ διὰ βίου, ἐνῷ ἀποσπῶν τὸ ἄτομον ἀπὸ τὴν κοινωνίαν, καὶ θέτουν αὐτὸ καθ' ὅλον τὸν βίον του ὑπὸ τὴν ἐνέργειαν τῆς τιμωρῶσης δικαιοσύνης, ἀποκόπτουν κάθε σχέσιν τοῦ ατόμου μὲ τὴν κοινωνίαν, φαίνεται ἐπομένως ὅτι ὡς πρὸς αὐτὴν τὸ καταστρέφουν (*). Εἰς τὰ δεσμὰ διὰ βίου, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἡ φυσικὴ ζωὴ διαρκεῖ καὶ ἡ ἀπόσπασις ἀπὸ τὴν κοινωνίαν δὲν εἶναι στιγμιαία πράξις, ἀλλὰ συνεχὴς, ἐφήρμοσεν ὁ νομοθέτης μας μόνον τὸ συμπέρασμα καὶ ἐθεώρησεν ὅτι τὸ τιμωρούμενον ἄτομον ἔπαυσε πλέον ἀπὸ τοῦ ν' ἀνήκῃ εἰς τὸν κοινωνικὸν σύνδεσμον, δὲν ἔχει καμμίαν ἰκανότητα ἐντὸς αὐτοῦ καὶ δὲν εἶναι πλέον πρόσωπον, μεθ' οὗ νά συναφθοῦν δικαιώματα.

Ἄλλὰ διότι τὸ ἄτομον ἀποσπᾶται διὰ πάντοτε ἀπὸ τὴν κοινωνίαν παραδιδόμενον εἰς τὴν ποινὴν, εἶναι ἀληθές ὅτι παύει ἀπὸ τοῦ νά εἶναι πρόσωπον; ἐστερήθη τῆς ἠθικῆς του ἀξίας, τῆς συνειδήσεως τοῦ ἑαυτοῦ του, ἥτις τὸ ἀποκαθιστᾷ ὃν, ἔχον τὴν ἰδίαν του ὑπαρξιν τὴν ὅποιαν μόνον διὰ τοῦ δικαίου δύναται νά πραγματοποιήσῃ, ὥστε καὶ ἄλλοι νά τὴν ἀναγνωρίσουν; Ὁ στοχασμὸς ὅτι περιπλέκεται ὅλη

(*) Exposé de Motifs fait par M. Treillard au corps Législatif. «Celui qui est condamné légalement pour avoir dissous autant qu'il était en lui, le corps social ne peut plus en réclamer les droits; la société ne le connaît plus, elle n'existe plus pour lui, il est mort à la société: voilà la mort civile». Loc. cit. T. III. p. 329.

ἡ ζωὴ ἐπενήργησεν ἐνταῦθα πέραν τῶν ἀληθῶν του ὁρίων καὶ πολὺ ταχέως ἔφερεν εἰς τὸ συμπέρασμα, τὸ ὁποῖον ἀντιβαίνει ριζικῶς εἰς τὴν ἀληθῆ ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀναλύοντες ἀκριβῶς τί ἐντὸς τοῦ πολιτικοῦ θανάτου ἐμπεριέχεται, ἰδοὺ τί εὐρίσκομεν. Ὁ ἄνθρωπος, ζῶν ὑπὸ τὴν ἐνέργειαν τοῦ τιμωροῦντος μὲ πολιτικὸν θάνατον νόμου, εἶναι ταυτοχρόνως μηδὲν, τὸ ὁποῖον ἠθικῶς πλέον δὲν ὑπάρχει. Καθὼς ὅμως ὁ νόμος ἔπαυσε τὴν ἠθικότητα τοῦ ατόμου, ἔπαυσε καὶ ἡ ἠθικὴ σχέσις μεταξὺ τοῦ νόμου καὶ τοῦ ατόμου, καὶ ὁ νόμος δὲν ἐνεργεῖ πλέον ὡς δικαιοσύνη καὶ ἠθικὴ ἀλήθεια, ἀλλ' ὡς βία. Ὁ νόμος ὡς πρὸς ἠθικὰ ὄντα ἀπευθύνεται, καὶ καθὼς ἠθικὰ ὄντα ὑπόκεινται εἰς τὸν νόμον ἀποφασίζοντα περὶ ἑαυτῶν. Ὅ,τι δὲν εἶναι ἠθικόν, δὲν ἔχει ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐξουσίαν ἑλλογον. Ἡθικόν ὅμως δὲν δύναται νὰ εἶναι ὅ,τι καταστρέφει πᾶσαν ἠθικότητα.

Ὅχι μόνον δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ποινῆς, ἀλλ' εἶναι καὶ ἐναντίον τῆς φύσεως τῆς ποινῆς ὁ πολιτικὸς θάνατος. Ἡ ποινὴ ἐπιβάλλεται εἰς τὸν ἔχοντα συνείδησιν, ὡς ἡ περιπέτεια τῆς ἰδίας του πράξεως. Ἐντὸς τῆς ποινῆς ἐμπεριέχεται ἡ ἐπανόρθωσις τοῦ δικαίου, τὸ ὁποῖον ἀναγνωρίζει καὶ ὁ τιμωρούμενος ὡς ἰδικήν του ἀλήθειαν, ὡς πράξιν τῆς αἰωνίου δικαιοσύνης, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν ἀληθῆ βάσιν τῆς ἰδίας του φύσεως καὶ τότε μόνον εἶναι δικαία. Μὲ ἄλλας λέξεις ἡ ποινὴ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς δικαιοσύνης εἶναι μόνον δικαία, ὥστε καὶ τιμωρούμενον τὸ ἄτομον διαμένει ἐντὸς τοῦ δικαίου, ἐνῶ ὁ πολιτικὸς θάνατος τὸ θέτει ἐκτὸς τοῦ δικαίου, ἀλλὰ τότε παύει καὶ τὸ δίκαιον τοῦ τιμωρεῖν, παύει ἡ ποινὴ καὶ γίνεται βία ἔξωθεν προσβάλλουσα, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει πλέον σχέσις ἐσωτερικὴ, ἠθικῶς συνδέουσα τὸν τιμωροῦντα καὶ τιμωρούμενον.

Ὁ νόμος, ὅστις προσδιορίζει τὸν πολιτικὸν θάνατον, κάμνει περιεχόμενόν του τὴν ἀνομίαν, λέγων ὅτι εἶναι νόμος νὰ εἶναι τις ἐκτὸς τοῦ νόμου. Ὁ πολιτικὸς θάνατος παραγνωρίζει ἐπομένως τὴν πρώτην ἀρχήν, ἐπὶ τῆς ὁποίας τὸ δίκαιον στηρίζεται. Ἄς μὴ εἶπουν ὅτι τότε καὶ ἡ κεφαλικὴ ποινὴ εἶναι ἐναντία εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ δικαίου. Ἡ κεφαλικὴ ποινὴ δὲν θέτει καὶ διατηρεῖ τὸν ἄνθρωπον μονίμως (en permanence) ἐκτὸς τοῦ δικαίου. Ἡ κεφαλικὴ ποινὴ καταγινώσκεται εἰς ὅλα τὰ ἐγκλήματα, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀπέραντον προσβολήν

τοῦ δικαίου. Δύναται νὰ νοηθῇ λογικῶς ὅτι πρέπει νὰ καταστραφῇ ὅστις καταστρέφει. Ἡ κεφαλικὴ ποινὴ ἅμα ὡς καταστρέφῃ παύει, ὥστε ἐνεργεῖ ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ ἀτόμου, καθ' ὅσον μέχρι τῆς ἐκτελέσεώς της τὸ ἠθικὸν ἄτομον δὲν ἔπαυσε ⁽¹⁾, καὶ ὁ νόμος δὲν ἐνεργεῖ ἐπὶ τινος, ὅστις εἶναι ἐκτὸς τοῦ νόμου. Ἐξ ἐναντίας ὁ πολιτικὸς θάνατος δὲν εἶναι ἐνέργεια τοῦ νόμου ἐντὸς τῆς ἰδίας του σφαίρας, ἀλλὰ καταστροφὴ συνεχῆς, συνεχῆς ἐπανάληψις καὶ διάρκεια ἐκείνου, τὸ ὅποιον μόνον ἅπαξ δύναται νὰ γείνη. Δὲν ἐνεργεῖ ἅπαξ καὶ ὁ πολιτικὸς θάνατος, διότι ἅπαξ διακηρύττεται, ἐνεργεῖ ἐνὸς ὧ ζῇ ὁ τιμωρούμενος καὶ τὴν ζωὴν του θεωρεῖ ὡς θάνατον, ἐνὸς ὧ διαρκεῖ ἡ ζωὴ, πρέπει ἐπομένως πάντοτε νὰ κάμνῃ τὴν ὑπόκρισιν τοῦ θανάτου. Ἡ διακήρυξις εἶναι ἡ ἐναρξίς. Ὁ διακηρυχθεὶς πολιτικὸς θάνατος πρέπει ὅμως νὰ ἐκτελεσθῇ, καὶ ἡ ἐκτέλεσις τὸν ἀποκαθιστᾷ συνεχῆ, καθὼς εἶναι συνεχῇ καὶ τὰ δεσμὰ διὰ βίου.

Ὁ πολιτικὸς θάνατος τόσον ὀλίγον εἶναι ἀναγκαῖον συμπέρασμα τῆς ποινῆς, ὥστε εἶναι ὑπόκρισις τοῦ νόμου (*fiction de la loi*). Ἡ ὑπόκρισις ὅμως δὲν δύναται νὰ λάβῃ χώραν, εἰμὴ ὅπου δύναται νὰ λάβῃ χώραν καὶ ἡ πραγματικότης, τὴν ὁποίαν ἀντικαθιστᾷ. Ὁ νόμος δύναται νὰ ὑπολάβῃ τὸν δεῖνα ὡς πατέρα, διότι οὗτος δύναται νὰ εἶναι πραγματικῶς πατήρ· ἡ πρόληψις ἔχει ἐπομένως βάσιν της τὸ μάλιστα ἐνδεχόμενον. Πρόληψις ὅμως ἐναντίον τοῦ πραγματικῶς ὑπάρχοντος, τὸ ὅποιον φανερώς τὴν ἀποφεύδει, εἶναι ἡ ἀναγόμεναις τοῦ πολεμοῦντος τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἡ ἐκθρόνισις της. Τοιαύτη πρόληψις εἶναι ὁ πολιτικὸς θάνατος. Ὁ κηρυττόμενος νεκρὸς ζῇ, ἔχει τὴν συνείδησιν τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας του καὶ τὴν συνέχειαν τῶν αἰσθημάτων του ἀντιτάττει εἰς τὴν πρόληψιν ἀδιακόπως, ἥτις τὴν καταστρέφει, λέγουσα εἰς αὐτὸν ὅτι δὲν ἔχει ἀνθρωπίνην ἀξίαν. Ὁ πολιτικὸς θάνατος διακηρύττων ὅτι ὁ ζῶν εἶναι νεκρὸς, λέγει ὅτι ἡ πρόληψις κατέστρεψε τὴν πραγματικότητα ⁽²⁾.

Ἐκ τῶν ἀμέσων συνεπειῶν τοῦ πολιτικοῦ θανάτου μᾶς δεικνύε-

(1) Ἐννοεῖται ὅτι, ὅταν θεωροῦν ὡς συνέπειαν τῆς καταγινωσκομένης κεφαλικῆς ποινῆς τὸν πολιτικὸν θάνατον, ἐπαναλαμβάνουν τὴν ἰδίαν ἀντίφασιν.

(2) Τοῦτο εἶπε καὶ ὁ ὑπουργὸς τῆς δικαιοσύνης κατὰ τὴν συζήτησιν ἐνώπιον τοῦ συμβουλίου τῆς ἐπικρατείας: *une fiction ne peut aller au delà de la vérité. Locré II. σελ. 89.*

ται ὅλη ἡ ἀπανθρωπία τοῦ συστήματος τούτου. Ἡ πλέον ἄμεσος συνέπεια εἶναι, ὅτι ὁ πολιτικός νεκρὸς δὲν δύναται νὰ διακατέχη ἢ ν' ἀποκτήσῃ τι. Ὁ γαλλικὸς νόμος ἐνταῦθα ἀφῆκε τὴν αὐστηράν συνέπειαν χάριν φιλανθρωπίας. Διακρίνων μεταξύ τοῦ πολιτικοῦ καὶ τοῦ φυσικοῦ δικαίου, συνεχώρησεν ὅσα ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου μᾶλλον πηγάζουν, συνεχώρησεν ἐπομένως πᾶσαν διατροφήν, καὶ ἡ νομολογία προσέθεσε πᾶσαν δωρεάν ἀπὸ χειρὸς εἰς χεῖρα (*donations manuelles*)⁽¹⁾. Ὁ νόμος μας ἀπηγόρευσε καὶ πᾶν συνάλλαγμα, ἐνῷ ὁ γαλλικὸς ἀπηγόρευσε μόνον τὰς δωρεάς ⁽²⁾. Ἐπίσης ὁ νόμος μας ἀπολύτως ἀπέκλεισε τὸν πολιτικὸν νεκρὸν ἀπὸ τὰ δικαστήρια, ἐνῷ ὁ γαλλικὸς κῶδιξ ἐπιτρέπει νὰ παρίσταται διὰ κηδεμόνος (ἄρθρ. 25).

Δὲν εἶναι ὅλα ταῦτα ἐναντία εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν; Διὰ τῆς ἐργασίας καὶ χάριν τῆς ικανοποιήσεως, τὴν ὁποίαν παρέχει, ἐνασχολεῖται ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἡ ἐνασχόλησις τρέφει τὰ αἰσθήματα τῆς ἠθικῆς. Δὲν παρέπεται ὅτι διὰ τῆς ἀργίας καὶ διὰ τῆς βεβαιότητος ὅτι δὲν δύναται πλέον νὰ ὀνομάσῃ τι ἰδικόν του θέλει ἀποστυγεῖ τὴν κατὰστασίν του καὶ θέλει ἔχει εἰς τὸ βάθος παντὸς στοχασμοῦ τοῦ τὴν βίαν, ἥτις τὸν περιστοιχίζει, ἐνῷ ἀπὸ ὅλα τὸν ἀποστερεῖ; Ἡ πλέον ἀπάνθρωπος συνέπεια εἶναι ὅμως ἡ διάλυσις τοῦ γάμου καὶ ἡ ἀνικανότης πρὸς σύναψιν ἄλλου γάμου. Παύει ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι σύζυγος, παύει ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι πατὴρ ὁ πολιτικὸς νεκρὸς. Ἡ γυνή, τὰ τέκνα δύναται νὰ τρέφουν αἰσθήματα πίστεως καὶ ἀφοσιώσεως, δύναται νὰ τρέφουν τὸν πόθον νὰ γείνουν παρήγοροι τῆς δυστυχίας ἐκείνου, τὸν ὁποῖον ἡ φύσις τοῦ ἐδίδαξε ν' ἀγαποῦν, ἀλλὰ πᾶσα σχέσις μεταξύ των ἔπαυσεν ἐνώπιον τοῦ νόμου. *Οπισθεν τῆς προϋποθέσεώς του ὁ νόμος κηρύττει λελυμένα ὅλα τὰ δεσμά, τὰ ὁποῖα καμμία δύναμις δὲν δύναται νὰ ἐξαλείψῃ ἀπὸ τὸ βάθος τῆς καρδίας. Ἡ γυνή, ἥτις δὲν ἔχει τὴν δύναμιν ν' ἀποσπασθῇ ἀπὸ τὸν σύζυγόν της πολιτικῶς νεκρὸν, δὲν εἶναι διὰ τὸν νόμον περισσότερον τῆς παλλακῆς. Τὰ τέκνα, τὰ ὁποῖα μετὰ ταῦτα γεννῶνται, εἶναι νόθα, καὶ τοιοῦτοτρόπως αἱ πράξεις, τὰς ὁποίας ἡ κοινωνία δὲν δύναται παρὰ νὰ θαυμάσῃ, ἐκεῖνα τὰ αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἡ πλέον εὐγενὴς ἀρετή,

(1) Duranton I. 263, Toullier I. 282.

(2) Toullier I. 282.

ὄχι μόνον παραγνωρίζονται ἀπὸ τὸν νόμον, ἀλλὰ καὶ στιγματίζονται μὲ τὴν σφραγίδα τῆς ἀτιμίας. Ἡ ἀφωσιωμένη εἰς τὴν παρηγορίαν τοῦ ἀνδρός της γυνή, τότε ὅταν ἡ ἀνθρωπίνη καρδία δοκιμάζεται, εἰς τὴν δυστυχίαν, δὲν θέλει διαφέρει ἀπὸ ἐκείνην, ἥτις ποτὲ δὲν ἠσθάνθη ἄλλο παρὰ τὰς πλέον ἀναξίας εἰς τὸν ἀνθρώπον ὀρέξεις, καὶ ὡς ὁ καρπὸς τῶν, θέλει εἶναι τὰ τέκνα τῆς σταθερᾶς ἀγάπης, ἥτις δὲν δύναται νὰ λησμονήσῃ τὴν νόμιμον καὶ εὐγενῆ της καταγωγὴν ! Ὡς πρὸς τοῦτο καὶ οἱ ἐναντίοι τῆς καταργήσεως τοῦ πολιτικοῦ θανάτου συνεφώνησαν⁽¹⁾, καὶ θέλουν μείνει ἀνεξάλειπτοι αἱ λέξεις, τὰς ὁποίας ὁ Ναπολέον ἐπεμβαίνων μὲ τὴν ὑπερφύαν τοῦ πνεύματός του εἰς τὴν συζήτησιν, εἶπεν ἐκ μέρους τῆς γυναικός· *Κάλλιον μοι ἦτο γὰρ τοῦ ἀφαιρέσῃτε τὴν ζωὴν τοῦλάχιστον ἤθελε μοι εἶναι συγχωρημένον γὰρ ἀγαπῶ τὴν μνήμην του, ἀλλὰ σεῖς διατάττετε γὰρ ἔη, καὶ δὲν θέλετε γὰρ τὸν παρηγορήσω* ⁽²⁾.

Εἰς ποίας μεγαλειτέρας σκληρότητας ὁμῶς δὲν φέρεῖ ὁ πολιτικὸς θάνατος, ὅταν ἡ ἀπόφασις ἐκδίδῃται ἐρήμην; Πέντε ἔτη ἄφ' ὅτου κατασταθῇ ἡ ἀπόφασις τελεσιδικος, ἄρχεται ὁ πολιτικὸς θάνατος διὰ τοὺς ἐρήμην καταδικασθέντας (ἄρθρ. 466, 468 τῆς ποινικῆς δικονομίας). Μέχρις ὅτου παραγραφῇ ἡ ποινὴ, δύναται ὁ καταδικασθεὶς νὰ δικασθῇ ἐκ νέου (ἄρθρον 470), καὶ μολονότι καταδικάζεται τώρα δι' ἐλαφρότερον ἔγκλημα, μολονότι ἀθωοῦται, ὁ πολιτικὸς θάνατος μένει ἰσχυρὸς, διὰ τὸ μεταξὺ διάστημα (ἄρθρον 471). Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ ποινικὴ δικονομία ἐμετρίασε τὴν αὐστηρότητα τοῦ γαλλικοῦ κώδικος καὶ ἀποκαθιστᾷ εἰς ταύτας τὰς περιστάσεις τὸν πολιτικῶς νεκρὸν καὶ τὴν περιουσίαν του (ἄρθρ. 471, 472)· ἀλλ' εἰς τὴν διάκρισιν τῶν κληρονόμων μένει τί θέλουν ἐπιστρέψῃ πρὸς τὸν ἀναζήσαντα πολιτικῶς νεκρὸν, ἀφοῦ ὁ νόμος τοὺς ὑποχρεοῖ μόνον ν' ἀποδώσουν ὅ, τι διακατέχουν. Ἄν εἶναι ἀπώτεροι συγγενεῖς, ἂν δὲν ἔχουν κανὲν αἰσθημα φιλανθρωπίας, δὲν θέλουν κάμει ἄφαντον προηγούμενως τὴν περιουσίαν τοῦ ἐπανερχομένου εἰς τὴν κοινωνίαν, ὅστις εἶναι βέβαιον

(1) *Ors Moniteur du 22 Février 1834* τὸν λόγον τοῦ Réalier.—Dumas, ὅστις ἐκθέτει τὴν γνώμην τῆς μειοψηφίας ἐπιμενουσῆς εἰς τὸν πολιτικὸν θάνατον.

(2) *Mieux valut lui ôter la vie; du moins me serait-il permis de chérir sa mémoire, mais vous ordonnez qu'il vivra et vous ne voulez pas que je le console.* Conférence p. 86—88.

ὅτι δὲν θέλει ἔχει τὸ ἐλάχιστον ἐπὶ τῆς γῆς, ἀφοῦ εἰς τὸ μεταξύ δὲν ἡδύνατο νὰ διακατέχῃ ἢ ν' ἀποκτήσῃ τι ; Κυρίως ὅμως ἡ γυνή, ἣτις ἔμεινεν εἰς αὐτὸν πιστή, δὲν εἶναι πλέον σύζυγός του, πρέπει ἐκ νέου νὰ τὴν συζευχθῇ διὰ νὰ συζήσῃ μετ' αὐτῆς νομίμως. Τὰ τέκνα του δὲν δύναται πλέον νὰ ὀνομάσῃ ἰδικά του, καὶ μόλις ἡ νόθευσις βοηθεῖ, διότι ὁ νόμος πάντοτε δὲν τὴν ἐπιτρέπει. Τοιοῦτοτρόπως αἱ πρόληψις πολλαπλασιάζονται, καὶ ἡ πρόληψις τῆς ἐνοχῆς γεννᾷ τὴν πρόληψιν τοῦ θανάτου. Καὶ ποῖος δύναται νὰ μεμψθῇ τὴν διαγωγὴν ἐκείνης, ἡ ὁποία ἠκολούθησε τὸν ἄνδρα της εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν, φεύγοντα τὴν κατ' ἀντιμωλίαν συζήτησιν, ἴσως διότι καταβοή τὸν ἔκαμε νὰ δειλιᾷ καὶ ν' ἀμφιβάλλῃ εἰς τὸν θρίαμβον τῆς ἀληθείας ; Καὶ ἐνοχος ἂν ἦτον, ἡ διαγωγή της δὲν δύναται νὰ προσάψῃ εἰς αὐτὴν τὸ ὄνειδος τῆς ἀτιμίας, πολὺ ὀλιγώτερον εἰς τὰ τέκνα, τὰ ὁποῖα μετὰ ταῦτα εἶδον τὸ φῶς.

Πόσον ὑπερβαίνει ὅλα τὰ προηγηθέντα κατὰ τὴν ἀδικίαν καὶ ἀνατρέπει ὅλας τὰς περὶ δικαίου ἀρχάς ἡ διάρκεια τοῦ πολιτικοῦ θανάτου καὶ μετὰ τὴν παραγραφὴν τῆς ποινῆς ! ! (ποιν. δικ. ἄρθρ. 549 καὶ 550, § 3). Ἡ ἀνεκτέλεστος ποινὴ παρεγράφη, ἡ αἰτία ἔπαυσε, καὶ μ' ὅλα ταῦτα τὸ ἀποτέλεσμα διαρκεῖ, καὶ ἐκεῖνος ὅστις δὲν δύναται νὰ τιμωρηθῇ πλέον ἐντὸς τῆς κοινωνίας, εἶναι ὡς ὁ εἰλως ἐντὸς αὐτῆς καὶ χειρότερος ἀπὸ τὸν εἰλωτα, διότι εἶναι δοῦλος χωρὶς κύριον, ὅστις περὶ αὐτοῦ νὰ φροντίσῃ.

Ὅλα ταῦτα μᾶς δεικνύουν τὴν ἀπαραίτητον ἀνάγκην νὰ καταργηθῇ ὁ πολιτικὸς θάνατος, ὅστις εἶναι προϊόν ἄλλου ἀτελεστεροῦ πολιτισμοῦ.

Εἰς τὴν Ῥώμην ἦτο σύμφωνος μὲ τὸν γενικὸν χαρακτῆρα τοῦ δικαίου καὶ τῶν ἡθῶν ἡ ἐλάττωσις τῆς καταστάσεως (*capitis deminutio*), ἣτις ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν σημερινὴν ὑπόκρισιν τοῦ πολιτικοῦ θανάτου. Εἰς τὴν Ῥώμην πλησίον τῆς ἐλευθερίας ὑπῆρχεν ἡ δουλεία, πλησίον τοῦ ἀπολαμβάνοντος τὰ πλήρη πολιτικὰ δικαιώματα ὑπῆρχεν ἐκεῖνος, ὅστις ἀπελάμβανε μόνον τὰ φυσικὰ, τουτέστιν ὁ ἀλλοδαπός. Ἡ ἐλάττωσις τῆς καταστάσεως ἦτο μετέπτωσις εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ δούλου ἢ τοῦ ἀλλοδαποῦ ⁽¹⁾. Ὅλοι δὲν ἦσαν ἐλεύ-

(1) Savigny, System II. σ. 60.

θεροί, κυρίως μόνον οἱ Ῥωμαῖοι καὶ ἐκείνοι, ὧν οὗτοι ἀνεγνώριζον τὴν ἐλευθερίαν. Ἐντὸς τῆς ἀποκλειστικῆς καταστάσεως τοῦ δικαίου, τοιοῦτοτρόπως περιοριζομένου, ἐμπεριείχετο ἐπομένως ἐκείνη ἡ στέρξη, τὴν ὁποίαν μάλιστα σήμερον διὰ τῆς ὑποκρίσεως τοῦ πολιτικοῦ θανάτου προσπαθοῦμεν νὰ πλάσωμεν. Κατὰ τὴν περὶ αἰωνίου δικαιοσύνης συνείδησιν τῶν Ῥωμαίων ἡδυνάτο τις νὰ εἶναι ἐκτὸς τοῦ δικαίου, δοῦλος ἢ ἄλλοδαπός. Ἄν παρεδεχόμεθα σήμερον τοιαύτην μετὰπτωσιν, ἔπρεπε νὰ ὁμολογήσωμεν καὶ τὴν θετικὴν βάσιν αὐτῆς, ἔπρεπε νὰ εἰπώμεν ὅτι ὑπάρχουν δοῦλοι, ὑπάρχουν ἄλλοδαποί ἀπολαμβάνοντες μόνον τὰ φυσικὰ δικαιώματα. Ἄν καὶ μὲ τοιαύτην ὁμολογίαν ἡθέλομεν παραγνωρίσει ὅλον τὸ μέγεθος τοῦ πολιτισμοῦ μας, ὅστις θεωρεῖ ἔμφυτον τὴν ἐλευθερίαν εἰς τὸν ἄνθρωπον, μὴ δυνάμενον νὰ στερηθῇ ποτέ τῆς ἠθικῆς του ἀξίας, τὴν ὁποίαν ὁ χριστιανισμός ἐφάνέρωσε, μὴ ὅλα ταῦτα ἡθέλομεν βελτιώσει τὴν κατάστασιν ἐκείνου, τὸν ὁποῖον ὁ ποινικὸς νόμος κηρύττει πολιτικῶς νεκρόν. *Πρῶτον*, κατὰ τὸ Ῥωμαϊκὸν δίκαιον, ὅστις ὑπέστη τὴν μεγίστην ἐλάττωσιν (*maxima capitis deminutio*) γενόμενος δοῦλος (*servus roemae*) ἡδυνάτο ν' ἀποκτήσῃ τὰ κληροδοτήματα ἐπὶ διατροφῇ⁽¹⁾. Κατὰ τὸν ποινικὸν νόμον μας ἐξ ἐναντίας (ἄρθρ. 7) δὲν δύναται νὰ διακατέχῃ ἢ ν' ἀποκτήσῃ τι. *Δεύτερον*, ἡ μέση ἐλάττωσις (*capitis deminutio media*) ἀφῆρει μόνον ὅ,τι ἦτο τοῦ αὐστηροῦ πολιτικοῦ δικαίου (*juris civilis*). Ὅ,τι ἦτο τοῦ δικαίου τῶν ἐθνῶν (*juris gentium*), τὸ ὁποῖον κατὰ τοὺς Ῥωμαίους εἶχε μεγίστην ἔκτασιν, διετηρεῖτο. Διὰ τοῦτο ὁ πολιτικὸς γάμος (*justae nuptiae*) ἔπαυεν, ἡδύναντο ὅμως νὰ συμβιώσουν οἱ σύζυγοι, ἂν ᾔθελον, εἰς γάμον κατὰ τὸ δίκαιον τῶν ἐθνῶν, καὶ αὕτῃ ἡ προῖξ ἔμενεν ἰσχυρά, μολονότι τοῦτο ἦτο μᾶλλον ἐπιεικὲς ἐξαίρεσις⁽²⁾. Ἡδὴ ὁ Ἰουστινιανὸς ἤρχισε νὰ αἰσθάνεται τὴν ἐπιβρόχην τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τὴν μετατροπὴν, τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ ἐπενέγκῃ εἰς τὴν κατάστασιν τῶν ἀνθρώπων. Εἰς τὴν νεαράν 22 κεφ. 8 λέγει, ὅτι μὲ κάθε τρόπον προσεπάθησε νὰ εἶναι ἐλευθερωτὴς τῶν ἐμπροσθεν δουλευόντων, διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ συγχωρήσῃ, ὥστε ἐλεύθερος νὰ μεταπέσῃ

(1) Savigny, System II. 3, σ. 107. L. 3 pr. § 1 D. (84, 8), L. 11 D. (34, 1).

(2) L. 5 § 1 D. (48, 20), L. 1 C. (5, 17). Savigny l. c. σ. 72.

εἰς τὴν δουλικὴν τύχην. Δὲν γίνεται πλέον δοῦλος ὁ καταδικασθεὶς εἰς μέταλλον ⁽¹⁾, καὶ ὁ γάμος του μένει χωρὶς νὰ βλάπτηται ἐκ τῆς καταδικαστικῆς ψήφου.

Ἄν ὁ Ἰουστινιανὸς προσεπάθησε νὰ ἐλευθερώσῃ, ὅσον ἡδύνατο περισσότερον, καὶ ἐκήρυξε τὴν ἐλευθερίαν ἀναλλοίωτον, δυνάμεθα ἡμεῖς νὰ δεχθῶμεν τὴν ἀλλοίωσίν της, ἀφοῦ συνεταυτίσθη ἡ ἐλευθερία μὲ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἡ καταστροφή τῆς δουλείας σχηματίζει ὅλην τὴν ἀπόστασίν μας ἀπὸ τὸν πρὶν πολιτισμόν; Καὶ πῶς δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν τὰ ἀποτελέσματα καὶ πέραν αὐτῶν, ἐνῶ μὲ καταφρόνησιν ἀπωθοῦμεν τὴν ἀρχὴν ὡς ἀναξίαν;

Εἰς τὴν Γαλλίαν δις διωρίσθη ἐπιτροπὴ πρὸς κατάργησιν τοῦ πολιτικοῦ θανάτου· ἡ πρώτη τοῦ 1831 ⁽²⁾ δὲν ἐτόλμησε νὰ προτείνῃ τὴν μεταρρύθμισιν, μολονότι συνεφώνει ὡς πρὸς τὴν ἀρχήν, διότι ἔμελλε νὰ μεταβάλλῃ πολυαρίθμους διατάξεις τῆς νομοθεσίας· ἡ δευτέρα ἐπιτροπὴ τοῦ 1834 ⁽³⁾ προέτεινε τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ πολιτικοῦ θανάτου διὰ τῆς νομίμου ἀπαγορεύσεως (*interdiction légale*). Ἄν δὲν ὑπερίσχυεν ἡ πρότασίς της, εἶναι διότι εἰς τὴν Γαλλίαν δὲν ἐπιτρέπεται τὸ διαζυγιον. Τὸ μόνον μέσον ἐπομένως διὰ νὰ μὴ δεσμευθῇ ἡ γυνὴ τοῦ καταδικασθέντος εἰς δεσμὰ διὰ βίου, εἰς παντοτεινὴν χηρείαν, καὶ νὰ δυνηθῇ νὰ χωρίσῃ τὴν τύχην της ἀπὸ ἑνα κακοῦργον ὅστις ἴσως τὴν ἠπάτησεν, ἐθεωρήθη ὅτι εἶναι ἡ ὑπόκρισις τοῦ πολιτικοῦ θανάτου. Πρὸς τοῦτοις τὸ σύστημα τῆς νομίμου ἀπαγορεύσεως ἔχει ἐπίσης τὰς ἀτελείας του. Οἱ Βέλγοι ἔκαμαν ἄρθρον τοῦ συντάγματός των τὴν κατάργησιν τοῦ πολιτικοῦ θανάτου (ἄρθρ. 13)· τόσον ἐθεώρησαν ὅτι συνδέεται μὲ τὰς θεμελιώδεις βάσεις τῆς ἐλευθερίας. Αἱ γερμανικαὶ νομοθεσίαι παρεδέχθησαν τὸν πολιτικὸν θάνατον ἐκτὸς τῆς Βαυαρίας, τῆς ὁποίας ὁ ποινικὸς νόμος ἐχρησίμευσεν ὡς ὑπογραμμὸς τοῦ ἰδικοῦ μας. Τὸ μόνον κατὰ τὸ ὁποῖον διαφέρει, εἶναι φιλάνθρωπος ἐξαίρεσις, ἐπιβάλλουσα εἰς τοὺς κληρονόμους τὴν ὑποχρέωσιν τῆς διατροφῆς (ἄρθρ. 8). Ἡ νομοθεσία τῶν Βαλδενσιῶν (*canton de Vaud*) παρεδέχθη μικτὸν σύστημα. Ὁ πολιτικὸς νεκρὸς,

(1) Οὗτος ὑπέκυπτε πρότερον εἰς τὴν μεγίστην ἐλάττωσιν καὶ ἐγίνετο *servus poenae*.

(2) *Moniteur*, 12 Novembre 1831.

(3) *Moniteur*, 16 Février 1834.

λέγει, ἀποθνήσκει ἀδιάθετος καὶ μόνον δύναται νὰ δεχθῇ ὠρεάς ἐπὶ διατροφῇ· ἀποσιωπῶσα τὸν γάμον τὸν ἀφίνει νὰ διαρκῇ· ἐκ τῆς δευτέρας παραγράφου προκύπτει ὅμως ὅτι δὲν συγχωρεῖ νέον γάμον. Εἶναι περιττὸν πλέον ὁ νομοθέτης νὰ μεταχειρίζεται ἐκφρασιν, τῆς ὁποίας δὲν δέχεται ὅλην τὴν ἔννοιαν, ἀσυνεπὴς εἶναι ὅμως νὰ καθιερώνῃ ἀρχὴν, τὴν ὁποίαν ἀναγνωρίζει ἐσφαλμένην. Ἐκτὸς τούτου δὲν ἀποτρέπονται αἱ ὀλέθριαι συνέπειαι, τὰς ὁποίας ἐδείξαμεν, ὅταν διανέμῃται ἡ περιουσία εἰς τοὺς κληρονόμους. Ὁ λαμβάνων χάριν, ὁ ἀπολούμενος φυγόδικος, κινδυνεύουν εἰς τὴν κοινωνίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπανέρχονται, ν' ἀπαντήσουν τὴν πλέον ἀνηλεῆ ἔνδειαν, ἐξαρτώμενοι ἀπὸ τῶν κληρονόμων τὴν γενναιοῦτητα.

Τὸ σύστημα τοῦ πολιτικοῦ θανάτου καθ' ὅλας τὰς φάσεις του μᾶς ἐδείχθη ἐναντίον τῶν ἀρχῶν τοῦ δικαίου. Ὡσαύτως ὅμως τὸ σύστημα τῆς ἀπαγορεύσεως δὲν συμφωνεῖ ἐντελῶς μὲ τὴν ἀπαιτουμένην κατάστασιν τοῦ ὑποκύψαντος εἰς δεσμὰ διὰ βίου. Ἡ ἀπαγόρευσις εἶναι προσωρινόν τι, ἐνῶ ἡ καταδίκη εἶναι ὀριστικὸν καὶ ἐναγκαλίζεται ὅλην τὴν ζώην.

Ἄς θέσωμεν τοὺς ὅρους τοῦ προβλήματός μας, διὰ νὰ ἴδωμεν ποία πολιτικὴ κατάστασις ἐντελῶς τοὺς ἐμπεριέχει.

Πρῶτον εἶναι ὅτι ἡ καταδίκη εἰς θάνατον ἢ εἰς δεσμὰ διὰ βίου ἀρπάζουν διὰ πάντοτε ἀπὸ τὰς ἐξωτερικὰς σχέσεις τῆς κοινωνίας τὸν τιμωρούμενον, ἐπομένως καθ' ἣν ἐποχὴν καταγινώσκονται, τιαυτὴν ἐκτέλεσιν ἀπαιτοῦν, ὥστε καθ' ὅλον τὸν βίον νὰ ἐπεκταθοῦν τὰ ἀποτελέσματά των, ἄλλως ἤθελον εἶναι χωρὶς ἔννοιαν. Ἡ μεταβολὴ τούτων τῶν ποινῶν εἰς ἐλάσσονας εἶναι παρὰ πολὺ τυχαῖόν τι, ὅπως διόλου ἀνῆκον εἰς τὴν χάριν, καὶ διὰ τούτο, ἐντὸς τῶν ἀποτελεσμάτων, δὲν δύναται οὔτε πρέπει νὰ ἐκφράζηται.

Ἡ ἀπόσπασις ἀπὸ τὴν κοινωνίαν εἶναι ὅμως μόνον ἀπὸ τὰς ἐξωτερικὰς σχέσεις της, ὥστε τὸ ἄτομον δὲν κατεστράφη. Τοῦτο ἐδείχθη κατὰ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ πολιτικοῦ θανάτου. Ἐννοεῖται λοιπὸν ὅτι ὅσα εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐξωτερικῶς σχηματίζουν τὴν ἀπόλαυσιν τῆς ἐλευθερίας του, καὶ εἶναι ἡ παντοία χρῆσις τῆς ἰδιοκτησίας, ἀφῆ-ρέθησαν, διότι τώρα τὸ ἄτομον κατελήφθη ἀπὸ τὴν ποινήν. Ὅ,τι ἔχει ἐντὸς τὴν εἶδραν του εἰς τὸ ἡθικὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ

εἶναι αἱ σχέσεις τῆς οἰκογενείας, εἶναι ἀναλλοίωτον. Ἔως ἐκεῖ καμμία ἀποστεροῦσα χεὶρ δὲν δύναται νὰ εἰσχωρήσῃ.

Ἔως ἐδῶ ἔχομεν ἐπομένως στοιχεῖα, τὰ ὅποια εἶναι ἡ βάση τῆς ἀπαγορεύσεως. Πρὸς τούτοις ἂν καὶ τυχαίως, δύναται μολαταῦτα νὰ μεταβληθῇ ἡ τύχη τοῦ καταδικασθέντος, ὥστε δὲν πρέπει ἐντελῶς ν' ἀποκόψωμεν τὰ μέσα τῆς ἀποκαταστάσεως. Καὶ κατὰ τοῦτο εἴμεθα σύμφωνοι μὲ τὴν ἀπαγόρευσιν. Τὸ ἄτοπον τῆς ἀπαγορεύσεως εἶναι ὅμως ὅτι δεσμεύει τοὺς ἐλευθέρους πολίτας εἰς τὴν τύχην τοῦ καταδικασθέντος, ἐνῶ ἡ τύχη του αὕτη δὲν εἶναι κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ νόμου προσωρινή. Ἐπομένως τὸ μόνον τὸ ὅποιον μᾶς μένει, εἶναι νὰ τροποποιήσωμεν τῆς ἀπαγορεύσεως ἐκεῖνα τὰ ἀποτελέσματα, τὰ ὅποια εἶναι προσωρινὰ, καὶ εἶναι ὁ διορισμὸς τοῦ κηδεμόνος ἐπὶ τῆς περιουσίας τοῦ παράφρονος, τοῦ ἀσώτου κτλ., καὶ τότε θέλομεν ἐκνομοποιῆσαι ἐντελῶς ὅ,τι ἐνταῦθα ἀπαιτεῖται. Ὑπὸ τὴν νομοθετικὴν ἐποψιν ὁ διορισμὸς κηδεμόνος εἶναι μέτρον προστατευτικόν, τὸ ὅποιον εἰσάγεται, διότι δεικνύεται κατάλληλον, ὅχι διότι εἶναι ἀναγκαῖα συνέπεια. Ὅπου ὅμως ἄλλο τι εἶναι πλέον πρόσφορον, διατὶ νὰ μὴ τὸ παραδεχθῇ ὁ νομοθέτης; Ἐνταῦθα τὸ ἀνάλογον μέτρον εἶναι νὰ ἀνατεθῇ ἡ διοίκησις τῆς περιουσίας εἰς τοὺς κληρονόμους, εἰς τοὺς ὑποίους μέλλει ν' ἀνήκῃ, καθὼς ὀριστικῶς ἀποσπασθῇ ἀπὸ τὴν περιουσίαν του τὸ ἄτομον. Ἐπειδὴ ἡ καταδίκη ἔχει ὀριστικὴν χαρακτῆρα καὶ ἀπωθεῖ προσωρινὰ μέτρα, αὐτὸν θέλομεν ἀκολουθήσει.

Ὁ Σαρδικὸς νόμος ἔλαβεν ὡς βάσιν τὸ σύστημα τῶν ἀφάντων, εὐκόλως ὅμως θέλομεν δεῖξει πόσον εἶναι ἀσυνεπής. Ἀντὶ τῆς ὑπόκρισεως (fiction) τοῦ θανάτου, παρεδέχθη τὴν πρόληψιν (présomption) αὐτοῦ. Ἀπὸ τὴν ὑπόκρισιν μέχρι τῆς πρόληψεως εἶναι τὸ διάστημα πολὺ μικρόν. Ἐνῶ ὁ Σαρδικὸς νόμος παραδέχεται τὴν πρόληψιν τοῦ θανάτου, προσωρινῶς δίδει τὴν περιουσίαν εἰς τοὺς κληρονόμους καὶ ὀριστικῶς προσκαλεῖ τοὺς κληρονόμους τοῦ καταδικασθέντος καθὼς λάβει χώραν ὁ φυσικὸς θάνατος. Δὲν ἠδύνατο ν' ἀποφασίσῃ ἄλλως, διότι τότε δὲν ἤθελε παραδεχθῇ πρόληψιν θανάτου, ἀλλ' ὑπόκρισιν, ἥτοι πολιτικὸν θάνατον. Δὲν εἶναι ὅμως ὅλα ταῦτα ἀντιφατικά; Ἐπὶ τοῦ ἀφάντου ἡ πρόληψις τοῦ θανάτου καταστρέφεται διὰ τῆς ἐιδήσεως τῆς ζωῆς. Ἡ ζωὴ ἐπεμβαίνει εἰς τὸ μέσον καὶ τροποποιεῖ τὴν κηρυχθεῖσαν ἀποβίωσιν. Ἐξ ἐναντίας ἐπὶ τοῦ κατα-

δικασθέντος μέχρι τοῦ φυσικοῦ θανάτου δὲν ἐπεμβαίνει τι, διὰ νὰ φέ-
ρη τροποποίησιν. Πάντοτε ὑπὸ τὴν ἰδίαν κατάστασιν εὐρίσκεται
μέχρι τῆς τελευταίας ἀναπνοῆς. Ἐπρεπεν ὁ φυσικὸς θάνατος νὰ μᾶς
πληροφορήσῃ περὶ ἀνακτήσεως δικαιωμάτων διὰ νὰ ἔχῃ ἐπιρροήν.
Τοῦ καταδικασθέντος ὁ φυσικὸς θάνατος ἔχει μόνον ἀρνητικὴν σημα-
σίαν, ὅτι ἡ πρόληψις δὲν δύναται ν' ἀνατραπῇ, ἐπομένως ἔπρεπε ν'
ἀνατρεξώμεν μέχρι τῆς ἀρχῆς τῆς προλήψεως καὶ ἐκεῖθεν νὰ χρονο-
λογώμεν τὰς συνεπείας τοῦ θανάτου. Ἐπὶ τοῦ ἀφάντου ἡ εἰδήσις τοῦ
θανάτου ἔχει καὶ θετικὴν σημασίαν ὅτι μέχρι ἐκείνης τῆς στιγμῆς
ἔζησεν αὐτός, περὶ τοῦ ὁποίου πρόκειται. Καὶ κατὰ τὸν Σαρδικὸν
νόμον μέχρι τῆς στιγμῆς τοῦ φυσικοῦ θανάτου τοῦ καταδικασθέντος
διαμείβονται οἱ κληρονόμοι, καὶ αὐτὸς ἀποφασίζει παῖς ἀποκλείει
τοὺς ἄλλους. Ἀλλὰ πόθεν ἐγεννήθη τὸ δικαίωμά των, ἐνῶ ἀπέθανεν
ὁ κατὰδικος χωρὶς νὰ ἀναζήσῃ, ἀφ' ὅτου ἐκηρύχθη ἡ πρόληψις τοῦ θά-
νάτου του; Ἄν παραδεχθώμεν τὴν πρόληψιν τοῦ θανάτου, ὁ κατὰδι-
κος μεταβαίνει ἀπὸ τὴν πρόληψιν εἰς τὴν πραγματικότητα ἄνευ μετα-
βολῆς τῆς καταστάσεώς του, διότι κάθε στιγμή τῆς φυσικῆς του
ζωῆς εἶναι τροποποιημένη διὰ τῆς προλήψεως. Ἡ τελευταία στιγμή
τῆς ζωῆς δὲν δύναται ἐπομένως νὰ ἔχῃ ἐπιρροήν. Τοῦτο θέλει μᾶς
δειχθῇ καὶ ἄλλως, ὅτι παραδέχεται ὁ Σαρδικὸς νόμος θάνατον καὶ
ἀποτελέσματα θανάτου χωρὶς νὰ προϋποθέτῃ τὴν ζωὴν, τουτέστι
διὰ τῆς προλήψεως του ἀποσπᾷ τὸν θάνατον ἀπὸ τὴν ζωὴν, ἐνῶ
εἶναι τὸ φυσικὸν τέλος τῆς. Οἱ κληρονόμοι τοῦ ἀφάντου δὲν δύνανται
ν' ἀποκτήσουν τὰς κληρονομίας, αἵτινες ἐνήρξαντο ὑπὲρ τοῦ ἀφάντου,
ἀφ' ὅτου θεωρεῖται νεκρός, κατὰ τὴν ἀρχὴν ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ ἀντι-
ποιηθῇ ἐν ὀνόματι ἄλλου ἢ πρὸς χάριν αὐτοῦ δικαίωμα χωρὶς νὰ
ἀποδείξῃ ὅτι τὸ ἄτομον τοῦτο ἔζη, καθ' ὃν χρόνον ἐνήρξατο ⁽¹⁾.
Ἐὰν ἀποδειχθῇ ὁ θάνατος τοῦ ἀφάντου ὅμως μεταγενεστέρως, τότε
ἡ ἀντιποίησης εἶναι δεδικαιολογημένη καὶ ἰσχυρά.

* Ἀς ἐξετάσωμεν τώρα ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην τὸν Σαρδικὸν νόμον.

Ἀφοῦ παραδέχεται τὸν φυσικὸν θάνατον, τώρα πρῶτον ὀριστικῶς
ἀποφασίζοντα περὶ τῶν κληρονόμων τοῦ καταδικασθέντος, δὲν ἔπρεπε
νὰ εἴπῃ ὅτι καὶ τὰ μεταξὺ ἐνάρξαντα κληρονομίας δικαιώματα τοῦ

(1) Code civil, art. 135.

καταδικασθέντος δύνανται νὰ ζητηθοῦν παρ' αὐτῶν; Ἀλλ' ὅχι, ἐδῶ ὡθεῖ ἐπὶ τῆς προλήψεως. Ἡ πρόληψις τοῦ θανάτου κυριεύει τὴν ζωὴν καὶ δὲν ἀφίνει καμμίαν στιγμὴν αὐτῆς, ὥστε νὰ συνδεθοῦν μὲ αὐτὴν καὶ ὑπὲρ αὐτῆς νὰ ἐξασκηθοῦν δικαιώματα, καὶ κηρύττει τὸν καταδικασθέντα εἰς τὸ ἐξῆς ἀνίκανον νὰ κληρονομήσῃ. Ἀς προσθέσωμεν ὅτι, ἐὰν ὁ καταδικασθεὶς ἀποκατασταθῇ, δὲν δύναται ν' ἀπαίτησῃ τὰς εἰς τὸ μεταξύ ὑπὲρ αὐτοῦ ἀνοιχθείσας κληρονομίας, διότι ἦτο τότε ἀνίκανος καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς καταδικαστικῆς ἀποφάσεως μένουσιν διὰ τὸ μεταξύ ἰσχυρά.

Ὅλα ταῦτα μᾶς πείθουν ὅτι τὸ σύστημα τῶν ἀφάντων δὲν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς τύπος, διότι περιέχει τὴν πρόληψιν τοῦ θανάτου, ἣτις εἶναι ἄλλη φάσις τοῦ πολιτικοῦ θανάτου. Ἐκτὸς τοῦτου εἶναι ἀντιφατικὸν ὡς πρὸς μὲν τὴν περιουσίαν νὰ θεωρῇται τις νεκρὸς, ὡς πρὸς δὲ τὴν οἰκογένειαν ζῶν. Συνεπέστερον εἶναι τὸ σύστημα τῆς ἀπαγορεύσεως.

Ἀπὸ ὅλας τὰς μνησθείσας ἀντιφάσεις ἐξερχόμεθα καθὼς θεωρῶμεν τοὺς κληρονόμους τοῦ καταδικασθέντος ἐπιμελητάς τῆς περιουσίας του καὶ ἐνεργοῦντας τὰ δικαιώματά του ⁽¹⁾, τὰ ὁποῖα διαχειρίζονται καθὼς ἐκεῖνα τοῦ ἀπηγορευμένου. Τότε ὅλοι αἱ εἰς τὸ μεταξύ λαβοῦσαι τὴν ἀρχὴν των κληρονομίαι δὲν ἀποβάλλονται καὶ ἀποφεύγομεν προλήψεις, αἵτινες ἀνατρέπουν τὴν τάξιν τῆς φύσεως. Πραγματικῶς ἡ πρόληψις τοῦ θανάτου εἶναι μόνον ἀπαγορεύσις, ἀφοῦ δὲν ἐκτείνεται ἐπὶ τῶν σχέσεων τῆς οἰκογενείας. Καὶ ἄλλο σημαντικὸν προτέρημα ἔχει τὸ σύστημά μας, ὅτι τώρα ἔχομεν ἀρχὰς διὰ νὰ ἀποφασίσωμεν περὶ τῆς διαθήκης τοῦ καταδικασθέντος. Ἡ πρόληψις τοῦ θανάτου δὲν ἀρκεῖ διὰ νὰ καταστρέψῃ τὴν πρὶν διαθήκην τοῦ καταδικασθέντος, καθὼς ἀποφασίζει ὁ Σαρδικὸς νόμος, πρέπει νὰ προσθέσωμεν εἰς αὐτὴν καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀνικανότητος. Τότε ἐφαρμόζεται τὸ ἀξίωμα, ὅτι θεωροῦνται ὡς μὴ γεγραμμένα ὅσα φθάνουσιν εἰς κατὰστασιν, ἐξ ἧς δὲν ἠδύναντο νὰ λάβουν ἀρχὴν ⁽²⁾. Ἡ πρόληψις

(1) Τοῦτον τὸν χαρακτήρα ἔχουν καὶ οἱ κληρονόμοι τοῦ ἀφάντος, Code civil, art. 125. La possession provisoire ne sera qu'un dépôt. Μόνον οἱ δὲν ἐνεργοῦν τὰ δικαιώματα, τὰ ὁποῖα τὸν ὑποθέτουν ζῶντα.

(2) L. 3 § 2 D. (34, 8). Nam quae in eam causam parvenerunt a qua incipere non poterant pro non scriptis habentur. B. XLIV. 18, 39.

ψις τοῦ θανάτου δὲν ἀρκεῖ διὰ νὰ ἐξηγήσῃ ὅλους τοὺς προσδιορισμοὺς τοῦ νόμου. Εἶναι ἡναγχασμένος ὁ Σαρδικὸς νόμος, καθὼς καὶ πᾶσα νομοθεσία, νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τὸν καταδικασθέντα εἰς τοιοῦτον βαθμὸν τὸ δικαίωμα τῆς διαθήκης διὰ τὸ μετὰ ταῦτα, διότι πῶς θέλει διαθέσει περὶ τῆς περιουσίας ἐκεῖνος, εἰς τὸν ὅποιον πλέον δὲν ἀνήκει, πολὺ ὀλιγώτερον ἐκεῖνος, ὅστις πρὸ πολλοῦ θεωρεῖται νεκρός. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ θάνατος εἶναι ἀπλῆ πρόληψις, δὲν ἀρκεῖ, ὥστε προστίθεται καὶ ἡ ἀνικανότης καὶ τότε ἀκυροῦται καὶ ἡ πρὶν διαθήκη, χωρὶς ἄλλος κανεὶς λόγος νὰ τὸ ὑπαγορεύῃ. Διὰ τοῦ συστήματος τῆς ἀπαγορεύσεως ἡ πρὶν διαθήκη μένει ἰσχυρά, διότι ἡ ἀπαγορεύσις ἀφαιρεῖ τὴν ἰσχὺν ἀπὸ τὴν θέλησιν τοῦ ἀπαγορευθέντος. Ἡ πρὸ τῆς ἀπαγορεύσεως του ἐκφρασθεῖσα θέλησίς του εἶναι τοιοῦτοτρόπως ἡ τελευταία ⁽¹⁾. Τὸ σύστημα τῆς ἀπαγορεύσεως ὡς συνεπέστερον δύναται καὶ πλέον συντόμως νὰ διατυπωθῇ. Εἶναι ἀληθές, ὅτι τὸ προτεινόμενον σύστημα εἶναι σύνθετον, διότι ἔχει βάσιν τὴν ἀπαγόρευσιν, καθ' ὅσον πρόκειται περὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τοῦ καταδικασθέντος, καθ' ὅσον ὅμως ἀφορᾷ τὴν διοίκησιν τῆς περιουσίας του, ἀκολουθεῖ τοὺς περὶ ἀφάντων κανόνας. Ἄλλ' ἡ σύνθεσις αὕτη δὲν περιέχει σύγκρουσιν, διότι ἀντὶ τοῦ ὑποτιθεμένου θανάτου τῶν ἀφάντων, ἐνταῦθα αἰτία τῆς παρομοίας διοικήσεως εἶναι ἡ ἀπαγόρευσις. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον οἱ κληρονόμοι εἶναι μόνον διαχειρισταὶ καὶ δὲν ἀντιπροσωπεύουν τὸν ἀπαγορευόμενον. Διὰ τὴν παράστασιν τοῦ ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν προσωπικὴν του κατάστασιν, εἶναι ἀναγκαῖος διορισμὸς κηδεμόνος, καὶ τότε ἐχαράχθησαν ἀκριβῶς τὰ ὅρια. Ἄν ἐξετάσωμεν ἀκριβῶς, καὶ ὁ Σαρδικὸς νόμος μόνον τὸ περὶ διοικήσεως ἠθέλησε νὰ λάβῃ ἐκ τοῦ συστήματος τῶν ἀφάντων, διὰ νὰ μὴ εἰσαγάγῃ ἐνταῦθα νέους κανόνας καὶ ἐπαυξήσῃ τοῦ νόμου τὰ κεφάλαια· ἀλλ' ὑπερέβη τὰ ὅρια, τὰ ὅποια ὑπαγορεύει ἡ φύσις τοῦ πράγματος, καὶ παρεσύρθη μᾶλλον ἀπὸ τῆς ἀναλογίας τὴν συνέπειαν, παρ' ἀπὸ τὴν ἐνταῦθα ἀναγκαίαν ἀρχήν, ὅταν καθ' ὅλα ἐξωμοίωσε τοὺς καταδικούς μὲ τοὺς ἀφάντους. Καὶ κυρίως, ἀφοῦ ἡ ἡθικότης τοῦ προσώπου δὲν δύναται νὰ προσβληθῇ, μόνη ἡ ἀπόσπασις ἀπὸ τὴν

(1) L. 18 pr. D. (28, 1). Quod tamen interdictione vetustius habuerit testamentum hoc valebit. B. XXXV. 1, 18.

περιουσίαν εἶναι τὸ ζητούμενον (postulatum). Εἶναι ὅμως περίεργον νὰ ἐπενεργῇ αὕτη τοιοιτοτρόπως ἐπὶ τῆς τύχης τοῦ προσώπου, ὥστε νὰ ἐπιφέρῃ τὴν ἀπόσθεσίν του ἐκ τοῦ μέσου τῶν ζώντων. Ὅταν γίνηται χρῆσις ἀναλογίας, πρέπει νὰ μὴ λησμονῶνται οἱ χαρακτηῖρες τῆς διαφορᾶς, ἄλλως ἡ ἀναλογία γίνεται ταυτότης. Ἡ συνέπεια τῆς ἀναλογίας εἰσήγαγε πάλιν τὴν παρὰ φύσιν σύγχυσιν μεταξὺ ζωῆς καὶ θανάτου, ἣτις μὲ τὴν κατάργησιν τοῦ πολιτικοῦ θανάτου ἔπρεπε διὰ πάντοτε νὰ παύσῃ. Ἐξ αἰτίας τῆς τοιαύτης προλήψεως ὁ Σαρδικὸς νόμος περιέπεσεν εἰς ἀντιφάσεις, τὰς ὁποίας ἐμνημονεύσαμεν, καὶ αἵτινες τοῦτο μόνον μᾶς δεικνύουν ὅτι τοιαύτας προλήψεις δὲν δύναται τις νὰ ἐξακολουθήσῃ ἀκινδύνως. Ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ πραγματικότης δὲν καλύπτονται εὐκόλως καὶ θέλουν εὖρεϊ ἐνταῦθα ἢ ἐκεῖ διάβασιν, ὅσον καὶ ἂν προσεπάθῃσεν ὁ νομοθέτης νὰ τὴν καταστήσῃ στενὴν.

Ἡ γνώμη, ὅτι ἡ πρὶν διαθήκη πρέπει νὰ μένῃ ἰσχυρά, καθὼς προσέτι καὶ αἱ μεταξὺ κληρονομίαι νὰ ἀποκτῶνται εἰς τὸν κατὰδικον, δὲν εἶναι νέα. Τέσσαρα μέλη τῆς Γαλλικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ 1834 (1) ἐντόνως τὴν ὑπεστήριζαν, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἤθελον μόνον νὰ ἰσχύουν αἱ διανομαὶ τῆς περιουσίας τῶν ἀνιόντων μεταξὺ τῶν κατιόντων (2). Τὴν ἀπαγόρευσιν ἀπέρριψαν οἱ Γάλλοι, διότι δὲν ἐπένωσαν νὰ τὴν συνδυάσουν μὲ τὸ σύστημα περὶ τῆς διοικήσεως τῶν ἀψάντων. Τοιοιτοτρόπως ἐνίοτε καὶ τὰ σύνθετα δύνανται νὰ εἶναι τὰ πλέον ἀπλά. Ἀλλὰ καὶ κατ' ἄλλον λόγον γίνεται ἀπλούστερον τὸ προτεινόμενον σύστημα, διότι εὐρίσκεται ὡς πρὸς τὸ ἐν στοιχείῳ του, ὡς πρὸς τὴν ἀπαγόρευσιν, ἤδη καθιερωμένον ἀπὸ τὴν ποινικὴν νομοθεσίαν μας. Κατὰ τὸ ἄρθρον 25 ὁ εἰς εἰρκτὴν ἢ εἰς πρόσκαιρα δεσμὰ καταδικασθεὶς εὐρίσκεται, καθ' ὅσον χρόνον διαρκεῖ ἡ ποινή, εἰς κατὰστασιν νομίμου ἀπαγορεύσεως. Θέλομεν ἔχει ἐπομένως κοινὴν βάσιν τὴν ἀπαγόρευσιν, καὶ ἡ διοίκησις τῆς περιουσίας θέλει εἶναι δύο εἰδῶν. Ἐπὶ τῶν προσκαίρων ποινῶν θέλει ἐνεργεῖσθαι κατὰ τὸ μνησθὲν ἄρθρον 25 διὰ κηδεμόνων, ἐπὶ δὲ τῶν διὰ βίου διὰ τῶν κληρονόμων. Καθὼς παραπέμπει ὁ νόμος ἤδη εἰς τὸ ἀλλαχοῦ ἀνεπτυγμένον σύστη-

(1) Moniteur du 16 Février 1834. Ἡ ἐπιτροπὴ συνέκειτο ἀπὸ 9 μέλη.

(2) Code civil, 1075, 1076.

μα τῶν κληθεμένων διὰ τὴν ἀπαγόρευσιν ἐπὶ προσκαίρου ποινῆς, οὕτω δύναται νὰ παραπέμψῃ εἰς τοὺς ἀφάντους διὰ τὴν ἀπαγόρευσιν ἐπὶ ποινῇ, ἥτις περιπλέκει ὁλόκληρον τὴν ζωὴν.

Μίαν μόνην διάκρισιν εἶναι ἀνάγκη νὰ κάμωμεν ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ προσώπου, περὶ τοῦ ὁποίου πρόκειται. Ὅσα διὰ τῶν ἰδρώτων του κερδαίνει ὁ καταδικασθεὶς, δὲν πρέπει ν' ἀρπάζωνται ἀπὸ τοὺς κληρονόμους, ἀλλὰ νὰ συγχωρῇται εἰς τὸν καταδικασθέντα νὰ διαθέτῃ κατὰ τοὺς περὶ δεσμοτηρίων κανονισμούς. Εἶναι τῷ ὄντι ἀπάνθρωπον εἰ ἐντὸς τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἐντελοῦς χρήσεως τῶν δυνάμεών των ζῶντες νὰ καιροφυλακτοῦν εἰς τὰς θύρας τῶν δεσμοτηρίων διὰ ν' ἀφαιροῦν τὴν μόνην καὶ εὐτελῆ παρηγορίαν τοῦ καταδικασθέντος. Ἐκτὸς τούτου, καθὼς ἀνωτέρω ἐσημειώσαμεν, ἡ βεβαιότης διὰ τὸν καταδικασθέντα ὅτι δύναται ν' ἀποκτήσῃ τι διὰ τῆς ἐργασίας του, μεταδίδει εἰς αὐτὸν ἠθικὰ αἰσθήματα. Πόσῃν προσήλωσιν δικαίως αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸ προῖόν των κόπων του, καὶ ποία βία γίνεται εἰς αὐτόν, ὅταν τοῦ τὸ ὑστεροῦν; Ἰδιαιτέρᾳ διάταξις περὶ τούτου εἶναι ἀναπόφευκτος.

Ἀνακεφαλαιοῦντες ὅλα ταῦτα ἐννοοῦμεν λοιπὸν καταλλήλους τὰς ἐξῆς διατάξεις·

1. Ὁ εἰς θάνατον ἢ εἰς ἰσόβια δεσμὰ καταδικασθεὶς εἶναι εἰς κατὰστασιν νομίμου ἀπαγορεύσεως.

2. Ἡ διαχείρισις τῆς περιουσίας τοῦ καταδικασθέντος δίδεται εἰς τοὺς ἐξ ἀδιαθέτου κληρονόμους αὐτοῦ, οἵτινες ἐνεργοῦν δικαστικῶς καὶ ἐξωδίκως ὅλα τὰ δικαιώματα καὶ τὰς ὑποχρεώσεις του.

3. Οἱ ἐξ ἀδιαθέτου κληρονόμοι ὀφείλουν νὰ λάβωσι διὰ τοῦ δικαστηρίου τῶν πρωτοδικῶν τὴν διακατοχὴν τῆς περιουσίας τοῦ καταδικασθέντος, ἀφ' οὗ δώσωσι τὴν παρὰ τοῦ δικαστηρίου προσδωρισθεῖσαν ἐγγύησιν πρὸς ἀσφάλειαν τῆς διαχειρίσεως τῶν κτημάτων, καὶ ἐκπληρώσωσι προσέτι ὅσα τὸ ἄρθρον 126 τοῦ Γαλλικοῦ πολ. νόμου ὀρίζει περὶ τῶν ἐγκαταστάσεων εἰς τὴν προσωρινὴν διακατοχὴν τῆς περιουσίας τῶν ἀφάντων.

4. Οἱ λαβόντες τὴν διαχείρισιν τῆς περιουσίας τοῦ καταδικασθέντος κληρονόμοι ἀπολαύουν ὅλων τῶν καρπῶν καὶ δὲν ὑποχρεοῦνται ποτὲ εἰς οἰανδήποτε ἀπόδοσιν αὐτῶν.

5. Ἄν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς νομίμου ἀπαγορεύσεως ἀναφανῶ-

σιν ἄλλοι κληρονόμοι, ἀποβάλλουν τῆς διαχειρίσεως τοὺς ἤδη ἐγκαταστάνας ἢ συντρέχουν μὲ αὐτοὺς καθ' ὅσον ἤθελον εἶσθαι πλησιεστέρου ἢ τοῦ αὐτοῦ βαθμοῦ, δὲν δύνανται ὁμῶς νὰ ἀπαιτήσωσιν ἀπόδοσιν τῶν ἤδη ἀποκτηθέντων καρπῶν.

6. Ἄν δὲν ὑπάρχωσι κληρονόμοι ἢ οἱ ὑπάρχοντες δὲν ζητῶσι τὴν ἐγκατάστασιν εἰς τὴν κατοχὴν, ἢ δὲν ἐκπληρῶσι τὰς περὶ τοῦτου διατεταγμένας διάτυπώσεις, διορίζεται παρὰ τοῦ δικαστηρίου τῶν πρωτοδικῶν κηδεμὼν τοῦ ἀπηγορευμένου κατ' αἵτησιν παντός ἔχοντος συμφέρον ἢ κατὰ πρότασιν τοῦ εισαγγελέως.

Οἱ κληρονόμοι ὁμῶς τοῦ καταδικασθέντος δύνανται ἐμφανιζόμενοι καὶ ἐκπληροῦντες τὰς ἐπιβαλλομένας αὐτοῖς ὑποχρεώσεις νὰ λάβωσιν ἐν παντὶ χρόνῳ τὴν διαχείρισιν τῆς περιουσίας του.

7. Ὁ εἰς κατάστασιν νομίμου ἀπαγορεύσεως εὐρισκόμενος δὲν δύνανται νὰ κάμῃ διαθήκην.

8. Ἡ σύζυγος τοῦ καταδικασθέντος δύναται νὰ ζητήσῃ τὸν χωρισμὸν τῶν κτημάτων.

9. Ἡ σύζυγος τοῦ καταδικασθέντος δύναται, ἂν ὑπάρχῃ μεταξύ αὐτῶν κοινοκτημοσύνη, νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν κληρονόμων εἰς τὴν κατοχὴν, ζητοῦσα νὰ λάβῃ ἢ νὰ διατηρήσῃ τὴν διαχείρισιν τῆς περιουσίας.

10. Ἀπαντα τὰ ἀνωτέρω ὠρισμένα ἀποτελέσματα νομίμου ἀπαγορεύσεως ἄρχονται ἀφ' ἧς δημοσιευθῇ ἢ κατ' ἀντιμωλίαν καταδικαστικὴ ἀπόφασις, ἂν ἐπικυρωθῇ ὑπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου.

11. Αἱ ἐρήμην καταδικαστικαὶ ἀποφάσεις συνεπάγουσι τὰνωτέρω ὠρισμένα ἀποτελέσματα, ἀφ' ἧς κατασταθῶσι τελεσιδίκιοι, κατὰ τὸ ἄρθρον 466 τῆς Ποινικῆς Δικονομίας.

12. Τὰ ἀποτελέσματα ταῦτα παῦσιν, ἀφ' ἧς ὁ ἐρήμην καταδικασθεὶς παραστὰς ἐκουσίως ἢ συλληφθεὶς φυλακισθῇ.

13. Ἄν ὁ καταδικασθεὶς παραστὰς ἐκουσίως ἢ συλληφθεὶς φυλακισθῇ ἢ ἀποθάνῃ ἐντὸς πέντε ἐτῶν ἀπὸ τῆς τελεσιδικίας, οἱ λαβόντες τὴν διαχείρισιν τῆς περιουσίας του κληρονόμοι ὀφείλουν νὰ ἀποδώσωσι τὰ τρία τέταρτα τῶν καρπῶν, τοὺς ὁποίους ἀπέλαυσαν κατὰ τὸ διάστημα τῆς διαχειρίσεώς των.

14. Τὰ ἐν τοῖς ἄρθροις 25 καὶ 26 τοῦ Ποινικοῦ Νόμου ὠρισμένα περὶ τῶν εἰς πρόσκαιρα δεσμὰ ἢ εἰς εἰρκτὴν κατ' ἀντιμωλίαν κατα-

δικαζομένων ἐφαρμόζονται καὶ εἰς τοὺς ἐρήμην εἰς μίαν τῶν αὐτῶν
ποινῶν καταδικασθέντας. (*)

(*) Ὁ πολιτικός θάνατος κατηργήθη διὰ τοῦ Ψηφίσματος τῆς 31 Ὀκτωβρίου 1862
καὶ διὰ τοῦ ἄρθρου 18 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1864.

ΠΕΡΙ ΦΥΛΑΚΩΝ (*)

(Ἀπηγγέλθη ἐν τῷ Ἀθηναίῳ)

Ἐντιμότατοι Κύριοι καὶ Κυρίαι,

Ἀποτεινόμενος εἰς ἀκροατήριον, τὸ ὅποῖον περικαλλύνουν προκαθή-
μεναι φιλομαθεῖς Κυρίαι, μετὰ δειλίας μὲν, ὅσης πρέπει ἐνώπιον αὐτοῦ,
ἀλλὰ μὴ ἔχων λόγον ν' ἀποποιηθῶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς δοθείσης ὑπο-
σχέσεως, κατόπιν τοσούτων ἐπαξίως ὑπουργησάντων τὸ καθ' ἑαυτοὺς
ἐζήτησα θέμα δυνάμενον νὰ εὕρῃ ἡχῶ εἰς εὐαισθητοὺς καρδίας, καὶ μὴ
ἀπομακρυνόμενον τοῦ συνήθους κύκλου τῆς καθ' ἡμέραν μελέτης.

Τοιοῦτον ἔκρινα τὸ περὶ φυλακῶν καὶ καταδίκων, ὡς ἀναφερόμενον,
εἰς τὰς ἀνθρώπων ἀξίωσις οἴκου, εἴτε διὰ τὰ ἀμαρτήματα, εἰς ἃ ἐξώ-
κειλαν, εἴτε διὰ τὰ παθήματα, εἰς ἃ εἶναι πρὸς τιμωρίαν ἐκτεθει-
μένοι.

Δὲν προτίθεμαι ν' ἀναμίσξω ζοφερά χρώματα, διὰ νὰ συνθέσω κα-
ταπληκτικὴν εἰκόνα τῶν ἡμετέρων φυλακῶν, ἥτις δὲν εἶναι δυνατόν
νὰ παραστήσῃ τὴν πραγματικὴν ἀλήθειαν. Αὕτη πρόκειται ἐνώπιον τῶν
ὀφθαλμῶν ἡμῶν, καὶ παντὸς εὐαισθήτου ἀνθρώπου ταραττεῖ τὴν καρ-
δίαν.

Ὅστις ἐξ ἡμῶν μάλιστα εἶχεν εὐκαιρίαν νὰ ἐπισκεφθῇ τὰ Σωφρο-
νιστήρια Κερκύρας καὶ Κεφαλληνίας, δὲν ἠδυνήθη βεβαίως νὰ μὴ ὑπο-
κύψῃ εἰς τὴν ἐντύπωσιν, τὴν ὁποίαν προκαλεῖ ἡ ἀντίθεσις συστήματος
μεταχειριζομένου τὸν ἄνθρωπον ὡς ὃν λογικόν, παραβαλλομένου πρὸς
τὰ ἡμέτερα καταγώγια, ἐντὸς τῶν ὁποίων ὁ ὅμοιος ἡμῶν ρίπτεται ὡς
ὃν οὐτιδανόν καὶ ἀπόβλητον.

Ἀπέχω τοῦ νὰ ταραξῶ τὸν νοῦν ὑμῶν διὰ τῆς εἰκόνης τοῦ ἀλγει-

* Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Π α ν δ ὡ ρ α, τ. ΙΖ' φυλλ. 396 (1866).

νοῦ καὶ ἀποτροπαίου τούτου θεάματος δι' ὀλίγων ὅμως λέξεων, ὅσον ἔνεστιν ἐκφραστικῶν, δύναμαι νὰ εἶπω περὶ τῶν φυλακῶν τούτων ὅτι, ἂν ὁ νομοθέτης προτίθεται νὰ ἐπαναγάγῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἀρχικὴν ἀγριότητα πρὸ πάσης κοινωνίας, δὲν δύναται ἐπιτυχέστερον νὰ κατορθώσῃ τὸ σκοπούμενον, ὅσον διὰ τοιούτων εἰρκτῶν.

Κατὰδίκαιοι συσσωρευόμενοι ἀναμίζῃ, ἐν στενῷ καὶ πνιγρῷ τόπῳ, ἔνθα οὐδεμία γίνεται φροντίς καθαρᾶς διαίτης, ἐν ἀδιαλείπτῳ ἀργίᾳ καὶ ἀπραξίᾳ βαττολογούντες ἀπὸ πρωίας μέχρις ἑσπέρας, εἰς οὐδεμίαν ὑποβαλλόμενοι πνευματικὴν ἐπιμέλειαν, ὅλως παρημελημένοι, ἐνίστα ἡμίγυμνοι καὶ κατεσκληρότες, ἀναμείνοντες

πῆποτε μόχθων

χρὴ τέρμα τῶν δ' ἐπιτεῖλαι

ὡς θηρία πρίοντες τοὺς ὀδόντας, διότι καὶ αὐτοὺς ὁ στεναγμὸς ἐσθῆσθη ἐν τῇ ἀποσκληρύνσει τῆς καρδίας, ὅταν, εἴτε διὰ τοῦ πέρατος τῆς ποινῆς, εἴτε διὰ τῆς χάριτος, ἐπανέρχωνται πάλιν εἰς τὴν κοινωνίαν, ποῖα αἰσθήματα φέρουν μεθ' ἑαυτῶν, ποῖας νοσηρᾶς ὕλης ἐνεπλήσθησαν τοιαῦτα ἀκάθαρτα δοχεῖα ;

Ὅσονδῆποτε αὐστηρὸν καὶ ἂν ἐπιζητῶμεν νὰ καταστήσωμεν τὸν νόμον, ὅπως διὰ τῆς αὐστηρότητος καταθραύσῃ τὰς βδελυρὰς διαθέσεις καὶ τὰς ἀνοσίους ῥοπὰς, τί ἄλλο ἀπεργάζεται ἐν τούτοις, πλὴν νὰ καταστήσῃ τοὺς κακοὺς χείρυνας, καὶ νὰ διασκορπίσῃ εἰς τοὺς κόλπους τῆς κοινωνίας τέρατα φρικωδέστερα ἐκείνων ὅσα παρέλαθεν ;

Ἐπιτείνοντες οὕτω πως, πρὸς πλείονα ἐπιτυχίαν, τῶν ποινῶν τὸ μέτρον ἀπὸ βαθμοῦ εἰς βαθμὸν, μέχρι τίνος ἄλλου σημείου πιστεύομεν, ὅτι δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν πλὴν αὐτῆς τῆς ἐξοντώσεως ;

Αὕτῃ ἡ ὑπερβολὴ δὲν ἀποδεικνύει τὸν πλημμελεῖ κύκλον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου περιστρεφόμεθα, ἀγνοοῦντες ὅτι, ἅμα ὡς ἐκλείψῃ ὁ ἠθικὸς λόγος μεταξὺ τιμωρουμένου καὶ τιμωρουμένου, ἡ ποινὴ εἶναι ὕλική βία, οὐδὲν παράγουσα ἠθικὸν ἀποτέλεσμα ;

Ἀντὶ νὰ ἐξακολουθήσω τὰς σκέψεις ταύτας, αἵτινες εἶναι αὐτόδηλοι, προτιμότερον νομίζω νὰ ἐξιστορήσω κεφαλαιωδῶς, τί ἡ φιλάνθρωπος μέριμνα περὶ τῶν τιμωρουμένων ἐπενόησε καὶ ἐδίδαξε, καὶ ποίαν ἐπέφερε διόρθωσιν τοῦ ποινικοῦ συστήματος πρὸς ἀναχαίτισιν τοιαύτης βαρβάρου ἐξοντώσεως τοῦ ἀνθρώπου.

Εἰς τὴν ἐλληνικὴν ἀρχαιότητα ἀνατρέχοντες οὐδὲν ἀπαντῶμεν δε-

κύνον φιλόανθρωπον ὑπὲρ τῶν καταδικῶν φροντίδα, οὔτε κατὰ τὸ πνεῦμα ἐκείνου τοῦ πολιτισμοῦ, ὅσον εἶχε σκοπὸν τὸ καλὸν ἀγαθόν, ἦτο τοιοῦτό τι ἐνδεχόμενον· διότι κατὰ τὰς ἰδέας τῶν ἀρχαίων ὁ καταδικαστὴς ἦτον ἄτιμος καὶ ὡς τοιοῦτος εἴργετο τῆς ἀγορᾶς καὶ τῶν ἱερῶν, ὥστε μὴ ἀδικούμενος ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν δόνασθαι δίκην λαβεῖν.

Ἄν κατὰ τὰ μεγάλα Παναθήναια ἀπελύοντο οἱ δι' ἐλαφρὰ πταίσματα δεδεμένοι, ἡ ἰδέα τῆς χάριτος ἦτο ξένη εἰς τὸν ἀρχαῖον πολιτισμόν, καὶ μόνον ἕνεκα μεγάλων πολιτικῶν μεταβολῶν διὰ νόμου ἐδίδετο ἡ ἀμνηστία ὑπὲρ τῆς νικώσης μερίδος.

Οὐδεμίαν ὅμως σημασίαν ἔχει ἡ συμπάθεια τῶν φίλων ὑπὲρ τῶν ἐξοστρακισζομένων ὑπὸ τῶν πατριῶν, κατὰ τὴν εὐμετάβλητον φορὰν τῆς γνώμης τοῦ ἀστάτου λαοῦ.

Οἱ καταδικοὶ ἦσαν δεδεμένοι εἰς Ἀθήνας ὑπὸ τὴν ἐπιμέλειαν τῶν ἑνδεκα, καὶ ἐνθυμούμεθα τὴν περιπαθῆ σκηνὴν ἐν Φαίδωνι τοῦ Πλάτωνος, ὅτε πρῶτ' οἱ ἑταῖροι ἐπεσκέφθησαν τὸν Σωκράτη, καθ' ἣν ἡμέραν ἔπτε τὸ κῶνειον. Πόσον ἀφελῶς παριστάνει ὁ Πλάτων τὸν Σωκράτη τρέχοντα τὸν πόδα ἅμα λυθέντων τῶν δεσμῶν καὶ, ὡς ἂν ἦτο λόγος περὶ ἄλλου ἀνθρώπου, ἐπιφέροντα τὴν παρατήρησιν, ὅτι ἡ ἀλγηδὼν τρέπεται εἰς ἡδονήν. Ἐπειδὴ ὑπὸ τοῦ δεσμοῦ ἦν ἐν τῷ σκέλει πρότερον τὸ ἀλγεῖν, ἤκειν δὴ γαίρεται ἐπακολουθεῖν τὸ ἡδύ.

Πλείονα ἴσως γινώσκουμεν περὶ τῶν Ρωμαίων.

Ὁ Κικέρων, ὡς ἐγγιστα 70 ἔτη πρὸ Χριστοῦ, περὶ ἄλλων πύλων κατηγορῶν τὸν Βερένην, ἰδοὺ πῶς ἀπεικονίζει τὸ ὑπὸ τὴν διοίκησιν αὐτοῦ ἐν Σικελίᾳ δεσμοκτήριον.

Ἄμα ὡς οἱ καταδικοὶ βληθεὺς εἰς τὸ δεσμοκτήριον, ἀπαγορεύεται εἰς τοὺς γονεῖς νὰ ἴδουν αὐτοὺς, ἢ νὰ φέρουν τροφάς, ἢ ἐνδύματα. Αὐτοὶ οἱ γονεῖς, τοὺς ὁποίους βλέπετε (λέγει ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς δικαστάς), ἐκάθηντο πρὸ τῶν θυρῶν τοῦ δεσμοκτηρίου καὶ αἱ μητέρες διενυκτέρευον, οὐδὲν δὲ ἄλλο ἰκέτευον, πλὴν ν' ἀκούσουν τὴν τελευταίαν πνοὴν τῶν ἰδίων τέκνων. Παρὼν ἦτον ὁ δεσμοφύλαξ καὶ ὁ δήμιος. Εἰς πάντας ἐνέπνεε φόβον καὶ τρόμον ὁ βαυδοῦχος Σέστιος, δι' ὃν πᾶς στεναγμός καὶ πᾶσα οὐδὴν ὑπέσχετο βέβαιον κέρδος. Τόσα ἐλάμβανε διὰ νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν εἰσοδὸν, τόσα διὰ νὰ συγχωρήσῃ εἰσαγωγὴν τροφῆς, καὶ οὐδεὶς ἠρνεῖτο τὰ ζητούμενα. Τί προσφέρεις, διὰ νὰ θανατώσω

τόν υἱόν σου διὰ τῆς πρώτης πληγῆς τοῦ πελέκειος; τί διὰ νὰ μὴ ὑποστῇ μακρὰς ὁδύνας;

Δὲν εἶναι ταῦτα ῥητορικά ὑπερβολαί, παραβαλλόμεναι πρὸς ὅσα ἔγραψεν ὁ ἀκριβολόγος Σαλλούστιος 7 ἔτη μετὰ ταῦτα, ὁμιλῶν περὶ τοῦ κυριωτέρου δεσμοτηρίου τῆς Ρώμης. Ἐν τῷ δεσμοτηρίῳ τούτῳ, τῷ καλουμένῳ Τουλλιανῷ, ὑπάρχει χώρος, πρὸς ἀριστερὰν ὁδὸν πόντος ὑπὸ τὴν γῆν. Κύκλῳ ὑψοῦνται τοῖχοι καὶ ἄνωθεν θόλοι ἐκ λίθου, ὥστε τὸ πᾶν ἐν αὐτῷ εἶναι σκότος, ῥυπαρότης, δυσωδία καὶ τρόμος.

Καὶ σήμερον ἔτι ὁ περιηγητής, παρὰ τὴν ἀρχαίαν ἀγορὰν ἐν Ρώμῃ, ἐπισκέπτεται τὸ δεσμοτήριον, ἔνθα ἐκρατοῦντο οἱ κορυφαῖοι τῶν Ἀποστόλων, τοιοῦτον, οἷον περιγράφει ὁ Σαλλούστιος καὶ ἔτι φοβερώτερον, διότι οὐδὲ κλῖμαξ ὑπῆρχεν, ἀλλ' ἄνωθεν διὰ σχοινίου κατεβιβάζοντο οἱ δέσμιοι εἰς φρέαρ λελαξευμένον ἐν τῷ θράχῳ, μεθ' ὃ ἐπετίθετο τὸ πῶμα.

Ἀλλὰ τὰ ῥήματα τοῦ Εὐαγγελίου, τὰ ὅποια οἱ ἐν τῷ δεσμοτηρίῳ τούτῳ καθειρχθέντες κορυφαῖοι τῶν Ἀποστόλων ἦλθον νὰ διδάξουν τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης, ἔμελλον νὰ μεταβάλλουν τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ καὶ πρὸ παντὸς ἄλλου τὸ ἀνθρώπινον φρόνημα.

Ὅταν ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, θέλει εἰπεῖ πρὸς τοὺς ἐκ δεξιῶν· *Ἐπείρασαι γὰρ, καὶ ἐδώκατέ μοι φραγῆν· ἐδίψησα, καὶ ἐποτίσατέ μοι· ἐν φυλακῇ ἤμην, καὶ ἤλθετε πρὸς με.*

Πόσον ἤχησαν οἱ λόγοι οὗτοι εἰς τὰς καρδίας τῶν πρώτων χριστιανῶν μανθάνομεν παρ' ἀψευδοῦς ὡς πρὸς τοῦτο μάρτυρος, τοῦ σαρκαστοῦ ἐκείνου, ὅστις τὰ πάντα ἐξεμυκτήρισε, καὶ ὅσα ἐνόησε καὶ ὅσα δὲν ἐνόησεν, ὅπως καὶ τὸν χριστιανισμόν. Ὁ Λουκιανός, ἐν τῷ περὶ τῆς Περεγρίνου τελευτῆς, ἐξιστορῶν τὸν βίον καὶ τὰς μετατροπὰς τοῦ ὀνομαζομένου παρ' αὐτοῦ Πρωτεύως, ὅστις καὶ τὸν χριστιανισμόν ἡσπάσθη, διηγεῖται, πόσον συνεταράχθησαν οἱ ἀδελφοὶ χριστιανοί, ὅτε ἔνεκεν αὐτῶν ἐβλήθη εἰς τὸ δεσμοτήριον, καὶ πῶς ἐκίνησαν πάντα λίθον πρὸς ἀπολύτρωσιν αὐτοῦ.

«Καὶ ἔνθεν μὲν εὐθύς ἦν ὅρᾳ παρὰ τῷ δεσμοτηρίῳ περιμένοντα γραῖδια, χήρας τινὰς καὶ παιδία ὀρφανὰ, οἱ δὲ ἐν τέλει αὐτῶν (δηλ. οἱ πρεσβύτεροι) καὶ συνεκάθευδον ἔνδον μετ' αὐτοῦ, διαφθείροντες τοὺς δεσμοφύλακας· εἴτε δεῖπνα ποικίλα εἰσεκομίζετο (ὃ ἐστὶν αἱ ἀγάπαι), καὶ λόγοι ἱεροὶ αὐτῶν ἐλέγοντο· καὶ μὴν τῶν ἐν Ἀσίᾳ πό-

λεών ἐστὶν ὧν ἡμὸν τινες τῶν χριστιανῶν στελλόντων ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, βοηθήσοντες καὶ ξυναγορεύοντες καὶ παραμυθησόμενοι τὸν ἄνδρα· ἀμύχανον δὲ τι τὸ τάχος ἐπιδείκνυνται, ἐπειδὴν τι τοιοῦτον γένηται δημόσιον».

Ἐκπλήξιν ἔφερεν εἰς τοὺς ἐθνικοὺς ἡ ταχύτης τῶν ἐράνων καὶ ἡ ἀφθονία, καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὀβολοῦ τῆς χήρας !

Ἐκ τῶν Πράξεων καὶ τῶν ἐπιστολῶν τῶν Ἀποστόλων γινώσκουμεν, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς ἐκράτησαν αἱ τοιαῦται χρηματικαὶ λογίαι πρὸς περὶ-θαλψιν τῶν πασχόντων, καὶ μάλιστα ἐν Ἱερουσαλὴμ. Περὶ τῆς διανομῆς καὶ διαχειρίσεως τῶν ἐράνων ἐφρόντιζον ἰδίως οἱ διάκονοι καὶ αἱ διακόνισσαι, καὶ διὰ τοῦτο ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν Ἀποστόλων ἀναγινώσκουμεν «εἰς διακονίαν πέμψαι τοῖς κατοικοῦσιν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ».

Πόσον ἀκάματοι ἦσαν εἰς τὴν φροντίδα ταύτην οἱ διάκονοι βλέπομεν ἐν μαρτυρολογίᾳ τῆς Περπετούης, ἀπαχθείσης εἰς τὸ δεσμοκτήριον ἐν Ρώμῃ, ἐν ἔτει 202, ἐνθα αὕτη λέγει·

«Νέα κατέλαθέ με φροντίς ἕνεκα τοῦ βρέφους μου, ὅτε μ' ἐπεσκέ-φθησαν οἱ διάκονοι Τέρτιος καὶ Πομπώνιος, ὧν εἶη τὸ ὄνομα ἡύλογη-μένον καὶ μὲ ὑπέρητησαν, λαθόντες ἐπὶ ἀμοιβῇ τὴν ἄδειαν συνδιαλέ-ξεως ἐν ὁματίᾳ ἀνετωτέρῳ τοῦ δεσμοτηρίου. Τὸ θηλάζον βρέφος μου δὲν εὗρισκε πλέον τροφήν. Ἀλγοῦσα δι' αὐτὸ πολλὰ ἔλεγον εἰς τὴν μητέρα μου, καὶ τὸν ἀδελφὸν παρηγόρουν καὶ εἰς ἀμφοτέρους πολλὰ παρήγγελλον διὰ τὸν υἱόν μου. Ἄλλ' ὅσον ἔβλεπον αὐτοὺς θλιβομέ-νους δι' ἐμὲ, ἠῤῥαεν ἡ θλιψίς μου. Πολλὰς ἔτι ἐταλαιπωρήθην ἡμέ-ρας, μέχρις οὗ μ' ἐδόθη ὁ υἱός μου καὶ ἔκτοτε ἀνέρρῳσα, μὴ τηκο-μένη ὑπὸ τῆς περὶ αὐτὸν μερίμνης, ὥστε τὸ δεσμοκτήριον μ' ἐφάνη ὡς ἀνάκτορον, τὸ ὅποιον δὲν ἠύχόμην πλέον νὰ μεταλλάξω».

Ἐν τοιαύταις καρδίαις διέλαμπε τὸ μέγεθος τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ διὰ τοιούτων φωτεινῶν παραδειγμάτων ἐνικήθη ἡ ἀνθρωπίνη σκλη-ροκαρδία.

Μὴ νομίσωμεν ἐν τούτοις ὅτι κατώτερος ἦτον ὁ ζήλος τῶν διακο-νισσῶν. Ὁ σοφιστὴς *Λιβάνιος*, ὅστις ἦτο πολέμιος τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐν τῷ ἀπαγγελθέντι πρὸς τὸν Μ. Θεοδόσιον λόγῳ, ἐν ἔτει 380, περὶ τῶν δεσμοτῶν, διὰ πολλοὺς λόγους ἀξιοπεριέργῳ, διὰ ν' ἀπεικονίσῃ τὴν ἄκραν τῶν δεσμοφυλάκων αἰσχροκέρδειαν, παριστάνει αὐτοὺς λέγοντας πρὸς τοὺς στενάζοντας ἐν δεσμοῖς, ἀλλ' οὐδὲν ἔχοντας νὰ

προσφέρουν, «διατί οὐ καλεῖς διὰ τῶν ἐξιόντων γυναῖκα δεῦρο τῶν ἐπὶ φιλανθρωπία φιλοτιμουμένων (ὁγλ. διακόνισσαν), εἴτ' αὐτῆς πρὸς τὰ γόνατα προσπεσὼν, πείθεις προσαιτούσαν ἄγειν τί σοι ; »

Ἡ ἐν καιρῷ τῆς καταδρομῆς ἀναπτυχθεῖσα φιλευσπλαγχνία ὑπὲρ τῶν ἐν δεσμοῖς ἦτον ἀκμαία, ὅτε ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἔθεσε τὸν θρόνον τῶν Καισάρων ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ χριστιανισμοῦ.

Φιλοτιμούμενος ὁ πρῶτος οὗτος χριστιανὸς Αὐτοκράτωρ νὰ εἰσάξῃ τὸ πνεῦμα τῶν θείων δογμάτων εἰς τὴν νομοθεσίαν, πολλὰς ἐξέδωκε διατάξεις ἀφορώσας τοὺς ἐν δεσμοῖς, τὰς ὁποίας καὶ ὁ Θεοδόσιος κατέστρωσεν ἐν Κώδικι, καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν παρέλειψεν, ἐν μέρει δὲ καὶ ἐν τοῖς Βασιλικαῖς, ἐπὶ Βασιλείου καὶ Λέοντος, εὐρίσκωμεν.

Πολλὰ ἐν ταῖς διατάξεσι ταύταις παραγγέλλονται εἰς τοὺς δικαστὰς περὶ ταχείας ἐκδικάσεως, περὶ διαχωρίσεως τῶν φύλων ἐν τοῖς δεσμωτηρίοις, περὶ καθαριότητος, διαίτης καὶ τροφῆς, περὶ ἐπιτηρήσεως τῶν προϊσταμένων. Πρὸς τοῦτο ὀφείλουν οἱ δικασταὶ νὰ ἐπισκέπτωνται τὰ δεσμωτήρια κατὰ πᾶσαν Κυριακὴν, ζητοῦντες τὴν προσαγωγὴν τῶν κρατουμένων, καὶ ἐρωτῶντες αὐτοὺς ἂν λαμβάνουν τὰ νενομισμένα.

Καὶ οἱ ἐπίσκοποι προσκαλοῦνται κατὰ Τετράδα καὶ Παρασκευὴν, νὰ ἐπισκέπτωνται τὰς φυλακὰς, ἐξετάζοντες ἕκαστον, διατί ἐνεβλήθη, καὶ διὰ τὴν ῥαθυμίαν τῶν ἀρχόντων, ὅταν βραδύνῃ ἡ ἐκδίκασις τῶν ὑποδίκων, δυνάμενοι νὰ μὴγύουν εἰς βασιλέα.

Ἡ γενικὴ παρακμὴ, ἥτις κατέλαβε τὴν χριστιανικὴν κοινωνίαν, κινδυνεύουσαν ἐκ τῶν βαρβαρικῶν ἐπίδρομῶν, ἐμάρανε πᾶσαν δύνανιν.

Δὲν εἶναι δίκαιον ἐν τούτοις νὰ μεμφθῶμεν τοὺς Βυζαντινοὺς Αὐτοκράτορας, ἂν οὐδὲν ἔπραξαν, ἀναλογιζόμενοι ὅτι τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ', καθ' ὃν ἐκλήθη ὁ ΙΖ' αἰὼν, αὐτὸς ὁ αἰὼν τῶν γλαφυρῶν τρόπων καὶ τῆς εὐγενοῦς κομψότητος μετὰ μεγαλείου καὶ δόξης, οὐδὲν ἄλλο ἀπομνημονεύει ἡ ἱστορία περὶ ταιαύτης ὄντως βασιλικῆς μερίμνης, ἢ ὅτι ἐν ἔτει 1670, διετάξεν, ὅτι ἡ ἐπίσκεψις τῶν φυλακῶν δὲν ἀπόκειται εἰς μόνους τοὺς Εἰσαγγελεῖς, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς Ἐπισκόπους, συμφώνως πρὸς τὴν τελευταίαν διάταξιν τοῦ Κώδικος de custodia reorum (ὁγλ. τοῦ Μ. Κωνσταντίνου), dont l'original est en grec et qui a été traduite en latin.

Πολλοὶ τῶν ἐν παρῇ ᾧ αἰῶνες μέχρις οὗ ὁ χριστιανισμὸς ὑποτάξῃ

εἰς τὸ πνεῦμα τῆς φιλάνθρωπίας τὰς νέας κοινωνίας, ὅσαι ἀνεβλάστησαν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἀρχαίου κόσμου.

Οὐχ ἥττον ἡ φιλάνθρωπος γνώμη ὑποφαίνεται καὶ ἐν αὐτῷ τῷ μεσαίῳ, ἰδίως ἐν ταῖς ἰταλικαῖς πόλεσιν, θπου ἀπαντῶμεν μεταξὺ ἄλλων ἀρχὰς αἰρετάς, ἐχούσας τὴν περὶ τῶν ἐν δεσμοῖς φροντίδα (Protettori, avvocati de poveri carcerati—Congregatio Protectorum carceratorum—Confraternità della Misericordia—Confréries de la Miséricorde ἐν Λουγδούφ).

Καὶ ἐν τῇ θεοκρατούμενῃ Ρώμῃ, ὅθεν ἐξέλιπε τὸ ἔθος τῆς ὑπὸ τῶν Ἐπισκόπων ἐπισκέψεως τῶν φυλακῶν. — Visite graziose.

Ἄλλ' ὅσον βραδύτερον ἀνέλαμψαν αἱ φιλάνθρωπικαὶ ἰδέαι, ἐπὶ τοσούτον δραστικώτερον προσέβησαν φωτίζουσαι τὸ κοινὸν πνεῦμα.

Ἀξιοσημεῖωτον εἶναι ὅτι ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ δύο σπάνιοι ἄνδρες διὰ τὸ ἀκάματον τοῦ ζήλου ἐκ τοῦ αὐτοῦ σχεδὸν παθήματος ἔλαβον τὸ ἐνδύσιμον πρὸς ἐπιχείρησιν ἀποτελεσματικοῦ κηρύγματος, τὸ ὅποῖον θέλει παραμένει ἀνεξάλειπτον ἐν τῇ μνήμῃ τῆς εὐγνώμονος ἀνθρωπότητος.

Ὁ μὲν Ἅγιος Βικέντιος τοῦ Παύλου (St. Vincent de Paul) κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα, μόλις ἔφηθος συλληφθεὶς ὑπὸ πειρατῶν καὶ μεταχθεὶς εἰς Ἀλγερίαν, πολλὰ ἐκαὶ ἔπραξεν, αἰχμαλώτους ὦν, ὑπὲρ τῶν κοινωνῶν τῆς ἀτυχίας, λυτρωθεὶς δὲ κατηνάλωσε τὸν βίον εἰς περίθλασιν τῶν ἐν Ἀφρικῇ ταλαιπωρουμένων χριστιανῶν καὶ ἀπάντων τῶν ἐν δεσμοῖς διατελούντων ἐν Γαλλίᾳ. Ἐν Ἀγγλίᾳ δὲ ὁ Χοθάρδος (Howard) αἰχμαλωτισθεὶς ἐν ἔτει 1756 παρὰ τῶν Γάλλων, κατὰ τὸ δόμηρον διάστημα τῆς αἰχμαλωσίας συνέλεξε πλείστας πληροφορίας, αἵτινες κατόπιν ἐχρησίμευσαν εἰς παραστάσεις τῆς Ἀγγλ. Κυβερνήσεως πρὸς τὴν Γαλλικὴν, διὰ νὰ μετριάσῃ αὕτη τὴν πρὸς αἰχμαλώτους ἀπανθρωπίαν.

Ἐκτοτε ἔστρεψεν ὁ Χοθάρδος τὴν προσοχὴν πρὸς τοὺς ἐν ταῖς φυλακαῖς κρατούμενους, τὰ πάνδενα πάσχοντας, καὶ σπουδαίως ἐνησχολήθη περὶ τῆς τύχης αὐτῶν.

Σχεδὸν κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἐν Μεδιολάνοις ὁ Βεκαρίας ἐξέδιδε τὸ περὶ ἀδικημάτων καὶ ποινῶν φιλοσοφικὸν πόνημα, τὸ ὅποῖον διὰ τῆς γλαφυρότητος καὶ τὸ περιπαθὲς τοῦ λόγου ἐμελλε νὰ μεταλλάξῃ τὰς ἰδέας καὶ τῶν λαῶν καὶ τῶν ἡγεμόνων περὶ ποινι-

κοῦ δικαίου, κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ὁ Χοθάρδος πρακτικώτερον ἐπελήφθη τοῦ θέματος.

Ἐξετάσας τὰς αἰτίας τῶν ἐν ταῖς εἰρκταῖς ἐπιπολαζόντων πυρετῶν καὶ περιελθὼν τὰς πλείστας τῆς Ἀγγλίας, ἔδωκε τοιαύτας φωνεῖν πληροφορίας εἰς τὸ Ἀγγλικὸν Κοινοβούλιον, ὥστε ἐψηφίσθησαν εἰς αὐτὸν εὐχαριστίαι.

Ἡ καλὴ δεξιότης τῶν γενομένων παραστάσεων ἐνεθάρρυνε τὸν Χοθάρδον πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν φυλακῶν ἄλλων ἐπικρατειῶν ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Ἠπείρῳ, Γαλλίας, Ὁλλανδίας, Γερμανίας καὶ Ἑλβετίας.

Εἶναι ἀπερίγραπτος ὁ ἐνθουσιασμός, τὸν ὅποιον ἐξήγειρε τὸ σύγγραμμα, ὅπερ ἐξέδωκεν ἐν ἔτει 1777, ἐλθέτων τὴν κατάστασιν τῶν φυλακῶν ὅλων τῶν ἐπικρατειῶν, ὅσας ἐπεσκέφθη καὶ τί ἐν ἐκάστη ἀπῆντησε· διὰ τοῦτο δὲ ἐν βραχεὶ μετεφράσθη εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας.

Ὅσα οἱ φιλοσοφοῦντες διὰ γενικῶν καὶ ἀφρημένων αἰτιάσεων κατήγγελλον ὡς τεκμήριον βαρβάρου τυραννίας, κατεδεικνύοντο καὶ ἐμπράκτως ὡς ὑπαρκτὰ, καὶ αἱ νομιζόμεναι ὑπερβολαὶ φιανθρώπου φρονήματος ὑποδεέστεραι τῆς ἀληθείας.

Ἐπὶ τοιούτου προβλήματος μικρὸν δύναται τὸ φιλόανθρωπον αἴσθημα, ἀλλ' ἀποτέλεσμα προσδοκᾶται ἐκ τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς.

Εἰς ταύτην κατέγινεν ὁ Χοθάρδος συμπράξει καὶ τοῦ διασώμου Βλάκστωνος, τοῦ Παπινιανοῦ τῆς Ἀγγλίας· τοιαύτην δὲ εἶχε πρὸς αὐτοὺς ὑπόληψιν τὸ ἀγγλικὸν Κοινοβούλιον, ὥστε ἐν ἔτει 1779 ἐψήφισε τὸν πρῶτον περὶ Σωφρονιστηρίων νόμον, φιλοπονηθέντα παρ' αὐτῶν.

Τὰ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ νόμου ἀνετέθησαν εἰς τριμελῆ διεύθυνσιν, εἰς ἣν συμπεριελήφθη καὶ ὁ Χοθάρδος. Ὁ ἄκρος ζήλος ὅμως τῶν μελῶν ἔφερον εἰς κίνδυνον τὸ ἔργον, διότι ἕκαστος αὐτῶν, ἰδίαν ἔχων γνώμην περὶ τοῦ καταλληλοτέρου τρόπου πρὸς ἀνέγερσιν Σωφρονιστηρίου, καὶ φιλοτιμούμενος μὴ ἀποτύχη ὁ σκοπός, ἦτον ἀνένδοτος. Ὁ Χοθάρδος ἔκρινε προτιμότερον νὰ παραιτηθῇ, καὶ τὸ παράδειγμα τούτου ἐμιμήθησαν οἱ λοιποί. Ὑπὸ νέαν ὅμως διεύθυνσιν ἐν ἔτει 1791 ἰδρύθη ἐν Γλοκεστρίᾳ τὸ πρῶτον Σωφρονιστήριον.

Ἡ ἀνοικοδόμησις αὐτοῦ ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν τῶν σπουδαίων ἀνδρῶν, καὶ πολλὴν ἔδωκεν ὕλην εἰς τοὺς ἐνασχολουμένους εἰς ἀνεύρεσιν

τῆς καταλληλοτέρας διαθέσεως τοιούτων ποινικῶν ἰδρυμάτων. Πλέον τῶν ἄλλων ἐπροξένησε κρότον ἢ ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν *Πανοπτικὸν* πραγματεία τοῦ τοσοῦτον γνωστοῦ Βενθάμου, ἐν ἔτει 1791.

Τὸ Κοινοβούλιον, ἐν ᾧ παρεκλήθητο ὁ τοσοῦτον διακριθεὶς διὰ τῶν λόγων του ὑπὲρ τῆς καταργήσεως τῆς σωματεμπορίας Βιλμπερφόρσος, ἔσπευσε πάραυτα νὰ ψηφίσῃ ὅ,τι ἀναγκαῖον πρὸς κατασκευὴν τοιοῦτου πανοπτικοῦ Σωφρονιστηρίου· ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν, καθ' ἣν συνεπράξε καὶ ὁ Βενθάμος, ἀπεδείχθη τὸ ἀνεφάρμοστον τοῦ σχεδίου αὐτοῦ.

Τοιαύτη ὑπῆρξε σχεδὸν ἡ τύχη ὅλου τοῦ θεωρητικοῦ συστήματος τοῦ παραδόξου τούτου ἀνδρός, ὅστις τὰ πάντα ἀνάγων εἰς τὸ ὠφέλιμον καὶ οὐδὲν ἄλλο κρίνων ἄξιον λόγου, περιπίπτει εἰς ἰδιοτρόπους ὑπολογισμούς, οἵτινες στεροῦνται πραγματικῶν βάσεων· διότι τὸ ἐκάστοτε δι' ἑκάστον καὶ τὸ κοινῶς ὠφέλιμον εἶναι ὅλως ἀσύμπτωτα.

Ἐν τασούτῳ ὁ Χοθάρδος, ζητῶν νέον στάδιον ἁθλῶν ὑπὲρ τῆς πασχούσης ἀνθρωπότητος, ἐγκατέλιπε τὴν Ἀγγλίαν καὶ κατὰ πολλὰ συντελέσας ἐν Χερσῶνι πρὸς ἀνίδρυσιν λοιμοκαθαρτηρίων καὶ νοσοκομείων, πρὸς περιστολὴν τῆς μαστιζούσης τὰς πόλεις καὶ τὰ χωρία πανώλους, κατέλυσεν ἐκεῖ τὸν βίον, συνεπεία τῶν ἀτρήτων αὐτοῦ μόχθων ἐν ἔτει 1790. Ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ ὁ Αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος, ὅστις ἐγνώριζε νὰ ἐκτιμᾷ τοὺς ἐργαζομένους ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπότητος, ἀνήγειρεν εἰς αὐτὸν ἀξιοπρεπὲς μνημεῖον ἐν ἔτει 1819.

Ἐν Ἀγγλίᾳ ἐν τούτοις εὔρε διαδόχους ἀξιούς πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ ἐγκαταλειφθέντος ἔργου, τὸν λόρδον Ὁκλάνδον (Eden καὶ κατόπιν Lord Aukland), τὸν Νεϊλδον (Neild), τὸν Σαμουήλ Ρομιλλὺ (Samuel Romilly), τὸν Θωμᾶν Βουζτων (Thomas Fowell Buxton), τὸν Θωμᾶν Ἀλλανον (Thomas Allan), τὸν Σαμουήλ Χοάρον (Samuel Hoar) πρόεδρον τῆς περὶ φυλακῶν ἐταιρείας, τὸν Ἰάκωβον Μακιντὸς (James Mankintosh) καὶ τόσους ἄλλους, τοὺς ὁποίους μοι εἶναι ἀδύνατον νὰ ὀνομάσω ὅλους μέχρι τοῦ Ροβέρτου Πήλ, τὰ μέγιστα συντελέσαντος διὰ νέου νομοθετήματος· οὔτε ἐμειναν κατώτεροι αὐτῶν ὁ λόρδος Ἰωάννης Ρῶσσελ καὶ Οὐίλιαμς Κραφόρτης (William Crawford), ἀποσταλεῖς εἰς Ἀμερικὴν πρὸς ἀκριβέστεραν μελέτην.

Τὰ κυριώτερα θέματα, εἰς ἃ ἐνησχολήθησαν, ὑπῆρξαν ἡ καθαρὰ

καὶ ὑγιῆς διαίτα, ἡ ἐπιμελὴς ἐπιτήρησις, ἡ κατὰ τάξιν τῶν καταδίκων, ἡ ἐργασία καὶ ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ διδασκαλία ἐν τοῖς Σωφρονιστηρίοις καὶ πᾶν ὅ,τι συντελεῖ εἰς ἠθικὴν βελτίωσιν τοῦ σωφρονιζομένου.

Οὐδὲν εἶναι ὀλεθριώτερον τῆς ἀργίας, ὅταν μάλιστα ὁμοῦ συνδιατῶνται ἄνθρωποι ἀπόβλητοι, φέροντες τὴν συνειδήσιν ἀνοσίων πράξεων καὶ εὐρίσκοντες ἄλλους ὑπερτέρους αὐτῶν κατὰ τὴν μοχθηρίαν.

Περὶ τῆς ἐνασχολήσεως τῶν καταδίκων πολλὰ ἐπινοήθησαν, μεταξὺ αὐτῶν δὲ ἄξιον περιεργότερα εἶναι ἡ ἐφεύρεσις τοῦ λεγομένου **Tread Mill** ὑπὸ τοῦ Ἀγγλοῦ μηχανικοῦ Κουβίττου (**Cubitt**), ἐν ἔτει 1819. Τροχὸς 5—7 ποδῶν διαμέτρου, ἔχων βαθμίδας, περιστρέφεται ὑπὸ τὸ βάδισμα τῶν καταδίκων, ἐν ἀλλὰ εἰς τοῦτο ἀσχολουμένων, ὑπὸ δὲ τοῦ τροχοῦ τούτου μεταδίδεται ἡ κίνησις εἰς τὸν μύλον, εἰς ὃν δύνανται νὰ ὑπηρετοῦν καὶ πολλοὶ τροχοί.

Ἀπειρα ἐγράφησαν καὶ προσβλήθησαν περὶ τῶν τοιούτων μύλων, ἐξ ὧν πηγάζει καὶ πόρος πρὸς συντήρησιν τοῦ Σωφρονιστηρίου· τοιοῦτοι δὲ τροχοὶ κατεσκευάσθησαν παντὸς μεγέθους, ὥστε νὰ χρησιμεύουν πρὸς βημάτισιν συνάμα 4—52 καταδίκων· τούτῳ δὲ τῷ λόγῳ ἡ ἐφεύρεσις ἐφάνη ὑπηρετοῦσα καὶ εἰς τὸν σκοπὸν τῆς κατατάξεως.

Ἐν 54 φυλακαῖς τῆς Ἀγγλίας εἰσέχθη τὸ μηχανήμα, τὸ ὁποῖον ἡ πείρα ἀπέδειξεν, ὡς καὶ οἱ ἱατροὶ ἐβεβαίωσαν, συντελεστικὸν εἰς τὴν ὑγίαν τῶν καταδίκων.

Ἐν τῷ ἄλλῳ ἡμισφαίριῳ μετὰ τὴν ἐν Βερσαλλίαις συνθήκην τοῦ 1783, δι' ἧς ἐξησφάλισαν τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν αἱ Ὁμόσπονδοι Πολιτεῖαι, καὶ μάλιστα ἐξ αὐτῶν αἱ βόρειοι, μετὰ θερμουργοῦ δυνάμει προέβαινον ἐμπράκτως εἰς πράγματα, δεικνύοντα τὴν ἔμφροναν καὶ ὀρθὴν χρῆσιν τῶν ἀνακηρυχθέντων δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐν Πενσυλβανίᾳ, ὅπου οἱ Κουάκεροι ἀποτελοῦν τὸν πληθυσμόν, κατεχόμενοι ὑπὸ αὐστηροῦ θρησκευτικοῦ πνεύματος, μεγάλως ἐπεμελήθησαν περὶ τῆς καταστάσεως τῶν καταδίκων καὶ ὡς σκοπὸν καὶ δικαιολόγησιν τῆς ποινῆς ἀναγνωρίζοντες αὐτῶν τῶν τιμωρουμένων τὴν ἠθικὴν ὠφέλειαν. Τὸν ἐξίλασμόν τῆς ἀνοσίου καὶ ἀδίκου συνειδήσεως προτιθέμενοι καὶ σκοποῦντες νὰ ἐξεγείρουν τὴν ἐν τῷ καταδίκῳ μετάνοιαν, ἔκριναν δι' ὀρθῆς παρατηρήσεως ὅτι εἰς τοῦτο πρὸ πάντων συμβάλλει ἡ ἀπομόνωσις διὰ νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς ἑαυτὸν ὁ ἄνθρωπος

καὶ νὰ καταμετρήσῃ, ἀποχωρισθεὶς τῆς κοινωνίας, ἣν προσέβαλεν, ὡς ἀναχωρητῆς, τὸ κατ' αὐτῆς ἁμάρτημα.

Ἀπὸ τοῦ 1818 κατεσκεύασαν διὰ μεγάλης δαπάνης Σωφρονιστήρια, καὶ ἰδίως ἐν Πιττσβούργῃ καὶ Φιλαδελφίᾳ, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀπολύτου ἀπομονώσεως, ἀπαγορεύοντες μάλιστα καὶ αὐτὴν τὴν ἐργασίαν, τοῦλάχιστον ἐπὶ τινὰ χρόνον, μέχρις οὗ φανοῦν τὰ σημεῖα φρονήματος ὑγιεστεροῦ.

Μεγάλως διηρέθησαν αἱ γνώμαι περὶ τῆς ἐφαρμογῆς τοιαύτης ποιότητος, ὡς κινδυνευούσης νὰ ὑπερβῇ τὸν σκοπὸν αὐτῆς· διότι ἐν πλήρει ἀδρανείᾳ καὶ ἀπραξίᾳ παραδιδόμενος ὁ ἄνθρωπος εἰς τὰς ἰδίας σκέψεις καὶ πάντοτε ὑπ' αὐτῶν κατεχόμενος, καὶ εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον προσηλούμενος, καὶ τοῦ ἀμειλίχτου ἐλέγχου τῆς συνειδήσεως ἀκούων ἀκαταπαύστως τὴν φωνήν, δύναται νὰ περιπέσῃ εἰς μελαγχολίαν σκυθρωπὴν καὶ εἰς φρενῶν διατάραξιν, ὅπερ πολλὰ παραδείγματα ἀπέδειξαν ἐμπράκτως.

Ἐν Νεοβοράκῳ μάλιστα, ὅπου μετ' ὀλίγον ἐγένοντο αἱ αὐταὶ δοκιμαίαι, πολλὰ τοιαῦτα ἀνεφάνησαν συμπτώματα.

Ὡς λέγουσι οἱ ὑπὸ τῆς γαλλικῆς Κυβερνήσεως ἀποσταλέντες Τοκεβίλλος καὶ Βωμόντης, ἐν Νεοβοράκῳ οἱ δυστυχεῖς κατάδικοι περιέπεσον εἰς τοιοῦτον μαρασμὸν, ὥστε οἱ φύλακες ἀνησύχησαν περὶ τῆς ζωῆς αὐτῶν. Πέντε κατεβλήθησαν ἐντὸς τοῦ ἔτους, εἰς παρεφρόνησε καὶ ἡ διανοητικὴ κατάστασις τῶν λοιπῶν δὲν ἦτον ἐκτὸς κινδύνου.

Τοιαῦτα ἀποτελέσματα ἐξήγειραν δυσαρεσκείας, ὅπου μάλιστα διὰ τῆς ἐλευθέρας συζητήσεως καὶ τῆς ψήφου τῶν πλειόνων τὰ πάντα ἀποφασίζονται.

Νέον ἐπενεχθῆν ὡς ἐκ τούτου σύστημα, τὸ ὁποῖον κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ Πενσυλθανικὸν τῆς ἀπομονώσεως, ὠνομάσθη Ὁδουρνικόν, ἐκ τοῦ πολυχνίου Ὁδούρνης (Auburn), ὅπου κατὰ πρῶτον ἐδοκιμάσθη ὑπὸ τὰς ὁδηγίας τοῦ λοχαγοῦ Λύνζου (Lynds).

Κατὰ τὸ Ὁδουρνικὸν τοῦτο σύστημα οἱ κατάδικοι, κοιμώμενοι ἕκαστος ἐν ἰδίῳ κελλίῳ, τὴν ἡμέραν ἐργάζονται ἐν κοινῷ, ἐν εὐρυχωρῷ αἰθούσῃ, ὑποχρεούμενοι εἰς πυθαγόρειον σιωπὴν. Πρὸς διατήρησιν ὁμῶς σιωπῆς τοιοῦτου πλήθους ἀνθρώπων ἦτον ἀνάγκη μεγάλης αὐστηρότητος, ὥστε δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀποφύγουν καὶ τὴν χρῆσιν μαστίγων.

Τὰ ἀντίθετα ταῦτα συστήματα, ὁρμώμενα σχεδὸν ἐκ τοῦ αὐτοῦ

λόγου τῆς ἀπαγορεύσεως ἀτόπων καὶ ἀνοικείων συνδιαλέξεων, ὥστε ὁ κατὰδικος νὰ συνέλθῃ εἰς ἑαυτὸν καὶ σοβαρῶς νὰ σκεφθῇ περὶ ὧν ἔπραξεν, οὐχὶ μόνον διὰ τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἐλευθερίας καὶ δι' ὑλικῶν στερήσεων, ἀλλὰ διὰ τοῦ περιορισμοῦ τῆς διανοίας, τὰ συστήματα, λέγω, ταῦτα διαφέροντα ὡς πρὸς τὰ μέσα, ἐπολεμήθησαν μετὰ μεγάλου πείσματος, καὶ ἔδωκαν αἰτίαν εἰς διαιρέσεις καὶ διχονοίας, δι' ὧν ἐν μέρει παρεμορφώθησαν αἱ ἀκριβεῖς παρατηρήσεις.

Δὲν πρέπει νὰ νομίζωμεν ὅτι τὸ Πενσυλθανικὸν σύστημα τῆς ἀπομονώσεως, ὅταν συγκιρναῖται διὰ τῆς ἐργασίας, εἶναι τοσοῦτον ἐπιβλαβές εἰς τὴν ψυχικὴν ὑγείαν.

Οἱ Τοκεβίλλος καὶ Βωρόντης, ἐπισκεφθέντες τὰ Σωφρονιστήρια τῆς Πενσυλθανίας, καθ' ὧν τοσαῦτα ἐλέγοντο, ἔλαβον τὴν ἄδειαν νὰ συνδιαλεχθῶν μετὰ τῶν ἐν αὐτοῖς κρατουμένων· ἰδοὺ δὲ δύο ἐξ αὐτῶν τῶν συνδιαλέξεων, αἵτινες οὕτως εἰπεῖν μεταφέρουν ἡμᾶς ἐπιτοπίως καὶ δίδουν ζωηράν τῶν πραγμάτων ἀντίληψιν.

Ἐν τῇ κελλίῳ ὑπὸ τὸν Ἀρ. 40 ἐκρατεῖτο νέος, ὅστις ἐφαίνετο μετανοῶν, καὶ καθ' ὅλην τὴν συνδιάλεξιν εἶχεν ὑγροὺς τοὺς ὀφθαλμούς.

Ἐρ. Σὲ φαίνεται βαρεῖα καὶ ἀφόρητος ἡ ἐν ἀπομονώσει κάθειρξις ;

Ἀπ. Φοβερωτέρα ποινὴ δὲν δύναται νὰ ἐπινοηθῇ.

Ἐρ. Ἐν τούτοις δὲν φαίνεσαι πάσχων κατὰ τὴν ὑγείαν.

Ἀπ. Ὁχι—κατὰ τὸ σῶμα ὑγιαίνω, ἀλλ' ἡ ψυχὴ πάσχει.

Ἐρ. Εἰς τί ἐνασχολεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὁ νοῦς κατὰ τὸ μακρὸν τῆς ἀπομονώσεως διάστημα ;

Ἀπ. Εἰς θρησκευτικὰ ἀντικείμενα. Αὐτὰ εἶναι ἡ μόνη παρηγορία μου.

Ἐρ. Θεωρεῖς τὴν ἐργασίαν ὡς ἀνακούφισιν ;

Ἀπ. Ἄνευ αὐτῆς μοὶ ἦτον ἀδύνατον νὰ ζήσω. Αἱ Κυριακαὶ μοὶ φαίνονται ἀτελεύτητοι, πιστεύσατέ με.

Ἐρ. Τί φρονεῖς περὶ τῆς ποινῆς, ἥτις σοὶ ἐπεβλήθη ;

Ἀπ. Ἐάν ὑπάρχῃ ποινὴ δυναμένη νὰ φέρῃ εἰς συναίσθησιν καὶ βελτίωσιν, ἀναμφιβόλως εἶναι αὕτη.

Καὶ πάλιν ὑπὸ τὸν Ἀρ. 52 εὗρον κατὰδικον ἐτῶν 39 οἷς κατα-

δικασθέντα, ὑποστάντα δὲ τὴν πρώτην ποινὴν ἐν τῇ κοινῇ εἰρκτῇ.
 Ἐπὶ ὁμοίᾳ ἐρωτήσῃ ἀπαντᾷ.

Ἄπ. Ἡ κοινὴ εἰρκτὴ εἶναι φρικῶδες δεσμωτήριον, ὅθεν εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξέλθῃ τις βελτιωθείς. Ἄν ἐστελλόμεν ἐνταῦθα ἀπ' ἀρχῆς, βεβαίως δὲν ἤθελον ὑποπέσει ἐκ δευτέρου εἰς ἐγκλημα.

Ἐρ. Πῶς εὐρίσκεις τὴν ἀπομόνωσιν;

Ἄπ. Κατ' ἀρχὰς μ' ἐφάνετο φοβερά, ἥδη ὅμως ἐφθασα νὰ συνηθίσω. Ἐν τούτοις ἄνευ ἐργασίας μοι ἦτον ἀδύνατον ν' ἀνθέξω, διότι ἄνευ αὐτῆς δὲν ὑπάρχει ὕπνος.

Τὰ ὀλίγα ταῦτα ἀρκοῦν πρὸς ἐνδειξιν, ὅτι δικαίως ἐν Εὐρώπῃ συνεκινήθησαν ἅμα ἠκούσθησαν αἱ τοιαῦται ἀπόπειραι νέων Σωφρονιστικῶν συστημάτων, καὶ ἔσπευσαν εἰς ἀπομίμησιν.

Ἐν Γενεύῃ ἀπὸ τοῦ 1825 ἰδρύθη Σωφρονιστήριον κατὰ τὸ Ὁδουρνικόν σύστημα.

Πανταχοῦ δὲ εἰσῆχθησαν μεταρρυθμίσεις σπουδαῖαι ὑπὸ τὸ νέον φῶς τὸ διαχυθὲν ἐκ τοῦ νέου κόσμου.

Ἐν τῷ μεταξύ ἐν Ἀγγλίᾳ ἀνηγέρθη τὸ παρμύγεθες Σωφρονιστήριον τοῦ Μιλβάνκου (Milbank), ἐπὶ τῇ βάσει μικτοῦ συστήματος ἀπομονώσεως ἐν νυκτὶ, καὶ κοινῆς ἐργασίας ἀνὰ 3 ἢ 4 ἄτομα τὴν ἡμέραν.

Ἐν Γαλλίᾳ πολλὰ συντέλεσεν ὁ Λουκάς, τοῦ ὁποίου ἔχομεν ἄξιον λόγον σύγγραμμα, καὶ Σωφρονιστήρια καθιδρύθησαν· μέχρι τῆς ὥρας δὲ ἐξακολουθεῖ ἡ περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἀπομονώσεως ἔρις, καὶ ἐσχάτως συνέστη ἐπιτροπὴ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τῆς Αὐτοκρατείας, εἰς τὴν ἀνετίθη ἡ περὶ τούτων φιλόθρωπος σκέψις.

Ἐν Γερμανίᾳ ἀνέλαβον τὸ κήρυγμα ὁ Σπαγγεμπέργης καὶ ὁ Ίούλιος, οἵτινες μεγάλως ἐπενήργησαν ἐπὶ τῆς κοινῆς γνώμης, ὥστε πολλαχοῦ αἱ ἀπάνθρωποι εἰρκταὶ ἀντικατεστάθησαν διὰ σωφρονιστηρίων.

Ἐν Βελγίῳ δὲν ἔμεινε κατώτερος τούτων ὁ Δυπετιῶ (Dupétioux) καὶ ἐν Νορβηγίᾳ ὁ Χόλστ (Holst), ἐν Σουηδίᾳ δέ, ὅπου σήμερον ὑπάρχουν κάλλιστα Σωφρονιστήρια κατὰ τὸ σύστημα τῆς ἀπομονώσεως, μεγάλως ἐπεμελήθη τούτων ὁ πρῶν βασιλεὺς Ὁσκάρ, ὅστις καὶ ἀξιόλογον συνέγραψε πραγματείαν ἐν ἔτει 1843. Καὶ ἐν Ἰταλίᾳ οἱ Πετίτης ἐκ Πεδεμοντίου καὶ Γορεγιάνης καὶ Πίρης ἐκ Τοσκάνης πλεῖστα συνετέλεσαν.

Μὴ νομίσωμεν δέ, ὅτι τὸ συγκεκριασμένον σύστημα τῆς ἀπομονώσεως ἐγκατελειμπάνετο, διότι ἐν Ἀγγλίᾳ μέχρι τοῦ 1852 εἶχον κατασκευασθῇ 11,000 κελλία διὰ τὴν ἀπομόνωσιν, ἐν Γαλλίᾳ δὲ 4,800. Ἐν ταύτῃ, ὡς ἔκαμε γνωστὸν ὁ Λέων Βιδάλης (Léon Vidal), δι' ὑπουργικῆς διαταγῆς 17 Αὐγούστου 1853 ἀνεστάλη ἡ ἀπομόνωσις, ὡς ὤφθην ἀπάδουσα εἰς τὸν Γαλλικὸν χαρακτῆρα καὶ ὡς ζενικὸν νομοθέτημα· ἀλλ' ἤδη ἐπανέρχεται ἡ φωτισθεῖσα γνώμη (1).

Κατὰ μίμησιν τῶν μικτῶν συστημάτων ἐξεδόθη καὶ παρ' ἡμῖν ὁ νόμος 31 Δεκ. 1836· ἀλλὰ δυστυχῶς ἔμεινε χάρτης ἄγραφος, πλὴν ἀτελοῦς τινος ἐν Παλαμηδίῳ ἐφαρμογῆς ἀπλῆς ἐργασίας τῶν καταδικῶν εἰς χειροτεχνήματα.

Εἶναι τάχα ἀληθές ὅτι ἡ ἔλλειψις τῶν μέσων κατεδίδασκεν ἀπ' ἀρχῆς εἰς ἀπραξίαν τὸν τοσοῦτον ἀναγκαῖον διὰ τὴν ἡθικὴν βελτιώσιν τοῦ καταδίκου τοῦτον θεσμόν;

Ζήτημα κοινωνικῆς ὠφελείας εἶναι τῶντι ζήτημα χρημάτων;

Ποῦ συνίσταται τὸ πολυδάπανον, εἰς τὴν ἀνέγερσιν τῶν Σωφρονιστηρίων, ἢ εἰς τὴν διατήρησιν αὐτῶν;

Πόσαι πολυτελεῖς οἰκοδομαὶ ἀνηγέρθησαν παρ' ἡμῖν, ἐξ ὧν ἴσως τινὲς οὐδεμίαν ἔχουν πρακτικὴν χρησιμότητα, καὶ ἐν τούτοις εἶναι πολὺ δαπανηρότεραι εὐτελοῦς Σωφρονιστηρίου, οὐδένα ἀπαιτοῦντος ἀρχιτεκτονικὸν καλλωπισμὸν, οὔτε πεντελήσια μάρμαρα, οὔτε κίονας καὶ κιονόκρανα, οὔτε μετόπας καὶ τριγλύφους.

Ἐκ μικροτέρων μέσων ἡ Ἰόνιος πολιτεία κατώρθωσε ν' ἀποκτήσῃ δύο Σωφρονιστήρια, τὸ μὲν ἐν Κερκύρᾳ τὸ δὲ ἐν Κεφαλληνίᾳ, ἐπὶ τῇ βάσει μικτοῦ συστήματος, ἀπομονώσεως τὰς νύκτας καὶ κοινῆς ἐργασίας ἐν ἡμέρᾳ, οὐχὶ κατώτερα τῶν ὁμοειδῶν αὐτῶν, ὡς πρὸς τὴν εὐταξίαν, τὴν ὑγιᾶ δίδαιταν, τὴν ἐνασχόλησιν εἰς βαναύσους τέχνας καὶ τὴν πνευματικὴν φροντίδα, χάρις μάλιστα εἰς τὴν ἰκανότητα τῶν Διευθυντῶν αὐτῶν.

Τοῖχοι ἀπλοῖ, ἀλλὰ στερεοί, μικροῦ ὕψους διὰ κελλία ἰσόγεια, κατὰ σχῆμα ἀκτινωτὸν συμπύκνοντες εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον, ἔνθα ὑψηλότερα ὑπέρκειται τὸ ὁματίον τοῦ προϊσταμένου καὶ τὸ παρεκκλήσιον, δὲν ἀπαιτοῦν ὑπερβολικὴν δαπάνην, τῶρα μάλιστα, ὅτε ἔχομεν τὸ ὑπόδειγμα πρὸ ὀφθαλμῶν.

(1) "Ορα Revue des Deux Mondes, 1 Juin 1865.

πρὸς τὴν δαπάνην τῆς διατηρήσεως ἰδοῦ τί γνωρίζω ἐξ ἐπισήμων πληροφοριῶν τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἑσωτερικῶν.

Ἐν Ἑπτανήσῳ ὡς ἔγγιστα ὑπολογίζεται ἡ δαπάνη καθ' ἑκάστον ἄτομον δι' ὅλον τὸ ἔτος εἰς δραχμὰς 233. Ἐν τῇ λοιπῇ δὲ Ἑλλάδι, ὅπου ἔχομεν αὐτὰ τὰ καταγώγια, τὰ ὅποια ὀνομάζομεν εἰρκτάς, δαπανῶμεν τὸ αὐτὸ ποσόν, ὁπλ. ὄρ. 237, κατὰ τὴν ἐπίσημον πληροφορίαν.

Δὲν εἶναι λοιπὸν τὸ δαπανηρὸν, ἢ λόγοι οἰκονομικοί, ἐξ ὧν ἐκωλύθη ἡ εἰσαγωγή τοῦ σωφρονιστικοῦ συστήματος, ἀλλ' ἡ ἐλλείψις διαφέροντος, προερχομένη ἐκ τῆς ἐλλείψεως παρατηρήσεων ἀκριβῶν καὶ ἐπιστημονικῶν.

Δυστυχῶς στεροῦμαι τῶν ἀπαιτουμένων δεδομένων διὰ νὰ παραστήσω ἐναργῶς ὅλον τὸ μέγεθος τοῦ κακοῦ.

Τρεῖς εὗρον μόνους πίνακας περὶ τῆς ποινικῆς διαχειρίσεως τῶν ἐτῶν 1851, 1852 καὶ 1858.

Κατὰ τὰ ἐν αὐτοῖς πιστοποιούμενα ἐν ἔτει 1851 κατεδικάσθησαν εἰς βαρείας ποινὰς μέχρι εἰρκτῆς 248 ἄτομα, ἄγνωστον δὲ πόσοι εἰς φυλάκισιν.

Ἐν ἔτει 1852 κατεδικάσθησαν εἰς ποινὰς κακουργήματος, ἥτοι θανατικὰς δεσμῶν καὶ εἰρκτῆς ὑπὸ τῶν Κακουργιοδικείων καὶ τῶν Ἐφετῶν δικαζόντων ἐπὶ πειρατείας καὶ ναυταπάτης, 484 ἄτομα, εἰς δὲ φυλάκισιν παρὰ πάντων τῶν ἀρμοδίων δικαστηρίων 3157 ἄτομα.

Τελευταῖον ἐν ἔτει 1858, εἰς μὲν βαρείας ποινὰς κακουργήματος κατεδικάσθησαν 193 ἄτομα, εἰς δὲ φυλάκισιν 5729.

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δύναται τις ἐκ τούτων νὰ παραδεχθῇ, ὅτι κατὰ μέσον ὅρον ὡς ἔγγιστα καταδικάζονται εἰς βαρείας ποινὰς πλέον τῶν 200 ἀτόμων κατ' ἔτος, εἰς δὲ φυλάκισιν πλέον τῶν 3500 ἀνεξαρτήτως τῶν Ἰονίων νήσων, περὶ ὧν δὲν ἔχω πίνακας.

Ἐκ τούτων συμπεραίνεται ὡς ἔγγιστα ποῖος εἶναι ὁ μόνιμος πληθυσμὸς κατὰ μέσον ὅρον τῶν ἡμετέρων εἰρκτῶν καὶ ποῖος τῶν φυλακῶν.

Καθόσον ὁ ἐλάχιστος ὅρος τῆς εἰρκτῆς εἶναι 5 ἐτῶν, ὡς ἐκ τῶν πινάκων δὲ προκύπτει, ὅτι πολυαριθμότεροι εἶναι οἱ εἰς εἰρκτὴν καταδικαζόμενοι, λαμβάνοντες τὴν πενταετηρίδα ὡς περίοδον ἀνανεώσεως τοῦ πληθυσμοῦ τούτου, εἰκάζομεν ὅτι μονίμως διατελοῦν ἐπὶ βαρεῖα ποινῇ ἐν τοῖς δεσμοτερίοις πλέον τῶν 1000 ἀτόμων.

Ὁ αὐτὸς λόγος ἀπαιτεῖ νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον πενταετηρίδος ἀπολύονται ἐκ τῶν δεσμοτηρίων, εἴτε διὰ νύσαντες τὴν ποινὴν, εἴτε διὰ χάριτος ἐπίσης 1000 ἄτομα.

Ἡ φυλάκισις δύναται νὰ εἶναι συντομωτάτη, ἥτοι τριῶν ἡμερῶν κατ' ἐλάχιστον ὅρον· ἀρκεῖ λοιπὸν νὰ λάβωμεν ἐνιαύσιον περίοδον, διὰ νὰ ὁρίσωμεν ὡς ἔγγιστα τὸν ἐλάχιστον ἀναεούμενον πληθυσμὸν τῶν ἐν ταῖς φυλακαῖς κρατουμένων, ἥτοι ὡς ἔγγιστα 3000 εἰσέρχονται καὶ 3000 ἐξέρχονται κατ' ἐνιαυτόν· διαρκῶς δὲ εὐρίσκεται ἐν αὐταῖς τὸ $\frac{1}{10}$ τοῦ ἀριθμοῦ τούτου.

Ταῦτα ἐπιβεβαιοῦνται καὶ ἐξ ἐπισήμου πίνακος, ὃν χρεωστῶ εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἑσωτερικῶν, καθ' ὃν ταύτην τὴν στιγμὴν, ὅτε ἔχω τὴν τιμὴν νὰ λαλῶ πρὸς ὑμᾶς, διατελοῦν ἐν ταῖς φυλακαῖς ὅλου τοῦ κράτους, ἐν μὲν Ἑπτανήσῳ, ὅπου ἐστείλαμεν πολλοὺς ἐν-
τεῦθεν

ἐν τῇ λοιπῇ δὲ Ἑλλάδι

ἄτομα 329

818

Ἐν συνόλῳ

1147

ὑπάρχοντες δὲ εἰς τὰς ἐξῆς κατηγορίας·

Εἰς θάνατον ἄνδρες 37, — Εἰς δεσμὰ διὰ βίου ἄνδρες 88, — Εἰς πρόσκαιρα δεσμὰ ἄνδρες 312, γυν. 1 — Εἰς εἰρκτὴν ἄνδρ. 343, γυν. 2. — Εἰς φυλάκισιν ἀνωτέρω μὲν τῶν δύο ἐτῶν ἄνδρ. 98, κατωτέρω δὲ τῶν δύο ἐτῶν ἄνδρ. μὲν 262, γυναῖκες δὲ 3. — Ὀλικὸς ἀριθμὸς καταδίκων : ἄνδρες μὲν 1140, γυναῖκες δὲ 7.

Θέλετε μοὶ ἐπιτρέψαι κατὰ παρέκβασιν τὴν παρατήρησιν, πρὸς τιμὴν καὶ παρηγορίαν τοῦ γυναικείου φύλου, ὅτι ἐν τῷ ὅλῳ ἀριθμῷ τῶν 1147 μόνον 7 ἄτομα ἀνήκουν εἰς τὸ φύλον τοῦτο.

Κατὰ τὸν προκείμενον πίνακα εἶναι ἀληθές ὅτι δὲν φθάνει μέχρι 1000 ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπὶ βαρεῖα ποινῇ κρατουμένων, ἀλλὰ μέχρι 784· γνωρίζομεν ὅμως, ὅπως κατὰ μέγα μέρος συνέβη καὶ ἐν ἔτει 1854, ὅτι καὶ ἐν ἔτει 1862, ὡς ἐκ πολιτικῶν συμβάντων, ἐξεκενώθησαν σχεδὸν ἅπαντα τὰ δεσμοτήρια· ὥστε ἔχομεν τὸ παραγόμενον μόλις τριῶν ἐτῶν, ὡς πρὸς τὰς ἐλληνικὰς εἰρκτάς, ἀκριβῶς δὲ ὑπὸ φυλάκισιν 363 ἄτομα· ἥτοι τοῦ $\frac{1}{10}$ τοῦ ὑπολογισθέντος ἐτησίου ποσοῦ.

Προσθέσατε τώρα τοὺς ἐπὶ κακουργήματι ὑποδίκους, ὧν ὁ ἀριθμὸς εἶναι πολὺ ἀνώτερος τῶν κατ' ἔτος καταδίκων· διότι δέον νὰ συναριθμηθῇτε τοὺς διὰ βουλευμάτων ἀπολυομένους καὶ τοὺς ἀθουομένους δι' ἀποφάσεων ὑπὸ τῶν κακουργιοδικείων.

Ἐκ τούτων βλέπετε ὅτι κατὰ χιλιάδας ὑπολογίζονται οἱ ἐπισκεπτόμενοι, εἴτε μονίμως, εἴτε διαβατικῶς, εἴτε περιοδικῶς τὰ ἔλεεινά ταῦτα δεσμωτήρια.

Ὅταν ἐν ὑγιεῖ, οὐχὶ ἐν πασχούσῃ, κοινωνίᾳ, κατὰ τὸν ἡμέτερον πληθυσμὸν ἔχετε 5 ἢ 6 ἐστίας ψυχροθόρου μιάσματος, ὅποῖαι αἱ παρ' ἡμῖν φυλακαί, ἐξ ὧν τακτικῶς ἐκπέμπονται ἐκ μὲν τῶν εἰρκτῶν 1000 ἄτομα κατὰ πενταετηρίδα, ἐκ δὲ τῶν φυλακῶν 3000 κατ' ἔτος, ὅποῖον νομίζετε ὅτι διαδίδεται πνεῦμα εἰς τὰ κατώτερα τῆς κοινωνίας στρώματα ;

Ἐξέρχονται οὗτοι ταπεινοί, συντετριμμένοι, σώφρονες, εὐπειθεῖς, φιλόνομοι, εἰς ὧν τὴν καρδίαν εἰσεχώρησεν ἀκτίς ἠθικῆς βελτιώσεως, ἢ ἀπεσκληρύνθη καὶ ἐπωρώθη ἔτι μᾶλλον ἢ καρδία αὐτῶν ; Ἀπέμαθον ἐν ταῖς φυλακαῖς, ἢ ἔμαθον πλείονα καὶ χεῖρονα ;

Ὁ ἄγριος βίος ἐν δεσμωτηρίοις ὅπου, ἀντὶ τῆς φωνῆς τῆς ἐξημερούσης τὰς καρδίας, βαρὺς ἀκούεται ὁ κροταλισμὸς τῶν συρομένων ἀλύσεων, ὅπου ἀντὶ τῆς βλέψεως ἡ ἐγκλειστος τὸν ὀφθαλμόν, τὸν ἐνθαρρύνοντα τὰς ἀγαθὰς διαθέσεις, ἀπαντᾷ ὕβριν καὶ προπηλακισμούς, ὅπου ἀντὶ τῆς πρὸς ἀνοικοδόμησιν προσευχῆς ἀντηχεῖ ἡ βλασφημία καὶ μεγαλοφώνως γίνονται ἀπαίσιαι συνδιαλέξεις, ὅπου ὁ τραχὺς τρόπος καὶ ἡ ἀνάληγτος ἀδιαφορία σπανίως γινώσκουν ἐξαίρεσιν, ὅλα ταῦτα δὲν ἀπαλείφουν ὅ,τι ὑπάρχει ἡμερον καὶ ἀνθρώπινον ἐν τῇ ψυχῇ ;

Καὶ ὅταν προσθέσητε τὰς στέρησεις, τὰς κακώσεις, τὴν ἑλλειψιν δεούσης περιθάλψεως τῶν νοσούντων, ὅσα πάσχουν ἐν ὥρᾳ ψύχους καὶ ὅσα πάσχουν ἐν ὥρᾳ θάλπου, δυοῖν θάτερον, ἢ συντρίβονται σωματικῶς καὶ ψυχικῶς, καθιστάμενοι ἀνίκανοι διὰ τὸ λοιπὸν τοῦ βίου, ἢ ἀντέχοντες ἀποθηριῶνται.

Μὴ νομίσωμεν ὅτι ἡ αὐστηρά διαβάθμισις τῶν ποινῶν εἶναι ἡ πηγὴ τῶν κακῶν. Δὲν ἀρνοῦμαι, ὅτι ὁ ἡμέτερος ποινικὸς νόμος ἔχει ἀνάγκην μετριάσμου καθ' ὅλην τὴν κλίμακα τῶν ποινῶν· ἀλλὰ σύστημα φυλακῶν, σκοπὸν προτιθέμενον τὴν ἠθικὴν βελτίωσιν, μετριάξει ταῦτα πάντα.

Οὕτως ἐν Ἀγγλίᾳ μέχρι Γεωργίου Γ' ἠριθμοῦντο 6789 περιπτώσεις, καθ' ὧς τὰ ἐπισωρευθέντα ποινικὰ θεσμοθετήματα ἀπήγγελλον θάνατον, ὑπερορισμὸν εἰς ἀποικίας, ἢ εἰρκτὴν· ἀλλὰ διὰ τῆς ἐμφρονος ἐφαρμογῆς καὶ διὰ τῆς καλῆς διοικήσεως τῶν φυλακῶν τὸ

ποινικὸν σύστημα τῆς Ἀγγλίας ἀπεδεικνύετο ἐκ τῶν ὑστέρων ἡμερῶτερον πολλῶν ἄλλων.

Ὑποθέσατε φυλακὴν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν προϊσταμένου, παρακολουθεύοντος μετὰ φιλαγάθου ἐπιτηρήσεως καὶ φιλανθρώπου προτροπῆς τὴν διαγωγὴν τῶν καταδίκων, καὶ ἐνισχύοντος ἅμα ἐμφανιζομένην τὴν ἀγαθὴν διάθεσιν καὶ τὴν μετάνοιαν, πρὸ πάντων δὲ ὄντος ἀξιοχρέου, διὰ τε τὸ φιλοδίκαιον καὶ τὴν ἀμεροληψίαν, καὶ λόγῳ τῆς συμπράξεως ἀξιοπρεπεῶς συμβουλίου, νὰ πιστοποιήσῃ ὅπου δεῖ πρὸς μετρίασιν τοῦ χρόνου τῆς ποινῆς, ἢ καὶ πρὸς ἄφεσιν τοῦ ὑπολοίπου, ἀνκλολόγως τῆς προόδου τῆς ἡθικῆς βελτιώσεως, νομίζετε, ὅτι μικρὸν μέλλει νὰ συντελέσῃ ὅπως ἀναγκαιότης τὸν πεπλανημένον ἀπὸ τοῦ κρημνοῦ, πρὸς ὃν φέρεται τυφλῶς ὑπέικων εἰς ὄρμᾶς ἀκαθέκτους ; Καὶ οὕτως ἐπιδαφιευομένη ἡ βασιλικὴ χάρις, ὡς ἀμοιβὴ πραγματικῆς μετανοίας καὶ ἐπανόδου εἰς ὑγιὴ αἰσθήματα, δὲν θέλει συντελέσει ὡς παράδειγμα καὶ ἔμπρακτος διδασκαλία εἰς τοὺς λοιπούς ;

Ἐξ ἀντιθέτου, ἀφῆσατε τὴν φροντίδα εἰς ἐπιμελητὴν οὐδὲν ἐμπνέοντα σέβας, καὶ χάριν εὐτελοῦς μισθοῦ ὑπηρετοῦντα, ἄνθρωπον βαναύσου τρόπου καὶ βαναύσων φρονημάτων καὶ ὅλως ἀναξιοχρέων νὰ πιστοποιήσῃ περὶ τῶν ὑπὸ τὴν φύλαξιν αὐτοῦ, τοὺς ὁποίους ὡς ἀγέλην λύκων φρουρεῖ, τὴν δὲ χάριν ἀπονεμομένην κατ' εὐνοίαν καὶ κατὰ σύστασιν, ἄνευ διακρίσεως καὶ ἀνασκοπῆς τῆς διαγωγῆς ἐκάστου, νομίζετε ὅτι μικρὰ μέλλει νὰ εἶναι ἡ ἡθικὴ συνέπεια, ἢ μᾶλλον ἡ ἡθικὴ βλάβη ;

Ἐν νεαζούσῃ κοινωνίᾳ, καθ' ἣν μακρὰ δὲν ὑπάρχει τῶν πραγμάτων πείρα καὶ δὲν ἐγενικεύθη ἡ γνῶσις τῶν ἐπιπολαζόντων κακῶν καὶ τῶν νοσηρῶν αἰτιῶν, εἶναι φυσικόν, ὅτι τὰ βλέμματα ἡμῶν εἰσέτι δὲν εἶναι ἐστραμμένα πρὸς τὰ ἐμπαθῆ μέρη τοῦ σώματος. Βλέπομεν ἐπαυξάνουσιν τὴν βιαιότητα, προβαίνουσιν τὴν πληθύν τῶν ἀξιοποιῶν πράξεων καὶ ἐνίοτε ἀσθενεστέραν τὴν δικαιοσύνην· τὰ τραύματα, αἱ αἰκίαι, αἱ προσβολαὶ κατὰ τῆς ἰδιοκτησίας, αἱ ἀπρομελέτητοι ἀνθρωποκτονίαι καθ' ἡμέραν ἀκούονται καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, αἱ Κυριακαί, αἱ ἑορταί, αἱ ἡμέραι χαρᾶς καὶ εὐθυμίας, μεταβάλλονται εἰς ἡμέρας πένθους. Οὐδέποτε ὅμως ἐσκέφθημεν, ὅτι δραστηκώτερον φάρμακον κατὰ τοῦ πλεονάζοντος κακοῦ εἶναι ἡ ἐμπέδωσις τοῦ αἰσθήματος τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀγά-

πης, ἡ ἀμοιβαία μέριμνα, καὶ πρὸ πάντων ἡ φιλάνθρωπος φροντίς τῶν ἀνωτέρων τάξεων, τῶν ἐν ἀνέσει ζώντων, τῶν καθαρὰν ἐχόντων συνείδησιν ὑπὲρ τῶν ἐκτρεπομένων εἰς παντὸς εἶδους ἀτοπήματα, εἴτε δι' ἑλλειψιν ἀγωγῆς, εἴτε διὰ στέρησιν κοινωνικῶν γνώσεων, εἴτε διὰ βιαιότητα τοῦ χαρακτῆρος, ἢ διὰ τὴν πιέζουσαν ἐνδοειαν.

Τὸ αἶσθημα τοῦτο ἐνυπάρχει ἐν ἡμῖν, ὡς ἀπεδείχθη ἐν πλείστοις, ἀλλὰ χρήζει νὰ τὸ ἐξεγείρωμεν καὶ ὑπὲρ τῶν ἐν φυλακαῖς ταλαιπωρουμένων, ὑπὲρ τῶν παρημελημένων τούτων ὄντων, τῶν παραδοθέντων εἰς ἀπώλειαν.

Τῆς ἀφροντισίας ἡμῶν ὑπὲρ τῆς τάξεως ταύτης τῶν ἀπολωλότων καὶ ἀπολλυμένων δύναται τις νὰ εὑρῇ ἐν τούτῳ τεκμήριον, ὅτι πλείστοι ὅσοι εὐγενεῖς καρδοὶ ἀφθόνως ἀπονέμουν κληροδοτήματα εἰς παντὸς εἶδους ἀγαθοεργούς σκοπούς, οὐδὲν ὅμως ἠκούσθη μέχρι τοῦδε κληροδοτήμα, ἢ μέγα, ἢ μικρόν, πρὸς βελτίωσιν τῆς τύχης τῶν καταδικῶν.

Ἐν τῇ κοινῇ συνειδήσει δὲν ὑπάρχει ἡ ἀντίληψις τοῦ φοβεροῦ χάσματος, τὸ ὁποῖον καταβιβρώσκει τὰ βιώσιμα τῆς κοινωνίας στοιχεῖα, καὶ τὸ ὁποῖον ἀναπέμπει δηλητήρια μιάσματα.

Καὶ ἐν τούτοις ἐνθυμούμεθα τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου, εἰπόντος· «Τίς ἄνθρωπος ἐξ ὑμῶν, ἔχων ἑκατὸν πρόβατα καὶ ἀπολέσας ἐν ἐξ αὐτῶν, οὐ καταλείπει τὰ ἐνεσθόντα ἐννέα ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ πορεύεται ἐπὶ τὸ ἀπολωλός, ἕως εὑρῇ αὐτό; καὶ εὐρὼν ἐπιτίθησιν ἐπὶ τοὺς ὄμους ἑαυτοῦ χαίρων, καὶ ἐλθὼν εἰς τὸν οἶκον, συγκαλεῖ τοὺς φίλους καὶ τοὺς γείτονας, λέγων αὐτοῖς· Συγχαρήτε μοι, ὅτι εὗρον τὸ πρόβατόν μου τὸ ἀπολωλός· λέγω ὑμῖν, ὅτι οὕτω χαρὰ ἔσται ἐν τῷ οὐρανῷ ἐπὶ ἐνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι, ἢ ἐπὶ ἐνεσθόντα ἐννέα δικαίοις, οἵτινες οὐ χρεῖαν ἔχουσι μετανοίας.»

Ταύτης τῆς χαρᾶς ἃς δοκιμάσωμεν νὰ γίνωμεν μέτοχοι, ἐξερχόμενοι εἰς ἀναζήτησιν τῶν ἀπολωλότων προβάτων, μὴ αὐξήσῃ ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν.

Δὲν εἶναι πλέον καιρὸς νὰ μένωμεν ἀδιάφοροι, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι κοινωνία ἀναπετάσασα τὰς θύρας εἰς τὸν πολιτισμόν, ὑπὸ πολλῶν πολιορκεῖται διαλυτικῶν στοιχείων, καὶ ὅτι τὸ κεφάλαιον τῆς κοινωνικῆς ἠθικῆς ἐξαντλεῖται καθ' ἡμέραν δαπανώμενον, ὅταν δὲν πολυπλασιάζεται δι' ἐνδελεχοῦς φροντίδος.

Ἐχομεν ἤδη διὰ τῆς προσαρτήσεως τῶν Ἰονίων νήσων τὸ παρά-

δειγμα τῶν φυλακῶν, ἐν αἷς καλλιεργεῖται τὸ σπέρμα τῆς ἠθικῆς καὶ ἐπιδίδκεται τοῦ καταδίκου ἡ βελτίωσις.

Ἐν τοῖς πλείστοις ἀφωμοιώσαμεν τὴν νομοθεσίαν ἐκείνων πρὸς τὴν ἡμετέραν, ἐν τούτῳ πρέπει ν' ἀφομοιώσωμεν τὴν ἡμετέραν πρὸς τὴν ἐκείνων.

Πρὸ πάντων ἅς συλλογισθῶμεν, ὅτι ἡ κοινωνικὴ πρόοδος συνίσταται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἠθικῶν δυνάμεων καὶ τῶν ἠθικῶν στοιχείων, καὶ ὅτι ἐκεῖνα τὰ ἔθνη ἐβάδισαν καὶ βαδίζουν πρὸς τὰ πρόσω, ὅσα ἔχουν τὴν ὑψηλὴν διάνοιαν νὰ κατανοήσουν τὰ μεγάλα καὶ ἀνεκτίμητα συμφέροντα τοῦ ἠθικοῦ βίου.

Η ΖΗΤΗΘΕΙΣΑ

ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΑΡΙΠΟΛΟΥ

ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ(*)

Πρὸ δεκαετίας ὁ κ. Οἰκονομίδης καὶ ἐγὼ διὰ μακρῶν διεθασανίσσαμεν τὸ ζήτημα, ἂν κατὰ τὴν ἡμετέραν νομοθεσίαν τὸ ἐν ποινικῇ δίκῃ δεδικασμένον δεσμεύῃ τὸν πολιτικὸν δικαστὴν; καὶ ἀντιστρόφως, ἂν τὸ δεδικασμένον ἐν πολιτικῇ δίκῃ δεσμεύῃ τὸν ποινικόν. Ἀντιθέτους πρεσβεύοντες γνώμας, κατὰ τὴν συζήτησιν ἐτηρήσαμεν δύο ὅρους, τὴν ἀποφυγὴν πάσης ἀλληγορίας προσωπικῆς καὶ καλὴν πίστιν, οὐδὲν τουτέστιν ἀλλοιοῦντες, οὐδὲν παραμορφοῦντες ἐκ τῆς τοῦ ἐτέρου γνώμης. Ἄνευ τῶν ὅρων τούτων δὲν ὑπάρχει ἐπιστημονικὴ συζήτησις.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ κ. Οἰκονομίδης μικρόν τι δυσανεσχέτησε διὰ τὴν ὀριμύτητα τῶν ἀναλύσεών μου, ἀλλ' ἐπείσθη, ὅτι παρ' ἐμοῦ ἔγεινε χρήσις τοῦ δικαίου τοῦ πολέμου. Ὅπως τουτέστιν ὅταν ἀντικρουμάχωνται δύο στρατοί, οὐδεὶς τῶν στρατηγῶν δύναται νὰ μεμθῇ τὸν ἕτερον, ὅτι φονεύει τοὺς ὑπ' αὐτὸν στρατιώτας, οὕτω καὶ ὁ μαχόμενος κατ' ἄλλου ὑπὲρ τῆς ἑαυτοῦ γνώμης δὲν δύναται ν' ἀγανακτῇ, διότι τὰ ἐπιχειρήματά του προσβάλλονται διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς. Μόνον ἢ κατὰ τοῦ προσώπου ἀλληγορία, καὶ ἡ ἐπιτιμητικὴ ἀποστροφή διαταράττουσι τὴν ἐπιστημονικὴν συζήτησιν, μεταβάλλουσαι αὐτὴν εἰς ἄλλην πάλιν, περὶ πρωτείων, περὶ τοῦ τίς ὁ σοφώτερος, τίς ὁ νοημονέστερος, τίς ὁ ὑπέροχος πάντων. Ἐν τοιαύτῃ πάλῃ λησμονεῖται τὸ κύριον ζήτημα, διότι ἀντικατέστη λανθανόντως δι' ἄλλου.

* Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Πανδώρα, τ. ΚΑ' φυλλ. 489 (1870). — Ἡ ἀπάντησις αὕτη ἐγένετο κατόπιν παρακλήσεως τοῦ κ. Σαριπόλου δημοσιεύσαντος ἐν τῇ «Πανδώρα» Τ. ΚΑ', φυλλ. 487 (1870) α' Ἀποσπάσματα ἐκ τῆς περὶ Ποινικῆς δικονομίας συγγραφῆς του, ὅπως ἀποφανθῇ ὁ κ. Π. Καλλιγᾶς ἐπὶ τῆς θεωρίας αὐτοῦ ἐπιτροπὴν ἔχει τὸ ἐν τῇ ἐτέρᾳ διαδικασίᾳ δεδικασμένον ἐπὶ τῆς ἄλλης. Ἰδὲ καὶ τὰς σχετικὰς τῇ παρουσίᾳ ἀπάντησις διατριβὰς ἐν σελ. 28 καὶ 43 τοῦ παρόντος τόμου.

Ταῦτα προσιμιάζω, εἰς ἀπάντησιν πρὸς τὰ παρὰ τοῦ συναδέλφου κ. Σαριπόλου δημοσιευθέντα πρὸς ἔλεγχον τῶν γνωμῶν τοῦ κ. Οἰκονομίδου καὶ ἐμοῦ, προκαλουμένων *hinc et nunc* ν' ἀπαντήσωμεν πρὶν ὁ κ. Σαρίπολος δημοσιεύσῃ τὸ πόνημα, οὗ ἀπόσπασμα ἢ δημοσιευθεῖσα ἐν *Πανδώρα* ἐπικρίσις. Εἶναι τῶντι ἀξιοπερίεργον, πῶς ὁ ἀγαθὸς συνάδελφος, ὅστις, ὡς λέγει, ἀπὸ καρδίας ἀγαπᾷ ἀμφοτέρους καὶ τὴν παιδείαν αὐτῶν καὶ τὰς ἄλλας ἀρετάς ἐν τοῖς πρώτοις γεραίρει, προβαίνων εἰς τὴν ἀνάλυσιν, αἶφνης ἐκφωνεῖ, ὅτι «φοβεροὶ ἀντε-»
 «πεξήλθον καὶ τρεμερὰν ὡς ὁ ἵππότης τῆς Μάγχης κατὰ τῶν ἀνε-»
 «μομύλων συνῆψαν μάχην κτλ.» Τοῦτο τάχα θεωρεῖ ὁ φίλος συνάδελφος ἀνασκευὴν ἐπιχειρημάτων ἢ ἀπεικόνισιν προσωπικῆς ιδιότητος ; «Ὁ ἀν τοιαύτην τηρῇ συμπεριφορὰν πρὸς τοὺς παρ' αὐτοῦ ἀπὸ καρδίας ἀγαπωμένους, ἐρώτῳ διατὶ κυρίως μέμφεται ἐμὲ ὅτι «ἐν οὐ θέοντι πολλάκις εἶμαι φιλοσκώμμων ;» Μήπως θεωρῇ ὁ ἔντιμος συνάδελφος ὅτι τὸ αὐτὸ εἶναι τὸ *argumentum ad hominem*, καὶ ἴσως προχειρότερον τῆς διὰ τῶν πραγμάτων ἀνασκευῆς ; Διὰ τῶν κατὰ τοῦ προσώπου σκοπευμάτων μάλιστα ἀποπερατοῦται ταχύτερον ἢ πάλῃ, διότι πίπτοντος νεκροῦ τοῦ ἀντιπάλου σὺν αὐτῷ ἀποθνήσκουν ἀπαντα αὐτοῦ καὶ τὰ ὀρθὰ ἐπιχειρήματα.

Δὲν τολμῶ σχεδὸν περὶ τούτων πάντων νὰ φέρω κρίσιν. Ὁ κ. συνάδελφος προλαμβάνει μάλιστα νὰ μὲ καταδείξῃ ἐν ἀγνοίᾳ πολλῶν, ἐπιλέγων μετ' οἴκτου ὅτι «κακὸν μὲν ἢ ἀγνοιά μου καὶ πολλῶν, μάλιστα δὲ τῶν ἐνθάδε κακῶν, αἰτία».

Ἴσως ὁ φιλόανθρωπος συνάδελφος εὐρέθῃ ἐπὶ τέλους εἰς δυσχερῆ θέσιν, διασπώμενος ὑπὸ ἀντιθέτων αἰσθημάτων, ἔνθεν μὲν ὑπὸ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ὑπολήψεως, ἔνθεν δὲ ὑπὸ τοῦ οἰκτροῦ θεάματος ἀγνοίας καὶ τῶν κοινοτέρων καὶ καθημαζευμένων τῆς ἐπιστήμης δογμάτων. Πρὸς στιγμὴν φαίνεται ἐνίκησεν ἡ οἰκτρὰ ἐντύπωσις καὶ ταύτην χρεωστῶ νὰ ἐπανορθώσω, ὥστε νὰ ἐξέλθῃ ὁ συνάδελφος τοῦ ἀντιπερισπασμοῦ.

Ἐλθωμεν εἰς τὰ πράγματα καὶ πρὸ πάντων τεθείσθω τὸ ζήτημα, περὶ οὗ ὁ ἀγὼν.

Κατὰ τὴν ἡμετέραν νομοθεσίαν τὸ δεδικασμένον δὲν ἐπεκτείνεται εἰς ἄλλην δίκην. Διὰ νὰ ἐπικαλεσθῇ τις ἐν πολιτικῇ δίκῃ ἀπόφασιν πολιτικοῦ πάλιν δικαστηρίου, ἀλλ' ἐν ἄλλῃ δίκῃ ἐκδοθεῖσαν, πρέπει

νὰ ὑπάρχωσιν οἱ ὅροι τοῦ δεδिकाσμένου κατὰ τὸ ἄρθρ. 274 τῆς Πολ. Δικονομίας.

Κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον ποινικὴ ἀπόφασις δὲν ἔχει ἀποτέλεσμα ἐν ἄλλῃ δίκῃ ποινικῇ, εἰμὴ ἐὰν πρόκειται νὰ δικασθῇ ἡ αὐτὴ κατηγορία πρὸς ἀπόκρουσιν αὐτῆς ὡς δεδικασμένης, ἢ διὰ τὸ ζήτημα τῆς ὑποτροπῆς πρὸς ἐπιμέτρησιν τῆς ποινῆς.

Τοῦτο εἶναι ἀδιαφιλονίκητον, οὔτε ὁ κ. Σαρίπολος δεικνύεται ἰσχυριζόμενος τὸ ἐναντίον, οὔτε παράδειγμα ἐπικαλεῖται.

Ἐνῶ ταῦτα οὕτως ἔχουσιν, ὥστε καὶ ἐπὶ πολιτικῆς δίκης προηγουμένη πολιτικὴ ἀπόφασις ὡς μηδὲν λογίζεται, μὴ ὑπαρχόντων τῶν ὅρων τοῦ δεδικασμένου, ὡς καὶ ἐπὶ ποινικῆς ἄλλῃ ποινικῇ, αἰφνης ὁ ἡμέτερος νομοθέτης δέχεται δεδικασμένον ἐκ πολιτικῆς δίκης ἐν τῇ ποινικῇ καὶ ἐκ ποινικῆς ἐν τῇ πολιτικῇ, διὰ τοῦ ἄρθρ. 12 τῆς Πολιτ. Δικονομίας.

Μὴ ἀπομακρυνόμενος τοῦ ἀκριβοῦς ὅρισμοῦ τοῦ δεδικασμένου ὁ κ. Οἰκονομίδης κατέγεινε ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἡ ποινικὴ ἀπόφασις δὲν ἔχει συνέπειαν δεδικασμένου ἐν τῇ πολιτικῇ καὶ ἐπομένως ὁ καταδικασθεὶς ἐπὶ φόνῳ, ἐναγόμενος περὶ ἀποζημιώσεως ἐνώπιον τοῦ πολιτικοῦ δικαστηρίου, δύναται ν' ἀρνηθῇ τὸ γεγονὸς τοῦ φόνου, ὅπερ δεόν ἐξ ὑπαρχῆς ν' ἀποδεχθῇ. Τὸ συμπέρασμα τῆς θεωρίας ταύτης εἶναι, ὅτι ἡ ποινικὴ δίκη δὲν ἀποτελεῖ προδικαστικὸν ζήτημα τῆς πολιτικῆς, οὔτε ἀντιστρόφως, ὡς ἔλεγε τότε ὁ κ. Οἰκονομίδης, διότι ἡ ποινικὴ δίκη δὲν ἔχει ἄλλα πραγματικὰ γεγονότα αὐτοτελῆ.

Εἰς τοῦτο ἀντέλεγον, ὅτι μόνον ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι τὸ πραγματικὸν ζήτημα ποινικῆς καὶ πολιτικῆς δίκης εἶναι κοινόν, δύναται νὰ ὑπάρξῃ ζήτημα προδικαστικόν, καὶ ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ τεθῶμεν ὑπεράνω τῶν ῥημάτων τοῦ νόμου. Οἱ Γάλλοι εἶναι ἐλεύθεροι νὰ πρεσβεύωσι παντοίας γνώμας, σιωπῶντος τοῦ νόμου, ἡμεῖς ὅμως εἴμεθα δεδεδεμένοι.

Τὸ ἐμὸν συμπέρασμα αὐτολεξεῖ ἦτον, ὅτι «Κατ' ἀμφοτέρας τὰς »δικας (πολιτικὴν καὶ ποινικὴν) ἡ ἐλάσσων πρότασις (ὅτι ὁ Γάλλος »ἐκλεψε τὸν Σεμπρώνιον) εἶναι κοινή, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ ἐστή- »ριξεν ὁ Ἑλλήν νομοθέτης τὴν διάταξιν, ὅτι ἀποφασισθέντος ἀπαξ »τοῦ προκαταρκτικοῦ, δηλ. τοῦ κοινοῦ ζητήματος, παρὰ τοῦ ἁρμο- »δίου δικαστηρίου (τοῦ ποινικοῦ), δὲν ἐπιτρέπεται νὰ γείνη πάλιν »ἀνάδικον δι' ἄλλου δικαστηρίου (τοῦ πολιτικοῦ) τὸ αὐτὸ ζήτημα. »Ἄνευ τοιαύτης κοινῆς βάσεως πραγματικῆς (διότι ἡ νομικὴ συσχέ-

»τίζεται διὰ τῶν πραγμάτων), τὸ προδικαστικὸν ζήτημα οὐδέποτε
»ἔχει ὑπόστασιν.»

Ἐν ἑλλαις λέξεις δὲν ὑπάρχει δεδικασμένον, ἀλλὰ ζήτημα προ-
δικαστικόν.

Τὶ πράττει μετὰ δεκαετίαν ὁ ἀγαθὸς συνάδελφος ;

Ἀκούσατε, λέγει, τὸν ὅρισμὸν τοῦ *Birriou* περὶ προδικαστικοῦ
ζητήματος, ὅστις φεῦ ! ἐλάνθανεν ὅλους ὑμᾶς, ὀνομάσατε δὲ τὸ προ-
δικαστικὸν ζήτημα *πρόκριμα*, καὶ ἰδοὺ ἐλύθησαν ὅλαι αἱ ἀπορίαι καὶ
ἡ νομοθεσία ἀποδεικνύεται ἀσύγχρυστος καὶ πᾶσα ἔρις καταπαύει.

Ἀλλὰ, φίλε κ. Σαρίπολε, τὸν ὅρισμὸν αὐτοῦ ὁ Βίνιος δίδει τάχα
περὶ τῆς σχέσεως πολιτικῶν καὶ ποινικῶν δικαστηρίων πρὸς ἄλληλα,
ἢ περὶ μόνον πολιτικῶν δικαστηρίων ; Μοὶ φαίνεται, νῆ τὸν ἀλέκτορα !
τὸ δεύτερον καὶ τότε ὦχετο ἡμῖν ὁ Βίνιος καὶ οὐδὲν λέγει προὔργον.
Ὅπως ἅπαντες οἱ πρὸ τοῦ Βινίου καὶ οἱ μετ' αὐτὸν γράψαντες περὶ
Ῥωμαϊκοῦ δικαίου, οὕτω καὶ ὁ Βίνιος, ἐκ τῶν εἰσηγήσεων Ἰουστι-
νιανοῦ γινώσκουσι τὰ προδικαστικά ζητήματα τῶν Ῥωμαίων, ἀπερ-
οὔδεις τῶν νεωτέρων νομοθετῶν παραδέχεται, ὅτι ὁ δικασθεὶς καθ'
ἐνὸς περὶ τῆς ἰδίας καταστάσεως, λογίζεται δικασθεὶς πρὸς πάντας,
ἢ ὁ νικήσας ἐν τῷ ἑκατοντανδρίῳ δικαστηρίῳ καθ' οἰοδῆποτε, ὅτι
εἶναι κληρονόμος, δὲν φοβεῖται ἄλλου ἀντίρρησην (§ 13 J. de action.
(4, 6) *Præjudiciales actiones in remesse videntur.*)

Περὶ ἄλλου λοιπὸν πράγματος ὁ ὅρισμὸς τοῦ Βινίου, ὅπερ πλέον
δὲν ὑφίσταται, μάλιστα μετὰ τὴν ἐν τῇ Πολιτ. Δικον. ἀρθρ. 645
διάταξιν, ὅτι ἡ ἐπ' ἀναφορᾷ ἐκδιδομένη ἀπόφασις ἰσχύει μόνον μετὰ τῶν
κεκλημένων. Ὁ ἀναδεχόμενος νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι καὶ σήμερον πο-
λιτικῇ ἀπόφασις δύναται νὰ προδικάσῃ ζήτημα ἐν ἄλλῃ δίκῃ πολι-
τικῇ ἄνευ τῶν ὄρων τοῦ δεδικασμένου τοῦ ἀρθρ. 274, παρακαλεῖται
νὰ δεῖξῃ ἐν μόνον παράδειγμα.

Κεῖται Πάτροκλος. Τὸ παρὰ τοῦ Βινίου ὁρισθὲν προδικαστικὸν
ζήτημα, εἴτε πρόκριμα ὀνομάσωμεν αὐτό, εἴτε ἄλλως πως, διότι
δυστυχῶς τὰ ὀνόματα δὲν ἐπαναφέρουσιν εἰς τὴν ζωὴν τὰ πράγματα,
δὲν ὑπάρχει πλέον ἐν τοῖς ζῶσιν.

Σήμερον προδικαστικὸν ζήτημα εἶναι αὐτῆς ταύτης τῆς δίκης, εἴτε
πολιτικῆς, εἴτε ποινικῆς, τὸ παρεμπύπτον καὶ ὡς ἐπεισώδιον, ἢ ὡς
προπαρασκευαστικὸν τῆς ὅλης δίκης. Ὁ κ. Σαρίπολος προτιμᾷ νὰ
ὀνομάσῃ αὐτὸ *καταχρηστικῶς* προδικαστικόν, ἀλλὰ δυστυχῶς τοῦτο

μόνον ὑπάρχει, οἷον πέπνυται, ὥστε ἡ κατάχρησις ἐγένεν ὁ κανὼν, τὸ δὲ ἀποθεοούμενον καὶ θρυλούμενον ἐκεῖνο πρόκριμα "Αἰδὸς δε βεθήκει.

Ἄντ' ἐκείνου ὅμως τοῦ ἀπαθανατίσθέντος προκρίματος, κρίμασιν οἷς οἶδε Κύριος, ἀνεφάνη νέον προδικαστικὸν ζήτημα, ὅπερ εἶναι φιλονικούμενον, ἂν ἀνεφάνη καὶ αὐτό, κατὰ μὲν τὸν κ. Οἰκονομίδην χίμαιρα, κατ' ἐμὲ δὲ αὐτόχρημα τὸ ἄρθρ. 12 τῆς Π.δ. Δικον.

Αὐτὸ τὸ νέον προδικαστικὸν ζήτημα εἶναι τὸ δὴ λεγόμενον, ὅτι τὸ ἅπαξ ἀποφασισθὲν προκαταρκτικὸν ἢ προδικαστικὸν ζήτημα παρὰ τοῦ ἀρμοδίου δικαστηρίου, εἴτε πολιτικοῦ, εἴτε ποινικοῦ, δὲν δύναται πλέον ν' ἀμφισβητηθῇ ἐν τῷ ἐτέρῳ δικαστηρίῳ.

Ποῦ εἶχεν εἰδῆσιν ὁ Βίννιος τοιαύτης σχέσεως πολιτικῆς καὶ ποινικῆς αἰκῆς; Διατὶ νὰ θέσωμεν εἰς τὸ στόμα τοῦ Βιννίου ὅ,τι ἐν καιρῷ αὐτοῦ δὲν εἶχεν εἰσέτι συλληφθῇ καὶ οὐδεὶς τότε οὔτε κατ' ὄναρ εἶδε, πολλοῦ γε καὶ δὴ καθ' ὕπαρ;

Ἄλλὰ διατὶ τοσαύτη φιλοτιμία καὶ ἔρις, ἂν ταῦτα εἶπεν, ἥ δὲν εἶπεν ὁ Βίννιος; Διότι ὁ κ. Σαρίπολος παραλείπει νὰ ἐξετάσῃ, ἂν εἶναι λογικῶς ὀρθόν, τὸ νὰ προδικάζῃ ἡ ἐν τῷ ποινικῷ δικαστηρίῳ λύσις τὴν ἐν τῷ πολιτικῷ, καὶ ἐναλλάξ, νομίζων ὅτι ἔχων τὴν αὐθεντίαν τοῦ Βιννίου, ἔχει αὐτόχρημα τὸν ὀρθὸν λόγον κατὰ τὸ λόγιον, ὅτι *il est plus facile d'avoir pour soi des capucins que des raisons*.

Ἀπέχω σήμερον νὰ ἐξετάσω τοὺς λόγους τούτους, ἀρχοῦμενος εἰς ὅσα ἄλλοτε ἔγραψα καὶ φοβούμενος τοὺς κυρίους ἀναγνώστας τῆς Παρθώρας. Περὶ τῶν ἀναγνωστριῶν οὔτε τολμῶ νὰ εἶπω τι, διότι ἐκ μόνῃς τῆς ἐπιγραφῆς τῆς παρουσίας διατριβῆς κατεδικάσθην εἰς αἰωνίαν λήθην, δι' ὅπερ ἄς ὀψεται ὁ κ. Σαρίπολος ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε συμπεραίνω, ὅτι καὶ ὁ κ. Σαρίπολος καὶ ἐγὼ παραδεχόμεθα προδικαστικὸν ζήτημα διαφέρον τοῦ δεδικασμένου· ἰδοὺ ὅμως εἰς τί διαφωνοῦμεν.

α'. Ὁ κ. Σαρίπολος ὀνομάζει αὐτὸ πρόκριμα, φιλονικία περὶ λέξεων. *In verbis simus faciles*.

β'. Θεωρεῖ αὐτὸ ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ ὅρισμοῦ τοῦ Βιννίου, ὅπερ ἤδη ἀρνοῦμαι, ἰσχυρίζομενος ὅτι ἄλλο προδικαστικὸν ζήτημα εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ Βίννιος, τὸ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ δικαίου, σήμερον μὴ ὑφιστάμενον.

Ἄλλ' ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι διαφοραὶ γνώμης.

Ὁ κ. Σαρίπολος παραλείπων νὰ ἐξετάσῃ, ποῖα εἶναι ἡ λογικὴ βάσις τοῦ προδικαστικοῦ ζητήματος, πολὺ ἐνδιατρίβει εἰς τὴν ἐξήγησιν τοῦ λόγου, διατὶ ἀναβάλλεται ἡ πολιτικὴ δίκη μέχρι τῆς ὁριστικῆς ποινικῆς ἀποφάσεως (ἄρθρ. 8 τῆς Ποιν. Δικον. καὶ ἄρθρ. 11 τῆς Πολιτικῆς), κακίζων τοὺς εἰπόντας ὅτι τοῦτο γίνεται, διὰ νὰ μὴ ἐπηρεασθῇ ὁ ποινικὸς δικαστὴς ἐκ τῆς πολιτικῆς ἀποφάσεως. Ἄν λ.χ. ὁ πολιτικὸς δικαστὴς ἀπορρίψῃ πᾶσαν ἀποζημίωσιν, δὲν εἶναι πιθανόν, ὅτι πρὸς τὸν ἔνορκον θέλει ἐπαναλαμβάνεται τὸ ἐπιχείρημα μετὰ φορτικότητος, ὅτι ἰδοὺ τί ἀπεφάνθη ὁ πολιτικὸς δικαστὴς, ὁ βαρυνίζων τὰ πάντα καὶ τοὺς νόμους εἰδώς; — Ὅχι, λέγει ὁ κ. Σαρίπολος, δὲν δέχομαι τὸν λόγον τοῦτον, θέλω ἄλλον. Καὶ τῶνόν τι φέρει ἐτέρους δύο λόγους, ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἔπεται, ὡς φρρνεῖ, ὅτι ἀνασκευάζει ἐκεῖνον. Ὁ Μαούρερος δὲν ἐξεφράσθη εἰδικῶς, ἐνῷ οἱ ἄλλοι συγγραφεῖς ἐκεῖνον τὸν λόγον κατέδειξαν. Ἄρα οἱ δύο νέοι λόγοι, ὁ μὲν ὅτι δὲν πρέπει νὰ καλῆται συγχρόνως ὁ κατηγορούμενος εἰς δύο διάφορα δικαστήρια (τὸ σύγχρονον δὲν ὑπάρχει, ἂν προσηγηθῇ ἡ πολιτικὴ δίκη) διὰ τὴν αὐτὴν πράξιν, ὁ δὲ ὅτι τὸ ποινικὸν εἶναι τὸ φύσει ἀρμόδιον δικαστήριον, κατ' οὐδὲν ἀντιφάσκουσι πρὸς τὸν ἀπωθούμενον παρὰ τοῦ κ. Σαριπόλου ἐπὶ νοθείᾳ λόγον.

Ταῦτα δὲν εἶναι τοσοῦτον ἀντίξοα, ὥστε νὰ φανῇ ἀπληγὴς ὁ κ. Σαρίπολος. Διὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν αὐστηρότητα αὐτοῦ προβαίνει εἰς ἀνακεφαλαιώσιν, ἐν ᾗ ἀποδίδει εἰς ἐμὲ κατὰ τὸ πλεῖστον τὰ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετα τῶν ὅσων ἔγραψα, εἶναι δὲ τὰ ἐξῆς·

α'. "Ὅτι ἡ τοῦ ἄρθρ. 12 τῆς Πολ. Δικον. διάταξις ἀντιφάσκει πρὸς τὴν ἐν ἄρθρῳ 12 τῆς Ποιν. Δικον. τοῦτο ῥηθὲν παρὰ τοῦ κ. Οἰκονομίδου, ἂν ὑπάρξῃ προδικαστικὸν ζήτημα, ἀντέκρουσα (ἔρα «Νομικὴν Μέλισσαν» σελ. 1012), ὅπως δεῖξω ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει ἀντίφασις κωλύουσα τὴν παραδοχὴν τοῦ προδικαστικοῦ ζητήματος.

β'. "Ὅτι συνεπείᾳ τούτου ὁ νομοθέτης ἐλέγχεται ἀνακόλουθος. Καὶ τοῦτο ἀντέκρουσα διὰ τὸν αὐτὸν λόγον.

γ'. "Ὅτι δεόν καὶ ἡμεῖς δεῦξασθαι, ὅτι ὁ νομοθέτης τὰ παρὰ Γάλλοις ἐπικρατοῦντα ἡσπάσατο. Τοῦτο ἀληθές.

δ'. "Ὅτι ἐξαίρεσις τοῦ περὶ τελεσιδικίας κανόνος καθιέρωται αὕτη (ἔως ἐδῶ παραδέχομαι), ὡς τῆς τελεσιδικίας μὴ οὔσης θεωρίας ἀπαρεγκλίτου τοῦ ὀρθοῦ λόγου· τοῦτο ὑπερβολικόν.

ε'. "Ὅτι οὐδέποτε δύναται συμβῆναι ὥστε τὸν πολιτικὸν δικαστὴν

θίξαι ζητήματος αναγομένου εἰς ἀδίκημα. Τοιαύτην διατύπωσιν δὲν ἔδωκα, εἰπὼν μόνον ὅτι ὁ ποινικὸς δικαστὴς εἶναι ὁ φυσικὸς δικαστὴς τῆς ἀξιοποίνου πράξεως.

ς'. Ὅτι ἔπρεπεν ὁ νομοθέτης νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ καταδικαστικὴ ἀπόφασις ἔστι στήριγμα ἀκλόνητον τῶν ἰδιωτικῶν ἀπαιτήσεων. Τοῦτο ἐρρήθη παρ' ἐμοῦ ἀπαγωγικῶς ὡς ὅθιεν συμπέρασμα ἀναγκαιόν, ἀλλ' ἀποδοκιμαζόμενον, τῆς γνώμης τοῦ κ. Οἰκονομίδου, διότι ἐκ τοῦ προδικαστικοῦ ζητήματος ἔπεται ὅτι τὸ ἀπαξ δικασθῆν ἐν τῇ ποινικῇ δίκῃ ἀρκεῖ, ὅπως μὴ ἐπιβληθῇ ἐκ νέου τοῦ ἀδικήματος ἡ ἀποδείξις.

ζ'. Ὅτι ἀγνοῶ τὴν διαστολὴν μεταξὺ προκαταρκτικοῦ καὶ προδικαστικοῦ ζητήματος. Ὁ κ. Σαρίπολος ἤδη μὲ παραπέμπει εἰς τὰς §§ 842 καὶ 843, ἀλλ' ἐν αὐταῖς εὑρον τὴν διαφορὰν προκρίματος καὶ καταχρηστικῶς προδικαστικοῦ ζητήματος. Ἐνῶ λοιπὸν περὶ τοῦ καθ' αὐτὸ προδικαστικοῦ ζητήματος οὔτε κἂν λαλεῖ, περὶ τοῦ προκαταρκτικοῦ οὔτε ἔχνος ὑπάρχει.

η'. Ὅτι ὁ νομοθέτης ἡμῶν τὴν Μερλίνειον ἡσπάσατο γνώμην. Τοῦτο ἀληθές.

θ'. Ὅτι ἀπαξ ἐν ἄρθρῳ 274 ἀνακηρύξας τὴν περὶ τελεσιδικίας ἀρχήν, μάτην ἐν ἄρθρῳ 12 ἐξαίρειν εἰς ταύτην νομοθετεῖ. Τοῦτο εἶπον τφόντι ἀπαγωγικῶς ὡς ἐξαγόμενον πάλιν ἐκ τῆς παρ' ἐμοῦ πολεμουμένης γνώμης τοῦ κ. Οἰκονομίδου. Κατὰ φυσικὸν λόγον ὁ κ. Οἰκονομίδης μόνον τὴν τελεσιδικίαν τοῦ ἄρθρ. 274 παραδεχόμενος ἀποκρούει τὸ ἐν ἄρθρῳ 12 προδικαστικὸν ζήτημα. Ὁ κ. Σαρίπολος ἀναστρέφων ταῦτα ἀποδίδει εἰς ἐμὲ τὴν γνώμην τοῦ κ. Οἰκονομίδου ἐπιπροσθέτων μάλιστα, ὅτι ἐνέφραξα τὰ ὄψα πρὸς ἀποφυγὴν παντὸς πειρασμοῦ καὶ ὅτι δεῖ ἀποδύσασθαι τὰ ὄψα, μέγα γὰρ τὸ κωφὰν δυστύχημα, ὅπως ἀκούσω τῶν εἰδόντων καὶ μάθω.

Δυστυχῶς ὅλα ταῦτα δὲν ἀποδεικνύουσι πιστὴν ἔκθεσιν τῆς γνώμης ἀντιπάλου. Ὡς εἶπον ἐν ἀρχῇ, ἅμα ὡς παραμορφῶται ἡ πολεμουμένη θεωρία καὶ ἀποδίδωνται μάλιστα τὰ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετα ἐκείνων, ὅσα πρεσβεύει τις, παύει πᾶσα ἐπιστημονικὴ συζήτησις.

Ἐλπίζω ὅτι ὁ κ. Σαρίπολος, ἂν ἐξακολουθήσῃ αὐτὴν, θέλει παραιτηθῇ ἀναμιγνύων προσωπικὰς ιδιότητας καὶ μάλιστα τοιαύτας, ἃς δὲν ἔδειξα, ὅτι πάσχω, οὐδέποτε κωφεύσας εἰς ὀρθὰς παρατηρήσεις καὶ πάντοτε μετ' εὐλαβείας μνημονεύσας τὰς γνώμας τῶν ἄλλων.

Αἱ ἐν προοιμίῳ διαβεβαιώσεις ἀγάπης οὐδὲν σημαίνουσιν, ὅταν ἔπων-
ται σκληροὶ λόγοι, διότι ἄλλως θέλομεν καταλήξει εἰς τὸν τρόπον
ἄλλου τινὸς συναδέλφου, ὃν ἐν τῇ Ἑθνικῇ Συνελεύσει ἐνθυμεῖται ὁ
κ. Σαρίπολος, πρὸς αὐτὸν εἰπόντος: Ἐγὼ εἶμαι πάντοτε ἀδρόφρων....!

Ἐρ Ἀθήραις, 31 Αὐγούστου 1870.

ΟΛΙΓΑ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΚΩΔΙΚΟΣ(*)

Ἐπιχειρήσας ν' ἀπαντήσῃ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς κωδικοποιήσεως εἰς τὸν κ. Α. Κρασσᾶν, ὁ κ. Ἰω. Τυπάλδος, πρὸς ἐπισφράγι-σιν τῆς γνώμης αὐτοῦ κατὰ τῆς εἰσαγωγῆς νέου πολιτικοῦ Κώδικος ἐπὶ τοῦ παρόντος μέχρι κρείττονος μελέτης καὶ ἀποστόμωσιν τοῦ ἀντιπάλου, κατεμήνυσε τὸ σχέδιον τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ἐπὶ ἑλλεί-ψεισι. «Δὲν ἐμελέτησα, λέγει, αὐτὸ καὶ δὲν ἀναλαμβάνω νὰ ἐπιφέρω γνώμην ἐπὶ τοῦ συνόλου, ἀλλ' ὁδοῦ πάρεργον ἐξετάζων τὸ ζήτημα περὶ κατατάξεως τόκων, κατέδειξα τὴν ἑλλειψιν τοῦ ἄρθρου 901, ἥδη δὲ καταγγέλλω τὴν στέρησιν πάσης διατάξεως περὶ ἀγροληψίας, περὶ ἧς μόνον ἐν παρόδῳ γίνεται λόγος ἐν ἄρθ. 858. Ἄν στραφῶ πρὸς τινὰ τῶν συντακτῶν διὰ νὰ λύσῃ τὴν ἀπορίαν μου, ἐξακολουθεῖ λέγων ὁ κ. Ἰω. Τυπάλδος, ἕκαστος αὐτῶν θέλει μὲ ἀπαντήσῃ, ἔχε με παρητημένον. Ἐπανερχόμενος λοιπὸν εἰς τὸ ἄρθ. 858 τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος καὶ εἰς τὴν βραχύλογον ἔκθεσιν, τὴν ἐξηγοῦσαν τὰ καθ' ἕκαστα, οὐδὲν ἄλλο εὗρισκω ἢ ὅτι ἐκεῖ μὲν μόνον τὸ ὄνομα τῆς ἀγροληψίας ὑπάρχει, ἐδῶ δὲ παραπέμπει ἡ ἔκθεσις εἰς τοὺς νεω-τέρους νόμους περὶ ἀγροληψίας τοῦ 1867 καὶ 1868 καὶ ἐν γένει τὸ σχέδιον τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος δίδει ἰσχὺν εἰς τὰ περὶ τούτου ἔθιμα, ὥστε ἰδοὺ τὸ χάος καὶ ἡ πολυνομία. Ποῦ πλέον ἡ σκοπούμενη διὰ τοῦ Κώδικος ἐνότης καὶ πρὸς τί ὁ Κώδιξ, ὅταν ἀπανταχοῦ ἰσχύη τὸ ἐπιτόπιον ἔθιμον, ἢ ἐιδιχὸς νόμος, ὡς ὁ περὶ Κερκύρας;»

Τοιαῦται ὡς ἔγγιστα αἱ βαρεῖαι αἰτιάσεις, ἐξ ὧν ὀρμώμενος ὁ κ.

(*) Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ «Ἐφημερίδι τῶν Δικαστηρίων καὶ τῆς Ἑλληνικῆς νομοθεσίας», ἔτ. Β'. ἀριθ. 35 (26 Αὐγ. 1872). Ἡ διατριβὴ αὕτη ἐδημοσιεύθη εἰς ἀπάντησιν διατριβῆς τοῦ κ. Ἰω. Τυπάλδου ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὸ σχέδιον τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος», δημοσιευθεῖσης ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 34 φύλλ. ἔτους Β', 1872, τῆς «Ἐφημερίδος τῶν Δικαστηρίων».

Ἰω. Τυπάλδος ἐκθέτει διὰ μακρῶν τὰς περὶ ἀγροληψίας ἱστορικὰς αὐτοῦ μελέτας, εἰς οὐδὲν ὅμως πόρισμα καταλήγει.

Ὡς φαίνεται δυστυχῶς, τὰς ἐμβριθεῖς ταύτας μελέτας ἀνακυκλῶν ἐν τῷ νῷ καὶ μὴ εὐρίσκων νύξιν περὶ αὐτῶν ἐν τῇ ἐκθέσει, ἐδυσφόρησεν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ν' ἀνακράξῃ· « Ἀλλὰ, σοφὲ συντάκτα τοῦ ἄρθ. 858, τὰ ἔθιμα ταῦτα πρὸ τριακονταετίας κατηργήθησαν καὶ ἔπαυσαν ἐφαρμοζόμενα· πῶς θ' ἀναζήσωσιν ; »

Ἄν ὅμως ὁ κ. Ἰω. Τυπάλδος τοσοῦτον βραχεῖαν ἔκθεσιν δὲν ἡξίωσεν ἀναγνώσεως, οὐδὲ τὸ σχέδιον τοῦ Κώδικος διέτρεξε, τί ἤθελε συμβῆ, ἂν περὶ ἐκάστης ὕλης συνετάσσετο μακρὰ μελέτη ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, τί ἐπὶ Ῥωμαίων, τί αἱ συζητήσεις τοῦ Γαλλικοῦ Κώδικος, τί παρ' ἡμῖν κατ' ἔθιμον, ἤθελε τάχα τότε ἀφιερώσει πλείονας στιγμὰς πρὸς μελέτην τοσοῦτου ὀγκώδους καὶ βεβαίως πολυτόμου συγγράμματος ;

Ἀμφιβάλλομεν κρίνοντες ἐκ τῶν ἐνόντων, δηλ. ἐξ αὐτῆς τῆς ἐπικρίσεως, ἐξ ἧς ἀποδεικνύεται ὅτι καὶ αὐτοὺς τοὺς ὀλίγους στίχους τοῦ ἄρθ. 858 μόλις ἀνέγνωσε καὶ τὴν ἔννοιαν τῶν ὀλίγων λέξεων τῆς ἐκθέσεως πρὸς ἐξήγησιν τοῦ ἄρθρου 858 ἐντελῶς παρεῖδε. Τὸ πρῶτον καὶ κύριον προσὸν ὅμως πάσης ἐπικρίσεως εἶναι νὰ εἰσδύσῃ τις εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐπικρινομένου, ἄλλως πάσχει δεινότερον πάθημα τοῦ Ἰζίου, παλαιῶν κατὰ τῶν πλασμάτων τῆς ἰδίας αὐτοῦ φαντασίας.

Ἄν ἀντὶ νὰ μαντεύσῃ περὶ ἐκάστου συντάκτου, ὅτι ἐμελλε νὰ ὑπεκφύγῃ τὴν ἀπάντησιν, ἡρώτα τινὰ ἐξ αὐτῶν, ἤθελε μάθει, ὅτι περὶ ἀγροληψίας ἔγεινε μακρὰ συζήτησις καὶ μελέτη, καὶ ὅτι ἐσκεμμένως περιωρίσθη τὸ νομοσχέδιον εἰς τὰς ὀλίγας ἐκείνας λέξεις. Τὸ ἐν τῇ ἐπιτροπῇ ἐπικρατήσαν σύστημα ἰδοῦ ποῖον ὑπῆρξεν.

Αἱ νομικαὶ σχέσεις τοῦ γαιοκτημόνος καὶ τοῦ γεωπόνου δύνανται νὰ εἶναι ποικίλαι, ὅσον εἶναι ποικίλαι αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις καὶ αἱ ἰδιότητες τοῦ εἰσάφους, διάφορον κατὰ τόπους ἀπαιτοῦντος τρόπον καλλιέργειας. Αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις πρέπει νὰ τείνωσι πρὸς τὸ ὁμοιόμορφον, ρυθμιζόμεναι κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐλευθερίας διαθέσεως τῶν ἀκινήτων πρὸς εἰσαγωγὴν βελτιώσεων καὶ τῆς ἐλευθερίας ἐργασίας, ἥτις εἶναι συνέπεια τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας. Ἄν ὅμως καταγίνη ὁ νομοθέτης νὰ καταστήσῃ ὁμοιόμορφον καὶ τὸν τρόπον τῆς καλλιέργειας, παλαίει κατὰ τῶν νόμων τῆς φύσεως καὶ ἐπιχειρεῖ ἔργον Προκρούστου.

Τοιοῦτον ἔργον δὲν εἶχε κατὰ νοῦν ἡ ἐπιτροπή, ἐν τούτῳ δὲ ἀπεμνήθη καὶ αὐτὸν τὸν Γαλλικὸν Κώδικα, ἐν πολλοῖς μὴ ἀποκλείοντα τὴν ἰσχὺν τῶν τοπικῶν ἐθίμων, ὡσάκις αἱ σπουδαῖαι καὶ θεμελιώδεις ἀρχαὶ τοῦ νόμου τὸ παράπαν δὲν παραβιάζονται.

Εἶναι ὁμολογούμενον καὶ μαρτυρούμενον παρὰ τῶν νεωτέρων νομοθεσιῶν, ὅτι αἱ σχέσεις αὗται τῆς λεγομένης ἡδὴ ἀγροληψίας τείνουσι σήμερον εἰς τὸ νὰ κατασταθῶσι προσωπικαί, ἐπὶ τῇ βάσει συμβάσεως, ἐξαλειφόμενου δηλονότι τοῦ πραγματικοῦ χαρακτῆρος. Τοῦτο ἐπραξεν ὁ Γαλλικὸς Κώδιξ ἐν ἄρθρῳ 1763 καὶ ἐπ. καὶ ὁ Ἰταλ. ἐν ἄρθρ. 1614 καὶ ἐπ. Οὗτος περιέλαβε καὶ τὴν ἐμφύτευσιν μεταξὺ τῶν συμβάσεων, ἐνῷ ἐκεῖνος σιωπᾷ. Τὸν Γαλλικὸν Κώδικα ἐμνήθη καὶ ὁ Σαξονικὸς καταργήσας τὴν διαστολὴν τοῦ *dominium directum* καὶ *utile* (226) καὶ κατατάξας πᾶσαν σχέσιν ἀγροληψίας ὑπὸ τὴν σύμβασιν μισθώσεως (1187).

Ἐν τῷ ἡμετέρῳ σχεδίῳ (ἄρθρ. 1647) διτηρήθησαν τὰ κυριώτερα τοῦ Γαλλικοῦ Κώδικος περὶ μισθώσεως ἀγροτικῶν κτημάτων, διότι ἡ ὅλως προσωπικὴ σύμβασις εἶναι ὁ τύπος, πρὸς ὃν τείνει ὁ νομοθέτης, ὅσον ἐνεστὶν ἐξαλείφω τὰς δεσμεύσεις τῆς κυριότητος ἢ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας. Σύνημα ὅμως παρεδέχθημεν τὴν ἀρχὴν ἐν ἄρθρῳ 1631 ὅτι διὰ τῆς ἐκποιήσεως τοῦ ἀκινήτου δὲν λύεται ἡ μίσθωσις, ἀποδεικνυμένη δι' ἐγγράφου ἔχοντος βεβαίαν χρονολογίαν (Γαλ. Κ. ἄρθ. 1743 καὶ Ἰταλ. Κ. ἄρθ. 1597). Καὶ πάλιν κατὰ μίμησιν τοῦ Ἰταλ. Κ. ἄρθρ. 1932 § 5 ἐν τῷ ἡμετέρῳ σχεδίῳ ἐν ἄρθρ. 620 § 3 παρηνείραμεν, ὅτι μισθώσεις ἀκινήτων ὑπερβαίνουσαι τὰ ἐννέα ἔτη πρέπει νὰ μεταγραφῶνται.

Ἴδού τὸ κοινὸν δίκαιον.

Ἀλλὰ δυνάμεθα αἰφνης καὶ ἀκαριαίως νὰ καταργήσωμεν πᾶσαν ἄλλην σχέσιν, μόνην διατηροῦντες τὴν τῆς συμβάσεως; Τοῦτο ἤθελον εἶναι τὸ ἔργον τοῦ Προκρούστου.

Εὖρομεν τὴν ἐμφύτευσιν καὶ τὴν ἐπιφάνειαν, ὥς ἐρρυθμίσαμεν κανονικώτερον εἰσαγαγόντες τὴν ἀρχὴν τῆς ἐξαγορᾶς ὡς μέσον διαλύσεως κατὰ μίμησιν τοῦ Ὁλλανδοβελγικοῦ νόμου τῆς 10 Ἰανουαρίου 1824 ὑπὲρ τοῦ ἐμφυτευτοῦ, διὰ νὰ μὴ ἐξωσθῇ ἄστεγος διὰ τῆς δυνάμεως τῶν κεφαλαίων. Ἀλλὰ τὴν ἐμφύτευσιν καὶ τὴν ἐπιφάνειαν δὲν ἀπαντῶμεν ὁμοιομόρφως καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα, διότι ἰδοὺ ἡ ἀγροληψία

τοιάδε ἐν Κερκύρα καὶ τοιάδε ἢ τοιάδε ἐν Κεφαλληνίᾳ ἢ ἀλλαχοῦ τῶν Ἰονίων Νήσων. Ἐπρεπε τάχα νὰ καταργήσωμεν διὰ τὸ ὁμοιόμορφον πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει καὶ νὰ συνθλίψωμεν τόσα συμφέροντα, ἃ μόνος ὁ χρόνος δύναται νὰ διδάξῃ, ὥστε νὰ προτιμήσωσι σχέσεις ἐλευθερωτέρας ἄνευ γογγυσμοῦ; Ἡθέλομεν εἶσθαι λίαν βαρυήκοοι καὶ φανατικοὶ χάριν δογματῶν, ἂν μὴδὲ ἀκρόασιν ἐδίδομεν εἰς τὸν φοβερὸν πάταγον τοῦ Κερκυραϊκοῦ ζητήματος, ὅστις ἐκινδύνευσε τότε νὰ διασείσῃ καὶ αὐτὴν τὴν ἑνωσιν ἐν τοῖς σπαργάνοις αὐτῆς, ἀλλὰ διὰ τὸ ὁμοιόμορφον δὲν ἐδιστάζομεν ν' ἀνανεώσωμεν τὸν βαρὺν σάλον. *Infandum renovare dolorem.*

Τὸυναντίον διατυπώσαντες τὸ ἄρθρ. 858, ἐν αὐτῷ εἶπομεν, ὅτι διαρρήδην κανὼν καὶ τύπος πραγματικῆς σχέσεως μεταξύ γαιοκτημόνος καὶ γεωπόνου εἶναι ἡ ἐμφύτευσις, ὅπως ἐν τῷ νομοσχεδίῳ ἐρρυθμίσθη, περὶ ὧν ὅμως δὲν ὑπάρχουσι ρηταὶ διατάξεις ἐν αὐτῷ τῷ νομοσχεδίῳ, *ταῦτα* κανονίζονται κατὰ τὰ ἐπιτόπια ἔθιμα καὶ τοὺς περὶ τούτων *ιδιαιτέρους* νόμους, ἐν οἷς συμπεριλαμβάνονται τὰ δικαιώματα ἀγροληψίας. Ποίους εἰδικούς νόμους ὑπαινιττόμεθα, ἐξηγήσαμεν ἐν τῇ ἐκθέσει ὀνομαστί, ἤτοι τοὺς τοῦ 1867 καὶ 1868.

Πῶς, ἐρωτῶ καὶ ἐγὼ ὁ εἰς ἀναγκαστικὴν παρέμβασιν καλούμενος καὶ ὑπεύθυνος συντάκτης, πῶς ὁ κ. Ἰω. Τυπάλδος, ὁ τοσοῦτον εὐστοχος καὶ λεπτὸς εἰς τὰς ἐρμηνείας κειμένων, ὁ ἀναδιφῶν βαυαρικὰ καὶ ἄλλα νομοσχέδια καὶ διατριβάς, ὧν μάλα πολλὰ μεταξύ οὖρεά τε σκιοέοντα θάλασσά τε ἠχέεσσα, παρήλασεν ἀρματηλάτης ἐμπροσθεν τόσον ρητοῦ κειμένου; Μήπως ἐπιλέγων *non leguntur, et lecta negliguntur*, ὡς ὁμολογεῖ περὶ ὅλου τοῦ λοιποῦ σχεδίου τοῦ Κώδικος; Δεινὸν ἡ παράβλεψις, δύναμαι τότε νὰ εἶπω καὶ ἐγὼ, καὶ πολλῶν κακῶν πρόξενος.

Ἐντεῦθεν ἀποδεικνύεται, ὅτι ὅλοι οἱ ἔλεγχοι τοῦ ἐπικριτοῦ καταρρέουσιν ὡς ἄδικοι. Εἶναι ἀληθές ὅτι περὶ τῆς μεταφυσικῆς ἐννοίας καὶ τῆς φυσιολογίας καὶ τῆς ὀντολογίας τῆς ἀγροληψίας δὲν ἐνησχολήθη ἡ ἐπιτροπὴ, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀκριβές ὅτι δὲν ἐνησχολήθη καὶ περὶ τῆς νομικῆς αὐτῆς σημασίας. Κατὰ τὸ προφανὲς σύστημα τοῦ νόμου προτάσσεται ἡ προσωπικὴ σχέσις συμβάσεως κατὰ τοὺς κανόνας τῆς μισθώσεως, εἰς ἣν ὅμως δίδεται ὑπόστασις κατὰ τρίτων πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ μισθωτοῦ, ὅταν ἐκπληρῶνται ὠρισμένοι διατυπώσεις. Ἄμα

ὅμως ἐν τῇ μεταξὺ γαιοκτήμονος καὶ γεωπόνου σχέσει ἀναφαίνεται ὁ χαρακτηρ πραγματικοῦ δικαιώματος, ὁ τύπος αὐτοῦ εἶναι οἱ ὅροι τῆς ἐμφυτεύσεως, περισταλείσης ὅπως μὴ διαιωνίζεται τὸ πρόσκαιρον, καὶ τὰ δικαιώματα, ὡς λέγει ὁ Φάουστος, μεταδίδονται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν ὡς τὰ σωματικὰ πάθη. Ἐν τοῖς ὅροις τῆς ἐμφυτεύσεως περιελάβομεν μόνον τὰς γενικὰς ἀρχάς, ὅπως μὴ ἀποκλίνη ἡ σχέσις εἰς ἀτοπήματα, δοθῇ δὲ τρόπος διαλύσεως εἰς τὸν ἐμφυτευτὴν διὰ νὰ μὴ γείνη ὑπόδουλος τοῦ γαιοκτήμονος, ὅτε ὁ ζυγὸς καθίσταται ἀφόρητος. Ἀλλὰ κατὰ τόπους ὑπάρχουσιν ἴδιοι τρόποι καλλιέργειας κατὰ τὰς ιδιότητας τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κλίματος. Ἀμα τὰ ἐπιτόπια ταῦτα δὲν ἀντιθαίνουσιν εἰς τὰς ἀπαρασλεύτους ἀρχὰς τῆς ἐμφυτεύσεως, οὐδεὶς ὑπάρχει λόγος νὰ ἐξοβελισθῶσι, διότι ἐν τοῖς ἐθίμοις τούτοις κυκλοφοροῦσι χυμοὶ ζωῆς. Μεταξὺ αὐτῶν κατετάχθησαν καὶ τὰ περὶ ἀγροληψίας ἔθιμα τῶν Ἰονίων Νήσων, καὶ οἱ τελευταῖοι νόμοι Κερκύρας, ἀλλὰ καθ' ὅσον δὲν ὑπερβαίνουν τὸ δρύφακτον τῶν περὶ ἐμφυτεύσεως κανόνων.

Διὰ νὰ καθησυχάσωμεν δὲ τὸν γερμανίζοντα καὶ σαξονίζοντα ἐπικριτὴν, παρακαλοῦμεν αὐτὸν νὰ παρατηρήσῃ ὅτι καὶ ἐν Σαξονίᾳ ἐν πολλοῖς διετηρήθησαν τὰ κατὰ τόπους ἔθιμα, τὰ μὴ ἀντιθαίνοντα εἰς τὸν νόμον, οὐ μόνον τὰ προγενέστερα αὐτοῦ ἀλλὰ καὶ τὰ κατόπιν σχηματιζόμενα (§ 28), ἰδίως δὲ περὶ ἀγροληψίας καὶ ἐν Σαξονίᾳ ὑπάρχουσι πολλοὶ εἰδικοὶ νόμοι (Publications patent § 3). Ἐν παρόδῳ εἰρήσθω ὅτι ὑπάρχουσιν ἐπίσης εἰδικοὶ νόμοι μεταλλείων, δασῶν, θήρας, ἀλιείας καὶ ἄλλοι πολλοί, ὅπερ ὁ ἀδυσώπητος ἡμῶν ἐπικριτὴς κακίζει. Ἄν ἐπιχειρήσῃ τις ὅλα ταῦτα νὰ περιλάβῃ ἐν τῷ αὐτῷ Κώδικι, εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ διαταράξῃ τὴν ἀρμονίαν αὐτοῦ, διότι ἕκαστον τῶν νομοθετημάτων τούτων ἔχει τι ἐξαιρετικόν, ἐνῶ ὁ Κώδιξ εἶναι τὸ σύνολον κοινῶν καὶ ἀλληλενδέτων κανόνων, ἐξ ὧν διὰ λογικῆς ἐρμηνείας καὶ συνεποῦς ἀναπτύξεως ἔπονται ὡς πορίσματα αἱ λύσεις περὶ παντὸς συμπίπτοντος ζητήματος.

Λαμβάνων ὅμως ὁ ἐπικριτὴς ἡμῶν τὴν Κεφαλληνίαν ὡς ὁρμητήριον, καὶ συνηγορῶν *pro aris et focis*, παρατηρεῖ ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Ἰόνιος Κώδιξ τοῦ 1841 ἐν ἄρθροις 1627—1640 παρέπεμψεν εἰς τὰ ἐγχώρια ἔθιμα, ἐφ' ὅσον ὁ νόμος δὲν ἀντικατέστησεν αὐτά. Ἄρα τὰ ἔθιμα διετηρήθησαν. Τὸ αὐτὸ ἔπραξε καὶ τὸ ἡμέτερον νομοσχέδιον διὰ

τοῦ ἄρθ. 858 διατηρήσαν τὰ ἔθιμα, ἐν οἷς δὲν ὀρίζουσιν τι αἱ περὶ ἐμφυτεύσεως διατάξεις. Ἐπὶ τούτοις ἐρωτᾷ ὁ κ. Ἰω. Τυπάλδος :
 « Ποῖα ὅμως ἔθιμα ; τὰ ἰσχύοντα μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ νόμου τοῦ
 » 1841 ; Ἀλλὰ παρεκτός τούτων ἰσχυον καὶ τὰ ἄρθρα 1627—1640
 » τοῦ Κώδικος· ταῦτα δὲ πῶς ἀναπληροῦνται ἐν τῷ νομοσχεδίῳ ;
 » Ἀρά γε τὰ ἔθιμα τὰ ἰσχύοντα πρὸ τῆς δημοσίευσως τοῦ Κώδικος
 » τοῦ 1841 ; Ἀλλὰ, σοφὲ συντάκτα τοῦ ἄρθ. 858, τὰ ἔθιμα ταῦτα
 » πρὸ *τριακονταετίας* κατηργήθησαν καὶ ἔπαυσαν ἐφαρμοζόμενα· πῶς
 » θ' ἀναζητήσωσι ; »

Ὅποιος κυκεὼν ἐν τοῖς ἀπλουστέροις καὶ δυνάμει εἰπεῖν ἐν τοῖς ἀπλουστάτοις !!

Σφύζονται, ἢ δὲν σφύζονται μετὰ τὸν Ἰόνιον Κώδικα ἔθιμα περὶ ἀγροληψίας ἰδίως ἐν Κεφαλληνίᾳ ; Εἰ μὲν σφύζονται, διατηροῦνται ἐν οἷς οὐδὲν ὀρίζουσιν αἱ περὶ ἐμφυτεύσεως διατάξεις, αἱ ἀντικαθιστῶσαι τὰ ἄρθ. 1627 — 1640 τοῦ Ἰονίου Κώδικος. Εἰ δὲ δὲν σφύζονται, οὐδὲ τὸ νομοσχέδιον ἐπαγγέλλεται τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν αὐτῶν, διότι ἐπιτρέπει μόνον τὰ ἐν χρήσει καὶ ἔτι ὑφιστάμενα ἔθιμα πρὸς μόνον *συμπλήρωσιν* τῶν περὶ ἐμφυτεύσεως διατάξεων.

Τίς ὅμως μέχρι τοῦδε ἔφθασεν εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε τὰς διατάξεις προγενεστέρου Κώδικος νὰ ὀνομάσῃ ἔθιμα ;

Οὕτω καθ' ὑπόθεσιν κατὰ τὸ ἄρθ. 834 τοῦ νομοσχεδίου ὀρίζεται, ὅτι ὁ ἐμφυτευτὴς χρεωστεῖ ἐτήσιον κανόνα εἰς τὸν κύριον, εἴτε εἰς χρήματα, εἴτε εἰς μέρος τοῦ προϊόντος. Τοῦτο δύνανται νὰ ῥυθμίσωσι τὰ ἐπιτόπια ἔθιμα καὶ οὕτω καθεξῆς.

Ταῦτα νομίζω ἀρκοῦντα περὶ ἀγροληψίας.

Ὁ κ. Ἰω. Τυπάλδος ἐν προηγουμένη διατριβῇ ἐν « Νομικῇ Μερίσσει » (Ἀπριλίου 1871) τῶνόντι κατέδειξεν ὅτι διὰ τοῦ νέου σχεδίου (ἄρθ. 904) παρελείφθη ἡ διόρθωσις τῆς ἐν ἄρθρῳ 31 καὶ 32 τοῦ ὑφισταμένου νόμου τῶν ὑποθηκῶν ἀτελείας. Ἡ ἐπιτροπὴ, ἀποφεύγουσα ὅσον ἔνεστι τὴν ἀνευ ἀνάγκης καινοτομίαν, ἐπανάλαβε σχεδὸν τὰ αὐτὰ ὅσα ἐν ἄρθρ. 31 καὶ 32 τοῦ ὑφισταμένου νόμου ὑποθηκῶν περὶ κατατάξεως τόκων μὴ ἐγγεγραμμένων ἰδιαιτέρως, ὅτι ἡ αὐτὴ τάξις τοῦ κεφαλαίου ῥίθεται εἰς τοιοῦτους τόκους, ἅφ' ἧς ἐκινήθη ἡ ἀγωγή καὶ ἐνδὲς ἔτους πρὶν. Μικρόν τι παρηλλάχθη ἐν ἄρθρ. 901, προστεθέντος ὡς σημείου καὶ τῆς ἐπιταγῆς, ἀλλὰ διετηρήθη ἡ περιττὴ λέξις ἀγω-

γῇ, ἥτις κατὰ τὴν ἡμετέραν περὶ ἐκτελέσεως διαδικασίαν δὲν ἔχει ἐν-
νοίαν. Ἄμα ἔγραψε περὶ τούτου ὁ κ. Ἰω. Τυπάλδος, ἀπετάθην πρὸς
τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Δικαιοσύνης, ὅπως γείνη διόρθωσις οὐ μόνον αὐτοῦ
τοῦ ἀρθρ. 901, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀρθρ. 909, ὅπερ ὁ κ. Ἰω. Τυπάλδος
παρεῖδεν, ἐκ τύχης μόνον συμβουλευθεὶς τὸ νομοσχέδιον διὰ τὴν ἐρ-
μηνείαν τῶν ἀρθρ. 31, 32 τοῦ ἰσχύοντος νόμου. Καὶ ἄλλας διορθώ-
σεις ἐζήτησα πρὸ καιροῦ, αἵτινες ἐλπίζω ὅτι θέλουσιν εἰσακουσθῇ.

Ὅτε καθηρτίσθη τὸ σχέδιον, πάντες εἶχομεν συνειδήσιν, ὅτι δὲν
ἐξεπονήσαμεν τέλειον ἔργον. Διὰ τοῦτο ἐπεμείναμεν εἰς τὴν δημοσί-
ευσιν αὐτοῦ, ὅπως περιέλθῃ εἰς ὅλων τῶν νομικῶν τὰς χεῖρας, οὕτω δὲ
δοθῇ ἀφορμὴ μελέτης καὶ ἐπικρίσεως πρὸς ἀνεύρεσιν τῶν ἡμαρτημέ-
νων. Οὐδὲν ὀλεθριώτερον ἢ ὅταν ὁ νομικὸς ἔχῃ ἀπόλυτον ἐν ἑαυτῷ
πεποίθησιν, ὅτι πᾶν ὅ,τι ἀποφαίνεται εἶναι ἀλάνθαστον. Τοῦτο εἶναι
τὸ ἀλάνθαστον σημεῖον τῆς ἀκριτομαθείας.

Διὰ τοῦτο εἶμαι πάντοτε ἔτοιμος ν' ἀκούσω ἐπικρίσεις καὶ νὰ ὁμο-
λογήσω πραγματικὰς ἑλλείψεις. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ὁμῶς δὲν ἀκούω
μετ' ἀδιαφορίας ἀδίκους ἐλέγχους καὶ μὴ στηριζομένους εἰς μελέτην
τοῦ πράγματος καὶ τοῦ ἡμετέρου ἔργου.

Οὕτω καθ' ὑπόθεσιν ὁ κ. Ἰω. Τυπάλδος ἐκσφενδονίζει ὡς ἔλεγχον
ἑλλείψεως τοῦ σχεδίου, ὅτι ἐν αὐτῷ ἀποσιωπῶνται τὰ ἐκ συγγενείας
κωλύματα τοῦ γάμου.

Τί φρονεῖ ὁ κ. Ἰω. Τυπάλδος, ὅτι εἶναι καιρὸς ν' ἀναθεωρήσωμεν
τὰ περὶ κωλυμάτων ὅπως εἶναι ἐν χρήσει παρὰ τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἢ οὐ ;
Ἄν νομίζῃ τὸ πρῶτον, ἐπενθυμίζω εἰς αὐτόν, ὅτι καὶ ἐν Ἑπτανήσῳ
κατὰ τὴν πρώτην σύνταξιν τοῦ Ἰονίου Κώδικος ὑπερίσχυεν ἡ γνώμη
αὕτη ρυθμίσεως, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐξενίκησεν ἡ ἐναντία, διότι αἱ δεή-
σεις τῆς Ἰονίου Πολιτείας πρὸς τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως
ὑπὲρ τῆς παραδοχῆς ἔστω καὶ ἐλαχίστου μετριασμοῦ δὲν εἰσηκούσθη-
σαν, ὡς ἐμφαίνεται ἐν τῷ τόμῳ 10 Φεβρουαρίου 1839. (Ὁρα Ῥάλλ-
η καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα Ε'. σ. 164).

Θέλει λοιπὸν ὁ κ. Ἰω. Τυπάλδος πρὸς ἀπλὴν ἐπίδειξιν πολυμαθείας
ν' ἀντιγράψωμεν τὰ τοῦ τόμου ; Τοῦτο δὲν εἶναι μόνον περιττόν,
ἀλλὰ καὶ ἐπιβλαβές. Διατί νὰ στερεοποιήσωμεν καὶ νὰ δώσωμεν
ἡμεῖς οἱ ἐπιστήμονες, ὑπερμεσοῦντος τοῦ ἸΘ' αἰῶνος, νέαν ψῆφον
ἐπικυρωτικὴν εἰς ὅ,τι εἶναι ἐλπίς ἢ πρόοδος τῆς ἐπιστήμης νὰ μετα-

κινήσει; Εὐτυχῶς ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία δὲν ἐμμένει ἀπρὶς εἰς τὰ μὴ καθιερωθέντα ὑπὸ οἰκουμενικῶν συνόδων, ἀλλὰ κατὰ καιροὺς ὡς ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης ἀδυναμίας κρατήσαντα. Μόνῃ ἡ Ἐκκλησία θέλει ἐγκαταλείψει τὸ πλεῖστον μέρος ἐκ τῶν ὑπερβολικῶν κωλυμάτων καὶ τότε εἶναι καιρὸς ὁ Κῶδιξ νὰ συμπληρώσῃ τὸ ἔργον. Θέλει ὅμως ὁ κ. Ἰω. Τυπάλδος δι' αὐτὸ καὶ μόνον ν' ἀναβάλῃ τὴν κωδικοποίησιν; Εἰς τὴν περὶ τούτου συζήτησιν δὲν ἐπεμβαίνω. Ἴσως ὑποληφθῶ, ὅτι ἔχω συμφέρον εἰς τὸ νὰ ἴδω τὸ ἔργον, εἰς ὃ συμμετέσχον, μετατραπὲν εἰς νόμον τοῦ κράτους. Περιορίζομαι λοιπὸν εἰς ἀπλὴν ἄμυναν κατ' ἀδίκων ἐπιθέσεων, μόνον ἄτοπον νομίζων, τὸ νὰ ἐμμένῃ τις εἰς ὅσα ἔσφαλε.

Ἀθῆναι, 21 Αὐγούστου 1872.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΣ ΤΟΥ κ. ΙΩ. ΤΥΠΑΛΔΟΥ (*)

Μετὰ τὴν ἀπάντησιν τοῦ κ. Ἰω. Τυπάλδου, καταχωρισθεῖσαν ἐν τῇ ὑπ' ἀριθμ. 37 φύλλῳ τῆς ἐφημερίδος ταύτης, ὑπολείπεται ἥδη ἐν συντόμῳ νὰ γείνῃ ἀνακεφαλαίωσις τῶν διαφωνιῶν ἡμῶν, αἵτινες σαφέστερον φαίνονται ἐξηγηθεῖσαι. Τοῦτο νομίζω, ὅτι ἀρμόζει εἰς φιλονικούντας περὶ πραγμάτων ἐκ λόγων ἐπιστημονικῶν, ἀπόκειται δὲ εἰς τοὺς ἀναγνώστας ἡ κρίσις, τίς ἡμῶν τὴν κρείττονα ἐξελέξατο μοῖραν.

Ἐν πρώτοις εἰς τοῦτο διαφωνοῦμεν, ὅτι δὲν θεωρῶ κατάλληλον τρόπον ἐπικρίσεως τοῦ σχεδίου τοῦ Ἀστ. Κώδικος, ὅσον μικροῦ λόγου ἄξιον καὶ ἂν κριθῇ τὸ ἔργον, τὸ νὰ γίνηται ἄνευ μελέτης, ἄνευ καὶ τῆς ἀπλῆς ἀναγνώσεως, ἐπιτροχάδην ὡς ἐν καιρῷ τῶν βοηδρομίων καὶ ἀπλῶς δι' ἀποστροφῶν, σοφὲ συντάκτα!! τί εἶπες περὶ ἀγροληψίας, οὐδὲν εἶπες, ἐνῶ παραλείπεται ἐντελῶς ἡ ἀνάλυσις τοῦ τί περιέχει τὸ σχέδιον τοῦ Ἀστ. Κώδικος περὶ ἀγροληψίας.

* Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ «Ἐφημερίδι τῶν Δικαστηρίων καὶ τῆς Ἑλλ. νομοθεσίας», ἔτ. Β', ἀριθ. 38 (16 Σεπτεμβρίου 1872).— Ἡ δευτέρα αὕτη ἀπάντησις προέκλθη συνεπεῖα ἀπαντήσεως τοῦ κ. Ἰω. Τυπάλδου εἰς τὴν προηγουμένην ἀπάντησιν τοῦ κ. Π. Καλλιγᾶ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὀλίγα περὶ τοῦ σχεδίου τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος».

Εἰς ταῦτα ἀπαντᾷ ὁ κ. Ἰω. Τυπάλδος, ὅτι δὲν ἀπεινείνεται πρὸς ἐμὲ ἢ ἀποστροφή, ἀλλὰ πρὸς ἄλλον, διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον, ὅτι ἐγὼ ἀγνοῶ τὴν ἀγροληψίαν, ὡς μὴ γεννηθεὶς καὶ ἀνατραφεὶς ἐν τῇ πατρίᾳ αὐτῆς χώρας. Ἡ ἀποστροφή κατ' ἐκείνου τῶν συντακτῶν ἐξετοξεύθη, ὅστις ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἐξήσεν ἐν ἀγροληψίᾳ, ἥτις μόνον ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦτον εἶναι καταληπτή, καὶ ἐν τούτοις οὐδὲν εἶπεν ἐν τῷ σχεδίῳ τοῦ Κώδικος.

Τὸ κατ' ἐμὲ ἐπιμένω, ὅτι ὡς πέμπτον μέλος καὶ γὰρ, τοῦλάχιστον κατὰ τὸ περιπτημόριον αἰσθάνομαι τὸ βαθύ τραῦμα ἐκείνης τῆς ἀποστροφῆς, τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσω ὁ ἐπικριτὴς ἐντεῦθεν ἐπορίζετο ἐπιχείρημα, ὅπως κατακρίνῃ ὅλον τὸ ἔργον ὡς ἀποτυχόν.

Ἀλλὰ τάχα καὶ ἂν γείνῃ δεκτὴ ἡ ἔνστασις αὕτη τῆς παθητικῆς νομιμοποιήσεως, ἀπεδείχθη τῶντι, ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ κατάλληλος, ὁ ἐπιστημονικὸς τρόπος ἐπικρίσεως ἔργου ἐπιστημονικοῦ ;

Quand même c'eut été George, il ne fallait pas battre si fort.

Παρῆιδον τῶντι τότε ὅτι ἀνεβίβασε τὴν συζήτησιν ὁ ἐπικριτὴς μέχρι τοῦ αἰθερίου ὕψους τῶν μεταφυσικωτέρων ζητημάτων καὶ ψυχολογικῶς πῶς εἰσέδυσεν εἰς τὰ αἰτία, δι' ἃ εὔρεν ἀξίους οἴκτου τοὺς συγχρόνους αὐτοῦ, καίτοι ζῶντας ἐν χώρᾳ ἀγροληψίας καὶ δυναμένους νὰ μυηθῶσι τὰ πόρρητα αὐτῆς. Ἀποδίδων ὁ κ. Ἰω. Τυπάλδος, ὡς *laudator temporis acti*, μέγιστα ἐγκώμια εἰς τοὺς κεκοιμημένους νομικοὺς τῆς χώρας τῆς ἀγροληψίας, ἀπέναντι τῶν γιγάντων τούτων νάνους ἀποκαλεῖ τοὺς συγχρόνους. Διὰ τί ; Διότι ἀπὸ τοῦ 1841 ἐπεδόθησαν ἰδίως καὶ κυρίως εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ Ἰονίου Κώδικος, τοῦ ἀποξηραίνοντος τὸν ἐγκέφαλον, ἐνῶ οἱ προγενέστεροι (*del tempo di Gafariello*) ἀνεστρέφοντο ἐν τῇ σπουδῇ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ νόμου καὶ τῶν Ἑνετικῶν θεσμῶν. Δὲν ἔπεται τὸ ἀναπόδραστον συμπέρασμα, ὅτι μόνος ὁ κ. Ἰω. Τυπάλδος, καίτοι καταγόμενος ἐκ τῆς χώρας τῆς ἀγροληψίας, ἐξηκολούθησεν ἀναστρεφόμενος ἐν τῇ σπουδῇ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Δικαίου, ἅρα μόνος αὐτὸς διέφυγε τὰ πνευματοκτόνα καὶ ναρκοτικὰ ἀποτελέσματα τοῦ Ἰονίου Κώδικος ;

Τὸ φαινόμενον εἶναι ἄξιον σοβαρᾶς μελέτης. Ἄλλ' ἐξακολουθῶ διαφωνῶν, ὡς ἐκ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι ὁ Ἰόνιος Κώδιξ εἶναι ἐν τοῖς πλείστοις ὁ Γαλλικός, ὑπὸ δὲ τὸ κράτος τούτου ἀνεφάνησαν οἱ τόσον

σπουδαῖοι νομικοὶ τῆς ἡμετέρας ἐποχῆς, οἱ Δουραντῶνες καὶ Τρολῶ-
νες καὶ Δεμολόμβοι καὶ τόσοι ἄλλοι ἐν Γαλλίᾳ, ὁ Ζαχαρίας ἐν Γερ-
μανίᾳ, καὶ οἱ ἤδη ἀκμάζοντες καὶ μεταξὺ μεγάλων ἐθνῶν διαιτηταὶ
ἐν Ἰταλίᾳ. Πῶς εἶναι λοιπὸν δυνατόν ὁ Κῶδιξ οὗτος μόνον ἐν τῇ
χώρᾳ τῆς ἀγροληψίας καὶ ἰδίως ἐν Ληξουρίᾳ νὰ ἔχῃ τόσον ἀσφυκτι-
κὰ ἀποτελέσματα, νὰ ἔχῃ δὲ τὰ ἐναντία καθ' ἅπασαν τὴν ἄλλην
ὕψηλιν;

Δυστυχῶς δὲν εἶναι ἡ μόνη διαφωνία ἡμῶν. Ἐπέρχεται ἀμέσως
ἄλλη ἐπίσης σπουδαία. Διὰ νὰ κρίνῃ τις περὶ ἔργου τόσον πολυπλό-
κου καὶ ποικίλου, οἷον τὸ σχέδιον τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, ἀρκεῖ τά-
χα νὰ εὕρῃ μίαν οἰανδὴποτε ἑλλειψιν, μίαν ἄτεχνον πτυχὴν, ἐκ πρώ-
της ὀψεως, καὶ δικαιούται ἐντεῦθεν ἐπαγωγικῶς νὰ κρίνῃ, ὅτι τὸ ὅλον
γέμει ὁμοίων ἀμαρτημάτων, ὥστε δύναται τις ἐν πάσῃ ἡσυχίᾳ συνει-
δήσεως νὰ εἴπῃ, *τὸ δ' ἅπαν κακόν*, ἐρρέτω ἐς κόρακας; Λέγεται
τοῦτο ἐπιστημονικὴ ἐπικρίσις καὶ ὁ οὕτω πῶς ἐπικρινόμενος πρέπει
νὰ εὐχαριστηθῇ καὶ νὰ σιωπήσῃ, ὡς τυχὼν ἀρμοδίου δικαστοῦ καὶ
δικαίως καταδικασθεὶς εἰς αἰωνίαν σιωπὴν; "Ἄν ᾗτο τοῦτο ἀληθές,
ἐν τῷ Γαλλικῷ Κώδικι ἀπεδείχθησαν πλείονα ἡμαρτημένα, ἀλλ' οὐχ
ᾗττον καὶ αὐτοὶ οἱ ἀνευρόντες ταῦτα δὲν ἔπαυσαν τιμῶντες καὶ θαυ-
μάζοντες τὸ ἔργον. Τάχα πιστεύει ὁ κ. Ἰω. Τυπάλδος, ὅτι ἐν τῷ
Ῥωμαϊκῷ Δικαίῳ οὐδὲν ὑπάρχει ἡμαρτημένον, καὶ οὐδεμία ἀπαντᾷ
ἀντίφασις, *εἴγε διὰ πάντων τῶν τῆς ἐναντιότητος ὄρων διεξελθεῖν*
ἀπεύσειεν; Λοιπὸν ἐρρέτω καὶ τὸ Ῥωμαϊκὸν Δίκαιον.

Εἰς τοιοῦτον τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι πρέπει ν' ἀποδώσωμεν καὶ τὸ
ἐπιφώνημα τοῦ κ. Ἰω. Τυπάλδου, ἐν τῇ ἄκρᾳ αὐτοῦ δικαιοσύνῃ καὶ
ἀπαθείᾳ ἐπιλέγοντος; «Καὶ εἰς τοσοῦτον παραβλῶπος νομοθέτου τὸ
»ἔργον καταδικάζεται νὰ ὑποβληθῇ *ἀσυζητητὶ* (δηλ. ἀνευ ἀποστρο-
φῶν) ἡ κοινωνία τῆς Ἑλλάδος!»

Ἄλλ' ἔλθωμεν εἰς τὸ κύριον ζήτημα τῆς διαφωνίας, εἰς τὴν ἀγρο-
ληψίαν. Ἐν τῇ πρώτῃ ἐπικρίσει ὁ κ. Ἰω. Τυπάλδος ἔλεγεν, ὅτι
τὸ νομοσχέδιον δὲν περιέχει διατάξεις περὶ ἀγροληψίας. Ἀφοῦ ὅμως
κατεδείχθησαν εἰς αὐτὸν αἱ διατάξεις αὗται καὶ ἡ οἰκονομία τοῦ ὅλου,
μετέβαλε φωνήν, ὅτι εἶναι συγκεχυμένα, ὅτι αἱ περὶ ἐμφυτεύσεως
εἶναι ἀκατάλληλοι, ὅτι ἡ ἐν Λευκάδι, Κεφαλληνίᾳ, Ζακύνθῳ ἀγρο-
ληψία μέλλει νὰ ὑποστῇ μεγίστας βλάβας.

Πῶς, ἐξάνίσταται ἤδη, θέλετε νὰ ἐφαρμόσητε τὰς διατάξεις τῆς ἐμφυτεύσεως ἐπὶ τῆς ἀγροληψίας ; Τετέλεσται !

Μετὰ ἐπανελημμένην ἀνάγνωσιν τῶν διατριβῶν τοῦ κ. Ἰω. Τυπάλδου, δὲν ἠδυνήθην ἄλλο νὰ ἐξαγάγω, ἢ ὅτι ἔχει περὶ ἀγροληψίας, καὶ μάλιστα τῶν τριῶν μνησθεισῶν νήσων, ἰδίαν ὅλως ἰδίαν, ὡς περὶ θεσμοῦ εἰδικοῦ, *sui generis*.

Δὲν εἶναι τάχα ἡ ἀγροληψία σχέσις μεταξὺ γαιοκτῆμονος καὶ γεωπόνου, ὡς τοιαύτη δὲ δὲν δύναται νὰ παραλλάσῃ ποικιλοτρόπως ;

Ποῖα εἶναι ὅμως ἐν πάσῃ ποικιλίᾳ τὰ ἀποτελοῦντα ἴδιον θεσμόν ὡς ἐξ οὐσιώδους διαφορᾶς ; Ἄν ἀποτελῇται προσωπικὴ σχέσις, ὅλως συμβατικὴ, ἢ μίσθωσις ἀγροτικῶν κτημάτων, ἢ ἂν ἀποτελῇται σχέσις πραγματικὴ, ἢ ἐμφύτευσις. Ὁ κ. Ἰωάν. Τυπάλδος γνωρίζει καὶ τρίτον τι, τὴν ἀγροληψίαν, φεομένην μόνον ἐν ταῖς Ἰονίοις Νήσοις καὶ οὐδαμῶς ἄλλοι, διὰ τοῦτο δὲ οὐδεὶς ἄλλος δύναται νὰ κατανοήσῃ αὐτήν. Ἐν τῇ ἐπιτροπῇ ὑπῆρχε καὶ ὁ ἐκ τῆς χώρας τῆς ἀγροληψίας, ἀλλ' ὑπὸ μανδραγόρα ἐκάθευδε, καὶ διὰ τοῦτο ἐπεκράτησεν ἡ ἐμφύτευσις.

Θέλεις, ἀναγνώστα, νὰ μάθῃς, κατὰ τί διαφέρει ἡ ἐμφύτευσις τῆς ἀγροληψίας ; Ἀκουσον ! « Ὁ ἐμφυτευτὴς κύριος τῶν καρπῶν πλη-
» ρώνει κανόνα εἰς τὸν κύριον τοῦ κτήματος, ἐνῷ ὁ ἀγροδότης κύριος
» τῶν καρπῶν παραχωρεῖ, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἐπιτρέπει εἰς τὸν ἀγρο-
» λήπτην νὰ λάβῃ μέρος τῶν καρπῶν. » Ἐν τούτοις ἐν Ἰονίῳ Κώ-
δικι ἀρθ. 1636 εὐρίσκομεν αὐταῖς λέξεσιν, ὅτι « ὁ ἀγρολήπτης ὀφεί-
» λει νὰ δίδῃ τὸ μερίδιον τοῦ οἴνου, τοῦ σίτου, τῆς βρόμης καὶ ἄλ-
» λων προϊόντων κατὰ τὰς ἐπιτοπίους συνηθείας καὶ ἔθιμα κτλ. »
Μήπως λοιπὸν ἐν τῷ Ἰονίῳ Κώδικι κατὰ λάθος ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς ἀγροληψίας παρερσήφρησεν ἡ ἐμφύτευσις ;

Ἰδοὺ καὶ ἄλλα χαρακτηριστικά.

Ὅταν ὁ γεωπὸνος εἶναι κύριος τοῦ τρόπου τῆς καλλιεργείας, ὑπάρχει ἐμφύτευσις, ὅταν δὲ δὲν δύναται νὰ πράξῃ τοῦτο ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τοῦ γαιοκτῆμονος, εἶναι ἀγροληψία. Καὶ τάχα ἐν τῇ ἐμφυτεύσει δὲν δύναται νὰ γείνη συμφωνία περὶ μὴ μεταβολῆς τοῦ τρόπου τῆς καλλιεργείας ; Καὶ αὐτός ὁ Ἰόνιος Κώδιξ ἰδιαιτέραν τινὰ συμφωνίαν ὑποθέτει, διότι ἐν γένει κατὰ τὸ ἀρθρον 1640 ὁ ἀγρολήπτης

εἶναι ὑπόχρεως εἰς καλλιέργειαν κατὰ τοὺς κανόνας τῆς τέχνης, ὅπερ δὲν δηλοῖ τὸ ἀμετάβλητον.

Καὶ πάλιν, ὅταν ὁ γεωπόνος δύναται ν' ἀπαλλοτριώσῃ ἀκωλύτως τὸ δικαίωμα αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ κτήματος, εἶναι ἐμφύτευσις, ὅταν δὲ δὲν δύναται, εἶναι ἀγροληψία !! Παράδοξον τινόντι. Λοιπὸν ὁ Ἰουστινιανὸς ἐν Κώδικι κωλύσας τὴν ἐκποίησιν ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τοῦ κυρίου, καὶ αὐτὸς ἡγνῶει, ὅτι περὶ ἀγροληψίας ἐθέσπιζεν ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς ἐμφυτεύσεως. Πόθεν ἡ σύγχυσις αὕτη τοῦ κ. Ἰω. Τυπάλδου; Διότι ἐν τῷ σχεδίῳ τοῦ Κώδικος ἐθεωρήσαμεν περιττὸν αὐτὸν τὸν περιορισμὸν ὡς ἐκ τοῦ νόμου, ἀφίνοντες εἰς τοὺς συμβαλλομένους, ἂν θέλωσι, νὰ προβλέψωσι περὶ αὐτοῦ. Τοῦτο ἀπῆται ἡ πληρεστέρα ἐλευθερία τοῦ γεωπόνου ἀπολυμένου τῶν δεσμῶν τῆς δουλοπαροικίας καὶ ἡ ἰσότης τῶν δικαιωμάτων, καθ' ὅσον καὶ κατὰ τὸν Ἰόνιον Κώδικα (ἄρθ. 1635) ὁ ἀγροδότης δύναται ν' ἀπαλλοτριώσῃ ἄνευ τῆς συναίνεσεως τοῦ ἀγρολήπτου.

* Ἄλλο γινώρισμα. Ὅταν ὅλα τὰ βάρη τακτικά καὶ ἑκτακτα ἐπίκεινται εἰς τὸν γεωπόνον, ὑπάρχει ἐμφύτευσις, ὅταν δὲ ἐπίκεινται μόνον τὰ τακτικά, ἀγροληψία. Λοιπὸν ἂν ἀφαιρέσωμεν τὴν λέξιν ἑκτακτα ἐκ τοῦ ἡμετέρου σχεδίου, ἰδοὺ ὅτι ἐξεπληρώθησαν αἱ ζωηραὶ εὐχαί τοῦ κ. Ἰω. Τυπάλδου, ὅπως συμπεριληφθῇ ἡ ἀγροληψία, ἥ ἐὰν προσθέσωμεν εἰς τὸν Ἰόνιον Κώδικα τὴν λέξιν ἑκτακτα, ἰδοὺ ἡ ἀγροληψία μετασχηματισθεῖσα ὁμιδικῶς εἰς ἐμφύτευσιν. Ὅποια ἡ δύναμις τῶν λέξεων! Παρεῖθεν ὅμως ὁ κ. Ἰω. Τυπάλδος, ὅτι περὶ τακτικῶν καὶ ἐκτάκτων βαρῶν, δηλ. φόρων, σιωπᾷ ὁ Ἰόνιος Κώδιξ, πραγματευόμενος περὶ τακτικῶν ἐξόδων καλλιεργείας (ἄρθρ. 1638), περὶ δὲ τῶν ἐκτάκτων λέγων, ὅτι κανονίζονται κατὰ τὰς ἐπιτοπίους συνηθείας· ἄρα δὲν κεῖται ἐν τούτῳ ἡ διαφορὰ μεταξὺ ἐμφυτεύσεως καὶ ἀγροληψίας.

Καὶ πάλιν ὅταν ὁ γεωπόνος δύναται ν' ἀποστῇ, ὑπάρχει ἐμφύτευσις, ἐνῶ, ὅταν δὲν δύναται νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ κτῆμα, ὑπάρχει ἀγροληψία. Ἐπλανήθης λοιπὸν, ταλαίπωρε Σαβινὺ (Σύς. Δ'. § 202), ἰσχυρισθεὶς ὅτι ὁ ἐμφυτευτὴς δὲν δύναται ν' ἀποστῇ, καὶ ἐξέλαβε καὶ σὺ ὅτι ἡ ἐμφύτευσις εἶναι ὅ,τι ἡ ἀγροληψία! Μάθε παρὰ τοῦ κ. Ἰω. Τυπάλδου εἰς τί διαφέρουσιν ἀμφοτέραι. Ἐσφάλομεν λοιπὸν οἱ Συντάκται τοῦ σχεδίου τοῦ Κώδικος, ζητήσαντες νὰ καταλύσωμεν

καὶ αὐτὸν τὸν καθ' ἡμᾶς μεσαιωνικὸν περιορισμὸν τοῦ γεωπόνου, προσκολλημένου ὡς δουλοπαροίκου εἰς τὸ ἔδαφος (*glebae adscriptus*), οὕτω δὲ ἀνέφξαμεν χάσμα ἀνυπέρβλητον μεταξὺ ἐμφυτεύσεως καὶ ἀγροληψίας. Ὅποῖος κυκεὼν !!

Τελευταῖον, ὅταν ὁ γεωπὸνος δύναται νὰ ἐξαγοράσῃ τὴν κυριότητα τοῦ κτήματος, εἶναι ἐμφύτευσις, ὅταν δὲ δὲν δύναται, εἶναι ἀγροληψία. Ἐχομεν δηλ. καὶ ἐνταῦθα τὴν ἐπανάληψιν τοῦ αὐτοῦ φαινομένου. Ὑπάρχει τις διαφορὰ μεταξὺ τοῦ ἡμετέρου σχεδίου καὶ τοῦ Ἰονίου Κώδικος; Ἄρα ἰδοὺ κατὰ τί διαφέρει ἐμφύτευσις καὶ ἀγροληψία. Ἀλλ' ἡ αὐτὴ διαφορὰ ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ ἡμετέρου νομοσχεδίου καὶ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Δικαίου. Ποῦ εἶναι τότε ἡ ἐμφύτευσις, ποῦ ἡ ἀγροληψία; Βεβαίως ἡ ἀγροληψία εἶναι ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ Δικαίῳ, διότι ἄλλως ὑπάρχει ἐν τῷ ἡμετέρῳ νομοσχεδίῳ, καὶ τότε ὦχοντο φροῦδα ὅλα τὰ σπουδαῖα ἐπιχειρήματα τοῦ κ. Ἰω. Τυπάλδου κατὰ τοῦ ἡμετέρου ἐξαμβλώματος!

Ἀλλὰ διατί ἡ ἐξαγόρας ἐπὶ ἐμφυτεύσεων μακροτέρων τῶν 30 ἐτῶν; Ἐκαστος ἐννοεῖ, διότι τότε τὸ κτῆμα εἶναι ἔργον τῶν χειρῶν τοῦ γεωπόνου, ὅστις δὲν εἶναι δίκαιον νὰ δουλεύῃ διηνεκῶς Φελλάχου δίκην. Ἐπὶ ἀγροληψίας τάχα οἱ λόγοι οὗτοι δὲν ὑφίστανται ἐξ ἴσου;

Ἀλλ' ἂν ἐξουδενίσωμεν ὅλας ταύτας τὰς διαφοράς, ὡς μὴ ἀποτελοῦσας τὴν ὁροθετικὴν γραμμὴν μεταξὺ ἐμφυτεύσεως καὶ ἀγροληψίας, τί ὑπολείπεται πλέον; Ποῖος ὁ ὁρισμὸς τῆς ἀγροληψίας, ὁ περιέχων τὸ *genus proximum* καὶ τὴν *differentiam specificam*;

Ἡ ἀγροληψία εἶναι . . . εἶναι . . . εἶναι . . . ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον εἶναι! Δηλ. ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἔχομεν ἐν ταῖς Ἰονίαις Νήσαις, καὶ ἰδίως ἐν Ληξουρίῳ, καθὼς π. χ. ἐγὼ καὶ ὁ σέμπρος μου, ὁ Γεράσιμος Στραβολαίμης τοῦ ποτὲ Νικολέτου ἀπὸ τὰ Φαρακλάτα. Αὐτὸ εἶναι ἡ ἀγροληψία! Μάλιστα!

Τοῦτο πᾶσχει τις, ὅταν δὲν ἀναγάγῃ τὰ πράγματα εἰς τοὺς ἐπιστημονικοὺς αὐτῶν ὅρους. Νομίζει τότε ὅτι πᾶν τὸ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ εἶναι ἄλλης φύσεως καὶ ἄλλης οὐσίας, καὶ αὐτὴ ἡ μὴλέα καὶ ἡ ἄχρᾶς. Εἰς τὸν ἀναγαγόντα ταῦτα εἰς τὰς γενικὰς κατηγορίας ἀντιτάσσει τότε δυσανασχετῶν, δὲν ἐζήσας ἐν Ληξουρίῳ, ἄρα δὲν δύνασαι νὰ ἐννοήσῃς τὸ εἶδος τοῦτο, τὴν ἀγροληψίαν. Τάχα ἂν ἡ ἐπιτροπὴ ἐπέγραφε περὶ ἀγροληψίας, ἀντὶ περὶ ἐμφυτεύσεως, ἤθελεν

ὑπάρχει διαφορά, ἢ ἦτο τάχα τότε ὑπόχρεως ν' ἀντιγράψῃ κατὰ γράμμα τὸν Ἴόνιον Κώδικα, καὶ δὲν ἐδικαιούτο νὰ προτείνῃ τὴν ἐλαχίστην τροποποίησιν ;

Τοῦτ' αὐτὸ συνέβη ἐν τῇ κωμῳδίᾳ τοῦ Μολιέρου εἰς τὸν Bourgeois gentil-homme, ὅστις ἐπὶ τέλους ἐξεφώνησεν ἀπορῶν, λοιπὸν ὅπως ἐγὼ ὁμιλῶ, τοῦτο εἶναι ὁ πεζὸς λόγος ; Λοιπὸν ἐμφύτευσις καὶ ἀγροληψία εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό, δύο ὀνόματα τοῦ αὐτοῦ πράγματος ;

Ἄλλ' ἔχει ἄλλην ἀντίρρῃσιν ὁ κ. Ἰω. Τυπάλδος. Τί γενήσονται τότε ὅλαι αἱ ἀγροληπτικαὶ σχέσεις Κεφαλληνίας, Λευκάδος, Ζακύνθου ; Θέλουσι κύψῃ τὸν αὐχένα ὑπὸ τὸ τερατῶδες νομοσχέδιον, ὅπως συντριφῶσιν ; Ἄλλ' ὁ κ. Ἰω. Τυπάλδος ἐννοεῖ κάλλιστα, ὅτι τὸ νέον νομοσχέδιον δὲν ἔχει ἀναδρομικὴν δύναμιν, πλὴν ὅπου ῥητῶς ὀρίζεται τὸ ἐναντίον, τοιοῦτος δὲ ὁρισμὸς ἐν τῷ ἡμετέρῳ θεματι ὑπάρχει εἰς καὶ μόνος ἐν ἄρθ. 849, ὅτι τὸ δικαίωμα ἐξαγοράσεως τοῦ ἐμφυτευτοῦ ἐφαρμόζεται καὶ ἐπὶ ἀρχαιότερων ἐμφυτεύσεων μακροτέρων τῶν 30 ἐτῶν. Πλὴν τῆς ἐξαιρέσεως ταύτης οὐδὲν ἄλλο μεταβάλλεται ἐκ τῶν ὑφισταμένων σχέσεων ἀγροληψίας. Καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ποῖον ἄλλο ὑπάρχει κώλυμα, ὅπως οἱ συμβαλλόμενοι ὀρίσωσι τὰς μεταξὺ αὐτῶν σχέσεις, πλὴν τοῦ νὰ μὴ προσβάλῃσι τὴν δημοσίαν τάξιν ;

Τάχα ὁ Ἴόνιος Κώδιξ διέγραφεν ὑπογραμμὸν ἀπαράβατον ; Τοῦναντίον ἐν ἄρθ. 1633 ὥρισεν, ὅτι «ἐν ἐλλείψει ἐιδικῶν συμβάσεων» τηροῦνται ὡς πρὸς τὰ περὶ ἀγροληψίας συμβόλαια οἱ ἐξῆς κανόνες. »

Et uno avulso non deficit alter.

Ἄλλη διαφωνία ! Εἶπον ἐν τῇ ἀπαντήσεϊ μου, ὅτι οἱ ἐιδικοὶ νόμοι 1867 καὶ 1868 ἐπεκτείνονται εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, ἀγνοῶν, ὅτι περιορίζεται ἡ ἰσχὺς αὐτῶν ἐν Κερκύρᾳ ! Ὅποια ἄγνοια τοῦ ἐπαγγελλομένου τὸν νομοθέτην ! Ποῦ εἶπον τοῦτο ; Διὰ τῶν λέξεων : «Ποίους ἐιδικοὺς νόμους ὑπαινιττόμεθα, ἐξηγήσαμεν ἐν τῇ ἐκθέσει ὑνομαστί, ἦτοι τοὺς τοῦ 1867 καὶ 1868.» Ἄρα κτλ. Ἀγνοεῖ φαίνεται ὁ κ. Ἰω. Τυπάλδος, ὅτι εἰς τῶν συντακτῶν τοῦ πρώτου σχεδίου τῶν ἐιδικῶν τούτων νόμων ὑπῆρξα καὶ ἐγὼ μετὰ τῶν κ. κ. Μωραϊτίνῃ καὶ Σκαλτσούνῃ, καὶ παραβλέπει ἐντελῶς, ὅτι ἐν τῇ ἀπαντήσεϊ μου κύριος λόγος γίνεται περὶ τῶν ἐθίμων ἐν Κεφαλληνίᾳ ὡς ἀναπληρούντων τὰ ἐν τῷ ἡμετέρῳ σχεδίῳ μὴ ρυθμιζόμενα. Ἄλλ'

εἶχεν ἀνάγκην εὐκόλου τινός θριάμβου, ὅπως ἀναβῇ εἰς τὸ Καπιτώλιον. Ἄν τῶντι πιστεύῃ, ὅτι δὲν δύναμαι νὰ διακρίνω, ὅτι οἱ περὶ Κερκύρας νόμοι δὲν ἐπεκτείνονται εἰς τὸ λοιπὸν κράτος καὶ διὰ τοῦτο λέγονται εἰδικοί, ἀδίκως συζητεῖ μετ' ἐμοῦ. Διαφωνῶ λοιπὸν καὶ εἰς τοῦτο πρὸς τὸν κ. Τυπάλδον, ὅτι δὲν πρέπει ν' ἀποδίδῃ τις εἰς τοὺς ἀντιφρονούντας τόσον παχυλὴν ἀμάθειαν. Τοῦτο ἀντίκειται εἰς τὴν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἐπικρατοῦσαν καλὴν πίστιν, διότι δὲν εἶναι ἔργον αὐτῆς ἡ ἀπόδειξις, ὅτι ὁ δεῖνα εἶναι ἀμαθής, ἀκριτος, ἀλλ' ὅτι τὸ δεῖνα δὲν εἶναι ὀρθόν, ἀληθές. Ἄν ἦτον ἀνάγκη νὰ λέγῃ τις ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἐκάστοτε ταύτονόητα, ἔπρεπε νὰ γράφῃ ὅπως συντάσσονται τὰ συμβόλαια. Ἄλλ' ἐχέτω ὁ κ. Ἰω. Τυπάλδος τὴν ἀπαράμιλλον ταύτην δόξαν, ὅτι ἀνεκάλυψεν ἐν ἐμοὶ τοσαύτην ἀσὺγνωστον ἄγνοιαν.

Δὲν ἐννοῶ ὅμως τί δυσαρεστεῖ τὸν κ. Ἰω. Τυπάλδον ἡ μετὰ πάσης μετριοφροσύνης μου ὁμολογία, ὅτι ἐν ἄρθρῳ 901 ὑπῆρξε τῶντι ἑλλειψις ἀκριθείας. Δὲν ἐξάγει ἐντεῦθεν, ὅτι δὲν ἐμφράττω τὰ ὧτα ἐκ φιλοδοξίας, ὅταν πρόκειται περὶ ἐπιστημονικῆς ἀληθείας; Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀντικείμενον διαφωνίας.

Περὶ τῆς παραλείψεως τῶν ἐκ συγγενείας κωλυμάτων τοῦ γάμου οὐδὲν ἐπανέλαθεν ὁ κ. Ἰω. Τυπάλδος, ὥστε καὶ τοῦτο πρέπει νὰ θεωρηθῇ διαγραφτέον ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν διαφωνιῶν.

Ἄλλ' ἀντὶ τούτου ὁ κ. Ἰω. Τυπάλδος ἐκσφενδονίζει βαρεῖαν ἀπειλὴν τερμερίου κακοῦ, ὅτι προτίθεται νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τοῦ Συνστήματος τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Δικαίου.

Flectere si nequo superos, Acheronta movebo.

Ἀπειλὰς καὶ προπηλακισμούς, ὡς ἐνθυμοῦμαι, ἐξέφερον οἱ ἡμῆρικοὶ ἥρωες πρὸ τῆς συμπλοκῆς.

*Al' κέ σε χειρότερός περ ἐὼν ἀπὸ θυμὸν ἔλωμαι,
Δουρὶ βαλὼν· ἐπειὴ καὶ ἐμὸν βέλος ὄξυν πάροιθεν·*

ἢ

*Ἐξ αὖ νῦν ἔφυγες θάνατον, κύον! ἦτέ τοι ἄγχι
Ἦλθε κακόν.*

Μετὰ τοὺς ἥρωϊκοὺς χρόνους ἀπειλαὶ καὶ προπηλακισμοὶ γίνονται ἐν τῇ πλατείᾳ τῶν Ἡρώων καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ τῶν ὠνίων καὶ ἐπὶ τῆς

προκυμαίας Πειραιῶς, ἀλλ' ἐν τῷ τεμένει τῆς ἐπιστήμης τὸ ἀπει-
λεῖν καὶ προπηλακίζειν, quem ego, μοὶ εἶναι πρᾶγμα ἄγνωστον·
διότι, ὅπως ἐγὼ πιστεύω, τὰ ἐλατήρια ἐπιστημονικῶν ἐπικρίσεων εἶναι
πάλιν ἡ ἐπιστήμη. Ἄν τις ἔχῃ ἄλλας ἰδιαιτέρας προσωπικὰς ἀφορ-
μὰς, τοῦλάχιστον κατὰ τοὺς ἡμετέρους χρόνους, ἀπέχει πάσης ἐπι-
δείξεως τῆς αἰτίας προσωπικοῦ πάθους.

Ἄντὶ ὅμως νὰ λυπηθῶ ἐκ τοιαύτης κηρύξεως πολέμου, κολακεύο-
μαι ὅτι ἔγεια αἰφνης τόσον σπουδαῖος, ὥστε μέλλω ν' ἀποκτήσω
σταθερὸν καὶ ἀδιάλλακτον ἀντικείμενον καὶ ἀντίξρον, εἰς τοῦτο ἀφο-
σιῶντα τὰς ἐπιστημονικὰς αὐτοῦ μελέτας. Ἄν ἐπετρέπετο ἡ σύγκρι-
σις τῶν μικρῶν καὶ τῶν μεγάλων, τηρουμένης τῆς μεταξὺ αὐτῶν
ἀναλογίας, θέλω καυχᾶσθαι καὶ ἐγὼ ὡς ὁ *Κονιάκιος*, ὅτι ἀπέκτησα
τὸν ἐπικριτὴν μου *Ἰω. Ρόβερτον*, εἰς ὃν μέλλω ἴσως ν' ἀπαντήσω
καὶ ἐγὼ ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον *Antonius Mercator*, ἐπικαλούμενος τὸ
τοῦ Ἀριστοφάνους, ὡς ἐκεῖνος :

"Ελεγχ', ἐλέγχον, λοιδορεῖσθαι δ' οὐ πρέπει

"Ἀνδρας ποιητάς, ὥσπερ ἄρτοπώλιδας.

Εὐρίσκομαι λοιπὸν ὑπὸ κήρυξιν πολέμου, ὡς αἱ μεγάλαι ἐπικρά-
ταιαι, καὶ ἰδοὺ προαναγγέλλει τρομεράν ἐπιδρομὴν νέος Ἀττίλας, ἢ
Γίγκης Χάνης, ὅστις θέλει ἀνασκάψαι πᾶσαν πόλιν καὶ πᾶσαν κώμην
καὶ δὲν θέλει ἀφήσει λίθον ἐπὶ λίθον.

Ὡς φαίνεται μέχρι τοῦδε οὐδὲν τούτων ἐγένετο, διότι ὁ νῦν κη-
ρυχθεὶς ἀδυσώπητος ἐχθρὸς, χαριζόμενος εἰσώπα, καίτοι βλέπων οἰκ-
τρῶς λυμαινομένην τὴν ἐπιστήμην, ἀλλ' ὅτε δὲν ἀνταπεῖδθη ἡ αὐτὴ
χάρις δι' ἴσης σιωπῆς, ὁ πόλεμος ἐρπέτω !

Sine ira et odio.

ΠΕΡΙ ΟΡΙΣΤΙΚΩΝ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤ. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΝΑΙΡΕΣΕΩΣ ΑΥΤΩΝ (*)

Ἀπὸ μακροῦ χρόνου ἀπαρεγκλίτως τηρεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου ἡ ἐρμηνεία τῆς ἡμετέρας Πολ. Δικονομίας, ὅτι ὀριστικαὶ ἀποφάσεις τῶν πολιτικῶν δικαστηρίων εἶναι μόναι αἱ περατοῦσαι τὴν δίκην, αἵτινες εἶναι ἐπιδικτικαὶ ἀναιρέσεως, ὅταν εἶναι τελεσιδικοί, ἐνῶ ἐκ τῶν λοιπῶν ἀποφάσεων μόναι αἱ παρεμπίπτουσαι περὶ ἀποδείξεως καθ' ὠρισμένην περίπτωσιν εἶναι εἰς ἀναίρεσιν δεκταί.

Μάταιον καὶ ἀνόνητον ἔργον ἤθελον ἐπιχειρήσει ἐπομένως, ἐὰν ἐνόμιζον ὅτι δύναμαι νὰ διασείσω τοσοῦτον σταθεράν νομολογίαν, ἣ ὅτι τοῦτο κατορθοῦται ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ διὰ μιᾶς μόνης πραγματείας. Δὲν θεωρῶ ὅμως μάταιον νὰ ἐπιχειρήσω τὴν ἐξέτασιν τῶν βάσεων, ἐφ' ὧν ἐρείδεται, διότι, ἂν δὲν πεισθῶμεν ὅτι εἶναι ὀρθαί, οὐδὲν ἄλλο πράττομεν, ἢ ὅτι τυφλῶς ἀκολουθοῦμεν τὴν τροχίαν τῆς παραδόσεως.

Κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν θεωρίαν αἱ ἀποφάσεις τῶν πολιτικῶν δικαστηρίων ὡς ἐκ τοῦ περιεχομένου αὐτῶν διαιροῦνται εἰς ὀριστικὰς καὶ μὴ ὀριστικὰς. Αἱ μὲν πρῶται εἶναι αἱ περατοῦσαι τὴν δίκην, γνῶρισμα ἔχουσαι ὅτι μετ' αὐτὰς δὲν δύναται πλέον νὰ ἐκδώσῃ ἄλλην ὁ δικαστής, ὥστε εἶναι αἱ τελευταῖαι, ἐνῶ ὅλαι αἱ λοιπαὶ εἶναι μὴ ὀριστικαί.

Τοιοῦτον δίδων ὀρισμὸν ὁ κ. Οἰκονομίδης (Ἐγχειρ. § 85) εὐρίσκειται ἀμέσως εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ κολάσῃ αὐτὸν ἐν ὑποσημειώσει παρατηρῶν, ὅτι ἐνίοτε ἡ ὀριστικὴ ἀπόφασις (δηλ. ἡ τελευταία) δὲν εἶναι ἡ τελευταία, ἐπονται δὲ τὰ παραδείγματα, οἷον ἡ ἀποφαινομένη ὅτι ἡ πρόκλησις εἶναι βάσιμος, ἡ ἐπιδικάζουσα ἀποζημιώσιν, ἀλλὰ μὴ ὀρίζουσα αὐτὴν καὶ πέντε ἔτεραι τοιαῦται.

* Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ «Ἐφημερίδι τῶν Δικαστηρίων καὶ τῆς Ἑλληνικῆς νομοθεσίας», ἔτ. Γ', ἀριθ. 48-49 (1874).

Τὴν θεωρίαν ταύτην ὁ Ἄρειος Πάγος κατὰ πρῶτον ἔδογματίσεν ἐν ἀποφ. 74 τοῦ 1850, κατόπιν δὲ διὰ τῶν ἀποφ. 2266 καὶ 277 τοῦ 1853 ἐδείξεν, ὅτι ἀπέσεισε πάντα δισταγμὸν, οἷον ἄλλοτε ἐδήλωσε διὰ τῶν ἀποφ. 314 (1840), 36 (1842) (1).

Τὸ σύστημα τοῦτο συμπληροῖ ἡ θεωρία, ὅτι τοιαῦται μόνον ἀποφάσεις ὀριστικαί, δι' ὧν περατοῦται ἡ δίκη, καταστάσαι τελεσίδικοι, εἶναι ἐπιδεκτικαὶ ἀναιρέσεως, ἐνῷ αἱ μὴ περατοῦσαι τὴν δίκην δὲν καθίστανται τελεσίδικοι καὶ ἐπομένως οὐδὲ δι' ἀναιρέσεως προσβάλλονται.

Τὴν ἐρμηνείαν ταύτην ἐστήριξεν ὁ Ἄρειος Πάγος κυρίως ἐπὶ τῶν ἀρθ. 180 καὶ 812 τῆς Πολ. Δικονομίας μνημονεύων καὶ τὰ ἀρθ. 181, 582, 583 καὶ 515, ἀλλ' οὐδόλως ἐξηγῶν τὴν σχέσιν τῶν τελευταίων (ἀποφ. 266 τοῦ 1853).

Τῶντι ἐν ἀρθ. 180 διδὲι ὁ νομοθέτης τὰ γνωρίσματα τῶν ὀριστικῶν ἀποφάσεων καὶ τοῦτο παρατίθῃσιν ὁ κ. Οἰκονομίδης ἐν ὑποσημειώσει ὡς μαρτυροῦν τὴν ἀλήθειαν τοῦ ὀρισμοῦ αὐτοῦ (ἐν § 85), ὅτι τοιαῦται εἶναι αἱ ἀποφάσεις, αἱ περατοῦσαι τὴν δίκην, ὥστε τὸ τῆς οὐσίας δικαστήριον ἀπεκδύεται τὴν ἐξουσίαν τοῦ ν' ἀποφασίσῃ τοῦ λοιποῦ περὶ τῆς οὐσίας τῆς διαφορᾶς.

Ὅταν παραβάλλῃ τις τὸν ὀρισμὸν τοῦτον πρὸς τὸ ἀρθ. 180 τῆς Πολ. Δικον., μερίστην παρατηρεῖ μεταξὺ αὐτῶν διαφορὰν, ὥστε ὁμολογουμένως ἐγένετο παράφρασις, ἣν μετὰ προσοχῆς πρέπει νὰ ἐξετάσῃ τις, μὴ εἶναι ἐξ ἐκείνων, δι' ὧν λανθανόντως παρεισάγεται ἐν τῷ νόμῳ ἄλλη ἔννοια, οὐδόλως ἐν αὐτῇ ὑπάρχουσα.

Κατὰ τὸ κείμενον τοῦ ἀρθ. 180 : « Ὅριστικαὶ ἀποφάσεις, ἀφοῦ » δημοσιευθῶσιν ἐν τῷ ἀκροατηρίῳ, δὲν δύνανται ν' ἀνακληθοῦν παρὰ » τοῦ ἀπαγγεῖλαντος αὐτάς δικαστοῦ. Ἐκ τοῦ ἐναντίου προπαρασκευαστικαὶ καὶ παρεμπύπτουσαι ἀποφάσεις δύνανται καὶ μετὰ τὴν δημοσίευσίν των, μέχρι τῆς δημοσιεύσεως τῆς ὀριστικῆς ἀποφάσεως, » ν' ἀνακληθῶσι παρὰ τοῦ αὐτοῦ Δικαστοῦ. »

Ἐνταῦθα ὁ νομοθέτης κατ' ἀκριβείαν δύο μόνον γνωρίσματα δίδει τῆς ὀριστικῆς ἀποφάσεως, τὸ μὲν θετικόν, τὸ δὲ ἀρνητικόν :

(1) Δὲν παλινώδῃσεν ἐν ἀποφ. 67 τοῦ 1857, ὡς ὁ κ. Οἰκονομίδης ὑπέλαβεν ἐν § 85 ὑποσ. 6.

α') Θετικὸν μὲν, τὸ μὴ μετακλήτῳ·

β') Ἀρνητικὸν δὲ τὴν ἀντίθεσιν τῶν προπαρασκευαστικῶν καὶ παρεμπιπτουσῶν ἀποφάσεων, αἵτινες μόναι εἶναι ἀνακλητέαι.

Τὸ πρῶτον εἶναι ὁμολογουμένως ἀόριστον, ἐνὸς ἄλλοθεν δὲν γνωρίζομεν ποῖαι ἀποφάσεις εἶναι ἀμετάκλητοι. Λέγοντες ὅτι εἶναι αἱ περατοῦσαι τὴν δίκην, ἄρα αὗται εἶναι μόναι ὀριστικάι, προφανῶς εἰσάγομεν ἐν τῷ νόμῳ ὅ,τι δὲν ὑπάρχει ἐν αὐτῷ, καὶ λύομεν τὸ ἄγνωστον διὰ τοῦ ἀγνώστου.

Ἄν δὲν εἴχομεν ἄλλο γνώρισμα, ἡδυνάμεθα ἴσως ν' ἀναπληρώσωμεν τὸ κεχρῆς, διὰ μαντείας, ἀλλὰ δὲν ἐπιτρέπεται αὕτη πρὶν ἐξετάσωμεν καὶ τὸ ἀρνητικὸν γνώρισμα.

Ἰδοὺ ὁ νομοθέτης αὐτὸς αἴρει πάντα δισταγμὸν, ὀνομάζων τὰς ἀποφάσεις, αἵτινες μόναι εἶναι μετακληταί, τοιαῦται δὲ εἶναι αἱ προπαρασκευαστικάι καὶ αἱ παρεμπιπτούσαι περὶ ἀποδείξεως. Ἄρα πᾶσαι αἱ λοιπαὶ εἶναι ὀριστικάι καὶ παρὰ τοῦ ἀπαγγελλαντος δικαστοῦ ἀμετάκλητοι.

Ἄν εἴχομεν ἀπορίαν, τίνες εἶναι προπαρασκευαστικάι καὶ παρεμπιπτούσαι περὶ ἀποδείξεως, τότε τὸ ἀρνητικὸν γνώρισμα ἀπέβαινεν ἀνωφελὲς μὴ δυνάμενον νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν προτιθέμενον σκοπὸν. Ἀλλὰ περὶ τῶν δύο τούτων εἰδὼν τῶν ἀποφάσεων οὐδέποτε ἐγένετο ἀμφισβήτησις.

Ἐχοντες τὸ γνωστὸν, δι' αὐτοῦ ἀνευρίσκομεν τὸ ἄγνωστον. Ἐκ τῶν ῥημάτων τοῦ νόμου, ὅτι μόναι αἱ προπαρασκευαστικάι καὶ παρεμπιπτούσαι περὶ ἀποδείξεως εἶναι μετακληταί, ἀσφαλῶς ἐξάγομεν τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὅλαι αἱ λοιπαὶ εἶναι ἀμετάκλητοι, ἐπειδὴ δὲ γνώρισμα τῆς ὀριστικῆς ἀποφάσεως εἶναι τὸ ἀμετάκλητον κατὰ τὸ πρῶτον κῶλον τοῦ ἄρθρου τούτου, δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ πλέον δισταγμὸς, ὅτι ὅλαι αἱ λοιπαὶ ἀποφάσεις εἶναι ὀριστικάι.

Τὸ ἀντίστροφον ἐγίνε διὰ τῆς ἐρμηνείας, δι' ἧς τὸ ἄγνωστον ἐλύθη διὰ τοῦ ἀγνώστου. Ἀμέσως ἐξ ἀρχῆς ἐξ ἀγνώστου πηγῆς ἐδόθη ὁ ὀρισμὸς ὡς πρᾶγμα αὐταπόδεικτον, ὡς κρητὶδῶμα ἀδιάσειστον, ὅτι μόναι αἱ περατοῦσαι τὴν δίκην ἀποφάσεις εἶναι ἀμετάκλητοι, ἐξήχθη δὲ ὡς συμπέρασμα τοῦ νόμου, ὅτι αὗται μόναι εἶναι ὀριστικάι, μὴ ὀριστικάι δὲ ἅπασαι αἱ λοιπαί.

Τί ἐπῆλθεν ὅμως ἐκ τούτου; Ὅτι προσετέθησαν καὶ ἄλλαι ἀπο-

φάσεις ὡς ἀντίθετοι εἰς τὰς ὁριστικὰς, ἐνῶ κατὰ τὸν νόμον δύο μόναι εἶδη ὑπάρχουσι δεδομένα, αἱ προπαρασκευαστικαὶ καὶ αἱ παρεμπιπτουσαι περὶ ἀποδείξεως.

Εἰς τοῦτο ἐξ ἀνάγκης τὸ συμπέρασμα καταλήγει ὁ κ. Οἰκονομίδης (§ 85), ὅτι «πᾶσα ἄλλη ἀπόφασις μὴ φέρουσα τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα ἀνήκει εἰς τὴν τάξιν τῶν μὴ ὁριστικῶν· τοιαῦτα εἰσιν αἱ κατὰ τὴν δίκην ἐκδιδόμεναι ἀποφάσεις, δι' ὧν διατάσσεται » προπαρασκευαστικόν τι μέτρον (ἀπόδειξις, προσαγωγή ἐγγράφου κ.τ.), ἢ ἀπορρίπτεται ἐνστάσις τις.»

Ἰδού τὰ ποτελέσματα τῆς παραφράσεως· ἐν μὲν πρώτῳ ἐδαφίῳ τοῦ ἄρθρου παρεισῆχθη ἄλλη ἐννοία, ἐν δὲ δευτέρῳ ἀντικατεστάθη ἀντὶ τῶν παρεμπιπτουσῶν ἀποφάσεων ἄλλο εἶδος, τὸ τῶν ἀπορρίπτουσῶν ἐνστασίιν τινα. Ποῦ ἐτέθη ἡ περὶ ἀποδείξεως παρεμπιπτουσα; Ἐν παρενθέσει ὡς ἐπεξήγησις τῆς προπαρασκευαστικῆς. Προφανῶς τοῦτο ἐγένετο διὰ τὸ μὴ λέγωμεν τρία εἶδη, ἐνῶ ὁ νόμος ἀναγνωρίζει δύο μόναι. Ἀλλ' εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ θεωρήσωμεν τὰς περὶ ἀποδείξεως παρεμπιπτούσας ὡς ἐπεξήγησιν τῶν προπαρασκευαστικῶν καὶ ἐπομένως ὡς εἰς τὸ εἶδος τοῦτο ὑπαγομέναις, ἐνῶ ἀμέσως ὁ νομοθέτης ἐν ἐπομένῳ ἄρθρ. 181 χωρίζει τὰ εἶδη ταῦτα ἀκριβῶς μὴ ἐπιτρέπων αὐτοτελῶς ἔφεισιν τῶν προπαρασκευαστικῶν ἀποφάσεων, ἐνῶ ἐπιτρέπει τῶν παρεμπιπτουσῶν; (1)

Ὅτι εἰς τὴν νομολογίαν εἶναι εὐχερὲς καὶ ἀπρόσκοπτον, διότι περὶ πάντων δὲν οἶδει λόγον, εἰς τὴν ἐπιστήμην δὲν ἐπιτρέπεται ἀτιμωρητί. Τὸ πάθημα εἶναι προφανές. Ἡ ἐπιστήμη ἀμνηστὴ νὰ ὑπεκφυγῇ τὸ δεύτερον γνῶρισμα τοῦ νόμου, τὸ ἀρνητικόν· διὸ ἀναγκάζεται δύο τινὰ νὰ πράξῃ: νὰ ὑποκλέψῃ τὰς περὶ ἀποδείξεως παρεμπιπτούσας ἀποφάσεις καλύπτουσα αὐτάς ὑπὸ τὸν μῶδιον τῆς παρενθέσεως, ἀντ' αὐτῶν δὲ ὑποκαθιστᾷ τὰς ἀποφάσεις, δι' ὧν ἀπορρίπτονται ἐνστάσεις.

Ἀλλὰ τοῦτο ἔδει δεῖξαι, ὅτι αἱ ἀπορρίπτουσαι ἐνστασίιν ἀποφάσεις δὲν εἶναι ὁριστικαὶ καὶ ἐπομένως δὲν εἶναι ἀμετάκλητοι. Πῶς δὲ

(1) Ἐν Γαλλίᾳ βραδύως ἀνεπτύχθη ἡ διάκρισις τῶν ἀποφάσεων τούτων. Dalloz Cassat. 74. Suivant cette opinion, la distinction entre les interlocutoires et les préparatoires s'est introduite dans l'ancien conseil par la force des choses, malgré le texte cité de l'ordon. de 1844.

ἀπεδείχθη; Διὰ τοῦ ἐν ἀρχῇ αἰτεῖσθαι, ἥτοι διότι ὡς μείζων πρότασις ἐλήφθη, ὅτι μόναι αἱ περατοῦσαι τὴν δίκην ἀποφάσεις εἶναι ὀριστικάι, ἄρα πᾶσαι αἱ λοιπαὶ εἶναι μὴ ὀριστικάι.

Ἀλλὰ τὸ συμπέρασμα, εἰς ὃ φθάνομεν διὰ τῆς μείζονος ταύτης προτάσεως, ἀναγκάζει ἡμᾶς νὰ ἐγκαταλίπωμεν αὐτὴν κατεσπευσμένως, διότι οὕτως ἔχομεν καὶ τρίτον εἶδος μὴ ὀριστικῶν ἀποφάσεων ἀγνώστων εἰς τὸν νόμον, καθ' ὃν μὴ ὀριστικάι εἶνε μόναι αἱ προπαρασκευαστικάι καὶ αἱ παρεμπιπτούσαι περὶ ἀποδείξεως.

Βεβαίως οὕτε ὁ κ. Οἰκονομίδης ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ αὐτοῦ ἀκριβείᾳ δύναται νὰ ὀνομάσῃ προπαρασκευαστικὰς ἢ περὶ ἀποδείξεως παρεμπιπτούσας τὰς δι' ὧν ἀπορρίπτεται ἔνστασις, ὡς οὐδὲ ὁ Ἀρειος Πάγος ὠνόμασεν αὐτάς οὕτως, ἀλλ' ἐνίοτε ἐκάλεσεν αὐτάς προδικαστικάς (ἀπόφ. 89 τοῦ 1867). Ὁ κ. Οἰκονομίδης ἐπαρκεῖται ὀνομάζων αὐτάς μὴ ὀριστικάς, νομίζει δὲ ὅτι οὕτως ἀπεφυγόμεν τὴν παρὰ Γάλλοις ἀπαντῶσαν σύγχυσιν περὶ τὸν ὀρισμὸν τῶν ὀριστικῶν ἀποφάσεων (1).

Εἰς μάτην ἀνεδίφησα ὅπως εὖρω παρὰ Γάλλοις τοὺς διαφωνοῦντας. Παρ' αὐτοῖς ταῦτα πάντα ἀνεπτύχθησαν βαθμηδὸν διὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς νομολογίας. Πάλαι ποτὲ ὠνόμαζον ὀριστικάς ἀποφάσεις μόνας τὰς περατοῦσας τὴν δίκην, ἀλλ' οὐδὲ γίνεται πλέον ἀντίρρησης σήμερον, ὅτι τοιαῦται εἶναι καὶ αἱ δι' ὧν ἀπορρίπτεται ἔνστασις (2).

Περὶ τοιούτων ἀποφάσεων οὐδέποτε ἐρρήθη ὅτι εἶναι μετακληταί, διότι ἐκ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Δικαίου (3) ἐπήγαγε τὸ κρατῆσαν ἀπόφθεγμα, ὅτι *judex ab interlocutorio discedere potest* (4), ὅπερ ἐπομένως ἐφηρμόσθη εἰς μόνας τὰς παρεμπιπτούσας περὶ ἀποδείξεως καὶ τὰς προπαρασκευαστικάς ἀποφάσεις.

Ὁ ἡμέτερος νομοθέτης ἐν τῷ θέματι τούτῳ ἦτον ἀπλοῦς μιμητὴς· ἂν ἐσχόπει νὰ νωτερίσῃ, εἶναι πρόδηλον ὅτι σαφέστερον ἐμελλε νὰ λαλήσῃ.

(1) Ἐν § 85 ὑποσ. 4. γ'.

(2) Carré, Procéd. I. livre II. titre VII. ὑποσ. καὶ ζήτημα 1616. Dalloz, *jugem.* 13—15.

(3) L. 19 § 2 de recept. (4, 8).

(4) Dalloz, *jugem.* d'avant dire droit, 61.

Μήπως τάχα ἄγνοῃ, ὅτι ὑπάρχουσιν ἀποφάσεις, δι' ὧν περατοῦται ἡ δίκη ; Οὐδαμῶς ! Ἐν ἐπομένῳ ἄρθρῳ 185, ἐν ᾧ γίνεται λόγος περὶ ἐκτελέσεως, ὀνομαστὶ μνημονεύονται. Ἐνταῦθα πλέον δὲν ἀντιτάσσονται εἰς τὰς προπαρασκευαστικὰς καὶ παρεμπιπτούσας περὶ ἀποδείξεως ἀπλῶς αἱ ὀριστικαί, ἀλλ' ὅσαι τούτων εἶναι τελεσιδίκαι, δηλ. αἱ μὴ ὑποκείμεναι εἰς ἀνακοπὴν ἢ ἔφεσιν καὶ αἱ ὀριστικαί, δι' ὧν ἀπεφασίσθη ἡ κυρία δίκη.

Πρὸς τί τοσαῦται ἐπεξηγήσεις, ἂν ὀριστικαὶ ᾔσαν ἐνὸς μόνου εἰδους, δὲν ᾔσαν δὲ πλειόνων ; Τοσούτῳ μᾶλλον ὁ νομοθέτης οὐδεμίαν εἶχεν ἀνάγκην τῆς ἐπεξηγήσεως, καθ' ὅσον ἐν τῇ μνησθείσῃ διατάξει ὁ λόγος εἶναι περὶ τῶν ὀριστικῶν ἀποφάσεων, ἐν αἷς ὠρίσθη ἡ δι' ἐγγυήσεως ἢ ἄνευ ἐγγυήσεως ἐκτέλεσις. Βεβαίως ἐν ἀποφάσει, δι' ἧς ἀπορρίπτεται ἔνστασις, τοιαύτη διάταξις δὲν ἔχει τόπον, ὥστε ἡ προσθήκη, ὅτι πρόκειται περὶ τοιούτων ἀποφάσεων, δι' ὧν ἀπεφασίσθη ἡ κυρία δίκη, εἶναι ἀφόρητος πλεονασμός.

Παράδοξον ὅμως ὁ νομοθέτης, ἐν μὲν ἄρθ. 180, ὅπου ἐχρεώσκει νὰ λαλήσῃ, ὅπως μὴ γίνωνται ἀπόπειραι κατὰ τοῦ, κειμένου, ἐσιώπησεν, ἐνταῦθα δὲ περιττὰ καὶ ἄχρηστα ἐλάλησεν.

Ἐπίσης δὲν ἄγνοεὶ ὁ νόμος τὰς ἀπορρίπτουσας ἔνστασιν ἀποφάσεις, ὥς λαθραίως πως εἶδομεν παρειαγομένης ἐν μὴ οἰκείῳ τόπῳ. Ἐν ἄρθ. 203 ἀποφαίνεται ὁ νόμος, ὅτι κατὰ τοιούτων ἀποφάσεων ἐπιτρέπεται ἡ χρῆσις τοῦ ἐνδίκου τῆς ἐφέσεως μέσου. Ἀλλ' ἰδοὺ ἀμέσως ἀντίφασις, διότι ἐν ἄρθ. 181 ἡ ἔφεσις αὐτοτελῶς ἐπετράπη κατὰ μόνων τῶν ὀριστικῶν καὶ τῶν παρεμπιπτούσων, ἐνῶ τῶν προπαρασκευαστικῶν δὲν εἶναι δεκτὴ ἄνευ ἐφέσεως κατὰ τῆς ὀριστικῆς ἀποφάσεως. Ἀλλ' αἱ δι' ὧν ἀπορρίπτεται ἔνστασις δὲν εἶναι παρεμπιπτουσαι περὶ ἀποδείξεως, ὥστε ἐπιτρεπομένης αὐτοτελῶς τῆς ἐφέσεως κινδυνεύουσι νὰ ᾧσιν ὀριστικαί.

Ἡ σωτηρία τοῦ θεωρήματος ἐνταῦθα ἀπήτησε νέαν βοήθειαν τῆς ἐρμηνευτικῆς τέχνης, ἣν ὁ Ἄρειος Πάγος προθύμως παρέσχεν ⁽¹⁾ εἰπών, ὅτι ἐν ἄρθ. 203 δὲν ἐπιτρέπεται αὐτοτελῶς ἡ ἔφεσις κατὰ τῆς ἀπορρίπτουσης ἔνστασιν ἀποφάσεως, ἀλλὰ σὺν αὐτῇ μετὰ τῆς ὀριστικῆς.

Πρὸς τί ὅμως ἡ μνεία αὕτη τῆς ἐφέσεως, ἂν δὲν ἐπιτρέπετο αὐτο-

(1) Α. Π. 126 (1858).

τελῶς, ἀφοῦ ἐν ἄρθ. 181 σαφῶς ἐκανονίσθη ποῖαι ἀποφάσεις αὐτοτελῶς ἐκκαλοῦνται, ποῖαι δὲ σύναμα ;

Ἄλλ' ἔλθωμεν εἰς τὴν περὶ ἀναιρέσεως διάταξιν τοῦ ἄρθ. 812, διότι τὰ ἄρθ. 582, 583 καὶ 515 δὲν ἔχουσιν ἄμεσον σχέσιν, ἀλλὰ πόρρωθεν.

Ἐν ἄρθ. 812 ἀπαριθμοῦνται αἱ ἀναιρέσιμοι ἀποφάσεις.

Ἐν αὐτῷ πρῶται ἀναφέρονται αἱ τελεσίδικοι καὶ ἀνέκκλητοι, ἔπειτα δὲ αἱ ὀριστικαὶ ἀποφάσεις. Ἀμα ὡς ὑποθέσῃ τις αὐτάς διαφόρους, ἔπεται ὅτι ὀριστικαὶ εἶναι αἱ μὴ τελεσίδικοι. Τοιαῦται δύνανται νὰ εἶναι μόναι αἱ μὴ περατοῦσαι τὴν δίκην, ἀλλ' οὕτω τὸ μετὰ μεγίστου κόπου καὶ μόχθου ἀνεγερθὲν οἰκοδόμημα καταπίπτει ἐκ βάθρων.

Ὁ κ. Οἰκονομίδης ἡσθάνθη βαθέως πρὸς ποῖον πάνθενον πρόβλημα ἐκλήθη νὰ παλαίσῃ ἡ ἐπιστήμη. Πῶς πρῶται μνημονεύονται αἱ τελεσίδικοι καὶ ἀνέκκλητοι ἀποφάσεις, δεύτεραι δὲ αἱ ὀριστικαί. Αἱ ὀριστικαὶ ἀποφάσεις εἶναι ὡς αἱ κεφαλαὶ τῆς Ὑδρας· μόλις ἀποκόπτει τις μίαν αὐτῶν, αἰφνης ἀναφύεται ἑτέρα.

Τοῦ δεινοῦ τούτου κακοῦ ἰδοῦ ποῖα εὗρήθη οἰκονομία. Τὸ μὲν, ἀνατράπη ἡ τάξις, ἐν ἣ ἀπαριθμεῖ ὁ νομοθέτης τὰ εἶδη τῶν ἀποφάσεων, ὥστε τὸ πρῶτον ἐγίνε δεύτερον, τοῦτο δὲ πρῶτον· τὸ δὲ, πρὸς πλείονα εἰρμὸν προσετέθη ὁ συμπλεκτικὸς σύνδεσμος, ὥστε οὕτως ἔχομεν τὸ ἀξιῶμα ὅτι : « *Αἱ ὀριστικαὶ καὶ τελεσίδικοι ἀποφάσεις ὑπόκεινται εἰς ἀναίρεσιν* » (Ἐγγειρ. § 246)· ἀπαιτεῖται τουτέστιν ἡ ἀπόφασις νὰ εἶναι α') ὀριστική, β') τελεσίδικος.

Οὕτω λαλεῖ τάχα ὁ νομοθέτης; Δὲν ἀρκεῖ ἡ ἀνατροπὴ τῆς τάξεως, ἀλλὰ καὶ μέχρι προσθήκης ἐν τῷ κειμένῳ θέλομεν προχωρήσει ;

Ὅπως ἐννοήσωμεν, πόσον σπουδαία εἶναι ἡ διάφορος γραφὴ καὶ πόσον οὐσιωδῶς μεταβάλλεται ἡ ἐννοια, ἀρκεῖ ἡ παρατήρησις, ὅτι διὰ τοῦ καὶ τὰ δύο εἶδη τῶν ἀποφάσεων γίνονται δύο ιδιότητες τῆς αὐτῆς ἀποφάσεως, διὰ δὲ τῆς μεταθέσεως αἱ ιδιότητες αὗται φαίνονται ὡπποσὺν διακεκρυμέναι. Τεθείσθω πρὸς στιγμὴν ὅτι δέχεται τις μόνον τὸν συμπλεκτικὸν σύνδεσμον, ἀλλὰ δὲν δέχεται τὸν μετατοπισμὸν. Τί ἔχομεν τότε; Ὅτι εἰς ἀναίρεσιν ὑπόκεινται αἱ *τελεσίδικαι καὶ ὀριστικαὶ ἀποφάσεις*. Ὅποιος ἀφόρητος σολοικισμὸς ! Εἶναι ἀδύνατον νὰ χωνεύσῃ αὐτὸν νομικὸς στόμαχος. Ἴδου δι' ἀθωοτάτης

μεταθέσεως τῶν λέξεων τὸ κακὸν μετριάζεται. Ἄμα ὡς εἰπώμεν αἱ ὀριστικαὶ καὶ τελεσιδικαὶ ἀποφάσεις, ὁ σολοικισμὸς ἐξέλιπε, διότι τὸ τελεσιδικον φαίνεται τότε ὡς ἐπίτασις καὶ συμπλήρωσις τοῦ ὀριστικαί.

Ἄλλ' ἐπιτρέπει τὸ κείμενον τοῦ νόμου τοιαύτας μετακινήσεις καὶ τοιαύτας προσθήκας, ἐξ ὧν τὰ εἶδη μετατρέπονται εἰς ιδιότητας τοῦ αὐτοῦ πράγματος ; Πότε ἐδόθη τοσαύτη ὑπέρμετρος ἐξουσία εἰς τὴν ἐρμηνείαν ; Πῶς τότε ἀποχωρίζομεν τὸ τρίτον εἶδος τῶν ἀποφάσεων τὸ ἐν τρίτῳ ἐδαφίῳ τοῦ ἄρθ. 812, μὴ δεχόμενοι καὶ αὐτὸ ὡς τρίτην ιδιότητα τῆς αὐτῆς ἀποφάσεως ; Τίς ὁ λόγος, δι' ὃν τὰ μὲν πρῶτα δύο ἐδάφια συμφύρονται εἰς ἓν, τὸ δὲ τρίτον ἀποχωρίζεται ; Αὕτη καὶ μόνη ἡ ἀνακολουθία καταδικάζει τὴν ἐρμηνευτικὴν μέθοδον ὡς σφόδρα ἀσυνεπῇ.

Πόσον ἀντίθετος προβαίνει ἡ ἐρμηνεία, ἅμα ὡς τηρήσωμεν τὴν τάξιν τῶν ἐδαφίων καὶ τὴν αὐτοτέλειαν αὐτῶν ! Ἡ διάνοια τοῦ νομοθέτου προβαίνει φυσικῶς καὶ ἀβιάστως, μὴ ἀφίνουσα ἀπορίας, οὔτε ἐπισωρεύουσα ἐπαναλήψεις.

Ἐνῷ ὡς γενικὸς κανὼν ἐν ἄρθρῳ 812 προτάσσεται, ὅτι τὸ ἐνδίκον τῆς ἀναίρεσεως μέσον εἶναι μόνον δεκτόν, ὅταν δὲν ὑπάρχῃ ἄλλο, ἔπεται ἡ ἐφαρμογή.

Εἶναι λοιπὸν δεκτόν,

1) κατὰ τελεσιδικίων γενομένων, ἢ ἀνεκκλήτως ἀπαγγελθεῖσάν ἀποφάσεων, πλὴν ἐνεκα μὴ προσηκούσης συνθέσεως τοῦ δικαστηρίου ἢ ὑπερβάσεως καθηκόντων.

Τελεσιδικοί γενομένοι ἀποφάσεις εἶναι αἱ τῶν Πρωτοδικῶν, καθ' ὧν δὲν ἐπιτρέπεται πλέον οὔτε ἀνακοπή, οὔτε ἐφesis, ἢ αἱ ἐρήμην τῶν Ἐφετῶν, καθ' ὧν ἡ ἀνακοπή κατέστη ἐκπρόθεσμος. Εἶναι γνῶστόν, ὅτι ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τῶν πρώτων δὲν εἶναι δεκτὴ ἀναίρεσις παραλειφθείσης τῆς ἐφέσεως (omisso medio), ἀλλ' ὁ ἡμέτερος νομοθέτης ἄλλως ἔκρινε (4).

Ἐπονται αἱ ἀνεκκλήτως ἀπαγγελθεῖσαι ἀποφάσεις.

2) Ἐνῷ ἐν ἐδαφίῳ πρώτῳ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περὶ τῶν ἀποφάσεων

(4) Πρβ. Ρουσόπουλον Θεμ. σ'. σ. 72. Οἰκονομίδου Ἐγγερ. § 246, ὑποσ. 5. Τοῦτο ἀκολουθεῖ ἤδη ὁ Δ. Π. 179 (1858), 175 (1860), 36 (1861), 63 (1863), 246 (1868).

τῶν Πρωτοδικῶν πρόκειται, πλὴν περὶ τῆς ἐρήμην τῶν Ἐφετῶν, καθ' ἧς δὲν ἐπιτρέπεται πλέον ἀνακοπή, ἐν ἐδαφίῳ δευτέρῳ λόγος γίνεται ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον περὶ τῶν ἀποφάσεων τῶν Ἐφετῶν. Αὐταὶ εἶναι αἱ ἀπλῶς καὶ ξηρῶς ὀριστικαὶ ἀποκαλούμεναι ἀποφάσεις.

Αὐταὶ εἶναι τελεσιδικοί, ὥς μὴ ὑποκείμεναι εἰς ἔνδικον μέσον, οὔτε ἀνακλητέαι, ἀλλ' ἡ ιδιότης αὕτη εἶναι ὅλως περιττὸν νὰ ὀνομαζῇται, διότι ἐπὶ ὀριστικῶν ἀποφάσεων τῶν Ἐφετῶν ἐννοεῖται οἷοθεν, ἐνῶ αἱ ἀποφάσεις τῶν Πρωτοδικῶν πρέπει νὰ γίνωσι τελεσιδικοί, διὰ νὰ κατασταθῶσιν ἀναιρέσιμοι. Ἐπίσης ἀνέκλητοι εἶναι αὐταί, ἀλλὰ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον εἶναι περιττὸν νὰ ὀνομασθῇ ἡ ιδιότης αὕτη.

Ἀλλὰ τάχα καὶ τῶν Πρωτοδικῶν αἱ ἀποφάσεις, αἱ εἰς ἔφεσιν ὑποκείμεναι, δὲν εἶναι ὀριστικαί, ὅταν δι' αὐτῶν ἀπορρίπτηται ἐνστάσις; Ἀναντιρρήτως, ἐνόσω ὅμως συγχωρεῖται τὸ ἔνδικον τῆς ἐφέσεως μέσον, κατὰ τὸν προταχθέντα κανόνα ἐν ἀρχῇ τοῦ ἀρθροῦ 812 δὲν ἐπιτρέπεται κατ' αὐτῶν ἀναίρεσις.

Τί γίνονται ἐν τούτοις αἱ ὀριστικαὶ τῶν Πρωτοδικῶν, αἱ ἀπορρίψασαι ἐνστάσιν, μὴ ἐκκληθεῖσαι ἐμπροθέσμῳ; Αὐταί, ὥς ἐν πρώτῃ ἐδαφίῳ εἴρηται, εἶναι ἀποφάσεις τελεσιδικοί, μὴ ὑποκείμεναι τουτέστιν εἰς τακτικὸν ἔνδικον μέσον, κατὰ τὴν στενὴν σημασίαν τῆς λέξεως· ἄρα καὶ αὐταὶ εἶναι ἀναιρέσιμοι.

Πῶς ἡδύνατο σαφέστερον ὁ νομοθέτης νὰ χαρακτηρίσῃ τὰς ἀπλῶς ὀριστικὰς ἀποφάσεις χωρίζων τὰ εἶδη; Ἐναντίον τῆς σαφηνείας ταύτης τοῦ ῥητοῦ γράμματος ἐπενοήθη τὸ φοβερὸν ἐπιχείρημα τῆς διαβεβαιώσεως, ὅτι δὲν ὑπάρχουσιν ὀριστικαὶ ἀποφάσεις μὴ τελεσιδικοί, αἵτινες εἶναι αἱ περατοῦσαι τὴν δίκην, ἐπειδὴ δὲ δὲν ὑπάρχουσιν, ἄρα αἱ ὀριστικαὶ εἶναι αὐταὶ αἱ τελεσιδικοί. Ἀλλὰ τότε πρὸς τί τὸ ἰδιαίτερον ἐδάφιον; Πρέπει νὰ ὑποβῇ τις τὸ ἀντίθετον, ἥτοι τελεσιδικούς ἀποφάσεις καὶ ἐν τούτοις μὴ ὀριστικὰς, ὅπως παραδεχθῇ, ὅτι ὁ νομοθέτης εἶχεν ἀνάγκην τῆς προσθήκης καὶ αὐτῆς τῆς ιδιότητος καὶ μάλιστα κατόπιν τῆς πρώτης, ὥς μὴ ἐπαρκούσης. Ἄμα ὅμως αἱ ὀριστικαὶ εἶναι πάντοτε τελεσιδικοί, αἱ δὲ τελεσιδικοί πάντοτε ὀριστικαί, πρὸς τί ἡ μνεία δύο ιδιοτήτων, ἐνῶ εἶναι δύο ὀνόματα τῆς αὐτῆς ιδιότητος;

3) Ταῦτα θαυμασιῶς ἐπισφραγίζει τὸ τρίτον ἐδάφιον, ἐνθα περὶ τῶν παρεμπιπτουσῶν ἀποφάσεων, ὅτι καὶ αὐταὶ ὑπόκεινται εἰς ἀναί-

ρεσιν. Πῶς ἦτο δυνατόν ὁ νομοθέτης, ἐξαίρων τὰς μὴ περατοῦσας τὴν δίκην ἀποφάσεις, νὰ δεχθῇ ἐν τούτοις τὰς παρεμπιπτούσας, περὶ ὧν ῥητῶς εἶπεν, ὅτι εἶναι παρὰ τοῦ αὐτοῦ δικαστοῦ ἀνακλητέαι ; Μείζων ταύτης ἀνακολουθία δὲν δύναται νὰ νοηθῇ.

Ἄλλὰ κατὰ τὰ εἰρημένα οὐδεμία τοιαύτη ὑπάρχει. Τὸναντίον ὁ νομοθέτης πόσον εἶναι συνεπὴς ἐδείξε δι' ἄλλης περιστάσεως. Ἐπειδὴ, ὡς εἴρηται, τῶν ἀπορρίπτουσῶν ἔνστασις ἀποφάσεων τῶν Πρωτοδικῶν ἐπέτρεψεν ἀναίρεσιν παρελθόντος τοῦ χρόνου τῆς ἐφέσεως, καθὼς γενομένων τελεσιδικῶν, ἡδύνατο νὰ γεννηθῇ ἀπορία περὶ τοῦ ἂν εἶναι δεκτὴ ὡσαύτως ἡ ἀναίρεσις κατ' ἀποφάσεων παρεμπιπτούσῶν μετὰ τὴν παρέλευσιν τῆς αὐτῆς προθεσμίας τῆς ἐφέσεως (1). Τοῦτο ἐθεώρησε δικαίῳ τῷ λόγῳ ἄτοπον ὁ νομοθέτης, λόγῳ τῆς ἄλλης διατάξεως, δι' ἣς ἐπέτρεψε τὴν ἔφεσιν μέχρι τῆς ὁριστικῆς ἀποφάσεως. Τυπικῶς λοιπὸν ὥρισεν, ὅτι κατὰ τοιούτων ἀποφάσεων δὲν ἐπιτρέπεται ἀναίρεσις, μὴ προηγηθείσης ἐφέσεως. Ὡς πρὸς τὰς παρεμπιπτούσας, τούτέστιν, ἀνέτρεψε τὸν κανόνα, ὃν ἐδέχθη ὡς πρὸς τὰς ὁριστικὰς ἐν ἐδαφίῳ πρώτῳ. Τί κυρίως ἀπεκλείσθη ; Ἡ ἀναίρεσις κατὰ παρεμπιπτούσης ἀποφάσεως Πρωτοδικῶν ἐν δίκῃ μὴ ἐφεσίμῳ, διὰ τὸ μὴ σπουδαῖον αὐτῆς.

Ἀντὶ νὰ εἰσῶσθῃ εἰς τὴν οἰκονομίαν ταύτην τῆς διατάξεως ὁ Ἄρειος Πάγος, ἄλλην ἀνεκάλυψεν ἀκατάληπτον διαστολήν, ὅτι τὸ ἐνδίκον τῆς ἀναίρεσεως μέσον ἐπιτρέπεται μόνον, ὡσάκις ἀπερρίφθῃ ἡ ἔφεσις, ὥστε παρέμεινεν ἀμετάβλητος ἡ ἀπόφασις τῶν Πρωτοδικῶν, ἐνῷ ἂν ἡ ἐλαχίστη ἐπηνέχθη μεταρρύθμισις, ἡ ἀναίρεσις πλέον δὲν ἐπιτρέπεται (2).

Τοῦ τοιούτου γρίφου διὰ τὴν νομικὴν διάνοιαν οὐδεὶς ἄλλος δίδεται λόγος, ἢ τὸ ξηρὸν γράμμα τοῦ νόμου, διὸ καὶ ὁ κ. Οἰκονομίδης ἀμνηχανῶν βεβαίως νὰ ἐξηγήσῃ ἐπιστημονικῶς τὴν σκοπιμότητα τῆς διαστολῆς, ἐν ὑποσημειώσει ἀπλῶς καὶ ξηρῶς ἐπιφέρει : « Αὕτη εἶναι » ἡ νομολογία, ἣν ὁ Ἄρειος Πάγος ἀκολουθεῖ. Μὴ παρασιωπῶν, ὅτι ἡ διαστολὴ εἶναι παρὰ Γάλλοις ἄγνωστος, προστίθῃσι καὶ τὸν

(1) Ἐν Γαλλίᾳ δὲν γεννᾶται τὸ ζήτημα, διότι δὲν ἐπιτρέπεται ἀναίρεσις παραλειφθείσης τῆς ἐφέσεως, κατὰ δὲ τῆς ἀποφάσεως τῶν Ἐφετῶν ἐπιτρέπεται μόνον ἐντός τῆς προθεσμίας. (Dalloz, Cass. 78).

(2) Δ. Π. 166 (1855), 129, 307 (1857), 159 (1858), 199 (1862), 122 (1863).

ἄλλον τοῦ Ἀρείου Πάγου περιορισμόν, ὅτι αἱ προπαρασκευαστικαὶ διατάξεις τῆς παρεμπιπτούσης ἀποφάσεως δὲν προσβάλλονται, ὡςάκις ἐπιτρέπεται ἀναιρέσεις κατ' αὐτῆς (1).

Πῶς ἐνταῦθα τοσαύτη εὐλάβεια τοῦ γράμματος τοῦ νόμου, ἐν πλήρει ἀταραξίᾳ περὶ τῆς ἀλλοκότου ἐννοίας, ἐνῶ ἐπὶ τῶν ἐδαφίων πρώτου καὶ δευτέρου τοῦ αὐτοῦ ἄρθ. 812 γίνεται χρῆσις πάσης ἑλευθερίας, ὥστε καὶ ἡ τάξις τῶν ἐδαφίων μετατίθεται καὶ τὰ δύο ἑμῶ εἰς ἓν συμφύρονται, καὶ τὰ δύο εἶδη ἀποφάσεων μετατρέπονται εἰς ὅσο ἰδιότητος τῆς αὐτῆς ἀποφάσεως ; Διατὶ τόσον ἄλλοια ἡ ἐρμηνεία ἐν τῷ αὐτῷ ἄρθρῳ ;

Τοιαύτη ἀνωμαλία δικαιοῖ ἡμᾶς ν' ἀναζητήσωμεν βαθύτερον τὰ αἷτια, μήπως ἀμφότεραι αἱ ἀντίθετοι ἐρμηνεῖαι τείνωσι πρὸς ἄλλον τινὰ ἀπώτερον σκοπόν, δι' ἄλλης ὁδοῦ ἐκάστοτε.

Μήπως ἐνόμισε τὸ ἀνώτατον δικαστήριον, ὅτι διὰ τῆς ἐρμηνείας ταύτης εὔρε τὸ ἀλεξιφάρμακον, ὅπως περιστείλῃ κατὰ τὰ ἐνόντα τὴν χρῆσιν τοῦ ἐνδίκου τῆς ἀναιρέσεως μέσου, πρὸς ἀνακούφισιν ἀπὸ πολυπληθῶν ἐργασιῶν ; Ἄν ἐκάστης μὴ περατούσης τὴν δίκην ἀποφάσεως ὡς ἰριστικῆς ἐπιτρέπετο ἡ ἀναιρέσις, ἐπίσης δὲ πάσης παρεμπιπτούσης τῶν Ἐφετῶν, ἢ κατὰ πρῶτον ἐκδοθείσης, ἢ μεταρρυθμισάσης ἀπόφασιν παρεμπίπτουσαν Πρωτοδικῶν, ὑπέλαβεν ἴσως ὁ Ἀρειὸς Πάγος ὅτι τῶν ἀναιρέσεων οὐκ ἔσται ἀριθμὸς.

Ἄν οὕτως ἄλλοτε ἐσκέφθη, ὅτε κατὰ πρῶτον ἐτράπη τὴν ὁδὸν ταύτην, δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ἐπλανήθη, ἔδωκε δὲ ἀφορμὴν εἰς ἄλλα σοβαρώτερα ἀτοπήματα, ὧν ἰδοὺ τὰ κυριώτερα.

Πρὸ πάντων ἐπηύξησε τὰ ἔργα τῶν κατωτέρων δικαστηρίων διὰ τοῦ ἀξιώματος, ὅτι ὅλαι αἱ ἀποφάσεις αὐτῶν ἐπὶ ἐκάστης δίκης εἶναι ἀνακλητέαι μέχρι τῆς τελευταίας, δι' ἧς ἡ δίκη περατοῦται. Τὸ ἀπόφθεγμα ἐκείνο τῆς ἀνακλήσεως, ὅτι *Judex ab interlocutorio discedere potest*, ἥλλαξεν ἐννοίαν, διότι τώρα πλέον ὀηλοῖ, ὅτι ὁ δικαστὴς μεταβάλλει γνώμην ὡςάκις δικάζει, μέχρις οὗ ἀπενδύθῃ ὁλοτελῶς τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ. Οὕτως αἱ δίκαι κατὰ τὸ φαινόμενον μόνον προβαίνουνσι, διότι πολλὰς ὑφίστανται περιτροπὰς εἰς τὰ ἐναντία, ὡςάκις μάλιστα ἡ σύνθεσις τοῦ δικαστηρίου μεταβάλλεται, ὅπερ

(1) Α. Π. 362 (1853), 98, 141 (1857), 77 (1866).

συχνάκις συμβαίνει. Ἐχομεν παραδείγματα πολλὰ ἀνακλησέων ἐπανελημμένων ἀποφάσεων προδικαστικῶν, δι' ὧν ἐλύθησαν ζητήματα παραγραφῆς, ἢ ἄλλων ἐνστάσεων. Τώρα μάλιστα ταλαντεύονται τὰ Πρωτοδικεῖα ἐπὶ τοῦ ἐξῆς προβλήματος. Ἐάν μετὰ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ἐφετείου λύσαντος προδικαστικά ζητήματα, ἐπανεέλθῃ ἐνώπιον τῶν Πρωτοδικῶν ἡ δίκη, ἔχουσιν οὗτοι τὴν ἐξουσίαν ν' ἀνακαλέσωσι καὶ αὐτὴν τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ἐφετείου; Τὸ συνεπέστερον εἶναι ὅτι δὲν ἐστερήθησαν τῆς ἐξουσίας ταύτης, ἐνόσω ἡ ἀπόφασις εἶναι ἐκ τῶν ἀνακλητέων, εἴτε ἐπικυρώσασα τὴν ἀπόφασιν τοῦ αὐτοῦ δικαστηρίου, (1) εἴτε μεταρρυθμίσασα αὐτήν. Τὸ πρᾶγμα ἐφάνη τοσοῦτον ἀπαίσιον καὶ ἀπαῖδον πρὸς τὸν σεβασμὸν κατωτέρου πρὸς τὸν ἀνώτερον, ὥστε μέχρι τοῦδε τὰ Πρωτοδικεῖα ἀποδυσπετοῦσιν. Ἀλλὰ τὸ δεινότερον εἶναι, ὅτι μέλλει ἐντεῦθεν νὰ δικαιωνισθῇ ἡ δίκη, διότι καὶ αὐτὴ ἡ ἀπόφασις μέλλει νὰ ἐκκληθῇ, κατόπιν δὲ ἡ ἐναντία ἀπόφασις τῶν Ἐφετῶν ν' ἀνακληθῇ παρὰ τῶν Πρωτοδικῶν καὶ οὕτως εἰς ἐπ' ἄπειρον.

Ἄρα δίκη τις εἶναι σπουδαία, πλείονα ἀναφύονται ζητήματα, πολλὰ δὲ ἐξ αὐτῶν ὅλως τυπικά, μὴ περικαλύπτοντα πάντοτε οὐσιώδες συμφέρον, ἀλλὰ μάλιστα ὡς ὅπλα κατὰ προβλεπομένης ἐν τῇ οὐσίᾳ ἡττης. Ὁ ἡμέτερος νομοθέτης ὥρισε τῶνόντι ἐν ἄρθρ. 583, ὅτι περὶ ὅλων τῶν ἐνστάσεων ἀποφαίνεται σύναμα μετὰ τοῦ ὅλου τῆς δίκης τὸ δικαστήριον διὰ τῆς αὐτῆς ἀποφάσεως. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι δυσεκπλήρωτος εὐχή, διότι εἶναι σπάνιον, νὰ μὴ ὑπάρξῃ ἀνάγκη παρεμπιπτούσης ἀποφάσεως περὶ ἀποδείξεως, δι' ἧς λύονται πολλὰ τῶν προδικαστικῶν ζητημάτων. Κατὰ τὸ σύστημα ἐν τούτοις τῆς

(1) Α. Π. 170 (1870). «Ἐπειδὴ ἐνῶ ἐπιτρέπεται εἰς τὰ δικαστήρια ν' ἀνακαλώσι τὰς παρ' αὐτῶν ἐκδοθείσας περὶ ἀποδείξεως ἀποφάσεις (ἄρθρ. 180 Πολ. Δικον.), οὐδαμοῦ τοῦ νόμου ἀπαγορεύεται εἰς αὐτὰ τοῦτο, ὅταν αἱ κατὰ τῶν τοιούτων ἀποφάσεων ἐφέσεις ἀπερρίφθησαν ὑπὸ τοῦ Ἐφετείου· διότι μετὰ τὴν ἀπόρριψιν τῆς ἐφέσεως ἡ ἐπικυρωθεῖσα πρωτοδικὸς ἀπόφασις διατηρεῖ οἷαν εἶχε καὶ πρὸ τῆς ἐφέσεως ἰσχύν. Ὅθεν οὐδένα παρεβίασε νόμον τὸ Ἐφετεῖον διὰ τῆς προσβαλλομένης ἀποφάσεως παραδεχθὲν ὅτι ἡδύνατο τὸ Πρωτοδικεῖον ν' ἀνακαλέσῃ τὴν περὶ ἀποδείξεως τῆς ἐν ἔτει 1829 καὶ 1830 ἀξίας τοῦ ὑπὸ τῆς ὁδοῦ καταληφθέντος γηπέδου τοῦ ἀναιρεσειόντος διατάξιν τῆς ὑπ' ἀριθ. 697 ἀποφάσεως τοῦ ἐπικυρωθείσης ὑπὸ τῶν Ἐφετῶν».

ἀνακλήσεως τοιούτων ἀποφάσεων, ὡς μὴ ὀριστικῶν ᾗθεν καθὸ μέρος λύνονται τοιαῦτα ζητήματα, ἡ δίκη κατὰ τὸ φαινόμενον μόνον προοδεύει, πράγματι δὲ μέχρι τῆς τελευταίας ἀποφάσεως ἐξ ὑπαρχῆς ἐκάστοτε ὑποβάλλεται εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ δικαστοῦ, ὡς ἂν οὐδὲν ἐγένετο βῆμα, ἀλλ' ἀνακυλίεται ὁ λίθος τοῦ Σισύφου. Οὐδὲν βεβαίως ἀτοπώτερον, ὅσον ὅταν γίνηται ἡ ἀνασκευὴ τῆς ἀποφάσεως πρὸς τὸν συντάξαντα αὐτὴν δικαστὴν κατὰ μέτωπον, ὅστις ἀντὶ δικαστοῦ σχεδὸν γίνεται δικαζόμενος καὶ ἀντίδικος· δὲν εἶναι δὲ παράδοξον, ἂν δισφορῶν ἐπιβάλλῃ σιωπὴν, ἥτις ἴσως καὶ ὡς ἐκ τούτου δικαιολογεῖται, διότι ματαία μέλλει νὰ εἶναι καὶ αὐτὴ ἡ ἐκ δευτέρου περὶ τῶν αὐτῶν θεμάτων ἀναμάσησις τῆς συζητήσεως, ἔαν τυχὸν δὲν ἐκδοθῇ ἀπόφασις περατοῦσα τὴν δίκην.

Ἄλλ' ἐπὶ τέλους ἰδοῦ καὶ αὐτὴ ἐξεδόθη, ὅτε ἄρχεται τὸ ἔργον τοῦ Ἀρείου Πάγου. Ἐνῷ οὗτος ἐνόμιζεν, ὅτι ἀντὶ πολλῶν δικῶν μίαν μόνην μέλλει νὰ δικάσῃ, οὕτω δὲ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀναιρέσεων μεγάλως ἡλαττώθη, τὰ προσαγόμενα ὅμως ζητήματα δὲν ἡλαττώθησαν, ἀλλὰ παρίστανται ἀνελλιπῇ ἐνώπιον τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ πολλαπλάσια. Ὁ λόγος εἶναι ἀπλουστάτος, διότι τώρα μόνον ἐπετράπη περὶ αὐτῶν συζήτησις ἐνώπιον τοῦ Ἀρείου Πάγου, μέχρι τοῦδε δὲ ἦσαν ἀνθρακες καϊόμενοι ὑπὸ τὴν τέφραν. Ἰδοῦ διατὶ παρ' ἡμῖν ἐν ἐκάστη δίκῃ προτείνονται πλεῖστοι λόγοι ἀναιρέσεως, ὧν ἡ ἀνάπτυξις καθίσταται ἀφόρητος.

Ἐν Γαλλίᾳ ἐκαστον ζήτημα λυόμενον διὰ προδικαστικῆς ἀποφάσεως περατοῦται, ἅμα ὡς δὲν γίνη ἐγκαίρως κατὰ τῆς ἀποφάσεως ταύτης ἀναίρεσις. Μένουσιν ἐπομένως μόνα τὰ εὐάριθμα ζητήματα, περὶ ὧν διαλαμβάνει ἡ τελευταία ἀπόφασις πρὸς ἑλεγχον. Ἐὰν ζυγίσῃ τις διὰ τίνος μεθόδου αὐξάνει ἡ ἐργασία τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἀμφιβάλλω πολὺ, ἂν ἐπιπονωτέρα δὲν γίνηται διὰ τοῦ ἡμετέρου συστήματος.

Ἐπακολουθεῖ ὅμως ἄλλο ἀτόπημα οὐχὶ μικροῦ λόγου, ὅτι ὁ Ἀρεῖος Πάγος, ἔχων τὴν ὅλην δίκην πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, δὲν ἀντέχει εἰς τὸν πειρασμὸν νὰ ἐμβλέψῃ εἰς τὴν οὐσίαν, ὅτε χάριν αὐτῆς παραινέται νὰ δεχθῇ ἐκ τῶν παντοίων λόγων ἀναιρέσεως ἓνα τινά, ὅπως πάλιν βασανισθῇ ἡ οὐσία ἐνώπιον ἄλλου δικαστηρίου.

Τὰ ἐκ τοιούτων ἀναιρέσεων ὀλέθρια ἀποτελέσματα εἶναι ἀνυπολό-

γιστα. Ἀντὶ ἡ ἀπόφασις τοῦ Ἀρείου Πάγου νὰ διδάξῃ τὸν κατώτερον δικαστὴν διὰ τῆς ἐκθέσεως καταληπτοῦ ἀξιώματος, τὸν ἀντίον ἐμβάλλει αὐτὸν εἰς ἀμηχανίαν καὶ σύγχυσιν, πάσης στερούμενον πυλίδος ἐν τῇ ἀλιμένῳ ποντοπορείᾳ αὐτοῦ.

Ἄλλ' οὕτως ἡ ἀναίρεσις ἐπὶ ἦλθεν ἕνεκεν ἑνὸς μόνου ζητήματος.

Ὡς ἐκ τούτου ὑλόκληρος ἡ δίκη κεῖται πάλιν ἐν γούνασι τοῦ δικαστοῦ, εἰς ὃν παρεπέμφθη, δυναμένου ν' ἀνακαλέσῃ ὅλας τὰς προεκδοθείσας ἀποφάσεις, διότι οὐδεμία αὐτῶν εἶναι ὀριστικὴ κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην. Δι' αὐτοῦ τοῦ συστήματος τοῦ μὴ ἀναγνωρίζοντος δεδικασμένον διὰ προδικαστικῶν ἀποφάσεων, ἀλλὰ δεχομένου πάσης ἀποφάσεως τὴν ἀνάκλησιν, προσκρούομεν πάλιν εἰς ἄλλο ῥητόν γράμμα τοῦ νόμου ὀρίζοντος ἐν ἄρθρ. 834 ὅτι «δὲν πρέπει κατ' οὐδεμίαν περίπτωσιν νὰ γίνηται ἐκ νέου συζήτησις καὶ ἀπόφασις ἐν » τῷ ὀρισμένῳ δικαστηρίῳ περὶ ζητήματος ἀποφασισθέντος διὰ προτέρας μὴ ἀναιρεθείσης ἀποφάσεως. »

Πῶς ὑπερέκαμψε τὸ ἀκρωτήριον τοῦτο ὁ Ἀρειὸς Πάγος; Πάλιν διὰ παραφράσεως, ὅτι ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη ἀναφέρεται εἰς τὰ κεφάλαια τῆς ἀγωγῆς, οὐχὶ δὲ τὰ παρεμπιπτόντως λυθέντα ζητήματα, τὰ ὅποια τὸ δικαστήριον τῆς παραπομπῆς δύναται ν' ἀνακαλέσῃ, ὡς ἡδύνατο καὶ τὸ δικαστήριον, οὗ ἡ ἀπόφασις ἀνῆρήθη (1).

Ἄλλ' ἡ λέξις *ζητήματα* πολὺ διαφέρει τῆς λέξεως *ἀγωγή* καὶ μάλιστα κατὰ τὸ γερμανικὸν κείμενον (*entschiedenen Punkt*). Δὲν εἶναι πλέον ἐρμηνεία τὸ πραττόμενον, εἶναι μεταρρύθμισις τοῦ νόμου πρὸς θρίαμβον θεωρίας.

Δυστυχῶς ἡ θεωρία αὕτη δὲν εἶναι ἀβλαβής. Ἐὰν καταγίνη τις εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τῶν αἰτίων, δι' ἃ ὁ θεσμὸς ἀκυρωτικοῦ δικαστηρίου ἐμφαίνει παρ' ἡμῖν ἐλλείψεις, τὸ κυριώτερον αὐτῶν εἶναι, ὅτι δὲν παρίστανται τὰ ζητήματα μεμονωμένα πρὸς σπουδαίαν ἀνάπτυξιν μέχρι τοῦ κίθριωτέρου ὕψους ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης, ἀλλ' ἔργον σπουδαῖον νομίζεται ἡ ἐπισώρευσις πολλῶν λόγων ἀναιρέσεως πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς δίκης, ὥστε ταύτης τὸ ἐνδιαφέρον πρωτεύει, οὐχὶ δὲ τὸ συμφέρον τοῦ νόμου καὶ τῆς ὀρθοτέρας αὐτοῦ ἐρμηνείας καὶ ἐφαρμογῆς. Τί ἄλλο δηλοῖ ἡ πληθὺς τῶν λόγων ἀναιρέσεως ἢ τὴν διὰ

(1) Α. Π. 60, 126 (1858), 455 (1866). Οἰκονομίδ. § 251 ὑποσ. 9.

πάσης μηχανῆς ἐπιδιώξιν τοῦ τελικοῦ ἀποτελέσματος τῆς δίκης; Εἰς τὴν ἀκάθεκτον ταύτην ὁρμὴν τί ἄλλο ἀσφνλέστερον προπύργιον δύνανται ν' ἀντιπροβάλλῃ ὁ Ἄρειος Πάγος, ἢ ὅτι δὲν δικάζει τὴν ὅλην δίκην, ἀλλ' ἀφρηγμένα ζητήματα αὐτῆς; Ἀλλ' ἐν τῇ ἐπισωρεύσει αὐτῶν τὰ ζητήματα ἐπὶ τοσοῦτον σμικρύνονται, ὥστε μόνῃ ἡ δίκη μένει καταφανὴς καὶ αὐτὴ οὐχὶ πάντοτε ὁλόκληρος.

Ὅταν τούναντίον βαθμηδὸν προβαίνει ἡ δίκη μὴ ὀπισθοποροῦσα πλέον ὡς διπῶρον σκάφος, ἀλλ' ὅσον χωρεῖ πρὸς τὰ ἄνω περιστρεφόμενη διὰ τῆς ἀμετακλήτου λύσεως τῶν προδικαστικῶν ζητημάτων, ὧν αἱ ἀποφάσεις δὲν προσεβλήθησαν ἐγκαίρως δι' ἀναιρέσεως, εἶναι πρόδηλον ὅτι ἐνώπιον τοῦ Ἀρ. Πάγου εὐάριθμα φέρονται ζητήματα, ἐκάστοτε μεμονωμένα καὶ μὴ δυνάμενα νὰ διασαλεύσωσι τὸ μέρος τῆς δίκης, εἰς ὃ τὰ ζητήματα ταῦτα δὲν ἀναφέρονται, ὡς ἐκδικασθὲν ὀριστικῶς καὶ μὴ ἐπιδεκτικὸν τακτικοῦ ἢ ἐκτάκτου ἐνδίκου μέσου.

Μόνον διὰ τοιοῦτου συστήματος ὁ δικαστὴς τοῦ Ἀρείου Πάγου δὲν ἐνδιαφέρεται πλέον διὰ τὴν ὅλην δίκην, ὃ ἐστὶ διὰ τὴν οὐσίαν αὐτῆς, ἀλλ' ἀπλῶς καὶ ἀφρηγμένως διὰ τὸ νομικὸν ζήτημα καὶ τὴν ὀρθοτέραν αὐτοῦ ἐπίλυσιν, οὕτω δὲ ἐκπληροῖ τὸν προορισμὸν τοῦ τοιοῦτου δικαστηρίου πρὸς ὁμοιόμορφον ῥύθμισιν τῆς ἐρμηνείας κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ἐπιστήμης καὶ τὸ πνεῦμα τῆς νομοθεσίας.

Ἰσως αἱ παρατηρήσεις αὗται ἐπήγασαν ἐξ ἐσφαλμένης περὶ τοῦ ὅλου κρίσεως, ἀλλ' ἐν τούτοις οὐδεὶς δύναται ν' ἀρνηθῇ, ὅτι αἱ λόγαι, δι' οὓς ἡ ἐρμηνεία τοῦ νόμου τοσαύτην ἀντεποιήθη ἐξουσίαν, ἐμβριθεστέρως χρῆζουσι μελέτης, ὅπως βεβαιωθῇ ἡ ὀρθότης αὐτῶν.

Ἀφοῦ ἐπὶ εἴκοσιν ἔτη τηρεῖται ἡ αὐτὴ ἐρμηνεία, καιρὸς εἶναι πλέον νὰ γνωρίσωμεν πῶς ἐν ἄρθρ. 180 τῆς Δικον. πλὴν τῶν ὀριστικῶν, τῶν προπαρασκευαστικῶν καὶ τῶν παρεμπιπτουσῶν ἀποφάσεων παρεισήχθησαν καὶ ἄλλαι μὴ ὀριστικαί, ὧν οὔτε ἅν προφέρεται τὸ ὄνομα. Διὰ τὴν αὐτὴν αἱ ἀπορρίπτουσαι ἔνστασιν ἀποφάσεις κατὰ μὲν τὸ ἄρθρ. 203 εἶναι ἀμέσως ἐφέσιμοι ἄνευ ὅρου, κατὰ δὲ τὴν ἐρμηνείαν προστίθεται ὅτι δὲν εἶναι ἐφέσιμοι πρὶν τῆς τελεσιδικίου. Πῶς μετετράπη ἡ τάξις τῶν ἐδαφίων ἐν ἄρθρ. 812, ὥστε τὸ μὲν δεῦτερον ἔγινε πρῶτον, τὸ δὲ πρῶτον ἔγινε δεῦτερον, ὁμοῦ δὲ συνεκολλήθησαν εἰς ἓν, ὥστε ἀπετελέσθησαν κατὰ τὸ φαινόμενον δύο ἰδιότητες τῆς αὐτῆς ἀποφάσεως, πράγματι δὲ δύο ὀνόματα τῆς αὐτῆς

ιδιότητος. Διατὶ τέλος ἐν ἄρθρ. 834 τὴν λέξιν *ζητήμα* ἀντικατέστησεν ἡ λέξις *ἀγωγή*.

Ὅπως ἡ ἐρμηνεία ἐγκαταλίπη τοσοῦτον ἀποτόμως τὸ κείμενον τοῦ νόμου, πρέπει νὰ ὑπάρχωσι λόγοι μεγίστης σπουδαιότητος, βιάζοντες ἡμᾶς εἰς τὸ νὰ προτάξωμεν τοῦ γράμματος τὴν ἔννοιαν. Ἄλλ' ἐμμαντεύσαμεν αὐτὴν ἄλλοθεν που, ὡς οὐσαν τοῦ νομοθέτου γνησίαν, ἢ εὐρομεν τὸν νομοθέτην ἐλλιπῆ, διὸ δὲν ἐδιστάσαμεν καὶ εἰς διόρθωσιν αὐτοῦ νὰ προβῶμεν; Πῶς συμβαίνει ἐν τούτοις, ὥστε διὰ τῆς ἐρμηνείας ταύτης μετετρέψαμεν τὸν θεσμόν, ὃν ἐκ Γαλλίας παρελάβομεν; Ἐπράξαμεν τοῦτο πρὸς τελειοποίησιν αὐτοῦ, ἢ ἡ ἀλλοίωσις εἰναι ἀποδοτέα εἰς τὴν μεταφύτευσιν τοῦ θεσμοῦ ἐν τῷ ἡμετέρῳ κλίματι;

Ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ἐπὶ τούτων πάντων μέλλει νὰ διαχύσῃ ἄφρονον τὸ φῶς, ὡς ἐλπίζομεν. *

Ἀθῆναι, 30 Μαρτίου 1874.

* Ὁ κ. Ξεν. Ψαρῆς ἀναγνούς τὴν ἄνωθι διατριβὴν ἔπεμψε πρὸς τὸν κ. Π. Καλλιγᾶν τὴν ἐξῆς ἐπιστολήν:

«Ἐν Ἀθήναις τῇ 21 Νοεμβρίου 1878.

Σεβαστέ μοι συνάδελφε,

Ἐπιστρέφων τὴν ὑμετέραν διατριβὴν περὶ ὀριστικῆς ἀποφάσεως, παρακαλῶ νὰ μοὶ ἐπιτρέψῃτε τὰς ἐξῆς δύο παρατηρήσεις:

α') ὅτι τὴν ὑμετέραν γνώμην ἐνισχύει σὺν τοῖς ἄλλοις τὸ τελευταῖον ἐδάφιον τοῦ ἄρθρ. 163 Πολ. Δικον., καὶ

β') ὅτι ὑπὲρ τῆς ἐναντίας δόξης συνηγορεῖ πρὸ πάντων ἡ ἐν τῷ νόμῳ διαστολὴ τῶν παρεμπιπτουσῶν ἀποφάσεων. 1) εἰς παρεμπιπτούσας περὶ ἀποδείξεως καὶ 2) εἰς ἀπλῶς παρεμπιπτούσας. Ἐνῷ δὲ ὁ νόμος καθιεροῖ τὸ μετακλητὸν πᾶσι τῆς παρεμπιπτούσης ἀποφάσεως, εἴτε τὴν ἀπόδειξιν αὐτὴ ὀρᾷ, εἴτε μὴ ἐξ ἐναντίας ἐκ τῆς ὑμετέρας διατριβῆς φαίνεται ὅτι θεωρεῖτε μετακλητὰς τὰς περὶ ἀποδείξεων μόνον παρεμπιπτούσας, παραγνωρίζομένης οὕτω τῆς ἐν τῷ νόμῳ ὑποδικαιρέσεως τῶν παρεμπιπτουσῶν. Ἐφ' ὅσον δὲ ἡ βᾶσις αὐτῆς ἐπικρατούσης θεωρίας μένει ἄθικτος, θεωρῶ ταύτην ὡς τὰ μέγιστα κλονιζομένην ἐκ τῶν ὑμετέρων ἐπιχειρημάτων, ἀλλὰ μὴπω καταρρεύσαν.

Χαίρετε!

Ὅπως πρόθυμος καὶ μετ' ἐξιδιασμένης πρὸς ὑμᾶς ὑπολήψεως.

Ὁ ὑμέτερος

ΞΕΝΟΦΩΝ ΨΑΡΡΑΣ»

ΠΕΡΙ ΑΝΑΤΡΟΠΗΣ

ΜΕΤ'ΑΝΑΚΟΠΗΝ ΕΡΗΜΗΝ ΑΠΟΦΑΣΕΩΣ (*)

Ὅσάκις ὑπὸ τὴν αὐτὴν διατελοῦντες διάταξιν τοῦ νόμου, οἷα ἐν Γαλλίᾳ ὑπάρχει, διάφορον ἐν τούτοις ἀκολουθοῦμεν λύσιν, οὐδεμία βάσανος εἶναι περιττή, ὅπως πεισθῶμεν, ὅτι δὲν παρενόησαμεν τὸν θεσμόν, ὃν εἰς τὴν ἡμετέραν μετηγάγομεν.

Τοῦτο συμβαίνει παρ' ἡμῖν ἐπὶ τῆς ἀνατροπῆς ἀνακοπῆς κατ' ἀποφάσεως ἐρήμην ἐκδοθείσης. Ἐνῷ ἐν Γαλλίᾳ οὐδεὶς ἀμφισβητεῖ, ὅτι δὲν ἀνατρέπεται μόνον τὸ τῆς ἀνακοπῆς ἔνδικον μέσον κατὰ τῆς ἐρήμην ἀποφάσεως, ἀλλ' ὅτι ὑλόκληρος ἡ δίκη σὺν αὐτῇ τῇ ἐρήμην ἀποφάσει ἀνατρέπεται ⁽¹⁾, παρ' ἡμῖν ἡ νομολογία τοῦ Ἀρείου Πάγου ἀπὸ τοῦ 1863 σταθερῶς ἐβάδισε τὴν ἐναντίαν ὁδὸν ⁽²⁾, ἣν τὰ Ἐφετεῖα ἐνίοτε δὲν ἀκολουθοῦσι ⁽³⁾ καὶ μεμονωμένοι φωναὶ εἰς μάτην ἐπολέμησαν ⁽⁴⁾.

Ὑπάρχουσι τῶντι παρ' ἡμῖν ἰδιόζοντες λόγοι, ὧν ἕνεκα διαφωνοῦμεν πρὸς τὰ ἐν Γαλλίᾳ ὁμοφώνως παραδεδεγμένα, ἐν δὲ τῇ διαφωνίᾳ ταύτῃ ἐδώκαμεν τάχα τελειοτέραν ἀνάπτυξιν εἰς τὸν θεσμόν τῆς ἀνατροπῆς, ἥ ἀνεπαισθήτως ἀπεμακρύνθημεν τοῦ σκοποῦ, ὃν ὁ νομοθέτης προέθετο ;

(*) Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ «Ἐφημερίδι τῶν Δικαστηρίων καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Νομοθεσίας», ἔτ. Γ'. ἀριθ. 52 (1874)

(1) Carré ζήτ. 1422. Rauter § 248. Bourbeau 600. Merlin Rép. pérémpt. Favard IV σ. 292. Berriat σ. 357. Dalloz, pérémpt. 314.

(2) Α. Π. 127 τοῦ 63, 168 τοῦ 67, 278 τοῦ 70, 54, 159 τοῦ 71, 112, 258 τοῦ 72.

(3) Ἐφ. Ἀθ. 184 τοῦ 70. Ἐφ. Ναυπλ. 391 τοῦ 70.

(4) «Ἐφημ. τῶν Δικαστ.» ἀρ. 15 τοῦ 1871 καὶ 20 τοῦ 1872. «Ἐλευσίνια» Τριπόλειος ἀριθ. 3 τοῦ 1873.

Ῥητὸν γράμμα τοῦ νόμου περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ὁμολογούμενως δὲν ἔχομεν, ἀλλὰ διὰ συλλογισμῶν φθάνοντες εἰς τὸ συμπέρασμα, ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ πολιπραγησώμεν περὶ τῶν ὅρων τοῦ συλλογισμοῦ τούτου καὶ τῆς ἀλληλουχίας τῶν περὶ ἀνατροπῆς, ἀνακοπῆς καὶ ἐρήμην δίκης διατάξεων, μὴ τυχὸν παρεμβάλλομεν τι ἀλλότριον, ἐνεκα δὲ αὐτοῦ παρεκκλίνομεν τῆς εὐθείας ὁδοῦ.

Ἡ κυρία διάταξις περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀνατροπῆς ὑπάρχει ἐν ἄρθρ. 483, ἐνθα ὁ νομοθέτης σαφῶς ἐξηγεῖ τὴν διάνοιαν αὐτοῦ ὅτι διὰ τῆς ἀνατροπῆς σκοπεῖ τὴν ἀπόσβεσιν τῆς ὅλης δίκης μετὰ πασῶν τῶν συνεπειῶν αὐτῆς, ὅπως οἱ διάδικοι ἐπανέλθωσιν εἰς ἣν ἦσαν πρὸ τῆς δίκης στάσιν. Ἐν μέρει ἀπόσβεσιν τῆς δίκης ἀποκροῦσι ὁ νομοθέτης ὅλαις δυνάμεσιν ὡς πρᾶγμα ἄτοπον καὶ ἀπαίσιον. Πῶς δύναται νὰ διακοπῇ ἐν τῷ μέσῳ τὸ ἔργον τῆς δικαιοσύνης, ἥ πῶς αὕτη πλέον ὑπάρχει ἀκρωτηριασθεῖσα; Ἄρα ἡ ἡ δίκη καταργεῖται, ὁλόκληρος, ἡ ὁλόκληρος ὑφίσταται πρὸς ἐξακολούθησιν μέχρι πέρας. Κατατομὴ τῆς δίκης εἰς τεμάχια εἶναι ὁ διαμελισμὸς τῆς δικαιοσύνης.

Τοιαύτη οὖσα ἡ ἀνατροπὴ δὲν εἰσῆχθη, ὅπως διασπάσῃ τὴν δικασίαν, ἀλλ' ἡ ἐξαλείφει αὐτὴν ἐν συνόλῳ, ὡς μηδέποτε ὑπάρξασαν, ἡ οὐδὲν ἔχει ἀποτέλεσμα.

Ἰδοὺ ἡ ἀρχή, καθ' ἣν ἐκάστοτε δοκιμάζεται ἡ ὀρθότης τῆς λύσεως τυχούσης ἀπορίας. Ὅσάκις φθάνομεν εἰς ἀποτέλεσμα, καθ' ὃ ἡ ἀρχὴ αὕτη δὲν τηρεῖται, ἐξέβημεν πέραν τοῦ σκοποῦ τοῦ νομοθέτου, διαταράξαντες τὸ ἔργον τῆς δικαιοσύνης, ἀντὶ νὰ ματαιώσωμεν τὰ ἀτελῶς γεγόμενα, πρὸς ἐπάνοδον τῶν διαδίκων, ὅπως ἦσαν πρὸ αὐτῶν.

Ἡ ἐπάνοδος τῶν πραγμάτων εἰς τὴν πρὸ τῆς δίκης κατάστασιν εἶναι ὁ τελικὸς σκοπός, διότι ἄλλως ἀποδεχόμεθα καὶ κυροῦμεν ἀποτελέσματα δίκης ἀτελοῦς, μὴ χωρησάσης μέχρι τοῦ τέρατος, ὅπερ δὲν διαφέρει τῆς ἀρνήσεως δικαιοσύνης.

Βαρυτέρα ἀθέτησις τῆς παραγγελίας τοῦ νομοθέτου καὶ τραγυτέρα ἀπειθεία εἰς τοὺς λόγους αὐτοῦ δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ, ἢ ὅταν δὲν καταργῶμεν τὴν ὅλην δίκην μεθ' ὅλων τῶν συνεπειῶν αὐτῆς, ἀλλὰ διατηρῶμεν συνεπείας οἰασθήποτε, αἱ ἀποκόπτομεν ἐκ τῆς ὅλης δίκης. Ἐὰν εἰς τὸ πείσμα τοῦ νομοθέτου ἐμμένωμεν εἰς τὴν μὴ ἐγκατάλειψιν συνεπείας τινός, προδήλως ἀλλοιοῦμεν τὸν θεσμὸν κατ'

οικείαν θεωρίαν, πλὴν ἂν ὥς ἐξ ἄλλης τινὸς διατάξεως τοῦ νόμου φθάνωμεν ἐξ ἀνάγκης εἰς τοιαύτην ἀντινομίαν.

Ἐκ τῶν παρατηρήσεων τούτων ἐξηγεῖται μετὰ πόσης εὐλαβείας καὶ ἀτενοῦς προσοχῆς εἶναι ἐξεταστέον τὸ ζήτημα, ποία ὑπάρχει ἡ στάσις τῆς δίκης μετὰ τὴν ἐρήμην ἀπόφασιν καὶ τὴν κατ' αὐτῆς γενομένην ἀνακοπήν. Ἡ ἐρήμην ἀπόφασις εἶναι συνέπεια τῆς ὅλης δίκης, ἐὰν δὲ εἶναι συνέπεια, πῶς ἀποκόπτεται, ὥστε μένει ἀδιάσειστος, ἐνῶ ἡ λοιπὴ δίκη, ἡ διὰ τῆς ἀνακοπῆς ἐξακολουθοῦσα, ἀποσβέννυται καθ' ὁλοκληρίαν καὶ ἀνεπιστρεπτί;

Ἐὰν ἐρωτήσωμεν τὴν ἐπικρατοῦσαν θεωρίαν, πῶς γίνεται ἡ ἀποκοπή αὕτη, μανθάνομεν ὅτι διὰ τῆς ἐρήμην ἀποφάσεως ἡ δίκη λογίζεται περατωθεῖσα, ὥστε ἡ ἀνακοπή ἀποτελεῖ *réa*n *dikhn*.

Τὸ θεώρημα τοῦτο χρήζει πανταχόθεν ἐξετάσεως, διότι οὐδαμοῦ ἐν τῷ νόμῳ κεῖται, ὅτι ἡ ἀνακοπή ἀποτελεῖ *réa*n *dikhn*. Ἄν τοιαύτη ὑπῆρχεν ἐν τῷ νόμῳ ἐξήγησις τῆς ἀνακοπῆς, ἡδυνάμεθα νὰ συμβιβάσωμεν ἐνθα μὲν τὴν κατάργησιν μόνης τῆς ἀνακοπῆς ὡς ὅλης δίκης μετὰ τῶν συνεπειῶν αὐτῆς, ἥτοι τῶν κατὰ τῆς ἐρήμην ἀποφάσεως, ἐνθα δὲ τὴν μὴ κατάργησιν ταύτης ὡς ἄλλης δίκης αὐτοτελοῦς καὶ παντὸς συνδέσμου στερουμένης.

Ἄλλ' ἂν ἐν τῷ νόμῳ ῥητῶς δὲν ἀνακηρύττεται ἡ ἀνακοπή ὡς νέα δίκη, ἐθεωρήθη ὅμως τὸ θεώρημα τοῦτο ὡς πόρισμα ἄλλης ἀρχῆς, ὅτι ἡ ἐρήμην ἀπόφασις εἶναι ὀριστικὴ ὡς περατοῦσα τὴν δίκην. Τὸ ἀντίστροφον εὐρίσκομεν ἐν τῷ νόμῳ (ἄρθρ. 476 § 1), ὅτι διὰ τῆς ὀριστικῆς ἀποφάσεως ἀποπερατοῦται ἡ δίκη. Πρέπει λοιπὸν πρῶτον ν' ἀποδειχθῇ ὅτι ἐπερατῶθη ἡ δίκη, διὰ νὰ ὀνομάσωμεν τὴν ἐρήμην ἀπόφασιν ὡς ἐκ τῆς ιδιότητος ταύτης ὀριστικὴν. Ἀλλὰ πρὶν σβεσθῇ τὸ δικαίωμα τῆς ἀνακοπῆς, ἡ ἐρήμην ἀπόφασις οὐδόλως περατοῖ τὴν δίκην.

Ἐξεταζομένη κατὰ τὸν ὀρισμὸν τοῦ νόμου περὶ τῶν ὀριστικῶν ἀποφάσεων (ἄρθρ. 181), ὅτι εἶναι αἱ μὴ ἀνακαλούμεναι παρὰ τοῦ ἀπαγγεῖλαντος αὐτὰς δικαστοῦ, ἡ ἐρήμην ἀπόφασις στερεῖται τῆς πρωτίστης ιδιότητος τῆς ὀριστικῆς ἀποφάσεως, ὥστε ὅλον τὸ κρηπίδωμα, ἐφ' οὗ βαίνει ἡ ὑπαρξίς τῆς νέας δίκης, ἀποδεικνύεται σαλευόμενον καὶ μὴ δυνάμενον νὰ φέρῃ τὸ ἐπ' αὐτοῦ ἐγειρόμενον οἰκοδόμημα ⁽¹⁾.

(1) Ἡ περὶ ὀριστικῶν ἀποφάσεων μελέτη μοί ἐδωκεν ἀφορμὴν καὶ εἰς τὴν παρούσαν.

Ἄλλὰ φαίνεται πως παράδοξον ὅτι ἡ ἐρῆμην ἀπόφασις δὲν εἶναι ὀριστική, ἐνῶ δι' αὐτῆς τέμνεται ἡ δίκη ὑπὲρ τοῦ ἐμφανισθέντος. Τοῦτο ποσῶς δὲν ὁηλοῖ ὅτι ἐπερατώθη ἡ δίκη, ἐνόσω ἡ ἀπόφασις δύναται ν' ἀνακληθῇ. Ὅταν ἡ ἐρῆμην ἀπόφασις κατασταθῇ ἀμετάκλητος παρὰ τοῦ αὐτοῦ δικαστηρίου, ἀποσβεσθέντος τοῦ δικαιώματος τῆς ἀνακοπῆς, τότε γίνεται ὀριστική, ἀμέσως ὅμως ἅμα ἀπαγγελλομένη δὲν εἶναι τοιαύτη.

Διὰ τὴν δευτέραν, ὅτι δι' ἀποφάσεώς τινος ἐπερατώθη ἡ δίκη, πρέπει νὰ βεβαιώσῃ, ὅτι ὁ δικαστὴς μετὰ τὴν ἀπόφασιν ταύτην δὲν ἐπιτρέπεται πλέον νὰ ἐνασχοληθῇ περὶ τῆς δίκης, ὡς ἐξαντλήσας πᾶσαν τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ. Ἀλλὰ τὸ ἐναντίον ἀποφαίνεται ὁ νόμος περὶ τῆς ἐρῆμην ἀποφάσεως, καθ' ἣς ἐγένετο ἀνακοπή, αὐταῖς λέξεσιν, ὅτι δι' αὐτῆς ἀμέσως ἀναστέλλεται τῆς ἐρῆμην ἀποφάσεως ἡ ἐκτέλεσις καὶ νέα ἐπέρχεται συζήτησις τῆς ὑποθέσεως ἐνώπιον τοῦ αὐτοῦ δικαστηρίου (ἄρθρ. 508). Πόσον μακρὰν εἶναι ταῦτα τῆς νέας δίκης!

Τίς δὲν ὁμολογεῖ τὴν διαφορὰν νέας δίκης καὶ τῆς ἐκ νέου συζητήσεως τῆς αὐτῆς δίκης;

Μεταξὺ τῆς ἐρῆμην ἀποφάσεως καὶ τῆς κατ' αὐτῆς ἀνακοπῆς, διὰ τοῦ νόμου ἐσχηματίσθη συνάφεια ἀδιάρρηκτος. Ἡ ἀνακοπὴ προσεκολλήθη ὅπως τῆς ἐρῆμην ἀποφάσεως δεσμεύουσα τὴν ἐκτέλεσιν, καὶ καθιστῶσα αὐτὴν νεκρὸν γράμμα, ἕως ὅτου γείνη νέα συζήτησις.

Τὴν στενὴν ταύτην σχέσιν τῆς ἐρῆμην ἀποφάσεως καὶ τῆς ἀνακοπῆς δὲν ἐπεχείρησε ποσῶς ν' ἀρνηθῇ ἡ θεωρία, καθ' ἣν ἡ ἀνακοπὴ ἀποτελεῖ νέαν δίκην, ἀλλ' ἄλλον ἐξέφερε λόγον, δι' ὃν τὴν ἐρῆμην ἀπόφασιν δὲν ἔπαυσε θεωροῦσα ὡς περατώσασαν τὴν δίκην, τὸν λόγον, ὅτι ἡ ἐρῆμην ἀπόφασις διὰ μόνης τῆς χρήσεως τῆς ἀνακοπῆς δὲν ἐξηφανίσθη, ἀλλ' ὑφίσταται καὶ μετ' αὐτήν. Ἄν ἀπλῶς διὰ τῆς ἐπιδόσεως τῆς ἀνακοπῆς, ὅπως ἐν τῇ ποινικῇ δικονομίᾳ (ἄρθρ. 339) ὁρίζεται, ἡ κατ' ἐρῆμην ἀπόφασιν καθιστατο ἄκυρος, τότε, ἀλλὰ μόνον τότε ἐκλείπει πᾶσα ἀντίρρησης, ὅτι δὲν ὑπάρχει νέα δίκη (1).

(1) Οἰκονομ. Ἐγχειρ. § 174, ὑποσ. 19. «Καὶ ἐπειδὴ διὰ τῆς ἀνακοπῆς οὐδὲν ὡς καταστρέφεται ἡ ἀνακοπτομένη ἀπόφασις, ἡ νέα αὕτη δίκη ὑποκείται εἰς κερωρισμένην ἀνατροπὴν.»

Τρώντι μεταξὺ Ποιν. Δικον. καὶ Πολιτικῆς ὑπάρχει τοιαύτη διαφορά, ἀλλ' ἂν παραβάλῃ τις τὰ ποτελέσματα, ἡ διαφορά ἐντελῶς ἐκλείπει, ὥστε εἴτε ἀποφαίνεται ὁ νόμος, ὅτι διὰ τῆς ἀνακοπῆς ἡ ἐρήμην ἀπόφασις καθίσταται ἄκυρος, εἴτε ὅτι ἀναστέλλεται ἡ ἐκτέλεσις αὐτῆς, τὰ ποτελέσματα δὲν μεταβάλλονται, πρὸς ἀπάδειξιν, ὅτι κατ' οὐσίαν δὲν ὑπάρχει διαφορά, ἀλλὰ κατὰ ἀπλὴν θεωρίαν.

Οὕτω καὶ κατὰ τὴν Ποιν. Δικονομίαν, εἰάν ὁ ἀνακόψας δὲν ἐμφανισθῇ, πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἀνακοπῆς, δι' ἧς ἡ ἐρήμην ἀπόφασις κατέστη ἄκυρος, ἀνευ συζητήσεως ἀπορρίπτεται ἡ ἀνακοπή, ἡ δὲ ἐρήμην ἀπόφασις ἀναλαμβάνει τὸ κύρος (ἄρθ. 341).

Τί ἄλλο γίνεται κατὰ τὴν Πολιτ. Δικονομίαν, καθ' ἣν ἡ ἐρήμην ἀπόφασις δὲν ἀκυροῦται μὲν διὰ μόνης τῆς ἐπιδόσεως ἀνακοπῆς, ἀλλὰ μέχρι ἐκδικάσεως αὐτῆς δὲν ἐκτελεῖται;

Διὰ τοῦτο οὔτε τολμηρὸν εἶναι οὔτε παρακεκινδυνευμένον τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ αὐτὸ δηλοῖ, ὅτι ἡ ἀπόφασις ἀκυροῦται, ἢ ὅτι ἡ ἐκτέλεσις αὐτῆς ἀναστέλλεται.

Ἄλλ' ἂν μικρολογῶν τις περὶ τὰς λέξεις ἐπιμένῃ, ὅτι διαφορά ὑπάρχει, δὲν δύναται ὁμῶς ν' ἀρνηθῇ, ὅτι διὰ τῆς ἀνακοπῆς ἡ ἐρήμην ἀπόφασις ἀπώλεσε τὸν ὀριστικὸν αὐτῆς χαρακτήρα, καὶ ἀντὶ τούτου εἶναι ὀριστική, κατέστη ὑπὸ ὅρον, ὅστις εἶναι ἡ τῆς ἀνακοπῆς ἀπορρίψις.

Πῶς ἀπορρίπτεται ἡ ἀνακοπή εἶναι τὸ ζητούμενον. Κατὰ τὴν κοινὴν διαδικασίαν ἀπορρίπτεται διὰ τὸ ἐκπρόθεσμον, ἢ τὸ ἄκυρον ἢ κατ' οὐσίαν. Τὸ ἡμέτερον ἐρώτημα εἶναι, ἂν ἀπορρίπτηται καὶ δι' ἀνατροπῆς, ἀλλ' ἡ καταφατικὴ ἀπάντησις ἤρτηται ἐκ τοῦ ἂν ἀποτελεῖ ἡ ἀνακοπή νέαν δίκην, χωριστὴν καὶ αὐτοτελεῖ, ὅπερ οὐδὲν ἄπεδείχθη, ἐκ τοῦ ὅτι ἀμέσως δὲν ἐκηρύχθη ἄκυρος ἡ ἀπόφασις, ἥτις δύναται νὰ κηρυχθῇ τοιαύτη μετὰ νέαν συζήτησιν.

Τὸ ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως εἶναι, ὅτι μετὰ τὴν ἀνακοπὴν ἡ ἐρήμην ἀπόφασις δὲν εἶναι πλέον ὀριστική, ἀλλ' ὑπὸ ὅρον, περὶ ἐξαφανίσεως δὲ τοῦ ὅρου τῶν ἀποφάσεων δὲν δύναται ποτὲ νὰ ἐξηγηθῇ εἰσαχθεὶς ὁ θεσμὸς τῆς ἀνατροπῆς, δι' ἧς πρόκειται νὰ ἐξαφανισθῇ ἡ ὅλη δίκη μεθ' ὅλων τῶν συνεπειῶν αὐτῆς.

Εἶναι τρώντι πρόβλημα οὐ τῶν τυχόντων, ἐναντίον τῆς ῥητῆς διατάξεως τοῦ νόμου, ὅτι ἡ ἀνακοπή ἐπικάθηται ἐπὶ τῆς ἐρήμην ἀπο-

φάσεως ὡς παράσιτον φυτὸν ἀποπνίγον αὐτήν, ἕως οὐ δικασθῇ πάλιν, πῶς αἵφνης γίνεται ὁ χωρισμὸς τῆς ἀνακοπῆς ἀνευ νέας συζητήσεως, δι' ἀποσβέσεως μόνης τῆς ἀνακοπῆς.

Ὡς πιθανὴ τοῦ πράγματος ἐξήγησις προτείνεται, ὅτι ἡ ἀνατροπὴ εἶναι κατὰ πρόληψιν παραιτήσις. Διὰ τῆς παραιτήσεως τῆς ἀνακοπῆς οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι μόνη ἡ ἀνακοπὴ ἐξαφανίζεται, ὡς ἂν οὐδέποτε ὑπῆρξεν, ἄρα καὶ ἐκ τῆς κατὰ πρόληψιν παραιτήσεως τὸ αὐτὸ ἐπεται, ἥτοι ἐκ τῆς ἀνατροπῆς (1).

Τὸ ἀνάρμοστον τῆς κατὰ πρόληψιν παραιτήσεως καταφαίνεται ἀμέσως ἐκ τούτου, ὅτι διὰ ῥητῆς παραιτήσεως δύναται τις νὰ παραδεχθῇ παντοῖα ὅπως ἀσυνεπῇ, ἅμα δὲ ἀντίκεινται εἰς τὴν δημοσίαν τάξιν. Ἐκ τῆς σιωπῆς ὅμως δὲν δύναται τις νὰ ἐξαγάγῃ ἄλλας συνεπείας, εἰμὴ τὰς ἐν τῇ φύσει τοῦ πράγματος ἐγκειμένας. Ἄμα ἀναζητοῦμεν τὴν εἰκαζομένην βούλησιν, καὶ τοῦτο εἶναι ἡ κατὰ πρόληψιν παραιτήσις, δέον νὰ εἰσδύσωμεν εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ παραιτηθέντος, ὅπως ἀνακαλύψωμεν, τί ἐσκόπει μᾶλλον νὰ ἐγκαταλίπῃ, τὴν ὅλην δίκην, τὴν διὰ τῆς ἀνακοπῆς ὑποκειμένην εἰς νέαν συζήτησιν, ἢ τὴν ἀνακοπὴν μόνην, ὅπως μὴ κωλύηται πλέον ἡ ἐκτέλεσις τῆς ἐρήμην ἀποφάσεως; Παράδοξος τῶνόντι θεωρία, ἡ ἐξάγουσα ἐκ τῆς προαιρέσεως τοῦ τοσοῦτον καιρίως πάσχοντος ἐκ τῆς ἀποσβέσεως μόνης τῆς ἀνακοπῆς, ὅτι ταύτην μόνην ἐφρόνει νὰ ἐγκαταλίπῃ!

Ἀλλὰ πρὸς τί νὰ σπεύσῃ αὐτὸς εἰς ἐπανάληψιν τῆς συζητήσεως, ἀφ' ὅτου ἡ ἐρήμην ἀπόφασις κατέστη μὴ ἐκτελέσιμος; Τοῦναντίον ὁ ἀνακοπτόμενος εἶχε συμφέρον νὰ ἄρῃ ἐκποδὼν τὸ κώλυμα, ὅπως ἀναλάβῃ ἡ ἀπόφασις τὴν ἰσχύν, ἣν ἀπὸ τῆς ἀνακοπῆς ἀπώλεσεν. Ὡστε ἂν ὑπάρχῃ ἀμέλεια καὶ ἐγκατάλειψις, εἰς τοῦτον εἶναι μᾶλλον καταλογιστέα, ὅστις διὰ παραιτήσεως δὲν δύναται βεβαίως νὰ καταργήσῃ τὴν καθ' ἑαυτοῦ ἀπευθυνομένην ἀνακοπὴν.

Ἐάν θέλωμεν νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν ἀδράνειαν τοῦ ἀνακόπτοντος συμφώνως πρὸς τὰ πράγματα, πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι οὐδὲν ἄλλο δηλοῖ, ἢ πλήρη πεποιθήσιν εἰς ὅ,τι ὁ νόμος ὑπόσχεται. Ἄφ' ὅ-

(1) Ὁ κ. Οἰκονομίδης Ἐγχειρ. § 174 ὑποσημ. 19, ὁμολογῶν, ὅτι ὅλοι οἱ συγγραφεῖς εἶναι ἐναντίοι, οὐδὲως ἐπιχειρεῖ ν' ἀποδείξῃ αὐτοὺς σφάλλοντας, ἀρκοῦσαν εὐρίσκων τὴν σκέψιν, ὅτι διὰ μόνης τῆς ἐπίδόσεως τῆς ἀνακοπῆς δὲν ἀκυροῦται ἡ ἐρήμην ἀπόφασις.

του ὁ νόμος εἶπεν ὅτι ἡ ἀπόφασις δὲν ἐκτελεῖται, πρὶν γείνη νέα συζήτηςαι, ἡ περὶ αὐτῆς ἐπιμέλεια εἰς τὸν ἔχοντα ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν ἐρήμην ἀπόφασιν ἐπικείται ὡς ἄχρηστον καταστάσαν. "Ἄρα ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ τοῦτου μᾶλλον νὰ ἐξετάσωμεν τὴν ἀδράνειαν, ποίαν ἔννοιαν ἔχει. Μὴ ἐμφαίνεται ὅτι οὗτος ἐγκατέλιπε τὴν δίκην, ἀφ' ὅτου διὰ τῆς ἀνακοπῆς ἐγνώσθη, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἐρήμην ἀγῶνος, ἀλλὰ περὶ μάχης ἐκ τοῦ συστάδην ; Διὰ τοῦ συστήματος τῆς ἀνατροπῆς, ὅπως ὑποστηρίζομεν τὴν ἔννοιαν τοῦ θεσμοῦ τοῦτου, ἡ ἀμέλεια τοῦ καλ' οὐ ἡ ἀνακοπὴ δὲν παροράται, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀνατροπῆς καταργεῖται ὅλη ἡ δίκη, καταργεῖται τουτέστι καὶ αὕτη ἡ ἐκ τῆς ἐρήμην δίκης ὠφέλεια.

Τοῦτο συνάδει καὶ πρὸς τὴν ἀκριβεστέραν ἐξήγησιν τοῦ σκοποῦ τῆς ἐρήμην ἀποφάσεως. Πρὸς τί ἄλλο ἐπιτρέπεται ἡ ἐρήμην ἀπόφασις, ἢ ὅπως ἐκβιασθῇ ὁ ἀπειθῶν εἰς ἐμφάνισιν, ὑποβαλλόμενος εἰς τοῦ δικαστοῦ τὴν ψῆφον ; Διὰ τοῦτο κατὰ τὸ ἡμέτερον σύστημα παραδέχεται ὁ δικαστὴς ὡς ἀληθεῖς ὅλους τοὺς πραγματικοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ ἐμφανισθέντος, ἀποδιοπομπούμενος μόνον τὰ ἐξ αὐτῶν παράνομα συμπεράσματα. Αὕτη ἡ τυφλὴ παραδοχὴ παντὸς πραγματικοῦ ἰσχυρισμοῦ τότε μόνον εἶναι ἀβλαβὴς καὶ θεμιτὴ, ὅταν εἶναι προσωρινή, μέχρις οὗ διαρκεῖ ἡ ἀπειθεία τοῦ ἀπολειφθέντος. Ἡ ἀπειθεία αὕτη διὰ τῆς ἀνακοπῆς ἐξέλιπε, μέλλει δὲ πάλιν νὰ ὑποστῇ τὴν αὐτὴν καὶ καιριωτέραν ποινήν, ἐὰν ἐπαναληφθῇ. Ἄλλ' ἐν ὅσῳ ἡ ἀνακοπὴ δὲν ἐδιδάσθη, πᾶσα φιλοτιμία, ὅπως αὕτη ἀνατροπὴ μόνη, ἐπέλθῃ δὲ τὸ φοβερὸν ἀποτέλεσμα, ὥστε ἡ τυφλὴ παραδοχὴ ὅλων τῶν πραγματικῶν ἰσχυρισμῶν νὰ κατασταθῇ ἀμετάτρεπτος δικαστικὴ ἀλήθεια, οὐ μόνον εἶναι ἄκαιρος, ἀλλὰ καὶ ἀντικρυς ἀπ᾿ ἄδουσα εἰς τὸν σκοπὸν τῆς ἐρήμην δίκης, ἐπιτρεπομένης κυρίως πρὸς ἐκβίασιν τῆς ἐνώπιον τοῦ δικαστοῦ παραστάσεως, οὐχὶ πρὸς θρίαμβον τοῦ ψεύδους.

Πολὺ διάφορος ἦτο ἡ ἐρημοδικία παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ἣν κατ' οὐδένα λόγον δυνάμεθα νὰ συγχύσωμεν πρὸς τὴν σήμερον ἰσχύουσαν.

Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὁ νομοθέτης μεγάλως ἐδυσχέραине νὰ δικάσῃ τὸν ἀπ' ἀρχῆς μὴ ἐμφανιζόμενον. Διὰ τοῦτο ἡ δίκη ἤρχετο ἀπὸ τῆς πρὸς ἐμφάνισιν ὑποσχέσεως (vadimonium promittere) ἐπὶ ποινῇ προστίμου καὶ δι' ἐγγυητῶν (vades). "Ἄν ὁ προσκαλούμενος ἤρνετο νὰ ὑποσχεθῇ τὴν ἐμφάνισιν, ἐπετρέπετο ἡ σύλληψις αὐτοῦ παρὰ τοῦ

ἐνάγοντος. Βαθμῆδὸν ἀντὶ τῆς ὅλως ἀνελευθέρου ταύτης συλλήψεως εἰσῆχθησαν ἀναγκαστικά μέσα δικαστικά ⁽¹⁾. Ἄν καὶ τότε δὲν ἐνεφανίζετο ὁ κληθείς, προέβαιναν ἡ σύλληψις.

Σκοπὸς τῆς ἐμφανίσεως ἦτο ἡ ἀτάρξις τῆς δίκης καὶ ἐκδοσις ὑπὸ τοῦ Πραίτωρος τοῦ τύπου τῆς ἀγωγῆς, τοῦ περιέχοντος τὰ πρὸς τὸν δικαστὴν τῆς οὐσίας ζητήματα. Ἐν δυστροπία τοῦ ἐναγομένου πρὸς ἐμφάνισιν κατ' ἐπανάληψιν ἐνηργεῖτο ἡ σύλληψις, ἢ εἰσεπέμπετο ὁ ἐνάγων εἰς τὴν κατοχὴν τῆς περιουσίας τοῦ ἐναγομένου.

Μετὰ τὴν ἀτάρξιν ὅμως δὲν ἐδίδοτο πλέον ἀσφάλεια πρὸς ἐμφάνισιν ἐνώπιον τοῦ δικαστοῦ (*in judicio*), καθὼ περιττὴ ⁽²⁾. Οὗτος ἐπεδίκαζε τότε συνεπείᾳ τῆς κατάρξεως εἰς τὸν ἐνάγοντα τὸ αἴτημα αὐτοῦ (*praesenti lis addicebatur*) ⁽³⁾. Τοῦτο διέφερε τῆς ἐρμηοδικίας, κατόπιν εἰσαγωγείας, καθ' ἣν ὁ δικαστὴς ἀπῆται τὴν ἀπόδειξιν τῶν ἰσχυρισμῶν τοῦ ἐμφανισθέντος, οὓς ἀπερρίπτεν, ὡς ἀκίς δὲν ἐπέθετο, καὶ ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ ἐτέρου. Τοιαῦται ἀποφάσεις ἦσαν ἀνεπίδεκτοι ἐνδίκου μέσου, κυρίως διότι μετὰ προκἀταρξιν ἐξεδίδοντο, δηλ. μετὰ τὴν ἀποδοχὴν τῆς δίκης ⁽⁴⁾.

Ἰδοὺ ἡ σπουδαία διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας νομοθεσίας. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἅπαντα ἡ δυσχέρεια ἦτο ἡ συγκρότησις τοῦ δικαστικοῦ ἀγῶνος διὰ τῆς κατάρξεως, μετ' ἣν ὁ δικαστὴς μετῆρχετο τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ, ὡς ἂν οὐδεὶς τῶν διαδίκων ἀπελείπετο. Παρ' ἡμῖν ὅλως περιττὴ εἶναι ἡ συγκατάθεσις τοῦ ἐτέρου πρὸς σύναψιν τοῦ δικαστικοῦ ἀγῶνος, διότι ἐπὶ τῇ ἀπλῇ κλήσει δικάζει ὁ δικαστὴς, ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἡ ἀπόφασις εἶναι προσωρινή, ἀμέσως ἀποβάλλουσα τὴν δύναμιν αὐτῆς, ἅμα τῇ ἀνακοπῇ, ἐνῷ παρὰ Ρωμαίοις, συναφθείσης ἀπαξ τῆς κατάρξεως, ἡ ἀπόφασις ἦτο ἀμετάκλητος, καὶ αὐτὴ ἡ ἐρήμην ἐκδοθεῖσα.

Ταύτην τὴν διαφορὰν δὲν παρεῖδεν ὁ κ. Οἰκονομίδης (§ 113), παρατηρῶν καὶ αὐτός, ὅτι ἡ τε Γαλλικὴ καὶ ἡ ἡμετέρα νομοθεσία

(1) L. 2. 1. de injus voc. (2. 5). Βασ. Ζ'. 16'. 2. Ὁ κληθείς καὶ μὴ ἀπελθὼν ἀπὸ τοῦ ἀρμοδίου δικαστοῦ προστιμᾶται πρὸς τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ.

(2) Hartmann Contumacialverfahren σ. 232. Rudolf Gesch. des R. R. II. § 164 ὑποσ.

(3) Gellius XVII. 2. Ciriaco in Verr. II. 17.

(4) L. 68—71, 73, § 3, de Judic. (5. 1), L. 13 § 2—4, de Judic. (3. 1), L. C. quot. appell. (7. 65). Νεαρὰ 112 κεφ. γ'. Ἀρμεν. Α'. δ' 11.

εἰς τὴν ἐρήμην ἀπόφασιν *μικρὰν παρέχουσι δύναμιν*. Πῶς ἄλλως ἐν τούτοις εἶναι μικρά ἢ δύναμις τῆς ἐρήμην ἀποφάσεως, εἰμὴ διότι διὰ τῆς ἀνακοπῆς ἀμέσως ἀναχαιτίζεται, μένουσα μετέωρος μέχρις ἀνασυζητήσεως; Ἀλλὰ διατὶ δὲν εἶπεν ὁ νομοθέτης, ὅτι διὰ τῆς ἐπιδόσεως τῆς ἀνακοπῆς ἡ ἐρήμην ἀπόφασις ἐκμηδενίζεται; Διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον ὅτι περὶ ἀπολύτου καὶ διὰ παντός ἐκμηδενίσεως δὲν πρόκειται, ἀφοῦ ἐνδέχεται πάλιν ν' ἀναλάβῃ πᾶσαν δύναμιν ἢ ἀποφασίς, ὅθεν καὶ ἐν Παιν. Δικονομίᾳ ἡ ἀπαγγελλομένη ἀκύρωσις εἶναι πρόσκαιρος καὶ οὐδόλως κυριολεκτική. Ἐν τῇ πολιτικῇ οἴκῃ καὶ ὅταν μετὰ τὴν κατ' ἀντιμωλίαν συζήτησιν ἀνακαλήται ἡ ἐρήμην ἀπόφασις, διότι εἰσακούονται οἱ λόγοι τοῦ ἀνακώψαντος, οὐχ ἥττον διατηρεῖται τὸ περὶ καταδίκης εἰς τὰ ἐξόδα τῆς ἐρήμην δίκης κεφάλαιον, ὡς ποινὴ τῆς ἀδικαιολογήτου ἀπειθείας. Τοιαύτη ἀπόφασις μὴ καταστρεφομένη πρόρριζος, ἢ πάλιν ἀναντῶσα δύναμιν, δὲν λέγεται ἄκυρος, ἀκριβεστέρα δὲ εἶναι ἡ ἐκφρασις τοῦ νόμου, ὅτι δὲν ἐκτελεῖται, διατελοῦσα ὑπὸ δοκιμασίαν. Ἡ ἐρήμην ἀπόφασις τοιοῦτοτρόπως εἶναι μᾶλλον ἀπειλή, ἣτις γίνεται ἀποτελεσματικὴ κατὰ τοῦ ἐν τῇ ἀπειθείᾳ ἱμμένοντος.

Τοιοῦτον τυφλὸν ἔργον πρὸς ἀπειλήν, οἷα εἶναι ἡ ἐρήμην ἀπόφασις, ὅταν ἔχῃ τις πρὸ ὀφθαλμῶν, δὲν δύναται πλέον νὰ δεχθῇ, ὅτι ὁ νομοθέτης αὐτὸς εὗρε τρόπον διὰ τῆς ἀνατροπῆς, ὅπως καταστήσῃ τὸ ἀπειλούμενον κακὸν ἀμετάκλητον καὶ ἀνίατον. Πόσον διαφέρει τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο τῆς ἐκδηλωθείσης ὑπὸ τοῦ νομοθέτου προθέσεως, τὴν ὅλην δίκην καταργούντος μεθ' ἀπασῶν τῶν συνεπειῶν αὐτῆς;

Ἀλλ' ἴσως παρατηρήσῃ τις, ὅτι τὸ ἀπαίσιον ἀποτέλεσμα, καθ' ὃ δίδεται ἀπόλυτον κύρος εἰς τυφλὸν ἔργον, συμβαίνει καὶ ὅταν ἀνατραπῇ ἡ ἔφεσις κατ' ἀποφάσεως ἐρήμην ἐκδοθείσης. Μάλιστα! τοῦτο συμβαίνει τιφόντι, ἀλλὰ μετὰ διπλὴν ἀπειθειαν, ἀφοῦ δις ὁ νόμος ἔδωκεν εἰς μάτην τὰ μέσα, οὐχὶ ἀμέσως μετὰ τὴν πρώτην πρόσκλησιν.

Ὡς συμβαίνει συνήθως, ὅταν ἡ ἀγωγὴ δικάζηται ἐρήμην, μετὰ τὴν ἀνακοπὴν ἐκδίδονται προδικαστικαὶ ἀποφάσεις ἐκκαλούμεναι, μετὰ δὲ τὴν ἐκδίκασιν τῆς ἐφέσεως ἐπανερχεται πάλιν εἰς τοὺς πρωτοδικὰς ἢ δίκην. Ἐκαστος ἐννοεῖ, ὅτι ὁ ἐνάγων μόνος, ὅστις ἀπαιτεῖ, ἔχει τι συμφέρον, νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὴν δίκην, διότι ὁ ἐναγόμενος

εἰς οὐδὲν ἄλλο ἐνδιαφέρεται, πλὴν τοῦ ν' ἀπαλλαγθῇ ὀχλήσεων. Ἄλλ' ἢ ἐξακολούθησι τῆς δίκης ἀπαιτεῖ προκαταβολάς, ἀς ὁ ἐνάγων δὲν εἶναι ἀξιόχρεως ν' ἀποδώσῃ, ἀλλὰ καὶ ἂν εἶναι, δὲν θέλει ἀποδώσει πλήρεις, διότι ἐπιδικάζονται μόναι αἱ κατὰ τὴν διατίμησιν. Οὕτω συμβαίνει, ὥστε ὁ ἐναγόμενος ἄφροντις ἀπρακτεῖ περιμένων τὴν ἐπίθεσιν. Τί γίνεται ὅμως διὰ τῆς θεωρίας, ὅτι ἡ ἀνακοπὴ ἀποτελεῖ νέαν δίκην; Αἰφνης ὁ ἐνάγων ἀντὶ ἄλλης ἐπιθέσεως ζητεῖ τὴν ἀνατροπὴν μόνης τῆς ἀνακοπῆς, τῆς πρὸ πολλοῦ λησμονηθείσης, ὅπως ἐκείνη ἢ πάλαι ἐρήμην ἀπόφασις, ἢν πολλαὶ ἄλλαι διεδέχθησαν περιστροφὰς καὶ διαδικασίας, τὸ ἔργον ἐκείνο τῆς τυφλῆς παραδοχῆς τῶν ἀνεξέλεγκτων ἰσχυρισμῶν τοῦ ἐνάγοντος, ὅπερ ὁ νομοθέτης μόνον ὡς ἀπειλὴν πρὸς ἐμφάνισιν ἐπέτρεψε, μετὰ τὴν διεξαγωγὴν ὅλων τῶν ἀποδείξεων, αὐτὸ ἐκείνο κατασταθῇ δικαστικὴ ἀλήθεια καὶ ἀμετάκλητος τελεσιδικία. Πόσον εἶναι ἀναχόλουτον, σχεδὸν δὲν χρήζει ἐξηγήσεως. Ἡ διὰ τῆς ἐρήμην ἀποφάσεως ἀπειλὴ ἐπέφερε τὸ σκοποῦμενον ἀποτέλεσμα, τὴν κατ' ἀντιμωλίαν συζήτησιν, μεθ' ἣν ἐξεδόθησαν ἄλλαι ἀποφάσεις μὴ ἀποπερατώσασαι τὴν δίκην. Πῶς τώρα μετὰ τὴν κάθαρσιν τῆς ἀπειθείας καὶ τὴν συγχώρησιν τοῦ παραπτώματος ἐπέρχεται ἡ αὐστηροτέρα τῶν ποινῶν; Οὐδὲν τοῦτου σκαιότερον καὶ τωόντι ἀπεικονίζον τὴν δικαιοσύνην ὡς κατὰ γουσαν θανατηφόρους πληγὰς διὰ στιβαροῦ ξίφους, ἐνῷ ἔχει τοὺς ὀφθαλμοὺς δεδεμένους.

Τὸ ἀπαίσιον τοῦτο ἀποτέλεσμα ἐξ ἀνάγκης προβαίνει, διότι παρημελήθη ἡ αὐστηρὰ παραγγελία τοῦ νομοθέτου, ἐν ἄρθρῳ 483, ὅτι «διὰ τῆς ἀνατροπῆς ἀποσβέννεται ἡ ὅλη δίκη μετὰ πασῶν τῶν συνεπειῶν αὐτῆς.» Ποῖαι αἱ συνέπειαι, ἀκριβέστερον ὠρίσθησαν ἐν ἄρθρῳ 157, καθ' ὃ διὰ τῆς ἀνατροπῆς δίκης ὅλαι αἱ συνέπειαι τῆς ἀγωγῆς ἐκμηδενίζονται.

Ἄλλ' εἰς τοῦτο ὑπάρχει πρόχειρος ἡ ἀπάντησις, ὅτι αἱ συνέπειαι τῆς ἀγωγῆς ἐκμηδενίζονται, ὅταν ταύτης ζητῆται ἡ ἀνατροπὴ. Ἄλλ' ὅταν ζητῆται μόνης τῆς ἀνακοπῆς, δὲν ἐπεται ὅτι καὶ ἡ ἀγωγὴ ἀνατρέπεται.

Ἡ ἀπάντησις ἔχει σπουδαιότητα, ἀφοῦ ἀποδειχθῇ, ὅτι μόνος τοῦ ἐνδίκου μέσου ἐπιτρέπεται ἡ ἀνατροπὴ. Ἄλλ' ἡ ἀπόσβεσις, ὡν ἀπώλεια δικαιώματος, εἶναι τι ἐξαιρετικόν, οὐδεμιᾶς ἐπιδικτικόν

ἐπεκτάσεως. Ἐν ᾧ ὁ νομοθέτης εἰσάγει θεσμόν περὶ ἀνατροπῆς τῆς δίκης, προφανῶς μεταποιοῦμεν αὐτόν, ἐφαρμόζοντες τὴν ἀνατροπὴν ἐπὶ μόνου τοῦ ἐνδίκου μέσου.

Ἡ ἀπόδειξις τούτου ἔγκειται ἐν αὐτῷ τῷ νόμῳ. Ἄν ᾗτο κανὼν, ὅτι τὰ ἐνδίκια μέσα ἀποτελοῦσι νέαν δίκην ἐκάστοτε καὶ ἐπομένως εἶναι ἐπιδικτικὰ ἀνατροπῆς κατ' ἴδιαν, δὲν ὑπῆρχεν ἀνάγκη νὰ διη- λήσῃ ἰδιαιτέρως ὁ νομοθέτης, ὅτι «ἀνατραπείσης τῆς κατ' ἔφεσιν δίκης, καθίσταται τελεσίδικος ἡ πρωτόδικος ἀπόφασις». Ἡ ἔφεσις, δι' ἧς εἰς ἄλλο δικαστήριον μετáγεται ἡ δίκη, μᾶλλον κείθει, ὅτι ἀποτελεῖ ἄλλην δίκην, κατ' ἄλλην δικαιοδοσίαν διεξαγομένην οὐχὶ πρὸς νέαν συζήτησιν, ἀλλὰ πρὸς ἔλεγχον τῶν κακῶς δικασθέντων. Ἄν ᾗτο γενικός κανὼν, ὅτι ἅπαντα τὰ ἐνδίκια μέσα ἀποτελοῦσι νέαν δίκην, ᾗτο περιττὴ ἡ περὶ τῆς ἐφέσεως ἐξαίρεσις, ὅτι χωριστὴ καὶ μόνη ἀνατρέπεται. Ἀλλὰ διότι ὁ νομοθέτης οὐδόλως παρεδέχθη τοιαύτην τὴν ἔννοιαν τῶν ἐνδίκων μέσων, ὥστε οὔτε τὴν ἔφεσιν λο- γίζει χωριστὴν καὶ νέαν δίκην, ἀλλὰ ἐν στενῷ συνδέσμῳ μετὰ τῆς ἀρχικῆς καὶ μόνης, διὰ τοῦτο ῥητῶς ἀπεφάνθη περὶ τῆς ἐξαίρεσεως, ὅτι τὸ ἐνδικον μέσον τῆς ἐφέσεως ἀνατρέπεται μόνον.

Κατὰ τὸ θεώρημα, ὅτι ἡ ἀνακοπὴ ἀποτελεῖ νέαν δίκην, ἡ ὅλη δίκη κατατέμνεται εἰς τέσσαρας οἰκας, τὴν κατ' ἐρήμην, τὴν ἀνα- κοπὴν, τὴν ἔφεσιν κατ' ἐρήμην καὶ τὴν ἀνακοπὴν τῆς ἐρήμην τῶν Ἐφετῶν. Ὁ νομοθέτης ἐν τούτοις μίαν μόνην γινώσκει νέαν δίκην, τὴν τῆς ἐκτελέσεως (ἄρθρον 864).

Ἄλλ' ἀντιῤῥησις προβάλλεται ἐκ τοῦ γράμματος τοῦ νόμου, διότι ἐν ἄρθρ. 483 ἀμέσως ἐξηγουῦνται, ποῖαι καταργοῦνται συνέ- πειαι διὰ τῆς ἀνατροπῆς ἐν περικοπῇ 1, ὅτι τοιαῦται εἶναι : «ὅλαι καὶ κατὰ τὴν δίκην ἐκδοθεῖσαι προπαρασκευαστικαὶ καὶ παρεμπί- πτουςαι ἀποφάσεις», ἄρα ὡς συμπέρασμα ἐπάγεται ἐξ ἀντιδιαστο- λῆς, ὅτι δὲν καταργοῦνται αἱ ὀριστικαὶ ἀποφάσεις, οἷα εἶναι καὶ ἡ ἐρήμην (Α. Π. 29 τοῦ 1870).

Ἐν γένει τὸ ἐξ ἀντιδιαστολῆς συμπέρασμα (argumentum a contrario) εἶναι ἐκ τῶν ἐπισφαλεστέρων, διότι ἐκ τῆς σιωπῆς πρό- κειται νὰ ἐξαχθῇ ὡς βεβαία ἡ ἄρνησις. Πᾶσα περὶ τούτου πιθανότης ὅμως παύει, καὶ ἡ χρῆσις τοῦ συμπεράσματος δὲν ἐπιτρέπεται πλέον, ὅταν ὁ νομοθέτης ὁμιλῇ ἐν παραδείγματι σαφῶς δηλῶν, ὅτι ὑπάρ-

χρoυσι καὶ ἕτερα, πλὴν τῶν ὀνομαστὶ μνημονευθέντων. Τοῦτο συμβαίνει ἐπὶ τοῦ προκειμένου, καθ' ὅτι λίαν ἐμφαντικῶς προετάχθησαν ἐν τῇ μνησθείσῃ περικοπῇ τοῦ ἄρθρου. 483 αἱ λέξεις, «ὅθεν ἰδίως ὅλαι καὶ κατὰ τὴν δίκην προπαρασκευαστικαὶ καὶ παρεμπιπτούσαι ἀποφάσεις στεροῦνται τοῦ κύρους αὐτῶν.» Διατὶ ἔκρινε προτιμότερον ὁ νομοθέτης νὰ καταδείξῃ τὰς προπαρασκευαστικὰς καὶ παρεμπιπτούσας ἀποφάσεις, δὲν ἔχμεν πλέον ἀνάγκην νὰ ἐξετάσωμεν, ἄφοῦ καὶ ἄλλαι δὲν ἀποκλείονται.

Ἐὰν ὁμῶς ἐπιμένωμεν νὰ φιλοπραγμανήσωμεν, πιθανώτατον ἔχομεν λόγον, δι' ὃν ὁ νομοθέτης ἀπεσιώπησε τὴν ἐρήμην ἀπόφασιν. Αὕτη διὰ τῆς ἀνακοπῆς κατέστη ἀνεκτέλεστος, ἡ δὲ γενομένη ἐρήμην συζήτησις πρόκειται νὰ ἐπαναληφθῇ κατ' ἀντιμωλίαν. Ἰδοὺ ἐν ποίᾳ στάσει ὑπάρχουσι τὰ πράγματα, ὅταν ζητῆται ἡ ἀνατροπὴ, δι' ἧς πρόκειται ν' ἀποσβεσθῇ ἡ ὅλη οἰκὴ ἄνευ τινὸς ἐξαιρέσεως. Ἀλλ' ὅτι μετὰ τὴν ἀνακοπὴν ἐγένετο ἡ κατ' ἀντιμωλίαν συζήτησις καὶ ἀποφάσεις ἐξεδόθησαν προπαρασκευαστικαὶ καὶ παρεμπιπτούσαι, μετὰ παρέλευσιν δὲ τοῦ ὠρισμένου χρόνου ζητεῖται ἡ ἀνατροπὴ, ἡδύνατο νὰ ἐγερθῇ ἀπορία, μὴ ὑπάρχῃ τάχα κώλυμα ἡ ὑπαρξίς τῶν μετὰ τὴν ἀνακοπὴν ἀποφάσεων. Μήπως αἱ ἀποφάσεις αὗται διατηρῶσι κύρος τι, μὴ προσβληθεῖσαι δι' ἀνακοπῆς, ἀλλὰ αὐτῆς μεταγενέστεραι; Εἰς τοῦτο ἔκρινε δεόν ν' ἀπαντήσῃ ὁ νομοθέτης, αἶρων τὴν ἀπορίαν καὶ εἰς τοῦτο μόνον ἀπήντησε διὰ τοῦ ἰδίως μὴ ἀποκλείων ἄλλας ἀποφάσεις καὶ μὴ φέρων ἐξαιρέσιν εἰς τὸν ἐν ἀρχῇ κανόνα, ὅτι ἡ ἀνατροπὴ συμπαράσχει τὴν ὅλην δίκην. Μόνη λοιπὸν ἐξαιρέσις εἶναι ἡ τοῦ ἐνδίκου μέσου τῆς ἐφέσεως, ὅτι ἀνατρέπεται χωριστὰ καὶ μόνον.

Πᾶσα ἄλλη ἐξαιρέσις σπουδαίως ἄλλοιοῖ τὸν θεσμόν, ὥστε ἀντὶ νὰ ἔχῃ σκοπὸν τὴν πρὸς ἐπιμέλειαν παρότρυνσιν τιμωρουμένην διὰ τῆς ματαιώσεως τῶν γενομένων, ὅταν δὲν συνεχίζονται, μεταβάλλεται εἰς φοβερὰν Χάρυβδιν, ἐν ᾗ καταβυθίζεται ἡ ὑπαρξίς τοῦ ἐτέρου τῶν διαδίκων, ἐν περιπτώσει ἀμελείας ἀμφοτέρων καὶ ἐνῷ μάλιστα ὁ τιμωρούμενος δὲν εἶναι ὁ ἀμελέστερος.

Ἐξ ὧσων ἐν τούτοις εἶδομεν, οὐδὲν παρετηρήσαμεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ νομοθεσίᾳ βιάζον ἡμᾶς νὰ παραδεχθῶμεν ἄλλην λύσιν ἐκείνης, ἥτις ἐν Γαλλίᾳ ὁμοφώνως ἐπικρατεῖ. Οὐδὲν ἄλλο ἐφάνη εἰς ἡμᾶς τοσοῦτον

πειστικόν, ὅπως σχηματίζωμεν ἄλλην σχολήν ἢ ὅτι ἡ ἀνακοπὴ εἶναι νέα δίκη. Ἄν ἐρωτήσῃ τις ὅμως, εἰς τί ἄλλο συντελεῖ ἡ θεωρία τῆς νέας δίκης, δυσκόλως θέλει ἀνακαλύψει ἄλλο ἀποτέλεσμα, εἰμὴ ὅτι δύναται τοιουτοτρόπως καὶ μόνη ἡ ἀνακοπὴ ν' ἀνατραπῇ. Μέχρι τοῦδε ἐν τούτοις παρ' οὐδενός ἡκούσθη ὑποστηριζόμενον, ὅτι τοῦτο εἶναι καὶ τὸ κατ' οὐσίαν ὀρθότερον καὶ συμφωνότερον πρὸς τὴν δικαιοσύνην. Οὐδέποτε αὕτη ἀνέχεται ἄμετρον βλάβην καὶ ἀνήκεστον κακόν, ἄνευ σπουδαίας αἰτίας. Τοιαύτη ὅμως δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἡ φιλοτιμία, ὅπως ἀποδειχθῇ ὑπαρκτὴ ἡ νέα δίκη.

Ἐν Ἀθήναις, 24 Ἀπριλίου 1874.

H NEAPA

ΠΕΡΙ ΕΞΥΒΡΙΣΕΩΝ ΕΝ ΓΕΝΕΙ ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΤΥΠΟΥ(*)

A Rome, à Lacédémone on observait les lois non par crainte, non par raison, mais par passion.— Montesquieu grandeur et décad. des Romains, ch. 4.

Εἶναι ἐπωφελὲς εἰς τὴν κοινωνίαν ἡ ἐλευθεροτυπία, ἢ εἶναι ἐπιζήμιος; Ἐν νέον διάταγμα τῆς Κυβερνήσεως ἐξεφράσθη διὰ τὴν δευτέραν γνώμην. Δὲν εἶναι τῶντι ἀρμόδιον, ὑποκάτω ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ παρόντος νόμου, νὰ ἀναζητήσῃ τις τὸ σημαντικὸν τοῦτο πρόβλημα. Διὰ τοῦτο ἐπιθυμῶ πρῶτον ν' ἀπομακρύνω ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστας μου πᾶσαν ὑπόνοιαν σκοπῶν, ἀντιβαίνοντων εἰς τοὺς κειμένους νόμους, εἰς τὴν τάξιν καὶ ἁρμονίαν τοῦ κράτους. Τὸ παρὸν πονημάτιον δὲν εἶναι ἄλλο, εἰμὴ μία ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, ἡ ζήτησις τῆς ἀληθείας, πρὸς τὴν ὁποίαν, ἐλπίζω, κανεὶς Ἑλλήν ἀκόμη νὰ μὴ ἔδειξεν ἀποστροφὴν. Δὲν θέλω μεταχειρισθῇ προσωπεῖον, ἐπειδὴ ὑποθέτω, ὅτι ὅσοι ὑπουργοὶ συνήργησαν εἰς αὐτό, θέλει εἶναι ἀρκετὰ φωτισμένοι, ὥστε νὰ μὴ νομίσουν τὰς πράξεις των ἀνωτέρας πάσης ἀνθρωπίνης κρίσεως.

Πρὸ ἐνὸς αἰῶνος αὐτὴ ἡ ἀρχὴ τῆς ἐλευθερίας ἦτο τὸ πρόβλημα· σήμερον ἡ ἰδιαιτέρα ἐφαρμογὴ τῆς. Ὁ τύπος εἶναι τὸ ὄργανον, διὰ τοῦ ὁποίου τὸ κοινὸν ὄχι μόνον ἐκφράζει τὴν γνώμην του περὶ τῆς ἠθικῆς του καταστάσεως, ἀλλὰ διὰ τοῦ ὁποίου λαμβάνει συνειδήσιν

(*) Ἐδημοσιεύθη ἐν ἰδιαιτέρῳ φυλλαδίῳ κατὰ τὸ ἔτος 1837.

περί αὐτῆς, διὰ τοῦ ὁποίου δίδει εἰς τὸν ἑαυτὸν τοῦ λόγον. Ἄν ἔχη τὸ δίκαιον, δὲν εἶναι πλέον μία ἀπορία εἰς ὅποιον ὑποθέτει τὴν κοινωνίαν λογικὴν, καὶ κατὰ τὸν λόγον ὠργανισμένην. Λόγοι ἀνώτεροι, λόγοι στιγμιαίας ἀνάγκης φέρουν συχνὰ τοὺς δεινότερους πολιτικούς, ὅσοι εἶναι βέβαιοι τοῦ σκοποῦ των καὶ τῆς ὀρθότητός του, εἰς τὴν περίστασιν, νὰ προτιμοῦν μίαν κατάστασιν, καθ' ἣν ἀνεμποδίστως ἤμποροῦν νὰ προβαίνωσι πρὸς αὐτόν, χωρὶς νὰ ἔχουν ἀνάγκην ν' ἀπαντοῦν εἰς τὴν κοινὴν γνώμην, ἥτις ἐνδεχόμενον νὰ εἶναι σφαλερά. Δὲν εἶναι δύσκολον νὰ δείξωμεν, ὅχι εἰς μίαν, ἀλλὰ εἰς πολλὰς σελίδας τῆς ἱστορίας, πόσον ἐχρημάτισεν ὀλέθριος εἰς ὅσους πότε μὲ εὐγενῆ ζῆλον, πότε μὲ σκοποὺς ἀντικοινωνικούς, ἐθυσίασαν τὸ κοινὸν δίκαιον εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς στιγμῆς. Ἀλλὰ χωρὶς ν' ἀναφέρωμεν μακρὰ παραδείγματα, ἡ μόνη παρατήρησις ἤμπορεῖ νὰ μᾶς καθησυχάσῃ κατὰ τοῦτο, ὅτι ὁ νοῦς, ὁσάκις βαδίζει ἐπάνω εἰς τὴν γραμμὴν τῆς ἀναπτύξεώς του, προχωρεῖ ἀκρατήτως, ὑπερπηδᾷ ὅλα τὰ προσκόμματα, ὅσα αἱ ἐχθροὶ του στήνουν, καὶ καθ' ἑαυτὸ τότε, ὅταν νομίζουν τὸ ρεῦμά του ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη φραγμένον, ὑπερχειλεῖ τὰ περιφράγματα, τὰ κρημνίζει, καὶ καταβυθίζει ὅ,τι ἀπαντήσῃ εἰς τὸν δρόμον του. Δὲν θέλουν αἱ κρατοῦντες δημοσίως νὰ σχηματίζηται ἡ κοινὴ γνώμη, ἀναφορικῶς εἰς τὰς πράξεις των, κρυφίως καὶ μὲ μεγαλειότερον κίνδυνον τούτων χωρὶς νὰ γνωρίζουν τότε τὴν διεθυνσίν της, μέσα εἰς ὑπόγεια καὶ εἰς ἀγνώστους γωνίας θέλει μορφωθῇ, καὶ μὲ γιγαντιαῖον βῆμα θέλει προχωρήσῃ πρὸς αὐτούς, ὅταν αὐτοὶ δὲν τὴν περιμένουν διόλου. Δὲν ἦτο τότε καλλίτερον νὰ εἶχον γνώσιν αὐτῆς; Δὲν ἦτο καλλίτερον νὰ εἶχον ὑπομείνει τὸ πρῶτον ἀπειλητικὸν βλέμμα της; Δὲν ἦτο καλλίτερον νὰ εἶχον μετρηθῇ μὲ αὐτὴν; νὰ εἶχον προετοιμασθῇ πρὸς ἀπάντησίν της;

Μὴ γένοιτο νὰ θέλω ν' ἀνεγερθῶ προστάτης τῆς παρελθούσης τετρατῶδους καταστάσεως τῆς ἐφημερίδος γραφίας μας! Ἦτο τινόντι ἔκτρωμα, καὶ ὡς ἔκτρωμα εἶχεν εἰς τὸν ἑαυτὸν της μέσα τὸ σπέρμα τῆς φθορᾶς της. Βέβαια ἡ κοινωνία, ἡ θεωρεῦσα περιοδικὰ ὑβριστήρια, λεκάνας, εἰς τὰς ὁποίας μερικὰ ἄτομα ἐξεμῶν τὴν χολὴν των, ὡς τὰ ἐλεύθερα καὶ ἀνεξάρτητα της ὅργανα, ἢ τὴν ἐγγύησιν τῶν ἐλευθεριῶν της, ἀγνοεῖ ἐξ ἴσου τὰ μέσα της καὶ τὸν σκοπὸν της. Ἄλλ' ὁ ἱατρός, ὁ συνετός, δὲν θάπτει τὸν πυρέσσοντα ἀσθενῆ του.

Ἐνῷ σπουδάζει τὸ πάθημα, βοηθεῖ, ἢ ἀφίνει τὴν φύσιν νὰ κάμῃ κρίσιν ἀφ' ἑαυτῆς. Ποῖος δὲν εἶναι τῆς γνώμης, ὅτι ἡ ἐφημεριδογραφία μας εὐρίσκεται εἰς διαβατικήν κατάστασιν, ὅτι ἡ ἀναίδεια, ὅσον καὶ ἂν ἐγαργάλιζε τὰ πάθη τινῶν, δὲν ἤμποροῦσε ποτὲ ν' ἀπολαύσῃ τὴν ὑπόληψιν τῆς αἰδοῦς ; . . .

Ἰδοὺ ἡ γνώμη μου περὶ αὐτῆς τῆς ἀρχῆς, ἥτις ἐπροκάλεσε τὴν σημερινὴν νομοθεσίαν· τὼρα θέλω προσπαθῆσαι νὰ κάμω τὴν ἀκριβῆ τῆς ἀνάλυσιν, συγκρίνων τὰ νέα ἄρθρα μὲ τὰ προϋπάρχοντα. Αὐτὴ ἡ ἔρευνα θέλει μᾶς δειξέι, ὅτι τὸ νέον διάταγμα δὲν εἶναι εὐτυχὲς γέννημα τοῦ νομοθετικοῦ πνεύματος.

**Αρθ. 138.*

«Μὲ φυλάκισιν τοῦλάχιστον
ἐνὸς ἔτους τιμωρεῖται,

1) Ὅστις ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Βασιλέως, ἢ εἰς δημοσίαν συνέλευσιν, ἢ εἰς δημόσιον τόπον, παρόντων πολλῶν, ἢ διὰ δημοσίων ἐγγράφων, ἢ συμβολικῶν παραστάσεων, ἢ δι' ὑποκρινόμενων αἰσθητῶν ἐξεικονίσεων καὶ ἀνακοινώσεων πρὸς τὸν δῆμον, ὑβρίζει, χλευάζει ἢ λοιδορεῖ τὸ πρόσωπον τοῦ Βασιλέως.»

Τὸ ἄρθρον τοῦτο, καθὼς ἐτροποποιήθη, μόνον κατὰ τὴν πρώτην του παράγραφον προσφέρει ἱκανὴν ἀφορμὴν σκέψεως. Τί σημαίνουν αἱ λέξεις «τὴν βασιλικὴν αὐτοῦ ἐξουσίαν ;» Τὸ πρόσωπον τοῦ Βασιλέως εἰς ἀντίθεσιν μὲ αὐτὰς σημαίνει βέβαια τὴν ἀτομικότητα, τὴν προσωπικότητα αὐτοῦ, ἀφηρημένως καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὴν πρὸς τὴν διοίκησιν τοῦ κράτους σχέσιν του, δηλ. ἀκόμη ἀναπαυομένην εἰς ἑαυτήν, καὶ μὴ ἐξεληθοῦσαν πρὸς τὴν ὑψηλὴν σφαῖραν τῆς ἐνεργείας τῆς. Αἱ προστεθεῖσαι λέξεις ἐξ ἐναντίας μᾶς παριστάνουν τὸν σεπτὸν

**Αρθ. 2.*

«Μὲ φυλάκισιν τοῦλάχιστον
ἐνὸς ἔτους τιμωρεῖται,

1) Ὅστις ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Βασιλέως, ἢ εἰς δημοσίαν συνέλευσιν, ἢ εἰς δημόσιον τόπον, παρόντων πολλῶν, ἢ διὰ δημοσίων ἐγγράφων, ἢ συμβολικῶν παραστάσεων, ἢ δι' ὑποκρινόμενων αἰσθητῶν ἐξεικονίσεων καὶ ἀνακοινώσεων πρὸς τὸν δῆμον,

α') Ὑβρίζει, χλευάζει, δυσφημεῖ τὸ πρόσωπον τοῦ Βασιλέως, ἢ τὴν βασιλικὴν αὐτοῦ ἐξουσίαν.»

Μονάρχην ἐνεργοῦντα καὶ ἐργαζόμενον διὰ τὴν βασιλείαν. Κατὰ πρώτην προσβολὴν φαίνεται ὁ πλατυσμὸς τοῦ νόμου περιττὸς καὶ ἀδιάφορος. Τὸν Βασιλέα ὅλοι στοχάζονται πάντοτε ἀκαμάτως ἐνεργοῦντα διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἔθνους, καὶ διατελοῦντα τὰς λειτουργίας τῆς ὑψηλῆς θέσεώς του. Ἀλλ' ὅταν θελήσῃ τις νὰ προχωρήσῃ βαθύτερον εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς τροποποιήσεως, μὲ περισσότερον ἀπὸ μίαν ὑπόψιαν θέλει ἔχει ν' ἀντιπαλαίσῃ.

"Ὅλα τὰ φιλοσοφικά συστήματα τοῦ φυσικοῦ δικαίου, ἀπὸ τὰ πλέον φιλελεύθερα καὶ πλησιάζοντα τὴν δημοκρατίαν, ἕως εἰς τὰ πλέον ἀντελεύθερα καὶ ἐγγίζοντα τὴν ἀπόλυτον μοναρχίαν, εἶναι κατὰ τοῦτο σύμφωνα, ὅτι τὸ πρόσωπον τοῦ βασιλέως εἶναι ἱερόν, ἀνεύθυνον ἐνώπιον τοῦ ἔθνους, ἀπρόσβλητον. Οἱ περὶ τὸν Βασιλέα, οἱ ὑπουργοί, εἶναι ἐκεῖνοι, οἵτινες φέρουν τὴν εὐθύνην τῆς Κυβερνήσεως, καὶ πρὸς αὐτοὺς χρεωστεῖ νὰ στραφῇ ἡ κοινὴ γνώμη. Ἄρα τὰ ἐκ τῆς βασιλικῆς ἐνεργείας πηγάζοντα, αἱ πράξεις τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας δὲν ἀποδίδονται εἰς τὸν Μονάρχην. Ἄν ᾔθελε τοῦτο νὰ μᾶς ἐκφράσῃ ὁ νόμος, ἡμποροῦσε βέβαια μὲ καθαρωτέρας λέξεις, μὴ ὑποκειμένας εἰς παρεξηγήσεις. Κάθε φιλήσυχος πολίτης τρέφει βέβαια τὴν ἐπιθυμίαν, νὰ μὴ σημαίνουν ἄλλο αἱ γριψώδεις αὐταὶ λέξεις· ἀλλὰ ἡ λέξις *δυσφημεῖ*, ἀντὶ τοῦ λοιδορεῖ, προσθέτει ἀκόμη νέας ὑποψίας. Διὰ τοῦ *λοιδορῶ* ἐννοοῦμεν τὴν ἄμεσον ὕβριν· ἄλλο τὸ δυσφημῶ. Κάθε πλαγία καὶ ἔμμεσος προσβολὴ κατὰ τινος πράγματος ὀνομάζεται δυσφημία κατὰ τὴν κυρίαν σημασίαν τῆς λέξεως, κατὰ δὲ τὴν καταχρηστικὴν ἢ σημασίαν της εἶναι πλατυτάτη, καὶ μάλιστα τόσον, ὥστε μοὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ προσδιορίσω τὰ ὅριά της. Ὁ νόμος οὗτος εἶναι μία ὀπλοθήκη, ἀπὸ τὴν ὅποιαν ὁ Εἰσαγγελεὺς δύναται νὰ λάβῃ ὅπλα κατὰ παντὸς εἶδους ἐκφράσεως γνώμης περὶ τῶν δημοσίων πραγμάτων. Καὶ τῷ ὄντι, ποία εἶναι ἡ γραμμὴ, ἡ χωρίζουσα τὴν Κυβέρνησιν ἀπὸ τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν; Ποῖος μᾶς ἐγγυᾶται, ὅτι μετ' ὀλίγον ὁ δυσφημῶν τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν δὲν θέλει εἶναι, χωρὶς νὰ τὸ περιμένῃ ἀπὸ τὴν σημασίαν τοῦ νόμου, ἐκεῖνος ὅστις δὲν ἀποδέχεται πράξεις τῆς Κυβερνήσεως; Ποῖος πρέπει νὰ εἶναι ὁ στοχασμὸς τοῦ ἔθνους περὶ τοῦ Μονάρχου του, ἀφοῦ οἱ ὑπουργοὶ καὶ αὐτὸ τὸ μόριον τῆς εὐθύνης ἐνώπιον τῆς κοινῆς γνώμης ἀπετιναζαν, καὶ ἀντὶ νὰ εἶναι ὁ θώραξ τοῦ Βασιλέως, κρύπτονται ὅπισθεν

τοῦ ὑψηλοῦ του θρόνου ; Εἴθε κατόπιν νὰ μᾶς ἐξηγήσουν τί σημαίνει βασιλικὴ ἐξουσία, ἕως τότε ὁμως ἡμεῖς ἀγνοοῦμεν, κατὰ τί διαφέρει ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν, καθὼς ἀγνοῶ ποία θέλει εἶναι ἡ τύχη τοῦ παρόντος πονηματίου. Ἐνῷ ἀποδίδω τὴν νεαρὰν εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ἴσως μετ' ὀλίγον ὁ Εἰσαγγελεὺς μοι ἀποδείξῃ ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων, ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν σφαῖραν τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας.

Ἡ συνέπεια τούτου τοῦ ἄρθρου, τοιοῦτοτρόπως ἐξηγουμένου, θέλει εἶναι, ὅτι σώφρων καὶ σεμνοπρεπὴς κρίσις περὶ τῆς παραμικρᾶς πράξεως τῆς Κυβερνήσεως ἡμπορεῖ νὰ ἐπισύρῃ ἐνὸς ἔτους φυλάκισιν, ἐφαρμυζομένου τοῦ ἐλαχίστου ὅρου τῆς ποινῆς, καὶ περιπλέον θέλει διεγείρει τὴν ὀργὴν τοῦ Μονάρχου ὡς δυσσημουμένου.

Ἄρθ. 4.

«Ὅστις ἀποδώσῃ εἰς τὸν Βασιλέα τὸ ὄνειδος, ἢ τὴν εὐθύνην τῶν πράξεων τῆς Κυβερνήσεώς του, τιμωρεῖται μὲ φυλάκισιν ἐνὸς μηνὸς μέχρι ἐνὸς ἔτους καὶ μὲ χρηματικὴν ποινὴν ἑκατὸν μέχρι πεντακοσίων δραχμῶν.»

Ὁ νομοθέτης μᾶς δίδει τρόπον τινὰ μίαν μικρὰν παρηγορίαν διὰ τούτου τοῦ ἄρθρου, διακρίνων εἰς αὐτὸ τὴν Κυβέρνησιν ἀπὸ τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν· πρὶν τῷ ἐκφράσωμεν τὴν εὐγνωμοσύνην μας, ἐπιθυμοῦμεν νὰ λάβωμεν συνείδησιν τοῦ πράγματος. Ἰδοῦ, λέγει, ἐγὼ ὑποβάλλω τὴν κυβέρνησιν εἰς τὴν κοινὴν γνώμην, ἰδοῦ ἐγὼ ἀναγνωρίζω τὸ ἀνεύθυνον τοῦ Μονάρχου καὶ τὴν εὐθύνην τῶν ὑπουργῶν. Ἐπιθυμοῦμεν ἡμεῖς νὰ μᾶς ἀποκριθῇ καὶ εἰς τοῦτο· ἀφοῦ δὲν ἐστηρίχθη ὁ ὅρος, ὁ χωρίζων τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν, ἀφοῦ δὲν ἡξέυρομεν, ποῦ ἀρχίζει ἡ μία, καὶ ποῦ παύει ἡ ἄλλη, ποῖος σώζει τὸν κατηγορούμενον ἀπὸ τὰς συνεπείας τοῦ 2 ἄρθρου ; Ποία ἐπίκρισις θέλει χαρακτηρισθῇ ὡς μεμφομένη τὰς πράξεις τῆς Κυβερνήσεως, καὶ ποία ὡς ἐξελέγχουσα ὅσα ἐμπεριέχονται εἰς τὸν κύκλον τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας ; Τοῦτο τὸ ἄρθρον εἶναι μίᾳ ἐιρωνείᾳ ἡμῶν μὲ τὴν φιλελευθερίαν προσθήκην τοῦ ἄρθ. 20 (158).

«Διὰ τῆς παρουσίας διατάξεως δὲν ἐμποδίζεται ἡ ἐλευθερία τῆς εὐσχήμου συζητήσεως τῶν πράξεων τῶν ὑπουργῶν.»

Ἄρθρ. 341.

Ἄρθρ. 34.

Ἡ παρὰ τοῦ νόμου ὠρισμένη Εἰς τὰς περιπτώσεις καθ' ἃς ἡ

ποινή ἐφαρμόζεται κατὰ τὸν ἐλάσσονα αὐτῆς ὅρον, εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ προηγουμένου ἄρθρου ὁ ὑβριστής ἢ δὲν εἶχεν ἐν γένει δικαίωμα νὰ προσφέρῃ τὴν ὑβριστικὴν ἔκφρασιν, ἢ τοῦλάχιστον δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ μεταχειρισθῇ τὴν τοιαύτην ἔκφρασιν, ἢ νὰ κάμῃ τὴν δηλοποίησιν ταύτην κατ' ἐκείνον τὸν τόπον, τὸν χρόνον, ἢ τὸν τρόπον, ἢ εἰς ἄλλως ἐμπεριείχετο εἰς αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς ὑβρεως ὑπέροχαις ἢ ὑπερβολῇ.

Τόσον κατὰ τὴν φράσιν, ὅσον κατὰ τὸ ὀριστικὸν τὸ ἄρθρον τοῦ ποιηκοῦ νόμου εἶναι ἀνώτερον ἐκείνου τῆς νεαρᾶς.

*Ἀρθρ. 351.

Ὡς πρὸς τὰς ἐφημερίδας καὶ τὰ περιοδικὰ συγγράμματα ὀρίζονται ἰδίως τὰ ἐξῆς.

1) Δι' ἕκαστον ἀξιοκατάκριτον ἄρθρον τῆς ἐφημερίδος ἢ τοῦ περιοδικοῦ συγγράμματος, δίδει λόγον ὁ ὑπεύθυνος συντάκτης.

Ἡμπορεῖ νὰ κατηγορηθῇ τὸ ἄρθρον τοῦτο ὡς ἀντελεύθερον, ὡς ἀντικοινωνικόν, ὡς σκοπὸν ἔχον νὰ πνίξῃ τὴν ἐλευθεροτυπίαν. Ἡμεῖς ἀφίνομεν κατὰ μέρους αὐτὸν τὸν τρόπον τοῦ κρίνειν, καὶ στρεφόμεθα πρὸς τὴν φύσιν αὐτὴν τοῦ πράγματος. Τί εἶναι ὁ ὑπεύθυνος συντάκτης; Εἶναι ἐκεῖνος ὅστις φέρει τὴν εὐθύνην τῆς ἐφημερίδος, ὅστις ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων ἔχει νὰ δώσῃ λόγον διὰ τὰ εἰς τὸ ἀπ' αὐτὸν ὑπογραφέν φύλλον καταχωρισθέντα· ἡμπορεῖ λοιπὸν πλησίον του καὶ ἄλλος, ὁ συγγραφεύς, νὰ παραδοθῇ εἰς τὴν δημοσίαν ἐκδίκησιν; Ἡμεῖς τὸ ἀρνούμεθα. Δὲν ἡμπορεῖ ἐδῶ νὰ ἐφαρμοσθῇ ἡ ἀρχή, ὅτι δι' ἐν καὶ

ἀπόδειξις τῆς ἀληθείας συγχωρεῖται καὶ ἡ ἀλήθεια τῶν λεγόμενων ἀπεδείχθη ἐντελῶς, τιμωρεῖται μ' ὅλα ταῦτα ὁ προσβάλλων μὲ τὸν ἐλάχιστον ὅρον τῆς ποινῆς, εἰς τὸ εἶδος τῆς προσβολῆς ἦτο χωρὶς ἀνάγκην, ἰδίως δυσμενές, ἢ εἰς τὸν τόπος, ὁ χρόνος καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἔγινεν ἡ προσβολή, τὴν κατέστησαν ἰδίως δυσμενῆ ἢ ἀπρεπῆ.

*Ἀρθρ. 44.

Ὡς πρὸς τὰς ἐφημερίδας καὶ τὰ περιοδικὰ συγγράμματα ὀρίζονται ἰδίως τὰ ἐξῆς.

1) Δι' ἕκαστον ἀξιοκατάκριτον ἄρθρον τῆς ἐφημερίδος, ἢ τοῦ περιοδικοῦ συγγράμματος, δίδει λόγον ὁ, τε ὑπεύθυνος συντάκτης αὐτῶν, καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἁρθρου.

τὸ αὐτὸ ἐγκλήμα ὄχι μόνον δύο καὶ τρεῖς, ἀλλὰ πολλοί, ὅλοι ὅσοι ἔλαβον μετασχὴν ἡμποροῦν νὰ τιμωρηθοῦν, καὶ δὲν ἡμπορεῖ νὰ ἐφαρμοσθῇ δι' ἓνα ἀπλούστατον λόγον. Ποίου ἐγκλήματος ὑπάρχει ὑπεύθυνος ἐγκληματίας, ἀνεγνωρισμένος ἀπὸ τὴν προσήκουσαν ἀρχήν; Ὑπάρχει τάχα ὑπεύθυνος κλέπτης, ἢ ἡμπορεῖ τις νὰ μεταχειρισθῇ ἄλλον τρίτον δι' ὑπεύθυνον μοιχόν; Ὁ νόμος εἰς αὐτὰ τὰ ἐγκλήματα ἐκείνον καταδιώκει, ὅστις συνέπραξε καὶ συνήργησεν. Ἡ φύσις τοῦ τύπου εἶναι ὅπως διόλου διαφέρουσα. Ἐδῶ δὲν τιμωρεῖται ἡ πράξις, ἥτις εἶναι ὁ στοχασμός, ἀλλὰ ἡ δημοσίευσίς της. Ἀρθ. 38 (345). Διότι συνέγραψα ὕβριστικὴν διατριβήν, καὶ τὰ ἐξῆς, δὲν τιμωροῦμαι, ἀλλ' ἡ ποινὴ ἐπαπειλεῖ τὴν δημοσίευσιν. Διὰ τοῦτο ὁ δημοσιεύων, ὁ ὑπεύθυνος συντάκτης, εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις μόνος ἔχει νὰ δώσῃ λόγον ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου. Ἀκόμη κατ' ἄλλον τρόπον θεωρούμενον τὸ πρᾶγμα. Πρὸς τί ὁ ὑπεύθυνος συντάκτης; πρὸς τί ἀναλαμβάνει τὴν εὐθύνην, ὅταν αὐτὸς μόνος δὲν τὴν φέρῃ; Διατὶ τὸν ὀνομάζει ὁ νόμος ὑπεύθυνον, ἐνῶ τὸν θεωρεῖ ὡς συνεύθυνον; Εἶναι ἀγριότης τοῦ νόμου νὰ ζητῇ νὰ πολυπλασιάζῃ τὰ θύματά του. Ὅταν θέλουν νὰ τιμωρῇται ὁ συγγραφεύς, ἅς θεωρῇται τότε ὁ ὑπεύθυνος συντάκτης ὡς ἐκδότης. ἄρθ. 42 (349). Μετ' ὀλίγον, ἐναντίον τοῦ σκοποῦ τοῦ νομοθέτου, ὁσάκις καταχωρίζεται ὑποπτον ἄρθρον, δὲν θέλει καταδιώκεται πλέον ὁ ὑπεύθυνος συντάκτης, ἂν ἔχῃ ἱκανὸν νοῦν νὰ μὴ υπογράψῃ τὸ φύλλον, καὶ νὰ προεισμάζῃ καταπειστικὰς ἀποδείξεις τῆς ἀγνοίας του. Τότε ὅσοι νέοι ὀρισμοὶ (ἄρθ. 54) εἰσῆχθησαν περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ὑπεύθυνου συντάκτου, περὶ ἰθαγενείας του, καὶ τὰ ἐξῆς, θέλουν καταντῆσαι περιττοί, διότι ὁ τυχὼν δύναται νὰ συντάξῃ ἄρθρα, καὶ ὁ τυχὼν ἡμπορεῖ νὰ εἶναι ἐργολάβος, ἢ κατ' ἐμπορίαν ἐκδότης, ἢ αἵτιος τῆς καταχωρίσεως.

Κατὰ τρεῖς τρόπους ἡμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὁ νόμος οὗτος· καὶ κατὰ τοὺς τρεῖς εἶναι ἐσφαλμένος. Πρῶτον, καθ' ὅτι ἀπαιτεῖ μίαν εὐθύνην, τῆς ὑποίας ὑπερβαίνει τὰ ὅρια· ἂν ἀναγνωρίζῃ τὴν εὐθύνην τοῦ ὑπεύθυνου συντάκτου, πρέπει νὰ τὴν σεβασθῇ· ἂν τὴν νομίζῃ περιττήν, ἢ ἐπιβλαβήν, νὰ τὴν ἀποβάλῃ. Δεύτερον, καθ' ὅτι καταδικάζει ἐκεῖνον, ὅστις δὲν εἶναι ὁ αὐτουργὸς τοῦ ἐγκλήματος κατὰ τὴν φύσιν του. Καθὼς δὲν τιμωρεῖται ὁ μαχαιροποιὸς καὶ τὰ ἐξῆς, ὅστις κατασκευάζει τὰ ὄργανα τοῦ φόνου, οὕτω δὲν ἡμπορεῖ νὰ τιμωρηθῇ ὁ συγγρα-

φεύς ἄρθρου, τοῦ ὁποίου ὄχι ἡ σύνταξις, ἀλλ' ἡ δημοσίευσίς ἀποτελεῖ τὸ ἔγκλημα. Τὰ νέα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα εἰσέρρευσαν εἰς τὴν νομοθεσίαν μας, θέλουν φέρεи τοιουτοτρόπως ἀδιαλλάκτους ἀντιφάσεις μετὰ τῶν ἀρχῶν τῆς, καὶ θέλουν συνταράξῃ τόσον τὰς ἰδέας τῶν εἰσαγγελέων, ὅσον θέλουν δυσκολεῦσαι τὸ ἔργον τῶν εὐσυνειδήτων δικαστῶν, οἱ ὁποῖοι πρῶτον ζητοῦν νὰ πεισθοῦν, καὶ ἔπειτα δίδουν τὴν ψήφον των.

Τρίτον αὐτὸς ὁ σκοπὸς τοῦ νομοθέτου διὰ τῶν μέσων, τὰ ὁποῖα μετεχειρίσθη, ματαιώνεται· ἐνῷ ζητεῖ ἐγγυήσεις καὶ τὰ ἐξῆς (ἄρθ. 54) ἀπὸ τὸν ὑπεύθυνον συντάκτην, μὴ ἀναγνωρίζων μόνον αὐτὸν ὑπεύθυνον, θέλει ἀπαντήσῃ ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι αὐτὰς τὰς ἐγγυήσεις ποσῶς δὲν προσφέρουν, καὶ οἱ ὁποῖοι ἐτέθησαν ἐμπρὸς τοῦ νόμου διὰ τῆς ἐπινοίας τοῦ ὑπευθύνου συντάκτου· ὁ δὲ ὑπεύθυνος συντάκτης θέλει ἀμεριμνᾷ.

Αὐταὶ εἶναι αἱ συνέπειαι ὅλων ἐκείνων τῶν νόμων, οἱ ὁποῖοι αὐτοσχεδιάζονται ἐναντίον τῶν κανόνων τῆς ὑγιоῦς νομοθεσίας. Ἐκτὸς τῆς ἐμψυχώσεως, τὴν ὁποίαν προσφέρουν εἰς τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ τοὺς παραβιάσωσιν, πεπεισμένους εἰς τὴν σφαλερότητά των, ἀποτυγχάνουν αὐτοῦ τοῦ ἰδίου των σκοποῦ. Ἐξ ἐναντίας ὁσάκις ὁ νομοθέτης μένει ἐπάνω εἰς τὴν γραμμὴν, τὴν ὁποίαν αὐτὴ ἡ φύσις τῶν πραγμάτων καὶ αἱ ἀρχαὶ τῆς νομοθετικῆς ἐπιστήμης χαράττου, καὶ τοῦ σκοποῦ του ἐπιτυγχάνει, καὶ εἰς τοὺς νόμους ἀποκτᾷ τὸ σέβας καὶ τὴν πειθῶ, συνθήκας ἀπαραιτήτους τῆς ὑπάρξεώς των.

Εἰς τὸ ἄρθρον 536 (48) προσετέθη τό·

« ἡ διαδίδει ἀντίτυπα κατασχεθεῖσῶν ἐφημερίδων, ἢ οἰουδήποτε ἄλλου κατασχεθέντος συγγράμματος. »

Ἄρθρ. 54.

« Δὲν εἶναι δεκτὸς ὡς ὑπεύθυνος συντάκτης :

1) "Ὅστις δὲν ἔχει κεκτημένον (διατὶ ὄχι, δὲν ἀπέκτησε) τὸ δικαίωμα τῆς ἰθαγενείας.

2) "Ὅστις δὲν συνεπλήρωσε τὸ 25 ἔτος τῆς ἡλικίας του.

3) "Ὅστις εἶναι ἀνεπίδεκτος καταλογισμοῦ, ἰδίως δὲ ὅστις εὐρίσκεται εἰς μίαν τῶν ἐν ταῖς τριῖνι πρώταις παραγράφαις τοῦ ἄρθρου 86 τοῦ Ποινικοῦ Νόμου ἀναφερομένων περιπτώσεων.

4) "Οστις εἶναι φυσικῶς ἀνίκανος νὰ ἐνεργῇ ἀφ' ἑαυτοῦ τὰ ἔργα τοῦ ὑπευθύνου συντάκτου.

5) "Οστις διάγει εἰς ὑπηρεσίαν ἰδιωτικὴν ὑπὸ ἄλλον.

6) "Οστις δὲν δύναται ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ἐδιδάχθη τοῦλάχιστον τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἰς ὅποιονδῆποτε διδάσκαλον· μετὰ δὲ πέντε ἔτη ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ παρόντος νόμου, ὅτι συνεπλήρωσε τὰς σπουδὰς του εἰς ἓν πανεπιστήμιον ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τοῦ κράτους.

7) "Οστις δὲν ἔχει ἰδίαν ἀκίνητον περιουσίαν πεντακισχιλίων δραχμῶν τοῦλάχιστον, ἐλευθέραν πάσης ὑποχρεώσεως κ. τ. λ.

8) "Οστις κατεδικάσθη ἅπαξ ἐφ' οἰωδῆποτε κακουργήματι, ἢ τετράκις ἐπὶ πλημμελήματι τοῦ τύπου. »

Ἀπὸ τοῦτο τὸ ἄρθρον ἀρχίζουν οἱ σιδηροὶ νόμοι κατὰ τῶν ἐφημερίδων. Δὲν ἤμποροῦμεν ἀρκετὰ νὰ θαυμάσωμεν τὴν ἐπίνοιαν καὶ τὴν εὐφυΐαν τοῦ νομοθέτου, ὅταν ἐξετάζωμεν ἐν πρός ἐν τὰ δεινὰ καὶ διὰ πολλοὺς ἀνυπερέβλητα ἐμπόδια, τὰ ὅποια ἔστησεν ἐναντίον τοῦ τοῦ μνηροῦ ἐπιχειρήματος τῆς ἐφημεριδογραφίας. Δὲν περιμένει ἀπὸ ἡμᾶς νὰ τῷ εἰκονίσωμεν τὴν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος, διὰ νὰ γνωρίσῃ ἀπ' αὐτὴν, πόσον ἐναντίος εἰς τὰ ἥθη μας, εἰς τὴν ἀνατροφὴν μας, εἰς ὅλην μας τὴν ὑπαρξίν εἶναι ὁ νέος του νόμος. Αὐτὸς ἔπραξεν ἐν γνώσει τῶν πραγμάτων· ὁ σκοπὸς του εἶνε φανερός· δὲν θέλει πλέον ἐφημερίδας. Θέλει νὰ μᾶς φέρῃ εἰς τὴν κατάστασιν τῶν λαῶν ἐκείνων, οἱ ὅποιοι εἰς μακρὰς στήλας ἀναγινώσκουν πομπώδεις περιγραφὰς τῆς περιγησίσεως τοῦ δεῖνα, ἢ τοῦ δεῖνα πρίγκιπος, ποίας ἐπισήμου ὑποδοχῆς ἔτυχεν ὁ δεῖνα, ἢ ὁ δεῖνα εἰς τὴν αὐλήν, περὶ ποίαν ὥραν ἠγέρθη ὁ Μονάρχης, καὶ περὶ ποίαν παραδόθη εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ Μορφεύς. Ἰδοὺ ἡ ὁδὸς, ἣτις φέρει εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν φώτων ἐνὸς ἔθνους, ἰδοὺ τὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια συντείνουν εἰς συμπλήρωσιν τῆς ἠθικῆς του εὐδαιμονίας· τὸ νὰ γνωρίζῃ ὅσας μεταθέσεις ἔγιναν, καὶ νὰ λέγῃ, ἀμὴν· ἀμὴν εἰς τὰς πανσόφους καὶ παναγὰς διατάγας τῆς Κυβερνήσεως· ἀμὴν εἰς τὴν οὐράνιον δικαιοσύνην τῶν ἐφημέρων δικαστῶν του· ἀμὴν εἰς τὴν διεύθυνσιν τῶν πόρων, καὶ νὰ μὴ καταλαμβάνῃ, πῶς ἠξιώθη ἀπὸ τὸν θεὸν τῆς εὐεργεσίας νὰ φθάσῃ εἰς τόσῃν δόξαν καὶ τόσῃν μακαριότητα. Τῶντι ἀνεξιχνίαστα τὰ θαύματα τοῦ δημιουργοῦ! Ἄν ἐρωτήσῃ τις δυνατοὺς τινὰς τῆς ἡμέρας, αἱ ἐφημερίδες εἶναι ὁ καρκίνος, ὅστις ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐτοιμάζει

τὴν φθορὰν τῆς Ἑλλάδος· ὁ τύπος ἐμποδίζει τὴν προσπόρισιν τῆς τρίτης σειρᾶς τοῦ δανείου ὁ τύπος σπείρει τὴν ἀπειθαρχίαν εἰς τὸ στρατιωτικόν· ὁ τύπος ἐμποδίζει τὴν ἐλευθέραν διανομὴν τῆς δικαιοσύνης· ὁ τύπος δέει τὰς χεῖρας τῶν ὑπουργῶν, τηχομένων ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ὠφελήσουν τὸ ἔθνος· ἐπὶ τέλους ὁ τύπος εἶναι τὸ μεγαλύτερον κακόν, τὸ ὅποσον ἔπασεν ἀπὸ τὸν πίθον τῆς Πανδώρας ἐπάνω εἰς τὴν γῆν. Διὰ τοῦτο λοιπόν, κατὰ κρημονοῦ ὁ τύπος.

Πρὸς τὸ 1). Ἰθαγενεῖς πεπαιδευμένοι, ἰθαγενεῖς κάτοχοι τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, καὶ τὰ ἐξῆς εἶναι ὀλίγοι. Εἶναι ἀπάνθρωπον νὰ ἐπιπλήξῃ τις τὴν Ἑλλάδα διὰ τοῦτο. Οἱ ἀδιακόπως ἐδῶ ἐρχόμενοι, ὡς πρὸς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα ἄλλοδαποί, ἀλλὰ ὡς πρὸς τὰ φρονήματα, ὡς πρὸς τὴν καρδίαν ἐλληνικώτατοι, εἶναι ἐκεῖνοι, οἵτινες δύνανται νὰ διαχειρισθῶν τὸ ἔργον τῆς ἐφημεριδογραφίας. Ὁ νόμος τοὺς ἀποκλείει, ὅχι τόσον διὰ τὰ πρόσωπα, τὰ ὅποια ἀκόμη δὲν γνωρίζει, ἀλλὰ διὰ τὸ πρᾶγμα. Ἀναφορικῶς εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς θέλει κρέμασθαι ἡ ὑπαρξὶς τῆς ἐφημερίδος ἀπὸ τὸν Εἰσαγγελεῖα καὶ τὸν Διοικητήν, οἵτινες, ὡς συμβαίνει εἰς τὰς περισσοτέρας ἐξετάσεις, θέλουν εὐρίσκει τοὺς πεπαιδευμένους ἀμαθεῖς, καὶ τοὺς ἀμαθεῖς πεπαιδευμένους. Ἄν κατὰ δυστυχίαν ὁ Διοικητὴς εἶναι ἀναλφάβητος, ἡ ψήφός του δὲν θέλει εἶναι ἀνεξάρτητος.

Πρὸς τὸ 4). Ὅχι φυσικῶς, ἀλλὰ ἠθικῶς ἴσως ἐννοεῖ ὁ νόμος.

Πρὸς τὸ 5). Αὕτη ἡ παράγραφος δὲν λέγει τίποτε, διότι ὅστις ἦτο χθὲς ὑπηρέτης, ἤμπορεῖ σήμερον νὰ χαρακτηρισθῇ ἐνώπιον τῶν νόμων ὡς ἀνεξάρτητος.

Πρὸς τὸ 6). Εἶναι βέβαιος ὁ νομοθέτης ἕως εἰς ποῖον χρόνον θέλει ἐπεκτείνει ὁ νόμος τοῦ τὴν ἐξουσίαν του ; Ἡ αὐτὸς δύναται νὰ μᾶς ἐγγυηθῇ περὶ τοῦ διοργανισμοῦ τοῦ Πανεπιστημίου ; Ἡμεῖς ἐνώνομεν τὰς εὐχὰς μας μὲ τὰς ἰδικὰς του διὰ τὴν ταχεῖαν ἐπίτευξιν τοῦ δευτέρου.

Πρὸς τὸ 7). Ὅστις ἔχει αὐτὸς 5 χιλ. δραχμὰς περιουσίαν, εἶναι τὰχα πλέον πνευματώδης, ἢ εἶναι πλέον σεμνοπρεπὴς καὶ ἀξιώτερος κριτῆς τῶν πράξεων τῆς Κυβερνήσεως ; ἡμεῖς τὸ ἀγνοοῦμεν.

Πρὸς τὸ 8). Περὶ τούτου κατωτέρω.

Ἀρθ. 55.

α Ὁ θέλων νὰ γενῇ ὑπεύθυνος συντάκτης, ὀφείλει νὰ ἐμφανισθῇ

εἰς τὸν διοικητὴν, καὶ νὰ βεβαιώσῃ προσηκόντως, ὅτι ἔχει τὰ ἐν τῷ ἀνωτέρῳ ἄρθρῳ σημειούμενα προσόντα· ὁ δὲ διοικητὴς, ἂν δὲν ἔχῃ καμμίαν ἔνστασιν, περὶ τῆς ἀποφασίζει ἐπὶ ἀναφορᾷ, καλεσθέντος τοῦ διοικητοῦ καὶ ἀκουσθέντος τοῦ εἰσαγγελέως, τὸ ἀρμόδιον δικαστήριον ἐκδίδει πρὸς αὐτὸν ἔγγραφον ἀναγνωριστικὸν τῆς ἱκανότητος αὐτοῦ ὡς ὑπευθύνου συντάκτου. »

« Ἡ δι' ὑπευθύνου συντάκτου, μὴ ἔχοντος τὴν ἀνωτέρω ἄδειαν τῆς Διοικητικῆς Ἀρχῆς, ἐκδόσις ἐφημερίδος, ἢ περιοδικοῦ συγγράμματος, ἐμποδίζεται μέχρι τῆς ἐκπληρώσεως τῶν παρὰ τοῦ νόμου ὠρισμένων, ὁ δὲ ἐκδότης τιμωρεῖται μὲ πρόστιμον πενήτηντα μέχρι πεντακοσίων δραχμῶν. »

Ἄρθρ. 56.

« Παύει τῶν ἔργων τοῦ ὑπευθύνου συντάκτου, διὰ διαταγῆς τοῦ διοικητοῦ ἢ κατὰ πρόσκλησιν τοῦ εἰσαγγελέως εἰς τὸ ἀκροατήριον, ὅστις ἔγινε δεκτός, χωρὶς νὰ ἔχῃ τὰ ἀνωτέρω προσόντα, ἢ ἀπώλεσεν ἐν ἐξ αὐτῶν. Συμπεσοῦσης περὶ τούτου φιλονικίας, ὁ ὑπεύθυνος συντάκτης ὀφείλει ἅμα λαβὼν τὴν διαταγὴν τοῦ διοικητοῦ ἢ τὴν εἰς τὸ ἀκροατήριον κλήσιν τοῦ εἰσαγγελέως, νὰ ἀπέχῃ τῶν ἔργων αὐτοῦ, μέχρις οὗ ἀποφασισθῇ ἀμετακλήτως παρὰ τῆς ἀρμοδίας δικαστικῆς Ἀρχῆς τὸ ζήτημα· ἄλλως ὑποβάλλεται εἰς τὴν ἐν τῷ προηγουμένῳ ἄρθρῳ, ἐδαφίῳ δευτέρῳ, ὠρισμένην ποινὴν. »

Τὰ ἄρθρα ταῦτα ἔχουν σκοπὸν νὰ παραδώσουν εἰς τοῦ Διοικητοῦ καὶ τοῦ Εἰσαγγελέως τὴν διάκρισιν τὸν ἐφημεριδογράφον, καὶ ἐπὶ φιλῇ προφάσει νὰ κάμνουν ἀμφίβολον τὴν ὑπαρξίν τῆς ἐφημερίδος.

Ἄρθρ. 57.

« Ὁ ὑπεύθυνος συντάκτης πρέπει νὰ καταβάλλῃ ἰδίῳ αὐτοῦ ὀνόματι ὡς ἐγγύησιν πέντε χιλιάδας δραχμᾶς μετρητάς, ἐκ τῶν ὁποίων λαμβάνονται ἐκάστοτε τὰ πρόστιμα καὶ αἱ χρηματικαὶ ποιναί, τὰ δικαστικὰ ἐξόδα, αἱ δαπάναι καὶ ἀποζημιώσεις τῶν βλαφθέντων, εἰς ἃ κατεδικάσθη ὁ ὑπεύθυνος συντάκτης.

Ἐὰν μειωθῇ ἡ ἐγγύησις διὰ τῶν τοιούτων καταδικάσεων, πρέπει νὰ ἀναπληρωθῇ αὐτῇ παραχρῆμα καὶ ἑντελῶς. »

Ἄρθρ. 58.

« Ἡ ἐγγύησις παρακατατίθεται εἰς τὸ δημόσιον χρεωλυτικὸν ταμεῖον, καὶ πληρώνεται παρ' αὐτοῦ 4 τοῖς ⁰10.

Ἡ παρακατάθεσις τῆς ἐγγυήσεως, καθὼς καὶ ἡ ἀναπλήρωσις αὐτῆς, ὡς αἰεὶ κατὰ τὸ προηγούμενον ἄρθρον 57 πρόκειται νὰ γενῇ, πρέπει νὰ ἐπιδεικνύηται εἰς τὸν Διοικητὴν, ὅστις κάμνει περὶ τούτου μνείαν εἰς τὸ παρ' αὐτοῦ κατὰ τὸ ἄρθρον 55 ἐκδιδόμενον ἀναγνωριστικὸν ἔγγραφον.

Ἡ ἄνευ τῆς παρακαταθέσεως τῆς ἐγγυήσεως ἑκδόσις, ἢ ἐξακολούθησις ἐφημερίδος, ἢ περιοδικοῦ συγγράμματος, ἐμποδίζεται, καὶ ὁ ἐργολάβος τιμωρεῖται μὲ πρόστιμον πεντήκοντα μέχρι πεντακοσίων δραχμῶν. »

Λοιπὸν ὁ νομοθέτης ἀπαιτεῖ 10 χιλ. δραχμ. περιουσίαν ἀπὸ τὸν ὑπεύθυνον συντάκτην, ἢ ὅχι 10, ἀλλὰ περισσότερον, συναριθμουμένων καὶ τῶν προστίμων, τὰ ὅποια κατὰ καιροὺς τυχὸν εἶναι εἰς χρέος νὰ συνεπιφέρῃ. Αὕτη ἡ ποσότης ὑπερβαίνει τὸ τίμημα, τὸ ὅποιον εἰς πολλὰ κράτη ἀπαιτεῖται ἀπὸ τοὺς ἐκλογεῖς. Περὶ τούτου τοῦ περιορισμοῦ δὲν θέλω χάσει οὔτε μίαν λέξιν, διότι καθεὶς αἰσθάνεται πόσον εἶναι δεινός.

Ἄρθρ. 62.

« Καταδικασθέντος ὑπευθύνου τινὸς συντάκτου ἕνεκα πλημμελήματος, ἢ πταισματος ἀναγομένου εἰς τὸν τύπον ἢ διαρκούσης τῆς περιορίζουσας τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ ποινῆς, δημοσίευσις τῆς ἐπὶ τῇ εὐθύνῃ αὐτοῦ ἐκδιδομένης ἐφημερίδος, ἢ περιοδικοῦ συγγράμματος, δὲν δύναται νὰ γενῇ, εἰμὴ δι' ἄλλου ὑπευθύνου συντάκτου, ἔχοντος τὰς πρὸς τοῦτο παρὰ τοῦ νόμου ἀπαιτουμένας ιδιότητες. Ὁ παραβάτης τῆς διατάξεως ταύτης τιμωρεῖται μὲ φυλάκισιν τὸ πολὺ δύο μηνῶν, καὶ μὲ πρόστιμον πεντήκοντα μέχρι διακοσίων δραχμῶν. »

Τὸ πνεῦμα τοῦ νομοθέτου γίνεται ἐδῶ γνωστὸν διὰ μόνης τῆς ἀναγνώσεως τοῦ ἄρθρου. Ὅταν εἶναι δύσκολον νὰ εὔρεθῇ εἰς μόνος ὑπεύθυνος συντάκτης, πόσον δυσκολώτερον, διαρκούσης τῆς περιορίζουσας τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ ποινῆς, ἄλλος καὶ ἐφεξῆς ἄλλος.

Τοῦτο τὸ ἄρθρον ὁμοῦ μὲ τὸ ἄρθρ. 37, καὶ μὲ τοῦ ἄρθρου 54 τὴν 8ην παράγραφον περιέχουν μίαν θεωρίαν εἰσέτι νέαν εἰς τὴν νομοθε-

σίαν μας, τὴν προκαταληπτικὴν θεωρίαν (Preventionstheorie) τοῦ Cervin, Beccaria, Filangieri, Carmigniani καὶ Blacston. Ἡ θεωρία αὕτη στηρίζεται ἐπάνω εἰς τὴν ἀρχήν, ὅτι τὰ ἐγκλήματα πρέπει νὰ προκαταλαμβάνονται, νὰ παρεμποδίζονται. Δὲν τιμωρεῖ τὸ ἀποτελεσθέν ἐγκλημα, ἀλλὰ τὸ ἀποτελεσθὲν σόμενον· τιμωρεῖ τὸ μέλλον. Δὲν εἶναι ἐδῶ ὁ τόπος νὰ ἐπιχειρήσω τὴν ἀνάλυσιν τῆς θεωρίας ταύτης, τὴν ὑποθέτω ὅμως γνωστὴν εἰς τοὺς ἀναγνώστας μου. Τοῦτο μόνον φθάνει νὰ μᾶς δεῖξῃ τὴν ἀδικίαν της, ὅτι τιμωρεῖ πράξεις, αἱ ὁποῖαι ἀκόμη δὲν ἔγιναν, τεκμαιρομένη ἀπὸ τὰς γενομένας, ἕως ποῦ ἤμποροῦσε ν' ἀποσυρθῇ ὁ ἔνοχος. Τοιοῦτοτρόπως παραδίδεται ἡ νομοθεσία μας εἰς τὸν σπαραγμὸν ἀντιφερομένων θεωριῶν, αἱ ὁποῖαι τιθέμεναι ὡς στοιχεῖα μελλούσης ἀναπτύξεως, φέρουν εἰς τὴν παντελεῖ διάλυσιν της.

Ἄρθρ. 66.

« Μὲ τὰς ἐν τῷ προηγουμένῳ ἄρθρῳ ποινὰς τιμωρεῖται ὅστις ἀπευθύνει προσκλήσεις πρὸς τὸ δημόσιον, ἢ συνάγει ὑπογραφὰς πρὸς συνδρομὴν ἕνεκα ἀποζημιώσεως τῶν διὰ δικαστικῆς ἀποφάσεως ἐπιβληθέντων προστίμων, ἐξόδων, δαπανῶν καὶ ζημιῶν, ἢ δημοσιεύει τὰ ὀνόματα τῶν συνδρομητῶν, ἢ ὅστις ὑπογράψῃ εἰς κατάλογον τοιούτων συνδρομῶν. Τὰ δὲ συναθροισθέντα χρήματα δημεύονται. »

Τὸν νόμον τοῦτον ἤμπορεῖ εὐκόλως νὰ ἐξαπατήσῃ ὁ καταδικασθεὶς μὴ μεταχειριζόμενος δημόσια μέσα πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ του.

Ἡ προηγηθεῖσα ἀνάλυσις μᾶς ἔδειξεν ἀποχρώντως τόσον τὴν φύσιν τῆς νεαρᾶς, ὅσον τὸ πνεῦμα τοῦ νομοθέτου. Μία στιγμιαία ἀνάγκη, ἡ προσωρινὴ ἀκολασία τῶν ἐφημερίδων τὴν ἐπροκάλεσε, διὰ τοῦτο δὲν ἔχει βάσεις τὰς ἀθανάτους ἀρχὰς τοῦ δικαίου· παρελθούσης τῆς ἀνάγκης, ἡ ἐπήρειά της θέλει εἶναι ἐπιζήμιος ἐξ ἴσου εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ εἰς τὴν λοιπὴν νομοθεσίαν μας, μὲ τῆς ὁποίας τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι σύμφωνος. Διὰ νὰ θεραπεύσῃ μίαν πληγὴν, ἐπιφέρει νέας ἀκόμη πλέον ἐπικινδύνους. Ἡ ἰδέα τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, τὴν ὁποίαν εἰσάγει, θέλει οὐδετερώσει τὴν ἰδέαν τῆς κυβερνήσεως καὶ γεννήσει τὴν ταραχὴν τῶν ἀρχῶν, αἵτινες εἶναι βάσεις τοῦ νέου κράτους. Ἡ συμπαραδέξις τῆς εὐθύνης τοῦ συγγραφέως ὁμοῦ μὲ τὸν ὑπεύθυνον συντάκτην, ὡς ἀπεδείχθη, εἶναι ἐναντίον τῶν κανόνων τοῦ ποι-

νικοῦ δικαίου. Καὶ ἐπὶ τέλους οἱ περιρισμοί, εἰ ἀποβλέποντες αὐτὸν τὸν ὑπεύθυνον συντάκτην, θέλουν εἶναι ὁ τάφος τῆς ἐλευθεροτυπίας, χωρὶς ν' ἀναφέρω τὰ πολλὰ ἄλλα, τὰ ὅποια εἰς τὴν ἀνάλυσίν μου αὐτὴν ἐσημείωσα. Δὲν εἶναι τοῦ ὕψους τοῦ 19ου αἰῶνος ἡ νεαρά, καὶ εἶθε λησμονηθέντος τοῦ κακοῦ, νὰ λησμονηθῇ καὶ αὐτή. Ἄν μοι ᾔτο συγχωρημένον ἀσυστόλως, καὶ ἀπὸ ὑψηλοτέραν σκοπιὰν θεωρῶν, νὰ ὁμιλήσω περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς Ἑλλάδος, ἤθελον δοκιμάσει ν' ἀποδείξω ὅτι ἄλλη εἶναι ἡ ὁδὸς, ἡ ὅποια ἤμπορεῖ νὰ μᾶς φέρῃ εἰς εὐδαιμονεστέραν κατάστασιν. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι πολιτικὸν ζήτημα, εἰς τὸ ὁποῖον ἀποφεύγω νὰ περιπλεχθῶ.

Πρὶν τελειώσω τὴν ἐπίκρισίν μου, νομίζω ἀναγκαῖον νὰ ἐνθυμίσω εἰς τοὺς σήμερον νικῶντας, ἐκεῖνο τοῦ ποιητοῦ, τὸ ὁποῖον ὁ Σκιπίων, καταστρέφων τὴν Καρχηδόνα, ἔλεγεν

Ἔσσεται ἡμᾶρ, ὅτ' ἂν ποτ' ὁλόγη Ἴλιος ἱρή,
Πριάμῳ τε Πριάμοιό τε παῖδες.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΟΥ

ΠΡΟΣ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΙΝ ΤΗΣ ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΟΣ

ΤΟΥ ΑΡΕΙΟΥ ΠΑΓΟΥ(*)

Ἡ διὰ τοῦ κ. ὑπουργοῦ τῆς δικαιοσύνης προτεινομένη μεταρρύθμισις τῆς ἀρμοδιότητος τοῦ Ἀρείου Πάγου, ὡς φαίνεται ἐν τῷ νομοσχεδίῳ καὶ τῇ συνοδουσίᾳ αὐτὸ ἐκθέσει πρὸς τὴν βουλὴν, εἶναι τοσοῦτον ριζικὴ, ὥστε πιστεύομεν, ὅτι ἡ ἀπὸ τοῦδε δημοσίευσις ἐγένετο ἐπὶ σκοπῷ νὰ προηγηθῇ εὐρεῖα συζητήσις.

Μετὰ προηγουμένην μελέτην πεισθεῖς, ὅτι ἡ προτεινομένη μεταρρύθμισις μέλλει μᾶλλον νὰ εἶναι ἐπιβλαβής, τὴν γνώμην ταύτην προτίθεμαι νὰ ἐξηγήσω, οὐδόλως ἀμφισβητῶν τὴν ἀγαθὴν προαίρεσιν τοῦ κ. ὑπουργοῦ καὶ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἀνθρώπῳ τῆς δικαιοσύνης.

Διὰ τοῦτο προβαίνω ἀμέσως εἰς τὴν ἀπλὴν ἐξέτασιν τῶν πραγμάτων.

Δύο τινὰ κυρίως προτείνονται διὰ τοῦ νομοσχεδίου, πρῶτον ν' ἀπαλλαγῇ ὁ Ἀρειος Πάγος τῆς ἐκδικάσεως τῆς οὐσίας τῶν δικῶν ἀπολύτως, δεύτερον, ἐν περιπτώσει ἐπανειλημμένης ἀναιρέσεως ἐπὶ τῆς αὐτῆς δίκης διὰ τὸ αὐτὸ ζήτημα, πρὶν ἀποφανθῇ τὸ τρίτον δικαστήριον τῆς οὐσίας, εἰς ὃ παρκατέμπεται ἡ δίκη, νὰ γίνηται αὐθεντικὴ ἐρμηνεία παρὰ τοῦ νομοθέτου (référé législatif).

Ἀμφότερα ταῦτα ἐξεταστέα ἰδιαιτέρως.

Κατὰ τὴν ἡμετέραν πολ. δικονομίαν, ἐν περιπτώσει ἀναιρέσεως ἔνεκεν ἐσφαλμένης ἐφαρμογῆς καὶ ψευδοῦς ἐρμηνείας διατάξεως τοῦ πολιτικοῦ νόμου, ὁ Ἀρειος Πάγος δικάζει αὐτὸς οὗτος, ἐφαρμόζων

(*) Τὸ νομοσχέδιον τοῦτο ὑπεβλήθη ὑπὸ τοῦ κ. Ἀθ. Πετσάλη, ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης, ἐπ' αὐτοῦ δὲ ὁ κ. Π. Καλλιγᾶς ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ «Παλιγγενεσίᾳ», ἔτ. Ζ', ἀριθ. 1726, 1727 (1869), τὴν ἀνωθι διατριβὴν.

τὴν κατάλληλον διάταξιν, ἐνῶ κατὰ πᾶσαν ἄλλην περίπτωσιν ἀναιρέσεως, δι' ἀναρμοδιότητα, διὰ παράλειψιν τύπου, διὰ τὴν ἀντίφασιν τελεσιδικίων ἀποφάσεων διαφόρων δικαστηρίων, διὰ τὸ ἀναιτιολόγητον, ὁ Ἄρειος Πάγος παραπέμπει εἰς ἄλλο δικαστήριον τῆς οὐσίας, ἰσόβαθμον τῷ ἐκδόντι τὴν ἀναιρεθεῖσαν ἀπόφασιν. Μόλις προέβη ὁ Ἄρειος Πάγος εἰς τὰς ἐργασίας αὐτοῦ ἐν ἔτει 1838 κατεδείχθη, ὅτι μετὰ διττὴν ἀναίρεσιν δὲν ὑπῆρχε τρίτον Ἐφετεῖον πρὸς παραπομπήν, ὅθεν καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐλλείψεως Ἐφετείου, ἀνετέθη εἰς τὸν Ἄρειον Πάγον ἡ ἐκδίκασις τῆς οὐσίας, οἰαδήποτε ἂν ὑπῆρξεν ἡ αἰτία τῆς ἀναίρεσεως.

Ἀλλὰ μετὰ τὴν σύστασιν τετάρτου Ἐφετείου ὁ νομοθέτης ἔκρινεν, ὅτι εἶναι σκληρόν, ἢ αὐτὴ δίκη νὰ διέλθῃ διὰ τῆς βασιάνου τεσσάρων δικαστηρίων τῆς οὐσίας, ὅθεν διὰ τοῦ νόμου 29 Ἰανουαρ. 1866 ὥρισε, μετὰ διττὴν ἀναίρεσιν, ὅτι ὁ Ἄρειος Πάγος δὲν παραπέμπει πλέον, ἀλλὰ δικάζει κατ' οὐσίαν.

Δύο τινὰ εἶναι ἐξεταστέα ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Εἶναι ἀληθές, ὅτι παραμορφῶται ὁ Ἄρειος Πάγος καὶ παρεκκλίνει τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ, δικάζων τὴν οὐσίαν; Ἄν δὲ τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές, δὲν εἶναι ἀπλούστερον καὶ συντελεστικώτερον ὑπὲρ τῆς δικαιοσύνης, νὰ δικάζῃ ὁ Ἄρειος Πάγος τὴν οὐσίαν, ἐνῶ τὸ ἐναντίον ἀποβαίνει ὀλέθριον διὰ τοὺς δικάζομένους;

Ἀποβλέπων εἰς τὸ παράδειγμα τῆς Γαλλίας, ὅθεν ὁ θεσμὸς οὗτος ἐλήφθη, καὶ τοῦ Βελγίου, ἐνθα μετεφτεύθη, ὁ κ. ὑπουργὸς οὐδένα ἔχει δισταγμόν, ὅτι ὁ Ἄρειος Πάγος ἀλλοιοῦται καὶ παραφθείρεται ἐπιλαμβανόμενος καθ' οἰονδήποτε τρόπον τῆς οὐσίας. Ἐνῶ, οὕτως εἰπεῖν, ἀπέχων τῆς οὐσίας εἶναι ἄυλος, ἐμβυθίζεται εἰς τὴν ὕλην, καὶ σπιλοῦται, ἅμα ψάυσῃ τὴν οὐσίαν.

Διὰ νὰ σχηματίσωμεν ἀκριβεστέραν γνώμην περὶ τούτου, δὲν ἀρκεῖ τὸ παράδειγμα, κατὰ τὸ λόγιον *l'exemple souvent est un miroir trompeur*, ἀλλὰ πρέπει ν' ἀναλύσωμεν τὸν σκοπὸν αὐτὸν καὶ τὸν προορισμὸν τοῦ Ἀρείου Πάγου.

Ὁ Ἄρειος Πάγος δὲν εἶναι τρίτος βαθμὸς, οὔτε ἀναθεωρεῖ τὸ δεδικασμένον, ἀλλ' ἐξελέγχει τὴν τήρησιν τῶν νόμων, διὰ νὰ γίνηται ἡ ἐρμηνεία καὶ ἡ ἐφαρμογὴ καθ' ὅλον τὸ κράτος ὁμοιομόρφως.

Πρὸς τοῦτο περιορίζεται ἡ ἐξελεγκτικὴ ἀρμοδιότης τοῦ Ἀρείου

Πάγου εἰς ὠρισμένα θέματα, τὴν ἀρμοδιότητα, τοὺς τύπους, τὴν σύγκρουσιν δύο τελεσιδικίων ἀποφάσεων διαφόρων δικαστηρίων, τὸ ἀναιτιολόγητον, καὶ τὴν ψευδῇ ἐρμηνείαν, ἢ ἐσφαλμένην ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου.

Μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος τούτου καὶ τὴν ἀναίρεσιν τῆς ἐσφαλμένης ἀποφάσεως, παύει τὸ ἔργον τοῦ ὑπερτάτου ἐλέγχου. Ὁ νόμος ὑπερίσχυσε καὶ τοῦ ὑποδεεστέρου δικαστηρίου ἢ ἀσύμφωνος πρὸς τὴν ὀρθὴν ἐννοίαν τοῦ νόμου ἀπόφασις ἐξεμηδενίσθη. Ἄρα πρέπει ἐκ νέου νὰ δικασθῇ ἡ αὐτὴ δίκη, ὅπως ἐδικάσθη ὑπὸ τοῦ δικαστηρίου, οὗ ἡ ἀπόφασις ἀνῆρέθη, διότι συνεπεία τῆς ἀναίρεσεως λογίζεται μηδόλως δικασθεῖσα.

Ἄν ὁ Ἄρειος Πάγος παραπέμψῃ τὴν ἐκδίκασιν ταύτην εἰς ἄλλο δικαστήριον, ἢ ἂν αὐτὸς οὗτος ἀναλάβῃ τὸ ἔργον τοῦτο, τάχα ὑπάρχει ὡς πρὸς τὴν κατ' ἐπανάληψιν ταύτην ἐκδίκασιν διαφορά; Ἄν, τουτέστι, δικάσῃ ἄλλο Ἐφετεῖον, εἰς ὃ παραπέμπει ὁ Ἄρειος Πάγος, θέλομεν εἰπεῖ ὅτι δὲν δικάζει ὡς τρίτος βαθμὸς, ἀλλ' ὡς δευτερός, ἐνῷ, ἂν μετ' ἀναίρεσιν δικάσῃ αὐτὴς ὁ Ἄρειος Πάγος τὴν οὐσίαν, τὸ αὐτὸ γεγονός ἀποτελεῖ τότε τρίτον βαθμὸν; Οὐχὶ βεβαίως.

Εἶναι ἐπομένως φανερόν, ὅτι ἡ ἀναδίκασις τῆς δίκης, εἴτε παρὰ τοῦ δικαστηρίου τῆς παραπομπῆς γείνη, εἴτε παρὰ τοῦ παραπέμποντος, τὴν αὐτὴν ἔχει ιδιότητα καὶ τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα, λογιζομένη πάντοτε κατὰ δευτερον βαθμὸν, διότι ἡ ἀναίρεθεῖσα ἀπόφασις δὲν ὑφίσταται, ἀντὶ δὲ τῆς ματαιωθείσης κατὰ δευτερον βαθμὸν διαδικασίας ἐπέρχεται ἡ ἡδὴ γινομένη μετ' ἀναίρεσιν.

Ἡ μόνη διαφορά εἶναι ὅτι, ἐάν μὲν δικάσῃ ἄλλο ἰσόβαθμον δικαστήριον ἐκείνου, οὗ ἡ ἀπόφασις ἀνῆρέθη, ἡ νέα ἀπόφασις ὑπόκειται εἰς τὸ αὐτὸ τῆς ἀναίρεσεως μέσον, διὰ νὰ μὴ ἔχῃ τὸ κατώτερον δικαστήριον τὴν νικῶσαν ψῆφον, ἐνῷ, ἂν δικάσῃ ὁ Ἄρειος Πάγος κατ' οὐσίαν, ἡ ἀπόφασις αὐτοῦ μένει ἀπρόσβλητος πρὸς τελείαν ἀποπεράτωσιν πάσης διενέξεως.

Ἄν ὅμως διὰ τῆς ἐκδικάσεως τῆς οὐσίας μετ' ἀναίρεσιν δὲν παραβιάζεται τὸ ἀναμφισβήτητον ἀξίωμα, ὅτι δὲν ὑπάρχει τρίτος βαθμὸς, τάχα οἱ δικασταὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου ἀλλοιοῦνται, ἢ ἐκπίπτουσι τῆς ἀξίας αὐτῶν δικάζοντες τὴν οὐσίαν;

Νομίζομεν ὅτι ὁ δικαστής, ὅστις εὐσυνειδήτως διανέμει δικαιοσύ-

νην, πάντοτε ἐκτελεῖ θεῖον ἔργον, εἴτε πρόκειται περὶ ὀρθῆς ἐκτιμῆσεως τῶν πραγμάτων, εἴτε περὶ ἀκριβοῦς ἐξηγήσεως τῆς ἐννοίας τῶν νόμων. Οὐδεὶς βεβαίως ἰσχυρίζεται, ὅτι ὁ δικαστὴς ὁ κρίνων περὶ τῆς ὀρθῆς ἐρμηνείας τῶν νόμων, εἶναι ἀνεπιτήδεις νὰ κρίνῃ περὶ τῆς οὐσίας, δὲν εἶναι δηλ. εἰς κατάστασιν νὰ ἐκτιμῇ ἀποδείξεις, νὰ ἐρμηνεύσῃ ἔγγραφα, νὰ σταθμίσῃ γεγονότα. Ἄν εἶναι πρὸς τοῦτο ἀνεπιτήδεις, ἔτι ἀνεπιτηδειότερος εἶναι νὰ κρίνῃ περὶ τοῦ νόμου.

Ὁ κ. ὑπουργὸς λέγει, ὅτι, ἂν δὲν ὑπάρχῃ κεχωρισμένον τὸ πραγματικὸν μέρος τῆς δίκης ἀπὸ τῶν θεωριῶν τῆς ἐπιστήμης, εἶναι ἀδύνατον νὰ φθάσῃ τὸ ἀκυρωτικὸν εἰς τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ, διότι ἄλλως ὑποτρέφεται ἡ κακὴ ὑπόνοια περὶ τῆς ἀκεραιότητος αὐτοῦ καὶ τῆς καθόλου πρὸς τὸ γενικὸν συμφέρον τῆς ἐπικρατείας ἀφοσιώσεως. Ἄλλ' ἂν ᾗτο τοῦτο ἀληθές, τότε τί πρέπει νὰ φρονῶμεν περὶ τῶν λοιπῶν δικαστηρίων τῶν δικαζόντων τὴν οὐσίαν; Ἐπὶ τέλους ἐπιφέρει, ὅτι ἐν τῷ νῷ τῶν δικαστῶν τοῦ Ἀρείου Πάγου δύναται ἐκ τῆς διττῆς δικαιοδοσίας νὰ γεννηθῇ σύγχυσις. Ποία; δηλ. νὰ νομίζωσιν, ὅτι δικάζουσιν οὐσίαν, ὅταν πρόκειται περὶ ἀναιρέσεως; Ἄλλ' ἂν εἶναι ἐπὶ τοσοῦτον ἄμοιροι κρίσεως, καὶ ἄνευ διττῆς δικαιοδοσίας ὑποπίπτουσιν εἰς σύγχυσις.

Ἐλθωμεν ἤδη εἰς τὸν τελικὸν σκοπὸν τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἂν τῶνόν ματαιοῦται, ὅταν οὗτος καταβαίῃ μέχρι τῆς οὐσίας.

Ὡς εἴρηται, ὁ σκοπὸς τοῦ Ἀρείου Πάγου εἶναι τὸ ὁμοιόμορφον.

Ὅταν ἕκαστον Ἐφετεῖον κυριαρχικῶς ἀκολουθῇ ἄλλην νομολογίαν καὶ ἄλλως ἐρμηνεύῃ καὶ ἐφαρμόζῃ τὸν νόμον, θέλωμεν ἔχει ἐν τὸς τῆς αὐτῆς ἐπικρατείας τόσους Κώδικας καὶ τόσους διαφόρους νόμους περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος, ὅσα ἔχομεν ἐφετεῖα, ἢ δικαστήρια δικάζοντα ἀνεκκλήτως. Διὰ νὰ τηρήσωμεν ἓνα νόμον κοινὸν καθ' ἑλὴν τὴν ἐπικράτειαν ἀπαραίτητος εἶναι ἡ κανονιστικὴ ἐξουσία ἀνωτάτου δικαστηρίου, εἰς τοῦτο κυρίως ἀσχολουμένου.

Τὸ δικαστήριον τοῦτο ἀπέχει τῆς οὐσίας, ἐνὸς τὸ κατώτερον δικαστήριον δὲν παραβιάζει τὸ ὁμοιόμορφον τῆς νομοθεσίας. Ἀμα ὁμῶς παρεκβῇ τὸ κατώτερον δικαστήριον, ἐπιλαμβάνεται τὸ ἀνώτατον, καὶ μετ' ἀναίρεσιν διδὲι πέρας εἰς τὴν δίκην, διὰ νὰ μὴ βασανίζωνται περαιτέρω οἱ διάδικοι.

Τοῦτο εἶναι βεβαίως πολὺ ἀπλούστερον καὶ φυσικώτερον, διότι καὶ

τὸ συμφέρον τοῦ νόμου ἐξεπληρώθη διὰ τῆς ἀναιρέσεως, καὶ ἡ δίκη ἐπερατώθη συμφώνως μὲ τὴν κανονιστικὴν γνώμην τοῦ ἀνωτάτου δικαστηρίου. Ἄρα ἡ ἐπὶ ἐσφαλμένων ἀρχῶν καὶ εἰς τὸ κοινὸν συμφέρον ἐπιβλαβῶν κρίσις τοῦ δικαστηρίου τῆς οὐσίας δὲν ὑπερίσχυεν.

Ἀλλὰ τάχα δὲν ἐνόησαν ταῦτα οἱ σοφώτεροι ἡμῶν Γάλλοι καὶ Βέλγοι, οἵτινες ἀπήλλαξαν τὸ ἀκυρωτικὸν τῆς ἐκδικάσεως τῆς οὐσίας;

Τὸ Ἀκυρωτικὸν ἐν Γαλλίᾳ, ὡς εἶναι γνωστὸν, συνεκροτήθη τὴν 1 δεκεμβρίου 1790, ἐν ἐποχῇ, ὅτε ἐπεκράτουν ἰδέαι ἀφηρημέναι καὶ ἀποκλειστικαί, ἐξ ὑπαρχῆς δὲ συνεζήτουντο αἱ πρῶται βάσεις τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Τὸ ὀργανικὸν ψήφισμα τῆς συστάσεως τοῦ Ἀκυρωτικοῦ εἶναι καθ' ὅλα ἀόριστον, ἐν ἐλλείψει δὲ ἄλλων ἀκριβῶν ὁρῶν τῆς δικαιοδοσίας τοῦ ἀνωτάτου τούτου δικαστηρίου ἔθεσαν ὡς πυξίδα τὴν ἀρχὴν (ἀρ. 3), ὅτι οὐδέποτε καὶ ἐπ' οὐδεμιᾷ προφάσει τὸ Ἀκυρωτικὸν ἐπιλαμβάνεται τῇ οὐσίᾳ τῶν δικῶν.

Τὸ ἀξίωμα τοῦτο οὐδεὶς ἀμφισβητεῖ καὶ σήμερον, ὅτι δὲν ἀποβλέπει τὸ Ἀκυρωτικὸν εἰς τὴν οὐσίαν, ἐνόσω ἐξελέγχει τὰς ἀποφάσεις τῶν κατωτέρων δικαστηρίων. Μετὰ τὴν ἐξέλεγχξιν ὅμως καὶ τὴν ἀναίρεσιν, δὲν δύναται τις νὰ ἐννοήσῃ, εἰς τί βλάπτεται τὸ ὁμοίομορφον, ἐὰν αὐτὸ τὸ Ἀκυρωτικὸν δικάσῃ τὴν οὐσίαν.

Ἐπειδὴ ὅμως περὶ αὐθεντίας ὁ λόγος, ἐπικαλούμεθα καὶ ἡμεῖς τὴν τοῦ σοφοῦ Σαβινύ, ὅστις ῥητῶς ἀποφαίνεται (τόμ. Α' § 51), ὅτι τὸ Ἀκυρωτικὸν ἐμελλεν εὐστοχώτερον νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν σκοπὸν, εἰς ὃν προώριστα, ἂν εἶχε τὴν ἐξουσίαν ἀντὶ τῆς ἀναιρουμένης ἀποφάσεως ν' ἀπαγγεῖλῃ ἰδίαν.

Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀπλούστερον, ν' ἀπέχῃ πάντοτε καὶ διὰ παντὸς ὁ Ἀρειος Πάγος τῆς οὐσίας; Ὅταν πρόβῃ τις εἰς τὰ ποτελέσματα, βλέπει ὅτι τὸ ἀπλοῦν κατὰ θεωρίαν φέρει ἐν τῇ πρακτικῇ εἰς ἀδιέξοδον περιπλοκὴν.

Τὰ ἐντεῦθεν ἀτοπήματα εἶναι ποικίλα, ὡς δειχθήσεται.

Ἡ νέα ἀπόφασις τοῦ δικαστηρίου τῆς οὐσίας, εἰς ᾧ παρεπέμφθη ἡ δίκη μετὰ τὴν πρώτην ἀναίρεσιν, σολοικίζει κατ' ἄλλον λόγον, ὥστε γίνεται δεκτὴ καὶ κατ' αὐτῆς ἀναίρεσις, ὡσαύτως δὲ καὶ κατὰ τῆς μετὰ τὴν δευτέραν ἀναίρεσιν ἐκδοθείσης, καὶ μετὰ τὴν τρίτην, καὶ τὴν τετάρτην, εἰς ἐπ' ἀπειρον, ὅσος εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν ὁμοιο-

βάθμων δικαστηρίων, διότι δὲν πρόκειται μόνον περὶ ἐφετείων, ὡς φαίνεται φρονῶν ὁ κ. ὑπουργός.

Δύνανται ν' ἀνθεξῶσιν οἱ δικαζόμενοι εἰς τοσαύτας δαπάνας, ὥστε νὰ διέλθωσι δι' ὅλων τῶν ὁμοιοβάθμων δικαστηρίων τοῦ κράτους; Τοῦ διωκομένου σκοποῦ, ὁμοιομόρφου ἐφαρμογῆς, δὲν γίνεται τάχα, διὰ τῆς ἀτελευτήτου ταύτης ἀναγεννήσεως τῆς δίκης, θῦμα ὁ δικαζόμενος; Ἰδοὺ λοιπὸν ὅτι κατὰ θεωρίαν μὲν φαίνεται ἀπλούστερον, νὰ μὴ ἄπτηται ὁ Ἄρειος Πάγος τῆς οὐσίας, πράγματι ὅμως ἡ διανομὴ τῆς δικαιοσύνης γίνεται Ταντάλειος καταδίκη.

Τὸ ἀτόπημα τοῦτο προεῖδε καὶ ὁ κ. ὑπουργός, ἀλλ' ἐθεώρησεν ἀπίθανον τὴν ἐπανάληψιν τῶν ἀναιρέσεων ἐν τῇ αὐτῇ δίκῃ, διότι καὶ ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν Βελγίῳ δὲν ἀνεφάνη μέχρι τοῦδε τοιοῦτον ἀτόπημα, οὔτε ἐζητήθη αὐτοῦ θεραπεία.

Τφόντι οὐδεμία ἐγένετο πρόνοια ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν Βελγίῳ περὶ τῆς εἰς ἐπ' ἄπειρον ἐπαναλήψεως τῆς ἀναιρέσεως ἐν τῇ αὐτῇ δίκῃ, εἰμὴ ὅταν τὸ αὐτὸ ζήτημα εἶναι ἐπανειλημμένως αἰτία ἀναιρέσεως.

Ἰδοὺ ὅμως διατὶ ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν Βελγίῳ εἶναι ἀπίθανος ἡ ἐπανάληψις ἀναιρέσεως ἐν τῇ αὐτῇ δίκῃ περὶ ἄλλου ἐκάστοτε ζητήματος, ἐνῷ ἡ αὐτὴ ἀπιθανότης δὲν ὑπάρχει παρ' ἡμῖν.

Κατὰ τὴν γαλλικὴν νομολογίαν εἶναι ἐπιδεκτικὴ ἀναιρέσεως πᾶσα ὀριστικὴ ἀπόφασις ἐκδοθεῖσα ἀνεκκλήτως, καὶ ὅταν δι' αὐτῆς δὲν ἀποπερατοῦται ἡ δίκη, ἀλλὰ λύηται ζήτημα προδικαστικόν. Ἄμα τοιαύτη ἀπόφασις πρωτοδικῶν προσεβλήθη δι' ἐφέσεως, ἡ ἐπ' αὐτῆς ἀπόφασις τῶν ἐφετῶν πρέπει νὰ προσβληθῇ δι' ἀναιρέσεως ἐντὸς τῆς νομίμου προθεσμίας, ἄλλως δὲν ὑπόκειται πλέον εἰς ἀναίρεσιν, καὶ ὅταν αὕτη ζητηθῇ κατὰ τῆς ὅλως ὀριστικῆς ἀποφάσεως, δι' ἧς ἐξεδικάσθη ἡ οὐσία. Dalloz Cassat. 78 καὶ ἐπ.

Παρ' ἡμῖν ἐκράτησεν ἡ ἐναντία νομολογία, ὅτι τὸ μέσον τῆς ἀναιρέσεως εἶναι δεκτὸν μόνον μετὰ τὴν ἐκδοσιν τῆς ὅλως ὀριστικῆς καὶ τελεσιδίκου ἀποφάσεως, δι' ἧς ἐκδικάζεται ἡ οὐσία.

Ἐπὶ πολυπλόκου δίκης, καθ' ἣν ἐξεδόθησαν πλείονες προδικαστικαὶ ἀποφάσεις καὶ πολλὰ προδικαστικὰ ζητήματα ἐλύθησαν, συμβαίνει τοιοιτοτρόπως, ὅτι συσσωρεύονται λεγεῶνες λόγων ἀναιρέσεως. Ἀλλ' ὁ Ἄρειος Πάγος, ἅμα ὡς εὔρη τὸν πρῶτον αὐτῶν ἰσχυρόν, δὲν προβαίνει εἰς τὴν ἐξέτασιν ἄλλων, καθ' ὅσον δὲ ὁ λόγος οὗτος εἶναι τυ-

πικός, ἢ ἀναιτιολόγητος, παραπέμπει. Τὸ κατὰ παραπομπὴν δικάζον δικαστήριον λύει μὲν τὸ ζήτημα τοῦτο, ὅπως ὁ *Αρειος Πάγος ἐνέκρινεν, ἀλλ' ἔχον ὁμαθὸν ἄλλων ζητημάτων νὰ λύσῃ, περιπίπτει εἰς τὰ αὐτὰ παραπτώματα τοῦ πρώτου δικάσαντος δικαστηρίου. Ὁ *Αρειος Πάγος, ἀναιρῶν τῶρα διὰ τὸ δεύτερον, ἢ τὸ τρίτον ἐκ τῶν τριάκοντα προδικαστικῶν ζητημάτων καὶ ἀναιτιολογήτων, παραπέμπει εἰς ἄλλο ὁμοβάθμιον καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἰδοὺ πῶς παρ' ἡμῖν ὑπάρχει ἡ πιθανότης, ἥτις παρὰ Γάλλοις καὶ Βέλγαις δὲν ἄπαντᾷ, διότι ἐκεῖ ὅλα τὰ διὰ προηγουμένων ἀποφάσεων λυθέντα ζητήματα ἀπεπερατώθησαν διὰ παντός, μένουσι δὲ μόνα ἐπιδεκτικὰ ἀμφισβητήσεως ἐνώπιον τοῦ Ἀκυρωτικοῦ τὰ διὰ τῆς τελευταίας ἐπὶ τῆς οὐσίας ἀποφάσεως ἐκδικασθέντα. Ταῦτα δὲν δύνανται πλέον νὰ εἶναι πολλὰ τὸν ἀριθμὸν.

Ἡμεῖς ἐνομίσαμεν καὶ ἐνταῦθα νὰ καταστήσωμεν ἀπλουστέραν τὴν διαδικασίαν, μετὰ τὴν πλήρη ἐκδίκασιν τῆς οὐσίας ἅπαξ μόνον ἐπιτρέποντες τὴν χρῆσιν τοῦ ἐκτάκτου τῆς ἀναιρέσεως μέσου. Ἐκ τῶν προειρημένων συνάγεται, πόσον ἐλανθάσθημεν καὶ κατὰ τοῦτο ἀφίνοντες τὸ στάδιον τῆς ἀναιρέσεως ἀνοικτὸν καθ' ὅλης τῆς διαδικασίας μέχρι πέρατος αὐτῆς. Ποσάκις συμβαίνει παρ' ἡμῖν νὰ προτείνωνται πλείονες ὠδεκάδες λόγων ἀναιρέσεως, ἐνῶ ἐν Γαλλίᾳ σπανίως προτείνονται πλέον τῶν τριῶν ἢ τεσσάρων λόγων.

Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀκριβὲς ἡ παρατήρησις τοῦ κ. ὑπουργοῦ, ὅτι ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν Βελγίῳ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ μείζων πιθανότης ἐπαναλήψεως παραπομπῶν διὰ τὸν ἀσυγκρίτως μείζονα ἀριθμὸν τῶν ἐφετιῶν, διότι ἡ πιθανότης τῶν ἀναιρέσεων καὶ παραπομπῶν γεννᾶται ἐκ τοῦ μείζονος ἀριθμοῦ τῶν προτεινομένων λόγων ἀναιρέσεως.

Εἰς ταῦτα προσθετέον, ὅτι παρ' ἡμῖν δυστυχῶς ἐπεκράτησε κατὰ τὰς συζητήσεις τῶν δικῶν ν' ἀναπτύσσωνται ὅσον ἔνεστι πλείονα δικονομικά ζητήματα καὶ πᾶσα πρᾶξις τῆς διαδικασίας νὰ προσβάλληται ὡς ἄκυρος. Ἐν Γαλλίᾳ ὅμως αἱ συζητήσεις περὶ δικονομικῶν ζητημάτων εἶναι σπανιώταται, μόνον ὅταν πράγματι συνέβῃ παράβασις, εἴτε διότι λογίζεται ἀπρεπὲς τὸ στρεψοδικεῖν, εἴτε διότι τὰ τῆς διαδικασίας διεξάγονται παρὰ τῶν ἀντικλήτων (avoués), ὅτινες ἐν πάσῃ ἀκριβείᾳ ἐκτελοῦσι τὰς διατυπώσεις καὶ στερεοτύπως.

Ἐν τούτῳ προέρχεται παρ' ἡμῖν ἡ μεγάλη πληθὺς λόγων ἀναι-

ρέσεως. Εἶναι γνωστόν, ὅτι σπανίως σπουδαία δίκη διέφυγε τὴν διττὴν ἀναίρεσιν, ἐντεῦθεν δὲ ἐγεννήθη ἡ ἰδέα, ὅτι ὁ Ἄρειος Πάγος ὑπερφορτοῦται δικάζων τὴν οὐσίαν μετὰ διττὴν ἀναίρεσιν.

Ἐπὶ ὑποθέσει λοιπὸν ὅτι τετράκις γίνεται ἀναίρεσις, ἐνῷ δὲν ὑπάρχει πέμπτον ἐφετεῖον πρὸς παραπομπήν, τὸ νομοσχέδιον οὐδὲν προβλέπει, διότι κατὰ τὸν κ. ὑπουργὸν *δίκαι δὲν δύνανται τὰ ἐπιζηῶσι πλέον τῆς τρίτης παραπομπῆς καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας τῆς λογικῆς.*

Ἄν ἐννοῇ ὁ κ. ὑπουργός, ὅτι ὁ Ἄρειος Πάγος θέλει παύσει ἀναιρῶν, καίτοι ὑπάρχοντος λόγου ἀναιρέσεως, διὰ νὰ μὴ ἀναιρέσῃ τετράκις, λυπούμεθα τῶντι διὰ τὴν τοιαύτην ὀλεθρίαν σκέψιν, εἰς ἣν ἔφερεν αὐτὸν τὸ πλημμελὲς αὐτοῦ σύστημα. Πρὸς τί ὁ Ἄρειος Πάγος, ὅταν δὲν ἀναιρῇ, ὁσάκις εὕρισκει λόγον ἀναιρέσεως, διὰ νὰ μὴ ζημιωθῶσιν οἱ δικαζόμενοι; Παραγνωρίζεται τότε ὁ τελικὸς σκοπὸς τοῦ Ἀκυρωτικοῦ, οὐδόλως ἀποβλέποντος εἰς τὴν ἰδιωτικὴν ζημίαν, ὅταν ἀναιρῇ, ἀλλ' εἰς τὸ κοινὸν συμφέρον ὁμοιομόρφου νομοθεσίας.

Ἄν ἐννοῇ ὅμως, ὅτι οἱ δικαζόμενοι θέλουσιν ἀπαυδῆσαι, μετὰ τὴν τρίτην ἀναίρεσιν ἀποκαθιστάμενοι ἀνίκανοι νὰ ἐξακολουθήσωσι τὴν δίκην, τότε ἐπίσης φθάνει εἰς τὸ ἀπαίσιον συμπέρασμα, ὅτι τὸ τελευταῖον πόρισμα τῆς δικαιοσύνης, διὰ τοῦ θεσμοῦ τοῦ Ἀρείου Πάγου εἶναι ὁ κάματος τῶν δικαζομένων, ἐγκαταλημπανόντων τὴν ἐπιδίωξιν τοῦ δικαίου, ὅπερ ἀδικόπως ἐξαφανίζεται ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.

Ἡ παραπομπὴ τοῦ Ἀρείου Πάγου εἰς ἄλλο δικαστήριον τῆς οὐσίας ἐνδέχεται νὰ ἔχῃ ἀποτέλεσμα, ὅτι τὸ δικαστήριον τῆς οὐσίας, διαφωνοῦν πρὸς τὴν λύσιν τοῦ Ἀρείου Πάγου, συντάσσεται πρὸς ἐκείνην τοῦ δικαστηρίου, οὗ ἡ ἀπόφασις ἀνυρῆθη.

Πρὸς ποῖον ὄφελος ἡ ἀναίρεσις, ἐὰν τὸ νέον δικαστήριον δὲν ὑποτάσσεται εἰς τὴν γνώμην τοῦ Ἀκυρωτικοῦ; Ἡ ἀναίρεσις τότε μένει ὅλως θεωρητικὴ, ἀδρῶς πληρωθεῖσα ὑπὸ τῶν διαδίκων, ἐνῷ πρακτικῶς ὑπερσχύει ἡ γνώμη τῶν δικαστηρίων τῆς οὐσίας.

Ἄν τὸ Ἀκυρωτικὸν ἐδίκαζε μετ' ἀναίρεσιν τὴν οὐσίαν, τοιαύτη διχοστασία μετὰ αὐτοῦ καὶ τῶν δικαστηρίων τῆς οὐσίας ἦτο αὐτονά γενηθῇ.

Ἐκ τῆς αὐστηρᾶς ὅμως ἐφαρμογῆς τοῦ ξηροῦ ἐκείνου ἀξιώμα-

τος, ὅτι τὸ Ἀκυρωτικὸν οὐδέποτε καὶ ἐπ' οὐδεμιᾷ προφάσει δικάζει τὴν οὐσίαν, προῆλθεν ἡ νέα αὕτη περιπλοκή.

Ἐκ τῶν διαφορῶν ρυθμίσεων, εἰς ἃς κατέφυγον ἐν Γαλλίᾳ ἐντὸς 50 ἐτῶν, καταφαίνεται πόσον ἀπέβη δυσεφάρμοστον τὸ ἀφηρημένον τοῦτο ἄξιωμα.

Τὰ δικαστήρια τῆς οὐσίας, ὡς ἐκ πνεύματος ἀντιλογίας πρὸς τὸ Ἀκυρωτικόν, δύνανται ν' ἀσπασθῶσι γνώμην ἀντίθετον τῆς παρ' αὐτοῦ ἐγκριθείσης.

Τοῦτο, ἀπ' ἀρχῆς προεῖδεν ἐν Γαλλίᾳ ὁ ν. 1 Δεκ. 1790, διὰ δὲ τοῦ ἄρ. 21 αὐτοῦ ὠρίσθη, ὅτι μετὰ δευτέραν ἀναίρεσιν ἐπὶ τῷ αὐτῷ θέματι, ἐὰν τὸ τρίτον δικαστήριον τῆς οὐσίας δικάσῃ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, πρὶν δικάσῃ πάλιν τὸ Ἀκυρωτικόν, γίνεται νομοθετικὴ ἐρμηνεία, ἣν τὸ Ἀκυρωτικὸν ἀκολουθεῖ.

Ἐν γένει ἐπεκράτει κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους τῶν ῥωμαίων αὐτοκρατόρων τὸ δεσποτικὸν ἄξιωμα, ὅτι *Ejus est interpretare, cuius est condere*. L. 12 Cod. de legibus (l. 14). Τὸ ἄξιωμα τοῦτο διευκρίνισθη τότε ἐν νόμῳ 16—24 αὐγ. 1790. Ὡς ἐκ τούτου ἡ παρὰ τοῦ δικαστοῦ ἐπίκλησις τοῦ νομοθέτου (*référé législatif*) ἦτο, ἡ προαιρετικὴ, ἡ ἀναγκασία. Προαιρετικὴ μὲν ἐν πάσῃ ἀπορίᾳ τοῦ δικαστοῦ, ἀναγκασία δὲ ὅτε, ὡς εἴρηται, τὸ τρίτον δικαστήριον τῆς οὐσίας ἀπεφάσιζεν, ὅπως τὰ πρὸ αὐτοῦ.

Διὰ τοῦ ν. 27 Ventose VIII (δηλ. 18 Μαρτίου 1800) ἄρ. 78 ἐπὶ ἤλθε σπουδαία μεταρρυθμίσις, ἀπλῶς διότι ὠρίσθη, ὅτι μετὰ πρῶτην ἀναίρεσιν, ἐὰν ζητηθῇ καὶ δευτέρα διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, τὸ Ἀκυρωτικὸν δικάζει συμπράξει ὅλων τῶν τμημάτων.

Ὁ νόμος οὗτος ἐσιώπησε περὶ τοῦ πρακτέου, ἐὰν τὸ νέον δικαστήριον τῆς οὐσίας ἀποφανθῇ ὅπως τὰ προηγούμενα.

Ὡς φαίνεται, ὁ νομοθέτης ὑπέθεσεν, ὅτι τὸ νέον δικαστήριον τῆς οὐσίας θέλει σεβασθῇ θρησκευτικῶς ἀπόφασιν ἐκδοθεῖσαν παρ' ὅλων τῶν τμημάτων τοῦ Ἀκυρωτικοῦ ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνελθόντων.

Τὰ πράγματα ἀπέδειξαν τὸ ἐναντίον. Ἡ μὴ προνοουμένη ὑπὸ τοῦ νόμου περίπτωσις, ἀνεφύη τῶνόντι, κατὰ δὲ τὸ ἐπικρατήσαν σύστημα ἀκράτου δεσποτισμοῦ, ἐκανονίσθη διὰ τοῦ ν. 16 Σεπτ. 1807, ὅτι προηγεῖται τότε αὐθεντικὴ ἐρμηνεία, γινομένη ὑπὸ τῷ σχήμα

διοικητικοῦ κανονισμοῦ, δηλ. ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως γνωμοδοτήσει τοῦ συμβουλίου τῆς ἐπικρατείας.

Μετὰ τὸν χάρτην τοῦ 1814 πολλοὶ ἐξάνεστησαν κατὰ τῆς ἀντιποιήσεως ταύτης νομοθετικῶν καθηκόντων ὑπὸ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, μέχρις οὗ διὰ ν. 30 Ἰουλίου 1828 καθηργήθη, ἀπεφασίσθη δέ, ὅτι μετὰ διττὴν ἀναίρεσιν διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἡ ἀναίρεσις τοῦ τρίτου δικαστηρίου τῆς οὐσίας, δικάζοντος δι' ὄλων τῶν τμημάτων ἡνωμένων, εἶναι ἀνεπίδεκτος ἀναίρεσεως διὰ τὸν αὐτὸν λόγον. Συνεπεία τοιαύτης ἀποφάσεως προτείνεται ἐρμηνευτικὸς νόμος εἰς τὰς βουλὰς.

Ὁ νόμος οὗτος κατεκρίθη ἔτι αὐστηρότερον καὶ δικαίως. Πρὸς τί ἡ πολυτέλεια δύο ἀναίρεσεων καὶ ἡ ζημία τῶν διαδίκων, ὅταν ἀποβαίνει νικῶσα ἡ γνώμη τῶν κατωτέρων δικαστηρίων; Ἐπὶ τέλους ἐκφωνεῖ ὁ Dalloz (Cass. 33), κινδυνεύει τις νὰ διστάξῃ περὶ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ὅταν ἀναλογισθῇ, ὅτι μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς συνταξάσης τὸν νόμον τοῦτον ἐπιτροπῆς ὑπῆρχον ἐξοχοὶ νομομαθεῖς καὶ αὐτὸς ὁ πρόεδρος τοῦ Ἀκυρωτικοῦ, ὁ Henrion de Pansey!

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ἐν Γαλλίᾳ, ὅτε ἐψηφίσθη τὸ Βελγικὸν σύνταγμα, καθ' ὃ ἐν μὲν ἀρ. 28 ὠρίσθη, ὅτι ἡ αὐθεντικὴ ἐρμηνεία ἀνήκει εἰς τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν, ἐν δὲ ἀρ. 95 ὅτι τὸ Ἀκυρωτικὸν δὲν δικάζει τὴν οὐσίαν, πλὴν ἐπὶ κατηγορίας κατὰ τῶν ὑπουργῶν.

Ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ διὰ νόμου 4 Ἀπριλίου 1832 ἐκανονίσθη ἐν Βελγίῳ, ὅτι μετὰ πρώτην ἀναίρεσιν τὸ νέον δικαστήριον τῆς οὐσίας δικάζει συνερχομένων ὁμοῦ τῶν τμημάτων, ὅταν δὲ ζητῆται δευτέρα ἀναίρεσις διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, δικάζουσιν ὁμοῦ ἀμφοτέρω τὰ τμήματα τοῦ Ἀκυρωτικοῦ. Ἐὰν δὲ τὸ ἀκυρωτικὸν ἀναίρεσῃ καὶ πάλιν, ὑπάρχει περίπτωσις νομοθετικῆς ἐρμηνείας. Τὸ ζήτημα εἰσάγεται εἰς τὰ νομοθετικὰ σώματα, ἀναστέλλομένης τῆς δίκης, μετὰ δὲ τὴν αὐθεντικὴν ἐρμηνείαν τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας, τὰ δικαστήρια ὀφείλουσι ν' ἀποφασίσωσι συμφώνως.

Ὅλα ταῦτα εἶχον ὑπ' ὄψιν ἐν Γαλλίᾳ, ἀλλ' ἐθεώρησαν ἐναντίαν εἰς τὰς περὶ δικαιοσύνης ἀρχὰς τὴν παρέμβασιν τοῦ νομοθέτου ἐν μέσῳ τῶν δικῶν πρὸς τὸν σκοπὸν αὐθεντικῆς ἐρμηνείας. Τοιαύτη αὐθεντικὴ ἐρμηνεία τί ἄλλο εἶναι, εἰμὴ φανερά ἀθέτησις τῆς σωτηρίου ἀρχῆς, ὅτι οἱ νόμοι δὲν ἔχουσιν ἀναδρομικὴν δύναμιν. Ἡ ὀρθὴ κρίσις

ἔφερε τὴν ἐπιστήμην εἰς τὴν καθαρὰν διάγνωσιν, ὅτι ἡ δογματικὴ ἑρμηνεία, ὅπως καὶ ἡ δικανικὴ προσδιορίζουσι καθ' ὠρισμένους κανόνες τὴν ἔννοιαν τῶν νόμων, ὅσον ἀρχαῖοι καὶ ἂν ᾤσιν, ἡ δὲ νομοθετικὴ ἐξουσία ἑρμηνεύει μόνον διὰ τὸ μέλλον. Ἄνευ τῆς διαστολῆς ταύτης φθάνομεν, ὅπως οἱ Ῥωμαῖοι καὶ οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες, εἰς τὴν σύγχυσιν νομοθετικῆς καὶ δικαστικῆς ἐξουσίας, ὥστε ὁ νομοθέτης ἐπὶ τέλους δικάζει, καθ' οὓς νόμους ἐπὶ τῆς δίκης, ἣν δικάζει ἐπίτηδες καὶ ὅπως ἔχει ἡ ὑπόθεσις συμφύρει, ἥ, ὅπερ τὸ αὐτό, ὁ δικαστής, ὢν συνάμα νομοθέτης, ρυθμίζει τοὺς νόμους κατὰ τὸ προκείμενον ζήτημα, οὐχὶ δηλ. γενικὸς ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχῶν, ἀλλὰ κατὰ τὴν παροδικὴν ἐκάστοτε ἀνάγκην.

Ταῦτα πάντα θαυμασίως ἀνέλυσεν ἐν ἔτει 1837 ὁ τότε ὑπουργὸς τῆς δικαιοσύνης Περσίλιος ἐν τῇ ἐκθέσει αὐτοῦ. Αὐτόθι συνάμα κατέδειξεν ὁ αὐτὸς ὑπουργός, ὅτι αἱ βουλὰὶ εἶναι ἐντελῶς ἀκατάλληλοι πρὸς αὐθεντικὴν ἑρμηνείαν, ἔχουσιν καὶ ἀναδρομικὴν δύναμιν. Δὲν ὑπάρχει ἑρμηνεία, ἂν ὁ ἑρμηνεύων δὲν εἰσδύσῃ εἰς τὸν νοῦν τοῦ νομοθετήσαντος τὸν ἑρμηνευόμενον νόμον. Ἀλλὰ διὰ νὰ πράξῃσι τοῦτο τὰ βουλευτικὰ σώματα, ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλείψωσι τὰς προσκαίρους διαθέσεις αὐτῶν, τὰ πολιτικὰ φρονήματα, καὶ τὰς προσωπικὰς γνώμας. Πῶς ὅμως ὁ βουλευτὴς τῆς Ἰουλιανῆς ἐπαναστάσεως λ. χ. δύναται νὰ φρονήσῃ, ὅπως ὁ ἄνθρωπος τῆς παλινορθώσεως, ἢ τῆς αὐτοκρατορίας, ἢ τῆς πρώτης ἐπαναστάσεως, καὶ κατὰ τὸ πνεῦμα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς νὰ ἐξηγήσῃ καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ τότε γενομένου νόμου; Πρὸς τοῦτο εἶναι ἐπιτήδεια μόνον τὰ δικαστήρια, διότι εἰς τοῦτο ἐκλήθησαν. Αἱ πολυπληθεῖς συνελεύσεις στεροῦνται τῶν νομικῶν καὶ ἱστορικῶν γνώσεων, αἵτινες εἶναι ἀπαραίτητον ἐφόδιον πρὸς ὀρθὴν ἑρμηνείαν.

Ἀντὶ λοιπὸν νὰ ἔχῃ ὑπὲρ ἑαυτοῦ ὁ ἡμέτερος ὑπουργός τῆς δικαιοσύνης τὴν αὐθεντίαν τῆς Γαλλίας, ἀπεναντίας ἔχει αὐτὴν ὅλως ἐναντίαν, οὐδεὶς δὲ τῶν Γάλλων συγγραφέων ἀνεζήτησε τὴν καταργηθεῖσαν ἐπέμβασιν τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας πρὸς ἑρμηνείαν διὰ τοῦ ν. 1 Ἀπριλίου 1837. Δι' αὐτοῦ ἐκανονίσθη, ὅτι μετὰ τὴν πρώτην ἀναίρεσιν, ὅταν ἐν τῇ αὐτῇ δίκῃ ζητῇται πάλιν ἀναίρεσις διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, τὸ Ἀκυρωτικὸν ἀποφαίνεται συνερχομένων ὅλων τῶν τμημάτων, ἐὰν δὲ ἡ ἀναίρεσις γίνῃ δεκτὴ ἐπὶ τῷ αὐτῷ λόγῳ, τὸ δι-

καστήριον τῆς οὐσίας, εἰς ὃ ποραπέμπεται ἡ δίκη, ὀφείλει νὰ συμμορφωθῇ μὲ τὴν δοθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἀκυρωτικοῦ λύσιν.

Ἄλλ' ἐρωτῶμεν, τί διαφορὰ ὑπάρχει, ἂν τὸ Ἀκυρωτικὸν μετ' ἀναίρεσιν ἀποφαίνεται περὶ τῆς οὐσίας, ἢ ἂν τὸ δικαστήριον τῆς οὐσίας, εἰς ὃ παραπέμπει τὸ Ἀκυρωτικόν, ἀποφασίζῃ ὅπως τὸ Ἀκυρωτικόν; Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι τοῦ δικαστικοῦ ὀργάνου, δι' οὗ γίνεται ἡ τελευταία πράξις.

Μόνον παράδειγμα ἐπεμβάσεως τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας εἰς τὰ δικαστικά ἔχομεν σήμερον τὸ τοῦ Βελγίου, καὶ τοῦτο μόνον προβάλλων ὁ κ. ὑπουργὸς ἀπαντᾷ εἰς ἐνδεχομένας ἀντιρρήσεις.

Ἀλλὰ μόνας ἀντιρρήσεις προβλέπει τὴν ἀναβολὴν τῆς δίκης, μέχρις οὗ ἀποφανθῇ ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία, καὶ τὰς δυσκολίας πρὸς κατάρτισμόν νόμου κατεπειγόντως.

Περὶ τοῦ ἀκαταλλήλου τῆς βουλῆς πρὸς λύσιν τοιούτων ζητημάτων, περὶ ὧν διαφωνοῦσιν οἱ σπουδαιότεροι νομομαθεῖς τοῦ κράτους, δηλ. τὰ ἐφετεῖα καὶ τὸ Ἀκυρωτικόν, οὐδόπως ἀποφαίνεται. Καταφεύγει μόνον εἰς τὸ πρόχειρον, ὡς εἶδομεν, ἐπιχείρημα, ὅτι τοιαῦτα περιπτώσεις εἶναι σπανιώταται.

Σπανιώταται λοιπὸν αἱ ἐπανειλημμέναι ἀναιρέσεις ἐν τῇ αὐτῇ δίκῃ δι' ἄλλον ἑκάστοτε λόγον, σπανιώταται καὶ αἱ διτταὶ ἀναιρέσεις διὰ τὸν αὐτὸν ἀναιρέσεως λόγον! Ἀλλὰ τότε πῶς ἐπὶρρύθησαν τὰ ἔργα τοῦ Ἀρείου Πάγου, ὥστε νὰ μὴ ἐπαρκῇ κατὰ τὸ λέγειν τοῦ κ. ὑπουργοῦ, διότι δικάζει καὶ τὴν οὐσίαν μετ' ἀναίρεσιν; Δὲν ἔπρεπε νὰ δοθῇ πῖναξ, ὥστε νὰ ἴδωμεν ἐμπράκτως τί εἶναι τὸ ἀληθές; Ἐκ τῆς πείρας ἡμῶν γνωρίζομεν, ὅτι πλεῖστα ὑπάρχουσι ζητήματα, περὶ ὧν τὰ δικαστήρια εἶναι διηρημένα. Ἡδὴ ὑφίσταται διαφωνία μεταξύ Ἀρείου Πάγου καὶ ἐφετείων ἐπὶ τοῦ ζητήματος, ἂν ἡ τοῦ λογιστικοῦ νόμου πενταετὴς παραγραφὴ εἶναι ἐφαρμοστέα ἐπὶ χρεῶν τοῦ δημοσίου προγενεστέρων τοῦ νόμου τούτου, καὶ ὅταν ἀπ' αὐτοῦ μέχρι τῆς ἀγωγῆς παρῇλθον πλέον τῶν πέντε ἐτῶν. Ὡσαύτως ὑπάρχει ἐκκρεμὲς ζήτημα περὶ τριτανικοῦ, καὶ πλεῖστα ἄλλα.

Πιστεύει ὁ κ. ὑπουργός, ὅτι τοιαῦτα λεπτὰ ζητήματα εἶναι καταλληλοτέρα ἢ βουλὴ νὰ λύσῃ καὶ ὅτι ἡ δοθεῖσα ἐρμηνεία κατεπειγόντως χάριν ἐκκρεμοῦς δίκης, μέλλει νὰ εἶναι τοσοῦτον δι-

καία καὶ ὀρθή, ὥστε ν' ἀποτελέσῃ πάγιον νόμον ; Ἀμφιβάλλει ὅτι ἡ βουλή, διηρημένη κατὰ πολιτικά κόμματα, εἶναι ἀδύνατον νὰ λύσῃ ζητήματα ἐνδιαφέροντα διαδίκους ἀμερολήπτως ;

Ὁ κ. ὑπουργός, ὅστις ἐφοβήθη, μὴ νοθευθῇ τὸ Ἀκυρωτικὸν δικάζον τὴν οὐσίαν, πῶς δὲν ἐφοβήθη μὴ νοθευθῶσιν οἱ νόμοι, οὕτως ἐρμηνευόμενοι κατὰ τοὺς πνέοντες ἀνέμους κομματικῶν παθῶν ;

Ἐπὶ τέλους τοιαῦται αὐθεντικά ἐρμηνεῖαι ἐπαναλαμβανόμεναι μέλλουσι νὰ καταστήσωσι τὴν νομοθεσίαν κέντρωνα ἀσυνάρτητον, ὅταν κατ' ἄλλας μὲν ἀρχὰς διέπωνται ἐν γένει οἱ θεσμοί, κατ' ἄλλας δὲ ἐλύθησαν αἱ φαινόμεναι ἢ πραγματικά ἀντινομίαι.

Ἄν ἡ διαφωνία μετὰξὺ Ἀρείου Πάγου καὶ κατωτέρων δικαστηρίων λογιζέται αἰτία νομοθετικῆς ἐρμηνείας, ἀπορεῖ τις, διατί δὲν λογίζεται ἐπίσης ἡ ἀσυμφωνία τοῦ Ἀκυρωτικοῦ πρὸς ἑαυτό. Ποσάκις δὲν συνέβη εἰς τὸ Ἀκυρωτικὸν νὰ μεταβάλῃ νομολογίαν ; Ποῦ πλέον τὸ ὁμοιόμορφον καὶ ποῦ ὁ ὑπογραμμός, πρὸς ὃν μέλλουσι ν' ἀποβλέπωσι τὰ κατώτερα δικαστήρια ;

Ἄλλ' ἐννοοῦμεν κάλλιστα, ὅτι, ἅμα παρεμβαίνει συχνάκις ὁ νομοθέτης ἐπὶ παντοίᾳ προφάσει, ἐκλείπει ἢ πεποιθήσεις εἰς τὴν σταθερότητα τῶν νόμων, μεταβαλλομένων κατὰ τὰς στιγμιαίας διαθέσεις τοῦ νομοθέτου καὶ τὰ ἐπικρατέστερα συμφέροντα, ἅτινα ἐπιβάλλονται.

Ὅταν ὁ νομοθέτης ἐπιλαμβάνηται τῆς ἐρμηνευτικῆς ἐξουσίας, τηρεῖ τάχα τὰ ὅρια τῆς ἐρμηνείας ; Τίς περιστέλλει αὐτόν, ἂν ὑπερβῇ τὰ ὅρια ταῦτα καὶ ἐπὶ προφάσει ἐρμηνείας μεταβάλῃ ἄλλας διατάξεις, συναφεῖς ἢ μὴ ;

Οὐδεὶς ἀμφιβάλλει σήμερον ὅτι αἱ νομοθεσίαι δὲν ἀναπτύσσονται δι' ἐρμηνευτικῶν νόμων, οἵτινες, ὡς ἔλεγεν ὁ Πορταλὶς, ἐπαναφέρουσιν ἡμᾶς εἰς τὴν χειρίστην τῶν νομοθεσιῶν, τὴν τῶν ἀντιγραφῶν, (à la législation des rescrits, la pire de toutes). Ἡ νομοθεσία εὐστόχως ἀναπτύσσεται διὰ μόνης τῆς ἐπιστήμης ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχῶν καὶ κανόνων, δι' ὧν συναρμόζονται ὅλα τὰ ἀπαρτίζοντα τὴν νομοθεσίαν μέρη εἰς ἐνότητες ὑπερνικῶσαν πᾶσαν κακοφωνίαν. Ὅταν τὰ δικαστήρια ἀνυψῶνται μέχρι τῆς ἐπιστημονικῆς ταύτης μελέτης τῶν νόμων, εὐρίσκουσιν ἐπὶ τέλους τὰς λύσεις, αἵτινες καὶ τῇ φύσει ἔπονται τῶν πραγμάτων, καὶ τὰ καθ' ἕκαστα συνυποτάσσουσιν εἰς γενικωτέρας ἀρχάς.

Ὡς βλέπομεν, ὅλαι αἱ περιπλοκαὶ πηγάζουσιν ἐκ τῆς ἀφρημένης καὶ ἀσκόπου ἐκείνης θεωρίας, ὅτι τὸ Ἀκυρωτικὸν οὐδέποτε δικάζει τὴν οὐσίαν.

Τοιαύτην σχηματίσας γνώμην ὁ ἡμέτερος Μαοῦρερος, καὶ τοι σιωπῶν ἐν τῷ περὶ Ἑλλάδος ἔργῳ αὐτοῦ, ἐβάδισε μέσσην ὁδόν.

Ὅσακις γίνεται ἀναίρεσις διὰ παράβασιν τυπικὴν ἢ ἀναιτιολόγητον, καθ' ὅσον ἡ διαδικασία ἀκυροῦται καὶ δεόν νὰ ἐπαναληφθῇ, διέταξε παραπομπὴν εἰς τὸ δικαστήριον τῆς οὐσίας. Ἄν ὅμως ἡ ἀναιρέσις γίνηται διὰ κακὴν ἐφαρμογὴν ἢ ψευδῇ ἐρμηνείαν, ἡ διαδικασία διατηρεῖται καὶ πρόκειται μόνη ἐφαρμογὴ ὀρθοτέρα τοῦ νόμου ἐπὶ τῶν βεβαιωθέντων πραγμάτων. Πρὸς ἀποφυγὴν διπλῶν ἀναιρέσεων καὶ ἄλλων περιπλοκῶν, ὅσας εἶδομεν, πολὺ φυσικώτερον καὶ ἀπλούστερον εἶναι νὰ δικάζῃ αὐτὸς ὁ Ἄρειος Πάγος τὴν οὐσίαν, οὐδὲν πάσχων ἐκ τούτου, οὔτε νοθευόμενος, ὡς πολλάκις λέγει ὁ κ. ὑπουργός. Οὐδέποτε δικαστήριον ἔχον ἴσα τὰ σταθμὰ νοθεύεται.

Εἶναι παράδοξον τῶνόντι, ἐνῷ συχνάκις δυσανασχετοῦμεν κατὰ τοῦ νομοθέτου, ὅτι ἔδωκεν εἰς τὴν Ἑλλάδα νόμους πολυπλόκους καὶ δυσαναλόγους πρὸς τὴν σμικρότητα τῆς χώρας καὶ τὰ ἐν αὐτῇ συμφέροντα, ἤδη ἐργαζόμεθα νὰ καταστήσωμεν τὴν νομοθεσίαν πολυπλοκωτέραν καὶ νὰ παρενείρωμεν τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν εἰς τὰ δικαστικά, ὥστε νὰ περιέλθωμεν εἰς χάος ἀδιέξοδον.

Ἔτι παραδοξότερον εἶναι, ν' ἀποκαλῆται τὸ παρὸν νομοσχέδιον ὡς περὶ διατηρήσεως τοῦ ἀκεραίου θεσμοῦ τοῦ Ἀρείου πάγου, ἐνῷ τὸ ἀνώτατον δικαστήριον διὰ τῆς προτεινομένης μεταρρυθμίσεως καταβιβάζεται εἰς λίαν ὑποδεέστερον βαθμὸν. Τί ἄλλο δηλοῖ ἡ νομοθετικὴ ἐπέμβασις πρὸς αὐθεντικὴν ἐρμηνείαν, ἢ ὅτι τὸ ἀκυρωτικὸν στερεῖται τῆς δεύσης ικανότητος πρὸς ἐρμηνείαν νόμου, ἀμα οὕς ἰσοβάθμια δικαστήρια τῆς οὐσίας δὲν συμφωνήσωσι μετ' αὐτοῦ; Ἐν-ὅσῳ τὰ κατώτερα δικαστήρια μεμονωμένως ἀντιτάσσονται, ὁ νομοθέτης ἡρεμεῖ, ἀμα ὅμως δύο ἐξ αὐτῶν ἐν τῇ αὐτῇ δίκῃ ἀντιλέξωσι, διακόπτει ὁ νομοθέτης τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ τοῦ ἀνωτάτου δικαστηρίου, ὡς οὐδὲν λογιζόμενος τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὴν ὑπεροχὴν, ἣν εἰς αὐτὸ ἀπέδωκεν, ἐπιβάλλων δὲ σιωπὴν, διότι δὲν εὕρισκει τὸ ἀνώτατον δικαστήριον ἀνάλογον πρὸς ὃν ἔλαχε προορισμὸν, καὶ διότι τὴν ἀντιλογίαν οὗο δικαστηρίων τῆς οὐσίας ἰσοβάθμων δὲν θεωρεῖ

κατωτέραν τῆς γνώμης τοῦ ἀνωτάτου δικαστηρίου, ἀναλαμβάνει αὐτὸς συνάμα τὰ τε δικαστικὰ καὶ τὰ νομοθετικὰ καθήκοντα.

Ἄν ὅμως, ὡς ἤδη γίνεται, ἐπέτρεπεν ὁ νομοθέτης εἰς τὸν Ἄρειον, Πάγον μετὰ δύο ἀναιρέσεις, νὰ δικάσῃ τὴν οὐσίαν, ἀποχρώντως βασανισθεῖσαν, δὲν ἤρχοντο ἐκ τοῦ ἴσου τὰ κατώτερα δικαστήρια, καὶ ἡ φαινομένη ἀντινομία δὲν ὑπῆρχεν.

Ἀλλὰ θέλουσιν εἰπεῖ, ὅτι διὰ τῆς αὐθεντικῆς ἐρμηνείας τέμνεται διὰ παντός ἡ ἀντινομία, μὴ δυναμένη πλέον ν' ἀναφανῇ, ἐνῷ διὰ τῆς ἀποφάσεως τοῦ Ἄρειου Πάγου ἀπλῶς ἐκμηδενίζεται ἐναντία ἀπόφασις κατωτέρου δικαστηρίου, δυναμένου ἐν ἄλλῃ οἰκῇ ν' ἀποφανῇ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον.

Καὶ τοῦτο, ὡς νομίζω, ἀποτελεῖ μέρος τῆς σειρᾶς τῶν ἀπατηλῶν σκέψεων, ἐξ ὧν ἐπήγαγε τὸ νομοσχέδιον. Μήπως καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐρμηνευτικοῦ νόμου δὲν ὑπόκειται εἰς ἀμφισβήτησιν ἡ ἀκριβὴς ἐννοία, ὅπως παντός ἄλλου νόμου; Τοιαῦται αὐθεντικαὶ ἐρμηνεῖαι κατὰ τὴν ἐφήμερον ὑπεροχὴν κόμματος εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ φέρωσι τῆς καταγωγῆς αὐτῶν τὰ ἔχνη, ἅτινα τὸ ἥττηθὲν κόμμα, ἅμα ὡς ὑπερισχύσῃ, θέλει φροντίσει νὰ ἐξαλείψῃ ὡς βεβήλωσιν τῆς δικαιοσύνης. Ἀντὶ τοιουτοτρόπως ν' ἀμφιπαλαντεύηται ἡ νομολογία κατὰ τὰς κρίσεις τῶν δικαστῶν, ὥς ἐν ταῖς αἰτιολογίαις τῆς ἀποφάσεως ἐκθέτουσι πρὸς ἔλεγχον καὶ ἐπιστημονικὴν ἀνάλυσιν, μέλλει νὰ κυρατίζεται ἡ νομοθεσία καὶ αὐτὴ συνακολουθοῦσα τὸν πολιτικὸν σάλον, πρὸς πλήρη ἀναστάτῳσιν τῶν πνευμάτων.

Ἐκρίνα περιττὸν νὰ λαλήσω περὶ τῆς αὐξήσεως τῆς ἐργασίας τοῦ Ἄρειου Πάγου δικάζοντος ἐνίοτε καὶ τὴν οὐσίαν μετ' ἀναιρέσεων. Δὲν ἐνόμισα, ὅτι δύναται νὰ δικαιολογηθῇ μεταρρυθμίσις σπουδαίου θεσμοῦ, ἀπλῶς πρὸς ἐλάττωσιν ἐργασιῶν. Διὰ νὰ ἐπαρκῇ τὸ δικαστήριον εἰς ὅλα τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἄλλως προβλέπει ὁ νομοθέτης. Ὅταν ὁ ὑπάρχων ἀριθμὸς τῶν δικαστῶν δὲν εἶναι ἀποχρῶν, προστίθενται πλείονες, διότι ἄλλως ἡ ἀφαιρουμένη ἀπὸ τοῦ Ἄρειου Πάγου ἐργασία μεταφέρεται εἰς τὰ ἐφετεῖα, ἅτινα σήμερον καθυστεροῦσι πολὺ πλεον τοῦ Ἄρειου Πάγου.

Ἐκ τούτων συνάγομεν, ὅτι οὔτε ἡ ἀρχή, ὅτι ὁ Ἄρειος Πάγος οὐδέποτε δικάζει οὐσίαν, εἶναι παρ' ἡμῖν ὠφέλιμος, οὔτε ἡ ἀνάμιξις τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας εἰς τὰ δικαστικὰ λυσιτελεῖς.

ΠΕΡΙ ΕΘΙΜΩΝ(*)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ὅστις ἐπιθυμεῖ νὰ ἔχῃ τὸν ἐκφραστικώτερον χαρακτήρα τῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀρχαιότητος καὶ τοῦ νέου, δὲν δύναται νὰ ἐκλέξῃ τι προφανέστερον καὶ βιζικιώτερον ἀπὸ τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὰ ἔθιμα. Ἡ ἀρχαιότης ὅλη εἶναι αὐστηρῶς καὶ ἐμμύως προσηλωμένη εἰς τὴν παράδοσιν, εἰς τὸ πάτριον καὶ ἀνέκαθεν ὑπάρχον, τὸ ὁποῖον εἰσέγαγον οἱ θεοί. Δὲν εἶναι μόνον τὸ ἔμφυτον σέβας πρὸς τὴν γηραιάν σοφίαν, εἶναι ὅλος ὁ τύπος καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἀνατροφῆς, ἥτις εἰς τὸ ἥδη κείμενον καὶ προϋπάρχον ἔχει τὴν στερεάν καὶ ἀμετακίνητον βάσιν της. Κάθε ἀνάπτυξις εἶναι κατὰ προσθήκην, ὅχι νεωτερισμός, ἀλλὰ ἐξομείωσις, προσαυξήσις κατὰ τὸν νόμον τῆς ὁμογενείας, καὶ εἰς τοῦτο συνίσταται τὸ πλαστικόν.

Ἐξ ἐναντίας τώρα ἴσως εἶναι ἀνάγκη νὰ ζητήσῃ τις συγγνώμην, φέρων εἰς τὸ μέσον περὶ ἐθίμων συζήτησιν, δι' ἣν δὲν ἐμέτρησε τὸν ἐπικείμενον κίνδυνον. Σήμερον κάθε πρόοδος εἶναι ἐπανάστασις (révolution), μεταβολὴ τῆς βάσεως, ἥτις καὶ αὕτη ἔγινε κινητή.

Εἶναι τάχα προτέρημα, εἶναι ἐλάττωμα τοῦ πολιτισμοῦ μας;— ἴσως τοιουτοτρόπως τὸ πρόβλημα μας βοηθεῖ εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ ἰδίου ἑαυτοῦ μας, καὶ δὲν κινδυνεύει πλέον νὰ εἶναι ἀπηρχαιωμένον.

Αἱ σχετικαὶ ὠφέλειαι καὶ βλάβαι μὲ τὴν ἐσχάτην ἀκρίβειαν τῆς στάθμης (cum grano salis) ἀντιτιθέμεναι, δὲν δίδουν κανὲν ἀποτέλεσμα, διότι ἐκάστη αὐτῶν ἔχει σχέσιν πρὸς ἄλλο τι καὶ μεταξὺ των δὲν ὑπάρχει κοινὸν κριτήριον. Ποία εἶναι λοιπὸν ἡ ἀπόλυτος σύγκρισις;

Ἡ ἀρχαιότης, ἀκολουθοῦσα πιστῶς τὸ παραδεδομένον καὶ παρ-
παθοῦσα μὲ ζηλότυπον προσοχὴν νὰ μὴ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὸν ἀρμονικὸν σύν-

(*) Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ «Βύρτενβεργ» τῆς Ἑλληνικῆς Νομολογίας» (Παραρτ. Θέμιδος), τόμ. Γ', σ. 273 (1847).

δεσμὸν τῆς, ἥτο δεσμευμένη ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς, καὶ δὲν ἡδύνατο νὰ θώσῃ λόγον περὶ τοῦ ἑαυτοῦ τῆς. Τὸ ἀφρηρημένον ἀξίωμα καὶ ἡ γενικὴ ἀρχὴ ὑπερέβαινον τὰς δυνάμεις τῆς, διότι δὲν δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν περὶ τοῦ πράγματος, χωρὶς νὰ εἴμεθα ἐλεύθεροι αὐτοῦ, ἀνῶτεροί του καὶ ἐπιβλέποντες αὐτὸ πανταχόθεν. Ἀνεξαρτήτως τοῦ πράγματος, τὸ ὅποῖον ἐρευνῶμεν, πρέπει νὰ εἴμεθα ἐφωδιασμένοι μὲ τὴν νόησιν, ἥτις δύναται εἰς τὸν ἑαυτὸν τῆς νὰ προσδιορίσῃ τὴν ἀλήθειάν τῆς, διὰ νὰ συγκρίνῃ μετὰ ταῦτα μὲ αὐτὴν τὴν ἐξωτερικὴν ὑπαρξίν. Κατὰ τὸν πολιτισμὸν τῶν ἀρχαίων δὲν ἦτο λοιπὸν ἡ ἀλήθεια ἐσωτερικὴ εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἄμεσος ἀνατροφή, ὁ ἐξωτερικὸς σύνδεσμος τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Μὲ αὐτὸν ἦτο τις σύμφωνος, ἐνόσφῃ ἡ εὐτυχὴς ἐξακολούθησις του δὲν ἔδιδεν ἀφορμὴν εἰς τὸ νὰ συγκεντρωθῇ ἡ συνείδησις εἰς τὴν ἀτομικὴν σκέψιν. Ἐκτοτε ὅμως ἐσχωρεῖ ἡ διάλυσις.

Τοῦ νέου πολιτισμοῦ εἶναι νὰ γίνῃ ἡ ἀρχὴ του ἐσωτερικὴ εἰς τὸ ἄτομον αὐτό, νὰ εἶναι δικαίωμα καὶ ἱερά του ἀπαίτησις ν' ἀποκτήσῃ ὅ,τι νοεῖ ὡς τὴν τελειότητά του. Αὐτὴν ἔχει τὸ θεῖον παράδειγμα, ἐνοικοῦν εἰς τὴν συνείδησιν ἐνὸς ἐκάστου, ἐγγυώμενον τὴν σωτηρίαν του καὶ ἐνανθρωπίζον τὸ ὑπεράνθρωπον. Ἡ τάσις τούτου τοῦ πολιτισμοῦ θέλει εἶναι τοιοῦτοτρόπως ἀδιάκοπος συζήτησις, ὅχι πλανωμένου νοός, ἀλλ' ἀδιακόπως ἀπολαμβάνοντος τὸν ἑαυτὸν του, τὸν ὅποῖον ἀναπτύσσει· διὰ τοῦτο ὅμως πρέπεινὰ νοῆ καὶ εἰς συνεχῇ ἀντίθεσιν πρὸς τὸ παρελθὸν ἀναγεννᾷ τὸν ἑαυτὸν του διὰ τῆς καθημερινῆς ἐρεύνης του, διὰ νὰ εἶναι ἐσωτερικῶς σύμφωνος καὶ αὐτὴ καὶ μόνῃ ἡ ἱκανοποίησις ἀρκεῖ, διότι ὑπὸ τὸ σχῆμα τοῦ ἐκπαλαί ἰσχύοντος δὲν δύναται νὰ ἔχῃ τὴν ἀλήθειαν, ἥτις εἶναι ἰδική του καὶ ὡς τοιαύτη μόνον εἶναι καὶ ἀλήθειά του.

Ἡ συνέπεια τούτου εἶναι πολὺ μεγάλη, ἀπέραντος. Ἡ ἀλήθειά του δύναται νὰ εἶναι καὶ ἄλλοῦ παρά εἰς τὴν ἁμεσὸν του συνήθειαν, εἶναι παγκόσμιος, ὅχι τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ἔθνους, ἀλλὰ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἀφοῦ εἰς τὸν ἄνθρωπον καθ' ἑαυτὸν ἀνήκει.

Ὁ πολιτισμὸς, ὅστις ἐξακολουθεῖ ὅπως ἀνέκαθεν ἐσχηματίσθη, εἶναι ἀποκλειστικὸς καὶ ὅταν, καθὼς ἐπομεν, συνίσταται εἰς τὸν ἐξωτερικὸν σύνδεσμον τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, εἶναι ἐχθρὸς τῆς ἐπιμύλειας, διὰ τῆς ὑποίας φοβεῖται μὴ μιανθῇ ἡ καθαριότης του.

Ὅπου ὁμως συζητεῖται ἡ ἀφηρημένη ἀρχή, ἥτις δεσπόζει ἀπεριορίστως, σκεπάζονται τὰ χάσματα, τὰ ὅποια διέχουν τὰ ἔθνη καὶ χωρίζουν τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον. Ἡ ἀφηρημένη ἀρχὴ ἐλευθέρως ἐνεργοῦσα διὰ τῆς πεποιθήσεως καὶ ἀπειθυνομένη πρὸς τὴν νόησιν, δὲν ὑπόκειται εἰς τινὰ κίνδυνον, διότι εἶναι πάντοτε ἐντὸς τοῦ στοιχείου της, τὸ ὅποιον εἶναι ὁ ὀρθὸς λόγος.

Ἄλλ' ἕνεκα τούτου ἔπαυσαν αἱ ἐθνικαὶ διαφοραὶ καὶ οἱ ἐθνικοὶ χαρακτῆρες ; ἐκεῖνος ὁ ἠθικὸς σύνδεσμος, ὅστις ἐνώνει τοὺς ἀνθρώπους εἰς μίαν τύχην καὶ ἀνεπαισθήτως συλλαμβάνων τὸ ἄτομον πανταχόθεν, τὸ μορφώνει πρὸς τὴν ὅλην κοινωνικὴν συμβίωσιν, δύναται νὰ ἐκλίπη, ἐνῶ δι' αὐτῆς τῆς μορφώσεως συμμετέχει ἕκαστος, χωρὶς κόπον, εἰς ὅλην τὴν ἀποκτηθεῖσαν ἀνάπτυξιν, διότι μεταδίδεται εἰς αὐτὸν διὰ οἰκείου ὀργάνου, μὲ τὸ ὅποιον εἶναι εἰς ἐντελῆ ταυτότητα ;

Τοῦτο εἶναι τὸ δεινὸν πρόβλημα τῆς ἐποχῆς μας καὶ τῆς ἐξαιρετικῆς μας καταστάσεως. Διὰ μιᾶς εἰσερχόμενοι ἐντὸς τῶν πεπολιτισμένων ἐθνῶν, κατὰ τὸν τύπον τῶν ὁποίων κοινωνικῶς ῥυθμιζόμεθα, τὸ πρῶτον ζήτημα εἶναι ἂν μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἡμῶν ὑπάρχῃ ἡ πνευματικὴ συγγένεια, ὥστε νὰ μὴ περιπέσωμεν εἰς ἀντιφατικὴν μὲ τὸν ἑαυτὸν μας κατάστασιν. Ὅσονδῆποτε καὶ ἂν κατασταθῇ ἐπιδεκτικὴ ξένης διδασκαλίας ἡ ἐθνικὴ ἀνατροφή, ποτὲ δὲν θέλει ἀποσβεσθῇ, διότι εἶναι ἐν ἀτμοσφαίρᾳ, εἰς τὴν ὁποίαν ἕκαστος ἀναπνέει, καὶ διὰ τῆς ὁποίας συνθλῶνται αἱ ἀκτῖνες τοῦ πολιτισμοῦ μέχρι τοῦ ἀτόμου. Μόνῃ ἡ ἐθνικὴ ἀνατροφή ἐλευθέρως ἐνεργεῖ, κατ' ἰδίαν ἀνάγκην καὶ αὐτομάτως. Αὕτῃ μόνῃ γνωρίζει τὸ μυστήριον τῶν πραγματικῶν ἀναγκῶν καὶ ἐνώπιόν της ὑποτάσσονται ὅλα, διότι ἔχει τὸ μέτρον τῆς αὐταρκειᾶς της. Ὑπερέβαινε βεβαίως τὰ ὅριά της ἡ κοσμοπολιτικὴ τάσις τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἥτις ἤθελε νὰ ἐξαφανίσῃ κατὰ κράτος ὅλας τὰς προλήψεις τῆς ἐθνικῆς ἀνατροφῆς, καθὼς τὰς ἐνόμιζε. Τρσοῦτῳ μᾶλλον κατόπιν αὐτῆς κατέγεινεν ἡ ἐπιστήμη εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ ποικίλου θεάματος τῶν ἐθνικῶν χαρακτῆρων, οἵτινες εἰς τὸ σύνολόν των ἀποκαλύπτουν τὴν ἀνωτέραν ἀνάγκην καὶ τὸ κυβερνῶν πνεῦμα ἑκάστου λαοῦ, κατὰ σειρὰν ὁμως ἐκθέτουν τοὺς διαφόρους βαθμοὺς τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἐπὶ κορυφῆς τοῦ ὁποίου πάντοτε εὐρίσκεται τὸ ὑπερέχον κατὰ τὴν πνευματικὴν μόρφωσιν.

Πρὸς ἐξέτασιν ὧν τούτων τῶν ζητημάτων ἡ ἔρευνα τῶν ἐθίμων μας, ὅσον εὐτελὴ καὶ ἂν εἶναι τὰ διδόμενά των, εἶναι τὸ κύριον. Διὰ τῶν ἐθίμων μαρτυρεῖται ἡ ἠθικὴ κατάστασις, ὅπως διὰ τῶν κοινῶν τύπων γενικῶν καὶ ἀφηρημένων χαρακτηρισμῶν εἶναι ἀδύνατον νὰ γίνη. Διὰ τούτων δὲν δυνάμεθα ποτὲ ν' ἀποκτήσωμεν τὴν βεβαιότητα καὶ τὴν συγκεκριμένην ἀκρίθειαν τοῦ θετικοῦ παραδείγματος. Ἄλλ' ἐτι μᾶλλον τὰ ἔθιμα μᾶς ἐγγυῶνται τὴν ἀλήθειάν των, διότι εἶναι τὸ προϊόν τῆς ἐκουσιότητος, ἐνῶ οἱ γενικοὶ χαρακτηρισμοὶ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν εὐφυΐαν τοῦ παρατηρητοῦ, ὅστις πολλάκις ζωγραφίζει τὴν εἰκόνα κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν του.

Ἐπρεπε πρῶτον νὰ ἐκτεθοῦν τὰ ἔθιμα καὶ κατόπιν ὡς τὸ ἐξαγόμενον τῆς ἐρεύνης νὰ γίνη περὶ αὐτῶν λόγος. Ἄλλ' εἶναι ὀλίγα ὅσα συνήχθησαν, ὥστε ἐνόμισα κάλλιον νὰ ὁμιλήσω εἰς τὴν εἰσαγωγὴν περὶ αὐτῶν, διὰ νὰ συστήσω τὸν μικρὸν ἀριθμὸν των εἰς τὴν προσοχὴν τοῦ κοινοῦ, τῆς ὁποίας εἶναι ἄξια.

Εἰς οὗο κεφάλαια δυνάμεθα νὰ διαιρέσωμεν τὰς περὶ αὐτῶν παρατηρήσεις, πρῶτον τὴν ἱστορικὴν των καταγωγὴν καὶ δεύτερον τὴν περὶ αὐτῶν κρίσιν. Ἡ ἱστορικὴ καταγωγὴ ἤθελεν εἶναι περιττή, ἂν ἡ συχνὴ μεταβολὴ κατακτητῶν δὲν ἔκαμνεν ἀναγκαίαν τὴν ἐξέτασιν τῆς σχέσεώς μας πρὸς ἕκαστον αὐτῶν.

Ἡ συλλογὴ, ἣτις ἔγινεν ἐπὶ Μάουερ, καὶ ἣτις ἐνταῦθα ὑπόκειται ὡς βάσις, δὲν ἔδωκε περίεργα ἀποτελέσματα εἰμὴ μόνον ὡς πρὸς τὸ δίκαιον τῆς οἰκογενείας καὶ ταῦτα μόνον ἐμπεριέχονται ἐνταῦθα μὲ ὀλίγας τινὰς ἐξαίρέσεις. Ἡ ἰδιοκτησία κανονιζομένη ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ τὸ ὁθωμανικὸν δίκαιον δὲν ἠδύνατο νὰ ἀκολουθήσῃ ἴδια ἔθιμα. Τὰ συναλλάγματα δὲν ἠδύνατο ἐπίσης νὰ ἀναπτυχθοῦν διὰ τὴν ἀπλότητα τῶν σχέσεων καὶ τὴν καλὴν πίστιν, ἣτις προήδρευεν εἰς αὐτά. Ἀλλὰ τὸ δίκαιον τῆς οἰκογενείας εἶναι σημαντικώτερον, διότι διέπεται ἀπὸ ἠθικὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας ὁ χριστιανισμὸς ἐκαθάρισεν. Αὐτὰ εἶναι τὸ κυριώτερον θεμέλιον τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, αἵτινες ἐγχαραττόμεναι ἐνωρὶς εἰς τὸν καθ' ἕκαστον, σχηματίζουν τὴν βάσιν τῆς ἀνατροφῆς του καὶ οἰδοῦν τὴν στερεὰν διεύθυνσιν εἰς τὸ φρόνημά του. Εἰς δεινὰς ἡμέρας σκληροῦ ζυγοῦ ἢ οἰκογένεια εἶναι τὸ μόνον ἄσυλον καὶ ἡ μόνη παρηγορία. Εἰς τὸν κόλπον τῆς ἀπολαμβάνει τοῦλάχιστον τὸ αἶσθημα τῆς ἀγάπης ἐκείνος, ὅστις ἐκτὸς αὐτοῦ ἀπαντᾷ τὴν

ἀσπλαγχνίαν. Ἡ περὶ τῆς οἰκογενείας πραγματεία συνίσταται εἰς τὴν συγκρότησιν αὐτῆς (διὰ τοῦ γάμου), εἰς τὴν διάρκειάν της (τὴν πατρικὴν ἐξουσίαν) καὶ εἰς τὴν διάλυσιν (τὴν ἐπιτροποκηδεμονίαν καὶ τὸ κληρονομικὸν δίκαιον). Αὕτη ἡ διαίρεσις περιλαμβάνει τὴν οἰκογενεῖαν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους καὶ εἶναι ἐπομένως ἡ ἐντελεστέρα (1).

Δὲν εἶναι διόλου ἀδιάφορος ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ γάμος τελεῖται. Εἰς τὴν τέλεσιν ἐμπεριέχεται ἡ ἔκφρασις τῆς σημασίας του, ἥτις μέλλει νὰ μετακοινωνῇ εἰς τὴν συνείδησιν τῶν συναπτομένων εἰς τὸν δεσμόν τῆς ἐνότητος. ὁ χριστιανισμὸς προσέθετε διὰ τοῦτο τὴν ἐκκλησιαστικὴν τέλεσιν, θεσπισθεῖσαν διὰ τῶν Αὐτοκρατόρων (2). Ἀλλ' ὅταν ἡ ζωὴ ἐνὸς λαοῦ συγκεντρώνηται εἰς τὴν οἰκογενεῖαν, τρόπον τινα ἀποσυρμένη, περιστοιχίζεται ὁ γάμος μὲ ἄλλας τελετάς, αἵτινες χρησιμεύουν ὡς ἀφορμὴ εὐθυμίας, διὰ τῆς ὁποίας διακόπτεται τὸ σκυθρωπὸν τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Τοιαῦται πανηγυρίσεις παντός εἶδους εἶναι γνωστὸν ὅτι ὑπάρχουν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ κατὰ δυστυχίαν εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ συναθροισθοῦν. Ἴσως δι' αὐτῶν ἠθέλωμεν ἀνακαλύψει συγγενείας καὶ ἀντηχήσεις, ὁποίας διόλου δὲν φανταζόμεθα καὶ ἡ ἱστορία ἠδύνατο νὰ εὕρῃ φωτεινὰ ἔχνη εἰς τόσον πυκνὸν σκότος. Τοῦλάχιστον ἡ τεχνικὴ περικόσμησις τοῦ γάμου ἤθελε μᾶς πληροφορήσει περὶ τῆς εὐφυίας τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον μόνον ἀνήκει ἡ ἐφεύρεσις.

Ἡ σχέσις τῆς περιουσίας μετὰ τῶν συζύγων διόλου δὲν μετεηλλάχθη· ἔμεινε τοῦτέστιν ἡ προικὴ διοικήσις. Ἡ κοινοκτημοσύνη, ἥτις εἶναι τοῦ γερμανικοῦ χριστιανισμοῦ, δυσκόλως εἰσάγεται εἰς λαοὺς, οἵτινες ὑπολογίζονται μὲ ἀκρίθειαν καὶ τοῦτο δὲν εἶναι τὸ προτέρημα, τοῦ ὁποίου στερούμεθα. Μόνον εἰς τὴν Ἀνω Σύρον, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἀνήκουν εἰς τὸ δυτικὸν δόγμα, ἀπαντῶμεν τὴν

(1) Εἶναι λυπηρὸν ὅτι μέχρι τοῦδε οἱ συγγραφεῖς δὲν συνῆλθαν εἰς συνεχῆ πραγματεῖαν ὅσα ἀφορῶσιν εἰς τὴν οἰκογενεῖαν, φωτιζόμενοι ἀπὸ τὴν κοινὴν εἰς αὐτὰ ἀρχὴν τοῦ ἡθικοῦ των σκοποῦ. Οἱ νεώτεροι συγγραφεῖς Γερμανοὶ καὶ Γάλλοι ἐκφράζονται ἤδη περὶ τῆς ἀνάγκης ταύτης.

(2) Πρὶν ὅσον ὑπῆρχε μόνον ὡς ἐλευθέρᾳ συνήθεια. Αἱ διατάξεις τῶν Αὐτοκρατόρων εἶναι ἡ Νεαρά 89 τοῦ Λέοντος (ἥτις εἶναι τοῦ 8' αἰῶνος) καὶ ἡ νεαρά 9' τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ ἐν ἔτει 1118. Ἰδε τὸν πρόλογον εἰς τὸ Σχεδιάσμα τοῦ Βεϊνερ, μεταφρασθὲν παρὰ τοῦ συγγρ. Ἀθῆν. 1840, ὅπερ δημοσιεύεται παρακατῶν.

κοινοκτημοσύνην, μολονότι εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἔγεινεν εἰσέτι Ἑλληνική.

Οὐδεμιᾶς ἀξίας δὲν εἶναι ἡ ἐλευθερία, ἥτις δίδεται εἰς τοὺς συζύγους κατὰ τινὰς τοπικὰς συνθελίας, νὰ ἐκποιοῦν κοινὴ συναινέσει τὰ προικῶα. Αὕτη χρεωστεῖται εἰς τὴν ἑλλειψιν δικαστηρίων ἐθνικῶν, ὥστε περὶ τούτου δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ ἰδίως λόγος. Πολὺ σημαντικὰ ἐξ ἐναντίας εἶναι ὅσα εὐρίσκομεν ἔθιμα περὶ τῆς πατρικῆς ἐξουσίας.

Κατὰ τὸ ἀρχαιότερον ῥωμαϊκὸν δίκαιον ἡ μήτηρ ὄχι μόνον ἀπεκλείετο μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς ἀπὸ τὴν ἐπιτροπείαν, ἀλλ' ἐν γένει ὅλαι αἱ γυναῖκες ὑπέκειντο ὑπὸ ἐπιτροπείαν (*tutela muliebris*). Ἀφοῦ ἀπηλλάχθησαν ἀπὸ ταύτης, οἱ χριστιανοὶ αὐτοκράτορες, ἀκολουθοῦντες τὰς ἡθικωτέρας ἀρχὰς τῆς οἰκογενείας βαθμηδὸν ὑπὸ τινὰς ὄρους, ἐπέτρεψαν εἰς τὴν μητέρα, καὶ ἐν ἑλλείψει αὐτῆς, εἰς τὴν μάμμην τὴν ἐπιτροπείαν τῶν τέκνων καὶ ἐγγόνων των. Ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἴσχυον αἱ ἐξῆς ἀρχαί.

Ἡ μήτηρ καὶ ἡ μάμμη δύνανται νὰ ζητήσουν τὴν ἐπιτροπείαν, ὅταν ὁ πατὴρ δὲν διέταξεν ἄλλως εἰς τὴν διαθήκην του⁽¹⁾, χωρὶς ν' ἀποκλειῶνται ὅμως διὰ τῶν νομίμων καὶ διοριζομένων ἐπιτρόπων⁽²⁾, Πρέπει νὰ ὑποσχεθῶν ἐγγράφως ἐνώπιον τοῦ δικαστοῦ ὅτι θέλουν διατηρήσει τὴν χηρείαν⁽³⁾, νὰ παραιτηθῶν τοῦ βελλεϊανίου δόγματος⁽⁴⁾ καὶ νὰ καθυποβάλουν γενικῶς τὴν περιουσίαν των εἰς ὑποθήκην⁽⁵⁾. Ὅταν συγκρίνωμεν τὸ σύστημα τοῦτο, τὸ ὅποιον διετηρήθη μέχρι τοῦ Ἀρμενοπούλου⁽⁶⁾, μὲ τὰ ἔθιμά μας, εὐρίσκομεν σημαντικὴν διαφοράν. Ἀφίνω κατὰ μέρος τὴν ἐκφρασιν τῶν ἐκθέσεων, ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς ἡ ἐξουσία μεταβαίνει εἰς τὴν μητέρα διαμένουσαν χήραν. Ὑπάρχει ἄλλο τι πολὺ πλέον σημαντικό, καὶ τὸ ὅποιον δὲν εἶναι πλέον τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου. Κατὰ

(1) Νεαρά 118, κεφ. 5.

(2) Αὐτῶν καὶ Νεαρ. 22, κεφ. 40.

(3) Νεαρά 22 κ. 38, 46. Νεαρά. 94. Νεαρ. 155. Ὅχι πλέον ἐνόρκως κατὰ τὴν Νεαράν 94.

(4) Νεαρά 94. Νεαρά 118, κ. 5.

(5) Νεαρά 94, κεφ. 1. Ἰδε περὶ τούτων Rudolf, Vormundschaff. § 34.

(6) Βιβ. Ε', κεφ. α'. § 19, 20, 43, 51.

διαφόρων τόπων ἔθιμα (Καλάβρυτα, Λεβαδεία, Περαιχώρα, Μύκονος κτλ.) ἡ μήτηρ ἔχει περιπλέον τὴν ἐπικαρπλίαν τῆς περιουσίας τοῦ συζύγου της. Κάθε ἀμφιβολία περὶ τοῦτου διασκειδάζεται διὰ τῶν γραπτῶν ἐθίμων Θήρας καὶ Ἀνάφης (1). Τὰ ἄρθρα 61 καὶ 37 τὸ λέγουσι ῥητῶς, ὅτι ἡ γυνὴ διανέμει τὴν περιουσίαν τοῦ ἀποθανόντος συζύγου της εἰς τὰ τέκνα της, καὶ ὅτι ἔχει τὴν ἐπικαρπλίαν τῶν ὧσων ὁ σύζυγός της εἶχε λάβει παρὰ τῶν γονέων τοῦ ἐπὶ τοῦ γάμου, ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἐνὸςω διαμένει εἰς τὴν τιμὴν τοῦ συζύγου της. Περὶ τοῦ κληρονομικοῦ δικαίου τῶν συζύγων θέλομεν ὁμιλήσει κατόπιν, κατὰ τὸ παρὸν ὅμως ἐξάγομεν ὅτι ἡ ἐξουσία τῆς μητρὸς εἶναι πλέον παρὰ ἐπιτρόπου, εἶναι ὅπως ἡ πατρικὴ ἐξουσία, καὶ τοιούτον παράδειγμα εὐρίσκομεν μόνον εἰς τὰ ἔθιμα τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, ἰδίως εἰς τοὺς ἐν Ἱεροσολύμοις θεσμοὺς (assises de Jérusalem). Εἰς ἐκείνους τῆς δευτέρας τάξεως (assises de la baisse court) λέγεται ὅτι ἡ γυνὴ εἶναι ὁ καθ' αὐτὸ κληρονόμος τοῦ ἀνδρός, καὶ τοι ὑπαρχόντων τέκνων (2).

Οἱ Λατῖνοι Αὐτοκράτορες μετέφερον τοὺς θεσμοὺς τῶν Ἱεροσολύμων εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μέ τινας τροποποιήσεις, αἵτινες ἐν τούτοις δὲν μετέλλαξαν τὰ δικαιώματα τῆς μητρὸς (3).

Ἄν ἐξακολουθήσωμεν τὴν αὐτὴν ἔρευναν εἰς τὰ γαλλικὰ ἔθιμα, τῆς ἀρχαιοτέρας ἐποχῆς, εὐρίσκομεν τὰ αὐτὰ στοιχεῖα. Ἡ μήτηρ, ὡς καθε ἐπίτροπος (baillistre), διαχειρίζεται τὴν περιουσίαν, χωρὶς νὰ ὀφείλῃ λόγον (4). Κατόπιν ὅμως εἶναι σχεδὸν γενικὸν τῆς Γαλλίας ἔθιμον, ὅπου δὲν ἴσχυεν ὁ γραπτὸς νόμος (5).

Πόση ὁμογένεια ὑπάρχει μεταξὺ τούτων ὅλων κἀνεῖς δὲν δύναται νὰ ἀρνηθῇ, οὔτε νὰ ὀνομάσῃ ἐπιτετηδευμένον συνδυασμὸν τὴν παράθεσιν των. Ἡ κοινὴ ἀρχὴ εἶναι ὅτι ἡ οἰκογένεια συγκροτεῖται ἀπὸ τὸν πατέρα καὶ ἀπὸ τὴν μητέρα καὶ ἂν ἐκεῖνος ἔχῃ τὴν πλήρη ἐξου-

(1) Εἶναι πιθανὸν ὅτι γραφόμενα τὰ ἔθιμα ταῦτα κατὰ τι μετεπλάσθησαν.

(2) Art. CLXXXIII. Car ce dit la loi et l'assise du réaume de Jérusalem, que nus hom n'est si dreit heir au mort come est sa feme épouse. Ἐκδοσις τοῦ Kausler, Stuttgart 1839.

(3) Εἶναι ἀπὸ τὰ 1204 μέχρι 1261. Lib. const. imp. Rom. cap. 38.

(4) Laurière, glossaire du droit français p. 112. Etablissements de St. Louis I. cap. 18.

(5) Kliment, études sur les coutumes p. 120 et suiv.

σίαν ἐνόσω ζῇ, ὡς τὸ ἐνεργητικώτερον μέρος της, μετὰ τὸν θάνατόν του τὸν διαδέχεται ἡ μήτηρ, ἥτις δὲν θέλει ἀπομακρυνθῇ τῶν τέκνων της διὰ λόγους διατηρήσεως τῆς περιουσίας καὶ εἰς τὴν διαχειρίσιν της τὸ μητρικὸν αἶσθημα, εἰς τὸ ὅποιον διδεται τοιαύτη ἱκανοποίησις, θέλει τὴν φωτίσει. "Ὅσον καὶ ἂν ἀπαιτοῦνται νέοι περιορισμοὶ κατ' ἐκείνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἡ ἀρχὴ ὅμως ἀφηρημένως θεωρουμένη εἶναι ἀληθὴς καὶ γνησία, μολονότι ἐδῶ εὐρίσκωμεν τὴν πρώτην καὶ ἐπομένως ἀπροφύλακτον ἔκφρασιν της.

Τὸ ἄλλο ἀξιοσημείωτον, τὸ ὅποιον προσφέρει ἡ πατρικὴ ἐξουσία, εἶναι τὸ τέλος της. Κατὰ τὸ ῥωμαϊκὸν δίκαιον ἡ πατρικὴ ἐξουσία ἦτο ἐσχηματισμένη κατὰ τὸν τύπον τῆς ἰδιοκτησίας· ὁ πατὴρ ἦτο κύριος τῶν τέκνων του ἐφ' ὅρου ζωῆς. Καθὼς τις ὅμως δύναται νὰ ἐκποιήσῃ ἐκεῖνο, τοῦ ὁποίου εἶναι κύριος, τοιοῦτοτρόπως ἡδύνατο νὰ ἀποξενωθῇ τῶν τέκνων του διὰ τῆς χειραφεσίας. Ἡ μόνη μετριάσις, τὴν ὁποίαν ἡδυνήθη νὰ εἰσαγάγῃ ὁ Ἰουστινιανός, ἦτο τὸ χρημάτιον (*peculium adventitium*), ὅτι τουτέστιν ὁ πατὴρ χαίρει μόνον τὴν ἐπικαρπίαν τῆς περιουσίας, τὴν ὁποίαν τὰ τέκνα ἀπέκτησαν ἄλλοθεν ⁽¹⁾.

Ἐπὶ τέλους ὁ Αὐτοκράτωρ Λέων ὁ σοφὸς εὐκόλυνε τὰ μέσα τῆς χειραφεσίας, χωρὶς καὶ αὐτὸς νὰ θέσῃ τέλος εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ πατρός, ἐνόσω ζῇ. Ἐάν, λέγει, ὁ πατὴρ δὲν ἐναντιοῦται ν' ἀποκατασταθῇ ὁ ὑπεξούσιος χωριστά, ὅστις ὑπερέβη τὴν ἡλικίαν τοῦ γάμου, θεωρεῖται τοῦτο ὡς σιωπηρὰ χειραφεσία ⁽²⁾. Ὁ Λέων μένει πάντοτε ἐντὸς τῆς ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς, μολονότι τὴν φέρει εἰς τὸ ἐσχατὸν ὄριον. Διότι, ἂν ὁ πατὴρ θέλῃ νὰ ἐναντιωθῇ, ἡ πρᾶξις τοῦ υἱοῦ θέλει εἶναι ἀνωφελής, καὶ εἰς μάτην προσπαθεῖ νὰ γίνῃ αὐτεξούσιος, ἂν καὶ ἔχῃ ὅλην τὴν ἱκανότητα νὰ καθέξῃ ἀνεξάρτητον θέσιν ἐντὸς τῆς κοινωνίας. Ὁ πατὴρ προτιμῶν νὰ τὸν ἔχῃ ὡς μέσον εὐπορίας διὰ νὰ καρποῦται τὸ πᾶν, δὲν θέλει παραιτηθῇ τοῦ δικαιώματός του.

Εἰς τὰ ἔθιμα τῶν ἐσπερίων ἐθνῶν ἐξ ἐναντίας ἡ πατρικὴ ἐξουσία σχηματίζεται ἐκ τοῦ ἠθικοῦ κέντρου τῆς οἰκογενείας. Καθ' αὐτὸ πατρικὴ ἐξουσία, καθὼς τὴν ἐνόουν οἱ Ῥωμαῖοι, δὲν ὑπάρχει κατ'

(1) L. 6 pr. § 1; L. S. p. C. de bonis quae lib. (6, 61), § 1 Εἰς. (2, 9).

(2) Νεαρά 25, Ἀρμ. Α'. ιζ'. § 7. Ἡλικία ὥριμος πρὸς γάμον διὰ τοὺς ἄνδρας εἶναι, κατὰ τὸν Ἰουστινιανόν, τὸ 14 ἔτος τῆς ἡλικίας (πρ. Εἰς. 1, 22).

αὐτά, ἀλλὰ μόνον φροντίς, ἐπιμέλεια καὶ ἐπιστάσις τῶν τέκνων πρὸς χάριν αὐτῶν (1). Εἰς τοὺς θεσμοὺς τῶν Ἱεροσολύμων, καθὼς εἰς τὴν μετασχημάτισίν των διὰ τὸ βασιλεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δὲν εὐρίσκομέν τι ῥητὸν περὶ πατρικῆς ἐξουσίας, οὔτε περὶ τοῦ τέλους αὐτῆς. Ἐν τούτοις ἀποδεικνύεται πολὺ ἐναργῶς, ὅτι ἡ πατρικὴ ἐξουσία διήρκει μέχρι τοῦ 15ου ἔτους. Ὁ ιε' θεσμὸς λέγει ὅτι ὁ ὑπεξούσιος δὲν δύναται νὰ ἐμφανισθῇ ἐνώπιον δικαστηρίου μάλιστα ἐνάγων τὸν πατέρα του. Ἀπὸ τοῦ 15ου ἔτους ὅμως ἔχει τὸ δικαίωμα τοῦτο, ὅθεν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἔκτοτε εἶναι αὐτοδικαίως αὐτεξούσιος, καθ' ὅσον τὸ σημαντικώτερον πλεονέκτημα τῆς αὐτεξουσιότητος εἶναι τὸ νὰ δύναται τις νὰ παρίσταται ἐνώπιον δικαστηρίου ἢ ὡς ἐνάγων ἢ ὡς ἐναγόμενος, καὶ μάλιστα κατὰ τοῦ ἰδίου πατρὸς του (2). Τὸ αὐτὸ ὅριον τῆς ἡλικίας εὐρίσκομεν εἰς τοὺς μετασχηματισθέντας διὰ τὸ βασιλεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως θεσμοὺς (3).

Κατόπιν εἰς τὰ ἔθιμα τῆς Γαλλίας εὐρίσκομεν ὅτι ἡ λύσις τῆς ὑπεξουσιότητος λαμβάνει χώραν ἢ διὰ τοῦ γάμου, ἢ διὰ τῆς ἐνηλικιότητος, ἢ διὰ χωριστῆς κατοικίας (*maison séparée*). Ὅλα ταῦτα ἢ ἀπαιτοῦνται συνάμα ἀπὸ τὰ ἔθιμα ἢ κατὰ μόνας (4). Ἡ ἐποχὴ τῆς ἐνηλικιότητος παραλλάσσει πολὺ ἀπὸ τοῦ 14ου ἔτους μέχρι τοῦ 25ου (5).

Μεταβαίνομεν τώρα εἰς τὰ ἔθιμά μας. Πρῶτον εἰς πολλοὺς τύπους ἡ λύσις τῆς ὑπεξουσιότητος λαμβάνει χώραν αὐτοδικαίως διὰ τῆς ἐνηλικιότητος. Τοῦτο εἶναι ἐντελῶς ξένον εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν δίκαιον καὶ

(1) Τὸ ἔθιμον τοῦ *Senlis* τὸ λέγει ῥητῶς, art. 222. *Droit de puissance paternelle n'a point de lieu.*

(2) *Assises de Jérusalem* Art. XV. — *Ce est li fis familias qui est en poier de son père, par la ne par l'assise, ce il n'en est d'aage, ne peut en cort son père ne autre personne apeller.* — *Mais puis que li fis familias est d'aage, ce est puis qu'il a XV ans, bien peut puis en cort apeller tous homes et tout son droit demander, et faire dreit a tous seans et a toutes celes qui de luy se plaindront : car ce est dreit par la lei et par l'assise.*

(3) *Lib. cons. imp. Rom. cap. 85.*

(4) *Klimrath, études sur les coutumes* p. 127.

(5) *Klimrath, études* p. 90. Ἡ τιμαριωτικὴ ἐνηλικιότης διαφέρει, ἀλλὰ περὶ τοῦ τιμαριωτικοῦ δικαίου ἐνταῦθα δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος, διότι τὸ ἀντιστοιχοῦν δίκαιον εἰς τὰ ἔθιμά μας εἶναι ἐκεῖνο τοῦ λαοῦ.

δὲν δυνάμεθα νὰ τὸ ἀποδώσωμεν εἰμὴ εἰς τὴν ἐπιμιζίαν μὲ ἄλλα ἔθνη, ἀκολουθοῦντα τοιαύτην ἀρχήν, ὅποιαν εὑρομεν εἰς τοὺς θεσμοὺς τῶν Ἱεροσολύμων καὶ εἰς τὰ γαλλικὰ ἔθιμα. Δεύτερον ἀπαντῶμεν εἰς τὰ ἔθιμά μας ὅτι ὁ γάμος χειραφετεῖ, εἰς τρόπον ὥστε ἐξουσία ἐπὶ τῶν ἐγγόνων δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ. Ἐπὶ τέλους καθιεροῦται διὰ τῶν ἐθίμων μας πλεον ἀπολύτως παρὰ διὰ τῆς διατάξεως τοῦ Αὐτοκράτορος Λέοντος, ὅτι ἡ χωριστὴ κατοικία λύει τὴν ὑπεξουσιότητα. "Ολα ταῦτα βεβαίως εἶναι ἀντήχησις ἄλλων ἐθνῶν καὶ τὴν πηγὴν των ἀνεγνωρίσαμεν ἤδη. Ἐπὶ τέλους εἰς τὴν σειράν ταύτην ἀξιοσημείωτον εἶναι τὸ ἔθιμον, τὸ ὅποιον ἐξέθεσαν αἱ κῶμαι τῆς Μεθώνης. Μετὰ τὸ 15ον ἔτος τῆς ἡλικίας των τὰ τέκνα εἶναι κύρια τῆς περιουσίας καὶ τοῦ κέρδους των καὶ δύνανται νὰ διαθέσων ὅπως θέλουν. Οἱ προσεστώτες προσθέτουν εἰς τὴν ἐκθεσίαν των καὶ τὴν ἐξήγησιν ὅτι «τοῦτο τὸ ἔθιμον προῆλθε, διότι τὰ τέκνα συνεργοῦν τὰ μέγιστα εἰς πτὴν ἀπόκτησιν καὶ αὐξήσιν τῆς περιουσίας, συνισταμένης κατὰ τὰ πχωρία ταῦτα εἰς κτήνη. » Ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα ἐν τούτοις μᾶς χορηγεῖ συνδυασμὸν πολὺ προφανῆ πρὸς ἄλλην ἐξήγησιν παρ' ἐκείνην τῶν σσφῶν προσεστώτων. Τὸ αὐτὸ ἔθιμον εὐρίσκομεν εἰς τὸ Σαίντ-Ὁμέρ τῆς Γαλλίας, σύμφωνον καθ' ὅλα κατὰ τὴν ἡλικίαν καὶ κατὰ τὴν χειραφεσίαν ⁽¹⁾, ἐκτὸς ὅτι συμφω.εῖ καὶ μὲ τοὺς θεσμοὺς τῶν Ἱεροσολύμων, ὅτινες φαίνεται ὅτι κατὰ τοῦτο διειτηρήθησαν εἰς τὸ Σαίντ-Ὁμέρ. Τῆς τελευταίας ταύτης πόλεως σχέσεις μὲ τὰ περίχωρα τῆς Μεθώνης εὐρίσκομεν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς κατακτήσεως πολὺ διαρκεῖς. Ὁ Νικόλαος τοῦ Σαίντ-Ὁμέρ ἐκτίσε φρούριον ἐπὶ τῶν ἐρείπων τῆς Πύλου πλησίον τοῦ Ναυαρίνου, διὰ νὰ τὸ δώσῃ κληρονομίαν εἰς τὸν ἀνεψιόν του, καθὼς λέγουν τὰ Χρονικὰ ⁽²⁾ τοῦ Μορέως.

(1) Art. 154 de la Coutume d'Artois qui régissait la ville de St-Omer. «Le mâle est réputé âgé à l'âge de quinze ans à l'effet de vider hors de lui l' (εἶναι ἡ ἐξουσία τοῦ πατρὸς νὰ καρποῦται) et de prendre et percevoir les fruits et profits de ses biens et héritages, pour d'iceux fruits pouvoir en disposer.»—Merlin, rép. m. domicile § V, ὅστις διορθώνει τὴν ἐναντίαν γνώμην τῶν Maillard, cons. sur les cout. d'Artois art. 154, καὶ Gallon ne, observations et jugements chap. 22.

(2) Ἦξε τὴν ἐκδοσιν τοῦ J. A. C. Buchon σελ. 189. Αὐτὸς ὁ μισέρ Νικόλαος μετὰ ταῦτα ἐκτίσε τὸ κάστρον τοῦ Ἀβαρίνου.

Εἰς λογισμὸν καὶ εἰς σκοπὸν νὰ ποιήσῃ πρὸς τὸν Ῥήγαν

Τὸ φρούριον σώζεται εἰσέτι (1). Αἱ τοιαῦται συμπτώσεις δὲν εἶναι διόλου ἀδιάφοροι· ὅταν ἔχωμεν τὴν ταυτότητα τῶν δύο ἐθιμῶν καὶ τὴν ὑπάρξασαν ἀφορμὴν τῆς μετακοινώσεως, δὲν μᾶς λείπει κἀνὲν διδόμενον διὰ νὰ πεισθῶμεν περὶ τῆς κοινῆς αὐτῶν πηγῆς. Πρὸς ἐπικύρωσιν τοῦτου τοῦ συνδυασμοῦ οἱ κάτοικοι τῆς Λεβαδείας ἐπίσης μᾶς πληροφοροῦν, ὅτι κατὰ τὸ 15^{ον} ἔτος λαμβάνει χώραν εἰς αὐτοὺς ἡ ἐνγληκιότης. Ἡ Λεβαδεῖα ἦτο ἐπίσης ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ αὐτοῦ Νικολάου Σαϊντ-Ὁμέρ, ὅστις εἰς τὰς Θήβας, ὅπου κατῴκει, ὠκοδόμησε τὸ φρούριον τοῦ Σαϊντ-Ὁμέρ μὲ ἀνάκτορα ἄξια νὰ ὑποδεχθῶν βασιλεία (2). Τὰ ἔθιμα τῆς Βενετίας εἰς τοῦτο τὸ κεφάλαιον δὲν ἐξήσκησαν κάμμیان ἐπιρροήν, διότι, κατ' αὐτά, διτηρήθη τὸ ἀρχαιότερον ῥωμαϊκὸν δίκαιον, ὅτι τουτέστιν ἡ λύσις τῆς ὑπεξουσιότητος λαμβάνει χώραν μόνον διὰ τῆς χειραφεσίας (3).

— Περὶ ἐπιτροποκηδεμονίας δὲν ὑπάρχει τι ἄξιον σημειώσεως, διότι ἀνεφέραμεν ἤδη περὶ τοῦ μέρους, τὸ ὅποῖον ἔχει ἡ μήτηρ εἰς αὐτήν. Ὅτι δὲ συχνὰ συγχωρεῖται ἡ ἐκποίησης κτημάτων τῶν κηδεμονευομένων ἢ μὲ ἄδειαν συγγενικοῦ συμβουλίου ἢ ἄνευ αὐτῆς, δὲν ἔχει κάμμیان σημασίαν, διότι προέρχεται ἐκ τῆς ἐλλείψεως ἐθνικῶν δικαστηρίων.

— Τὸ κληρονομικὸν δίκαιον τοῦ μεσαίωνος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξασκήσῃ ἐπιρροήν εἰς τὴν Ἑλλάδα, διότι συνείχετο παρὰ πολὺ μὲ τὸ τιμαριωτικὸν σύστημα. Εἶδομεν ἤδη ὅτι τὰ ἔθιμά μας ἐμιμήθησαν ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν θεσμῶν τὴν ἐξουσίαν τῆς μητρὸς ἐπὶ τῶν τέκνων

Καὶ νὰ τὸ δώσῃ κληρονομίαν ἐκείνου τοῦ ἀνεψιοῦ του

Τοῦ μεγαπρωτοστράτορος Μισέρ Νικόλα ἐκείνου.

(1) *Revue de Paris* livr. du 3 Juillet 1842. Καθ' αὐτὸ ἡ Μεσῶν καὶ ἡ Κορώνη ἀνῆλθον εἰς τοὺς Βενετούς διὰ τὴν χορηγηθεῖσαν παρ' αὐτῶν βοήθειαν, ὅχι ὅμως τὰ περίχωρα. Χρονικὰ τῆς αὐτῆς ἐκδ. σελ. 69 καὶ 70.

(2) Ἡ αὐτὴ ἐκδοσις σελ. 189.

(3) Ἰδὲ τοῦ G. A. Zuliani τὴν παράθεσιν τῶν θεσμῶν τῆς Βενετίας εἰς τὴν μετάρρσιν τοῦ Domati, I. p. 286. Αὐτὸθι ἀναφέρει τὴν αὐθεντικὴν γνώμην τοῦ Ferrero ἐκ τοῦ λεξικοῦ του (*Art. emancipazione*). — Τὰ ἔθιμά μας ὁμοιάζουν μὲ ἐκεῖνα τῆς Βενετίας ὅτι δὲν ὁμιλοῦν περὶ τῆς χειραφεσίας τῆς κόρης. Ὑποθέτουν δευτερίως ὅτι ἐξερχομένη ἐκ τῆς πατρικῆς ἐξουσίας μεταβαίνει ὑπὸ ἐκείνην τοῦ συζύγου. Οὕτω λέγει τὸ ἔθιμον Λεβαδείας περὶ ἐπιτροποκηδεμονίας. Κατὰ τοὺς θεσμοὺς τῆς Βενετίας ἡ κόρη ἀπαλλάττεται ἀπὸ τὴν ἐπιτροπείαν κατὰ τὸ 14^{ον} ἔτος τῆς ἡλικίας της. *Nov. Statuti*, (Venet 1720). *Corrction del Cicogna* C. 192.

της. Τὸ συμφέρον τῆς μητρὸς ἐξηκολούθησαν μιμούμενα μέχρι τοῦ κληρονομικοῦ δικαίου.

Γνωρίζομεν ἐκ τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου ὅτι ὁ σύζυγος μόνον ἐν ἐλλείψει παντὸς κληρονόμου προσκαλεῖται εἰς τὴν κληρονομίαν τοῦ ἐτέρου τῶν συζύγων. Ὁ Ιουστινιανὸς διέταξεν ⁽¹⁾, ὅτι ἡ ἄπορος χήρα νὰ λαμβάνῃ, ἐὰν δὲν ὑπάρχουν πλέον τῶν τριῶν τέκνων, τὸ ἐν τέταρτον, ἐὰν ὑπάρχουν, ἴσον μὲ αὐτὰ μέρος, τὸ ὅποιον ὅμως δὲν δύναται εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις νὰ ὑπερβαίνει τὰς ἐκατὸν χρυσᾶς λίτρας. Ἐπὶ τέλους ὁ Αὐτοκράτωρ Λέων ἐκανόνισε τὸ ὑπόθετον, ὅτι τουτέστιν ἡ γυνὴ λαμβάνει ἐκ τῆς περιουσίας τοῦ ἀνδρὸς τῆς μέρους ἀνάλογον μὲ τὸ τρίτον τῆς προικὸς τῆς ⁽²⁾. Ἡ ἀπορία εἶναι ὅπως διόλου ἀόριστόν τι. Τὸ ἀνάλογον μὲ τὴν προῖκα ὑπόθετον εἶναι μαθηματικὴ ἐξίσωσις, ὥστε κἀνὲν τούτων δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὸν σκοπὸν του.

Ἡ χήρα, ἥτις στερεῖται τοῦ ἀνδρὸς τῆς, πρέπει νὰ ἰδῇ κατεστραμμένην καὶ τὴν ὑπαρξίν τῆς καὶ μόνον ἐὰν ἔχῃ τέκνα νὰ περιμένῃ ἀπὸ τὸ ἔλεός των. — Τοῦτο βεβαίως εἶναι πολὺ σκληρόν. Ἀφοῦ ἔζησε συμμεριζομένη τὴν εὐπορίαν τοῦ ἀνδρὸς τῆς καὶ τὴν κοινωνικὴν θέσιν του, συνδέσασα τὴν τύχην τῆς μὲ τὴν ἰδικήν του, δὲν εἶναι πλέον δίκαιον νὰ ἐγκαταλειφθῇ παρ' αὐτοῦ. Δὲν ἤνωσε τὴν ὑπαρξίν τῆς μὲ τὴν ἰδικήν του μόνον ἐνόσω ζῇ, διότι τότε ὁ σύζυγός τῆς δὲν ἤθελε τὴν μεταχειρισθῇ ὡς ἡθικὸν ὄν, ἀλλὰ μόνον ὡς ἀντικείμενον τέρψεως. Ἐνέχεται καὶ ἡ ἰδία τιμὴ του νὰ μὴ ἀτιμασθῇ εἰς τὸ πρόσωπόν τῆς ἡ μνήμη του. Ἡ προσωρινότης καὶ ἡ μετατροπὴ τῆς καταστάσεώς τῆς ἤθελε δεῖξει ὅτι ὁ γάμος εἶναι τι πολὺ πρόσκαιρον καὶ ἄνευ στοιχείων στερεότητος. Ἐὰν ἐκείνη, ἥτις μέχρι τῆς τελευταίας ἀναπνοῆς τοῦ συζύγου τῆς ἦτο ἡ πλησιεστέρα εἰς τὴν καρδίαν του, διὰ τὴν ὁποίαν ὥφειλε νὰ ἐγκαταλίπῃ πᾶν ἄλλο, ἀμέσως μετὰ θάνατον ἐγίνετο ἡ πλέον ξένη καὶ ἄσχετος εἰς αὐτόν, τότε ὁ κοινωνικὸς δεσμὸς θέλει εἶναι ἀσθενέστερος ἀπὸ τὸν φυσικὸν τοῦ αἵματος καὶ ὁ νομοθέτης θεωρεῖ τὸν γάμον ὡς τυχαίαν συνέντευξιν.

Τὸ πρῶτον σύστημα τῶν ἐθίμων, τὸ ὅποιον ἀναφέρομεν, ὅτι ἡ

(1) Νεαρά 117 κεφ. 5. Ἀρμ. ν. Ε', ἡ' § 81.

(2) Λέων Νεαρά 20 καὶ 22. Ἀρμ. ν. Δ', § 1—6.

γυνή χαίρει τὴν ἐπικαρπίαν τῆς περιουσίας τοῦ ἀνδρός καὶ τὸ ὅποσον ἐλήφθη ἀπὸ τοὺς θεσμούς τῶν Ἱεροσολύμων, εἶναι βεβαίως ὑπερβολικόν, διότι λησμονεῖ πάντα ἄλλον ὑπὲρ τῆς γυναικὸς καὶ τοιοῦτοτρόπως ὑπερβαίνει τὸν σκοπὸν τοῦ.

Πλησίον τούτου εὐρίσκομεν εἰς τὰ ἔθιμα καὶ δεύτερον σύστημα, νὰ λαμβάνῃ ἡ γυνή ἢ τὸ ἐβδόμον τῆς περιουσίας τοῦ ἀνδρός της, ἢ ἴσιν μερίδα μὲ τοὺς παῖδας.

Τοιοῦτὸν τι εὐρίσκομεν μόνον εἰς τὰ Γαλλικὰ ἔθιμα. Κατ' αὐτὰ ἡ γυνή ἔχει πότε τὸ ἡμισυ, πότε τὸ τρίτον τῆς περιουσίας τοῦ ἀνδρός της ἢ κατὰ κυριότητα, ἢ κατ' ἐπικαρπίαν, καὶ πάλιν πότε τῶν κινητῶν, πότε τῶν ἰδιοκτητῶν κτλ. (1).

Πόθεν εἰσέρρουσεν ἡ ἀναλογία τοῦ ἐνὸς ἐβδόμου, μᾶς εἶναι ἀδύνατον νὰ προσδιορίσωμεν. Εἶναι βέβαιον ὅτι εἰς τοὺς Βενετούς πᾶσα κληρονομία μεταξὺ συζύγων ἦτο ἄγνωστος (2).

— Ἡ τριμοιρία τῆς Νεαρᾶς τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου, ἀναφερομένη εἰς τὸν Ἀρμενόπουλον (3), βλέπομεν ὅτι εἰς διάφορα μέρη εἶναι ἐν χρήσει. Σήμερον δὲν δύναται πλέον νὰ ἰσχύῃ, διότι δὲν εἶναι νόμος τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων καὶ μόνον ὅσοι τοιοῦτοι ἐμπεριέχονται εἰς τὸν Ἀρμενόπουλον ἐκυρώθησαν. Ὅπου ὅμως ἰσχύει ὡς ἔθιμον, βεβαίως πρέπει νὰ ἐξακολουθῇ.

— Ἐπὶ τέλους σημαντικὸν εἶναι τὸ ἐκτεινόμενον σχεδὸν εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα ἔθιμον ὅτι ἡ προικισθεῖσα κόρη δὲν δύναται πλέον νὰ κληρονομήσῃ οὔτε συνεισφέρουσα. Κατ' ἄλλο σύστημα δὲν κληρονομεῖ ποτέ, ἀλλὰ προικίζεται ἢ ἀπὸ τοὺς γονεῖς ἢ ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς. Ὅλα ταῦτα εἶναι Βενετικῆς καταγωγῆς (4).

(1) Klimrath, études p. 117 passim. Οἱ Γάλλοι τὸ ἀνομάζουν douaire, οἱ γερμανοὶ Withuum, ὅθεν ἡ λέξις βιταλιζιον εἰς τὰ ἔθιμα τῆς Μονεμβασίας.

(2) G. A. Zuliani, παράθεσις τῶν βενετικῶν θεσμῶν εἰς τὴν μετάφρασιν τοῦ Domat, VII p. 70, ὅπου ἀναφέρει καὶ τὴν γνώμην τοῦ περιεγμένου Ferrò. — Κατὰ τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν, ὅτι εἶναι ἀτελής ὁ Γαλλικὸς Κώδις, ὅστις δὲν ἐπιτρέπει κληρονομικὸν δίκαιον μεταξὺ συζύγων εἰμὴ ἐν ἐλλείψει παντὸς ἄλλου κληρονόμου, ἄρθρ. 767. Ὁ Αὐστριακὸς διὰ τῶν ἄρθρων 757—759, 796 προέβλεψε περὶ τοῦτου ἰδίως.

(3) Ε'. γ'. § 96.

(4) Ὁ Ἀρμενόπουλος Ε'. γ', § 93 ἀναφέρει τὴν διάταξιν, καθ' ἣν εἶναι ἄκυρος ἡ συμφωνία μεταξὺ πατρὸς καὶ προικισθεῖσης κόρης νὰ παρατηρῇ τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος.

Εἰς τὴν Βενετίναν εὐρίσκουμεν τὰς ἐξῆς ἀρχάς. Ὁ πατὴρ ὀφείλει νὰ προικίσῃ τὴν θυγατέρα του. Αἱ προικισθεῖσαι δὲν ἔχουν πλέον μέρος εἰς τὴν κληρονομίαν. Αἱ ἄγαμοι προικίζονται ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς αποκλειόμεναι ἀπὸ ἀκίνητα καὶ ἂν τὰ κινητὰ δὲν ἀρχοῦν πρὸς συγκρότησιν προικός, δύναται νὰ ζητηθῇ δικαστικῶς ἢ συμπληρώσεως τῆς· ἐν περιπτώσει καθ' ἣν οἱ ἀδελφοὶ ἤθελον παραλείψει νὰ προικίσουν τὰς ἀδελφάς των ἐντὸς ἑξ μηνῶν, ἀφοῦ προσεκλήθησαν, λαμβάνουν αὗται ἴσον μέρος τόσον εἰς τὰ κινητὰ, καθὼς καὶ εἰς τὰ ἀκίνητα (1). Μεταξὺ τούτου τοῦ συστήματος καὶ ἐκείνου τῶν ἐθίμων μας δὲν ὑπάρχει εἰμὴ μία μόνη διαφορὰ· εἶναι δὲ ὅτι οἱ βενετικοὶ θεσμοὶ καθιερώνουν τοῦτο τὸ σύστημα μόνον καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν πατρικὴν περιουσίαν, ὅχι καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν μητρικὴν, ἐνῶ τὰ ἰδικά μας δὲν διακρίνουν (2).

Ἐντὸς τοῦ ὅλου συνδέσμου τῶν βενετικῶν θεσμῶν θεωρούμενον τὸ σύστημα τοῦτο μᾶς φανερώνει τὴν προσπάθειαν νὰ ἐμποδίσουν, ὥστε νὰ ἐξέρχεται ἐκ τῆς οἰκογενείας ἡ ἀκίνητος περιουσία. Πρέπει νὰ δοκιμασθῶν ὅλα τὰ μέσα, ὥστε ἡ κόρη νὰ προικισθῇ μὲ κινητὰ καὶ μόνον ὅταν ἀποτύχουν προικίζεται καὶ μὲ ἀκίνητα. Κατὰ τοῦτο μετριάζεται ἡ ἀριστοκρατικὴ ὑπὲρ τῶν ἀρρένων διάθεσις, καθ' ὅσον πάντοτε ὀφείλουεν νὰ προικίσουν τὴν κόρην, καὶ τοιοῦτοτρόπως συμβιβάζεται μὲ τὴν ἰσότητά των δικαιωμάτων καὶ τῆς ἀγάπης μεταξὺ τῶν τέκνων ἄνευ διαφορᾶς τοῦ γένους. Τὴν αὐτὴν ἀριστοκρατικὴν διάθεσιν τῶν βενετικῶν θεσμῶν εὐρίσκουμεν καὶ εἰς ἄλλας κληρονομικὰς διατάξεις. Πρῶτον ὅτι οἱ πρὸς μητρὸς ἀνιόντες δὲν κληρονομοῦν ποτὲ (3)· δεῦτερον ἐκ πλαγίου οἱ ἀδελφοὶ καὶ οἱ ἀνεψιοὶ ἀποκλείουν τὰς ἀδελφάς, ὅχι ὅμως οἱ ἀνεψιοὶ μόνον· ἐν ἐλλείψει τούτων προσκαλοῦνται ἀπὸ τὸν νόμον οἱ πλησιέστεροι ἐκ τῆς κατ' ἀρρένογονίαν γραμμῆς· καὶ ἂν εἰς τὸν αὐτὸν βαθμὸν συναπαντηθοῦν ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ὁ ἄνθρωπος κληρονομεῖ αποκλειστικῶς εἰς τὰ ἀκίνητα, εἰς δὲ τὰ κινητὰ ὁμοῦ μὲ τὴν γυναῖκα (4). Τοιοῦτόν τι δὲν μετεδόθη εἰς τὰ ἐθίμά μας.

(1) G. A. Zuliani, III. p. 58, VII. p. 67.

(2) Ἰσως εἰς τούτην τὴν διάκρισιν πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν τὰ ἄλλως ἀκατάληπτα ἐθίμα Κέας, Ἀνδρου κ.τ.λ. ὅτι οἱ υἱοὶ κληρονομοῦν τὰ πατρικά καὶ αἱ κόραι τὰ μητρικά.

(3) Zuliani, VII. p. 67.

(4) Zuliani, VII. p. 69.

Εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι εἰς τὰς Πέτζας, τῶν ὁποίων οἱ κά-
τοικοι ἔδωσαν τὴν πλέον ἀκριβῆ ἐκθεσιν, ἐβεβαιώσαν κατὰ τὴν ἐκ
πλαγίου κληρονομίαν ὅτι οἱ πρὸς μητρὸς λαμβάνουν τὰ μητρικὰ καὶ
οἱ πρὸς πατρὸς τὰ πατρικὰ.

Ἡ ἀρχὴ αὕτη, καθ' ἣν αἱ περιουσίαι τῶν δύο συνδεθεισῶν διὰ
συνοικεσίου οἰκογενειῶν δὲν συγχωνεύονται, ἂν δὲν ὑπάρξουν κατιόν-
τες (paterna paternis, materna maternis), εὐρίσκεται μόνον εἰς
τινα γαλλικὰ ἔθιμα (1). Ἰσως ἡ σύμπτωσις εἶναι τυχαία καὶ ἡ
αὕτη αἰτία, νὰ διατηρῇται ἡ δόξα τῆς οἰκογενείας (splendor fa-
miliae), παρήγαγε τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα. Ἀλλως τὰ ἔθιμα τῶν
Πετζῶν δεικνύουν χαρακτῆρα πολὺ ἰδιότυπον, ἐξηγούμενον μόνον ἐκ
τοῦ ναυτικοῦ βίου. Ὅτι π. χ. ὁ ὑστερότοκος κληρονομεῖ τὴν πατρι-
κὴν οἰκίαν εἶναι, διότι ὁ πατὴρ δὲν προέφθασε νὰ τὸν ἀποκαταστήσῃ,
καθὼς ὀφείλει εἰς ἕκαστον υἱόν. Ὁ πατὴρ σχηματίζει τόσας οἰκίας,
ὅσους ἔχει υἱούς. Ὡς τὸ ἔσχατον ἄκρον τῆς δόξης καὶ τῆς εὐτυχίας,
τὸ ὁποῖον ἕκαστος προσπαθεῖ νὰ φθάσῃ ἵνα γίνῃ τὸ καύχημα τῆς πα-
τρίδος του, θεωρεῖται νὰ περιστοιχίζεται εἰς τὸ βαθύ του γῆρας ἀπὸ
τοὺς υἱούς του, τοὺς ὁποίους κατέστησεν οἰκοκυρίους. Ὡς μεγαλο-
πρεπὲς ἀστερισμός, συγκείμενος ἀπὸ ἀστέρας πρώτου μεγέθους, περι-
έρχεται τότε τὴν ἀγορὰν καὶ ἕκαστος ἀναπαύεται εἰς τὸ ζωηρόν
παράδειγμα τῶν ἀνταμειφέντων πολυχρονίων κόπων.

Εἵμενοι εἰν ἀγορῇ, κόσμος λαοῖσιν ὁρᾶσθαι (2).

Αὕτη ἡ οἰκονομικὴ σύνεσις, τὴν ὁποίαν εὐρίσκομεν ἐγκεχαραγμένην
εἰς τὰ σύντομα ἔθιμα τῶν Πετζῶν, μάς χρησιμεύει νὰ ἐκτιμήσωμεν
καὶ τὴν ἀπέραντον ἀξίαν των. Ἡ Ὑδρα καὶ αἱ Πέτζαι, ἀκολουθοῦσαι
σταθερῶς τοιοῦτον σύστημα, ἀπέκτησαν πλοῦτον, δύναμιν ναυτικὴν,
ἐνέργειαν πρὸς αὐξήσιν καὶ φρόνησιν πρὸς διατήρησιν αὐτῶν. Τούτων
τῶν οἰκοκυρίων ἦσαν τὰ ξύλινα τείχη, διὰ τῶν ὁποίων πάλιν ἡ Ἑλλὰς
ἐσώθη. Ὅχι μόνον ἐθυσίασαν τὸ πᾶν ὑπὲρ τῆς πατρίδος, ἀλλὰ καὶ
διὰ τῶν προσωπικῶν των ἀρετῶν ἐλάμπρυναν πολλὰς σελίδας τῆς
ἱστορίας τῆς ἐπαναστάσεως. Ἄν δὲν ὑπῆρχε τοιαύτη χρηματικὴ βοή-
θεια καὶ ναυτικὴ δύναμις γεγυμνασμένη εἰς τὸ νὰ τολμήσῃ κάθε τι,

(1) Τῶν Παρισίων, Νορμανδίας καὶ λοιπῶν. Klim rath, études p. 152.

(2) Ὅμηρ. Ἐπιγράμμ.

κάνεις δὲν δύναται νὰ προσδιορίσῃ πόσον ἤθελε διαρκέσει ὁ ἀγὼν τῆς ἐθνεγερείας. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἰσχὺς τῶν ἐθίμων, ὥστε δι' αὐτῶν ἐκείναι αἱ δύο νῆσοι ἀπεφάσισαν τὴν τύχην ὅλης τῆς Ἑλλάδος. Διὰ νὰ τὸ αἰσθανθῶμεν πλέον ζωνηῶς, πρέπει νὰ παραλληλίσωμεν τὰ τῶν Πετρίων μὲ τὰ ἐκ διαμέτρου ἐναντία τῆς Σκοπέλου καὶ Σκύρου. Εἰς τὰς δύο ταύτας νήσους αἱ θυγατέρες, νυμφευόμεναι κατὰ τὴν τάξιν τῆς ἡλικίας των, ἔχουν δικαίωμα νὰ λάβουν ὡς προῖκα τὴν οἰκίαν τοῦ πατρὸς των καὶ ἀκουσίως του, μάλιστα ἡ πρωτότοκος λαμβάνει τὴν περιουσίαν του. Ὁ πατὴρ εἶναι ἡναγκασμένος τοσάκις νὰ σχηματίζῃ ἐκ νέου περιουσίαν, ὅσαι εἶναι αἱ κόραι του. Οἱ ἀρχαῖοι ἤθελον σχηματίσει τὸν ἀντίστροφον μῦθον τοῦ Κρόνου. Ἐνῷ ὅμως ὁ πατὴρ ἐξαντλεῖται, ἡ περιουσία δὲν μεταβαίνει εἰς χεῖρας ἱκανὰς νὰ τὴν διαχειρισθῶν οἰκονομικῶς, ὥστε ἡ νὰ τὴν αὐξάνουν ἢ νὰ τὴν διατηρήσουν. Μεταβαίνει εἰς τὰς χεῖρας τῶν Γανυμηδῶν, οἵτινες νυμφεύονται διὰ νὰ ζήσουν ἐν ἀνέσει, καὶ οἵτινες δὲν εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ ἐκτιμήσουν ὅ,τι διὰ μιᾶς ἀπέκτησαν. Οἱ κάτοικοι συναισθάνονται πόσον ἐκνευρίζονται οἱ χαρακτῆρες διὰ τοιούτων ἐθίμων καὶ ἐπανειλημμένως ζητοῦν τὴν κατάργησιν των. Ἰδοὺ διατὶ ὁ ἄνθρωπος βράχος τῆς Ὑδρας εἶναι τὸ προπύργιον τοῦ ἔθνους καὶ ἡ χλοερὰ Σκόπελος δὲν δύναται νὰ γράψῃ τὸ ὄνομά της ἐντὸς τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας.

Πολὺ διάφορον τύπον τῶν ὄσων ἐξεθέσαμεν φαίνονται ὅτι παρουσιάζουν τὰ ἔθιμα τῆς Μάνης. Κυρίως περὶ Μάνης πρέπει νὰ πραγματευθῇ τις ἰδιαιτέρως, διότι ἀποτελεῖ ἀποκλειστικὸν καὶ μοναδικὸν τι. Καθὼς διωκοῦντο αἱ εὐρωπ. χῶραι εἰς τὸν μεσαίωνα, αἵτινες δὲν ὑπετάσσοντο διὰ νὰ παρεμβάλῃ ἡ κυβέρνησις εἰς τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα, ἔφερε καὶ ἡ Μάνη τὸν τουρκικὸν ζυγόν, ὅχι περὶ τὸν τράχηλον, ἀλλὰ κρεμάμενον εἰς τοὺς ὤμους, τοὺς ὁποίους κάμμία κατάρτησις δὲν ἐκαμψε, μᾶλλον ὡς σημεῖον ἀνακωχῆς τῆς ἀνίσου πάλης. Καὶ πάλιν περισσότερον ἀπὸ ἐκείνας τὰς χώρας ἡ ἀτομικὴ ἀνεξαρτησία ἀπεριόριστος καὶ ἀφιεμένη εἰς τὰς ἰδίας τῆς δυνάμεις, δὲν γνωρίζει ἄλλο παρὰ τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου. Οἱ πύργοι (τὰ ὄχυρά) εἶναι τὸ πᾶν τῆς περιουσίας· διὰ τοῦτο μανθάνομεν ὅτι αἱ κόραι δὲν προικίζονται, διότι ἡ οἰκογένεια δὲν δύναται νὰ στερηθῇ τῆς ὀχυρώσεώς της, ἀλλὰ μάλιστα ὁ ἐκδίδων λαμβάνει τι, καὶ αὐτὴν τὴν ἔννοιαν

ἴσως ἔχει ὅτι, ὅστις δὲν ἔχει συγγενεῖς, κληρονομεῖται ἀπὸ τὸν φίλον ἢ τὸν πλησιέστερον τῆς ἐπαρχίας· τουτέστιν ὁ πύργος τοῦ ἀποθνήσκοντος μεταβαίνει εἰς τὸν πρῶτον, ὅστις τὸν καταλάβῃ.

Τοιαῦτα εἶναι τὰ μόνα ἀξιοπερίεργα ἔθιμα, περὶ τῶν ὁποίων ἦτο ἀνάγκη νὰ γίνη ἰδίᾳ ἱστορικὴ ἔρευνα, τὰ ὁποῖα εἰς τὸ σύνολόν των δύνανται νὰ μᾶς φωτίσουν πολὺ περὶ τῆς ῥοπῆς αὐτῆς τοῦ ἔθνους καὶ τῶν προδιαθέσεων του εἰς τὸ ἔργον τοῦ πολιτισμοῦ. Μολονότι εἰς τὸ διάστημα τόσων αἰώνων μεταπίπτει ἀπὸ κατακτῆσεως εἰς κατὰ κτησιν ἡ Ἑλλάς, δεικνύεται εὐαίσθητος εἰς τὰς ἰδέας ἐκείνων τῶν ἐθνῶν, τὰ ὁποῖα φέρουν τὸ σπέρμα ἀνωτέρου πολιτισμοῦ καὶ τὸ δέχεται εἰς τὸν κόλπον της. Ὁ μαρasmus τοῦ βυζαντινοῦ κράτους δὲν κατίσχυσεν, ἀλλὰ τὸ ἔθνος ὑπὸ τὸ τραχὺ καὶ ἀδιαπέραστον κάλυμμα του ἀναγεννᾷται ἀνεπαίσθητως μὲ νέους χυμούς ζωῆς, τοὺς ὁποίους συνήθριζε καὶ ἀπὸ τὴν πολέμιον δύναμιν, ἥτις ἐθάρυνεν ἐπ' αὐτοῦ, ἥτις ὅμως πνευματικῶς ἦτο κατωτέρα του.

Ὁ ὀθωμανικὸς ζυγὸς, ἂν ἀφῆκε τινα ἵχνη εἰς τὸ φρόνημα, δὲν ἐξέτεινε τὴν ἐπιρροήν του ἕως εἰς τὰς κοινωνικὰς σχέσεις διὰ νὰ εἰσαγάγῃ ἄλλας ἀρχάς, αἵτινες ἦσαν ἀσυμβίβαστοι μὲ τὰ ἠθικὰ στοιχεῖα τοῦ ἔθνους. Μὲ ὀλίγας λέξεις δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες, ὁδηγούμενοι ἀπὸ τὸν χριστιανισμόν ὅπως τὸν ἐνόουν, ἔπραξαν ὑπὲρ τῆς οἰκογενείας ἔργον ἀρνητικόν (1). Ἐπολλαπλασίασαν τὰ κωλύματα τοῦ γάμου, ἐπέβαλον ποινὰς εἰς τὸν δεύτερον καὶ τρίτον γάμον. Ἐνόμισαν ὅτι ἐτακτοποιήσαν τὰ διαζύγια, διότι διέγραφαν ῥητὰ θέματα, τὴν αὐθαίρετον ἀρχὴν ὅμως, ὅτι τὸ διαζύγιον λαμβάνει χώραν ἀποστελλομένου ἀποστασίου (libellum repudii), δὲν μετέλλαξαν, προσθέτοντες μόνον ὅτι τιμωρεῖται ὅστις ἀποστείλῃ παραλόγως, ἐνῷ τὸ διαζύγιον μένει ἰσχυρόν (2). Ἡ ἀρχὴ τῆς πατρικῆς ἐξουσίας, ὅτι τὸ τέκνον εἶναι ἰδιοκτησία τοῦ πατρὸς του, διατηρήθη, καὶ αὐτὴ ἡ δουλεία μένει διὰ νὰ στιγματίσῃ τὴν ἀνικανότητα τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, νὰ ζωογονηθῇ ἀπὸ νέας ἀρχάς, αἱ

(1) Περὶ τούτων ὧν ἐπραγματεύθην λεπτομερῶς εἰς τὸ προοίμιον τῆς μεταφράσεως τοῦ Σχεδιάσματος περὶ τῶν συλλογῶν τῶν κανόνων τοῦ Βεϊνερ (Ἀθήναις, παρὰ Κορομηλᾶ 1840), ὅπου προσεπάθησα νὰ δείξω πῶς οἱ αὐτοκράτορες ἐφῆρμσαν τὴν ἰδίαν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου.

(2) Νεαρά 117 κεφ. 13.

ὅποῦν ὑπερβαίνουν τὰς δυνάμεις του. "Εκαστος ἐννοεῖ ὅτι ἀρνητικαὶ διατάξεις καὶ δεισιδαίμονες περιορισμοὶ δὲν ἠδύναντο ν' ἀνυψώσουν τὴν οἰκογένειαν. Πρέπει μάλιστα νὰ μεταδοθῇ εἰς τὴν οἰκογένειαν ἡ θετική της ἀρχή, ἡ ἀρχὴ τῆς ἐλευθερίας, ἣτις ἀναπτύσσεται κατὰ τὸν σκοπὸν της. Αὐτῆς τὴν ἠθικὴν ἀντήχησιν εὐρίσκωμεν εἰς τὰ ἔθιμά μας. Ἡ μήτηρ εἶναι ἐπίσης κορυφὴ τῆς οἰκογενείας, καὶ ἂν, ἐνόσω ζῇ ὁ ἀνὴρ της, διευθύνεται παρ' αὐτοῦ, δὲν ἀποσπᾶται ὅμως ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν μετὰ τὸν θάνατόν του, μάλιστα συντηρεῖται ὁμοῦ μὲ αὐτὴν χωρὶς νὰ μεταβάλληται ἡ κοινωνικὴ της θέσις. Ὁ πατὴρ ἐξουσιάζει τὰ τέκνα του πρὸς τὸ ἴδιόν των συμφέρον, καὶ ὅταν δὲν ἔχουν πλέον ἀνάγκην ξένης ὁδηγίας, εἶναι ἐλεύθεροι. Ἄν ἡ κόρη μόνον προικίζηται, τοῦτο γίνεται πρὸς διατήρησιν τῆς περιουσίας εἰς τὴν οἰκογένειαν. Ἡ βενετικὴ αὕτη ἀπομίμησις προῆλθεν ἐξ ἀνάγκης ἀναλόγου μὲ ἐκείντην, ἣτις ὑπεργόρευσε τὸ βενετικὸν σύστημα. Ἡ ἀνάγκη αὕτη ἦτο νὰ διαμενῇ ἡ ἀκίνητος περιουσία εἰς τὰς οἰκογενείας, αἵτινες ἀποχρώντως κατεθλίβοντο, καὶ ἰδίως εἰς τοὺς ἄρρενας, οἵτινες ἦσαν περισσότερον εἰς κατὰστασιν νὰ τὴν διατηρήσουν καὶ νὰ τὴν ὑπερασπίσουν. Πάντοτε εἶναι ἡ ἀπομίμησις αὕτη πλέον δεδικαιολογημένη ἀπὸ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ περὶ διαθηκῶν νόμου, ἣτις ἐγένεεν εἰς τὰς ἡμέρας μας διὰ τῆς εἰσαγωγῆς βενετικῶν θεσμῶν (1). Πάντοτε ἐν τούτοις εὐρίσκωμεν ἔμφυτον διάνοιαν, ἀνακαλύπτουσιν τὰς ἰδίας ἀνάγκας της καὶ ὠφελουμένην ἀπὸ τὰ ξένα παραδείγματα. Ἡ συγγένεια τοῦ πολιτισμοῦ μας μὲ τὰ ἐσπέρια ἔθνη ἐτελέσθη τοιοῦτοτρόπως αὐτομάτως, καὶ ἂν σήμερον συνακολουθῶμεν τὴν ἀνάπτυξιν ξένων νομοθεσιῶν, δὲν εἶναι αὐθαίρεσις ἀτομικὴ, ἢ τῆς ἐξουσίας. Μάλιστα ἀκολουθοῦμεν ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ, τὴν ὁποίαν μᾶς ἔδειξε τὸ ἔθνος, αὐτομάτως ἐκφράσαν τὴν δεκτικότητά καὶ τὴν ταυτότητά του μὲ τὰ ἐσπέρια ἔθνη κατὰ τὰ θεμελιώδη στοιχεῖα τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Δὲν συνίσταται ὅμως ἡ ἀνάπτυξις αὕτη εἰς τὴν ἀπλὴν ἀπομίμησιν, ἣτις μεταβάλλουσα καθ' ἡμέραν τὸ χρησιμεῖον ὡς πρωτότυπον ἀντικείμενον πολλαπλασιάζει εἰς τὸ ἀπέραντον ἐργασίαν μόνον μηχανικὴν, ἀλλὰ συνίσταται εἰς τὴν κατανόησιν ἀρχῶν, ἣτις ἐξηγοῦσα αὐτὰς τὰς ἀποκαθιστᾷ κτῆμά μας. Καὶ ἡ ἀρχαία Ἑλλάς

(1) *Ide Zulia ni*, VII. p. 381.

ἔξωθεν ἔλαβεν τὰ πρῶτα σπέρματα τοῦ πολιτισμοῦ της, ἀλλὰ πλαστικῶς τὰ ἀνέπτυξε καὶ ἐμόρφωσεν, ὥστε φαίνεται ἰδίον της ἔργον. Τοῦτο ἔγεινεν ὅμως, διότι μετέδωκεν εἰς ὅλα ὅσα ἀνέπτυξε τὴν πνοὴν τῆς ἐλευθερίας, τῆς ὁποίας ἐστεροῦντο. Ἄν σήμερον δὲν δυνάμεθα ποσοῦτον, πάντοτε θέλωμεν κατορθώσαι, βαδίζοντες τώρα ταχύτερον διὰ τῆς ἰσχυρᾶς ὠθήσεως τῆς ἐποχῆς, νὰ προσοικειωθῶμεν καὶ νὰ ἐξομοιωσώμεν μὲ τὰς ἀνάγκας μας ἐκείνην τὴν ἀνάπτυξιν, ἣτις θέλει μᾶς κάμει νὰ συμβαδίζωμεν μὲ τὸν αἰῶνα. Τὸ πρόβλημά μας εἶναι τὸ ἀντίθετον ἐκείνου τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Ἀντὶ νὰ ἐμφυσήσωμεν ἡμεῖς εἰς τὰς ἀνθρωπίνας σχέσεις τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας, πρόκειται ἡμεῖς νὰ ἐμπνευσθῶμεν δι' ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ἀνεπτύχθη εἰς τὴν ἑσπερίαν Εὐρώπην. Δὲν εἶναι πλέον ἡ κοινωνικὴ ἢ μᾶλλον ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία ἀπομεμονωμένη ἀλήθεια τοῦ ἀνθρώπου. Μάλιστα μόνη εἶναι περιορισμένη καὶ ἀποκλειστικὴ· εἶναι ἀχώριστος ἀπὸ τὴν ἀτομικὴν ἐλευθερίαν, διὰ τῆς ὁποίας ἀποκτᾷ πλήρη πραγματικότητα, διότι ἄλλως διχοτομεῖται ἡ ὑπαρξίς τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις χρησιμεύει ὡς ὕλικόν τῆς ἐλευθέρας πολιτείας χωρὶς αὐτὸς ὁ ἴδιος νὰ εἶναι ἐλευθερος. Ἡ σημερινὴ ἀρχὴ εἶναι λοιπόν, ὅτι ὅλη ἡ ὑπαρξίς τοῦ ἀνθρώπου, ὅσον μικρά, ὅσον περιορισμένη καὶ ἂν φαίνηται, ἔχει ἀξίαν. Ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς, διοικούμενος ἀπὸ τὴν ἰδεάν τῆς εἰμαρμένης, ἐθεώρει τὸν κοινωνικὸν βίον ἀνάξιον καὶ ἂν ἡ νομοθεσία ἐλάμβανε πληροφορίαν περὶ αὐτοῦ, ἦτο διὰ νὰ τιμωρήσῃ (1). Τὸ ὄργανικόν ὅλον πάσχει, ὅταν δι' αὐτοῦ δὲν σώζωνται τὰ μέρη του, ὥστε νὰ ἐκπληροῦν τὰς ἀπαραιτήτους ἐν αὐτῷ λειτουργίας, καὶ ὅταν ὑπόκειται ὡς στοιχεῖον ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία, τότε ὑπάρχει καὶ ἡ δημοσία, ἣτις δὲν κάμνει βίαν εἰς τὸ ἰδίον της ἐμπεριεχόμενον, ἀλλ' ἀρμονικῶς συναπαρτίζεται καὶ ὅ,τι ἐντὸς αὐτῆς ἀνήκει τὸ δικτηρεῖ.

Διασαφήσεις.

Αἱ προσπάθειαι τοῦ κυρίου Μάουρερ νὰ κοινοποιηθῶσιν εἰς αὐτὸν τὰ ἔθιμα ἀπὸ τοὺς ἔχοντας γνῶσιν, ἐχρημάτισαν ἀτελεσφόρητοι, μέχρις

(1) Σχεδὸν ὅλαι αἱ διατάξεις καὶ αὐταὶ αἱ πολιτικαὶ τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων συνοδεύονται μὲ ποινάς. Παράδειγμα τὸ παράλογον διαζύγιον, τὸ ὁποῖον τιμωρεῖται μὲ ποινὰς ἀντὶ νὰ κηρύττῃται ἄκυρον.

οὔτου συνέλαβε τὸν στοχασμόν, θέτων ῥητὰ ζητήματα, διὰ τῆς ἐπισήμου ὁδοῦ νὰ προσκαλέσῃ εἰς ἀπάντησίν των τὰ δικαστήρια καὶ τοὺς δῆμους (1).

Τὰ πρῶτα ζητήματα τῶν ἐγκυκλίων τῆς γραμματείας τῆς δικαιοσύνης, τὰ ὑποῖα συνέταξεν ὁ διευθύνων αὐτὴν κύριος Χρ. Κλονάρης, περιστρέφοντο εἰς τὴν κληρονομίαν καὶ εἰς τὴν προῖκα. Εἶναι περιττὸν ἐνταῦθα ν' ἀντιγράψωμεν τὸ σχέδιον, καθ' ὅτι περιέχει τὰς διατάξεις τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου κατὰ τὰ κεφάλαια ταῦτα. Ἀφοῦ βραδέως καὶ μόλις συνετάχθησαν αἱ ἐκθέσεις τῶν Εἰρηνοδικῶν καὶ δημογεροντιῶν, ἐφαίνετο ἐκ διαφορῶν ἐξ αὐτῶν ὅτι ἀπεσιωπῶντο ἔθιμα, διότι δὲν ὑπῆρχον περὶ τούτων ῥητὰ ζητήματα, μολοντί διὰ τῆς πρώτης ἐγκυκλίου προὔτρεποντο νὰ φανερώσουν καὶ ἄλλα ἔθιμα ἐκτὸς τῶν ζητημάτων. Συνετάχθησαν ἐπομένως κατόπιν ἐκ νέου ζητήματα περὶ κηδεμονίας, πατρικῆς ἐξουσίας, νομῆς, κυριότητος, δουλειῶν, προνομίων καὶ ὑποθηκῶν.

Μέχρι τῆς ἀπελεύσεως τοῦ κυρίου Μάουρερ, τούτεστι μέχρι 31 Ἰουλίου 1834, δὲν εἶχον φθάσει εἰς τὴν γραμματείαν ὅλαι αἱ ἀπαντήσεις. Ἀπὸ τὴν συμπαραβολὴν τοῦ συγγράμματος τοῦ Μάουρερ μὲ τὰς εὐρεθείσας εἰς τὰ ἀρχεῖα ἐκθέσεις, ἐξήγαγον εὐτυχῶς ὅτι ὑπῆρχε διπλάσιος ἀριθμὸς καὶ ἔθιμα πολὺ σημαντικά, τὰ ὑποῖα εἰς τὸν κύριον Μάουρερ ἔμειναν ἄγνωστα.

Ἐνόμισα περιττὸν νὰ ἐκδῶσω τὰς ἐκθέσεις αὐτάς, καθὼς ἔκαμεν ὁ κύριος Μάουρερ, τοῦ ὑποῖου ἐν τούτοις ἡ γερμανικὴ μετάφρασις δὲν εἶναι ἀκριβής. Ἦθελον σχηματίσει ὀγκωδέστατον τόμον, περιέχοντα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀνωφελῆ πράγματα, καθὼς ὅλαι αἱ ἀπαντήσεις περὶ τοῦ ὅτι ἀκολουθεῖται ὁ Ἀρμενόπουλος, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι βεβαίως ἀνάγκη νὰ μάθωμεν δι' αὐτῶν. Πρὸς τούτοις, ὅσάκις εἰς πολλοὺς τόπους ἐπαναλαμβάνεται τὸ αὐτὸ ἔθιμον, διατὶ νὰ ἀναφέρηται τοσάκις, ὅσοι εἶναι καὶ οἱ τόποι οὗτοι, εἰς τοὺς ὑποῖους εἶναι κοινόν. Ἐκολούθησα λοιπόν, χάριν τῆς συντομίας, τὴν μέθοδον τοῦ παραλληλισμοῦ, ἥτις μάλιστα ἔχει, ἐκτὸς τῆς μεγίστης συντομίας, καὶ τὸ προτέρημα, ὅτι μᾶς χορηγεῖ τὴν βεβαιότητα τῆς ἀληθείας. Ἡ ἐντύπωσις τοῦ πλήθους τῶν συμφωνουσῶν ἐκθέσεων περὶ τοῦ

(1) Maurer, das griechische Volk. I. p. 212 § 62 καὶ ἐπ.

αὐτοῦ ἐθίμου, εἶναι παραπολὺ πολύτιμος, ὥστε νὰ τὴν παραμελήσω-
μεν. Ὅταν συγχρόνως βεβαιώνουν τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ἄνθρωποι, εἴτινες
δὲν ἠδύναντο νὰ λάβουν τινὰ συνεννόησιν, δὲν ὑπάρχει πλέον ὑπόνοια
ὅτι ἀπατώνται.

Ἄν λοιπὸν εἰς τόσον μικρὸν σχῆμα ἡδυνήθην νὰ συνάψω ἐνταῦθα
τὰ ἔθιμα, τὰ ἐξήγαγον ἀπὸ τρεῖς φακέλλους, τῶν ὑποίων ἕκαστος
περιέχει πέραν τῶν 300 σελίδων. Ἐλπίζω ὅτι τίποτε δὲν παρέ-
λειψα, διότι δὲν ἐφείσθην κἀνενὸς κόπου νὰ διέλθω πολλάκις τὰ χει-
ρόγραφα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ.

Συγκρότησις τῆς οἰκογενείας.

α'. Ἀρχαῖα.

1. Οἱ γονεῖς πολλάκις ἐμνήστευον τὰ τέκνα των ἅμα ἐγεννῶντο
καὶ ἐώρταζον δι' εὐωχίας τὸν ἀρχαῖον, ὅστις ἐφυλάττετο αὐστηρῶς.

Πέτται.

β'. Περιουσία τῶν συζύγων καὶ προίξ.

2. Ἐντὸς τοῦ γάμου τὰ κτήματα εἶναι κοινὰ καὶ ἡ γυνὴ ἔχει ἐξ
ἴσου μέρος εἰς ὅσα ἀποκτᾷ καὶ εἰς ὅσα ὀφείλει ὁ ἀνὴρ ⁽¹⁾. Τὰ γα-
μικὰ συμβόλαια μεταξὺ Λατίνων συντάσσονται εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ
ἐπισκόπου.

Αἱ διαφοραὶ προερχόμεναι ἀπὸ προῦκας καὶ διαθήκας ἐδικάζοντο
παρὰ τοῦ ἐπισκόπου καὶ ἀνεκκλήτως παρὰ τῆς ῥωμαϊκῆς καθέδρας ⁽²⁾.

3. Ἡ προίξ ἀπαλλοτριεῖται μόνον ἐνεκα καταπειγούσης ἀνάγκης.

Ἅγιος Πέτρος, Ἀμοργός, Ἀνδρος, Ἴοι, Κέα, Μεσαλόγγιον, Μύκονος, Πά-
ρος, Ὑπάτη.

4. Πρὸς ἀπαλλοτριώσιν ἀπαιτεῖται πρὸς τούτοις καὶ ἡ συναίνε-
σις τῆς γυναικός.

Ἅγιος Πέτρος, Ἀθήναι (3), Ἀμφισσα, Ἀμοργός, Ἀνδρος, Ἀνδρίτζινα,
Ἀντίπαρος, Ἄνω Σῦρος, Ἀπόκουρον, Βουδουνίτζα, Γαλαξείδιον, Γύθειον, Δωρίς,

(1) Ἰδε ἔθιμον Ἄνω Σύρου § 5.

(2) Τοῦτο ἐκοινοποιήθη εἰς τὸν κύριον Μάουερ παρὰ Ἑλλήνος Τηνίου τοῦ δυτικοῦ
δόγματος, ὅστις ἐπὶ Καποδιστρίου ἦτο πρόεδρος δικαστηρίου.

(3) Ἀπόφ. τῶν ἐν Ἀθήναις ἐφετῶν ἀριθ. 2654

Ἑμπλάκικα, Θῆβαι, Ἴος, Κελάδρυτα, Καρύταινα, Κράθαρα, Κρανίδιον, Λεβαθεία, Λεωνίδιον, Μετολόγγιον, Μῆλος, Μονεμβασία, Μύκονος, Ναύπλιον, Πέτροι, Πάτραι, Περαιχώρα, Σίκινος, Σκίαθος, Σίφνος, Τήνος, Τρίπολις, Ὑπάτη, Φελέγανδρος.

5. Τότε μόνον ἐπιτρέπεται εἰς τὸν σύζυγον ἡ ἀπαλλοτριώσεις τῆς προικὸς, ὅταν παραχρῆμα τὴν ἀντικαστήσῃ δι' ἄλλων κτημάτων τῆς αὐτῆς ἀξίας⁽¹⁾.

Αἴγινα, Κυπαρισσία, Μικρομίνη, Πάρος.

6. Ἐν ἀπουσία τοῦ ἀνδρὸς ἐπιτρέπεται εἰς τὴν γυναῖκα νὰ κάμνῃ χρέη, παρόντος δὲ αὐτοῦ δύναται νὰ δώσῃ τὴν ἐγγύησίν της.

Διὰ τῆς προικὸς τῆς γυναικὸς πληρώνονται τὰ χρέη τοῦ ἀνδρός, ἐὰν δὲν ᾔτο ἔμπορος, ἄλλως μόνον ἐὰν ἔδωκεν ἐγγύησιν.

Σίφνος.

7. Διὰ τῆς τελευταίας προικὸς πληρώνονται τὰ χρέη τῶν γονέων· ἂν δὲν ἀρκῇ, συνεισφέρει ἡ προγενεστέρα καὶ οὕτω καθεξῆς αἱ ἄλλαι μέχρι τῆς ἐξοφλήσεως.

Ἄνδρες.

γ'. Πατρικὴ ἐξουσία.

8. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς ἐξασκεῖ τὴν ἐξουσίαν ἡ μήτηρ, ἐνὸς τε διαμένει χήρα.

Ἅγιος Πέτρος, Ἀθῆναι, Αἴγινα, Ἀμοργός, Ἀνάφη, Ἄνδρος, Ἀντίπαρος, Ἄργος, Γυθείον, Δωρίς, Ἐπίδαυρος, Καρύταινα, Κιτριά (Οἶτυλον), Κρανίδιον, Κυπαρισσία, Λαμία, Λεβαθεία, Μεθώνη, Μετολόγγιον, Μῆλος, Μιστρᾶς, Μύκονος, Νάξος, Ναύπλιον, Πάρος, Πάτραι, Πέτζαι, Πόρος, Σκόπελος, Σκῦρος, Τήνος, Τροιζήν, Ὑπάτη, Φανάρι.

9. Ὡσαύτως ἂν ὁ πατὴρ δὲν διέταξεν ἄλλως εἰς τὴν διαθήκην του.

Αἴγιον, Ἀνάφη, Ἄνδρος, Μύκονος, Σαντορίνη (Θήρα) ⁽²⁾, Ὑδρα.

10. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς μεταβαίνει ἡ ἐξουσία εἰς τὴν μητέρα, ἥτις τὴν ἐξασκεῖ μετὰ τοῦ ἐπιτρόπου (ἐὰν ὑπάρχῃ) ἢ μετὰ τοῦ ἐνήλικος υἱοῦ της.

Καλάμαι.

(1) Ὑπονοεῖται ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ ἀκινήτων, μολοντί βρῆτως δὲν γίνεται μείλα εἰς τὰς ἐκθέσεις.

(2) Ὡδε ἔθιμα Θεραίων § 38.

δ'. Χειραφesia.

11. Οἱ ναυτικοὶ λαμβάνουν τοὺς ἄρρενας μεθ' ἑαυτῶν εἰς τὸ πλοῖον ἀπὸ τὸ ἐβδομον ἔτος τῆς ἡλικίας, διὰ νὰ ὑπηρετοῦν μέχρι τοῦ ιε' ἢ ις'. Ἐκτοτε ὁ υἱὸς θαλασσοπορεῖ μόνος καὶ ὅσα κερδαίνει ἀποδίδει εἰς τὸν πατέρα· οὗτος δὲ χρεωστεῖ νὰ τὸν ἐνδύῃ καὶ εἰς τὸν γάμον του· δίδει τὴν οἰκίαν (ἂν ἔχῃ περιουσίαν) καὶ τὰ ἐξοδα τοῦ γάμου.

Πεῖζαι.

12. Ἡ ὑπεξουσιότης παύει διὰ τῆς ἐνηλικιότητος.

Αἶγινα, Αἶγιον, Ἀνάφη, Ἄνδρος, Ἴος, Κιτριάι (Οἶτυλον), Μιστρᾶς, Μύκονος, Πάτραι, Πάρος, Σαντορίνη (Θήρα), Σίφνος, Τήνος, Ὑπάτη, Φολέγανδρος.

13. Ἡ ὑπεξουσιότης παύει διὰ τοῦ γάμου (καὶ τούτου συνέπεια ὅτι δὲν ἐξασκεῖται ἐξουσία πατρικὴ ἐπὶ τῶν τέκνων τοῦ υἱοῦ).

Ἀθῆναι, Αἶγινα, Αἶγιον, Ἀμοργός, Ἀνάφη, Ἄνδρος, Ἀντίπαρος, Γύθειον, Ἴος, Κρανίδιον, Λεβαδεῖα, Μῆλος, Μιστρᾶς, Μύκονος, Νάξος, Ναύπλιον, Πάτραι, Πάρος, Σαντορίνη (Θήρα), Σίφνος, Σκόπελος, Σκύρος, Τήνος, Ὑπάτη, Φανάρι.

14. Ὅ,τι ἀποκτήσῃ ὁ υἱὸς μετὰ τὸν γάμον του, εἶναι ἰδικόν του. Μονεμβασία.

15. Ἡ ὑπεξουσιότης παύει καὶ ὅταν μετὰ τὸ ιη' ἔτος τῆς ἡλικίας τῶν ἀπέλθουν τὰ τέκνα ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας.

Νάξος.

16. Αὐτεξούσιοι θεωροῦνται καὶ ὅσοι δὲν κατοικοῦν μὲ τὸν πατέρα (maison séparée).

Καλάμαι, Καρύταινα, Κυπαρισσία, Κορώνη, Λαμία, Λεβαδεῖα, Μιστρᾶς, Ὑδρα, Φανάρι.

17. Κύριος εἶναι τῆς περιουσίας του ὁ υἱός, καθὼς ζῇ κατὰ μόνας καὶ ἐξ ἰδίων προσπορίζεται τὰ πρὸς τὸ ζῆν, ἀλλ' ὁ τοιοῦτος διὰ νὰ κληρονομήσῃ τὸν πατέρα πρέπει νὰ συνεισφέρῃ ὅ,τι ἐκέρδησεν.

Ναύπλιον.

18. Οἱ υἱοὶ κατὰ τὸ ιε' ἔτος τῆς ἡλικίας τῶν θεωροῦνται συνέταιροι τοῦ πατρὸς καὶ ἕκαστος δύναται νὰ διαθέσῃ τὸ μέρος του κατ' ἄρέσκειαν.

Κῶμαι τῆς Μεθώνης.

19. Ὅ,τι ἀποκτοῦν οἱ υἱοί, εἶναι ἰδικόν των.

Μεσολόγγιον, Πάτραι.

20. Ἐάν τὸ ἀπέκτησαν ἐκτὸς τῆς πατρικῆς οἰκίας.

Τρίπολις.

21. Ὅ,τι ἀποκοτῶν οἱ υἱοὶ μετὰ τὸ ἰη' ἔτος, ἐὰν κατοικοῦν ἐκτὸς τῆς πατρικῆς οἰκίας, εἶναι ἰδικόν των, ὅχι ὅ,τι ἐντὸς. Ἐξαιροῦνται τὰ κληρονομικά των, ἐπὶ τῶν ὁποίων οἱ γονεῖς διαφυλάττουν τὴν ἐπικαρπίαν.

Νάξος.

22. Τὰ κτήματα τῶν τέκνων μέχρι τῆς ἐνηλικιότητός των καρποῦνται ἀπὸ τὸν πατέρα, χωρὶς ὅμως ὁ πατὴρ νὰ δύναται νὰ τὰ ἐκποιήσῃ. Κατ' ἐξαίρεσιν, ὅταν τὰ τέκνα εἶναι ἱκανὰ, ἂν καὶ ἀνήλικα, νὰ κάμουν ἐξ ἰδίων των προσκτήσεις, δύνανται νὰ νέμωνται ἐκ τούτων ἰδιοκτησίαν τινὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Χρηματίου.

Μύκονος.

ε'. Ὑποχρέωσις τοῦ προικίζειν.

23. Ἐκτὸς τοῦ πατρὸς ἐπίκειται εἰς τὸν πρωτότοκον τὸ χρέος νὰ προικίσῃ τὰς ἀδελφάς του, καὶ ἐν περιπτώσει ἀρνήσεως ἀναγκάζεται δικαστικῶς.

Αἴγιον.

24. Ἄν δὲν προικισθῇ ἡ θυγάτηρ ἀπὸ τὸν πατέρα, ἐπίκειται ἡ ὑποχρέωσις εἰς τοὺς ἀδελφοὺς καὶ ἐξ ἰδίων των.

Ἅγιος Πέτρος, Αἴγινα, Ἄργοι, Γαλαξειδίον, Μονεμβασία, Πέτζει, Τρίπολις, Ὑπάτιη.

25. Ἄν ἡ θυγάτηρ δὲν ἐπροικισθῇ, λαμβάνει ἀπὸ τοὺς ἀδελφοὺς τὴν προῖκά της, ἀναλόγως μὲ τὸ τρίτον τῆς κληρονομικῆς των μερίδος.

Ἀμφισσα.

26. Ὁ πατὴρ ὀφείλει νὰ οἰκοδομήσῃ εἰς τὴν πρωτότοκον οἰκίαν καὶ νὰ τὴν προικίσῃ ἐξόχως σχεδὸν μὲ ὅλην τὴν περιουσίαν του, αἱ ἄλλαι θυγατέρες λαμβάνουν ἐκάστη οἰκίαν, εἰς τρόπον ὥστε, ἂν ὁ πατὴρ ἔχῃ τοιαύτην, δικαιωματικῶς στερεῖται.

Σημ. Ἀμφοτέρων τῶν νήσων ὑπάρχει αἴτησις περὶ καταργήσεως τοῦ ἐθίμου διὰ τὰς ὁλεθρίας συνεπειάς του.

Σκυῖρος, Σκόπελος.

27. Ἐν καιρῷ πενίας δύνανται οἱ γονεῖς ν' ἀναζητήσουν ἐκ τῆς δοθείσης εἰς τὰ τέκνα των προικὸς, ὅσον ἀρκεῖ πρὸς τὸ ζῆν.

Ἄργος, Νάξος (1), Σίφνος.

28. Ὅχι μόνον δὲν προικίζονται αἱ θυγατέρες, ἀλλὰ μάλιστα ὁ ἐκδίδων λαμβάνει ἢ χρήματα ἢ ἄλλο τι.

Μάνη (δυτ. Σπάρτη).

Σημ. Ἡ ἔλθεσις εἶναι τοῦ τότε ἐπάρχου Δ. Μοναστηριώτου, καὶ κατὰ τοῦτο συμφωνεῖ μὲ τὰς πληροφορίας, τὰς ὁποίας συνήθρουν ὁ κύριος Μάουρερ ἀπὸ ἀξιόπιστα πρόσωπα. (*Ἰδε I. § 58).

29. Ὁ Πατὴρ δύνανται νὰ προικίσῃ καὶ τοὺς υἱούς, τότε δὲ ἐν-ὄσῳ ζῇ λαμβάνει τὸ ἥμισυ τῶν εἰσοδημάτων καὶ ἐνέχεται διὰ τὸ ἥμισυ τῶν ἐξόδων, ἑνομάζεται δὲ τὸ μέρος τοῦ πατρὸς γεροντομοῖριον.

Νάξος.

ς'. *Υἱοθεσία.*

30. Ὁ υἱοθετῶν ἐνδύει τὸν υἱοθετούμενον μὲ χιτῶνα.

Τρίπολις.

31. Οἱ ἄπαιδες μόνον υἱοθετοῦν.

Δωρὶς, Ἐμπλάκικα, Μεσολόγγιον, Μιστράς, Καλάβρυτα, Καρύταινα, Ὑδρα.

32. Ὁ θετὸς υἱὸς πρὶν παρέλθουν ἕκκα ἔτη ἀπὸ τῆς υἱοθεσίας νέ-μεται μετὰ τῆς συζύγου τοῦ υἱοθέτου, ὅστις ἀπέθανεν ἄπαις, τὴν περιουσίαν του. Ἄν ἡ χήρα μετέλθῃ εἰς νέον γάμον, μεταβαίνει ὅσον κατεῖχε τῆς περιουσίας εἰς τοὺς συγγενεῖς τοῦ ἀποβιώσαντος.

Ναύπλιον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

Διάλυσις τῆς οἰκογενείας.

α'. *Ἐπιτροποκηδεμονία.*

33. Ἡ μήτηρ ἐὰν μείνῃ χήρα, γίνεται ἐπίτροπος.

Μονεμβασία, Πάτρας, Πόρος, Τριφυλία, Τήνος, Τροιζήν.

(1) Οἱ Νάξιοι πληροφοροῦν ὅτι τὰ γραπτὰ ἔθιμα, τὰ ὁποῖα διετυβύνθησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὸ 1810, δὲν ἐπεκυρώθησαν καὶ δὲν ἐμυῖχαν ποτὲ εἰς ἐνέργειαν.

34. Ἐν ἐλλείψει τῆς μητρὸς ἐπιτροπεύουν οἱ ἐνήλικες ἀδελφοί.

Ἅγιος Πέτρος, Ἄργος, Κρανίδιον.

35. Ἡ μήτηρ εἶναι συνεπίτροπος μετὰ τοῦ ἐνήλικος τῶν ἀρρένων ἀδελφοῦ, καὶ ἂν δὲν ὑπάρχῃ τοιοῦτος, εἶναι μόνη.

Μεσολόγγιον, Πέτζαι.

36. Ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ ἀδελφὸς ἐνήλιξ, ἐπίτροπος εἶναι ἡ μήτηρ.

Καλάβρυτα, Μεσολόγγιον, Μύκονος, Τρίπολις.

37. Ὑπάρχει συγγενικὸν συμβούλιον.

Δωρίς, Σκυῖρος, Πέτζαι, Τροιζήν.

38. Οἱ ἐπίτροποι λαμβάνουν 4 τοῖς 0/0 ἐκ τῶν εἰσοδημάτων τῶν ὀρφανῶν, ἐκτὸς ἂν παραιτηθῶν τῆς ἀντιμισθίας ταύτης.

Ἀντίπαρος, Πάρος.

β. Περιουσία τῶν κηδεμονομένων.

39. Δὲν συγχωρεῖται ἡ ἀπαλλοτριώσεις τῶν κτημάτων τῶν ὀρφανῶν, ὅταν εἶναι ἀκίνητα.

Ἐπίδαυρος, Μῆλος, Νάξος, Φανάρι.

40. Τὰ κινητὰ ἀπαλλοτριοῦνται.

Νάξος.

41. Δὲν συγχωρεῖται ἀπαλλοτριώσεις, ἀλλ' ἐνεχυρίσεις μὲ ἄδειαν τοῦ συγγενικοῦ συμβουλίου.

Ἄργος.

42. Κινητὰ ἀπαλλοτριοῦνται μὲ ἄδειαν τοῦ συγγενικοῦ συμβουλίου, ἀκίνητα ὅμως μόνον ὑπαρχούσης ἀνάγκης.

Λεβαδεία.

43. Δὲν συγχωρεῖται ἀπαλλοτριώσεις εἰμὴ μὲ ἄδειαν τῆς τουρκικῆς ἀρχῆς ἢ τῆς ἐκκλησιαστικῆς.

Πάτραι, Ναύπλιον.

44. Δὲν συγχωρεῖται ἀπαλλοτριώσεις ἄνευ συγκαταθέσεως τοῦ συγγενικοῦ συμβουλίου.

Ἀθῆναι, Ἀμοργός, Ἄνδρος, Γύθειον, Κάρυστος, Κυπαρισσία, Μέγαρο, Μεθώνη, Μιστράς, Ναύπλιον, Πύργος, Πόρος, Σίφνος, Φολέγανδρος.

45. Δὲν συγχωρεῖται εἰς τοὺς ἐπιτρόπους νὰ πράξουν τι εἰς σημαντικὰ ὑποθέσεις, ἰδίως προκειμένου λόγου περὶ ἐκποιήσεως κτημάτων,

ἄνευ τῆς γνώμης τῶν συγγενῶν, ἐπικυρωμένης παρὰ τῆς τοπικῆς ἀρχῆς.

Μύκονος

46. Ὁ ἐπίτροπος ἡδύνατο ν' ἀπαλλοτριώσῃ, ἀλλ' ἡ μήτηρ περιωρίζετο ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς.

Μεσολόγγιον.

47. Συγχωρεῖται ἀπαλλοτριώσεις ἄνευ ἀδείας συγγενικοῦ συμβουλίου, ὅταν ἡ μήτηρ εἶναι ἐπίτροπος.

Τῆνο·

γ'. Ἐνηλικιότης.

48. Ἡ ἐνηλικιότης ὀρφανῶν πολλάκις προσδιωρίζετο, κατὰ τὸ ὀθωμανικὸν δίκαιον, εἰς τὸ ἰδ' ἔτος τῆς ἡλικίας.

Ἄργος.

49. Ἀρρένες μέχρι τοῦ ιη', θήλειαι μέχρι τοῦ ιδ' εἶναι ὑπὸ κηδεμονίαν, ἐὰν ὅμως ἡ διαγωγή τούτων δὲν εἶναι χρηστή, μέχρι τοῦ κε'. Ἡ παράτασις ἐγένετο διὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς, ἢ τῆς τουρκικῆς ἀρχῆς.

Πάτραι.

50. Τῶν ἀρρένων ἡ ἐνηλικιότης λαμβάνει χώραν ἀπὸ τοῦ ιζ' ἔτους.

Ἰδρα.

51. Ἀπὸ τοῦ ιε' ἔτους παύει ἡ κηδεμονία, τῶν θυγατέρων ὅμως διὰ τοῦ ἀρραβῶνος, ἀλλ' ὁ μνηστὴρ δὲν δύναται νὰ πράξῃ τι ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τοῦ ἐπιτρόπου.

Λεβαδεία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ.

Κληρονομικὸν δίκαιον.

α'. Ἐξ ἀδιαθέτου.

52. Αἱ θυγατέρες κληρονομοῦν τὴν μητρικὴν περιουσίαν καὶ οἱ υἱοὶ τὴν πατρικὴν.

Ἴος, Κέα, Λαμία.

53. Ἐὰν ὅμως δὲν ὑπάρχῃ μητρικὴ περιουσία, λαμβάνουν αἱ θυγατέρες τι ἐκ τῆς πατρικῆς.

Μῆλος.

54. Ἡ συνήθεια αὕτη ἀπηρχαιώθη εἰς τὴν Ἀνδρον καὶ εἰς τὴν Ἀμοργόν, ὅπου, ἐκτὸς τῆς διαμονῆς κατὰ πατρικὴν καὶ μητρικὴν περιουσίαν, ὁ πρωτότοκος ἢ ἡ πρωτότοκος ἐλάβανον καὶ τι περιπλέον. Ἀλλ' εἰς τὴν κώμην *Ἀμολοχον* τῆς Ἀνδρου αἱ θυγατέρες λαμβάνουν δύο μερίδια ἐκ τῆς μητρικῆς καὶ ἓν ἐκ τῆς πατρικῆς περιουσίας, ἀντιστρόφως δὲ οἱ υἱοὶ δύο ἐκ τῆς πατρικῆς καὶ ἓν ἐκ τῆς μητρικῆς. Ἀμοργός, Ἀνδρος.

55. Τὴν πατρικὴν οἰκίαν λαμβάνουν οἱ νεώτεροι υἱοί, ἡ δὲ λοιπὴ περιουσία διανέμεται μεταξὺ τῶν ἄλλων. Αἱ θυγατέρες περιορίζονται εἰς τὴν δοθεῖσαν ἥδη εἰς αὐτάς προῖκα, αἱ δὲ ἄγαμοι προικίζονται παρὰ τῶν ἀδελφῶν, οἵτινες ὑποχρεοῦνται, ἂν δὲν ὑπῆρχε κληρονομία, ν' ἀναπληρώσουν τὴν ἑλλειψιν καὶ ἐξ ιδίων.

Πέριαι.

Σημ. Βεβαιοῦναι τινές, ὅτι τὸ αὐτὸ ἔθιμον ὑπάρχει καὶ εἰς Ὑδραν. Τῆς αὐτῆς γνώμης εἶναι καὶ ὁ ἀξιόπιστος μάρτυς, τοῦ ὁποίου τὴν ἐκθεσιν κατεχώρισεν ὁ κύριος Μάουρερ, I, § 43, χωρὶς νὰ τὸν ὀνομάσῃ.

56. Αἱ θυγατέρες δὲν κληρονομοῦν, ἀλλὰ προικίζονται ἀπὸ τοὺς ἀδελφοὺς των.

Ἅγιος Πέτρος, Ἀμφισσα, Ἀνδρίτζαινα, Ἀπόκουρον, Βουδουνίτζα, Γαλαξείδιον, Δωρίς, Ἐμπλάκινα, Κρανίδιον, Κῶμα τῆς Μεθώνης, Κράβαρα, Κιτριά (Οἶτυλον), Λεθαδεῖα, Λεωνίδιον, Μονεμβασία, Μεσολόγγιον, Μικρομάνη, Μάνη (δυτ. Σπάρτη), Περαιχώρα, Πέριξ τῶν Θηβῶν, Πόρος, Ὑπάτη.

57. Τὰ ἀκίνητα μένουσιν εἰς τοὺς ἄρρενας, αἱ θυγατέρες ἢ κληρονομοῦν ἐκ τῶν κινητῶν διὰ διαθήκης, ἢ προικίζονται ἀπὸ τοὺς ἀδελφοὺς. Μάλιστα, ὅταν δὲν ὑπάρχουν ἄρρενες, οἱ πλησιέστεροι πρὸς πατρὸς συγγενεῖς λαμβάνουν τ' ἀκίνητα προικίζοντες τὰς θυγατέρας τοῦ ἀποδιώσαντος, καὶ τοῦτο ἔνεκα τῶν συχνῶν πολέμων, εἰς τοὺς ὁποίους μεταξὺ τῶν ἐνέκειντο οἱ κάτοικοι, ἔχοντες ἀνάγκην ἀπὸ ὀχυρῶν πύργων, μὴ ἐξερχομένους ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν.

Μάνη⁽¹⁾.

58. Αἱ θυγατέρες δὲν κληρονομοῦν, ἀλλὰ πρέπει νὰ εὐχαριστήθουν μὲ τὴν προῖκα, τὴν ὁποίαν ἔλαβον ἀπὸ τοὺς γονεῖς, ἢ τὴν ὁποίαν δίδουν οἱ ἀδελφοί. Ἐνίοτε ὁμως διὰ τοῦ ἀρχιερέως ἐλάβανον τὴν ἐπιβάλλουσαν κληρονομικὴν μερίδα.

Λεοντάρι (Μεγαλόπολις), Ναύπλιον.

(1) Ἀπορ. τῶν ἐν Ναυπλίῳ ἐφετῶν ἀπὸ 31 Ἰανουαρίου 1841.

59. Ὅστις ἀπέθνησεν ἄνευ κατιόντων, ἀνιόντων ἢ ἀδελφῶν, ἐκληρονομεῖτο, καθ' ὅσον ἀφοροῦσε τὰ πατρικά ἀπὸ τοὺς πρὸς πατρός, καθ' ὅσον ἀφοροῦσε τὰ μητρικά, ἀπὸ τοὺς πρὸς μητρός συγγενεῖς του.

Πέτζει.

60. Ὅστις δὲν ἔχει συγγενεῖς, κληρονομεῖται ἢ ἀπὸ τὸν φίλον του ἢ ἀπὸ τὸν πλησιέστερον τῆς ἐπαρχίας.

Μάνη (δουτ. Σπάρτη).

β'. *Κληρονομὸν δίκαιον τοῦ συζύγου.*

61. Ὁ σύζυγος ἔχει τὴν ἐπικαρπίαν (καρποτρώγει) τῆς περιουσίας τοῦ ἀποβιώσαντος, ἂν δὲν προσέλθῃ εἰς νέον γάμον.

Κέα, Μύκονος, Πέτζει, Σίκινος, Σίφνος, Φολέγανδρος.

Σημ. Ἀνάλογόν τι εἰς τὴν Θήραν καὶ Ἀνάφην, (ἴδε ἔθιμα Θηραίων 37, 61, 78).

62. Τὸ αὐτὸ ἔθιμον—διὰ τοῦτο τὰ μὴ δίδοντα εἰσόδημα ἀποδίδονται παραχρῆμα εἰς τοὺς κληρονόμους.

Νάξος.

63. Ἡ χήρα, ἥτις διαμένει πιστὴ εἰς τὸν πρῶτον γάμον (ἥτις φυλάττει τὴν τιμὴν τοῦ ἀνδρός της), ἔχει τὴν ἐπικαρπίαν τῆς περιουσίας τοῦ ἀνδρός της. Μετὰ τὸν θάνατον αὐτῆς μεταβαίνει ἡ περιουσία εἰς τοὺς συγγενεῖς.

Καλάβρυτα, Λεβαδεία, Περαχώρα.

64. Ὅταν ὁ ἀνὴρ ἀποθνήσκῃ ἄπαις, ἡ γυνὴ ἀπολαμβάνει τὴν ἐπικαρπίαν τῆς περιουσίας του, ἐνόσω μένει χήρα.

Ἀνδρίτζαινα, Πύργος, Τρίπολις.

65. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει πρὸς ἀμφοτέρους τοὺς συζύγους. Εἰς τὴν Μηλον εἶναι ἡ ἄπαις γυνὴ προσέτι κληρονόμος τοῦ ἡμίσεος.*

Καρύταινα, Μῆλος, Φολέγανδρος.

66. Τῆς γυναικὸς ἡ περιουσία, ὅταν ἐπιζῇ ὁ ἀνὴρ καὶ δὲν ὑπάρχουν τέκνα, διαιρεῖται εἰς τρία μέρη. Ἡ ἐκκλησία, ὁ ἀνὴρ καὶ αἱ συγγενεῖς τῆς ἀποβιώσασας λαμβάνουν ἀνὰ ἓν μέρος ἕκαστος. Ἐὰν ἡ γυνὴ ἀποθάνῃ μετὰ τὸν ἄνδρα, μὴ ὑπάρχοντος θετοῦ υἱοῦ, τὸ ἡμισυ τῆς περιουσίας τοῦ ἀνδρὸς ἀνήκει εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸ ἄλλο ἡμισυ εἰς τοὺς συγγενεῖς του. Ἐὰν ὅμως ἔχῃ θετὸν υἱόν, οὗτος λαμβάνει τὸ ὅλον.

Φιλία (Καλάβρυτα).

Σημ. Καὶ ἐνταῦθα λοιπὸν προϋποτίθεται ὅτι ἡ ἐπιζῶσα γυνὴ χαίρει τὴν ἐπικαρπίαν.

67. Ἐὰν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἐνὸς συζύγου ἀποθάνῃ καὶ τὸ μόνον ὑπάρχον τέκνον, λαμβάνει χώραν ἡ τριμοιρία κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον. Ἐν μέρος τῆς περιουσίας τοῦ ἀποβιώσαντος συζύγου ἀνήκει εἰς τοὺς συγγενεῖς του, ἕτερον διδεται διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς του καὶ τὸ τρίτον εἶναι τοῦ ἐπιζώντος συζύγου.

Ἅγιος Πέτρος, Αἴγινα, Ἄργος, Καλάμαι, Κέα, Κυπαρισσία, Λεωνίδιον, Μύκονος.

Σημ. Περιέργον ὅτι θεωρεῖται ἡ κληρονομία ἀρχομένη ἐκ τοῦ προσώπου τοῦ ἀποβιώσαντος συζύγου.

68. Ἡ τριμοιρία λαμβάνει χώραν, ὅταν δὲν ὑπάρχουν τέκνα.

Μεθώνη, Τήνος.

69. Ἐὰν ἀποθάνῃ ὁ ἀνὴρ ἄτεκνος, διαμένει εἰς τὴν γυναῖκα ἡ ἐπικαρπία τῆς περιουσίας του, ἀλλὰ διορίζεται καὶ κηδεμὼν ἐκ τῶν συγγενῶν του πρὸς ἐπιτήρησιν μέχρις ὅτου διαμένει χήρα. Ἐὰν μετέλθῃ εἰς νέον γάμον, λαμβάνει τὴν προικὰ τῆς καὶ κληρονομικὸν μερίδιον.

Πέτζαι.

70. Ὅταν ἡ ἐπιζῶσα γυνὴ κατέφευγεν εἰς τὰ ὁθωμανικὰ δικαστήρια, ἐλάμβανε τὸ 1/7 ἐκ τῆς περιουσίας τοῦ ἀνδρός της, ἄλλως διαμένουσα χήρα ἐκαρποῦτο τὴν περιουσίαν του.

Λεοντάρι (Μεγαλόπολις).

71. Ἄν ἡ ἐπιζῶσα γυνὴ νυμφευθῇ ἐκ νέου, λαμβάνει 1/7 ἐκ τῆς περιουσίας τοῦ ἀνδρός της.

Καλάβρυτα.

72. Ἡ γυνὴ διαμένουσα χήρα ἐλάμβανεν ἐκτὸς τῆς προικὸς της ἴσον μέρος μὲ τὰ τέκνα της, ἄλλως μόνον τὸ ἑβδόμου ἐκ τῆς περιουσίας του, λεγόμενον *βιταλίτζιον*.

Μονεμβασιά.

73. Μέχρι τοῦ 1790 ἐλάμβανεν ὁ ἐπιζὼν σύζυγος ἐξ ἀτέκνου γάμου τὴν ἐπικαρπίαν τῆς περιουσίας τοῦ ἀποβιώσαντος καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς χηρείας του. Ἐκτοτε ὅμως λαμβάνει μόνον τὸ 1/7 κατὰ κυριότητα.

Ἀντίπαρος, Πάρος.

74. Ὁ ἐπιζῶν γονεὺς λαμβάνει ἴσον μερίδιον μὲ τὰ τέκνα του, ὅταν ὑπάρχουν.

Τῆνος.

75. Ἡ μήτηρ συντρέχει μὲ τὰ τέκνα εἰς τὴν κληρονομίαν τοῦ ἀνδρός, δὲν δύναται ὅμως νὰ ἀπαλλοτριώσῃ τὸ ἐκ τῆς κληρονομίας μερίδιόν της, τὸ ὁποῖον μετὰ θάνατον αὐτῆς μεταβαίνει εἰς τὰ τέκνα της.

Ἀθῆναι (1).

76. Ἡ ἐπιζῶσα γυνὴ ζῇ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀνδρός της καὶ διατρέφεται ἀπὸ τὴν περιουσίαν του.

Κυπαρισσία, Κιτραιί (Οἶτυλον).

77. Ἡ γυνὴ ἐπιζῶσα, ἂν διαμένῃ χήρα, τρέφεται ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς τοῦ ἀνδρός της ἐκ τῆς περιουσίας του.

Γόθειον, Μάνη (δυτ. Σπάρτη).

78. Μετὰ τὸν θάνατον ἐνὸς τῶν συζύγων ἀφαιρεῖται ἐκ τῆς κοινῆς περιουσίας τὸ μέρος τοῦ ἀνδρός καὶ ἡ εἰσφορά τὴν γυναικός, τὸ ἐπίλοιπον διαιρεῖται εἰς δύο μέρη, ἐν ἐκ τῶν ὁπρίων λαμβάνει ὁ ἐπιζῶν, τὸ ἕτερον τὰ τέκνα. Πρὸς τούτοις ὁ ἐπιζῶν ἔχει τὴν ἐπικαρπίαν ἐπὶ τοῦ μέρους τῶν ἀνηλίκων. Ἐν ἐλλείψει κατιόντων ἐπὶ τῆς κληρονομίας τοῦ ἀνδρός, πρὸ τοῦ ὁποίου ἀπέθανεν ἡ γυνή, δὲν προσεκαλοῦντο μόνον οἱ συγγενεῖς τοῦ ἀνδρός, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνοι τῆς γυναικός (2).

Ἀνω Σῦρος.

γ'. Κληρονομικὸν δίκαιον τῆς προικισθείσης θυγατρός.

79. Αἱ προικισθεῖσαι θυγατέρες δὲν κληρονομοῦν, οὔτε δύνανται νὰ συνεισφέρουν τὴν προῖκά των πρὸς τοῦτο.

Ἅγιος Πέτρος, Ἀἴγινα, Ἀἴγιον, Ἀμοργός, Ἄνδρος, Ἀνδρίτζαινα, Ἀπόκουρον, Δωρίς, Ἐμπλάκινα, Ἴος, Καλάμαι, Καρύταινα, Κέα, Κρανίδιον, Κράβαρα, Κυπαρισσία, Κορώνη, Λαμία, Λεθαδεῖα, Μεσολόγγιον, Μῆλος, Μικρομάνη, Μονεμβασία, Μύκονος, Νάξος, Ναύπλιον, Νησίον, Πάτραι, Πέτζαι, Πόρος, Σαντορίνη (Θήρα) (3), Σίκινος, Σκιάθος, Τρίπολις, Ὑπάτη, Φολέγανδρος.

(1) Ἀποφ. τῶν ἐν Ἀθήναις ἐφετῶν ὑπ' ἀριθ. 683.

(2) Ἰδε εἶθιμα Ἀνω Σύρου § 5, 3 καὶ 4.

(3) Ἰδε εἶθιμα Θεραίων § 33 καὶ 42.

80. Δύνανται νὰ συνεισφέρῃ ἡ προικισθεῖσα, ὅταν συντρέχουν μόνον ἀδελφαὶ ὄχι καὶ ἀδελφοί.

Γύθειον.

81. Ἐὰν ὅμως αἱ θυγατέρες δὲν ἐπροικίσθησαν κατὰ τὸν γάμον, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς των λαμβάνουν μερίδιον.

Υπάτη.

82. Ἐπεκράτησε μὲν ἡ συνθήκη νὰ μένῃ εὐχαριστημένη εἰς τὴν προικὰ τῆς ἡ θυγάτηρ, πλὴν ἂν ἐλάβανε προικὰ ὀλιγωτέραν τῆς κληρονομικῆς μερίδος, ἐνίοτε κατέφευγεν εἰς τὸν ἀρχιερέα, ὅστις συμβιβαστικῶς ἐχορήγει εἰς αὐτὴν ἐκ τῆς πατρικῆς περιουσίας τι περιπλέον. Ὁ Ὀθωμανὸς δικαστὴς ἐπικαλούμενος, ἡνάγκαζε τοὺς κληρονόμους ν' ἀποδώσουν τὴν ἐπιβάλλουσαν μερίδα εἰς τὴν θυγατέρα, συνεισφέρουσιν τὴν προικὰ τῆς.

Ἄργος.

δ'. Διαθήκη.

83. Οἱ γονεῖς δύνανται μόνον μικρὸν μέρος νὰ διαθέσουν πρὸς χάριν ἄλλων. Ἐὰν διαίρουν ἀνίσως μετὰ τῶν τέκνων τὴν περιουσίαν των, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ δώσουν εἰς τοῦτο 10 καὶ εἰς ἄλλο μόνον 2 μέρος ἐξ αὐτῆς.

Νάξος.

84. Οἱ γονεῖς ὀφείλουν ν' ἀφήσουν εἰς τὰ τέκνα των ὅ,τι ἐκληρονόμησαν. Ὅ,τι δὲ κατὰ καιροὺς ἀπέκτησαν, διαθέτουν ἐλευθέρως.

Ἀμφισσα, Ἀνδρος, Σαντορίνη (Θήρα) ⁽¹⁾, Σίφνος.

85. Μόνον πρὸς χάριν τῶν πτωχῶν καὶ τῆς ἐκκλησίας δύνανται οἱ γονεῖς νὰ διαθέσουν τι ἐκ τῆς περιουσίας των.

Αἴγιον, Ἀμοργός, Ἄργος, Γύθειον, Ἐμπλάκινα, Κρανίδιον, Λαμία, Λεωνίδιον, Μάνη (δυτ. Σπάρτη), Μικρομάνη, Μύκονος, Ναύπλιον, Νησίον, Περαχώρα, Σίφνος.

86. Ὅταν οἱ γονεῖς ἀποκληροῦν τὰ τέκνα των δι' αἰσχροβιότητα, τὰ πατρικὰ δικαιωματικῶς μεταβαίνουν εἰς τοὺς συγγενεῖς, ὥστε μόνον περὶ τῶν ἰδιοκτητῶν δύνανται νὰ διαθέσουν ἐλευθέρως.

Μύκονος.

87. Ἐκ τῆς πατρομητρικῆς περιουσίας ὀφείλει, ὅστις δὲν εἶχε

(1) Ἴδε ἔθιμα Θηραίων καὶ Ἀνάφης § 47, 80.

κατιόντας καὶ ἀνιόντας, ν' ἀφήσῃ τι εἰς τοὺς ἀδελφούς του, ἄλλως ἢ διαθήκῃ του ἦτο ἄκυρος.

Ὁ ἄκληρος ἔχει ἐλευθερίαν νὰ διαθέσῃ μόνον δέκα τοῖς ἑκατὸν ἐξ ἐκείνων, τὰ ὅποια ἔλαβεν ὡς προῖκα· προῖκα ἐδῶ ἐννοοῦν καὶ τὰ παρὰ τῶν γονέων δοθέντα (').

Τῆνος.

ε'. *Χρὴν τῆς κληρονομίας.*

88. Οἱ υἱοὶ ὄφειλον νὰ πληρώσουν τὰ χρὴν τοῦ πατρὸς καὶ ἂν αὐτὸς ἀπέθανε πένης.

Πέτζει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ.

Πουκίλα.

α'. *Aedilium edictum.*

89. Ὅστις ἀγοράσῃ ἢ ἀνταλλάξῃ κτῆνος καὶ τὸ μεταφέρειν τεσσαράκοντα βήματα ἀπὸ τοῦ τόπου, ὅθεν τὸ παρέλαβε, δὲν δύναται νὰ προτείνῃ τι περὶ τῶν ἐλαττωμάτων, τὰ ὅποια κατόπιν ἀνεκάλυψε.

Μῆλος.

β'. *Ναυτικά.*

90. Οἱ ναῦται συνεμερίζοντο τὰ κέρδη μὲ τὸν πλοίαρχον, δὲν ἠδύναντο δὲ νὰ κάμουν ἀπαιτήσεις περὶ ἐκκαθαρίσεως ἢ διανομῆς πρὶν τῆς ἀποπερατώσεως τοῦ πλοῦ.

Πέτζει.

γ'. *Ἐμφύτευσις διηγεκῆς.*

91. Κατὰ τὴν ἐμφύτευσιν (ἐμβατικίον) ἐκτιμᾶται τὸ κτῆμα, τοῦ ὁποίου ὁ ἐμφυτευτὴς πληρώνει τὸ τέταρτον γενόμενος κατὰ τὴν ἀναλογίαν ταύτην συνιδιοκτητῆς — ἢ συμφωνεῖται ἢ τοιαύτη ἐξ ἀδαιρέτου συνιδιοκτησία κατὰ τὸ τέταρτον ἢ ἥμισυ, πληρωνομένης τῆς ἀξίας μετὰ τὴν ἐξημέρωσιν. Περὶ τούτων γίνονται συμφωνίαι, αἵτινες ἔχουν ἰσχὺν καὶ διὰ τοὺς κληρονόμους, αἱ δὲ ἀναφυόμεναι διενέ-

(1) *Ἰδε ἔθιμον ἄνω Σύρου, § 4.

ξεις δικάζονται μόνον ἀπὸ διαιτητὰς ἐκλεγομένους παρὰ τῶν μερῶν κατὰ τὸ συνυποσχετικὸν καὶ δικάζοντας ἀνεκκλήτως.

Νάξος.

δ'. *Δημοσία τάξις.*

92. Κατ' ἔτος ἐξελέγοντο παρὰ τοῦ λαοῦ δύο δημογέροντες κατὰ πλειονοψηρίαν. Οὗτοι εἶχον δικαιοδοσίαν μέχρι 100 γροσίων. Ἐπὶ διαθηκῶν καὶ προικοσυμφώνων προσήρχοντο καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν εὐπολήπτων, τῶν ὑποίων ἢ ἀπόφασις ἦτο ἀνεκκλήτος· ἐπὶ ἐμπορικῶν διαφορῶν ἐξελέγοντο διαιτηταὶ διὰ συνυποσχετικοῦ ἐπικυρωμένου παρὰ τῶν δημογερόντων. Οἱ δὲ δημογέροντες παύοντες ἐδίδον εὐθύνας.

Μύκονος.

93. Ὁ ἀρχιερεὺς μετὰ δύο ἢ τριῶν προεστώτων ἀπεφάσιζε περὶ κληρονομικῶν ὑποθέσεων ἀνεκκλήτως. Τὰς λοιπὰς διενέξεις ἐδίκαζον οἱ πρόκριτοι, τῶν ὑποίων ἢ ἀπόφασις ἐσφραγίζετο ἢ μὲ τὴν σφραγίδα τοῦ ἀγίου Νικολάου, ἢ μὲ ἐκείνην τῶν διαβατηρίων τῶν πλοίων.

Πέτζαι.

94. Οἱ δημογέροντες ἢ προεστώτες τῶν χωρίων, ἀντιπροσωπεύοντες ἕκαστος τοὺς κατοίκους τοῦ χωρίου του, συνήρχοντο εἰς τὴν μητρόπολιν τῆς ἐπαρχίας καὶ συνεννοούμενοι μετὰ τῶν σημαντικωτέρων καὶ πρεσθυτέρων κατοίκων αὐτῆς, ἐξέλεγον τὸν προεστώτα τῆς ἐπαρχίας ὅλης (Κοτζάμπασι ἢ Βεκίλι) καὶ ἓνα ὑπάλληλόν του ταμίαν, καὶ ἄλλοτε μὲν ἡνωμένοι, ἄλλοτε δὲ διηρημένοι εἰς δύο σώματα, ἐν τῶν χωρικῶν καὶ ἄλλο τοῦ κοινοῦ τῆς μητροπόλεως, παρουσιάζοντο εἰς τὸ τουρκικὸν δικαστήριον διὰ νὰ ἐφοδιάσουν τὸν ἐκλεχθέντα μὲ ἐπίσημον ἔγγραφον (Χοτζέτι τοῦ Κατῆ).

Ὁ προεστὼς παρίστανε τὴν ἐπαρχίαν ἐνώπιον ὅλων τῶν ἀρχῶν τῆς κυβερνήσεως, διηύθυνεν ὅλας τὰς ὑποθέσεις τῆς ἐπαρχίας, εἰσέπραττε τοὺς φόρους καὶ πολλάκις ἐδανείζετο χρήματα ἰδίῳ ὀνόματι διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς. Οἱ δημογέροντες τῶν χωρίων συνερχόμενοι εἰς τὴν μητρόπολιν δις τοῦ ἔτους περὶ τὸ τέλος ἐκάστης ἐξαμηνίας, ἐξίσταζον μετὰ τῶν προκρίτων τῆς μητροπόλεως τὸν ἀπολογισμὸν τῆς παρελθούσης ἐξαμηνίας καὶ ἐπεβάλλετο ἡ ἀναλογία εἰς ἕκαστον χωρίον διανεμητικῶς, ἀνταδεχομένη τὸ ὅλον ἢ μητρόπολις, ἥτις ἐπληρώ-

νετο εἰς μικράς δόσεις. Συγχρόνως ὁ προεστὼς εἶδεν εὐθύνην τῶν πράξεών του.

Ἡ ἐξουσία δὲν ἐλάμβανε μέρος οὔτε εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ προεστῶτος, οὔτε εἰς τὴν ἐξέλεξιν τῆς διαχειρίσεώς του καὶ μόνος ὁ Κατῆς ἐπεκύρωνε τὸν ἐκκαθαρισθέντα ἀπολογισμὸν τῆς ἐπαρχίας.

ΕΘΙΜΑ ΘΗΡΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΦΗΣ (¹)

Προοίμιον τῶν ἐθίμων Θήρας.

Πρόχειρος ἐπιτομὴ τῶν ἀνέκαθεν τοπικῶν συνηθειῶν τῆς νήσου Σαντορίνης συναθροισθεῖσα διὰ προσταγῆς τοῦ πανενδοξοτάτου ἄρχοντος δραγομάνου τοῦ βασιλικοῦ ἀκαταμαχῆτου στόλου κυρίου *Κωστάκη Χαντζερῆ* πρὸς κοινὸν ὄφελος καὶ ἐπιθυμητὴν εἰρήνην τῆς αὐτῆς ἡμετέρας νήσου, διαιρεθεῖσα μὲν εἰς ἑνδεκα κεφάλαια, καθιερωθεῖσα δὲ τῷ αὐτῷ ἐνδοξοτάτῳ ἡμῶν αὐθέντῃ μετὰ τῆς προσηκούσης καὶ ὀφειλομένης ἡμῶν δουλικῆς ὑποκλίσεως.

Τῷ πανενδοξοτάτῳ καὶ εὐγενεστάτῳ ἄρχοντι δραγομάνῳ τοῦ βασιλικοῦ ἀκαταμαχῆτου στόλου κυρίῳ *Κωστάκῃ Χαντζερῇ* τὴν ὀφειλομένην προσκύνῃσιν.

Βέβαιον εἶναι ὅτι αἱ παλαιαὶ συνήθειαι καθ' ἕκαστον τόπον μετὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς νόμους διαφυλάττονται πάντοτε πανταχοῦ ὡς κεφάλαιον νόμου, μάλιστα δὲ ὅσαι αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς ὀρθαὶ ὑπάρχουσι καὶ δίκαιαι, ὅταν δηλαδὴ ἐνομοθετήθησαν, οὐχὶ πρὸς φθορὰν νόμου, ἀλλὰ πρὸς κοινὸν ὄφελος ἐνὸς λαοῦ, καὶ ὅτι τοιαῦται ἐνηργήθησαν εἰς τε τὰ δικαστήρια τῆς αὐθεντίας καὶ τὰ κριτήρια οὐδεὶς ἀντερεῖ λόγος. *Ὅτι δὲ αὐταὶ καλῶς καὶ ἐκ τῶν προπατόρων παραδιδόμεναι ἀνεγάρησαν*, εἶναι ὅμως πολλοσταὶ ἔγγραφοι καὶ ἐκ τούτου συχνάκις μετὰξὺ τῶν πολιτῶν καὶ ἐγκατοίκων ἐνὸς τόπου ἀκολουθοῦν μεγάλαι λογοτριβαί, φιλονικίαι τε καὶ ἀλληλομαχίαι. Διὰ τοῦτο συμβάλλει τὰς αὐτὰς τοπικὰς συνηθείας ἐγγράφως γενέσθαι καὶ ἀσφαλῶς κατέχεσθαι, ὅπως σφίζηται καὶ διαφυλάττηται ἀπὸ τοῦ

(¹) Τὸ ἀντίγραφον, τὸ ὁποῖον ἐκοινοποίησαν οἱ κάτοικοι τῆς Ἀνάφης, εἶνε ἀπαρᾶλ-
λαχτον μὲ τὸ τῶν Θηραίων. Δὲν φέρει χρονολογίαν, κατόπιν ὅμως ἐκοινοποίησεν ἡ δημο-
γεροντία τῆς Ἀνάφης, ὅτι εἶναι τοῦ ἔτους 1797.

νῦν καὶ εἰς τὸ ἐξῆς δικαιοσύνη ἄφευκτος καὶ εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ δίκαιον βίον κάλλιστος ὁδηγός.

Τούτου χάριν εὐδούλως τε καὶ φρονίμως προσέταξεν ἡμᾶς ἡ πανενδοξότης αὐτοῦ ὡς ἡ μοφύλαξ καὶ φιλοδίκαιος αὐθέντης, ἵνα σημειώσωμεν ἐγγράφως τὰς τοπικὰς ἡμετέρας συνθηθείας πρὸς κοινὸν ὄφελος καὶ ἐπιθυμητὴν εἰρήνην τῆς νήσου Σαντορίνης, ἡμεῖς δὲ τοῦτο σφόδρα ἐπιθυμοῦντες πρὸ καιροῦ, ἵνα μὴ ἐνοχλῶμεν καὶ βαρύνωμεν τὰς ἀκοὰς τῶν πολυχρονίων ἡμῶν αὐθεντῶν, μὲ τὰς καθημερινὰς λογοτριβὰς καὶ ἀλληλομαχίας τοῦ καθενός, ἐσπουδάσαμεν μετὰ πάσης ἐπιμελείας ἵνα συναθροίσωμεν ὅλας αὐτάς τὰς τοπικὰς ἡμῶν συνθηθείας, καθὼς ἐκ παραδόσεως τὰς ἔχομεν ἀπὸ τῶν προπατόρων μας, ὡς ἐπιβεβαιωμένας μὲ βασιλικούς προσκυνητοὺς Ἀκτιναμέδες, ὅπου ἡ κραταιὰ βασιλεία εὐνοϊκῶς μᾶς ἐχάρισε. Διὰ τὰ φυλάττωμεν τὴν τάξιν, ἐμπερικλείσαμεν ὅλας αὐτάς εἰς τὴν παροῦσαν πρόχειρον ἐπιτομὴν, διαρθεῖσαν εἰς ἑνδεκα κεφάλαια· αὗται δὲ κύρος καὶ δύναμιν οὐ δύνανται ἔχειν χωρὶς στηριγμοῦ παρὰ τῆς αὐτοῦ ἐνδοξότητος, ἥ καὶ καθιερούμεν μετὰ πάσης ὑφειλομένης ἡμῶν καὶ δουλικῆς ὑποκλίσεως. Δέξαι οὖν τὴν πρόχειρον ταύτην ἐπιτομὴν, εὐγενέστατε ἡμῶν αὐθέντα, ἱλαρῶ τῷ προσώπῳ καὶ προσηνεῖ τῷ ὄμματι καὶ ἐπικύρωσον αὐτήν· δεόμεθα τῇ προσκυνητῇ καὶ ἀξιοματικῇ αὐτῆς πληρεξουσιότητι, ὅπως διαμίνη εἰς τὸ ἐξῆς ἀπαρασάλευτος καὶ ἀκρίβῃς παρατηρουμένη ὑπὸ πάντων τῶν ἐγκατοίκων τῆς νήσου ταύτης καὶ πιστῶν ὑπηκόων τῆς κραταιᾶς βασιλείας.

ΕΠΙΤΟΜΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Περὶ ἀγορᾶς καὶ πώλησεως.

1. Διὰ τὰ εἶναι βεβαία καὶ ἀνάκοπτος ἡ πώλησις τῶν ἀκινήτων πραγμάτων, πρέπει τὰ εἶναι μὲ γράμμα ὑπογεγραμμένον παρὰ τοῦ ἰδίου οἰκοκυροῦ, ἂν ὅμως δὲν ἤξεύρῃ τὰ γράψῃ ἰδιοχείρως, τὰ ὑπογράφεται παρ' ἄλλου τινὸς μετὰ δύο ἀξιοπίστων μαρτύρων.

2. Ἡ πώλησις τοῦ ἀκινήτου πράγματος πρέπει τὰ εἶναι μὲ ἰκάν-

το (1) διὰ τὸ εἶναι γνωστὴ εἰς καθένα—λέγομεν ἀκίνητα πράγματα ὁσπῆτια, ἀμπελὶς, χῶρα, ἀνεμομύλους, στέρνας, μαγαζεῖα καὶ κατοικίας.

3. Τὸ ἱκάντο ἔχει δύναμιν ἕως τὸ τελειῶσθαι ἢ διορίσθαι τοῦ, καὶ ἀφοῦ τελειῶσθαι ἢ διορίσθαι, τὸ γίνεσθαι ἢ πώλησιν, διδόντας τὸν ἀριθμὸν ὅπου ἢ πώλησιν φανερώνει.

4. Ἄν ἡ πώλησις εἶναι μὲ δοσιότητα γεγραμμένη, ἂν ὁ πωλητὴς ἐσυμφώνησεν καὶ ἔλαβεν ἀπὸ τὸν ἀγοραστὴν ἄλλον ἀριθμὸν καὶ ἄλλον ἢ πώλησιν φανερῶν, διὰ τὸ ἐμποδίσουν ἢ τοὺς συγγενεῖς ἢ τοὺς πλησίον. ἀφοῦ φανερωθῇ ἢ περὶ τούτου ἀλήθεια τὸ δίδουν καὶ αὐτὸν οἱ συγγενεῖς ἢ οἱ πλησίον τὸν ἴδιον ἐκείνον ἀριθμὸν, ὅπου ὁ πωλητὴς ἔλαβε καὶ ὅχι ποτὲ ἐκείνον ὅπου μὲ δοσιότητα ἢ πώλησιν φανερώνει.

5. Ἄν ἡ πώλησις ἐγίνετο χωρὶς ἱκάντο, προτιμῶνται οἱ συγγενεῖς καὶ οἱ πλησίον, ἕως διάστημα χρόνου ἑνός, δηλαδὴ ἕως τὸ γίνεσθαι γνωστὴ εἰς τοὺς συγγενεῖς, ὅποτε γίνεσθαι μὲ δοσιότητα.

6. Οἱ συγγενεῖς προτιμῶνται τοῦ πλησίου.

7. Μεταξὺ τῶν συγγενῶν ἑνὸς ὁμοίου βαθμοῦ προτιμῶνται οἱ συγγενεῖς ἐκ τῶν γονέων, τῶν ὁποίων κατὰγεται τὸ πρᾶγμα.

8. Τὰ παῖδιά τοῦ πωλητοῦ ἢ τὰ ἔγγονα προτιμῶνται ἀπὸ τοὺς γονεῖς ἢ τοὺς ἀδελφούς αὐτοῦ.

9. Ὅταν παραιτῶνται τὰ παῖδιά τοῦ πωλητοῦ, τότε προτιμῶνται οἱ γονεῖς αὐτοῦ ὁμοίως, ὅταν παραιτῶνται οἱ γονεῖς, προτιμῶνται οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ ὁμοίως καὶ οἱ κατὰ τάξιν καὶ βαθμὸν ἀνεψιοὶ καὶ πρῶτοι ἐξ ἀδελφῶν μέχρι τῶν παίδων τῶν πρώτων ἐξ ἀδελφῶν καὶ ὅχι πλέον οἱ δευτέροι ἐξ ἀδελφῶν καὶ καθεξῆς.

10. Οἱ συγγενεῖς τοῦ πωλητοῦ, ὅπου λείπουν εἰς ἄλλον τόπον ἐρχόμενοι τὴν πρώτην μίαν καὶ μόνην φοράν εἰς τὸν τόπον, προτιμῶνται καὶ αὐτοὶ κατὰ τὴν τάξιν καὶ βαθμὸν τῶν συγγενῶν ὅπου εἴπαμεν τὸ πέρνουν τὰ πωληθέντα συγγενικά αὐτῶν πράγματα εἰς διάστημα ὁκτῶ ἡμερῶν τοῦ ἐρχομοῦ αὐτῶν, διδόντες τὸν ἀριθμὸν ὅπου ἢ πώλησιν τοῦ πράγματος φανερώνει πρὸς τὸν ἀγοραστὴν, καὶ ἂν ὁ ἀγοραστὴς ἐναντιοῦται εἰς τὸ τὸ παραλάβῃ τὰ ἄσπρα αὐτὰ καὶ τὸ στρέψῃ τὴν πώλησιν, τὸ τὰ βάζῃ ὁ ἄνωθεν ἐρχόμενος συγγενὴς εἰς τὴν

(1) Δημοπρασίαν.

Καγγελαρίαν, διὰ τὸ νὰ εὕρῃ τὸ δικαίον του, εἰ δὲ καὶ ᾗθελε περάσουν αἱ διωρισμέναι ὥκτὸς ἡμέραι τοῦ ἐρχομοῦ του καὶ οὔτε πράγμα ἐζήτησεν, οὔτε ἄσπρα εἰς τὴν Καγγελαρίαν ἔβαλε δι' αὐτό, τότε ἔχουν τὸ δικαίωμα τῆς συγγενείας καὶ μένει ὁ ἀγοραστὴς ἀνενόχλητος.

11. Οἱ συγγενεῖς ὅπου ᾗθελον λείπει εἰς ἄλλον τόπον καὶ πωληθεῖν πράγματα συγγενικά των, προτιμῶνται ἐρχόμενοι εἰς διάστημα μετὰ τὴν πώλησιν χρόνων δέκα πέντε, εἰ δὲ καὶ δὲν ᾗθελον ἔλθαι καὶ ᾗθελον ἀπεράσει τὸ διάστημα τῶν δέκα πέντε χρόνων, χάνουν τὸ δικαίωμα αὐτό.

12. Οἱ συγγενεῖς ὅπου ἐρχόμενοι ἔχουν δικαίωμα νὰ λάβουν τὸ συγγενικὸν αὐτῶν πράγμα, πρέπει νὰ πληρώσουν καὶ ὅσα ἐξοδα ἔκαμεν ὁ ἀγοραστὴς εἰς αὐτὸ ὀηλαδῇ· εἰς εἶναι ὁσπῆτια, καὶ εἰς αὐτὰ ἔκαμεν οἰκοδομὰς καὶ κτίρια καὶ ἐκαλλώπισε μὲ ἀκίνητα ἐξοδα ⁽¹⁾, νὰ τὰ πληρώσῃ μετὰ τῶν ἄσπρων τῆς ἀγορᾶς· ὁμοίως ἂν εἶναι χωράφια καὶ τὰ ἐφύτευsen ἀμπέλια καὶ ἀπὸ αὐτὰ ἀκόμη δὲν εὕρηκε τὰ ἐξοδα τοῦ ἀγοραστοῦ, νὰ τὰ ἀποκρίνεται τὰ ἐξοδα· ὁμοίως καὶ ἂν ἔκαμεν ἐξοδα ὁ ἀγοραστὴς διὰ καλλωπισμὸν καὶ κυβέρνησιν ἀμπέλου ἢ χωραφίου, ἐξω ἀπὸ τὰ συνηθισμένα ἐξοδα τοῦ εισοδήματος, νὰ ἔχῃ νὰ τὰ ἀποκρίνεται ὁ ἐρχόμενος συγγενὴς ὁμοῦ μὲ τὰ διάφορα αὐτοῦ τοῦ χρόνου.

13. Ὁ συγγενὴς ἐρχόμενος τὸν πρῶτον χρόνον ὅπου ἐγένεν ἡ πώλησις προτοῦ νὰ εἰσοδεύσῃ τὸν καρπὸν ὁ ἀγοραστὴς, ἔχει μόνος νὰ τὰ πληρώσῃ καὶ τὰ διάφορα τῶν ἄσπρων ὅπου ἔδωκε καὶ τὰ ἐξοδα ὅπου ἔκαμεν ἀφοῦ ἐγένεν ἡ πώλησις.

14. Τὰ ἐξοδα ὅπου ἔκαμεν ὁ ἀγοραστὴς διὰ καλλωπισμὸν καὶ εὐπρέπειαν τοῦ πράγματος νὰ τὰ λαμβάνῃ ἀπὸ τὸν προτιμηθέντα συγγενῇ ἕως διάστημα πέντε χρόνων ὅπου εἶχε τὸ αὐτὸ πράγμα, εἰ δὲ καὶ εἶναι ἡ αὐτὴ διορία τῶν πέντε χρόνων ἀπερασμένη, νὰ μὴ ἔχῃ νὰ λαμβάνῃ αὐτὰ διὰ τοὺς καρποὺς ὅπου εἰς αὐτοὺς τοὺς χρόνους ἀπῆλαυσεν, ἀλλὰ μόνον τὰ συνηθισμένα χρονικά ἐξοδα μὲ τὸ νὰ ἀποδώσῃ ὁ συγγενὴς τὸ αὐτὸ πράγμα καὶ τὸ διάφορον τοῦ αὐτοῦ χρόνου.

15. Τὰ τέκνα τῆς φαμίλιας, ὀηλαδῇ, τὰ ἀνήλικα ὅπου εὕρισκον-

(1) Ἐννοεῖ ἴσως δαπάνας διὰ βελτιώσεις μονίμους.

ται μὲ τοὺς συγγενεῖς των, δὲν ἔχουν δικαίωμα νὰ πάρουν τὸ πρᾶγμα ὑποῦ ἀπὸ τοὺς γονεῖς των πωλεῖται, οὔτε ἀπὸ τὸν ἰδίον των πατέρα, ἀλλ' ἔχουν ἐξουσίαν τὰ τέκνα, τὰ νόμου ἡλικίας, καὶ ἐκεῖνα ὑποῦ λείπουν, νὰ πάρουν τὸ αὐτὸ συγγενικὸν τῶν γονέων των πρᾶγμα.

16. Οἱ συγγενεῖς ὑποῦ εἶναι εἰς ἄλλον τόπον ὑπανδρευμένοι, δὲν ἔχουν κανένα δικαίωμα διὰ τὰ πωληθέντα τῶν γονέων των πράγματα, ἀλλ' εἶναι ἀποξενωμένοι ἀπ' αὐτὸ τὸ συγγενικὸν δικαίωμα καὶ αὐτοὶ καὶ τὰ τέκνα των.

17. Οἱ συγγενεῖς ὑποῦ εἶναι εἰς ἄλλους τόπους ὑπανδρευμένοι καὶ θέλουν νὰ ἔλθουν νὰ κατοικήσουν εἰς τὴν νῆσόν μας κάτοικοι μὲ τὰς φαιμιλίας των, ἢ καὶ ἂν χηρεύσουν καὶ ἔλθουν, νὰ μὴ ἔχουν δικαίον νὰ ζητοῦν τὰ συγγενικά των πράγματα ὑποῦ ἐπωλήθησαν, ὅταν αὐτοὶ ἔλειπον, ἀλλ' ἀφοῦ κατοικήσουν καὶ πληρώσουν καὶ αὐτοὶ τὰ κατ' ἔτος χαράτζια καὶ δοσίματα τοῦ τόπου μας, ἀπὸ τότε καὶ εἰς τὸ ἐξῆς νὰ προτιμῶνται εἰς τὰ συγγενικά πράγματα ὅταν πωλοῦνται.

18. Οἱ συγγενεῖς ὑποῦ εἶναι ὑπανδρευμένοι εἰς ἄλλον τόπον, ἐὰν ἔχουν παιδία καὶ θελήσουν νὰ τὰ ὑπανδρεύσουν εἰς τὸν τόπον μας, δὲν ἔχουν καὶ αὐτὰ κανέν δικαίωμα ἀπὸ τὰ πωληθέντα συγγενικά πράγματα, ἀλλ' οὔτε ἀπὸ τὰ πατρογονικά καὶ προικοδοτημένα τῶν γονέων πράγματα.

19. Ὅστις συμπατριώτης εἶναι ὑπανδρευμένος εἰς ἄλλον τόπον καὶ ἔχει εἰς τὴν Σαντορίνην πράγματα, ἢ ἀπὸ προικὰ του ἢ ἀγορά του, ὁσπήτια, δηλαδὴ, ἢ ἀμπελοχώραφα, καὶ τὰ πωλήσει ἢ αὐτὸς ὁ ἴδιος ζῶν, ἢ ἡ γυνή του καὶ τὰ παιδία του, δὲν προτιμῶνται τὰ παιδία του, ἀλλὰ μένουν ἀναπόσπαστα ἀπὸ τοὺς ἀγοραστάς· οἱ εὐρισκόμενοι ὅμως συγγενεῖς των ἐπάνω εἰς τὸν τόπον μας ἔχουν τὸ συγγενικὸν δικαίωμα.

20. Οἱ πλησίον ἔχουν τὸ αὐτὸ δικαίωμα ὕστερον ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς.

21. Οἱ πλησίον ὑποῦ λείπουν εἰς ἄλλον τόπον ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ πέρνουν τὸ πωληθέν πλησίον αὐτῶν πρᾶγμα ἐρχόμενοι ἰὴν πρώτην φεράν, ζητοῦντες αὐτὸ εἰς διορίαν ἡμερῶν ὀκτώ, δίδοντες τὰ ἄσπρα τῆς ἀγορᾶς καὶ τὰ ἐξῆς κατὰ τῶν συγγενῶν τὸ δικαίωμα.

22. Ὅταν οἱ πλησίον λείπουν εἰς ἄλλον τόπον καὶ πωληθεῖν πλη-

σίον αὐτῶν πράγματα, προτιμῶνται ἐρχόμενοι μετὰ τὴν πώλησιν εἰς διάστημα χρόνου ἐνός.

23. Μεταξὺ τῶν συγγενῶν προτιμᾶται ὅστις πρῶτος ζητήσῃ καὶ τοῦ γίνῃ ἢ πώλησις, δηλαδή, ὅταν ἓνας συγγενῆς ἀγοράσῃ, δὲν ἡμπορεῖ ἄλλος συγγενῆς τοῦ αὐτοῦ βαθμοῦ νὰ τὸ ζητήσῃ.

24. Μεταξὺ τῶν πλησίον εἰς τὰ ἀμπελοχώραφα προτιμῶνται οἱ κάτω ἀπὸ τοὺς ἄνω καὶ ἐκ πλαγίου.

25. Οἱ πλησίον ὅπου χρεωστοῦν δρόμον τινὸς ἀμπελοχωραφίον προτιμῶνται ἀπὸ τοὺς λοιποὺς πλησίον καὶ ἀπὸ τοὺς κάτω.

26. Μεταξὺ τῶν πλησίον ἐνός ὀσπητίου προτιμῶνται οἱ κάτω πλησίον ἀπὸ τοὺς ἐκ πλαγίου.

27. Τὰ μοναστηριακὰ πράγματα δὲν εἶναι ὑποκείμενα εἰς τοὺς νόμους τῆς συγγενείας καὶ πλησιότητος.

28. Ὅταν πωλοῦνται μοναστηριακὰ πράγματα, προτιμῶνται οἱ κοσμικοὶ πλησίον αὐτῶν.

29. Τὰ ζῶα ὅπου πωληθῶν, ἡμποροῦν νὰ στραφοῦν εἰς τὸν πωλητὴν τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὅπου ἐπωλήθησαν καὶ ὅχι ὅταν ἐξημερώσων εἰς τὸν ἀγοραστήν.

30. Τὰ μοναστηριακὰ πράγματα ὅπου ἐφθασαν καὶ ἐπωλήθησαν μὲ βοῦλλαν τοῦ μοναστηρίου καὶ μὲ τὴν γνώμην τοῦ κατὰ καιρὸν ἡγουμένου καὶ τῶν πατέρων, νὰ μὴ ἡμπορῇ ἄλλος μεταγενέστερος ἡγούμενος ἢ ἀδελφὸς τοῦ μοναστηρίου νὰ τὰ σηκώσῃ.

31. Καθὼς ὀπισθεν φαίνεται εἰς τὰ τῶν πλησίον εἴτε ὀσπητίων εἴτε ἀμπελοχωραφίων νὰ προτιμᾶται ἐκεῖνος, τοῦ ὁποίου γίνεται περισσοτέρα ἢ βλάβη, τοῦτο μένει εἰς τῶν προσεστώτων τὴν διάκρισιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ κληρονομίας.

32. Οἱ γονεῖς ἔχουν ἐξουσίαν νὰ ξεμοιράσων τὰ παιδιά των, διδόντες εἰς κάθε παιδίον εἴτε ἀρσενικόν, εἴτε θηλυκὸν ἐκεῖνο, ὅπου τοῦ φανῇ εὐλογον.

33. Εἰς τὴν κληρονομίαν τοῦ πατρὸς ὅπου χωρὶς διαθήκην ἀπέθανε, δὲν ἔχουν νὰ ζητοῦν τὰ ξεμοιρασμένα παιδιά.

34. Τὰ ἄνομα, ἤτοι νόθα παιδιά, δὲν ἔχουν δικαίωμα κληρονομίας.

35. Ὅταν τις ἐπὶ ζωῆς τοῦ ἔχῃ δικαίωμα κληρονομίας καὶ ἀπέθανε προτοῦ νὰ λάβῃ, δὲν χάνει τὸ δικαίωμά του, ἀλλὰ τὰ τέκνα τοῦ λαμβάνουν τὸ δικαίωμα αὐτῆς καὶ ἡμπορεῖ νὰ τὴν διορίσῃ εἰς ὅποιον θέλει εἰς τοὺς κληρονόμους του.

36. Τὸ αὐτὸ θεωρεῖται καὶ ὅταν εἰς τινα εἶναι διωρισμένη μία κληρονομία καὶ δὲν προφθάσῃ νὰ τὴν παραλάβῃ, τὴν λαμβάνουν οἱ κληρονόμοι του.

37. Ἀποθνήσκοντος ἑνὸς συμβίου χωρὶς διαθήκην, ἡ γυνὴ αὐτοῦ δὲν κληρονομεῖ τὴν περιουσίαν τοῦ συμβίου, ἀλλ' ἡμπορεῖ νὰ τὴν πωλήσῃ δι' ἀνάγκην καὶ ζωοτροφίαν τῶν τέκνων της καὶ μετὰ γνώμην τῶν συγγενῶν τοῦ ἀποθανόντος συμβίου της, ὁμοίως νὰ τὴν προικίσῃ εἰς τὰ τέκνα της, ἕως ὅπου νὰ στέκῃ εἰς τὴν τιμὴν τοῦ ἀνδρός της. Τὸ αὐτὸ θεωρεῖται εἰς τὸν ἄνδρα.

38. Ἡ γυνὴ δὲν εἶναι κληρονόμος τοῦ ἀποθανόντος συμβίου της μείναντος ἄνευ διαθήκης, ἀλλ' εἶναι μόνον πληρεξούσιος ἐπίτροπος τῶν τέκνων καὶ περιουσίας τοῦ αὐτοῦ ἀποθανόντος· τὰ τέκνα της εἶναι κληρονόμοι τῆς αὐτῆς περιουσίας.

39. Ὅταν ἓνα μοναχόπαιδον μένῃ κληρονόμος τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἑτέρου τῶν γονέων του καὶ ἀποθάνῃ ἀδιάρθετος ἢ καὶ ἀνήλικον, δὲν κληρονομεῖ ὁ ζῶν γονεὺς τὴν περιουσίαν τοῦ ἀποθανόντος μέρους ὡς ὤφθην κληρονόμος τοῦ παιδίου του, ἀλλὰ κληρονομοῦν οἱ συγγενεῖς τοῦ μέρους ὅπου ἀπέθανεν· ὅταν ὅμως τὸ παιδί φθάσῃ εἰς νόμου ἡλικίαν, ἔχει ἐξουσίαν νὰ διαθέσῃ τὴν αὐτὴν περιουσίαν, καὶ τότε οἱ συγγενεῖς τοῦ ἀποθανόντος δὲν ἔχουν δικαίωμα πρὸς αὐτόν.

40. Ὅταν τις ὑπανδρευμένος μείνῃ ἄκληρος, τὰ ὅσα ἔχει ἢ ἀπὸ προῖκα ἢ ἀπὸ κέρδους του, δὲν τοῦ τὰ κληρονομεῖ ἡ γυνὴ του, ἀλλ' οἱ συγγενεῖς του.

41. Τὰ παιδιά εἴτε ἀρσενικὰ εἴτε θήλυκὰ κληρονομοῦν ἐξίσου τὴν περιουσίαν τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς ἀποθανόντων χωρὶς διαθήκης.

42. Ἀποθανόντος τοῦ πατρὸς χωρὶς διαθήκης δὲν κληρονομοῦν τὰ ἔξοιρασμένα παιδιά, ἀλλὰ τὰ ἐλεύθερα καὶ ἄξεμύραστα παιδιά, ὅπου μένουν καὶ ἂν ὑπανδρευθῶν καὶ κάμουν παιδιά μένουν αὐταὶ αἱ κληρονομίαι εἰς τὴν ἐξουσίαν τωγ, εἰ δὲ καὶ μένουν ἐλεύθερα ἢ

ἄκληρα, ὅ,τι πατρογονικὸν πρᾶγμα τοὺς μένει μετὰ τὸν θάνατόν των, νὰ γίνεται τρία μερίδια, νὰ μένη τὸ ἐν εἰς τὴν ἐξουσίαν των καὶ διὰ τὴν ψυχὴν των, τὰ δὲ δύο νὰ στρέφονται εἰς τοὺς συγγενεῖς.

43. Ἐὰν εἰς τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς ἢ τῆς μητρὸς εἶναι ξεμοιρασμένα ὅλα τὰ παιδία, μένουσιν ὅλα ἐξίσου κληρονόμοι καὶ ἐὰν κἀνένα ἐκ τῶν αὐτῶν παιδίων εἶναι ἀποθαμένον, τὸ μερίδιόν του πηγαίνει εἰς τὰ τέκνα αὐτοῦ.

44. Ἀποθανόντος ἐνὸς θεῖου ἄνευ διαθήκης εἴτε πατραδέλφου, εἴτε μητραδέλφου, κληρονομοῦν ἐξίσου ὅλα τὰ ἀνέψια τόσον ἐλευθέρα, ὅσον καὶ ὑπανδρευμένα, ἐὰν δὲν ἔχῃ ὁ ἀποθανὼν θεῖος γονεῖς ἢ ἀδελφοὺς, ἢ ἐὰν καὶ ἡ περιουσία του δὲν εἶναι διωρισμένη, πλὴν ὅχι ὅσα ἀνέψια εἶναι νὰ γίνωνται τόσα μερίδια, ἀλλὰ νὰ κληρονομοῦν κατὰ τὸ πρόσωπον τῶν γονέων των.

45. Ἐὰν ἡ περιουσία τινὸς ἀποθνήσκοντος εἶναι ἀδιόριστος ἢ καὶ διωρισμένη νὰ στρέφεται εἰς τοὺς συγγενεῖς, κληρονομοῦν οἱ ζῶντες συγγενεῖς καὶ τὰ παιδία ὁμοίως τοῦ ἀποθανόντος ἀδελφοῦ αὐτῶν ἢ καὶ ἄλλου συγγενεὺς ὅμοια αὐτῶν ἀντὶ πατρὸς καὶ μητρὸς αὐτῶν.

46. Τὰ πρῶτα ἀνέψια κληρονομοῦν ἐξίσου μετὰ τῶν ἀδελφῶν, δηλαδὴ λαμβάνουν τὸ μερίδιον τῶν γονέων αὐτῶν.

47. Ὅσα ἔχει τις ἀπὸ ἰδιὰ του κέρδη, κάμνων διαθήκην, ἔχει ἐξουσίαν ὅπου θέλει νὰ τὰ διορίσῃ, ἢ νὰ τὰ χαρίσῃ καὶ προικίσῃ.

48. Ἡ κληρονομία ὅπου ἀδιόριστως τις λάβῃ, εἶναι ἐλευθέρα εἰς τὴν ἐξουσίαν του.

49. Τὰ ἐλευθέρα καὶ ἀξεμοίραστα παιδία, ὅσα ἠθελε δώσουν εἰς τοὺς γονεῖς των ἢ χρέος των πληρώσουν, δὲν ἔμπορουν νὰ ζητοῦν μετὰ τὸν θάνατον τῶν γονέων των ἀπὸ τὸ γονικὸν τοῖς πρᾶγμα δι' αὐτὰ τὸ οὐδέν.

50. Ὅταν ἓνας γονεὺς ἀφήσῃ εἰς τὸ παιδί του ἓνα πρᾶγμα καὶ τοῦ διορίσῃ νὰ εἶδῃ ἓνα ἀριθμόν, ἢ νὰ κάμνῃ διὰ τὴν ψυχὴν του διὰ τὸ πρᾶγμα ἐκεῖνο καὶ δὲν τὸ γράφει τῆς ἐξουσίας του, νὰ ἔχῃ νὰ ζητῇ τὸ παιδίον ἐκεῖνα ὅπου ἐξώδευσεν, ἂν θέλῃ καὶ τὰ ἐπίλοιπα νὰ στρέφονται εἰς τοὺς συγγενεῖς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ πραγμάτων ὅπου χαρίζονται ἢ ἀφιερώνονται.

51. Τὰ πράγματα ὅπου εἰς ἐκκλησίας καὶ μοναστήρια ἀφιερώνονται διὰ τὰ ἔχουν περισσοτέραν βεβαιότητα, πρέπει νὰ εἶναι μὲ τὴν γνώμην τοῦ ἀρχιερέως καὶ μὲ γράμματα τῆς καγγελαρίας.

52. Τὰ γράμματα τῶν ἀφιερωμάτων καὶ τῶν χαρισμάτων ἔχουν περισσοτέραν ἰσχὺν καὶ δύναμιν παρὰ ἡ πώλησις, ἂν δὲν εἶναι μὲ δόλον.

53. Οἱ συγγενεῖς καὶ οἱ πλησίον δὲν ἔχουν κἀνὲν δικαίωμα πρὸς τὰ πράγματα τὰ ἀφιερωμένα.

54. Ἡ προσήλωσις γενομένη ἐγγράφως κινητῶν καὶ ἀκινήτων πραγμάτων μὲ συμφωνίαν, μένει ἄκυρος, ἂν δὲν φυλάττεται ἡ συμφωνία.

55. Ὅταν τις γράφῃ καὶ διορίζῃ μετὰ τὸν θάνατόν του, νὰ λαμβάνῃ τις ἐξ αὐτοῦ κληρονομίαν καὶ ὕστερον πάλιν αὐτὸς τὴν κατὰ λύσιν, εἶναι καλῶς καταλελυμένη.

56. Ὅταν τις διορίσῃ πρᾶγμα εἰς ἄλλον τινὰ καὶ ἀποθάνῃ πρότερον ἐκεῖνος, τοῦ ὁποίου τὸ διώρισε, μένει πάλιν εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἰοῦ δοτῆρος, ἂν ὅμως δὲν τοῦ τὸ εἶχεν ἐγγράφως δοσμένον εἰς χεῖρας του.

57. Τὰ χαρίσματα ὅπου δίδονται τῆς νύμφης, ἀποθανούσης ἀκλήρου καὶ χωρὶς διαθήκης, δὲν κληρονομοῦνται ἀπὸ τινά, ἀλλὰ ἐξοδεύονται διὰ τὴν ψυχὴν της.

58. Ὁ, τι χάρισις ὁ ἄνδρας τῆς γυναικὸς του, στρέφεται μετὰ τὸν θάνατόν της εἰς τὸν αὐτὸν ἄνδρα της, ἢ εἰς τοὺς κληρονόμους του· ἡ ρουχικὴ ὅμως ὅπου ὁ ἄνδρας κάμνει τῆς γυναικὸς του, ἀποθανούσης ἀκλήρου, ἐξοδεύεται διὰ τὴν ψυχὴν της.

59. Ἐάν καὶ δευτεροῦπανδρευθῇ ἡ γυνή, τὰ προγαμιαῖα δῶρα ἐκ μέρους εἴτε τοῦ ἀποθανόντος αὐτῆς συμβίου, εἴτε τῶν συγγενῶν αὐτοῦ, στρέφονται εἰς τὰ τέκνα του ἐάν ἔχῃ, εἰ δὲ καὶ δὲν εἶναι τέκνα, στρέφονται εἰς τοὺς συγγενεῖς ἐκείνου· ἐάν ὅμως μένῃ εἰς τὴν τιμὴν τοῦ ἀποθανόντος συμβίου της, μένουν τὰ αὐτὰ δῶρα εἰς τὴν ἐξουσίαν της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ προικοσυμφώνου.

60. Τὸ προικοσύμφωνον ἔχει περισσοτέραν ἰσχὺν καὶ δύναμιν, ὅπου δὲν ἀναιρεῖται οὔτε ἀπὸ τὸν ἴδιον ὅπου προικίζει.

61. Τὰ ὅσα δίδονται τῆς γυναικὸς διὰ προῖκα, δὲν καταλύονται, ὅταν εἶναι ἀκλήρος, εἶναι, δηλαδή, σιδηροκέφαλα, ἀποθανόντος δὲ νὰ τὰ ἔχῃ ὁ ζῶν σύζυγος αὐτὰ τὰ προικοδοτημένα αὐτῆς πράγματα, ἕως νὰ στέλῃ εἰς τὴν τιμὴν τῆς, τὸ αὐτὸ θεωρεῖται καὶ εἰς τὴν γυναῖκα.

62. Ἡ γυνὴ δὲν ἔμπορεῖ ν' ἀποκτήσῃ ζῶντος τοῦ ἀνδρός τῆς οὔτε ἀπὸ κόπους καὶ δουλεύσεις τῆς, οὔτε ἀγορὰν νὰ κάμνῃ, ἀλλὰ εἶναι ὅλα τοῦ ἀνδρός τῆς, εἰμὴ ἂν θέλῃ ὁ ἄνδρας νὰ τῆς δώσῃ ἀπὸ δουλεύσεις του.

63. Ὃταν ἓνας γονεὺς προικοδοτήσῃ τὰ τέκνα του, δὲν ἔμποροῦν αὐτὰ νὰ ζητοῦν δικαίωμα ὑπεράνω ἀπὸ ὅ,τι τοὺς ἔδωκεν ὁ γονεὺς των.

64. Ὅποιαν συνθήκην βάλλει ὁ γονεὺς εἰς τὰ προικοχάρτια τῶν παιδίων του καὶ εἰς τὴν διαθήκην του, ἔχει δύναμιν καὶ τὰ τέκνα του δὲν ἔμποροῦν νὰ ἐναντιωθοῦν.

65. Ὃταν ἓνα παιδί προικίζεται πράγματα νόμιμα καὶ ὕστερον τοῦ σηκωθῶν, δὲν ἔχει δικαίωμα νὰ ζητῇ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἀπὸ τοὺς γονεῖς του, ἀλλὰ νὰ πέρνῃ μόνον τὰ ἄσπρα τῆς ἀγορᾶς.

66. Ὃταν ἐνὸς παιδίου δοθῇ διὰ προῖκα ἓνα πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἦτο ὁμολογαρισμένον ἀπὸ τὸν προικοδότην εἰς ἄλλον τινὰ δανειστήν, ὁ δανειστὴς ἔχει δικαίωμα ν' ἀναζητῇ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ἕως τῆς ὁλοκλήρου ἀποπληρώσεως τοῦ χρέους, εἰάν ὁ γονεὺς δὲν ἔχῃ ἄλλο πρᾶγμα· εἰ δὲ καὶ ἤθελεν ἔχει διὰ ν' ἀποπληρώσῃ τὸ χρέος του, νὰ μένῃ τὸ προικοδοτηθὲν πρᾶγμα τοῦ παιδὸς ἀκαταζήτητον. Εἰ δὲ καὶ ὁ γονεὺς δὲν ἔχῃ πρᾶγμα διὰ νὰ ἐβγάλῃ τὸ χρέος, τότε ὁ δανειστής νὰ ζητῇ ἀπὸ τὸ αὐτὸ παιδί τὴν πλήρωσιν τοῦ δανείου του εἰς διορίαν, μετὰ τὸν γάμον, μηνῶν ἑξ. Εἰ δὲ καὶ ἤθελεν ἀπεράσει ἢ αὐτὴ διορία καὶ ὁ δανειστὴς δὲν ἀνεζήτησεν ἀπὸ τὸ παιδίον, ὡς ἄνωθεν, μένει τὸ παιδίον ἀκαταζήτητον.

67. Τὰ ὅσα γράφει τις πῶς κρατίζει ἐπὶ ζωῆς του διὰ γεροντο-

μοῖρι, ἔχων ἀνάγκην νόμιμον, ἐμπορεῖ νὰ καταλύσῃ τὸ τρίτον, ἢ νὰ τὸ ὑποχρεώσῃ ἂν καὶ δὲν ἔχει ἄλλο πρᾶγμα, τὰ δὲ ὅσα μείνουν ἀκατάλυτα ἢ καὶ ἐλεύθερα χρέους πηγαίνουν εἰς τὸν προικοδοτηθέντα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ προικοδότου.

68. Ὅταν τις γονεὺς γράψῃ γεροντομοῖρι εἰς τὸ παιδί του πρᾶγμα ἀπὸ τῆς γυναικὸς του τὴν περιουσίαν καὶ ὕστερον ἀποθανούσης τῆς γυναικὸς δευτεροῦπανδρευθῇ ὁ γονεὺς, τὸ γεροντομοῖρι ἐπιστρέφεται εἰς τὸ παιδί ὅπου εἶναι γεγραμμένον ὡς ἂν ὅπου ἐβγῇκεν ἀπὸ τὴν τμήν τῆς γυναικὸς του, καθὼς καὶ τὰ λοιπὰ τῆς πράγματα τοῦ σηκώνονται.

69. Γεροντομοῖρι ὀνομάζεται ὅχι μόνον ὅσα γράψῃ ὁ προικοδότης διὰ τὸν ἑαυτὸν του, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς ἄλλους.

70. Διὰ νὰ ξεκληρώσῃ ἓνας γονεὺς τὰ τέκνα του ἀπὸ τὸ ἀδελφομοῖρί του, πρέπει νὰ εἶναι νόμιμος αἰτία καὶ ν' ἀναφέρῃ τὴν αὐτὴν αἰτίαν εἰς τὴν διαθήκην του.

71. Τὰ ἀθαντάρια ⁽¹⁾ ὅπου γίνονται μὲ σκοπὸν διὰ νὰ γίνουν ὕστερον προικοσύμφωνα καὶ δὲν ἔχουν ἀμμίαν κονδιτζιόνες ⁽²⁾, καὶ δὲν ἔφθασαν νὰ κάμουν προικοσύμφωνον, καὶ μείνουν ἄκληροι, στρέφονται τὰ πράγματα εἰς τοὺς συγγενεῖς, ἐβγάζοντας μὲ διάκρισιν κατὰ τὴν περιουσίαν τῆς προικὸς ἐν μέρος νὰ μένῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν αὐτῶν ἀκλήρων διὰ τὴν ψυχὴν των.

72. Τὰ ἀθαντάρια ὅπου γίνονται πρότερον ἀπὸ προικοσύμφωνον ἔχουν τὴν αὐτὴν δύναμιν τοῦ προικοσυμφώνου, κατὰ τὰς κονδιτζιόνες ὅπου γράφουν.

73. Ὁ γονεὺς ὅπου προικίζει τὸ παιδίον του, καὶ κοντὰ εἰς ὅσα δίδει γράψῃ ἀκόμη καὶ ὅσα ἦτο ἀπὸ καζάντι τοῦ παιδίου, ἂν εἶναι μὲ τὴν γνώμην τοῦ παιδίου, τὰ κοντιτζιονάρει ὅλα ἐξίσου, εἰ δὲ καὶ τὸ παιδί δὲν εὐχαριστεῖται νὰ κοντιτζιοναρισθῇ, τὸ καζάντι του μένει ἀδιόριστον κατὰ τὴν θέλησιν τοῦ παιδίου.

74. Ὅταν ἓνας γονεὺς προικοδοτήσῃ τὰ τέκνα του καὶ μείνῃ

⁽¹⁾ Ἐννοεῖ τὰς προκαταβολάς.

⁽²⁾ Τουτέστιν ὅτι δὲν ὑπάρχει ῥητὴ συνομολογία κατὰ τὴν προκαταβολὴν ἐπὶ σκοπῷ προικὸς, τί θέλει γείνει, ἂν ὁ σκοπὸς ἀποτύχῃ.

ἄκληρον, ἔχει ἐξουσίαν ὁ ἴδιος γονεὺς ὕστερον νὰ τοῦ ἀφήσῃ τὴν αὐτὴν περιουσίαν ἐλευθέραν ἢ οὕτινος ἄλλου θέλει νὰ τὴν διορίσῃ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Περὶ διαθήκης.

75. Διὰ νὰ εἶναι αἱ διαθήκαι στερεαὶ καὶ χωρὶς ἀμφιβολίας, πρέπει νὰ γράφωνται ἢ ἀπὸ τὸν καγγελάρην ἢ ἀπὸ τὸν ἴδιον ὅπου κάμνει τὴν διαθήκην, ἢ ἀπὸ ἄλλον τινὰ ἀξιόπιστον καὶ ὑπογεγραμμένον ἀπὸ ἀξιопίστων μαρτύρων.

76. Ὅταν τις δὲν προφθάσῃ νὰ διαθέσῃ ἐγγράφως τὴν περιουσίαν του, καὶ ἐξομολογούμενος ἤθελε παραγγεῖλει εἰς τὸν πνευματικόν του ἐκ στόματος τί νὰ γίνεταί ἡ περιουσία, πρέπει ὁ πνευματικὸς νὰ παραλαμβάνῃ εἰς τοῦτο καὶ δύο ἀξιόπιστους μάρτυρας, διὰ νὰ γίνεταί βεβαία ἡ τοιαύτη παραγγελία, εἰδεμὴ μόνῃ ἡ μαρτυρία τοῦ πνευματικοῦ δὲν ἔχει τὴν ἰσχύν.

77. Ὅταν τις δὲν προφθάσῃ νὰ κάμῃ διαθήκην, οἱ συγγενεῖς καὶ οἱ κληρονόμοι αὐτοῦ πρέπει νὰ τὸν διορίζουν ἐν μέρος διὰ τὴν ψυχὴν του κατὰ τὸ στάσιμον τοῦ ἀποθανόντος.

78. Ὅταν ἡ γυνὴ ἀποθάνῃ χωρὶς διαθήκην, ὁ ἀνὴρ αὐτῆς βαστᾷ τὴν περιουσίαν τῆς ἀποθανούσης, ἕως ὅπου στέκει εἰς τὴν τιμὴν τῆς καὶ ἡμπορεῖ νὰ τὴν διορίσῃ καὶ εἰς τὰ παῖδιά του.

79. Ὅταν ὁ ἀνὴρ ἀποθάνῃ μὲ χρέος, ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἡμπορεῖ νὰ πωλήσῃ καὶ ν' ἀποξενώσῃ τὰ πράγματα αὐτοῦ ἢ διὰ τὸ χρέος ἢ καὶ διὰ τὴν ζωοτροφίαν τῶν τέκνων τῆς (ἴδε § 37).

80. Ἡμπορεῖ ὁ καθείς, ὅταν ἔχῃ ἰδικὰ του πράγματα, νὰ τὰ διορίξῃ εἰς τὴν διαθήκην του ὅπου θέλει, ἔξω ἐκεῖνα ὅπου τοῦ ἔχουν πρικοδοτημένα μὲ κοντιτζιόνας (ἴδε § 47).

81. Ὅταν ἓνα ἀνδρόγυνον μείνῃ ἄτεκνον καὶ ἔλθῃ εἰς χρεῖαν, πρῶτον καταλύεται ἡ περιουσία τοῦ ἀνδρὸς καὶ δεύτερον τῆς γυναικὸς, μ' ὅλον ὅπου ἡμπορεῖ νὰ εἶναι κοντιτζιονάτα νὰ στρέφονται εἰς τοὺς συγγενεῖς, πλὴν ἔχοντες νόμιμον χρεῖαν τὴν καταλύουν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 5'.

Περὶ δικαιωμάτων.

82. Ὄταν τις ἔχῃ δικαίωμα εἰς ἓνα πρᾶγμα, καὶ δὲν τὸ ἀναζητήσῃ εἰς διάστημα χρόνων δέκα πέντε, εἰς τὸ ἐξῆς χάνει τὸ δικαίωμα του εἰς τὰ κοσμικά, εἰς τὰ ἐκκλησιαστικά εἰς διάστημα χρόνων τριάκοντα.

83. Ὄταν τις ἀπολαμβάνῃ ἓνα πρᾶγμα εἰς διάστημα χρόνων δεκαπέντε, χωρὶς τις νὰ τὸ ζητήσῃ καὶ μετὰ τὸ διάστημα αὐτὸ εὐρεθῇ τις νὰ τὸ ζητῇ, ὁ τοιοῦτος δὲν ἔχει δικαίωμα εἰς αὐτό, ἀν καὶ τὸ δικαίωμα του ᾗτο θεμελιακόν.

84. Ἡ ἀπόλαυσις τοῦ κάθε ἀκινήτου πράγματος, ἡγουν τὸ ζᾶπτι, εἰάν μείνῃ ἀκαταζήτητον εἰς διάστημα χρόνων δεκαπέντε, εἶναι ἀνάκοπτος.

85. Τὰ κινητὰ πράγματα ὅπου τις κρατεῖ εἰρηνικῶς καὶ χωρὶς τινος ἀναζητήσεως, εἰς διάστημα χρόνων πέντε μένουσιν εἰς αὐτὸν χωρὶς ἐνοχλήσεως.

86. Ὅστις γίνῃ αἵτιος καὶ συνεργὸς κακίας φερόμενος νὰ ζημιώσῃ τὸν ἄλλον ἄνευ τινὸς νομίμου διαφορᾶς καὶ δικαιώματος καὶ ἤθελε τὸν καταδώσῃ ἀδίκως καὶ ψευδῶς καὶ τὸν παραδώσῃ εἰς αὐθεντικὰς κρίσεις, ἢ εἰς Καδδὴν καὶ τὸν ἀκολουθήσουσιν ζημίαι καὶ τιμωρίαι, ὁ τοιοῦτος, ὅταν ἤθελε γίνεαι γνωστός, νὰ εἶναι ὑπόχρεως νὰ ἀποκρίνεται τοῦ ἀδικουμένου τὴν ζημίαν καὶ νὰ λαμβάνῃ καὶ τὰ ἐπίχειρα τῆς κακίας του ἀπὸ κάθε ὁμοίαν κρίσιν ὡς κακοποιὸς καὶ καταδότης ψεύστης.

87. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ νὰ μὴ ἀνακατώνωνται εἰς τὰς τοῦ κοινοῦ διαφορὰς καὶ συνελεύσεις τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων, ἐξω ὅταν ἤθελε γίνεαι χρεῖα νὰ τοὺς προσκαλέσουν. Τοῦτο γίνεται διὰ νὰ φυλάττεται τὸ σεμνοπρεπές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 2'.

Περὶ ἀλλαγῆς, ἥτοι ἀρτιγίου.

88. Τὸ ἀντίγι ἔχει περισσοτέραν δύναμιν παρὰ ἡ ἀγορά.

89. Τὰ ἀντίγια διὰ νὰ εἶναι ἀνάκοπτα πρέπει νὰ εἶναι καὶ νὰ ἀντιγιάζωνται τὰ ἀκίνητα μὲ ἄλλα ἀκίνητα πράγματα, καὶ ἂν ἡ τιμὴ τοῦ ἐνὸς ἢ ἄλλου πράγματος δὲν ξεπληρώνεται ἐξίσου, νὰ δίδουν καὶ τινα ποσότητα ἄσπερων διὰ ξεπληρωμὴν τῆς τιμῆς τοῦ αὐτοῦ ἀντιγίου.

90. Εἰς τὸ ἀντίγιον δὲν ἔχουν κατ' οὐδένα τρόπον δικαίωμα οἱ συγγενεῖς καὶ λοιποὶ, εἰμὴ ἂν εἶναι μὲ δόλον.

91. Τὰ ἀντίγια ὅπου γίνονται μὲ δόλον διὰ νὰ κόψουν τὸ δικαίωμα τοῦ συγγενοῦς ἢ τοῦ πλησίον, ἀφοῦ γίνουν γνωστά, μένουν ἄκυρα.

92. Τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ μοναστηριακὰ πράγματα ἡμποροῦν νὰ ἀντιγιάζωνται μὲ τὸν καθένα μὲ τὴν γνώμην τοῦ ἀρχιερέως ἢ τοῦ ἡγουμένου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ τοποθεσιῶν καὶ συνόρων.

93. Ἐχει διαφορὰν τὸ δικαίωμα ἀπὸ σπάτζιον, ἄλλοτε εἶναι ἄλλου τὸ δικαίωμα καὶ ἄλλου τὸ σπάτζιον.

94. Εἰς τὰ σκαπτὰ ὀσπήτια καὶ τὰ ἐσώσπητα τόσον τοῦ ἄκρου ὅσον καὶ τὰ ἐκ πλαγίου δὲν ἔχουν ἐπάνωθεν σπάτζιον καὶ δικαίωμα, ὅταν εἶναι ἐπάνωθεν ἄλλου τινὸς ὁ τόπος, ὅταν δηλαδὴ ἡ ἄνωθεν τοποθεσία εἶναι τῶν κάτωθεν ὀσπητίων, νὰ τραβᾷ κάθε ὀσπήτιον κατὰ τὸ ἴσον του.

95. Ὁ πλησίον ἐνὸς σκαπτοῦ ὀσπητίου δὲν ἡμπορεῖ νὰ προχωρήσῃ κόπτων τὰ ποδάρια τοῦ πλησίον ὀσπητίου.

96. Ὅταν ἐν ὀσπήτιον εὐρίσκηται εἰς κοινὸν δρόμον καὶ κινδυνεύῃ νὰ χαλάσῃ καὶ νὰ χαθῇ ὁ κοινὸς δρόμος, εἶναι χρεώστης ὁ οἰκοκύρης ἢ νὰ τὸ διορθώσῃ ἢ νὰ τὸ παραιτήσῃ εἰς τὸ κοινόν.

97. Ὅταν τὸ κάτωθεν ὀσπήτιον εἶναι διεσθαρμένον καὶ κινδυνεύῃ ἐξ αἰτίας του καὶ τὸ ἄνωθεν, ἡμπορεῖ ὁ ἄνωθεν πλησίον νὰ τὸ προτεστάρῃ, ἢ νὰ τὸ ἐπανορθώσῃ, ἢ νὰ τὸ παραιτήσῃ. Τὸ αὐτὸ θεωρεῖται καὶ μεταξὺ τῶν ἐκ πλαγίου ὀσπητίων.

98. Νὰ μὴ ἡμπορῇ τις νὰ φυτεύσῃ ἀμπέλι καὶ δένδρα ἐπάνωθεν

τῶν σκαπτῶν ὁσπητίων καὶ στερνῶν ἕως ἐκεῖ ὅπου ἡμπορεῖ νὰ γίνεταί ζημία τοῦ κάτωθεν.

99. Οἱ κοινοὶ δρόμοι δὲν πρέπει νὰ στενοχωρῶνται πολὺ ἀπὸ κἀνένα, ἀλλὰ μὲ διακριτικὸν τρόπον ἐξ αἰτίας οἰκοδομῆς, καὶ μένουσι δρόμοι εὐρύχωροι.

100. Ὅταν τις ῥίπτῃ πέτρας ἢ χώματα εἰς τοὺς κοινούς δρόμους, πρέπει εὐθὺς νὰ τοὺς παστρέψῃ ἢ καὶ ἂν εἶναι δι' ἀνάγκην οἰκοδομῆς, πρέπει καὶ νὰ κάμνῃ τρόπον καὶ χωρὶς ἄργητα νὰ παστρευθῇ ὁ κοινὸς δρόμος, ὡς ἦτο πρότερον.

101. Ὅταν ἐν χωράφιον ἢ ἀμπέλιον εἶναι εἰς τὸν κοινὸν δρόμον, δὲν ἡμπορεῖ νὰ ζητῇ ἄλλον δρόμον ἀπὸ τοὺς πλησίον ἄνωθεν ἢ κάτωθεν ἢ ἐκ πλαγίου.

102. Οἱ ἀνεμόμυλοι, πρότερον γενόμενοι, ἡμποροῦν νὰ ἐμποδίσουν τοὺς πλησίον αὐτῶν νὰ μὴ ἡμποροῦν νὰ οἰκοδομήσουν ὁσπήτια, ἢ νὰ φυτεύσουν δένδρα, ὅπου νὰ ἐμποδίζουσι τὸν ἀέρα.

103. Ὅστις ἔχει σπάτζιον, ἔχει καὶ ἀέρα, δηλαδή, ἡμπορεῖ νὰ κτίσῃ ὁσπήτια, νὰ κάμῃ καὶ παράθυρα, μὲ διάκρισιν ὅμως κατὰ τῆς τοποθεσίας τὰ ἀκόλουθα, τὰ ὅποια νὰ τὰ διακρίνουν οἱ πρεστώτες κατὰ τὸ δίκαιον καὶ ἀνενόχλητον τῶν διαφερομένων μερῶν.

104. Τὰ ἐγκρημνὰ καὶ βουνὰ εἶναι κοινοὶ τόποι καὶ δὲν ἔχει τις δικαίωμα εἰς αὐτά.

105. Ἐὰν καὶ εἰς τὰ ἐγκρημνὰ κάμῃ τις κηπάρια, νὰ μὴ ἡμπορῇ νὰ ἐμποδίσῃ ἄλλον νὰ ἐβγάλῃ πέτρας ἀπὸ αὐτὰ καὶ νὰ μὴ δυσκολεύσῃ τὸν δρόμον ἀπὸ αὐτὰ μὴ ἔχοντα τόπον νὰ περάσῃ ἀπ' ἄλλου καὶ ὅταν ἐβγαίνουν πέτραι, πρέπει νὰ εἶναι χωρὶς ζημίαν τῶν πλησίων ὁσπητίων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Περὶ χρεωφειλημάτων.

106. Τὰ χρεωφειλήματα τῶν γονέων δὲν εἶναι κρατημένα νὰ συναπολογῶνται τὰ τέκνα αὐτῶν ὅπου δὲν εἶναι ὑποσχεμένα, ὅταν δὲν ἔχουν καμμίαν περιουσίαν τῶν αὐτῶν γονέων των.

107. Οὔτε ἡ γυνὴ εἶναι κρατημένη νὰ συναπολογῇται εἰς τὸ χρεὸς τοῦ συμβίου της, ὅταν δὲν εἶναι ὑποσχεμένη εἰς τὴν χρεωστικὴν ὁμολογίαν, ἢ καδέρνον, ἀλλ' ἀνίσως καὶ κάμνῃ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς

μέσα εἰς τὰ ὀσπήτια τῆς γυναικὸς τοῦ ἢ καὶ ἄλλα μούλκια τῆς ἑξοδα φανερωμένα καὶ ἀξιζοῦν παράνω αὐτὰ τὰ μούλκια, νὰ ἔχη ἡ γυνὴ νὰ πληρώσῃ εἰς τοὺς δανειστάς τοῦ ἀνδρός τῆς ἐκεῖνα τὰ ἑξοδα.

108. Τὰ παιδιά μὴ ὄντα νόμου ἡλικίας δὲν δύνανται νὰ ὑποχρεωθῶσιν εἰς τὰ χρέη τῶν γονέων των.

109. Τὰ χρέη ὅπου κάμνει μία γυνὴ εἰς τὴν ἀπουσίαν τοῦ συμβίου τῆς εἰς νόμιμα ἑξοδα τοῦ ὀσπητίου τῆς, χρεωπτεῖ ὁ συμβίος νὰ τὰ πληρώσῃ ἢ καὶ ἂν ἀποθάνῃ νὰ πληρώνωνται ἀπὸ τὴν περιουσίαν του.

110. Εἰς τὰ χρέη ὅπου κάμνουν τὰ παιδιά τῆς φαμίλιας δὲν εἶναι κρατημένοι οἱ γονεῖς ν' ἀπολογῶνται χωρὶς νὰ εἶναι ὑποσχεμένοι.

111. Τὰ χρέη ὅπου κάμνει μία γυνὴ ἀποθνήσκοντος τοῦ ἀνδρός τῆς διὰ ζωστρεφίαν τῶν τέκνων τῆς, πρέπει νὰ συναπολογῇται ἡ περιουσία τοῦ ἀνδρός τῆς.

112. Αἱ χρεωστικαὶ ὁμολογίαι τῆς στερεᾶς προτιμῶνται ἀπὸ τῆς θαλάσσης, ὁμοίως καὶ τὰ χρεωφειλήματα τοῦ καδέρνου προτιμῶνται ἀπὸ τῆς θαλάσσης.

113. Ὅταν τις ἀποθάνῃ χρεωμένος, ἰθαλείουν πρότερον ἀπὸ τὴν περιουσίαν αἱ πληρωμαὶ τοῦ ἱατροῦ καὶ ἐκεῖνων ὅπου τὸν ἐδούλευσαν, καὶ ὕστερον ἡ λοιπὴ περιουσία του διαμοιράζεται εἰς τοὺς δανειστάς.

114. Εἰς τὰ χρεωφειλήματα τῆς θαλάσσης μεταξὺ τῶν δανειστῶν προτιμῶνται ἐκεῖνοι, οἵτινες ἐδάνεισαν τὰ ἄσπρα τοὺς διὰ τὴν πραγματείαν τοῦ ὑστέρου ταξειδίου, καὶ τῶν ὁποίων στέκει τὸ πρᾶγμα.

115. Αἱ ὁμολογίαι ὅπου γίνονται σιγοῦρες ἐπάνω εἰς τὸν τόπον μὰς προτιμῶνται νὰ ξεπληρώνωνται ἀπὸ τὴν περιουσίαν ὅπου εὐρίσκεται εἰς τὴν πατρίδα μὰς ἐκείνου τοῦ χρεωφειλέτου, παρὰ ἐκεῖνα ὅπου γίνονται εἰς τὴν ξενίτιαν. (1).

116. Ὅταν οἱ δανεισταὶ ὁμογνώμως πιάσουν τὴν περιουσίαν τοῦ χρεωφειλέτου διὰ νὰ ξεπληρωθῶν τὰ χρέη των, τὸ ζάπτι αὐτῶν τῶν δανειστῶν ἔχει τὴν δύναμιν ὡτὰν νὰ ἦτο γεννημένον μὲ τελείαν

(1) Ὅμοιον ἔθιμον ἐθεθαίωσαν διὰ τῆς ἐκθέσεως των οἱ Μυκόνιοι.

πώλῃσιν, καὶ δὲν ἔχουν εἰς τὴν αὐτὴν περιουσίαν δικαίωμα κατ' οὐδένα τρόπον οἱ συγγενεῖς καὶ οἱ πλησίον εἰμὴ μόνον ἂν εἰς διορίαν ἐνὸς μηνὸς ξεπληρώσουν ὁλοκλήρως τὸ χρέος του.

117. Ἐὰν καὶ χωρὶς ἰκάναντο πωληθῇ κἀνένα πρᾶγμα ὑποχρεωμένον, οἱ δανεισταὶ ἔχουν δικαίωμα νὰ τὸ ἀποσπάσουν, ἀφοῦ τὸ μάθουν.

118. Τὰ χρέη ὅπου πληρώνουν τὰ ἐλεύθερα καὶ ἀξεμοίραστα παιδία διὰ τοὺς γονεῖς των, δὲν ἔχουν ἀξίωμα νὰ ζητοῦν ὕστερον ἀπὸ αὐτοὺς οὔτε ἀπὸ τὸ πρᾶγμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Περὶ ἐνεχέρων, ἥτοι ἐμμανετίων.

119. Ὅταν τις δανεισθῇ ἄσπρα καὶ δώσῃ ἐμμανέτι ἀμπέλι ἢ χωράφι, εἰς διάστημα χρόνων δέκα πέντε δὲν τὸ ἀναζητήσῃ καὶ νὰ ξεπληρώσῃ τὸ χρέος του, τότε νὰ μένῃ τὸ ἄνωθεν ἐμμανέτι εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ δανειστοῦ.

120. Ὅταν τις δανεισθῇ ἄσπρα καὶ δώσῃ ἐμμανέτι δι' αὐτὰ ὀσπήτια, ἢ κατοικίαν, ἢ μαγαζί, καὶ εἰς διάστημα χρόνων δέκα δὲν τὸ ἀναζητήσῃ καὶ νὰ ξεπληρώσῃ τὸ χρέος του, ὁμοῦ μὲ τὸ διάφορόν του, τότε μένουν εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ δανειστοῦ.

121. Ὅταν τις δανεισθῇ ἄσπρα καὶ δώσῃ ἐμμανέτι μάλαμρα ἢ ἀσῆμι, ἢ ῥοῦχα, ἢ ἄλλα τοιαῦτα, καὶ εἰς διάστημα χρόνων πέντε δὲν ἀναζητήσῃ, ξεπληρώνων τὸ αὐτὸ χρέος, ὁμοῦ καὶ τὸ δεδουλευμένον διάφορον, τότε μένουν τὰ αὐτὰ ἐμμανέτια τοῦ δανειστοῦ.

122. Ὅταν ἤθελε περάσει ὁ διωρισμένος ἄνωθεν καιρὸς ὅπου εἶπαμεν καὶ δὲν ξεγοράσῃ ὁ χρεωφειλέτης τὰ δάνειά του, ὡς ἄνωθεν, νὰ λάβῃ τὰ ἐμμανέτιά του, τότε ὁ δανειστὴς νὰ βάζῃ νὰ ξετιμῶν τὸ ἐμμανέτι ἐκεῖνο, ἢ νὰ τὸ πωλῇ, καὶ τὸ περισσεῦον νὰ τὸ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν χρεωφειλέτην ἐκεῖνον, ἢ, καὶ ἂν ἐκεῖνος δὲν τὸ δέχεται, νὰ τὸ βάζῃ εἰς τὴν καγγελαρίαν, καὶ τότε μένει ὁ δανειστὴς ἀνενόχλητος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Περὶ πραγματείας.

123. Ὅταν ἤθελον ἔλθῃ ἀπὸ τὴν ξενιτείαν πραγματεῖται διὰ φοροὶ ζαχερέδες ἢ ἄλλα διὰ νὰ πωληθοῦν εἰς τὸν τόπον μας, νὰ μὴ ἡμπορῇ τις πραγματευτὴς ἢ ἐργαστηριάρχης νὰ ὑπάγῃ νὰ σηκώσῃ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, ἀλλὰ ν' ἀφήσουν νὰ πωλῇται εἰς τὸν κοινὸν λαὸν εἰς διάστημα τριῶν ἡμερῶν, καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρας ὅποιος θέλει ἄς πέρνη τὸ αὐτὸ πρᾶγμα διὰ ἰδικόν του νεγότηζιον. Εἰ δέ τις ἤθελε τολμήσῃ πρὸ τριῶν ἡμερῶν νὰ πάρῃ ἀπὸ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα διὰ νὰ τὸ μεταπωλήσῃ, νὰ παιδεύεται, καὶ τοῦ τοιούτου ὅποιος ἤθελεν ἡμπορέσῃ νὰ πάρῃ ἀπὸ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, νὰ τοῦ τὸ πληρώσῃ καθὼς ἐπωλεῖτο εἰς τὴν σκάλαν.

Ἀχροτελεύτιον.

Αὗται εἶναι αἱ ἀνέκαθεν συνήθειαι τῆς εἰρημένης Σαντορίνης ἡμετέρας νήσου, κατὰ τὰς ὁποίας ἔχει νὰ ἐξακολουθῇ ὁ καθείς ἀπὸ τοῦ νῦν, καὶ εἰς τὸ ἐξῆς, μικρὸς τε καὶ μεγάλος, κρίνοντες καὶ κρινόμενοι, διὰ νὰ φυλάττεται τὸ εἰρηνικὸν καὶ ἀτάραχον τοῦ τε κοινοῦ καὶ μερικοῦ τῆς πατρίδος μας.

Ὅθεν καὶ βεβαιοῦσιν αὐτὰς οἱ ἀρχιερεῖς ἡμῶν, ὅ τε Ῥωμαίων καὶ Λατίνων, καὶ οἱ προεστῶτες ἐκάστου καστέλλου, ὁμοίως καὶ οἱ κοινοὶ ἡμῶν καγγελάριοι, ὡς κάτωθεν φαίνονται, σφραγίζοντες αὐτὰς μὲ τὴν συνήθη βοῦλλαν τῆς κρινότητος ἡμῶν εἰς ἔνδειξιν καὶ ἀσφάλειαν.

Πύργος.

(Ἐπονται αἱ ὑπογραφαί)

Ἀντώνιος Λαγκαδάς.

Ἐπίτροπος Πύργου

Ἐπανωμερία.

(Ἐπονται αἱ ὑπογραφαί)

Μάρκος Σιγάλας,

Ἐπίτρ. Ἐπανωμερίας

Κάστρον Λατίνων.

(Ἐπονται αἱ ὑπογραφαί)

Ν. Λαγκαδάς.

Ἐπίτρ. Κάστρ. Λ.

Κάστρον Ῥωμαίων.

(Ἐπονται αἱ ὑπογρ.)

Χριστόδ. Μαθᾶς,

Ἐπίτρ. Κ. Ῥωμ.

Ἐμπόριον.

(Ἐπονται αἱ ὑπογραφαί.)

ΕΘΙΜΑ ΑΝΩ ΣΥΡΟΥ

1695 'Ιουρίου 13, ε. ρ. Σύρα.

Τὴν σήμερον συμμαζωμένοι ἡμεῖς οἱ κάτωθεν γεγραμμένοι ἐπίτροποι τοῦ παρόντος νησίου, ξεκαθαρίζομεν ἐδῶ παρὸν ὅλας τὰς τάξεις ὁποῦ ἐσταθήκασι στὸ νησί μας ἀπὸ τὸ ἐκπαλαὶ ἕως καθὼς εὐρεθήκαμεν καὶ ἐβεβαιωθήκαμεν ἀπὸ τοὺς παλαιούς ἀνθρώπους πῶς ἦτο πάντα, καὶ μὲ τὸ νὰ μὴ εὐρίσκωνται γραμμῆναι, συμφωνημένοι ὅλοι εἰς μίαν γνώμην, θέλομεν νὰ τὰς βάλλωμεν ἐγγράφως διὰ ν' ἀκολουθῶσιν ὅλοι, ὡς καθὼς φαίνονται, καὶ νὰ μὴ σηκώνεται καθεὶς νὰ χαλᾷ τὰς συνηθείας· διὰ τοῦτο ὅλοι τὰς βεβαιώνομεν πῶς εἶναι ἡ γνώμη μας καὶ ὑπογραφόμεθα διὰ χειρὸς τοῦ Καντζελιέρη τῆς καινότητός μας.

1. Λέγομεν ὅτι ὅποιος θέλει νὰ πωλήσῃ κἀνὲν πρᾶγμα ἀκίνητον, πρέπει νὰ διαλαληθῇ μὲ τὸν Καστελάνον ἔμπροσθεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Γεωργίου καὶ ἁγίου Ἰωάννου, ὅποιος εἶναι ἐκεῖνος ὁποῦ ἔχει προτιμὴ νὰ τὸ ἀγοράζῃ εἰς τέρμινον ἡμέρας 10, εἰς ἐκείνους ὁποῦ εὐρίσκονται ἐπάνω στὸν τόπον καὶ περάσοντας αἱ δέκα ἡμέραι καὶ δὲν ἤθελε γυρέψῃ τὰ δικαιώματά του νὰ τὰ χάνῃ. Ὁ ξενιτεμένος νὰ ἔχῃ τέρμινον ὡς ἓνα χρόνον, ἥγουν ἀπὸ ἐκεῖ ὁποῦ εὐρίσκεται, ἢ ἂν ἔχῃ ἐδῶ ἐπιτροπικὸν διὰ γενιᾶ, νὰ τὸν μνησθῇ νὰ γυρέψῃ τὰ δικαιώματά του καὶ ἂν δὲν τὰ γυρέψῃ εἰς τὸ τέρμινον τοῦ χρόνου νὰ τὰ χάνῃ· ὁ δὲ σκλάβος ὡς ὁποῦ νὰ ἔλθῃ στὸν τόπον νὰ στέκωνται τὰ δικαιώματά του καὶ τὸ πρᾶγμα νὰ ἀποκόπτεται μὲ δύο ἀποκοφτάδες διαλεγμένους ἀπὸ τὰ δύο μέρη. — 2. Λέγομεν ἐπάνω στὰς γυναῖκας ὁποῦ ξεπέσουν, ὅποια ἤθελε ξεπέσει μὲ τὸ θέλημά της νὰ μὴ ἔχῃ καμμίαν λογῆς δικαιώματα ἀπὸ ἐκεῖνον τὸν ἄνδρα καὶ μάλιστα νὰ εἶναι παιδευμένη καὶ ἀπὸ τοὺς ἐπιτρόπους, καὶ ὅποιος ἄνδρας ἤθελεν ὑπάγει νὰ φορτζάρῃ καμμίαν γυναῖκα καὶ ἤθελεν εἶσθαι βεβαιωμένον μὲ μαρτύρους νὰ εἶναι κουνταναρισμένος διὰ τὸ κάτεργον. — 3 Ἀπάνω στὰνδρόγυνα ὅποιον μέρος χηρεύσει καὶ ἔχει παιδιὰ, νὰ πέρνουν τὰ παιδιὰ τῶν ἀποθαμένων ὅλα τῶν τὰ πράγματα ὡς κληρονόμοι, καὶ τὸ ζωντανὸν μέρος νὰ εἶναι κρατημένον, ἂν ἴσως καὶ γυρέψῃ νὰ μεταὑπανδρευθῇ, νὰ δίνη τῶν παιδιῶν του τὰ τρίτα τῶν πραγμάτων

ἦγουν ἀνίσως καὶ τὰ βεφουδάρη καὶ δὲν τὰ κυβερνᾷ. Εἶδεμὴ καὶ σταθῇ ὥσάν καλὸς γονεὺς καὶ τὰ ὑπανδρεύσῃ καὶ τὰ κυβερνήσῃ, νὰ τὰ προικίσῃ νόμιμα ὥσάν καλὸς γονεὺς κατὰ τὸν θεόν καὶ τὰ παιδιά νὰ εἶναι κρατημένα νὰ κυβερνώσι τοὺς γονεῖς των εἰς ἐκεῖνο ὅπου τοὺς χρειάζεται διὰ γερατιά των κατὰ τὴν δύναμιν των. — 4. "Ὅποιος εἶναι ἄκληρος καὶ θέλει νὰ κάμῃ τεσταμέντο ν' ἀφίνη τὰ πράγματά του, ἦγουν τὰ προικῶά του τῶν κληρονόμων του κατὰ τὰ προικοσύμφωνα ὅπου ἔχομεν, ἦγουν νὰ στρέφωνται τὰ πράγματα στοὺς πρόσιμους⁽¹⁾, ἂν δὲν κάμουν κληρονόμον, καὶ ἂν κάμουν κληρονόμον καὶ ἀποθάνῃ, πάλιν νὰ στρέφωνται εἰς τοὺς πρόσιμους, ὅμως ὅσα εἶναι κόποι του, ἀγοράδες ἰδικαί του ἀπὸ τοὺς κόπους του, νὰ εἶναι νοικοκύρης, νὰ τ' ἀφίνη ὅπου θέλει, καὶ ἂν δὲν ἔχῃ κόπους ὁλότελα καὶ θέλει νὰ τ' ἀφήσῃ ψυχικόν, ν' ἀφίνη ἀπὸ τὴν προίκα του διὰ δέκα ἕνα καὶ ὄχι περισσότερον. — 5. "Ἄν ἀποθάνῃ τὸ ἓν μέρος ἀπὸ τὸ ἀνδρόγυνον καὶ θέλουν νὰ μοιράσουν εἰ κληρονόμοι μὲ τὸ ζωντανόν μέρος, εἰς ὅλας των τὰς ἀγοράς νὰ τὰς μοιράζουν ἴσια, καὶ ὅσα βούχια ἔχουν ταῖς φορεσιαῖς των, τὰντρίκια βούχια νὰ τὰ πέρνῃ τὸ μέρος τοῦ ἀνδρός, καὶ τὰ γυναίκια βούχια νὰ τὰ πέρνῃ τὸ μέρος τῆς γυναίκας, ἐξόχως ἂν ἔχουν μαλαματικά ἢ ἀσημικά, νὰ τὰ μοιράζουν ἴσια. — 6. Ἐπάνω εἰς ὅλα τὰ κρίσιματα λέγαμεν ὅτι ὅποτε περάσουν 30 χρόνοι καὶ δὲν ἤθελε γυρέψῃ ποτὲ κἀνεὶς τὰ δικαιώματά του ὁλότελα νὰ ἀνεμφανισθῇ εἰς κἀμμίαν κρίσιν, νὰ μὴ ἔχῃ πλέον δικαιώματα.

(Ἐπονται αἱ ὑπογραφαί.)

[Τ.Σ.] Πρεγιώργης Κομνηνὸς φανερός

Καντζελιέρης.

1761 ἀπριλίου 12 ε. ν. Σύρα.

Συμμαζωμένοι ὅλοι ἡμεῖς μεγάλοι καὶ μικροὶ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ἀγίου Ἰωάννου ἐπίτροποι καὶ προεστοὶ καὶ τὸ ἐπίλοιπον κοινόν, ὅλοι εἰς μίαν βουλὴν καὶ γνώμην, συμφωνοῦμεν καὶ θέλομεν, ὅτι ὅλα τὰ καπίτουλα τοῦ νησιοῦ μας ὅπου ἦτο ἔκπαλαι νὰ εἶναι στερεὰ καὶ ἀμετάθετα, καὶ μερικά θέλομεν ὅτι, ὅποιος θέλει νὰ κάμῃ ἀλλαξία, ἢ ἔχει ἀλλαξία καμωμένη ὅπου νὰ εἶναι ἀπὸ πρᾶγμα ὀκνηγτον, ξεδια-

(1) Πλησιεστέρους.

λίζομεν χωράφι μὲ χωράφι, σπῆτι μὲ σπῆτι, ἢ χωράφι μὲ σπῆτι, νὰ μὴ ἡμπορῇ νὰ χαλάται μήτε ἀπὸ γενεά, οὔτε μὲ κολατερανίαν (1) καὶ νὰ μὴ ἡμπορῇ κανεὶς ἐπίτροπος νὰ κάμνη σεντέντζα κόντρα εἰς αὐτό· καὶ διὰ τὸ ἀληθὲς ὑπογραφόμεθα ὡς φαίνεται.

(Ἔπονται αἱ ὑπογραφαί).

(Τ. Σ.) Μάρκος Βαμπακάρης Κάντζηλος.

1763 Ἰανουαρίου 22, ε. ρ.

Τὴν σήμερον συμμαζωμένοι ὅλοι ἡμεῖς οἱ κάτωθεν ὑπογεγραμμένοι ἐπίτροποι, προεστοὶ καὶ ὅλοι οἱ ἐπίλοιποι τοῦ νησιοῦ μας, ξεκαθαρίζομεν ὅπως ἀνάμεσα εἰς ὅλα τὰ καπίτουλα τοῦ νησιοῦ μας ἀπὸ σήμερον καὶ ἔμπρὸς σταθερώνομεν καὶ τοῦτο καὶ λέγομεν, πῶς ὅποιος εἶναι ὅπου εὔρεθῇ ἄρρωστος ἢ ἂν εἶναι καὶ καλὰ καὶ θέλει νὰ κάμῃ παραγγελίαν ἢ διὰ τὴν ψυχὴν του, ἢ διὰ τὰ παῖδιά του, καὶ ὅ, τι καὶ νὰ εἶναι ἐκεῖνο ὅπου θέλει νὰ παραγγεῖλῃ νὰ κρᾶξῃ τὸν κάντζηλον τῆς ἐκκλησίας νὰ κάμῃ τὴν παραγγελίαν, καὶ ἂν δὲν ἔχῃ καιρὸν νὰ κρᾶξῃ τὸν κάντζηλον, νὰ τὰ λέγῃ τοῦ πάροκου ὅπου θέλει τὸν ἐξαγορεύσει· εἰδὲ ἀλλέως καὶ κάμῃ παραγγελίαν μὲ ἄλλους ἀνθρώπους ἢ γυναικας, νὰ εἶναι νοῦλα ἢ παραγγελία του ὅπου θέλει κάμνει· ὅλαι αἱ παραγγελίαι ὅπου θέλουν γίνῃ νὰ γροικῶνται κατὰ τὰ καπίτουλα. Ξεδιαλίζομεν ὅτι ὅσαι ἄλλαι παραγγελίαι εὔρεθούν ὅπου νὰ μὴ εἶναι κατὰ τὰ καπίτουλα, νὰ εἶναι νοῦλα καὶ ἀνωφελεῖς, ἐβγάζοντες τὸν καιρὸν τοῦ θανατικοῦ καὶ εἰς ἓνα ἀξάφνου θάνατον, καὶ ὅποιος εἶναι ἐκεῖνος, ὅπου ἀπὸς του ἡξεύρει νὰ γράψῃ, νὰ εἶναι καλὴ ἢ παραγγελία του, ἡγουν ὡς δηλοῖ ἄνωθεν, κατὰ τὰ καπίτουλα· καὶ διὰ τὸ ἀληθὲς ὑπογραφόμεθα ὡς φαίνεται.

(Ἔπονται αἱ ὑπογραφαί).

[Τ. Σ.] Μ. Βαμπακάρης Κάντζηλος.

1812, Δεκεμβρίου 25.

Ἀγκαλὰ καὶ νὰ εἶχον κάμει οἱ προπερασμένοι μας εἰς τὰ 1695 καπίτουλον, θέλοντες ὅτι ὅποιος εἶναι ἐκεῖνος ὅπου θέλει νὰ πουλήσῃ πρᾶγμα ἀκίνητον ν' ἀποκόβεται μὲ τοὺς ἀποκοφτάδες καὶ οὕτως νὰ τὸ πέρνῃ ὁ πρόσιμος, τὸ ὅποιον αὐτὸ καπίτουλον καλὸν καὶ ἀξιεπαίτετον διὰ ἐτότε καιροῦ, ὅμως προβλέποντες ἡμεῖς τὴν σήμερον ὅτι αἱ

(1) Ἀπὸ τοὺς ἐκ πλαγίου συγγενεῖς.

παρὸν περιστάσεις ἥλλαξαν καὶ φέρνει μεγάλην ζημίαν τῆς φτωχο-
λογίας, διὰ ἐτοῦτο ἡμεῖς οἱ ἐπίτροποι, προσετώτες καὶ γέροντες ἐστο-
χασθήκαμεν καὶ ἐσταθερώσαμεν ἄλλο νέον καπítóυλον εἰς ὄφελος καὶ
καλὸν τῆς φτωχολογίας. Λοιπὸν ἀπὸ τὴν σήμερον λέμεν καὶ δίνομεν
ἄδειαν καὶ ἐξουσίαν ὅποιος νὰ θέλῃ νὰ πουλήσῃ ἰδικὸν του πρᾶγμα
κινητὸν καὶ ἀκίνητον, νὰ εἶναι νοικοκύρης νὰ τὸ πουλῇ ὅσον εὖρη μὲ
ἀλήθειαν καὶ ὅχι μὲ κἀμμίας λογῆς εἰς ψευτίαν δίχως ἀποκοπῆς,
θέλει εἰς τὸ ἰνκάντο, θέλει μερικὰ συμφωνοῦντας οἱ δύο τους μὰ πάντα
εἰς τὴν κοινὴν Καντζελαρίαν καὶ νὰ διαλαλῇται προτοῦ δέκα ἡμέρας
εἰς τὸ κοινὸν διὰ ὅσοι πρόσμοι εἶναι εἰς τὸν τόπον καὶ ἑνας χρόνος
διὰ τοὺς ξενιτεμένους καὶ ὁπότες ἔλθῃ ὁ σκλαβωμένος· ὅταν θελήσῃ
ὅμως νὰ δώσῃ ὁ πρόσμος ὅσα δίδει ὁ ξένος, νὰ ἔχῃ τὴν προτιμὴν δι-
χως ἐναντιότητα, ἔτζι ζητᾷ ἡ ἀδελφικὴ ἀγάπη, ὁμοίως καὶ ὁ κολα-
τεράνης ἂν δίνῃ, ὅσα δίνει ὁ ξένος, νὰ μὴ γίνεταί ἐναντιότητα καὶ ὁ
πρόσμος ἀγροικέται ὅποιος εἶναι πλέον κοντὰ ἡ προτιμὴ του εἰς ἐκεῖνο
ὅπου πουλεῖ καὶ ὅχι ἀπεκεῖ ὅπου ἦτο πρῶτα τὸ πρᾶγμα ὅπου πουλιέται,
καὶ οὕτως λείπουν αἱ ἐνοχλήσεις καὶ τὰ πρᾶγματα· καὶ ὅποιος ἐναν-
τιωθῇ εἰς τὰ ἄνωθεν περιγεγραμμένα νὰ εἶναι παιδευμένος. Οὕτως
ὁμόγλωμοι ὑπογράφομεν.

(Ἐπονται αἱ ὑπογραφαί).

[Τ. Σ.] Γιουζέπης Σαστρίνος κἀντζηλος.

ΠΕΡΙ ΧΡΗΣΕΩΣ ΕΘΙΜΩΝ.

1. Ὁ γραπτὸς νόμος εἶναι τοῦ δικαίου ἡ ἐντελής πραγματοποιή-
σις ἐντὸς τῆς κοινωνίας. Πρέπει τὸ δίκαιον νὰ διακριθῇ ἀπὸ τὴν ἄμε-
σον κατάστασιν τῆς, νὰ λάβῃ τὴν ἀνεξάρτητον καὶ ἰδίαν του ὑπαρ-
ξιν διὰ νὰ κυβερνᾷ τὴν κοινωνίαν, καὶ νὰ μὴ ῥυμυλκῇται ἀπὸ τὰ
τυχαῖα αὐτῆς συμβεβηκότα. Διὰ νὰ φθάσῃ ὅμως τοῦτον τὸν τέλειον
τῆς ὑπάρξεώς του τρόπον καὶ νὰ ἐγερθῇ ἐπὶ τοιοῦτου ὕψους, ἀπαιτεῖ-
ται μεγάλη μόρφωσις τοῦ ἔθνους, ἐκείνη, διὰ τῆς ἑποίας τὸ ἔθνος
λαμβάνει συνείδησιν τοῦ ἑαυτοῦ του ὡς ὅλου, καὶ τὸ βλέμμα του
ἐκτείνεται πέραν ἀπὸ τὸ ἐφήμερον καὶ ἐνεστώς.

Ἐκτὸς τούτου καὶ τὸ ὄργανον τῆς γενικῆς ἐκφράσεως, τὸ γενι-
κὸν σημεῖον τῆς διακοινώσεως, προϋποτίθεται ἀνεπτυγμένον, εἰς τρύ-

πον ὥστε νὰ ἀντανακλᾷ γενικούς στοχασμούς, καὶ νὰ τοὺς ἐρμηνεύῃ κατὰ τὸ ἀφηρημένον σχῆμά των, ὡς προσδιορισμούς θεμένους ἀπὸ τὴν ἔννοιαν, ὅχι διὰ μέσου τῆς παραστάσεως εἰκόνων καὶ μεταφορῶν. Ὅσον καὶ ἂν εἶναι ζωηρὰ ἡ εἰκὼν καὶ ἡ μεταχειριζομένη αἰσθητὰ μέσα παράστασις, ἡ ἔννοια εἶναι ὀπίσθεν τοῦ ἐξωτερικοῦ φλοιοῦ, καὶ δευτέρα ἐργασία ἀνωτέρου νοὸς θέλει μᾶς εἶπει τί ἡ παράστασις δηλοῖ.

Ἐν τούτοις τὸ ὄργανον δύναται εἶναι ἀνεπτυγμένον καὶ διαπεπλασμένον ἀπὸ τὴν καθολικὴν ἔννοιαν, καὶ μολαταῦτα τὸ δίκαιον δὲν εἶναι εἰσέτι εἰς κατάστασιν νὰ ἐνδυθῇ τῆς ἀνεξαρτήτου παρουσίας τὰ ἐπιφανῆ παράσημα, διότι ἡ ζωὴ δὲν προσφέρει εἰς τὴν συνειδήσιν τὴν σημασίαν της, τὸ δίκαιον δὲν ἀπέκτησε τὸν ἀποφασιστικὸν τύπον του καὶ αἱ καθημεριναὶ ἀνάγκαι δὲν ἔδειξαν τὸν συνεχῆ σύνδεσμόν των, ὥστις ἀποτελεῖ τὸ ὀργανικὸν τῆς ἐθνικῆς συμβιώσεως.

2. Ἐκ τούτου κατὰ διαφόρους περιστάσεις τὸ δίκαιον θέλει εἶναι εἰς τὴν ἀτέλῃ του κατάστασιν, καὶ ἐκάστη τούτων θέλει περιέχει τὰ ἴδιά της φαινόμενα, τὰ ὅποια δὲν μᾶς εἶναι συγχωρημένον νὰ συγχύσωμεν· χωριστὰ πρέπει νὰ τὰ ἐξετάσωμεν, διὰ νὰ μὴ περιορισθώμεν εἰς ἓν μόνον καὶ νομίσωμεν ὅτι ὅλα μᾶς ἐξηγήθησαν.

Συνήθως λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν ἓν ἐκ τούτων τῶν φαινομένων, ἀρκεῖ μόνον νὰ παρουσιάζῃ τὸ δίκαιον πρὶν ἀποκτήσῃ τὴν γραπτὴν καὶ γενικὴν του ἔκφρασιν καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ φαινομένου ἀφαιρῶντες γενικὸν ὅρισμόν καὶ ἀξιώματα, τὰ θέτουν ὡς τοῦ δικαίου τῶν ἐθίμων τὰς παντοτεινάς ἀρχὰς καὶ δι' αὐτῶν κρίνουν περὶ πάσης περιπτώσεως. Εἰς ποῖα ἀτοπήματα φέρει ἡ μέθοδος αὕτη θέλομεν ἰδεῖ μετὰ ταῦτα, μᾶς εἶναι ἤδη φανερόν ὅτι δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀληθές, διότι τοιοῦτοι ὅρισμοί δὲν ἔχουν τὴν ἀλήθειαν εἰς τὸν ἑαυτὸν των, ἀλλὰ σχετικῶς πρὸς ἐκεῖνο τὸ φαινόμενον, ὅθεν ἐξήχθησαν, ἐνῷ ἐκεῖνο ἐπρόκειτο νὰ ἐκτιμηθῇ κατὰ πόσον εἶναι ἀληθές.

Μᾶς εἶναι ἐπομένως ἀνάγκη ν' ἀκολουθήσωμεν ἄλλην σειράν, νὰ ἐξετάσωμεν πῶς τὸ ἔθιμον αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ἀναπτύσσεται εἰς τὰς διαφόρους φάσεις του καὶ τότε θέλομεν ἔχει καὶ τὸ μέτρον τῆς ἐκάστοτε ἀξίας του.

3. Ποῖα εἶναι ἡ τύχη τοῦ δικαίου, τὸ ὅποιον δὲν διεκρίθη ὡς νόμος γραπτός; — Τὸ ἔθνος, τοῦ ὁποίου ἡ ζωὴ εἶναι τὸ δίκαιον, δὲν

εἶναι ἡ πρᾶξις ἐνὸς ἀτόμου, οὔτε πολλῶν ἀτόμων ὁμοῦ. Τὰ ἄτομα ἤθελον μένει πάντοτε χωριστὰ καὶ ἀπομεμονωμένα. Διὰ τὴν ἀνάγκην σχηματίζουσιν ἀδιάσπαστον ὅλον, τὸ ἀδιαίρετον τῆς μιᾶς καὶ συνεχοῦς ζωῆς, προϋποθέτουν ἀνωτέραν ἀπὸ τὰ ἄτομα οὐσίαν, ἣτις εἶναι ἡ κοινὴ καὶ γόνιμος βᾶσις, ἐκ τῆς ὑπείας ἐκτυλίσσεται πᾶσα ἐνέργεια, πραγματοποιοῦσα τὸν ἕνα σκοπὸν, τοῦ ἐθνικοῦ ὅλου τὴν πρόσδον. Πῶς ἤθελον συμφωνήσῃ τὰ ἄτομα μετὰ τῶν, ἃν δὲν εἶχον κοινὸν ἐμπεριεχόμενον, τὸ ὅποιον ἀποτελεῖ τὴν κοινὴν των ἀλήθειαν καὶ ὅλων τὴν πεποιθήσιν; Καὶ πάλιν πῶς τοῦτο ἤθελε διαρκεῖ μονίμως εἰς τὸν ἑαυτὸν του, ἃν δὲν ἐξετείνετο πέραν τοῦ ἀτόμου καὶ δὲν ἦτο τούτου ἀνώτερον; — Τοῦτο τὸ οὐσιώδες, ὡς ἡ ἠθικὴ βᾶσις, προηγεῖται ἐπομένως πάσης ἐνεργείας, εἶναι ἀμέσως θετικὴ ὑπαρξίς καὶ ἡ μορφή, ἣτις διακρίνει τὰ μέρη, ἔρχεται κατόπιν. Οὕτω λέγει καὶ ὁ Ἀριστοτέλης (Πολιτ. Α'. κεφ. α' § 11) ὅτι ἡ χεὶρ δὲν δύναται νὰ εἶναι πρὸ τοῦ σώματος, διότι ἐκ τοῦ ὅλου ὁργανικῶς σχηματίζεται. Πρώτη εἶναι ἡ οὐσία καὶ τὸ αὐτὸπαρκτον καὶ μετὰ ταῦτα ἡ μορφή, ἣτις ἐξ ἐκείνου τοῦ βάθους προβαίνει. Τοιοῦτοτρόπως ἐννοοῦμεν πῶς ὑπάρχουν κοινωνίαι πρὶν εἰσεῖν διὰ τακτοποιημένου καὶ ἰδιαιτέρου ὀργάνου ἐξασκῆται ἡ ἐξουσία, καὶ πάλιν ἀντιστρόφως πῶς τὸ τακτοποιημένον τοῦτο ὄργανον ἐκφράζει καὶ ἐκπληροῖ τὴν μίαν καὶ κοινὴν τοῦ ὅλου θέλησιν.

4. Ἐκτὸς ὅτι ἡ ἱστορία δὲν προσφέρει παράδειγμα ἔθνους σχηματιζέμενον κατὰ ἀμοιβαίαν ῥητὴν συναίνεσιν περὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων, ἢ διὰ προηγουμένης ἀναγορεύσεως ἀρχῆς διεπούσης καὶ νομοθετούσης, εἶναι καὶ καθ' ἑαυτὴν ἀντιφατικὴ τοιαύτη ὑπόθεσις. Μόνη δὲν ἀρκεῖ, διότι τοιοῦτου εἶδους συνομολογία πάλιν προϋποθέτει ταυτότητα φρονημάτων, ἀναγκῶν, καθὼς ἐπίσης ἀμοιβαίαν ἀναγνώρισιν. Ἄλλὰ ταῦτα πάντα εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μιᾶς ἀνατροφῆς καὶ συμβιώσεως, ὁ ἐθνικὸς σύνδεσμος πρῶτος τὰ συμμεταδίδει. Πῶς θέλουν ρυθμίσει τὴν κοινωνικὴν των κατὰστασιν, τῆς συνυπάρξεώς των τὸν τρόπον, ἐνῷ πρὸ τῆς κοινωνίας δὲν ἔχουν ἀμυμίαν γνῶσιν αὐτῶν; Κυρίως ὅμως πῶς θέλει ἔχει ἕκαστος ἐκείνην τὴν ἀδιάσπαστον προσήλωσιν πρὸς τὸν κοινωνικὸν σύνδεσμον, τοιοῦτοτρόπως, ὥστε ἐκτὸς τοῦ ἔθνους δὲν δύναται νὰ νοήσῃ τὴν ὑπαρξίν του, ἐνῷ ἀμυμία δυναστικὴ βία δὲν ἀναγκάζει; — Τί ἤθελον εἶναι τὰ ἄτομα συνδέοντα καὶ ἀαλύοντα, πῶς ἤθελον ὑποχρεῶναι οἱ θέλοντες τοὺς μὴ θέλοντας εἰς τὴν ἐξακο-

λούθησιν τοιαύτης τυχαίας εταιρίας ; —Εἶναι περιττόν ν' ἀπαριθμήσωμεν ὅλας τὰς ἀπορίας, αἵτινες τοῦτο μᾶς δεικνύουν, ὅτι ἡ ἐξομωύουσα δύναμις τοῦ ἔθν. συνδέσμου καὶ τὸ διερχόμενον τὴν κοινωνίαν πνεῦμα, τὸ ὅποιον ἐγκατοικεῖ εἰς τὰ ἄτομα πληροῦν ὅλων τὰς ψυχάς, εἶναι τι ἀνώτερον, εἰς τὸν ἑαυτὸν του ὑφιστάμενον, ἢ ζωσα πηγὴ, τὴν ὁποίαν δύναται τις νὰ ἐξηγήσῃ συλλαμβάνων τὸ θεῖον καὶ ἀκολουθῶν τῆς ἱστορίας τὸ δρᾶμα, τοῦ ὁποίου τὰ ἔθνη εἶναι τὰ πρόσωπα, εἰς ὁδὴ τὴν περιπέτειάν του ἐναποκαλύπτονται αἱ θεαί βουλαί.

5. Διὰ τούτων τῶν παρατηρήσεων ἐφθάσαμεν τὸ σημεῖον, ὅθεν ἡ σημασία τῶν ἐθίμων προκύπτει.

Ὁ ἐθνικὸς σύνδεσμος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὁ ἄνθρωπος γεννᾶται, προκαταλαμβάνει κάθε ἄλλο αἶσθημα καὶ εἶναι δι' ἕκαστον τὸ ἀπόλυτον, εἰς τὸ ὅποιον μὲ ὅλας του τὰς δυνάμεις παραδίδεται, διότι ὀργανικῶς συνέχεται καὶ διεπλάσθη ἐντὸς τοῦ στοιχείου τῆς κοινῆς συνειδήσεως, ἥτις εἶναι ἡ ἀτμόσφαιρα, τὴν ὁποίαν ἀναπνέει. Αἱ σχέσεις του, ἡ ἐνέργειά του, ὅ,τι προτίθεται καὶ διώκει διὰ τούτου τοῦ ἐθνικοῦ συνδέσμου, ἐξομοιοῦται πλαστικῶς καὶ ἐξ αὐτοῦ λαμβάνει τὴν ἀναγνώρισιν, ἥτις εἶναι καὶ ἡ ἐξωτερικὴ ἰσχὺς του, ἐνῶ ἀκόμη ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔδωκε λόγον εἰς τὸν ἑαυτὸν του, μὴ διακρινόμενος ἀπὸ τὸ ἐθνικὸν βάθος καὶ φερόμενος ἀνεπαισθήτως ἀπὸ τὰς ὁδηγούσας τὴν κοινωνίαν δυνάμεις. Ἡ μία ἀνατροφή, ἡ διακοίνωσις τῶν αὐτῶν αἰσθημάτων καὶ φρονημάτων, τὰ ὁποῖα συμμεταδίδει ἡ συμβίωσις, ἡ ταυτότης τῶν ἀναγκῶν, ἡ αὐτὴ ἀνάπτυξις καὶ ἡ μία τύχη συναγουν ὅλους περὶ τὸν βωμόν, ἀπὸ τοῦ ὁποίου τὰς φλόγας ἀναζωπυροῦνται. Ὅσον ἐξακολουθεῖται ἡ συμβίωσις καὶ διαλύουσα ὅλας τὰς ἐναντιότητας συνέρχεται εἰς τὸ ἴδιον κέντρον διὰ τῆς ἐξομωύσεως, συσφίγγεται καὶ στερεοῦται, ἐπαναλαμβάνομένη εἰς τὸν ἑαυτὸν της καὶ αὐτὴ ἡ ἐπανάληψις εἶναι ἡ συνῆθεια. Ἡ συνῆθεια εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ ἔκφρασις τῆς αὐτῆς ἡθικῆς συμπενοίας, ἥτις ὅπου δοθῇ περιστάσις ἀμέσως καὶ ἐμπράκτως φανεροῦται. Εἶναι χωριστὰ συμβεβηκότα, τὰ ὁποῖα ὡς ἐκ τῶν αὐτῶν ἀναγκῶν ἐπανῆλθον, ὡς ἐκ τῶν αὐτῶν προϋποθέσεων ἔλαβον τὴν αὐτὴν ἐκθασιν, εἰς τὴν σειρὰν των ἐκτυλίσσεται ἡ μία συνείδησις, εἰς τὴν ἐνθύμισιν των βλέπει τὸ ἔθνος τὸν δεσμόν καὶ τὴν συγγένειάν του, εἰς τὴν στερεότητά των τὴν δυνάμιν του, ἀντέ-

χουσαν εἰς τὸν χρόνον, καὶ τὴν βεβαιωμένην τοῦ ὕπαρξιν. Ἐνῷ ὅμως δι' ἕκαστον ἡ σειρὰ εἶναι τὸ πρὸ αὐτοῦ, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν συνετέλεσε μὲ τὴν διανοητικὴν τοῦ σύμπραξιν, ἀποδίδει εἰς αὐτὴν θρησκευτικὴν λατρείαν καὶ ἱερότητα, καθὼς λέγει ἡ Ἀντιγόνη τοῦ Σοφοκλέους:

« Οὐ γὰρ νῦν τε καχθές, ἀλλ' αἰέποτε

« Ζῇ ταῦτα, κοῦδεὶς οἶδεν ἐξ ὅτου φάνη. »

6. Ποία ὅμως εἶναι αὐτὴ ἡ κατάστασις ὡς πρὸς τὸ δίκαιον αὐτό, ὡς πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἐντελῇ του πραγματοποιήσιν ;

Εἶπον ὅτι εἶναι ἡ πλέον λυπηρὰ κατάστασις τοῦ ἔθνους, ὅταν κυβερνᾶται διὰ τῶν ἐθίμων. Τὸ πλέον τυχαῖον συμβεβηκὸς κάμνει τὴν ἀρχὴν καὶ τοῦτο κατόπιν μιμοῦνται δουλικῶς, αὐτὴ ἡ περίστασις τῆς στιγμῆς ἀποφασίζει περὶ ὀλοκλήρων γενεῶν, δεσμεύουσα αὐτάς εἰς τὸν στενὸν κύκλον, τὸν ὁποῖον ἡ πρόληψις δὲν συγχωρεῖ νὰ ὑπερβῶμεν. Τί εἶναι τὰ ἔθιμα σχηματιζόμενα εἰς ἐποχὴν ἀμαθείας, χωρὶς σκοπὸν καὶ χωρὶς διάκρισιν κατὰ τὸ ἰδιότροπον τῆς πλέον ἐλαφρᾶς συμπτώσεως, ἥτις παρῆλθε; Καὶ μολαταῦτα ἡμεῖς θυσιαζόμεν τὸ εὐγενέστερον, τὸ ὁποῖον ἔχομεν, τὴν ἐλευθερίαν τῆς κρίσεώς μας μόνον καὶ μόνον, διότι τὸ παράδειγμα εἶναι ἀρχαῖον, διότι μᾶς εἶναι ἐτοιμον καὶ μᾶς ἀπαλλάττει ἀπὸ τὸν κόπον νὰ στοχασθῶμεν ⁽¹⁾. Εἶναι τινόντι τυχαῖον παράδειγμα, τὸ ὁποῖον κάμνει τὴν ἀρχὴν τῆς ὀλοκλήρου σειρᾶς; εἶναι νεκρὰ ἀπομίμησις τοῦ ἡ συνήθεια καὶ τίποτε περισσώτερον; — Ποῖαν ἰσχὺν ἤθελεν ἔχει τοιοῦτο παράδειγμα χωρὶς κἀνένα δεσμὸν καὶ χωρὶς κἀμμίαν συγγένειαν, χωρὶς νὰ ἐκφράζῃ τι πῶς ἡδύνατο νὰ ἐξακολουθήσῃ πέραν ἑαυτοῦ; — Ποῖος τὸ ἐπέβαλε τόσον ἐπιτακτικῶς εἰς ὅλους; — Διὰ νὰ τηρηθῇ τὸ παράδειγμα εἰς τὴν γενικὴν ἀνάμνησιν πρέπει νὰ περιέχῃ τι περισσώτερον παρὰ τυχαῖα καὶ παρερχόμενα συμπτώματα καὶ νὰ ἐκφράζῃ τι γενικώτερον καὶ βαθύτερον δι' ἐκείνους, εἰς τοὺς ὁποίους κάμνει τὴν ἐντύπωσιν. Ἐκ τῆς ζωῆς τοῦ ὅλου ἔθνους προέβη τὸ παράδειγμα, ὡς ἡ φανέρωσις τῆς, ὁ τρόπος τῆς καὶ ἡ καθημερινῶς ἐπιστρέφουσα ἀνάγκη τῆς. Διὰ νὰ διακριθῇ ἀπὸ τόσα ἄλλα καὶ νὰ διαμείνῃ εἰς τὴν συνείδησιν κεχαραγμένον, πρέπει νὰ φέρῃ εἰς φῶς τοὺς οὐσιωδέστερους χαρακτῆρας τῶν κινουσῶν τὴν ζωὴν ἠθικῶν δυνάμεων. Δὲν ἐδέσμευσεν ἐπομένως τὴν ζωὴν τοῦ

(1) Ἀνήκει ἡ θεωρία αὕτη εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν τοῦ 17^{ου} αἰῶνος.

ἔθνους, ἀλλὰ τὴν ἀπεκάλυψεν εἰς αὐτὸ διὰ τῆς ἀμέσου πραγματικότητος. Ἡ ἐκουσία καὶ αὐτόματος ἐξακολούθησις εἶναι ἀποτέλεσμα ἐκείνης τῆς ζωηρᾶς ἐντυπώσεως καὶ ἡ μαρτυρία, τὴν ὁποίαν δίδει τὸ ἔθνος περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του· εἰς ἐκεῖνο τὸ παράδειγμα κατέθεσε τὴν ἔννοιαν καὶ ἐπέβαλε τὴν σφραγιδὰ τῆς ἡ κοινωνίας. Ἡ ἐθνικὴ ζωὴ προηγείται τοῦ παραδείγματος καὶ ἀποφασίζει περὶ τῆς ἐξακολουθήσεώς του, ἐνῷ τοῦτο εἶναι πράξις καὶ περιπέτειά της.

7. Ἐντεῦθεν ἐγεννήθη ἄλλη θεωρία ὑψώνουσα τὰ ἔθιμα μέχρι ἀποθεώσεως. Κατ' αὐτὴν κυρίως τὸ δίκαιον διὰ τῶν ἐθίμων προβαίνει εἰς φῶς καὶ δημιουργεῖται. Διὰ τούτων, εἶπε, ζῇ τὸ ἔθνος εἰς ταυτοτότητα μὲ τὸν ἑαυτὸν του, ἐλεύθερον καὶ διοικούμενον κατὰ τὴν ἰδίαν του φύσιν καὶ τὸ πνεῦμά του, διότι τὰ ἔθιμα εἶναι προῖόν τοῦ ἑαυτοῦ του. Εἰς τὴν κατάστασιν τῶν ἐθίμων ὑπάρχει ὡς ζωηρὸν αἶσθημα τὸ δίκαιον ἐντὸς ἐκάστου, ἐγκατεστοιχειωμένον ὡς ἄμεσος συνείδησις καὶ ἀναπτύσσεται ὀργανικῶς χωρὶς νὰ διακόπτεται ἡ συνέχεια.

Ὁ νομοθέτης δὲν δύναται δι' ἀφρημένων κατηγοριῶν καὶ ἀξιωμάτων ν' ἀντικαταστήσῃ τὸν ὀργανικὸν σύνδεσμον μεταξὺ τοῦ ἔθνους καὶ τοῦ δικαίου. Ἄν οἱ νόμοι του δὲν περιέχουν τὰ ἔθιμα, εἶναι νεκρὸν γράμμα, ἄγονον καὶ αὐθαίρετον κατασκευάσμα. Πόθεν θέλει λάβει τὸ δίκαιον ὁ νομοθέτης ἂν δὲν ἀναγνώσῃ τοὺς χαρακτῆράς του εἰς τὴν ζωὴν; — Ἐξ ἑαυτοῦ καὶ μόνον βεβαίως ὄχι, διότι τότε ἐπιβάλλει τὴν ἀτομικὴν του θέλησιν εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ τὴν στερεῖ τῆς ἐλευθερίας της.

Ὁ νομοθέτης δὲν κάμνει ἄλλο παρὰ νὰ δώσῃ τὴν κανονικὴν μορφήν τῆς συμμέτρου συντάξεως εἰς τὰ ἔθιμα, φέρων αὐτὰ εἰς ἁρμονίαν καὶ συνδυάζων συνεπῶς τὰ διάφορά των μέρη. Ἡ δημιουργία του εἶναι ἡ τάξις καὶ ἡ γινομένη διὰ τὸν σκοπὸν τῆς τάξεως συμπλήρωσις. Ὅ,τι ἐντεῦθεν οἰκοθεν εἰσάγει δὲν δύναται νὰ εἶναι πολὺ, μᾶλλον κατὰ τὴν μορφήν παρὰ κατὰ τὴν οὐσίαν.

Καὶ τοῦτο ἀκόμη, ὅταν ἐκτελῇ πιστῶς ὁ νομοθέτης, δὲν παύει εἰς τὸ ἐξῆς τὴν ἐξουσίαν τῶν ἐθίμων ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὴν συγκεκροτημένην νομοθεσίαν, διότι ἐμποδίζουν τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν των, δεσμεύει τὴν ζωὴν, τὴν ἀπολιθώνει εἰς τὸ παρελθὸν σχῆμά της, καὶ διακόπτει τὴν κίνησιν καὶ τὴν κυκλοφορίαν.

Ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας, ἐν ὀνόματι τῆς προόδου παρουσιάζεται

ἡ θεωρία αὕτη, καὶ δὲν δυνάμεθα ν' ἀρνηθῶμεν τὸ βαθὺ σέβας μας, μάλιστα καθ' ὅσον πρεσβεύεται ἀπὸ τὸν ἐξοχὸν κορυφαῖον ἐνδόξου σχολῆς, τὸν κ. Σαβινὺ (1). «Ὅστις ἀμφιβάλλει περὶ ὅλων τούτων (λέγει ὁ κ. Σαβινὺ σελ. 39), εἶναι ἡναγκασμένος νὰ ὑποθέσῃ τὸν νομοθέτην ἐκτὸς τοῦ ἔθνους του· ἐξ ἐναντίας ἵσταται ἐν τῷ μέσῳ του, συγκεντρῶνων εἰς ἑαυτὸν τὸ πνεῦμα, τὸ φρόνημα, τὰς ἀνάγκας τοῦ τοιοῦτοτρόπως, ὥστε δυνάμεθα νὰ τὸν θεωρήσωμεν ἀληθῆ ἀντιπρόσωπόν των.»

Ἀφίνομεν κατὰ μέρος τὰ νέα φαινόμενα, τὰ ὁποῖα ἔφερον εἰς φῶς ἡ θεωρία αὕτη, πρώτη ἀποκαλύψασα τὴν πόλιν τῆς ἱστορίας, καὶ δεῖξασα τὸ παλίμψηστον τῆς χαρακτηριστικῆς φυσιογνωμίας ἐκάστης ἐποχῆς. Ἡ κριτικὴ, ἡ βαθεῖα ἔρευνα τῶν πηγῶν ζωογονηθεῖσα, ἔδωκεν μεγάλους καὶ ἀφθόνους καρποὺς διὰ τῆς συνήθως ἱστορικῆς καλουμένης σχολῆς, μολονότι ἡ ἰδίᾳ ἀποφεύγει τοῦτο τὸ ὄνομα, δυσχυρίζομένη ὅτι ικανοποιεῖ ὅλας τὰς ἐπόψεις.

8. Ἄν ἐξετάσωμεν ἀκριβῶς τί ἐνταῦθα ἐμπεριέχεται, εὐρίσκωμεν ἀλήθειαν παραπολὺ σοβαρὰν καὶ φωτεινὴν, ὥστε νὰ τὴν παραγνωρίσωμεν. Τῷ ὄντι τὰ ἐθνικὰ στοιχεῖα πρέπει νὰ ἔχῃ περιεχόμενόν τῆς ἡ νομοθεσία, ἀφοῦ τὸ ἔθνος καὶ ἡ διευθέτησις τῆς κοινωνικῆς τοῦ καταστάσεως εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς. Ἀλλὰ δὲν εἶναι τὸ μόνον μέσον τῆς φανερώσεως τῶν ἐθνικῶν στοιχείων τὰ ἔθιμα, οὔτε τὸ ἀληθές. Τὰ ἔθιμα φανερῶνται κατὰ τρόπον τυχαῖον καὶ διὰ χωριστῶν καὶ καθ' ἕκαστον συμβεβηκότων. Τὸ ἀτομικὸν γεγονός αὐτὸ περὶ τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ νομοθετεῖ, καὶ τοιοῦτοτρόπως πάντοτε περιέχει τι αὐθαίρετον, ἀνώμαλον. Ὁ νόμος τοῦτο κυρίως χρεωστεῖ νὰ ἐκπληρώσῃ, νὰ υποτάξῃ τὴν ἀτομικότητα εἰς τὸ γενικὸν καὶ νὰ συνδέσῃ ὅλα τὰ στοιχεῖα εἰς ἓν σύνολον. Τὰ ἔθιμα αὐτὰ δὲν εἶναι ἀληθῆ, εἰμὴ καθ' ὅσον περιέχουν γενικότητα, ἀρχάς, ἀλλως εἶναι ἀσύνδετον καὶ ῥαψωδικὸν πλήθος, τὸ ὅποιον οὔτε ἔθιμα δύναται νὰ ὀνομασθῇ, διότι τὸ ἐκάστοτε ἄλλως γινόμενον δὲν εἶναι σειρὰ καὶ ἀλληλουχία.

Καὶ εἰς τὸ ῥαψωδικὸν σχῆμά των τὰ ἔθιμα μόνον διὰ τῆς γενικό-

(1) Σύστημα τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου (ἐν ἔτει 1840) τόμ. Α'. σελ. 34 καὶ ἐπέκεινα. Ὁ ὁπαδὸς του κ. Πούχτας ἐξέδωκε μονογραφίαν περὶ ἔθιμων ἤδη κατὰ τὸ 1828. Ἴδε τὸ σύγγραμμά του σελ. 146.

τητος συνίστανται, ὥστε ἡ γενικότης ὡς τὸ κύριον δὲν δύναται νὰ ὑδηγῇται ἀπὸ τὸ καθ' ἕκαστον, τὸ ὁποῖον διὰ τῆς ἐκουσίας προσθήκης του τὴν ἀποτελεῖ· ἀλλὰ χρεωστεῖ μάλιστα νὰ ἡγεμονεύῃ τὸ καθ' ἕκαστον, καὶ τότε ἡ ἀρχή, τὸ οὐσιῶδες εἶναι αὐθύπαρκτον, ἴσταται ἐπὶ τῶν ἰδίων του ποδῶν.

Ὅταν ὅμως αἱ ἀρχαὶ εἶναι αὐθύπαρκτοι, ἔχουσαι τὴν ἰδίαν των συνέπειαν, τὴν ἐσωτερικὴν των ἀνάπτυξιν, καθὼς ἐλευθερωθῇ ἡ νόησις ἀπὸ τὰ δεσμὰ της, καθὼς ἐνώπιόν της ὁ χρόνος κλείσῃ τὸν κύκλον τῆς περιόδου, συλλαμβάνεται τὸ καθόλου, καὶ ἀκολουθεῖ τὴν ἀναγκαιότητα, τοὺς προσδιορισμοὺς τῆς ἐννοίας καὶ τὴν λογικὴν γενεαλογίαν τῶν ἰδεῶν.

Ἀλλὰ, λέγουν, ἐὰν ἦτο τοῦτο ἀληθές, ἤθελεν ὑπάρχει μία δι' ὅλους ἀλήθεια, μία στερεότυπος νομοθεσία, ἀποσβευνύουσα κάθε ἀνεξάρτητον ἐθνικὸν χαρακτῆρα. Διὰ τὴν ἀποφυγὴν τοῦτο ὁ κ. Σαβινύ, χωρὶς ἐξ ἄλλου μέρους ν' ἀρνηθῇ ὅτι ὑπάρχει καὶ ἀλήθεια καθ' ἑαυτὴν, συνέθεσε τὸ δίκαιον ἀπὸ δύο στοιχεῖα. Τὸ πρῶτον εἶναι τὸ ἀτομικόν, ἰδίως ἀνῆκον εἰς ἕκαστον ἔθνος, τὸ ἕτερον εἶναι γενικόν, βασιζόμενον ἐπὶ τῆς κοινῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου· ἐκεῖνο μὲν ἀποτελεῖ τὴν ἱστορίαν, τοῦτο δὲ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου (σελ. 52). Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἔχομεν δύο στοιχεῖα ἀσυμβίβαστα καὶ ἑτερογενῆ· τὸ μὲν εἶναι ἑλλογον, τὸ δὲ γεγονός (factum), τοῦ λόγου τὸ ἕτερον. Τὸ ἑλλογον καὶ τὸ μὴ ἑλλογον ὅμως δὲν δύναται νὰ συνυπάρξουν, ὁ λόγος δὲν δύναται νὰ κάμῃ παραχωρήσεις, καὶ ὁμοῦ πῶς θέλουν συναποτελέσει τὸ ἀρμονικὸν ὅλον τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος, ἐνῶ μεταξύ των χωρίζονται καὶ διακρίνονται μέχρι ἀντιθέσεως; Ὑποθέτουν τότε ἄλλο τι, τὸ ὁποῖον ἐνώνει, ἄλλο παρὰ τὸ ἐθνικὸν στοιχεῖον καὶ μολαταῦτα ἐξασκοῦν τὴν ἐθνικὴν συνταύτισιν.

9. Χωρὶς νὰ παραγνωρίσωμεν λοιπὸν τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα, τὰς ἰδίας ἀνάγκας καὶ τὴν ἰδίαν θέσιν ἐκάστης κοινωνίας, πολὺ συνεπῶς λέγομεν, ὅτι ταῦτα πάντα ἀποτελοῦν τὸν βαθμὸν τῆς ἀναπτύξεως, μέχρι τοῦ ὁποίου ἡ κοινωνία ἐφθασε, συλλαμβάνουσα καὶ πραγματοποιοῦσα τὴν φύσιν αὐτὴν τοῦ δικαίου, ἣτις εἶναι ἡ ἀνθρωπίνη ἀλήθεια. Ὁ πολιτισμὸς εἶναι ἡ συνείδησις, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ κοινωνία περὶ τοῦ ἑαυτοῦ της ὡς τμήματος τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος. Τὸ ἐναντίον μας σύστημα περιέχει διυκότητα ἑτερογενῶν στοιχείων· τὴν

ἀνθρωπίνην βάσιν καὶ τὴν ἐθνικὴν ὑπαρξίν. Ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὴν ἀνθρωπίνην βάσιν ἔπρεπε τότε νὰ εἶναι ἡ ἀνάπτυξις, διότι τότε ικανοποιεῖται ἡ ἐθνικότης πλατύτερον, ἐνῶ καθ' αὐτὸ τοῦτο εἶναι ἡ βαρβαρότης. Καθ' ἡμᾶς, ἕκαστον ἔθνος ἀντιπροσωπεύει τὴν ὅλην ἀνθρωπότητα, ἀλλ' εἰς τὴν σειρὰν τῆς ἀναπτύξεώς της, ὥστε ἕκαστον παριστάνει ἴδιον βαθμὸν καὶ τοιοῦτοτρόπως ἡ συγγένεια μεταξὺ των δὲν διακόπτεται διὰ τῆς συνθέσεως μετ' ἄλλου στοιχείου μὴ ἐλλόγου, αὐτομάτως καὶ κατὰ τὴν τυφλὴν ἀνάγκην ἐνεργοῦντος.

Ὁ νομοθέτης εἶναι ἐπίσης μέλος τοῦ ἔθνους του, προϊόν τῆς ἀναπτύξεώς του, ἐκείθεν ἐπομένως ἀντλεῖ καὶ ὅχι ἐκ μόνων τῶν ἐθίμων. Χρεωστεῖ νὰ τὰ συμβουλευθῇ διὰ νὰ γίνῃ ἀνώτερός των, ἀλλ' ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον διὰ τῶν ἐθίμων ἀποτελεῖται κατὰ ἐξωτερικὴν ἀνάγκην, γίνεται τῶρα μὲ συνείδησιν καὶ διάκρισιν. Τὴν συνείδησίν του ταύτην μεταδίδων εἰς τὸ ἔθνος, τὸ ἀποκαθιστᾷ τοῦ ἑαυτοῦ του ἀνώτερον, ἐνῶ ἄλλως πᾶσα νομοθεσία εἶναι περιττὴ καὶ ἀρκεῖ τὰ πράγματα νὰ εἶναι ἐγκαταλελειμμένα εἰς τὸν ἑαυτὸν των. Εἰς τοῦτο δὲν συνίσταται ἡ ἐλευθερία, ἀλλ' εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τάξιν, ἣτις θέτει τὰ ὅρια καθὼς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς τῶν πραγμάτων προκύπτουν, τὰ λογικὰ ὅρια. Ἀπεριόριστον εἶναι, ὅ,τι εἰς τὸν ἑαυτὸν του δὲν ἔχει ὑπόστασιν. Ἡ ὑπαρξίς δὲν δύναται νὰ δώσῃ τάληθῃ ὅρια, διότι αὐτὰ τὴν κυβερνοῦν καὶ εἶναι ἀνώτερά της. Πρέπει λοιπὸν νὰ τὰ δώσῃ ἡ ἀνωτέρα νόησις, ἣτις διὰ τῆς ἡδὴ γεγνουίας πείρας λαμβάνει τὴν ὠθησιν. Δὲν δεσμεύεται ἔνεκα τούτου τὸ ἔθνος, ἀφοῦ ὁ νομοθέτης δὲν ἐπιβάλλει τὴν ἰδικὴν του θέλησιν, ἀλλ' ὅ,τι ὁ λόγος αὐτὸς τῆς θελήσεως ἀπαιτεῖ. Εἰς τὸ ἔθνος ἀνήκει νὰ μορφώσῃ τὸν νομοθέτην του, ὥστε νὰ εἶναι ὁ ἀληθὴς ἀντιπρόσωπός του.

Κάμμιαν μνείαν δὲν ἔκαμα περὶ τῶν γεωγραφικῶν καὶ κλιματικῶν διαφορῶν, διότι εἶναι ἐξωτερικαὶ συνθῆκαι καὶ θετικῶς δὲν συναποτελοῦν, ἀρνητικῶς ὅμως ἐμποδίζουν.

Συντόμως ἀνακεφαλαιοῦντες τὴν περὶ ἐθίμων θεωρίαν μας, ἀναγνωρίζομεν ὅτι ἔχουν περιεχόμενόν των τὸ οὐσιῶδες τῆς ἐθνικῆς ζωῆς, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν τοῦ τυχαίου· ὁ νόμος παύει τὸ τυχαῖον τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ δικαίου, ἐκ τῆς καθολικῆς ἐννοίας διατυπώων τὴν μορφήν.

10. Διὰ νὰ πραγματευθῶμεν ἀκριβῶς περὶ τῶν ἐθίμων, πρέπει ἐπο-

μένως νὰ χωρίσωμεν δύο ἐποχάς, πρὸ τῆς νομοθεσίας καὶ μετ' αὐτήν.

Ὅτι ὑπάρχει καὶ τρίτη, ἥτις κυρίως μᾶς ἀποβλέπει, θέλομεν ἰδεῖ μετὰ ταῦτα, εἶναι δὲ ὅταν ἡ νομοθεσία δὲν διαδέχεται τὰ ἔθιμα κατὰ τὴν σειράν τῆς ἀναπτύξεώς της, ἀλλὰ τὸ ἀνάπαλιν προσλαμβάνεται ἀρχαία νομοθεσία ἄλλου ἔθνους, καθὼς συνέβη ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν Βυρώπην καὶ εἰς ἡμᾶς.

11. Περὶ τῆς πρώτης ἐποχῆς μὲ μεγάλην ἀκρίβειαν δὲν δυνάμεθα νὰ πραγματευθῶμεν, διότι δὲν μᾶς σφύζονται ἱστορικὰ ἔχνη, δυνάμενα νὰ λύσουν τὰς ἀπορίας μας. Ὁ χαρακτήρ τῶν ἐθίμων, ὅτι ἔχουν τὴν ὑπαρξίν των εἰς τὸ ἐνδόμυχον τῆς συνειδήσεως καὶ δὲν εἶναι, καθὼς ὁ νόμος, κατὰδὴλα καὶ ἐπτερωμένα διὰ μνημείων, ὑποθέτει ἐξωτερικὴν βοήθειαν ἐκ τοῦ στοιχείου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἰσχύουν, πραγματοποιοῦσαν τὴν διατήρησίν των. Πῶς θέλουν παγιωθῇ π. χ. σήμερον ἔθιμα ἐπὶ τῆς μεγάλης ἐπιμιξίας μεταξὺ ἐθνῶν, καθ' ἣν ὅχι μόνον ἄλλοεθνεῖς ἐπιπολάζουν, μὲ τοὺς ὑποίους καθὼς καὶ μεταξὺ των ταυτότητα αἰσθημάτων καὶ ἀνατροφῆς, ὥστε νὰ σχηματισθῇ ἡ αὐτὴ σύμπνοια, δὲν θέλομεν βεβαίως παραδεχθῇ, ἀλλὰ προσέτι οἱ ὁμοεθνεῖς αὐτοὶ δὲν μένουν ἀνεπηρέαστοι ἀπὸ τὴν συμπεριφορὰν μὲ τοὺς ξένους ;

Τὸ κύριον μέσον τῆς στερεότητος τῶν ἐθίμων κατὰ τὴν πρώτην ἐποχὴν εἶναι ἡ ἀμιξία, ἡ συγκέντρωσις καὶ ἡ καθαρὰ διαδοχή. Τοῦτο εἶναι μάλιστα τὸ μέγα ἐλάττωμα τῶν ἐθίμων, ὅτι σχηματίζουν μεσότοιχον πρὸς τὰ λοιπὰ ἔθνη, μὲ τὰ ὁποῖα δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ συμπάθεια, ἐνόσω ἡ προσήλωσις πρὸς τὸν ἴδιον τρόπον τῆς ζωῆς εἶναι ἀπεριόριστος, καὶ δὲν ὑψώθῃ ἡ συνειδήσις μέχρι τῆς γενικῆς ἐπόψεως περὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀνθρωπότητος. Ὅσοι ἐγκωμιάζουν τὰ ἔθιμα, ἡδιαφόρησαν περὶ τούτου, παραλιπόντες νὰ συμπεριλάβουν εἰς τὴν ἔρευναν, καθὼς ἐκάμαμεν ἡμεῖς, τὸν ἀναπόσπαστον χαρακτήρα, ὅτι τὸ ἐξωτερικὸν σχῆμά των εἶναι τυχαῖον, καὶ ἐξαρτώμενον ἀπὸ τὴν ἄμεσον ὑπαρξίν τῆς κοινωνίας.

12. Διὰ νὰ δυνηθῇ τὸ οὐσιῶδες τῶν ἐθίμων νὰ ὑπερισχύσῃ ὅλων τῶν ἀνωμαλιῶν καὶ καθημερινῶν κυματισμῶν καὶ νὰ ὑποτάξῃ ὅλα τὰ άτομικὰ συμβεβηκότα, ἐνῶ δι' αὐτῶν πραγματοποιεῖται καὶ φέρεται, καὶ μόνον ἐσωτερικῶς καὶ ἀοράτως ἐπ' αὐτῶν ἐνεργεῖ, εἶναι ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖον τὸ ὁμοφυεῖς καὶ ὁμοϊόμορφον τῶν στοιχείων,

ἐξ ὧν σύγκειται ἡ κοινωνία, καὶ ἀτάραχος σειρὰ διαδοχῆς τῆς αὐτῆς καταστάσεως. Ὁ νόμος ἔχει εἰς τὸν ἑαυτὸν τοῦ τὴν ὑπαρξίν του, τὰ ἔθιμα εἰς τὸ ἐξωτερικὸν στοιχεῖον, ἐντὸς καὶ διὰ τοῦ ὁποίου ἐξακολουθοῦνται.

Διὰ τοῦτο συνδέεται μὲ τὰ ἔθιμα ἡ ἀνέγερσις τάξεως διεπούσης αὐτά. Αὕτη εἶναι ἡ τάξις, ἣτις διαδεχομένη ἀμέσως καὶ ἀπ' εὐθείας τὴν ἀρχαίαν κοινωνίαν, δύναται νὰ δείξῃ τὴν εὐθυγραμμίαν τῆς καθαρᾶς τῆς καταγωγῆς καὶ τοιουτοτρόπως μόνῃ πιστεύεται, ὅταν ὁμιλῇ περὶ τοῦ πάλαι καὶ περὶ τῶν σταθερῶν βάσεων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐρείδεται τὸ ἔθνος, μὲ τὰ ὁποῖον διὰ τῶν προγόνων τῆς πάντοτε συνυπῆρξε. Πεία τάξις εἶναι αὕτη, ἰσροκρατία, γενοκρατία, ἀριστοκρατία, ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον ἀποκλειστικόν, ἥθελεν εἶναι ἐνταῦθα πολὺ διεξοδικὸν νὰ ἐξετάσωμεν. Ὅσον ὀλιγώτερον ἀποκλειστικὴ εἶναι, τόσον πλέον προκεχωρημένος καὶ ἐλεύθερος ὁ πολιτισμός, ὅστις εἰς τοῦτο συνίσταται, ἡ ὁδηγοῦσα τὸ ἔθνος ἀλήθεια νὰ εἶναι ἡ κοινὴ ὅλων συνείδησις, καὶ δὲν ἤθελεν εἶναι μικρὸν ἔργον, ἂν ἐδοκίμαζέ τις νὰ σπουδάσῃ μὲ τοῦτο τὸ κριτήριον τῶν διαφόρων ἐθνῶν τὴν πρώτην ἱστορίαν.

13. Βεβαίως δὲν ἀγνοεῖ τὰ ἔθιμα ἡ τάξις, ἣτις μόνῃ ἔχει τὴν παρακαταθήκην των. Ὅτι ὅμως μεταχειρίζεται τὴν ἐξουσίαν διὰ νὰ ἱκανοποιῇ τὰποκλειστικὰ συμφέροντά της, ἕκαστος ἔννοεῖ. Διὰ τῆς διαρκείας τῶν ἐθίμων παραδίδεται ἐπομένως τὸ ἔθνος εἰς τὴν αὐθαίρετον δυναστείαν ἐνὸς μέρους του. Τοιοῦτον φαινόμενον μᾶς παρουσιάζει ἡ Ῥώμη κατ' ἀρχάς· οἱ πατρίκιοι εἶχον ὅλην τὴν διαχείρισιν τοῦ δικαίου, οὗτοι τὸ ἡρμῆνευον καὶ τὸ ἐφήρμοζον, μόνοι τὸ ἐγνώριζον καὶ ἐσχημάτιζε τὸ δίκαιον ἀπόκρυφον σοφίαν. Εἶναι γνωστὴ ἡ μακρὰ καὶ πεισματώδης πάλη μεταξὺ τῶν γενῶν καὶ τοῦ πλήθους, ἣτις πληροῖ τὸ μέγιστον μέρος τῆς Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας. Οἱ δώδεκα πίνακες τοῦτο ἔμελλον νὰ θεραπεύσουν, νὰ μετακοινώσουν τὸ δίκαιον εἰς ὅλους, νὰ τὸ ἐλευθερώσουν ἀπὸ τὰς χεῖρας ἀποκλειστικῆς τάξεως, νὰ τὸ βεβαιώσουν εἰς τὴν συνείδησιν καὶ νὰ δώσουν τὸν γενικὸν, ἀνήκοντα εἰς ὅλους, προσδιορισμὸν (Διονύς. Χ. 29), ἀλλ' ἡ θεραπεία ἦτο ἀτελής. Περὶ τὰς ἀρχάς τοῦ τρίτου αἰῶνος ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης συνετάχθησαν οἱ ἑβ' πίνακες, μολὶς δὲ περὶ τὸ τέλος τοῦ πέμπτου συνεπληρώθη τὸ ἔργον τῆς ἐλευθερίας, ὅτε ὁ Ἀππίος Κλαύ-

διος καὶ ὁ Τιθέριος Κορουγκάνιος ἐδημοσίευσαν καὶ τὰ τῆς διαδικασίας ⁽¹⁾. Ὃταν ὁ Πομπόνιος λέγῃ (L. 2 § 3, 4 D. de orig. jur. (1, 2), ὅτι μετὰ τὴν ἔξωσιν τῶν βασιλέων κατέστη τὸ δίκαιον ἀβέβαιον (jus incertum) ἔνεκα τῆς ἰσχύος τῶν ἐθίμων, προφανῶς ἐννοεῖ τὰς αὐθαιρεσίας καὶ βιαιότητας τῶν πατρικίων, οὔτινες ἐκάστοτε κατὰ τὸ συμφέρον τῶν ἡρμηνευστῶν παραδόσεις.

14. Παράδοξον εἶναι, ὅταν ὁ κ. Πούχτας νομίζῃ, ὅτι ὡς ἄγκυραν ἤρπασαν τὸ ἀπόφθεγμα τοῦ Πομπονίου (jus incertum), ἐνῷ ἦσαν εἰς ἀμηχανίαν ν' ἀποδείξουν πῶς ὁ γραπτὸς νόμος παρέχει πλείστην βεβαιότητα (σελ. 230 καὶ ἐπ.). Τὸ δίκαιον τῶν ἐθίμων, δισχυρίζεται, εἶναι γνωστὸν εἰς ἐκείνους, μεταξύ τῶν ὁποίων ἰσχύει, ὑπὲρ πᾶν ἄλλο τι, ἂν καὶ ἀπὸ τοὺς λοιποὺς ἀγνοεῖται, εἰς τοὺς ὑποίους ὁ γραπτὸς νόμος ἔχει τὰ μέσα νὰ γίνῃ γνωστός. Ἀλλ' ἴσως, ἐπιφέρει, ἀδιαφοροῦν οὗτοι περὶ τῆς γνώσεώς του, ἥτις ἀποκτᾶται μόνον διὰ τῆς γραφῆς ἐπὶ τοῦ νομοθετουμένου δικαίου, ἐνῷ τὸ ἐθιμον συνάμα μὲ τὴν γέννησίν του ὡς συμβεβηκὸς τῆς συνειδήσεως εἶναι γνωστὸν. Ἐννοεῖται ὅτι, ἀφοῦ λύσουν τὴν φιλονικίαν τῶν τὰ μέρη, καὶ σχηματισθῇ οὕτω τὸ ἐθιμον, γνωρίζουν τί ἐπραξαν, ἀλλὰ τοιαύτη ὀψιμος γνώσις εἶναι κατὰ σχῆμα πρωθυστερον, καὶ δὲν λείπει διόλου εἰς τὸ γραπτὸν δίκαιον. Ὅπου αἰτιολογοῦνται καὶ δημοσιεύονται ἀποφάσεις γνωρίζει ἕκαστος διατὶ ἐκέρδησεν ἢ διατὶ ἐνίκηθη. Ἄν φρονῇ ὁ συγγραφεὺς ὅτι ἡ κοινὴ συνειδήσις δὲν ἀμφιβάλλει περὶ τοῦ ἐθίμου, διότι ἐξ αὐτῆς προκύπτει καὶ εἶναι ἡ ἐκφρασίς της (τὴν καθ' αὐτὸ ἐννοιάν του ἀκριβῶς δὲν ἐξηγεῖ), ἀφίνει κατὰ μέρος τὰ ἄτομα περὶ τῶν ὁποίων κυρίως πρόκειται, καὶ τὰ ὁποῖα δὲν γνωρίζομεν πῶς θέλουν διακρίνει τὴν φωνὴν τοῦ συμφέροντός των ἀπὸ ἐκείνην τῆς κοινῆς συνειδήσεως, ἥτις ὁμιλεῖ μόνον εἰς ἀόρατα βάθη, καὶ προϋποθέτει γαλήνην παθῶν καὶ ἀπλότητα ἤθους, ὅπως μόνον εἰς τὸν χρυσοῦν αἰῶνα τῆς πρωτοτύπου καταστάσεως ὑπάρχουν ⁽²⁾.

(1) L. 2 § 7.85, 36, 38 D. de origin. jur. (1.2). Liv. IX 46. Valer Maxim. II. 5, 2. Plin. H. N. XXXIII, 6. Cicero pro Mur. 11 de Orat. III. 33. Macrob. Satur. 1, 15. Πρὸς L. 2 § 6 D de orig. jur. (1, 2). Ὅπου διδασκόμεθα, ὅτι οἱ ἀρχιερεῖς ἡρμάνευον τοὺς 12 πίνακας.

(2) Καθὼς εἶναι γνωστὸν, πούθεν δὲν ὑπάρχει περισσοτέρα ἀγνοία τοῦ ἰσχύοντος δικαίου, ὅσον εἰς τὴν ἀπὸ τὰ ἐθιμα κυβερνωμένην Ἀγγλίαν.

Καὶ αὐτὸ τὸ μέτρον τῆς ὑπερβολῆς ἐλησμονήσεν ὁμῶς ὁ συγγραφεύς, ὅταν εἶπεν, ὅτι ἐπὶ τοῦ γραπτοῦ δικαίου γεννῶνται συνεχεῖς φιλονικίαι περὶ καταργήσεως χάριν τῆς διαδοχικῆς εἰσαγωγῆς τῶν νόμων, ὡς νὰ ὑπῆρχε πάντοτε τὸ γραπτὸν δίκαιον εἰς ἀπρηχαιωμένα μνημεῖα, καθὼς μᾶς διεσώθη τὸ ῥωμαϊκὸν δίκαιον διὰ τοῦ φλωρεντινοῦ χειρογράφου καὶ τοῦ κοινοῦ (vulgata). Πρέπει ν' ἀμφιβάλλη τις ὅλως διόλου εἰς τὴν ἀξίαν καὶ εἰς τὴν δύναμιν τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ὅταν νομίζη προτέρημα τῶν ἐθίμων, ὅτι στεροῦνται ἐκείνων τῶν σταθερῶν καὶ συνεπῶν κανόνων, διὰ τῶν ὑποίων ὅχι μόνον ἡ ἀπορία αὕτη λύεται, ἀλλὰ προσέτι καὶ ἡ ἀναφυομένη ἐκ τῆς διφορομένης ἢ ἀνεπιτηδείου ἐκφράσεως, ἢ ἐκ τῆς συγχρούσεως τῶν νόμων. Καθ' αὐτὸ ἔνεκα τῆς ἀνωμαλίας τῶν ἐθίμων δὲν εἶναι ἐπ' αὐτῶν ὅλα ταῦτα ἐνδεχόμενα.

15. Ἐρωτᾶται ἐπομένως, ποῖα θέλει εἶναι ἡ τύχη τῶν ἐθίμων, ἀφοῦ τὸ δίκαιον ἐξέλθῃ ἀπὸ τὴν ἄμεσόν του κατάστασιν, καὶ πλέον δὲν ὁδηγεῖται τὸ ἔθνος ἀπὸ τὴν φυσικὴν ὁρμήν, ἀλλ' ἀπὸ τὴν συνείδησιν τοῦ ἑαυτοῦ του; Κάθε ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὸν νόμον, ἐλευθερωθέντα ἀπὸ τὸ τυχαῖον καὶ ἀνώμαλον τῆς ζωῆς, θέλει εἶναι παράβασις, ἀνατροπὴ του. Ἀμέσως καὶ οἱ ἀπομεμονωμένων πράξεων τῆς ἡ ζωῇ δὲν δύναται ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν γενικὴν ἔκφρασιν. Εἰς τὰ ἔθιμα ἐπομένως δὲν μένει θέσις.

16. Ἐν τοσούτῳ καὶ διὰ τῶν νόμων θέλει σχηματίζεσθαι ἀποστάσις πρὸς τὴν κατάστασιν τῆς κοινωνίας, καθ' ὅσον οἱ νόμοι δὲν δύνανται νὰ προβλέψουν ἐκεῖνα, τῶν ὑποίων δὲν ὑπῆρχε πείρα. Ἐνῷ ὁμῶς οἱ νόμοι ἔγιναν ἡ ἀκλόνητος βάσις, διὰ τῆς ἀναπτύξεώς των μόνον δύναται νὰ πληρωθῇ τὸ χάσμα καὶ ἡ ἀνάπτυξις αὕτη, ἀναχωροῦσα πλέον ἀπὸ γενικὰς ἀρχάς, καὶ ἀπὸ κανόνων, εἶναι ἡ ἀνάλογος ἐφαρμογὴ καὶ ἡ δικανικὴ συνήθεια, ἥτοι ἡ νομολογία, ἥτις δὲν εἶναι καθὼς τὰ ἔθιμα γεγονός, ἀλλ' ἐκάστοτε δίδει λόγον περὶ τοῦ ἑαυτοῦ της. Μὲ τὰ δύο ταῦτα ἐσύγχυσαν τὰ ἔθιμα, ὅταν μετὰ τὴν νομοθεσίαν καὶ πλησίον αὐτῆς τὰ ἀναφέρουν. Ἡ διαφορὰ εἶναι ἐν τούτοις πολὺ μεγάλη. Τὰ ἔθιμα εἶναι ἄμεσα συμβεβηκότα, συγκεκριμένα, σταθερὰ καὶ ἐπαναλαμβανόμενα, τὰ ὑποῖα ἰσχύουν, διότι δὲν ὑπῆρχε τι πρὸ αὐτῶν, δὲν ὑπῆρχεν ἐκπεφρασμένος κανὼν, ὠρισμένον δίκαιον. Καθὼς ὁμῶς ὑπάρχει τοιοῦτον, ἡ προκειμένη περίπτωσις δὲν δύναται νὰ διαφύγῃ ἀμέσως τὴν ἐνέργειάν του. Ἄν δὲν ὑπάγῃται ἐντελῶς,

θέλει τεθῇ εἰς σχέσιν πρὸς αὐτό, θέλει ἀναλυθῇ κατὰ τοὺς κοινούς κανόνες, κατὰ τὰ ἐν χρήσει ἀξιώματα, καὶ δι' αὐτῶν θέλει λάβει τὴν λύσιν τῆς. Ἐνήργησαν ἐπομένως νομικὴ κρίσις καὶ διάνοια, καὶ ἡ ἐνέργεια αὕτη συνιστᾷ τὸ παράδειγμα, ὅχι ἡ πολυχρονιότης, ὅχι ἡ γενικὴ παραδοχὴ ἀπλῇ καὶ μόνῃ, εἰς ἣν συνίσταται τὸ παράδειγμα τῶν ἐθίμων, διότι ἀμέσως ἐκ τῆς ζωῆς προβαίνει καὶ ἐπὶ τῶν ὤμων τῆς φέρεται, ἐνῶ ἡ ἀναλογία εἶναι τὸ ἔργον τοῦ σκεπτομένου καὶ ἐφαρμόζοντος τὸν νόμον.

17. Τοῦτο συνέβη καὶ εἰς τὴν Ῥώμην. Μετὰ τοὺς ἑβ' πίνακας ἐθιμον πλεόν δὲν ἠδύνατο νὰ σχηματισθῇ, ἀλλ' ἡ ἀνάλογος ἐφαρμογὴ καὶ ἐπεικὴς ἀνάπτυξις εἶχον ἐλεύθερον στάδιον, διότι ἡ πρώτη μορφή τοῦ δικαίου, ἀνήκευσα μᾶλλον εἰς τὴν γενοκρατίαν καὶ εἰς τὰς στενὰς σχέσεις τῆς, ἥτο αὐστηρὰ καὶ τραχεῖα, περιβεβλημένη δὲ μὲ τὴν μαγείαν τῆς ἱερότητος, ἥτο συμβολικὴ. Ἡ ἀνάλογος ἐφαρμογὴ ἐγένετο ὅμως δι' ὄργανον, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὡς βάσιν τοῦ τὸν γραπτὸν καὶ γενικὸν νόμον διὰ τῆς *interpretatio* καὶ *auctoritas Prudentium*, μετὰ ταῦτα δὲ διὰ τῶν πραιτῶρων· καὶ ταῦτα ἀναφέρει ὁ Πομπόνιος ὡς δευτέραν πηγὴν τοῦ δικαίου, ὅχι διόλου τὰ ἐθίμα. L. 2 § 5, 12 de orig. jur. (1, 2). Ἡ συνήθεια δὲν ἐσχηματίζετο πλεόν ἀφ' ἐαυτῆς ὡς ἐκούσιον ἥθος, ἀλλὰ τὸ ἐφαρμόζον καὶ ἐνασχολούμενον μὲ τὸν νόμον ὄργανον, ἐλευθερίως τὸν συμβιβάζει μὲ τὰς καθημερινὰς ἀνάγκας, αἵτινες διὰ τῆς συνεχοῦς ἐπαναλήψεώς των δεικνύουν τὴν σημαντικότητά των, καὶ τὸν ἀναπτύσσει ἐξ αὐτοῦ πάντοτε ἀναχωροῦν.

18. Ὅτι ἡ συνήθεια κατὰ μέγα μέρος συνετέλεσεν εἰς τὸ δίκαιον, δὲν ἠδύνατο βεβαίως οἱ Ῥωμαῖοι ν' ἀγνοοῦν ἢ μᾶλλον νὰ λησμονήσουν. « Ἡ φύσις, λέγει ὁ Κικέρων (de invent. II. 53, 54) εἶναι » τὸ δίκαιον, τὸ ὁποῖον δὲν προῆλθεν ἀπὸ γνώμην τινὰ (*opinio*), » ἀλλ' ἐμφυτος δύναμις ἐνέσταξε, καθὼς εἶναι ἡ θρησκεία, ἡ εὐσέ- » θεια. Ἡ ἀρχαιότης τὸ κατέστησεν ἀχώριστον ἀπὸ τὰ ἥθη διὰ » τῆς παραδοχῆς τοῦ κοινοῦ (*quod in morem vetustas vulgi ap- » probatione perduxit*). » Στρεφόμενος ἐν τούτοις πρὸς τὴν ἐποχὴν τοῦ διὰ νὰ δεῖξῃ ζωηρὸν παράδειγμα, δὲν εὗρίσκει ἀλλοῦ ὑπάρχουσαν τὴν συνήθειαν, εἰμὴ εἰς τὰ δόγματα τῶν πραιτῶρων. Εἰς τὴν συνήθειαν, λέγει, ἀνήκει « *eorum multo maxima pars, quae*

» *praetores edicere consueverunt* » (αὐτόθι 22). Ἀξιοσημείω-
τον εἶναι, ὅτι ὁ Κικέρων, ἀπαριθμῶν τὰς πηγὰς τοῦ πολιτικοῦ δι-
καίου (Top. 5), ἀκολουθεῖ τὴν ἐξῆς σειράν· νόμοι, δόγματα τῆς
βουλῆς, προγενέστεραι ἀποφάσεις, γνῶμαι τῶν νομοδιδασκάλων,
δόγματα τῶν ἀρχόντων, συνήθεια, ἐπιείκεια. Ὁ Κικέρων εἰς τὰ νο-
μικά (καθὼς καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν) δὲν ἦτο πρωτότυπος, προκει-
μένου μάλιστα τοιοῦτου θετικοῦ ἀντικειμένου, δὲν ἔκαμεν ἄλλο,
παρὰ νὰ παραδεχθῇ ὅ,τι εὗρεν· ὥστε δὲν εἶναι τυχηρὰ ἡ τελευταία
θέσις, τὴν ὁποίαν κατέχει εἰς τὴν κλίμακάν του ἡ συνήθεια. Ὁ κ.
Πούχτας διὰ νὰ σώσῃ τὴν θεωρίαν του κατασκευάζει τὴν διάκρισιν
μεταξὺ τῶν πηγῶν τοῦ δικαίου, ἐξ ὧν γεννᾶται, καὶ τῶν ἐξωτερικῶν
σημείων, δι' ὧν φανερώνεται, καὶ τὰ τελευταῖα ταῦτα θέλει, ὅτι
κατὰ τὰ ἀνωτέρω χωρία μόνον ἐξέλιπον (σελ. 49, 78 καὶ ἐπ. τοῦ
συγγ.). Ἀλλ' ἀφοῦ ἀποδύσῃ τις τὸ δίκαιον τῆς συνηθείας, τῶν νό-
μων, τῆς νομολογίας κτλ. ἀπὸ τὴν μορφήν των, εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό,
ἡ λογικὴ ὑπόστασις τοῦ δικαίου, τὸ σύστημα καὶ μόνον διὰ τῆς
διαφόρου μορφῆς ἕκαστον τούτων εἶναι τι ἰδιαίτερον. Ὡς προσθέσωμεν
ὅτι ἡ διάκρισις αὕτη δὲν μεταβάλλει διόλου τὴν σημασίαν τῶν μνη-
σθέντων χωρίων, ὅτι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς των μολίς ὑπῆρχε συνήθεια.
Περὶ τοῦ τί εἶχε χώραν πρότερον, αὐτὰ διόλου δὲν μνημονεύουν.

19. Ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων, ἀφοῦ οἱ πράιτωρες δὲν ἦσαν πλέον
τόσον δραστήριοι καὶ ἀνεξάρτητοι, εἰδίδετο εἰς τοὺς ἐξόχους νομικοὺς
αὐθεντικὸν προνόμιον νὰ λύσουν δεινὰ ζητήματα τοῦ δικαίου καὶ αἱ
λύσεις των ἦτο ὑποχρεωτικαί (1). Δὲν ἦτο ἐπομένως περίστασις νὰ
μορφωθῶν κανόνες περὶ ἐθίμων, προσδιορίζοντες εἰς τί συνίστανται
καὶ πότε ἰσχύουν. Ἐντελῶς δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκλίπη ἡ πηγὴ τῶν
ἐθίμων, ἐνῶ ἡ ῥωμαϊκὴ ἐξουσία ἐξετάθη ἐπὶ τόσον ποικίλων ἐθνῶν
διαφόρου ἀνατροφῆς, διὰ τῆς ἐπιμιξίας τῶν ὑποίων ἐγεννῶντο νέαι
ιδέαι. Νομοθέτης, δικαστής, νομοδιδάσκαλος, ὅστις δῆποτε καὶ ἂν ἦτο
ὁ σύγχρονός των, ἐχρεώσκει νὰ τὰς συμβουλευθῇ. Ὅταν ὁμως συνε-
πορεύοντο αἱ συχναὶ τῶν αὐτοκρατόρων διατάξεις, τῶν ἀρχόντων τὰ
δόγματα, ἡ ἐρμηνεία τῶν δικαστηρίων καὶ τῶν νομοδιδασκάλων, ἡ
ἐννοια τῶν ἐθίμων ἔμενεν ἀβεβαία καὶ ἀόριστος.

(1) L. 2 § 47 de orig. jur. (1, 2), § 8 J. de Jur. nat. (1, 2). Gajus I, § 7.

20. Ἐθιμον, λέγουν αἱ πηγαί μας, εἶναι ἡ σιωπηλὴ συναίνεσις τοῦ λαοῦ (*tacita civium conventio, tacitus consensus*) (1). Τὸ σιωπηλὸν τῆς συναίνεσεως περιέχει ἐν τούτοις δύο ἐναντίους ὅρους. Καθ' ὅσον σιωπηλῶς σχηματίζεται τὸ ἔθιμον, εἶναι ἄγνωστον καὶ ἀφανές. Δὲν συνεφώνησαν μεταξύ των οἱ ἄνθρωποι ῥητῶς καὶ διὰ συζητήσεως τοῦτο ἢ ἐκεῖνο νὰ ἰσχύῃ. Ἡ περίστασις, ἡ ἀνάγκη ἀφ' ἑαυτῆς ἐχάραξε τὴν διεύθυνσίν της, καὶ ἀπὸ ὅλους ἡ διεύθυνσις αὕτη ἀκολουθεῖται αὐτομάτως. Εἰς πράγματα καὶ εἰς πράξεις (*rebus et factis*), λέγουν, ἐμπεριέχεται ἡ συνθήκη καὶ ἡ ἐκφρασις τῆς συναίνεσεως τοῦ λαοῦ (2). Περὶ τοῦ πῶς ἀποδεικνύεται ὅμως ἡ συνθήκη διὰ τῶν πράξεων, δὲν εὐρίσκομέν τι εἰς τὰς πηγὰς μας. Ἐκεῖνο, λέγουν, τὸ δικαίον θεωρεῖται μεγάλης ἰσχύος, τὸ ὅποῖον εἶναι τόσον ἀποδεδειγμένον, ὥστε δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι γεγραμμένον (3). Ἀπλῇ παραίνεσις εἶναι νὰ συμβουλευώμενται οἱ ἐφαρμοζόντες, ἂν ἐπεκυρώθῃ καὶ διὰ δικαστικῆς ἀποφάσεως (4). Πρῶτος ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος διατάττει τοὺς προέδρους τῶν ἐπαρχιῶν νὰ φυλάττουν τὰς τοπικὰς (*oppida*) συνηθείας, αἵτινες συνεχῶς ἀποδεικνύονται (5).

Συχνάκις ἐξ ἐναντίας ἀπαντῶμεν τὸν κανόνα, ὅτι ἡ συνθήκη δὲν πρέπει νὰ προέκυψε διὰ πλάνης τινὸς (*errore*), ἀλλὰ πρέπει νὰ ἔχῃ τὸν λόγον της (*ratio*). Εἰς τί συνίσταται ἡ πλάνη καὶ εἰς τί ὁ λόγος τῆς συνηθείας, ἐπίσης δὲν μᾶς προσδιορίζεται· ἀλλὰ λέγουν αἱ πηγαί, ὅτι ἂν καὶ ἡ πλάνη ἐκραταιώθῃ διὰ τοῦ χρόνου, δὲν πρέπει εἰς τὸ ἐξῆς νὰ ἐξακολουθῇται (6). Οἱ αὐτοκράτορες Λέων καὶ Ζήνων διέταξαν, ὅταν πρόκειται περὶ νέου δικαίου, τὸ ὅποῖον ἀμφισβητεῖται, ὅτι χρεωστοῦν νὰ λαμβάνουν οἱ δικασταὶ τὴν αὐθεντικὴν γνώμην τοῦ αὐτοκράτορος (7).

21. Ἐκ τῆς σχέσεως τῶν ἐθιμῶν πρὸς τοὺς νόμους θέλομεν ὅμως γνωρίσει πόσον δευτερεύουσα ἦτο ἡ ἀξία τῶν πρώτων διὰ τοὺς Ρω-

(1) L. 32, 35 D. de leg. (1, 3), B. II. 1, 41 καὶ 44. Ulp. de leg. § 4 καὶ § 9 J. de jur. nat. (1, 2).

(2) L. 32 § 1 D. de leg. (1, 3).

(3) L. 36 αὐτ. Βασ. II. 1, 45.

(4) L. 34, αὐτ. B. II. 1, 43.

(5) L. 1 C. quae sit, (8, 52).

(6) L. 39 D. de leg. (1, 3), B. II. 1, 47, L. 1 C. quae sit long. (8, 52).

(7) L. 11 C. de leg. (1, 14), B. II. 6, 16.

μαίους. Μόνον ἐν ἐλλείψει γραπτοῦ νόμου ἀκούεται ἡ συνήθεια (de quibus causis scriptis legibus non utimur)⁽¹⁾. Περὶ τῆς ἐννοίας ταύτης τοῦ τεμαχίου 32 δὲν δυνάμεθα ν' ἀμφιβάλλωμεν, διότι ἐξακολουθεῖ ν' ἀναφέρει τί διαδοχικῶς ἰσχύει καὶ ἐν ἐλλείψει ἐθίμου⁽²⁾.

22. "Όταν νόμοι καὶ ἔθιμα συναπαντῶνται, ποῖον θέλει εἶναι τὸ ἐπικρατέστερον; Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω δύο φιλονικουμένων τεμαχίων ῥητῶς περὶ τούτου ἐθέσπισεν ὁ μέγας Κωνσταντῖνος: « Τῆς συνήθειας καὶ τῆς χρήσεως ἡ αὐθεντία οὐκ ἐπὶ τοσοῦτον ἰσχύει, ὡς » καὶ τὸν λογισμὸν καὶ τὸν νόμον ὑπερνικᾷν (L. 2 C. quae sit » longa, consuet. 8, 52. B. II, 2, 51). »

Ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ κ. Πούχτας⁽³⁾ ἐρμηνεύει τὴν διάταξιν ταύτην, διὰ νὰ μὴ ὁμολογήσῃ τὴν ὑποδεεστέραν θέσιν τῶν ἐθίμων, εἶναι βεβαίως πολὺ αὐθαίρετος. Ἐπειδὴ, λέγει, προηγείται, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὑπερνικᾷ ἡ συνήθεια τὸν λογισμὸν (τοῦ δικαίου), ὅταν ὁμιλῇ ἡ διάταξις περὶ νόμου, ἐννοεῖ τὸν λογισμὸν τοῦ νόμου καὶ ὄχι τὸν νόμον αὐτόν. Ταιαύτη μέθοδος συγχωρεῖται μόνον εἰς τοὺς ἐτυμολόγους, τῶν ὁποίων τὸ ἔργον συνίσταται εἰς προσθήκην καὶ ἀφαιρέσιν, ὄχι εἰς τοὺς ἐρμηνευτὰς τῶν νόμων, εἰς τοὺς ὁποίους τὸ γράμμα εἶναι ἱερόν. Πολὺ σοβαρωτέρα εἶναι ἡ ἐρμηνεία, τὴν ὁποίαν ἰσχύει ὁ κ. Σαβινὺ ἐπρότεινε διὰ νὰ συμβιβάσῃ τὴν διάταξιν τοῦ Κωνσταντίνου μὲ τὴν θεωρίαν, καθ' ἣν τὰ ἔθιμα ἴσχυον πάντοτε ἐπὶ Ῥωμαίων. Ἡ διάταξις τοῦ Κωνσταντίνου, λέγει⁽⁴⁾, δὲν ἐννοεῖ γενικά, ἀλλὰ τοπικά ἔθιμα, καὶ αὐτὰ τῶν δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἐπικρατέστερα τῶν νόμων. Τὴν γνώμην ταύτην στηρίζει εἰς τὸν ἀπλοῦν λόγον, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Κωνσταντίνου μόνον τοπικά ἔθιμα ἠδύναντο νὰ ὑπάρχουν. Τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος συνέκειτο πλὴν ἀπὸ πολλὰ ἑτερογενῆ στοιχεῖα, ὥστε νὰ σχηματισθῇ γενικὴ συνήθεια. Ἄλλ' ἂν δώσωμεν ταιαύτην περιωρισμένην ἐννοίαν εἰς τὰ ἔθιμα ἐπὶ Κωνσταντίνου καὶ εἰς τὴν διάταξίν του, δὲν παύει ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι ἀπόλυτος, κηρύξασα τὰ μόνα ἔθιμα, τὰ ὁποῖα τότε ὑπῆρχον κατώτερα τῶν νόμων. Δὲν ἀφίνει καμμίαν θέσιν προτιμήσεως

(1) L. 32 pr. L. 33. de leg. (1, 3), B. II, 1, 42.

(2) Τὴν ἀμφιβολίαν ἐξέφρασαν ὁ Πούχτας, 1 σελ. 88, καὶ ὁ Σαβινὺ, σελ. 133.

(3) I. σελ. 130.

(4) Σαβινὺ, Σύστημα I. σελ. 133, 420 καὶ ἐπ.

εἰς τὰ ἔθιμα, καθ' ὅτι ἄλλα παρὰ τὰ μερικὰ ἂν ὑποθέσωμεν, ὅτι ἡδύναντο ν' ἀναφανοῦν, συνάμα χάνει τὴν δικαιολογοῦσαν βάσιν τῆς ἡ ἐρμηνείας τοῦ κυρίου Σαβινύ, καὶ πρέπει νὰ τὰ κηρύξωμεν ἐπίσης ὑποκείμενα εἰς τὰ πρωτεῖα τοῦ νόμου. Ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ἐπομένως ἀπέκαψεν ἀπὸ τὴν ῥίζαν τῶν ἐθιμῶν κάθε βλαστόν, ὅστις αὐξάνων ἡδύνατο νὰ ἐπισκιάσῃ τὴν νομοθεσίαν.

Καὶ ἄλλως περιορίζει ὁ κ. Σαβινύ τὴν διάταξιν τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου βεβαιώνων, ὅτι διὰ νόμου (lex) κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐννοοῦνται μόνον αἱ αὐτοκρατορικαὶ διατάξεις, καὶ ὅχι ἡ λοιπὴ προγενεστέρα νομοθεσία. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ λοιπὴ προγενεστέρα νομοθεσία συνέκειτο καὶ ἀπὸ ἐρμηνείας τῶν νομοδιδασκάλων, ἀλλὰ διὰ τῶν συγχῶν διατάξεων των οἱ αὐτοκράτορες εἶχον τὸσον ἐπανειλημμένως ἐξακολουθήσει τὰς αὐτὰς ἀρχάς, καὶ ἐνεργήσῃ κατὰ τὸ αὐτὸ σύστημα, ὥστε δὲν ἔπαυσεν νὰ ἐπικυρώνουν ὅλας τὰς πρῶην πηγὰς τῆς νομοθεσίας, καὶ νὰ δίδουν εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς τὴν αὐτὴν ἰσχύν. Μόλις ἡ πλέον ἐπιμελὴς ἔρευνα ἡδύνατο νὰ διακρίνῃ τί δὲν ἐπανελάθον οἱ αὐτοκράτορες, καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ἤθελεν ἀγνοεῖ τί ἀφῆκεν ἰσχυρόν καὶ τί κατήργησεν. Ἐντὸς τῆς συλλογῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἡ διάταξις τοῦ Κωνσταντίνου δὲν δύναται πλέον νὰ ἐρμηνευθῇ κατὰ τοιαύτην διάκρισιν, καθ' ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς ἠθέλησεν ὅλα νὰ ἰσχύουν, ὡς ἐὰν αὐτὸς πρῶτος ἤθελε τὰ προσφέρει (1).

Λέγουσιν ὅμως ὅτι καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνεγνώρισε τὴν ἰσχύν τῶν ἐθιμῶν ὑπεράνω τῶν νόμων. Τὸ μόνον παράδειγμα περὶ τούτου εἶναι ἡ νεαρά 106, ἥτις ἐν τούτοις ἀποδεικνύει τὸ ἐναντίον. Οἱ ἐπιχειροῦντες ναυτικὰ δάνεια ἔκαμνον ἰδιαιτέρας συμφωνίας περὶ τῶν τόκων, αἵτινες ἐπήγαζον ἐκ τῆς ἰδιαιτέρας φύσεως τοῦ συναλλάγματος τούτου καὶ ἡ ἦσαν ὅλως διόλου ἄλλως παρὰ τὰς συμφωνίας τῶν ἐγγείων δανείων, ἡ ἀντέκειντο εἰς τοὺς περὶ τόκου νόμους ἐντελῶς,

(1) L. 1 § 6, L. 2 § 10, 20 C. de vet. jur. (1, 17). Ὁ Vangerow, Loitfad. I. § 16, θεωρεῖ, ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἐνόησε νὰ ἐμποδίσῃ τὸ ἔθιμον κατὰ νόμου προβλέψαντος περὶ τούτου διὰ ῥητῆς ἀπαγορεύσεως, ὅτι μέλλον ἔθιμον δὲν πρέπει νὰ γίνῃ ἐπικρατέστερον αὐτοῦ. Ὁ περιορισμὸς οὗτος τῆς ἐννοίας εἶναι αὐθαίρετος, καθὼς καὶ ἐκεῖνος τοῦ Busch, Archiv. XXVII. p. 197, ὅστις ὑποθέτει μόνον σύγκρουσιν ἀρχαιοτέρου ἐθιμοῦ μὲ νεώτερον νόμον, καὶ οὗτος, κατὰ τὸν αὐτοκράτορα, πρέπει νὰ εἶναι ἐπικρατέστερος.

ἐφοβήθησαν λοιπὸν μήπως τὰ συναλλάγματα τῶν δὲν ἀποκτήσουν τὴν προστασίαν τοῦ νόμου, μολοντί τὸ ἔθιμον ἦτο πολυχρόνιον, καθὼς ἀπεδείχθη μετὰ ταῦτα. Διὰ τοῦτο ἐζήτησαν θεῖαν κέλευσιν τοῦ αὐτοκράτορος, τὴν ὁποίαν ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἤρνηθη.

23. "Ὅτι δὲ πρὸ τῶν αὐτοκρατόρων τὰ ἔθιμα ὑπερίσχυον τῶν νόμων, ἀναφέρουν ὡς ἀναντίρρητον ἐπιχείρημα τὰ δόγματα τῶν πραιτῶρων, τὰ ὅποια μετέλλαξαν κατὰ κράτος τοὺς νόμους καὶ περιεῖχον, κατὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ Κικέρωνος, μέγα μέρος ἐθίμων (de invent. II, 22). Διαφέρει ὅμως πολὺ, ὅταν τὰ ἔθιμα ἐξ ἰδίας δυνάμεως ὑπερίσχυουν ἄνευ συνδρομῆς, καὶ ὅταν τὸ ἐφαρμόζον τὸν νόμον ὄργανον μὲ νομοθετικὴν ἐξουσίαν συμβουλευῇται τὴν κατάστασιν τῆς κοινωνίας. Τοῦτο ἐνυπάρχει εἰς πᾶσαν νομοθεσίαν ἐκπληρουσάν ἀληθῶς τὸν σκοπὸν τῆς. Πρέπει ἐν τούτοις νὰ ἔχωμεν μεγάλην προσοχὴν, ὅταν οἱ Ῥωμαῖοι μᾶς βεβαιώνουν ὅτι εἰσῆχθη τι διὰ τῶν ἐθίμων. Ἀρκεῖ τὸ ἐξῆς παράδειγμα. Ὁ Σεῦηρος Ἀλέξανδρος λέγει, ὅτι ὑπάρχει συνήθεια νὰ παραχωρῇται ἡ ἀποκατάστασις εἰς τὰς κοινότητας, καθὼς εἰς τοὺς ἀφήλικας (L. 3 C. de jur. reip. XI. 29). Καθὼς ὅμως μᾶς διδάσκει ὁ Γορδιανός, ἡ ἐπικρατήσασα αὕτη συνήθεια δὲν εἶναι ἄλλο εἰμὴ αἱ συχναὶ τῶν αὐτοκρατόρων παραχωρήσεις (L. 1 C. de off. 1, 50.) (1).

Ὡς παραδείγματα τῆς ἰσχύος τῶν ἐθίμων ἀναφέρει ὁ κ. Σαβινὺ τὴν κηδεμονίαν τῶν ἀσώτων, τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς δωρεᾶς μετὰξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς (2) καὶ τὴν ὑποκατάστασιν τῶν ἀνηλίκων (3). Βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ κηδεμονία τῶν ἀσώτων ἴσχυσε πρὸ τῶν δώδεκα πινάκων, ὅτε ἐπεκράτουν τὰ ἔθιμα (4). ἄλλ' ἡμεῖς ὁμιλοῦμεν περὶ τῆς μετὰ ταῦτα ἐποχῆς. Ὅτι τὰ λοιπὰ χρεωστοῦνται εἰς τὴν νομικὴν ἀνάπτυξιν, εὐκόλως συμπεραίνομεν, καθ' ὅτι ἡ ἀπαγόρευσις τῶν δωρεῶν εἶναι ἄμεσον πόρισμα τοῦ προικίου συστήματος, καὶ ἡ ὑποκατάστασις τῶν ἀνήκων σχηματίζει αἴρεσιν διαθήκης ἐξαρτωμένην ἀπὸ τὴν ἐρμηνείαν τῶν τελευταίων βουλήσεων.

(1) Βουχάρδος περὶ ἀποκαταστάσεως, σελ. 358.

(2) L. 1 de don. int. v. (24, 1).

(3) L. 2 pr. de vulg. et p. subst. (28, 6).

(4) L. 1 pr. de curat. (27, 10). Ποῦ δ' ὁ ρ ρ περὶ ἐπιτρόπων καὶ κηδεμόνων 1, σελ. 129.

Με τὴν θεωρίαν μας ἐξεναντίας συμφωνεῖ ἐντελῶς ὅτι ὁ Γάιος μόνον ἐν παρόδῳ ἀναφέρει τὴν συνήθειαν (III, § 82), ὅχι ἐκεῖ ὅπου ἀπαριθμεῖ τὰς πηγὰς, ὁ Πομπόνιος διόλου δὲν τὴν μνημονεύει (L. 2 de orig. jur. 1, 2) καὶ ὁ Οὐλπιανὸς κατόπιν ὅλων τῶν ἄλλων πηγῶν τοῦ δικαίου (de leg. § 4).

24. Κατὰ μέγα μέρος ἐγεννήθη ἡ πολемуμένη γνώμη περὶ τῆς ἰσχύος τῶν ἐθίμων κατὰ τὸ ῥωμαϊκὸν δίκαιον, διότι ἐσύγχυσαν τὴν περίπτωσιν, ὅταν νόμος καὶ ἔθιμα συναπαντῶνται, μὲ ἐκείνην ὅταν νόμος παύῃ δι' ἀχρηστίας. Καὶ ἡ ἀχρηστία, ἥτις παύει τὸν νόμον, εἶναι συνήθεια, καὶ κακῶς ἐνόμισαν ὅτι ἡ συνήθεια συνίσταται εἰς συγκεκριμένα συμβεβηκότα, τὰ ὅποια ὡς παράδειγμα μὲ ἐξομοιώνουσιν δυνάμιν ἐνεργοῦν, ὅχι ὅμως ἡ ἀχρηστία. Ἄν παρατηρήσωμεν ἀκριβέστερον, θέλομεν ἰδεῖ ὅτι κατὰ τοῦτο δὲν διαφέρουν. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ ἀχρηστία δύναται νὰ προέλθῃ, καθ' ὅτι αἱ αὐταὶ σχέσεις πλέον δὲν ἐπαναλαμβάνονται. Εἰς τοιαύτην περίστασιν δὲν ὑπάρχει οὐδεμία συναπάντησις τοῦ νόμου μὲ τὴν συνήθειαν, οὐδεμία σύγκρουσις, οὔτε συγκεκριμένα συμβεβηκότα· οὕτω π. χ. ὁ γάμος διὰ τῆς ἐνιαυσίου συμβιώσεως (usus) ἔπαυσε εἰς τὴν Ῥώμην (Γάιος I. 82). Ἄλλ' ἡ ἀχρηστία δύναται νὰ προέλθῃ καὶ καθ' ὅσον παρουσιάζονται αἱ προβλεπόμεναι ἀπὸ τὸν νόμον σχέσεις, ἀλλ' αὐτὸς διόλου δὲν ἐφαρμόζεται, διότι τὰ ἦθη καὶ τὸ φρόνημα τὸν ἀποδοκιμάζουν. Παράδειγμα ἐπὶ τῆς ὕβρεως διὰ σωματικῆς βλάβης ἡ ποινὴ τοῦ ἀντιπεπονθότος κατὰ τοὺς ἐβ' πίνακας, ἥτις ἔπαυσε δι' ἀχρηστίας ὡς βάρβαρος (§ 7 Inst. de inj. 4, 4). Εἰς τοιαύτην περίστασιν συντρέχει πάντοτε καὶ ἡ ἐφαρμόζουσα τὸν νόμον ἀρχή, ἥτις, ὡς γνωρίζομεν, εἰς τὴν Ῥώμην εἶχε μεγάλην ἐξουσίαν καὶ κατὰ τὴν ἐλευθέραν ἐκτίμησιν τῆς, πότε ἐρμηνεύουσα, πότε ἀναπτύσσουσα διεχειρίζετο μᾶλλον νομοθετικῶς τὴν δικαιοσύνην. Μετὰ τὴν ἐλευθερίαν ταύτην συνεδέετο καὶ ἡ μὴ ἐφαρμογὴ τῶν νόμων, οἵτινες ἔπαυσαν ἀπὸ τοῦ νὰ μὴ συμφωνοῦν μὲ τὰς καθημερινὰς ἀνάγκας τοῦ βίου. Ἐνῷ δὲν ὑπῆρχον τακτικαὶ συλλογαὶ νόμων μετὰ τοὺς ἐβ' πίνακας, ἀλλ' ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ἦτο διεισκομισμένη ἡ νομοθεσία, εἰς τὰ δόγματα τῶν πραιτῶρων, εἰς τὰ ἐρμηνευτικὰ συγγράμματα καὶ μᾶλλον εἰς τὰ ἀρχεῖα τῶν ἀρχῶν, παρὰ εἰς τὰς χεῖρας τῶν πολιτῶν, ὅταν ἡ ἀρχὴ ἐλησμόνει, ἦτο ἐπόμενον ὅτι ἐλησμονεῖτο καὶ ἀπὸ ὅλους ὁ ἀπηρχαιωμένος θεσμός. Ἡ διαφορὰ

λοιπὸν μεταξύ τῶν ἐθίμων καὶ τῆς ἀχρηστίας εἶναι ὅτι τὰ ἔθιμα σχηματίζονται ἀπὸ τὴν ζωὴν ἀμέσως καὶ ἀνεξαρτήτως, εἶναι θετικὸν προϊόν της, εἰς τὴν ἀχρηστίαν ὅμως συντρέχει πάντοτε καὶ ἡ διαχειριζομένη ἀρχή. Τὰ ἔθιμα ἐπιβάλλονται εἰς αὐτήν, ἡ ἀχρηστία ἀπὸ αὐτὴν ἐξαρτᾶται.

Τοιοιουτρόπως ἐξηγεῖται πῶς περὶ τῆς ἀχρηστίας (*dessuetudo*) συνεχῶς ὁμιλοῦν αἱ πηγαί μας ὡς ἰσχυούσης, ἐνῶ εἰς τὰ ἔθιμα (*consuetudo*) δὲν ἀποδίδουν ποτὲ τὴν προτεραιότητα. Μάλιστα ὁ Πομπόνιος, διὰ ν' ἀποδείξῃ ὅτι εἶναι τι ἡ συνθήεια, ἀναφέρει ὡς ἀναντιρρήτον παράδειγμα τὴν ἀχρηστίαν (L. 32 § 1 de leg. 1, 3. B. II. 1, 41), ὥστε ὁ σχολικιστὴς τῶν Βασιλικῶν, σύμφωνα μὲ ἡμᾶς, ἀναγκάζεται νὰ εἴπῃ «δυνατὸν μὲν γὰρ ἐκ τῆς ἀσυνθείας μὴ κεχρησθαι νομίμῳ· οὐ μὲν ἐναντίως κεχρησθαι.» B. II. 1, 42 (1).

Ὁ Ἰουστινιανὸς πολλάκις ἀναφέρει τὴν ἀχρηστίαν τῶν πρὶν τεθέντων νόμων (2). Ἦτο φανερόν ὅτι μέγα μέρος τῶν νόμων, οἵτινες συνείχοντο μὲ τὴν Ρώμην καὶ μὲ τὴν ἱστορικὴν της κατάστασιν δὲν ἐφηρμόζοντο πλέον εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ ὁ Ἰουστινιανός, ἀναθεωρῶν τώρα τὴν νομοθεσίαν τῶν αἰώνων, ἀπέθετε τοὺς ἀποξηρανθέντας κλάδους αὐτῆς, οἵτινες δὲν ἐλάμβανον πλέον χυμούς ἀπὸ τὴν ζωὴν διὰ ν' ἀναδώσουν.

25. Ἡ συνθήεια ἐλαμβάνετο τοιοιουτρόπως μόνον ἐπικουρικῶς, ὡς χρήσιμος σύμβουλος ἐν ἐλλείψει νόμου· ὅταν ὅμως καὶ οὗτος εἰσώπα, οὔτε ἐξ ἀναλογίας ἠδύνατο ν' ἀποκτηθῇ λύσις, ἴσχυε τότε ἡ συνθήεια τῆς Ρώμης (L. 32 pr. de leg. 1, 3). Ὁ Ἰουστινιανὸς μετέφερε τὸ προνόμιον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν (L. 1 § 10 C. de vet. jur. 1. 17 καὶ § 7 J. de satisd. 4, 11).

26. Μᾶς μένει τώρα νὰ ἐξετάσωμεν κατὰ τὸν Ἀρμενόπουλον ποῖα ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐπαναλαμβάνονται. Τὴν ἰσχύὴν τῆς συνθείας ἀναγνωρίζει, Α' α' § 6, 28, 29. Ἀναγνωρίζει τὴν δι' ἀχρηστίας κατάργησιν τῶν νόμων. Ἀποδοκιμᾶζει τὴν συνθήειαν, ἥτις εἰσήχθη κατὰ πλάνην, Α' α' § 30, 32. Ἀπαιτεῖ νὰ βεβαιῶται τὸ ἔθος ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου, § 14. Ἀλλὰ τὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ Κων-

(1) A. Faber Ration. ad. L. 32.

(2) L. 1 C. de cad. toll. (6, 51). Const. haec quae nec § 4. Νεαρὰ 89 § 15, § 11 J. de jure nat. (1, 2).

σταντίνου διόλου δὲν περιέχει, οὔτε ποσῶς ἐκφράζεται περὶ τοῦ τί ὑπερισχύει, ὁ νόμος ἢ ἡ συνθήκη.

27. Ποία εἶναι ἡ σημερινή σχέσις μας ὡς πρὸς ὅλα ταῦτα; Ποία ἡ χρῆσις των κατὰ τὴν σημερινὴν κατάστασιν τοῦ δικαίου;

Ἄν παραλληλίσωμεν τὴν σημερινὴν θέσιν τῶν αὐτῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἤρευνήσαμεν, πῶς συνείχοντο ἐπὶ τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου, θέλωμεν ἴδει, ὅτι ἡ σημερινή εἶναι ἡ ἀντίπουρ ἐκείνης. Ἡ ἀρχικὴ περίστασις, ἣτις σήμερον περὶ τούτου τοῦ ζητήματος ἀποφασίζει, εἶναι ὅτι τὸ ῥωμαϊκὸν δίκαιον, τὸ ὁποῖον ὡς ἑτοιμον νόμον παρεδέχθημεν, μᾶς εἶναι ξένον, μὴ σχηματισθὲν ἐν τῷ μέσῳ μας, καὶ διὰ τοῦτο ὅχι μόνον δὲν δύναται νὰ ἐκπληρῇ ὅλας τὰς κοινωνικὰς μας ἀνάγκας, ἀλλ' εἰς πολλὰς ἐκ διαμέτρου ἀντίκειται. Ἡθέλωμεν θυσιάσει τὸ πολυτιμότερον τῆς ὑπάρξεώς μας, ὅ,τι τὴν ἀποκαθιστᾷ ἰδιὴν μας τὴν ἀνεξαρτησίαν μας, ἂν παρεδιδόμεθα ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν δίκαιον.

Πρέπει ν' ἀφήσωμεν τὴν ὑπεροχὴν εἰς ἐκείνας τὰς δυνάμεις, αἵτινες ἀποφασιστικῶς ἐφανερώθησαν ἐντὸς ἡμῶν, καὶ ἀποτελοῦν τὸν ἐθνικὸν μας χαρακτῆρα καὶ τὴν ἐθνικὴν μας ἀτομικότητα, διότι δι' αὐτῶν συνεχόμεθα πολιτικῶς ὡς ἓν ἔθνος μὲ τὸ αἶσθημα καὶ μὲ τὸ φρόνημά του, μὲ τὴν μίαν του διεύθυνσιν καὶ ἀνατροφὴν. Διὰ τῶν ἐθίμων λαμβάνομεν τὴν πραγματικὴν συνείδησιν τοῦ τί εἴμεθα, τὴν βεβαιότητα τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ τῆς ἰδίας μας ζωῆς, ὥστε τὰ ἔθιμα μᾶς εἶναι ἀνώτερα καὶ πλέον ἱερά. Τὰ ἔθιμα μᾶς ἀνήκουν, εἶναι ἀχώριστα ἀπὸ ἡμᾶς. Τὸ ῥωμαϊκὸν δίκαιον μᾶς ἐδόθη ἑξωθεν, καὶ δὲν δύναμεθα νὰ τὸ δεχθῶμεν, εἰμὶ καθ' ὅσον μὲ ἡμᾶς συμβιβάζεται.

Ὡφελούμεθα ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξιν του, ἀποκτῶμεν τὴν μόρφωσιν, τὴν ὁποῖαν περιέχει, ἀλλὰ διὰ νὰ ζωογονήσωμεν, ὅχι νὰ καταστρέψωμεν τὰς ἰδίας μας δυνάμεις, καὶ νὰ φθάσωμεν ταχύτερον εἰς τὴν ἰδίαν μας ἀνάπτυξιν, προσδιορίζοντες τὴν ἰδίαν μας ἀλήθειαν διὰ τῆς ἐθνικῆς νομοθεσίας. Δὲν εἶναι πράξις φιλοτιμίας ἡ ἐθνικὴ νομοθεσία, εἶναι ἡ ἀπαραίτητος ἀνάγκη νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ἔθνος ὅλα ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων σύγκειται ἡ ὑπαρξίς του καὶ νὰ διαπλάσῃ κατὰ τὴν ἰδίαν του φύσιν, ἱκανοποιῶν τὸ πνεῦμα τοῦ πολιτισμοῦ του. Διὰ τῆς ἐθνικῆς νομοθεσίας λαμβάνει τὴν συνείδησιν, ὅτι ἀπολύτως εἰς τὸν ἑαυτὸν του ἀνήκει, ἐλεύθερον καὶ καθ' αὐτὸ ὑ-

πάρχον. Πᾶς ἄλλος σκοπὸς ἐκτὸς τούτου εἶναι μάταιος καὶ ἄγονος.

28. Ἡ παραδοχὴ τῆς ξένης νομοθεσίας, τόσον ἀρχαίας, κάμνει ἐπομένως ἀναπόφευκτον τὴν ὑπεροχὴν τῶν ἐθίμων, καὶ ἐπ' αὐτῶν σφῆζει τὸ ἔθνος τὴν ἐλευθέραν κίνησίν του, καὶ ἱκανοποιεῖ ὅ,τι ἡ ἰδία του κατὰστασις ἀπαιτεῖ, καθὼς προσέτι μετριάζει τὸ αἰφνίδιον τῆς μεταβολῆς. Διὰ τοῦτο ὅλα τὰ ἔθνη, ὅσα ἐδέχθησαν τὸ ῥωμαϊκὸν δίκαιον, ἔθεσαν ὑπεράνω αὐτοῦ τὰ ἐθιμά των. Τοῦτο ἔγινε καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τοῦ ἀπὸ 23 Φεβρουαρίου [7 Μαρτίου] 1835 νόμου, διὰ τοῦ ὁποίου εἰσήχθη ὁ Ἀρμενόπουλος (ἄρθ. 1, τομ. 6'). «Τὰ ἐθιμμά ὅμως, ὅσα πολυχρόνιος καὶ ἀδιάκοπος συνήθεια ἢ ἀποφάσεις δικαστικαὶ καθιέρωσαν, ὑπερισχύουν ὅπου ἐπεκράτησαν.»

29. Τί προκύπτει ἐκ τῆς διαφορῆς ταύτης θέσεως, τὴν ὁποίαν ὁ πολιτικὸς νόμος κατέχει, θέλομεν τώρα ἐξετάσει.

Κατὰ τὴν πρώτην ἐποχὴν, ὅταν τὰ ἔθιμα μόνον ἐπεκράτουν, πρὶν τὸ ἔθνος δυνηθῇ νὰ ἐπιβλέψῃ τὸν ἑαυτὸν του, καὶ νὰ προσδιορίσῃ τί πρέπει ἐντὸς αὐτοῦ νὰ ἰσχύῃ, τὰ ἔθιμα φέρονται ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν, συνυπάρχοντα μὲ αὐτήν, καὶ ἁνείς δὲν ἔχει αἰσθημα καὶ φρόνημα χωριστὰ ἀπ' αὐτά· εἶναι κοινὴ λατρεία. Μάλιστα, καθὼς εἵπομεν, εὐρίσκονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὰς χεῖρας τὰξιώως τινος, καὶ τότε εἶναι ὅπως αὕτη τὰ γνωρίζει, ἢ ὅπως αὕτη τὰ μεταχειρίζεται.

Κατὰ τὴν δευτέραν ἐποχὴν, καθὼς συνέβη εἰς τὸ ῥωμ. κράτος, οἱ ἐρμηνευταὶ τοῦ νόμου, οἱ ἐνεργοῦντες αὐτὸν μὲ νομοθετικὴν ἐξουσίαν πράττωρες, συμβουλευόνται τὴν κοινωνικὴν κατὰστασιν, καὶ ἂν σχηματισθοῦν ἔθιμα, δὲν ἰσχύουν ἀφ' ἑαυτῶν, ἀλλὰ καθ' ὅσον δι' ἐκείνων λάβουν κύρος καὶ συνυφανθοῦν ἐντὸς τῶν ἔργων των. Διὰ τοῦτο δὲν ἀπαντῶμεν εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν δίκαιον τί περὶ ἀποδείξεως ἐθίμων.

*Ἄλλως ὅμως σήμερον. Σήμερον τὰ ἔθιμα συνυπάρχουν μὲ τὸν πολιτικὸν νόμον καὶ εἶναι εἰς ἄμεσον ἀντίθεσιν πρὸς αὐτόν. Τὰ ἔθιμα ζητοῦν τὴν προτίμησιν, καὶ ἡ διαφορὰ μεταξύ των εἶναι τόσον μεγάλη, ὅση ἡ ἀπόστασις τῶν ἐποχῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἕκαστον τούτων ἀνήκει. Ἐνῶ ἡ συνήθεια καὶ ὁ νόμος συνεχῶς συναπαντῶνται ἐπὶ τῆς ἐκτεταμένης γραμμῆς τῶν καθημερινῶν σχέσεων καὶ φιλονοιοῦν μεταξύ των τὸ ἔδαφος, ἀπαιτεῖται αὐστηρὰ βεβαίωσις τοῦ

ἐθίμου διὰ τὴν ὑπεριχώρησιν τοῦ νόμου, τοῦ ὁποίου ἡ ἔκφρασις εἶναι ῥητὴ καὶ ὠρισμένη. Τὴν βεβαιότητα τοῦ νόμου δὲν δύναται νὰ νικήσῃ, εἰμὴ ἄλλη ἐπίσης ἰσχυρὰ βεβαιότης. Ἡ ἀπόδειξις τῶν ἐθίμων γίνεται τοιοῦτοτρόπως σημαντικὸν ζήτημα.

30. Εἶναι ὅλως διόλου σχετικόν, ὅταν μόνον ἀπὸ τὴν γνῶσιν ἢ ἄγνοιαν τοῦ δικαστοῦ ἠθέλησαν νὰ ἐξαγάγουν τὴν ἀνάγκη τῆς ἀποδείξεως. Εἶπον λοιπὸν ὅτι ἐν γένει ὁ δικαστὴς πρέπει νὰ γνωρίζῃ τὸ δίκαιον (*jus novit curia*), καὶ διὰ τοῦτο ἀνατίθεται εἰς αὐτὸν ἡ ἐκτέλεσις του, ἀλλ' ὅτι τοῦ ἐθίμου ἡ γνῶσις ἀποκτᾶται μόνον διὰ τῆς πείρας, διὰ τῆς ἀντιλήψεως συμβεβηκότων τοῦ βίου, τὰ ὅποια δὲν παρουσιάζονται κατὰ τάξιν καὶ σειράν. Διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ξένου νόμου ὅμως, τοῦ ὁποίου ἡ μελέτη ἀπαιτεῖ μακρὰν καὶ ἐπίπονον ἀφοσίωσιν, ἀποσύρεται ὁ νομικὸς ἀπὸ τὸν θόρυβον τῆς κοινωνίας καὶ τοιοῦτοτρόπως δὲν συμμερίζεται τὴν κοινὴν ἀνατροφὴν. Δὲν εἶναι ἐπομένως διόλου παράδοξον, ἂν αὗτος ὁ νομικὸς, ὅστις ἐμορφώθη εἰς τὴν σχολὴν τοῦ γραπτοῦ νόμου καὶ ἐμόνασεν εἰς τὸ ταμεῖόν του, ἄγνοῇ τὰς ἀπλουστεράς συνηθείας τοῦ ἔθνους του (ἀπὸ τὸν καιρὸν τῆς πτώσεως τοῦ Θαλοῦ εἰς τὸ φρέαρ εἶναι γνωστὴ ἡ ἀδεξιότης τῶν πεπαιδευμένων περὶ τὰ κοινὰ πράγματα). Διὰ τοῦτο καὶ μόνον συνεπέραναν λοιπὸν ⁽¹⁾, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀποδεικνύται ἡ συνήθεια καὶ ἐπειδὴ ἡ ἄγνοια εἶναι σχετικὴ, τότε μόνον, ὅταν συντυγχάνῃ εἰς τὸν δικαστὴν, χρήζει θεραπείας. Ὅταν ὅμως κατέχῃ τὸ ἐθιμον, ὁ δικαστὴς εὐρίσκειται ἐντὸς τοῦ κανόνος, ὅτι τοῦ δικαστοῦ εἶναι ἡ γνῶσις τοῦ δικαίου (*juris novit curia*), καὶ ἡ ἀπόδειξις εἶναι περιττή. Ἐπίσης ἕνεκα τούτου ἠθέλησαν νὰ ἀπαλλάξουν τὴν ἀπόδειξιν ἀπὸ πᾶσαν αὐστηρότητα, φθάνει ὁ δικαστὴς νὰ πεισθῇ ὅπωςδῆποτε καὶ νὰ ἐκφράσῃ τὴν πεποίθησίν του ταύτην.

31. Μεταφέροντες τοιοῦτοτρόπως τὸ ζήτημα εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ δικαστοῦ μᾶς προσκαλοῦν νὰ ἐρευνήσωμεν, ἂν τῷ ὄντι ἐντὸς τῶν τυχαίων ὁρίων τῆς γνώσεως καὶ ἀγνοίας του περιορίζεται ὅσον καὶ ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ νομικὸς περιεκλείσθη ἐντὸς τῆς σπουδῆς του, εἶναι ἀδύνατον νὰ φραχθῇ τόσον ἐρμητικῶς, ὥστε ν' ἄγνοῇ τὰς καθημερινὰς ἐθιμοταξίας, καὶ ἂν εὐρίσκηται εἰς τοιαύτην θέσιν, δύναται εὖ-

(1) Σαδινύ, Σύστημα I. σελ. 189.

κόλως νὰ ἐξέλθῃ, χωρὶς νὰ λάβῃ χώραν ἐνώπιόν του διαδίκασία ἀποδειξέως. Τὸ ἔθιμον προτείνεται ἀπὸ τὸν ἔχοντα συμφέρον, ἂν ὁ δικαστὴς πρῶτην φορὰν ἀκούῃ περὶ αὐτοῦ νὰ ὁμιλοῦν, καταβαίνει ἀπὸ τὴν ἔδραν του, συμμιγνύεται μὲ τὸν λαόν, καὶ ἀπὸ τὸ στόμα του μανθάνει τὴν παράδοσιν. Μετὰ ταῦτα ἀναβαίνει πάλιν ἐκεῖ, ὅπου ἐκάθητο, λέγει ὅτι ἐπληροφορήθη καὶ ἐπείσθη καὶ μὲ τὸ ἀξίωμα ὅτι τοῦ δικαστοῦ εἶναι ἡ γνῶσις τοῦ δικαίου, ἀποφασίζει.

32. Ἄλλ' εἶναι τόσον ἀδιάφορος ὁ τρόπος, διὰ τοῦ ὁποίου ἀποκτᾶται ἡ γνῶσις τοῦ ἔθιμου; Εἰς τί συνίστανται τὰ ἔθιμα; Εἰς τὸ ὅτι ἀποτελοῦν τὸν τρόπον τοῦ ζῆν, εἶναι ἡ φανερωσίς του, καὶ δὲν ἔχουν ἄλλο σημεῖον νὰ τὰ κάμῃ γνωστά, εἰμὴ τὴν ῥοπὴν αὐτὴν τῆς ζωῆς νὰ τὰ ἐξακολουθῇ. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀχώριστα ἀπὸ αὐτὴν καὶ εἰς αὐτὴν ἀναγκαῖα· εἶναι ἡ αὐτόματος κίνησις καὶ ὑπαρξίς της, καὶ αὐτὴ ὁ μόνος αὐθεντικὸς θεματοφύλαξ τῶν ἔθιμων. Καθὼς δὲν ἐξακολουθοῦνται, ἐλύθη ὁ σύνδεσμος, ὅστις οἶδει εἰς αὐτὰ ἰσχύν, καὶ ἡ σωζομένη ἀνάμνησις των εἶναι ἀδιάφορος, διότι ἡ γνῶσις δὲν συμπεριλαμβάνει καὶ τὴν ἐξακολούθησιν ἐντὸς τοῦ βίου καὶ τὴν μετ' αὐτοῦ συνύπαρξιν των. Εἰς αὐτὸν ὀφείλει ἐπομένως ὁ δικαστὴς ν' ἀνατρέξῃ, ἐκεῖ ν' ἀναγνώσῃ εἰς τὸ ἐπίσημον πρωτότυπον, καθὼς ἀναγινώσκει τὸν νόμον εἰς τὰς ἐπισήμους ἐκδόσεις του.

33. Ἐδύνατό τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἐπὶ τῆς ἰσχύος τῶν ἔθιμων πρὸ τῆς εἰσαγωγῆς νομοθεσίας δύνανται νὰ εἶναι χρήσιμα καὶ τὰ πάλαι ἔθιμα, τῶν ὁποίων μόλις σφύζεται μνήμη, διότι ἀναπληροῦν χάσματα. Ἐνῷ πρόκειται ὅμως ἡ πλήρης νομοθεσία νὰ παραχωρήσῃ μόνον εἰς σημερινὰς ἀνάγκας, δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν καὶ τότε τοιαύτας τὰς σκιὰς, τὰς ὁποίας ἐξορκίζομεν ἀπὸ τὸν ἀφεργῆ θάλαμον (camera obscura) τῆς μνήμης πολιᾶς κεφαλῆς; Ἄς μὴ συγχύσωμεν τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν μὲ τὴν δικαστικὴν ἀλήθειαν. Ἡ ἱστορία, ἐπιστημονικῶς συναπαρτιζούσα ἐνώπιόν μας τὸ ὄλον, δύναται καὶ διὰ μαντείας τρόπον τινὰ (ὅσον καὶ ἂν εἶναι ἡ μάντευσις αὕτη τολμηρά), ἐκ τῶν προτέρων νὰ πληρώσῃ τὰ χάσματα, διὰ τῆς κριτικῆς νὰ παραδεχθῇ τὰ μόλις μαρτυρούμενα, καὶ ν' ἀπορρίψῃ τὰ ἄλλως βεβαιωμένα· ὁ δικαστὴς ὅμως ἔχει ἐνώπιόν του μόνον τεμάχια, καὶ ἤθελε λησμονήσῃ τὸ ἔργον του, ἂν ἐβουλίζετο εἰς τὸ ἀχανές πέλαγος

ἀρχαιολογικῶν συνδυασμῶν. "Ὅσον καὶ ἂν ἐπιβάλῃ, κανείς δὲν τὸν πιστεύει, διότι δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ ἔργον του.

34. Ἀς ἴδωμεν ὅμως καὶ τὸν δικαστὴν, ὅταν λέγῃ, ὅτι εἰς αὐτὸν ἀνήκει ἡ γνῶσις τοῦ δικαίου, ἐπομένως κανείς δὲν δύναται νὰ τὸν ὑποβάλῃ εἰς ἐξέτασιν πῶς τὴν ἀπέκτησεν. "Ὅταν ἀφεθῇ εἰς αὐτὸν νὰ σχηματίσῃ ὡπσοδῆποτε τὴν γνῶσιν του, πῶς θέλει διορθωθῇ ἡ κακῶν σχηματισθεῖσα; Ἐπὶ τοῦ γραπτοῦ νόμου, ὁ δικαστὴς θέτει τὸ ρητὸς γράμμα ἐνώπιόν του, τὸ μόνον ὄργανον, διὰ τοῦ ὁποίου εἶναι συγκεχωρημένη ἡ γνῶσις τοῦ νομοθετικοῦ δικαίου. Ἐπὶ τῶν ἐθίμων, τὰ ὁποῖα στερεῦνται παντὸς βεβαίου καὶ ἀνεγνωρισμένου ὄργανου, κάθε διδόμενον δύναται νὰ πείσῃ τὸν εὐπιστον δικαστὴν, καὶ νὰ τὸν μεταβάλῃ εἰς νομοθέτην. Τὸ ἐθιμον φιλονικεῖται ἐνώπιόν του, καὶ εἰς τὸν ἀπλοῦν ἰσχυρισμὸν τῆς ὑπάρξεώς του ἀντιτάττεται νόμος ρητὸς καὶ βέβαιος· δὲν δύναται ἐπομένως ὁποιαδῆποτε γνῶσις ν' ἀποφασίσῃ μεταξὺ των, ἀλλ' ἐκείνη, ἥτις ταυτοχρόνως ἐμπεριέχει τὴν βεβαιότητα τῆς ὑπάρξεως, τὴν βεβαιότητα ὅτι ἐξακολουθεῖ ἡ ζωὴ τὴν αὐτὴν σειράν. Ὅσάκις ἐπομένως φιλονικεῖται ἡ ὑπαρξὶς ἐθίμου, ὀφείλει ὁ δικαστὴς ν' ἀναφέρῃ ὅλα τὰ διδόμενα, διὰ μέσου τῶν ὁποίων ἀπέκτησε τὴν γνῶσιν του. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ προσενεχθοῦν ἐνώπιόν του καὶ πάλιν δι' ἐναντίων διδομένων νὰ πολεμηθῇ ὁ δισχυρισμὸς τῆς ὑπάρξεώς των. Τοῦ δικαστοῦ ἡ ἀνωτέρα ἐξουσία εἰς τοῦτο φανερώνεται, ὅτι ἀποφασίζει ἐκ τῶν δεδομένων, ὅτι ἐξάγει αὐτὸς τὸν κανόνα ἐκ τῶν συγκεκριμένων περιστάσεων, καὶ τοῦτο μόνον δύναται νὰ ἐννοῇ ἐπὶ τῶν ἐθίμων τὸ ἀπόφθεγμα, ὅτι εἰς τὸν δικαστὴν ἀνήκει τοῦ δικαίου ἡ γνῶσις (*jus novit curia*).

35. "Ὅταν ὑπέκυψαν εἰς τὸν μαγικὸν θαυμασμὸν τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς, παρ. χ. τῆς Ῥώμης, καθ' ἣν ἀναντιρρήτως δὲν ἐλάμβανε χώραν ἀπόδειξις ἐθίμων, ἐκυριεύθησαν ἀπὸ αἰσθημα, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ὑπερνικήσῃ ἡ ἐπιστήμη. Ἡ Ῥωμαϊκὴ κοινωνία ἦτο γενοκρατικὴ, καὶ ὁ πατρίκιος ἤθελε τῷ ὄντι μᾶς νομίσει γελοῖους, ἂν ἐπροτεινομένη εἰς αὐτὸν νὰ δεχθῇ ἀπόδειξιν, διότι ἠθέλωμεν ἐπιχειρήσει νὰ τὸν διδάξωμεν περὶ τῆς ἐξουσίας του, καθὼς σήμερον ὁ Ἀγγλος δικαστὴς, ὁ ὁποῖος μόνος ἐγήρασεν εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἐθίμων, καὶ ἀπὸ τὰ καταχθόνια τῆς ἀρχαιότητος ἐκθάπτει ὅ,τι φαίνεται εἰς αὐτὴν κα-

τάλληλον (1). "Ας λάβωμεν ὁμῶς παράδειγμα τὰ ἔθνη τῆς ἰσότητος ἂν καὶ δυναμικῆς. Ὁ Γρίμμ (γερμανικὴ ἀρχαιολογία τοῦ δικαίου II. σελ. 772) μ.κ. φέρει μαρτυρίαν ἀπὸ τὸ ἔτος 1065, ὅτι τὰ ἔθιμα ἀπεδείκνυντο δι' ὠρκισμένων μαρτύρων, καὶ γνωρίζομεν τὰ γερμανικὰ δικαστήρια τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς, ὅπου παρευρίσκειτο ὁ λαὸς ἀναγκάως, καὶ ἐπευφήμει ἢ ἀπεδοκίμαζε τὰς ἀποφάσεις τοῦ δικαστοῦ, ἢ πολλάκις παρ' αὐτοῦ ἠρωτάτο περὶ τοῦ ἐφαρμοστέου δικαίου, ὅταν ὑπῆρχεν ἀμφιβολία (2).

36. Ὁ νόμος μας τοῦ 1835, λέγων ὅτι ἐκεῖνα τὰ ἔθιμα ὑπερισχύουν, ὅσα πολυχρόνιος καὶ ἀδιάκοπος συνήθεια ἢ ἀποφάσεις δικαστικαὶ καθιέρωσαν, καθυπέβαλε τὸν δικαστὴν δι' ἐνὸς ἐκ τῶν μέσων τούτων νὰ αἰτιολογῇ τὴν ἀπόφασίν του.

Ἐπίσης τὸ ἄρθρον 245 τῆς πολιτικῆς δικονομίας ἐπιτρέπει τὴν ἀπόδειξιν τῶν ἐθίμων, καὶ τὸ ἄρθρον 246 λέγει, ὅτι, ἐὰν ἀμφισβητῇται τὸ πασιδὴλον, πρέπει ἀναγκάως ν' ἀποδειχθῇ ὥστε καὶ ἐντεῦθεν ἐξάγεται, ὅτι παραπεμπόμεθα εἰς τοὺς κοινούς κανόνας τῆς ἀποδείξεως, καὶ ἡ γνώσις τοῦ δικαστοῦ, ὡπωσδήποτε καὶ ἂν ἐσχηματίσθῃ, δὲν ἀρκεῖ (3).

Εἰς τί συνίστανται ὁμῶς αἱ ἀποδείξεις αὗται θέλομεν τώρα ἐξετάσει.

37. Ἡ ἀπόδειξις πρέπει νὰ θέσῃ ὑπ' ὄψιν τοῦ δικαστοῦ τὸ ἔθιμον· πρέπει λοιπὸν νὰ προσδιορίσωμεν εἰς τί συνίσταται τὸ ἔθιμον, διὰ νὰ μάθωμεν τί θέλει περιέχει ἡ ἀπόδειξις. Ἀνευ τῆς ἀνάγκης τῆς ἀποδείξεως ἡ ἐρευνα τῶν συστατικῶν τοῦ ἐθίμου εἶναι ἐστερημένη πρακτικοῦ σκοποῦ καὶ μόνον πρὸς ἀπλὴν παραίνεσιν τοῦ δικαστοῦ, ὅστις γίνεται παντοδύναμος.

(1) Μοί φαίνεται ὅτι τὰ ἀγγλικὰ ἔθιμα εἶναι δικανικὴ συνήθεια (precedence).

(2) Μάουερ. Ἱστορία τῆς γερμανικῆς διαδικασίας σελ. 34 καὶ 53.

(3) Μῆγα μέρος τῆς ἀναπτύξεως τοῦ κ. Πούχτα (II. σελ. 160 καὶ ἐπ.) ἔχει βάσιν τὴν ἀρχὴν τοῦ καθολικοῦ κανονικοῦ δικαίου, ὅτι τὸ πασιδὴλον δὲν χρῆζει ἀποδείξεως (notorium non eget probatione, L. 8, 10, X. de cohab. cler.). Τὸ σφάλμα τοῦτου τοῦ ἀξιώματος εἶναι, ὅτι δὲν δύναται νὰ ὁρισθῇ τί εἶναι πασιδὴλον, ὥστε ἀπαιτεῖται ἀπόδειξις τοῦ πασιδὴλου, τουτέστι τοῦ ὅτι δὲν εἶναι ἀνάγκη ἀποδείξεως διὰ νὰ γνωρίζωμεν ὥς ποῦ ἐκτείνεται τὸ ἀξιωμα. T o u l l i e r VIII. § 17. — O V a n g e r o w Leitfaden II. § 17, παραδίδεται μέσην γνώμην, ὅτι ὁ δικαστὴς ἐξ ἐπαγγέλματος γνωρίζει καὶ ἐφαρμόζει τὰ ἔθιμα, ἀλλ' ἀμφιβάλλων καταφεύγει εἰς λεπτομερῆ ἀποδείξιν, στηρίζεται δὲ εἰς L. I C. quae sit (8,53) pr. 3 de off. jud. (4, 17). Νεαρὰ 106. Τὸ αὐτεπάγγελτον δὲν ἰσχύει πλέον κατὰ τὴν δικονομίαν.

Ὅταν εἶπον ὁμοῦ μὲ τοὺς Ῥωμαίους, ὅτι ἔθιμον εἶναι σιωπηλὴ συναίνεσις τοῦ λαοῦ, δὲν ἐξέφρασαν ἐντελῶς τὸ πρᾶγμα, διότι δὲν ἐξηκριβώσαν εἰς τί συνίσταται ἡ συναίνεσις αὕτη, ἥτις εἶναι ἄορατος. Προσιδιάζοντες τὴν ἔρευναν ταύτην, εἰδείξαμεν ὅτι δὲν εἶναι συγκατάθεσις ἀτομικὴ ἢ κατὰ πλειονοψηφίαν τὸ ἔθιμον, καθὼς ἀπὸ ἀπηρχαιωμένας δημοκρατικὰς ἀφαιρέσεις ὁρμώμενοι δισχυρίζονται. Δι' αὐτῆς τῆς ἀτομιστικῆς θεωρίας δὲν φθάνομεν εἰς ταυτότητα πεποιθήσεως, ἀλλ' εἰς τὴν τυχαίαν συναπάντησιν ἀτόμων, ὅπως φέρει ἡ τύχη, κατὰ τὸν σύνδεσμον τῆς πλειονοψηφίας. Μεταξύ των μένουν πάντοτε ξένα, ὡς ἐντελῶς ἀνεξάρτητα, καὶ μάλιστα ἔθιμον ποτὲ δὲν πρέπει νὰ ἰσχύσῃ, διότι ἕκαστον ἄτομον καὶ καθ' ἑκάστην περίπτωσιν θέλει ἀποφασίσῃ κατὰ τὸ συμφέρον του. Πέραν τοῦ ατόμου κατὰ τὴν ἀτομιστικὴν θεωρίαν δὲν ὑπάρχει τι ἀνώτερον, καὶ εἰς τὸν ἑαυτὸν του ὑφιστάμενον.

Ἀλλὰ τὸ δίκαιον εἶναι ἡ κοινὴ βάσις, ἐπὶ τῆς ὁποίας αἱ ἀνθρώπιναι σχέσεις στηρίζονται· εἰς τί συνίσταται λοιπὸν ἡ κοινὴ αὕτη βάσις ἐπὶ τῶν ἐθίμων;

Τὰ ἔθιμα διαφέρουν κατὰ τοῦτο ἀπὸ τὸν νόμον, ὅτι ὁ νόμος θέτει τὸν γενικὸν κανόνα, ἔθιμον εἶναι ὅμως, ὅταν αἱ σχέσεις ἀφ' ἑαυτῶν κανονίζονται καὶ εἰς τὴν σειράν, τὴν ὁποίαν ἀκολουθοῦν, εἰς τὸ ὁμοιόμορφον, τὸ ὁποῖον ἐκουσίως ἔλαβε χώραν, ὑπάρχῃ ἐκπεφρασμένη ἡ ἀνάγκη τῆς ζωῆς.

38. Α'. Πρῶτον ἐπομένως ἀπαιτοῦνται συγκεκριμέναι πράξεις, ἅμεσα συμβεβηκότα. Ὅχι ὅτι αὐτὰ εἶναι αἰτία τοῦ ἐθίμου, διότι ἡ θέλομεν ἐρωτήσῃ καὶ ποία εἶναι ἡ αἰτία τούτων. Αἰτία των δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ τὸ κοινὸν αἶσθημα, τοῦτο ὅμως εἶναι ἡ συνήθεια, ὥστε αἱ συγκεκριμέναι πράξεις εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ κοινὸν αἶσθημα εἶναι ἐσωτερικὴ καὶ φυσικὴ διάθεσις, ἄορατος, ἀπαιτεῖται τὸ ἐξωτερικὸν σημεῖον. Αἱ συγκεκριμέναι πράξεις εἶναι τοιοῦτοτρόπως οἱ χαρακτηῖρες, μὲ τοὺς ὁποίους ἐγράφησαν τὰ ἔθιμα καὶ προσδιωρίσθησαν εἰς τὴν κοινὴν συνείδησιν. Κάθε ἄλλος τρόπος, διὰ τοῦ ὁποίου ἤθελε προκύπτει τὸ ἔθιμον, ἤθελε κατασκευάζει αὐθαιρέτως διαθέσεις καὶ αἰσθήματα, καὶ μετὰ ταῦτα τὰ ἀποδίδει εἰς τὸ κοινόν, ἐνῶ εἶναι μόνον ἐκείνου, ὅστις τὰ κατεσκεύασε. Τόσον εἰς τὸν δικαστὴν, λέγουν, καθὼς εἰς ἕκαστον, ἐγκατοικεῖ ὡς κοινόν

αἴσθημα τὸ ἔθιμον· ἀλλὰ πῶς θέλει διακρίνει τὸ κοινὸν ἀπὸ τοῦ εἰς αὐτὸν προσωπικόν; Πρέπει νὰ πραγματοποιηθῇ τὸ αἴσθημα, καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τὴν κοινὴν συνείδησιν διὰ νὰ ἔχῃ κράτος.

Τὴν ἀρχὴν διὰ πράξεων καὶ παραδειγμάτων ν' ἀποδεικνύεται τὸ ἔθιμον, δὲν εὐρίσκωμεν εἰς τὸ βωμ. δίκαιον, καὶ διὰ ποίαν αἰτίαν ἀνεφέραμεν ἤδη, τῶρα πρέπει νὰ τὴν θέσωμεν, ἀφοῦ ἡλλαξεν ἡσχέ-
σις (4).

39. Δυσχυρίσθησαν ὅτι καὶ ἀπὸ εἰδήμονας δύναται ν' ἀποκτηθῇ ἡ γνῶσις τοῦ ἔθιμου χωρὶς νὰ βεβαιῶνται συγκεκριμέναι πράξεις, διό-
τι τὸ ἔθιμον περιέχει κανόνας, οἵτινες εἶναι τὸ κύριον (Σαβινὺ, Σύ-
στημα I. σ. 187, 191. Πούχτας, II. σ. 125 καὶ 134). "Ἡ σφύζε-
ται ἡ μνήμη τοιούτων συγκεκριμένων συμβεβηκότων, ἡ δὲν σφύζεται.
"Ἄν σφύζεται, ἀναγκαίως πρέπει ἐξ αὐτῶν ὁ δικαστὴς νὰ ἐξαγάγῃ
τὸν κανόνα. "Ἡ ἀναγωγή εἰς τὴν γενικότητα εἶναι τὸ ἔργον τοῦ (jus
novit curia), καὶ κκεῖς δὲν δύναται εἰς αὐτὸν νὰ ἐπιβάλλῃ συλλογι-
σμὸν καὶ τὸ συμπέρασμα· ἄλλως ἤθελε καταστήσει τὸν δικαστὴν
μηχανήν. Ἀλλὰ, προσθέτουν, οἱ εἰδήμονες εἶναι ἀξιόπιστοι· ὡς ἔαν
ἐπρόκειτο ἐνταῦθα περὶ ἀξιόπιστου κατὰ τὸν ἠθικὸν χαρακτῆρα.
Πρόκειται περὶ ὀρθῆς κρίσεως καὶ ἐκτιμήσεως τῶν συγκεκριμένων πρά-
ξεων καὶ αὐτῇ τὴν ἐργασίαν, ἥτις εἶναι τῆς νομικῆς τέχνης, κἀ-
νεῖς δὲν δύναται ν' ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τὸν δικαστὴν. "Ὅταν τοιαῦται
τῶν εἰδημόνων βεβαιώσεις συντρέχουν καὶ μὲ συγκεκριμέναις πράξεσι,
τότε ἀναντιρρήτως θέλουν τὰς ἐνισχύσει, ἀλλὰ μόναι οὐδετερόνουν τὸ
συλλογίζεσθαι τοῦ δικαστοῦ, ὅστις ὑποχρεοῦται νὰ ὑποκύψῃ ὅπου δὲν
ἔχει μέσον ἐξελέγξεως.

40. Μᾶς μένει ἡ ἄλλη ὑπόθεσις, ὅτι δὲν σφύζεται μνήμη συγκε-
κριμένης πράξεως· τότε δὲν σφύζεται καὶ τὸ ἔθιμον, ἐξέλιπεν ἀπὸ τὸ
ἔθνος, καὶ δὲν ἀνήκει πλέον εἰς αὐτό, ἀφοῦ ἔπαυσε νὰ τὸ ἐπανα-
λαμβάνῃ καὶ νὰ τὸ ἐξακολουθῇ. "Ὁ δεσμός τῆς ἀνάγκης δὲν ὑπάρ-
χει, ὅταν δὲν ἐπανέρχεται. Μόνον ὅσοι θέλουν νὰ διαιωνίσουν τὰ ἔ-
θιμα, δύνανται νὰ ζητήσουν καὶ τῶν παροιμιῶν τὴν ἀναγνώρισιν.

(4) Εὐρίσκεται καθιερωμένη διὰ τῆς ἀποράσεως τοῦ 'Αρείου Πάγου ὑπ' ἀριθ. 27
ἀπὸ 13 Δεκεμβρίου 1835. "Οἱ τὰ ἔθιμα σχηματίζονται rebus et factis, λέγει ὁ Γιου-
λιανός, L. 32 § 1 D. de leg. (1, 3), δὲν ἐξάγει ὁμοῦ πόρισμά τι περὶ ἀποδείξεως. "Ἰδε
καὶ ἀπόφασιν 165, ἔτους 1838.

Ὅτι ἀπεχωρίσθη ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴν καὶ ἔγινε μόνον παροιμία, ἐ-
παυσεν ἀπὸ τοῦ νὰ ἔχῃ σωματικὴν ὑπαρξιν, ν' ἀνήκῃ εἰς τὴν πραγ-
ματικότητα, εἶναι ἡ σκιά τοῦ παρελθόντος, ἥτις πλανᾶται ἐνθεν
κἀκεῖθεν. Εἰς τὸ ἀρχαιολογικὸν ταμεῖον δύναται νὰ καταταχθῇ, ἡ
ζωὴ ὅμως δὲν εἶναι ἀποθήκη, ἀλλ' ἡ ἐλευθέρα ἱκανοποίησις τῆς ἰδίας
τῆς ἀνάγκης.

41 Β'. Τὸ δεύτερον εἶναι, ὅτι εἰς τὴν σειρὰν καὶ εἰς τὴν συνέ-
χειαν τῶν συγκεκριμένων συμβεβηκότων (*actuum frequentia*) συν-
ίστανται τὰ ἔθιμα, εἰς τὴν σταθερὰν ἐπανάληψιν, διὰ τῆς ὁποίας
φανερώνεται ἡ ἔκμονος τάσις των. Βεβαίως δὲν ἀπαιτεῖται ἄλλε-
πᾶλληλος ἐπανάληψις, καθ' ὅσον κατὰ τύχην λαμβάνουσιν χώραν αἱ
αὐταὶ περιπτώσεις. Ἡ συνέχεια θέλει συνίστασθαι λοιπὸν εἰς τό, ὅτι
δὲν ὑπάρχουν ἐναντία παραδείγματα ἴσης δυνάμεως καὶ μὲ τὴν αὐ-
τὴν συνέχειαν. Ἄν εἶναι μόνον σποραδικὰ, καὶ προέρχονται μᾶλλον
ἐξ ἀταξίας, ἀνήκει εἰς τὸν δικαστὴν νὰ ἐκτιμήσῃ. Τοῦτο ἐννοεῖ καὶ
ὁ νόμος μας, λέγων ἀδιάκοπον συνήθειαν.

42. Ἡ θετικὴ ἐκφρασις τῆς αὐτῆς ἀρχῆς εἶναι ὅτι ἡ συνήθεια
πρέπει νὰ εἶναι μακροχρόνιος (*temporis diuturnitas*). Ἡ κατ' ἐπα-
νάληψιν συνέχεια εἶναι συνέχεια καὶ κατὰ τὸν χρόνον, ὁ χρόνος
εἶναι τὸ διάστημα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου γίνεται ἡ ἐπανάληψις. Οἱ
δύο οὗτοι ὅροι, ὅτι ἡ συνήθεια δὲν πρέπει νὰ διακόπτεται, καὶ ὅτι
πρέπει νὰ εἶναι παλυχρόνιος, εἶναι τόσον ἀχώριστοι καὶ ἐν μὲ τὴν ἄ-
μεσον σημασίαν τοῦ ἐθίμου, ὥστε, ὅταν θέλωμεν νὰ τὴν ἐξηγήσω-
μεν, εἰς αὐτοὺς πρέπει νὰ τὴν ἀναλύσωμεν. Ὁ νόμος τίθεται διὰ μιᾶς
καὶ ἀμέσως ἰσχύει· διότι ἡ γενικότης ἔχει εἰς τὸν ἑαυτὸν τῆς τὴν
ὑπόστασίν της, ἡ συνήθεια ὅμως εἶναι ἡ ἐξ ἰδίας ὁρμῆς κατὰ μικρὸν
ἀνάπτυξις, ἥτις ἐπομένως πρέπει νὰ διατρέξῃ διάστημα διὰ νὰ συμ-
πληρωθῇ.

43. Εἶναι μὲν ἄξιον ν' ἀναφέρωμεν τὴν φιλονικίαν, πόσον χρό-
νον πρέπει νὰ συμπεριλαμβανῇ ἡ συνήθεια. Ὅσοι ἐσύγχυσαν τὴν συ-
νήθειαν μὲ τὴν παραγραφὴν ⁽¹⁾, ἠθέλησαν νὰ λάβουν μέτρον τᾶς
προθεσμίας της. Ἡ συνήθεια δὲν εἶναι ἀπόκτησις ἢ ἀπόσβεσις δι-
καιωμάτων διὰ παραγραφῆς, καθ' ὅσον τὸ ἔθνος δὲν δύναται νὰ

(1) Glossa ad L. 32 D. de leg. (1, 3) καὶ L. 3 C. de leg. (1, 14).

παραγράψη ἐναντίον ἑαυτοῦ. Αἱ συνήθειαι εἶναι ἡ φανέρωσις τῆς ἰδίας του φύσεως καὶ ὅχι ἡ διὰ παραγραφῆς ἔκπτωσίς του.

Τὸ μῆκος τοῦ χρόνου κατὰ τὴν συνήθειαν ἐννοεῖται λοιπὸν τοσούτον, ὅσον ἀρκεῖ διὰ νὰ ἐμφαίνηται ἡ σταθερότης καὶ τὸ διαρκές.

44. Γ'. Ὁ τελευταῖος ὅρος τῆς συνηθείας εἶναι ὅτι πρέπει νὰ περιέχουν τὰ συγκεκριμένα συμβεβηκότα τὴν σημασίαν, ὅτι ἀποκαθιστοῦν δίκαιον μεταξὺ τῶν μερῶν. Τοῦτο εἶναι τὸ ὑπὸ ὄνομάζου (necessitatis opinio) ἐξ ἀνάγκης σχηματισθεῖσαν γνώμην. Πόσα ἄσχοπα συμβεβηκότα λαμβάνουν χώραν ἐντὸς τῆς κοινωνίας καὶ πολλάκις ἐπαναλαμβάνονται; Βεβαίως δὲν σχηματίζουν συνήθειαν, διότι δὲν ἐνυπάρχει εἰς αὐτὰ συνειδήσις δικαίου, οὔτε τὰ πρόσωπα, μεταξὺ τῶν ὑποίων ἔλαβον χώραν, συνέδον τοιαύτην ἐννοίαν. Τὴν ἑλλειψιν τοιαύτης συνειδήσεως ὁμῶς κατανοοῦμεν ἀμέσως ἐξετάζοντες καθ' ἑαυτὰ τὰ συμβεβηκότα. Ὅ,τι προῆλθεν ἀπλῶς ἀπὸ αὐθαϊρεσίαν, ἢ δυναστικῶς (καθὼς εἶναι τὰ ἐγκλήματα), δὲν περιέχει τὴν ἐκουσίαν ὑποταγὴν καὶ συγκατάθεσιν, τὴν ὁποίαν ἐμπνέει τὸ σέβας, καὶ ἥτις ἀντικαθιστᾷ τοῦ νόμου τὴν κυριαρχικὴν κύρωσιν (sanction).

45. Εἶναι ἐντελῶς χωρὶς ἀποτέλεσμα ἡ ἐξέτασις τοῦ ἔθιμου, ἂν δικαιολογῇται διὰ λόγου τινός. Εἶναι πολὺ εὐκόλον νὰ εὑρεθοῦν λόγοι ὑπὲρ καὶ κατὰ, ἀλλὰ χάριν τῆς σχετικότητός των ἱκανοποιοῦν μόνον τὴν εὐφυΐαν μας, ἥτις τοὺς εἰσάγει αὐθαϊρέτως χωρὶς νὰ δύναται νὰ δεῖξῃ στενώτερον σύνδεσμον. Ἡ συνήθεια κατὰ τοῦτο διαφέρει ἀπὸ τὸν νόμον, ὅτι διὰ τῆς μακρᾶς υπάρξεώς της ἐκφράζει ἄμεσον ἀνάγκην, ἐνῶ ἡ σκέψις μας δύναται νὰ προσθήσῃ ἢ ν' ἀφαιρέσῃ. Διαφέρει, ὅταν συλλαμβάνωμεν τὸ τμήμα τοῦτο εἰς τὸν σύνδεσμόν του μὲ τὸν πολιτισμὸν καὶ τὸ πνεῦμα ὁλοκλήρου ἐποχῆς. Τότε ἔχομεν πραγματικὸν κριτήριον συγκρίσεως. Αἱ δικαιολογοῦσαι ἢ ἀποδοκιμάζουσαι σκέψεις εἶναι ὁμῶς μάταιαι· διότι εἶναι ἀπομεμονωμέναι, καὶ τώρα πρῶτον τὰς προτάττομεν, καθὼς μᾶς ἦλθον εἰς τὸν νοῦν, ὑποβάλλοντες τὸ ἔθιμον εἰς γνώμονα αὐθαϊρετον καὶ ξένον κατὰ τὰς περὶ ἠθικῆς ἢ ἀνθρωπίνης καὶ κοινωνικῆς σκοπιμότητος ἰδέας μας.

46. Ἀρνητικῶς συλλαμβανομένη ἡ ἀξίωσις τῆς δικαιολογήσεως συνταυτίζεται μὲ τὴν προηγουμένην, καὶ εἶναι ὅτι τὰ ἔθιμα δὲν πρέπει νὰ προσβάλλουν τὰ ἥθη. Δὲν διαφέρει τότε ἀπ' ἐκεῖνο, τὸ

ὅποῖον εἶπομεν, ὅτι αἱ πράξεις πρέπει νὰ συνοδεύωνται μὲ τὴν συνείδησιν τοῦ δικαίου καὶ νὰ εἶναι παρ' αὐτῆς ὑπογορευμέναι (*necessitatis opinio*) (1).

47. Εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν δίκαιον καὶ εἰς τὸν Ἀρμενόπουλον γίνεται λόγος περὶ πλάνης κατὰ τὰ ἔθιμα, χωρὶς νὰ ἐξηγητῇται εἰς τί συνίσταται. Πῶς δύναται νὰ λάβῃ χώραν πλάνη ἐπὶ τῆς συνηθείας, ἣτις ἐκφράζει τὴν ἀνάγκην τῆς ζωῆς, εἶναι ἀκατανόητον. Τὸ ἄτομον ἀπατάται, ἀλλ' αἱ κοινωνικαὶ ἀνάγκαι εἶναι ἄμεστοι. Οὐδεμία ἀπάτη δύναται νὰ τὰς μορφώσῃ. Ἐὰ ἔθνη ὁλόκληρα δὲν σφάλλουν, διότι ἐκτυλίσσουν τὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια ἐμπεριέχουν. Οἱ Ῥωμαῖοι ἐνόουν ὅμως ἄλλο· ἐπειδὴ, κατ' αὐτοὺς, ἡ συνήθεια ἤρχετο κατόπιν τοῦ νόμου, ἡδύνατο εὐκόλως νὰ εἶναι παρεξήγησις του. Ἡ ἀπὸ ἄγνοιαν τῆς ὑπάρξεως νόμου τινός, τὸ ὅποῖον ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων ἦτο πολὺ ἐνδεχόμενον, ἢ κακῶς συλλαμβάνοντες τὴν ἐννοίαν του, ἠκολούθουν οἱ δικασταὶ ἄλλην τάξιν. Εἶδομεν πόσον εἰς τὰς πηγὰς μας συγχέεται ἡ συνήθεια μὲ τὴν νομολογίαν. Ἡ πλάνη ἀναφέρεται λοιπὸν εἰς τὸν νόμον, ὡς προηγούμενον, καὶ τότε εἶχον δίκαιον νὰ τὴν ἀποδοκιμάζουν. Καθ' ἡμᾶς ὅμως προηγεῖται τοῦ νόμου τὸ ἔθιμον καὶ ἐσχηματίσθη ἀνεξαρτήτως, ὥστε ἐκείνο, τὸ ὅποῖον οἱ Ῥωμαῖοι λέγουν κατὰ πλάνην κρατήσαν (*errore obtentum*) δι' ἡμᾶς, ὅτε πλέον τὸ ἔθιμον δὲν δύναται ν' ἀναφέρηται τοιουτοτρόπως εἰς τὸν νόμον, δὲν ἔχει ἐννοίαν.

48. Τοιαῦτα εἶναι τὰ τρία συστατικὰ τῶν ἐθίμων, τουτέστι 1) συγκεκριμέναι πράξεις· 2) πολυχρόνιος καὶ ἀδιάκτος σειρὰ αὐτῶν· καὶ 3) αἰσθημα ἀνάγκης δικαίου, τὸ ὅποῖον οἶδε εἰς τὰς συνεχεῖς πράξεις τὸ κῦρὸς των. Τὰ δύο πρῶτα πρέπει ν' ἀποδεικνύωνται ὡς ἐξωτερικῶς ὑπάρχοντα, ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὴν γνῶσιν τοῦ δικαστοῦ· τὸ τρίτον εἶναι ἔργον του νὰ κατανεύσῃ.

Ἐν τούτοις τὰ ἔθιμα δὲν ἰσχύουν πρὸς ἀκύρωσιν ῥητῆς συμφωνίας L. 6 C. de pactis (2, 3), B. XI. 1 § 67. Κατὰ τοῦτο διαφέρουν τὰ ἔθιμα ἀπὸ τὸν νόμον, ὅτι οὗτος ἐξουσιάζει κυριαρχικῶς καὶ

(1) Ἴδε ἀπορ. Ἀρ. Π. ὑπ' ἀριθ. 230 ἀπὸ 5 Δεκεμβρίου 1838 καὶ Νεαρὰ 134, κεφ. 1. Εἶναι περιττὸν νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς δημοσιότητος, τὴν ὅποιαν τινὲς ἀπαίουσιν. Ὅταν συναπαντῶνται οἱ μνημονευθέντες χαρακτῆρες, ὑπάρχει καὶ δημοσιότης, οὔτε ἀποτελεῖ ἰδιαιτέρὸν τι.

δύναται ἐπιτακτικῶς νὰ ρυθμίσῃ τὴν κοινωνίαν, ἐνῷ τὰ ἔθιμα εἶναι σιωπηλὴ συναίνεσις, ἣτις ἐξ ἐναντίας ῥητῶς ἐκπεφρασμένης θελήσεως δύναται ν' ἀνατραπῇ.

49. Ἀφοῦ ἐδόθη ἡ ἀπόδειξις εἰς τὸν δικαστὴν καὶ μετεβιβάσθῃ εἰς τὴν ἀπόφασίν του, ἐρωτᾶται, ἂν ὁ δικαστὴς ἔχῃ ἀνάγκην, ἐκ δευτέρου προκειμένου τοῦ αὐτοῦ ζητήματος, ἐξ ἀρχῆς ν' ἀποκτήσῃ τὰ αὐτὰ μέσα τῆς βεβαιώσεως. Ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν διεξήχθη ἡ ἀπόδειξις, θέλομεν ἐννοήσῃ καὶ τὴν ἔκτασιν τῆς ἰσχύος τῆς. Ἡ ἀπόδειξις διεξήχθη ἀπὸ τοὺς διαδίκους κατὰ τὴν ἐπιμέλειάν των, κατὰ τὴν ἐπιτηδεύτητά των ν' ἀνεύρουν τὰ ἔχνη τῶν προγενεστέρων συμβεβηκότων, καὶ εἰς αὐτὰ ὅλα ἐμπεριέχεται τι τυχαῖον. Τοῦτο τὸ τυχαῖον ὅμως δὲν δύναται νὰ ἐκταθῇ πέραν τῶν διαδίκων καὶ νὰ ἐμποδίσῃ ἀκριβεστέραν ἐρευναν· ἄλλως, ὅταν αἱ ἀποφάσεις πολλαπλασιάζωνται. Διὰ τοῦ ἀριθμοῦ των ὑπάρχουν ὅλα τὰ συστατικά τοῦ ἐθίμου, καθ' ὅσον ὁμοῦ σχηματίζουν συγκεκριμένα συμβεβηκότα, πολυχρόνιον καὶ ἀδιάκοπον σειράν, καὶ ἐπὶ τέλους συνείδησιν τοῦ δικαίου. Ἀλλὰ καὶ ἄνευ τούτου ἡ συμφωνία τοῦ ἀποτελέσματος ἀφαιρεῖ τὸ τυχαῖον τῆς ἀποδείξεως. Διὰ τοῦτο ὁ νόμος τῆς 23 Φεβρουαρίου 1835 δίδει ἰσχύν, εἰς τὰ ἔθιμα, ὅσα πολυχρόνιος καὶ ἀδιάκοπος συνήθεια, ἢ δικαστικαὶ ἀποφάσεις καθιέρωσαν. Ὁ διαζευκτικὸς σύνδεσμος δίδει εἰς τὰς ἀποφάσεις ἀνεξάρτητον τῆς ἀποδείξεως ἰσχύν. Ὡς πρὸς τὴν ἀπόδειξιν τῆς συνήθειας δὲν ἐφαρμόζεται ἐπομένως ἡ περὶ νομολογίας ἀρχή, ὅτι αἱ ἀποφάσεις σχηματίζουν μόνον παράδειγμα, διότι ἐδῶ τὰ παραδείγματα ἔχουν ἄλλην ἀξίαν, καὶ εἶναι ὅτι εἰς ταῦτα συνίσταται τὸ δίκαιον. Πόσαι ἀποφάσεις ἀπαιτοῦνται διὰ νὰ καθιερώσουν τὸ ἔθιμον, βεβαίως δὲν δύναται νὰ ὁρισθῇ, διότι δὲν συνίσταται εἰς ὠρισμένον ποσὸν παραδειγμάτων ἡ συνήθεια, ἀλλ' εἰς τὴν σταθερότητα τῆς ἐπαναλήψεως. Ἐξαρτᾶται ἐπομένως ἀπὸ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ δικαστοῦ, ἂν ἡ γενομένη ἤδη πεῖρα μεταδίδῃ εἰς αὐτὸν τὴν τοιαύτην συνείδησιν.

50. Τὰ ἔθιμα ἐν τούτοις δύναται, ὅταν γενικῶς τὸ ἔθνος συναίσθνηται τὴν ἀνάγκην, νὰ τὰ προσδιορίσῃ, νὰ συναχθοῦν ἐφάπαξ, καὶ τοιοῦτοτρόπως ν' ἀποκτήσουν ὅλα τὰ πλεονεκτήματα τοῦ γραπτοῦ νόμου. Ἀπὸ τὰ μέσα τῆς πρὸς τοῦτο ἐρεῦνης ἐξαρτᾶται ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐπιχειρήσεως, καθὼς προσέτι ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν

σταθερότητα, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησαν αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις. Οἱ Γάλλοι ὀνομάζουν τότε τὰ ἔθιμα *coutumes*, διακρίνοντας αὐτὰ ἀπὸ τὰς ἀγράφους συνηθείας *usages* ⁽¹⁾. Τὴν διάκρισιν ταύτην ἐγέννησαν αἱ συλλογαὶ τῶν διαφορῶν ἐθίμων, συνταχθεῖσαι ὑπὸ τὸ βασιλικὸν κύρος (*lettres patentes*), καὶ μὲ τὴν συγκατάθεσιν τῶν τάξεων ἀπὸ τῆς ἐποχῆς Καρόλου τοῦ Ζ' (1452) μέχρι Καρόλου Θ' (1586) ⁽²⁾. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἦτο τοῦτο ἀδύνατον· διότι τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον δὲν ἦτο κύριον τοῦ ἑαυτοῦ του, ὥστε ν' ἀκολουθήσῃ ἀνεμποδίστως τὴν ἰδίαν του μόρφωσιν. Διὰ τῆς γενναίας του ἀποφάσεως ἀνακύπτων τὸ ἔθνος ἀπὸ τὸν βαρὺν ζυγὸν δὲν ἠδύνατο νὰ προσφέρῃ ὅμολήν καὶ συνδεδεμένην σειρὰν σχέσεων τοιοιτοτρόπως, ὥστε νὰ εἶναι πρόχειρος καὶ εὐαπόκτητος ἡ ἀντίληψις.

Μὲ ὥρμιον σκέψιν σταθμίσασα ἡ νομοθετικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ 1835 τὰς δυσκολίας ταύτας, ἐγνωμοδότησε τὴν παραδοχὴν τοῦ προεκτεθέντος συστήματος, καὶ ἠμπόδισε τὴν συλλογὴν τῶν ἐθίμων διὰ τῆς διοικητικῆς ὁδοῦ, ἥτις δὲν προσέφερεν ἐγγυήσεις περὶ τῆς ἀκριβείας τῆς. Ἐν τούτοις ἡ συλλογὴ, ἥτις ἐνηργήθη διοικητικῶς παρὰ τοῦ Κ. Μάουρερ, θέλει εἶναι πάντοτε χρήσιμος διὰ νὰ παρακινήσῃ ἀκριβοτέραν ἐρευναν, καὶ ἔνεκα τούτου πολὺ ἀναγκαία ἡ ἐκδόσις αὐτῆς. Ἔως τώρα πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι δὲν ἀπεκτήθη μέγας καρπός, ἀλλὰ καὶ ὁ χρόνος ἀφ' ὅτου τὰ ἔθιμα ἤρχισαν ν' ἀποδεικνύωνται εἰς τὰ δικαστήρια, εἶναι τόσον μικρός, ὥστε δὲν δυνάμεθα ν' ἀποφασίσωμεν.

51. Ἀφοῦ τὰ ἔθιμα, ὡς ἀποτελοῦντα τὸν ἀναγκαῖον τρόπον τῆς κοινωνικῆς μας ζωῆς σύμφωνον μὲ αὐτήν, ἀνεγνωρίσθησαν ὑπερισχύοντα τῆς νομοθεσίας, ἥτις ὡς ξένη εἰσέχθη, ἐρωτᾶται, ἂν καὶ μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς δύνανται νὰ σχηματισθοῦν νέα ἔθιμα. Τοῦτο τὸ ζήτημα ἐξαρτᾶται πάντοτε ἀπὸ τὸν δικαστικὸν ὀργανισμόν. Ὅταν τὰ δικαστήρια εἶναι αὐστηρῶς ὑποτεταγμένα εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου, ποτὲ ἐναντία τῶν νόμων ἔθιμα δὲν θέλουν σχηματισθῆ. Ἡ

[⁽¹⁾] Toullier I. p. 126. Εἰς τὴν Γαλλίαν πρὶν γραφῶσιν ἀπεδεικνύοντο τὰ ἔθιμα par turbes. Οἱ Γερμανοὶ τὰ γραπτὰ ἔθιμα ὀνομάζουν Weisthümer.

[⁽²⁾] Ἡ συλλογὴ τῶν τοπικῶν ἐθίμων ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ ταῦτα Klunzath, *Études sur les coutumes*, Paris 1837.

δοθεῖσα εἰς τὸν Ἄρειον Πάγον ἐπαγρύπνησις εἰς τὴν τήρησιν τῶν νόμων ἀποκλείει ἀπολύτως πᾶσαν παρέγκλισιν. Πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰς τὰς σχέσεις τοῦ αὐτοῦ εἶδους συνεφώνησαν μεταξὺ τῶν ὅλοι νὰ μὴ προστρέχουν εἰς τὰ δικαστήρια διὰ νὰ γεννηθῇ ἔθιμον. Μὲ τὴν ἀκριβῆ ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου, καθὼς τὴν ἐννοοῦμεν σήμερον, δὲν συμβιβάζεται ἐπομένως ἡ σχηματисις ἐθίμων, διότι ἡ κοινωνία δὲν εἶναι πλέον ἀφειμένη εἰς τὸ τυχαῖον καὶ αὐτόματον.

52. Ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴν νέων ἐθίμων διαφέρει ὅμως, καθὼς ἐδείξαμεν, ἡ ἀχρηστία. Βεβαίως ὁ δικαστὴς δὲν πρέπει νὰ τίθεται ὑπὲρ ἄνω τοῦ νόμου, ἀλλ' ἂν ἐφηρμόσθῃ ἢ ὄχι νόμος τις κατὰ μακρὸν χρόνον, αὐτὸς κυρίως δύναται νὰ γνωρίζῃ, καθ' ὅσον τοῦτο εἶναι τὸ ἔργον του. Ὁ Ἄρειος Πάγος ἔκαμεν ἤδη χρῆσιν αὐτῆς τῆς ἀρχῆς (ἀπόφ. 303, ἔτους 1839), ὥς ὅτι κατὰλλήλως, προκειμένου λόγου περὶ τόκου τῆς ἀποδιδομένης χρηματικῆς προικὸς ('Αρμ. βιβ. Δ'. τίτ. η' § 46).

Ὅτι τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου ἔπεσεν εἰς ἀχρηστίαν, ἤθελεν εἶναι λόγος ἀποχρῶν, ἂν δὲν ἀνενεοῦτο διὰ μεταγενεστέρως εἰσαγωγῆς. Ἄλλως ἔπρεπε νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐκ τοῦ Ἀρμενοπούλου τόσα μόνον ἰσχύουν, ὅσα πρὸ τοῦ 1835 ἢ πρὸ τοῦ Κυβερνήτου ἦσαν ἐν χρήσει, καὶ τότε ἠθέλομεν ἔχει μόνον ἔθιμα καὶ ὄχι ῥωμαϊκὸν δίκαιον. Τὴν ἀχρηστίαν ἠδύνατο ἐπομένως νὰ ἐξαγάγῃ ὁ δικαστὴς μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ 1835, ἂν διὰ μακροῦ χρόνου, καὶ τοι παρουσιασθεῖσων περιπτώσεων, ἀνεῖς δὲν ἐπεκαλέσθῃ νόμον τινά, ὥστε μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν του ἐπεκράτησεν ἡ ἀχρηστία καὶ ὄχι πρὸ αὐτῆς. Τὰ προγενέστερα ἔθιμα εἶναι ἐπικρατέστερα τοῦ Ἀρμενοπούλου καὶ ὄχι ἡ προγενέστερα τοῦ ἀχρηστία, ἔνεκα τῆς ὁποίας τρεῖς ἐνομοθετήθη ἐκ νέου ἡ ἰσχὺς του, ἢ ἔπρεπε τότε νὰ ἐφαρμόζωμεν σήμερον τὸν Ἀρμενόπουλον, ὅπως ἄλλοτε τὸν ἐφήρμοζον οἱ ἐπίσκοποι. Τί ἤθελε γίνεαι, κατὰ τὸ σύστημα τοῦ ἀνωτάτου δικαστηρίου, τὸ βελλεϊάνειον, τὸ μακεδονιανὸν δόγμα κτλ., τὰ ὅποια σήμερον καθ' ἡμέραν ἐφαρμόζονται ;

53. Ἄν δὲν εἴμεθα σύμφωνοι μὲ τὴν μνησθεῖσαν ἀπόφασιν, ὅτι ἡ διάταξις τοῦ Ἀρμενοπούλου, τὴν ὁποίαν ἐπεκαλεῖτο ὁ ἀναίρεσιών,

εἶχε πέσει εἰς ἀχρηστίαν ⁽¹⁾, συμφωνοῦμεν ὁμῶς εἰς τὸ ὅτι ἡ ἀχρηστία καὶ ἐξ ἐπαγγέλματος δύναται παρὰ τοῦ δικαστηρίου αὐτοῦ νὰ ἐφαρμοσθῇ.

Ὡς πρὸς τὰ ἔθιμα ἐξεφράσθη ἤδη τὸ ἀκυρωτικόν μας, ὅτι δὲν προτείνονται ἐξ ἐπαγγέλματος, οὔτε πρώτην φοράν ἐνώπιον τοῦ Ἀρ. Πάγου. Εἰς τὴν ἀπόφασίν του ὑπ' ἀριθ. 193, ἔτους 1838, λέγει· α' Ἐπειδὴ, κατὰ τὸ 245 ἄρθρον ἀρ. 3 τῆς πολιτικῆς δικονομίας, τὰ »ἔθιμα εἶναι ἀντικείμενα τῆς ἀποδείξεως, καὶ ὀφείλουν ὄχι μόνον νὰ »προτείνωνται, ἀλλὰ καὶ ν' ἀποδεικνύωνται ἐνώπιον τοῦ περὶ τῆς »ουσίας διακάζοντος δικαστηρίου κτλ.»

Καὶ τῷ ὄντι ἀναφορικῶς εἰς τὰ ἔθιμα τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι τὸ ὑγιέστερον σύστημα. Πῶς δύναται τὸ δικαστήριον ἐξ ἐπαγγέλματος νὰ ἐφαρμόσῃ ἔθιμον ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ διαδίκου, ὥστε νὰ πολεμήσῃ τὴν παραδοχὴν του; Ἄν ὁ κ. Σαβινὸς τὸ δυσχυρίζηται ⁽²⁾, εἶναι ἐξ αἰτίας τῆς ὅλης θεωρίας του, ἰδίως περὶ ἀποδείξεως, τὴν ὁποίαν ἀνεπτύξαμεν, καὶ ἥτις ἀντιβαίνει ἐκ διαμέτρου εἰς τὴν δικονομίαν μας. Τὸ ἔθιμον, καθὼς καὶ κάθε διάταξις τοῦ νόμου, εἶναι ἰδιαίτερα βοήθεια, τὴν ὁποίαν ὁ διάδικος πρέπει νὰ ἐπικαλεσθῇ διὰ νὰ ἀπολαύσῃ. Καθὼς ἐξ ἐπαγγέλματος δὲν ἐφαρμόζεται μακεδονιανὸν δόγμα, οὕτω καὶ τὸ ἔθιμον, μάλιστα ὅταν, καθὼς εἰς ἡμᾶς, ὁ γραπτὸς νόμος εἶναι τὸ κοινὸν δίκαιον καὶ τὸ ἔθιμον ἡ εἰδικὴ ἐξαίρεσις. Ἄς λάβωμεν παράδειγμα τὰς προικισθείσας θυγατέρας, αἵτινες, κατὰ τινὰ ἔθιμα, δὲν ἔχουν δικαίωμα κληρονομίας. Δύναται ὁ δικαστὴς νὰ τὰς ἀποκλείσῃ ἐξ ἐπαγγέλματος ἐπὶ οἴκης, καθ' ἣν φιλονικεῖται, π. χ. ἡ πολιτικὴ κατάστασις αὐτῶν, καὶ τοι ἐπὶ σκοπῷ νὰ μὴ προσκληθοῦν εἰς τὴν κληρονομίαν; Ἡδύναντο πολὺ νομίμως οἱ ἐναντιούμενοι κληρονόμοι νὰ παραιτηθοῦν, εἰάν ἐβεβαιούτο ἡ πολιτικὴ κατάστασις· ὅπου ὁμῶς ὑπάρχει δικαίωμα παραιτήσεως, τὸ δικαστήριον δὲν δύναται νὰ ἐνεργήσῃ ἐξ ἐπαγγέλματος.

54. Ἄλλως, ὅταν πρόκειται περὶ ἀχρηστίας. Ἡ ἀχρηστία ἐνεργεῖ ὅπως ἡ κατάργησις τοῦ νόμου (abrogatio) καὶ κανεὶς δὲν δύνα-

(1) Διαφέρει πολὺ, ἂν ἰσχύουν σήμερον περὶ τόκων ἄλλα ἔθιμα, καταργοῦντα τὸν Ἀρμενόπουλον.

(2) Σύστημα I. σελ. 190.

ται νὰ ἐπικαλεσθῇ τὸν νόμον, ὅστις κατηργήθη καὶ δὲν εἶναι πλέον ἐν ἰσχύϊ. Δὲν δύναται ὅμως, καθὼς ὁ Ἄρειος Πάγος ἠκολούθησε, νὰ στηριχθῇ τὸ δικαστήριον εἰς τὸ πασίγνωστον. Εἶναι παρὰ πολὺ ῥητὴ ἡ δικονομία μας, ὅτι διὰ τῆς ἀντιρρήσεως παύει τὸ πασίγνωστον (4). Ἡ γυνῶσις ἐνταῦθα προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀνατεθειμένην εἰς τὸν δικαστὴν διαχείρισιν τῆς δικαιοσύνης καὶ ἐφαρμογὴν τῶν νόμων. Διὰ τῆς δημοσιεύσεως τῶν ἀποφάσεών των, ἐντὸς τῶν ὑποίων δὲν γίνεται ποτὲ λόγος περὶ διατάξεώς τινος, προκύπτει ἡ ἀχρηστία, περὶ τῆς ὑποίας βεβαίως μάρτυρες ὀλίγας δύνανται νὰ δώσουν πληροφορίας.

55. Ἐντελῶς ἔπαυσαν τὰ ἔθιμα, καθὼς καὶ ἡ ἀχρηστία νὰ εἶναι ἐνδεχόμενα κατόπιν νόμων, οἵτινες ἐκ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ἐσχηματίσθησαν, ὅταν ἡ δικαστικὴ διαχείρισις, καθὼς εἵπομεν, ἔχη ἐντὸς ἑαυτῆς περιφρουροῦσαν τὴν ἐνέργειαν τῶν νόμων ἀρχὴν καὶ ἐντυπώουσαν ἀδιακόπως τὴν ἰσχύϊ καὶ τὴν σημασίαν των.

Οἱ ρωμαῖκοὶ νόμοι, ἂν καὶ ἐσχάτως ἐνομοθετήθη ἡ εἰσαγωγή των, περιέχουν ἀρχαῖα στοιχεῖα καὶ ὡς ἀρχαῖα ὑπόκεινται εἰς τὴν ἀχρηστίαν (διαφέρει ἂν δύνανται νὰ σχηματισθῶν νέα ἔθιμα ἐναντίον των). Ἡ σημερινὴ κοινωνία τὰ ἀπωθεῖ καὶ οὔτε μνεῖαν περὶ αὐτῶν κάμνει. Ποῖος θέλει ἐπικαλεσθῇ ὅμως τοιοῦτόν τι ἐναντίον τοῦ νόμου περὶ ὑποθηκῶν, ἢ ἐκείνου περὶ ἐνεχύρων; — Ἡ καθημερινὴ ὁμοιόμορφος ἐφαρμογὴ των δὲν ἐπιδέχεται τροποποιήσιν. Τὸ μόνον μέσον τῆς καταργήσεως τῶν νόμων, οἵτινες εἶναι προῖον τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας, εἶναι πάλιν ὁ νόμος, καθ' ὅσον ἀνώτερον αὐτοῦ ὄργανον, κατὰ τὸν ἐντελῆ τῆς κοινωνίας διοργανισμόν, δὲν δύναται νὰ δοθῇ, ἐνῶ τὸ ἀρχαῖον δίκαιον, μολονότι φέρει νέον κύρος, δὲν συμπερίζεται τὴν αὐτὴν ἀξίαν καὶ κατὰ τὸ ἐμπεριεχόμενόν του.

Ἐκ τούτου δὲν κινδυνεύουν τὰ ἔθνη νὰ παραγνωρίσουν τὰς νέας ἀνάγκας των, ἢ νὰ στενοχωρήσουν τὴν ἀνάπτυξιν των. Σήμερον ἡ ἐπιστήμη φωτίζει τὴν κατανόησίν των καὶ ὅχι ἡ κοπιαστικῶς καὶ ἀτάκτως κινουμένη φυσικὴ ῥοπή. Ἡ γενικὴ συνείδησις ἐξηγεῖται εἰς τὸν ἑαυτὸν της, πληροφορεῖται περὶ τῆς ἀληθείας της καὶ ἡ νομοθε-

(4) Τὴν ἀληθῆ ἀρχὴν περὶ τοῦ πασιδῆλου εὐρίσκωμεν εἰς ἄλλην ἐναντίαν ἀπόφασιν ὑπ' ἀριθ. 163, ἔτους 1838, σύμφωναν μὲ τὸ ἄρθρον 246 τῆς πολιτικῆς δικονομίας.

τική ἐνέργεια μεταβιβάζει τὰ ποτελέσματα εἰς τὴν κοινωνίαν, τὰ ὑποῖα ἡ συζήτησις καὶ ὁ ἔλεγχος ἐδοκίμασαν.

Δὲν ἀπώλεσθη ἐπομένως ἡ πρωτότυπος πηγὴ τοῦ δικαίου, ἀλλ' ἀντικατεστάθη δι' ἄλλης γνησιωτέρας.

ΠΕΡΙ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ*

1. Τὸ πρόσωπον εὐρίσκεται ἐκάστοτε εἰς ὠρισμένον τόπον, ἀλλὰ δὲν εἶναι εἰς τοῦτον προσκεκολλημένον. Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀπαιτεῖ, κατ' ἀρέσκειαν, νὰ μεταφέρηται ὅπου θέλει. Ὅσον εἶναι ἐλεύθερον εἰς τὸ νὰ μεταφέρηται, τόσον ἡ παρουσία τοῦ γίνεται ἀναγκαία, ὥσάν τις προσκαλεῖται ἐνώπιον τοῦ νόμου, τουτέστιν ἐνάγεται. Ποῦ θέλει εἶναι τότε παρῶν;

Διὰ τῆς διαρκoῦς διαμονῆς εἰς ὠρισμένον τόπον γεννᾶται ἰδιαίτερος σύνδεσμος κατ' αὐτοῦ, προσκολλᾶται τὸ ἄτομον μὲ ὅλην τὴν ἐνέργειάν του, καὶ σχηματίζονται οἱ ἀναρίθμητοι μῖτοι, διὰ τῶν ὁποίων συνέχεται ἡ ὑπαρξίς μας μὲ τὴν καθημερινὴν ζωὴν. Ὅστις ἤθελε μᾶς ἀποσπάσει ἐκ τοῦ τοιούτου συνδέσμου, ἐνῶ πανταχοῦ ἐξ ἴσου διανέμεται ἡ δικαιοσύνη, ἤθελεν ἐνεργήσῃ βίαν. Ἀλλὰ προτοῦ νὰ δύναται τις νὰ ἐπικαλεσθῇ ὑπὲρ ἑαυτοῦ δικαίωμα κεκτημένον, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ πραγματικὴ κατὰστασις, καὶ ὅχι ἀπλῇ βεβαίωσις. Ἡ σταθερὰ προσκόλλησις πρὸς τόπον τινά, — τὸν ὁποῖον τότε ὀνομάζομεν Κατοικίαν — γεννᾷ λοιπὸν τὸ ἴδιον τοῦτο δικαίωμα νὰ μὴ δύναται τις νὰ ἐναχθῇ ἀλλαχοῦ, ἐὰν δὲν ὑπάρχουν ἰδιαίτεροι λόγοι, δικαιολογοῦντες τὴν ἐξαίρεσιν.

Ἐδῶ θέλομεν πραγματευθῇ μόνον πῶς προσδιορίζεται ἡ κατοικία τουτέστι πῶς ἀποκτᾶται, ἀποβάλλεται καὶ μεταβάλλεται.

2. Ἐν γένει, ἕκαστος εἶναι κύριος νὰ ἐκλέξῃ ὅπου θέλει τὸν τόπον τῆς κατοικίας του, ἀλλὰ πρόσωπά τινε, ἐνεκα τῆς ἰδίας των σχέσεως καὶ τῆς ἐξαρτήσεώς των, ἔχουν ὠρισμένην κατοικίαν, τὴν ὁποίαν ἐξ οἰκείας βουλήσεως δὲν δύνανται νὰ μεταλλάξουν.

* Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ «Εὐρητηρίῳ Θέμιδος» τόμ. Θ' σελ. 14 (1852).

Οὕτω διαιρεῖται ἡ κατοικία εἰς ἐκουσίαν (*domicilium voluntarium—domicile réel*) καὶ ἀναγκαίαν (*dom. necessarium—dom. légal*).

3. Α'. *Κατοικία ἐκουσία*. Διὰ τὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τινὰ ζητήματα, τὰ ὅποια σήμερον ἀναφύονται ἐπὶ τῆς κατοικίας, καὶ εἶναι λοξαὶ ἐπηγήσεις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Δικαίου, μᾶς γίνεται ἀναγκαία ἡ ἱστορικὴ ἐπιθεώρησις αὐτοῦ ἀπὸ ἑποψιν πλέον ἐκτεταμένην ἐκείνης τοῦ θέματός μας, τουτέστιν ἀπὸ τὴν ἑποψιν τῆς ἀρμοδιότητος.

4. Οἱ Ῥωμαῖοι παρεδέχοντο διττὴν ἀρμοδιότητα, τὴν τῆς καταγωγῆς (*forum originis*) καὶ τὴν τῆς κατοικίας (*forum domicilii*). Σήμερον δισχυρίζονται κατοικίαν καταγωγῆς, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἀξιοπαρατήρητος ἡ σχέσις τῶν δύο τούτων ἐννοιῶν. Ἡ πολιτικὴ κατάσταση τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Κράτους μᾶς ἐξηγεῖ τὸ πᾶν.

Ἡ πόλις τῆς Ῥώμης κατέκτησε τὰς ἄλλας τότε γνωστὰς πόλεις. Ἐξ ἐνὸς μέρους ἦσαν λοιπὸν οἱ πολῖται τῆς Ῥώμης, ἐξ ἄλλου τῶν κατακτηθεισῶν πόλεων, αἵτινες εἶχον ἰδίαν διοίκησιν (*municipia*). Οὐδεὶς ἠδύνατο αὐθαίρετως νὰ συντρίψῃ τὰ δεσμὰ μὲ τὴν πόλιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκε. Πρῶτον ἡ Ῥώμη ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ κοινὴ πατρίς ὅλων τῶν πολιτῶν, οἵτινες ἢ ἐκ τῆς Ῥώμης κατήγοντο, ἢ μετέσχον Ἰσοπολιτείας, *Communis patria omnium civium*. Διὰ τοῦτο, ὅστις ἦτο Ῥωμαῖος, ἠδύνατο νὰ ἐναχθῇ εἰς τὴν Ῥώμην, ἐὰν κατὰ περίστασιν αὐτοῦ εὕρισκετο, ἢ εἶχε περιουσίαν. Εἶχον ὁμοίως τινὲς, καὶ ἰδίως ὅσοι ἤρχοντο διὰ δημόσιον ὑπηρεσίαν εἰς τὴν Ῥώμην, τὸ *jus revocandi dom.*, ἦτοι τὸ δικαίωμα νὰ μεταγάγουν τὴν δίκην εἰς τὴν κατοικίαν των.

Σχεδὸν εἰς τὴν αὐτὴν κατάστασιν εὕρισκοντο καὶ οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων (*Municipales*). Καταγωγὴ των ἐθεωρεῖτο ὅχι ὁ τόπος τῆς γεννήσεώς των, ἀλλὰ ἡ πόλις, τῆς ὁποίας οἱ γονεῖς των ἦσαν μέλη ὅτε ἐγεννήθησαν. Ἄλλως ἠδύνατό τις νὰ γίνῃ μέλος τῆς αὐτῆς πόλεως διὰ υἱοθεσίας (*adoptio*), χειραφείας (*manumissio*) ἢ συγκαταλέξεως (*allectio*).

Οἱ τοιοῦτοι ἦσαν λοιπὸν ὠσιδικοὶ τῶν πόλεων των, ἐκτὸς ὅτι, καθὼς καὶ οἱ Ῥωμαῖοι, κατὰ τὴν ἀρέσκειαν τοῦ ἐνάγοντος, ὤφειλον νὰ δεχθοῦν καὶ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ δικαστηρίου τῆς κατοικίας των (*incolatus*).

5. Σήμερον ἡλλαξεν ἐντελῶς ἡ σημασία τοῦ πολίτου. Ὁ πολίτης εἶναι πλέον μέλος τῆς πολιτείας ἰσονόμου καὶ πανταχοῦ ὁμοίας. Ἡ δημοτικὴ διαίρεσις εἶναι τοῦ δημοσίου δικαίου καὶ σχηματίζει δεσμὸν μόνον ὡς πρὸς τὰ δημόσια δικαιώματα καὶ καθήκοντα, χρησιμεύοντα πρὸς διανομὴν κατὰ τόπον τῆς διοικητικῆς λειτουργίας, ἥτις κατὰ πάντα τόπον εἶναι ἡ αὐτή, χωρὶς ν' ἀπορροφᾷ ἡλόκληρον τὸ ἄτομον, ἀπὸ τοῦ ὁποίου τὴν ἐκλογὴν ἐξαρτᾶται πῶς θέλει ν' ἀνήκῃ. Δημότης εἶναι αἶν' ἂν πράττῃ εὖ, » διότι ὅλοι οἱ ὄῃμοι εἶναι τῆς αὐτῆς πολιτείας, καὶ ἐπομένως εἰς τὸ συμφέρον ἐκάστου ἀνήκει ἡ ἐκλογὴ· διὰ τὴν πολιτείαν εἶναι τοῦτο ἐντελῶς ἀδιάφορον. Τοιοῦτοτρόπως ἐν γένει περὶ δικαιοδοσίας καταγωγῆς δὲν δύναται πλέον νὰ γίνῃ λόγος. Θέλομεν ἰδεῖ πῶς πλαγίως πάλιν εἰσήχθη.

Ἡ ἀληθὴς κατοικία ἀναντιρρήτως εἶναι ἐκείνη, ὅπου τις πραγματικῶς ἐγκατεστάθῃ μὲ σταθερὰν βούλησιν ἐκ τοῦ τόπου τούτου νὰ διευθύνῃ ὅλας τὰς ὑποθέσεις ὡς ἀπὸ κοινοῦ κέντρου, εἰς τρόπον, ὥστε μονίμως αὐτόθι ἐδρεύει καὶ ἐνδiciaται, ἂν καὶ προσωρινῶς ἀπέρχεται. Καθὼς λέγει ὁ αὐτοκράτωρ Διοκλητιανός, μὲ εὐγλωττον καὶ ἐμφατικὴν ἀκρίβειαν ὀρίζων τὸ πρᾶγμα, κατοικία εἶναι, ἐνθα ἔχει τις τὴν ἐστίαν του (larem) καὶ τὸ κεφάλαιον τῶν ὑποθέσεων καὶ τῆς περιουσίας, ὅθεν δὲν ἤθελεν ἀπέλθῃ ἀνευ ἀνάγκης, ἀποδημῶν δὲ φαίνεται ὅτι ὕδοιπορεῖ, καί, πάλιν ἐπανερχόμενος, φαίνεται ὅτι ἔπαυσε νὰ εἶναι ὕδοιπόρος.

Δύο στοιχεῖα ἀποτελοῦν τὴν κατοικίαν, ἐξ ἐνὸς μέρους (ἐξ ὑποκειμένου) ἡ πρόθεσις νὰ ζήσῃ τις εἰς ὠρισμένον τόπον, δεύτερον (ἐξ ἀντικειμένου) ἡ πραγματοποίησις τῆς προθέσεως ταύτης διὰ τῆς παρουσίας καὶ διὰ τῆς μεταβιβάσεως αὐτόθι ὅλων τῶν ὑποθέσεων.

6. Ἡ ἄμεσος συνέπεια τῆς ἀρχῆς ταύτης εἶναι, ὅτι ἡ ἀπλὴ διακρίξις δὲν ἀρκεῖ νὰ καταστήσῃ δικαίωμα κατοικίας, δυνάμενον νὰ προταθῇ κατὰ τρίτων, πρέπει νὰ ἐπακολουθήσῃ καὶ ἡ πραγματικὴ παρουσία· ὅστις ἔχει ἀκόμη πρόθεσιν, δὲν συνεδέθῃ ἔργῳ μὲ τὸν τόπον, ὅστις εἶναι ἀντικείμενον τῆς προθέσεώς του. Τὴν πρόθεσιν του ὁμως δύναται τις νὰ ἐκφράσῃ ἐγγραφόμενος εἰς τὸ δημοτικὸν βιβλίον· ἄλλως, ὡς ἐσωτερικὴ ἀπόφασις καὶ σιωπηλὴ, θέλει ἐξαχθῇ ἀπὸ τὰς ἐξωτερικὰς πράξεις, αἵτινες σχηματίζουν συνέχειαν μονίμου καὶ διαρκoῦς ἐγκαταστάσεως. Τὸ ἀποτέλεσμα, ὅταν εἶναι πλήρες, μαρ-

τυρεῖ περὶ τῆς αἰτίας του, καὶ ἐνταῦθα ἡ πραγματοποίησις εἶναι συνέπεια τῆς προθέσεως καὶ ἔλαβε χώραν δι' αὐτῆς. Ἡ ἐξωτερικὴ πραγματοποίησις ἐμπεριέχει λοιπὸν τὴν ἀπόφασιν· ἡ ἀπόφασις ὅμως μόνη, ἄνευ πραγματοποιήσεως, εἶναι ἀπλῆ ὄρεξις (*mouvement de volonté*).

Καὶ οἱ Ῥωμαῖοι λέγουν, ὅτι ἡ πρόθεσις δὲν εἶναι ἀνάγκη ῥητῶς νὰ διακηρύττῃται, ἀλλὰ τεκμαίρεται ἀπὸ τὴν συνέχειαν τῶν πράξεων τῆς σταθερᾶς διαμονῆς.

Τὸ νὰ ἔχῃ τις κτήματα εἰς τόπον τινὰ δὲν ἀποτελεῖ κατοικίαν, ἀν' ὃ ἴδιος δὲν ἐγκαθίσταται αὐτόθι καὶ ἐνδιαίτῃται. Ἐκ τοῦ ἐναντίου πάλιν δὲν ἀπαιτεῖται νὰ ἔχῃ ἰδιόκτητον οἰκίαν διὰ νὰ θεωρηθῇ κάτοικος τόπου τινός.

Ὁ περὶ δῆμων νόμος μας ἐπιτρέπει νὰ εἶναι τις ἄλλου κάτοικος καὶ ἄλλου δημότης. «Τὸ δικαίωμα τοῦ δημότου, λέγει, ἀποκτάται »διὰ τῆς κατὰ τὰς νομίμους διατάξεις γενομένης εἰς ἓνα δῆμον τε- »λείας ἀποκαταστάσεως (ἄρθρ. 9 § 1)» καὶ διατηρεῖται ἕως ὅτου ἀπολαύσῃ τις ἄλλου τοιοῦτο δικαίωμα. Ἀλλὰ, εἰν ἔχῃ τὴν συγ- »κατάθεσιν τοῦ δήμου του, δύναται καὶ ἄλλου συγχρόνως νὰ ἀπο- »κτήσῃ δικαίωμα δημότου (ἄρθρ. 10). Ἐκτὸς τούτου, διαφέρει τὸ νὰ εἶναι τις δημότης, ἀπὸ τοῦ νὰ ἐνεργῇ τὰ δημοτικὰ δικαιώματα. Χάριν τῶν τελευταίων μόνον ἀπαιτεῖται σταθερὰ διαμονὴ (ἄρθρ. 13). Ὅστις λοιπὸν ἀπαξ ἔγινε δημότης, δὲν ἀποβάλλει τὸ δικαίωμά του, διότι ἀποκατεστάθη ἄλλαχού. Ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν θέλησιν του νὰ γίνῃ μέλος τοῦ νέου δήμου τῆς ἀποκαταστάσεώς του, ἢ ὄχι, εἰν δὲν κατετάχῃ εἰς τὸν νέον τοῦτον δῆμον, εἶναι ὁ πάλαι δημότης, δυνάμει τῆς ἀρχῆς, ὅτι «τὸ ὅποιον ἀπέλαυσέ τις δημοτικὸν δι- »καίωμα διαρκεῖ ἕως οὗ ἀπολαύσῃ νέον εἰς ἄλλον δῆμον.»

Εἰς τὴν Γαλλίαν εἶναι τις δημότης καὶ ὅπου ἔχει συμφέροντα ἀ- »κινήτου ἰδιοκτησίας καὶ ἐνεγράφη εἰς κατάλογον (νόμ. Μαρτ. 1831)· ὥστε εἰς πολλοὺς δήμους συγχρόνως δύναται νὰ ἐξασκήσῃ τὸ δικαί- »ωμα τοῦ δημ. ἐκλέκτορος. Εἶναι γνωστὸν, ὅτι οἱ Γάλλοι διακρίνουν τὴν πραγματικὴν ἀπὸ τὴν πολιτικὴν κατοικίαν.

7. Εἰς πᾶσαν στιγμὴν δύναται τις νὰ μεταβάλῃ τὴν κατοικίαν του· οἱ Ῥωμαῖοι μάλιστα ἐθεώρουν τόσον ἀπεριόριστον τὴν ἐλευθερίαν τοῦ προσώπου κατὰ τοῦτο, ὥστε ἦτον ἄκυρος ἡ ἀίρεσις, καθ'

ἢ ἐξιδέτο κληροδοτήμα, ἐάν τις δὲν ᾔθελε μεταβάλλει τὴν κατοικίαν του *quum jus libertatis infringitur*. Ἀλλὰ γίνεται προβληματικὸν πότε ἔλαβε χώραν ἢ μεταβολὴ ὡς πρὸς τρίτους διὰ τὰ δύναταί τις, ἐπιστηριζόμενος εἰς αὐτήν, τὰ διαφυγῇ τὴν δικαιοδοσίαν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν μέχρι τοῦδε ὑπῆγετο.

8. Ἡ ἀπλὴ πρόθεσις ἢ διακήρυξις περὶ τῆς μεταβολῆς εἰς τοιαύτην περίπτωσιν δὲν ἀρκεῖ· πρέπει τὰ ἐξακολουθήσῃ καὶ ἡ πραγματοποίησις, ὥστε ἡ ὑπάρχουσα κατοικία διαρκεῖ ἕως οὗτο ἡ ἀπόφασις λάβῃ τὸ πέρας τῆς. Ἡ μεταβολὴ δύναται ἐν τούτοις τὰ ἐξαχθῇ καὶ ἄνευ προηγουμένης διακηρύξεως, ἐκ μόνων τῶν γεγενότων.

9. Δύσκολον εἶναι τὸ ζήτημα, ἂν πρέπη ν' ἀποκτηθῇ νέα κατοικία διὰ τὰ παύσῃ ἡ προϋπάρχουσα. Οἱ Γάλλοι εἶναι ὑπὲρ τῆς καταφατικῆς λύσεώς του, διότι ἀναχωροῦν ἀπὸ τὸ ἀξίωμα, ὅτι κανεὶς δὲν δύναται τὰ εἶναι χωρὶς κατοικίαν. Τί σημαίνει τὸ ἀξίωμα τοῦτο;

Τὸ δικαίωμα, τὸ ὁποῖον ἐπικαλεῖται τις, κατὰ συνέπειαν τῆς σχέσεώς του πρὸς ὠρισμένον τόπον, μεταβάλλεται εἰς ὑποχρέωσιν. Καὶ διατὶ τοῦτο; εἶναι δύσκολον τὰ δώσῃ τις τὸν λόγον. Ἄν ἐξετάσωμεν κατὰ τὸ Δημόσιον δίκαιον, εὐκόλως πληροφορούμεθα, ὅτι εἶναι ἐντελῶς ἀνωφελὲς ἡ ὑποχρέωσις τῆς κατοικίας. Καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐξάσκησιν τῶν δικαιωμάτων τοῦ πολίτου ὡς δημότου, ὡς ἐκλέκτορος κτλ. ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν κατοικίαν. Ἀλλὰ τότε ἡ κατοικία εἶναι δικαίωμα καὶ ὄχι ὑποχρέωσις, διότι κανεὶς δὲν θέλει καταναγκασθῇ τὰ λάβῃ μέρος εἰς ἐκλογὰς κτλ., οὔτε ὑπάρχουν μέσα τοιαύτης καταναγκάσεως. Καθ' ὅσον ἀφορᾷ ὅμως τὰ παθητικὰ δικαιώματα τοῦ πολίτου, καθὼς στρατολογίαν κτλ., ἡ κατοικία εἶναι ἀδιάφορος, διότι, καθὼς εἶδομεν, δὲν συμπέτει πάντοτε μὲ τὸν ὄμιον, καὶ ὅστις δὲν ἔπαυσεν ἀπὸ τοῦ τὰ εἶναι δημότης, ὅπου καὶ ἂν εὐρίσκηται ἐντὸς τοῦ κράτους, θέλει καθυποβληθῇ εἰς τὰς ὑποχρεώσεις του. (Εἰς τὴν Γαλλίαν μόνον ὁ περὶ ἐθνοφυλακῆς νόμος ἀποβλέπει εἰς τὴν κατοικίαν, ὁ στρατολογικὸς νόμος εἶναι ἐντελῶς ἀνεξάρτητος). Ἄς μὴν ἀπαρέσῃ λοιπὸν ποσῶς ἡ ἔποψις τοῦ Δημοσίου Δικαίου τὴν κρίσιν μας, ὥστε, χάριν αὐτοῦ, ν' ἀπαιτήσωμεν ἀπὸ τὸ Πολιτικὸν Δίκαιον, τὸ ὁποῖον δύναται τὰ μὴ εἶναι σύμφωνον μὲ τὰς ἀρχὰς του περὶ ἀτομικῆς ἐλευθερίας, αἵτινες ἀποτελοῦν τὴν βάσιν του.

10. Τί θέλει συμβῇ λοιπὸν κατὰ τὸ Πολιτικὸν Δίκαιον, ἂν ἐξ-

ακολουθῇ τις νὰ ἔχῃ τὴν κατοικίαν του ἐκεῖ, ὅθεν πρὸ πολλοῦ ἀνεχώρησε καὶ ἀπὲσπάρθη, διότι δὲν ἀπέκτησε νέαν ; Ἀντὶ πραγματικῆς κατοικίας θέλομεν ἔχει ἰδανικὴν, ἀντὶ τοῦ στοιχείου τῆς ἐγκαταστάσεως καὶ περιουσίας θέλομεν ἔχει πρόληψιν, καὶ ἡ κατοικία δὲν θέλει εἶναι τὸ εὐεργέτημα, τὸ ὁποῖον προέρχεται ἀπὸ τὰς τοπικὰς σχέσεις, καὶ πρὸς χάριν αὐτῶν, δὲν θέλει εἶναι πλεονέκτημα, ἀλλὰ κατασκευάσμα τοῦ νόμου πρὸς βλάβην τῆς ἐλευθερίας καὶ προαιρετικῆς ἐκλογῆς, προσκολλῶν τὸ ἄτομον ὡς φυτὸν εἰς τὸ ἔδαφος πρὸς χάριν παρελθόντων γεγονότων, τῶν ὁποίων μὴδὲν σώζεται ἡ ἀνάμνησις· εἶναι φανερόν ὅτι βιάζομεν τὰς περὶ κατοικίας ἀρχάς, διότι ἀφαιροῦμεν ἐξ αὐτῆς ἓν ἐκ τῶν στοιχείων τῆς, τουτέστι τὴν πραγματικὴν ἐνδιαίτησιν.

11. Ἄλλ' ἴσως ἡ πρόληψις εἶναι ἀναγκαία χάριν τῆς δικαιοδοσίας, τὴν ὁποίαν ἄλλως ἡδύνατό τις νὰ ὑπεκφύγῃ παραιτούμενος τῆς κατοικίας του. Καὶ τοῦτο πρέπει νὰ τὸ ἀρνηθῶμεν. Ἡ Δικονομία λέγει, ὅτι, ἐν ἑλλείψει κατοικίας, ἐνάγεται τις ὅπου ἔχει τὴν διαμονὴν του (ἄρθρ. 16). Τοῦτο λέγει καὶ ἡ Γαλλικὴ Δικονομία (ἄρθρ. 59). Ἄλλ' ἐπειδὴ εἰς τὸν Κώδικα ἐξέφρασαν τὸ ἀξίωμα, ὅτι δὲν ἀποβάλλεται ἡ κατοικία ἀνευ ἀποκτήσεως νέας, ἐθεώρησαν ὅτι, διὰ τοῦ μεταγενεστέρου τούτου νόμου, περιωρίσθη ἡ διάταξις τῆς Π. Δ., ἥτις πλέον σημαίνει, κατὰ τὸ ἄρθρ. 69, ὅτι ἡ διαμονὴ χρησιμεύει μόνον ἐν ἀγνοίᾳ τῆς κατοικίας. Ὁ Ναπολέων ἐπέμενε παλὺ εἰς τὴν παραδοχὴν τοῦ ἀξιώματος τούτου, τὸ ὁποῖον εἰς τὸ στόμα τοῦ ἀκαμάτου τούτου κατακτητοῦ ὑπέκρυπτε βέβαια σχέδια στρατολογίας. Πῶς δύναται, λέγουν, νὰ εἶναι τις ἀνέστιος, νομάς ἐντὸς τῆς κοινωνίας (gyrovagu), καὶ σχεδόν, κινδυνεύουν νὰ εἴπουν, ἀγύρτης ; — Περὶεργος ἀπλότης ἐκείνων, οἵτινες νομίζουν, ὅτι ἡ πρόληψις οἶδε ἐστίν. Διότι ὁ νόμος μὲ ὑποθέτει κάτοικον τοῦ Ἀγρινίου, ὅπου δὲν ἔθεσα τὸν πόδα πρὸ πολλῶν ἐνιαυτῶν, διὰ τοῦτο τάχα ἀπέφυγα τὸν κίνδυνον νὰ θεωρῶμαι ἀγύρτης ; — Λαμπρὸν δίπλωμα διὰ τοὺς μετερχομένους τοῦτο τὸ ἐπάγγελμα.

12. Οὐτε εἶναι μικρά τὰ παίσια ἀποτελέσματα τῆς τοιαύτης ἀρχῆς. Ὅστις μετενάστευσε καὶ ζητεῖ ἄλλου τύχην πρὶν ἔτι ἀποφασιστικῶς ἐναγκαλισθῇ σταθερὰν διαμονήν, καὶ ἐνῶ καταγίνεται εἰς τὸ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰς δυσκολίας τῆς ἐγκαθιδρύσεώς του, διατὶ ν' ἀπο-

σπασθῇ ἀπὸ τὸν τόπον τῶν ἐνασχολήσεών του, ὅπου ἔχει ὅλα τὰ μέσα ν' ἀντιτάξῃ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἐνάγοντος καὶ ν' ἀναγκασθῇ νὰ ἐπανέλθῃ πάλιν ἐκεῖ, ὅθεν ἐφυγεν ἅπαξ καὶ διὰ παντός; — Διατὶ νὰ καθοδευθῇ πάλιν εἰς τὸν τόπον, τὸν ὁποῖον ἀπεχαιρέτισεν ὡς ἐναντίον εἰς τὸ αἶσθημά του—*fato profugus*; καὶ πότε; — Ἡθελεν ἐξαρτᾶσθαι ἀπὸ τὸ ἄτομον νὰ σχηματίσῃ ὅπου θέλει κατοικίαν, ἐὰν ἐξηρτᾶτο ἀπὸ αὐτὸν νὰ εὕρῃ ὅπου θέλει τὴν τύχην του.

13. Δὲν ὑπάρχει τραχυτέρα ἀντίφασις ἀπὸ ἐκείνην τοῦ νὰ εἰπωμεν, ὅτι ἔχει τις τὴν κατοικίαν, τὴν ὁποίαν δὲν ἔχει· τοῦτο εἶναι ὅμως ἡ πρόληψις τῆς παρελθούσης κατοικίας πρὸς χάριν τίνος, πρὸς χάριν τοῦ ἐνάγοντος (*tamen litigantis*), ὅστις ἀκόμη δὲν ἐδικαιολόγησε τὴν ἀπαίτησίν του καὶ δύναται ἐπίσης νὰ ἐναγάγῃ εἰς τὸν τόπον τῆς διαμονῆς. Στρεψοδικία δὲν δύναται νὰ γεννηθῇ, διότι μάλιστα ἀφαιροῦνται τὰ μέσα τῆς ἀπάτης. Ἡ ἀπάτη ἔχει χώραν, ὅταν δὲν εἶναι προφανές ἐκείνο, τὸ ὁποῖον κανονίζει τὴν δικαιοδοσίαν. Ὅταν λοιπὸν ἡ κατοικία εἶναι πραγματική, εἶναι πάντοτε συμβεβηκὸς δημοσία· γιῶσεως πρόσφατον καὶ σύγχρονον. Καθὼς ὅμως παύσῃ ἡ τριακὴ πραγματικότης, ἰσχύει ἡ δικαιοδοσία τῆς διαμονῆς, διότι, ὅσα εἶναι ἐκ τοῦ παρελθόντος χρόνου, ἐκ τοῦ ὁποίου μόλις σφύζονται ἔχνη, διδουν χώραν εἰς διενέξεις καὶ ἐμποδίζουν, ὥστε νὰ φθάσῃ τις εὐκόλως τὴν ἀλήθειαν· εἶναι περίεργον ὅτι, προκειμένου λόγου περὶ τῆς κατοικίας πρὸς τέλεσιν τοῦ γάμου, ἀναγνωρίζει τὰς ἀληθείας ταύτας ὁ Duranton II. 220 «Car ce lieu (τῆς ἐξαμῆνου διαμονῆς) est plus particulièrement connu des tiers, que le domicile réel, qui, résultant de l'intention et souvent d'un fait passager d'habitation, ne présente assurément pas les mêmes caractères de certitude.»

14. Ἀλλὰ δύνανται νὰ εἰπουν, ὅτι καθὼς ἀναγνωρισθῇ ἡ δικαιοδοσία τῆς διαμονῆς, τότε θέλει στρεψοδικεῖ, ὅστις, ἐναγόμενος ἐνώπιον αὐτῆς, ἐπικαλεῖται τὴν δικαιοδοσίαν τῆς κατοικίας. Καὶ τοῦτο εἶναι ἐσφαλμένον, διότι δὲν στρεψοδικεῖ, ὅστις ἐπικαλεῖται καὶ ἀποδεικνύει τὸ δικαίωμά του. Ἐξ ἄλλου μέρους δὲν πρέπει νὰ συγχύσωμεν μὲ ταῦτα πάντα τὴν φυλαττομένην κατὰ τὰς ἐπιδόσεις τάξιν, ὑποθέτοντες, ὅτι δύναται τις, μεταβάλλων τὴν διαμονὴν του ἢ ἐπιτηδεύς κρυπτόμενος, νὰ ἐκλείψῃ ἀπὸ τὴν ὄρασιν τοῦ ἐπιδίδοντος

κλητῆρος. Χωρὶς νὰ ἐξετάσωμεν τὸ ζήτημα κατὰ τὴν Γαλλ. Δικονομίαν, κατὰ τὴν ἰδικήν μας εἶναι βέβαιον, ὅτι ἡ ἐπίδοσις δὲν γίνεται εἰς τὴν κατοικίαν, ἀλλ' εἰς τὴν οἰκίαν, τουτέστιν εἰς τὴν διαμονὴν (ἄρθρ. 14 § 140), καί, ὅταν ἀγνοῖται ποῦ εὐρίσκεται ὁ διάδικος, εἰς τὸν εἰσαγγελέα (ἄρθρ. 14, 5 § 7) Ἐκ τούτων λοιπὸν ἔπεται, ὅτι ἡ κατοικία, κατὰ τὴν νομοθεσίαν μας, δὲν χρησιμεύει ὡς φόρος τῶν ἐπιδόσεων, καὶ δεύτερον, ὅτι δὲν ματαιοῦται γενομένη εἰς τὸν τόπον τῆς διαμονῆς, διότι, ἂν τις κατὰ συνέχειαν κρύπτηται, ἀντικαθιστᾷ εἰς ἑαυτὸν τὴν εἰσαγγελίαν, ἥτις εἶναι ἀκίνητος ὡς μνημεῖον.

15. Ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ Ῥωμ. Δίκαιον. Μολονότι ὡς δυσχερὲς πρᾶγμα, παραδέχεται τοῦτο, ἐν ταύτοις, ὅτι δύναται τις νὰ στερῇται κατοικίας. Ὁ Οὐλπιανὸς λέγει, ὅτι εἶναι δύσκολον νὰ μὴ ἔχη τις κατοικίαν, νομίζει ὅμως, ὅτι καὶ τοῦτο δύναται νὰ γίνη, εἰάν τις, ἐγκαταλείπων τὴν κατοικίαν, θαλασσοπορῇ ἢ περιφέρῃται ζητῶν κατοικίαν. Ὡς σύμφωνον μὲ τὴν Δικονομίαν τοῦτο τὸ σύστημα, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν σήμερον, ὅτε ἰσχύει εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ κατόπιν θέλομεν ἐξετάσει τὰς συνεπείας του.

16. Οἱ Ῥωμαῖοι παρεδέχοντο, ὅτι δύναται τις νὰ ἔχη καὶ δύο κατοικίας, εἰάν ἐναλλάξ εὐρίσκηται μὲ ἴσην σταθερότητα εἰς δύο τόπους, ἔχων κτῆματα κτλ. χωρὶς νὰ ἐξάγῃται, ποῦ καθ' αὐτὸ εἶναι καθιδρυμένος, κατὰ προτίμησιν.

17. Β'. Κατοικία ἀναγκαία. Ἡ ἀρχή, ὅτι ἕκαστος δύναται, ὅπου θέλει, νὰ ἐκλέξῃ τὸν τόπον τῆς κατοικίας, τροποποιεῖται καὶ περιορίζεται ἀπὸ τὴν περίστασιν, ὅταν ἀνεδέχθῃ τις τὴν ὑποχρέωσιν ἀημοσίας ὑπηρεσίας, προσκαλούσης εἰς τὸν τόπον τινὰ σταθερῶς τὴν παρούσαν του. Ὅταν ἡ ὑπηρεσία εἶναι διαρκής, ἥθελε δείξῃ τις ἀμέλειαν περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων του, ἂν δὲν μετεφέρετο εἰς τὴν ἔδραν του μονίμως εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ ἀπασχολῇται διὰ συνεχῶν ἀποδημιῶν ἀλλαχού ἐπὶ προφάσει, ὅτι αὐτόθι κατοικεῖ. Ἀνεξαρτήτως τούτου, ἡ ὑπηρεσία, ὡς τὸ κυριώτερον ἔργον, ἀποτελεῖ τὸ κέντρον τῶν ὑποθέσεων, καὶ εἶναι συγχρόνως ὁ σημαντικώτερος πόρος ζωῆς. Πρέπει λοιπὸν νὰ εἶναι τεκμήριον τοῦ νόμου (*praesumptio juris et de jure*), μὴ ἐπιδεχόμενον ἐναντίαν ἀπάδειξιν, ὅτι

κατοικεῖ τις εἰς τὸν τόπον τῆς διαρκοῦς ὑπηρεσίας. Ἡ κατοικία αὕτη ὠνομάζετο τοῦ ἀξιώματος (*domicilium dignitatis*).

18. Εἰς τὸ τεμάχ. 23 § 1 ad municip. (50, 1) γίνεται λόγος περὶ τοῦ στρατιώτου, ὅτι ἔχει τὴν κατοικίαν του ὅπου ἐφεδρεύσει (*ubi moret*). ἂν δὲν ἔχη τι εἰς τὴν πατρίδα του (*si nihil in patria possideat*). Εἰς τὸ τεμ. 8 C. de incolis (10, 39) περιορίζεται ἡ κατοικία τοῦ βουλευτοῦ εἰς τὴν μητρόπολιν. Καθ' ἡμᾶς πρέπει νὰ ἰσχύῃ τοῦτο ὡς πρὸς τοὺς γραμματεῖς καὶ ὑπαλλήλους τῶν Γραμματειῶν (Ἀριθ. 18 τοῦ ἀπὸ 3 Ἀπριλ. 1833 νόμου), ὡς πρὸς τοὺς διοικητάς (Νόμ. 26 Ἰουν. 1836), ὡς πρὸς τοὺς συμβούλους τῆς Ἐπικρατείας (Νόμ. 18 Σεπτεμβρ. 1833), ὡς πρὸς τοὺς διοικητικούς ὑπαλλήλους (Ὁργ. ἀρ. 280) κτλ.

19. Ἡ ἄλλη τροποποίησις τῆς ἐλευθέρας ἐκλογῆς τῆς κατοικίας πηγάζει ἐκ τοῦ ὅτι πρόσωπά τινα δὲν δύνανται νὰ διαθέσουν περὶ τοῦ ἑαυτοῦ των κατ' ἀρέσκειαν, καθὼς αἱ γυναῖκες καὶ τὰ τέκνα.

20. Ἡ γυνὴ ἀκολουθεῖ τὴν κατοικίαν τοῦ ἀνδρός της. Κατὰ τὴν πολ. δικονομίαν (ἄρθρ. 18 § 1, 2) καὶ μετὰ τὴν διάζευξίν της, ἢ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου της, ὑπάγεται εἰς τὴν δικαιοδοσίαν ἐκείνου. Αἱ διαζευχθεῖσαι ὅμως καὶ αἱ χῆραι δύνανται νὰ μεταβάλουν τὴν δικαιοδοσίαν των, ἢ ἀποκτώσαι νέαν κατοικίαν δι' ἰδίας των πράξεως, ἢ διὰ νέου γάμου. Παραίτησις τοῦ συζύγου, ὥστε νὰ ἔχη ἄλλου ἢ γυνὴ τὴν κατοικίαν της, δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ, διότι, ἢθελεν εἶναι παραίτησις τῆς ἐνώσεως, ἣτις ἀποτελεῖ τὸν γάμον. Ἡ γυνή, ἣτις δὲν ἔχει τὴν ἐξουσίαν, δὲν ἔχει δικαίωμα νὰ θέτῃ μεταξὺ χωρίζον διάστημα, ἀλλ' ἂν καὶ τυχαίως ζοῦν καὶ μακράν, ἢ φύσις τῶν πραγμάτων ἀπαιτεῖ εἰς πᾶσαν στιγμὴν νὰ δύνανται πάλιν νὰ συμβιώσουν· ἄλλως ἢθελεν εἶσθαι ἀπὸ τραπέζης καὶ κοιτῆς χωρισμὸς αὐθαίρετως παρὰ τῆς γυναικὸς ἀποφασισζόμενος.

Ἐννοεῖται ὅτι, κηρυχθέντος ἀκύρου τοῦ γάμου, παύει ἡ κατ' ἀκολουθίαν τοῦ ἀνδρός κατοικία τῆς γυναικὸς, ἀλλὰ, διαρκούσης τῆς περὶ ἀκυρότητος δίκης (*de nulitate matrimonii*), ἡ γυνὴ δὲν ἔχει ἰδίαν κατοικίαν.

21. Κατόπιν τῶν γυναικῶν ἔρχονται οἱ ἀφήλικες, τοὺς ὁποίους εἶναι ἀνάγκη νὰ διακρίνωμεν εἰς ὑπεξουσίους καὶ αὐτεξουσίους.

Οἱ ὑπεξουσίαι, κατὰ τὸ Ῥωμαϊκὸν Δίκαιον, ἠδύναντο νὰ ἔχουν

ιδίαν κατοικίαν. Ἡ πολιτική μας διοικονομία δὲν ὁμιλεῖ περὶ κατοικίας, ἀλλὰ περὶ δικαιοδοσίας, ἥτις ἐν τούτοις ἀκολουθεῖ τὴν κατοικίαν. Λέγει λοιπὸν (ἄρθρ. 18), ὅτι τέκνα καὶ τὰ τούτοις ὅμοια ἀκολουθοῦν τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ πατρὸς, ἐὰν δὲν ἀπέκτινσαν ἰδιαιτέραν. Ἀλλὰ πολὺ φυσικῶς, πρὸς ἐξήγησιν τούτου, πρέπει νὰ συμπαραληφθῇ τὸ ἄρθρ. 22 § 1, τὸ ὑποῖον ἀναφέρει τὴν ἐξαιρετικὴν δικαιοδοσίαν τῶν τέκνων, τὰ ὑποῖα ὡς μαθηταὶ (ἀπαιτεῖται ὁ μαθητῆς 10 ἔτη νὰ ἐνδιατρίψῃ εἰς τὸν τόπον τῶν σπουδῶν τοῦ διὰ νὰ θεωρηθῇ κάτοικος), τεχνίται, χειροτέχναι, στρατιῶται ἢ ὑπηρεταὶ κατοικοῦν μονίμως μακρὰν τοῦ πατρὸς. Ἀφοῦ ἡ διοικονομία ἀναφέρει τὴν ῥητὴν ἐξαιρετικὴν περίπτωσιν, καθ' ἣν τὰ τέκνα ἔχουν καὶ ἰδιδικὴν δικαιοδοσίαν [ὄχι κατοικίαν], ἐννοεῖται, ὅτι, πέραν αὐτῆς, δὲν θέλομεν δεχθῇ ἄλλην, πηγάζουσαν μάλιστα ἀπὸ ἰδίας κατοικίας. Ὅταν ὁ πατὴρ κατὰ πάσαν στιγμὴν δύναται νὰ μετακαλέσῃ πρὸς ἑαυτὸν τὸ τέκνον τοῦ, δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ σταθερᾶς ἀποφάσεως τοῦ τελευταίου τούτου ἀποβλέποντος εἰς τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ. Κατὰ τὸ Ῥωμ. Δίκαιον, ἡ δύνατο ὁ ὑπεξούσιος ν' ἀποκτήσῃ ἰδίαν κατοικίαν, διότι ἡ ὑπεξουσιότης ἦτον ἐνδεχόμενον νὰ διαρκέσῃ μέχρι γήρατος. Καὶ οἰκογένειαν ἐὰν εἶχεν ὁ υἱός, πρὶν χειραφετηθῇ, ἦτο πάντοτε ὑπεξούσιος, ἐννοεῖται, ὅτι ὁ τοιοῦτος ἐπρεπε νὰ χαίρῃ περισσοτέραν ἐλευθερίαν. Καθ' ἡμᾶς ὅμως ἡ ὑπεξουσιότης λύεται ἅμα ὁ υἱὸς εὖρη πόρον ζωῆς, ἢ νυμφευθῇ, τὸ ὅποιον συμβαίνει ἀπὸ τοῦ 18 ἔτους τῆς ἡλικίας τοῦ. Ὁ ὑπεξούσιος ἀνῆλξ, ἢ καὶ πρὸ ταύτης τῆς ἐποχῆς, δὲν δύναται ὅμως ἀναντιρρόητως ν' ἀποκτήσῃ ἰδίαν κατοικίαν, διότι δὲν ἔχει ἰδίαν διοίκησιν πραγμάτων. Διὰ τῆς χειραφρείας, ὅτε ἀναλαμβάνει τὴν τοιαύτην διοίκησιν, θέλει δυνῆθαι ν' ἀποκατασταθῇ ἀλλαγῇ [ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ συναινέσει τοῦ πατρὸς] γινόμενος ἐκεῖ κάτοικος.

Εἰς τοιαύτην περίπτωσιν ἐννοοῦμεν, ὅτι ἡ πολ. Διοικονομία (ἄρθ. 18 § 3 καὶ τέλος), συγχωροῦσα εἰς τὰ τέκνα τὴν ἀποκτήσιν ἄλλης κατοικίας, ὑποθέτει χειράφετα καὶ ὄχι πλέον ὑπεξούσια, διότι ὁ ἔφηβος ὑπεξούσιος, ὅστις δὲν ἐσχημάτισεν ἰδίαν περιουσίαν, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν πατέρα τοῦ καὶ χωρὶς ἰδίου κέντρον πραγμάτων, δὲν ἔχει τὰ στοιχεῖα, διὰ τῶν ὁποίων ἀποκτᾶται ἡ κατοικία.

22. Αὐτεξούσιοι εἶναι οἱ χειραφετηθέντες καὶ ἐκεῖνοι, τῶν ὑποίων

ὁ πατὴρ ἀπέθανε. Πρὶν ἀποκτῆσθαι ἀμφότεροι ἰδίαν κατοικίαν, εἶναι εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν, διατηροῦντες τὴν κατοικίαν, ἣτις προέρχεται ἐκ τῆς σχέσεως τῆς ὑπεξουσιότητός των. Ἀλλὰ δὲν δύνανται τάχα καὶ ἄνευ ἀποκτῆσεως νέας ν' ἀποσπασθοῦν ἀπὸ τὴν κατ' ἐκδοχὴν; Ἐδῶ εὖρον τὴν φωλεὰν διὰ νὰ εἰσαγάγουν τὴν νέαν θεωρίαν τῆς κατοικίας τῆς καταγωγῆς (*domicilium originis*). Ὁ Γαλλ. Κωδὶξ διὰ τὴν ἀρχήν, τὴν ὁποίαν ἐζητάσαμεν (§ 11 καὶ ἐπ.), ὅτι ἕκαστος πρέπει νὰ ἔχῃ κατοικίαν, καὶ ὅτι διατηρεῖ τὴν πρώτην μέχρις ἀποκτῆσεως δευτέρας, ἐξάγει ὡς πόρισμα τὴν κατοικίαν τῆς καταγωγῆς. Τὸ ὄνομα εἶναι παράδοξον, διότι οὔτε κατοικία δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἡ καταγωγὴ [οἱ Ῥωμαῖοι ἔλεγον δικαιοδοσία, *forum originis*], οὔτε καταγωγὴ ἡ τελευταία κατοικία τοῦ πατρὸς, ἣτις ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἶναι ἄλλη παρὰ τὸν τόπον τῆς γεννήσεως. Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ κατοικία εἶναι πλάσμα τοῦ νόμου πρὸς χάριν τῆς δικαιοδοσίας. Ἐὰν ἀπεδοκιμάσαμεν τὴν ἀρχήν, ὅτι δὲν δύναται τις νὰ στερῇται κατοικίας, πολὺ περισσότερο πρέπει ν' ἀποκρούσωμεν τὸ πόρισμα τοῦτο· ἐντελῶς δὲν ἐκπληροῖ τὸν σκοπὸν του, διότι πολλάκις ἡ κατοικία τοῦ πατρὸς ἦτον εἰς ἄλλοδαπὴν, ὥστε ματαιοῦται ἡ ἐλπίς νὰ κανονισθῇ κατ' αὐτὴν ἡ δικαιοδοσία τῶν ἡμεδαπῶν δικαστηρίων. Ἄς ὑποθέσωμεν ὅτι δὲν εὐδοκιμεῖ τις ν' ἀποδείξῃ μετὰ ταῦτα ἀποκτηθεῖσαν κατοικίαν, διότι δὲν σφίζονται μαρτυρίαι· θέλει εἶναι τότε ἠναγκασμένος ν' ἀναδράμῃ εἰς τὴν πατροπαράδοτον, καὶ ποίαν θέλουν ἔχει τὰ τέκνα του; Τοῦτο τὸ πόρισμα μάλιστα ἔπρεπε νὰ δείξῃ τὸ ἄτοπον τῆς θεωρίας, ὅχι καθὼς ἐνόμισάν τινες, ὅτι ἡ θεωρία κατεσκευάσθη πρὸς χάριν τοῦ πορίσματος. Πόσον βιάζονται αἱ ἀρχαὶ περὶ κατοικίας, ὥστε ὅχι μόνον ἀφαιρεῖται ἐξ αὐτῶν τὸ στοιχείον τῆς ἐγκαταστάσεως, ἀλλ' ἐκ πράξεων ἄλλου ἐφαρμύζονται συνέπειαι ἐπ' ἐκείνου, τοῦ ὁποίου ὅλαι αἱ σχέσεις τῆς ὑπαλληλίας καὶ ὑπεξουσιότητος ἔπαυσαν, ὥστε νὰ ἐξακολουθῇ καὶ πέραν αὐτῶν ἡ κανονίζουσα τὴν κατοικίαν ἐπιρροή των. Ἀλλὰ λέγουν, αὐτὸς δὲν ἐξέφρασεν εἰσέτι θέλῃσιν, καὶ διὰ τοῦτο τεκμαίρεται ἡ σιωπηρὰ αὐτοῦ συναίνεσις νὰ ἔχῃ τὴν κατοικίαν τοῦ πατρὸς. Ἀληθὲς εἶναι ἡ ἀντιρρῆσις αὕτη, ὅταν ἔκφρασις θελήσεως ἐδῶ σημαίῃ μόνον τὸ ν' ἀποκτήσῃ ἰδίαν κατοικίαν, ὅχι καὶ ν' ἀποσπασθῇ ἀπὸ τὴν πατρι-

κὴν. Εἶναι, βλέπομεν, τὸ ἐν ἀρχῇ αἰτεῖσθαι (*petitio principii*), περὶ τῆς ἀρχῆς ὅμως ἐξεφράσθημεν ἤδη.

23. Τοῦτο πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι ἅμα γενόμενός τις αὐτεξούσιος, καὶ διότι ἔπαυσεν ἡ αἰτία τῆς ἐξαρτήσεώς του, δὲν μετέλλαξεν εἰσέτι δικαιοδοσίαν, μολονότι διατρίβει ἀλλαχοῦ. Πρέπει καὶ ν' ἀποσπασθῇ καὶ τῆς πατρικῆς κατοικίας, ἀποσύρων ἐκεῖθεν ὅλας τὰς ὑποθέσεις του. Ἐνόςω λοιπὸν ἡ κληρονομία εἶναι εἰσέτι ἐκκρεμῆς κτλ., διαρκεῖ ἐκεῖνη ἡ κατοικία. Ἡ πολ. δικονομία (ἄρθρ. 18) λέγει, ὅτι, ὅταν κατοικήσῃ τις ἄλλου, τότε εἶναι ἀρμόδιον τὸ δικαστήριον τῆς νέας του κατοικίας. Ἐκ τούτου φαίνεται, ὅτι δὲν συμφωνεῖ μὲ τὴν θεωρίαν μας. Ἄν παρατηρήσωμεν ὅμως ὅτι, κατὰ τὴν δικονομίαν μας, ἐπιτρέπεται εἰς τὸν αὐτεξούσιον νὰ μὴν ἔχῃ κατοικίαν· ἄρα, καὶ ν' ἀφήσῃ ἐκεῖνην, τὴν ὁποίαν εἶχε, χωρὶς ν' ἀποκτήσῃ νέαν. Ἐπίσης ὁ χειράφετος θέλει δύνασθαι νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν κατοικίαν, τὴν ὁποίαν αὐτὸς ἀπέκτησε μετὰ τὴν πατρικὴν, διατλοῖπὸν νὰ μὴ δύναται νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πατρικὴν χωρὶς ν' ἀποκτήσῃ νέαν; (Τὸ αὐτὸ πρέπει νὰ δυσχυρισθῶμεν καὶ ὡς πρὸς τὰ διαζευχθείσας καὶ χήρας). Τὸ γράμμα τοῦ νόμου «ἰὰν δὲν μεταβάλλουν τὴν κατοικίαν των» (ἄρθρ. 18), εἶναι κατηγορητικὸν (*énonciatif*) καὶ ὄχι περιοριστικὸν (*limitatif*). Μεταβάλλω κατοικίαν, αὐστηρῶς ἐννοεῖ ἀποκτῶ νέαν· ἐν τούτοις διατὶ θέλουν στερηθῇ ἐπὶ τῆς κατοικίας τοῦ πατρός, ἐκείνου τοῦ δικαιώματος τῆς ἐγκαταλείψεως, τὸ ὑποῖον δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν εἰς τὰ τοιαῦτα πρόσωπα ἐπὶ τῆς νέας κατοικίας τῆς ἐκλογῆς των;

Ἄς σημειώσωμεν ἐδῶ, ὅτι, κατὰ τὴν Γαλλ. ἀρχὴν, καὶ οἱ ὑπάλλῃλοι διατηροῦν τὴν κατοικίαν τῆς ὑπηρεσίας των, ἕως ὅτου ν' ἀποκτήσουν νέαν. Ναὶ μὲν εἶναι οὗτοι διωρισμένοι διὰ βίου, ἐν τούτοις δύνανται νὰ παυθῶν κατὰ συνέπειαν κολασίμου πράξεως.

24. Περὶ τῶν νόθων τέκνων, λέγει ἡ πολ. δικονομία (ἄρθρ. 18 § 4), ὅτι ἀκολουθοῦν τὴν κατοικίαν τῆς μητρός των. Ἐννοεῖται μόνον ἐνόςω ζοῦν ὑπὸ τὴν ἐξάρτησιν αὐτῆς, διότι ἡ δικονομία δὲν προσθέτει τι περαιτέρω.

25. Ὁ Γαλλ. Κῶδιξ (ἄρθρ. 111) γνωρίζει καὶ τρίτον εἶδος κατοικίας αἰρετῆς (*domicile élu*). Αὕτη συνίσταται εἰς τὸν ῥητὸν προσδιορισμένον τόπον, ἐνθα θέλει τις νὰ θεωρῆται κάτοικος, ὡς

πρὸς ὠρισμένον τι συμβεβηκός. Συγχρόνως δηλοῦται ὀνομαστί εἰς ποῖον θέλουν ἀπευθύνεσθαι αἱ κοινοποιήσεις καὶ κλήσεις κατὰ τὸν τόπον τοῦτον, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀπαιτεῖται ἀπολύτως. Τοιαύτη κατοικία ἐρμηνεύεται κατὰ τοὺς περὶ συναλλαγμάτων νόμους, καὶ ἴσχυει μόνον μεταξὺ τῶν μερῶν. Κυρίως δὲν ἔπρεπε νὰ λέγηται κατοικία, διότι ἀφορᾷ τὴν δικαιοδοσίαν καὶ εἶναι κατὰ συνθήκην.

Εἰς τὴν Πολ. Δικονομίαν μας εἶναι ἡ αἰρετὴ κατοικία ἄγνωστος καὶ ἴσως εἶναι δύσκολον νὰ εἰσαχθῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα, διότι δὲν ἔχει προηγουμένης συνηθείας, ἐν ἐλλείψει τούτων ὅμως οἱ νόμοι πρέπει νὰ στηρίζωνται εἰς ἀναπόφευκτον λογικὴν ἀνάγκην.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ (*)

ΕΙΣ ΤΗΝ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 121 (1847) ΑΠΟΦΑΣΙΝ
ΤΟΥ ΑΡΕΙΟΥ ΠΑΓΟΥ

Ἡ § 76 τοῦ γ' βιβλ., τίτλ. γ' τοῦ Ἀρμενοπούλου, ἐν ᾧ διαλαμβάνεται «ἐάν τις τὸ ἴδιον πρᾶγμα ἐλαχίστον τιμῆματος πωλήσῃ, δύναται, τὸ τιμῆμα ἀναδιδούς, λαμβάνειν, τὸ ἴδιον πρᾶγμα... ἢ δὲ τούτου ἀγωγὴ ἐντὸς 4 ἐνιαυτῶν κινεῖται» εἶναι διάταξις αὐτοκρατορικὴ ;

Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐξεδόθη ἡ κάτωθι ἀπόφασις τοῦ Ἀρείου Πάγου (1).

« Ἐπειδὴ ἡ περὶ τὸ τέλος τοῦ ἄρθρου 76 τοῦ βιβλ. γ', τίτλ. γ' τοῦ Ἀρμενοπούλου περιεχομένη διάταξις, καθ' ἣν ἡ ἀγωγὴ περὶ ἀνατροπῆς τῆς ἀγροπωλησίας ἐνεκα ὑπερόγκου βλάβης κινεῖται ἐντὸς τετραετίας, ἂν καὶ δὲν διαλαμβάνηται εἰς τὴν μέχρι τοῦδε ὑπάρχουσαν συλλογὴν τῶν Βασιλικῶν, δὲν ἔπεται ἐκ τούτου ὅτι δὲν εἶναι αὐτοκρατορικὴ διάταξις, ἀλλ' ἀπλῶς γνώμη τοῦ Ἀρμενοπούλου κατὰ τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ δημοσίου, ἐξ ἐναντίας δὲ ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ νομοδιδασκάλου Γοδοφρέδου (ὅστις, ὑπομνηματίζων τὴν διάταξιν β' τοῦ κώδικος de rescidenda venditione, ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἀρμενόπουλος παρέλαβε τὴν εἰς τὴν Ἐξαβιβλίον του διαληφθεῖσαν διάταξιν περὶ τῆς τετραετίας, ἐντὸς τῆς ὁποίας κινεῖται ἡ μνησθεῖσα ἀγωγὴ, ἐκ τῆς νεαρᾶς 3 τίτ. 3 § 80 καὶ 83 τοῦ Καίσαρος Ῥωμανοῦ, ἐνισχυομένης καὶ ἀπὸ τὸν συνάμα μετὰ τοῦ Κωνσταντίνου

(*) Ἐδημοσιεύθησαν ἐν «Ἐντετυρίφ Θέμιδος» Τομ. Γ'. σελ. 374 (1847).

(1) Εἰς τὴν ὑπόθεσιν, ἐφ' ἧς ἐξεδόθη ἡ ἀπόφασις αὕτη, ἀνεφύη τὸ ζήτημα, ἂν αἱ ἐν τῇ Ἐξαβιβλίῳ τοῦ Ἀρμενοπούλου περιεχόμεναι διατάξεις, ὅσαι οὐχ εὐρηνται τυχὸν εἰς τὰ Βασιλικά, ἰσχύουσιν.

ὁ γόδου χρηματίσαντα αὐτοκράτορα Στέφανον υἱὸν τοῦ ρηθέντος Ῥωμανοῦ, ὡς ἀναφέρεται εἰς σχόλιον ὑπάρχον εἰς τὸ συμπλήρωμα τῶν Βασιλικῶν, τὸ κατὰ τὸ 1846 τυπωθὲν, καὶ τὸ ὁποῖον σχόλιον εἶναι ὑπὸ τὸν ἀριθμὸν ἐκεῖνον τῶν Βασιλικῶν εἰς τὸ βιβλ. 19, τίτλ. 10, ὅστις ἀντιστοιχεῖ μὲ τὴν μνησθεῖσαν δευτέραν διάταξιν τοῦ κώδικος), ἀποδεικνύεται ὅτι δὲν εἶναι γνώμη τοῦ Ἀρμενοπούλου, ἀλλὰ τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος Καίσαρος Ῥωμανοῦ, ἐνδιαλαμβανομένη δὲ εἰς τὴν Ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου ἰσχύει δυνάμει τοῦ ἀπὸ 23 φεβρουαρίου 1836 βασιλικοῦ διατάγματος ὡς πολιτικὸς νόμος, καὶ ἐπομένως ὁρθῶς τὸ ἐνταῦθα ἐφετεῖον ἐφήρμοσεν αὐτὴν θεωρήσαν παραγεγραμμένην τὴν ἀγωγὴν τοῦ δημοσίου, καθ' ὅσον ἐστηρίζετο εἰς τὴν πώλησιν τῶν τοῦ ὀφειλέτου αὐτοῦ Μ. Ρ. κτημάτων....»

Ἐπὶ τῆς ἀποφάσεως δὲ ταύτης ὁ κ. Π. Καλλιγᾶς παρετήρησε τὰ ἑξῆς :

« Ὁ αὐτοκράτωρ Διοκλητιανὸς ἐπιτρέψας τὴν διάλυσιν τῆς ἀγοραπωλησίας ἔνεκα ὑπερόγκου βλάβης (L. 2, 8. C. de rescind. vend. 4, 44), δὲν ὥρισέ τι ἰδιαιτέρως περὶ τοῦ ἐνόδικου τῆς διαλύσεως μέσου καὶ τῆς παραγραφῆς αὐτοῦ.

Τινὲς τῶν ἀρχαιοτέρων ἐνόμισαν ὅτι ἡ διάλυσις αὕτη γίνεται λόγῳ ἀποκαταστάσεως εἰς ἀκέραιον, καὶ τότε ἐφαρμόζεται ἡ διάταξις τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καθ' ἣν ὅλαι αἱ ἀποκαταστατικαὶ ἀγωγαὶ ἐντὸς τετραετίας παραγράφονται (L. 7 C. de tempor. 2, 53). Ἀλλ' ἡ διάλυσις πράσεως, λόγῳ ὑπερόγκου βλάβης, δὲν ὑπάγεται εἰς τὰ ῥητὰ περὶ ἀποκαταστάσεως θέματα, καὶ μόνον κοινὸν μὲ τὸ ἔκτακτον τοῦτο μέσον ἔχει τὴν ἐπανάρθωσιν βλάβης. Ἡ ριζικὴ διαφορὰ ὅμως μεταξὺ τῆς ἔνεκα ὑπερόγκου βλάβης διαλύσεως καὶ πάσης ἀποκαταστάσεως εἶναι, ὅτι ἐπ' αὐτῆς ἀπόκειται εἰς τὴν διάγνωσιν τοῦ δικαστοῦ, τὸ μέγεθος τῆς βλάβης, ἥτις δὲν ἀπαιτεῖται νὰ εἶναι σημαντικὴ. Ἀπ' ἐναντίας ἐπὶ τῆς ἔνεκα ὑπερόγκου βλάβης διαλύσεως ἀπαραιτήτως ἀπαιτεῖται, ὥστε ἡ ἀληθὴς ἀξία τοῦ πράγματος νὰ ὑπερβαίῃ κατὰ τὸ διπλάσιον τὸ τίμημα.

Ἐνεκα τῶν παρατηρήσεων τούτων, καὶ διότι δὲν δυνάμεθα ἐξ ἀναλογίας νὰ ἐξέλθωμεν ἀπὸ τὸ κοινὸν δίκαιον τῆς τριακονταετοῦς παραγραφῆς, οἱ νεώτεροι φρονοῦν ὅτι ἡ διάλυσις διὰ βλάβην ὑπερόγκου ζητεῖται διὰ τῆς περὶ ἀγοραπωλησίας ἀγωγῆς, ὅπως ἐπιτρέπει

ὁ χαρακτηρ τῶν καλῆς πίστεως ἀγωγῶν (L. 11 § 3 de act. empti 19, 1) (1).

Ὁ Ἀρμενόπουλος (I', γ', § 76) μνημονεύων τὴν διάταξιν ταύτην, προσθέτει « ἡ δὲ τούτου ἀγωγή ἐντὸς τεσσάρων ἐνιαυτῶν κινεῖται ».

Ἀλλὰ κατὰ τὸν νόμον ἀπὸ 23 Φεβρουαρίου 1835 ὁ Ἀρμενόπουλος ἰσχύει παρ' ἡμῖν μόνον, καθ' ὅσον περιέχει διατάξεις τῶν αὐτοκρατόρων. Ἐνεκα τούτου ἐζητήθη ἀναίρεσις κατὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. ἀποφάσεως τῶν ἐν Ἀθῆναις ἐφετῶν, ἥτις ἐφήρμοσε τὴν περὶ παραγραφῆς εἰρημένην προσθήκην μὴ μνημνευομένην εἰς τὰ Βασιλικά, βιβλ. ιθ', τίτλ. ι', 66.

Ὁ Ἀρειος Πάγος ἀπέριψε τὴν περὶ ἀναίρεσεως αἴτησιν ἐπὶ λόγῳ ὅτι ἡ προσθήκη τοῦ Ἀρμενοπούλου δὲν εἶναι ἰδία αὐτοῦ σημειώσεις, ἀλλ' ἐλήφθη ἐκ διατάξεως τοῦ αὐτοκράτορος Ῥωμανοῦ. Τὴν γνώμην του ταύτην στηρίζει κυρίως ἐπὶ τῆς σημειώσεως τοῦ Ροδοφρέδου εἰς τὸ τεμ. 2 τοῦ Κώδικος (4, 44) ἔχουσιν οὕτω « Sed tamen Harmen, ex Nov. Romani 3 tit. 3 § 80, 83 refert actionem ex » hac lege intra quadriennium instituendam esse. »

Μᾶς διεσώθη τῶνόντι τοιαύτη νεαρά ; — Ὁ Λεὶγκλάδιος ἀναφέρει τὴν ἐξῆς νεαράν Β' τοῦ Ῥωμανοῦ, ἥτις μόνη δύναται νὰ ἔχῃ σχέσηιν μὲ τὸ προκείμενον ζήτημα.

« Ῥωμανοῦ τοῦ Γέροντος νεαρά β'. Περὶ ἀναλύσεως τοῦ πραθέντος καὶ τῶν κινούντων τὸν εἰς τὸ διπλοῦν ὑπερθεματισμόν.

« Εἰ μὲν εὐρίσκονται οἱ ἐγκαλέσαντες μετὰ τὴν πρᾶσιν, τὴν γενομένην παρ' αὐτῶν, εἴπερ καὶ μαρτυρηθῇ ὅτι ἐγένετο ἐνδοθεν τετραετοῦς χρόνου, κινήσαντες καὶ ἐπιμεψάμενοι βοηθοῦνται δὲ οὐκ εἰς τὸ ἀναλαβεῖν τὰ προάστεια, ἀλλ' εἰ μὲν βούλεται ὁ ἀγοραστής παρασχεῖν καὶ τὸ λοιπὸν τίμημα πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ δικαίου τιμήματος, ἵνα δυνήται τοῦτο ποιεῖν καὶ ποιῶν τὴν ἀναπλήρωσιν τοῦ δικαίου τιμήματος καὶ τὴν καταβολὴν τῆς δικαίας ποσότητος, ἵνα ἔχῃ μὲν τὰ προάστεια, ἀπολαμβάνουσι δὲ οἱ ἐγκα-

(1) Burchardi, Wiedereins. b. 11. 321. Mühlenbruch Doctr. 11 § 408. Westphal vom Kauf § 810.

«λοῦντες τὸ δίκαιον τίμημα, καθ' ὅσον ἀξιοῦται τὸ κτῆμα· εἰ
 «δὲ μὴ βούλεται ὁ ἀγοραστὴς τὴν ἀναπλήρωσιν τοῦ τιμήματος ποιή-
 «σασθαι, ἵνα ἀπολάβῃ μὲν παρὰ τῶν ἐγκαλούντων, ὅπερ κατεβή-
 «λετο τίμημα καὶ τὰς ἐξόδους αὐτοῦ καὶ ἀναχωρεῖ ἐκ τοῦ κτήματος,
 «τὸ δὲ κτῆμα ἀποδίδεται τοῖς πωλήσασιν.»

Ἄλλὰ καθὼς βλέπομεν ἐκ τῆς ἀπλῆς ἀναγνώσεως, ἡ νεαρὰ αὕτη
 ποσῶς ὅν ἐχει σκοπὸν νὰ ὀρίσῃ τὴν παραγραφὴν τῆς περὶ διαλύσεως
 ἐνεκκ ὑπερόγκου βλάβης ἀγωγῆς. Ἡ νεαρὰ αὕτη ἀφορᾷ τὸν ὑπερ-
 θεματισμὸν, ἥτοι τὴν πλειοδοσίαν, ἣτις περιορίζεται ἐπὶ τετραετίᾳ,
 καθ' ἣν μόνον ὑποχρεοῦται ὁ ἀγοραστὴς, ἢ ν' ἀναπληρώσῃ τὸ ἐλ-
 λείπον τοῦ τιμήματος, ἢ νὰ ἀποδώσῃ τὸ πρᾶγμα. Περὶ βλάβης
 ὑπὲρ τὸ διπλάσιον ποσῶς ὅν γίνεται λόγος, καθὼς φέρεται καὶ ἡ εἰς τὸ
 περιθώριον τοῦ Λεγχιλαβίου ἐλληνικὴ σημείωσις. «Ἐπίσης ἐπιγράφε-
 «ται ψῆφος περὶ ὑπερθεματισμοῦ· ἰστέον δὲ ὅτι καὶ αἱ παρὰ τῶν
 «ἐπιτρόπων γινόμεναι πράξεις εἰσω τετραετίας τῷ ὑπερθεματισμῷ
 «ἀναντρέπονται εἴπερ ὁ ἀγοραστὴς οὐ βούλεται καὶ τὸ ἐπαυξηθὲν τί-
 «μημα δοῦναι. Ὑπερθεματισμὸν δὲ ἐνταῦθα οὐ τὸν διπλασιασμὸν
 «ῥησιν, ΑΛΛΑ ΤΟ ΠΛΕΙΟΝ ΤΟΥ ΔΟΘΕΝΤΟΣ ΤΙΜΗΜΑΤΟΣ.»

Εἶναι ἐπομένως ἀπλῇ γνώμῃ τοῦ Γοδοφρέδου, ὅτι ἡ προσθήκη τοῦ
 Ἀρμενοπούλου ἐλήφθη ἐκ τῆς νεαρᾶς τοῦ Ῥωμανοῦ, καὶ τοῦτο
 φρονεῖ ἰδίως ὁ ἐκδότης τῶν Βασιλικῶν Χαϊμβάχιος, ὅστις ὑπὸ τὸ
 κεφ. 66 αὐτῶν βιβ. 10', τίτ. 1', σημειοῖ ὅτι ἡ προσθήκη τοῦ Ἀρμε-
 νοπούλου ἐλήφθη ἐκ τοῦ τεμ. 7 τοῦ κώδικος (2, 53).

Οἱ Βυζαντινοὶ ὑπερθεματισμὸν ὀνομάζουν τὴν in diem addictio
 τῶν Ῥωμαίων, ἥτοι τὴν αἵρεσιν, καθ' ἣν ὁ πωλητὴς ἐπιφυλάττεται
 νὰ διαλύσῃ τὴν πώλησιν, ἂν ἐντὸς ὀρισμένου χρόνου εὕρῃ ἀνωτέραν
 τιμὴν. Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τῶν Βασιλικῶν, βιβλ. 10', τίτ. β'. Φαίνε-
 ται λοιπὸν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ῥωμανὸς εἰσήγαγεν ὡς αὐτοδικαίως
 ἐνυπάρχουσιν τὴν περὶ ὑπερθεματισμοῦ αἵρεσιν εἰς τὰς πράξεις προα-
 στείων ἐπὶ τετραετίᾳ. Οὕτω συνοψίζει τὴν νεαράν καὶ ὁ Mortreuil
 II. p. 333. Il est ouvert une action de quatre ans au vendeur
 en supplément du prix contre l'acquéreur, lequel peut à
 son choix payer ce supplément ou restituer la propriété.

Ἐντεῦθεν ἐξάγομεν ἐπομένως ὅτι οἱ δικασταὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου
 δὲν ἀνέγνωσαν τὴν νεαράν τοῦ Ῥωμανοῦ καὶ ἠπατήθησαν διὰ τοῦ

Γουδοφρίδου. «Αν ἐπρωτίμων τὴν τετραετῇ παραγραφὴν, ἡδύνατο νὰ παραδεχθῶν τὴν ἀρχαιοτέραν γνώμην, καθ' ἣν ἐφαρμόζονται αἱ περὶ ἀποκαταστάσεως εἰς ἀκέραιον (*in integrum restitutio*) ἀρχαὶ ἐπὶ τῆς ὑπερόγκου βλάβης.

Ἰσως ἡδύνατο νὰ ἐπικαλεσθῇ ὑπὲρ ἐαυτοῦ ὁ Ἄρειος Πάγος τὰς Ῥοπάς (Θέμις Τ. Γ' σελ. 284), καθ' ἃ (κεφ. ΚΖ' § 6). «Καὶ τὸ τοῦ ὑπερθεματισμοῦ δίκαιον καὶ τὸ ὑπὲρ τὸ διπλάσιον ἐντὸς » τετραετίας ἐκانونίσθη κινεῖσθαι. » Καθὼς βλέπομεν αἱ Ῥοπαὶ διακρίνουν ῥητῶς τὸ δικαίωμα τοῦ ὑπερθεματισμοῦ ἀπὸ τὸ ὑπὲρ τὸ διπλάσιον, ἂν δὲ συνυπάγουν τὸ τελευταῖον ὑπὸ τὴν τετραετῇ παραγραφὴν, εἶναι ἀπλῆ θεωρητικὴ γνώμη, ὅποια καὶ τῶν νεωτέρων, ἐξ ὧν οἱ μὲν ἐκτείνουν ἐπὶ τῆς ὑπερόγκου βλάβης τὴν τετραετίαν τοῦ τόμου 7 τοῦ κώδικος (2, 53), οἱ δὲ ἐναντιοῦνται.

Ἀξιοπερίεργον εἶναι ὅτι ἡ μνησθεῖσα τοῦ Ἀρείου Πάγου ἀπόφασις ἀποδίδει εἰς αὐτοκράτορα Στέφανον τὴν παρερμηνευθεῖσαν διατάξιν τοῦ Ῥωμανοῦ. Ἡ πλάνη αὕτη προῆλθεν ἐκ τῆς σημειώσεως τῶν παρὰ τοῦ Ζαχαρίου ἐκδοθέντων βιβλίων τῶν Βασιλικῶν (*Supplementum* p. 289 σχόλ. 372), φερούσης ὅτι «ἐπὶ τῆς ὑπὲρ τὸ διπλάσιον πράσεως, φησὶν ὁ Στέφανος, δύναται ὁ πράτης προσφέρων τὸ » τίμημα ὅπερ ἔλαβεν ἀναγκάζειν τὸν ἀγοραστήν ἐξ αὐθεντίας τοῦ » ἄρχοντος τετραετίας ἐντὸς δυοῖν θάτερον ἐπιλέγεσθαι, ἢ τὸ λείπον » ἀναπληρῶσαι καὶ ἔχειν βεβαίως αὐτό, ἢ διαδοῦναι μὲν τοῦτο, » λαβεῖν δὲ ὅπερ δέδωκε τίμημα, ἡ δὲ ἀξία διατίμησις τοῦ πράγμα- » τος σκοπεῖται ἥτις ἦν οὐ νῦν, ὅτε καὶ ἀνατρέπειν βούλεται ὁ πρά- » τῆς τὸ συνάλλαγμα, ἀλλ' ὅτε τὴν ἀρχὴν τοῦτο ἐπώλησεν ὡς ἐν » τῷ β' διγ. τοῦ γ' τίτλ. τοῦ ις' βιβλ. τῶν διγέστων καὶ » βιβ. τοῦ κώδικος δ' τίτλ. μδ' διατ. β' .»

Ὁ Στέφανος οὗτος, τὸν ὁποῖον, ἂν ἦτο αὐτοκράτωρ, ἤθελε μνημονεύσει μὲν σέβας ὁ Βυζαντινὸς σχολιαστής, σημειῶν καὶ τὸν ἀριθμὸν τῆς νεαρᾶς αὐτοῦ, εἶναι ὁ νομοδιδάσκαλος τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τοῦ ὁποίου τὰ σχόλια συμπεριλήφθησαν εἰς τὰ Βασιλικά, ἐξῆν δὲ περὶ τὸ 540 (1). Ὁ Ἄρειος Πάγος ὁμοίως, νομίζων ὅτι τὸ ἀνωτέρω σχόλιον ἀπανθίζει τὴν νεαρὰν τοῦ Ῥωμανοῦ, ἀντὶ τοῦ

(1) *12e Mortreuil* I. p. 290. «Θέμις» Δ', σελ. 242.

ὁποίου ἀπήντητε τὸ ὄνομα τοῦ *Στεφάνου*, ἀντήλλαξε τοῦτον μὲ τὸν υἱὸν τοῦ Ῥωμανοῦ Λεκαπηνοῦ, ὅστις ἐπὶ ὀλίγον ἐβασίλευσεν, ἐκθρονισθεὶς παρὰ τοῦ *Πορφυρογεννήτου*.

Καὶ ἐνταῦθα λοιπὸν διὰ τοῦ *Στεφάνου* ἔχομεν ἀπλὴν γνώμην νομοδιδασκάλου, καὶ ὅχι διάταξιν αὐτοκράτορος».

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΝ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΣΥΛΛΟΓΩΝ ΚΑΙ ΚΑΝΟΝΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ὑπὸ

ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ ΒΕΙΝΕΡ, καθηγητοῦ ἐν Βερολίῳ

Κατὰ μετάφρασιν ἐκ τοῦ λατινικοῦ

ὑπὸ ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΛΛΗΓΑ

Α'.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΟΥ (*)

**Περὶ τῆς σχέσεως τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλη-
σίας πρὸς τὸ Πολιτικὸν δίκαιον.**

« Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην
» ἐπὶ τὴν γῆν· οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην,
» ἀλλὰ μάχαιραν. »
(Εὐαγγ. κατὰ Ματθ. κεφ. ι'. § 35)

Τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου ἡ σπουδὴ ἀνήκει τόσον εἰς τοὺς θεολόγους καθὼς καὶ εἰς τοὺς νομικούς, ὡς συγκειμένη ἀπὸ δύο στοιχείων, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐκτυλίσσεται ἐνὸς ἐκάστου τούτων ἡ ἐνέργεια. Ἐπειδὴ ὅμως χρεωστεῖ τὴν γέννησίν του εἰς τὴν ἀνωτέραν ἐπιρροήν, τὴν ὁποίαν ἐξασκεῖ ἡ θρησκεία ἐπὶ τῆς πρακτικῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου, συνδέουσα αὐτὴν μὲ τὸν ἀπόλυτον καὶ τελευταῖον σκοπὸν τῆς καὶ προετοιμάζουσα ἐπὶ τῆς γῆς τὸ ἐπουράνιον βασιλεῖον, ἀνήκει ἡ φροντίς περὶ αὐτοῦ τοῦ δικαίου μᾶλλον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἥτις εἶναι τὸ ἐνεργὸν στοιχεῖον, ἐνῶ τὸ δίκαιον ἀπέναντι αὐτῆς εἶναι τὸ παθητικόν.

Τὸ νομικὸν στοιχεῖον ὅμως τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου δὲν εἶναι

(*) Ἐδημοσιεύθη ἐν ἰδίῳ φυλλαδίῳ ἐν ἔτει 1840.

μόνον αὐτὴ ἡ σχέσηις τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὰ καθεστῶτα, ὁπλ. τὸσον πρὸς τὸν ἰδιωτικὸν καθὼς καὶ πρὸς τὸν δημόσιον βίον, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ Ἐκκλησία ἔχει νὰ γίνη καθεστῶσα, ἐσωτερικῶς νὰ διοργανισθῇ, νὰ σχηματίσῃ μέρος τῆς κοινωνίας, ὥστε καὶ ἡ Ἐκκλησία ἔχει τοὺς θεσμοὺς καὶ τοὺς νόμους τῆς, τὸ ἐσωτερικὸν τῆς δίκαιον.

Τὸ Ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον θέλει συνίστασθαι λοιπὸν ἀπὸ δύο μέρη δυνάμενα νὰ διακριθεῖν, τουτέστι τὸν ἐσωτερικὸν διοργανισμόν, τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν σχέσιν τῆς ὡς τοιαύτης πρὸς τὴν κοινωνίαν, καὶ δεύτερον τὴν σχέσιν, τὴν ὁποίαν πρῶτον ἀνέφερα καὶ τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν ἀποστολικήν.

Εἰς τὰς ἡμέρας μας βλέπομεν τὴν προσπάθειαν νὰ περιορισθῇ τὸ Ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον μόνον εἰς τὸ ἐν τοῦ μέρους καὶ νὰ τεθῇ ἡ Ἐκκλησία ἐντὸς τῆς πολιτείας τρόπον τινὰ εἰς τὴν γραμμὴν τῶν κοινῶν σωματείων. Αὕτῃ ἡ προσπάθεια δικαιολογεῖται, ὅταν λαμβάνη ἀφορμὴν τὴν σημερινὴν κατὰστασιν τῆς κοινωνίας, παραμορφῶναι ὅμως τὴν ἱστορίαν, ὅταν διατυπώνηται ὡς ἀξίωμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔχει νὰ μετρηθῇ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου. Τὸ Ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον ἔχει βαθύτερον τὴν ῥίζαν του, ἥτις πρέπει νὰ ζητηθῇ εἰς τὸν χαρακτῆρα, τὸν ὁποῖον ἀναλαμβάνει ἡ Ἐκκλησία ἀπέναντι τῆς κοινωνίας ἀμέσως, καθὼς ἐξέρχεται ἀπὸ τὴν Ἰουδαίαν καὶ μὲ τὴν ἀποστολικὴν ῥάβδον ἐμβαίνει εἰς ὅλους τοὺς δρόμους, οἵτινες ὁδηγοῦν εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ ἀνθρώπου.

Πρέπει νὰ μεταφερθῶμεν εἰς ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, δεκαεννέα αἰῶνας ὀπίσω, ὅταν ἡ Ῥώμη ἦτο ἡ μητρόπολις τοῦ κόσμου, ἥτις, ἀφοῦ τὸν κατέκτησεν, εἶχεν ἀποκάμει ἐντὸς τῆς ἀπειρίας τῆς καὶ μὴ θέλουσα πλέον νὰ φέρῃ τὴν βαρεῖαν φροντίδα τοῦ ἑαυτοῦ τῆς, τὴν ἀνέθεσεν εἰς τὰς χεῖρας ἐνὸς ἀνθρώπου, προθύμου νὰ κάμῃ τοιαύτην θυσίαν καὶ νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὸ νὰ ἐξουσιάσῃ τὴν Ῥώμην, τῆς ὁποίας ἡ ἐξουσία ἦτο χωρὶς ὅρια. Τότε εἶδομεν ἀκόμη μίαν στιγμὴν νὰ ὀρθωθῇ τὸ ἀρχαῖον δημοκρατικὸν πνεῦμα εἰς τοὺς πόδας του καὶ ἐνῶ ἐνομιζέτο νεκρὸν ν' ἀναβῇ τὸ βῆμα, ζητοῦν νὰ δεῖξῃ εἰς τὸν λαόν, ὅτι ζῇ καὶ ὅτι ἐλανθάσθησαν οἱ τύραννοι. Ἀλλ' ἀντὶ τούτου αὕτῃ ἡ δημοκρατία πείθεται ὅτι ἡ ζωὴ τῆς εἶναι χωρὶς ἀλήθειαν, φάντασμα καὶ αὐτοχειριάζεται, τελειώνουσα τοιοῦτοτρόπως τὸ τραγικὸν ἐπεισόδιον. Ἐκείνην τὴν ὥραν μᾶς εἰδείχθη ὁ ἀρχαῖος κόσμος, ὅτι

ἐξώδευσεν ὅλα τὰ ἡθικά του στοιχεῖα, ὅτι ὅλα ἐτρέφθησαν εἰς τὴν ζωὴν καὶ ὁ ἄνθρωπος δὲν ἱκανοποιεῖτο πλέον δι' αὐτῶν· ὅλα ἦσαν τρόπον τινὰ γήινα, ἡ λάμψις των ἐξωτερικὴ καὶ τὸ ἄτομον ἀπεσύρθη ἐντὸς τοῦ ἑαυτοῦ του, πληροφρηθὲν ὅτι τὸ ἄπειρον τοῦ κόσμου τούτου εἶναι καὶ αὐτὸ πεπερασμένον καὶ ζητοῦν τὸ ἄπειρον τῆς νοήσεώς του. Οὐδεμία ἐποχὴ τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας δὲν εἶναι ἴσως τόσον ἐλλιπὴς χαρακτῆρος, τόσον ὥχρ᾽ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν τῆς ἐμφάνισιν, ἐν τοσούτῳ περισσώτερον ἀπὸ κάθε ἄλλην μᾶς δίδει τὴν βαθεῖαν σημασίαν τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις καθὼς λαμβάνει συνειδήσιν τῆς ὑπάρξεώς του, ὅτι εἶναι μόνον ὕλική, τῆς κατακτῆσεως καὶ τῆς ἐξευσεῖς, τὴν καταφρονεῖ, τὴν καταστρέφει καὶ καταφύγει εἰς τὴν νόησίν του, ζητῶν ἐδῶ ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἐξωτερικῶς δὲν ἀπαντᾷ.

Διὰ μιᾶς ἀποσθέννεται ὁ δημόσιος βίος καὶ τὸ ἄτομον ἐναγχολεῖται πλέον μόνον μὲ τὸν ἑαυτὸν του, μὲ τὴν σωτηρίαν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν του. Αὐτὴ ἡ ἐποχὴ εἶναι ἥτις ἔχει νὰ προαγάγῃ τὴν φαινομένην τελειότητα τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου εἰς τὰς καθημερινὰς σχέσεις του· καὶ τρώντι μορφώνει ἰδιωτικὸν δίκαιον, τὸ ὅποιον εἶναι ἀρχέτυπον δι' ὅλας τὰς ἐπερχομένας γενεάς, ἀλλὰ μὲ τὸ μόνον ἐλάττωμα ὅτι εἶναι χωρὶς ἡθικὴν καὶ οὐσιώδη βάσιν. Τὸ Ῥωμαϊκὸν δίκαιον τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι ἡ τεχνικὴ κυκλοφορία τῆς κοινωνικῆς σφαίρας περὶ τὸν ἄξονα τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος, ἥτις κινδυνεύει ἀδιακόπως νὰ σταματήσῃ, διότι λείπει εἰς αὐτὴν τὸ αἰώνιον πῦρ τῆς ζωογόνου γενικῆς καὶ ἀνωτέρας ιδέας (1). Ἡ ἐποψὶς του εἶναι κυρίως τῆς ἰδιοκτησίας.

Τοιαύτην εὗρεν ἀπέναντί του ὁ ἀνεγειρόμενος χριστιανισμὸς τὴν κοινωνίαν. Ἀποκαλύπτων εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν τὸ μυστήριον τῆς θεότητος, τὴν θρησκείαν τοῦ πνεύματος, εἶχε τὴν ἐπαγγελίαν καὶ τὴν ὑποχρέωσιν, ν' ἀρπάσῃ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὴν σκίψιν του καὶ ἀπὸ τὴν καταστροφὴν του καὶ ν' ἀνοίξῃ εἰς αὐτὸν τὸ ἐπουράνιον βασίλειον. Ἡ κοινωνία ἦτο σῶμα χωρὶς ψυχὴν καὶ ἡ ἰδία ἐπὶ τοῦ νῆρος βραχύνη τὴν ὑπαρξίν της, ἀποτινάξασα ἀπ' ἐαυτῆς κάθε φροντίδα τοῦ ἑαυτοῦ της. Ἡ ἐκκλησία, ὁ χριστιανισμὸς ἐξῆλθεν νὰ πληρώσουν τὸ κενόν, τὸ ὅποιον ἠνοίχθη ἐντὸς τῆς κοινωνίας καὶ ἐντὸς τῆς

(1) *Invalido legum auxilio, quae vi, ambitu postremo pecunia turbabantur*, λέγει ὁ Τάκτος *Annal. I. c. 1.*

καρδίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπεσπάσθη τὸ ἄτομον ἀπὸ ὅλους τοὺς μέχρι τοῦδε γενικούς του σκοποὺς συνερχομένους ὅλους εἰς ἓν, τὴν σωτηρίαν τῆς πόλεως, διὰ τοῦτο ὅμως δὲν ἔπρεπε νὰ συγκεντρωθῇ εἰς τὸ κενόν του ἐγὼ, ἀλλὰ τοῦτο τὸ ἐγὼ νὰ δεχθῇ τὸν κόκκον τῆς πίστεως, τῆς ὁποίας οἱ κλῶνες ἔχουν νὰ φθάσουν μέχρι τοῦ οὐρανοῦ.

Πολλάκις ἠκούσαμεν τὴν μωρὰν ἐκείνην ἐπιπληξιν κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ: ὅτι ὑπέσκαψε τὸν Ῥωμαϊκὸν κόσμον καὶ τὸν κατέστρεψε, ὡς νὰ ἦτο ὄνειδος εἰς τὸν χριστιανισμόν, ὅτι ἐφάργη ἰσχυρότερος ἀπὸ τὸν ἀντίπαλόν του καὶ ὅτι τὸν κατέβαλεν. Αὐτοὶ οἱ μικρόσοφοι νοθεύονται τῆς ἱστορίας, οἷτινες νομίζουν ὅτι ἡ ἱστορία, ὁ χριστιανισμὸς ἔσφαλлон καὶ ὅτι αὐτοὶ ἐννοοῦν καλλίτερα τί ἔπρεπε νὰ γίνη, πῶς νὰ ὁδηγηθῇ ἡ ἀνθρωπότης εἰς τὰς τύχας τῆς, βλέπουν μόνον ὀπισθέν των, βλέπουν τὰ ἐρείπια ἐνὸς κατεδαφιζομένου κόσμου καὶ ἀπαρηγόρητοι πλανῶνται ἐπ' αὐτῶν, χωρὶς νὰ στρέφουν τὰ βλέμματά των πρὸς τὸ λυκαυγὲς τοῦ Γολγοθᾶ, ὅθεν προμηνύεται νέα ἡμέρα, ἡ ἡμέρα τοῦ Κυρίου, ὅστις ἐθυσιάσθη διὰ τὸ πλάσμα του. Εἰς τὸν ἐσταυρωμένον βλέπουν μόνον τοὺς ἦλους καὶ τὰς πληγὰς, ὅχι τὴν ἀνθρωπότητα, ἣτις καταστρέφει τὸ πεπερασμένον, τὸ ὕλικόν τῆς κάλυμμα διὰ νὰ ἐνωθῇ μετ' αὐτὸν, διὰ ν' ἀναληφθῇ εἰς τὸ πνεῦμα.

Καὶ δὲν κρημνίζεται αὐτὸς ὁ Ῥωμαϊκὸς κόσμος μόνον ἀπὸ τοὺς ὀθισμοὺς τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἦδη ἦτον ἀφ' ἑαυτοῦ κατηναλωμένος, κενὰ τὰ ἀγγεῖα τῆς ζωῆς, χωνευμένη ἡ ἐντεριώνη του καὶ ἐξηντλημένος ἡθικῶς καὶ φυσικῶς. Ἀς τὸ μαρτυρήσῃ ὁ σπλὴν τοῦ Τακίτου ὅστις εἰς τὴν ὑπερβολὴν τῆς μελαγχολίας του, προσομιᾷζει τῆς ἐποχῆς του τὴν ἱστορίαν μετ' αἰς λέξεις: *Opus aggredior opimum ca-*
» sibus, atrox praeliis, discors seditionibus, ipsa etiam pace
» saevum (1). »

Εἶχε λοιπὸν ἡ Ἑκκλησία τὸν προσρισμὸν νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὰ σπλάχνα τῆς κοινωνίας, νὰ τὴν κυριεύσῃ ἐξ ὁλοκλήρου καὶ νὰ τὴν ἀναμορφώσῃ, νὰ ἐνσαρκώσῃ τὸν λόγον, ὅστις ἠκούσθη εἰς τὴν Γαλιλαίαν καὶ ἡ ἀληθὴς ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία ἔχει νὰ δεῖξῃ πῶς βαθμηδὸν πρὸς τοῦτο τὸ ἔργον ἐπροχώρησε, πῶς κατ' ὀλίγον συνήχθησαν οἱ

(1) Tacit. Hist. I.c.2.

πιστοὶ γύρω εἰς τὸ χριστιανικὸν σύμβολον, συνεδέθησαν εἰς κοινότητα, εἰς Ἑκκλησίαν, ἕως ὅτου ἔφεραν ὅλην τὴν κοινωνίαν ἐντὸς τοῦ θείου λόγου. Αἱ πρῶται δοκιμαὶ τῆς Ἑκκλησίας πρὸς τοῦτο εἶναι μαρτυρικαὶ βάσανοι, διότι δὲν ἔχει ἀκόμη κάμνιαν δύναμιν ἀπέναντι τῆς κοινωνίας, ἕως ὅτου ἀνοίγονται οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῆς καὶ μὲ τὸν μέγαν Κωνσταντῖνον ἀναβαίνει ὁ χριστιανισμὸς ἐπὶ τοῦ θρόνου.

Ἄλλ' οὔτε ἐδῶ εἶναι τὸ τελευταῖον ὄριον, τὸ ὁποῖον ὁ χριστιανισμὸς ἔχει νὰ φθάσῃ· ὁ χριστιανισμὸς δὲν ζητεῖ τὸ βασίλειον τοῦ κόσμου τούτου, ἔχει ν' ἀνοίξῃ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὸ ἐπουράνιον βασίλειον. Πέραν λοιπὸν αὐτῆς τῆς δόξης, τὴν ὁποίαν ἀποκτᾷ ἐπὶ Κωνσταντίνου, νὰ εἶναι ἡ δεσπόζουσα θρησκεία, ἔχει νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν προορισμὸν τῆς, νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ τὴν μεταμορφώσῃ, νὰ μὴ εἶναι ὡς ὁ ἀστήρ, ὅστις μακρόθεν λάμπει ἐν τῷ μέσῳ τῆς νυκτὸς μόλις διασχίζων τὰς νεφέλας, ἀλλ' ὡς ὁ ὀφθαλμὸς τῆς ἡμέρας, ἀπέμπροσθεν τοῦ ὁποίου φεύγει ὁρομαῖον τὸ σκότος, καὶ τότε οὔτε ἡ Ἑκκλησία ἔχει νὰ ζητήσῃ πλέον ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς ἀνθρωπότητος, οὔτε ἡ ἀνθρωπότης νὰ παλαίσῃ κατὰ τῆς Ἑκκλησίας. Ἐὰν ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἔφθανεν ἕως ἐκεῖ, ἤθελεν ἀποτύχει τοῦ σκοποῦ του. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ τεθῇ ὡς πραγματικότης, ὅχι ὡς σημεῖον ἐκτός, πρὸς τὸ ὁποῖον διευθύνει ὁ ἄνθρωπος τοὺς στοχασμοὺς του χωρὶς νὰ τὸ φθάσῃ, ἀλλὰ ὡς ἄμεσος συνείδησις, σημεῖον ἐντός, ἀπὸ τὸ ὁποῖον οἱ στοχασμοὶ του ἀναχωροῦν.

Ἀπὸ τοιαύτην ἐποψίν δυνάμεθα ἀληθῶς νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν μεταβολήν, τὴν ὁποίαν φέρει ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ἐπὶ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, διὰ νὰ μὴ ὀργιζώμεθα εἰς κάθε βῆμμά της φωνάζοντες φθάνει ἕως ἐδῶ καὶ νὰ νομίζωμεν ἀντιποίησιν τὴν ἐξάσκησιν τοῦ δικαιώματός της.

Ἐπειδὴ ἐδῶ θέλω ἐνασχοληθῇ μόνον νὰ δείξω τὴν ἐπιρροὴν τῆς Ἑκκλησίας ἐπὶ τοῦ Ῥωμ. πολιτικοῦ δικαίου καὶ πάλιν μόνον ἐκεῖ ὅπου τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος ἐξακολουθεῖται, ὁπλ. μόνον τῆς ἀνατολικῆς Ἑκκλησίας, θέλω προσπαθῆσαι αὐτῆς τῆς Ἑκκλησίας νὰ προσδιορίσω τὸν χαρακτῆρα καὶ μετὰ ταῦτα διὰ τῶν γενομένων δι' αὐτῆς μεταβολῶν νὰ ἐπιβεβαιώσω τὰς παρατηρήσεις μου. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον εἶναι ἐκτός τοῦ θέματός μου πῶς κατ' ὀλίγον ἐμορφώθη ἡ Ἑκ-

κλησία ἕως ὅτου ἤρχισε νὰ ἐνεργῇ ὄχι πλέον κρυφίως καὶ προτρεπτικῶς, ἀλλὰ φανερώς καὶ ἐπιτακτικῶς. Μὲ τὸν Μέγαν Κωνσταντῖνον θέλω ἀρχίσει λοιπὸν τὴν ἀνάπτυξίν μου καὶ ὅταν λέγω Ἐκκλησίαν ἐννοῶ αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐτοκράτορος τούτου, διότι ἀπὸ τότε ἀναγνωρίζεται ἐντὸς τῆς πολιτείας.

Θέλω προσπαθῆσαι ἀδιακόπως νὰ ἐνθυμοῦμαι ὅτι γράφω μόνον διὰ τὴν Ἑλλάδα.

Ὁ χαρακτήρ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις μᾶς παρουσιάζεται εἰς τὰ ἔργα της, εἰς τὰς καθημερινὰς της προσπάθειας, τὸν ὅποιον ἡ ἰδία ἀδιακόπως ἐκφράζει, ποτὲ δὲν λησμονεῖ — εἶναι θεωρητικός. Ὡς ἡ πρωτότοκος θυγάτηρ τοῦ χριστιανισμοῦ ἔχει νὰ στερεώσῃ τὸ δόγμα, νὰ τὸ καθάρισῃ, νὰ τὸ διατυπώσῃ καὶ διὰ τοῦτο ἔχει νὰ ὑποφέρῃ ὅλας του τὰς ἐρίδας. Αἱ σημαντικώτεραι συζητήσεις τῶν αἱρέσεων ἀνήκουν εἰς τὴν πρώτην Ἐκκλησίαν, καθὼς τοῦ Ἀρείου, τοῦ Πελαγίου, τῶν Γνωστικῶν, τῶν Μονοφυσικῶν, Μονοθελητῶν, Εὐτυχιανῶν κτλ. Πέραν τοῦ δογματικοῦ κύκλου δὲν ἐξέρχεται ἀκόμη ἡ ἐνέργειά της, ὥστε μεταξύ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ τοῦ θορύβου τῶν πεισματωδῶν φιλονικιῶν καὶ τῆς αἱματηρᾶς πάλης κατὰ τῶν αἱρέσεων λησμονεῖ ὅλως διόλου τὸν ὕλικόν κόσμον, τὴν καθημερινὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοὺς ἀφίνει ν' ἀκολουθοῦν τὴν ἀνέκασθεν εἰς αὐτοὺς ἐντυπωθεῖσαν διεύθυνσιν. Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ταύτης εἶναι τὸ κλασικὸν μέρος τῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας, ὅπου ἀδιακόπως ἀνατρέχομεν διὰ νὰ σπουδάσωμεν ὄχι μόνον τὴν θρησκείαν, ἀλλὰ καὶ τὴν φιλοσοφίαν της. Ὅλα τὰ θεωρητικὰ ζητήματα τοῦ δόγματος ἀπ' αὐτὴν συζητοῦνται, ἡ θεία οἰκονομία, ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ λόγου, ὁ ἀλόχευτος τόκος τῆς παρθένου, ἡ τρισυπόστατος Θεότης, ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου, ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ, τὰ μυστήρια παντοῦ ἀναπτύσσεται τὸ δόγμα θεωρητικῶς, τουτέστι κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν του συνέχειαν, κατὰ τὰς ἀντιφάσεις, αἱ ὅποιαι γαίνονται εἰς τὸν κοινὸν νοῦν· ὅλα καθαρίζονται, ἀποδεικνύονται, κάθε ἀμφιβολία ἀπομακρύνεται, ἐξηγοῦνται τὰ θαύματα, ἡ ἐργασία εἶναι ὅλη νοητικὴ.

• Ὅταν ἀναγινώσκῃ τις ἐκείνης τῆς ἐποχῆς τὴν ἱστορίαν, τῶν συνόδων τὰς δραστηρίας καὶ τολμηρὰς ἐρεῖνας, τὰς ἐνθέους διδασχάς, τὰ ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα, νομίζει ὅτι οἱ ἄνθρωποι δὲν ἐφρόν-

τιζον πλέον διὰ τὸν ἰδιωτικὸν βίον, ἀλλὰ ὅλοι βυθισμένοι εἰς τὸ δόγμα, τοῦτο μόνον περιέστρεφον εἰς τὴν κεφαλὴν των. Διὰ τοῦτο ὅμως ὁ ἰδιωτικὸς βίος ἦτο ὡς πρότερον, χωρὶς μεταβολήν· ὁ δοῦλος ἦτο δοῦλος καὶ οἱ ἀρχαῖοι νόμοι, τὰ ἀρχαῖα ἔθιμα ἐξηκολουθοῦντο χωρὶς διακοπὴν. Διὰ τὰ ἐστραμμένα πρὸς τὴν αἰώνιον ζωὴν βλέμματα ἡ παροῦσα ὑπαρξὶς ἦτο τὸ ψεῦδος καὶ ἡ ἀπάτη, διὰ τοῦτο ἀφίνοντο τὸ ψεῦδος καὶ ἡ ἀπάτη νὰ ἐξουσιάζουν ἐπ' αὐτῆς. Οὗτος ὁ κόσμος ἔμενεν εἰς τὸ σκότος παραδεδομένος εἰς τὴν διαφθοράν του, ἐκείνος δὲν ὑπῆρχεν ὡς μέλλον καὶ πολλοὶ τὸν ἀπώλεσαν διὰ τὴν μεγάλην του ἀπόστασιν. Τῷόντι ἀπέιχε πολὺ ἀπ' ἐκείνην τὴν ἐθνικὴν κοινωνίαν ἡ χριστιανικὴ πολιτεία.

Τοιοῦτοτρόπως ἡ πρώτη Ἐκκλησία καταφρονοῦσα καὶ ἀποστρεφόμενη τὸν ὕλικόν κόσμον, τοῦτον τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου, δὲν τὸν ἐχριστιανοποίησε, δὲν μετέδωκεν εἰς αὐτὸν τὸν θεῖον λόγον, ἀλλ' ἀδικόπως τὸν ἡρνήθη καὶ πολλάκις τὸν ἀνεθεμάτισε. Δὲν χωρίζεται ὅμως ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἀπὸ τὸν ὕλικόν κόσμον εἰς τρόπον ὥστε νὰ τὸν ἔχῃ ἀπέναντί της, νὰ ζῇ εἰς ἀνοικτὸν πόλεμον μετ' αὐτοῦ (1), διότι τότε ἤθελεν εἶναι εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς αὐτὸν, ἀλλὰ τρόπον τινὰ δὲν τὸν βλέπει, δὲν λαμβάνει εἰδήσιν αὐτοῦ καὶ ὅσον δυνατόν τὸν λησμονεῖ. Ἐὰν θέλωμεν νὰ μεταχειρισθῶμεν τολμηρῶς τὴν ἔκφρασιν τοῦ Ἰησοῦ, ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία δὲν ἔβαλε τὴν μάχαιραν ἐπὶ τὴν γῆν.

Ἡ ἐκκλησία μας φυλάττεται διὰ τοῦτο μακρὰν ἀπὸ κάθε ὕλικόν στοχασμὸν, δὲν ἔχει τέχνην. Ἡ τέχνη εἶναι δι' αὐτὴν ὅλη κοσμικὴ, εἶναι ἡ γήϊνος λάμπρις, ἡ ἀπατηλὴ ἐπιφάνεια, τὴν ὁποίαν ὑποκάτω διαδιβρώσκει ἡ σῆψις. Ἡ Ἐκκλησία φεύγει τὴν τέχνην, ἀλλὰ καὶ ἡ τέχνη φεύγει τὴν Ἐκκλησίαν. Τί εἶναι ἡ βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ; — τὰ ἑρείπια τῆς ἀρχαίας τέχνης πολλάκις ἀσυμμέτρως συντεθειμένα μεταξὺ των, ἡ Ῥωμαϊκὴ ἀψὶς ἐπὶ τῆς Ἑλλην-

(1) Ἡ δυτικὴ ἐκκλησία π.χ. φανερώς ἐξεστράτευσεν κατὰ τοῦ ὕλικου κόσμου διὰ τῶν μοναχικῶν ταγμάτων· ἡ ἐκκλησία μας γνωρίζει ἐν μόνον τάγμα τοῦ Ἀγ. Βασιλείου καὶ τοῦτου ὁ κανὼν δὲν ἔχει βάσιν τοῦ τὴν τριπλὴν ἀρνήσιν obedientia, castitas, paupertas. Δὲν ἐννοῶ τοὺς πρώτους ἀσκητὰς καὶ ἀναχωρητὰς τῆς Ἀνατολῆς, τῶν ὁποίων ἡ τάσις ἦτο φανατικὴ καὶ ἐνωρίς ἐσθῆσθη.

νικῆς στήλης. Μόλις ἔπειτα ἀπὸ τόσας ἔριδας μεταξύ τῶν εἰκονοκλαστῶν καὶ τῶν εἰκονοδούλων, συγχωρεῖται, ὑποφέρεται ἡ γραφικὴ, ἥτις διὰ τοῦτο κατηφῆς, ἐκφράζει ἀδιακόπως τὴν ὁδὸν τῆς, ὅτι δὲν δύναται νὰ ικανοποιήσῃ τὴν Ἐκκλησίαν, νὰ παραστήσῃ τὸ ἄπειρον καὶ τὸ ὕψος τοῦ στοχασμοῦ (1). Ἡ μουσικὴ λησμονεῖται, χάνει τὸ μέτρον, τὸν ρυθμὸν, τὴν συμφωνίαν καὶ τὴν ἁρμονίαν τῆς καὶ γίνεται τὸ σπάραγμα τῆς φωνῆς λυπηρῶς ἀπηχοῦσης εἰς τὴν ἀκοήν. Ὅλα ὅσα διὰ τῆς αἰσθήσεως δύνανται νὰ παραστήσουν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸν στοχασμὸν, νὰ τὸν κάμουν ψηλαφητόν, ὁρατόν, ἀκουστόν, ὅλα ὡς ἀνάξια ὄργανα τὰ ἀποφεύγει ἡ Ἐκκλησία καὶ ἀποσύρει ἀπὸ αὐτὰ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς, ἐὰν κατ' εὐθεῖαν δὲν τὰ κτυπᾷ μὲ τὴν κατάραν τῆς.

Ὅτι ὅμως καθ' αὐτὸ μᾶς δεικνύει, ὅτι αὕτη ἡ Ἐκκλησία δὲν συλλαμβάνει ποτὲ τὸν στοχασμὸν νὰ ἐξουσιάσῃ τὸν ὕλικόν κόσμον, εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ τῆς διοικήσις καὶ ἡ δι' αὐτῆς σχέσις τῆς πρὸς τὴν κοινωσίαν. Ἡ διοικήσις τῆς Ἐκκλησίας μας εἶναι ἐπισκοπικὴ. Οἱ Ἐπίσκοποι ὑπόκεινται εἰς τοὺς πρώτους τῶν, τοὺς Πατριάρχας, ἀλλὰ εἶναι πολλαὶ τῆς οἰκουμένης αἱ Κάραι (2), ὥστε ἡ ἐξουσία δὲν συγκεντρώνεται εἰς μίαν χεῖρα, δυναμένην νὰ ἐντυπώσῃ ὠρισμένην διεύθυνσιν καὶ ν' ἀντιτάξῃ τὴν Ἐκκλησίαν ὅλην ὡς ἓν σῶμα μὲ μίαν ψυχὴν ἀπέναντι τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς. Δὲν εἶναι λοιπὸν μοναρχικὴ διοικήσις, ὑπὸ τὴν ἐξουσιάζουσαν θέλησιν ὁρατῆς κεφαλῆς, ἀλλὰ τὸ στοιχεῖον τῆς συζητήσεως τοῦ λόγου ὑπερισχύει, ἡγεμονεύοντος διὰ μέσου τῶν συνόδων, αἵτινες εἶναι ἀνώτεροι ὅλων τῶν Πατριαρχῶν ὁμοῦ, μελονότι σύγκεινται ἀπὸ Ἐπισκόπους. Καὶ αὐτοὶ οἱ ἐπαρχιακοὶ Πρόεδροι ἐντὸς τῆς περιφέρειας τῶν δις τοῦ ἐνιαυτοῦ καὶ κατὰ τὴν ἐν Τρούλλῳ (καν.8) ἀπαξ χρεωστοῦν νὰ υποβάλλουν εἰς τοπικὰς συνόδους «τὰ ὡς εἰκὸς ἀναφυόμενα κεφάλαια.» Οὕτε ὁ Μητροπολίτης ἔχει ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν ἐξουσίαν νὰ χειροτονήσῃ Ἐπί-

(1) Τὸ ἀξιοπερίεργον εἶναι ὅτι πάντοτε γυναῖκες εἰσάγουν ἐκ νέου τὴν εἰκονολατρείαν εἰς τὸ Βυζάντιον, ἡ Εἰρήνη (ἐν ἔτει 796) καὶ ἡ Θεοδώρα (ἐν ἔτ. 843).—Περὶ τῆς τέχνης ἴδε καὶ τῆς ἐν Τρούλλῳ καν. 24, 51.

(2) Εἶναι γνωστὸν ὅτι τῆς Οἰκουμένης Κάραι ὀνομάζονται οἱ Πατριάρχαι κατ' ἀχροσυχίδα τῶν λέξεων Κωνσταντινουπόλεως, Ἀντιοχείας, Ρώμης, Ἀλεξανδρείας καὶ Τερροσολύμων.

σκοπον, ἀλλὰ πρέπει νὰ συλλέξῃ τὰς ψήφους ὅλων τῶν Ἐπισκόπων τῆς διοικήσεώς του ⁽¹⁾ καὶ ὁ Ἐπίσκοπος εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν πόρων τῆς Ἐκκλησίας ἔχει νὰ συμμορφῶται μὲ τὴν γνώμην τῶν πρεσβυτέρων καὶ αὐτῶν τῶν Διακόνων ⁽²⁾.

Δὲν μᾶς παρουσιάζει λοιπὸν εἰς ὅλην τῆς τὴν Ἱεραρχικὴν τάξιν ἢ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία τὰ ἐμβλήματα τῆς ἀπολύτου ἐξουσίας καὶ τῆς συγκεντρώσεως, ἀγκαλὰ ἡ κοσμικὴ ἀρχὴ ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της θέλει ἀπέναντί της τὴν συγκεντρώσιν, διὰ νὰ ἐνεργῇ διὰ μιᾶς ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας ⁽³⁾, ἀλλὰ βλέπομεν πλησίον τοῦ Ἐπισκόπου, τοῦ Μητροπολίτου, τοῦ Πατριάρχου τὸν σύλλογον καὶ ἡ Ἐκκλησία ὅλη εἶναι τὰ μέλη τῆς ἀοράτου κεφαλῆς τοῦ Χριστοῦ ⁽⁴⁾, διὰ τοῦ πνεύματος συνδεόμενα εἰς τὴν ἐνότητά των. Διὰ τοῦτο δὲν ἔχει καὶ ὠριμένην καθέδραν ἐπὶ τῆς γῆς, καθὼς μετὰ ταῦτα ἡ Ῥωμαϊκὴ, ἀλλὰ ἐκτείνεται παντοῦ ὅπου ἐκτείνεται τὸ δόγμα μὲ ἴσῃν ἀνεξαρτησίαν τῶν μελῶν της.

Οὕτω λοιπὸν ἡ πρώτη Ἐκκλησία εἶναι μόνον δογματικὴ, ἐξυφαίνει τὸ δόγμα, μόνον τοῦ δόγματος ἔχει τὴν φροντίδα καὶ προβλέπει ὅλους τοὺς κινδύνους, φέρει βοήθειαν ὅπου σαλεύεται καὶ τὴν θριαμβευτικὴν ῥομφαίαν κατὰ τῶν αἱρέσεων πάντοτε γυμνῇ.

Δὲν εἶναι ἀπατηλὸς καὶ ψευδὴς ὄγκος, ἐὰν ἡ τοιαύτη Ἐκκλησία ὀνομάζεται *Οἰκουμενικὴ*. Οἰκουμενικὴ ἐδῶ σημαίνει γενικὴ καὶ ἡ Ἐκκλησία τοῦ δόγματος ὅχι τῆς ἐξουσίας εἶναι ὑπὲράνω καὶ πέραν γεωγραφικῶν ὁρίων, εἶναι *Οἰκουμενικὴ*.

Καὶ τόσον ἀδιαφορεῖ ἡ πρώτη Ἐκκλησία διὰ τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν, τόσον καταφρονεῖ τὴν κούφην καὶ κενὴν λάμπριν της, ὥστε χωρὶς δυσαρέσκειαν ἀκούει ἀπὸ τὸν Μέγαν Κωνσταντῖνον: « Ὑμεῖς μὲν τῶν εἰσῶ τῆς Ἐκκλησίας, ἐγὼ δὲ τῶν ἐκτὸς ὑπὸ Θεοῦ καθι-

(1) Ἀντιοχ. καν. 19 ἔκδοσις Bruns Berolini 1839.

(2) Αὐτ. καν. 25.

(3) Οὕτω λέγει ὁ Ἰουστινιανός. « Οὕτε γὰρ ἀνεχόμεθα τι τῶν εἰς Ἐκκλησιαστικὴν ὁράντων κατὰστασιν μὴ καὶ τῇ αὐτοῦ ἀναπέρεσθαι μακαριότητι (τῷ Πατριάρχῃ Ῥώμης), ὡς κεφαλῇ οὕσῃ πάντων τῶν οὐσιωμάτων τοῦ Θεοῦ ἱερέων». L. 7 pr. C. de summa Trinitate. Νεαρά 131. Ἄλλου ἀποβιβάζει τὸν αὐτὸν τίτλον εἰς τὸν Πατριάρχ. τῆς Κωνσταντ. « Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐκκλησία πασῶν τῶν ἄλλων ἐστὶ κεφαλὴ. » L. 24. C. de sacros eccl.

(4) Χρυσόστομος περὶ Ἱερωσύνης Γ'. § 187.

στάμενος Ἐπίσκοπος ἂν εἶην»⁽¹⁾. Ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς ἐκφράζει χωρὶς καμμίαν ἀμφιβολίαν πλέον τὸν χαρακτῆρα τῆς μέχρι τοῦδε Ἐκκλησίας, εἰς τὴν Νεαράν 5', Προσίμ. λέγων : «Μέγιστα τῶν ἐν ἀνθρώποις ἐστὶ δῶρα Θεοῦ παρὰ τῆς ἀνωθεν διδόμενα φιλανθρωπίας » *Ἱερωσύνη τε καὶ Βασιλεία*, ἥ μὲν τοῖς Θεοῖς ὑπηρετουμένη, ἥ δὲ τῶν ἀνθρωπίνων ἐξάρχουσα τε καὶ ἐπιμελουμένη, καὶ ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς ἑκατέρα προϊούσα καὶ τὸν ἀνθρώπινον κατακοσμοῦσα βίον, ὥστε οὐδὲν οὕτως ἂν εἶη περισπούδαστον Βασιλεῦσιν ὡς ἡ τῶν Ἱερῶν σεμνότης, εἶγε καὶ ὑπὲρ αὐτῶν ἐκείνων ἀεὶ τὸν Θεὸν ἱκετεύουσιν». Ἐδῶ ὁ Ἰουστινιανὸς, θέτων τρόπον τινὰ τὴν Ἱερωσύνην καὶ τὴν Βασιλείαν ἐπὶ τὸν αὐτὸν παρονομαστήν τῆς θείας ἀρχῆς, παραπέμπει τὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν *θείων* ἐπιφυλαττόμενος εἰς ἑαυτὸν τὴν ἐξουσίαν καὶ φροντίδα τῶν ἀνθρωπίνων. Τὴν τοιαύτην ἀξίωσιν τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς δὲν ἀκούει τώρα πρῶτον ἡ Ἐκκλησία, διότι συχνὰ ἐπικυρώνει τοὺς κανόνας τῶν Ἀποστόλων, τῶν ὁποίων ὁ 80ὸς λέγει : «Εἵπομεν ὅτι οὐ χρὴ Ἐπίσκοπον ἢ πρεσβύτερον καθεῖναι ἑαυτὸν εἰς δημοσίας δικαιοσύνας, ἀλλὰ παρευκαίρειν ταῖς Ἐκκλησιαστικαῖς χρεαῖς· ἢ πεπιθέσθω οὖν τοῦτο μητ' ποιεῖν, ἢ καθαιρεῖσθω· οὐδεὶς γὰρ δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεῖν » κατὰ τὴν κυριακὴν παρακλέευσιν»⁽²⁾.

Ἡ Ἐκκλησία διὰ τοῦτο δὲν ἐνεργεῖ ποτὲ ἀμέσως καὶ κατ' ἐὺθειαν ἐπὶ τῆς κοινωνίας, δὲν νομοθετεῖ δι' αὐτήν, ἀλλὰ πάντοτε διὰ τοῦ Αὐτοκράτορος, ἱκετευτικῶς μεταχειριζομένη πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς τοῦ ὄργανον, τὸ προερχόμενον ἐκ τῆς θείας ἀρχῆς⁽³⁾. Ἡ Ἐκκλησία νομοθετεῖ διὰ τὴν Ἐκκλησίαν, ὁ Αὐτοκράτωρ διὰ τὴν πολιτείαν καὶ διὰ τὴν Ἐκκλησίαν. Ὁ Αὐτοκράτωρ μὲ σέβας δέχεται τῆς Ἐκκλησίας τὰς ἀποφάσεις⁽⁴⁾, ἀλλ' ὅστις ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ τὰς δέχεται, ἔχει καὶ ἐκεῖνο νὰ τὰς ἀφίνη νὰ κοιμῶνται, καὶ πολλάκις κάμνει

(1) Εὐσέβιος βίος Κωνσταν. IV. κεφ. 24.

(2) Ἰδε καὶ κανὼν 6ος τῶν Ἀποστόλων.

(3) Codex Ecclesiae Africanae § 102. «in qua causa legem imperialem » petendum promulgari.» x' § 58—64, 97. Παράβαλε Πηδάλιον τῆς ἐν Καρθαγ. 62—67, 88, 97, 100, 101, 107.

(4) Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπεκύρωσε τοὺς κανόνας τῶν συνόδων διὰ τῶν L. 45. C. de Episcopis. Νεαρά 6 κεφ. I. § 8, Νεαρά 181 κεφ. I. Ἀρριβάλλεται ἡμῶς ἂν μόνον τῶν οἰκουμενικῶν, ἢ καὶ τῶν τοπικῶν.

τὸ βάρος τῆς ἐξουσίας του ἐπαισθητὸν ἐπὶ τῆς διασκέψεώς των ⁽¹⁾. Ὁ Ἰουστινιανὸς αὐτὸ τὸ δόγμα κάμνει ἀντικείμενον τῆς νομοθεσίας του καὶ ἀναλαμβάνει νὰ τὸ «σαφηνίσῃ» — α οὐ καινίζοντες πίστιν, «καθὼς λέγει, (μὴ γένοιτο), ἀλλ' ἐλέγχοντες τὴν μανίαν τῶν φρονούντων τὰ τῶν ἀσεβῶν αἵρετικῶν κτλ.» ⁽²⁾. Ἡ ἐπικύρωσις τῶν Αὐτοκρατόρων θεωρεῖται τόσον ἀναγκαία, ὥστε ἐπὶ Μανουὴλ Κομνηνοῦ, ὅταν ἡγέρθη σύγκρουσις μεταξὺ τοῦ Νομοκάνονος τοῦ Φωτίου καὶ τῶν Βασιλικῶν, ἀκόμη αὐτὸς ὁ Πατριάρχης ἀνεγνώρισεν ὅτι τὰ Βασιλικά πρέπει νὰ προηγῶνται ⁽³⁾.

Ἡ μόνη κοσμικὴ δικαιοδοσία, ἥτις παραχωρεῖται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, εἶναι συμβιβαστικὴ, ὅταν τὰ μέρη ἐκουσίως εἰς αὐτὴν ἀναφέρονται ⁽⁴⁾. Εἰς διοικητικὰς ἀρνησιδικίας ἢ καταπιέσεις συγχωρεῖται ἡ μεσελάθσις τῶν Ἐπισκόπων, ἀλλ' ἀπλῶς πρὸς πληροφορίαν τοῦ Αὐτοκράτορος ⁽⁵⁾, μάλιστα ὁ Ἰουστινιανὸς συχνὰ τοὺς προσκαλεῖ συνακροατὰς τῶν Διοικητῶν ὡς ἀξιοχρέους ἐφόρους ἐπὶ τῆς διαχειρίσεώς των. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐνθίδει, ὥστε οἱ Μοναχοὶ καὶ αἱ Ἀσκήτριάς νὰ ἐνάγωνται μόνον ἐνώπιον τῶν Ἐπισκόπων διὰ πολιτικὰς δίκας, ὥστε νὰ μὴ ἀποσπῶνται ἀπὸ τὰ Μοναστήρια ⁽⁶⁾. Κατ' αἵτησιν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Μηνᾶ δίδει τὸ αὐτὸ προνόμιον εἰς ὅλους τοὺς κληρικοὺς, καθ' ἣν ὁμῶς περίπτωσιν οἱ Ἐπίσκοποι ἤθελον παραμελήσει νὰ δικάσουν, ἀποκαθίστανται αἱ πολιτικαὶ ἀρχαὶ ἐκ νέου ἀρμόδιαι. ⁽⁷⁾ Ἐπίσης καταργεῖ τὴν μέχρι τοῦδε ἐπικρατήσασαν συνήθειαν νὰ δικάζουν αἱ πολιτικαὶ ἀρχαὶ καὶ περὶ Ἐκκλησιαστικῶν ἀμαρτημάτων ⁽⁸⁾. Καὶ πρότερον εἶχε τὴν πειθαρχικὴν δικαιοδοσίαν εἰς τὰς χεῖράς της ἡ Ἐκκλησία ⁽⁹⁾, ὅχι

(1) Ἡ φιλονικία περὶ τῶν Εἰκόνων ἄς χρησιμεύσῃ ὡς παράδειγμα. Τῶν περισσυτέρων συνόδων προήδρευσαν οἱ Αὐτοκράτορες, λαμβάνοντες ἐντὸς τῶν συζητήσεων ἐνεργὸν μέρος.

(2) L. 6. pr. C. de summa trinitate.

(3) Τοῦτο ἐστὶν ἀφορμὴ τῶν Σχολίων τοῦ Βαλσαμῶνος B i e n e r Geschichte der Novellen p. 212.

(4) L. 7. 8. 29. § 4 C. de episcopal. audient. (I. 4.)

(5) Νεαρὰ 86. L. 22. 26. C. de episcopal. audient.

(6) Νεαρ. 79.

(7) Νεαρ. 83 προῖμ.

(8) Νεαρ. 83 § I.

(9) L. 23 C. Th. de episc. (XIII. 2), L. I. C. Th. de relig. (XVI. 41), L. 29 C. de episc. audient. (I. 4).

ὁμως αὐστηρῶς, ἔχει δὲ πάντοτε ἡ κοσμικὴ ἀρχὴ ἐπιβλεῖν ἐπὶ τῆς διαγωγῆς τοῦ κλήρου ⁽¹⁾. Ἐπὶ πολιτικῶν ἐγκλημάτων ἡ κοσμικὴ ἀρχὴ δικάζει, τὴν ὁποίαν γενικῶς δὲν δύναται δι' ἄλλου μέσου ν' ἀποφυγῇ ἡ Ἐκκλησία, εἰμὴ ἐπαπειλοῦσα μὲ τὴν στέρξιν τῆς τιμῆς τοὺς αἰτοῦντας κληρικούς ἀπὸ τὸν Βασιλέα τὴν διάγνωσιν τῶν δημοσίων δικαστηρίων ⁽²⁾.

Ἀκόμη αὐτὴν τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας διοργανίζουν αἱ Αὐτοκράτορες ⁽³⁾, προσθέτοντες τὴν ψήφον τῶν εἰς περὶ πτωσιν καθαιρέσεως τῶν Ἀρχιερέων ⁽⁴⁾, ἢ κατ' εὐθείαν καθαιροῦντες.

Ἐὰν ἐξετάσωμεν τὸ σῶμα τῶν νόμων τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, τουτέστι τὸ κανονικόν μας δίκαιον, θέλομεν ἰδεῖ ὅτι τὸ περισσότερον μέρος ἀναφέρεται εἰς τὸ δογματικόν, εἰς τὴν καθάρισιν καὶ προσδιορίσιν τοῦ πιστεύω. Ἡ μέμψις τῶν αἱρέσεων ἀποτελεῖ τὸ κυριώτερον καὶ τόσον εἶναι φανερόν ὅτι ἡ Ἐκκλησία παραμελεῖ τὸν ἀνθρώπινον βίον καὶ δὲν λαμβάνει αὐτὴ ἐκ τοῦ ἑαυτοῦ τῆς τὴν φροντίδα νὰ τὸν ρυθμίσῃ, ὥστε ἀδιακόπως ἀπανθίζει τοὺς νόμους τῶν Αὐτοκρατόρων καὶ ὅταν εἰς τὴν πτώσιν καὶ διάλυσιν τοῦ Βυζαντινοῦ Βασιλείου ὡς ἡ κιβωτὸς τοῦ ἔθνους καὶ τῆς πίστεως διασφίχεται, τοὺς λαμβάνει μεθ' ἑαυτῆς. Τὸ μυστήριον αὐτῆς τῆς πεπερασμένης ζωῆς τρόπον τινὰ δὲν γνωρίζει, οὔτε ἔχει τὴν ἐπιτηδειότητα νὰ τὴν συλλάβῃ καὶ νὰ τὴν δεσπόσῃ· δὲν ἔχει τὴν νομικὴν ἱκανότητα, ἥτις δὲν εἶναι θεωρητικῆς ἀλλὰ πρακτικῆς φύσεως. Βέβαια εἰς τὴν Ἐκκλησίαν μας κανεῖς Αὐτοκράτωρ δὲν ἠδύνατο νὰ εἴπῃ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὁ Φίλιππος Βαλουά ἔγραφεν εἰς τὸν Πάπαν Ἰωάννην τὸν κβ': «ὅτι διὰ τὰ πράγματα τῆς πίστεως ἔχομεν ἐδῶ ἀνθρώπους, οἵτινες γνωρίζουν αὐτὰ καλλίτερα ἀπὸ σὰς τοὺς νομικούς τοῦ Ἀβινιῶνος» ⁽⁵⁾.

Διὰ τοῦτο καὶ αἱ συλλογαὶ τῶν κανόνων δὲν ἐνασχολοῦν τόσον

(1) L. 34 C. αὐτόθι.

(2) Ἀντισχ. 12. ἐκδ. Bruns, *Co de x Eccl. Afric.* § 104, τοῦ αὐτοῦ, κατὰ τὸ Πηδάλιον καν. 115 τῆς ἐν Κερθαγ.

(3) Νεαρ. 3. 5. 6. 123. 133. 137.

(4) Νεαρ. 42.

(5) Michelet, discours d'ouverture prononcé à la faculté des lettres le 9 Janvier 1834.

σπουδαίως τὴν Ἐκκλησίαν, μάλιστα ὀλίγον κατ' ὀλίγον λησμονοῦνται, ὥστε αὐτὴ ἡ ἰδίᾳ καταντᾷ ν' ἀγνοῇ τὰς πηγὰς τῆς (1). Ἀκόμη ἡ Ἐκκλησία, ὡς διοικητικὴ ἀρχὴ τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους, ἀφιεμένη εἰς τὸν ἑαυτὸν τῆς δικάζει μὲ τὸν Ἀρμενόπουλον εἰς τὰς χεῖρας, ὅστις τοιοῦτοτρόπως μᾶς κληροδοτεῖται.

Ἐνῷ λοιπὸν θέλομεν ἐξετάσει τὴν ἐπιρροὴν τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ δικαίου, ἃς μὴ προσμένωμεν νὰ ἴδωμεν τὴν Ἐκκλησίαν νομοθετοῦσαν, καταργοῦσαν καὶ ἐκδίδουσαν νόμους. Θέλομεν ἰδεῖ πάλιν τὴν κοσμικὴν ἀρχὴν νὰ νομοθετῇ, ἀλλ' εἰς τὴν κοσμικὴν ἀρχὴν μετεδόθη ἄλλο πνεῦμα, ἀντανakλᾶται τὸ φῶς τῆς θρησκείας, ὥστε ἡ ἀνάπτυξις μας ἔχει νὰ δεῖξῃ ἀμφότερά, πῶς ἡ Ἐκκλησία διδάσκει καὶ πῶς ἡ κοσμικὴ ἀρχὴ ἐκτελεῖ.

Ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, περὶ τῆς ὁποίας ἔχει ἀμέσως νὰ πληροφορηθῇ ἡ Ἐκκλησία, εἶναι ὁ γάμος. Ἐθαύμασαν πολὺ εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους, διατὶ ἡ Ἐκκλησία νὰ λαμβάνῃ τόσον μέρος εἰς τὴν σχέσιν τοῦ γάμου, ἥτις, καθὼς νομίζουν, ἀφορᾷ καθ' αὐτὸ καὶ μόνον τὴν πολιτείαν. Ὁ γάμος εἶναι κατὰ τὰ φρονήματα τῆς ἡμέρας πολιτικὸν συνάλλαγμα καὶ αὐτὰ τὰ φρονήματα θεωροῦνται ὡς ἀπηλευθερωμένα ἀπὸ τὰς προλήψεις τοῦ κοινοῦ ἀνθρώπου, ὅστις εἰς τὸν γάμον του βλέπει τι περισσότερον ἀπὸ τὰς σχέσεις, κατὰ τὰς ὑποίας λαμβάνει καὶ ἱκποιεῖ, ἀπὸ τὰς γεωμετρικὰς (2) συνδυάσεις τῆς ἀμοιβαίας συμφωνίας καὶ τοῦ συμφέροντος. Ὁ γάμος δὲν εἶναι μία σχέσις θετομένη ἀπὸ τὴν αὐθαιρεσίαν τοῦ ἀτόμου τοιοῦτοτρόπως, ὥστε αὐτὴ ἡ αὐθαιρεσία νὰ μένῃ ὑπεράνω τῆς προαγομένης σχέσεως, ὡς ἡ δύναμις ἐπ' αὐτῆς. Ἐξ ἐναντίας διὰ τοῦ γάμου παύει ἡ αὐθαιρεσία, ἀποσβέννεται ἐντὸς αὐτοῦ καὶ τίθεται ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν ἀνωτέρας δυνάμεως, καθ' ἑαυτὴν ὑπαρχούσης, τῆς ἡθικῆς.

Ὅταν ὀνομάζουν τὸν γάμον συνάλλαγμα, διότι ἕκαστος κατ' ἐλευθέραν θέλῃσιν καὶ ἐκλογὴν προσέρχεται εἰς αὐτόν, προσέχουν μόνον εἰς τὸ ἓν στοιχεῖον, εἰς τὴν ἀτομικότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις

(1) Περὶ τούτου ἐνασχολεῖται ἀρκούντως τὸ μεταφρασθὲν πῶγμα.

(2) Οὕτως εἶπεν ὁ Ν α π ο λ ε ν εῖς τὴν σύνταξιν τοῦ κώδικος, ὅταν ἐπρόκειτο περὶ νόθευσις καὶ ὀνομάζετο ἀκόμη αὐτὴ καθὼς ὁ γάμος πολιτικὸν συνάλλαγμα. «Un contrat ne contient que des obligations géométriques, il ne contient pas des sentiments.» Mém. sur le consulat p. 422.

διὰ μέσου τοῦ γάμου ἐξακολουθεῖται. Ὡς πρᾶξις τῆς ἀτομικότητος ὁ γάμος φέρει ἐξωτερικῶς τὸν χαρακτῆρα τοῦ συναλλάγματος. Ἀλλὰ ὁ γάμος ἔχει καὶ τὸ ἐσωτερικόν του στοιχεῖον, τὴν μετάβασιν τῆς ἀτομικότητος εἰς οὐσιαστικότητα, εἶναι στερεὸς δεσμός, ἀμοιβαία ἀφοσίωσις καὶ ἐμπιστοσύνη, ἥτις γενομένη αἴσθημα τῶν ἀτόμων εἶναι ἡ ἀγάπη. Διὰ τῆς συνειδήσεώς του ὁ ἄνθρωπος μεταβάλλει τὴν φυσικὴν καὶ ἐξωτερικὴν σχέσιν του εἰς ἐνότητα οὐσιώδη, τὴν ὁποίαν ἔχει ἀδιακόπως ἀντικείμενόν του, εἰς σχέσιν πνευματικὴν, ἐντὸς τῆς ὁποίας εἶναι μὲ τὸ αἶσθημα παρῶν, ἐλεύθερος καὶ πλήρης. Διὰ τοῦτο παύει καὶ αὐτὸς ὁ δεσμός ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι δυναστικός, ἐξῶθεν ἀπὸ τὴν φύσιν εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐπιβεβλημένος, διότι εἶναι μὲ ὅλην τὴν καρδίαν του ἐντὸς τοῦ δεσμοῦ καὶ ἔχει συνείδησιν αὐτοῦ, ὡς τοῦ ἀνωτέρου του προσρισμοῦ. Ἡ ἀτομικότης τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις διασφίεται ἐντὸς τοῦ γάμου, ὄχι πλέον ὡς κινουμένη αὐθαιρεσία, ἀλλὰ σταθερόν αἶσθημα, δεικνύει τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς φύσεως. Ἡ φύσις δὲν ἔχει συνείδησιν τῶν νόμων τῆς, τυφλῶς τοὺς ὑπακούει καὶ χρησιμεύει μηχανικῶς εἰς τὴν παράστασιν των, εἶναι ὁ νεκρὸς σκελετός, τὸν ὁποῖον ἡ ἁρμονία καλύπτει καὶ πολ-
λάκις ἀφίνει νὰ φαίνεται. Ὁ ἄνθρωπος ὅμως ἐξ αὐτοῦ θέλει τοὺς νόμους του, αὐτὸς τοὺς θέτει, διότι ἔχει ἐντὸς ἑαυτοῦ τὴν λογικότητά του, ἔχει προσωπικότητα, δὲν παύουν ὅμως ἐκ τούτου ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι γενικοὶ καὶ οὐσιώδεις. Προσωπικότης δὲν εἶναι ἡ αὐθαιρεσία, ἥτις ἀδιακόπως καταστρέφει τὰ ἔργα τῆς καὶ διὰ τῆς καταστροφῆς ἐξακολουθεῖται, χωρὶς νὰ δύναται νὰ παραγάγῃ τι κατ' ἀντικείμενον, στερεὸν ἐκ τοῦ πληρώματός τῆς, καθὼς φανερώνεται διὰ τοῦ συναλλάγματος, ἀλλὰ τὸ ἄτομον, τὸ ὁποῖον ἐξ αὐτοῦ γνωρίζει καὶ θέτει τὴν ἀλήθειάν του. Διὰ τὴν φύσιν εἶναι οἱ νόμοι τῆς εἰμαρμένη καὶ ἐξωτερικὴ ἀνάγκη, διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐλευθερία· διὰ τοῦτο ὅμως δὲν ἔχει νὰ τοὺς ἀντικαταστήσῃ διὰ τῆς αὐθαιρεσίας του, ἀλλὰ νὰ ὑψωθῇ μέχρις αὐτῶν.

Ὁ γάμος εἶναι λοιπὸν αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν πραγματοποιήσις τῆς ἠθικῆς, αὐτοχρόνως ὅμως καὶ ὡς μετάβασις εἰς τὴν οἰκογένειαν, ἥτις ἀναγνωρίζει τὴν ἠθικὴν ὡς τὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἐπ' αὐτῆς ἐφίσταται καὶ τὴν συγκρατεῖ. Δὲν θέλει τώρα ἡ νέα θρησκεία λάβει εἰδησιν τοῦ γάμου διὰ νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς αὐτὸν τὴν ἠθικὴν τοῦ Εὐαγ-

γελίου; — Ἀμέσως θέλομεν ἰδεῖ ὅτι ὄχι μόνον τὸ ἔθεσε σκοπὸν τῆς, ἀλλ' ἀκόμη κατ' αὐτὸ καὶ μόνον τὸ Εὐαγγέλιον ὁ γάμος λαμβάνει τὴν νέαν του ταύτην καὶ ἀληθῆ σημασίαν. Τὸ θέμα μας ἐκτείνεται ἀκόμη μακρύτερον καὶ τοιοῦτοτρόπως θέλω προσπαθῆσαι νὰ δεῖξω τί φρονοῦν περὶ τοῦ γάμου οἱ πατέρες καὶ πῶς ἡ Ἐκκλησία ἐδίδαξε νέας ἀρχάς, τὰς ὁποίας ἡ κοσμικὴ ἀρχὴ ἀνεδέχθη καὶ ἀγκαλὰ ματαίως ἢ ἐσφαλμένως, ἐντοσοῦτω ἐζήτησε νὰ ἐφαρμόσῃ ἐπὶ τῆς ζωῆς.

Δὲν εἶναι ἡ καινὴ διαθήκη πρώτη, ἥτις ἀναγνωρίζει μόνον τὸν μονογαμικὸν γάμον, εἶναι ὅμως ἡ πρώτη, ἥτις προσθέτει τὴν κατὰ τῆς κατὰ τῆς πολυγαμίας, ὁποιοῦνδήποτε ὄνομα καὶ ἂν φέρῃ. Τὸν δεσμὸν τοῦ γάμου συλλαμβάνει εἰς ὅλην του τὴν στερεότητα: «καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν· ὥστε οὐκ ἔτι εἰσὶ δύο, ἀλλὰ » σὰρξ μία (1).» Ἡ στερεότης αὕτη ὅμως δὲν εἶναι νεκρά, ἀλλὰ ζωντανή: «Οὕτως ὁφείλουσιν οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶν τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας » ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα· ὁ ἀγαπῶν τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἑαυτὸν » ἀγαπᾷ (2).» — «Οὔτε γυνὴ χωρὶς ἀνδρός, οὔτε ἀνὴρ χωρὶς γυναικὸς » ἐν Κυρίῳ (3).» — «Τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν· ἐγὼ δὲ λέγω » εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν (4).»

Ἐδῶ βλέπομεν καθ' αὐτὸ τὸν γάμον διαφαίνοντα ὅλον τὸν ἠθικὸν του σκοπὸν καὶ τὸν μονογαμικὸν δεσμὸν εἰς τὴν ἀληθῆ του ἔκφρασιν, καθ' ὅσον ἡ γυνὴ ἀναβιβάζεται εἰς τὴν αὐτὴν ἀξίαν τοῦ ἀνδρός καὶ ἀμφοτέροι διὰ τοῦ δεσμοῦ ἀνυψοῦνται μέχρι τοῦ Κυρίου.

Αὗτοὶ οἱ θεῖοι φλόγγοι ἦτο προωρισμένον ν' ἀναμορφώσουν τὸν γάμον καὶ τὴν οἰκογένειαν τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν καὶ νὰ καταθέσουν ἐντὸς τούτων τῶν σχέσεων τοῦ ἐνθρωπίνου βίου τὸ σπέρμα τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς ἱερότητος. Ὁ γάμος δι' αὐτῶν παύει ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι ὕλικὴ σχέσις τοῦ ἀτόμου πρὸς τὸ ἄτομον, ἢ ἐξωτερικὴ, θεμένη ἀπὸ τὴν αὐθαιρέσιαν καὶ ὑποκειμένη εἰς αὐτήν· εἶναι σχέσις τῆς ἀγάπης, ὡς οὐσιώδους ἐνώσεως, ἐντὸς τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος εἶναι μέ

(1) Ματθ. 19 § 6—12. καὶ κεφ. 5 § 31, 32.

(2) Πρὸς Ἑβραίους 5 § 28 καὶ 13 § 4.

(3) Πρὸς Κορινθίους Α'. 11 § 12.

(4) Πρὸς Ἑβραίους 5 § 32.

όλην του τήν καρδίαν. Αὐτῆς τῆς καρδίας ἀναγνωρίζει ὁ Κύριος τὸ δικαίωμα, ὅταν εἶναι πρὸς τὸν Κύριον ἐστραμμένη καὶ ἀνωτέρα ἀπὸ τὰς τυχαίας καὶ καθημερινὰς τῆς ὁρμᾶς.

Ἐνῶ ἐξ ἐνὸς μέρους βλέπομεν τὸν γάμον ἀνυψούμενον μέχρι αὐτῆς τῆς ἡθικῆς ιδέας, ἐξ ἄλλου πάλιν ἀπαντῶμεν ἐκφράσεις, διὰ τῶν ὁποίων ὁ γάμος θεωρεῖται κατώτερος τῆς ἀγαμίας. «Θέλω γὰρ πάν-
» τας ἀνθρώπους εἶναι ὡς καὶ ἐμαυτόν, λέγει ὁ Παῦλος ⁽¹⁾, ἀλλ’
» ἕκαστος ἴδιον ἔχει χάρισμα ἐκ Θεοῦ, ὃς μὲν οὕτως, ὃς δὲ οὕτως.
» Λέγω δὲ τοῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις, καλὸν αὐτοῖς εἶναι μείνω-
» σιν ὡς καὶ ἐγώ. Εἰ δὲ οὐκ ἐγκρατεύονται, γαμησάτωσαν, κρεῖσσον
» γὰρ ἐστι γαμῆσαι, ἢ πυροῦσθαι.» — «Ὡστε καὶ ὁ ἐκγαμίζων
» καλῶς ποιεῖ· ὁ δὲ μὴ ἐκγαμίζων, κρεῖσσον ποιεῖ ⁽²⁾.»

Τὰς αὐτὰς ἀρχὰς ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τοὺς Πατέρας μὲ τὴν δια-
φοράν, ὅτι οὗτοι ἀνυψοῦν περισσότερο τὴν δόξαν τῆς ἀγαμίας καὶ
πολλάκις χωρὶς ὅρια. Οὕτως ὁ *Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς*, μολονότι
ἐπαινεῖ καὶ ἀναγνωρίζει τὴν ἀξίαν τοῦ γάμου, μακαρίζει ἐντοσούτω
τὴν ἀγαμίαν ⁽³⁾. Ὁ *Ὠριγένης* ὅμως ἀποστρέφεται ἤδη τὸν γάμον,
βλέπει ἐντὸς αὐτοῦ μολυνόμενον τὸν ἀνθρώπον καὶ δὲν γνωρίζει ἄλλο
νὰ εἶπῃ ὑπὲρ αὐτοῦ, εἰμὴ ὅτι εἶναι θεμιτός ⁽⁴⁾. Ὁ *Τερτουλλιανός*
μὲ τόσον ζῆλον καταφέρει κατὰ τοῦ γάμου, ὥστε ἀδιαφορεῖ, εἰν
διὰ τῆς καταργήσεώς του ἤθελεν ἐξολοθρευθῇ τὸ ἀνθρώπινον γένος ⁽⁵⁾.
Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐδίδαξαν καὶ οἱ λοιποὶ Πατέρες πότε με-
τριάζοντες, πότε ἐντεινοντες τὰς ἐκφράσεις των κατὰ τοῦ γάμου.
Μεταξὺ τῶν μετριοτέρων ἀνήκουν ὁ *Εὐσέβιος* ὁ *Καίσαρεὺς* ⁽⁶⁾, ὁ
Ἀμβρόσιος ⁽⁷⁾, ὁ *Αὐγουστίνος* ⁽⁸⁾, μετὰξὺ τῶν πλείων αὐστηρῶν

(1) Πρὸς Κορινθ. 7. § 7. καὶ § 27. 28.

(2) Αὐτ. § 38.

(3) Στρώμ. Β'. σελ. 502. Γ'. σελ. 531. 537. 546. καὶ ἐπ.

(4) Κατὰ Κελεσ. VII. ἀρ. 48. Ὁμιλ. XI. κατὰ Ἱερ. ἀρ. 5. Σχόλια εἰς
τὴν πρὸς Ῥώμ. 2, 25—29. Ὁμιλ. XXIII. κατὰ Νουμ. ἀρ. 3.

(5) Ad ux. I. c. 8.

(6) Εὐαγγ. ἀποδ. I. 1. κεφ. 8. 9.

(7) De virg. 1. 5. 6. III. c. 7. Ep. 63. ad Eccl. Vere. n. 36.

(8) Serm. 354. ad continet hab. cap. 8. 9. de sanct. virg. cap. 27. 28.

ὁ Ἱερώνυμος ⁽¹⁾, ὁ Βασίλειος ⁽²⁾, καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ⁽³⁾ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ⁽⁴⁾ λέγει ὅτι ἡ ἀγαμία εἶναι ἀνωτέρα τοῦ γάμου, καθὼς ὁ στρατηγὸς τοῦ στρατιώτου, ὁ Οὐρανὸς τῆς Γῆς καὶ ὁ Ἄγγελος τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀγαμία εἶναι προτιμότερα καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς τῶν Ἀγγέλων· ἡ πρώτη ἀμαρτία καὶ ὁ θάνατος προήγαγε τὸν γάμον, εἰς τὸν Παράδεισον ὁμῶς γάμος δὲν ὑπῆρχεν.

Ἠκούσθησαν μόνον τοῦτο καὶ φωναὶ ὑπὲρ τοῦ γάμου, καθὼς τοῦ *Εἰρηναίου*, ὅστις εἶπεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει νὰ ἐκτελέσῃ διὰ τῆς σαρκὸς τὰ ἔργα τοῦ πνεύματος ⁽⁵⁾, ἀλλ' αὐταὶ αἱ φωναὶ κατεπετίσθησαν ἀπὸ τὰς σημαντικωτέρας τοῦ Ἱερωνύμου, τοῦ Αὐγουστίνου καὶ τοῦ Βασιλείου.

Τοιαύτην γνώμην ἐξέφρασαν λοιπὸν οἱ πατέρες περὶ τοῦ γάμου. Ἐχομεν τώρα συντόμως νὰ ἐρευνήσωμεν τί ἦτον ὁ γάμος κατὰ τὸ Ῥωμικὸν δίκαιον, ὅταν ὁ χριστιανισμὸς ἤρχισεν νὰ διαδίδηται.

Δὲν πρέπει διόλου νὰ μᾶς ἀπατήσουν οἱ κομφοὶ ὁρισμοὶ τῶν Ῥωμαίων Νομοδιδασκάλων περὶ τοῦ γάμου καὶ νὰ νομίσωμεν ὅτι ὁ γάμος τῶν πρώτων αἰώνων μετὰ Χριστὸν ἦτο καθὼς αὐτοὶ οἱ ὁρισμοὶ κηρύττουν. Τῶν Νομοδιδασκάλων οἱ ὁρισμοὶ συμμερίζονται ἀντιστρόφως τὴν τύχην τοῦ σημερινοῦ ὅτι ὁ γάμος εἶναι συνάλλαγμα, τοιοῦτοτρόπως ὥστε ἐκεῖνοι εἶναι ἡθικώτεροι ἀπὸ τὸ πραγματικόν, οὗτος δεικνύεται κατώτερος, καθ' ὅσον ἀμμία νεωτέρα νομοθεσία δὲν ἔφθασεν εἰς τόσῃ ἀπόνοιαν νὰ ἐφαρμόσῃ τοὺς κανόνας τοῦ συναλλάγματος ἐπὶ τοῦ γάμου.

Ὅταν λοιπὸν οἱ Νομοδιδασκαλοὶ μᾶς λέγουν: «matrimonium ⁽⁶⁾ est viri et mulieris conjuncto individuum vitae consuetudinem continens» — ἢ «γάμος ἐστὶν ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς συνῶφεια καὶ συγκλήρωσις πάσης ζωῆς, θείου τε καὶ ἀνθρωπίνου δι-

(1) Ep. 97. ad Dem. de virg. serv. Ep. 95. ad Rustic.

(2) Ἐπιστ. 160 πρὸς Διδώρον.

(3) Ὑμν. Β'. στ. 204—208.

(4) Περὶ παρθ. κεφ. 9.

(5) Κατὰ αἵρ. § 11.

(6) § 1. J. de patria pot. (I. 9).

» καὶ οὐ κοινωνία (1)», δὲν θέλομεν τοὺς πιστεύσει, ἀλλὰ θέλομεν ζητήσῃ εἰς τοὺς προσδιορισμούς τοῦ νόμου περὶ τοῦ γάμου καὶ εἰς τὰ ἥθη τὴν σημασίαν του.

Ὁ γάμος τῶν Ῥωμαίων (2) κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν, ὅταν πίπτῃ ἡ δημοκρατία, εἶναι συνάλλαγμα, καθὼς σήμερον μὲ τὴν ζέσιν ἐπιθυμοῦν νᾶ τὸν ἴδου καὶ εἶναι τῶντι ἀξιοπεριέργων πῶς οἱ Ῥωμαῖοι Νομοδιδάσκαλοι, ἔχοντες ἀπέναντί των τὴν λελυμένην σχέσιν, ὑπερβαίνουν μὲ τὸ φρόνημα τὴν κατάστασιν τῆς ἐποχῆς των, ἡμεῖς ὁμῶς ἔχοντες τὴν στερεότητα τοῦ δεσμοῦ καὶ εἰς τὰ ἥθη καὶ εἰς τὸ φρόνημα, ἀναζητοῦμεν ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον οἱ Ῥωμαῖοι ἐξέφραζον ἥδη ὡς ἀτελὲς διὰ τοῦ ὅρισμοῦ των, ὅστις κατὰ τοῦτο μόνον ἔχει ἀξίαν καὶ ἀλλήθειαν.

Ὁ νόμος λέγει λοιπὸν «Consensus facit nuptias (3)», ἡ συναινέσεις εἶναι ὁ δεσμός, μόνον ἡ θέλησις τῶν μερῶν καὶ ὁ γάμος ἄγεται καὶ φέρεται ἀπὸ αὐτὴν τὴν θέλησιν τοῦ ἐγώ. Διὰ τῆς ἀπαγωγῆς εἰς τὴν οἰκίαν (domum deductio) (4) ἦτον ἡδη τετελεσμένος.

Τὰ κωλύματά του εἶναι τριῶν εἰδῶν, ἢ ἀναφέρονται εἰς τὸν γάμον ὡς συναινέσεις, ἢ εἰς τὴν συγγένειαν, ἢ εἶναι δημοσίου συμφέροντος. Τοῦ πρώτου εἰδους κώλυμα εἶναι ἡ ἀνηλικιότης (5) καὶ ἡ ὑπαρξίς ἄλλου γάμου (6). Τοῦ δευτέρου ἡ συγγένεια κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν εἰς τὸ ἐπ' ἄπειρον (7), ἐκ πλαγίου ὡςάκις ὑπάρχει respectus parentelae (τουτέστι δι' υἱοθεσίας κ.τ.λ. συγγένεια) καὶ δεῦτερον μέχρι τοῦ δευτέρου βαθμοῦ, καθὼς καὶ μεταξὺ θείας καὶ ἀνεψιοῦ (8). Ἡ ἀγχιστεία κωλύει μόνον κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν εἰς τὸ ἐπ' ἄπειρον (9).

(1) L. 1. D. de Ritu nupt. (XIII. 2). Ἀρμεν. βιβλ. 4. tit. 4. νομ. 4.

(2) Τὴν ἀνάπτυξιν τῆς καθ' ὅλας τὰς περιπετείας τοῦ Ῥωμ. δικαίου ἐξέθεσε μὲ μεγάλην εὐρυάν καὶ ἐξήγησεν ὁ Κύριος Gans, Erbrecht. II. p. 243. sq.

(3) L. 2. D. de Ritu nupt. καὶ Ἀρμεν. βιβλ. 4. tit. 4. § 19.

(4) L. 66. § 1. D. de donat. inter vir. et ux. (XXIV. 1). L. 5. D. de Ritu nupt.

(5) Ulp. V. 2. XI. 28. Gajus I. 96. pr. J. de nupt. (1. 10).

(6) Gajus I. 63. L. 1. D. de his qui not. (III. 2). κ. τ. λ.

(7) Ulp. V. 6. Gajus I. 58—62, § 1—5. Inst. de nupt.

(8) Αὐτόθι. Ἡ τελευταία διάταξις χρεωστεῖται εἰς τὸν Λύτοκρ. Κλαύδιον.

(9) L. 5. § 1. D. de cond. s. c. (XII. 7). L. 38. pr. 2. D. de adult. (XLVIII. 5).

τὸ αὐτὸ ἐφαρμόζεται καὶ διὰ τὰς παραλλήλους σχέσεις, τὰς προσερχομένας ἐκ τῆς μνηστείας (1). Τοῦ δημοσίου συμφέροντος κωλύματα εἶναι ἡ ἀπαγόρευσις τοῦ γάμου μεταξὺ τοῦ κηδεμόνος, ἡ τοῦ υἱοῦ τοῦ καὶ τῆς ἀνηλίκου (2), ὡσαύτως μεταξὺ προσώπων ἀνίσου τάξεως (3) ἢ μεταξὺ προέδρου ἐπαρχίας (præsens provinciae) καὶ ἐπαρχιώτιδος (4). Εἰς τὴν γυναῖκα ἐπέφερὲν ἀτιμίαν ὁ δεύτερος γάμος της ἐντὸς τοῦ πενθίμου ἔτους (5).

Ἐκεῖ ὅμως ὅπου καθ' αὐτὸ φανερῶνεται ἡ Ῥωμαϊκὴ σχέσις τοῦ γάμου ἐστειρημένη παντὸς ἡθικοῦ στοχασμοῦ, εἶναι εἰς τὴν εὐκολίαν τῶν διαζυγίων. Ἀς ἐνθυμηθῶμεν τὸν Ῥωμαῖον, ὅστις, ὡς λέγει ὁ Πλούταρχος, δὲν δίδει ἄλλον λόγον τῆς διαζεύξεώς του, εἰμὴ τὴν σκληροκαρδίαν του, καὶ προτείνων τὸ ὑπόδημά του λέγει: «Οὐκ εὖ» πρεπῆς οὗτος; οὐ νεοσυρτής; ἀλλ' οὐκ ἂν εἰδῆι τις ὕμῶν, καθ' » ὅ,τι θλίβεται μέρος οὐμὸς πούς.» (6) Αὐτὸς ὁ Κάτων ὁ νεώτερος ἀποπέμπει τὴν γυναῖκά του καὶ τὴν ἀναλαμβάνει πάλιν πλουτήσαν ἐκ τοῦ γάμου της μὲ τὸν ἀποβιώσαντα Ὀρτήσιον (7).

Ἡ αὐτὴ λελυμένη σχέσις τοῦ γάμου ἀντανακλάται καὶ ἐπὶ τῆς περιουσίας. Ἡ περιουσία κατὰ τὸ Ῥωμ. δίκαιον δὲν εἶναι τοῦ ἡθικοῦ σκοποῦ, τῆς οἰκογενείας (κοινοκτημοσύνη), ἢ καθὼς ἐμφατικῶς λέγουν οἱ νομικοί, «κοινωνία τῶν ἀνθρωπίνων», ἀλλὰ διηρημένη καθὼς πρότερον μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς καὶ μάλιστα τῶρα διὰ χαρακωμάτων διερχομένη, ὥστε νὰ μὴ γίνῃ σύγχυσις. Τοῦ Ῥωμαϊκοῦ δικαίου εἶναι τὸ σύστημα τῆς προικώσεως διοικήσεως, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἡ περιουσία τῆς γυναικὸς μόνον διὰ τῆς παραγωγῆς της συντρέχει τὴν οἰκογένειαν, ὡς κεφάλαιον ὅμως μένει ξένη εἰς αὐτήν. Καὶ διὰ νὰ μὴ συγχέωνται τὰ ὅρια μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς, κάθε

(1) L. 12. § 1—3. C. de Ritu nupt.

(2) L. 59. 60. 64. 66. 67. D. eod.

(3) L. 42. 44. D. eod.

(4) L. 57. 63. C. eod.

(5) L. 1 pr. D. de his qui not.

(6) Πλούτ. Βίος Αἰμῆλ. ε'.

(7) Πλούτ. Βίος Κάτ. νεωτ. νδ'. βίος Κικέρ. μά. Τὰς σημαντικώτερας καὶ περίσσοιτέρας ἀποδείξεις εὕρηκε τις εἰς τὸ ἀξιολογώτατον πᾶνγμα τοῦ Waechter ueber Ehescheid, der Roemer Stuttgart 1822.

σημαντική ὥρεα τοῦ ἐνὸς πρὸς τὸν ἄλλον εἶναι ὄχι μόνον ἀθέμιτος, ἀλλὰ καὶ ἄκυρος ἀνέκαθεν. Καταντᾷ δὲ τόσον ψυχρὰ ἡ σχέσις μεταξὺ των, ὥστε καὶ ἐπὶ κλοπῇ δύναται τις νὰ κατηγορήσῃ τὸν σύζυγόν του, μόνον μὲ τὴν κομψοτέραν ἑκφρασιν: *actio rerum amotarum* ⁽¹⁾).

Τοιοῦτος ἦτο ὁ λεγόμενος νόμιμος γάμος (*nuptiae legitimae*). Διὰ τοῦ γάμου ἐν τοσοῦτῳ ἀνεβιβάζετο ἡ γυνὴ εἰς τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνδρός: «*mulieres honore maritorum erigimus et genere nobilitamus* ⁽²⁾». Ἐπειδὴ δὲ μὲ τὴν πτώσιν τῆς δημοκρατίας καὶ τὴν ἐξομίσωσιν τῶν τάξεων συχνὰ ἐλάβανον χώραν αἱ λεγόμεναι *mésalliances* (ἀνισογαμίαι, *inaequale conjugium* ⁽³⁾), καὶ διὰ τὸ συμφέρον τῆς Αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας, ἣτις εἶχε χρεῖαν ἐξωτερικῆς λάμπσεως, δὲν ἠδύνατο ἡ τιμὴ τοῦ βουλευτοῦ νὰ μεταβιβασθῇ εἰς τὴν γυναῖκά του, ἥτις ποτὲ διήγαγεν ἄσεμνον βίον, καθιέρωσεν ἡ *Lex Julia et Papia* τὸν ὀνομαζόμενον *concubinatus*, (*per leges nomen assumpsit* ⁽⁴⁾) ὁπλ. ἐθεώρησεν ὡς γαμικὴν τὴν σχέσιν πρὸς παλλακὴν, χωρὶς νὰ μεταδώσῃ εἰς αὐτὴν τὴν τιμὴν τοῦ ἀνδρός (*nisi dignitate nihil interest*) ⁽⁵⁾).

Τοιαύτη ἦτο γενικῶς μέχρι τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἡ φυσιογνωμία τοῦ γάμου καὶ εἶχε δίκαιον ὁ ζῆλος τῶν πατέρων, ὅταν τὸν κατεφρόνει, ὡς στερούμενον ἡθικῆς βάσεως ⁽⁶⁾, ὁ Ἀμβρόσιος τὸ λέγει ρητῶς καταφερόμενος κατὰ τῆς *Lex Julia et Papia Popaea* ⁽⁷⁾. Ἀναφορικῶς εἰς τὰ διαζύγια λέγει ὁ Ἰερώνυμος: *Aliae sunt leges Caesarum, aliae Christi, aliud Papinianus, aliud Paulus noster praedicat* ⁽⁸⁾.

(1) Dig. de act. amot. (XXV. 1).

(2) L. 13. C. de dignit. (XII. 1). L. 10. C. de nupt. (V. 4). L. 16. § 1. D. de his quae ind. (XXXIV. 9).

(3) L. 3. C. de nat. lib. (V. 27).

(4) L. 3. § 1. de concub. D. (XXV. 7).

(5) L. 49. § 4. D. de legat. 3 (XXXII).

(6) Πρῶτος ὁ εὐφυνέστατος G a n s, Erbrecht III. p. 78 ἔκαμε τὴν βαθεῖαν ταύτην παρατήρησιν.

(7) De virg. 1. 56. I I I. c. 7, Ep. 63. ad Eccl. Vercel. n. 36.

(8) Ep. 30 καὶ Κλήμ. Ἀλεξ. Σιρῶμ. Β'. 23.

Ἡ Ἐκκλησία μας εἶπομεν ὅμως ὅτι δὲν ἔχει τὸν προορισμὸν νὰ παλαιίσῃ μὲ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον καὶ εἰσχωροῦσα ἐντὸς αὐτοῦ νὰ τὸν ἀναμορφώσῃ. Ἐν μέρει λοιπὸν προστατεύει τὸν γάμον, ἐν μέρει τὸν καταφρονεῖ καὶ ζητεῖ πρὸ πάντων τὴν χριστιανικὴν σημασίαν του, τὸν συλλαμβάνει ἐντὸς τοῦ ὁγμάματος καὶ τὸν κηρύττει μυστήριον.

Οἱ νεώτεροι ἐταράχθησαν πολὺ ἀπὸ τὴν ἀναγόμευσιν τοῦ γάμου εἰς τὴν ἱερότητα τοῦ μυστηρίου (1) καὶ ἐνόμισαν ὅτι μόνον ἡ σχολαστικὴ ἐποχὴ ἡδύνατο νὰ εὐχαριστηθῇ μὲ τοιαύτας ἀπατηλάς θεωρίας. Ὅταν ὁ γάμος συλλαμβάνηται ὑπὸ τὴν ξηρὰν ἀφαίρεσιν τοῦ συναλλάγματος, τότε βέβαια τὸ μυστήριον πλεονάζει· ἀλλ' ὅταν εἰς αὐτὸν μεταδίδηται ὁ χαρακτήρ τῆς ἱερότητος, καθὼς ἐδειξάμεθα ἀνωτέρω, ὅταν λέγηται ἑνωσις τῆς ἀγάπης ἐν Κυρίῳ, ὁ γάμος ἐγίνεν ἡδὴ μυστήριον καὶ εἶναι τινόντι μυστήριον πῶς ἐντὸς τοῦ ἄλλου ἀγαπᾷ τις τὸν ἑαυτὸν του (2).

Δὲν θέλω ἐδῶ λοιπὸν ἐπαναλάβει ἐκείνας τὰς ἀτελευτήτους διηγηγορίας κατὰ τοῦ μυστηρίου, ἀλλὰ θέλω ἐξετάσει κάλλιον, ἐὰν ἡ ἱερότης, ἣτις τώρα ἐνεφυσήθη εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον, ἡδυνήθη νὰ τὸν διαπεράσῃ καὶ πλαστικῶς ἐπ' αὐτοῦ νὰ ἐνεργήσῃ.

Ἡ ἐξετάσις μας ἔχει ἐδῶ νὰ διαιρεθῇ εἰς δύο κλάδους ἀκολουθοῦσα αὐτῶν τῶν πραγμάτων τὴν ἐκθεσιν. Πρῶτον ἔχομεν νὰ ἴδωμεν τί ἡ ἐκκλησία διέταξεν ὡς πρὸς ἑαυτὴν περὶ τοῦ γάμου, δηλ. ὡς πρὸς τοὺς ὑπηρέτας τῆς καὶ ὡς πρὸς τὴν συνδρομὴν τῆς πρὸς αὐτόν. Δεύτερον τί ἐνήργησαν οἱ Αὐτοκράτορες ὁδηγοῦμενοι ἀπὸ τὴν καθ' ἡμέραν αὔξουσιν ἐπιβρόχῃν τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Εἶπομεν ὅτι ἡ Ἐκκλησία καὶ προστατεύει καὶ καταφρονεῖ τὸν γάμον, κυρίως ὅμως ἡ προστασία δὲν γίνεται χάριν τοῦ γάμου, ἀλ-

(1) Μάλιστα ὁ Bellot λησμονεῖται ἕως ἐκεῖ νὰ ὑπομάρῃ τὴν ἀρχὴν τῆς Ἐκκλησίας *inintelligible jargon*. Bellot. Du mariage considéré sous le rapport etc. Annales de légis. et d' économi. polit. Genève.

(2) Κατὰ τὸ καθολικὸν δόγμα ὑπάρχει τινόντι ἀντίφασις, ὅχι ὅμως ἐκεῖ ὅπου τὴν ζητοῦν. Ἡ ἀντίφασις εἶναι ὅτι ὁ ἐξωτερικὸς δεσμὸς τοῦ γάμου θεωρεῖται μυστήριον (*sacramentum quo ad vinculum*), ἐνῶ τὸ μυστήριον εἶναι εἰς τὴν ἀγάπην καὶ εἰς τὴν διαπέρασιν τῶν ψυχῶν, ἥτις εἶναι τὸ πνεῦμά του καὶ καθὼς ἀπέλθῃ, ἀφίνει τὸν ἐξωτερικὸν δεσμὸν ὡς τὸ πεπερασμένον καὶ ἄψυχον εἰς τὴν διάλυσιν καὶ καταστροφὴν του.

λὰ πρὸς ταπείνωσιν τοῦ τύφου τῆς ἀγαμίας. Οὕτω λέγει ὁ 14ος κανὼν τῆς ἐν Γάγγρα· «εἴτις γυνή καταλιμπάνοι τὸν ἄνδρα καὶ ἀναχωρεῖν ἐθέλοι βδελυγτομένη τὸν γάμον, ἀνάθεμα ἔστω» (1) καὶ ὁ 16ος τῆς αὐτῆς. «Εἴ τις τῶν παρθενευόντων διὰ τὸν Κύριον κατεπαίρειτο τῶν γεγαμηκότων, ἀνάθεμα ἔστω.»

Καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς κληρικούς συγχωρεῖ τὸν γάμον, ἀλλὰ μέχρι τοῦ πρεσβυτέρου (2), ὁ ἐπίσκοπος πρὸ τῆς χειροτονίας πρέπει νὰ διαζευχθῇ κατὰ τὴν κοινὴν συμφωνίαν (*bona gratia*) τῆς γυναικὸς του, ἥτις μεταβαίνει εἰς μοναστήριον (3). Τὸ σημαντικώτερον ἐπιχειρημα, διὰ τοῦ ὁποίου ἡ Ἐκκλησία ὑπεστήριξε τῶν ἐπισκόπων τὴν ἀγαμίαν, ἦτο τοῦ ἀποστόλου ἐκεῖναι αἱ λέξεις: θέλω γὰρ πάντας ἀνθρώπους εἶναι ὡς καὶ ἐμαυτὸν (4). Ἡ ἐν Τρούλλῳ, ἥτις διέταξε τὴν ἀγαμίαν τῶν ἐπισκόπων, ἐξησθέτισεν ἐπίσης τὸν κανόνα, τοῦ ὅτι οἱ κληρικοὶ δὲν πρέπει νὰ ἐγκαταλείπουν τὰς γυναῖκάς των, ἀλλὰ μόνον διὰ τοὺς ἱερεῖς τῶν βαρβαρικῶν Ἐκκλησιῶν, λέγουσα εἰς τὸν 35ον κανόνα ὅτι ἐνδίδει: «εἰς τὴν τῆς γνώμης μικροψυχίαν καὶ τὸ τῶν ἡθῶν ἀπεξενωμένον καὶ ἀπαγές.»

Εἰς τὸν ἱερέα ἐντοσούτῳ συγχωρεῖται ὁ γάμος, διότι ἡ διάζευξις εἶναι ἐναντία τοῦ Εὐαγγελίου· ὅχι διότι εἶναι καλὸν νὰ εἶναι νυμφευμένος ὁ κληρικός. Μάλιστα ἡ ἐποχὴ τοῦ γάμου διατάσσεται ῥητῶς νὰ πίπτῃ πρὸ τῆς χειροτονίας, ἥτις εὐρίσκει τὸν γάμον τετελεσμένον ἤδη καὶ διὰ τοῦτο τὸν ὑποφέρει. Μετὰ τὴν χειροτονίαν δύναται μόνον ὁ ἀναγνώστης καὶ ὁ ψάλτης νὰ νυμφευθῇ (5).

Ὁ γάμος τοῦ κληρικοῦ ἀπαιτεῖται νὰ εἶναι καθαρὸς καὶ ἀμόλυντος, ὥστε κατὰ τὸν 8ον κανόνα τῆς ἐν Νεοκαισαρείᾳ, διατάσσεται ἢ ὁ ἱερεὺς ν' ἀπωθῇ τὴν μοιχαλίδά γυναῖκά του, ἢ ν' ἀπέχῃ τῆς ὑπηρεσίας.

(1) Καν. τῶν Ἀποστ. 50ος τῆς ἐν Γάγγρ. 1ος. Τρούλλ. 13ος.

(2) Κανὼν τῆς ἐν Τρούλλῳ 13ος.

(3) Τρούλλ. 12. 48. ἐντοσούτῳ ὁ 5ος καν. τῶν Ἀποστ. λέγει: «Ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος, ἢ διάκονος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα μὴ ἐκβαλλέτω προφάσει εὐλαβείας, εἰάν δι' ἐκβάλλῃ ἀφορίζεσθαι, ἐπιμένων δὲ καθαιρεσθῶ.»

(4) Πρὸς Κορινθ. 7. §. 7.

(5) Κανὼν τῶν Ἀποστ. 25ος καὶ 60ος, Τρούλλ. 6ος, Νεοκαισαρ. 1ος. Εἶγεν ἐπικρατήσει συνήθεια, οἱ κληρικοὶ νὰ νυμφεύωνται ἀκόμη ἐν ᾧ ἔτι μετὰ τὴν χειροτονίαν, ἀλλ' ὁ Ἀΐσιος. Λέων τὴν κατήγορησεν διὰ τῆς Νεαρ. 3.

Ἡ ἐκκλησία ἐνδίδουσα τρόπον τινά εἰς τὸν γάμον διὰ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ ἀνθρώπου, βλέπει ὅτι ἤθελεν ἀφήσει εἰς τὴν ἀδυναμίαν κάθε χαλινόν, εἰς συνεχώρει μετὰ τὴν λύσιν τοῦ ἐνὸς τὴν δύναμιν ἄλλου γάμου. Αὕτη ἡ αὐστηρότης ἔχει τὴν αἰτίαν τῆς εἰς τὴν διαθεσιν τῆς Ἐκκλησίας ὅπως δῆποτε νὰ περιορίσῃ τὸν γάμον. Ἡ δευτερογαμία ὄχι μόνον αὐστηρῶς ἀπαγορεύεται ⁽¹⁾, ἀλλὰ προσέτι μὲ λεπτολογίαν ἀποδιώκεται. Τοιοῦτοτρόπως εἰς τὸν συζευχθέντα μὲ χήραν δὲν συγχωρεῖται νὰ χειροτονηθῇ κληρικὸς ⁽²⁾· ἐπίσης καταδικάζεται ὁ γάμος ἐκείνου, ὅστις «ἀπηγγείλατο παρθενίαν» ⁽³⁾.

Ὁ μέσος καὶ ἀναποφάσιτος χαρακτήρ τῆς ἐκκλησίας («μῆτε τὸ πρῶτον ἔκλυτον, μῆτε στύφον τὸ αὐστηρόν,» καθὼς λέγει ὁ 3ος καν. τῆς ἐν Τρούλλῳ) φανερόνεται εἰς τὸ κώλυμα τοῦ γάμου στηριζόμενον εἰς τὴν ἑτεροδοξίαν. Εἰς τὸν ὀρθόδοξον δὲν συγχωρεῖ νὰ συνάπτηται εἰς γάμον μὲ αἰρετικὸν τοῦ ἄλλου γένους, λέγουσα: «Οὐ » χρὴ τῷ προβάτῳ λύκον συμπλέκεσθαι » καὶ διατηρεῖ τὸν γάμον ἀπίστων, τῶν ὁποίων ὁ εἰς προσῆλθεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἀντανάγερουσα: «Ἐγίασται γὰρ ὁ ἄπιστος ἀνὴρ ἐν τῇ γυναικί, καὶ ἡγίσταται ἡ ἄπιστος γυνὴ ἐν τῷ ἀνδρὶ ⁽⁴⁾».

Ἐδῶ φαίνεται ἡ ἐκκλησία ἀσυνεπὴς καὶ ἀντιφατικὴ εἰς τὰ ἀξιωματά της, ἐντοσούτῳ εἶναι συνεπεστάτη ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν της, ὅτι δηλ. δὲν εἶναι κυρίως τὸ συμφέρον τοῦ γάμου πρὸς τὸ ὅποιον ἀποβλέπει, ἀλλὰ ἡ ἑτεροδοξία, ὥστε ὅταν πρόκειται νὰ χάσῃ ὀρθόδοξον διὰ τῆς ἐνώσεώς του μὲ ἑτερόδοξον, εἶναι δι' αὐτὴν ὁ ἑτερόδοξος λύκος, ὅταν ὅμως εἶναι ἐλπίς νὰ κερδίσῃ διὰ τοῦ νεωστὶ προσελθόντος ἀπίστου καὶ τὸν ἄλλον τὸν διαμείναντα, δὲν θέλει νὰ κόμῃ τὴν λύσιν τοῦ γάμου πικρὰν τιμὴν τῆς μεταβάσεως ἐκείνου εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν καὶ τοιοῦτοτρόπως νὰ στερηθῇ καὶ τῶν οὗς προβάτων.

Ὡς πρὸς τὰ κωλύματα τῆς συγγενείας ὀλίγον ἐνομοθέτησεν ἡ ἐκ-

(1) Ὁ Χριστιανὸς φιλόσοφος Ἀθηναγόρας λέγει περὶ αὐτῆς: «Ὁ γὰρ δεύτερος γάμος εὐπρεπὴς ἐστὶ μοιχεία.» Ἀπολογ. Χριστ. κερ. 28.

(2) Καν. τῶν Ἀποστ. 17. 47. Ἡ ἐν Λαοδικείᾳ ἐνθίσει εἰς τοὺς Λαϊκοὺς τὴν δευτερογαμίαν, καν. 1ος. Ἡ ἐν Τρούλλῳ καν. 3ος ἀνανεώνει τὴν ἀπαγόρευσιν.

(3) Ἀγκυρ. 19.

(4) Καν. 72 τῆς ἐν Τρούλλ. Λαοδ. 31 (συγκεχυμένος), Χαλκηδ. 14.

κλησία. Ἡ ἄμεσός της ἀντίθεσις πρὸς τὸν Ἰουδαϊσμόν, τὴν παρεκλή-
νησεν ἐνωρίς νὰ καταργήσῃ τὸν Λευϊτικὸν γάμον (4). Πρώτη ἡ
ἐν Τρούλλῳ ἐξέτεινε τὰ ὅρια τῶν κωλυμάτων ἐπὶ συγγενείας ἐξ ἀγ-
χιστείας. Ὁ 54ος αὐτῆς κανὼν λέγει· «Τῆς θείας ἡμᾶς οὕτω σα-
» ρὼς ἐκδοιδασκούσης γραφῆς, οὐκ εἰσελεύσει πρὸς πάντα οἰκεῖον σαρ-
» κός σου ἀποκαλύψαι ἀσχημοσύνην αὐτοῦ, ὁ θεοφόρος Βασίλειος τι-
» νὰς τῶν ἀπηγορευμένων γάμων ἐν τοῖς οἰκείοις κανόσιν ἀπηριθμή-
» σατο, σιωπῇ τὰ πλεῖστα παραδόξαμὼν καὶ κατ' ἀμφοτέρα κατα-
» σκευάσας ἡμῖν τὸ ὀφέλιμον· τὸ γὰρ τῶν αἰσχυρῶν ὀνομασιῶν πλῆ-
» θος παραιτησάμενος, ὡς ἂν μὴ τὸν λόγον καταρρυπαίνοι τοῖς ῥήμα-
» σι, γενικοῖς ὀνόμασι τὰς ἀκαθαρσίας διέλαβε, δι' ὧν περιεκτικῶς
» ἡμῖν τοὺς παρὰ νόμους γάμους ὑπέδειξεν· ἐπεὶ δὲ τῇ τοιαύτῃ σιωπῇ
» καὶ τῷ ἀγνώστῳ τῆς τῶν ἀθέσμων γάμων ἀπαγορεύσεως ἑαυτὴν
» ἢ φύσιν συνέχεε, συνείδομεν γυνώτερον τὰ περὶ τοῦ ἐκθέσθαι, ὀρί-
» ζοντες ἀπὸ τοῦ νῦν τὸν τῇ οἰκείᾳ ἐξαδέλφῃ πρὸς γάμου κοινωνίαν
» συναπτόμενον (ἢ πατέρα καὶ υἱὸν μητρί καὶ θυγατρί, ἢ δυσὶ κό-
» ραις ἀδελφαῖς πατέρα καὶ υἱόν, ἢ ἀδελφοῖς δυσὶ μητέρα καὶ θυγα-
» τέρα, ἢ ἀδελφοῦς δύο δυσὶν ἀδελφαῖς), ὑπὸ τὸν τῆς ἐπταετίας
» πίπτειν κανόνα, ἀφισταμένων αὐτῶν προδήλως τοῦ παρὰ νόμου συν-
» οικεσίου.»

Δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφύγῃ ἐδῶ ὁ τρόπος τοῦ Βασιλείου, ὅστις
εἶναι τὸ ἀρχέτυπον τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας (2). Καταφρονεῖ
τόσον αὐτὰς τὰς σχέσεις, ὥστε νομίζει ὅτι θέλει ῥυπανθῇ, εἰάν
τὰς ἀναφέρῃ. Μόνον περιεκτικῶς, γενικῶς ὁμιλεῖ περὶ αὐτῶν, δίδει
τὴν θρησκευτικὴν σημασίαν ὑπὸ τὸ μεγαλοπρεπὲς ῥητὸν τοῦ Λευίτι-
κοῦ (18. ἐδ. 6). «Οὐκ εἰσελεύσει πρὸς πάντα οἰκεῖον σαρκός σου,
» ἀποκαλύψαι ἀσχημοσύνην αὐτοῦ.» Διὰ τοῦτο ὁμῶς καὶ αὐτὸς ὁ ἰ-
διωτικὸς βίος εἰς τὸν ὑποῖον δὲν δίδεται ὁ συγκεκριμένος προσδιορισμός,
ὁ σαφὴς καὶ ῥητὸς νόμος, πλανᾶται εἰς τὸ πρῶτόν του σκότος καὶ
ἀδιακρίτως εἶναι παραδεδομένος εἰς τὴν ἀνησυχίαν μὴ προσέβαλε τι,
τὸ ὑποῖον δὲν ἐγνώριζε.

(1) Νεοκαισάρ. καν. 2. τῶν Ἀποστ. καν. 18, εἶχεν ἀπαγορεύσει καὶ εἰς τὸν ἄν-
δρα νὰ νυμφευθῇ μὲ δύο ἀδελφάς κατὰ διαδοχὴν.

(2) Περὶ αὐτοῦ λέγει ὁ Πατριάρχης Σισύνης: «Οὗ γάμος ἡ γλῶττα ἐν τῇ Ἐκκλη-
» σίᾳ καὶ ὁ τῶν ῥημάτων φθόγγος θεόγραφοι πλάκες, δακτύλῳ ἐγκεχαράχμενοι Θεοῦ.»

Ἡ ἐν Τρούλλῳ εἰσήγαγε καὶ τὸ κώλυμα ἐκ τῆς κατὰ πνεῦμα συγγενείας διὰ τοῦ βαπτίσματος: «ἐπειδὴ μεῖζων ἢ κατὰ πνεῦμα οἰκειότης τῆς τῶν σωμάτων συναφείας (1)», ἀπηγόρευσε ὅμως μόνον τὸν γάμον μεταξὺ τοῦ ἀναδόχου καὶ τῆς μητρὸς τοῦ βαπτισθέντος.

Μεταξὺ τῶν κωλυμάτων πρέπει νὰ κατατάξωμεν καὶ τὴν δουλείαν. Ἡ ἐκκλησία δὲν ἐξεστράτευσε νὰ ἐλευθερώσῃ τὸν ἄνθρωπον, ἀφίνει τὸν δούλον εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ δεσπότη, τοῦ ὁποίου ἀπαιτεῖ τὴν συναίνεσιν διὰ τὸ κύρος τοῦ γάμου ἐκείνου, καθὼς λέγει ὁ Μ. Βασίλειος: «Αἱ γὰρ συνθῆκαι τῶν ὑπεξουσίων οὐδὲν ἔχουσι βέβαιον». (2)

Περὶ τοῦ διαζυγίου δὲν ἐνομοθέτησεν ἰδιαίτερος ἡ ἐκκλησία μας, ἀλλ' ἐτήρησε τὴν ῥητὴν ἐκφρασιν τοῦ εὐαγγελίου: «ὅτι Μωϋσῆς »πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἐπέτρεψεν ὑμῖν ἀπολῦσαι τὰς γυναῖκας »ὡμῶν ἀπ' ἀρχῆς δὲ οὐ γέγονεν οὕτω. Λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι ὅς ἂν ἀπο- »λύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, μὴ ἐπὶ πορνείᾳ καὶ γαμήσει ἄλλην, μοι- »χᾶται καὶ ἀπολελυμένην γαμήσας μοιχᾶται (3). » Καὶ ἔσονται »οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν, ὥστε οὐκέτι εἰσὶ δύο, ἀλλὰ μία σὰρξ. Ὁ »οὗν ὁ Θεὸς συνέθεξεν, ἄνθρωπος μὴ χωρίζτω (4).»

Τὸ ἀξιοπεριέργον εἶναι ὅμως ὅτι ἡ Ἀνατολικὴ ἐκκλησία τόσον συμμορφοῦται μὲ τὰς Ῥωμαϊκὰς ἀρχὰς περὶ μοιχείας, ὥστε μόνον χάριν τῆς παραπτώσεως τῆς γυναικὸς συγχωρεῖ τὴν λύσιν τοῦ γάμου, τὴν δὲ παράπτωσιν τοῦ ἀνδρὸς καθ' αὐτὸ δὲν θεωρεῖ ὡς μοιχείαν (5). Ὁ μέγας Βασίλειος περὶ τούτου ἄλλο δὲν γνωρίζει νὰ εἴπῃ εἰμὴ ὅτι: «Τούτων δὲ ὁ λόγος οὐ ῥῥῶδιος· ἡ δὲ συνθήκη οὕτω κεκρά- »τηκεν (6).»

Ὡς ἐφαρμογὴ τῶν νέων ἀρχῶν τοῦ Εὐαγγελίου ἔχουν νὰ θεωρη- θεοῦν αἱ ἐξῆς δύο διατάξεις τῆς ἐν Τρούλλῳ. Πρῶτον τοῦ κανόνος

(1) Τρούλλ. 53.

(2) Κατὰ τὰ Πηδάλιον καν. 40 τῆς ἐπιστολῆς Β' πρὸς Ἀμφιλόχ. Παράβ. τῆς ἐν Ράγγρ. 3.

(3) Μαθ. 19. § 7-12.

(4) Μάρκ. 10. § 8.

(5) Βαλααμῶν εἰς τὴν ἐν Τρούλλ. καν. 87, Ζωναρᾶς καὶ Ἀρίστενος εἰς τὸν Βασίλειον καν. 9. 21.

(6) Βασίλειος πρὸς Ἀμφιλόχ. ἐπιστ. 6'.

87ου ὅτι ἐκείνη, ἥτις καταλιμπάνει τὸν ἄνδρα τῆς εἶναι μοιχαλὶς καὶ «Οὐκ ἐπιστρέψῃ πρὸς τὸν ἄνδρα αὐτῆς ἀλλὰ μαινομένη μισθῇσεται καὶ πάλιν.» Ἡ ἐκκλησία, λαμβάνει τόσον κατὰ λέξιν τὸ Εὐαγγέλιον, ὥστε ἐνῶ τοῦτο συγχωρεῖ τὸ διαζύγιον ἐπὶ μοιχείᾳ, ἡ ἐκκλησία τὸ θεωρεῖ ἀπαραίτητον, δὲν ἐπιτάττει ὅμως, ἀλλὰ μόνον δογματικῶς ἐξηγεῖ τὴν διπλοσάσιν τῆς μίανσεως εἰς τοιαύτην περίπτωσιν.

Δεύτερον τοῦ κανόνος 93ου ἀποβλέποντος τὰς γυναῖκας, αἵτινες νυμφεύονται πρὶν πεισθοῦν περὶ τοῦ θανάτου τοῦ ἀνδρός των, «ἀφαινοῦς ὄντος, » ὁμοίως καὶ περὶ τῶν γυναικῶν τῶν στρατιωτῶν, ὅμως συγκαταβατικωτέρως : « Διὰ τὸ μᾶλλον πρὸς θάνατον εἶναι » τὴν ὑπόνοιαν. » Λέγεται δὲ ὅτι ἐκείνη ἥτις ἀφίνει τὸν ἄνδρα πρὸς τὸν ὁποῖον ἐπέστρεψεν ἢ προτέρα τοῦ γυνή, «ἐπόρνευσε μὲν, ἐν ἀγνοίᾳ δέ.» Ὁ γάμος δὲν ἐμποδίζεται εἰς αὐτὴν, κάλλιον ὅμως εἰάν μείνῃ ἄγαμος. Ὁ δὲ στρατιώτης ἐπανερχόμενος ἀναλαμβάνει τὴν ἐκ νέου νυμφευθεῖσαν γυναῖκά του, εἰς τὴν ὁποίαν οἰδεταὶ συγγνώμη, καθὼς καὶ εἰς τὸν συνοικήσαντα μὲ αὐτήν.

Πότε ἡ ἐκκλησία ἤρχισε νὰ ἱεροτελεστῇ κατὰ τοὺς γάμους φιλονικεῖται, φαίνεται ὅμως ὅτι κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα ἐπεκράτησε τοιαύτη συνήθεια, χωρὶς νὰ εἶνε ὑποχρεωτική (1). Εἰς τοὺς θεσμοὺς τῆς ἐν Καρθαγένῃ τοῦ ἔτους 398 εὐρίσκομεν τὴν ῥητὴν διάταξιν : «*Ut sponsus et sponsa cum benedicendi sunt a sacerdote a parentibus suis vel a paranymphis offerantur, qui cum benedictionem acceperint, eadem nocte pro reverentia ipsius benedictionis in virginitate permaneant*» (2).

Ἡ ἐκκλησία δὲν ἔχει ἄλλην δικαιοδοσίαν ἐπὶ τοῦ γάμου εἰμὴ τοῦ ἀφορισμοῦ καὶ μάλιστα μέχρι τέλους τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους.

Εἰς αὐτὰ περιορίζονται αἱ διατάξεις τῶν συνόδων περὶ τοῦ γάμου καὶ πόσον εἶναι ἀτελεῖς θέλομεν γνωρίσει ἀμέσως συγκρίνοντες αὐτὰς μὲ τὰς διατάξεις τῶν Αὐτοκρατόρων. Κατὰ τὸ παρὸν βλέπομεν, ὅτι

(1) Δὲν ἤξεύρω ἂν οἱ κανόνες 52 καὶ 54 τῆς ἐν Λαοδικείᾳ δύνανται νὰ χρησιμεύσουν ὡς ἀπόδειξις.

(2) Berard ad Grat. Can. P. II. t. 1. c. 35, Bingham orig. S. ant. eccles. XXI. 4. § 1. Statuta ecclesiae antiqua can. 12. (ἐκδ. τοῦ Bruns).

ἡ ἐκκλησία κυρίως μόνον περὶ ἑαυτῆς φροντίζει, περὶ τῆς καθαρότη-
τος τῶν ὑπηρετῶν τῆς, ἐντοσοῦτω οὔτε τὴν ἀρχὴν τῆς ἀγαμίας πα-
ραδέχεται οὔτε τοῦ γάμου, ἀλλὰ μερίζει καὶ τὰς δύο μεταξὺ τῶν
ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων τάξεων τοῦ κλήρου. Ἡ ἐνέργειά της εἶναι
μᾶλλον ἀρνητικὴ παρὰ θετικὴ· μὲ κωλύματα, ἀπαγορεύσεις περι-
στοιχίζει χωρὶς νὰ ἐνσαρκῶνῃ τὸ μυστήριον μὲ θετικὰς ἀρχάς, χωρὶς
νὰ πληροῖ τὸ περισταλθὲν διάστημα τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, ἥτις
αἰσθάνεται ἑαυτὴν κατωτέραν ἀπὸ τὴν ἔρημον ἀπομόνωσιν τῆς ἀγα-
μίας. Εἰς τοὺς νόμους της λείπει ἡ ἀκρίβεια καὶ ἡ βεβαιότης, ἔλλει-
ψις προερχομένη ἐκ τοῦ ὅτι δὲν εἶναι καθ' αὐτὸ αὐτῆς τῆς ἐκκλησίας
τὸ ἔργον νὰ νομοθετῇ, ἀλλὰ νὰ διατυπώῃ τὸ δόγμα καὶ γενικῶς καὶ
περιεκτικῶς νὰ ἐκφράζῃ τὴν νόησιν, τὴν ὑποίαν ἡ κοσμικὴ ἀρχὴ
ἔχει νὰ ἐκτυλίξῃ, νὰ ἐφαρμόσῃ καὶ νὰ φέρῃ εἰς τὴν ζωὴν. Μὲ αὐτὴν
τὴν ζωὴν παροργίζεται, ἀλλὰ πολλάκις ἐνδίδει, εὐρίσκει τοῦλάχιστον
ἀξιώματα καὶ διὰ ταύτην καὶ διὰ τὴν ἐναντίαν περίστασιν, οἷοτι
τίποτε δὲν εἶναι τόσον εὐκαμπτον, ὅσον ἡ γενικότης, πότε καταδι-
κάζει, πότε ἐλπίζει, πάντοτε ὁμῶς φυλάττεται εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ
τὸν ὕλικόν κόσμον, περιτετυλιγμένη ἐντὸς τοῦ δόγματος. Αἱ διατάξεις
της δὲν κάμνουν κανένα κώδικα περιττόν, καὶ οὔτε τὸ ὄνομα τῶν
ἀναπληρωτικῶν δύνανται ν' ἀπολαύσουν, ἐντοσοῦτω δεικνύουν μα-
κρόθεν πρὸς τί ἔχει ἡ κοσμικὴ ἀρχὴ νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴν της.

Μὰς μένει τώρα νὰ ἐξετάσωμεν κατὰ τί συνεισέφερον οἱ Αὐτοκρά-
τορες διὰ τὸν γάμον καὶ πῶς μετέδωκαν εἰς τὸν κόσμον τὴν ἱεράν
πνοὴν τῆς ἐκκλησίας.

Τὴν ἀγαμίαν καὶ τὴν ἀτεκνίαν βλέπομεν πολλάκις εἰς τὴν ἀρ-
χαιότητα ἐπιτιμωμένας, καὶ τοιοῦτοτρόπως εἰς τὴν Ῥώμην αὐτὴν
ἀκόμη τὸ πάλαι ἐθεωρεῖτο ὁ γάμος ὡς καθῆκον ὀφειλόμενον πρὸς
τὴν πατρίδα (1). Ἐντοσοῦτω πρώτη ἡ Lex Papia Popaea ἐπὶ
Καίσαρος καὶ Αὐγούστου προσδιώρισε πολιτικὰς συνεπείας τῆς ἀγα-
μίας καὶ ἀτεκνίας (coelides, ordi) (2), καθὼς τὴν caducitas, τὸ
jus liberorum καὶ τὰ ἐξῆς.

(1) Val. Mak. II. 9. 1, Liv. XLV. 15. Festus voc. uxorium Jarcke. das
Gens. Strafrecht. p. 32—34.

(2) Διὰ τὴν ἀκριβολογίαν ἴδε Zimmern Gesch. des Röm. Privatr. II. p.
631.

Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ μέγας, ὑπακούων τῶρα εἰς τὴν διάθεσιν τῆς ἐκκλησίας κατὰ τοῦ γάμου κατήργησε σχεδὸν ὅλα τὰ ποτελέσματα ⁽¹⁾ καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Ἰουστινιανὸς ⁽²⁾.

Ἀρκετὴν δραστηριότητα ἐδειξαν οἱ Αὐτοκράτορες εἰς τὴν ἀνάπτυσιν τῶν κωλυμάτων τοῦ γάμου.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ πολυγαμία ἦτο ἐναντίον τῶν Ῥωμαϊκῶν ἠθῶν ⁽³⁾, μὲντοι τοῦτο πρῶτος ὁ Θεοδοσίος τὴν ἐξήλειψεν ἀπὸ τὸ Ῥωμ. κράτος, ἀπαγορεύσας αὐτὴν καὶ εἰς τοὺς Ἰουδαίους ⁽⁴⁾.

Ἐπὶ ἀφανῶν, διὰ τὴν εὐκολίαν τοῦ διαζυγίου, ἡ σύναψις δευτέρου γάμου δὲν προαπῆτει τὴν παρέλευσιν ὠρισμένου χρόνου ⁽⁵⁾.

Ὁ Κωνσταντῖνος συνεχώρησε διὰ τὰς στρατιώτιδας τὸν δεύτερον γάμον μετὰ παρέλευσιν 4 ἐτῶν, ἀφ' ὅτου ἤθελον τὸ ἀναγγεῖλαι εἰς τὸν στρατηγόν ⁽⁶⁾. ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς διέταξε πρῶτον τὴν παρέλευσιν 10 ἐτῶν ⁽⁷⁾, καὶ μετὰ ταῦτα κατήργησε τὴν ἄδειαν ⁽⁸⁾ μὲ μόνην τὴν ἐξαίρεσιν τῶν αἰχμαλωτισθέντων ⁽⁹⁾ μετὰ παρέλευσιν 5 ἐτῶν.

Ὁ γάμος ἐλευτέρου καὶ ἀνωτέρας τάξεως πολίτου μὲ γυναῖκα ταπεινὴν εἶδομεν ὅτι ἦτο περιεστοιχισμένος μὲ δυσαρέστους συνεπείας· ἀκόμη καὶ αὐτὸς ὁ Κωνσταντῖνος ἀνενέωσε τὴν τοιαύτην διάταξιν, ἐλπίζων ν' ἀναβιβάσῃ ἐκ νέου τὴν διὰ πάντοτε πεσοῦσαν ἀξίαν τοῦ συγκλητικοῦ ⁽¹⁰⁾. Ὁ Ἰουστινιανὸς νικηθεὶς ἀπὸ τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν Θεοδώραν, παρεκίνησε τὸν Ἰουστίνον νὰ καταργήσῃ τοὺς τοιοῦτους νόμους ⁽¹¹⁾, καὶ ὅταν ἀνέβῃ ὁ ἴδιος εἰς τὸν θρόνον, ἐξήλειψεν ὅλα τὰ ἔργα τῶν, μόνον δὲ ἐκήρυξεν ἄκυρον τὸν γάμον ἐλευτέρας γυναικὸς μὲ

(1) L. un. C. Th. h. t. (VIII. 16). Εὐσέβ. βίος Κωνστ. IV. 26.

(2) L. 27. C. de nupt. (V. 4).

(3) L. 1. fin D. de his qui not. inf. (III. 2).

(4) L. 7. C. de Jud. (I. 9).

(5) Διὰ τὰς περὶ τούτου φιλονικίας ἴδε Wiechter ueber Ehescheid. p. 159.

(6) L. 7. C. de repud. (V. 17), Νεαρὰ 22 κεφ. 14.

(7) Αὐτόθι.

(8) Νεαρὰ 117 κεφ. 11.

(9) Αὐτόθι κεφ. 12. Νεαρ. 22 κεφ. 17.

(10) L. 1. C. de nat. Lib. (V. 27), ἀκόμη καὶ αὐτὸς ὁ Μαρκιανὸς, Nov. Marcian. tit. 4. Ber. Nov. 84.

(11) L. 23. C. de nupt. (V. 4). Νεαρὰ 117 κεφ. 6, καὶ 78 κεφ. 3.

ξένον «ἐναπόγραφον (colonus)» (1), ὥστε οὐδὲ γάμος ἐστὶ τὸ γινόμενον».

Ἔχομεν πολλὰς ἀπαγορεύσεις γάμου μεταξύ Ἰουδαίων καὶ Χριστιανῶν (2), ἀλλὰ μεταξύ ὀρθοδόξων καὶ αἰρετικῶν φαίνεται ἀμφιβολον (3).

Οἱ ἀπηγορευμένοι βαθμοὶ τῆς ἐξ αἵματος συγγενείας ὀλίγον ἥλλαξαν μέχρι τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Οἱ υἱοὶ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἠπείλησαν μὲ θάνατον τὸν γάμον μεταξύ θείου καὶ ἀνεψιᾶς (4). Μεταξὺ ἐξαδέλφων ἀπηγορεύθη ὁ γάμος ἀπὸ τὸν Θεοδοσίον τὸν Μ. μὲ τὴν ποινὴν τῆς ἐμπρήσεως καὶ δημεύσεως (5), ὁ Ἰουστινιανὸς ὁμοίως φαίνεται ὅτι ἀνέτρεψε τὴν τοιαύτην ἀπαγόρευσιν (6). Ἐκ τῶν πλαγίων βαθμῶν τῆς ἐξ ἀγχιστείας συγγενείας ἀπηγόρευσεν ἐπὶ ποινῇ ἐμπρησμοῦ τὸν γάμον μετὰ τῶν ἀδελφῶν τοῦ πρώτου συζύγου ὁ Θεοδόσιος ὁ Μέγας (7).

Τῆς πνευματικῆς συγγενείας ἐν μόνον κώλυμα ἐπεκυρώθη ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸν μεταξύ τοῦ ἀναδόχου καὶ τῆς βαπτιζομένης (8).

Ἔως ἐδῶ ἐκτείνονται αἱ ἀπαγορεύσεις τῆς συγγενείας μέχρι τοῦ Ἰουστινιανοῦ· τὰ μετὰ ταῦτα εὐρίσκομεν συντόμως εἰς τὸν Ἀρμενόπουλον, καὶ ἐκείθεν θέλω τὰ ἐκθέσει.

Ἡ ἐξ αἵματος συγγένεια ἦτο, καθὼς εἶδομεν, ἀνέκαθεν εἰς τὸ ἐπ' ἀπειρον ἀπηγορευμένη. Ἐκ πλαγίου ὁμοίως, ἔπειτα ἀπὸ πολλοὺς κυριατισμοὺς τῆς νομοθεσίας ἐκωλύθη παντελῶς καὶ αὐτὸς ὁ 7ος βαθμὸς δι' ὑπομνήματος συνόδου τοῦ Πατριάρχου Λουκᾶ, ἐπικυρωθέντος ἀπὸ τὸ πρόσταγμα τοῦ βασιλέως Μανουὴλ Κομνηνοῦ (9).

(1) Νεαρά 22 κεφ. 17.

(2) L. 6. fin C. Th. de Jud. (XVI. 8). L. 2. C. Th. de nupt. (III. 7). L. 5. C. Th. ad leg. Jul. de adult. (IX. 7). L. 6. C. de Jud. (I. 9).

(3) Ὅτι μικτοὶ γάμοι ἐλάμβανον χώραν, ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν L. 12. 3. 15. 17—19. C. de haeret. (restit). Glueck Comment. XXIV. p. 43—44.

(4) L. 1. C. Th. de inc. nupt. (III. 12), Cujac. Obs. VIII. 27. § 3. Inst. de nupt. (I. 10), ἀνεψιᾶ λογίζεται καὶ ἡ ἐγγονὴ τοῦ ἀδελφοῦ, ἡ τῆς ἀδελφῆς.

(5) Διόανιος Ὁμ. XLIX. t. II, σελ. 558. ἐκδ. Πέντζ. Zimmern Geschichte II. p. 553.

(6) Zimmern αὐτόθι.

(7) L. 5 Cod. de inc. nupt. (V. 5).

(8) L. 26. C. de nupt.

(9) Ἀρμενόπ. βιβλ. 4. τίτ. 6. § 43.

Ἐπὶ τῆς ἀγχιστείας κατ' εὐθείαν γραμμὴν τὸ κώλυμα ἐξετείνεται ἐπίσης εἰς τὸ ἐπ' ἄπειρον, ἐκ πλαγίου ὅμως εἶδομεν ὅτι δὲν ἡδύνατό τις διαδοχικῶς νὰ νυμφευθῇ δύο ἀδελφάς, ἢ γυνὴ δύο ἀδελφούς. Τώρα εἰσῆχθησαν ὅμως καὶ βαθμοὶ μετρούμενοι ἀπὸ τὰ πρόσωπα τῶν συζύγων, σχηματίζοντα ἓνα ἀριθμὸν, ἐκατέρωθεν κατὰ διπλασιασμόν (1). Κατὰ τὸν τοιοῦτον τρόπον τοῦ ἀριθμεῖν ἀπηγορεύθη λοιπὸν ὁ γάμος μέχρι τοῦ 5ου βαθμοῦ ἀπολύτως· ἐπὶ τοῦ 6ου καὶ 7ου ἀπαντῶμεν διὰ πρώτην φοράν τὴν ἀξιοπερίεργον διάκρισιν τῆς συγχύσεως. Τουτέστιν ἂν ἐπὶ τοῦ ἑκτοῦ καὶ ἐβδόμου βαθμοῦ ἡ ἐξ αἵματος συγγένεια συγχέεται καὶ ἀνατρέπεται διὰ τῆς ἐξ ἀγχιστείας (ὅταν π. χ. θεῖος λαμβάνῃ ἀνεψιὸν καὶ ἀνεψιὸς τὴν θείαν ἐκείνης), τότε ἀπαγορεύεται ὁ γάμος, ἄλλως συγχωρεῖται. (2).

Τοῦτο δὲ ἀκολουθεῖται ἐπὶ διγενείας, ὅταν δηλ. δύο ἐξ αἵματος συγγενεῖς συνδῶνται μὲ ἄλλους τοιοῦτους, ὅταν ὅμως ὑπάρχῃ τριγένεια, δηλ. τρία γένη ἤθελον συνδεθῇ διὰ τῆς ἀγχιστείας, τότε μόνον μέχρι τοῦ γ' βαθμοῦ ἐκτείνεται ἡ ἀπαγόρευσις (3).

Ὁ Συνοδικὸς κανὼν τῶν Πατριαρχῶν Σιουνίου καὶ Ξιφιλίνου προσεπάθησεν ὡς πρὸς τὰ κωλύματα νὰ ἐξομοιώσῃ τὴν μνηστείαν μὲ τὸν γάμον, ἀλλ' ὁ Αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος ἐδέχθη τὴν ἐξομοίωσιν μόνον ἐπὶ μνηστείας μεταξὺ ἀνδρὸς 14ου καὶ γυναικὸς 12ου ἔτους, ἱεροτελεσθείσης, ἐπὶ δὲ μὴ ἱεροτελεσθείσης κάτω τῶν τοιούτων ἐνιαυτῶν, τὴν ὁποίαν εἶχε κηρύξει «ὡς ἀπ.λὴρ ἀρέσκειαι ἀνθρώπων» (4), ἀφῆκε μόνον νὰ ἰσχύῃ τὸ τοῦ νόμου κώλυμα, δηλ. νὰ μὴ δύναται τις νὰ λάβῃ τὴν μνηστὴν τοῦ ἀδελφοῦ του (5).

Εἶδομεν ὅτι κατὰ τὸ Ῥωμ. δίκαιον ὁ *respectus parentelae* ἦτον ἀπολύτως κώλυμα, ἀλλ' οἱ Αὐτοκράτορες κατ' ὀλίγον ἐξησθένισαν τὸν δεσμὸν τῆς υἰοθεσίας (*adoptio, arrogatio*), μάλιστα καθ' ὅσον ἀπέβλεπε τὰς χρηματικὰς σχέσεις. Τώρα ἐντοσούτῳ διετάχθη

(1) Οὕτω π. χ. Θεῖος καὶ ἀνεψιὸς πρὸς θείαν καὶ ἀνεψιὴν εἶναι ἑκτοῦ βαθμοῦ. Ἀρμενόπ. αὐτ. σημ. § 6.

(2) Ἀρμενόπ. αὐτ. § 7 καὶ 8. Τοῦτο λέγει καὶ ὁ Βαλαμὼν Β'. γράμ. α'. σελ. 47.

(3) Ἀρμενόπ. αὐτ. § 9. 21. 22.

(4) Ἀρμενόπ. βιβλ. 4. τίτ. 1. § 12.

(5) Αὐτ. τίτ. 6. § 16. 17.

ὅτι ἐπὶ υἱοθεσίαις ἔχει νὰ ζητηθῇ ὁ αὐτὸς βαθμὸς, καθὼς καὶ ἐπὶ τῆς ἐξ αἵματος συγγενείας (1). Τὴν αὐτὴν ἔκτασιν ἔλαβε καὶ ἡ πνευματικὴ συγγένεια ἐκ τοῦ ἱεροῦ βαπτίσματος (2), ἀλλ' ἡ ἐκκλησία δὲν ἐδέχθη αὐτὴν τὴν πολυτέλειαν τῶν Αὐτοκρατόρων, προσδιορίσασα ὅτι κατ' εὐθείαν γραμμὴν δέχεται τὸ κώλυμα μέχρι τοῦ τρίτου βαθμοῦ, ὅχι ὁμῶς ἐκ πλαγίου (3).

Οἱ Βυζαντινοὶ κατὰ τὸν 8ον αἰῶνα φαίνεται ὅτι τόσον ὑπερβολικῶς ἐξέλαβον τὴν ἔκφρασιν τοῦ 53ου κανόνος τῆς ἐν Τρούλλῳ, ὥστε ὅχι μόνον ἐθεώρησαν τὴν πνευματικὴν συγγένειαν κώλυμα τοῦ γάμου, ἀλλὰ γενικῶς τὴν συγγένειαν κώλυμα τῆς πνευματικῆς συγγενείας· τοιοῦτοτρόπως μὲ εὐσεβῆ ὑπουλότητα οἱ θέλοντες νὰ διαζευχθοῦν ἀνεδέχοντο τὰ τέκνα τῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ λουτροῦ καὶ ὁ Αὐτοκρ. Λέων ὁ Χάζαρις ἠναγκάσθη ὅχι μόνον εἰς αὐτοὺς νὰ τὸ ἀπαγορεύσῃ ἐπιβάλλων χρηματικὰς ποινάς, χωρὶς ν' ἀποτρέπη τὴν λύσιν τοῦ γάμου, ἀλλὰ καὶ εἰς ἀνιόντας καὶ ἐκ πλαγίου συγγενεῖς (4). Ἐνταῦθα ταραχῆς δὲν μᾶς εἶναι γνωστά.

Ὁ Ἰουστινιανὸς διὰ τῶν νεαρῶν 143 καὶ 150 προσέθεσε καὶ ἄλλο κώλυμα, ὅτι «κανεῖς δὲν δύναται νὰ νυμφευθῇ τὴν παρθένον, χήραν, ἢ μνηστὴν, τὴν ὑποίαν ἤθελεν ἀρπάσει (5).»

Τοιοῦτοτρόπως ἡ ἐκκλησία διὰ τῶν Αὐτοκρατόρων, ἕως οὗτοῦ ἐπεβίβησαν καὶ αὐτῆς τῆς ἐκκλησίας τὰς προσδοκίας.

Ἐναντίον τοῦ *Concubinatus* μὲ ζῆλον ἤρχισε νὰ ἐνεργῇ ὁ Αὐτ. Κωνσταντῖνος, ἐν τοσούτῳ διήρκεσεν ἀκόμη μέχρι τοῦ Λέοντος, ὅστις τὸν κατήργησε διὰ τῆς 91ης αὐτοῦ Νεαρᾶς.

Εἶδομεν τὴν μέμφιν τῆς ἐκκλησίας κατὰ τῆς δευτερογαμίας, ὁμῶς οἱ Αὐτοκράτορες δὲν ἐβάδισαν μὲ τὸ αὐτὸ βῆμα. Καὶ τὸ πάλαι εἰς τὴν Πρώμην ἐθεωρεῖτο διὰ τὰς γυναῖκας ἐντίμον νὰ ὑποστῶσι

(1) Ἀρμεν. βιβ. 4. τίτ. 6. § 10.

(2) Αὐτ. § 10, καὶ § 11, λέγει ὅτι ἡ συνήθης τότε ἀδελφοποίησι «ὡς μὴ γεγονός λογίζεται.»

(3) Βλάσταρις στοιχ. Β'.

(4) Ὁ Zachariae Histor. Jur. Graeco-Romani delineatio (Heidelbergae 1839). p. 108. sqq. ἐξέδωκε τὴν Νεαρὰν μέχρι τοῦδε ἀνέκδοτον.

(5) Ἀρμεν. αὐτ. § 37: Ἡ ἐν Τρούλλῳ καν. 92 εἶχεν ἐπιβάλλει μόνον ἀνάθεμα.

«τῆς χηρείας τὴν σιδηρὰν κάμινον,» καθὼς τὴν ὀνομάζει ὁ Χρυσόστομος (*univira et castissima*) ⁽¹⁾, ἀλλ' ὁ Αὐγουστος παρακινούμενος ἀπὸ τὴν μεγάλην διαφθορὰν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του, ἐπροσπάτεισε κολακευτικῶς τοὺς γάμους τῶν χηρευόντων ἐκατέρου γένους διὰ τῆς *Lex Julia et papia*. Ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνον ὁμῶς ἀρχίζει σειρά συνεχῆς διατάξεων, αἵτινες δὲν ἀπαγορεύουν τὴν δευτερογαμίαν, ἀλλὰ τὴν περιστοιχίζουν μὲ ἀποτελέσματα ἐπιβλαβῆ ἐπὶ τῆς περιουσίας, καθ' ὅτι αὐτὴ ἦτον ἢ καθ' αὐτὸ εὐαίσθητος λαβὴ τῆς Βυζαντινῆς κοινωνίας ⁽²⁾. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος περιώρισε πρῶτος τὴν λεγομένην διαδοχικὴν πολυγαμίαν, εἰπὼν ὅτι ὁ τρίτος γάμος συγχωρεῖται μόνον εἰς ἐκείνους, οἵτινες ἔφθασαν τὸ τεσσαρακοστὸν ἔτος καὶ εἶναι ἄπαιδες, «διὰ τὴν θεραπείαν τῆς ἀπαυδοείας,» καὶ εἰς τοὺς τριακονταετείς, κἂν παῖδας ἔχωσι—διὰ τὴν «τῆς ἡλικίας ἀσθένειαν»—ἀλλὰ —καὶ τούτους κἀκείνους μετὰ ἐκκλησιαστικῶν ἐπιτιμίων,» ἐξ ὧν φαίνεται πόσον ὀλίγον ἐλάβανεν ὑπ' ὄψιν τὰ ἐπιτίμια ἐκείνη ἢ ἐποχή. Ὁ δὲ Λέων ἐκήρυξε ῥητῶς ἄκυρον καὶ μὴ ὄντα τὸν τέταρτον γάμον ⁽³⁾, αὐτὸς τετράκις νυμφευθεὶς, συγχωρηθεὶς ὁμῶς ἀπὸ τὸν Πατριάρχην Εὐθύμιον.

Ἡ τέλεσις τοῦ γάμου διὰ πολλοὺς αἰῶνας ἔφερε τὸν χαρακτῆρα ἀπλῶς τῆς συναινέσεως ⁽⁴⁾, μέχρις ὅτου ὁ Λέων διὰ τῆς 89ης Νεαρᾶς ῥητῶς διέταξε τὴν ἱερολογίαν καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Ἀλέξιος Κομνηνὸς (ἐν ἔτει 1118) ⁽⁵⁾.

Εἰς τὸ διαζύγιον περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλο τμήμα τοῦ γάμου εἶχε βέβαια νὰ φανερωθῇ ἡ νέα ἀξία του, διότι ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σκοπέλου δοκιμάζεται ἡ στερεότης του.

Ἀπὸ τὸν καιρὸν τοῦ Κωνσταντίνου πολλαπλασιάζονται οἱ νόμοι

(1) Heinecc. ad leg. Jul. et. Pap. I I. 16. §. 2. p. 297. sqq. Tertull. de cast. exh. c. 13. «Monogamia apud ethnicos in summo honore est, ut et virginibus nubentibus univira pronuba adhibeatur.

(2) Εἶναι πολλὰ διεξοδικὴ ἡ ἱστορία αὐτῶν τῶν διατάξεων καὶ διὰ τοῦτο παραπέμπω τὸν περίεργον ἀναγνώστην εἰς τοῦ Zimmern Geschichte des Roem. Privatr. I I. p. 645. sqq.

(3) Ἀρμενόπ. βιβ. 4. τίτ. 7. §. 32. 33.

(4) Νεαρά 22. κεφ. 3. Νεαρά 44. κεφ. 4. 5. Νεαρά 117 κεφ. 4. Ἀρμενόπ. βιβ. 4. τίτ. 4. § 19.

(5) Διάταξις 9.

κατὰ τοῦ διαζυγίου εἰς τὸ ἀπέραντον, χωρὶς ποτε νὰ δύνανται νὰ προαγάγουν στερεοὺς προσδιορισμοὺς καὶ συμφώνους μετ' τὸ πνεῦμα τῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ πότε συγχωροῦν τὴν συναινέσει διάλυσιν (*bona gratia*), ἐπιβάλλοντες ἐπιζήμια ἀποτελέσματα ἐπὶ τῆς περιουσίας (*incommoda*), πότε ἀπαιτοῦν πλησίον τῆς συναινέσεως καὶ ἰσχυροὺς λόγους, ὅχι διὰ τὸ «Ὁ οὖν ὁ θεὸς ἐξευξέ», — ἀλλὰ καθὼς λέγει ὁ Θεοδόσιος «*favor imperat liberorum.*» Ἡθελεν εἶναι πολὺ διεξ-
οδικὸν νὰ ἐκθέσω αὐτοὺς ὅλους τοὺς νόμους ⁽¹⁾, διὰ τοῦτο θέλω προσδιορίσει μόνον τί ἴσχυεν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ καὶ τί ἐπὶ Ἀρμενο-
πούλου.

Πρῶτος ὁ Ἰουστινιανὸς κατήργησε τὴν συναινέσει λύσιν τοῦ γάμου (*communi consensu*) ⁽²⁾, τὴν ὅποιαν ἔφερεν ἐκ νέου εἰς τὴν ζωὴν ὁ διάδοχός του Ἰουστίνος ⁽³⁾.

Ὁ Ἰουστινιανὸς συνεχώρησε τὸ διαζύγιον κατὰ τὴν θέλησιν τοῦ ἀνδρὸς ἢ τῆς γυναικὸς, ἀλλὰ δεχθεὶς τὸν πρότερον ἥδη εἰσαχθέντα τρόπον, ὁπλ. διὰ τῆς ἀποστολῆς βιβλίου ἀποστασίου (*libellum repudii*) ⁽⁴⁾ καὶ ἀπαιτῶν διπλοῦς λόγους, ἢ ἀνικανότητος, ἢ πλημμε-
λήματος (*divortium ob indignitatem*). Ἀνικανότης ἐκ μέρους τοῦ ἀνδρὸς εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν τοιαύτη (*impotentia*), ἥτις ὅμως μετὰ τριετίαν δύναται νὰ βεβαιωθῇ, ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν αἰχ-
μαλωσία μετὰ πενταετίαν προτεινομένη, ἐκτὸς ἐὰν ὑπάρχῃ εἰδησις ζωῆς ⁽⁵⁾, καθὼς καὶ ἡ μετάβασις εἰς μοναστήριον ⁽⁶⁾. — Χάριν
πλημμελήματος ζητεῖ ὁ ἀνὴρ τὸ διαζύγιον, κερδαίνων τὴν ἐπικαρ-

⁽¹⁾ Οἱ νόμοι αὗτοί εἶναι L. 1 G. Th. de repud. (III 6.), L. 7. G. de repud. (V. 17) τοῦ Κωνσταντίνου—, L. 2. G. Th. de repud. τοῦ Ὀνορίου καὶ Κωνσταν-
τίνου—, Νεαρά τοῦ Θεοδοσίου Β'. τίτ. XVII. ἐκδ. Ritter—, L. 3. G. de repud. (V. 17)—, Νεαρά Βάλεντ. Γ'. τίτ. XII. ἐκδ. Ritter.—, L. 10. 11. § 1. 2. G. de repud. Νεαρά 22. κεφ. 4. 15. 18. Νεαρ. 117. κεφ. 8—10. 13. Νεαρ. 127. κεφ. 4. Νεαρά 134. κεφ. 10. 11. τοῦ Ἰουστινιανοῦ. *Istae Waechter ueber Ehe-
scheid. Stuttgart. 1822.

⁽²⁾ Ἡ λύσις τοῦ γάμου ἐκ τῆς θελήσεως τῶν μερῶν, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀναγκαίαν καθὼς διὰ θανάτου κτλ., ὀνομάζεται *bona gratia* ὅταν στερήσῃται εἰς πλημ-
μελήματα, εἶναι *bona gratia*, κατὰ τὰς Νεαράς, ὅταν μόνον εἰς τὴν συναινέσει *com-
muni consensu*. Νεαρά 134, κεφ. 11.

⁽³⁾ Νεαρά 140.

⁽⁴⁾ Νεαρά Θεοδ. Β'. XVII.—L. 8. G. de repud.

⁽⁵⁾ Νεαρά 22. κεφ. 6. 7.

⁽⁶⁾ Αὐτόθι κεφ. 5.

πίαν τῆς προικός, ὅταν ὑπάρχουν παῖδες καὶ ὅταν δὲν ὑπάρχουν, αὐτὴν τὴν δεσποτείαν, δι' ἑξ αἰτίας· τουτέστιν, ὅταν ἡ γυνὴ γίνηται ἔνοχος ἐγκλήματος ἀφροσύσεως χωρὶς γινῶσιν τοῦ ἀνδρός, ὅταν παραβαίνῃ τὴν γαμικὴν πίστιν, ἐπιβουλεύηται τὴν ζωὴν τοῦ ἀνδρός, δὲν τὸν προσεφύλαξε κατὰ ἐπιβουλῆς ἄλλων, κρυφίως ἀπομακρύνηται ἐκ τῆς οἰκίας, αὐθαирέτως ἐπισκέπτεται δημόσια θεάματα, συμποσιάζῃ ἢ συλλοῦεται μὲ ἀνδρας ἀκουσίως ἢ ἀγνοοῦντες τοῦ συζύγου της.— Ἡ γυνὴ δύναται νὰ ἐπιτύχῃ τὴν διάζευξιν ἀναλαμβάνουσα τὴν προῖκα, καὶ κερδαίνουσα τὴν προγαμικίαν δωρεάν, καθὼς ὁ ἀνὴρ τὴν προῖκα, ὅταν ὁ σύζυγός της ἐπιβουλευθῇ τὴν βασιλείαν, ἢ ἀποσιωπᾷ ἐπιβουλεύσεις, ὅταν ἐπιβουλευθῇ τὴν ζωὴν τῆς γυναικός, ἢ δὲν ἀποτρέψῃ κατ' αὐτῆς γνωστὰς εἰς αὐτὸν ἐπιβουλὰς, ὅταν ἐπιβουλευθῇ τὴν σωφροσύνην της, ὅταν ψευδῶς τὴν κατηγορήσεν ἐπὶ παραβάσει τῆς γαμικῆς πίστεως καὶ τελευταῖον ὅταν συμπεριφέρηται τακτικῶς, μολονότι ἐλεγχοίς, μὲ ἄλλας γυναῖκας (1).

Καὶ αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν δύναται νὰ λησμονήσῃ ὅτι ὁ γάμος εἶναι παραδεδομένος εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν τῶν μερῶν, ἐνῶ πάλιν καὶ μετ' αὐτὰς τὰς διατάξεις κρέμαται ἀπὸ τὴν ἀποστολὴν τοῦ ἀποστασίου ἢ λύσις τοῦ γάμου. Μὴ μεσολαβοῦντος ἄλλου προσώπου, τὰ μέρη δύνανται ἢ ψευδῶς ν' ἀναφέρουν τὰς ὠρισμένας αἰτιολογίας ἢ ἀπροφασίστως νὰ ἐπιστείλουν τὸ ἀποστάσιον. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἠναγκάσθη καὶ αὐτὴν τὴν περίπτωσιν νὰ προβλέψῃ, διότι δὲν ἔρριψε μακρύτερον τὸ βλέμμα του, πέραν τῆς ἀστάτου ὀρέξεως τῶν μερῶν, τὴν ὑποίαν ἀδιακόπως θεωρεῖ δικαστὴν τοῦ γάμου, πρὸς ἄλλο ἀνώτερον πρόσωπον, ξένον εἰς τὰ ἀτομικὰ πάθη. Διὰ τοῦτο διέταξεν ὅτι ἐὰν γυνὴ ἐκτὸς τῶν ὠρισμένων θεμάτων στείλῃ ἀποστάσιον, νὰ κλείηται εἰς μοναστήριον «κινδύνῳ τοῦ δικαστοῦ», τὴν πρῶτην φορὰν προσκαλουμένου, ζημιουμένη ἐπὶ τῆς προικός καὶ τῆς περιουσίας της, ὁ δὲ ἀνὴρ εἰς παρομοίαν περίπτωσιν νὰ τιμωρῆται μόνον χρηματικῶς (2).

Ὁ Ἀρμενόπουλος ἀναγνωρίζει τοὺς αὐτοὺς λόγους ἐκτὸς τῆς τελευταίας διατάξεως, ἀναφέρει τὴν τροποποίησιν τοῦ Λέοντος περὶ τῶν

(1) Νεαρά 117. κεφ. 8—14.

(2) Δύτ. κεφ. 13.

γυναικῶν τῶν αἰχμαλώτων, ὅτι πρέπει νὰ περιμένουν τοὺς ἄνδρας των καὶ προσθέτει α') τὴν ἀντιφατικὴν διατάξιν ὅτι ἡ μανία τοῦ ἐνὸς τῶν συζύγων λύει τὸν γάμον καὶ ὅτι ἡ μανία τῆς γυναικὸς δὲν λύει ⁽¹⁾, β') ὅτι ὁ ἄνὴρ ἀποστέλλει ἀποστάσιον εἰς τὴν γυναῖκα, ἥτις ἐξήμβλωσεν ⁽²⁾ ἐπίτηδες καὶ γ') τὸν δυνάμενον νὰ ὀνομασθῇ καὶ κακοήθη λόγον, ὅτι ἐπίσης ἔχει τὸ δικαίωμα τοῦ διαζυγίου, ὅστις ἠπατήθη εἰς τὴν παρθενίαν τῆς γυναικὸς του ⁽³⁾. Τὴν Νεαράν 140 τοῦ Ἰουστίνου δὲν μνημονεύει ⁽⁴⁾.

Ἡ προικὶς διόικησις δὲν ἤλλαξε διὰ μέσου τῶν αὐτοκρατόρων, ἀλλὰ πλησίον τῆς εἰσῆχθη νέον σύστημα τῆς *προγαμιαίας δωρεᾶς*. Ὁ σκοπὸς τῆς ἥτο νὰ σχηματίσῃ κεφάλαιον ἐξασφαλίζον τὴν τύχην τῆς οἰκογενείας ⁽⁵⁾. Ἐν τοσοῦτῳ εἰς τὴν τελευταίαν του ἀνάπτυξιν τὸ σύστημα τῆς προγαμιαίας δωρεᾶς δὲν δύναται νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τὸν χαρακτῆρα τῆς ιδιοτελείας, ῥητῶς ἐκφραζομένης διὰ τῆς διατάξεως ὅτι: «τὴν προῖκα μὴ εἰσενεγαμένην μὴ δύνασθαι τὰ τοῦ ἀνδρός οἰκειοῦσθαι διὰ τῆς προγαμιαίας δωρεᾶς ⁽⁶⁾», καὶ ὅτι ἡ προῖξ καὶ ἡ προγαμιαία δωρεὰ δὲν δύνανται νὰ εἶναι ἅνισοι (*exaequalio pactionum*). Μετὰ ταῦτα προσῆλθε καὶ τὸ ὑπόβουλον.

Τοιοιουτρόπως ἐτροπολογήθη ὁ γάμος ἐπὶ τῶν Αὐτοκρατόρων καὶ καθὼς βλέπομεν ἡ βάσις ἔμεινεν ἡ αὐτή, μόνον τινὲς τραχύτητες τῆς αὐθαίρεσις ἐτρίφθησαν χωρὶς νὰ χωνευθοῦν ἐντὸς στερεοῦ συστήματος. Οἱ Αὐτοκράτορες δὲν τίθενται ἐντὸς τοῦ Χριστιανικοῦ στοιχείου, εἰς τοῦ ὁποίου τὴν ἀνάπτυξιν μὲ βέβαιον καὶ ἀκλόνητον βῆμα νὰ βαδίσουν. Ἐντὸς τοῦ Ῥωμαϊκοῦ στοιχείου κινεῦνται πάντοτε, ἀλλὰ ἀπωχρανθέντος καὶ ἀδικόπως προχωροῦντος εἰς τὴν ἀφρευκτον διάλυσίν του. Πολλάκις προσπαθοῦν νὰ φθάσουν τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ διὰ βεβιασμένων προσεγγίσεων, αἱ ὁποῖαι περισσότε-

(1) Φαίνεται ὅτι αἱ Νεαραὶ τοῦ Λέοντος 111. καὶ 112. δὲν ἀνεγνωρίσθησαν ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἐκ τούτου ἡ ἀντίρρσις.

(2) Νεαρά Λέοντος 31.

(3) Ἀρμεν. βιβ. 4. τίτλ. 12.

(4) Κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ Βαλαμῶνος εἰς τὸν Νομοκ. τοῦ Φωτίου τιν. 13. κεφ. 4. καὶ τὰ Βασίλ. καὶ παραλείπουν τὴν Νεαράν τοῦ Ἰουστίνου.

(5) Koch de don. propt. nupt. Lips. 1818.

(6) Νεαρά 2. κεφ. 5. Νεαρά 91. κεφ. 2.

ρον δεικνύουν τὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τὸ ἀνέφικτον εἰς αὐτοὺς σημεῖον. Οὕτως ἄγεται καὶ φέρεται ἡ νομοθεσία ἀδιακόπως κλονιζομένη, παραλυομένη καὶ φθίνουσα. Τὰ δύο ἐναντία στοιχεῖα, τὰ ὅποια περιέχει, ἀναμεταξύ των βαθμηδὸν ἐξασθενοῦνται, χάνουν κάθε δύναμιν καὶ ἐνέργειαν, ἀπονεκροῦνται καὶ ἀποκάμνουν τὴν ζωὴν, ἥτις δὲν ἔχει πλέον νὰ δώσῃ τροφήν εἰς τὴν πάλιν των. Ἐπάνω εἰς τὸ βαθμηδὸν βυθιζόμενοι, ἐδάφος τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ὁ Χριστιανισμὸς δὲν δύναται νὰ ῥιζώσῃ καὶ ἀδιακόπως ῥηγνυόμενος μᾶς δεικνύει τοῦ Χριστιανισμοῦ τὰς ματαίας προσπαθείας, τοῦ ὁποίου τὸ στέλεχος ἀπογυμνοῦται καὶ χάνει τὴν ὁργανικὴν του συνάφειαν.

Ἐξετάζοντες πλησιέστερον βλέπομεν ὅτι ὁ γάμος εὐρίσκεται μεταξύ δύο ἀντιθέτων παραλυτικῶν μέσων, τὴν αὐθαίρετον ἀποστολὴν τοῦ ἀποστασίου καὶ τὴν ἀπομόνωσιν τῆς ἀσκητικῆς ζωῆς. Χάνομεν ἀπὸ τὸ μέσον τὴν διαφορὰν τῶν τάξεων, ἀλλ' ἀντ' αὐτῆς ἔχομεν τὴν διαφορὰν τῆς ἐλευθέρως καὶ τοῦ ἐναπογράφου, πολὺ πλέον ἀτιμωτικὴν διὰ τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις τώρα γίνεται παρακολούθημα τοῦ ἐδάφους. Ἀναπτύσσονται τὰ ἐκ πλαγίου κωλύματα τῆς ἐξ αἵματος καὶ ἐξ ἀγχιστείας συγγενείας, ἀλλὰ χωρὶς νὰ προάγουν στερεὸν ὄριον, τεθειμένον ἐκ τῆς ἰδίας ἀνάγκης του, ἐξ ἐναντίας κινητὸν καὶ ἀδιακόπως κινούμενον· πότε ἀπαγορεύεται ὁ ἕκτος, πότε ὁ ἑβδόμος βαθμὸς καὶ διατὶ ὄχι ὁ ὄγδος καὶ ὁ δέκατος. Μόλις εἰς τὸν 9ον αἰῶνα καταργεῖται ἡ γαμικὴ σχέσις πρὸς τὴν παλλακὴν (concubinatus), χωρὶς βέβαια διὰ τοῦτου νὰ μετεβλήθῃ ἡ ἠθικὴ κατάστασις.

Ἡ ἀπλὴ συναίνεσις συνδέει τὸν γάμον ἕως ὅτου ἐπὶ τέλους κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα διατάσσεται ἡ ἱεροτελεστία, ἥτις τόσον ὀλίγον συνταυτίζεται μὲ τὰ ἥθη, ὥστε εἶναι ἀνάγκη ἐκ νέου κατὰ τὸν 12ον νὰ διαταχθῇ. Καὶ αὐτὸ τὸ ἱερολογούμενον μυστήριον ὄχι μόνον συντριβεται διὰ λόγους ἀνεξαρτήτους ἀπὸ τὸν γάμον (διὰ τὸ ἐγκλημα ἀφροσύσεως), ἀλλὰ συνδέεται μὲ τὰ διαζύγια ἐκ πλημμελήματος τὸ κέντρον τῆς αἰσχροκερδεῖας· ὁ ἀνὴρ κερδαίνει τὴν προῖκα καὶ ἡ γυνὴ τὴν προγαμιαίαν δωρεάν.

Εἰς τὰς χρηματικὰς σχέσεις μεταξύ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἀντὶ νὰ ἐμπλάττηται ὁ ἠθικὸς σκοπὸς τῆς ἀγάπης, ἐξ ἐναντίας μένει ξένος

καὶ ἡ προῖξ πρὸς τὴν προγαμιαίαν δωρεάν εἶναι ἀριθμητικὴ ἐξίσωσις, ἥτις διὰ τοῦ ὑποβόλου καταπᾶν νὰ γείνη ἀριθμητικὴ ἀναλογία· τὸ χωριστὸν συμφέρον δὲν σύγχωνεύεται ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ δεσμοῦ. Λέγεται ὅτι ἡ προγαμιαία δωρεὰ εἰσάγεται διὰ νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ τύχη τῆς οἰκογενείας, εἰς αὐτὴν ἐντοσούτω δὲν συντρέχει ἕκαστος μὲ ὅλας τὰς δυνάμεις του, ἀλλὰ μετρεῖ τὴν προθυμίαν του ἐπὶ τῆς προθυμίας τοῦ ἄλλου.

Ἡ ἀπαγόρευσις τῆς δωρεᾶς διαρκεῖ.

Ἐὰν ἐξρίπτομεν καὶ εἰς τὴν ζωὴν ἐν βλέμμα διὰ νὰ ἐξετάσωμεν τί εἶναι ἡ ἡθικὴ τοῦ γάμου αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, ἠθέλομεν ἀπαντήσῃ τὰ μιαιώτερα παραδείγματα τῆς κακοηθείας. Οἱ νόμοι τῶν Αὐτοκρατόρων, μάλιστα οἱ τελευταῖοι, πνέουν καταφρόνησιν κατὰ τῆς κοινωνίας, τὴν ὑπὸ τὴν μᾶλλον μαστιγῶναυον παρὰ διευθετοῦν.

Πολλὰ ὀλίγα εἶναι αἱ λοιπαὶ τροποποιήσεις τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς, αἵτινες νὰ χρεωστῶνται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Ἡ Ῥωμαϊκὴ οἰκογένεια ἦτο ἡ οἰκογένεια τῆς ἐξουσίας (potestas), ὅχι τῆς ἀγάπης. Αὐτὴ ἡ ἐξουσία ἐξασθενοῦται, ὑπερισχύουν τὰ δικαιώματα τῆς φύσεως, ἐξαλείφεται ἀπὸ τὴν συγγένειαν ὁ χαρακτήρ τῆς ἐξουσίας (agnatio), ἡ υἱοθεσία δὲν συντρίβει πλέον τὰ δεσμὰ τῆς οἰκογενείας, ἐντοσούτω ἡ ἐκθεσις τῶν τέκνων διαρκεῖ ἀκόμη ἐπὶ Κωνσταντίνου καὶ μόλις ἐπὶ Βαλεντινιανοῦ, Βάλεντος καὶ Γρατιανοῦ ἀπαγορεύεται, ἀπειλουμένη μὲ τὴν Lex Cornelia de sicariis⁽¹⁾. Ἡ χειραφεσία ἐλευθερώνεται ἀπὸ τοὺς αὐστηροὺς καὶ διεξοδικοὺς τύπους τῆς, ὥστε καὶ σιωπηλῶς κατὰ τὸν Αὐτοκράτορα Λέοντα δύναται νὰ λάβῃ χώραν, διαρκεῖ πάντοτε ὅμως ἡ ὑπεξουσιότης χωρὶς νὰ γίνηται σχέσις διὰ τὸν σκοπὸν τῆς ἀνατροπῆς.

Ἡ δουλεία ἐξακολουθεῖ καθὼς πρότερον, ὥστε αὐτὸς ὁ Ἀρμενόπουλος⁽²⁾ μᾶς λέγει ὅτι διαλύεται ὁ γάμος ἐκείνης, ἥτις ἀπατηθεῖσα ἐνυμφεύθη δούλον. Κατὰ τὸν Αὐτοκράτορα Λέοντα κρυφίως τοῦ δεσπότη εἰς μάτην ὁ δούλος ἐχειροτονήθη κληρικός⁽³⁾ ἢ μετέβη εἰς Μοναστήριον⁽⁴⁾, καὶ Ἐπίσκοπος ἐὰν τιμηθῇ ἀποχειροτο-

(1) L. 2. C. de inf. exp. (VIII, 52), L. 8 C. ad Leg. Corn. de sicar. (IX, 16).

(2) B. 4. tit. 12, § 12.

(3) Νεαρὰ Λέοντ. 9.

(4) Νεαρὰ Λέοντ. 10.

νεῖται, διότι, καθὼς λέγει (¹): « τοὺς τολμῶντας οὕτω μεγάλων πραγμάτων κλοπὰς, τούτους ἐάσωμεν σεμνῶς ἐκ τοῦ κλέψαι διάγειν » καὶ ἐνὸς ἄλλου κακίστου τῆς ἀπάτης δύο κερδαίνειν τὰ τιμιώ-
 » τατα, ἐλευθερίαν καὶ ἱερωσύνης προνόμιον ; » — Εἶναι τοιαύτη ἡ γε-
 νικὴ κατάσταση, ὥστε πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς πρόσδον ὅτι ἀνα-
 γνωρίζεται ὁ γάμος τῶν δούλων (²) καὶ ὅτι ὅταν ἐλεύθερος συν-
 ἄπτηται μὲ οἰκετικὸν πρόσωπον, δύναται νὰ ἐξαγοράσῃ τὴν ἐλευθε-
 ρίαν τούτου (³), καθὼς ὅτι ἐὰν εἰς τῶν συζύγων, δούλων ὄντων,
 ἀπελευθερωθῇ, δὲν πρέπει νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸν ἕτερον (⁴). Κατὰ τὴν
 αὐτὴν ἀναλογία ἀποδευτικὴ εἶναι καὶ ἡ διάταξις τοῦ Αὐτ. Λέον-
 τος, διὰ τῆς ὁποίας δὲν συγχωρεῖ ἐλεύθερος νὰ πωλῇται δούλος, ἐὰν
 ὅμως λάβῃ χώραν, ὁ Αὐτοκρ. κηρύττει ἄκυρον τὸ συνάλλαγμα, ἀφοῦ
 πρῶτον διὰ τῆς μάλιστα κάμῃ νὰ αἰσθανθῇ τὴν ἀξίαν τῆς ἐλευθε-
 ρίας του εἰς τὸν πωλούμενον (⁵). Ἀγχαλὰ πολλαπλασιάζονται καὶ
 εὐκολύνονται τὰ μέσα τῆς ἀπελευθερώσεως, ἡ ἀρχὴ τῆς δουλείας
 μένει μέχρι τέλους διὰ νὰ δείξῃ πόσον ἐπιπόλαιος εἶναι ἀκόμη εἰς
 αὐτὴν τὴν κοινωνίαν ὁ Χριστιανισμός.

Οὕτω λοιπὸν τὸ Βυζαντινὸν Βασίλειον ἀντὶ νὰ ἐξομοιωθῇ μὲ τὸν
 Χριστιανισμὸν καὶ νὰ τὸν πραγματοποιήσῃ, ὀλίγον κατ' ὀλίγον
 ἀναιρεῖται ἐπ' αὐτοῦ καὶ ἐξοδεύει τὴν ζωὴν του χωρὶς νὰ λαμβάνῃ
 νέαν. Ἡ Ἐκκλησία ἀδιαφορεῖ διὰ τὴν κοινωνίαν τόσον, ὥστε δέχε-
 ται ὅλους τοὺς νόμους τῶν Αὐτοκρατόρων, διότι δὲν ἔχει ἰδικούς της
 ν' ἀντιτάξῃ, οὔτε εἶναι αὐτὴ ἡ θεωρητικὴ Ἐκκλησία, ἥτις ποτὲ
 θέλει ἀντιπαρταχθῇ κατὰ τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς.

Εἶδομεν ὅτι ὅταν ὁ Χριστιανισμὸς ἀνηγέρθη, εὐρήκεν ἀπέναντί
 του ἐκπνέοντα τὸν δημόσιον βίον, τῶρα ἐπιστατήσωμεν εἰς τὸν μα-
 ρασμὸν καὶ αὐτοῦ τοῦ ἰδιωτικοῦ. Τοιουτοτρόπως ὁ ἀρχαῖος πολι-
 τισμὸς ἀφοῦ συνελήφθη εἰς τὸ Πάνθεον τῆς Ῥώμης, καὶ ἔπαυσεν
 ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι ἡ ὁδηγοῦσα δύναμις τῆς ἀνθρωπότητος, ἀπεσύρθη
 εἰς τὸ Βυζάντιον διὰ ν' ἀπολαύσῃ τὰς τιμὰς τῆς κηδεύας, καὶ τὸ

(¹) Νεαρὰ Λέοντ. 11.

(²) Κατὰ τὸ Ῥωμ. δίκαιον δὲν ὠνομάζετο γάμος ἀλλὰ *contubernium*.

(³) Νεαρὰ Λέοντ. 100.

(⁴) Νεαρὰ Λέοντ. 101.

(⁵) Νεαρὰ Λέοντ. 59.

Βυζάντιον φυλάττει τὴν ἱερὰν παρακαταθήκην τῶν λειψάνων τοῦ μέχρις οὗτοῦ ἡ Χριστιανικὴ Εὐρώπη φθάνει εἰς ἡλικίαν νὰ τὴν ζητήσῃ καὶ ἀπ' ἐκείνην τὴν στιγμήν δὲν ἔχει πλέον ἄλλην λειτουργίαν νὰ ἐκπληρώσῃ. Διὰ τὴν Εὐρώπην καθ' αὐτὸ εἶναι ὁ ἀρχαῖος πολιτισμὸς τὸ παρελθὸν ὡς ἀνωτέρα ἐκείνου. Αὐτὴ μόνη δύναται νὰ τὸν μεταχειρισθῇ ἀνεξαρτήτως πρὸς ἰδίαν τῆς ὠφέλειαν, διότι δι' αὐτὴν δὲν εἶναι κληρονομία, τῆς ὁποίας δὲν δύναται νὰ φέρῃ τὸ βάρος, ἀλλὰ θησαυρὸς, τὸν ὁποῖον ἀποκτᾷ διὰ τοῦ πνεύματός της.

Τὸ Βυζαντινὸν Βασίλειον παρέρχεται, ἀλλ' ἡ Ἐκκλησία μένει, καθ' ὅτι αὐτῆς μόνον ἡ ζωὴ δὲν εἶναι πεπερασμένη. Δὲν δύναται ὅμως νὰ μεταβάλῃ τὸν χαρακτῆρά της ἀπέναντι τοῦ ἐμπειρικοῦ κόσμου, ἔχουσα ἐνώπιόν της τὸ παράδειγμα τῆς μεταβολῆς, ὡς τὸ ἕτερον τοῦ ἑαυτοῦ της, ὡς ἑτεροδοξίαν καὶ σχίσμα, ἐννοῶ τὴν *δυτικὴν Ἐκκλησίαν*.

Σήμερον δὲν ἔχει πλέον οὔτε τὸ δικαίωμα νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὰ ὅριά της, ἀφοῦ ἤλλαξεν ἡ κοινωνία ἀπέναντί της. Ἡ κοινωνία δὲν εἶναι πλέον τὸ ἀγγεῖον, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ συντριφθῇ, μὴ δυνάμειον νὰ περιλάβῃ τὸν ἄπειρον στοχασμὸν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ σημερινὴ κοινωνία ἐξῆλθεν ἀπὸ τὸν Χριστιανισμόν, ἔχει ἐντὸς ἑαυτῆς τὸ στοιχεῖόν του καὶ εἶναι ἀπέναντί του ἐλευθέρᾳ, κυφοροῦσα τὸ σπέρμα, τὸ ὁποῖον δέχθη. Τὸ ἄπειρον ἐγεννήθη ἐντὸς τοῦ πεπερασμένου. Ἡ Ἐκκλησία παύει λοιπὸν ἀπὸ τοῦ νὰ ἔχῃ ἀποστολικὴν ἐπαγγελίαν καὶ εἶναι μόνον ὁ φύλαξ τοῦ δόγματος, διατηροῦσα διὰ πάντοτε τὴν ζωὴν του καὶ προσδεύουσα μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Καθὼς ὁ ἀνῆλιξ ἀπαλλάττεται ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ κηδεμόνος, ὅταν φθάσῃ τὴν νόμιμον ἡλικίαν του, τοιοῦτοτρόπως σήμερον καὶ ἡ κοινωνία. Ἡ Ἐκκλησία εἶχε μόνον τὴν ἐπαγγελίαν νὰ σχηματίσῃ Χριστιανούς, ὅχι νὰ ἐξουσιάσῃ τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ νὰ τὸ προετοιμάσῃ εἰς τὴν ἐλευθερίαν του, διότι τοῦτο εἶναι ὁ Χριστιανισμὸς, ἐξ ἑαυτοῦ ὁ ἄνθρωπος νὰ εἶναι ὅ,τι πρέπει νὰ εἶναι, καὶ εἰς τοῦτο συνίσταται ἡ ἀληθὴς σωτηρία.

Ἐὰν ἡ θρησκεία σήμερον διηγείρετο κατὰ τῆς πολιτείας, ἤθελεν εἶναι *φαναρισμὸς*, διότι ἡ θρησκεία δὲν ἔχει πλέον ἀπέναντι τῆς πολιτείας ἰδιαιτέρον ἠθικὸν καὶ οὐσιώδη σκοπὸν, ὅστις νὰ μὴ ὑπάρχῃ εἰς τὴν πολιτείαν. Ἡ πολιτεία εἶναι ὁ αὐτὸς ἠθικὸς σκοπός, ἀλλ'

ὡς ὑπάρχων, πραγματικὸς καὶ μάλιστα ἡθικῶς ὑπάρχων, δηλαδὴ τὸν ὁποῖον ὁ ἄνθρωπος ἐλευθέρως νοεῖ· ἡ θρησκεία ὅμως εἶναι αὐτὴ ἡ οὐσία ὡς πίστις καὶ αἴσθημα· ἐὰν αὐτὸ τὸ αἴσθημα ἀφίνετο εἰς τὴν διάκρισιν του, ἤθελεν ἀνατρέψει κάθε καθεστῶς, μὴ συλλαμβάνον τὸ ἀντικείμενόν του ὡς συγκεκριμένον καὶ διακεκριμένον, ἀλλὰ βυθίζον καὶ καταστρέφον ὅλα ἐντὸς τοῦ ἀορίστου, τοῦ ἀνησύχου τούτου καὶ ἀκορέστου αἰσθήματος.

Καθὼς εἰς τὸ κέντρον τοῦ πλανητικοῦ συστήματος ὁ ἥλιος μακρόθεν ζωογονεῖ, φωτίζει τὰς σφαῖρας καὶ θέτει εἰς τὴν κίνησιν των τὸν χαλινὸν τῆς ἁρμονίας, ἐὰν ὅμως τὰς ἐπλησίαζεν, ἤθελε φέρει τὸ χάος, τοιοῦτοτρόπως καὶ ἡ θρησκεία μόνον ἀπὸ σύμμετρον ἀπόστασιν δύναται νὰ μεταδώσῃ ζωὴν, σφύζουσα ὅχι καταστρέφουσα τὸ πεπερασμένον ἐντὸς τοῦ ἀπείρου. Ἡ Ἱστορία τῆς Χριστιανικῆς Εὐρώπης εἰς τὴν πρώτην της περίοδον μᾶς δεικνύει αὐτὸ τὸ χάος, ἕως ὅτου εὐρίσκεται τὸ σωτήριον ὄριον, τὸ ὁποῖον χωρίζει τὰ στοιχεῖα, καὶ τοιοῦτοτρόπως ἐπιτρέπει εἰς ἕκαστον νὰ συνεισφέρει τὴν ἐνέργειάν του εἰς τὴν γενικὴν ἀνάπτυξιν. Τῆς θρησκείας τὸ ἐδαφος ἀπὸ τότε εἶναι τὸ ἐσωτερικόν, τῆς συνειδήσεως, τῆς πολιτείας τὸ ἐξωτερικόν, τῆς ὑπάρξεως. Ἡ θρησκεία ἔχει λοιπὸν μόνον τὴν ἐσωτερικὴν ἐνέργειαν τῆς διδαχῆς, ὅχι τὴν ἐξωτερικὴν τῆς πράξεως, καὶ διὰ τοῦτο λέγει ὁ Ἰησοῦς τὰ Καίσαρος Καίσαρι, τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ, ἀλήθεια, τῆς ὁποίας τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν ἀξίαν μὲ τὸν 16ον αἰῶνα μακθάνει ἡ Εὐρώπη.

Ὁ βαθύνους Πασκάλ διδων τὴν διαφορὰν μεταξύ τῆς πρώτης Ἐκκλησίας καὶ ἐκείνης τῶν ἡμερῶν του, δικαίως παραπονεῖται, ὅτι εἰς τοὺς πρώτους αἰῶνας, ὅστις εἰσῆρχετο εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἐξήρχετο ἀπὸ τὸν κόσμον καὶ τὸν ἀπηρνεῖτο, σήμερον ὅμως ταυτοχρόνως θέλομεν νὰ εἴμεθα εἰς τὸν κόσμον καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Ἡ Ἐκκλησία, ἥτις ἀναμιγνύεται εἰς τὰ τοῦ κόσμου, διαφθείρεται, διότι λησμονεῖ τὸν ἀπόλυτον σκοπὸν της καὶ ἀναδύεται τὰ πάθη, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔχει νὰ καθαρῇ τὸν ἄνθρωπον. Τοιοῦτοτρόπως ἡ Ἐκκλησία, ἀφοῦ διέτρεξε τὸ στάδιόν της, ἔχει νὰ ἐπιστρέψῃ ἐκεῖ ὅθεν ἀνεχώρησε, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι εἰς τὴν ἀρχὴν της ἐχωρίζετο ἀπὸ τὸν κόσμον, διότι ἦτον ἐναντίος καὶ ἐχθρὸς της, εἰς τὸ τέλος ὅμως χωρίζεται, διότι δὲν ἔχει πεπερασμένους σκοποὺς, ἀλλ' εἰς

αὐτοὺς τοὺς πεπερασμένους μετέδωκε τὸν ἀληθῆ καὶ ἀπόλυτον, χωρίζεται, διότι ἐξουσίασε τὸ φρόνημα, ἐνετύπωσε εἰς αὐτὸ τὴν ἀληθῆ του διεύθυνσιν, καὶ οὕτως ἐξεπλήρωσεν ἀπέναντί του τὴν ἐπαγγελίαν της.

Εἰς ἡμᾶς ἀπόκειται νὰ ὠρμάσωμεν τὸν καρπὸν τοῦ θεοῦ σπέρματος.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 22 Ἰανουαρίου 1840.

Ὁ Μεταφραστὴς

B'.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ

Περὶ τῶν κυριωτέρων συγγραφέων, οἵτινες ἐπραγματεύθησαν περὶ τῶν κωδίκων τῶν κανόνων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

Τὸ θέμα, τὸ ὁποῖον συντόμως ἐδῶ θέλομεν πραγματευθῆ, ἐξητάσθη κατὰ πρῶτον ἄπὸ τοὺς ἐκδότας τῶν πηγῶν εἰς τὰ εἰσαγωγικὰ προοίμια των, καθὼς ἀπὸ τὸν *Ἰωάννην Κοινοτῖνον, Χριστόφορον Ἰουσιέλλον καὶ Οὐλέλλον Βεδερέγιον. Ὁ Πέτρος Μάρκας καὶ Στέφανος Βαλούζιος* συνεισέφερον ἀρκετὰ διὰ τῶν συγγραμμάτων των. Μετ' αὐτοὺς ἐνησχολήθησαν οἱ συγγράψαντες τὴν ἱστορίαν τοῦ κανονικοῦ δικαίου, *Γερ. Μάστριχε καὶ Ἰωάν. Δουιάτ*, οἵτινες σαφῶς καὶ ἀκριβῶς ἐξέθεσαν τὰ περὶ τούτου, ὅσον ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ ἐξηγηθῇ ἄνευ χειρογράφων. Τινὰς πολυτίμους πληροφορίας μᾶς ἔδωκε καὶ ὁ *Πέτρος Κωνσταντίος* εἰς διατριβὴν του περὶ τῶν ἀρχαίων τῶν κανόνων συλλογῶν.

Μεγαλειτέραν ἐπιτηδεϊότητα ἔδειξαν ὁμῶς οἱ ἀδελφοὶ *Πέτρος καὶ Ἰερώνυμος Βαλλερίνιοι* εἰς τὴν πραγματείαν των περὶ τῶν ἀρχαίων συλλογῶν τῶν κανόνων μέχρι τοῦ Γρατιανοῦ, τὴν ὁποίαν προσέθεσαν ὡς παράρτημα εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Λέοντος ⁽¹⁾. Εἰς τὸ

(1) Recusus in Andr. Gallandii Sylloge dissertationum de vetustis. Canonum collectionibus. Venet. 1778 fol. Magont. 1790. 4.

πρῶτον μέρος γίνεται λόγος περὶ τῶν Ἑλλην. συλλογῶν τῶν κανόνων, ἀλλὰ κατὰ εἰσαγωγικὸν τρόπον, καθ' ὅσον ὁ σκοπὸς τῶν ἡτον αἱ Λατινικαὶ συλλογαί. Αἱ ἔρευναί των περὶ τῶν ἀρχαιοτάτων συλλογῶν εἶναι διὰ τοῦτο μὲ ὀξύνοισιν καὶ ἀκριβολογίαν· τὰς νεωτέρας προσθήκας μετὰ τὸν Ἰωάννην τὸν Σχολαστικὸν συντόμως διατρέχουν.

Ἄλλον ὁρόμον ἠκολούθησεν ὁ Ἰωσ. Σιμόνιος Ἀσσεμάνος εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Ἀνατολικοῦ δικαίου, πολιτικοῦ καὶ κανονικοῦ (1). Αὐτὸς ἐξέδωκεν εἰς τέσσαρας τόμους τὴν Ἀνατολικὴν βιβλιοθήκην, ὅπου διεξοδικῶς ἐξέθεσε τὰ περὶ τῶν Συριακῶν συγγραφέων (2). Μετὰ ταῦτα ἤθελψε νὰ ἐκδώσῃ τὰς Συριακὰς καὶ Ἀραβικὰς συλλογὰς τῶν κανόνων, τῶν συνόδων καὶ ἄλλων ὑπομνημάτων, ἀφορώντων τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν. Ἐπειδὴ ὅμως αὐταὶ αἱ συλλογαὶ προήρχοντο ἀπὸ Ἑλληνικὰ βιβλία καὶ ἐντὸς αὐτῶν εὕρισκοντο, καθὼς εἰς τὰ Ἑλληνικὰ ἀντίγραφα, ὅχι μόνον αἱ κανόνες τῶν Συνόδων καὶ τῶν Ἀγίων πατέρων, ἀλλὰ καὶ ἐπιτομαὶ ἐκ τῶν βιβλίων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τῶν νεαρῶν καὶ τῶν βασιλικῶν, ἐστοχάσθη νὰ διαιρέσῃ εἰς δύο μέρη τὸ ἔργον του, περιλαμβάνων εἰς τὸ πρῶτον μέρος τοὺς Ἑλληνικοὺς κώδικας τῶν συλλογῶν τόσον τοῦ πολιτικοῦ καθὼς καὶ τοῦ κανονικοῦ δικαίου, εἰς δὲ τὸ δεύτερον τοὺς Συριακοὺς καὶ Ἀραβικοὺς. Οἱ ἀνωτέρω μνημονευθέντες 5 τόμοι περιέχουν μόνον τοῦ πρώτου μέρους τὸ πρῶτον βιβλίον (Κῶδιξ τῶν κανόνων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας) καὶ τὸ δεύτερον (Κῶδιξ τοῦ πολιτικοῦ δικαίου τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας), μὲ τριπλοῦν παράρτημα εἰς ἕκαστον βιβλίον. Λείπουν λοιπὸν τοῦ πρώτου μέρους τὸ τρίτον καὶ τέταρτον βιβλίον περὶ τῶν συνοδικῶν ἀποφάσεων τῶν Πατριαρχῶν καὶ τῶν ἀπαντήσεων καὶ πραγματειῶν τῶν νομοδιδασκάλων, καθὼς καὶ ὁλόκληρον τὸ δεύτερον μέρος.

Εἶναι ἄρκετὰ λυπηρὸν ὅτι δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκπερατωθῇ τὸ τοιοῦτον ἔργον ἀπὸ τὸν ἄνδρα ἐκείνον, ὅστις διὰ τὴν μεγάλην του πολυμαθειαν καὶ διὰ τὰ ἀφθονα μέσα τῆς Βατικανῆς βιβλιοθήκης μόνος ἡ-

(1) Ρώμη 1762. 1766. V. τόμ. 4.

(2) Ὅλγα τινὰ αὐτῶν εὕρισκόμενα περὶ τῶν συλλογῶν τῶν κανόνων συνέλεξεν ὁ Σπίττλερ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ δικ. σελ. 179. 180.

δύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τόσον ἐκτεταμένην ἐπιχείρησιν ⁽¹⁾. Εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν τῶν συλλογῶν τῶν κανόνων πολλὰ ἤθελον ἀποκτήσει περισσοτέραν βεβαιότητα ⁽²⁾ ἐκ τῶν Συριακῶν καὶ Ἀραβικῶν βιβλίων, καθ' ὅσον οἱ Νεστοριανοὶ καὶ οἱ Εὐτυχιανοὶ ἤδη κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα ἀπεσπάρσθησαν ἀπὸ τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν, δηλ. κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους, ἀπὸ τοὺς ἐποιοὺς χρονολογοῦνται αἱ περισσώτεραι συλλογαὶ τῶν κανόνων ⁽³⁾. Προσέτι ἡ ἱστορία τοῦ Ἰουστινιανείου καὶ Βυζαντινοῦ δικαίου, τὸ ὁποῖον ἐπικρατεῖ κατ' αὐτοὺς τοὺς τόπους εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἤθελεν αὐξήσῃ μὲ νέαν ὕλην.

Τούτους, τοὺς ὁποίους τελευταῖον ἀνέφερα, μετεχειρίσθη ὁ *Λουδ. Τιμοθ. Σπίττλερ* ὡς ὁδηγοὺς εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ κανονικοῦ δικαίου μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Ψευδοϊσιδώρου. Εἰς τοῦτο τὸ ἐκλεκτὸν καὶ πολῦτιμον σύγγραμμα περιέλαβε καὶ τὰς συλλογὰς τῶν κανόνων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Φωτίου ⁽⁴⁾, παρέλειψεν ὅμως νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τοῦ πολιτικοῦ δικαίου καὶ τῆς συναφείας του μὲ τὴν ἐκκλησίαν ⁽⁵⁾. Τὴν περὶ τούτου ἔρευναν καθ' ὅσον ἀφορᾷ

(1) Δὲν φαίνεται ἡ αἰτία, διὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἀσσεμάνος τόσον διεξοδικῶς ἐξέθεσε τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν καὶ τὰς διχονοίας τῆς Ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς Ἐκκλησίας, αἵτινες πληροῦν τοὺς τρεῖς τελευταίους τόμους τῆς βιβλιοθήκης.

(2) Τοῦτο μόνον σημειωτέον, ὅτι εἰς αὐτὰς τὰς συλλογὰς οἱ κανόνες τῆς ἐν Νικαίᾳ εὐρίσκονται μεμιγμένοι μὲ πολλὰ ἀπόκρυφα.

(3) Cf. Ballerini. P. I. c. 6 § 13, p. 288 edit. Mogunt. στήριζονται εἰς τὰς συλλογὰς τῶν Εὐτυχιανιστῶν. Ὁ Βεβερέγιος εἰς τὸν πρόλογον τοῦ Συνεδικοῦ καὶ εἰς τὰς σημειώσεις αὐτοῦ μνημονεύει περὶ δύο Ἀραβικῶν συλλογῶν κανόνων τῆς Βοδλειανῆς βιβλιοθήκης (Uri catal. cod. manuscr. oriental. Bibl Bodlej. 1787 fol. p. 39. 41. 42. n. 61. 62. 67. 69. 74) τῆς μιᾶς τοῦ Ἀθανασίου καὶ τῆς ἄλλης τοῦ Ἰωσήφ, ἀμφοτέρων Αἰγυπτίων. Ἐκ τῆς παραφράσεως τοῦ Ἰωσήφ, τὴν ὁποίαν ἀναφέρει καὶ ὁ Gonzalez εἰς τὸν πρόλογον τῆς συλλογῆς τῶν κανόνων τῆς Ἰσπανίας, ἐξέδωκεν ὁ Βεβερέγιος τέσσαρας οἰκουμενικάς συνόδους. Εἰς τὰς σημειώσεις προσθέτει καὶ ἄλλα τοιοῦτου εἶδους (p. 10. 11). Ἡ συλλογὴ τῶν Ἀραβικῶν κανόνων τῶν πρεσβυτέρων Βικεντίου τοῦ ἔτους 1087. 1049, περὶ τῆς ὁποίας μνημονεύουν ὁ Casiri bibl. arabico-hispanica Escorialensis T. I. p. 541 n. 1618, Spittler, hist. jur. p. 215. Gonzalez praef. coll. cit., δὲν ἀνήκει εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, διότι εἶναι συλλογὴ Ἰσπανικῶν κανόνων, μεταφρασθεῖσα εἰς τὸ Ἀραβικὸν καὶ κατὰ τὴν τάξιν ἀρχαίου προχείρου διηρημένη, τὴν ὁποίαν ἐξέδωκεν ὁ Aguirre Gemii καὶ ἄλλοι.

(4) Σελ. 83—114, 178—188.

(5) Praef. p. V.

τάς νεαράς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τάς ὁποίας ἡ Ἀνατολική Ἐκκλησία πάντοτε μὲ πολὺ σέβας ἠκολούθησεν, ἐξέθεσα εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν νεκρῶν, ἐκδοθεῖσαν πρὸ τινων χρόνων ⁽¹⁾.

Πολλὰ τῆς ἱστορίας τῶν κανόνων τῆς Ἀνατολ. Ἐκκλησίας εἶναι τεθαμμένα εἰς χειρόγραφα καὶ δὲν δύναται ἀρκούντως νὰ ἐπαινεθῇ ἡ ἐπιμέλεια τῶν βιβλιοφυλάκων, οἵτινες συνέγραψαν ἀκριβεῖς καταλόγους τῶν Ἑλληνικῶν κωδίκων.

Εἰς τὴν σειρὰν τούτων ἀνήκουν ὁ *Λαμβέκιος* διὰ τὰ ἐξοχα σχόλιά του τῆς ἐν Βιέννῃ βιβλιοθήκης, ὁ *Μορφοκῶν* τῆς Κοϊσλινιανῆς, ὁ *Βαρδίνης* τῆς Μεδικολαυρεντινιανῆς καὶ ὁ *Χάρτ* τοῦ Μονάχου. Ὁλιγώτερον ἀκριβεῖς εἶναι οἱ κατάλογοι τῆς Ταυρινῆς καὶ Βενετικῆς βιβλιοθήκης, ἐντοσοῦτῳ ἀρκοῦν ὅσα ἀναφέρονται. Ὁ κατάλογος τῆς βασιλικῆς βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων, πληθούσης ἐκ παντὸς εἶδους πολυτίμων βιβλίων, προσφέρει μᾶλλον σημειώσεις παρὰ περιγραφὰς κωδίκων πρὸς μεγάλην βλάβην τῆς φιλολογίας καὶ πολλάκις ἔχει σφάλματα. Ἀξιολύπητον εἶναι ὅτι δὲν ὑπάρχει κατάλογος τῆς Βατικανῆς βιβλιοθήκης, περὶ τῶν θησαυρῶν τῆς ὁποίας δύναται τις μόνον νὰ μαντεύσῃ, ἀναλογιζόμενος ἐκ τῶν ὧν οἱ σοφοὶ ἄνδρες ἐξήγαγον ⁽²⁾, ὅχι βεβαίως νὰ ὀρίσῃ.

Ἐπειδὴ ἡ πραγματεία περὶ τῶν κωδίκων τῶν κανόνων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας δὲν δύναται νὰ περιορισθῇ εἰς τὴν πρώτην ἐποχὴν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ ἔχει νὰ ἐξακολουθήσῃ μέχρι τῆς νεωτέρας ἐποχῆς καὶ νὰ περιλάβῃ τὰς ἐκκλησίας, τὰς μέχρι τοῦδε προσκεκολλημένας εἰς τὸ ἀνατολικὸν δόγμα, εἶναι ἀνάγκη νὰ ὁμιλήσωμεν καὶ περὶ τῶν συγγραφέων, οἵτινες περὶ τούτου ἐνησχολήθησαν.

Πρῶτος ἀνήκει ἐδῶ ὁ *Κοπιτάρ*, βιβλιοφύλαξ τῆς ἐν Βιέννῃ Καισαρικῆς βιβλιοθήκης ἐπίσης κάτοχος διαφόρων γλωσσῶν καὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ὅστις πρῶτος ἐσημείωσε τὰς συλλογὰς τῶν κανόνων, τὰς ὁποίας ἡ σημερινὴ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία μεταχειρίζεται, καὶ ἐφωδίασε τὴν σημείωσίν του μὲ σοφὰς παρατηρήσεις.

(1) Biener Geschichte der Novellen Justinians. Berlin. 1824. 8.

(2) Περὶ τῶν ἐδῶ ἀνηκόντων βιβλίων ἀνέφεραν πολλὰ οἱ Βαλλερῖνιοι καὶ ὁ Ἀσσεμάνος. Ὁ κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Βατικανῆς βιβλιοθήκης, ἐπιχειρηθεὶς ἀπὸ τοὺς Ἀσσεμάνους Στεφ. Εὐόδιον καὶ Ἰωσ. Σιμώνιον, δὲν ἐπερατώθη καὶ εἰς τρεῖς τόμους περιέχει μόνον τὸ πρῶτον μέρος, τοὺς Ἀνατολικούς Κώδικας.

Αὐτὰ τὰ ἐξέθεσεν εἰς τὰ φιλολογικὰ χρονικά τῆς Βιέννης τόμος XXIII. σελ. 220-274. de codice canonum ecclesiae Russicae (Kormezaja, Kniga), τόμος XXV. p. 152 168. de codice canonum ecclesiae Neograecae (πηδάλιον) et Valachicae (Nomonon canon) sive Endreptarea legi. Μετὰ ταῦτα ἐξέδωκε προσθήκην (τόμος XXXIII. σελ. 288—290), περιέχουσάν τινα περὶ τοῦ Ρουθηνικοῦ κώδικος καὶ τοῦ κώδικος τῶν κανόνων τῆς Σερβίας.

Περὶ τοῦ κώδικος τῶν κανόνων τῆς Ρωσσικῆς Ἐκκλησίας τὰ κυριώτερα ἔγραψεν ὁ Εὐγένιος Ἀρχιεπίσκοπος Μητροπολίτης τῆς ἐπαρχίας τοῦ Κιόφ. Πολλὰ ἐκ τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ κριτικὴν τούτου τοῦ κώδικος παρενέβαλεν εἰς τὸ πόνημά του περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφῶν τῆς Ῥωσσίας, Πετρουπ. 1819, καὶ εἰς τὸ παράρτημα τοῦ βιβλίου του ⁽¹⁾ περὶ τῆς ἐκκλησίας τῆς ἁγίας Σοφίας καὶ τῆς ἱεραρχίας τοῦ Κιόφ (Κιόφ 1825 4. σελ. 235—244). ἐξέδωκε μετὰ ταῦτα τὴν ἐπιστολὴν περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς χρήσεως τοῦ κώδικος τούτου εἰς τὴν Ῥωσσικὴν Αὐτοκρατορίαν, ὅπου γίνεται λόγος καὶ περὶ τῶν χειρογράφων τῆς συλλογῆς ταύτης. Ποία καὶ πόση εἶναι ἡ χρῆσις τοῦ κώδικος τούτου τῶν κανόνων εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον, ἰδιωτικὸν καὶ ποινικόν, μὲ μεγάλῃ ἐπιτυχίαν διδάσκει ὁ *Ροζενκάμπφ*, μυστ. σύμβ. τῆς Α. Μ. καὶ πρόεδρος τῆς νομοθετικῆς ἐπιτροπῆς, εἰς τὸ σύγγρ. *Συστηματικὴ ἐκθεσις ἢ Πανδέκται* τοῦ πολιτικοῦ Ῥωστικοῦ δικαίου εἰς 20 τόμους ἐκδοθὲν ἐν Πετρουπ. ⁽²⁾. Τοῦτο τὸ ἐπίσημον πόνημα εἶναι κατὰ τοιαύτην μέθοδον διηρημένον, ὥστε εἰς ἕκαστον τόμον προηγῶνται κατὰ συστηματικὴν τάξιν αἱ ἀρχαὶ τοῦ δικαίου καὶ ἐπικυροῦνται διὰ παρεμβάσεων τῶν νόμων (*Institutionen*, εἰσηγήσεις), μετὰ ταῦτα ἀκολουθεῖ ὁ κώδιξ τῶν ἀποδείξεων (*Pandectae*, *Πανδέκται*, *Svod*),

⁽¹⁾ Τὴν ἀπόκτησιν τούτου τοῦ βιβλίου χρεωστώ εἰς τὴν εὐμένειαν τοῦ συγγραφέως. Ὁ *Ροζενκάμπφ*, τοῦ ὁποῦ ἡ σύστασις μ' ἔκαμε ν' ἀπολαύσω τοιούτου πολυτιμοῦ θωροῦ, ἐπρόσθεσε Γερμανικὴν μετάφρασιν τῆς μνημονευομένης ἐπιστολῆς ἀπὸ 25 Ἰαννουαρίου 1822.

⁽²⁾ Σύντομος ἄλλ' ἀκριβὴς ἐκθεσις περὶ τῶν πηγῶν καὶ τῆς μεθόδου τούτου τοῦ συγγράμματος ἐδόθη εἰς τὴν *Thémis* Tom. III Paris 1821 p. 403—424. Τὸ διάταγμα τοῦ Αὐτοκράτορος Νικολάου περὶ τῆς ἐξακολουθήσεως τούτων τῶν διακοπεισῶν ἐργασιῶν ἀπὸ 12 Φεβρ. 1826 εὐρίσκεται εἰς τὰ *Annales juridici Erlangenses* T. II. p. 217 καὶ *bibliothèque du Jurisconsult*. Liège 1826 Tom. 1. Livr. 4. p. 383.

ὅστις κατὰ τοὺς ἀριθμοὺς τῶν παραγράφων τῶν Εἰσηγήσεων περιέχει πλήρες τὸ κείμενον τῶν παρατεθέντων νόμων. Πρὸς τοῦτοις ἐξεδόθη Γερμανικὴ μετάφρασις τῶν Εἰσηγήσεων: Institutionen des Roemischen Rechts auf Allerhoechsten Befehl von der Gesetz-Commission herausgegeben und für die Ostenprovinzen deutsch bearbeitet. Erster Band (Personenrecht) St. Petersburg 1849. 8. Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τούτου τοῦ συγγράμματος γίνεται λόγος γενικῶς περὶ νόμων καὶ μεταξύ ἄλλων περὶ τῆς ἰσχύος τοῦ κώδικος τῶν κανόνων τόσο ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας καθὼς καὶ ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων. Ἐν πρώτοις ἀνήκει εἰς τὸ θέμα μας ὁ δεῦτερος τόμος τῶν Πανδεκτῶν ⁽¹⁾, ὅστις εἰς 69 παραγράφους πραγματεύεται περὶ γάμου ⁽²⁾, καθ' ὃν οἱ νόμοι τῆς ἐκκλησίας ἔχουν τὴν ἀνωτέραν ἰσχύν. Ἐδῶ παρατίθενται εἰς τὸ συστηματικὸν μέρος, ἐκτὸς τῶν ἄλλων νόμων καὶ ὁ Κῶδιξ τῶν κανόνων, καθ' ὅσον δὲν κατηργήθη ἀπὸ νεωτέρους νόμους· εἰς δὲ τὸν κώδικα τῶν ἀποδείξεων εὐρίσκεται πλήρες τὸ κείμενον τῶν παρατεθέντων χωρίων. Προσέτι εἰς τὸ τέλος τούτου τοῦ τόμου ὡς παράρτημα προσετέθησαν αἱ Ἑλληνικαὶ Πηγαὶ τῶν κυριωτέρων ἀναφερομένων κεφαλαίων ἐκ τοῦ Λεονκλάβου περὶ τοῦ Γραικορρωμαϊκοῦ δικαίου (de jure Graeco-Romano) καὶ ἄλλων πηγῶν εἰς γλῶσσαν Ἑλληνικὴν, Λατινικὴν καὶ Ῥωσσικὴν. Ἀναφέρονται αἱ νεαραὶ τῶν Αὐτοκρατόρων, αἱ συνοδικαὶ ἀποφάσεις τῶν Πατριαρχῶν, κεφάλαιά τινα ἐκ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Λέοντος καὶ τοῦ Προχείρου τοῦ Ἀρμενοπούλου, ταιουτοτρόπως ὥστε τὸ παράρτημα διδάσκει περὶ τοῦ πῶς συνέχονται τὰ εἰς τὸ σύγγραμμα ἐκ τοῦ νομικοῦ κώδικος παρατεθέντα μὲ τὰς Ἑλληνικὰς πηγάς.

Ἐκτὸς τούτων τῶν πηγῶν, τῶν ὁποίων διὰ τῶν δημοσιευθέντων βιβλίων κατέστη ἡ χρῆσις κοινὴ, προσετέθησαν καὶ ἰδιαιτέραι εἰς τὸ ἔργον τοῦτο. Ἐνασχολούμενοι εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῶν πηγῶν τοῦ κώδικος τῶν Ῥωσσικῶν κανόνων οἱ Κύριοι Εὐγένιος καὶ Ῥοζενκάμπφ, ἀπέκτησαν καὶ συνήθρυσαν πολλὰ πρωτότυπα συγγράμματα, τὰ ὅποια ἦσαν τεθαμμένα εἰς δημοσίας καὶ ἰδιωτικὰς βιβλιοθήκας. Ἐκ

(1) Καὶ τοῦτον ἔλαβον δῶρον ἀπὸ τὸν Κύριον Ῥοζενκάμπφ, ὅστις ταυτοχρόνως μοι ἔστειλε καὶ τὴν ἀνωτέρω μνησθεῖσαν Γερμανικὴν μετάφρασιν.

(2) Εἰς τὴν Γερμανικὴν μετάφρασιν § 116—184.

τούτων τοιουτοτρόπως ἀρπαχθέντων ἐκ τῆς λήθης μέγα μέρος εὐηρε-
στήθη ὁ κ. Ῥοζενκάμπφ νὰ μοι διακοινώσῃ, καὶ ἐν πρώτοις περι-
γραφὴν ἀκριβοῦς ἀρχαίου Σλαβωνικοῦ κώδικος, περιέχοντος μετὰ-
φράσεων τοῦ Νομοκάνονος Ἰωάννου τοῦ Σχολαστικοῦ καὶ πίνακα δια-
φόρων χειρογράφων ἐκ τῆς 13ης ἐκαντοαετηρίδος. Μ' ἔδωκε δὲ προσ-
ῆτι τὴν ἄδειαν νὰ κάμω χρῆσιν τῶν φιλολογικῶν τούτων θησαυρῶν
καὶ νὰ τὸν ἀναφέρω ὡς πηγὴν καὶ μάρτυρα. Πολλὰ ἐκ τῶν μετα-
κοινωθέντων χειρογράφων καθίστανται διὰ τοῦ πονηματίου τούτου
κοινὸν κτῆμα, ὅχι ὅμως ὅλα, καθ' ὅσον ὁ σκοπός μου εἶναι μόνον νὰ
ὁμιλήσω περὶ τῶν Ἑλληνικῶν πηγῶν τοῦ κώδικος τῶν Ῥωσικῶν
κανόνων. Τὴν ἀκριβολογίαν περὶ τούτων τῶν χειρογράφων καὶ τῆς
διαφορᾶς των ἐπιφυλάττομαι νὰ ἐκθέσω εἰς ἄλλην πραγματείαν,
καθ' ἣν ἐλπίζω νὰ ἔχω συνεργάτην καὶ συμβοηθὸν τὸν κ. Κλόσ-
σιον. Δὲν δύναμαι νὰ λείψω ἀπὸ τοῦ νὰ ἐκφράσω κατ' αὐτὴν τὴν
περίστασιν τὴν εὐγνωμοσύνην μου πρὸς τοὺς κ. κ. Εὐγένιον καὶ
Ῥοζενκάμπφ, ἀρωγούς τῶν κόπων μου καὶ θέσαντας πλήρη ἐμπι-
στοσύνην εἰς τὰς προσπάθειάς μου, ἐπίσης καὶ ἀπὸ τοῦ νὰ συσταθῶ
εἰς τὴν φιλίαν τοῦ κ. Κλοσσίου, τοῦ ὁποίου ἡ εὐνοϊκὴ μεσολάβη-
σις ὑπεστήριξε τὰς σπουδὰς μου πρὸς ἐκείνους τοὺς εὐεργέτας μου.

Γ'.

§ 1.

Περὶ τῶν ἀρχαιοτέρων συλλογῶν μέχρι Ἰωάννου τοῦ Σχολαστικοῦ.

Αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῶν κανονικῶν συλλογῶν τῆς Χριστιανικῆς
Ἐκκλησίας χάνονται εἰς τὸ σκότος τῆς ἀρχαιότητος. Οἱ *καρόνες*,
οἵτινες ὀνομάζονται τῶν Ἀποστόλων καὶ περὶ τῶν ὁποίων θαυμα-
σίως ἔγραψεν ὁ Βεβερέγιος, παρέχουν τὴν ἀρχαιοτέραν συλλογὴν,
συγκειμένην ἀπὸ συνοδικὰς ἀποφάσεις καὶ κανόνας κυρωθέντας διὰ
τῆς συνηθείας καὶ ἡϋξημένην ἀπὸ προσθήκας. Ἡ χρῆσις των κατὰ
τὸν 4ον αἰῶνα ἀπὸ τὴν Ἀνατ. Ἐκκλησίαν, καὶ κατὰ τὴν ἐν Νι-
καίᾳ σύνοδον, δεικνύει τὸ ἀρχαῖον κύρος των. Ἐντοσούτῳ δὲν ἐσχη-
μάτισαν μέρος τῶν ἀρχαίων τοῦ κανονικοῦ δικαίου συλλογῶν, καθ' ὅ-

σον εἰς τὰς μεταφράσεις, τὴν ἀρχαίαν (Prisca) καὶ τὴν Ἰσιδωριανήν, ὅν ἀπαντῶσι καὶ εἰς τὸν Κώδικα Διονυσίου τοῦ μικροῦ εἶναι κεχωρισμένοι ἀπὸ τοὺς λοιποὺς τῶν συνόδων κανόνας, ἀριθμουμένους κατὰ αὐξουσαν πρόδον.

Κατὰ τίνα τρόπον προέκυψαν καὶ βαθμηδὸν ἠύξησαν αἱ συλλογαὶ τῶν κανόνων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἐμάντευσαν μὲ πολλὴν ἀγχίνειαν οἱ ἀδελφοὶ Βαλλερίνιοι, μεταχειρισθέντες τὰς πλέον ποικίλας ἐνδείξεις πρὸς τοιαύτην ἔρευναν καὶ τούτους ἠκολούθησε καὶ ὁ Σπίττλερ⁽¹⁾. Κατὰ πρῶτον συνετέθησαν οἱ κανόνες τῶν ἐν Νικαίᾳ, ἐν Ἀγκύρᾳ, ἐν Νεοκαισαρείᾳ καὶ ἐν Γάγγρᾳ συνόδων, καθ' ὅτι ἐξ αὐτῶν τῶν τεσσάρων συνίσταται τὸ ἀρχαιότερον πρωτότυπον τῆς Ἰσιδωριανῆς μεταφράσεως καὶ εἶναι ἐπίσης ὅλοι χρονολογικῶς συνεταγμένοι. Αὐταὶ αἱ τρεῖς τοπικαὶ σύνοδοι ἀνήκουν εἰς τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Πόντου καὶ αὐτόθι εἶναι τὸ πιθανώτερον ὅτι ἐμορφώθησαν αἱ συλλογαὶ τῶν. Ἡ πρώτη προσθήκη, διὰ τῆς ὁποίας ἠύξηθησαν, εἶναι τῶν κανόνων τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ⁽²⁾, ὅτινες ἂν καὶ ἀρχαιότεροι ἐτέθησαν μετὰ τοὺς τῆς ἐν Γάγγρᾳ⁽³⁾. Τοιοῦτον κώδικα μετεχειρίσθησαν τινες τῶν πατέρων εἰς τὴν ἐν Χαλκηδόνι⁽⁴⁾, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν μαρτυριῶν, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ πρακτικὰ ἐκ τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ⁽⁵⁾. Νέαι προσθήκαι προσῆλθον κατὰ τὸν ὅον αἰῶνα, ἀλλὰ διάφοροι εἰς τοὺς διαφόρους κώδικας, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὰς μεταφράσεις τῶν Ἑλλ. κωδίκων. Τὸ πρωτότυπον, τὸ ὁποῖον μετεχειρίσθη ὁ συγγραφεὺς τῆς ἀρχαίας (Prisca) μεταφράσεως, ἐκτὸς τῶν πέντε συνόδων, πρῶτην συλλεχθεισῶν, περιεῖχε καὶ τὰς ἐν Χαλκηδόνι καὶ Κωνσταντινουπόλει⁽⁶⁾. Αἱ τέσσαρες πρῶται σύνοδοι

(1) Ballerini P. I. c. 2. Spittler p. 98. 99.

(2) *Ετ. 341.

(3) *Ετ. 362—370.

(4) *Ετ. 451

(5) Τί περιεῖχε περιπλέον ὁ κώδιξ, κατὰ συνεχεῖς ἀριθμοὺς περιέχων τοὺς κανόνας, ὅν φαίνεται. Ἀναφέρονται ἐπίσης εἰς τὴν αὐτὴν σύνοδον οἱ κανόνες τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅχι ὅμως κατ' ἀριθμοὺς, ὥστε ἢ ἐλήφθησαν ἀπὸ χωριστὸν κώδικα ἢ ἦσαν εἰς αὐτὸν προσηρημένοι. Εἶναι γνωστὸν τοῦ Ἰουστελλοῦ τὸ λάθος, ὅστις κατ' ἀρέσκειαν συνέθεσεν ἰδικόν του κώδικα τῶν κανόνων τῆς παγκοσμίου ἐκκλησίας καὶ διέδωκεν ἀντὶ τῆς κυρωθείσης παρὰ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συλλογῆς, ἥτις ὅλως ἀνεσκευάσθη νεωστί.

(6) Οἱ κανόνες τῆς ἐν Σαρδικῇ περιέχονται εἰς τὴν ἀρχαίαν μετάφρασιν ἂν ὅμως

ἀνεφέροντο κατ' ἄλλην χρονολογικὴν τάξιν, ὥστε μετὰ τὰς ἐν Ἀγκυρᾷ καὶ Νεοκαισαρείᾳ ἤρχοντο αἱ ἐν Νικαίᾳ καὶ Γάγγρᾳ. Ὁ Διονύσιος, καθὼς λέγει εἰς τὴν εἰσαγωγὴν, μετεχειρίσθη Ἑλληνικὸν κώδικα, ὅστις ἔκλειε μὲ τὸν 165 ἀριθμὸν καὶ περιεῖχεν ἐκτὸς τῶν πρώτων πέντε ἀκόμῃ τὰς ἐν Λαοδικείᾳ καὶ Κωνσταντινουπόλει. Αὐτὸς προσέθεσε τοὺς κανόνας τῆς ἐν Χαλκηδόνι, ἐκείνους τῶν Ἀποστόλων, τῆς ἐν Σαρδικῇ καὶ τοὺς Ἀφρικανούς. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ παραρτήματος τῆς Ἰσιδωριανῆς μεταφράσεως, τῆς ὁποίας τὸ πρωτότυπον περιεῖχε μόνον τέσσαρας συνόδους, ἐκτὸς τῶν κανόνων τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ προσέθεσεν ἐκείνους τῆς ἐν Λαοδικείᾳ, Κωνσταντινουπόλει καὶ Χαλκηδόνι.

Οἱ κανόνες τῶν Ἀποστόλων, τῆς ἐν Σαρδικῇ καὶ οἱ λεγόμενοι τῆς Ἐφέσου, δὲν εὐρίσκονται μέχρι αὐτῆς τῆς ἐποχῆς ἐντὸς τῶν συλλογῶν τῆς Ἀνατ. Ἐκκλησίας καὶ πότε προσετέθησαν εἰς τὰ Ἑλληνικὰ πρωτότυπα εἶναι ἀμφίβολον ⁽¹⁾. Μαρτυρίᾳ ἀρχαία περὶ τῶν συλλογῶν τῆς Ἀνατ. Ἐκκλησίας εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ βίου αἰῶνος ὑπάρχει εἰς τὸ προοίμιον Διονυσίου τοῦ μικροῦ πρὸς τὸν Ὁρμίσδαν, τὸ ὁποῖον ὁ Ἰωάν. Ἀνδρὲς ἀνεκάλυψεν εἰς τὸν Νοβαριανὸν κώδικα καὶ ἐξέδωκεν εἰς τὴν *Lettera al Sig. Abbate Morelli sopra alcuni codici delle biblioteche capitolari di Novara e di Vercelli, Parma 1802*. «Τῷ μακαρίῳ Πατριάρχῃ Ὁρμίσδᾳ Διονύσιος ὁ μικρός. Ἡδὴ πρὸ πολλοῦ ἐτελείωσα μὲ ἀρκετὴν ἐνασχόλησιν τῶν μικρῶν μου δυνάμεων τὴν συλλογὴν τῶν κανόνων τῶν πατέρων, τὴν ὁποίαν ἡ ὑμετέρα μακαριότης μὲ παρεκίνησε νὰ συνάξω ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ. Ἀλλὰ ἡ ὑμετέρα αἰδουσιμότης μὴ ὑποφέρουσα τὴν ὀφρύνειν των, οἵτινες καυχῶνται ὅτι εἶναι ἀάτοχοι τῶν Ἑλληνικῶν κανόνων καὶ ἐρευνῶμενοι περὶ ὁποιασδήποτε συνοδικῆς ἀποφά-

ὑπάρχον εἰς τὸ Ἑλλ. πρωτότυπον, καθὼς ἠθέλησαν νὰ δεῖξουν οἱ Βαλλερίνιοι, ἀμφιβάλλεται εἰσέτι.

(1) Εἰς αὐτὰ τὰ τρία ἐπικρατεῖ μεγάλη διαφορά τῆς Ἀνατ. καὶ Δυτ. Ἐκκλησίας. Οἱ Ἕλληνες ἀναγνωρίζουν 85 κανόνας τῶν Ἀποστόλων, οἱ Λατῖνοι 50. Οἱ Ἑλληνικοὶ κανόνες τῆς ἐν Σαρδικῇ διαφέρουν ἀπὸ τοὺς Λατινικοὺς. Τῆς Ἐφέσου ἄλλως ἀναφέρονται ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας καὶ ἄλλως ἀπὸ τοὺς Λατίνους. Ἐπειδὴ ἡ σύνοδος αὕτη δὲν εἶχε σχηματίσει κανόνας, οἱ μὲν Ἕλληνες ἐξήγαγον ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ πρακτικά, οἱ δὲ Λατῖνοι ἀνεγνώρισαν τὰς ἐπιστολάς τοῦ Κυρίλλου ὁμοῦ μὲ 12 ἀναθέματα.

μάτισε μεγάλη διὰ πολλοὺς αἰῶνας καὶ ἂν καὶ ἡλαττώθη μετὰ τὸν Νομοκάνονα τοῦ Φωτίου, δὲν ἐξέλιπε, καθὼς μαρτυροῦν μεταξὺ ἄλλων (1) καὶ οἱ ἀνακαλυφθέντες νεωστὶ κώδικες, ἐνωθέντες μὲ τοῦ Φωτίου τὸν Νομοκάνονα. Ἡ διηνεκὴς αὕτη χρῆσις ἦτον αἰτία νὰ διορθώσουν κατὰ τὸ ἐπικρατοῦν ἔθος ἐκείνου τοῦ αἰῶνος τοὺς κώδικας οἱ ἰδιοκτῆται τῶν κατ' ἄρεσκειαν, ἢ νὰ αὐξάνουν αὐτοὺς, ὥστε προέκυψε μεγάλη διαφορὰ τῶν χειρογράφων. Εἰς τοῦτο τὸ εἶδος εἶναι ἀξιοπερίεργος ὁ ἐν Βιέννῃ κώδιξ, τὸν ὁποῖον περιγράφει ὁ Λαμβέκιος εἰς τὸ *Comment. Lib. VIII. n. 48, p. 959*, περιέχων μεταξὺ τῶν κανόνων παρεμβεβλημένα σχόλια τοῦ Ἀριστένου, ἐνὸς τῶν ἐπιστημοτέρων σχολιαστῶν. Ὁ Λαμβέκιος παρέλειψεν ὅμως νὰ κάμῃ ταύτην τὴν παρατήρησιν, τὴν ὁποίαν μοὶ διεκοίνωσεν ὁ Ῥέστελλ, ὅστις περιέρχεται τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Γαλλίαν πρὸς ἀνακάλυψιν λειψάνων τοῦ κανονικοῦ δικαίου, μάλιστα Ἑλληνικῶν. Ἀπὸ τὴν φιλολογικὴν ταύτην περιήγησιν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀκόμη δὲν ἐπα- νῆλθεν, ἐλπίζομεν καὶ προμαντεύομεν μεγάλας ὠφελείας.

Ἄν καὶ ἡ πραγματεία μας ἔχῃ κυρίως σκοπὸν τὸν κώδικα τῶν κανόνων τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, δὲν δύνανται ὅμως νὰ παραλειφθοῦν ἄλλα ἐφόδια τοῦ κανονικοῦ δικαίου τοῦ ἀνατ. βασιλείου, τὰ ὁποῖα δὲν σχηματίζουν μέρος τοῦ κώδικος. Ἐν πρώτοις μεταξὺ τῶν πηγῶν τοῦ κανονικοῦ δικαίου ἀνήκουν οἱ νόμοι τῶν Αὐτοκρατόρων, περὶ τῆς ἰσχύος τῶν ὁποίων ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὠμίλησα εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν νεαρῶν (2). Τὸ κυριώτερον τούτων εἶναι τοῦ Ἰουστινιανείου δικαίου τὰ βιβλία, εἰς τὰ ὁποῖα συνελήφθη κατὰ τάξιν καὶ μέθοδον ἡ ἀρχαία νομοθεσία, διεσπαρμένη εἰς πολυαριθμοὺς τόμους. Μετ' αὐτὰ ἔρχονται αἱ νεαραὶ τοῦ αὐτοῦ Αὐτοκράτορος, πολλὰ μὲν διατάττουσαι πρὸς κύρωσιν καὶ ἰσχὺν τῶν ἀγίων συνόδων, πολλὰ δὲ νεωτερίζουσαι. Ὁ ἔπαινος τῆς ὁσιότητος καὶ τῆς ὀρθοδοξίας, τὸν ὁποῖον ἀπέκτησεν ὁ Ἰουστινιανὸς

(1) Ἱστορ. τῶν Νεαρῶν σελ. 190. Συριακὴ μετάφρασις ἀναφέρεται ἀπὸ Ἀσσεμάνου *Bibl. juif. Orient. I. p. 60*. Ὁ Βεβερέγιος εἰς *adnotat Synod. p. 211* μνημονεύει συλλογὴν τοῦ Αἰγυπτίου Ἀθανασασάδου ὁμοίαν μ' ἐκείνην τοῦ Ἰωάννου καὶ διηρημένην εἰς 51 τίτλους, *Uri Catal. Bibl. Bodl. p. 41. 42. n. 67. 69. 74*. Περὶ τῆς Σλαβωνικῆς μεθερμηνεύσεως θέλομεν ὁμιλήσει κατωτέρω.

(2) Σελ. 157—195.

καὶ ἡ ἐπιμέλεια τῆς ἀναπ. Ἐκκλησίας ἐκείνης τῆς ἐποχῆς νὰ συναγάγῃ καὶ νὰ συνθέσῃ πηγὰς τοῦ κανονικοῦ δικαίου, ἐχρημάτισεν αἰτία νὰ συναφθοῦν μικρὸν μετὰ τὴν τελευταίαν του εἰς συντομωτέρας συλλογὰς ἐκ τῶν βιβλίων τοῦ Ἰουστινιανείου δικαίου ὅσα ἐφαίνοντο ὅτι ἀνήκουν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ὡς περὶ τούτου ἀκριβέστερον ἀνέφερα εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν νεαρῶν (1). Ἡ πρώτη συλλογὴ συντεθειμένη ἀπὸ τὸν Ἰωάννην τὸν Σχολαστικόν, τότε Πατριάρχην τῆς Κωνσταντινουπόλεως, περιέχει 87 κεφάλαια ἐκ τῶν νεαρῶν, ὡς παράρτημα πολιτικῶν νόμων εἰς τὴν συλλογὴν τῶν κανόνων. Ἄλλη διηρημένη εἰς 25 κεφάλαια περιέχει 21 διατάξεις Ἑλληνικὰς ἐκ τοῦ Κώδικος καὶ τέσσαρα τεμάχια νεαρῶν. Ἡ τρίτη, κατὰ λάθος ἐκδοθεῖσα ἀπὸ τὸν Φαβρότον ὑπὸ τὸ ὄνομα Θεοδώρου τοῦ Βαλσαμῶνος, ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἡρακλείου, εἰς τῆς ὁποίας τὸ τέλος προστετέθησαν τρεῖς νεαραὶ καὶ συνήφθησαν εἰς τρία βιβλία, ἐκ τοῦ κώδικος, τῶν πανδεκτῶν καὶ τῶν νεαρῶν ὅλα, ὅσα ἀνήκουν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Αὗται αἱ τρεῖς συλλογαὶ συχνάκις εὐρίσκονται εἰς τοὺς κώδικας τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου ἀκόμη τῆς νεωτέρας ἐποχῆς. Οὕτως ἡ συλλογὴ τῶν κανόνων τοῦ Ἰωάννου τοῦ Σχολαστικοῦ ἠνώθη μὲ τὰ 87 κεφάλαια τῶν νεαρῶν τοῦ ἰδίου καὶ ἐκ τούτου ἔλαβε τὴν ἐπωνυμίαν *Νομοκάνων* (2). Αὕτῃ ἡ νέα σύνταξις, ἣν καὶ φαίνεται σύμφωνος μὲ τὸν σκοπὸν τοῦ Ἰωάννου, δὲν εἶναι τόσον ἀκριβῶς διατεθειμένη, ὥστε δὲν δύναται ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸν Ἰωάννην καὶ ἀνήκει μᾶλλον μετὰ τῶν τροποποιήσεων τῆς πρωτοτύπου συλλογῆς τῶν κανόνων.

§ 3.

Περὶ τῆς ἐπικυρώσεως τῶν κανόνων κατὰ τὴν ἐν Τρούλλῳ Σύνοδον καὶ κατ' ἄλλας ἐπομένας.

Εἰς τοὺς ἐπομένους μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν αἰῶνας προστετέθησαν διάφορα εἰς τὸν κώδικα τῶν κανόνων τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, τῶν ὁποίων πλήρη καὶ ἐπίσημον πληροφορίαν μᾶς δίδει ἡ ἐν Τρούλλῳ σύνοδος ἐν ἔτει 692 εἰς τὸν δεύτερον κανόνα. «Ἐδοξε καὶ τοῦτο τῇ

(1) Σελ. 166—194.

(2) Ἡδε ἱστορ. τῶν νεαρ. σελ. 194—202.

»*ἁγία* ταύτη συνόδῳ κάλλιστά τε καὶ σπουδαιότατα, ὥστε μένειν
 »καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν βεβαίους καὶ ἀσφαλεῖς πρὸς ψυχῶν θεραπείαν καὶ
 »ἰατρείαν παθῶν τοὺς ὑπὸ τῶν πρὸ ἡμῶν ἁγίων καὶ μακαρίων πα-
 »τέρων δεχθέντας καὶ κυρωθέντας ἀλλὰ μὴν καὶ παραδοθέντας ἡμῖν
 »νόμῳ τῶν *ἁγίων καὶ ἐνδόξων Ἀποστόλων 85 κανόνας*. Ἐπειδὴ
 »δὲ ἐν τούτοις τοῖς κανόσιν ἐντέταλται δέχεσθαι ἡμᾶς τὰς τῶν αὐ-
 »τῶν ἁγίων Ἀποστόλων διὰ *Κλήμεντος* διατάξεις, αἷςτισι πά-
 »λαι ὑπὸ τῶν ἑτεροδόξων καὶ λύμῃ τῆς Ἐκκλησίας νόθα τινὰ καὶ
 »ξένα τῆς εὐσεβείας παρενετέθησαν, τὸ εὐπρεπὲς κάλλος τῶν θείων
 »δογματῶν ἡμῖν ἀμαυρώσαντα, τὴν τῶν τοιούτων διατάξεων προσ-
 »φύρως ἀποβολὴν πεποιήμεθα. . . — Ἐπισφραγίζομεν δὲ καὶ τοὺς
 »λοιποὺς πάντας ἱεροὺς κανόνας τοὺς ὑπὸ τῶν ἁγίων καὶ μακαρίων
 »Πατέρων ἡμῶν ἐκτεθέντας, τουτέστι τῶν τε ἐν *Νικαίᾳ* συνα-
 »θροισθέντων 318 Θεοφόρων Ἀγίων Πατέρων καὶ τῶν ἐν *Ἀγκύρᾳ*,
 »ὅτι μὴν καὶ τῶν ἐν *Νεοκαισαρείᾳ*, ὡσαύτως καὶ τῶν ἐν *Γάγγραις*,
 »πρὸς τοῦτοις δὲ καὶ τῶν ἐν *Ἀντιοχείᾳ* τῆς Συρίας, ἀλλὰ μὴν καὶ
 »τῶν ἐν *Λαοδικείᾳ* τῆς Φρυγίας, προσέτι καὶ τῶν 150 τῶν ἐν
 »ταύτῃ τῇ Θεοφυλάκτῳ καὶ Βασιλίδῃ συνεληθόντων πόλει, καὶ τῶν
 »200 τῶν ἐν τῇ *Ἐφεσίᾳ* μητροπόλει τὸ πρότερον συναγνηγεμένων
 »καὶ τῶν ἐν *Χαλκηδόνι* 630 ἁγίων καὶ μακαρίων Πατέρων, ὡσαύ-
 »τως καὶ τῶν ἐν *Σαρδικῇ*, ἔτι μὴν καὶ τῶν ἐν *Καρθαγένῃ* προ-
 »σέτι γε μὴν καὶ τῶν αὐθις ἐν ταύτῃ τῇ Θεοφυλάκτῳ καὶ Βασιλίδῃ
 »πόλει συνεληθόντων ἐπὶ Νεκταρίου τοῦ τῆς βασιλίδος ταύτης προέ-
 »δρου καὶ Θεοφίλου τοῦ γενομένου Ἀλεξανδρείας Ἀρχιεπισκόπου,
 »ἀλλὰ μὴν καὶ τοῦ *Διονυσίου* Ἀρχιεπισκόπου γενομένου τῆς Ἀλε-
 »ξανδρείας μεγαλοπόλεως καὶ *Πέτρου* γενομένου Ἀρχιεπισκόπου
 »Ἀλεξανδρείας καὶ μάρτυρος, *Γρηγορίου* Ἐπισκόπου γενομένου Νεο-
 »καισαρείας τοῦ Θαυματουργοῦ, *Ἀθανασίου* Ἀρχιεπισκόπου Ἀλε-
 »ξανδρείας, *Βασιλείου* Ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας,
 »*Γρηγορίου* Ἐπισκόπου Νύσσης, *Γρηγορίου* τοῦ Θεολόγου, *Ἀμμι-
 »λοχίου* Ἰκονίου, *Τιμοθίου* Ἀρχιεπισκόπου γενομένου Ἀλεξανδρείας,
 »τοῦ πρῶτου *Θεοφίλου* Ἀρχιεπισκόπου τῆς αὐτῆς Ἀλεξανδρείας
 »μεγαλοπόλεως, *Κυρίλλου* Ἀρχιεπισκόπου τῆς αὐτῆς Ἀλεξανδρείας,
 »*Γερραδίου* Πατριάρχου γενομένου τῆς Θεοφυλάκτου ταύτης καὶ Βα-
 »σιλίδος πόλεως, ὅτι μὴν καὶ τὸν ὑπὸ *Κυπριανοῦ* τοῦ γενομένου

» Ἀρχιεπισκόπου τῆς Ἀφρῶν χώρας καὶ μάρτυρος, καὶ τῆς κατ' αὐτὸν συνόδου ἐκτεθέντα κανόνα, ὃς ἐν τοῖς τῶν προειρημένων προ- ἑδρῶν τόποις καὶ μόνον κατὰ τὸ παραδοθὲν αὐτοῖς ἔθες ἐκράτησε· καὶ μηδενὶ ἐξεῖναι τοὺς προδηλωθέντας παραχαράττειν κανόνας, ἢ ἀθετεῖν, ἢ ἑτέρους παρὰ τοὺς προκειμένους παραδέχεσθαι κανόνας » ψευδεπιγράφως ὑπὸ τινων συντεθέντας τῶν τὴν ἀλήθειαν καπη- λεύειν ἐπιχειρησάντων· εἰ δέ τις ἄλλῳ κανόνα τινὰ τῶν εἰρημένων καινοτομῶν, ἢ ἀνατρέπειν ἐπιχειρῶν, ὑπεύθυνος ἔσται κατὰ τὸν τοιοῦτον κανόνα, ὡς αὐτὸς διαγορεύει, τὴν ἐπιτιμίαν δεχόμενος καὶ ὁδὶ αὐτοῦ ἐν ᾧ περ πταίει θεραπευόμενος. » Διὰ τοῦτου τοῦ κανό- νος ἡ Ἐκκλησία ὥρισεν ἐπισήμως, τί ἀνήκει εἰς τὸν κώδικα τῶν κανόνων καὶ ἀπηγόρευσε νὰ προστίθεται ἄλλο τι, ἐκτὸς τῶν ἀριθμη- θέντων καὶ ἀναγνωρισθέντων (1). Εἰς αὐτὴν τὴν τάξιν περιέχον- ται πολλὰ, τὰ ὅποια δὲν εὐρίσκονται εἰς τὸν κώδικα τῶν κανόνων Ἰωάννου τοῦ Σχολαστικοῦ καὶ αὐτῶν αἱ προσοῇκαι χωρὶς ἄλλο ἦσαν ἤδη κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς συνόδου ταύτης ἀνεγνωρισμένοι διὰ τῆς συνηθείας καὶ χρήσεως, εἰς τὰς ὁποίας προσῆλθε καὶ ἡ ἐπικύρωσις. Μένει ἀκόμη ν' ἀναφέρωμέν τινὰ περὶ τῶν καθ' ἕκαστον.

Κατὰ πρῶτον ἐπικυροῦνται οἱ 85 κανόνες τῶν Ἀποστόλων καὶ κατὰ ἐπίσημον τύπον, τούτου δὲ αἰτία εἶναι ὅτι ἡ ἰσχὺς τῶν κανό- νων τούτων δὲν ἦτον ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας. Μετὰ τὴν ἐν Τρούλ- λῳ ὁ Φώτιος εἰς τὸ προοίμιον τοῦ Νομοκάνονος ἐκθέτει τὴν ἀμφι- σβήτησιν. Ἀπορρίπτονται αἱ διαταγαὶ τοῦ Κλήμεντος, περιεχόμε- ναι εἰς ὁκτὼ βιβλία (ἐν ὁκτῶ βιβλίοις προσπεφωνημένοι). Αὗται αἱ διαταγαὶ ἦσαν ἀνεγνωρισμένοι ἀπὸ τὸν τελευταῖον κανόνα τῶν Ἀπο- στόλων μετὰ τῶν σεβασμίων καὶ ἁγίων βιβλίων, ἀλλὰ μὲ προσ- τεθεῖσαν σημείωσιν, καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Σχολαστικός παρεδίδετο εἰς τὸν τελευταῖον τίτλον τῆς συλλογῆς τῶν κανόνων ὀλόκληρον τὸν κανό- να τοῦτον (2). Διὰ ταιαύτης ἐπικυρώσεως εἶχον συστηθῇ αἱ ἀποστο- λικαὶ διαταγαὶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, διὰ τῆς ἐν Τρούλλῳ

(1) Κατωτέρω θέλει δεῖχθῇ ὅτι αὕτη ἡ διάταξις δὲν ἐφυλάχθη αὐστηρῶς, καθ' ὅτι οἱ Ἕλληνες διέσεισαν τὸ κύρος τινῶν κεφαλαίων καὶ παρεδέχθησαν νέα μὴ ἀναγνωρισθέντα ἐνταῦθα.

(2) Voëlli bibl. II. p. 601.

Π. ΚΑΛΑΪΤΑ, ΝΟΜΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ ΤΟΜ—Α'.

ὁμῶς διεκόπη καὶ ἀπηγορεύθη ἡ ἰσχὺς τῶν (1). Ἡ ἀπόφασις τῆς συνόδου ταύτης περὶ τῶν διαταγῶν δὲν τὰς ἀπεμάκρυνεν ἀπὸ τὸν κώδικα τῶν κανόνων, διότι συχνὰ εὐρίσκονται ἐρανίσματα αὐτῶν εἰς τὰ χειρόγραφα τοῦ κανονικοῦ δικαίου, καὶ ὅχι ὡς παράρτημα, ἀλλὰ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ βιβλίου (2).

Εἰς τὰ μνημονευθὲν χωρίον τῆς Πενθέκτης μετὰ τοὺς κανόνας τῶν Ἀποστόλων ἐπικυροῦνται ἐννέα σύνοδοι ἥδη ἔκπαλαι ἀνεγνωρισμέναι, τέσσαρες οἰκουμενικαὶ καὶ πέντε τοπικαί. Ἡ τάξις τῶν εἶναι καθὼς εἰς τὰς ἀρχαίας συλλογὰς τῶν κανόνων καὶ καθὼς ἐκείνη τοῦ Ἰωάννου. Ἀκολουθεῖ ἡ ἐπικύρωσις τῶν κανόνων τῆς ἐν *Σαρδικῇ*, ἐν *Καρθαγέρῃ* καὶ ἐν *Κωνσταντινουπόλει* ἐπὶ Νεκταρίου, ὥστε ἐκτὸς τῶν ἀποστολικῶν ἀναγνωρίζονται 12 συνόδων οἱ κανόνες. Ἡ ἐν *Σαρδικῇ* δὲν εἶναι νέα, διότι τὴν ἀναφέρει ὁ Ἰωάννης, ὅστις τὴν ἔθεσε μετὰ τὴν ἐν *Νεοκαισαρείᾳ*· εἰς τὴν ἐν *Τρούλλῳ* χωρίζεται καὶ τίθεται μετὰ τὰς ἀρχαιοτέρας. Ἡ ἐν *Καρθαγέρῃ* πρῶτην φορὰν ἐδῶ ἐπικυροῦται ἐπισήμως· ποία ἐννοεῖται ὑπὸ τοῦτο τὸ ὄνομα, δεικνύουσιν αἱ Ἑλληνικαὶ συλλογαὶ τῶν συνόδων, ὅπου περιέχεται. Ἀπανθίζονται ὁμολ. ὅσα ὁ Διονύσιος ὁ μικρὸς ἐδέχθη εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ ἀπὸ τὰ θεσμὰ τῆς Ἀφρικανῆς συνόδου τοῦ ἔτους 419, μεταφρασθέντα εἰς τὸ Ἑλληνικὸν (3). Ὅπου ὁ Διονύσιος παραλείπει κανόνας, ἀποτέμνει ἢ παραπέμπει εἰς τὰ πράκτικά, ἡ Ἑλληνικὴ μετάφρασις συνοπτικῶς ἀκολουθεῖ (4). Τοῦτο εἶναι τὸ μόνον παράδειγμα, τὸ ὁποῖον δεικνύει ὅτι ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία μετεχειρίσθη τοῦ Διονυσίου τὴν συλλογὴν. Ἡ ἐν *Κωνσταντινουπόλει* σύνοδος ἐπὶ

(1) Εἰς τὰς Ἀραβικὰς συλλογὰς τῶν κανόνων τῆς Ἀλεξανδρινῆς Ἐκκλησίας εὐρίσκονται αἱ διαταγαί.

(2) Lambee. Lib. VIII. n. 45. p. 905. edit. Kollar. Bandini I. p. 396. Cod. VIII. n. 2-9. I. p. 468. 469. Cod. I. n. 15-18, καὶ εἰς τὸν χειρόγραφον Κώδικα τοῦ Νομοκάνωνος τοῦ Φωτίου, εὐρισκόμενον εἰς τὴν Αὐτοκρατορικὴν βιβλιοθήκην τῆς Περτροπόλεως, καθὼς ἀναφέρει ὁ Κλόσσιος. Τοιαῦτα τεμάχια εὐρίσκονται εἰς τὴν ἀρχαίαν Σλαβωνικὴν μετάφρασιν Ἰωάννου τοῦ Σχολαστικοῦ καὶ εἰς τὸν τετυπωμένον κώδικα τῶν κανόνων τῆς Ῥωσικῆς Ἐκκλησίας.

(3) Ballerini p. 335, 378. edit. Magunt. Spittler p. 139. Τὰ ἐξέδωκεν ὁ Ἰουστέλλος Ἑλλ. καὶ Λατ. ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν, ὅχι τόσον κατάλληλον: Κώδιξ τῶν κανόνων τῆς Ἀφρικανῆς Ἐκκλησίας.

(4) Ἰδὲ Voëlli bibl. p. 149, 163 καὶ p. 346, 381.

Νεκταρίου καὶ Θεοφίλου, ἡτις ἐδῶ κατὰ πρῶτον ἀναφέρεται ὡς κύρος ἔχουσα, εἶναι τοῦ ἔτους 394 περὶ Ἀγαπίου καὶ Βαγαθίου (1).

Μετὰ τὴν ἀπαρίθμησην τῶν συνόδων ἀκολουθεῖ ὁ ἔλεγχος τῶν κανονικῶν ἐπιστολῶν, ὅχι ὅμως μὲ ἀκριβείαν, διότι ἀναφέρονται μόνον τὰ ὀνόματα τῶν συγγραφέων, ὅχι καὶ αἱ ἐπιγραφαί. Τὰ ὀνόματα αὐτὰ εἶναι χρονολογικῶς διατεθειμένα καὶ τελευταῖος ἔρχεται ὁ Γεννάδιος, ἀποδιώσας κατὰ τὸ 472 ἔτος. Ἐκτὸς τοῦ Βασιλείου, τὸν ὁποῖον πρῶτος μνημονεύει ὁ Ἰωάννης ὁ Σχολαστικός, φαίνονται πολλὰ νέα ὀνόματα (2) καὶ ὁ κώδιξ τῶν κανόνων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἠϋξήθη τῶρα μὲ δεύτερον μέρος, περιέχον τὰς κανονικὰς ἐπιστολάς. Δὲν γνωρίζω ἂν ἡ ἰσχὺς τοῦ Βασιλείου ἤδη ἀνέκαθεν ἐστηριγμένη ἐχορήγησεν εἰς τοὺς ὁμοίους τοῦ κανονικῆν ἐπικύρωσιν, ἢ ἂν ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, ἥδη τότε εἰς διενέξεις μὲ τὴν δυτικὴν, ἠθέλησε κατὰ τὴν συλλογὴν τοῦ Διονυσίου νὰ σχηματίσῃ τράποντινὰ συλλογὴν διαταγῶν (decretales). Ἐπὶ τέλους ἐπικυροῦται ὁ κανὼν, ὁ συντεθείς παρὰ τοῦ Κυπριανοῦ εἰς τὴν σύνοδον καὶ προστίθεται ὅτι ἡδη πρότερον ἡ συνήθεια τὸν εἶχε καθιερώσει (3). Ἐν τούτῳ τίθεται οὗτος μετὰ τὰς κανονικὰς ἐπιστολάς, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἐνδείξις, ὅτι κατὰ τὴν κρίσιν τῆς συνόδου δὲν δύναται νὰ ἐξομοιωθῇ μὲ τὰς λοιπὰς συνόδους, καθ' ὅτι εἶναι ἐράνισμα ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Κυπριανοῦ.

Ἀπὸ τὴν ἐν Τρούλλῳ μέχρι τοῦ Φωτίου ὀλίγον ἐνησχολήθη ἡ Ἐκκλησία πρὸς αὐξήσιν τοῦ κώδικος τῶν κανόνων. Οἱ ἐν Τρούλλῳ συντεθέντες πρὸς ἀναπλήρωσιν τῆς β' καὶ γ' προσετέθησαν ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς Πενθέκτης καὶ μετὰ ταῦτα τῆς ἑκτῆς (4). Ἡ ἐν Νικαίᾳ β' (ἐβδόμη) ἐδέχθη εἰς τὸν πρῶτον αὐτῆς κανόνα γενικῶς τοὺς κανόνας τῶν Ἀποστόλων, τῶν ἐξ οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ τῶν

(1) O Assemanus bibl. jur. or. T. I. p. 38, 120, 417. T. III. p. 2, νομίζει, ὅτι πρῶτος ὁ Φώτιος τὸν προσέθεσεν εἰς τὸν κώδικα τῶν κανόνων.

(2) Μεταξὺ τούτων εὐρίσκειται καὶ ὁ Θεόφιλος, ἐπίσκοπος τῆς Ἀλεξανδρείας, καὶ δὲν γνωρίζω διατὶ ὁ Doujat Praen. can. Lib. III. c. 8, § 3, νομίζει, ὅτι τὰ συγγράμματα τοῦ μόλις ἀπὸ τὸν Φώτιον ἀνεγνωρίσθησαν.

(3) O Assemanus T. I. p. 38, 120, 414, 415, νομίζει ὅτι ἀνεγνωρίσθη μόνον διὰ τὴν Ἀφρικανὴν διαίτησιν.

(4) Assemani T. I. p. 122, 123, καὶ ἐκτενέστερον περὶ τῆς ἐν Τρούλλῳ T. V. p. 55 seqq.

ἄλλων τοπικῶν καθὼς καὶ τῶν Ἀγίων Πατέρων. Κανόνες τῆς πέμπτης καὶ ἑκτῆς, ἀναφερόμενοι κατὰ προσθήκην, ἐννοοῦνται ἀναμφιβόλως τῆς ἐν Τρούλλῳ (1). Ἡ ἐν ἔτει 869 κατὰ τοῦ Φωτίου συγκροτηθεῖσα σύνοδος (κατὰ τοὺς Λατίνους ἡ ὁγδόη) εἰς τὸν πρῶτον κανόνα ἐπεκύρωσεν ἐπισήμως ἐν γένει τοὺς κανόνας τῶν Ἀποστόλων, τῶν Συνόδων καὶ τῶν Πατέρων. Ἀλλ' αὐτὴ ἡ σύνοδος δὲν ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας, οὔτε οἱ κανόνες αὐτῆς ἐτέθησαν εἰς τὸν κώδικα τῶν κανόνων (2). Οἱ κανόνες τῆς ἐν Νικαίᾳ Β' ἐπισήμως ἐπικυροῦνται εἰς τὴν πέμπτην πράξιν τῆς Φωτιανῆς συνόδου τοῦ ἔτους 879 καὶ αὐτὴ ἡ ἐπικύρωσις ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς συνόδου (3). Καμμία ῥητὴ ἐπικύρωσις δὲν ὑπάρχει, περὶ τῆς ἀναγνωρίσεως τῶν XVII κανόνων τῆς Φωτιανῆς Συνόδου τοῦ ἔτους 861 (Ἑλλην. Πρωτοδευτέρας) καὶ τῶν τριῶν κανόνων τῆς Φωτιανῆς τοῦ ἔτους 879 (Ἑλλην. Ὁγδόης ἤτοι τῆς Ἀγ. Σοφίας). Ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας αὐταὶ ἀναφέρονται ὡς τοπικαί.

§ 4.

**Περὶ τοῦ Νομοκάνονος καὶ τοῦ Συντάγματος
τῶν κανόνων τοῦ Φωτίου.**

Μεταξὺ ὧν, οἵτινες ἐνησχολήθησαν νὰ συλλέξουν τὸ κανονικὸν δίκαιον τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ὁ σημαντικώτερος εἶναι ὁ Φώτιος, Πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Αὐτὸς συνέλεξε τὸ σύνταγμα τῶν κανόνων καὶ προέταξε τὸν Νομοκάνονα, ὅπου αἱ παραθέσεις τῶν κανόνων κατατάττονται κατὰ τὴν σειρὰν τῆς ὕλης καὶ προστίθενται οἱ συνάδοντες νόμοι τοῦ Ἰουστινιανείου δικαίου. Περὶ τοῦτου τοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον οἱ Ἕλληνες ἄλλοτε ὀνομάζουν *Σύνταγμα*, ἄλλοτε *Νομοκάνονα*, ἐπραγματεύθη πλεονέκτερον εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν Νεαρῶν (4) κυρίως καθ' ὅσον ἀφορᾷ τοὺς παρατεθέντας

(1) Assemani I. p. 34, 348; 408.

(2) Ἀπερρίφθη ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας εἰς τὴν τετάρτην πράξιν τῆς Συνόδου τοῦ ἔτους 879. Assemani I. p. 123.

(3) Bandini I. p. 4. n. 29 p. 399 n. 35. Φώτιος εἰς τὸ προοίμιον τοῦ Νομοκάνονος. Assemani I. p. 204, 205.

(4) Σελ. 202-210.

πολιτικούς νόμους. Τὸ αὐτὸ εἶχε κάμει καὶ ἐκεῖνος, ὅστις εἰς τὴν κανονικὴν συλλογὴν τοῦ Ἰωάννου προσέθεσε τὰς νεαράς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καὶ τῶν δύο τούτων ἔργων τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο νὰ συνδεθοῦν στενώτερον οἱ πολιτικοὶ νόμοι μὲ τὸν κώδικα τῶν κανόνων (1). Τὸ προοίμιον τὸ ὁποῖον ὁ Φώτιος προέταξεν εἰς τὸν Νομοκάνονα, πολ-
 λάκις εἰς τὰ χειρόγραφα διηρέθη εἰς δύο μέρη (2), τῶν ὁποίων τὸ
 πρῶτον ἐκτείνεται ἀπὸ «τὰ μὲν σώματα» — μέχρι — «μισθὸν
 ἀπενέγκασθαι», τὸ δὲ δεύτερον ἄρχεται μὲ τὰς λέξεις «ὁ μὲν πα-
 ῤῳν πρόλογος» — (3) μέχρι τοῦ τέλους. Ἡ αὐτὴ διαίρεσις εὐρίσκει-
 ται εἰς τὸν κώδικα τῶν κανόνων τῆς Ῥωσικῆς Ἐκκλησίας, περι-
 ἔχοντα τὸν Νομοκάνονα τοῦ Φωτίου (4). Ὁ Δ. Β. Ῥοζενκάμπφ ἀνα-
 φέρει εἰς τὰς ἐπιστολάς του, ὅτι ἐὰν ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον τὸ
 προοίμιον, αὐτὴ ἡ διαίρεσις μᾶς δεικνύει καθαρῶς ὅτι ὁ Φώτιος ἐσχη-
 μάτισε διπλὴν συλλογὴν τοῦ Νομοκάνονος, καὶ ἡ γνώμη του μοι φαί-
 νεται πολλὰ ὀρθή. Εἰς τὸ πρῶτόν του προοίμιον ἀναφέρει ὁ Φώτιος
 μόνον δέκα συνόδους ἐντὸς τοῦ ἔργου του, καὶ ἐννοεῖ τὰς δέκα συνό-
 δους, τὰς ὁποίας ὁ Ἰωάννης ὁ Σχολαστικός περιέλαβε. Προσθέτει
 τοὺς κανόνας τῶν Ἀποστόλων, τὴν ἐν Καρθαγένῃ καὶ τὰς κανονικὰς
 τῶν Πατέρων ἐπιστολάς, τῶν ὁποίων δὲν ἀναγνωρίζει τὸ κύρος ὡς
 πλῆρες καὶ ἀναμφισβήτητον. Εἰς τοῦ δευτέρου προλόγου τὴν ἀρχὴν
 ὑπερασπίζεται τὴν πρώτην σύνθεσιν, ἥτις ἐξεταίετο μέχρι τῆς πέμπτης
 συνόδου καὶ προσθέτει ὅτι ὑψήθη τώρα μὲ τοὺς κανόνας τῶν νεω-
 τέρων συνόδων, τῆς Ἑκτης, τῆς Ἑβδόμης, τῆς Πρωτοδευτέρας καὶ
 ἑκταίνης, ἥτις κατὰ κοινὴν τῆς Ἐκκλησίας συναίνεσιν συνεκροτήθη
 καὶ ἐπεκύρωσε τὴν ἐν Νικαίᾳ. Μὲ αὐτὰς τὰς λέξεις ἐννοεῖ τὴν σύνο-
 δον τοῦ ἔτους 879, ὀνομαζομένην ἀπὸ τοῦς Ἑλληνας τῆς Ἀγ.

(1) Ὑπάρχουν κώδικες τοῦ Νομοκάνονος, εἰς τοὺς ὁποίους λείπει τὸ κείμενον.
 Bandini I. p. 395. Cod. VIII. n. 1.

(2) Τὸ ἐσημείωσα εἰς τὴν Ἱστορ. τῶν νεαρ. σελ. 202, *Ide Bibl. Coisl.
 p. 85. Catal. Mss. Paris T. II. p. 285. n. 1319. p. 289. n. 1324. Zanetti
 Catal. bibl. Venet. p. 96. n. 109. (Morelli p. 96.) Hardt, Catal. bibl. Monac.
 T. IV. cod 380. p. 141.

(3) Voëlli Bibl. II. p. 792.

(4) Ἐσημειώθη τοῦτο ἀπὸ τὸν Κοπιτάρ εἰς τὰ Χρον. τῆς Βιέν, XXIII. p. 250.
 II. 10.

Σοφίας. Εἰς τὸ τέλος τοῦ προοιμίου σημειοῦται, ὅτι αὐτὴ ἡ συλλογὴ συνετάχθη ἐν ἔτει 6391 (ἀ. Χ. 883). Ὁ κωδιξ τῶν Παρισίων δεικνύει ἔχῃ τρίτης συλλογῆς ⁽¹⁾, περιέχων τρίτον πρόλογον μέχρι τοῦδε ἀνέκδοτον. Εἰς αὐτὸν ἀναφέρονται οἱ ἐργασθέντες εἰς τὴν τρίτην ἔκδοσιν, ὁ Μιχαὴλ Σεβαστὸς λογοθέτης τῶν πρωτοσεκρεταρίων καὶ ὁ Θεόδωρος Βέστης. Αὐτὸς ὁ κωδιξ φαίνεται ὅτι διαφέρει ἀπὸ τοὺς κοινούς (vulgatis) καὶ ἴσως εἶναι τὸ μόνον ἀντίτυπον, τὸ ὁποῖον μέχρις ἡμῶν διέσωσε τὴν τελευταίαν αὐτὴν συλλογὴν.

Μᾶς εἶναι πρῶτον ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν, τί παρεδόχθη ὁ Φώτιος εἰς τὸ σύνταγμα τῶν κανόνων, καὶ κατὰ ποίαν τάξιν διέθεσε τὴν ὕλην. Τοῦτο ἐξάγεται ἀπὸ τὸν πίνακα μετὰ τὸ προοίμιον ⁽²⁾ καὶ ἀπὸ τὰ χειρόγραφα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρουν τὴν γνησίαν συλλογὴν τοῦ Φωτίου μετὰ τὸν Νομοκάνονα χωρὶς τὰ σχόλια τοῦ Ζωναρᾶ καὶ τοῦ Βαλσαμῶνως ⁽³⁾. Εἰς τὸν μνησθέντα πίνακα μετὰ τοὺς κανόνας τῶν Ἀποστόλων ἔρχονται αἱ δώδεκα σύνοδοι ἀναγνωρισθεῖσαι ἀπὸ τὴν τὴν ἐν Τρούλλῳ, κατὰ τὴν αὐτὴν τάξιν, ἐπισυνάπτονται δὲ ἡ ἐν Τρούλλῳ, ἡ Ἐβδόμη καὶ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρωτοδευτέρα. Λείπει ἀπὸ τὸν πίνακα ἡ Σύνοδος τῆς Ἀγ. Σοφίας, οὔτε ἀναφέρεται εἰς τὸν Νομοκάνονα, ἀγκαλὰ ὁ Φώτιος τὴν ἀναφέρει εἰς τὸν πρόλογον καὶ εὐρίσκεται εἰς τὰ χειρόγραφα τοῦ Συντάγματος ἀμέσως μετὰ τὴν Πρωτοδευτέραν. Ἐπίσης λείπει ἀπὸ τὸν πίνακα καὶ ἡ ἐν Καρθαγένῃ ἐπὶ Κυπριανοῦ περὶ Ἀναβαπτίσεως τῶν αἰρετικῶν, τὴν ὁποίαν ἡ ἐν Τρούλλῳ ἔθεσεν εἰς τὸ τέλος τῶν κανονικῶν ἐπιστολῶν. Μόλον τοῦτο μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Νομοκάνονα ὁ Τίτλ. XII. κεφ. 14, ὅστις δὲν ὑπάρχει εἰς τὰ χειρόγραφα τοῦ Συντάγματος, ἐκτὸς ἐνὸς ⁽⁴⁾, ὅχι τόσον τακτικῶς καὶ περιέχοντος ὅχι τὸν κανόνα αὐτόν, ἀλλὰ μᾶλλον τὰ πρακτικὰ ἐκείνης τῆς συνόδου.

⁽¹⁾ Catal. Mss. T. II. n. 1319. p. 285. Ἴδε καὶ Ἱστορ. τῶν Νεαρῶν σελ. 204, σημ. 115. Cujac. Obs. VI. 9.

⁽²⁾ Voëlli Bibl. II. p. 693-705. Εἰς τὸ τέλος τοῦ καταλόγου προστίθεται σημείωσις, ἐξηγοῦσα διατὶ σύνοδοι πρότεροι κατὰ τὸν χρόνον ἐτέθησαν ὡς τελευταῖαι.

⁽³⁾ Ὁ Assemanus. T. I p. 37. ἀπαριθμεῖ τοὺς Βατικανούς. Ἄλλοι εὐρίσκονται εἰς τὸν Bandini T. I. p. 395. Cod. VIII. p. 467. Cod. I. p. 477. Cod. X. Har d t Catal. Monac. T. IV. Cod. 380. p. 131.

⁽⁴⁾ Bandini I. p. 468, n. 8.

Ὁ πίναξ τῶν κανονικῶν ἐπιστολῶν, προταχθεὶς παρὰ τοῦ Φωτίου, εἶναι ἀκριβέστερος ἀπὸ τὸν τῆς ἐν Τρούλλῳ, καθ' ὅτι ἀναφέρει τὰς ἐπιγραφὰς τῶν ἐπιστολῶν καὶ προσθέτει τὸν ἀριθμὸν τῶν κανόνων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ. Ἡ τάξις συμφωνεῖ μὲ τὴν ἀπαριθμῆσιν τῆς ἐν Τρούλλῳ, λείπουν ὅμως αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Ἀθανασίου καὶ οἱ ἱάμβοι Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ καὶ Ἀμφιλοχίου οὔτε ἀναφέρονται εἰς τὸν Νομοκάνονα. Αὐτὰ εὐρίσκονται ἐν τοσοῦτῳ εἰς τὸν κώδικα τοῦ συντάγματος τοῦ Φωτίου ⁽¹⁾, ἐπειδὴ δὲ σποράδην κατεχωρίσθησαν, φαίνεται ὅτι προσετέθησαν μετὰ ταῦτα χάριν τοῦ κύρους τῆς ἐν Τρούλλῳ.

Ὑπάρχει λοιπὸν διαφορὰ τις μεταξύ τοῦ πίνακος τοῦ Φωτίου καὶ τοῦ συντάγματος αὐτοῦ, τὸ ὅποιον περιέχεται εἰς τὰ χειρόγραφα. Αὕτη ἡ διαφορὰ δύναται νὰ λυθῇ, ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ πίναξ δὲν εἶχε σκοπὸν νὰ ἀναφέρῃ ὅσα περιείχοντο ἐντὸς τοῦ συντάγματος, ἀλλὰ ὅσα συνεχωνεύθησαν ἐντὸς τοῦ Νομοκάνονος. Ἐναντίον τῆς εἰκάστας ταύτης εἶναι ὅμως ἡ μνεία τοῦ κανόνος τοῦ Κυπριανοῦ ἐντὸς τοῦ Νομοκάνονος, ἥτις εἶναι ἴσως μεταγενεστέρᾳ προσθήκη, ἀφ' οὗ δὲν ἀκολουθεῖ τὸν συνῆθη τύπον τῶν παραπομπῶν. Ἄλλως εἶναι ἀναντίρρητον, ὅτι ὁ Φώτιος δὲν ἀνεγνώρισεν ἐξ ὁλοκλήρου τὸν κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ περὶ τοῦ κύρους τῶν κανόνων καὶ τῶν κανονικῶν ἐπιστολῶν. Τοιοῦτοτρόπως εἰς τὸ πρῶτον προσέμειον ἐκ τῶν 13 συνόδων, τὰς ὁποίας ἐπεκύρωσεν ἡ ἐν Τρούλλῳ, δέχεται μόνον 11, παραλείψας τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Νεκταρίου καὶ τὴν ἐν Καρθαγένῃ ἐπὶ Κυπριανοῦ. Αὐτόθι ἀναφέρει καὶ τινὰς ἀμφιβολίας περὶ τῶν κανόνων τῶν Ἀποστόλων, τῆς ἐν Καρθαγένῃ καὶ τῶν κανονικῶν ἐπιστολῶν, ἀγκυλὰ καὶ ἀμφιβολία φαίνεται νενικημένη ἀπὸ τὴν ἐπικύρωσιν τῆς ἐν Τρούλλῳ ⁽²⁾. Εἰς τὴν δευτέραν συλλογὴν φαίνεται ἀμφιβολον, ἂν παρεδέχθη εἰς τὸ σύνταγμα τὸν κανόνα τοῦ Κυπριανοῦ, τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ἀθανασίου καὶ τοὺς ἱάμβους τοῦ Γρηγορίου καὶ Ἀμφιλοχίου. Δὲν νομίζω ὅτι ἠθέλησεν ὁ Φώτιος νὰ τὰ παραλείψῃ εἰς τὸ Σύνταγμα καὶ τοιοῦτοτρόπως ν' ἀντιτείνῃ εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς

⁽¹⁾ Bandini I. p. 395. Cod. VIII. p. 477. Cod. X. Harl. Catal. Monac. IV. cod. 380. p. 131.

⁽²⁾ Παράδοξον εἶναι ὅτι ὁ Φώτιος δὲν ἠμφισβήτησε τὴν ἐν Σαρδικῇ, ἐνῷ ἀρνεῖται τὴν χρῆσιν τῆς ἀπὸ τὴν ἀνατ. Ἐκκλησίας εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ πρὸς τὸν Πατριάρχην Νικέλαον, Assemanus T. I. p. 113-116.

ἐν Τρούλλῳ· περισσότερον πιστεύω ὅτι οἱ βιβλιοθηκάριοι περιγράφοντες τὸ σύνταγμα, κατὰ λάθος, παραπολὺ ἐπέμειναν εἰς τὸ νὰ προτάξουν πίνακα, ὅστις περισσότερον ἀνήκει εἰς τὸν Νομοκάνονα (1).

Ὁ Νομοκάνων δὲν φαίνεται ὅτι ἀπέκτησεν ἰσχὺν ἀμέσως κατὰ τὴν ἔκδοσίν του, ἔνεκα τῆς καθαιρέσεως τοῦ Φωτίου ἀπὸ τὸν Αὐτοκράτορα Λέοντα. Ἀποκατεστάθη ὁ Φώτιος εἰς τὴν πρώτην τιμὴν του μετὰ θάνατον κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα, ὅθεν καὶ αἱ ἐπευφημίαι εἰς τὸν Τόμον τῆς ἐνώσεως (2). Ἐκτοτε ἴσχυσεν ὁ Νομοκάνων καὶ τούτου τὰς σημαντικωτέρας ἀποδείξεις ἀνέφερα εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν νεαρῶν (3).

§ 5.

Περὶ τῶν Βασιλικῶν καὶ περὶ τῶν προχείρων τῶν νόμων, ἐκδοθέντων παρὰ Βασιλείου καὶ Λέοντος.

Τὰ Βασιλικά ἐκδοθέντα παρὰ Βασιλείου, Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου δὲν ἀπέκτησαν ἀμέσως ἐνώπιον τῶν πολιτικῶν δικαστηρίων τὸ κράτος τῶν νόμων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀλλὰ βαθμηδὸν ἡ συνήθεια τῶν δικαστηρίων ἔκαμε νὰ παραμεληθοῦν οἱ τελευταῖοι οὗτοι (4). Ἐπίσης ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἐφήρμοζε τὸ δίκαιον τοῦ Ἰουστινιανοῦ καθ' ὅσον ἐμπεριείχετο εἰς τὸν Νομοκάνονα τοῦ Ἰωάννου, τοῦ Φωτίου καὶ εἰς τὰς τρεῖς ἀνωτέρω μνημονευθείσας συλλογὰς, ἀκόμη καὶ μετὰ τὰ Βασιλικά (5). Ἐντοσούτῳ εἰς τὸν 12ον αἰῶνα ὑπερῖσχυσεν ἡ γνώμη ἐκείνων, οἵτινες ἐνόμιζον, ὅτι ἐκ τοῦ δικαίου τοῦ Ἰουστινιανοῦ μόνον τόσα ἴσχυον, ὅσα παρεδέχθησαν τὰ Βασιλικά, καὶ τὰ σχόλια τοῦ Βαλσαμῶνος εἰς τὸν Νομοκάνονα τοῦ Φωτίου αὐτὸν ἔχουν κυρίως σκοπὸν, νὰ σημειώσουν ἀκριβῶς, ὅσα ὁ Φώτιος

(1) Ὅτι οἱ ἀρχαιότεροι κώδικες δὲν συνετάχθησαν ὅλοι ἀκριβῶς κατὰ τὸν ὑπογραμμὸν τῆς ἐν Τρούλλῳ, μᾶς ἀποδεικνύει ὁ Κώδιξ τοῦ 10ου αἰῶνος ἀπὸ τοὺς Ballerini P. I. c. 2 § 9 p. 253 ἀναφερόμενος, εἰς τὸν ὅποιον λείπουν πολλὰ ἀπὸ τὰ ἀναγνωρισθέντα εἰς τὴν ἐν Τρούλλῳ.

(2) Leuncl. J. G. R. I. p. 108.

(3) Σελ. 190. 212.

(4) Ἱστορ. τῶν Νεαρ. σελ. 129. 130. 145—151.

(5) Αὐτ. σελ. 202.

ἀναφέρει, λείπουν ὅμως εἰς τὰ Βασιλικά καὶ τοιοῦτοτρόπως θεωροῦνται ὡς κατηργημένα ⁽¹⁾. Καὶ αὐτὰ τὰ Βασιλικά ἔλαβον ἰσχὺν νόμου εἰς τὴν ἐκκλησίαν, τὸ ὅποιον ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ἤδη λεχθέντος περὶ τοῦ Βαλσαμῶνος καὶ ἐκ τῶν παραθέσεων τῶν Βασιλικῶν εἰς τὰς κανονικὰς ⁽²⁾ ἀπαντήσεις διαφόρων. Ποτὲ ὅμως ἡ χρῆσις τοῦ δικαίου τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατὰ τὴν ἀρχαίαν τῆς Ἐκκλησίας συνήθειαν δὲν ἐξέλιπεν ἐξ ὁλοκλήρου.

Ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία μετεχειρίσθη προσέτι τὰ πρόχειρα τῶν νόμων ἐκδοθέντα παρὰ τοῦ Βασιλείου καὶ τοῦ Λέοντος. Τρία εἶναι τὰ γνωστότερα τοῦτου τοῦ εἶδους, περὶ τῶν ὁποίων συντόμως ὡμίλησα εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν νεαρῶν ⁽³⁾. Τὸ πρῶτον ἀνέκδοτον συνίσταται ἀπὸ XL τίτλους· εἰς τὰ χειρόγραφα ⁽⁴⁾ φέρει κατὰ μέτωπον τὰ ὀνόματα τοῦ Βασιλείου, τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Λέοντος καὶ προσίμιον ἀρχόμενον μὲ τὰς λέξεις «τὸν μέγαν,» ὅπου τὸ πόνημα ἐπονομάζεται *Πρόχειρον*. Τὸ δεύτερον φέρει εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τὸ ὄνομα τοῦ Βασιλείου, τοῦ Λέοντος καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὸ δὲ προσίμιόν του ἀρχεται μὲ «τὸ ἀξίωμα.» Εἶναι καὶ τοῦτο ἀνέκδοτον. Ὁ Καθηγητὴς τῆς Βρατισλαβίας (Breslau) Βίττε μοὶ δι-εκοίνωσε τὸ προσίμιον ἀντιγραφὲν ἀπὸ κώδικα τῆς Βενετίας. Τὸ προσίμιον τοῦτο λέγει ὅτι ὁ Βασίλειος ἐξέδωκεν ἀνακάθαρσιν καὶ εἰς XL βιβλία σύνταξιν τοῦ ἀρχαίου δικαίου δηλ. τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ χάριν τῆς εὐκολωτέρας χρήσεως διηρέθη τὸ πρόχειρον εἰς XL τίτλους. Προσθέτει δὲ τὴν τάξιν τῶν τίτλων, ἥτις ὅλως διόλου διαφέρει ἀπὸ τὸ προηγούμενον πρόχειρον τοῦ Βασιλείου καὶ πλησιάζει τὴν ἐκλογὴν τοῦ Λέοντος. Τὸ τρίτον πρόχειρον εἶναι ἡ ἐκλογὴ τοῦ Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου ἐκδοθεῖσα ἀπὸ τὸν Λεονκλάβιον εἰς τὸ *Jus Græco-Romanum* εἰς XXVIII. τίτλους μὲ προσίμιον «ὁ δεσπότης.» Τὰ χειρόγραφα παραλείπουν τοὺς 10 πρώτους τίτλους

⁽¹⁾ Ἰστορ. τῶν νεαρ. σελ. 210—213.

⁽²⁾ Leuncl. *Jus G. R. I.* p. 315. 317. 325. 363. 364. 380. 384.

⁽³⁾ Σελ. 131—133.

⁽⁴⁾ Τοιοῦτον μετεχειρίσθη ὁ Ἀρμενόπουλος πρωτότυπον, μὲ τὰ ὀνόματα τοῦ Βασ., Κωνστ. καὶ Λέοντος εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ προχείρου του. Ἐχῶ βομβυκινὸν κώδικα τοῦ προχείρου τοῦτου ἐκ τῆς Μεσσηνιανῆς βιβλιοθήκης, τὸν ὅποιον ὁ Ρέτζ μετεχειρίσθη εἰς τὴν ἐκδοσιν τοῦ Ἀρμενοπούλου.

καὶ περιέχουν μόνον τοὺς 18 τελευταίους (1), οἵτινες συχνὰ κατὰ τὴν τάξιν των ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Λεουνκλαβίου. Ὁ Λαμβέκιος εἰς τὰ σχόλια του ἀναφέρει περὶ χειρογράφου τῆς Βιέννης προχείρου, τὸ ὅποιον φαίνεται ὅτι συνετάχθη εἰς τὸν καιρὸν τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Ῥωμανοῦ καὶ τοῦ ὁποίου μᾶς διεσώθη μόνον τοῦτο τὸ ἀντίτυπον.

Ἡ Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐφήρμοσεν αὐτὰ τὰ πρόχειρα, καθ' ὅτι εὐρίσκονται συχνὰ εἰς τὰ χειρόγραφα, τὰ περιέχοντα (2) τοὺς ἐκκλησιαστικούς κανόνας καὶ ἀγκαλὰ δὲν φαίνεται ὅτι ἐσχημάτισαν μέρος τοῦ κώδικος τῶν κανόνων, δὲν δύνανται ν' ἀμφισβητηθῇ τὸ κράτος των. Τοῦτο μαρτυρεῖ τὸ Σύνταγμα τῶν κανόνων τοῦ Ματθαίου Βλαστάρεως, ὅστις τὰ μετεχειρίσθη ὡς βάσιν τοῦ ἔργου του (3).

§ 6.

Περὶ τοῦ Ψελλοῦ, τοῦ Ζωναρᾶ καὶ τοῦ Βαλσαμῶνος καὶ περὶ τῆς ἐπιτομῆς τῶν κανόνων, ἥτις συνήθως ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἀρίστενον.

Εἰς τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα καὶ εἰς τὸν ἀκόλουθον τί ἀνῆκεν εἰς τὸν κώδικα τῶν κανόνων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, μαυθάνομεν ἀπὸ τὰ συγγράμματα ἐκείνων, οἵτινες ἐνησχολήθησαν ἢ νὰ δώσουν συνόψεις ἢ ἐξηγήσεις τοῦ κανονικοῦ δικαίου. Τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος εἶναι ἡ Σύνοψις τῶν κανόνων Μιχαὴλ τοῦ Ψελλοῦ. Ἐπειδὴ ὁμῶς ἀπαξ μόνον ἐξεδόθη καὶ δὲν μοὶ εἶναι πρόχειρος, ἅς μοὶ συγχωρηθῇ νὰ καταχωρίσω ὅσα ὁ Δουϊᾶτ, καθὼς φαίνεται, ἀκριβῶς περὶ αὐτῆς ἀναφέ-

(1) Ὁ Bandini T. I. p. 403, Cod. VIII. n. 59 περιέγραψε τοιοῦτον κώδικα εὐρισκόμενον εἰς τὸ τέλος τοῦ Συντάγματος τοῦ Φωτίου. Προηγεῖται προοίμιον αὐτοῦ τοῦ « οἱ δὲ 18 τίτλοι δὲν συμφωνοῦν ἀκριβῶς μετὰ τοὺς 18 τελευταίους τοῦ Λεουνκλαβίου. Τοιοῦτος κώδιξ εἰς XVI τίτλους φαίνεται εἰς Ant. Augustini bibl. Opp. T. VII p. 53 n. 174, ἄλλοι εἰς XVIII τίτλους εἰς τὸν Lambec. Lib. VI. n. 2. p. 25, ἄλλος εἰς τίτλους XXIII μετὰ προοίμιον « ὁ δεσπότης » εἰς τὸν Hardt T. III. p. 253.

(2) Ant. Augustini bibl. Opp. VII, p. 53 n. 174. Catal. Taurin. T. I. p. 199. Zanetti catal. Venet. p. 104. n. 181. Bandini I. p. 403 n. 59. Hardt Catal. Monac. III. p. 250. n. 309.

(3) Ἱστορ. τῶν νεαρῶν σελ. 220.

ρει (1). « Ἡ σύνοψις συγκροτεῖται ἀπὸ δύο μέρη. Εἰς τὸ πρῶτον, ἐπι-
 » γραφόμενον περὶ δόγματος, ἐκτίθεται τὸ καθολικὸν δόγμα περὶ τῆς
 » μίᾳς τοῦ Θεοῦ φύσεως καὶ περιλήψις περὶ τῆς Χριστιανικῆς Θεολο-
 » γίας. Συντόμως ἐπισυνάπτεται ἡ ἱστορία τῶν 7 Οἰκουμενικῶν συ-
 » νόδων καὶ σημειοῦται, ἐπὶ τίνος ἄρχοντος, ἐναντίον ποίων, τίνων αἰ-
 » ρέσεων καὶ ἀπὸ πόσους ἐπισκόπους συνεκροτήθησαν. Εἰς τὸ δεύτερον
 » μέρος γίνεται λόγος τοῦ νομοκάνονος, ὅπου ἀπαριθμοῦνται αἱ σύνο-
 » δοι, αἱ περιεχόμεναι εἰς τὴν ἀρχαίαν συλλογὴν, ὁμοῦ δέκα· τέσσα-
 » ρες πρῶται Οἰκουμενικαί, πέντε Ἀσιατικαί καὶ μετὰ τούτων ἡ
 » ἐν Σαρδικῇ, φυλαχθεῖσης τῆς χρονολογικῆς τάξεως ἐπὶ ὧν ἐκτός
 » ἐπὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ· ὥστε φαίνεται ὅτι ἠκολούθησε τὸν Νομοκάνονα
 » Ἰωάννου τοῦ Ἀντιοχείως, ἐκτός ὅτι εἰς τοὺς 68 κανόνας τοῦ Βα-
 » σιλείου προστίθενται καὶ ἐκεῖνοι ἄλλων πατέρων, τοὺς ὁποίους ἐκ-
 » ῥωσεν ἡ ἐν Τρούλλῳ εἰς τὸν δεύτερον κανόνα, καὶ μετὰ τούτων
 » τοὺς 85 κανόνας τῶν Ἀποστόλων ἀναφερομένους ἀπὸ τὸν Κλήμεν-
 » τα. » Πολλὰ ὁρθῶς παρετήρησεν ὁ Δουιάτ, ὅτι αὕτη ἡ σύνοψις,
 » ἥτις ἀναφέρει τοὺς κανόνας τῶν Ἀποστόλων, τὰς δέκα συνόδους, με-
 » ταξὺ τούτων δὲ τῶν ἀρχαιοτέρων τὴν ἐν Σαρδικῇ καὶ τοὺς κανόνας
 » τοῦ Βασιλείου, πλησιάζει τὴν συλλογὴν Ἰωάννου τοῦ Σχολαστικοῦ.
 » Τοῦτο μᾶς εἶναι τεκμήριον, ὅτι τὸ κράτος τοῦ Ἰωάννου δὲν εἶχε
 » μειωθῇ κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν καὶ ὅτι ἡ συλλογὴ ἡ στερεωθεῖσα
 » ἀπὸ τὴν ἐν Τρούλλῳ καὶ ἀπὸ τὸν Φώτιον δὲν ἐμβῆκε παντοῦ εἰς
 » χρῆσιν.

Εἰς τὸν δωδέκατον αἰῶνα ἐξακολουθοῦν μὲ μεγάλην δόξαν τὸ Ἐκ-
 κλησιαστικὸν δίκαιον τῶν Ἑλλήνων ὁ Ζωναράς καὶ ὁ Βαλσαμών.
 Ἀμφότεροι ἐσχολίασαν τὸ σύνταγμα τοῦ Φωτίου καὶ ὁ τελευταῖος
 τὸν Νομοκάνονα, ἀλλὰ μόνον ἀναφορικῶς εἰς τοὺς αὐτόθι μνημο-
 νευομένους πολιτικούς νόμους (2). Εἰς τὸ ἀντικείμενόν μας ἀνήκουν
 τὰ σχόλια εἰς τὰς συλλογὰς τῶν κανόνων καὶ τῶν κανονικῶν ἐπι-
 στολῶν, τὰ ὅποια συχνὰ εὐρίσκονται εἰς τὰ χειρόγραφα πάντοτε με-
 τὰ τὸν Νομοκάνονα τοῦ Φωτίου. Ἀπαντᾷ αὐτόθι νέα τάξις τῶν
 συνόδων, ἥτις, νομίζω, πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸν Ζωναράν. Δυνά-

(1) Doujat Praenot. Can. Lib. c. 11. § 3.

(2) Ἰστορ. τῶν νεαρ. σελ. 210. 218.

μεθὰ νὰ τὴν ἐννοήσωμεν ἐκ τῶν ἀπὸ τὸν Βεβερέγιον τυπωθέντων σχολίων τοῦ Βαλσαμῶνος καὶ τοῦ Ζωναρᾶ, ἐκ τοῦ πίνακος τοῦ Ἀσσεμάνου (Τ. Ι. σελ. 353), ὅστις φαίνεται ἐξηγμένος ἀπὸ χειρόγραφα, καὶ ἐκ τῶν καταλόγων τῶν χειρογράφων, τὰ ὅποια ἀναφέρουν ἀκριβέστερον τὴν τάξιν τῶν συνόδων καὶ τῶν κανόνων (1). Οἱ κανόνες ἀκολουθοῦν κατὰ τὴν ἐξῆς σειρὰν· τῶν Ἀποστόλων, τῆς ἐν Νικαίᾳ, τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῆς ἐν Ἐφέσῳ, τῆς ἐν Χαλκηδόνι, τῆς ἐν Τρούλλῳ, τῆς ἐν Νικαίᾳ (ἐβδόμης), τῆς Πρωτοδουτέρως, τῆς Ἀγίας Σοφίας. Προηγοῦνται λοιπὸν αἱ οἰκουμενικαὶ καὶ γενικαὶ σύνοδοι, εἰς τὰς ὁποίας προστίθενται δύο τοπικαὶ, ἀνήκουσαι εἰς τὴν μεταγενεστέραν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν. Ἀκολουθοῦν αἱ ἐπίλοιποι τοπικαὶ τῆς ἐν Καρθαγένῃ ἐπὶ Κυπριανοῦ (2), ἐν Ἀγκύρᾳ, ἐν Νεοκαισαρείᾳ, ἐν Γάγγραις, ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐν Λαοδικείᾳ, ἐν Σαρδίκῃ, ἐν Καρθαγένῃ, καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Νεκταρίου. Αἱ ἐπιστολαὶ αἱ κανονικαὶ συμφωνοῦν καὶ κατὰ τὴν τάξιν καὶ κατὰ τὴν ἐκλογὴν μετὰ τοὺς πίνακας τῆς ἐν Τρούλλῳ καὶ τοῦ Φωτίου. Προσέτι ἐμπεριέχονται οἱ κανόνες τοῦ Ἀθανασίου καὶ οἱ ἱαμβοὶ τοῦ Γρηγορίου καὶ Ἀμφιλοχίου, ἀλλὰ εἰς ἄλλην θέσιν, παρὰ καθὼς ἀναφέρονται ἀπὸ τὴν ἐν Τρούλλῳ. Ἐπισυνάπτεται ὡς παράρτημα ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Μ. Βασιλείου πρὸς τοὺς Νικοπολίτας. Κατὰ τὸν πίνακα τοῦ Ἀσσεμάνου φαίνεται καὶ ἄλλη προσθήκη τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ταρσίου πρὸς τὸν Ἀδριανόν, μὴ ἐμπεριεχομένης εἰς τὸν πίνακα τῆς ἐν Τρούλλῳ· ὁ Φώτιος ἤδη τὴν ἀναφέρει (3), καὶ εἰς τὸ Σύνταγμα τοῦ καθὼς καὶ εἰς τὰ Σχόλια τοῦ Ζωναρᾶ καὶ τοῦ Βαλσαμῶνος τίθεται μετὰ τῶν συνόδων μετὰ τὴν ἐβδόμην.

Ὁ νομοφύλαξ καὶ οἰκονόμος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἀλέξιος Ἀρίστερος κατ' αὐτὸν τὸν 12ον αἰῶνα

(1) Bandini Τ. Ι. p. 1. Cod. II. p. 70. Cod. XI.

(2) Ἀπὸ τὸν Ἀσσεμάνον μνημονεύεται μετὰ τὴν ἐν Καρθαγένῃ προετίμησα ὁμοίως τὸν Βεβερέγιον καὶ τὰ ἀνωτέρω σημειωθέντα βιβλία, καθ' ὅτι ὁ Ζωναρᾶς καὶ ὁ Βαλσαμῶν παρατηροῦν εἰς τὰ σχόλιά των, ὅτι αὕτῃ ἡ σύνοδος εἶναι μετὰ τῶν ὅλων ἡ ἀρχαιότερα.

(3) Νομ. Δ'. κεφ. κδ'. Voëlli bibl. II p. 841. Λέπει εἰς τὸν ἀρχαιότερον κώδικα, τὸν περιέχοντα τὴν Συλλογὴν τῶν κανόνων, ἥτις φαίνεται ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν ἐποχὴν μετὰ τῆς ἐν Νικαίᾳ Β' καὶ τοῦ Φωτίου. Ballerini P. I. c. 2. § 9, p. 253. ed. Magunt.

διέπρεψε διὰ τῆς ἀναπτύξεως, τὴν ὁποίαν ἔκαμε τῆς ἐπιτομῆς τῶν κανόνων. Ὡς μᾶς συγχωρηθῇ ἐδῶ συντόμως νὰ ἐπαναλάβωμεν μετὰ τὸν Βεβερέγιον, ὅτι κατὰ τὸ 1166 ἔτος παρευρέθη ὁ ῥηθεὶς νομοφύλαξ εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδον, ὅτι δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς τῆς ἐπιτομῆς, ἀλλὰ μόνον τοῦ σχολίου καὶ ὅτι αὕτῃ ἡ ἐπιτομὴ ἐξεδόθη δις ἀπὸ τὸν Βοέλλον, ἀλλὰ κατὰ διάφορον τάξιν (1) ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀλεξίου τοῦ Ἀριστένου καὶ Συμεῶνος τοῦ Μαγίστρου. Αὕτῃ ἡ ἐπιτομὴ εἶναι ταυτοχρόνως ἀνώνυμος καὶ καθὼς θέλει δειχθῇ, ἀρχαιοτάτη, τῆς ὁποίας τὴν ἐξοχὸν χρῆσιν καὶ ἰσχὺν μαρτυροῦν τὰ παραρτήματα τὰ προστεθέντα κατὰ διαφόρους αἰῶνας καὶ τὸ σχόλιον τοῦ Ἀριστένου, ὅστις ὄχι ὀλίγον ηὔξησε τὴν ἐπιβροήν της. Τὰ ἀρχαιότερα ἀντίγραφα φέρουν τὸ ὄνομα Στεφάνου τοῦ Ἐφεσίου. Τοιοῦτον ἦτον εἰς τὴν Παλατινὴν βιβλιοθήκην, περὶ τοῦ ὁποίου εὐρίσκει τις ἀρκετὰ εἰς τοὺς Βαλλερίνιους (2). Παρεῖχε (κατὰ τοῦ Συλβουργίου τὸν κατάλογον) ἐπιτομὴν τῶν κανόνων (3), καὶ προσέτι (κατὰ τὸν Ίουστέλλον) τοὺς τῶν ἐν Νικ., Ἀγκ., Νεοκ., Γάγγ., Ἀντιοχ., Λαοδικ., Κωνσταντ., εἰς τοὺς ὁποίους ὁ Στέφανος αὐτὸς εἶχε προσθέσει τοὺς ἐν Ἐφέσῳ. Ὅτι αὕτῃ ἡ ἐπιτομὴ ἐχρημάτισεν ἡ αὕτῃ, τὴν ὁποίαν ἐγνωρίσαμεν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστένου, ἀποδεικνύουν ὁ Λαμβέκιος εἰς τὰ σχόλιά του (III. n. 48 p. 182) καὶ αὐτόθι προστεθεῖσαι σημειώσεις τοῦ Κολλαρίου, αἵτινες ὁμιλοῦν περὶ ἀρχαίου χαρτίνου κώδικος τῆς ἐν Βιέννῃ βιβλιοθήκης, μὲ τὴν ἐπιγραφὴν «Στεφάνου Ἐφεσίου κανονικὴ σύνοψις». Περιέχει ἐπιτομὴν τῶν ἀποστολικῶν κανόνων καὶ ἄλλων, τελευτᾷ δὲ ἡρωικῶτα ριασμένος μὲ τὸν τελευταῖον κανόνα τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ συμ-

(1) Διαφέρουν κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀπανθισθέντων κανόνων, περὶ τοῦ ὁποίου ἴδε τὸν Doujat praenot. can. Lib. III. c. 11. § 2. 4.

(2) P. I. c. § 8. p. 245. edit. Magunt. ἴδ. Assemanus T. III. p. 347—349, ὅστις λέγει ὅτι αὕτῃ ἡ ἐπιτομὴ δὲν εὐρίσκεται εἰς τὴν Παλατινο-Βατικανὴν βιβλιοθήκην. Καὶ φαίνεται ὅτι πολλὰ ὀρθῶς τὸ διαχυρίσθη, καθ' ὅτι κατὰ τὴν προσθήκην, ἣτις ἐπισυνάπτεται εἰς τὸ προοίμιον τοῦ Χρ. Ίουστέλλου εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ κανονικοῦ δικαίου, αὐτὸς ὁ κώδιξ φυλάττεται ἀπὸ τοῦ ἔτους 1661 εἰς τὸ Ἀμβούργον εἰς τὴν Παλατινὴν βιβλιοθήκην τοῦ Γελχάρτου Ἐρμενχορστίου.

(3) Sylburgii catal. Mss. Grec. bibl. Palat. p. 14 n. 33. λέγει: Στεφάνου Ἐφεσίου ἐπισκόπου κανονικὴ σύνοψις, ἐν ἣ ὁ κανὼν τῶν Ἀποστόλων, τῆς ἐν Νικαίᾳ καὶ Ἀγκύρας.

φωνεῖ κατὰ γράμμα μὲ τὴν γνωστὴν ἐπιτομὴν τοῦ Ἀριστένου ἢ τοῦ Συμεῶνος ⁽¹⁾. Αὐτὰ τὰ ἀρχαιότατα ἀντίγραφα ἀνήκουν εἰς τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν οἱ κανόνες τῆς ἐν Ἐφέσῳ κατεχωρίζοντο ἐντὸς τοῦ κώδικος τῶν κανόνων, ὅχι ὅμως οἱ τῆς ἐν Σαρδικῇ, ὁπλ. πρὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Σχολαστικοῦ. Πληρεστέρα φαίνεται ἡ ἐπιτομή, τὴν ὁποίαν ἐτύπωσεν ὁ Βοέλλος ὑπὸ τὸ ὄνομα Συμεῶνος τοῦ Μαγίστρου καὶ τὸ Φλωρεντινὸν χειρόγραφον τοῦ Bandini T. I. p. 45 ⁽²⁾. Ἡ τάξις διαφέρει ἀπὸ τὴν κοινὴν καὶ πλησιάζει μ' ἐκείνην τὴν ὁποίαν ἠκολούθησαν ὁ Ζωναρᾶς καὶ ὁ Βαλσαμών, ὁπλ. μετὰ τὰς οἰκουμενικὰς ἀναφέρονται αἱ τοπικαὶ σύνοδοι. Εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ Στεφάνου, περιέχουσιν τὰς συνόδους καὶ τοὺς κανόνας τῶν Ἀποστόλων, προσῆλθον διάφοροι προσβῆκαι, τῆς ἐν Χαλκηδόνι, τῆς ἐν Τρούλλῳ, τῆς ἐν Σαρδικῇ, τῆς ἐν Κερθαγένῃ, τοῦ Βασιλείου, ὥστε συνίσταται ἀπὸ ἰδ' κεφάλαια. Μεταξὺ τούτων τῶν προσθηκῶν αἱ νεώτεραι εἶναι τῆς ἐν Κερθαγένῃ καὶ τῆς ἐν Τρούλλῳ, καθ' ὅτι φαίνονται πλανώμεναι ἐκτὸς τοῦ σώματος τῶν κανόνων. Ἡ μὲν πρώτη εἰς τὸν Φλωρεντινὸν κώδικα προηγεῖται τῆς συλλογῆς, ἡ δὲ δευτέρα εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ Συμεῶνος ἔρχεται μετὰ τοὺς κανόνας τοῦ Βασιλείου. Αἱ λοιπαὶ φαίνεται ὅτι προσετέθησαν πρὸ τῆς ἐν Τρούλλῳ, αὐταὶ αἱ δύο μετ' αὐτήν. Μὲ τὴν πληρεστέραν ταύτην ἐπιτομὴν συμφωνεῖ ἡ συλλογὴ ἐκδοθεῖσα ἀπὸ τὸν Βοέλλον ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστένου ⁽³⁾, καὶ διαφέρει μόνον κατὰ τὴν τάξιν, ἥτις εἶναι ἐκείνη, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν ὁ Φώτιος εἰς τὸν πίνακά του. Μὲ νέας προσαυξήσεις ἐπλουτίσθη ἡ ἐπιτομή, ἥτις ἐξεδόθη ἀπὸ τὸν Βεθερέγιον εἰς τὸν πρῶτον Τόμον τοῦ Συνοδικοῦ καὶ εὐρίσκεται εἰς τὸν

(1) Αὐτὴν τὴν παρατήρησιν μ' ἐπιβεβαίωσεν ὁ Ῥέσταλλ εἰς τὰς πρὸς ἐμὲ ἐπιστολάς του, οὔτε ἀμφιβάλλω, ὅτι αὐτὸς ἔλαβε σημείωσιν τῶν συνόδων καὶ τῆς τάξεως καθ' ἣν αὐταὶ περιέχονται εἰς τὸν κώδικα.

(2) Προηγούνται αὐτῇ τῇ συλλογῇ τῶν κανόνων καὶ ὁ Νομοκάνων τοῦ Ἰωάννου. Ὁ Bandini δὲν παρατήρησεν ὅτι αὐτὴ ἡ ἐπιτομή ἐτυπώθη ἀπὸ τὸν Βοέλλον, ἀλλ' ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἀναφέρει περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους, συμφωνοῦν μὲ ὅσα ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τὸ ὄνομα Συμεῶνος τοῦ Μαγίστρου.

(3) Ἡ ἔκθεσις τοῦ Ἀριστένου ἐκδοθεῖσα ἀπὸ τὸν Βεθερέγιον περιέχει δύο κεφάλαια περισσύτερον, ὥστε ἔχει ις', προστίθενται δὲ ἡ ἐβδόμη καὶ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Νεκταρίου.

ἐν Μονάχῳ κώδικα (Hardt T. II. n. 122. p. 58) ⁽¹⁾. Αἱ σύνοδοι ἀναφέρονται κατὰ τὴν τάξιν τοῦ Φωτίου ⁽²⁾, προστίθενται δὲ ὅσα ἐτυπώθησαν ἀπὸ τὸν Βοέλλον εἰς τὸν Ἀρίστενον, ἢ ἐν Κωνσταντ. ἐπὶ Ἀγαπίου, ἢ ἐβδόμῃ ἐν Νικαίᾳ, ἢ Πρωτοδευτέρα καὶ ἡ Σύνοδος τῆς Ἀγίας Σοφίας, ὥστε αὕτῃ ἡ ἐπιτομὴ περιέχει ὁλόκληρον τὸν κώδικα τῶν κανόνων ⁽³⁾ καὶ μὲ τὰς ἐπιστολάς τοῦ Βασιλείου κεφάλαια ιη'. Πλήρως εὐρίσκεται αὕτῃ ἡ ἐπιτομὴ εἰς τὸν Λαμβέκιον (VI. P. I. n. 18. p. 126) καὶ εἰς τὸν κώδικα τῆς Βολδεϊανῆς βιβλιοθήκης, ὅθεν ὁ Βεβερέγιος ἐξέδωκε τὸ παράρτημα τοῦ Τόμ. Β' μέρ. 1 τοῦ συνοδικοῦ, τὸ ὁποῖον ἐτέθη μὲ τὰς κανονικὰς ἐπιστολάς καὶ κατὰ μὴ ἡριθμημένας σελίδας. Τὸ κοινὸν ἀμφοτέρων τῶν κωδίκων εἶναι ὅτι μετὰ τὴν ἀρχαιοτέραν ἐπιτομὴν, ἥτις παύει μὲ τὸν Βασίλειον, προστίθεται καὶ ἐγγχειρίδιον τῶν λοιπῶν κανονικῶν ἐπιστολῶν· διαφέρουν ὅμως κατὰ τὴν τάξιν ⁽⁴⁾. Προσέτι μόνον ὁ Βολδεϊανὸς κώδιξ περιέχει συλλογὴν διαφόρων, τὰ ὅποια ἐπίσης ἐξεδόθησαν ἀπὸ τὸν Βεβερέγιον. Αὕτῃ περιλαμβάνει κανόνας XVII. Παύλου, XVII. Πέτρου καὶ Παύλου, ὅλων τῶν Ἀποστόλων II. ⁽⁵⁾, Χρυσόβουλλον τοῦ Ἰουστινιανοῦ περὶ τῶν προσφευγόντων εἰς τὴν ἐκκλησίαν ⁽⁶⁾, Βασιλείου «περὶ τίτλου καὶ χρόνου ἁμαρτημάτων» καὶ «πόσοι τόποι τῶν ἐπιτιμιῶν», τοῦ Κυρίλλου XII. ἀναθεματισμοί, τοῦ Δημητρίου περὶ Ἰακωβιτῶν καὶ Χατζιζάρων, τοῦ αὐτοῦ περὶ Μασσαλιωτῶν, τοῦ Πέτρου πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Βενετίας, τοῦ Βασιλείου περὶ μεταλήψεως καὶ περὶ τῶν καταφρονούντων τὰς ποινάς,

⁽¹⁾ Ὁ Χάρτ ἐσημείωσεν ὅτι αὐτὸ τὸ βιβλίον συμφωνεῖ μὲ τὴν σύνοψιν τοῦ Ἀρσενίου καὶ νομίζω ὅτι ἤθελε νὰ εἰπῇ τοῦ Ἀριστένου. Ἀκολουθοῦν αὐτοῖσι μετὰ τὴν ἐπιτομὴν τῶν κανόνων αἱ κανονικαὶ ἐπιστολαὶ καὶ ὁ Νομοκάνων τοῦ Φωτίου.

⁽²⁾ Εἰς τὸ Συνοδικὸν τοῦ Βεβερέγιου ἡ ἐπιτομὴ τοῦ Ἀριστένου συμφωνεῖ κατὰ τὴν τάξιν μὲ τὰ σχόλια τοῦ Ζωναρά.

⁽³⁾ Λεῖπει μόνον τῆς ἐν Κερθαγένῃ ἐπὶ Κυπριανοῦ.

⁽⁴⁾ Ὁ Βολδεϊανὸς προσθέτει μεταξὺ τῶν ἐπιστολῶν, ἐπιστολὴν εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ παραδοχῆς τῶν αἱρετικῶν, λείπουσαν ἀπὸ τὸν ἐν Βιέννῃ. Τὴν ἐξέδωκαν Leuncl. J. G. R. I. p. 290. 291. Beveregius in adnot. p. 180. Συχνὰ εὐρίσκεται εἰς τοὺς Lambec. VIII. n. 44. p. 895. n. 45. p. 915. Bandini I. p. 400. 478. Hardt II. n. 112. p. 60. IV. n. 380. p. 165.

⁽⁵⁾ Εἶναι ἀπληθισμένοι ἀπὸ τὰς ἀπορᾶσεις τῶν Ἀποστόλων, περὶ τῶν ὁποίων ἐρρήθη ἀνωτέρω εἰς τὴν ἐν Τρούλλῳ.

⁽⁶⁾ Leunclav. J. G. R. I. p. 72 καὶ ἱστορία τῶν νεαρῶν σελ. 483.

τῶν *Ἀποστόλων* ἐκ τῆς πρὸς Κορινθίους με ἐρμηνείαν, καὶ τοῦ *Βασιλείου* πρὸς τὸν πρεσβύτερον περὶ θείας χάριτος. Ἐπισυνάπτονται δὲ αἱ ἐρωτήσεις τῶν *Μοραχῶν* ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Νικολάου με τὰς ἐρμηνείας *Θεοδώρου τοῦ Βαλσαμῶτος*.

Δὲν ἀμφιβάλλω, ὅτι πολλοὶ κώδικες αὐτῆς τῆς ἐπιτομῆς καὶ τῶν σχολίων τοῦ Ἀριστένου κεῖνται λησμονημένοι εἰς βιβλιοθήκας, καὶ μάλιστα διότι οἱ πίνακες τῶν χειρογράφων δὲν εἶναι παντοῦ ἀκριβῶς συντεταγμένοι. Τοιουτοτρόπως ὁ Λαμβέκιος (VIII. n. 45. p. 904) ὁμιλεῖ περὶ συλλογῆς κανόνων, ἧτις μετὰ τὸ προοίμιον τοῦ Φωτίου οἶδε τὴν περίληψιν τῶν συνόδων, καὶ εἶναι πολλὰ πιθανὸν ὅτι ὑπ' αὐτὰ τὰ σημεῖα κρύπτεται ἡ ἰδική μας ἐπιτομή. Τὸν Βατικανὸν κώδικα τῆς ἐπιτομῆς ἀναφέρει ὁ Ἀσσεμάνος III. σελ. 348.

§ 7.

Περὶ προσθηκῶν τοῦ κώδικος τῶν κανόνων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας μετὰ τὸν 12ον αἰῶνα.

Μέχρι τοῦδε ἐμνημονεύσαμεν περὶ τῶν συλλογῶν τῶν κανόνων, εἰς τὰς ὁποίας ἔδωκεν ἰσχὺν ἡ ἑκκλησία ἢ ἡ εὐσέβεια ἐνδόξων καὶ σοφῶν ἀνδρῶν. Μετὰ τὸν 12ον αἰῶνα ἄρχεται ἐποχὴ τῶν τρόπων τινὰ ἀβέβαιος. Ἡ Ἀνατολικὴ ἐκκλησία μετεχειρίσθη ἀναμῖξ, καθὼς φαίνεται ἐκ τῶν χειρογράφων τοῦ κανονικοῦ δικαίου τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἐκείνας τὰς ἀρχαίας συλλογὰς, περὶ τῶν ὁποίων μέχρι τοῦδε ἔγινε λόγος, εἰς τὰς ὁποίας ὁμως προσετέθησαν ὡς παράρτημα πολλὰ ἄλλα, καθὼς ἐρωτήσεις, ἀπαντήσεις καὶ κανονικαὶ ἐπιστολαί, συν-οδικαὶ διαταγαὶ τῶν Πατριαρχῶν, νεαραὶ τῶν Αὐτοκρατόρων χωρὶς τάξιν καὶ ἐκλογὴν, ἀλλ' αὐτὰ δὲν θεωροῦντο ὡς μέρος τοῦ κώδικος (1).

Ἀρσένιος ὁ *Μοραχός*, ἀναβὰς μετὰ ταῦτα εἰς τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον καὶ θέλων νὰ σχηματίσῃ κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα Σύνοψιν τῶν κανόνων, ἐκδοθεῖσαν ἀπὸ τὸν Βοέλλον, μετεχειρίσθη ἐκ τῶν ἐν χρῇσει συλλογῶν τῶν κανόνων, τῶν Συνόδων καὶ τῶν Ἀγ. Πατέρων, προσ-

(1) Assemani bibl. I. p. 355. Ἴδε καὶ ἀπάντησιν Νικηφόρου τοῦ Χαρτοφύλακος εἰς τὸν Λεωνκλάδιον I. p. 343. καὶ τὸν πρόλογον τοῦ κώδικος τῶν κανόνων ἐλληνιστὶ ἐκδοθέντος τὸ ἔτος 1800, περὶ τοῦ ὁποίου κατωτέρω.

θέσας παραπομπάς ἐκ τῆς συλλογῆς τῶν 87 κεφαλαίων, τὴν ὁποίαν συνέταξεν ὁ Ἰωάννης ὁ Σχολαστικός ἐκ τῶν νεαρῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ (1).

Μεγάλην ἰσχὺν ἔλαβε τὸ Σύνταγμα *Ματθαίου* τοῦ *Βλαστάρεως*, ἱερομονάχου, τοῦ ὁποίου σφύζονται ἀπειρα χειρόγραφα (2). Εἰς τὴν προθεωρίαν προέταξεν ἱστορίαν τῶν πηγῶν τοῦ κανονικοῦ δικαίου, ἣτις ἐκθέτει τὰς συνόδους καὶ τοὺς κανόνες κατὰ χρονολογικὴν τάξιν, ὥστε μετὰ τῶν συνόδων συγχρονιστικῶς παραθέτει τοὺς Πατέρας, τοὺς συγγράψαντας κανονικὰς ἐπιστολάς. Εἰς αὐτὴν τὴν περίληψιν δὲν εὐρίσκεται τι πέραν τοῦ κώδικος τῶν κανόνων τοῦ στερεωθέντος ἀπὸ τὴν ἐν Τρούλλῳ καὶ ἀπὸ τὸν Φώτιον, ὅθεν ἐξάγεται ὅτι ἡ Ἀνατολικὴ ἐκκλησία κατὰ τοῦτον τὸν αἰῶνα δὲν προσέθεσεν εἰς τὸ κεκλεισμένον (*clausum*) σῶμα τῶν νόμων, ὅσα προσηρτῶντο εἰς τὸν κώδικα τῶν κανόνων. Φαίνεται ἐντοσούτῳ ὅτι προσέθεσεν εἰς τὸ πονημά του συλλογὴν τινῶν ἐγχειριδίων, τὰ ὅπερ ἦσαν τότε ἐν χρήσει κατὰ τὴν Ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν, διότι εὐρίσκεται τοιοῦτον παράρτημα εἰς τὰ χειρόγραφα τοῦ Συντάγματος (3). Ὅθεν περιέχει κατάλογον τῶν καθηκόντων τῆς Βυζαντινῆς ἐκκλησίας, σύνοψιν τοῦ Νομοκάνονος Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ (4), τὰς ἀπαντήσεις τοῦ Νικήτα εἰς τὰς ἐρωτήσεις τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντίνου (5), τοὺς κανόνες τοῦ Πατριάρχου Νικηφόρου (6), τὰς ἀπαντήσεις τοῦ Ἰωάννου ἐπισκόπου Κίτρου πρὸς τὸν Καδᾶσιλαν (7).

(1) Εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον ὁ Ἀρσένιος προσέθεσεν ἄλλα τινά, τὰ ὅποια δὲν σχηματίζουν μέρος τοῦ κώδικος τῶν κανόνων, καὶ μόνον αὐτοὶ ἀπαντῶσιν.

(2) Ὁ Κοπιτάρ (XXIII, p. 248 not.) νομίζει ὅτι ὑπάρχει Σλαβωνικὴ μετάφρασις ἥδη ἐκδοθεῖσα διὰ τοῦ τύπου.

(3) Lambec. VIII. n. 51. 52. 53. 54. 55.

(4) Assemanus III. p. 479 sqq. Ἰδὲ ἀπάντησιν Νικηφόρου τοῦ Χαρτοφύλακος εἰς τὸν Leunclav. I. p. 343. Lambec. IV. n. 184. p. 434. VIII. n. 45 p. 943. Ἐρωτήσεις XI τῶν Μοναχῶν πρὸς τὸν Πατριάρχην Νικόλαον (εἰς τὸ Synod. Boveregii).

(5) Ἐκδοθεῖσα παρὰ Leunclav. J. G. R. I. p. 310. Ὁ Φλωρεντινὸς Κώδιξ τοῦ Bandini I. p. 8. n. 66 περιέχει πέντε ἀπαντήσεις, αἷτινες λείπουν ἀπὸ τὰς ἐκδοθείσας.

(6) Leuncl. J. G. R. I. p. 195 πληρέστεροι εἰς τὸν κώδ. τοῦ Bandini I. p. 7. n. 65. Ἀμφότεραι αἱ συλλογαὶ τῶν κανόνων τοῦ Νικηφόρου, ἡ μία ἀπὸ 17 καὶ ἡ ἄλλη ἀπὸ 61 κεφ. ἐξεδόθησαν ἀπὸ τὸν Mansi, Coll. canon. XIV. p. 119. sqq.

(7) Leuncl. J. G. R. p. 323.

Ὁ Κωνσταντῖνος Ἀρμενόπουλος εἰς τὴν ἐπιτομὴν τῶν κανόνων ἐκδοθεῖσαν ἀπὸ τὸν Λεωνκλάδιον ἔθεσεν εἰς τὸ προοίμιόν του ἔλεγχον τῶν κανόνων, ἐκ τῶν ὁποίων συνέθεσε τὸ πόνημά του. Τοῦτου ὁ πῖναξ καθὼς καὶ ἡ προθεωρία τοῦ Βλαστάρεως ἡδύναντο νὰ μᾶς εἶναι τεκμήρια τοῦ τί ἀνῆκε κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα εἰς τὸν κώδικα τῶν κανόνων τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Εἰς τὴν ἀπαρίθμησην τῶν πηγῶν ἀκολουθεῖ τὴν τάξιν τοῦ Ζωναρᾶ, ὥστε αἱ ἐπτὰ οἰκουμενικαὶ προηγούμεναι, κατόπιν ἔρχονται αἱ τοπικαὶ, τῶν ὁποίων προτάττονται αἱ Φωτιαναὶ καὶ κλείει ἡ σειρά μὲ τὰς κανονικὰς ἐπιστολάς. Λείπουν ἐκ τῶν συνόδων ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Νεκταρίου περὶ Ἀγαπίου καὶ ἡ ἐν Καρθαγένης ἐπὶ Κυπριανοῦ, ἐκ τῶν ἐπιστολῶν ἐκεῖναι τοῦ Ἀθανασίου, οἱ ἱαμβοὶ τοῦ Γρηγορίου καὶ τοῦ Ἀμφιλοχίου, ὁ Θεόφιλος καὶ ὁ Γεννάδιος, οὔτε γίνεται μνεία τούτων τῶν κεφαλαίων ἐντὸς τοῦ συγγράμματος. Ὅσα κατὰ πρῶτον λόγον ἀνέφερα, δὲν ἔγιναν ἀπὸ ὅλους ἐξίσου δεκτὰ, ἀλλὰ ὁ Θεόφιλος καὶ ὁ Γεννάδιος ἀνεγνωρίσθησαν ἀπὸ τὸν καιρὸν τῆς ἐν Τρούλλῳ κατὰ κοινὴν συναίνεσιν ἐκτὸς μόνον τοῦ Ἀρμενοποῦλου. Ἀξιωματικόν εἶναι ὅτι εἰς τοὺς κανόνας τῶν Ἀγ. Πατέρων προστίθενται ἐκεῖνοι τοῦ Νικολάου Πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τουτέστιν αἱ ἀπαντήσεις πρὸς τοὺς Μοναχοὺς (1), καὶ οἱ κανόνες τοῦ Πατριάρχου Νικηφόρου (2), καὶ ὅτι ὁ Ἀρμενόπουλος ἀναφέρει τεμάχια τῶν μεταξὺ τῶν κανόνων.

§ 8.

**Περὶ τοῦ πηδαλίου τῆς νεωτέρας Ἀνατολικῆς
Ἐκκλησίας, ἐκδοθέντος κατὰ διαταγὴν τοῦ
Πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως.**

Αὐτὰς τὰς μέχρι τοῦδε ἀπαριθμηθείσας πηγὰς μετεχειρίσθη ἔως

(1) Εὐρίσκονται εἰς τὸν πίνακα τῶν νεωτέρων βιβλίων, τὰ ὁποῖα περιέχουν κανονικὰς συλλογὰς, ὑπὸ τὴν κατηγορίαν: ἐρωτήσεις τινῶν μοναχῶν καὶ ἀπαντήσεις τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Νικολάου μὲ ἑρμηνείαν τοῦ Θεοδώρου Βαλσαμῶνος. Bandini I. p. 9. n. 87. Lambec. IV. n. 184. p. 434. VI. n. 15. p. 114. VIII. n. 51. p. 199. Ἐτυπώθησαν εἰς τὰ σχόλια τοῦ Βαλσαμῶνα. Παρίσι: 1820 p. 227 232, καὶ εἰς τὸ Συνδικὸν τοῦ Βεβεργίου εἰς τὸ παράρτημα T. II. p. 1. Ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν Βαλσαμῶνα εἰς τὸν 29 καν. τῆς ἐν Χαλκιδ. Bevereg. Synod. I. p. 148. Διαφέρουν αἱ ἐρωτήσεις Ἰωάννου μοναχοῦ τοῦ Ἐσχυραστοῦ πρὸς τὸν Πατριάρχην Νικόλαον καὶ αἱ ἀπαντήσεις τούτου. Lambec. VI. n. 17. p. 124. VIII. n. 45. p. 940. edit. Kollar.

(2) Περὶ τούτου ὁμίλησα, ὅταν ἔγινε λόγος περὶ Ματθαίου τοῦ Βλαστάρεως.

σήμερον ἡ Ἀνατολικὴ ἐκκλησία εἰς τὰς ἐπαρχίας, ὅπου ὁμιλεῖται ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα, καὶ εὕρισκομένους ὑπὸ τὴν ἱεραρχίαν* τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπειδὴ ὅμως ἀντίτυπα τοῦ κώδικος τῶν κανόνων πολλάκις ἐγένιναν σπάνια καὶ ψευδεπίγραφα, συνέταξε καὶ ἐστερέωσεν ὁ Πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τῆς Συνόδου τοῦ νέου κώδικα, ἐπιγραφόμενον Πηδάλιον καὶ τυπωθέντα ἐν Λειψίᾳ κατὰ τὸ 1800 δαπάνῃ τῶν συνδρομητῶν. Πρὶν πραγματευθῆναι περὶ τούτου τοῦ κώδικος, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀναφέρω τινὰ ἐκ τῆς ἐπιστολῆς, διὰ τῆς ὁποίας ἀπήντησεν ὁ Οἰκονόμος καὶ Χαρτοφύλαξ τοῦ νεωτάτου Πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν Α. Β. Ῥοζενκάμπφ ἀναφορικῶς πρὸς τινὰς ἐρωτήσεις. Οὗτος ὁ ἀρωγὸς τῆς μελέτης μου μοὶ διεκρίνωσε τὴν ἐπιστολὴν ἑλληνιστὶ γεγραμμένην, τῆς ὁποίας δίδω ἐδῶ τὸ ἀκόλουθον τεμάχιον. «Κατὰ δευτέρον λόγον μ' ἐρωτᾷς, ἴαν τὸ Πηδάλιον ἐκδοθῇ κατὰ πρῶτον τῷ 1800 διὰ τοῦ τύπου, ἔφερον ἀνέκαθεν τοῦτο τὸ ὄνομα ἢ ἄλλο, καὶ ἂν ὑπῆρχεν ἀνέκαθεν χειρόγραφον τούτου, ἂν εἶναι ἐν χρήσει καὶ τίνα νομοκάνονα μεταχειρίζεται τὸ Πατριαρχεῖον τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου. Ἀναφορικῶς εἰς τὸ Πηδάλιον, διδάσκει αὐτὸς ὁ πρόλογός τοῦ ἐκ τίνων πηγῶν συνέταξαν αὐτὸ οἱ ἐκδότες, οὔτε ἦτο ἀνέκαθεν χειρόγραφον. Αὐτοὶ πρῶτοι τὸ ὠνόμασαν Πηδάλιον, καθὼς φαίνεται κατὰ τὴν ἐξήγησιν τῆς εἰκόνης, παριστανούσης τὴν ἐκκλησίαν ὑπὸ τὴν μορφήν νηὸς εἰς τὸ μέτωπον τοῦ βιβλίου (1). Τὸ Πατριαρχεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως παραδέχεται τοῦτο τὸ βιβλίον καὶ τὸ συναριθμεῖ μετὰ τῶν ἀρχαίων Νομοκανόνων, ἐξ ὧν συνετέθη καὶ τῶν ὑποίων. Ἐκάμε χρῆσιν ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία καὶ πρὸ τοῦ Πηδαλίου καὶ τώρα. Εἶναι δὲ ὁ Νομοκάνων τοῦ Φωτίου μετὰ τὰς ἐρμηνείας τοῦ Βαλσαμῶνος καὶ ἐκεῖνος Ματθαίου τοῦ Βλαστάρειος, τοὺς ὁποίους γενικῶς ὀνομαζόμεν Νομοκάνοντας καὶ μεταφορικῶς Πηδάλιον. Ἐχομεν ἐν χρήσει καὶ τοὺς Πανδέκτας μετὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Ζωναρά (2). Πρὸς τὴν τρίτην ἐρώτησιν. Τὸ πρόχειρον τῶν νόμων τοῦ Αὐτο-

(1) Ἡ σύγκρισις τῆς Ἐκκλησίας μετὰ τὸ πλοῖον τοῦ Πέτρου εἶναι ἀρχαία καὶ ἤδη εὕρεται εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Κλήμεντος πρὸς τὸν Ἰακώβ καὶ εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν Ἀποστόλων. Lambec. VIII. n. 46. p. 952. Ἀλλὰ ἡ λέξις Πηδάλιον ἐπὶ κεφαλῇ τῶν κανονικῶν συλλογῶν δὲν μοὶ φαίνεται ἀρχαιότερα.

(2) Ἀναμφιβόλως ἐννοεῖ ἐδῶ τοὺς Πανδέκτας τῶν κανόνων, τοὺς ὁποίους ἐξέδωκεν ὁ Βεβερέγιος, ἥτοι τὸ Συνοδικόν.

»κράτορος Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος εὐρίσκεται χειρόγραφον εἰς δια-
 »φόρους βιβλιοθήκας (1). Εὐρίσκεται καὶ εἰς τὴν πλουσιωτάτην βι-
 »βλιοθήκην τοῦ Μοναστηρίου τοῦ Ἀγ. Ἀναστασίου πλησίον εἰς τὴν
 »Θεσσαλονίκην. Ἡ ἐκλογὴ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ ἐτυπώθη ἀπὸ τὸν
 »Λεονκλάδιον εἰς τὴν συλλογὴν του, ἥτις εὐρίσκεται εἰς πολλὰ
 »μέρη τῆς Ἑλλάδος. Δὲν ἐνθυμοῦμαι δὲ ἂν εἶδον χειρόγραφον ἢ ἰδιαι-
 »τέρως τυπωμένην τὴν συλλογὴν τῶν 87 νεαρῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ
 »ἀπὸ Ἰωάννην τὸν Σχολαστικὸν συνταχθεῖσαν. Τὸ βιβλίον τῶν δι-
 »καστηρίων τοῦ Μεγ. Κωνσταντίνου τὸ θεωροῦμεν ὡς νόθον καὶ ψευ-
 »δεπίγραφον καὶ οὔτε ποτὲ τὸ ἀναφερομεν.» Αὕτῃ ἡ ἐπιστολὴ μᾶ-
 »λὸν διδάσκει, πόσας πηγὰς μεταχειρίζεται ἡ νεωτέρα Ἀνατολικὴ ἐκ-
 »κλησία, καὶ ὅτι δὲν ἀγνοεῖ ὅσα τυπώνονται εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐ-
 »ρώπην.

Αὐτὸ τὸ *Πηδάλιον* περιέγραψεν ἀκριβῶς ὁ *Κοπιτάρ* εἰς τὰ χρο-
 νικά τῆς Βιέννης Τόμ. XXIII. σελ. 220—221. Τόμ. XXV. σελ.
 152—157, τοῦ ὁποίου ἠκολούθησα τὰ ἔχον. Ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου
 εἶναι: «*Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηὸς τῆς τῶν ὁρθοδόξων ἐκκλησίας,*
 »*ἣτοι ἅπαντες οἱ ἱεροὶ καὶ θεῖοι κανόνες, τῶν τε ἁγίων Ἀποστό-*
 »*λων, τῶν ἁγίων οἰκουμενικῶν συνόδων, τῶν τοπικῶν καὶ τῶν*
 »*κατὰ μέρος θείων Πατέρων—ἐν Λειψίᾳ τῆς Σαξονίας, ἐν τῇ*
 »*Τυπογραφίᾳ τοῦ Βραϊτκόπφ καὶ Αἵρτελ. αῶ' (1800)*» εἰς φύλ.
 Δὲν ἐπαναλαμβάνω ὁλόκληρον τὸν τίτλον, διότι εἶναι πολὺ διεξο-
 δικός. Εἰς τὰ παραλειφθέντα λέγεται ὅτι ὀδόνται οἱ κανόνες εἰς
 τὴν Ἑλληνικὴν (τὴν ἀρχαίαν), προστιθεμένης ἐρμηνείας εἰς τὴν
 καθωμιλημένην, συγγραφείσης παρὰ τοῦ Ἱερομονάχου Ἀγαπίου
 καὶ τοῦ Μοναχοῦ Νικοδήμου· ἡ ἐπιθεώρησις καὶ ἐπιδιόρθωσις τοῦ
 συγγράμματος χρεωστεῖται, κατὰ διαταγὴν τοῦ Πατριάρχου καὶ τῆς
 Συνόδου, εἰς τὸν ἱεροδιδάσκαλον καὶ ἱεροκλήρικα Δωρόθεον· εἰς τὴν
 τύπωσιν τοῦ βιβλίου παρέστη κατὰ διαταγὴν τοῦ Πατριάρχου καὶ
 τῆς Συνόδου ὁ Θεοδῶρητος. Ὁ Πρόλογος προταχθεὶς ἀπὸ τὸν Ἀ-

(1) Ὅσοι ἐπιθυμοῦν νὰ γνωρίσουν τὴν φιλολογίαν τοῦ προχείρου, ἃς ἀναγνώσουν τὰς
 διεξοδικὰς ἐρεῦνας, τὰς ὁποίας εἶχε τὴν ἀξιοθαύμαστον ὑπομονὴν νὰ κάμῃ περὶ τούτου ὁ
 Κύριος Ζαχαρίας. Zachariae, Ὁ Πρόχειρος Νόμος. Heidelberg 1837. Σημ. τοῦ
 Μεταφ.

γάπιον καὶ τὸν Νικόδημον ἐγράφη κατὰ τὴν 4 Δεκ. 1793 καὶ ἐκ-
 θέτει τὴν γενικὴν τάξιν τοῦ πονήματος. Τὸ κείμενον τῶν κανόνων
 βεβαιοῦται ὡς ἀκριβὲς καὶ ὡς ἐξαχθὲν ἀπὸ τοὺς ἱεροὺς Πανδέκτας⁽¹⁾,
 αἱ ἐρμηνεῖαι ἀπὸ τὰ αὐθεντικά σχόλια τοῦ Ζωναρά, τοῦ Βαλ-
 σαμῶνος, πολλάκις τοῦ Ἀριστένου καὶ συχνότερον Ἀνωνύμου⁽²⁾.
 Ἡ ἐρμηνεῖα μνημονεύει τοὺς κανόνας, οἵτινες ἀγκαλὰ δὲν ἐπεκυρώ-
 θησαν ἀπὸ Σύνοδον, μόλον τοῦτο ἔχουν ἰσχὺν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, κα-
 θὼς τοῦ Νικηφόρου, τοῦ Νικολάου, τοῦ Ἰωάννου Κιτρίου, τοῦ Νι-
 κήτα, τοῦ Πέτρου Διακόρου καὶ Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ⁽³⁾. Ἐκ
 τῶν πολιτικῶν νόμων δηλ. τῶν Πανδέκτων, τοῦ Κώδικος, τῶν Εἰς-
 ηγήσεων καὶ τῶν Νεαρῶν, μόνον ὅσα συμφωνοῦν μὲ τοὺς κανό-
 νους λέγεται ὅτι περιέχονται εἰς τὴν ἐρμηνείαν, τὰ ἐναντία ὅτι
 παραλείπονται⁽⁴⁾. Ἐντὺς τοῦ βιβλίου περιέχονται ὅλοι οἱ κανόνες
 τῶν Συνόδων καὶ τῶν Ἀγ. Πατέρων, οἵτινες ἐγένιναν δεκτοὶ ἀπὸ τὴν
 ἐποχὴν τοῦ Φωτίου καὶ τοῦ Ζωναρά, κατὰ τὴν τάξιν τοῦ τελευ-
 ταίου⁽⁵⁾. Εἰς τὸ τέλος τῶν κανονικῶν ἐπιστολῶν προστίθενται
 XXXV. κανόνες Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ⁽⁶⁾, XXXVII. τοῦ Νικη-
 φόρου⁽⁷⁾ καὶ XI. ἀπαντήσεις ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πατριάρχου Νι-
 κολάου⁽⁸⁾. Αὐτὰ τὰ τρία νέα κεφάλαια δὲν σχηματίζουν μέρος τοῦ
 σώματος τῶν κανόνων κατὰ τὸ ἀνωτέρω προσείμιον.

(1) Δηλ. ἐκ τοῦ Συνοδικοῦ τοῦ Βεβεργίου.

(2) Τὰ σχόλια τοῦ Ἀριστένου, καθὼς λέγονται, εἶναι ἐπιτομή του, ὃ δὲ Ἀνώνυμος
 εἶναι εἰς τὰ σχόλια τοῦ Ἀριστένου. Τὸ λάθος ἐπῆλθεν ἀπὸ τοῦ Βεβεργίου τὸ Συ-
 νοδικόν, ὅπου εἰς τὴν ἐπιτομὴν προτάσσεται τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστένου, τὰ δὲ σχόλια δὲν
 φέρουν ὄνομα.

(3) Ὁ Νικηφόρος, ὁ Ἰωάννης Κίτριος, ὁ Νικήτας, ὁ Ἰωάννης ὁ Νηστευτὴς εὐρίσκονται
 συνηθῶς εἰς τὰ βιβλία μετὰ τὸ Σύσταγμα τοῦ Βλαστάρως.

(4) Μοι φαίνεται δύσκολον τὸ μέρος τοῦτα, διότι ὁ Βαλαμῶν ἀναφέρει μόνον τὰ Βα-
 σιλικὰ καὶ σπανίως παρέθεσε τοὺς ἀριθμοὺς τῶν Νεαρῶν. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ πιστεύωμεν
 ὅτι μὲ αὐτὴν τὴν ἀπαρίθμησην τῶν βιβλίων τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐννοοῦνται τὰ Βασιλικὰ.

(5) Ὅλιστα τινὰ ἔχουν ἄλλην τάξιν παρὰ ἐκείνην τῶν χειρογράφων τοῦ Ζωναρά καὶ
 τοῦ Συνοδικοῦ τοῦ Βεβεργίου.

(6) Φαίνεται ὅτι εἶναι ὁ Νομοκάνων, τοῦ ὁποίου ἐπιτομὴν ἔκαμεν ὁ Βλάσταρις, περὶ
 οὗ ἀνωτέρω εἰς τὸν Βλάσταριν.

(7) Εὐρίσκονται εἰς τὰ χειρόγραφα παρὰ πόδας τοῦ Βλαστάρως.

(8) Περὶ τούτου ὠμίλησα ἀνωτέρω εἰς τὸν Ἀρμενόπουλον.

§ 9.

Περὶ τοῦ Βαλαχικοῦ καὶ Σερβικοῦ
κώδικος τῶν κανόνων.

Ἡ βαλαχικὴ Ἐκκλησία ἔχει ἤδη ἀπὸ τὸ ἔτος 1652 κώδικα κανόνων, γεγραμμένον εἰς τὴν ἐγχώριον γλῶσσαν, καὶ προκύψαντα ἀπὸ Ἑλλ. πηγᾶς. Ἀκριβῶς περιεγράφη ἀπὸ τὸν Κοπιτάρ εἰς τὰ χρονικά τῆς Βιέννης XXV. σελ. 158—167, τοῦ ὁποῦ ἠκολούθησα τὴν ἐκθεσιν. Ἡ ἐπιγραφὴ κατὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ Κοπιτάρ εἶναι: «Νομοκάνων (Endreptarea legi) σὺν θεῷ, περιέχων ἀρχιερατικὰς καὶ αὐτοκρατορικὰς παντὸς εἶδους τόσον ἐκκλησιαστικὰς καὶ κοσμικὰς. Κανόνες (Prævila) τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων, καὶ τῶν οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν Συνόδων, τῶν Ἀγ. Πατέρων, Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, Τιμοθέου, Νίκωνος, Νικολάου καὶ Θεολογίας τῶν Ἀγ. Πατέρων. Συνταχθέν κατὰ διαταγὴν τοῦ Αὐτοκρ. Ἰωάννου τοῦ Κομνηνοῦ ἀπὸ τὸν Ἀλέξιον Ἀριστερόν, Διάκονον καὶ Νομοφύλακα. Μεταφρασθέν ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸν εἰς τὴν Ρουμανικὴν γλῶσσαν ἐπιμελεῖα καὶ δαπάνη Στεφάνου, Μητροπολίτου Τηργουβιστου, ἐν Τηργουβιστῷ (Tergowischte) ἐν ἔτει α. κ. κ. 7160, α. X. 1652, φύλ.» Ὑπάρχει καὶ Λατινικὴ μετάφρασις ἀπὸ τὸν Πέτρον Δόδραρ, σιτοφύλακα, τοῦ ἔτους 1722, ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν: Regula legis divinæ voluntati accommodata, continens jura canonica et imperatoria pro causis status tam ecclesiastici quam secularis etc. Ἐν ἀρχῇ τοῦ βιβλίου τίθεται ἐπιστολὴ Δαυὶδ Ἀδριανοῦ Μοναχοῦ, ὅστις μετέφρασεν εἰς τὸ Βλαχικὸν τὸ πόνημα, πρὸς τὸν Μητροπολίτην Στέφανον. Ἀκολουθεῖ ὁ πρόλογος τοῦ Μητροπολίτου Στεφάνου, ὅστις ἐπαναλαμβάνει κατὰ μέγα μέρος λέξιν πρὸς λέξιν τὴν προθεωρίαν Ματθαίου τοῦ Βλαστάρεως. Εἰς τὸ τέλος ἀναφέρει ὁ Στέφανος ὅτι ἔπεμψε πρὸς τὸν Πατριάρχην τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπεσταλμένον διὰ νὰ λάβῃ αὐθεντικὸν ἀντίτυπον τῶν ἱερῶν κανόνων, καὶ ὅτι ἐπὶ τέλους εὗρεν εἰς τὸν Γεώργιον Καρίδι δὲ τὰ Τρίκας κώδικα διηρημένον εἰς δύο τόμους. Αὐτὸν τὸν κώδικα ἐκδίδει λοιπὸν τῶρα, καὶ συναινούντος τοῦ Παΐσιου, Πατριάρχου τῶν Ἱεροσολύμων. Φαίνεται ἐκ τούτου, ὅτι ἕως τότε εἰς τὴν

Βαλαχίαν δὲν ὑπῆρχε κώδιξ κανόνων καὶ ὅτι ὁ μόνος, ὅστις εὐτυχῶς πῶς εὐρέθη, ἀμέσως εἰσήχθη.

Τὸ πρῶτον μέρος συνίσταται ἀπὸ 417 κεφάλαια περὶ ἐκκλησιαστικῶν καὶ κοσμικῶν, καθὼς λέγει ἡ ἐπιγραφή. Ὁ προταχθεὶς πίναξ ἀναφέρει ὅτι τὸ πολιτικὸν δίκαιον ἐξήχθη ἀπὸ τοὺς νόμους τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Τὸ πρῶτον κεφάλαιον πραγματεύεται περὶ τοῦ δικαστοῦ καὶ κατὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ *Κοπιτάρ* ἄρχεται μὲ τὰς λέξεις: « Ἀρμόζει ὁ δικαστής, τουτέστιν ὁ ἀνώτερος παίμην, νὰ μιμῆται τὸν δικαστὴν καὶ ἀνώτατον ἀρχιερέα, τὸν Κύριόν μας Ἰησ. Χριστόν. » Ἄς εἶναι εὐσπλαγχνός, ἅς μὴ ἐκδικῆται τὰς ὕβρεις κτλ. ⁽¹⁾. » Μὲ αὐτὴν τὴν εἰσαγωγὴν συμφωνεῖ καὶ ὁ Βενετικὸς κώδιξ DLXXXI. εἰς τὸν κατάλογον τοῦ Ζανέττη, σελ. 305: « Σύνταγμα νόμων καὶ κανόνων συνταχθὲν ἐκ τῶν συνόδων, τῶν πατέρων καὶ ἄλλων συγγραφέων, διηρημένον κατὰ τινὰ κεφάλαια, καὶ εἰς γραικοδοῦραρον διὰ λεκτον γεγραμμένον. Ἀρχεται: περὶ κριτοῦ, κεφ. α'. Πρέπει τὸν κριτὴν, τουτέστι τὸν ἀρχιερέα, νὰ μιμῆται τὸν δίκαιον κριτὴν κτλ. ⁽²⁾. » Ὁ Κύριος Ῥέστελλ ἐξήτασεν ἀκριβέστερον τοῦτον τὸν κώδικα εἰς τὴν Βενετίαν καὶ κατὰ τὰς πρὸς ἐμὲ ἐπιστολάς του εὗρεν, ὅτι καὶ κατ' ἄλλα κεφάλαια συμφωνεῖ μὲ τὸ πρῶτον μέρος τοῦ κώδικος τῶν κανόνων τῆς Βαλαχίας, ὥστε εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι ἐκ τοιοῦτου κώδικος πηγάζει.

Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ Βαλαχικοῦ κώδικος τῶν κανόνων ἐπιγράφεται *Νομοκάνων* καὶ περιέχει τοὺς κανόνας τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν Συνόδων καὶ τοῦ Βασιλείου ἐκ τῆς ἐπιτομῆς μὲ τὰς σημειώσεις τοῦ Ἀριστένου. Ὁ τίτλος τοῦ ὅλου, καθὼς ἀνωτέρω εἵπομεν, φαίνεται νὰ σημαίνῃ ὅτι εἰς τὴν παρούσαν ἐπιτομὴν ὑπεβλήθησαν καὶ ἄλλα τοῦ *Τιμοθέου*, τοῦ *Νικωνος* καὶ τοῦ *Νικολάου*, περὶ τῶν ὁποίων ὁμῶς δὲν θέλω νὰ προσθέσω εἰκασίας. Εἰς τὸ δεύτερον μέρος ἀκολουθοῦν, καθὼς ὁ Τίτλος μὲ τὰς λέξεις, « Θεολογία τῶν Ἀγίων Πατέρων » προσημειοῖ, Ἑρωτήσεις καὶ ἀπαντήσεις τοῦ Ἀγίου Ἀναστασίου, Πατριάρχου Ἀρτιχίας κατὰ τὴν ἐνταῦθα ἐπιγρα-

(1) Ἐὰν ἀναφέρεται εἰς τὸ περιθώριον ὁ Βλάσταρις, εἰς τοῦ ὅπου τοῦ συνταγμῆς γράμμα Δ'. 10' (τῆς ἐκδόσεως τοῦ Βεβεργίου σελ. 33) εὐρίσκεται παρόμοιον χωρίον.

(2) Ἰδε Annales Vindob. T. XXIII. p. 290.

φὴν. Συνίσταται ἀπὸ LIV. κεφάλαια καὶ φαίνεται ὅτι εἶναι αἱ ἀπαντήσεις αἱ κανονικαὶ Ἀναστασίου τοῦ Σιραΐτου, Πατριάρχου τῆς Ἀντιοχείας, τὰς ὁποίας ἐξέδωκεν ὁ Γερτιάρης Ἑρβέτος καὶ Ἰάκ. Γρετσέρους. Εὐρίσκονται Ἑλληνιστὶ εἰς τοῦ Γρετσέρους τὰ συγγ. T. XIV. σελ. 161 ἐκδ. Ratisb. 1740, καὶ Λατινιστὶ εἰς τὴν βιβλιοθ. τῶν Πατέρων, Λουγδ. 1677. Τόμ. IX. σελ. 956 κ. ἐπ. Ἐλήφθησαν αὐταὶ αἱ ἀπαντήσεις ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων, ὅθεν ὁ Φαβρίκιος εἰς τὴν B. Gr. IX. p. 325 προσέθεσε τὸν πίνακα τῶν μνημονευμένων συγγραφέων. Εἰς τὴν ἐκδοσιν τοῦ Γρετσέρους ἀναφέρονται 154 κεφάλαια, διαφωνοῦν ὅμως τὰ χειρόγραφα ⁽¹⁾. Ἐκ τῶν τριῶν τῶν εὐρισκομένων εἰς τὸν Bandini I. p. 524, 525, 540, τὸ ἐν περιέχει 86, τὸ ἄλλο 82 καὶ τὸ τρίτον 157 ἀπαντήσεις· ἡ ἐκδοσις τοῦ Ἑρβέτου συνίσταται ἀπὸ 93 κεφάλαια. Ὅσα ἐμνημόνευσεν ὁ Κοπιτάρ ἐκ τοῦ Βλαχικοῦ κώδικος δὲν ἤδυνήθη νὰ τὰ εὕρω εἰς τὴν ἐκδοσιν τοῦ Γρετσέρους.

Ὑπάρχει καὶ Σερβικὸς κώδιξ κανόνων, τοῦ ὁποίου σπανίως εὐρίσκονται χειρόγραφα. Ὁ Κοπιτάρ διδὲι σύντομον ἔκθεσιν εἰς τὰ Χρυσικά τῆς Βιέννης XXXIII. σελ. 290. Ἐκτὸς τῶν κανονικῶν περιέχει πολιτικούς νόμους τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων καὶ τοὺς νόμους τοῦ Βασιλέως Δουσχάν ἐκδοθέντας κατὰ τὴν 21 Μαΐου 6857 (1349). Τοιοῦτοτρόπως καὶ εἰς τὰ χειρόγραφα τοῦ Ῥωσικοῦ κώδικος τῶν κανόνων μετὰ τοὺς πολιτικούς νόμους τῶν Βυζαντινῶν διατηροῦνται οἱ ἀρχαῖοι νόμοι τῆς Ῥωσσίας (Pravda Ruskaja). Εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι καὶ ὁ Σερβικὸς κώδιξ προέρχεται ἀπὸ Ἑλληνικὰ ἀντίτυπα. Οἱ νόμοι τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρ. αὐτόθι περιεχόμενοι, εἶναι ἴσως τὸ πρόχειρον τοῦ Βασιλείου καὶ ἐκλογὴ τοῦ Λέοντος, εὐρισκόμενα καὶ εἰς τὸν Ῥουθενικὸν κώδικα.

§ 10.

Περὶ τῶν κανονικῶν συλλογῶν μεταφρασθεῖσων παλαιόθεν εἰς τὴν Σλαβωνικὴν διάλεκτον.

Μένει νὰ ὑμνήσω περὶ τοῦ κώδικος τῶν κανόνων τῆς Ῥωσσικῆς

(1) Bibl. Coislin. p. 188 μνημονεύει δύο κώδικας.

Ἐκκλησίας καὶ τῆς καταγωγῆς του, κατὰ τὰς πληροφορίες, τὰς ὑποίας ὁ Εὐγένιος καὶ ὁ Α. Β. Ροζενκάμπερ μοι ἔδωκαν. Κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα, Πατριαρχοῦντος τοῦ Φωτίου, προσῆλθον οἱ Βούλγαροι εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, ἥτις ταυτοχρόνως διὰ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Φωτίου καὶ τοῦ Ἰγνατίου διεδόθη εἰς τὸ Ῥωσικὸν Βασίλειον τοῦ Κιόφ (1), διοικούμενον ἀπὸ τὸν Ὁσκόλδ καὶ Δίρ, ἐκ τῆς φυλῆς Βαραίγ καὶ Ρουρικούς Κόμητας, ὅχι ὅμως ὁμοεθνεῖς. Σφύζεται ἐπιστολὴ τοῦ Φωτίου πρὸς τὸν Μιχαήλ, ἄρχοντα τῆς Βουλγαρίας (2), ἥτις συνιστᾷ τὴν τήρησιν τῶν ἐπτὰ οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ προσθέτει πολλὰ περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ καλοῦ ἄρχοντος. Εἶναι ἀναμφίβολον κατὰ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, ὅτι ὁ Φώτιος κατέθεσε μεγάλην σπουδὴν νὰ μεταδώσῃ εἰς τοὺς Βουλγάρους τὸν κώδικα τῶν κανόνων καὶ ὅτι κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἐγενεῖν ἡ Σλαβωνικὴ μετάφρασις, καθ' ὅτι γνωρίζομεν ὅτι ὁ Κύριλλος καὶ ὁ Μεθόδιος εὗρηκαν τὰ Σλαβωνικὰ γράμματα καὶ ἔτρεψαν διάφορα ἱερά βιβλία καὶ τῆς λειτουργίας πρὸς χρῆσιν τῆς Μοραβικῆς Ἐκκλησίας (3). Εἰς αὐτὴν τὴν ἀρχαιοτάτην ἐποχὴν καὶ ἐπὶ τῆς βασιλείας τῶν Βουλγάρων ἔχει ν' ἀναχθῇ, κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ Ροζενκάμπερ, ἡ Σλαβωνικὴ μετάφρασις τῆς συλλογῆς τῶν κανόνων Ἰωάννου τοῦ Σχολαστικοῦ, εὐρισκομένης εἰς τὸν Μεμβράνινον Κώδικα τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Κόμητος Ρομανζόφ. Δὲν δύναται νὰ εἶναι νεωτέρας ἐποχῆς οὔτε ἀνήκει εἰς τὸ Βασίλειον τῶν Ῥώσων, διότι τὸ κράτος τοῦ Φωτίου, ταραχθὲν διὰ τῆς δευτέρας καθαιρέσεως ἀπὸ τὸν

(1) Αἱ ἱστορικαὶ μαρτυρίαι τούτου συνετάχθησαν ἀπὸ τὸν Schloetzer Nestor II. p. 225, 226, 242--262, ὅστις ὅμως ἀρνεῖται ὅτι ἀνήκουν εἰς τοὺς Ῥώσους τοῦ Κιόφ. Ἠκολούθησα τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν τῶν Ῥωσικῶν χρονικῶν καὶ τοῦ Καραμσίν τὴν ἱστορίαν τῶν Ῥώσων I. κεφ. 4.

(2) Ἐξεδόθη μεταξὺ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Φωτίου εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Montacutii Lond. 1651, fol. καὶ Basnago Thes. monum. eccl'es. Antwerp. 1725, Tom. II. p. 2. p. 382. Ἡ εἰδησις τῶν συνόδων εὕρεται εἰς τὴν Bibl. Voellii. T. II. p. 1141. Ὁ Ροζενκάμπερ εἶδε δύο μεταφράσεις Σλαβωνικὰς τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, τῶν ὁποίων ἡ ἀρχαιότερα ἐξεδόθη εἰς συλλογὴν τινὰ τῆς Μόσχας τοῦ 1639 καὶ περιέχει πλήρη τὴν ἐπιστολὴν.

(3) Schloetzer Nestor I. p. 47. II. p. 325. Karasim Iστ. τῶν Ῥώσων. I. κεφ. 3. Jos. Dobrowsky Cyrill und Method, der Slawen Apost. Prag. 1823. 8. Eweis das aelteste Recht der Russen. Dorpat. 1826, p. 200.

Πατριαρχικὸν Θρόνον κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα ἐκ νέου ἀνέλαμψεν, ὥστε εἰς τὰ χρονικά τῆς Ῥωσσίας τὸ ὄνομά του σχεδὸν πάντοτε καθυμνεῖται κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Βλαδιμήρου, ὡς νὰ ὑπῆρχε τότε ζῶν, ὁ ἀπόστολος τῶν Ῥώσων. Ὅτι ὅμως ὁ Νομοκάνων τοῦ Φωτίου διεδόθη εἰς τοὺς Βουλγάρους, ζῶντος αὐτοῦ, δὲν δύναται εὐκόλως νὰ πιστευθῇ, καθ' ὅσον κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν οἱ Βούλγαροι ἐνηγκαλίσθησαν τὴν Χριστιανικὴν πίστιν, δὲν ἦτον ἴσως συντεταγμένος καὶ ὁ Φώτιος ἤδη κατὰ τὸ ἔτος 867 κατέβη ἀπὸ τὸν Πατριαρχικὸν Θρόνον.

Ἄς ἀναφέρω τινὰ καὶ ἐκ τῆς ἀκριβοῦς πληροφορίας, τὴν ὑποίαν μοὶ ἔδωκε περὶ τοῦ κώδικος ὁ Ροζενκάμπφ. Συνίσταται ἀπὸ 139 φύλλα καὶ φαίνεται ὅτι ἀνήκει εἰς τὸν 13ον καὶ 14ον αἰῶνα. Περιέχονται αὐτῷ I. φύλ. 1—6· τὸ Σύμβολον τῆς ἐν Νικαίᾳ καὶ Κωνσταντινουπόλει μὲ τὴν διήγησιν περὶ τῶν ἐπτὰ συνόδων. Ἀκολουθοῦν δύο ἄλλαι εἰσῆσεις περὶ συνόδων, ἐκ τῶν ὑποίων ἡ μία σχεδὸν κατὰ γράμμα συμφωνεῖ μὲ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Φωτίου πρὸς τὸν Μιχαήλ, II. φύλ. 7—12. Περιλήψεις 50 τίτλων Ἰωάννου τοῦ Σχολαστικοῦ. Συμφωνοῦν μὲ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἰουστέλλου εἰς τὴν Βιβλιοθ. τοῦ καν. δικαίου, λείπει ὅμως τὸ προοίμιον. III. φύλ. 12—42. Συλλογὴ τῶν κανόνων τοῦ Ἰωάννου, καθὼς εἰς τὴν Βιβλιοθ. ὥστε καὶ ἔδω τὸ ἔργον τελευτᾷ μὲ τὸν 85ον κανόνα τῶν Ἀποστόλων, τὸν μνημονεύοντα τὰς Ἀποστολικὰς διαταγὰς. Αἱ περιλήψεις τῶν τίτλων δὲν εἶναι πάντοτε πλήρεις καὶ συχνὰ παραλείπονται κανόνες, τῶν ὑπαρχόντων ὅμως τὸ κείμενον εἶναι ὁλόκληρον. IV. φύλ. 42—48. Τερᾶχια τῶν Ἀποστολικῶν διαταγῶν σχεδὸν τὰ αὐτὰ, τὰ ὅποια εὐρίσκονται εἰς τὸν κώδικα τῶν κανόνων τῆς Ῥωσσικῆς Ἐκκλησίας τὸν τυπωθέντα κεφ. 2—4. V. φύλ. 48—53. Νόμος δικαστικὸς περὶ τῶν λαϊκῶν, ὁ αὐτὸς καθὼς εἰς τὸν ἐκδοθέντα κώδικα κεφ. 46 (1). Λεῖπει ἐκ τούτου τοῦ κώδικος τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντίνου εἰς τὸν τίτλον τοῦ βιβλίου καὶ ἡ εἰσαγωγὴ, ἥτις ἀναφέρει τὸ ὄνομά του, ἄρχεται ἀμέσως μὲ τὸ πρῶτον κεφάλαιον. VI. φύλ. 53—55, 55—63, ἀκολουθοῦν οἱ XXIII. καὶ XXIX. κανόνες

(1) Annales Vindob. XXIII. p. 256, n. 68, θέλει γίνεαι λόγος καὶ περὶ τούτου κατωτέρω.

τοῦ Βασιλείου. Ὅσα εἰδῶ ἀπηρίθμησα, κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ Ῥοζεν-
κάμπφ, φαίνεται ὅτι ἐσχημάτιζον τὴν ἀρχαίαν συλλογὴν, εἰς τὴν
ὁποίαν προσῆλθον πολλαὶ προσθήκαι. Ἀκολουθοῦν εἰς τὰ φύλ. 63
—139 διάφορα ἀποσπάσματα, ἀφορῶντα τὰ ἐκκλ. καθήκοντα καὶ
τὸ κανονικὸν δίκαιον, τῶν ὁποίων ὁμῶς τίποτε δὲν ἀνήκει εἰς τὴν
Ῥωσ. Αὐτοκρατορίαν Παραλείπω τὰ καθ' ἕκαστα, διότι δὲν ἀνή-
κουν εἰς τὸ θέμα μας, καὶ ἀνάγονται εἰς τὴν ἀκριβῆ εἰδησιν τῶν
χειρογράφων, τὰ ὁποῖα μετεχειρίσθη εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν ἢ
Βουλγαρικὴ καὶ Ῥωσικὴ Ἐκκλησία. Τοῦτο μόνον ἄς μοι συγχο-
ρηθῇ νὰ σημειώσω ἀπὸ τὰ κοινοποιηθέντα εἰς ἐμὲ τεμάχια, ὅτι
ὅλα αὐτὰ τὰ κεφάλαια εὐρίσκονται εἰς τὰ νεώτερα βιβλία καὶ πολ-
λὰ μετέβησαν εἰς τὴν ἐκδοσιν τοῦ κώδικος τῶν κανόνων.

Ἐταράχθησαν αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας εἰς τὸ
Βασίλειον τῶν Βαριαγῶν τοῦ Κιόφ κατὰ τὸ τέλος τοῦ 9ου αἰῶνος,
ὅταν ὁ Ὁλεγ, ἄρχων τοῦ Νοβογορόδ, ὑπέταξε τὸ Κιόφ. Ἡ Χριστι-
ανικὴ πίστις ἦνθησε πλέον χαρμωδῶς, ἀφοῦ ἡ Ὁλγα, χήρα τοῦ Ἰγόρ,
ἐβαπτίσθη κατὰ τὸ 955. Ἐπὶ τέλους ὁ Βλαδίμηρος υἱὸς τοῦ Σβια-
τοσλάου μετέστη μ' ὅλον τὸν λαὸν εἰς τὴν Χριστιανικὴν πίστιν κατὰ
τὸ 988 καὶ εἰδέχθη ἀπὸ τὴν Βυζαντινὴν Ἐκκλησίαν, ἣτις ἤδη πρό-
τερον κατέβαλε κόπους εἰς τοῦτο τὸ εὐσεβὲς ἔργον, τὸν Μητροπολί-
την Μιχαὴλ, κληρικοὺς καὶ ἱερά βιβλία. Τοιοῦτοτρόπως διψικεῖτο ἡ
νεωστὶ ἐγερθεῖσα Ἐκκλησία ἀπὸ τὸ ἱερὸν δίκαιον τῶν Ἑλλήνων καὶ
ἐνῶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ἀνεγνώριζεν ὡς πηγὴν τὰς διατάξεις αὐ-
τὰς τῶν Αὐτοκρατόρων καὶ γενικῶς μετεχειρίζετο τὸ Ἑλληνικὸν δι-
καίον, εὐκόλως ἐννοεῖται, πῶς αἱ Ἑλληνικαὶ συλλογαὶ τῶν κανό-
νων ὁμοῦ μὲ τοὺς νόμους τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων μετέβησαν
εἰς τὴν ἀρτιούστατον Ἐκκλησίαν. Πολὺ δοξάζεται εἰς τὰ Ῥωσικὰ
Χρονικά τῆς ἐποχῆς τοῦ Βλαδίμηρου τὸ ὄνομα τοῦ Φωτίου, ὅστις κα-
τέθεσε τὰ πρῶτα σπέρματα τῆς Χριστιανικῆς πίστεως εἰς τὴν Ῥωσ-
σίαν, καὶ τοῦ ὁποίου ἡ ἰσχὺς εἶχε τότε ἀποκτασταθῇ ἀπὸ τοὺς Ἑλ-
ληνας. Πολλάκις μνημονεύεται ὁ Φώτιος ὡς νὰ εἴη τότε ἀκόμη καὶ
ἀλλαχοῦ λέγονται οἱ ἐπίσκοποι ἢ διωρισμένοι ἀπὸ τὸν Φώτιον ἢ Φω-
τιανοί, τὸ ὅποιον δεικνύει ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία, καθὼς εἶχε
στηριχθῇ ἀπὸ τὸν Φώτιον, ἐκυβερνᾶτο εἰς τὴν Ῥωσίαν. Εἶναι ἀ-
ναμφισβήτητον ὅτι ὁ Νομοκάνων τοῦ Φωτίου κατ' αὐτὴν τὴν ἐπο-

χὴν μετεφέρθη εἰς τὴν Ῥωσσίαν καὶ ἐδέσποσεν. Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἠδύνατο νὰ εἶναι ἐν χρήσει, ἀφοῦ οἱ Μητροπολίται καὶ οἱ ἄλλοι Ἐπίσκοποι σχεδὸν πάντοτε ἐξελέγοντο μεταξύ τῶν Ἑλλήνων, ἴσως ὁμως ἤδη τότε ὑπῆρχε Σλαβωνικὴ μετάφρασις.

Μνεία τοῦ Νομοκάνονος γίνεται εἰς ὅσα ἀναφέρονται περὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς διατάξεως τοῦ Βλαδιμήρου (1). Εὐρίσκεται εἰς τὰ χρονικά ὅτι ὁ Βλαδιμήρος κατὰ τὸ ἔτος 992 ἀφιέρωσεν εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Κιόφ καὶ παρεχώρησεν εἰς τὴν τελευταίαν τὴν δεκάτην (2). Εἰς πολλὰ προστίθεται ὅτι τὸ αὐτὸ ἔγεινε δι' ὅλας τὰς Μητροπόλεις κατὰ τὴν διάταξιν τοῦ πρώτου Ἑλληνικοῦ Νομοκάνονος καὶ ὅτι ὁ Βλαδιμήρος διὰ γραπτοῦ νόμου διευθυνοθέντος πρὸς ὅλας τὰς ἁρχὰς τοῦ Κράτους, ἐπεκύρωσε τοῦτο, ἐνισχύσας μὲ τὴν ῥῆσιν: «ὅστις παρὰβιάσῃ τὴν διάταξιν, τὴν ὁποίαν ἐπέβαλον κατὰ τὸν Ἑλληνικὸν Νομοκάνονα, ὅς εἶναι ἀναθεματισμένος» (3). Αἱ παραδόσεις αὗται ἀνάγονται εἰς τὰς Ἐκκλησιαστικὰς διατάξεις, αἵτινες εὐρίσκονται εἰς τὰ ἀρχαιότερα Ἐκκλησιαστικά βιβλία τῶν κανόνων τῆς Ῥωσσίας ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Βλαδιμήρου καὶ Ἰαροσλάου καὶ συχνὰ μεταγενεστέρως ἐπεκυρώθησαν. Ἡ διάταξις τοῦ Βλαδιμήρου (4), τῆς ὁποίας ἀντίτυπα μᾶς σφίζονται, ὁμως παρεφθαρμένα δι' ἐμβλημάτων, μεταβολῶν καὶ παραλείψεων, ἐπικαλεῖται συχνὰ τὸν Νομοκάνονα καὶ ἀκολουθεῖ εἰς τὴν προσδιόρισιν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς δικαιοδοσίας τὸν Νομοκάνονα τοῦ Φωτίου. Παραλείπει ὁμως τινὰ, τὰ ὅποια κατὰ τὸν Φώτιον ἀνάγονται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἴσως διότι περὶ τούτων ὑπῆρχον ἤδη ἄλλοι νόμοι, τῶν ὁποίων πολλοὶ δύνανται ν' ἀποδειχθῶν εἰς τὴν Ruskaja Pravda (5).

(1) Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ροζενκάμπερ.

(2) Καραμσὶν Ἱστορία τῆς Ῥωσσίας. I, κεφ. 9.

(3) Τὸ ἀξιοπερίεργον ἐδῶ εἶναι ὅτι καὶ αὕτῃ ἡ κοσμικὴ ἀρχὴ κάμνει χρῆσιν τοῦ ἀναθέματος. Καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνεθεμάτιζεν, ἴδε L. 5 § 2. L. 6 § 2. C. de summa Trinit. Σημ. τοῦ Μεταφ.

(4) Eugenius de eccles. Soph. Kion, in. appendic. p. 238—240.

(5) Ὁ Καραμσὶν (Ἱστορ. τῆς Ῥωσ., I, κεφ. 10, II, n. 3, σελ. 53, σημ. 73, σελ. 39, V, κεφ. 2, σελ. 182, 188, τῆς Γερμ. μεταφρ.) θεωρεῖ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν διάταξιν τοῦ Βλαδιμήρου καὶ Ἰαροσλάου καὶ τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ Βασιλείου, υἱοῦ τοῦ Δημητρίου, ὡς νόθας καὶ μεταγενεστέρως ἐφευρεθείσας ἐνῶ δὲ ὁμοῦς ὅτι ὑπῆρξεν εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν τοιαύτη ἀντιποίησης τῆς Ἐκκλησιαστικῆς δικαιοδοσίας. Ὁ Ewers das

Εἰς τὰ χρονικά λέγεται ὅτι ὁ Ἰαροσλάος συνήθροισεν ἱερὰ βιβλία καὶ προσεπάθησε νὰ μεταφρασθῶσι καὶ γραφθῶσιν εἰς τὴν Σλαβωνικὴν διάλεκτον ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ (1). Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ Ἰαροσλάου κατὰ τὸ ἔτος 1051, ἐγερθείσης διενέξεως μεταξύ αὐτοῦ καὶ τοῦ Πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀνηγορεύθη ἀπὸ τοὺς Ἐπισκόπους τῆς Ῥωσσίας Μητροπολίτης τοῦ Κιόφ Ἰλαρίων τις, Ῥώσος τὸ γένος, συμφώνως μὲ τὸν πρῶτον κανόνα τῶν Ἀποστόλων, ἀγκαλὰ πρότερον ἐχειροτονοῦντο οἱ Μητροπολίται ἀπὸ τὸν Πατριάρχην τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Εἰς αὐτὰ τὰ ἔχνη, τὰ ὅποια δεικνύουν εἰς τὴν ἀρχαίαν Ῥωσικὴν Ἐκκλησίαν τὴν χρῆσιν τοῦ κανονικοῦ δικαίου, προστίθεται καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Μοναχοῦ Σιροβίου, ὅστις ἐ χρημάτισε μαθητὴς τοῦ Μαξίμου, Ἑλληνος Μοναχοῦ, ζήσαντος περὶ τὸ 1560. Εἰς τὸ ἐγχειρίδιό του κατὰ τῆς αἰρέσεως τοῦ Θεοδοσίου Κοσσόγ λέγει ὅτι εἶδε Σλαβωνικὸν Νομοκάνονα, γραφέντα εἰς τὸν καιρὸν τοῦ Ἰαροσλάου καὶ Ἰσιασλάου. Τὰ τεμάχια, τὰ ὅποια δίδει, παρέχουν πλῆρες τὸ κείμενον (2).

§ 11.

Περὶ τῶν μεταφράσεων τῶν κανόνων, εἰσαχθεισῶν εἰς τὴν Ῥωσικὴν Ἐκκλησίαν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Κυρίλλου.

Βεβαιωτέρας εἰδήσεις περὶ τῆς Ἱστορίας τοῦ Κώδικος τῶν κανόνων τῆς Ῥωσικῆς Ἐκκλησίας ἔχομεν κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα. *Κύριλλος* ὁ Γ', Μητροπολίτης τοῦ Κιόφ, ἐπιμελούμενος τὴν Ἐκκλησιαστικὴν τακτοποίησιν, συνεκρότησε τοπικὴν σύνοδον κατὰ τὸ 1274 εἰς τὸ Κλίασμα τῆς Βολοδιμρίας, τῆς ὁποίας τὰ πρακτικὰ ἐξεδόθησαν

aellteste Recht der Russen p. 201, ἐπίσης ἀμφιβάλλει, διότι περὶ τῆς διατάξεως τοῦ Βλαδιμήρου δὲν εὐρίσκειται τι εἰς τὸν Νέστορα. Τὴν γνησιότητα ὁμοῦς δισχυρίσθη ὁ Εὐγένιος de eccles. S. Sophiae Kion in app. n. 5—10. 238—240, πλὴν παραχωρεῖ ὅτι τὸ ἀρχέτυπον κείμενον δὲν μᾶς διεσώθη.

(1) Schlozer Nestor I. p. 11. 49. Καρμασὶν Ἱστορ. τῶν Ῥώσ. II. κεφ. 2. σελ. 21 τῆς Γερμ. μεταφ.

(2) Eugenius de eccl. Soph. Kion. in app. p. 238.

διὰ τοῦ τύπου ⁽¹⁾. Πρὸ πάντων ἐφρόντισεν ὁ Κύριλλος περὶ τῶν κα-
ταχρήσεων, ὅσαι εἰσέφερσαν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ προσέθεσαν:
« Αὐτὰ τὰ κακὰ, τὰ ὅποια δὲν δύνανται μόνον νὰ καταλογισθοῦν
» εἰς τὸ ποίμνιον ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ποιμένας, προήλθον κυρίως ἀπὸ
» τὸ σκότος τῶν ἱερῶν κανόνων. Μᾶς ἦσαν σκοτεινοὶ αὐτοὶ οἱ κα-
» νόνες, καλυπτόμενοι τεχνητῶς ὑπὸ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Τώ-
» ρα ἐκ νέου ἐπανελθόντες εἰς τὸ φῶς, δηλ. μεταφρασθέντες κατα-
» ληπτῶς, θέλουσιν λάμψει καθαρῶς εἰς ὅλους μὲ τὴν χάριν τοῦ Ὑ-
» ψίστου καὶ τὸ σκότος τῆς ἀμαθείας θέλει διωχθῇ ἀπὸ τὰς ἀκτῖνας
» τῆς γνώσεως. » Αὐταὶ αἱ λέξεις εἶναι σκοτειναί, διότι δύναται
νὰ ἀμφισβητηθῇ, ἐὰν ὁ Κύριλλος ἐννοεῖ τὴν δυσκολίαν τῆς ξένης
γλώσσης, τὸ σκοτεινὸν τῆς μεταφράσεως, ἢ ἀμφοτέρω. Ἐπειδὴ ὅ-
μως οἱ Μητροπολίται τῆς Ῥωσσίας σχεδὸν ὅλοι μέχρι τοῦ Κυρίλλου
ἦσαν Ἕλληνες, καὶ ἀναμφιβόλως μετεχειρίζοντο Ἑλληνικὰ βιβλία,
ἐκτὸς τούτου ὅμως δὲν λείπουν διάφορα ἔχνη ἀρχαιοτέρων μεταφρά-
σεων, αἱ ὅποια διὰ τὸ καινὸν τοῦ πράγματος ἀναμφιβόλως ἦσαν
σκοτειναί, εἶναι πολὺ πιθανώτερον ὅτι ὁ Κύριλλος εἶχεν ἀμφοτέρω
κατὰ νοῦν ⁽²⁾. Τοῦτο μόνον εἶναι φανερόν, ὅτι ἐπρότεινε νέαν με-
τάφρασιν τῶν κανόνων, καὶ τούτου ὑπάρχουν προσέτι ἄλλα μνη-
μεῖα, καθ' ὅτι ὁ Σβιατοσλάβος, Δεσπότης τῆς Βουλγαρίας, ζητηθεὶς
ἀπὸ τὸν Κύριλλον μετέδωκε μετάφρασιν κανόνων κατὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ
Ζωναρά. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Σβιατοσλάου πρὸς τὸν Κύριλλον σώζε-
ται ⁽³⁾ γραφεῖσα κατὰ τὸ 1270, ἐντὸς τῆς ὁποίας μεταξὺ ἄλλων λέ-
γονται καὶ τὰ ἑξῆς: « Σοὶ γράφω, προσφιλέστατε εἰς τὸν Θεὸν Ἄρ-
» χιεπίσκοπε Κύριλλε, ὅστις κάθησαι ἐπὶ τῆς ἐδρας τῆς Μητροπό-
» λεως, διὰ νὰ σοὶ κοινοποιήσω ἀντίτυπον τοῦ Ζωναρά, ὅστις διὰ
» τῆς ἐπιμελείας σου θέλει φωτίσει ὅλον τὸ Ῥωσικὸν Βασίλειον.
» Ἐκ τούτου τοῦ βιβλίου ἔχουν ν' ἀντιγραφοῦν οἱ κανόνες καὶ

(1) Εὐγένιος αὐτόθι σελ. 238. Καραμσίν, ἱστορία τῶν Ῥώσ. IV. κεφ. 4. σελ. 103 τῆς Γερμαν. μεταφ. Πρὸ πάντων ἀκολουθῶ ὅσα ὁ Ῥοζενκάμπφ διὰ τῶν ἐπιστο-
λῶν του μοὶ διεκοίνωσε.

(2) Ὁ Εὐγένιος αὐτόθι ἀποδίδει τὰς λέξεις τοῦ Κυρίλλου εἰς τὸ σκοτεινὸν τῶν μετα-
φράσεων, ὁ Καραμσίν αὐτ. εἰς τὸ ἐπιτετηθευμένον τῶν μεταφράσεων. Ἠκολούθησα τὴν
γνώμην τοῦ Ῥοζενκάμπφ ἐκ τῶν ἐπιστολῶν του.

(3) Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ῥοζενκάμπφ.

» τοῦτο τὸ ἀντίτυπον ἂς χρησιμεύῃ εἰς τὰς Συνόδους, καθ' ὅτι περι-
 » ἔχει τοὺς κανόνας τῶν Ἀγίων Πατέρων, ὅποιοι μᾶς διεσώθησαν
 » διὰ τῆς παραδόσεως. » Εἰς αὐτὴν προστίθεται ἡ ἐπιστολὴ τοῦ
 γραμματέως Δραγοσλάου εἰς τιμὴν τοῦ Σβιατοσλάου, δαπάνη τοῦ ὁ-
 ποίου ἔγινε τὸ ἀπόγραφον (¹).

Διὰ τούτων τῶν προσπαθειῶν τοῦ Κυρίλλου καὶ διὰ τῶν διακοι-
 νώσεών του πρὸς τὴν σύνοδον ἠϋξήσεν ἡ χρῆσις τῶν κανόνων σημαν-
 τικῶς (²), καὶ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης εὐρίσκομεν ὅτι συχνό-
 τερον ἐξῆλθον εἰς φῶς κώδικες κανόνων, τῶν ὁποίων πολλοί, κατὰ τὴν
 σημείωσιν τῆς χρονολογίας, προσθετομένην ἐκάστοτε, ἀνήκουν εἰς τὸ
 τέλος τοῦ 13ου αἰῶνος. Χωρίζονται οὗτοι εἰς δύο κατηγορίας, τῶν
 ὁποίων ἡ μία παρέχει τὸ γνήσιον κείμενον τῶν κανόνων, τοιοῦτοτρό-
 πως ὥμως ὥστε οἱ διεξοδικώτεροι δὲν ὑπάρχουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον
 ὁλόκληροι, παραλειπομένου τοῦ τρίτου ἢ τοῦ μέσου μέρους μέχρι
 τοῦ τέλους. Προστίθενται σχόλια ἐν πρώτοις τοῦ Ἀριστένου, εἰς τὰ
 ὅποια ἐπισυνάπτονται τινα ἐκ τῶν ἐκθέσεων τοῦ Ζωναρά. Ἡ ἄλλη
 κατηγορία ὀδὲ περισσότερον τοὺς κανόνας ἐκ τῆς ἐπιτομῆς τοῦ Ἀ-
 ριστένου μετὰ τῶν σχολίων του, καὶ τινες κατὰ τὸ γνήσιον κείμε-
 νον μὲ τὰ σχόλια τοῦ Ζωναρά. Λαμβάνοντες ὡς χαρακτηριστὰ των τὸ
 ὑπερβάλλον μέρος τῆς συνθέσεώς των κατὰ τὸ κείμενον τῶν κανόνων
 δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν τὴν πρώτην κατηγορίαν τοῦ Ζωναρά, τὴν
 δευτέραν τοῦ Ἀριστένου, ἀγκαλὰ οὔτε ὁ Ζωναρᾶς εἶναι ὁ αὐτουργὸς
 τοῦ γνησίου κειμένου, συντεθέντος ἀπὸ τοὺς πατέρας συνηγμένους εἰς
 τὰς συνόδους, οὔτε ὁ Ἀρίστενος εἶναι ὁ συγγραφεὺς τῆς ἐπιτομῆς,
 ἀλλ' ἐκεῖνος μὲν ἐξέδωκε σχόλια εἰς τὸ ἀρχέτυπον κείμενον, οὗτος
 δὲ εἰς τὴν ἐπιτομὴν. Οὐδεμία ἐκ τῶν κατηγοριῶν τούτων λοιπὸν δὲν
 προσφέρει γνήσιον κώδικα, οὔτε τοῦ γνησίου κειμένου μὲ τὰς ἐρμη-
 νείας τοῦ Ζωναρά, οὔτε τῆς ἐπιτομῆς μὲ τὰ σχόλια τοῦ Ἀριστένου,
 ἀλλὰ μикτόν τι. Ἐκ τῆς ποικιλίας ταύτης τῶν βιβλίων, τῶν εὐρί-
 σκομένων περὶ τὸ τέλος τοῦ 13ου αἰῶνος, πηγάζουν διάφορα ἀμ-

(¹) Αὕτῃ ἡ ἐπιστολὴ εὐρίσκεται εἰς τοὺς ἀρχαιοτάτους κώδικας καθὼς εἰς ἐκεῖνον
 τῆς βιβλιοθήκης τῆς Νοβογοροδικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀγίας Σοφίας κατὰ τὸν Εὐγένιον
 de eccl. Soph. Kion, in. app. p. 238.

(²) Εὐγένιος αὐτ. καὶ ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ροζενκάμπφ.

φίβολα κεφάλαια. Εἶναι ἐναργές ὅτι ὑπῆρξε Σλαβωνικὴ μετάφρασις πρὸ τοῦ Κυρίλλου καὶ γεννᾶται τὸ ζήτημα, ἂν ἡ μία ἐκ τούτων τῶν κατηγοριῶν μᾶς διδῇ τὸ ἀντίτυπον, τὸ ὁποῖον ὁ Κύριλλος ἐδέχθη ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους, ἢ ἂν οἱ κώδικες ἀμφοτέρων τῶν κατηγοριῶν συνετάχθησαν ἐκ τοῦ κώδικος τοῦ Κυρίλλου καὶ τῆς ἀρχαίας συλλογῆς, ἣτις πρὸ τοῦ Κυρίλλου ἦτο ἐν χρήσει. Ὁ Εὐγένιος εἰς τὴν ἐπιστολὴν του σελ. 138 φαίνεται τῆς γνώμης, ὅτι ἡ κατηγορία τοῦ Ἀριστένου μᾶς προσφέρει τὸ ἀντίτυπον τοῦ Κυρίλλου καὶ ὅτι πρὸ τοῦ Κυρίλλου ὑπῆρξε μετάφρασις ὁλοκληρῶν τῶν κανόνων ἄνευ σχολίων. Ὁ Ροζενκάμπ εἰς τὰς πρὸς ἐμὲ ἐπιστολάς του νομίζει, ὅτι ὁ Κύριλλος ἔλαβεν ἐκ τῆς Βουλγαρίας γνήσιον κείμενον μὲ τὰ σχόλια τοῦ Ζωναρά, ὅθεν καὶ εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Σβιατοσλάου Ζωναράς ὀνομάζεται, ὁ δὲ Ἀρίστενος ὅτι ἦτο ἐν χρήσει μὲ τὰ σχόλια πρὸ τοῦ Κυρίλλου καὶ ὅτι ἐκ ταύτης τῆς διπλῆς πηγῆς κατὰ διαφόρους τρόπους ἐσχηματίσθησαν οἱ κώδικες. Δὲν ἀνῆκει εἰς ἐμὲ νὰ καθίσω δικαστὴς μεταξὺ τοιούτων ἀνδρῶν καὶ ἐπὶ τοιούτου ἀβεβαίου ἀντικειμένου· μὲν φαίνεται ὅμως ὅτι δύο τινὰ δύνανται νὰ συντρέξουν πρὸς λύσιν τούτου τοῦ προβλήματος. Πρῶτον ἐὰν τὰ τεμάχια τῶν κανόνων, τὰ διδόμενα ἀπὸ τὸν Σινόδιον ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων κωδίκων, συμφωνοῦν μὲ τὴν μετάφρασιν τῶν ὁλοσχερῶν κανόνων, ἣτις φαίνεται τῆς ἐποχῆς τοῦ Κυρίλλου· καὶ δεύτερον τίνος εἶδους εἶναι οἱ κώδικες, οἵτινες περιέχουν τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Σβιατοσλάου καὶ Δραγοςλάου καὶ τὴν Βολοδιμιριακὴν σύνοδον. Αὐτοὶ φαίνεται ὅτι πλησιάζουν περισσότερον εἰς τὸ μεταδοθὲν εἰς τὸν Κύριλλον ἀντίτυπον.

Δὲν νομίζω ἄτοπον νὰ δώσω σύντομον σημείωσιν ἐκ τῶν εἰς ἐμὲ ἐπισταλέντων ⁽¹⁾ περὶ τῶν χειρογράφων, τῶν ἀναγομένων εἰς τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην κατηγορίαν. Εἰς τὴν κατηγορίαν τοῦ Ζωναρά ἀνήκουν α') ὁ μεμβράνινος κώδιξ τῆς ἐν Μόσχᾳ συνοδικῆς βιβλιοθήκης φέρων χρονολογίαν ςψ., σημαίνουσιν τὸν 13ον αἰῶνα ⁽²⁾.

(1) Ἀπὸ τὸν Ροζενκάμπ.

(2) Οὗτος ὁ κώδιξ εἶναι περιβόητος καὶ ἡ ἀκριβολογία περὶ αὐτοῦ εὕρεται εἰς τὸν Καραμσίν, ἱστορία τῆς Ρωσσίας II. σημ. 54. σελ. 32. καὶ Ewers das alt. Recht p. 313. Ἐγράφη κατὰ διαταγὴν τοῦ Δημητρίου, ἡγεμόνος τοῦ Νοβογορόδ, δαπάνῃ τοῦ Κλήμεντος ἀρχιεπισκόπου τοῦ Νοβογορόδ καὶ κατετέθη εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀγ. Σοφίας.

Ἐπειδὴ ὁμῶς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι πρὸ τῆς Βολοδομυριακῆς συνόδου, συνετάχθη μεταξὺ 1280—1291. β') Δύο Νοβογοροδικοί, ἐκ τῶν ὁποίων εἰς τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἀγ. Σοφίας. γ') Δύο τῆς Αὐτοκρατορικῆς βιβλιοθήκης τῆς Πετροπόλεως. δ') Πέντε τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Κόμητος Ῥομανζόφ, τῶν ὁποίων εἰς εἶναι ὑπογεγραμμένος ἀπὸ τὸν Πατριάρχην Νίκωνα. ε') Τέσσαρες τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Κόμητος Τολστόη. Τῆς κατηγορίας τοῦ Ἀριστένου εἶναι α') μεμβράνινος κώδιξ τοῦ ἔτους 1284 τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Κόμητος Τολστόη, ἀναφερόμενος εἰς τὸν κατάλογόν του, σελ. 207 ἀριθ. 311 (1). β') Δύο τῆς συνοδικῆς βιβλιοθήκης τῆς Μόσχας. γ') Τρεῖς τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Κόμητος Ῥομανζόφ. δ') Τρεῖς τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Κόμητος Τολστόη.

Ἀμφότεραι αἱ κατηγορίαι (2) περιέχουν τὸν Νομοκάνονα τοῦ Φωτίου ἄνευ τοῦ κειμένου καὶ τῶν σχολίων τοῦ Βαλσαμῶνος, κατὰ διὰφορον μετάφρασιν καὶ διαφόρους γραφάς. Περὶ τῆς διαφορᾶς τῶν κανόνων καὶ τῶν σχολίων ἥδη ἀνωτέρω ὡμίλησα. Ἡ κατηγορία τοῦ Ἀριστένου ἀκολουθεῖ τὴν σειρὰν, τὴν ὁποίαν ἐφύλαξεν ὁ Φώτιος εἰς τὸν προταχθέντα πίνακα· ἡ κατηγορία τοῦ Ζωναρᾶ εἶναι κατ' ἑλληνικὴν σειρὰν, προτάττονται δηλ. αἱ οἰκουμενικαί (3). Καὶνὸν ἔχουν καὶ αἱ δύο κατηγορίαι τὸ πρόχειρον τοῦ Βασιλείου καὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Λέοντος, ἐκείνο χωρὶς προόμιον, αὐτὴν μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Λέοντος καὶ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ μὲ πρόλογον αὐτοῦ δεσπότης, ὅστις εὑρίσκεται εἰς τὸν Λεονκλάδιον. Εἰς τοὺς κώδικας τοῦ Ζωναρᾶ ἀπαντῶσι πολλοὶ προσθήκαι (4), ἀνήκουσαι εἰς τὸ Ῥωστικόν κράτος, ἢ ἐκκλησιαστικὴ διάταξις τοῦ Βλαδιμήρου, οἱ νόμοι τοῦ Ἰαροσλάου (Pravda Ruskaja) (5), ἡ Βολοδιμική σύνοδος καὶ πολ-

(1) Ἀντεγράφη κατὰ τὸ ἀντίτυπον τοῦ Κιὸρ δι' ἀδείας τοῦ Ἀρχιεπισκόπου.

(2) Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ῥοζενκάμψ.

(3) Περὶ τῆς νέας ταύτης τάξεως ἀνέφερα ἀνωτέρω, γενομένου λόγου περὶ Ζωναρᾶ.

(4) Bûgenius de eccl. Soph. p. 239. 241. Ἐπίσης εὑρίσκεται μετάφρασις νόμων πολιτικῶν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, καθὼς οἱ γεωργικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ νόμοι.

(5) Τὸ πλεῖστον χρεωστεῖται περὶ τῶν νόμων ταύτων εἰς τὸν Ewers das alt. Recht der Russen. 1826. Dorpat. Εἰς τοῦτό του τὸ πόνημα ἐξέδωκεν ἀμφότερα τὰ κείμενα καὶ τὸ συντομώτερον καὶ τὸ διεξοδικώτερον σελ. 264—270, 305—310, 314—336. Τὸ συντομώτερον κείμενον εὑρέθη κατὰ πρῶτον εἰς τὰ χρονικά τοῦ Νοβογορόδ, τὸ διεξοδικώτερον εἰς τοὺς κώδικας τῶν κανόνων, καθὼς εἰς τὸν ἀρχαιότερον τῆς

λά ἄλλα ἐκ τῶν συνοδικῶν διαταγῶν τῆς Ῥωσικῆς Ἐκκλησίας (1). Οἱ κώδικες, οἵτινες ἀνάγονται εἰς τὴν κατηγορίαν τοῦ Ἀριστένου, δὲν περιέχουν τι, τὸ ὁποῖον νὰ εἶναι ἴδιον τῆς Ῥωσσίας.

§ 12.

Περὶ ἄλλων μεταφράσεων τῶν κανόνων καὶ βιβλίων τοῦ κανονικοῦ δικαίου εἰς τὸ Σλαβωνικόν.

Ὅτι ἔγινε νέα μετάφρασις τοῦ κώδικος τῶν κανόνων (2) ἀπὸ τὸν Μητροπολίτην τῆς Μόσχας Κυπριανόν († 1406), μᾶς λέγουν τὸ βιβλίον τῶν βαθμῶν (3) (Stepennaja Kniga) καὶ ἄλλαι πηγαί. Ἐπίσης ἀναφέρεται ὅτι ὁ Μητροπολίτης Μακάριος ἐπέθεσεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του αὐθεντικὸν ἀντίτυπον αὐτῆς τῆς μεταφράσεως, ὅταν εἰς τὴν πυρκαϊάν τοῦ Κρεμλὶν ὤθεις μὲ σχοινία κατεβιδάσθη ἀπὸ τὸ φρούριον. Οἱ ὁλόκληροι κώδικες αὐτῆς τῆς μεταφράσεως, ἥτις ἐχρησίμευσεν εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν βιβλίον, ὀνομαζόμενον Στογλάφ, δὲν εἶναι ἀκόμη γνωστοί. Εὐρίσκονται ἐν τοσούτῳ ἀπόγραφα τοῦ Νομοκάνονος καὶ τῶν κανόνων τῆς μεταφράσεως ταύτης, μὲ πλείοτερα σχόλια, περιέχοντα πολλὰ παράλληλα χωρία. Ἡ πηγὴ αὐτῆς τῆς μεταφράσεως καὶ τῶν σχολίων ἴσως ἀνήκει εἰς τὴν Βουλγαρίαν καὶ εἰς τὸν Δημήτριον Χωματηνόν, ἀρχιεπίσκοπον τῆς Βουλγαρίας (4). Λέγεται πρὸς τούτοις (5) ὅτι φυλάττεται εἰς τὴν συνοδικὴν βιβλιο-

Μόσχας. Ὁ Ἐβερς νομίζει ὅτι ἐκεῖνο εἶναι τὸ γνήσιον, τοῦτο δὲ ὅτι εἶναι νέα σύνθεσις τοῦ 13ου αἰῶνος· ὁ δὲ Καραμσὶν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ῥωσσίας II, κεφ. 3, σελ. 35—53, σημ. 54, σελ. 31, θεωρεῖ τὸ συντομώτερον κείμενον ὡς ἀτελές.

(1) Πολλὰς τοιοῦτου εἵδους ἀπήνθισεν ὁ Σιγισμ. Ἐρβερστέιν εἰς τὰ σχόλια τῶν Μοσκοβιτικῶν πραγμάτων. Καὶ ὁ Καραμσὶν μετεχειρίσθη συχνὰ ὅσα εἶναι εἰς τὸ παράρτημα τοῦ κώδικος τῆς Μόσχας. Ἴδε ἱστ. τῆς Ῥωσσίας II, σημ. 54, 64, 73, 104, σελ. 32, 36, 39, 52, IV, σημ. 86, σελ. 272, Γερμ. μετάφρ.

(2) Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ῥοζενκάμπφ.

(3) Εἶναι ἱστορικὸν βιβλίον, ἐκ τῶν χρονικῶν τῆς Ῥωσσίας συνταχθὲν καὶ κατὰ τὴν τάξιν τῆς συγγενείας διαιρεθὲν. Ἐστηρίχθη ἐπὶ τοῦ Μητροπολίτου Κυπριανοῦ, ηὔχθη καὶ ἐξηκολουθήθη ἐπὶ Μακαρίου, Μητροπολίτου Μόσχας (ἀποθ. 1564). Schloezer Nestor I, p. 57—60.

(4) Ἴδε περὶ τούτου ἱστορ. τῶν Νεαρῶν σελ. 163.

(5) Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ῥοζενκάμπφ.

θῆκην τῆς Μόσχας μετάφρασις τῶν κανόνων γενομένη ἀπὸ τὸν Ἐλ-
ληνα μοναχὸν Μάξιμον κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα. Ἐν τσοούτῳ ὁ μονα-
χὸς τοῦ Κιόφ, Ἐπιφάνιος Σλαβινίτζκυ, προσκληθεὶς ἀπὸ τὸν Πατρι-
άρχην Νίκωνα εἰς τὴν Μόσχαν, ἐτελείωσεν αὐτόθι κατὰ τὸ ἔτος
1674 μετάφρασιν τοῦ Νομοκάνονος καὶ τῶν κανόνων μὲ τὰ σχόλια
τοῦ Βαλσαμῶνος, ἣτις λέγεται ὅτι περιέχεται εἰς τὸν κώδικα τῆς συ-
νοδικῆς βιβλιοθήκης εἰς 2576 φύλλα. Ὁ αὐτὸς μετέφρασε τὰς δια-
τάξεις τῶν Ἀποστόλων καὶ τοῦ Λεωνκλαβίου τὸ Γραικο-Ῥωμαϊκὸν
δίκαιον.

Μεγάλην ἰσχὺν ἔχουν εἰς τὴν Ῥωσικὴν Ἐκκλησίαν οἱ *Πανδέκται*
τοῦ Νικωνος (1), ἐκ τῶν ἱερῶν βιβλίων συναχθέντες, ἐκ τῶν συνόδων
καὶ ἐκ τῶν Ἀγ. Πατέρων. Ἡ Σλαβωνικὴ (2) μετάφρασις ἐξεδόθη
ἀπὸ τοὺς Ῥασκολνίκους, ἐν Ὀστρογίῳ 1640. 1795. Νέα ἔκδοσις ἐπι-
διωρθωμένη παρεσκευάσθη ἀπὸ τὴν ἱερὰν Σύνοδον καὶ θέλει ἐκδοθῇ εἰς
τὴν Μόσχαν. Τοῦτο τὸ σύγγραμμα ἐγράφη Ἑλληνιστὶ ἀπὸ τὸν Νί-
κωνα, μοναχὸν τῆς Ῥαιθίας, καὶ μέχρι τοῦδε κεῖται ἀνέκδοτον εἰς
τὰς βιβλιοθήκας. Ὁ Παρισινὸς κατάλογος, Τόμ. II. ἀρ. 876—880,
ἀναφέρει πέντε ἀντίτυπα. Οἱ περισσότεροι κώδικες περιέχουν LXIII.
κεφάλαια, καθὼς ὁ Φλωρεντινὸς, τὸν ὁποῖον ὁ Bandini I. p. 92.
Cod. IV. ἀκριβῶς περιέγραψε καὶ ἐσημείωσε, LXIII. περιλήψεις κε-
φαλαίων, καὶ ὁ Κοῦσλιανὸς εἰς τὴν Κοῦσλιανὴν βιβλιοθ. σελ. 197.
Ἄλλοι κώδικες προσφέρουν τὸ αὐτὸ βιβλίον εἰς XXXVIII. κεφάλαια (3)
ὁ Κοῦσλιανὸς εἰς τὴν Κοῦσλιανὴν βιβλ. ἀριθ. 117. σελ. 189,
ὁ Ταυρινὸς εἰς τὴν Ταυρ. βιβλιοθ. I. σελ. 303. Ἐκ τούτων τῶν
τριῶν ἀμφοτέροι οἱ Κοῦσλιανοὶ καὶ οἱ Ταυρινοὶ προτάττουν πρόλογόν
τινα ἐκδοθέντα εἰς τὴν Κοῦσλ. βιβλιοθ. σελ. 189. 190, ὅστις δὲν
φαίνεται προερχόμενος ἀπὸ τὸν συγγραφέα. Λέγεται αὐτόθι ὅτι Ἀν-
τιόχος τις μοναχὸς ἐπὶ τοῦ Περσικοῦ πολέμου συνέταξε τὸ βιβλίον

(1) Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ῥοζενκάμπ. Συχνὰ ἀναφέρεται τοῦτο τὸ βιβλίον εἰς
τὸν κώδικα τῶν κανόνων τῆς Ῥωσικῆς Ἐκκλησίας. Χρονικὰ τῆς Βιέννης XXIII.
σελ. 249. 261.

(2) Ἡ ἀραβικὴ μετάφρασις τούτου τοῦ πονήματος εἰσῆχθη εἰς τὴν Βατικανὴν βιβλιο-
θήκην ἀπὸ τὸν Ἀσσεμάνον. Ἰδε Bibl. jur. orient. III. p. 533.

(3) Αὗτοί οἱ κώδικες ἀποδίδονται ἀπὸ τὸν Φαβρίκιον καὶ ἀπὸ ἄλλους εἰς τὸν Πανδέ-
κτην τοῦ Ἀντιόχου.

τοῦτο ἐκ τῶν ἱερῶν γραφῶν καὶ τῶν πατέρων καὶ ὅτι μετὰ ταῦτα ἄλλος μοναχός (ὁ Νίκων), ἐπὶ Δούκα Κωνσταντίνου, συνέθεσε παρόμοιον βιβλίον ἐκ τῶν αὐτῶν πηγῶν. Ὁ πρόλογος προτάσσεται καὶ εἰς τὴν Σλαβωνικὴν μετάφρασιν. Τὸ βιβλίον τοῦ Ἀντίχου, τοῦ ὁποίου ἐδῶ γίνεται μνεία, ἐπιγράφεται Πανδέκτης. Ἐξεδόθη συχνὰ καὶ λατινιστὶ καὶ γραικολατινιστὶ. Συνίσταται ἀπὸ κεφάλαια ἦτοι ὁμιλίας CXXX, τῶν ὁποίων προηγούνται ἡ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Εὐστάθιον καὶ πρόλογος πρὸς τὸν ἀναγνώστην. Τὰ χειρόγραφα, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τοὺς καταλόγους τῶν βιβλιοθηκῶν, φαίνεται ὅτι συμφωνοῦν μὲ τὴν ἄκδοσιν.

§ 13.

**Περὶ τοῦ κώδικος τῶν κανόνων τῆς Ῥωσ-
δικῆς Ἐκκλησίας ἐκδοθέντος κατὰ τὸ 1633.**

Θέλω ἐκθέσει ἀκόμη περὶ τοῦ ἐκδοθέντος κώδικος τῶν κανόνων τῆς Ῥωσικῆς Ἐκκλησίας *Kormezaja Kniga* (1), τὸ ὅποιον ἀκριβῶς περιέγραψεν ὁ Κοπιτάρ εἰς τὰ φιλογ. Χρον. τῆς Βιέννης XXIII. σελ. 220—274 καὶ XXXIII. σελ. 288—290 καὶ σχεδὸν παντοῦ ἀνέφερε τὰς Ἑλληνικὰς πηγὰς. Δὲν θέλω ἐπαναλάβει ὑλόκληρον τὴν περιγραφὴν του, διότι ὁ κύριός μου σκοπὸς εἶναι νὰ συμβάλω καὶ ἐγὼ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν Ἑλληνικῶν πηγῶν τῆς συλλογῆς ταύτης. Ἀρκεῖ, μοὶ φαίνεται, νὰ σημειώσω τὰ κυριώτερα κεφάλαια, τῶν ὁποίων ἡ καταγωγὴ δύναται νὰ εἶναι Ἑλληνικὴ. Συχνὰ θέλω προσθέσει τὰς παρατηρήσεις τοῦ *Εὐγενίου* ἐκ τῆς ἀνωτέρω μνησθείσης ἐπιστολῆς του καὶ ἐκείνας τοῦ *Ροζενκάμπφ*, τὰς ὁποίας διὰ τῆς ἀλληλογραφίας του εὐηρεστήθη νὰ μοὶ διακοινώσῃ. Ἡ συζήτησις περὶ τῆς χρήσεως καὶ ἰσχύος τῆς παρούσης συλλογῆς, τόσον κατὰ τοὺς παρελθόντας αἰῶνας, καθὼς καὶ σήμερον, δὲν ἀνήκει ἐδῶ καὶ ἔς ἀρκέσει νὰ σημειώσω ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἐνδόξων δύο τούτων ἀνδρῶν, ὅτι αὐτὸς ὁ κώδιξ τῶν κανόνων, ὅστις περιέχει καὶ τοὺς

(1) Ἡ Ῥωσικὴ ἐπιγραφή ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν λέξιν Πηδάλιον καὶ κατὰ τὸν Ῥοζενκάμπφ πρῶτον ἀπαντᾷ εἰς τὸν κώδικα τοῦ 14ου αἰῶνος, σφῶμενον εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ κόμητος Τολστόη. Πρότερον ἦτο ἐν χρήσει ἡ λέξις Νομοκάνων.

πολιτικούς νόμους τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, δὲν ἐδέσποσε μόνον μέχρι τοῦ νῦν τὴν ἐκκλησίαν, ἀλλὰ καὶ τὰ κοσμικὰ δικαστήρια. Ἐτυπώθη (1) αὐτὸς ὁ κῶδιξ εἰς τὴν Μόσχαν ἐν ἔτει 1649—1650 ἐπὶ τοῦ Αὐτοκρ. Ἀλεξίου (2), υἱοῦ τοῦ Μιχαήλ, καὶ ἐπὶ Πατριάρχου Ἰωσήφ (1642—1652). Ἐδημοσιεύθη καὶ διανεμήθη εἰς τὰς ἐκκλησίας κατὰ τὸ ἔτος 1653 ἀπὸ τὸν Πατριάρχην Νίκωνα, ἀφοῦ ἀπεσπάρσθησαν τινὰ φύλλα τῆς πρώτης τυπώσεως καὶ ἀντικατεστάθησαν δι' ἄλλων, προστεθέντος καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Νίκωνος. Σφζονται ἐν τοσούτῳ ἀντίτυπα πρὸ τῆς δημοσιεύσεως καὶ ἡ ἐκδόσις, τὴν ὅποιαν ἐπεμελήθησαν οἱ Ῥασκολνῖκοι (3), ἀκολουθεῖ κατὰ πόδας τὴν πρώτην, ὥστε δὲν φαίνεται τὸ ὄνομα τοῦ Νίκωνος. Ἀνεθεωρήθη αὐτὸς ὁ κῶδιξ τῶν κανόνων εἰς τὴν Μόσχαν 1787. 1804. 1816 εἰς φύλ. Αἱ νεώτεραι αὗται ἐκδόσεις ἀκολουθοῦν τὴν πρώτην τοῦ 1653 μὲ ὀλίγας μεταβολάς, αἵτινες σημειοῦνται πρὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ πρώτου μέρους (4). Εἰς τὸν Θεόφιλον καὶ Τιμόθεον, Ἀρχιεπισκόπους τῆς Ἀλεξανδρείας, ἀφηρέθη τὸ Ἅγιος, διότι ἡ ἐκκλησία δὲν τοὺς ἀναγνωρίζει ὡς ἀγίους καὶ παρελείφθη ἡ πραγματεία τοῦ μοναχοῦ Νικήτα περὶ ἀζύμων, τῆς νηστείας τοῦ Σαββάτου καὶ τοῦ γάμου τῶν κληρικῶν (5). Ὁ Νικήτας ἐπονομαζόμενος Σιηθάτος, ἐζήτησε κατὰ τὸν 11 αἰῶνα ἐπὶ τοῦ Πατριάρχου Μιχαήλ Κηρουλαρίου. Ὁ Βαρώνιος (6) Annal. Anno 1054 n. 20. 21 διηγεῖται τὴν τύχην τοῦ πονήματος τούτου, τὴν δημοσίαν του ἔμπρησιν καὶ τὴν ἀνάκλησιν τοῦ Νικήτα. Τὸ Ἑλληνικὸν κείμενον τοῦ πονηματίου ἀρχεται μὲ τὰς λέξεις: « καλὴ ἡ πρὸς τὸν πλησίαν ἀ-

(1) Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ῥοζενκάμψ.

(2) Ὁ αὐτὸς κατὰ τὸ ἔτος 1649 ἐξέδωκε τὰ τοπικὸν δίκαιον τῆς Ῥωσσίας, Uloshenie.

(3) Ἐξεδόθη εἰς τὴν Βαρσοβίαν τῷ 1786 κατὰ τὰ χρονικὰ τῆς Βιέννης XXIII σελ. 251.

(4) Χρονικὰ τῆς Βιέννης XXIII. σελ. 250. 251.

(5) Περὶ τούτου διεξοδικῶς ἐκθέτει ὁ Κοπιτάρ εἰς τὰ χρον. τῆς Βιέννης XXXIII. σελ. 288. 289. Ἴδε καὶ Leo Allatius de Eccles. Occid. et Orient. consens. II. c. 9. § 6. Lambec. Comment. V. n. 240. p. 216.

(6) Εἰς τὸ παράρημα τοῦ τόμου τούτου ὁ Βαρώνιος ἐξέδωκε διάφορα πονήματα ἐκ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κώδικος ἀναγόμενα εἰς αὐτὴν τὴν περίστασιν. Κατὰ τοῦ Κανισίου τὴν ἐκδόσιν εὐρίσκονται εἰς τὸν Basnage Thes. monum. eccl. Antv. 1725. III. p. 279. sqq.

γάπη» καὶ κατὰ τὸν Λαμβέκιον εὐρίσκεται εἰς τὸν κώδικα τῆς Βιέννης (Comment. Lib. V. n. 247. p. 263). Τὴν Λατινικὴν μετάφρασιν, ἀρχομένην : *Bona est dilectio, ἐξέδωκεν ὁ Βαρόνιος καὶ Κανίσιος*. Ὑπάρχει καὶ Φλωρεντινὸς κώδιξ τοῦ πονηματίου περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Bandini I. p. 415 n. 25 ἐπραγματεύθη. Ἡ ἀρχὴ «*Περὶ ἀζύμων, ὧς Λατίνοι, λέγομεν ἀγαπητικῶς πρὸς ὑμᾶς*» διαφέρει ἀπὸ τὸν ἐν Βιέννῃ κώδικα καὶ τὸ Λατινικὸν κείμενον. Ἄν τὸ πονημάτιον ἀνωνύμου τινὸς κατὰ τῶν Λατίνων περὶ ἀζύμων, τῆς νηστείας τοῦ Σαββάτου, τοῦ γάμου τῶν κληρικῶν καὶ τῆς προσφορᾶς κατὰ τὴν τεσσαρακοστὴν, εὐρισκόμενα εἰς τὸν Λαμβέκιον VIII. ἀρ. 33 σελ. 753 καὶ ἀρχόμενον «*Εἰ σάρκα Θεοῦ*», ἀνήκει εἰς τὸν Νικήταν, ἀμφιβάλλεται.

Νέα μετάφρασις πρὸς χρῆσιν τῆς ἐκδόσεως δὲν ὑπάρχει ⁽¹⁾ καὶ ὁ τυπωθεὶς κώδιξ ἀκολουθεῖ ἐκεῖνα τὰ Σλαβωνικὰ βιβλία, τὰ ὁποῖα ἀνωτέρω εἵπομεν ὅτι ἀνήκουν εἰς τὴν κατηγορίαν τοῦ Ἀριστένου, συμφωνεῖ δὲ περισσότερον μὲ τὸ πρῶτιστον ἀντίτυπον αὐτῆς τῆς κατηγορίας, τὸ ὁποῖον προῆλθεν εἰς τὸ φῶς κατὰ τὸ 1284 ⁽²⁾. Προστίθενται ἐν τοσοῦτῳ εἰς τὴν ἐκδοσίν τινα, τὰ ὁποῖα δὲν περιέχονται εἰς τὰ χειρόγραφα ⁽³⁾. Οἱ ἐκδότης ἐξηγοῦνται περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῶν πηγῶν τῆς ἐκδόσεως ⁽⁴⁾, «*ὅτι ἐσυναζαν διάφορα χειρόγραφα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἐν τῶν ὁποίων περιεῖχε πληρεστέους τοὺς κανόνας*. Ἡ δύναμις τῶν κωδίκων τούτων, λέγουν, εἶναι «*ἐπικυρωμένη ἀπὸ τὸν ἀρχαῖον Ἑλλήν. κώδικα τοῦ Παῖσιου, Πατριάρχου τῶν Ἱεροσολύμων, τότε διατρίβοντος ἐν Μόσχᾳ καὶ ὅτι ὅλοι οἱ κώδικες συμφωνοῦν κατὰ τὰ παρακείμενα σχόλια*.» Ἐὰν παραβάσωμεν αὐτὰ μὲ ὅσα ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν περὶ τῶν χειρογράφων τοῦ κώδικος τῶν κανόνων, φαίνεται ὅτι ἐν πρῶτοις ὑπῆρχον κώδικες ἐκ τῆς κατηγορίας τοῦ Ἀριστένου καὶ εἰς ἐκ τῶν τῆς κατηγορίας τοῦ Ζωναρά, ὅστις προσέφερεν ὁλοκλήρους τοὺς κανόνας. Ἀμφότερα

(1) Ἐκ τῶν ἐπιστ. τοῦ Ροζενκάμπ.

(2) Λεῖπουν τὰ κεφ. 50, 51, τὰ ὁποῖα εἶναι νεωτέρας πηγῆς καὶ τινα ἄλλα μικροτέρας ἀξίας, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς τὸ τέλος τοῦ δευτέρου μέρους. Ἐκ τῶν ἐπιστ. τοῦ Ροζενκάμπ.

(3) Εὐγένιος ὡς ἀνωτ. σελ. 239.

(4) Χρον. τῆς Βιέννης XXIII. σελ. 265

τὰ γένη εἶναι ἐφωδιασμένα μὲ τὰ σχόλια τοῦ Ἀριστένου, καθὼς ἀνωτέρω ἐσημείωσα. Ὁ Ἑλληνικὸς κώδιξ τοῦ Παΐσιου περιεῖχεν ἐπιτομὴν τοῦ Ἀριστένου, ὅθεν δύναται νὰ εἴπῃ τις, ὅτι ἐπεκύρωσε τὴν ἰσχὺν τῶν μεταφράσεων, αἵτινες ὑπῆρχον. Καὶ ὁ Βλαχικὸς κώδιξ τῶν κανόνων, ὅστις ἀκολουθεῖ εἰς τοὺς κανόνας τὴν ἐπιτομὴν τοῦ Ἀριστένου, ἐπικαλεῖται τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ Παΐσιου ⁽¹⁾.

Ὁ ἐκδοθεὶς κώδιξ περιέχει πρῶτον ὅσα ἀναφέρονται εἰς τὸ σχίσμα μεταξὺ τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, εἰς τὴν προσέλευσιν τῶν Ῥώσων εἰς τὴν Χριστιανικὴν πίστιν καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Πατριαρχείου τῆς Μόσχας ⁽²⁾. Ἀκολουθοῦν εἰδήσεις περὶ τῶν συνόδων, τῶν ὁποίων ἡ μία πραγματεύεται περὶ τῶν ἐπὶ τὰ οἰκουμηνικῶν, ἡ δὲ ἄλλη κατὰ χρονολογικὴν τάξιν περὶ τῶν 16 τόσον γενικῶν καθὼς καὶ τοπικῶν ⁽³⁾. Ἐπισυνάπτεται ὁ Νομοκάνων τοῦ Φωτίου ⁽⁴⁾, εἰς τρόπον ὥστε προτάττεται τοῦ κώδικος καὶ φαίνεται ὅτι πλανᾶται ἐκτὸς τοῦ σώματος τῶν κανόνων. Αὕτῃ ἡ διάθεσις τοῦ βιβλίου ἦτο ἀναγκαία διὰ τὰς σημειώσεις τοῦ περιθωρίου, αἵτινες ἐπὶ ἐκάστης μαρτυρίας ἀναφέρουν τὸ φύλλον τοῦ βιβλίου τῶν κανόνων, ὅπου αὐτοὶ οἱ κανόνες περιέχονται. Διὰ τοῦτο ὁ Νομοκάνων, ὅστις κατὰ τὸ κύρος τῶν Ἑλληνικῶν καὶ Σλαβωνικῶν κωδίκων ἔπρεπε νὰ ταχθῇ πρὸ τοῦ σώματος τῶν κανόνων, δὲν ἠδύνατο νὰ τυπωθῇ, εἰμὴ ἀφοῦ εἶχε τελειώσει ἡ τύπωσις τῆς συλλογῆς τῶν κανόνων. Τὸ προοίμιον τοῦ Φωτίου, προπορευόμενον τοῦ Νομοκάνωνος, διαιρεῖται εἰς δύο μέρη κατὰ μίμησιν τῶν Ἑλληνικῶν ἀντιτύπων, καθὼς περὶ τούτου ἀνωτέρω (σελ. 357) ἀνέφερα. Οἱ δεκατέσσαρες τίτλοι τοῦ Νομοκάνωνος συμφωνοῦν μὲ τὴν ἐκδοσιν τοῦ Ἰουστέλλου, παραλείπεται ὁμῶς τὸ *κειμενον*, τὸ ὁποῖον οἶδε τοὺς νόμους τοῦ Ἰ-

⁽¹⁾ Χρον. τῆς Βιέν. XXV. σελ. 164.

⁽²⁾ Χρον. τῆς Βιέν. XXIII. σελ. 223—249.

⁽³⁾ Τὰς Ἑλλ. πηγὰς ἐσημείωσεν ὁ Κοπιτάρ εἰς τὰ χρον. τῆς Βιέν. XXIII. σελ. 249—250. Εἰς τὰ χειρόγραφα ὑπάρχουν πολλαὶ εἰδήσεις περὶ τῶν συνόδων, τῶν ὁποίων αἱ περισσότεραι δὲν ἐξεδόθησαν. Lambec. VII. σελ. 1128. edit. Kollar. Bandini. I. p. 397. n. 41. p. 467. n. 3.

⁽⁴⁾ Χρον. τῆς Βιέν. XXIII. σελ. 250.

ουστινιανού (1). Λείπουν προσέτι τὰ σχόλια, τὰ ὅποια ἔγραψεν ὁ Βαλσαμών εἰς τὸν Νομοκάνονα.

Τὸ σῶμα τῶν κανόνων συνίσταται ἀπὸ LXX. κεφάλαια. Τὸ πρῶτον μέρος περιέχει εἰς XLI. κεφάλαια τὸν κώδικα τῶν κανόνων κατὰ τὴν στενὴν σημασίαν τῆς λέξεως, δηλ. τοὺς κανόνας τῶν Ἀποστόλων, τῶν συνόδων καὶ τὰς κανονικὰς ἐπιστολάς. Τὸ δεύτερον μέρος δίδει εἰς τὰ κεφ. XLII-LXX. τοὺς νόμους τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων καὶ διαφόρους πραγματείας τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου. Αὐτὴ ἡ διαίρεσις εἰς δύο μέρη φαίνεται εἰσαχθεῖσα ἀπὸ τοὺς ἐκδότας κατ' ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ἐδῶ καὶ ἐκεῖ σημειοῦνται (2).

Εἰς τὸ πρῶτον μέρος ἐμπεριέχονται (3) τὰ ἑξῆς. Κεφ. I. Κανόνες τῶν Ἀποστόλων. Κεφ. II-IV. Κανόνες τοῦ Παύλου, Πέτρου καὶ Παύλου, καὶ ὅλων τῶν Ἀποστόλων (4). Κεφ. V-XX. Κανόνες τῶν συνόδων, τῆς ἐν Νικαίᾳ, Ἀγκύρᾳ, Νεοκαισαρείᾳ, Γάγγραις, Ἀρτιοχίᾳ, Λαοδικείᾳ, Κωνσταντινουπόλει, Ἐφέσῳ, Χαλκηδόνι, Σαρδικῇ, Καρθαγένη, Κωνσταντινουπόλει περὶ Ἀγαπίου, Τρούλλῳ, Ἐδδόμης ἐν Νικαίᾳ, Πρωτοδευτέρας καὶ Ἀγ. Σοφίας. Τὸ κείμενον τῶν κανόνων τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν 16 συνόδων ἀκολουθεῖ τὴν ἐπιτομὴν τοῦ Ἀριστένου· ἐπονται τὰ σχόλια τοῦ Ἀριστένου (5) καὶ τινὰ ἀποσπάσματα ἐκ τῶν σχολίων τοῦ Ζωναρά. Κεφ. XXI. Κανόνες 92 Βασιλείου τοῦ Μεγάλου κατὰ τὴν ἐπιτομὴν τοῦ Ἀριστένου καὶ μὲ τὴν ἐκθεσὶν του. Κεφ. XXII-XXV. Ἀποσπάσματα Βασιλείου τοῦ Μεγάλου ἀπερὶ χρόνου ἀμαρτημάτων, πόσοι τόποι ἐπιτιμίων, πρὸς τὸν πρεσβύτερον περὶ μεταλήψεως, περὶ μοναστικοῦ βίου. Κεφ. XXVI-XXXV. Ἀπόσπασμα ἐκ τῶν κανονικῶν ἐπιστολῶν Διονυσίου, Πέτρου, Γρηγορίου Νεοκαισαρέως, Ἀθανασίου, Γρηγο-

(1) Τὰ ἀποσπάσματα αὐτοῦ περιέχονται κατωτέρω εἰς τὸ κεφ. 44 μεταξύ τῶν πολιτικῶν νόμων.

(2) Χρον. τῆς Βιέν. XXIII. σελ. 223. 248. 249.

(3) Ἀκριβῶς τὰ ἐκθέτει ὁ Κοπιτάρ εἰς τὰ Χρον. τῆς Βιέννης XXIII. σελ. 251—255, τὸν ὅποιον ἐδῶ ἠκολούθησα.

(4) Εἶναι ἀποσπάσματα τῶν ἀποστολικῶν διαταγῶν, περὶ τῶν ὁποίων ὠμίλησα ἄνωτέρῳ (σελ. 353).

(5) Δύο Φωτιανὰ σύνοδοι, αἱ τελευταῖαι, δὲν ἐφωδιάσθησαν μὲ σχόλια ἀπὸ τὸν Ἀρίστένον.

ρίου Θεολόγου, Γρηγορίου Νύσσης, Τιμοθέου Θεοφίλου καὶ Κυρίλλου. Κεφ. XXXVI. Ἐκ τοῦ Βασιλείου, Γερραδίου, Ταρασίου κατὰ τῆς σιμωνίας. Κεφ. XXXVII-XL. Ἐπιστολὴ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Συνόδου πρὸς τὸν Μαρτύριον περὶ παραδοχῆς τῶν αἰρετικῶν, Χρυσόβουλλον Ἰουστινιανοῦ περὶ προσφευγόντων εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, Δημήτριος περὶ Ἰακωβιτῶν, Χαζιζάρων καὶ Μυσαλιανῶν, Πέτρος Ἀλεξανδρεὺς πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Βενετίας. Κεφ. XLI. Νίλος πρὸς τὸν Χαρίκλειον περὶ μετανοίας (1).

Αὕτῃ ἡ ἀπαρίθμησις ἀποδεικνύει ὅτι ἐδῶ ἐπανελήφθη τὸ ἀντίτυπον τοῦ Ἀριστένου, ὁποῖον ὁ Βεβερέγιος τὸ εὗρεν εἰς τὴν Βοδλεϊανὴν βιβλιοθήκην. Περιεῖχε τοὺς κανόνας τῶν Ἀποστόλων, 16 συνόδους (2), καὶ τοὺς κανόνας τοῦ Βασιλείου. Ἡ σειρά τῶν συνόδων εἶναι ἐκείνη, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν ὁ Φώτιος εἰς τὸν πίνακα καὶ τὴν ὁποίαν συνήθως φυλάττουν οἱ κώδικες τοῦ Ἀριστένου. Προστίθετο παράρτημα, ὁποῖον ὁ Βεβερέγιος ἐξέδωκεν ἐκ τοῦ Βοδλεϊανοῦ κώδικος εἰς τὸ τέλος τῶν κανονικῶν ἐπιστολῶν. Ὅσα περιέχονται εἰς τὰ κεφ. XXII—XL. εὐρίσκονται καὶ εἰς τὸν Βεβερέγιον (3). Ἡ τάξις διαφέρει κατὰ τι, διότι οἱ κανόνες τοῦ Παύλου καὶ Πέτρου τίθενται εἰς τὸν Ρουθενικὸν κώδικα μετὰ τοὺς κανόνας τῶν Ἀποστόλων, τὰ τεμάχια τοῦ Βασιλείου ἀκολουθοῦν κατὰ πόδας τοὺς κανόνας του, τὰ ἀναθήματα τοῦ Κυρίλλου κεῖνται μετὰ τὰς ἐπιστολάς του καὶ τῶν διαφορῶν τὰ ἀξιώματα περὶ σιμωνίας εἶναι εἰς ἓν συνηγμένα. Ὁ τρόπος τῆς μετατοπίσεως τούτων τῶν κεφαλαίων εἶναι φανερός, δὲν γνωρίζω ὅμως ἂν αὕτῃ ἡ νέα τάξις ἔχῃ ἢ ἀποδοθῇ εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἀντίτυπον, εἰς τὸν Σλαβωνικὸν μεταφραστὴν ἢ εἰς τοὺς ἐκδότας τοῦ κώδικος τῶν κανόνων.

Εἰς τὸ δεύτερον μέρος ἐμπεριέχονται τὰ ἐξῆς. Κεφ. XLII. Συλλογὴ 87 κεφαλαίων ἐκ τῶν νεαρῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Περὶ τούτου τοῦ πονήματος Ἰωάννου τοῦ Σχολαστικοῦ ἐπραγματεύθη εἰς τὴν ἱστο-

(1) Ὁδημείωσεν ὁ Κοπιτάρ ὅτι αὕτῃ ἡ ἐπιστολὴ εὐρίσκεται εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Νίλου III. 243, ἔκδοσις Ἀλλαίου. Εὐρίσκεται εἰς τὰς συλλογὰς τοῦ κανονικοῦ δικαίου Lamber. VIII. n. 45. p. 942. Bandini I. p. 472. n. 21.

(2) Λεῖπει ἡ ἐν Καρθαγένη ἐπὶ Κυπριανοῦ, τὴν ὁποίαν οὔτε ὁ Φώτιος, οὔτε ἡ ἐπιτομή τοῦ Ἀριστένου ἐδέχθη.

(3) Ἄνωτ. σελ. 367. Τὸ τελευταῖον κεφ. XLI. δὲν εὐρίσκεται εἰς τὸν Βεβερέγιον.

ρίαν τῶν νεαρῶν (1). Κεφ. XLIII. *Νεαραί Ἀλέξιον τοῦ Κομνηνοῦ* περὶ δούλων ἐπικαλουμένων τὴν ἐλευθερίαν καὶ περὶ μνηστείας, εἰσήγησις τοῦ Κουροπαλάτου περὶ μνηστείας πρὸς τὸν Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν. Αὐτὰ ἐξεδόθησαν ἀπὸ τὸν Λεωνκλάβιον *Jus Graeco-Romanum* I. p. 125, 126, 132, καὶ συχνὰ εὐρίσκονται εἰς τὰ χειρόγραφα, εἰς κἀνένα ὅμως δὲν τὰ εὐρίσκομεν κατὰ τοιοῦτον σύνδεσμον. Κεφ. XLIV. *Δεκατρεῖς τίτλοι* συνειλεγμένοι ἐκ διαφόρων τίτλων τῶν *Νεαρῶν* τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Εἶναι ἀπληθισμένοι ἀπὸ τὸ κείμενον τοῦ Φωτίου καὶ συνίστανται ἐκ 13 τίτλων, καθ' ὅτι λείπει ὁ 14ος τίτλος τοῦ Νομοκάνονος εἰς τοῦτο τὸ ἀπάνθισμα τῶν πολιτικῶν νόμων. Οἱ τίτλοι τῶν νεαρῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ μνημονεύονται εἰς τὴν ἐπιγραφὴν, διότι ὁ Φώτιος συνηθίζει ν' ἀναφέρει τὰς νεαράς κατὰ τοὺς τίτλους δηλ. κατὰ τὴν συλλογὴν τῶν Ἐκκλησιαστικῶν διατάξεων, ἥτις ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Βαλσαμῶνος ἐξεδόθη εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Βοέλλου. Τὰ ἀπάνθισματα τῶν πολιτικῶν νόμων φαίνονται εἰς τὸν Ρουθενικὸν κώδικα τῶν κανόνων τοιοῦτοτρόπως κεχωρισμένα ἀπὸ τὸν Νομοκάνονα τοῦ Φωτίου, ὥστε νὰ ἔχουν τὴν θέσιν των μεταξὺ τῶν πολιτικῶν νόμων. Κεφ. XLV. *Ἐκλογὴ τοῦ Μωσαϊκοῦ δικαίου* εἰς πεντήκοντα κεφάλαια. Ἐξεδόθη τοῦτο τὸ πονημάτιον Ἑλληνιστὶ εἰς τοῦ Κοτελερίου τὰ μνημεῖα τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας I. σελ. 1—27. Συχνὰ εὐρίσκεται καὶ εἰς τὰ χειρόγραφα (2). Κεφ. XLVI. *Δικαστικὸν βιβλίον περὶ Δαικῶν Κωνσταντίνου* τοῦ Μεγάλου εἰς 32 κεφάλαια. Ἡ ἀρχὴ τῆς πραγματείας ταύτης καὶ τὰ ἀποσπάσματα τῶν τριῶν πρώτων κεφαλαίων ἐσημειώθησαν ἀπὸ τὸν Κοπιτάρ (3). Τὴν Ἑλληνικὴν πηγὴν δὲν ἠδυνήθη νὰ εὕρῃ ὅτι ὅμως αὐτὸ τὸ βιβλίον λογίζεται νόθον ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας, μᾶς ἐδειξεν ἀνωτέρω (σελ. 371) ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Οἰκονόμου τῆς Κωνσταντινουπόλεως (4). Εὐρίσκεται εἰς τριάκοντα κε-

(1) Σελ. 167—173. Αἱ περιλήψεις τῶν κεφαλαίων, τὰς ὁποίας ἐξέδωκα, εὐρίσκονται εἰς τὰς σελ. 585—597 καὶ μὲ αὐτὰς συμφωνεῖ ἡ Σλαβωνικὴ μετάφρασις.

(2) Lambec. VI. n. 14. p. 108. VIII. n. 51. p. 981. Bandini I. p. 11. n. 97. Hardt catal. Monac. III. cod. 309. IV. cod. 380. p. 136.

(3) Χρον. τῆς Βιέν. XXIII. σελ. 256.

(4) Εἰς τὸν Νομοκάνονα τὸν τυπωθέντα εἰς τὸ Κιὸν κατὰ τὸ 1622. 4. ὁ Κοπιστίνσκυ, ὅστις τὸν ἐπροοιμίασεν, ἐσημείωσεν ἥδη, ὅτι τοῦτο τὸ πᾶνγμα θέν δύναιται ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸν Κωνσταντίνον τὸν Μέγαν. Ἐκ τῶν ἐπιστ. τοῦ Ροζενκάμπφ.

φάλαια παρὰ πόδας τῆς Σλαβωνικῆς μεταφράσεως Ἰωάννου τοῦ Σχολαστικοῦ, περὶ τῆς ὁποίας ἀνωτέρω ὠμίλησα, καὶ εἰς ὅλους τοὺς κώδικας τῶν κανόνων τῆς Ῥωσικῆς Ἐκκλησίας (1). Ὁ Ῥοζενκάμπφ εἰς τὰς πρὸς ἐμὲ ἐπιστολάς του μοι παρετήρησεν ὅτι τοῦτο τὸ πονημάτιον φαίνεται συντεθειμένον ἐκ διαφόρων Ἑλληνικῶν πηγῶν, καθὼς τῶν γεωργικῶν νόμων καὶ ἄλλων τινῶν μάλιστα πρὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Βασιλικῶν. Κεφ. XLVII. *Περὶ Φράγκων καὶ ἄλλων Λατίνων*. Πολεμικὸν πόνημα κατὰ τῶν Λατίνων, συνταχθὲν ἀπὸ τὸν Κύριλλον Ἐπίσκοπον τῆς Τουροβίας κατὰ τὸν 12 αἰῶνα (2) καὶ ἐπομένως μὴ μεταφρασθὲν ἀπὸ Ἑλληνικὴν πηγὴν.

Κεφ. XLVIII. *Πολιτικοὶ νόμοι* εἰς τεσσαράκοντα τίτλους. Εἶναι πρόχειρον ἀνέκδοτον Βασιλείου τοῦ Μακεδόνης, ἀλλὰ χωρὶς τὸ προοίμιον «*τὸν Μέγαρον*». Ἀπὸ τὰς παραπομπάς, αἵτινες εὐρίσκονται εἰς τὸν δεῦτερον Τόμον τῶν Πανδεκτῶν τοῦ Ῥωσικοῦ δικαίου, καὶ αἵτινες συμφωνοῦν μὲ τὸν Μεερμανιανὸν κώδικα, τῶρα ἰδικόν μου, φαίνεται ὅτι μετεφράσθη τὸ γνήσιον πρόχειρον, ὅχι ὅτι ἠϋξήθη, καθὼς εὐρίσκεται εἰς τὸ χειρόγραφον τῆς ἐν Λειψία βιβλιοθήκης τοῦ Βουλευτηρίου (3). Κεφ. XLIX. τῶν Αὐτοκρατόρων *Λέοντες* τοῦ σοφοῦ καὶ *Κωνσταντίνου* κεφάλαια περὶ μνηστείας, γάμου καὶ ἄλλων σχέσεων. Εἶναι ἡ ἐκλογὴ τοῦ Λέοντος ἐκδοθεῖσα ἀπὸ τὸν Λεονκλαδίον. Προηγεῖται προοίμιον «ὁ δεσπότης», παραλείπονται ὅμως αἱ δέκα πρῶτοι τίτλοι (4) καὶ οἱ τελευταῖοι 18 εἶναι διηρησμένοι εἰς 16. Ὁ τίτλος 12ος καὶ 13ος τῆς ἐκδόσεως τοῦ Λεονκλαδίου συνεχωρεύθησαν καὶ σχηματίζουν τὸν δεῦτερον.

Κεφ. L. LI. *Περὶ μυστηρίου τοῦ γάμου καὶ περὶ ἀθεμίτων συνουσιῶν*, πραγματεῖαι ἀθεδαίου καταγωγῆς καὶ συντεταγμέναι ἐκ

(1) Εὐρίσκεται καὶ εἰς 70 κεφάλαια εἰς τὸν Σοφριανὸν κώδικα τῶν Χρονικῶν τοῦ Νέστορος, τὸν ὁποῖον ὁ Στρογγὲς ἐξέδωκε κατὰ τὸ 1821. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ῥοζενκάμπφ.

(2) Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ῥοζενκάμπφ. Τὰ Χρονικά τῆς Βιέν. XXIII, σελ. 257—259 διδόνει Γερμανικὴν μετάφρασιν.

(3) Συνίσταται ἀπὸ XL τίτλους καὶ ἄνῃκε πρότερον εἰς τὴν Οὐφενβαχτιανὴν βιβλιοθήκην. Ἐχω ἄλλους δύο κώδικας τοῦ Προχείρου ἐκ τῆς Μεερμανικῆς βιβλιοθήκης, τοιοῦτοτρόπως ἠϋξημένου, ὥστε προπορεύονται δέκα πρῶτοι τίτλοι τῆς ἐκλογῆς τοῦ Λέοντος καὶ προστίθενται πολλὰ ἄλλα μετὰ τὸ τέλος τοῦ πονήματος.

(4) Ὅτι καὶ τὰ Ἑλληνικὰ χειρόγραφα παραλείπουν τοὺς τίτλους, ἀνέφερα ἀνωτέρω (σελ. 361).

τῶν Ἑλληνικῶν πηγῶν τοῦ δικαίου. Ὅτι εἶναι νεωτέρας ἐποχῆς, δεικνύει τὸ 50ὸν κεφάλαιον, ὅπου συχνὰ ἀναφέρονται ὁ Ἀρμενόπουλος καὶ ὁ Βλάσταρις. Ἴσως εἶναι τίτλοι ἀπηνησιζόμενοι ἀπὸ τὸ αὐξηθὲν πρόχειρον τοῦ Βασιλείου, ὅποιοι συχνὰ εὐρίσκονται εἰς τὰ χειρόγραφα τοῦ Ἑλληνικοῦ δικαίου ἀπορριπτόμενοι. Καὶ ἐγὼ ὁ ἴδιος ἔχω κώδικα τῆς συνόψεως τῶν Βασιλικῶν, εἰς τοῦ ὁποίου τὸ παράρτημα εὐρίσκεται ὁ 8ος τίτλος περὶ ἀθεμίτων συνοικισίων συμφωνῶν κατὰ πάντα μὲ τὸν 8ον τίτλον τοῦ προχείρου τοῦ Βασιλείου τῆς ἐν Λειψία τοῦ Βουλευτηρίου βιβλιοθήκης. Κεφ. LII. *Τόμος ἐνώσεως Κωνσταντινου καὶ Ῥωμανοῦ* περὶ τρίτου καὶ τετάρτου γάμου. Ἐξεδόθη οὗτος εἰς τοῦ Βορεφιδίου τὸ ἀνατολικὸν δίκαιον, σελ. 15, τοῦ *Λεονκλαδίου* τὴν σύνοψιν τῶν Βασιλικῶν, σελ. 30, πληρεστερώς ὅμως εἰς τὸ *Jus Graeco—Romanum*, σελ. 103—109. Ὁ Ῥοξενκάμπφ διὰ τῶν ἐπιστολῶν του μὲ πληροφορεῖ, ὅτι εἰς τὸ Ῥουθενικὸν κώδικα εὐρίσκονται πολὺ περισσότερα, παρὰ εἰς τὸν *Λεονκλάδιον*. Τὰ χειρόγραφα τοῦ Bandini I. p. 399. n. 34, καὶ τοῦ Lambec. VIII. n. 45. p. 938. n. 48 p. 963 n. 53 p. 1009, ἐκτὸς τοῦ συντόμου ἐπιλόγου δὲν περιέχουν τι νέον μὴ ἐκδοθὲν ἀπὸ τὸν *Λεονκλάδιον*. Μόνον εἰς ἓνα κώδικα τῆς Βιέννης Lambec. VI. n. 16. p. 121, φαίνεται αὐτὸς ὁ τόμος συγκείμενος ἐξ 11 φύλλων, ἐνῶ εἰς ἄλλους περιορίζεται εἰς τρία. Κεφ. LIII. *Ἀπαντήσεις τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου* τῆς ἐποχῆς τοῦ Πατριάρχου Νικολάου εἰς τὰς ἐρωτήσεις τοῦ Μοναχοῦ Ἰωάννου Ἡσυχαστοῦ. Περὶ τούτου ὠμίλησα εἰς τὴν σελ. 370. Κεφ. LIV. LVI. LVII. *Νικήτας ἀπαντήσεις* πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον, *Νικηφόρου κανόνες*, *Ἰωάννου Κιτρίου ἀπαντήσεις* πρὸς τὸν Καθάσιλαν. Περὶ τούτων ἴδε ἀνωτέρω σελ. 369, ὡς εὐρισκομένων εἰς τὸ παράρτημα Ματθαίου τοῦ Βλαστάρεως. Κεφ. LV. *Μεθοδίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως διαθήκη* (1) περὶ τῶν ἀποστάντων τῆς Ἐκκλησίας. Εὐρίσκεται εἰς τὸν Lambec. V. n. 247 p. 251, εἰς τὴν Κοῖσλ. Βιβλιοθήκην σελ. 112, Bandini I p. 400 n. 40. Ἑλληνιστὶ καὶ Λατινιστὶ ἐξεδόθη εἰς τὸ Εὐχολόγιον τοῦ Γοαρίου σελ. 876, ἐκδ. Παρις. Λατινιστὶ εἰς τὴν Magna Biblioth. Patrum Paris. 1654. Tom.

(1) Ἀναγνωστέον διὰ τὰς ὅχι διαθήκην.

VI. p. 407. Κεφ. LX. *Τιμοθέου* τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ κανονικαὶ ἀπαν-
τήσεις. Φαίνεται ὅτι εἶναι αἱ αὐταί, αἵτινες ἀναφέρονται μεταξὺ
τῶν κανονικῶν ἐπιστολῶν (1) καὶ συντομώτερον ἐμπεριέχονται εἰς
τὸ 32ον κεφ. τοῦ Ῥουθενικοῦ κώδικος τῶν κανόνων. Κεφ. LXVIII.
Ἀραστασιου Σιναΐτου ἀπαντήσεις περὶ διαφορῶν κεφαλαίων. Περὶ
τούτων ὠμίλησα ἀνωτέρω εἰς τὸν Βαλαχικὸν κώδικα, Κεφ. LXIX.
Τιμοθέου Πρεσβυτέρου περὶ τῶν διαφορῶν ἐκείνων, αἵτινες προσέρχονται
εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἀπὸ αἱρέσεων. Ἴδε Lambec. V. n. 247, p.
258. VIII. n. 44. p. 933. Bandini I. p. 401. n. 49, ὅπου
σημειοῦνται βιβλία περιέχοντα αὐτὸν Ἑλληνιστὶ καὶ Λατινιστὶ (2).
Κεφ. LXX. Λείψανα ἐκ τῶν *Παρδεκτῶν* τοῦ *Νικωνος*, περὶ
τῶν ὁποίων ἀνωτέρω σελ. 387. Ἡ ἐπιγραφὴ τούτου τοῦ κεφαλαίου,
τὴν ὁποίαν μᾶς ἔδωκεν ὁ Κοπιτάρ (3), εἶναι ἡ αὐτὴ τῆς περιλήψεως
τοῦ κεφ. 63 τοῦ Bandini I. p. 98. Περὶ τῶν κεφαλαίων LVI.
LIX. LXI—LXVII. περιεχόντων διάφορα ἀβέβαια λείψανα, ἴδε
Κοπιτάρ Χρον. τῆς Βιέννης σελ. 260. 261.

Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ Ῥωστικοῦ κώδικος τῶν κανόνων περιέχει
λοιπὸν ἐν πρώτοις τοὺς πολιτικούς νόμους τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρα-
τόρων, ἀναγνωρισθέντας ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν καὶ εἰσα-
χθέντας εἰς τὸ Ῥωσσικὸν κράτος, καὶ τὰς κανονικὰς ἀπαντήσεις, αἱ
ὁποῖαι μετὰ τὸν 11ον αἰῶνα ἔλαβον ἰσχὺν εἰς τὴν ἀνατολ. Ἐκκλη-
σίαν. Καθ' ὅσον αὐταὶ αἱ νέαι προσθῆκαι εὐρίσκονται ἐπισυνημέ-
ναι εἰς διαφοροὺς συλλογὰς τῆς ἀνατολ. Ἐκκλησίας, καθὼς βλέπο-
μεν ἐκ τῶν μεταγενεστέρως ἀναφανέντων κωδίκων, δυνάμεθα νὰ ἐξα-
γάγωμεν ὅτι ὅλα, ὅσα ἐμπεριέχονται εἰς τὸν Ῥουθενικὸν κώδικα, εὐ-
ρίσκονται εἰς τοὺς Ἑλληνικοὺς κώδικας τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὸ Ἐκ-
κλησιαστικὸν δίκαιον, δὲν δύναται ὅμως νὰ εὐρεθῇ κωδιξ, ὅστις ἐν-
τελῶς μὲ τούτο τὸ δεύτερον μέρος νὰ συμφωνῇ. Μολοντούτα προσε-
τέθησάν τινα, τὰ ὁποῖα ἢ σπανιώτερον εὐρίσκονται εἰς τοὺς Ἑλληνι-
κοὺς κώδικας ἢ δὲν ἔχουν Ἑλληνικὴν καταγωγὴν.

(1) Bevereg. Synod. II. f. 165—169.

(2) Λατινιστὶ ἐξεδόθη εἰς τὴν Magna biblioth. Patrum. Paris 1654. VI. p.
407.

(3) Χρονικὰ τῆς Βιέν. XXIII. σελ. 231.

Εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου προστίθενται α') Εἰδήσεις εἰς τὸν ἀναγνώστην περὶ τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ βιβλίου. β') Δόγμα καὶ δωρεὰ Κωνσταντίνου τοῦ Μ. πρὸς τὸν Σιλβέστρον. γ') Πραγματεία πολεμικὴ κατὰ τῶν Λατίνων. Περὶ τοῦ πρώτου καὶ τρίτου ἀκριβῶς ἐξέθεσεν ὁ Κοπιτάρ εἰς τὰ Χρον. τῆς Βιέννης XXIII. σελ. 261—273, περὶ δὲ τοῦ δευτέρου, ἐπειδὴ ἀνήκει γενικῶς εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν κωδίκων τῶν κανόνων τῆς ἀνατολ. Ἐκκλησίας, θέλω ὁμιλήσει εἰς τὴν ἀκόλουθον παράγραφον. Ὅτι αὕτη ἡ δωρεὰ τοῦ Κωνσταντίνου δὲν ἦτον ἄγνωστος κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα εἰς τὴν Ῥωσικὴν Ἐκκλησίαν, δεικνύει τὸ ἀρχαῖον διήγημα ⁽¹⁾, τὸ ὁποῖον ἀποδίδει εἰς τὴν παραχώρησιν τοῦ Κωνσταντίνου πρὸς τὸν Ἱεράρχην Σιλβέστρον τὴν χρῆσιν τοῦ ἐπισκοπικοῦ κοσμήματος τοῦ λευκοῦ πέπλου.

§ 14.

**Περὶ τῆς δωρεᾶς τοῦ Αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου
τοῦ Μεγάλου πρὸς τὸν Ἀρχιερεᾶ Σιλβέστρον.**

Ἀφοῦ συντόμως ἐξέθεσα ὅσα, καθὼς νομίζω, κυρίως ἀποβλέπουν τὴν ἀρχὴν, τὰς αὐξήσεις καὶ τὰς μεταφράσεις τοῦ κώδικος τῶν κανόνων τῆς ἀνατολ. Ἐκκλησίας, ὡς παράρτημα προσθέτω τὴν φιλολογικὴν ἱστορίαν τῆς δωρεᾶς τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου πρὸς τὸν Πάπαν Σιλβέστρον, ἣτις ἀγκαλὰ μόνον χρήσιμος εἰς τὸν Ῥωμαῖκόν θρόνον, δὲν ἦτον ἄγνωστος εἰς τὸ κανονικὸν δίκαιον τῆς ἀνατολ. Ἐκκλησίας, καὶ μάλιστα διεδόθη μέχρι τοῦ Σλαβωνικοῦ κώδικος τῶν κανόνων τῆς Ῥωσικῆς Ἐκκλησίας. Ἀξιοπεριέργον εἶναι ὅτι μνεῖα τούτου δὲν γίνεται εἰς τὰ Ἑλληνικά βιβλία πρὸ τοῦ σχίσματος ⁽²⁾ μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν καὶ τῆς διακηρύξεώς του, καὶ οἱ συγγραφεῖς, οἵτινες ἀπὸ τὴν ἀνατολ. Ἐκκλησίαν θεωροῦνται ὡς

(1) Καραμσὶν Ἱστορ. τῶν Ῥώσων IV. σημ. 180. σελ. 307. μετὰφ. Γερμ.

(2) Δὲν φαίνεται ὅτι ἡ Ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία ἀμέσως ἀντέταξε τὴν δωρεὰν εἰς τοὺς Ἕλληνας, καθ' ὅτι εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ἱεράρχου Νικολάου πρὸς τὸν Αὐτ. Μιχαὴλ καὶ τὸν Πατριάρχην Φώτιον, καθὼς καὶ εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Πατράμνου καὶ Αἰλίου Παρισίνου κατὰ τῶν Ἑλλήνων δὲν εὐρίσκονται περὶ τούτου βέβαια ἔχνη. Τὰ πομπήματα αὐτὰ εὐρίσκονται εἰς τὸν D' Achery Spicileg. Paris 1723. Tom. I. καὶ ἀποδίδονται εἰς τὰ ἔτη 867—868.

ὁρθόδοξοι, ὁ Θ. Βαλσαμών καὶ Μ. Βλάσταρις, ἀναφέρουν τὴν δωρεὰν χωρὶς τὸ παραμικρὸν σημεῖον τῆς ἀμφιβολίας. "Ὅτι τὸ μνημεῖον τοῦτο εἶναι ὑποβολιμαῖον, εἶναι βεβαιότατον καὶ ἀνεγνωρίσθη ὡς τοιοῦτον ἀπὸ τοὺς αὐστηροὺς ὑπερασπιστὰς τῆς Παπικῆς ἐξουσίας, τὸν *Baronius*, *Páron*, *Kénnion* καὶ ἀπὸ αὐτὸν τὸν Πατριάρχην *Πίον* τὸν ε', ὥστε εἶναι περιττὸν νὰ ἐνδιατρίψω περισσώτερον εἰς τοῦτο· ἐδῶ θέλω ὁμιλήσει περὶ τῶν διαφόρων τρόπων, διὰ τῶν ὁποίων ἐφθάσε μέχρις ἡμῶν ἡ παράδοσις τοῦ Ἑλληνιστὶ ἢ Λατινιστὶ, καὶ ταυτοχρόνως θέλω σημειώσαι πότε κατὰ πρῶτον ἀναφαίνεται.

Τὸ ἀρχαιότατον ἔχνος αὐτοῦ εἶναι ὅτι λέγεται ἐνυπάρχον εἰς τὰς πράξεις τοῦ μακαρίου *Σιλδέστρου* καὶ μαρτυροῦν περὶ τούτου ἐκ τῶν ἀρχαίων κωδίκων οἱ *Correctores Romani* ⁽¹⁾ ad c. 14 dist. XCVI. Αὐταὶ αἱ πράξεις κατὰ τὸ προταχθὲν προοίμιον ⁽²⁾ μεταφράσθησαν ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸν βιβλίον τοῦ ιστοριογράφου *Εὐσεβίου*. Τὰ Ἑλληνικὰ ἀντίτυπα τῶν πράξεων εὐρίσκονται εἰς τὰ μαρτυρολόγια τῶν Ἑλλήνων, *Bandini* I. p. 417. n. 7. p. 522, n. 32, καὶ *Lamb. Comment. VIII. n. 31*, ὅστις ἀκριβῶς περιγράφει τὸν κώδικα ⁽³⁾. Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν βιβλίον εἶναι μετάφρασις ἀπὸ τὸ Λατινικὸν καὶ μάλιστα αὐτοῦ τοῦ προλόγου ⁽⁴⁾. Ἀμφιβάλλω ὅμως ἂν τὰ γνήσια ἀντίτυπα περιέχουν τὴν δωρεὰν τοῦ *Κωνσταντίνου*, διότι ὁ *Λαμβέσιος* δὲν ἐσημείωσε τι περὶ αὐτῆς καὶ ὁ κύριος *Ρέστελλ* διὰ τῶν ἐπιστολῶν του μοὶ παρετήρησεν, ὅτι εἰς τοὺς ἐν *Βιέννῃ* κώδικας τῶν πράξεων δὲν εὐρίσκεται. "Ὅθεν δέχομαι τὴν γνώμην, τὴν ὁποίαν ἐξέφρασεν ὁ *Κέννιος* ⁽⁵⁾ εἰς τὰ *Monumenta dominationis pontificiae* I. p. 304—308. Αὐτὸς νομίζει ὅτι εἰς τὴν

⁽¹⁾ Ὁ *Αὐγουστίνος Στεῦχος* *Εὐγουθῖνος* εἰς τὸ πόνημά του κατὰ τοῦ *Λαυρεντίου Βάλλα* περὶ τῆς ψευδοῦς δωρεᾶς τοῦ *Κωνσταντίνου* εἰς τὴν *Βενετικὴν* ἐκδόσιν τῶν συγγαμ. 1591. III. p. 216. 221, δισχυρίζεται ὅτι εἰς τὰ περισσότερα ἀντίτυπα Ἑλληνικὰ καὶ Λατινικὰ τῶν πράξεων εὐρίσκεται αὐτὴ ἡ δωρεά.

⁽²⁾ Τὸ προοίμ. ἀναφέρουν οἱ *Correc. Romani*. Τὸν ἐν *Βιέννῃ* κώδικα τῶν πράξεων μὲ τὸ προοίμιον ἀκριβῶς περιέγραψεν ὁ *Lambec. Comment. VIII. n. 31. p. 685*. Τὰς Λατινικάς ἐκδόσεις διατρέχει ὁ *Fabricius Bibl. Gr. VI. p. 103. in Eusebio*.

⁽³⁾ Ἑλλήν. ἀντίτυπον μνημονεύει ὁ *Αὐγ. Στεῦχος* ὡς ἀν. 223.

⁽⁴⁾ Τὸ Ἑλλήν. ἀντίτυπον ἐξεδόθη, καθὼς ἀναφέρει ὁ *Bandini*, ἀπὸ τὸν *Κομβερίσιον* εἰς τοὺς μνησθέντας θριάμβους τῶν μαρτύρων τοῦ *Χριστοῦ*. *Paris. 1659. 8.*

⁽⁵⁾ Καὶ οἱ *Βαλλερῖνιοι* ἀνεγνώρισαν τὴν γνώμην ταύτην, ἂν ὅχι ἔρηκας.

ἀρχαιοτάτην ἐποχὴν αἱ πράξεις παρεισῆχθησαν, ἀλλὰ ὅτι ἐντὸς αὐτῶν δὲν περιείχετο ἡ δωρεά· ἐξ ἐκείνων δὲ, ὅσα αὐτόθι ἀνεφέροντο, ὅτι ἐσχηματίσθη μετὰ ταῦτα τὸ δόγμα τοῦ Σιλβέστρου (περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Κώνστανς καὶ οἱ Βαλλερίνιοι ἀκριβῶς ἐπραγματεύθησαν) καὶ ἐπὶ τέλους ἡ δωρεὰ τοῦ Κωνσταντίνου. Κατὰ τοῦτο δὲν δύναμαι νὰ συμφωνήσω μὲ τὸν Κέννιον, ὅτι αὕτῃ ἡ δωρεά, καθὼς νομίζει, κατεσκευάσθη ἀπὸ τὸν ἔμπορον Ἰσιδώρον (1).

Ἄλλο ἔχνος τῆς δωρεᾶς ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀδριανοῦ εὐρίσκουν πολλοὶ εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἀδριανοῦ (2) πρὸς τὸν Κάρλον τὸν Μέγαν καὶ εἰς τὴν ἐπιστολὴν τούτου πρὸς τὸν Κωνσταντίνον καὶ Εἰρήνην (3). Ὁρθῶς δισχυρίζεται ὁ Cenni εἰς τὸ μνησθὲν χωρίον ὅτι ὁ Ἀδριανὸς δὲν ἐγνώριζεν ἀκόμη τὴν δωρεὰν τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ὅτι ὅσα προτείνει, τὰ ἐδίχθη ἐκ τῶν πράξεων τοῦ Σιλβέστρου.

Πρώτην φοράν τὸ μνημεῖον τοῦτο εὐρίσκεται εἰς τὸν Cod. Colbert. 3368, τὸν ὁποῖον ὁ Κώνστανς de ant. can. coll. § 103. p. 97 edit. Mog. ἀκριβῶς ἀνέπτυξεν (4). Αὐτὸς περιέχει ἀρχαίαν συλλογὴν κανόνων γαλατικῆς καταγωγῆς, ἥτις συνετέθη πρὸ τοῦ Ψευδοϊσιδώρου, διότι δὲν περιέχει τι ἐκ τῆς ὕλης τούτου. Εἶναι φανερόν ὅτι καὶ εἰς αὐτὸν τὸν κώδικα μεταγενεστέρως προσετέθη, καθ' ὅτι δὲν εὐρίσκεται εἰς τὸν προταττόμενον πίνακα. Τοῦτο παρεκίνησε τοὺς Βαλλερίνιους καὶ τὸν Σπίττλερ (5) νὰ νομίζουν, ὅτι τὸ πλάσμα εἶναι ἀρχαιότερον τοῦ Ψευδοϊσιδώρου.

Ἡ δωρεὰ ἐγένεε κοινῶς γνωστὴ διὰ τῆς συλλογῆς τοῦ Ψευδοϊσιδώρου (6), εἰς τῆς ὁποίας τὸ δεύτερον μέρος τίθεται πρὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ

(1) Ὁ βίος τοῦ Σιλβέστρου, γραφείς ἀπὸ τὸν Βιβλιοθηκᾶριον Ἀναστάσιον, ὅλην περιέχει περὶ τῆς λέπρας καὶ τοῦ βαπτίσματος τοῦ Κωνσταντίνου.

(2) Ὑπάρχουν χειρόγραφα περιέχοντα αὐτόθι τὴν δωρεάν, ἀλλὰ οἱ ἐκδοταί τὴν κατέβαλαν εἰς τὰς σημειώσεις. Anastasii edit. Romana 1718. I. p. 35. Muratori Script. Italiae. Tom. III. P. I. p. 104. Εἶναι τὰ αὐτὰ τοῦ Γρατιανοῦ c. 14. dist. 96.

(3) Epist. 59. in. Cennii Monum. I. p. 352.

(4) Mansi Concil. XII. p. 1056.

(5) Ἐπανέλαβον τὰ αὐτὰ οἱ Ballerini II. c. 8. § 4. p. 493.

(6) Ballerini III. c. 6. § 18. p. 547. Spittler p. 226.

(7) Ἡ Ἰσπανικὴ συλλογὴ τῶν κανόνων, ἐπὶ τῆς ὁποίας σσηρίζεται ὁ Ψευδοϊσιδωρος, ἀκόμη καὶ εἰς τὰ Γαλατικὰ ἀντίτυπα, τὰ ὁποία περιέχουν πολλὰ προστεθειμένα καὶ μεταξὺ τούτων νόθα κεφάλαια, δὲν περιέχει τὴν δωρεάν τοῦ Κωνσταντίνου. Ἡ γνησία Ἰσπανικὴ συλλογὴ ἐξεδόθη εἰς τὴν Μαδρίτην 1808—1821, εἰς δύο μέρη, τῶν ἀποίων τὸ

(1). Οἱ Βαλλερίνιοι τὴν εὐρον εἰς τοὺς κρίστους κώδικας τοῦ Βατικάνου 630 καὶ 631, ὥστε εἶναι ἀναμφίβολον, ὅτι ὁ πρῶτος συντάκτης ἐδέχθη τὴν ὁωρεάν. Τοῦτο τὸ ὑπόμνημα περιέχει μετὰ τὴν ἀρκετὰ διεξοδικὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Κωνσταντίνου πρὸς τὸν Σιλβέστρου καὶ τοὺς ἐπισκόπους τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, *πρόλογον*, ὅστις ἀναφέρει ἐξομολόγησιν πίστεως καὶ διήγησιν περὶ τοῦ βαπτίσματος τοῦ Κωνσταντίνου. Ἀκολουθεῖ αὐτῇ ἡ ὁωρεὰ καὶ εἰς τὸ τέλος τῆς ἡ Αυτοκρατορικῇ ὑπογραφῇ μὲ τὴν ἡμερομηνίαν καὶ τὸν ὕπατον. Πῶς αὐτῇ ἡ ὁωρεὰ βαθμυδὸν μετέβη εἰς τὰς συλλογὰς τῶν κανόνων καὶ πόσαι διενέξεις ἡγήθησαν ἀπὸ τὸν 9ον αἰῶνα, δὲν ἀνήκει ἐδῶ νὰ ἐξετάσω. Αὐτὸ μόνον ἄς μοὶ συγχωρηθῇ νὰ σημειώσω, ὅτι οἱ γλωσσογράφοι (2) τοῦ μεσαιῶνος συχνὰ ἀμφέβαλλον, ἂν ἔχῃ ἰσχὺν ἡ ὁωρεὰ καὶ ἂν δύναται νὰ ἀνακληθῇ ἀπὸ τὸν Αὐτοκράτορα. Ὅσοι ἦσαν πρὸς τὸ μέρος τῆς ἐκκλησίας (οἱ Γουέλφοι, εἰς τὴν Βενωνίαν οἱ Γερεμαῖοι) δυσχυρίζοντο ὅτι εἶχε κῦρος.

πρῶτον περιέχει τὰς συνόδους, τὸ δεύτερον τὰς διατάγας (*decretales*). Τὴν ἐπροσμίαν σεν ὁ Φραγκ. Ἀντώνιος Γανζάλεξ, δημ. βιβλιοφύλαξ τοῦ Μαδριτιδίου. Αὐτοῖσι ἀναφέρει περὶ τῶν συνδραμόντων εἰς τὴν ἔκδοσιν καὶ περὶ τῶν ὑποβληθέντων χειρογράφων. Ὡς βάσις τῆς ἐκδόσεως ἐτέθη ὁ Ἀλβελδινὸς ἢ Βυβλιανὸς κώδιξ τοῦ ἔτους 976 (τοῦτου ἀρχαιότερος εἶναι τοῦ Ἀργεντοράτου τοῦ 787 ἔτους περιγραφεῖς ἀκριβῶς εἰς τὰς *Notices et extraits des manuscrits de la bibl. Nationale T. VII. P. II. p. 173—215*). Δείπουν εἰς αὐτὴν τὴν ἔκδοσιν τὰ κεφάλαια τοῦ Μαρτίνου· εἰς τὰς συνόδους τὰς προσθέτους καὶ μὴ εὐρίσκομένας εἰς ἅλα τὰ χειρογράφα, δὲν ἐσημειώθη ἀκριβῶς εἰς τοῖς κώδικας περιέχονται.

(1) Ἐξεδόθη κατὰ τὴν ἀρμόξουσιν θέσιν τῆς εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ψευδοσιδώρου, τὴν ὁποίαν ἐδημοσίευσεν ὁ Μερλίνος εἰς τὸν πρῶτον Τόμον τῶν συνόδων, ὅθεν διεδόθη καὶ εἰς ἅλας τὰς συλλογὰς τῶν συνόδων, ὅσαι κατὰ χρονολογικὴν τάξιν κατέταξαν τὰ συναχθέντα ἀπὸ τὸν Ψευδοσιδῶρον. Ὑπάρχει ἡ ὁωρεὰ εἰς τὸ διεξοδικὸν ἀνάμικγμα τῶν ἀποσπασμάτων, ἐκ τοῦ Ψευδοσιδώρου, τὸ ὁποῖον ἐξέδωκεν ἐκ τοῦ κώδικος τῆς Βασιλείας ὁ Jo. Richardus Basil. 1526. fol. ad eulcom Recognitionum Clementis, ἐπανελήφθησαν εἰς Clementine h. e. Clementis operae Colon. Agripp. 1549. 1570. fol.

(2) Οὕτω ὁ Ἀγκούρσιος, Ἀλβερτῖκος δὲ Ροζάτε καὶ ὁ Βάρταλος φιλικικοῦν περὶ τούτων. Αὐτὰ εὐρίσκονται εἰς τὴν Const. Omnem, εἰς τὸν τίτλον τῶν Διγ. καὶ τοῦ Κώδ. de off. pr. urb. καὶ εἰς τὴν L. 2. C. de quadr. praeser. Ἀκόμη ὁ Ὁδέρσιος δὲ Λαμπουνίανος εἰς τὸ ζήτημα, ἂν ὅλοι οἱ Χριστιανοὶ ὑπόκεινται εἰς τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος (*Zeitschrift für geschichtl. Rechtswissenschaft. T. II. p. 247—254*) ὥρμησε περὶ τούτου. Εἰς τὰ περισσότερα ὁμοῦς ἀντέγραψε κατὰ λέξιν τὸν Βάρταλον L. hostes D. de captivis.

Π. ΚΑΛΛΙΓΑ, ΝΟΜΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ.—ΤΟΜ. Α'.

Ἵπάρχουν καὶ Ἑλληνικά ἀντίτυπα τῆς δωρεᾶς καὶ μάλιστα, τὸ ἀξιοπεριεργότερον, εὐρίσκονται εἰς τὰς συλλογὰς τοῦ κανονικοῦ δικαίου τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ πρῶτος, ὅστις ἔφερεν εἰς τὸ μέσον τὴν δωρεάν, εἶναι ὁ Θεόδωρος Βαλσαμών εἰς τὰ σχόλια τοῦ Νομοκάνονος τοῦ Φωτίου ⁽¹⁾. Αὐτοῦτι εὐρίσκωμεν τὴν δωρεάν σχεδὸν ὁλόκληρον χωρὶς ἐπιγραφὴν καὶ πρόλογον: «Δέον ἐκρίναμεν μετὰ » πάντων—αἰῶνα διαφυλάττεσθαι.» Μετὰ τὸν Βαλσαμῶνα ὁ Ματθαῖος Βλάσταρις εἰς τὸ Σύνταγμα τοῦ (γράμ. Ε'. τίτλ. περὶ τῶν προνομ. τῶν ἐκκλ.) ⁽²⁾ τὴν κατέταξεν ἐντὸς τοῦ κανονικοῦ δικαίου. Καὶ αὐτὸς ἀναφέρει μόνον τὴν δωρεάν μὲ ἄλλας λέξεις καὶ πολλὰ συντομώτερον: «Θεσπίζομεν σὺν πᾶσι—αὐτοῦ διαδόχους.» Ἀμφοτέρως αὐτὰς τὰς Ἑλληνικὰς μεταφράσεις ἐξέδωκεν ⁽³⁾ ὁ Μαρκουάρδος Φρεχέρος εἰς τὸ ἀνώνυμον καὶ σπανιώτατον βιβλίον: *Constantini donatio—integre edita cum versione græca duplici—Balsamonis et—Blastaris. Item Ottonis III donatio—typis Gottharti Voegolini.* 4 Ἡ ἀφιέρωσις πρὸς τὸν Ἰάκωβον τὸν Α' Βασιλέα τῆς Βρεττανίας εἶναι ὑπογεγραμμένη Kal. April. 1610. Εἰς τὰ πολυμαθῆ σχόλιά του ὁ Φρεχέρος προσεπάθησε ν' ἀποδείξῃ ἐκ τοῦ διπλώματος Ὁθωνος τοῦ Γ', ὅτι Ἰωάννης Διάκονός τις ἔπλασε τὴν δωρεάν ἐπὶ Ἰωάννου τοῦ Η' καὶ Καρόλου τοῦ Φαλακροῦ. Δὲν δύναμαι ὅμως νὰ δεχθῶ τὴν γνώμην του, διότι μᾶς παρουσιάζονται ἔγνη ἀρχαιότερας ἐποχῆς· πρὸς τούτοις οἱ Baronius ad. ann. 1191 n. 57. Pagi ed. ann. 999 n. 3. Cennius T. II. p. 221, θεωροῦν τὸ διπλωμα Ὁθωνος τοῦ Γ' ὡς ὑποβόλιμαῖον.

Ἐκτὸς τῶν χειρογράφων τοῦ Βαλσαμῶνος καὶ τοῦ Βλαστάρεως,

⁽¹⁾ Tit. VIII. c. 1, in. Voëlli bibl. T. II. p. 929. Ἀναφέρεται καὶ ἀπὸ τὸν Βαλσαμῶνα εἰς τὸν τίτλον I. κεφ. 36. σελ. 860 καὶ εἰς τὸν καν. 3 τῆς ἐν Κωνσταν. καὶ 28 τῆς ἐν Χαλκηδ. Beveregii Synod. T. I. p. 89. 146, καὶ εἰς τὰς μελέτας τοῦ Λεονκλαβίου Jus G. R. I. p. 451. 462. Ὁ Ζωναρᾶς καὶ ὁ Ἀρίστενός δὲν ἀναφέρουν τὴν δωρεάν.

⁽²⁾ Beveregii Synod. T. II. P. 2. p. 117.

⁽³⁾ Τὴν μετάφρασιν τοῦ Βλαστάρεως ἐξέδωκεν ἐκ τοῦ Παρισίου κώδικος ὁ Bulerus de imperio Romano, ὅθεν ἐπανελήφθη εἰς τὸν Fabricius Bibl. Græc. T. VI. p. 5.

εὑρίσκεται εἰς ἄλλα, ἀνήκοντα εἰς τὸ κανονικὸν δίκαιον ⁽¹⁾, ἢ δωρεὰ ἢ ἐκ τοῦ Βαλσαμῶνος ἢ ἐκ τοῦ Βλαστάρεως ἀπηνθισμένη. Ἐν πρώτοις συχνότερα εὑρίσκεται εἰς ἐκεῖνα τὰ βιβλία, τὰ ὅποια περιέχουν τὸ πρόχειρον τοῦ Ἀρμενοπούλου καὶ τὴν ἐπιτομὴν τοῦ κανονικοῦ δικαίου, ⁽²⁾ καθὼς δὲ μάλιστα τινες ἐνόμισαν, ἀνήκει εἰς τὸν Ἀρμενόπουλον ἡ Ἑλληνικὴ μετάφρασις, τὸ ὅποτον εἶναι ἀπαράδεκτον, διότι ὁ Ἀρμενόπουλος εἶναι νεώτερος τοῦ Βλαστάρεως. Τὸν Βαλσαμῶνα ἀκολουθοῦν οἱ κώδικες τοῦ Bandini T. I. p. 361 n. 28. Lambec. P. VI. n. 11 p. 87. P. VIII. n. 53 p. 1019, τὸν Βλάσταριν ἄλλοι τοῦ Bandini T. III. p. 418 n. 3 Lambec. P. VI. n. 10 p. 78. Περὶ τῶν Ἑλληνικῶν κωδίκων τῆς Βατικανῆς βιβλιοθήκης, οἵτινες περιέχουν τὴν δωρεὰν τοῦ Κωνσταντίνου, ἀναφέρουν, ὅχι μόνον ἀκριβῶς οἱ Ballerini III. C. 6 § 19 p. 547. Assemanus T. III. p. 424. 425. Σημειωτέον ὅτι κατὰ τὸν Ἀσσεμάνον εἰς τινὰς Βατικανούς κώδικας ἡ ἀρχὴ εὑρίσκεται οὕτω: α' Ὁφέλιμον ἐγνωμεν εἶναι σὺν πᾶσι τοῖς σατράπαις κτλ. » Αὕτῃ εἶναι τρίτη Ἑλληνικὴ μετάφρασις διαφέρουσα ἀπὸ τὰς προηγούμενας καὶ ἀρχομένη μὲ τὴν δωρεὰν αὐτὴν ἄνευ τοῦ προλόγου. Περὶ τῶν κωδίκων τῆς Βατικανῆς βιβλιοθήκης, τὴν ὁποίαν συχνὰ ὀνομάζει Παλατινὴν, ἐκθέτει ἀκριβεστέρως ὁ Augustinus Steuchus Op. T. III. f. 217. Αὐτὸς μετεχειρίσθη τέσσαρα βιβλία ἐκ τῆς Βατικανῆς βιβλιοθήκης, τὰ ὅποια προσέφερον δύο διάφορα ἀντίτυπα, καὶ σημειοὶ συχνὰ τὰς διαφορὰς τῶν ⁽³⁾. Ἄλλοι κώδικες ἠκολούθουν τὸν Βαλσαμῶνα, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἰς τοῦ Βενεδίκτου Καρδινάλου ἀντεγγραφή κατὰ τὸ 1206 εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ τὸν Νικόλαον Ὑδρουντινὸν ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ Βαλσαμῶνος ⁽⁴⁾, ἄλλοι περιεῖχον ὁλόκληρον τὸ δόγμα τοῦ Κωνσταντίνου μετὰ τῆς δωρεᾶς, περὶ τῶν ὁποίων κατωτέρω.

Μένει νὰ ἐκθέσω ἐκεῖνα τὰ ἐπιχειρήματα, τὰ ὅποια ἀποδεικνύουν

⁽¹⁾ Εὑρίσκεται εἰς τὰς πραγματείας τοῦ κανονικοῦ δικαίου, καθὼς Lambec. V. n. 1. 284. 289 p. 487 502. Ἄλλου ἀναφέρεται κατὰ τὸν Βαλσαμῶνα, ἄλλου κατὰ τὸν Βλάσταριν.

⁽²⁾ Ἐκ πέντε κωδίκων τοὺς ὁποίους ἀμέσως θέλω ἀναφέρει οἱ τέσσαρες περιέχουν τὸν Ἀρμενόπουλον. Εὑρίσκεται ἡ δωρεὰ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ εἰς ἓνα Μεσσηνιανὸν Ἀρμενόπουλον, τὸν ὁποῖον ὁ Ρέιτς ἀναφέρει εἰς τὸν Προόμιον.

⁽³⁾ Αὐτόθι f. 216—220.

⁽⁴⁾ Aug. Steuchus f. 226. καὶ εἰς τὸ βιβλίον του κατὰ τῶν Λουθηρανῶν fol. 13.

ὅτι ὁλόκληρον τὸ ὑπόμνημα τουτέστιν ἡ ἐπιγραφή, ὁ πρόλογος καὶ ἡ ὥρεα εὐρίσκονται ἐλληνιστί. Ὁ Bartholomæus Pincernus de Monte arduo Coloniae 515 ⁽¹⁾ ἐξέδωκε Λατινικὴν μετάφρασιν ὁλόκληρου τοῦ ὑπομνήματος ἐξ ἑλλην. ἀντιτύπου καὶ τὸ πρῶτον μέρος αὐτοῦ ἀνέφερον αἱ Centuriæ Magdeburgenses Centur. IV. c. 7. Προτάττεται ὁ ἐξῆς τίτλος Edictum imperiale scriptum et datum sacræ et sanctæ catholicæ et apostolicæ Romanæ ecclesiæ a beato Constantino, primo inter imperatores christiano. Καὶ ἡ Σλαβωνικὴ μετάφρασις, τὴν ὁποίαν εἰς 8 φύλλα διδὲι ὁ κώδιξ τῶν κανόνων τῆς Ῥωσσικῆς Ἐκκλ. κατὰ τὸν Κοπιτάρ ⁽²⁾, περιέχει ὁλόκληρον τὸ ὑπόμνημα καὶ τὸν πρόλογον, δηλ. τὴν ἐξομολόγησιν τῆς πίστεως καὶ αὐτὴν τὴν ὥρεαν καὶ εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι πηγάζει ἀπὸ Ἑλληνικὸν Βιβλίον. Προτάττεται ὁ τίτλος: « Ἐν » ὀνόματι τῆς Ἀγίας Τριάδος. Τοῦ πρώτου Χριστιανοῦ Αὐτοκράτορος, ἁγίου, μακαρίου καὶ ἰσοῦ τοῖς Ἀποστόλοις μεγάλου αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Αὐτοκρατορικὸν δόγμα, πραχθὲν καὶ » δοθὲν τῇ Ἀγίᾳ Καθολικῇ καὶ Ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ. » Οἱ τίτλοι ἀμφοτέρων τῶν μεταφράσεων τῆς Λατινικῆς καὶ Σλαβωνικῆς συμφωνοῦν τοιοῦτοτρόπως, ὥστε εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι τὸ αὐτὸ κείμενον ἐχρησίμευσε καὶ εἰς τὰς δύο. Τὸ ἀντικείμενον τοῦτο ἀνέπτυξεν ὁ Αὐγ. Στεῦχος εἰς τὸ βιβλίον περὶ τῆς ὥρεας τοῦ Κωνσταντίνου, ὅστις εὗρηκεν ὁλόκληρον τὸ δόγμα εἰς τὸν Βατικανὸν κώδικα καὶ ἐξέδωκε τὸ πρῶτον μέρος ἐλληνιστί ⁽³⁾. « Δόγμα βασιλικὸν γραφέν, » πραχθὲν καὶ δοθὲν τῇ ἱερᾷ καὶ ἁγίᾳ καθολικῇ καὶ ἀποστολικῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Ῥώμης παρὰ τοῦ μακαρίου Κωνσταντίνου τοῦ ἐν βασιλεῦσι πρώτου Χριστιανοῦ. » Ἐπιγραφή. « Ἐν τῷ ὀνόματι τῆς » Τριάδος—Κωνσταντῖνος—Σιλβέστρου—μετὰ πάντων ὑμῶν. » Δόγμα « Ἐὰν ὑπὸ τοῦ—Σωτῆρος—Χριστοῦ—ἐπανελθούσης τῷ σώματι, ὅσον » ἐκρίναμεν σὺν πᾶσι τοῖς ἡμετέροις σατράπαις. » Ὡστε μόνος ὁ Στεῦχος ἐξέδωκε τὸν πρόλογον καὶ εἶναι ἐκεῖ, ὅπου ἀρχίζει ἡ ὥρεα, τὴν ὁποίαν εἰς ἄλλα ἀντίτυπα ἔχομεν ἐλληνιστί. Μεγαλητέραν εὐ-

(1) Αὐτὴν τὴν ἔκδοσιν ἀναφέρει ὁ Φαβρίκιος Bibl. graeca T. VI. p. 5.

(2) Χρον. τῆς Βιέν. XXIII. p. 265.

(3) Oper. T. III. f. 224.

γνωμοσύνην ἠθέλομεν χρεωστέϊ εἰς τὸν Στεῦχον, ἂν ἐξέδιδε καὶ τὸ ἄλλο μέρος, τὴν δωρεάν αὐτήν, ἐκ τοῦ Βατικανοῦ κώδικος. Αὕτῃ ἀπομακρύνεται ἀπὸ ὅλα τὰ μέχρι τῆς σήμερον γνωστὰ Ἑλληνικὰ ἀντίτυπα, καθὼς δεικνύουν αἱ διάφοροι γραφαί, τὰς ὁποίας ὁ Στεῦχος ἐδῶ καὶ ἐκεῖ σημειοῖ καὶ σχηματίζει τέταρτον ἀντίτυπον Ἑλληνικὸν τῆς δωρεᾶς. Ὁ προταχθεὶς τίτλος συμφωνεῖ κατὰ πάντα μὲ τὰς μεταφράσεις τοῦ Βαρθολομαίου καὶ τοῦ Σλαβωνικοῦ ἐρμηνευτοῦ.

Τὸ δύσκολον ζήτημα, ἂν τὸ Λατινικὸν ἀντίτυπον τούτου τοῦ δόγματος εἶναι ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ μετάφρασις, ἢ ἂν τὸ Λατινικὸν εἶναι τὸ ἀρχέτυπον, μόνον δύναμαι ἐδῶ νὰ ἐγγίσω, διότι μοι λείπουν τὰ ἀναγκαστικά πρὸς λύσιν του βοηθήματα. Ἐπειδὴ τὰ Ἑλληνικὰ ἀντίτυπα εἶναι τέσσαρα, τὸ δὲ Λατινικὸν ἓν, κατὰ πρώτην ὄψιν φαίνεται τὸ Λατινικὸν ὡς τὸ ἀρχέτυπον. Ἐντοσούτω, καθὼς νομίζω, τὰ ἔχνη τινῶν Ἑλληνικῶν λέξεων κακῶς νοηθεισῶν δεικνύουν τὴν Ἑλληνικὴν καταγωγὴν ⁽¹⁾. Καὶ τώρα γεννᾶται νέον ζήτημα, ποῖον Ἑλληνικὸν ἀντίτυπον εἶναι τὸ ἀρχέτυπον. Μοι φαίνεται ὅτι ἐκεῖνος, τὸ ὁποῖον ὁ Στεῦχος δὲν ἐξέδωκεν ὁλόκληρον καὶ ὁ Βαρθολομαῖος μετέφρασεν, εἶναι τὸ πρωτότυπον, ὥστε ὅλα τὰ Ἑλληνικὰ ἐκ τούτου συντόμως ἐλήφθησαν ἢ ἐκ τοῦ Λατινικοῦ μετεφράσθησαν. Ἡ ὀρθὴ περὶ τούτου κρίσις δὲν δύναται νὰ δοθῇ πρὶν τῆς διορθώσεως τοῦ Λατινικοῦ ἀντιτύπου, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀθλίως παρεφθαρμένον, καὶ πρὶν τῆς ἐκδόσεως τῆς δωρεᾶς ἐκ τοῦ Βατικανοῦ κώδικος ἢ ἄλλου τριούτου, περιέχοντος ὁλόκληρον τὸ δόγμα, ὥστε νὰ παραβληθῶν τὰ τέσσαρα Ἑλληνικὰ κείμενα μετὰξὺ των καὶ μὲ τὸ Λατινικόν.

(1) Αὕτῃ εἶναι καὶ ἡ γνώμη τοῦ Κουτσιαίου, τὴν ὅποian διὰ τούτου ἐλέγχει ὁ Freherus in don. Const. p. 66. et in diplom. Ottonis p. 25. Ὁ Φρεχέρος ἀναφέρει ὅτι διὰ τριῶν χωρίων ὑπερασπίζεται τὴν γνώμην του ὁ Κουτσιαῖος, ἐν ὅμοις μόνον μνημονεύει. Observat. X. 17.

ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΙΕΡΑΤΙΚΟΙ ΒΑΘΜΟΙ

ΤΗΣ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΚΑΤΑ ΤΟΝ

ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΝ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΟΝ Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΝ ΤΟΝ ΕΞ ΟΙΚ.

ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΤΑΣ

ΑΓΙΑΣ ΓΡΑΦΑΣ

ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ*

ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΠΟ 25 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1835

ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΑΝ ΔΙΑΤΡΙΒΗΝ

ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ

ΤΡΕΙΣ ΙΕΡΑΤΙΚΟΥΣ ΒΑΘΜΟΥΣ

ΤΗΣ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

« Si l'on rit de ce morceau »
« C'est la faute de Rousseau. »
(Béranger.)

Ἄλλ' ἐν Ἐκκλησίᾳ θέλω πέντε λόγους
» διὰ τοῦ νοός μου λαλῆσαι, ἢ μυρίους ἐν
» γλώσσῃ.
(Παῦλ. πρὸς Κορινθ. Δ'. ιδ'. § 19.)

§ 1.

Εἰς τὴν νεκρὰν σιωπὴν, ἣτις τὴν ἡμέραν κατὰ συνέχειαν ἐπηκολούθησε τὴν ἐπιστολιμαίαν διατριβήν, ὅταν οἱ ἐξ ἐπαγγέλματος καὶ κατ' ἐπιστήμην θεολόγοι δὲν ἠθέλησαν ν' ἀπαντήσουν, δὲν πρέπει νὰ φανῇ εἰς αὐτοὺς παράδοξον, ἂν ἕνας λαϊκὸς ἀναδέχεται τὸ ἔργον των. Οἱ ἴδιοι δὲν ἐξεπλήρωσαν τὸ καθήκον τῆς στολῆς των,

* Ἐδημοσιεύθη ἐν ἰδιαιτέρῳ φυλλαδίῳ τῷ 1841.

καὶ δὲν δύνανται νὰ ἀποβλέψουν ἀπὸ ποίας στολῆς μέσα τὰς πτυχὰς προτείνεται ἡ ἀλήθεια, ἐὰν δὲν θέλουν νὰ δεῖξουν ἀσυστόλως, ὅτι εἰς αὐτοὺς τὸ κύριον εἶναι ἡ στολή, τὸ κάλυμμα καὶ ἡ ἐπικάλυψις. Ὁ διώκων ὅμως τὴν ἀποκάλυψιν κάμνει καθὼς ὁ γεωργὸς, ὅστις δέχεται ἀσμένως εἰς τὴν ἀπορίαν τὸ ὕδωρ καὶ ὑπὸ τὴν ἐξωτερικότητα τῆς χαλάζης. Κάλλιον βέβαια ἦτο ἂν εὕρισκόμεθα εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Ἡριδανοῦ, ὑπὸ τὸ εὐσκιον τῶν Ἑσπερίδων, παρὰ εἰς τὰ κυνικά καύματα, ὑπὸ τὴν αὐχμηρὰν πνοήν, ἣτις ἀποκτείνει κάθε ζωϊκὴν δύναμιν καὶ ἀποσβύνει κάθε χλοερὰν βαφὴν. Ἄλλ' ὅταν μέσα εἰς τοιαύτην ἄλγιστον ἀτμόσφαιραν περιετύλιξεν ὁ Συγγραφεὺς τῆς ἐπιστολῆς διατριβῆς καὶ τὴν κατάστασιν τῆς πρώτης Ἐκκλησίας καὶ τὰς κριτικὰς καὶ ἱστορικὰς ἐρεῖνας, αἵτινες ἔγιναν εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους, θέλομεν ἐξετάσει πλέον ποῖος καὶ πῶς ἀναγγέλλεται ὁ ἱπαναφέρων τὴν αἰθρίαν; Ἡθελε κατορθώσει ὁ Συγγρ. καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς νὰ περιτυλίξῃ, ἐὰν δὲν ἐκρέματο πάλιν ἀπὸ ἡμᾶς νὰ ἐξέλθωμεν, ὅταν θέλωμεν.

Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εὐκόλως μᾶς κάμνει δεσμίους του, εἶναι ἡ ἀδυναμία μας πρὸς τὸ ἐνεστώζ, ἀπὸ τὸ ὁποῖον θέλοντες νὰ ἀποκινήσωμεν πᾶν ὅ,τι ἡδύνατο νὰ τὸ διαταράξῃ εἰς τὴν γαλήνην του, τὸ προφυλάττομεν ἀπὸ κάθε ἀφῆν, τῆς ὁποίας δὲν γνωρίζομεν ποῖον δύναται νὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα, διότι δὲν ἔχομεν τὴν τόλμην νὰ στοχασθῶμεν, ὅτι θέλομεν ἔχει ἀκόμη δυνάμεις καὶ νεῦρα ν' ἀντιτάξωμεν εἰς αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα, ὅταν παρουσιασθῇ. Τοιαύτη τεχνικὴ κατάστασις τοῦ μὴ μου ἄπτου δὲν εἶναι ἀληθοῦς ζωῆς, ἰσχυρᾶς, βεβαίας τοῦ αὐτοῦ της καὶ γονίμου. Εἶναι στεῖρα καὶ καταναλισκομένη βαθμηδόν, ὅσον πάντοτε ἐξοδεύει καὶ ποτὲ δὲν ἐξέρχεται νὰ κατακτήσῃ, ν' ἀναπνεύσῃ εἰς τὸν ἀέρα τῆς ἐνεργείας καὶ νὰ ἰδῇ πῶς εὕρεται εἰς τὸ φῶς τῆς συνειδήσεως. Μίαν τοιαύτην μας ἀγενῆ δειλίαν ὠφελήθη ὁ Συγγρ. τῆς διατρ. διὰ νὰ σκεπάσῃ εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς μας, σχεδὸν κλεισμένους ἀπὸ τὸν φόβον, μὲ τὴν παλάμην του τὰ φανερὰ μνημεῖα τῆς πρώτης ἐποχῆς, τὰ ὁποῖα μὲ τὴν ἐπιτηδεύουσαν ἀνέσκαψε καὶ ἐκαθάρισεν ἀπὸ τὰς ἐποικισδομὰς ἢ ἐπιτηδεύσεις καὶ νοήμων χεῖρ τῶν νεωτέρων. Τί εἶναι, τὸ ὁποῖον μᾶς κάμνει νὰ φοβούμεθα; Ἄς ἴδωμεν ἂν ἀρμόζῃ νὰ τὸ φοβούμεθα καὶ ἀφοῦ τὸ γνωρίσωμεν. Ἐχομεν τὸν στοχασμὸν, τὴν προ-

κατάληψιν, περὶ τῆς ὁποίας ποτὲ δὲν ἐδώσαμεν λόγον εἰς τὸν ἑαυτὸν μας, ὅτι τὸ Ἐπισκοπικὸν σύστημα διὰ τὸ νὰ διατηρήσῃ τὴν ἰσχύν του, διὰ τὸ νὰ ᾔναι θεάρεστος θεσμός καὶ διὰ τὸ νὰ ἡμεθα πεπεισμένοι περὶ τούτου, πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἀπὸ τὸν θεὸν αὐτὸ αὐτολεξεῖ καὶ κατὰ γράμμα, μὲ τὸ ἴδιόν του στόμα, κατὰ ὑλικὸν τρόπον εἰς τὴν ὑλικήν μας ἀκοήν θεσμοθετημένον. Πρέπει οἱ Ἐπίσκοποι νὰ εἶναι μὲ τὴν ἰδίαν του χεῖρα ἐγκαθιδρυμένοι καὶ διὰ τὸ νὰ τὸ εἰπωμεν ἀπλούστερον, πρέπει ὁ Θεὸς νὰ ἐπῆρε τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὸ αὐτὶ καὶ τούτους τοὺς ἐκάθισε Διακόνους, ἐκείνους Πρεσβυτέρους καὶ τοὺς ἄλλους Ἐπισκόπους. Ὅλιγον ὅμως ἂν ἐστρέφομεν πρὸς τὸν ἑαυτὸν μας τὴν ὥραν, ὅταν θέτωμεν ἐμπρὸς μας αὐτὸν τὸν στοχασμόν, ἠθέλομεν ἰδεῖ, ὅτι ἀντὶ τῆς ἀνυψώσωμεν τὸ Ἐπισκοπικὸν σύστημα, τὸ θλίβομεν κατὰ γῆς, ὅπου καὶ ἡμεῖς κείμεθα, διότι τὸ ἀποκηρύττομεν ἄλλως ἀδικαιολόγητον, ἀδύνατον νὰ δειχθῇ ἄφ' ἑαυτοῦ λογικὸν καὶ ἄφ' ἑαυτοῦ ν' ἀποδείξῃ τὴν ἀλήθειάν του. Ἐὰν εἶναι λογικόν, εἶναι καὶ θεῖον, ἔχει ἤδη ἐντὸς ἑαυτοῦ τὴν θείαν του ἐπικύρωσιν καὶ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ λαλήσῃ ἀκόμη εἰς τὴν σαρκικήν μας ἀκοήν καὶ νὰ δειχθῇ εἰς τὸ σαρκικόν μας βλέμμα ἡ δεῖνα ἢ ἡ δεῖνα ῥῆσις διὰ τὸ νὰ δώσῃ τώρα πρῶτον καὶ μόνον εἰς αὐτὸ τὴν ἀξίαν του. Τί ἤθελεν εἶναι ὁ χριστιανισμὸς τοῦ Παύλου, ἐὰν ἐπεμένομεν εἰς τὴν ἀμβλύτητά μας, τί ἡ τύσον ἀνήσυχος ἐπιθέσις του κατὰ τοῦ νόμου καὶ τοῦ νομοθετημένου, τῆς ῥητῆς ἐντολῆς δεσμεύσεως τὸ πνεῦμά μας; — Τί λέγει ὁ Παῦλος πρὸς τοὺς Γαλάτας; — Πρὶν ἔλθῃ ἡ πίστις ἐφρουροῦμεθα συγκεκλεισμένοι ὑποκάτω ἀπὸ τὸν νόμον: α' Ἐλθούσης δὲ τῆς » πίστεως, οὐκέτι ὑπὸ παιδαγωγὸν ἐσμέν; » — Τί κάμνομεν ὅμως ἡμεῖς; — Ἐνῶ ἀπεκτήσαμεν τὸ πνεῦμα τῆς υἱοθεσίας, ζητοῦμεν ἐκ νέου τὸν νόμον, τὸ θέσφατον, τὴν δεσμεύουσαν ἐντολήν, τὸν ἑτοιμον κώδικα τῆς ἐξωτερικῆς ῥυθμίσεως, ἀντὶ ἀπὸ τὸ βάθος τῆς μεταδοθείσης πίστεως ν' ἀντλήσωμεν ἐλευθέρως κάθε ῥυθμὸν καὶ κανόνα.

Ἐὰν λοιπὸν πρὸ πάντων συνδιαπερασθῶμεν ἀπὸ αὐτὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας μας εἰς τὸν Θεόν, θέλομεν γνωρίσει ὅτι ὅποιαδὴποτε καὶ ἂν ᾔτο ἡ πρώτη τάξις καὶ ἡ πρώτη Ἐκκλησία, διόλου τοῦτο δὲν μας δεσμεύει καὶ διόλου δὲν μᾶς ἐμποδίζει ἀπὸ τὴν ἐλευθερίαν ἀνάπτειν, καὶ καθὼς ἐκείνη ἡ ἐποχὴ ἀπὸ τὸ βάθος τῆς πίστεώς της ἤντλει τοὺς θεσμούς καὶ τοὺς νόμους τῆς, οὕτω καὶ αἱ μετέπειτα

ἐκάστη κατὰ τὴν ἀνάγκην τῆς ἐσχημάτισαν τὴν μορφήν των.

Πρὸς τί τότε νὰ παραμορφώσωμεν τὸ παρελθὸν ἐν γνώσει καὶ ἐκ προθέσεως, πρὸς τί νὰ ἐπιβάλωμεν βέβηλον χεῖρα ἐπὶ τῆς ἱερᾶς ἱστορίας καὶ νὰ τὴν ἀναγκάσωμεν νὰ μᾶς ψευσθῇ καὶ νὰ μᾶς ἀπατήσῃ, αὐτὴ ἡ ὁποία πρὸ πάντων ἐμελλε νὰ μᾶς φωτίσῃ καὶ νὰ μᾶς μεταδώσῃ τὴν ἄδολον ἀλήθειαν;

Αὐτὰ τὰ ὀλίγα διὰ τοὺς ἀνδρὺς ἐκείνους, οἵτινες θέλουν σταχασθῇ, ὅτι ἤνοιξα βαθεῖαν πληγὴν εἰς τὴν κοινωνίαν μας διὰ τῆς ἐλευθεροστομίας μου, ὅτι ἐτόλμησα κατὰ τῶν ἱερῶν καὶ τῶν ὁσίων. Νὰ δείξω τὴν ἀλήθειαν εἰς αὐτοὺς, τοῦτο δύναμαι νὰ τὸ κάμω, ἀλλὰ νὰ τοὺς κατασκευάσω καὶ χάλκινον ἥτορ, εἶναι βέβαια πρᾶγμα ἀδύνατον. Γνωρίζομεν ἀκόμη πόσος δύναται νὰ ἐνδυθῇ τὸ σκύτος τοῦ Λέοντος, ἀλλὰ τοῦ Λέοντος τὴν καρδίαν κανεὶς δὲν δύναται νὰ βάλλῃ εἰς τὸν τόπον τῆς ἰδικῆς του.

Διὰ τοῦτο στρέφομαι ἀποκλειστικῶς πρὸς τὸν Συγγραφέα μας νὰ παρατηρήσω, πῶς ἐμνηστεύθη αὐτὴν τὴν φαντασμαγορίαν, ὥστε νὰ μᾶς δώσῃ νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ὅλαι αἱ ἐμβριθεῖς κεφαλαί, ὅσαι μέχρι τοῦδε ἐνησχολήθησαν μὲ τὸ Ἐπισκοπικὸν σύστημα, ὅλαι ἦσαν χωρὶς ἐγκέφαλον, καὶ διὰ τοῦτο τὰς κάμνει νὰ διέρχωνται τὰς *furculas caudinas* τῆς πλέον δεινῆς ὕβρεως.

Ἡ πρώτη τέχνη τοῦ Συγγραφέως μας, τέχνη παμπάλαιος, προκατακλυσμαία, συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἔχῃ πάντοτε εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἑνα πυκνὸν δάσος ἀπὸ παραπομπὰς καὶ μαρτυρίας, καὶ καθὼς εἰς τὸ ὄραμα τοῦ Μάκβεθ νὰ περιφέρῃ αὐτὸ τὸ δάσος κατὰ κύκλον καὶ νὰ σκεπάζῃ σωστὰ σωστὰ τὸ φιλονικούμενον σημεῖον. Ἐνῷ λοιπὸν ὁ περίεργος ἀναγνώστης διευθύνεται εἰς τὸ κέντρον, ζητεῖ νὰ συλλάβῃ καὶ νὰ ἀτενίσῃ, ἀναφύεται ὁ ἀδιάβητος δρυμὼν καὶ μεταβάλλει τὰς ζωογόνους αὐγὰς, εἰς ἐκεῖνο τὸ θολὸν φῶς, εἰς τὸ ὁποῖον τέρπονται μόνοι οἱ λύκοι. Καὶ τί εἶναι αὐταὶ αἱ παραπομπαί; — Εἶναι τὸ σκοτεινὸν βασίλειον τῶν ἀναχρονισμῶν, τῆς κυκλωπείου πολυμαθείας, εἶναι ὁ παχὺς ἀκανθόχοιρος, ὅστις στοχάζεται ὅτι εἶναι φάλαγγς ὁλόκληρος ὅταν περιπατῇ, διότι δὲν βλέπει ὅτι ὁ διαβάτης ἀνοίγων τὸ σκέλος του ὑπὲρ τῆς κεφαλῆς του τὸν διέβη. Εἰς μάτην λοιπὸν ζητεῖ τις τὰ σημαντικὰ χωρία μέσα εἰς τὴν ἐπιστολ. διατριβὴν, τὰ φωτεινὰ σημεῖα, τὰ ὁποῖα διαχέουν τὸ φῶς εἰς ὅλην τὴν

περιφέρειαν, καὶ ὅταν τὰ συνδέῃ τις εἰς συνεχῇ ἄλυσιν, εὕρισκε τί
ὀλόκληρον, τὸ ὀργανικὸν τῆς παρελθούσης ζωῆς· ἀντὶ τούτου ἔχει τόσους

Beveregius

καὶ Lambecius

Labbeus

καὶ Dallaeus

Ballerinius

καὶ Ballarminius

Blondellus

καὶ Justellus

Bandinus

καὶ Caramsinus

Augustinus

καὶ Eugubinus

Bovius

Petavius

καὶ Leunclavius

λίθους ἐπὶ λίθων ἀνακυλινδουμένους ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀνα-
γνώστου, τῆς ὁποίας δὲν κινδυνεύει μόνον ὁ ἐγκέφαλος, ἀλλὰ καὶ
τὸ ὅστούν. Αὐτὸς εἶναι ἐν γένει ὁ τρόπος τοῦ γράφειν τοῦ Συγγρα-
φέως μας, ἀφοῦ ὅμως ἐσπουδάσαμεν τὴν διεύθυνσιν τοῦ καταφερομέ-
νου καταρράκτου, δυνάμεθα νὰ εὗρωμεν τὰς ἀσφαλεῖς θέσεις, καὶ νὰ
συλλάβωμεν ἐκεῖ τοὺς κεκαλυμμένους συλλογισμούς του.

Ἴδου πῶς συλλογίζεται. — Ποῖον εἶναι τὸ νοούμενον τούτου τοῦ
φαινομένου; — Πρῶτον ἐκθέτει κατὰ ποίας σημασίας ἀπαντᾷ τὸ
Ἐπίσκοπος, Πρεσβύτερος, Διάκονος εἰς τὰς καθ' αὐτὸ πηγάς, δηλ.
τὴν Νέαν Διαθήκην. Ὁμολογεῖ ὅτι αἱ λέξεις δὲν ἔχουν κἀμμίαν
ἀκριβῆ καὶ ὠρισμένην, σταθεράν σημασίαν, μᾶλλον ἀφηρημένην
καὶ μεταφορικὴν· ὁμολογεῖ ὅτι εἶναι ταῦτα ὅλα τὰ ὀνόματα (σελ. 42)
ἀλλὰ τί ἐπιφέρει; — Ὅτι ἡ ταυτότης τῶν ὀνομάτων δὲν δηλοῖ ταυ-
τότητα βαθμῶν ὁμοταγῶν. Ἄς μείνωμεν ἐδῶ.

Τὰ ὀνόματα κατὰ τὴν Νέαν Διαθήκην ἀντικαθιστῶνται ἀμοιβαίως,
ἁδιακρίτως γίνεται χρῆσις αὐτῶν, ἀλλὰ, λέγει ὁ Συγγρ., τὰ πράγματα
εἶναι διακεκριμένα. — Τί εἶναι τὰ ὀνόματα καὶ τί τὰ πράγματα;
Αἱ πράξεις, αἱ ἐπιστολαὶ τῶν Ἀποστόλων τί μᾶς μεταδίδουν τὰ

ὀνόματα ἢ τὰ πράγματα;—Τί εἶναι τὰ πράγματα χωριστὰ ἀπὸ τὰ ὀνόματα;

Αἱ λέξεις, τὰ ὀνόματα εἶναι τὰ σημεῖα τῶν πραγμάτων, εἶναι ἡ ἔκφρασις των. Ὡς ἔκφρασις των τὰ ὀνόματα ἐμπεριέχουν ὅλον τὸν χαρακτῆρα τῶν πραγμάτων, τὸν κάμνουν γνωστόν, τὸν μεταφέρουν ἀπὸ τὴν σφαῖραν τῆς ἀμέσου πραγματικότητος, ἣτις εἶναι μόνον εἰς τὰς ἀμέσους αἰσθήσεις φανερά, εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ λόγου, ἣτις εἶναι ἡ φανέρωσις πρὸς πάντα καὶ διὰ πάντα, ἣτις εἶναι ὑπεράνω τοῦ χρόνου καὶ τοῦ διαστήματος, ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ νόμου των. Διὰ τοῦ ὀνόματος, διὰ τοῦ λόγου γίνονται τὰ πράγματα κοινά, διότι ἀποκτοῦν ὑπαρξιν εἰς τὸ ἔδαφος τοῦ νοός, ὅστις εἶναι πανταχοῦ ὁ αὐτός, συνῆλθεν ἤδη ἀπὸ τὴν ἀτομικότητα καὶ τὰς διαφοράς της, ἀπὸ τὸ καθ' ἕκαστον καὶ ἔγινε γενικός. Εἰς τὸ βασιλεῖόν του δὲν καταποντίζεται ἡ ταυτότης ἀπὸ τὴν ποικιλίαν, ἕκαστον δὲ ἀναφέρεται εἰς τὸ ἄλλο, ὡς ἕτερον πρὸς ἕτερον, ἀλλὰ πάντοτε διὰ μέσου τῆς ταυτότητος παρουσιάζεται ἡ διαφορά. Τουτέστι δι' ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος, διὰ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς λέξεως ὅλοι ἐννοοῦν τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. Ὅστις δὲν μεταχειρίζεται τοιοῦτον σημεῖον τῆς γενικότητος, δηλ. ὅστις κατασκευάζει ἰδίαν ὀνομασίαν, μένει ἀκατάληπτος, ἐκτὸς τῆς σφαίρας τοῦ λόγου. Ὅ,τι λοιπὸν θέλει νὰ ἐκφράσῃ, νὰ μεταδῶσῃ εἰς ἄλλους, ν' ἀποκαταστήσῃ κοινὸν κτῆμα τοῦ νοός, πρέπει, ὅσον καὶ ἂν εἶναι συγκεκριμένον τ. ὕτο, νὰ τὸ μεταποιήσῃ εἰς γενικότητα. Γεννᾶται ὅμως ἡ ἀπορία, ἂν δι' αὐτῆς τῆς μεταποιήσεως δὲν ἀλλοιοῦται τὸ πρᾶγμα;—Βέβαια ἀλλοιοῦται, βέβαια ἀποβάλλει, ἀλλὰ τί εἶναι ὅ,τι ἀποβάλλει;—Εἶναι ἡ ἄμεσος ἀτομικότης του, αἱ πεπερασμέναι του διαφοραί, αἱ ἄμεσοι σχέσεις πρὸς τὰ περὶ αὐτό, ἡ ὕλότης του. Ἡ γλῶσσα δὲν δύναται νὰ ἐκφράσῃ παρὰ τὴν γενικότητά του, τὸ οὐσιώδες του. Λοιπὸν ἰδοὺ τὰ πράγματα ἄλλα παρὰ τὰ ὀνόματα, θέλει μᾶς εἰπεῖ ὁ Συγγρ. "Εχόμεν πρόχειρον τὴν ἀπάντησιν. Ὅταν ἡ γλῶσσα ἐκφράζῃ τὸ οὐσιώδες τοῦ πράγματος, δὲν ἐκφράζει ταυτοχρόνως καὶ τὴν οὐσιώδη διαφοράν του, τὴν οὐσιώδη του ποιότητα;—Βεβαίως, διότι ἄλλως ποτὲ διὰ τῆς γλώσσης δὲν ἤθελεν ἐκφράζεσθαι τι. Ἦθελεν εἶναι μία φωνὴ δι' ὅλα ἀναρθρος καθὼς τῶν κτηνῶν—εἰ εἰ καὶ αὐτὴ ἤθελε λέγει ὅλα. Τὴν οὐσιώδη διαφορὰν λοιπὸν, τὸ ἄληθὺς ποιόν, τὸ

ἀχώριστον ἀπὸ τὴν φύσιν τοῦ πράγματος, τὸ ἀποτελοῦν αὐτήν, τοῦτο ἐκφράζει ἡ γλῶσσα. Καθὼς μία ιδιότης εἶναι μοναδικῶς τυχαία, ψευδής, δὲν ἐκφράζεται διὰ τῆς γλώσσης. Καθὼς εἶναι σταθερά, μόνιμος, καὶ ἀληθής, γενικὴ, ἐκ τῆς ταυτότητος προχωροῦσα ἔφθασε τὸ ὕψος τῆς γλώσσης, τοῦ νοός, ὅστις μόνον τὸ ἀληθές συλλαμβάνει. Τὸ στιγμιαῖον, τὸ ἐδῶ ἐδῶ καὶ τοῦτο τοῦτο εἶναι τῶν αἰσθήσεων, αἱ ὁποῖαι δὲν δύνανται ποτέ νὰ τὸ μεταδώσουν, εἶναι ὑπ' αὐτὴν τὴν κατάραν.

Ἐπανερχόμενοι τῶρα εἰς τὸ θέμα μας ἐρωτῶμεν, τί θέλει νὰ μᾶς μεταδώσῃ ἡ Νέα Διαθήκη, τὸ ἀληθές, σταθερόν, γενικόν, ἢ τὴν ἐμπειρικὴν ἀτομικότητα; Βέβαια οἱ βαθμοὶ κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ Συγγρ. εἶναι τὸ μάλιστα ἀληθές. Λοιπὸν ἡ γλῶσσα ἦτο ἱκανὴ νὰ τὸ ἐκφράσῃ. Διατί δὲν τὸ ἐξέφρασεν, ἐνῶ εἶχε τὰς τρεῖς λέξεις, αἱ ὁποῖαι ἀντιστοιχοῦν εἰς τρία πράγματα;—Αἱ λέξεις συγγέονται, τὰ σημεῖα δὲν διακρίνονται, μολονότι εἶναι τρία, λοιπὸν δὲν διακρίνονται καὶ τὰ πράγματα. Τί ἔπρεπε νὰ κάμουν διὰ νὰ μᾶς μεταδώσουν τὴν διαφορὰν τῶν πραγμάτων, ὅταν ἡ γλῶσσα δὲν ἦτο εἰς κατάστασιν νὰ ἐκπληρώσῃ αὐτὴν τὴν ἀνάγκην;

Δὲν ἔμενεν ἄλλο παρὰ νὰ ταριχεύουν à la façon τῆς Αἰγύπτου τοὺς διακόνους, τοὺς πρεσβυτέρους, τοὺς ἐπισκόπους καὶ ἐπάνω εἰς τὰς θήκας τῶν νὰ γράψουν ἀδιαφόρως ἐν ἀπὸ αὐτὰ τὰ ὀνόματα εἰς τρόπον ὥστε ἐξῶ νὰ ἀναγινώσκηται ὅ,τι τύχη, μέσα ὅμως νὰ μᾶς ἐξαγγέληται ἕνας Διάκονος μὲ τὸ θυμιατήριον, ἕνας Πρεσβύτερος μὲ τὸ περιτράχηλον καὶ ἕνας Ἐπίσκοπος μὲ τὴν μίτραν. Ἰδοὺ ὁ συλλογισμὸς τοῦ Συγγρ. εἰς ὅλην τὴν ὁμότητά του. Εἶναι τῶρα αἱ Πράξεις, αἱ Ἀποστολ. ἐπιστολαὶ ταιαῦται θῆκαι τεταριχευμένων ἀνθρώπων, εἰς ποῖον κοιμητήριον ἐτυμβωρύχησεν ὁ Συγγρ. καὶ εὗρεν αὐτὰ τὰ πράγματα, ἐνῶ ἕως τῶρα εἰς τὸν χριστιανικὸν κόσμον δὲν ἦσαν γνωστὰ παρὰ τὰ ὀνόματα; Δὲν ἔχει οὐτε κἄν τὴν τιμὴν τῆς ἀνακαλύψεως ὁ Συγγρ. Ὁ Χρυσόστομος (ἡμιλ. α'), ὁ Θεοφύλακτος εἰς τὴν πρὸς Φιλιππ., εἰς τὴν αὐτὴν ὁ Θεοδώρητος κ. τ. λ., κ. τ. λ. λέγουν ἐν παρόδῳ ὅτι ατέως ἐκοινώνουν τοῖς ὀνόμασιν». Ἄν ἐξήταζον ἀκριθέστερον, ἤθελον ἀναγκασθῇ νὰ προσθέσουν καὶ τοῖς πράγμασι. Τὴν ἐναντίαν τιμὴν ἀντεποιήθη ὁ Συγγρ. καὶ ἔθεσε τὸ συμπέρασμα ὅσον δυνατὸν ἀπότομον καὶ τραχύ, τὸ ἔφερεν εἰς τὴν γελοῖαν του

ἔκφρασιν. Ἰδοὺ πῶς κατανατᾷ εἰς τὸν κρημνόν, ὃ ὁποῖος θεωρούμενος λοξὰ εἶναι ἐπίπεδον, ἀλλὰ πρέπει καὶ οἱ ἄνθρωποι νὰ περιπατοῦν ὀριζοντίως καὶ ὄχι κατακαθέτως κατὰ τὸν νόμον τῆς βαρύτητος διὰ νὰ γείνη τῶντι ἐπίπεδον ὁ κρημνός. Τί ἤθελεν ἐπομένως ὁ Συγγρ. ; — Ἦθελεν οἱ Ἀπόστολοι νὰ προμαντεύσων ὅτι θέλουν εὐρεθῇ μετὰ αἰῶνας ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι, καθὼς ὁ Bourgeois Gentilhomme με ἀπορίαν του μανθάνει ὅτι ἔχει τὴν τιμὴν νὰ ὁμιλῇ περὶ λόγον, οὕτω καὶ αὐτοὶ ἀγνοοῦντες τί ἐστὶ γλῶσσα, λόγος γραπτὸς νὰ νομίζων ὅτι ὅσα κατηγοροῦνται περὶ τῶν ὀνομάτων, δὲν κατηγοροῦνται περὶ τῶν πραγμάτων, διὰ τοῦτο ἀνάγκη πᾶσα ὅταν λέγουν Ἐπίσκοποι νὰ προσθέτουν ἐν παρενθέσει, με κεφαλαῖα γράμματα, με σημεῖον προσοχῆς—*Nota bene!* — Ἐπίσκοποι τὸ ὄνομα καὶ τὸ πρᾶγμα, Ἐπισκοπὸς τὸ ἔργο. Διάκονοι ὡσαύτως. Διὰ τοῦτο ὑποβάλλων εἰς τοιαύτην ὑποχρέωσιν τὰς Πράξεις καὶ τοὺς Ἀποστόλους λαμβάνει ἐκ τοῦ μέσου ὅλας τὰς ἐν παρόσῳ ῥήσεις, ὅπου τὸ κύριον τοῦ λόγου δὲν εἶναι ὁ Ἐπίσκοπος, ὁ Διάκονος, ὁ Ἐπισκοπὸς, καὶ λέγει, ἐπειδὴ τίποτε δὲν δύναται νὰ ἐξαχθῇ ἀπὸ τὸ νόημα καὶ τὴν συνέχειαν:— Ἐδῶ ὁμιλεῖ ἡ Γραφή περὶ τοῦ Ἐπισκόπου ὡς Ἐπισκόπου, περὶ τοῦ Ἐπισκοπείου ὡς Ἐπισκοπείου, κ. τ. λ. Καὶ μετὰ ταῦτα στρεφόμενος πρὸς τὰς ῥήσεις, αἵτινες φανερώ: διὰ τῆς συνεχείας τοῦ κειμένου λέγουν τὸ ἐναντίον, τὰς κάμνει νὰ ἔχουν τὴν ἰδικήν του σημασίαν, διότι αὕτη ἡ ἰδική του σημασία ἐξάγεται ἀπὸ τὰς ἄλλας. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἀκριβὴς ἐρμηνευτικὴ του.

Ἐπάνω εἰς τοιαύτην ὁδὸν φερόμενος ὁ Συγγρ., βλέπομεν, δύναται νὰ κάμῃ ἀπείρους ἀτοπίας· ἰδοὺ ἡ δευτέρα, ἣτις κατὰ πρώτην προσβολὴν δὲν φαίνεται τοιαύτη. «Οἱ Πατέρες, λέγει, τῶν ὁποίων » προεγράψαμεν τὰς ῥήσεις, λέγουσιν ὅτι τὸ πάλαι καὶ Διάκονος ὁ » Ἐπίσκοπος ἐλέγετο. Ἀλλ' οὐδεὶς τῶν Πατέρων εἶπε καὶ τάναντι » πάλιν ὅτι καὶ ὁ Διάκονος ἐλέγετο Ἐπίσκοπος.» (σελ. 34). Ὅλγον ὅσον συνεπὴς ἂν ἦτο ὁ Συγγρ., ἤθελε λάβει αὐτὸς ἀπὸ τὸν ἐκ τῶν τῆς ἐξανάστροφον. Ἀς ἀναλύσωμεν τὸν συλλογισμόν του. Ὁ Συγγρ. ἐννοεῖ ὅτι τὸ γένος εἶναι οἱ Διάκονοι, τὸ εἶδος οἱ Ἐπισκοπὸι, τὸ ἄτομον οἱ Ἐπίσκοποι, ἐπομένως ὁ Ἐπίσκοπος (τὸ ἄτομον) περιέχει τὸν Ἐπισκοπὸν (τὸ εἶδος) καὶ τὸν Διάκονον τὸ γένος. ὁ Ἐπισκοπὸς (τὸ εἶδος), μόνον τὸν Διάκονον (τὸ γένος). Εἶναι

ἀστεῖον νὰ περιμένωμεν νὰ μᾶς ἡμιλοῦν οἱ Ἀπόστολοι καὶ οἱ Εὐαγγελισταὶ μὲ τὸ ὄργανον τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἄν λοιπὸν ἅπαξ μᾶς ἐλεγον οἱ Ἀπόστολοι· οὗτος ἐδῶ εἶναι Διάκονος καὶ ἐγὼ τὸν ὀνομάζω Ἐπίσκοπον, τότε ἔπρεπε νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ Διάκονος πρὸς τὸ Ἐπίσκοπος δὲν εἶναι γένος πρὸς ἄτομον, ἔχουν ἀμφοτέρω τὴν αὐτὴν ἔκτασιν. Ἄς παίζωμεν ὀλίγον μὲ αὐτὰ τὰ Barbara, Bocardo, Celarent τῆς σχολαστ. λογικῆς. Διὰ νὰ εἶναι συνεπὴς ὁ Συγγρ., δὲν ἔπρεπε νὰ εἴπῃ, ὅταν λοιπὸν ἀπαντῶ Ἐπίσκοπος καὶ Πρεσβύτερος ἐναλλάξ, δὲν ὑπάρχει καὶ ἐδῶ διαφορὰ ἐκτάσεως, ἀλλὰ σκεπάζονται τετραγωνικῶς;— Ἄλλ' ὅχι· ἐδῶ λησμονεῖ τὸ ὄργανον τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ψάλλει μὲ τὴν ἰδικήν του λύραν· ὅταν πρόκειται περὶ Διακόνων, τότε μόνον γίνεται ὀργανικὸς, καὶ τοῦτο διότι ἀπαντᾷ Πατέρας γηραιοὺς λέγοντας· «Καὶ οἱ Ἐπίσκοποι Διάκονοι καὶ Πρεσβύτεροι ἐκαλοῦντο καὶ τὸ ἔμπαιν οἱ Πρεσβύτεροι Ἐπίσκοποι.» Τιμῶ τοὺς Πατέρας καὶ κλίνω ἐνώπιόν των τὸ γόνυ, διότι τὰ παράδοξα τὰ ἐκφράζουσι μόνον διὰ τοῦ σχήματος τῆς ἀποσιωπήσεως· ὁ Συγγραφεὺς μᾶς ὅμως, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι ἀπὸ τὴν αὐτὴν ζύμην, δὲν περιορίζεται ἀπὸ τὸ ἀπλοῦν φυσικὸν αἶσθημα τοῦ πρέποντος, τὸ ὁποῖον ἐμπνέει ἡ ἀγιότης.

Ἄς λύσωμεν καὶ τὴν ἀπορίαν τοῦ Συγγρ., διατὶ ποτὲ δὲν ἀπαντᾷ Διάκονα νὰ μὴ φέρῃ Μίτραν καὶ νὰ εἶναι Ἐπίσκοπος· διότι, καθὼς ἀπαντήσῃ ἓνα τοιοῦτον, ἔχει ἔτοιμον ἤδη τὴν Μίτραν τῆς κατασκευῆς του, καὶ πρὶν ἔτι μᾶς ἀφήσῃ νὰ τὸν ἴδωμεν, τὸν καλύπτει καὶ τὸν ὑποδέχεται μὲ τὰς ἐπισήμους τοῦ Ἐπισκόπου τιμάς.

Ἄφου ὁ Συγγρ. καθὼς ἐνόμισεν, ὥξεῖδωσε τὰ ἐπιχειρήματα τῶν ἐναντίων του ἀκεφάλων, λαμβάνει περισσότερον θάρρος καὶ δοκιμάζει νὰ φέρῃ καὶ θετικὰ ἐπιχειρήματα, ν' ἀποδείξῃ *Πραγματικὴν διάκρισιν*.

α'. *Ἀποτυχία*. Εἰς τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις Σύνοδον, λέγει ὁ Συγγρ., μᾶς παρουσιάζονται Ἀπόστολοι καὶ Πρεσβύτεροι. Εἰς τὴν σελ. 60 ἔχομεν αὐτὴν τὴν μείζονα πρότασιν, ἀκολουθεῖ τὸ δάσος τοῦ Μάκθεθ καὶ εἰς τὴν σελ. 78—79 χωρὶς νὰ ἀπαντήσωμεν τὴν ἐλάσσονα, μᾶς σφενδονίζεται τὸ συμπέρασμα· «Καθὼς λοιπὸν διεκρίθησαν οἱ Ἀπόστολοι πρὸς τοὺς ἐβδόμηκοντα μαθητάς (διότι τοὺτους νομίζει ὅτι ἐννοεῖ ἡ συνοδικὴ ἀπόφασις Πρεσβυτέρους,—ἀπὸ ποῦ καὶ

»πῶς καὶ πόσα;) ὡς Ἐπίσκοποι πρὸς Πρεσβυτέρους, ὡσαύτως καὶ
 »τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἐφεξῆς Ἐπίσκοποι καὶ Πρεσβύτεροι
 »διακρίνονται κατὰ τὸν βαθμὸν πρὸς ἀλλήλους, ὡς διάδοχοι κ.τ.λ.»
 — Ἀς μετρήσωμεν τώρα τὸ ὕψος αὐτῆς τῆς πυραμίδος, τὴν ὁποίαν
 ἔστησεν ἡ ἀκρισία. Ἀφίνομεν κατὰ μέρος τὸ ἀσύνδετον τοῦ λόγου
 σχῆμα. Δὲν μᾶς λέγει ἐδῶ ὁ Συγγρ. ὅτι οἱ Ἐπίσκοποι εἶναι οἱ
 ἀντίκαθιστῶντες τοῖς Ἀποστόλοις; — Ἀρα ὅσον ὑπάρχουν Ἀπόστο-
 λοι, δὲν δύνανται νὰ ὑπάρχουν Ἐπίσκοποι, ἄρα εἰς Ἀποστολικὴν
 ἐποχὴν εἰς μάτην τοὺς ζητοῦμεν. Πῶς τώρα συμφωνεῖ τοῦτο μὲ ἐκεῖνο
 τὸ ὅποιον ἔλεγεν ὁ Συγγρ. πρὸ ὀλίγης στιγμῆς, ὅτι οἱ Ἀπόστολοι
 εἰς τὰς ἐπιστολάς των, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς των διακρίνουν ἐκτὸς ἑαυτῶν
 ἄλλους Ἐπισκόπους καὶ Πρεσβυτέρους; Τὸ διαφέρειν τοῦ ὀνόματος
 πρᾶγμα εἶναι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὅλον ἐντὸς τῶν Ἀποστόλων,
 σύσσωμον μὲ αὐτοὺς, δὲν ἔπρεπε λοιπὸν νὰ τὸ ζητῇ ὁ Συγγρ. ἐξω
 καὶ νὰ ἐρμηνεύῃ τὰς ἄλλας ῥήσεις ὅπου λέγεται περὶ Πρεσβυτέρων
 χειροτονοῦντων κ.τ.λ., ὅτι μελονότι ὀνομάζονται Πρεσβύτεροι εἶναι
 Ἐπίσκοποι. Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειωθῇ καὶ ἐν ἀνοσιούργημα τοῦ
 Συγγρ. — Ὑπάρχει ἀπόδειξις ὅτι δὲν διεδέχθησαν τοὺς Ἀποστόλους
 οἱ Ἐπίσκοποι, ἀλλὰ διέμειναν ὡς καὶ πρότερον Προεστώτες οἱ
 Πρεσβύτεροι. Αὐτὴ ἡ ἀπόδειξις εἶναι ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Κλήμεντος, τὸν
 ὅποιον ὀνομάζει ὁ ἴδιος Συγγρ. Ἰσαπόστολον ἐπιζήσαντα πολὺ τοῖς
 Ἰσοτίμοις του. Τί λέγει αὐτός; «Κατὰ χώρας οὖν καὶ πόλεις κηρύσ-
 »σοντες (οἱ Ἀπόστολοι) καθίστανον τὰς ἀπαρχὰς αὐτῶν, δοκιμάσαν-
 »τες τῷ πνεύματι, εἰς ἐπισκόπους καὶ διακόνους τῶν μελλόντων
 »πιστεύειν κ.τ.λ.»

Ὅταν ὁ Κλήμης μεταγενεστέρως δὲν ἀναφέρῃ κανένα μέσον βαθ-
 μὸν μεταξὺ Ἐπισκόπων καὶ Διακόνων, εἶναι ἡ ἀπόδειξις τῶν ἀπο-
 δείξεων ὅτι δὲν ὑπῆρχε παρὰ μόνον μία διακρίσις, δηλ. μόνον μετα-
 ξὺ Πρεσβυτέρων καὶ Διακόνων. Τί μηχανεύεται ὁ Συγγρ.; (horribile
 dictu). Νοθεύει τὸν Κλήμενα. — Ἰδοὺ πῶς τὸν ἀναφέρει (σελ.
 105). «Καθίστανον τὰς ἀπαρχὰς τῶν πιστῶν εἰς Ἐπισκόπους καὶ
 » Πρεσβυτέρους καὶ Διακόνους κ. τ. λ.» Ἐγκλημα καθοσιώσεως
 κατὰ τῶν Ἀποστόλων, οἱ ὅποιοι οὐ μόνον κατέστησαν καὶ ὄχι
 τρεῖς. Φαίνεται, ἔμαθεν ὁ Συγγρ. τὴν μεγάλην φήμην, τὴν ὁποίαν
 ἄλλοτε, dans le beau vieux temps, εἰς τὸν χρυσοῦν αἰῶνα τῆς ἀ-

μαθείας, ἀπέκτων οἱ τεχνῖται διὰ τῆς *fraus ria* καὶ ἠθέλησε νὰ δρέψῃ τὸν αὐτὸν στέφανον. Ἐκεῖνοι ἦσαν ὅμως τφόντι τεχνῖται, διότι ἐνόθευαν τὸ μόνον ὑπάρχον χειρόγραφον. Ἀλλὰ τῶρα νὰ νο-
θευθῇ τὸ κείμενον ποῦ; μέσα εἰς τὴν ἐπιστολιμαίαν διατριβὴν καὶ μόνην, πρέπει νὰ ἐστεχάσθῃ ὁ Συγγρ. ὅτι ἡ διατριβὴ του θέλει γίνε-
ι καὶ βωτὸς τοῦ Νῶε τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων καὶ δὲν ἐνεθυμήθη ὅτι ὁ ἴδιος σελ. 31, ἀναφέρει τὸ γνήσιον κείμενον; "Ἄς ἀφήσωμεν λοι-
πὸν τὸν Συγγραφέα νὰ ὑπανδρεύῃ τὰς δάφνας του μὲ ἐκείνας τοῦ Τριβωνιανσοῦ καὶ ἅς προχωρήσωμεν περαιτέρω.

β'. *Ἀποτυχία*. Οἱ Ἐπίσκοποι, λέγει, ἐχειροτόνουν ὅχι ὅμως οἱ Πρεσβύτεροι, καὶ ἐδῶ ἀφθονία μαρτυριῶν τῶν μεταγενεστέρων, κάμ-
μία ἀπὸ τὰς πηγὰς (σελ. 22, 23, 28, 63, 72). "Ἐχει ἐν τούτοις ἓνα προκάτοχόν του, τὸν Χρυσόστομον, ὁ ὁποῖος ἔκαμε βέβαια, εἰς ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ὅταν δὲν ὑπῆρχε κάμμία αὐστηρὰ ἐρμηνεία, πολὺ ἀθῶως, τὸ αὐτὸ λάθος. Εἰς τὴν πρὸς Τιμόθεον (Α'. δ'. § 14) λέγει ὁ Παῦλος: «Μὴ ἀμέλει τοῦ ἐν σοὶ χαρίσματος, ὃ ἐδόθη σοι
» διὰ προφητείας μετὰ ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ Πρεσβυτερίου. »
Ὁ Χρυσόστομος κάμνων μίαν *petitio principii*, ἐρμηνεύει ὅτι ἐδῶ ἐννοοῦνται οἱ Ἐπίσκοποι. Διατί; — «Οὐ γὰρ δὴ Πρεσβύτεροι τὸν Ἐπίσκοπον ἐχειροτόνουν» (ὁμιλ. ιγ'). Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔπρεπε ν' ἀποδειχθῇ, τὸ λαμβάνει ὡς ἀποδεδειγμένον, ἢ κατὰ τὴν τεχνικὴν γλῶσσαν *quod est demonstrandum*. Καὶ πότε κάμνει αὐτὸ τὸ ἀνακόλουθον ὁ Χρυσόστομος; — Ἀφοῦ εἰς τὴν πρὸς Τιμόθεον (Β'. δ'. § 5') τὸ «τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον» λαμβάνει ὡς ἀποδείξιν ὅτι ἐκοινωνοῦν τοῖς ὀνόμασι (ὁμιλ. α').

Μὰς εἶναι ἐπομένως ἀδύνατον νὰ ἐπιφέρωμεν τοιοῦτον βαθὺ τραῦ-
μα εἰς τὸν νοῦν μας καὶ νὰ στοχασθῶμεν ὅτι, ὅταν ἐγράφη ἡ πρῶ-
τη πρὸς Τιμόθεον, αὐτὸς ἦτον Ἐπίσκοπος χειροτονηθεὶς ἀπὸ Ἐπι-
σκόπου κατὰ τὴν τάξιν τοῦ Μελχισεδέκ, ὅταν ὅμως ἐγράφη ἡ δευ-
τέρα, αὐτὸς ὁ ἴδιος ἦτο Διάκονος κατὰ τὴν Ἀποστολικὴν σημασίαν,
τουτέστι Διάκονος καὶ Ἐπίσκοπος ἀδιακρίτως, καὶ ἐπομένως δυνά-
μενος νὰ χειροτονηθῇ καὶ ἀπὸ Πρεσβυτέρους. Ἡ σειρὰ τῶν συμβε-
βηκότων ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀντίστροφος διὰ νὰ εἶναι ἐνδεχομένη καὶ τὸ
γράμμα διαμαρτύρεται ἐναντίον τῆς παρεξηγήσεως μεγαλοφώνως.

γ'. *Ἀποτυχία*. Τὴν ἀξίαν τῆς Ἀποστολικῆς Ἐπισκοπῆς αὐτοὶ

οἱ Ἀπόστολοι ὠνόμασαν τόπον (σελ. 79). Τόπος ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ βαθμός, ἄρα οἱ Ἀπόστολοι ἐγνώριζον βαθμούς, ἄρα ὑπῆρχον βαθμοὶ Ἐπισκόπων καὶ Πρεσβυτέρων καὶ Διακόνων. Ἐδῶ ἔπρεπε νὰ θυσιάσθῃ ἡ Ἐκατόμβη διὰ τὸ πλήθος τῶν Βαδῶν.

δ'. *Ἀποτυχία*. Ὁ Παῦλος λέγει ὅτι ὑπάρχουν πολλὰ χαρίσματα, Ἀποστόλων, Προφητῶν, διδασκάλων, δυνάμεων, κυβερνήσεων καὶ γένη γλωσσῶν (πρὸς Κορινθ. Α'. ιβ'. § 28). "Ολα εἶναι μέλη τοῦ αὐτοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας. «Εἰ δὲ ἦν τὰ πάντα ἐν μέλει, ποῦ τὸ σῶμα ; » "Ας ἴδωμεν τώρα τί κατασκευάζει ἐκ ταύτης τῆς ἀπλουστάτης ῥήσεως ὁ Συγγρ. "Ολα αὐτὰ, λέγει, ἦσαν διακεκριμένοι βαθμοὶ ἐπὶ τῶν Ἀποστόλων τὸ ἐλάχιστον 8 ἕως 10. Ἀλλὰ αὐτὰ ἦσαν προσωρινῶς, ἕως ὅτου νὰ διαδοθῇ ὁ Χριστιανισμός. Μετὰ ταῦτα (σελ. 84) ἔμειναν Ποιμένες (παράδοξον πόθεν τοὺς ἐξάγει, διότι ὁ Ἀπόστολος δὲν ὁμιλεῖ ἐδῶ περὶ ποιμένων), Διδάσκαλοι, Ἀντιλήψεις, καὶ Κυβερνήσεις. Οἱ Ποιμένες (οἱ ὅποιοι βόσκουν μέσα εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ Συγγρ.) εἶναι οἱ Ἐπίσκοποι καὶ οἱ μετ' αὐτῶν Πρεσβύτεροι, Διδάσκαλοι οἱ Ἱεροκήρυκες, Ἀντιλήψεις οἱ Διάκονοι καὶ Κυβερνήσεις ἐκ νέου οἱ Ἐπίσκοποι ἐπὶ κεφαλῇ καὶ εἰς τὴν οὐρὰν οἱ Ἐπίσκοποι καὶ εἰς τὸ μέσον οἱ λοιποὶ. Ὡς νὰ ἦτο ἡ γλῶσσα τοῦ Ἀποστόλου Σανσκριτικὴ ἢ ἱερογλυφικὴ, μᾶς κάμνει τὸν Chaïmpro-leon καὶ μᾶς ἐρμηνεύει τὴν γλῶσσάν μας εἰς τὴν γλῶσσάν μας. Ἀπόκρυφα μυστήρια, αἱ ἑπτὰ σφραγίδες, χωρὶς λεξικὸν δὲν ἀναγινώσκονται, ἐρωτᾶται μόνον ἂν τὸ γλωσσάριον τοῦ Συγγρ. εἶναι τὸ ἀληθὲς λεξικόν. Δὲν ἔσπερε κάλλιον τὴν προσοχὴν ὁ Συγγρ. εἰς τὸ νὰ συλλάβῃ ἀκριβῶς τὸ κείμενον, παρὰ νὰ τυρβάζῃ περὶ πολλὰ, ἐνῷ τοῦτου μόνον εἶναι χρεῖα ; Ὁ Ἀπόστολος λέγει ὅτι ἄλλος προφητεύει, ἄλλος διδάσκει, ἄλλος κάμνει θαύματα, ἄλλος ἰάματα, ἄλλος ἀντιλήψεις, ἄλλος κυβερνᾷ καὶ ἄλλος λαλεῖ γλώσσας. Τὸ προτελευταῖον ποῖον εἶναι εἰς αὐτὴν τὴν σειρὰν ; εἶναι ἡ κυβερνήσις. Ἡ κυβερνήσις λέγει ῥητῶς ὅτι εἶναι τὸ κατώτερον, διότι διὰ τοῦ εἶτα τὰ συνδέει. «Καὶ οὕς μὲν ἔθετο ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ πρῶτον Ἀποστόλους, δεύτερον Προφῆτας, τρίτον διδασκάλους, ἔπειτα δυνάμεις, ἔπειτα χαρίσματα ἰαμάτων, ἀντιλήψεις, κυβερνήσεις, γένη γλωσσῶν. » Ἡ κυβερνήσις λοιπόν, ἦτοι οἱ Ἐπίσκοποι, εἶναι τὸ προτελευταῖον καὶ ὑπεράνω αὐτῶν ποῖοι εἶναι ; αἱ ἀντιλήψεις—τουτέστι

Π. ΚΑΛΑΙΓΑ, ΝΟΜΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ.—ΤΟΜ. Α'.

κατὰ τὸν Συγγρ. οἱ Διάκονοι. Τώρα ἐνοήσαμεν διατὶ μᾶς ἔστησεν ἐπὶ κεφαλῇς τοὺς Ποιμένας, διὰ νὰ ὑποτάξῃ ὅλα εἰς τὸ Μονοβάβυλλον τοῦ Ἐπισκόπου. Τὸ « εἰ δὲ ἦν τὰ πάντα ἐν μέλος, ποῦ τὸ » σῶμα ; » φαίνεται ὅμως ὅτι ἀνεῖργίπισε τὸν Συγγρ. Καὶ ἐδῶ πάλιν ἡ ἀπλότης εἶναι ὁ ἄριστος ἐρμηνευτής. Ὁμιλεῖ ὁ Παῦλος περὶ λαϊκῶν, περὶ πιστῶν, περὶ τῶν ἀδελφῶν διακεκριμένως ; — ὄχι, ἐπομένως εἰς αὐτὰ τὰ χάρισματα ἐμπεριλαμβάνονται ὅλοι. Οἱ πάντες συναποτελοῦν τὰ πάντα, Ἀπόστολοι, Προφῆται, διδάσκαλοι, δυνάμεις, κυβερνήσεις, γλῶσσαι, ἰδοὺ τί εἶναι οἱ Χριστιανοί. Ἐκαστος ὅμως ἔχει ἴδιον χάρισμα (virtuosité). Ἄς μὴ ζητῇ ἐπομένως νὰ εἶναι τὸ πᾶν, ἅς ἀφίνη ν' ἀναπτύσσεται ἐλευθέρως καὶ τοῦ ἄλλου τὸ χάρισμα καὶ διὰ τῆς ὀργανικῆς συνεννοήσεως, διὰ τῆς συμπνοίας ἀποτελεῖται τὸ ἁρμονικὸν ὅλον τῆς ἐκκλησίας, εἰς τὸ ὁποῖον ἕκαστος ἐλευθέρως καὶ ἐκουσίως συμπράττει.

Αὐτὰ εἶναι τὰ διεστῶτα μέλη, ἡ χεὶρ ἡ ὁποία νίπτει τὴν χεῖρα καὶ ὁ δάκτυλος τὸν δάκτυλον. Θέλω ὅμως καὶ ἀπόδειξιν τούτου πλέον θετικὴν ; ἅς ἀναγνώσῃ αὐτὴν πάλιν τὴν πρὸς Κορινθίους κεφ. ιδ', περὶ τῆς ὁποίας κατωτέρω.

ε'. Ἀποτυχία. Ἡ Ἀποκάλυψις, τῆς ὁποίας ἐπὶ τέλους ἔλυσεν τὰς ἐπτὰ σφραγίδας ὁ Συγγρ., λέγει· « Οἱ ἐπτὰ ἀστέρες Ἀγγελοὶ » τῶν ἐπτὰ Ἐκκλησιῶν. » Περὶ τούτου ἔγραψε δύο σελίδας κείμενον ὁ Συγγρ. καὶ ὀκτὼ σελίδας σημειώσεως (σελ. 90—100) καὶ ἐξάγει πρῶτον σαφῶς ὅτι οἱ Ἀγγελοὶ εἶναι οἱ Ἐπίσκοποι, δεύτερον ἐναργῶς ὅτι οἱ Ἐπίσκοποι εἶναι ἀμετακίνητοι, καὶ τρίτον ψηλαφητῶς, ὅτι οἱ Ἐπίσκοποι ἔχουν τὴν ἰδίαν Ἐκκλησίαν των, τὸ ποίμνιόν των, ὅπερ ὠνόμαζον καὶ παροικίαν. Πρέπει νὰ θαυμάσωμεν τὴν μετριοτήτα τοῦ Συγγρ., ὁ ὁποῖος δὲν προσέθεσεν ἀκόμη ἄλλα πολλά, ὅσα ἤθελεν, ἀλλ' ἴσως ἠθέλησε νὰ μὴ διαψεύσῃ τὸν φίλον του, εἰς τὸν ὁποῖον ὑπέσχέθη (σελ. 294). « Δόσιν ὀλίγην τε φίλην τε. » Ὁ Κύριος Γ. Α. Κ. πιθανόν, ὡς γνωστὸς εἰς τὸν Συγγρ., νὰ μὴ ἔχῃ τὸν στόμαχον τοῦ Κρόνου καὶ τοῦτο μᾶς ἔσωσε καὶ ἡμᾶς· ἄλλως πόσα ἠδύναντο ἐδῶ εἰς τοῦτο τὸ λυκαυγές τοῦ συμβολικοῦ καὶ ἀλληγορικοῦ λόγου νὰ ἐξοικονομηθοῦν! Ἡ Ἀποκάλυψις εἶναι ὁ Δούριος ἔππος, τοῦ ὁποίου ἡ κοιλία δύναται νὰ περιλάβῃ ὅχι μόνον τὸν πολύμητιν Ὀδυσσεά μὲ τούς ἰδικούς του, ἀλλὰ Τρῳάς τε καὶ Ἀχαιοὺς.

ς'. **Ἀποτυχία.** Ἡ χρυσὴ ἄλυσις τῆς παραδόσεως. Εἶναι παράδοξον νὰ ἔχωμεν ἀνάγκην τῆς παραδόσεως, ὅταν κατὰ τὸ λέγειν τοῦ Συγγρ. τὸ κείμενον εἶναι τόσο σαφές, ἐναργές, ψηλαφητόν. Ἡ παράδοσις γεννᾶται ὅπου δὲν ὑπάρχει ρητὸς θεσμός, γραπτὴ ἐντολή, γράμμα αὐθεντικόν. Διὰ νὰ σχηματισθῇ λοιπὸν παράδοσις, προτιθεται ἡ ἔλλειψις τοῦ γράμματος. Ὁμοῦ δὲν δύνανται νὰ συνυπάρξουν. Καὶ τοῦτο ἔγινε καὶ ἐδῶ μὲ τὴν παράδοσιν. Ἡ παράδοσις ἀντικατέστησε τὴν ἔλλειψιν τῆς ἐντολῆς, τῆς ἀμέσου ἐγκαταστάσεως. Ὅχι ὅτι ἡ παράδοσις δὲν εἶναι ἀπὸ τὰς σημαντικώτερας πηγὰς τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ παράδοσις εἶναι ἡ ζῶσα συνείδησις τῆς καὶ ὡς ζῶσα ἔχει ὅλην τὴν ἰσχύν της, ἀλλὰ τὴν ἔχει ὅταν πρόκειται περὶ τῆς ἐποχῆς της, διὰ νὰ μᾶς δώσῃ τὸν χαρακτῆρά της. Ἡ παρελθοῦσα ἐποχὴ ἔχει ἐπίσης τὴν παράδοσιν της καὶ παράδοσις πρὸς παράδοσιν ἐκάστης ἐποχῆς ἔχει τὰ αὐτὰ δικαιώματα καὶ δὲν δύνανται νὰ προτιμηθῇ καμμία ἄλλη. Ἀς μᾶς δώσουν λοιπὸν τὴν παράδοσιν τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀποστόλων, καὶ τότε πειθόμεθα. Ἄλλ' ὅταν μᾶς δίδουν τὴν παράδοσιν τὸ πολὺ τοῦ 3ου καὶ 4ου αἰῶνος, τί θέλομεν εἰπεῖ;— Ὁ 3ος καὶ 4ος αἰὼν τοῦτο ἐνόμιζον περὶ τοῦ Ἐπισκοπικοῦ συστήματος, κανεῖς τούτων δὲν ἐξήτασε νὰ τὸ ἀποδείξῃ εἰς τὴν νέαν διαθήκην, σημεῖον ἤδη ὅτι δὲν τὸ ἤντλησεν ἀπὸ ἐκεῖ. Πόθεν τὸ ἤντλησε λοιπὸν;— Ἀπὸ τὴν ἔμπνευσίν του, ἀπὸ τὴν ἀνάγκην, τὴν ὁποίαν εἶχε τούτου τοῦ θεσμοῦ, ἀπὸ ἐκείνας τὰς πηγὰς, τὰς ὁποίας ἐνόμιζε τῆς πρώτης ἐποχῆς, διότι ἀνταπεκρίνοντο τόσοι τετραγωνικῶς εἰς τὴν ἐπιθυμίαν του. Ὁ Συγγρ. ἐξοδεύει ἐν μέγα μέρος τῆς διατριβῆς του διὰ νὰ μᾶς ἀποδείξῃ τὴν γνησιότητα τῶν Ἀποστ. κανόνων καὶ διαταγῶν. Παρὰ νὰ μυκτηρίζῃ ὅμως τὸν νεώτερον συγγραφεὰ Drey τόσο ἀπρεπῶς, ὅα ἔκαμνε καλλίτερον νὰ μᾶς εἴπῃ εἰς τί συνίστανται τὰ ἐπιχειρήματά του. Φαίνεται ὅμως ὅτι δὲν τὸν γνωρίζει παρὰ διὰ μέσου τοῦ *deus gentium minorum* τοῦ *Conversations Lexicon*. Τὸ σύγγραμμα τοῦ Drey ὑπάρχει ἤδη εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ θέλει γίνῃ αὐτοῦ χρῆσις ἐν καιρῷ τῶν δέοντι. Κατὰ τὸ παρὸν δὲν ἐπεμβαίνω εἰς αὐτὴν τὴν συζήτησιν, διότι δὲν συμβάλλει διόλου εἰς τὸ θέμα μας. Καὶ κατὰ τοῦ Συγγρ. τὴν ὁμολογίαν, ἂν δὲν εἶναι γέννημα τοῦ 5ου αἰῶνος, εἶναι μεταγενέστερον τῶν Ἀποστόλων, ὥστε περὶ τῆς Ἀπο-

στολικῆς ἐποχῆς δὲν προσφέρει καμμίαν ἀπόδειξιν. Ἄς παρατηρήσωμεν μόνον ὅτι διὰ τὴν νὰ μείνῃ ἀπρόσβλητος ἡ ἰσχὺς τῶν διαταγῶν καὶ κανόνων πρέπει ν' ἀλλοιωθῇ ἡ σημασία τῆς νέας διαθήκης, καθὼς τὴν ἡλλοίωσεν ὁ Συγγρ. Τότε βέβαια ὑπάρχει συμφωνία ἐντελὴς καὶ πλήρης. Γενναῖον κατόρθωμα! καὶ ἤθελεν εἶναι καὶ τοῦ Συγγρ. ἐν σημαντικόν, ἐξαίσιον ἔργον, ἀτίμητος θρίαμβος, ἐάν δὲν ᾔτο τόσο ἐύκολος.

Τὸ ζ' καὶ τελευταῖον δὲν εἶναι πλέον ἀποτυχία, εἶναι κομπασμὸς τοῦ Συγγρ. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, λέγει, παρέλαθεν ὅσα εἶχε τὴν καλῶσύνην νὰ μᾶς δώσῃ νὰ πιστεῦσωμεν, « ἔκ τε παλαιῶν καταλόγων τῶν ἐν τοῖς ἱεροῖς διπτύχοις φυλαττομένων (παρατηρήσατε τὴν ἀφθονίαν)—καὶ ἐξ ἄλλων ἀρχαίων συγγραφῶν» (σελ. 100.) Τοῦτο εἶναι τὸ σκῆπτρον, μὲ τὸ ὅποιον κυβερνοῦν οἱ μονόφθαλμοι εἰς τὸ Βασίλειον τῶν τυφλῶν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι πράγματα, τὰ ὅποια ἐγράφησαν πρῶτην φορὰν εἰς τὸ Ναύπλιον 25 Νοεμβρίου 1835 Σωτηρίου ἔτους, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐμνημονεύοντο πρὸ 1780 ἐτῶν. Εἶχε καὶ ἐκείνη ἡ ἐποχὴ τοὺς τεχνίτας τῆς, ἀλλ' ἦτο ἄλλου εἶδους, κατὰ τὰς κυκλοφοροῦσας ἰδέας. Σήμερον ἡ Ἐπισκοπὴ μᾶς εἶναι ἀναγκαία, διότι ἄλλως συντρίβεται ἡ ἄλυσις, ἣτις ἀναβαίνει εἰς τὸν Πατριάρχην, τότε ὅμως πέραν τοῦ Ἐπισκόπου ἦτο *terra incognita* καὶ ὁ Ἐπίσκοπος αὐτὸς μόνος δὲν ἦτο τόσο σημαντικόν. Τὸ σημαντικόν τότε ἦτο τὸ δογματικόν μέρος, καὶ ἐκ τούτου ὅλα.

Ἐπειδὴ δὲν εἶμαι *laudator temporis acti* προτιμῶ τὴν ἐποχὴν μας, τῆς ὁποίας αἱ ὠδῖνες δὲν εἶναι τόσο σκληραί.

Ἐπὶ τέλους πρέπει νὰ ἐξεγείρωμεν τὸν Συγγρ. ἀπὸ τὸν νήδυμον ὕπνον ἀταράχων ὀνείρων, τὰ ὅποια τοῦ παριστάνουν τὸν Γαλαξίαν τῆς παραδόσεως ἀδιάσχιτον ἀπὸ χάσματα. Ἄς ἀναβιβάσῃ τὰ βλέφαρα καὶ ἄς ἴδῃ τὸν Ἱερώνυμον τοῦτον, τὸν ὅποιον ἐνόμιζε πάντοτε συμβοηθὸν εἰς τὰ Βοηθρόμιά του (ὦ δύναμις τοῦ μανδραγόρου!) καὶ ἀποψεύδοντα τὸν Σουικῆρον (σελ. 22).—ἄς ἴδῃ πῶς ὁ Ἱερώνυμος, αὐτὸς ὁ *Orlando furioso* (μεταφρ. ὁ Μακάριος) μὲ τῆς κριτικῆς τὴν σπάθην (*durandal*) χιτίζει ἐπὶ κεφαλῆς τὰ Πυρηναῖα τῆς παραδόσεως. Ἰδοὺ τὸ χάσμα (τὸ *port de Gavarnie*), τὸ ὅποιον ἤνοιξεν ἐνθεν καὶ ἐνθεν: (Epist. 82. (al 83) ad Oceanum): «*Apud veteres iidem Episcopi et Presbyteri, quia illud nomen digni-*

» latis est, hoc aetatis »—(ad Tit. 1. 7) : « Idem est ergo
 » Presbyter, qui Episcopus : et antequam diaboli instictu
 » studia in religione fierent et diceretur in populis : ego sum
 » Pauli, ego Apollo, ego autem Cephæ, communi Presbyte-
 » rorum consilio Ecclesiæ gubernabantur. Postquam vero
 » unusquisque eos, quos baptisaverat, suos putabat esse, non
 » Christi ; in toto Orbe decretum est, ut unus de Presbyte-
 » ris electus superponeretur cæteris, ad quem omnis Eccle-
 » siæ cura pertineret et schismatum semina tollerentur. P u-
 » tat aliquis non Scripturarum, sed no-
 » stram esse sententiam, Episcopum et Pre-
 » sbyterum unum esse, et aliud aetatis, ali-
 » ud esse nomen officii : RELEGAT APOSTOLI AD PHI-
 » LIPPENSES VERBA (ἐπονται αἱ μαρτυρίαι). Haec propterea, ut
 » ostenderemus, apud veteres eosdem fuisse Presbyteros,
 » quos et Episcopos : paulatim vero ut dissensionum planta-
 » ria evellerentur, ad unum omnem sollicitudinem, esse de-
 » latam. Sicut ergo Presbyteri sciunt, se ex Ecclesiæ con-
 » suetudine ei, qui sibi praepositus fuerit, esse subjectos : ita
 » Episcopi noverint se magis consuetudine quam
 » dispositionis dominicæ veritate, Presby-
 » teris esse majores, et in commune debere Ecclesiam re-
 » gere »

« Τὸ γὰρ πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ,
 » καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ. »
 (Παῦλ. πρὸς Κορινθ. Δ' . β' . § 10.)

Ἀφοῦ ἐξητάσαμεν τὸ πρῖσμα, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ Συγγρ. τῆς Ἐπιστολιμαίας Διατριβῆς βλέπει τὸ κείμενον, ἀφοῦ εἶδομεν τὴν μέθοδόν του, ἥτις συνίσταται νὰ ἐξάγῃ τὸ μέγιστον ἀπὸ τὸ ἐλάχιστον, νὰ ὑψώνῃ ἀπὸ τὸ ἐπίπεδον Ἄλπεις καὶ Καυκάσια, ἐθεραπεύσαμεν καὶ τὴν ἰδίαν μας ὁρασιν, ἡ μόνη ἀνάγκη τὴν ὁποίαν ἔχομεν, καὶ ἥτις ὑπεγόρευσε τὴν παρούσαν διατριβήν.

Θέλομεν λοιπὸν ἀμέσως προσπαθήσει νὰ κάμωμεν χρῆσιν τῆς ὁρασεώς μας τῶρα καθαρᾶς καὶ ἐλευθέρως, καὶ θέλομεν ἀτενίσει κατ' εὐθείαν τὸ κείμενον τῆς Γραφῆς, χωρὶς νὰ θέσωμεν εἰς τὸ μεταξὺ ἐκεῖνα τὰ διαφράγματα, τὰ ὁποῖα ὁ Συγγρ. ἐξέλαβεν ὡς ὀπτικά ὄργανα.

Τὸ σύστημα τῆς ἐρμηνείας μας συντόμως θέλει συνίστασθαι εἰς τὰ ἐξῆς. Δὲν θέλομεν λαμβάνει κατὰ μόνας μίαν ῥῆσιν ἀμφίβολον διὰ νὰ τὴν παρατηρήσωμεν εἰς τὴν ἀμφιλύκην μεταγενεστέρου φωτός, δὲν θέλομεν εἰσαγάγει ἔξωθεν ἥδη ἔτοιμον σύστημα, οὔτε θέλομεν προσκαλέσει κάμμίαν βοήθειαν ἀπὸ μηχανῆς. Ἡμεῖς καὶ τὸ κείμενον, ἀλλ' ἡμεῖς πάντοτε ἄγρυπνοι, προσέχοντες εἰς ἀμφοτέρω, εἰς τὸ κείμενον καὶ εἰς ἡμᾶς. Δὲν θέλομεν ἐρμηνεύσει ἡμεῖς, τὸ κείμενον θέλει πάλιν μᾶς ἐρμηνεύσει τὸ κείμενον. Πάντοτε θέλομεν ἔχει ἐνώπιόν μας τὸ ὅλον, εἰς τὸν σύνδεσμόν του, εἰς τὴν ἀρμονίαν του. Τίποτε δὲν δυνάμεθα ν' ἀποκλείσωμεν ἀπὸ ὅσα εἰναιτῆς αὐτῆς ἐποχῆς, ὅλα ἔχουν ἴσον δικαίωμα ἐνώπιόν μας καὶ εἶναι ἡ πλέον αὐθάδης αὐθαιρεσία, ἡμεῖς νὰ θέλωμεν νὰ προσδιορίσωμεν τί σημασίαν ἔχει τοῦτο, ἢ ἐκεῖνο. Τὸ ἀντικείμενον πρέπει ν' ἀποδείξῃ αὐτὸ τὸν ἑαυτὸν του καὶ τότε, καὶ μόνον τότε ὑπάρχει ἀλήθεια. Καθὼς ὁμως τὸ ἀντικείμενον ἐξηγεῖται δι' ἐνὸς ἐτέρου,

τὸ ὅποιον ἡμεῖς θέτομεν πλησίον του, ἡμεῖς καὶ μόνον ἡμεῖς κάμνομεν αἰτίαν του, ἡμεῖς συνδυάζομεν, ἔχομεν μόνον εἰκασίας, τὸν ζωδιακὸν τῆς φαντασίας μας καὶ τὰς σκιὰς τῆς ὀνειροπολήσεώς μας. Καὶ νομίζομεν τάχα ὅτι κάθε ἐποχὴ καὶ μάλιστα μία τοιαύτη καθὼς τῆς πρώτης Ἐκκλησίας τόσον ἰσχυρά, τόσον πλήρης ἐμπνεύσεως καὶ ζωῆς, δὲν θέλει εὑρεῖ τὸ ὄργανόν της, διὰ νὰ λάβῃ αὐτὴ τοῦ ἑαυτοῦ της συνειδήσιν, νὰ προσδιορίσῃ τὸ τί εἶναι καὶ νὰ θέσῃ τὴν ἱερὰν ἔκφρασιν, ἣτις εἶναι τὸ αἰώνιον μνημεῖόν της *aere perennius*; — Εἰς τὸ πῦρ λοιπὸν τὰ κατασκευάσματά μας, ἡ ἀγνος τέχνη μας, ἣτις δὲν δύναται νὰ διαπερασθῇ ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν τῆς ζωῆς καὶ πνεῦμα πρὸς πνεῦμα μὲ αὐτὴν νὰ λαλήσῃ.

Εἶναι ἀληθές ὅτι καμμία ἐποχὴ δὲν δύναται ἡ ἴδια νὰ περιγράψῃ τὰ ὅριά της, διότι ἔπρεπε νὰ εἶναι ἔξω ἀπὸ τὰ ὅριά της, νὰ εἶναι τὰ ὅριά της καὶ δι' αὐτήν. Ἀλλὰ δὲν ζητοῦμεν τοῦτο ἀπὸ κάθε ἐποχῆν. Ζητοῦμεν τὸ ὅλον της εἶναι, καὶ ἡμεῖς οἱ ὅποιοι εἴμεθα ἔξω ἐκείνης τῆς ἐποχῆς βλέπομεν αὐτὰ τὰ ὅρια, τὴν περιέχουσιν περιφέρειαν. Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἔχει ἐκάστη ἐποχὴ, εἶναι ἡ ἀπόλυτος βεβαιότης τοῦ ἑαυτοῦ της, εἶναι ἡ ἐκ τοῦ ἑαυτοῦ της προχωροῦσα ζωὴ, ἐκ τοῦ πνεύματός της πλαστικῶς μορφουμένη. Ἐκαστον τμήμα μᾶς φέρει εἰς τὸ ὅλον, εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἐστίαν· παντοῦ ἐτέθη μία σφραγίς, εἰς τύπος καὶ κάθε μῶριον δεικνύεται εἰς τὸν ἑαυτόν του πῶς συνέχεται μὲ τὸ ὅλον. Αὐτὴν τὴν ὀργανικότητα ἔχει λοιπὸν κάθε ἐποχὴ, αὐτὴ εἶναι ἡ ἐλευθερία της, ἡ δημιουργὸς χεὶρ, ἡ ὁποία δὲν παύει, ἐὰν δὲν τελειώσῃ τὸ ἔργον της. Αὐτὴν τὴν ὁδηγοῦσαν πρὸς τὸ τέλος της ἀρχὴν πρέπει λοιπὸν νὰ εὐρωμεν, τὴν μίαν τοῦ ὅλου τελειότητα καὶ τοῦτο μόνον δὲν δύναται νὰ μᾶς ἀπατήσῃ, ὅσον καμμία ἐποχὴ δὲν δύναται νὰ εἶναι ταυτοχρόνως ἔξω τοῦ ἑαυτοῦ της καὶ ἄλλο νὰ εἶναι, ἄλλο νὰ λέγῃ ὅτι εἶναι. Ὁ λόγος της εἶναι τὸ φρόνημά της, τὸ φρόνημά της εἶναι ἡ πραγματοποιοῦσα τὸν ἑαυτόν της ἰδέα, ἡ ὁποία δὲν ἀποκάμνει ἕως ὅτου νὰ πραγματοποιηθῇ. Ἄς τὴν σπουδάσωμεν τώρα εἰς τὸ πνεῦμα καὶ εἰς τὰ ἔργα της, εἰς τὴν ἐσωτερικότητα καὶ εἰς τὴν ἐξωτερικότητά της, ὅθεν ἔρχεται καὶ πού ὑπάγει.

Ἐρωτῶμεν λοιπὸν· ὁ Χριστιανισμός, αὐτὴ ἡ θρησκεία τοῦ πνεύματος, διαχυνομένη εἰς τὸ μέσον τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, τῆς ὁ-

ποιᾶς εἶχον λυθῇ ὅλα τὰ ἡθικὰ δεσμὰ, διότι ὅλα ἐξῶθεν συνελάμβανον τὸ ἄτομον, αὐτὸς ὁ χριστιανισμὸς μὲ τὴν σημασίαν τοῦ ἐν-τὸς δεσμοῦ, μὲ τὴν σημασίαν τῆς ἐνώσεως ὅλων εἰς τὸν Θεὸν διὰ τῆς συνειδήσεως εἰς τὴν πρώτην του ἀνάπνευσιν ποῖα αἰσθήματα, ποίους στοχασμοὺς ἔπρεπε νὰ διεγείρῃ, ποίαν ἀνάγκην ἔπρεπε νὰ ἐξυπνήσῃ ἀπὸ τὸ βάθος τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, ἥτις εἰς τὸν πρῶτον της ἐνθουσιασμὸν μὲ ὅλην τὴν ἐλαστικότητά της ἔπρεπε νὰ φερθῇ πρὸς τὴν ικανοποίησίν της ;—Δὲν ἦτο ἡ πρώτη ἀνάγκη ἡ ἀμοιβαία παράδοσις τοῦ ἐνὸς εἰς τὸν ἄλλον μὲ πλήρη ἀφοσίωσιν, ἡ ἀμοιβαία ἐνθάρρυνσις εἰς τὸν ἕνα σκοπὸν, ἡ ἀμοιβαία συνδρομὴ καὶ συμμετάδοσις, ὥστε διὰ τῆς προσθήκης ὅλων τῶν δυνάμεων, διὰ τῆς συγχωνεύσεώς των νὰ ἐνχκαλισθοῦν ὅλον τὸν πλοῦτον, ὅστις δωρεὰν προσεφέρετο ;—Αὐτὴ ἡ συναπάντησις ὅλων εἰς τὸ ἕνα αἶσθημα ὅχι μόνον ὡς ἀποτέλεσμα τῆς πρώτης ζήσεως διὰ μιαν θρησκείαν, τῆς ὁποίας τὸ ἐμπεριεχόμενον ἦτο ἀδιάφορον πρὸς τοῦτο, καθὼς ὅλαι αἱ πρὶν θρησκείαι, ἀλλὰ τῆς ὁποίας τὸ ἐμπεριεχόμενον αὐτὸ τοῦτο κυρίως περιελάμβανεν,—αὐτὴ ἡ συναπάντησις δὲν ἔπρεπε καθὼς ἤρχιζε νὰ λαμβάνῃ μορφήν ἐντὸς τῆςπραγματικότητος νὰ μεταδίδῃ εἰς ὅλα τὸν ἕνα τύπον τῆς ἀδελφότητος καὶ τῆς ἀπεριόριστου ἀγάπης ;—Ἰδοὺ ἡ ἀρχή, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐκτυλίσσεται ἡ πρώτη Ἐκκλησία, ἀρχή, ἥτις εἶναι τόσον ἰσχυρά, ὥστε θέλει αὐτὴ καὶ μόνῃ δλόκληρον περίοδον πρὶν ἀφήσῃ κάθε ἄλλον στοχασμὸν νὰ γεννηθῇ, ἢ ν' ἀκουσθῇ, ἕως ὅτου νὰ σβεσθῇ τὸ πῦρ της ἀπὸ ἄλλας ἀνάγκας πλέον πνευματικᾶς.

Ἐνῷ ὅλοι τοιοῦτοτρόπως συνηντῶντο εἰς τὴν ἀντίληψιν τῆς Θεότητος, ἥτις ἀνήρρεσε τὴν διαχώρισιν τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνθρωπίνου, δὲν ἠδύναντο νὰ διακριθοῦν μεταξὺ των, οὔτε νὰ θέσουν ἐκτὸς κάμμιαν διάκρισιν ὡς μόνιμον καὶ διαρκῆ, ὡς στήριγμα καὶ φέρουσιν τὸ ὅλον στήλην. Μάλιστα κάθε διάκρισιν σπεύδουν νὰ ἐξαλείψουν, νὰ συνέλθουν ἀπὸ τὰς διακρίσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἀπὸ κάθε ἐξωτερικότητα, ὥστε νὰ διχυθῇ πανταχοῦ τὸ ἴσον φῶς, καὶ ἕκαστος προσφερόμενος εἰς ὅλους, τουτέστι τιθέμενος ὅλος ἐντὸς αὐτῆς τῆς ἐνότητος, γίνεται κοινός. Ἡ πρώτη κοινότης εἶναι ἐπομένως μετακοίνωσις τῶν δυνάμεων ὑπηρετουσῶν εἰς τὸν ἕνα καὶ κοινὸν σκοπὸν τῆς ἐνότητος καὶ αἱ μόναι διακρίσεις, αἵτινες δύνανται ν' ἀναπτύ-

χοῦν, εἶναι αὐτῶν τῶν ἡθικῶν δυνάμεων καὶ τῆς ἐντόνου ἐνεργείας των, ψυχολογικαί, καθὼς ἕκαστος τυχαίως ἀπὸ τὴν φύσιν ἐπρωικίσθη κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, τὰ λεγόμενα *χαρίσματα*.

Ῥητῶς ὁ Παῦλος ἐκφράζει ὡς θεμελιώδη ἀρχὴν τὴν ἰσότητά ὅλων: «Οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος (λέγει εἰς τὴν πρὸς Γαλάτ. γ'. § 28), οὐδὲ Ἕλλην, οὐκ ἔνι δοῦλος, οὐδὲ ἐλεύθερος, πάντες γὰρ ἡμεῖς εἰς ἐστὲ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.» Αὐτὸς μᾶς διδάσκει καὶ τὴν σημασίαν τῶν χαρισμάτων, τὰ ὅποια χάριν ὅλων φέρει εἰς τὸ μέσον ἕκαστος. «Διακρίσεις δὲ χαρισμάτων εἰσὶ, τὸ δὲ αὐτὸ πνεῦμα» (Κορινθ. Α'. ιβ'. § 4).

Ποῖα εἶναι αὐτὰ τὰ χαρίσματα, ἀκριβέστερον ἐξηγεῖται εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσ. (δ'. § 4): «Καὶ αὐτὸς ἔδωκε τοὺς μὲν Ἀποστόλους, τοὺς δὲ Προφῆτας, τοὺς δὲ Εὐαγγελιστάς, τοὺς δὲ Ποιμένας καὶ διδασκάλους . . . ἕως καταστήσωμεν οἱ πάντες εἰς τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως.» Καὶ ὁ Πέτρος, ἕκαστος καθὼς ἔλαβε χάρισμα, εἰς ἑαυτοὺς αὐτὸ διακονοῦντες, ὡς καλοὶ οἰκονόμοι ποικίλης χάριτος Θεοῦ» (Α'. δ'. § 11). — Ὅλα αὐτὰ τὰ χαρίσματα βλέπομεν ὅτι εἶναι κοινῆς ὑπηρεσίας καὶ ὅλα χρησιμεύοντα εἰς τὴν μετάδοσιν τοῦ λόγου, εἰς τὸ νὰ ἐγχαράξουν πανταχοῦ τὴν αὐτὴν ἀλήθειαν, ἥτις εἶναι πολλὰ ἐκτεταμένη διὰ νὰ περιορισθῇ εἰς ἓν μόνον ὄργανον καὶ ἐνῶ περιλαμβάνει ὅλην τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, δι' ὅλων τῶν ὀργάνων ζητεῖ τὴν ἐκφράσιν της. Ἡ πρώτη πρὸς Κορινθ. ἐκθίτει πλέον ἀκριβῶς τὰ περὶ τούτου καὶ μᾶς δίδει ταυτοχρόνως τὴν εἰκόνα τῆς πρώτης κοινότητος. Εἰς ἕκαστον, λέγει (β'), δίδεται ἡ φανέρωσις τοῦ πνεύματος καὶ διὰ τοῦ πνεύματος οὗτος ἔχει λόγον σοφίας, ἐκεῖνος γνώσεως, ἄλλος πίστιν, ἄλλος χάρισμα ἱαμάτων, ἄλλος ἐνεργήματα δυνάμεων, ἄλλος προφητείαν, ἄλλος διακρίσεις πνευμάτων, ἄλλος γέννη γλωσσῶν καὶ ἄλλος ἐρμηνείαν. — Συνανθορίζομενοι οἱ πρῶτοι Χριστιανοὶ συνήθως εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πρώτου βαπτισθέντος, ὅστις ὠνομάζετο καὶ ἀπαρχή, καθὼς ὁ οἶκος τοῦ Στεφανῆ (Κορινθ. Α'. α. § 16. ις'. § 16) εἰς τὴν Ἀχαΐαν (1), ἔφερον ὁμοῦ ὅλας τὰς δυνάμεις των καὶ δι' αὐτῶν ἀνενέωνον καὶ ἠύξανον τὴν συνείδησιν τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς εἰς αὐτὸν ἐνότητός των. Οὕτω λέγει

(1) Ἐκκλησίαι κατ' οἶκον. Ῥωμ. ις'. § 5. Κορινθ. Α'. ις' § 19. Φιλιπ. α. § 2.

τὸ κεφ. ιδ'· «Ὅταν συνέρχῃσθε, ἕκαστος ὑμῶν ψαλμὸν ἔχει, διδασκῶν ἔχει, ἐρμηνείαν ἔχει, πάντα πρὸς οἰκοδομὴν γενέσθω.»—«Ὅστις ἡσθάνετο ἑαυτὸν ἐμπνευσμένον ἐσηκώνετο καὶ ἐλάβανε τὸν λόγον, ἢ παριστάνων μὲ νέας εἰκόνας τὴν ἱερὰν ἱστορίαν, ἢ προσπαθῶν νὰ κάμῃ τὴν σημασίαν τῆς διαφανῆ διὰ μέσου τῆς κοινῆς ἀντιλήψεως, ἢ διὰ τῆς ἐρμηνείας πλησιάζων εἰς τὸν ἀπλούστερον νοῦν τὸ δεινὸν μᾶθημα, ἢ διαχεόμενος εἰς δοξολογικὸν ὕμνον, ἢ ὑψούμενος ὑπεράνω τῆς ἀμέσου ἀνάγκης καὶ περιφέρων τὸ βλέμμα εἰς τὸν ζοφερὸν ὀρίζοντα, ὅστις περιεκύκλωνε τὴν πρώτην κοινότητα, τοῦτο τὸ μικρὸν σημεῖον τοῦ φωτός ἐν τῷ μέσῳ βαρείας νυκτός, ἐπρομάντευεν ὅτι ἐξ αὐτῆς τῆς ἐστίας θέλει ἀνάψῃ ἡ διασχίζουσα ἀστραπή. Εἰς τὴν πρὸς Κορινθ. (ιδ'. § 27) ὁ Ἀπόστολος δὲν ζητεῖ ἄλλο, παρὰ νὰ γίνηται ἡ συνίλευσις μὲ τάξιν, νὰ μὴ συνδιακόπτονται καὶ συνθορυβῶνται ἀμοιβαίως. Ἄς μὴ ὀμιλοῦν, ἐξακολουθεῖ, παρὰ κατὰ δύο ἢ τὸ πολὺ τρεῖς καὶ ἀνὰ μέρος· εἰς ἃς διερμηνεύῃ· ὅστις δὲν εἶναι διερμηνευτής, ἃς σιωπᾷ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Ἄς λαλοῦν δύο ἢ τρεῖς Προφῆται καὶ οἱ ἄλλοι ἃς διακρίνουν.

Ἐὰν ὅμως λάβῃ ἄλλος τὴν ἀποκάλυψιν, ἃς σιωπᾷ ὁ πρῶτος:—«Δύνασθε γὰρ καθ' ἑα πάντες προφητεύειν, ἵνα πάντες μανθάνωσι καὶ πάντες παρακαλῶνται.»—Εἰς αὐτὸν τὸν τυχαῖον τρόπον τῆς συμπεριφορᾶς, ἣτις ἔπρεπε νὰ ᾔτο ζωηροτάτη, καθ' ὅσον ἕκαστος ἡσθάνετό τι καὶ ἤθελεν ἀμέσως νὰ τὸ μεταδώσῃ, ὁ Ἀπόστολος ἐπιθυμεῖ εὐταξίαν, διὰ νὰ δύναται ἕκαστος ν' ἀκούσῃ τὸν ἄλλον καὶ ἀπὸ αὐτὸν νὰ μάθῃ. Συνιστᾷ λοιπὸν νὰ χωρίζωνται ἐντὸς τῆς συνελεύσεως εἰς μικροτέρους κύκλους καὶ οὕτω νὰ δύνανται ταυτοχρόνως δύο ἢ τρεῖς νὰ διδάσκουν, ἄλλοι τόσοι νὰ προφητεύουν. Ὅσοι δὲν ἐννοοῦν, σχηματίζουν ἓνα κύκλον περὶ τὸν διερμηνευτὴν καὶ οὕτω κατὰ σειρὰν διδεται εἰς ἕκαστον καιρὸς νὰ ἐκφρασθῇ⁽¹⁾ καὶ νὰ συναλλάξῃ τοὺς στοχασμοὺς του καὶ τὸ φρόνημά του μὲ τὴν κοινότητα, ἐκεῖνο τὸ περιπλέον, τὸ ὁποῖον τὸν ἐχώριζε καὶ τὸν ἐστενοχώρει εἰς τὴν ἀτο-

(1) Ἴδου τὸ κεῖμενον. «Ἐἴτε γλώσση τις λαλῇ, κατὰ δύο, ἢ τὸ πλεῖστον τρεῖς, καὶ ἄνὰ μέρος, καὶ εἰς διερμηνευτέω. Ἐὰν δὲ μὴ ᾔ διερμηνευτής, σιγάτω ἐν Ἐκκλησίᾳ· ἑαυτοῦ δὲ λαλεῖτω καὶ τῷ Θεῷ. Προφῆται δὲ δύο ἢ τρεῖς λαλεῖτωσαν καὶ οἱ ἄλλοι διακρινέτωσαν. Ἐὰν δὲ ἄλλω ἀποκαλυφθῇ καθημένω, ὁ πρῶτος σιγάτω. κ.τ.λ.»

μικρότητά του, νὰ τὸ ἴδῃ ἐπικεκρωμένον ἀπὸ τὴν κοινὴν ἀναγνώρισιν. Κάνεις μεταξὺ τούτων δὲν εἶναι ἀνώτερος, δὲν ἔχει ἀποκλειστικὸν δικαίωμα—«Καὶ πνεύματα προφητῶν προφήταις ὑποτάσσεται.»—Τοιαύτη τάξις πρέπει νὰ προσδρεύῃ εἰς τὰς συνεδριάσεις—«Οὐγάρ ἐστιν ἀκαταστασίας ὁ Θεός, ἀλλὰ εἰρήνης.»—Καὶ πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι ὅλοι ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ὁμιλοῦν, μόνον εἰς τὰς γυναῖκας παραγγέλλεται ἡ σιωπή· *Mulier taceat in Ecclesia* ⁽¹⁾.

Μία τοιαύτη ἀβίαστος συνδιάλεξις, καθ' ἣν ἕκαστος ἀφόβως ἤνοιγε τὴν καρδίαν του, ἐλάμβανε λύσιν εἰς τὰς ἀπορίας, συμβουλήν εἰς τὰς ἀδυναμίας του, μετὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἀνοχῆς, τῆς συμπαθείας, τῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης, μᾶς παρουσιάζει βέβαια μίαν σκηνὴν πλήρη μαγείας, τὴν ὁποίαν μᾶς καθυστεροῦν ὅλαι αἱ θεωρίαι, ὅσαι κατασκευάζουσιν εἰς αὐτὴν τὴν ἐποχὴν τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ τῆς ἐκουσιότητος βαθμοὺς καὶ τάξεις, ἢ ἄλλα ὅρια τῆς ἀμέσου ἐμπνεύσεως.

Ἐν τούτοις ὅσον περισσότερον ἠύξανεν ἡ κοινότης, τοσούτῳ μᾶλλον εἶχεν ἀνάγκην ἐξωτερικῆς φροντίδος, ἥτις νὰ προβλέπῃ περὶ τῶν ἀναγκαίων ἐνός ἑκάστου, περὶ τῶν συνελεύσεων, περὶ τῆς ἐσωτερικῆς εὐταξίας. Διὰ τοῦτο ἤδη εἰς αὐτὴν τὴν ἐποχὴν γίνεται λόγος περὶ κυβερνήσεως, ἀλλὰ μόνον μετὰ αὐτὴν τὴν σημασίαν. Ἀναμφίβολον μᾶς γίνεται ὅτι κατ' αὐτὸν τὸν χρόνον δὲν ἐννοοῦν ἄλλο διὰ τῆς κυβερνήσεως ἐκ τῆς προδήλου περιστάσεως, ὅτι ἡ κυβερνήσις θεωρεῖται ὡς χωριστὸν χάρισμα, ἄλλος ὁμιλεῖ, ἄλλος προφητεύει, κ.τ.λ. καὶ ἄλλος ἐκπληροῖ τὰ ἔργα τῆς κυβερνήσεως. Ὁ κυβερνῶν δὲν ἐπεμβαίνει εἰς τὴν διδασκίαν, δὲν ἐπεμβαίνει εἰς τὴν συνείδησιν, ἐξασκεῖ μόνον τὴν ἰδιαιτέραν του ἐπιτηδειότητα, αὐτὸ τὸ ἰδιαιτέρον ὄψων, μετὰ τὸ ὅποιον ἐπροικίσθη καὶ ἀναδέχεται ὅλην τὴν ἐξωτερικὴν φροντίδα. Οὕτως ὁ Παῦλος διανέμει τὰ χαρίσματα εἰς τὴν Α'. πρὸς Κορινθ. (ιβ'. § 28)· «Καὶ οὐς μὲν ἔδωκεν ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ» πρῶτον Ἀποστόλους, δεῦτερον κ. τ. λ. εἶτα κ. τ. λ. κυβερνήσεις. «Ὡς ὑποδέεστερον ἔργον λοιπὸν ἀναφέρει αὐτὸ καὶ τοὺς ἐξασκοῦντας, ἔργον, τὸ ὅποιον δὲν περιορίζει παντελῶς, οὔτε διευθύνει τὴν πνευματικὴν ἐνέργειαν, καθὼς τίποτε εἰς αὐτὴν τὴν ἐποχὴν δὲν περιορίζεται ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἀλλ' ὅλα ὁμοῦ συνυπάρχουν καὶ συν-

(1) Παράβ. καὶ τὴν πρὸς Τιμοθ. β'. § 11 καὶ τὴν Ἰακώβου κεφ. γ'.

τρέχουν μὲ τὴν πλεόν εἰρηνικὴν συνεννόησιν. Αὐτοὶ οἱ τὰ ἐξωτερικὰ φροντίζοντες εἶναι οἱ ἀδιακρίτως ὀνομαζόμενοι Διάκονοι, Πρεσβύτεροι ἢ Ἐπίσκοποι. Αἱ ὀνομασίαι τῶν εἶναι εἰς αὐτὰς τὰς πρώτας πηγὰς, τρόπον τινὰ βευσταί. Οἱ Ἀπόστολοι ὀνομάζουσι συχνὰ ὄχι μόνον ἑαυτοὺς Διακόνους ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν Ἰησοῦν, καὶ τοῦτο διότι αἱ λέξεις αὗται ἔχουσι ἀκόμῃ γενικὴν σημασίαν καὶ ἀφηρημένην, τὴν πρωτότυπον, καὶ ἀκόμῃ δὲν ἐφηρμόσθησαν.

Εἰς τὸ πρᾶγμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρονται, μᾶς εἶναι ἀδύνατον νὰ εὐρωμεν σημεῖα κεχαρχμένης διακρίσεως, ἀλλ' εἰς τὴν γενικότητά του περιελάμβανε παντοῖον χαρακτῆρα, ὅστις διὰ τῆς διαφορᾶς τοῦ ὀνόματος καὶ μολὶς ἐξεφράζετο. Ἡ διαφορὰ δὲν ἠδύνατο εἰσεῖτι νὰ πλάσῃ ἔξω σταθερὰς διακρίσεις, ἢ ἡ ἰδίᾳ νὰ στερεωθῇ, ὅταν ἡ τάσις ἐπιμόνως ἦτο ἀπὸ τὰ ἐκτὸς εἰς τὰ ἐντὸς. Ἡ ἐθεωρεῖτο λοιπὸν ἡ φροντίς τῆς ἐξωτερικῆς τάξεως ὡς ὑπηρεσία πρὸς χάριν τῆς κοινότητος κατὰ τὴν χριστιανικὴν ταπείνωσιν καὶ ἐλέγετο διακονία⁽¹⁾, ἢ ἐλαμβάνετο ἀπὸ τὸ σοβαρὸν μέρος τῆς καὶ οἱ ἐμπνέοντες σέβας προϊστάμενοι ἐκαλοῦντο Πρεσβύτεροι, ἢ ἐπὶ τέλους ἐδίδετο εἰς αὐτοὺς τὸ ὄνομα τοῦ Ἐπισκόπου διὰ τὴν ἄγρυπνον ἐπιτήρησιν τοῦ ποιμνίου. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τὴν κατάργησιν πάσης Ἱεραρχίας ἐθεώρουν οἱ πρώτοι Χριστιανοὶ ὡς μετὰβασιν ἀπὸ τὸν Ἰουδαϊσμὸν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν, ἀπὸ τὴν θρησκείαν τῆς ἐξωτερικότητος εἰς ἐκείνην τῆς ἐσωτερικότητος. Ὅταν ἤθελον νὰ καταστήσουν ἐναργῆ τὴν σημασίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐκ τῆς διαλεκτικῆς ἀνατροπῆς τοῦ νόμου καὶ τῆς ἱεραρχίας, ἐλάμβανον τὴν ἔφοδον διὰ νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸ κυριεῦον τὴν ἐξωτερικότητα πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἐντὸς ἔχει τὴν κατοικίαν του. Ὅλη ἡ ἀνώνυμος πρὸς Ἑβραίους εἰς τοῦτο κατὰγίνεται. Ἔως τώρα, λέγει, εἰχομεν Ἱερεῖς ἀνθρώπους, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ μᾶς μεταδώσουν εἰμὴ ἓνα τύπον καὶ μίαν εἰκόνα τῶν ἐπουρανίων (κεφ. ἡ. § 5), οἱ ὁποῖοι εὕρισκοντο ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἀσθένειαν μὲ ἡμᾶς—τώρα ὁμως ἔχομεν ἀρχιερεᾶ αὐτὸν τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, ὅστις εἶναι μεσίτης μᾶς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τὸν ἐ-

(1) Ῥωμ. ιε'. § 8, 25.—Κορινθ. Β'. γ', § 3, 6. καὶ ἐπ. δ'. § 1, ε'. § 16. σ' § 3. η'. § 20. θ'. § 1, 32.—Κολοσ. α'. § 23, 25. Θεσσαλ. γ'. § 2.—Τιμόθ. α' § 12. δ'. § 6.—Πράξ. κ'. § 24. ἴδε καὶ Ῥωμ. ιγ'. § 4.

αυτόν του ένώνει τὸ θεῖον καὶ τὸ ἀνθρώπινον. Δὲν θέλει πλέον διδάξει ὁ συμπολίτης τὸν συμπολίτην του καὶ ὁ ἀδελφὸς τὸν ἀδελφόν του «*Γνωθὶ τὸν Κύριον*,» ἀλλ' ὅλοι θέλουσιν τὸν γνωρίζει ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου (§ 11.)—Τῆς πρώτης λατρείας τὸ ἅγιον ἦτο γήινον, ἡ σκηνή, ἡ τράπεζα, ἡ πρόθεσις τῶν ἄρτων. Μετὰ τὸ δεύτερον καταπέτασμα ἤρχετο ἡ σκηνή, ἡ λεγομένη ἅγια τῶν ἁγίων, εἰς τὴν ὁποίαν μόνος ὁ ἀρχιερεὺς εἰσῆρχετο ἀπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ καὶ ὄχι χωρὶς θυσίαν αἵματος· τοῦτο ἐσήμαινεν, ὅτι δὲν ἐφανερώθη ἡ ὁδὸς τῶν ἁγίων, ὅτι ἐξω ἔμεινε πάντοτε ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν μηδαμινότητά του (θ'. § 1—10). Ἡ σκηνὴ ὅμως τοῦ ἀρχιερέως μας Χριστοῦ δὲν εἶναι χειροποίητος καὶ ὕλική (§ 11) καὶ αὐτὸς μᾶς εἰσάγει ὄχι εἰς ἀντίτυπα τῶν ἀληθινῶν ἁγίων, ἀλλ' εἰς αὐτὸν τὸν οὐρανὸν (§ 24). Τὸ αἷμα τῶν ταύρων καὶ τῶν τράγων δὲν δύναται ν' ἀποπλύνῃ τὰς ἁμαρτίας, διὰ τοῦτο κατὰ ἐνιαυτὸν ἐπανελαμβάνετο ἡ θυσία, ὄχι διὰ νὰ ἐξαλείψῃ, ἀλλὰ διὰ νὰ φέρῃ εἰς ἀνάμνησιν τὴν ἁμαρτίαν (ι' § 1—3). Ὁ Ἰησοῦς ἀπαξ καὶ διὰ παντός προσέφερε θυσίαν τὸν ἑαυτὸν του, διὰ τῆς ὁποίας ἐλύτρωσε τοὺς συνερχομένους εἰς αὐτὸν (§ 3—10). «*Μιᾶ γὰρ προσφορὰ τετελείωκεν εἰς τὸ διηνεκέσ τοὺς ἁγιαζομένους*» (§ 14).—Εἰς τὰς καρδίᾳς καὶ εἰς τὴν διάνοιαν ἐνέγραψε τώρα πλέον τοὺς νόμους του (§ 16). Εἰς τὸ βάθος τῆς συνειδήσεως, συνερχομένης διὰ τοῦ Ἰησοῦ εἰς τὸν Θεόν, τελεῖται πᾶσα λατεία.

Τὴν αὐτὴν συγκέντρωσιν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν βάθος τῆς πιστευσούσης συνειδήσεως, τῆς ὁποίας ἡ πρώτη ἀνάγκη εἶναι νὰ συνέλθῃ ἐνδομύχως ὅσον δύναται πλέον σύντονος, πνέουν ἐπίσης καὶ αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Παύλου καὶ ἡ σημαντικωτέρα ἀπόδειξις, ἃν ἔμεινεν εἰσέτι ἀμφιβολία, ὅτι εἰς αὐτὴν τὴν ἐποχὴν ὁ Χριστιανισμὸς διόλου ἐκτὸς δὲν εὑρίσκεται, ὥστε νὰ προβλέψῃ τὴν ἐξασφάλισιν κανονικῆς τάξεως, εἶναι ὅτι οἱ Ἀπόστολοι, ὅστινες τόσον ἀγρύπνως φροντίζουν περὶ πάντων, περὶ τούτου τοῦ θέματος ποτὲ δὲν ἐκτείνονται πέραν τῆς προτροπῆς. Εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας, τὴν ὁποίαν προεκάλεσε τὸ ἀντιτεῖνον Ἰουδαϊκὸν φρόνημα, ἐντυπώνει ὁ Παῦλος ἐκ νέου καὶ μὲ περισσότερον τόνον, τὴν ἐντὸς τελουμένην θεῖαν ἐνότητα, τὴν υἱοθεσίαν, καθὼς λέγει, διὰ τῆς ὁποίας ὅλοι εἶναι τέκνα τοῦ αὐτοῦ πατρός: «*Ἐλθούσης ἡτῆς πίστεως, οὐκέτι ὑπὸ παιδαγωγόν ἐσμεν*. Πάντες γὰρ υἱοὶ Θεοῦ

»είστε διὰ τῆς πίστεως ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (γ'. § 25).—«Ὅτι δὲ
»είστε υἱοί, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς
»καρδίας ὑμῶν, κράζον· Ἀββὰ, ὁ πατήρ» (δ'. § 6).—Τίποτε ὅμως
δὲν ἠδύνατο νὰ λεχθῇ ἐκφραστικώτερον, μὲ περισσότερον ὕψος, διὰ
νὰ καταστήσῃ προφανές ὅτι ὅλη ἡ θρησκεία εἰς τὰ ἐντὸς μετεφέρθη,
εἰμὴ ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ὁ Παῦλος λέγει εἰς τοὺς Κορινθίους· «Οὐκ οἶδατε
ὅτι ναοὶ Θεοῦ ἐστε καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν;» (Α'. γ'.
§ 16) (1). Εἰς αὐτὰς τὰς λέξεις ἔχομεν περισσότερον παρὰ μίαν
ἀπόδειξιν, ἔχομεν ὅλον τὸ πνεῦμα, τὸ ὅποιον ἐξουσίαζε τὴν πρώτην
κοινότητα.

Αἱ πράξεις μᾶς δεικνύουν ῥητῶς, ὅτι τὴν διάκρισιν μεταξὺ Πρε-
σβυτέρου καὶ Διακόνου διόλου δὲν γνωρίζουν, διότι ποτὲ δὲν τοὺς
ἀναφέρουν ὁμοῦ. Αὐταὶ διακρίνουν μόνον μεταξὺ Ἀποστόλων, Πρε-
σβυτέρων καὶ Ἀδελφῶν.—Οὕτως εἰς τὴν συζήτησιν, τὴν γενομένην
ἐν Ἱερουσαλὴμ περὶ τῆς διδαχῆς τοῦ Παύλου εἰς τοὺς ἐθνικοὺς (κεφ.
ιε'). Ἐὰν ἤδη τότε ὑπῆρχεν αὐτὴ ἡ διάκρισις, εἶναι προφανές ὅτι οἱ
Διάκονοι ἔπρεπε νὰ ἔχουν περισσότερον λόγον ἐντὸς τῆς κοινότητος
παρὰ οἱ ἀδελφοὶ καὶ ἔπρεπε τὸ ὄνομά των νὰ προπορεύηται τῶν τε-
λευταίων τούτων.

Ὅσον ὅμως ἤρχιζε ν' ἀποκτᾷ ἡ Χριστιανικὴ κοινότης ἰδίαν ζωὴν,
ἐγεννῶντο διαφοροὶ ἀνάγκαι, αἵτινες διὰ νὰ μὴ ἀντενοχλῶνται καὶ
νὰ γίνωνται ἐμπόδια τοῦ κυρίου σκοποῦ, ἔπρεπε νὰ ἀπολαμβάνουν
ἰδίαν φροντίδα. Διὰ τῆς τακτοποιημένης ἐκπληρώσεως ἔπαυον ἀπὸ
τοῦ νὰ εἶναι ἐπαισθηταὶ καὶ οὕτως ἐσχηματίζοντο ἰδιαίτεροι κύκλοι
ἐνεργείας χωρὶς ἐκ τούτου νὰ περιφράζουν ἀκόμη τὰ ἐνασχολούμενα
πρόσωπα καὶ νὰ σχηματίζουν ἀνιούσαν καὶ κατιοῦσαν κλίμακα.
Ὅχι ὅτι ἡ ἐξωτερικότης καὶ αἱ ἀνάγκαι τῆς ἀλλάσσουν τὸν προσδι-
ρισμὸν τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ θέλουν ἀπευθύ-
νει τὴν ἀπαίτησίν των, καὶ θέλουν μορφωθῇ ὀργανικῶς κατὰ τὸν ἰσχύ-
οντα τύπον, θέλουν ἐξομοιωθῇ μὲ τὸ ὅλον.

Διὰ νὰ γνωρίσωμεν ὅσα ἐντεῦθεν ἀπὸ τὴν κατάστασιν αὐτὴν τῶν
πραγμάτων ἠδύναντο νὰ πηγᾶσουν, πρέπει ν' ἀναφέρωμεν τὰ ὀλίγα
ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ἐξ αὐτῆς τῆς ἐποχῆς μᾶς εἶναι γνωστά. Ὁ σύνδε-

(1) Παράβ. Ἐφεσ. β'. § 22.—Κολοσ. β'. § 14. 16.—Ῥωμ. ι'.

σμος τῆς συμπαθείας καὶ τῆς ἀμοιβαίας φροντίδος μὲ πλήρη ἀφοσίωσιν, εἰς τὸν ὁποῖον ἔφερον ὁ Χριστιανισμὸς, ἐσχημάτισεν ἰδιαίτερον φρόνημα, νέαν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ὁμοῖόν του καὶ ἰδίαν ζωὴν, τὴν ὁποίαν βλέπομεν μετὰ ταῦτα ἔτι πλέον ἀποφασιστικῶς νὰ ἐξακολουθῇ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ τύπου τῆς, ἐνισχυομένη ἀπὸ τὴν ἀντίθεσιν τῆς μὲ τὴν λοιπὴν κοινωνίαν. Ἡ ἰσότης ὄλων ἀναζητούμενη ἐντὸς τῆς κοινωνίας τῆς ἀνισότητος, τῆς διακρινούσης τὸν ἐλεύθερον ἀπὸ τὸν δοῦλον, τὸν πολίτην ἀπὸ τὸν ξένον κ.τ.λ. ἐζητεῖ τὴν ἔκφρασιν τῆς ἐπιμόνως, διὰ νὰ τὴν ἀπολαύσῃ ἐντελῶς ἡ συνείδησις καὶ αὕτῃ ἡ ἰσότης τελουμένη ἐν ὀνόματι τῆς θρησκείας ἔπρεπε νὰ σχηματίζῃ μίαν θρησκευτικὴν τελετὴν, διὰ τῆς ἀβιάστου ἀνταλλαγῆς τῶν αἰσθημάτων, φέρουσαν εἰς λήθην τὴν πρώτην ψυχρότητα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Ἡ Ἱερά Ἱστορία παρεῖχεν ἥδη τὸν τύπον τῆς τοιαύτης τελετῆς—τὸν *μυστικὸν δεῖπνον*. Τὸ συμπόσιον ἦτο ἐπομένως ἡ πρώτη Χριστιανικὴ κοινὴ τελετὴ καὶ αὕτῃ παρίστανε τὴν ἐξάπλωσιν συγχρόνως καὶ τὸν σύνδεσμον τοῦ Χριστιανισμοῦ. Διὰ τῆς τελετῆς τοῦ δεῖπνου συνήρχετο τὸ ὅλον μὲ τὸν ἑαυτόν του, ἐνῷ διὰ τῶν ἄλλων καθὼς τοῦ βαπτίσματος, τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν, μόνον τὸ ἄτομον συνεδέετο μὲ τὸ ὅλον.—Αὐτὰ τὰ συμπίσσια μετὰ ταῦτα ὠνομάσθησαν *ἀγάπαι* καὶ ἀναφαίνονται περισσότερο εἰς τὴν δευτέραν ἐποχὴν. Ἐν τοιοῦτον δεῖπνον ἔχει ὁ Παῦλος εἰς τὴν πρὸς Κορινθ. πρὸ ὀφθαλμῶν (ια' § 20) καὶ ἀποδοκιμάζει τὴν γλισχρότητα, μὲ τὴν ὁποίαν ἴσως ἔκαμναν τὴν ἀρχήν, ὅσοι χωρὶς νὰ προσκληθοῦν ἔσωθεν, διὰ τῆς φορᾶς τῶν πραγμάτων ἔγιναν Χριστιανοί, ἕκαστος νὰ φέρῃ τὸ δεῖπνόν του εἰς τὴν συνέλευσιν καὶ μόνος νὰ τὸ κατεσθῇ, ὥστε ἄλλος νὰ πεινᾷ καὶ ἄλλος νὰ μεθύῃ. Μήπως, λέγει, δὲν ἔχετε τὴν οἰκίαν σας διὰ νὰ φάγητε καὶ νὰ πίνητε; Δὲν ἔγινε διὰ τοῦτο ἡ τελετὴ, ἔγινε διὰ νὰ κοινωνήτε τοῦ αὐτοῦ πνεύματος διὰ τοῦ σώματος καὶ αἱματος τοῦ Χριστοῦ. Ὡστε, ἀδελφοί μου, συνερχόμενοι εἰς τὸ φαγεῖν ἀλλήλους ἐκδέχεσθε—μεταλαμβάνετε ἀμοιβαίως.

Ἐκτὸς τῆς ἰσότητος, τὴν ὁποίαν αἱ τοιαῦται συνελεύσεις εἰσήγαγον εἰς τὰ ἥθη, ἐξωογόνουν καὶ τὸ πνεῦμα τῆς φιλάνθρωπίας, τὸ ὁποῖον ἐνεσταλάχθη διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐκαστος ἦτο ὀφειλέτης ὄλων καὶ κανεὶς δὲν ἦτο ξένος εἰς τοὺς ἀδελφούς του. Μέλη ἐνὸς σώ-

ματος συνεπόνουν ἀμοιβαίως τὰς συμφορὰς καὶ τὰς στερήσεις των καὶ ἡ βαρύνουσα ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου δυστυχία ἐγένεν ἐλεγχος εἰς τοὺς ἔχοντας τὰ μέσα νὰ τὴν θεραπεύσουν. Ἐλαβεν ὁ ἄνθρωπος τὴν ἀξίαν τοῦ ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ ἀνέκαθεν ἐγένε πολῦτιμος εἰς τὸν Θεόν· ὅστις ἀνεγνώριζεν αὐτὴν τὴν ἀξίαν, ἀνεγνώριζε τὸν Θεὸν ἐντὸς τοῦ ὁμοίου του, ἐξεπλήρου τὸ πλεον ἱερὸν καθήκον, τὸ πρῶτον τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅστις ἦτο αὐτὴ ἡ παράδοσις διὰ τοὺς ἀνθρώπους, ἐντὸς τῶν ὁποίων ζῇ ὁ Θεός. "Ὅστις περιθάλλει τὸν ἐνδεῆ, εἶπεν ὁ Χριστός, ἐμὲ περιθάλλει. Δὲν ἦτο τὸ πνεῦμα τῆς ἐλεημοσύνης τυφλὴ μίμησις ἐνός μεγάλου παραδείγματος· ἡ ἐλεημοσύνη ἦτο ἐν μὲ τὸν χριστιανισμόν, μάλιστα τόσον ἄμεσος ὁ σύνδεσμός των, ὥστε μὲ κόπον τις τὰ διακρίνει. Μὲ τὰς δύο χεῖρας ἐκλείσαν τοὺς ὀφθαλμούς των ἐνώπιον τῆς ἀληθείας, ὅσοι ἐστοχάσθησαν ὀξύνειαν των νὰ ἐξηγήσουν τὴν ἰσχυρὰν προτροπὴν εἰς τὴν ἐλεημοσύνην ὡς ἐπιτήδειον μέσον, ἐφευρεθὲν μόνον καὶ μόνον πρὸς ἐξάπλωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Δὲν ἐστοχάσθησαν λοιπὸν παρὰ ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ἔμελλον νὰ λάβουν· ἀλλ' ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι ἔπρεπε νὰ δώσουν καὶ οἱ ὅποιοι ἔπρεπε νὰ προηγηθοῦν καὶ νὰ προκαταβάλουν τὰ ἔξοδα τοῦ προσηλυτισμοῦ πόθεν;

Εἰς ἄλλος ἐπίσης ἐσφαλμένος στοχασμὸς δύναται μὲ περισσώτερον δίκαιον νὰ ἐγερθῇ ἐδῶ, ἂν δὲν συνεπέφερεν ὁ Χριστιανισμὸς τὴν κοινοκτημοσύνην. Μάλιστα ἐν τοιοῦτον σημείον μᾶς προσφέρουν αἱ πράξεις εἰς τὴν πρώτην ἀρχήν. Τοιοῦτος, λέγει ὁ ὑπομνημονευματιστής, ἦτο ὁ ἐνθουσιασμὸς ἐπὶ τῆς πρώτης διδαχῆς, ὥστε κἀνεὶς δὲν ἔλεγεν ὅτι ἔχει ἴδιον πρᾶγμα, ἀλλ' ὅλα ἦσαν εἰς αὐτοὺς κοινά (δ'. § 32. β'. § 44). "Ὅσοι εἶχον κτήματα, καὶ μετὰξὺ τούτων ὁ Βαρνάβας, τὰ ἐπώλησαν καὶ κατέθεσαν εἰς τὸ μέσον τὸ τίμημα. Ὁ Ἀνανίας καὶ ἡ γυνὴ του ἠθέλησαν νὰ φυλάξουν ἐν μέρος, καὶ οἱ δύο ὅμως ἐξέψυξαν εἰς τοὺς πόδας τοῦ Πέτρου, ὅστις κατὰ πρόσωπον τοὺς ἀνεκάλυψε τὸ σόφισμά των (δ'. § 32. ε'. § 1). Περὶ τοιούτου πράγματος ἄλλα ἔχνη δὲν ἀπαντῶσι καὶ ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖον διηγεῖται ὁ ὑπομνημονευματιστής καθὼς τὸ θαῦμα, διὰ τοῦ ὁποίου αὐξάνει τὴν ἐντύπωσιν τῆς διηγήσεώς του, δεικνύουν ὅτι ἤθελε ν' ἀναφέρῃ διαβατικὸν συμβεβηκός, μίαν πρώτην ὁρμὴν ἐλεημοσύνης, ἄλλως ἤθελε συνδέσει τὴν διήγησίν του μὲ μεγαλειτέρας συνεπειάς.

Λέγομεν ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἔπρεπε νὰ γεννήσῃ τὴν κοινο-

κτημοσύνην δι' ἓνα ἀπλούστατον λόγον, διότι δὲν εἶδε κάμμιαν ἀξίαν εἰς τὴν ἐξωτερικότητα καὶ κάμμιαν προσοχὴν. Ἡ κοινοκτημοσύνη δὲν ἦτο μία ἔνωσις εἰς τὸν Θεόν, ἦτο μία ἔνωσις εἰς τὰ χρήματα. Ἡ ἔνωσις τῶν ψυχῶν ἦτο ὅμως ἡ ἄγρυπνος καὶ δραστήριος φροντίς ἐκάστου διὰ τὸν ὅμοιόν του, ἡ ὁποία ἀπὸ ἄτομον πρὸς ἄτομον μὲ πρόνοιαν καὶ διάκρισιν, μὲ περιποίησιν καὶ σπουδὴν ἐκτυλίσσεται ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἀγάπης, ἐνῶ ἡ κοινοκτημοσύνη εἶναι ἡ ψυχρὰ ἀπάθεια καὶ ἀφροντισία, ἐπακολουθοῦσα τὴν ἀπαξ γενομένην οὐσίαν καθ' αὐτό, ὅταν δὲν ἦτο κάμμία ἐνάγκη. Ἡ ὑψηλὴ ἀλήθεια τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐνεστάλαξε λοιπὸν μίαν πολὺ πλέον ἐπωφελῆ, σκόπιμον καὶ ἐπιτυχῇ διεύθυνσιν, ἣν θέλωμεν νὰ λάβωμεν καὶ αὐτὴν τὴν ἐποψιν — ἐνεστάλαξε τὸ πνεῦμα τῆς ἀμοιβαίας φροντίδος, ἐτρυφέρανε τὰνθρώπινα σπλάγχνα καὶ παρήγαγε διὰ τὴν ἄσκησιν τὴν ἀπεραντον ἱκανοποίησιν, τὴν ὁποίαν ἀπολαμβάνει καὶ ὁ δίδων καὶ ὁ περιποιούμενος εἰς τὴν συναπάντησιν τῶν καρδιῶν. Πόσον γόνιμος, πόσον δραστήριος ἐχρημάτισεν αὐτὴ ἡ διεύθυνσις ἀναφαίνεται μετὰ ταῦτα, καὶ ἀπὸ τὴν διαρκῇ καὶ μακρὰν συνέχειαν τῶν ἀποτελεσμάτων, τὰ ὁποία πάντοτε αὐξάνουν καὶ γίνονται πλέον βέβαια, καὶ στερεὰ βλέπομεν ὅτι ἦτο ἔμφυτος εἰς τὸν Χριστιανισμόν ἡ ἐλεημοσύνη καὶ ὅχι κατεσκευασμένος συνδυασμός.

Τώρα ἐπιστρέφωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐνασχολήσεων, αἵτινες ἐκ τούτου ἔπρεπε νὰ πηγᾶσουν, διὰ νὰ εὐρώμεν τὸν κύκλον, τὸν ὁποῖον ἦτο ἐπόμενον νὰ σχηματίσουν ὅσον ὁ Χριστιανισμός ἐπρὸς εἰς τὴν ἀνάπτυξίν του. Ἀμέσως καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων αὐτῶν νοοῦμεν ὅτι πολλὰ φυσικῶς ἔπρεπε νὰ γεννηθῇ ἡ ἀνάγκη ἰδιαίτερου φροντιστοῦ τῶν συνελεύσεων, ὅστις νὰ συγχλῇ, νὰ διευθετῇ τὸ κατὰ-στήμα καὶ τὰ ἐξῆς. Πρὸς τούτοις ἡ ἐλεημοσύνη διὰ νὰ ἔχῃ πάντοτε τὰ μέσα ἑτοιμα εἰς τὴν περίστασιν, ν' ἀντικαταστήσῃ εἰς τὸ τυχαῖον τῆς συναπαντήσεως τῆς καθημερινῆς ἀνάγκης μὲ τὰ μέσα τῆς ἐκπληρώσεως, τὸ τακτικὸν τῆς ἐνεργοῦ καὶ προνοητικῆς φροντίδος, προεκάλει συνεχῇ ἔρανον, τὸν ὁποῖον ἡ κοινότης συνῆγεν ὁμοῦ καὶ ἐτακτοποιεῖ τοιοῦτοτρόπως τὴν περίθαλψιν, ἐνῶ ἄλλως ἤθελον σκληρπίζεσθαι αἱ δυνάμεις. Τὸ πνεῦμα τῆς ἐλεημοσύνης ὅσον ἐφωτίζετο, διωργανίζετο, ἐφεύρισκε τὸ πρόσφορον καὶ κατάλληλον καὶ ἐδόχετο πανταχόθεν καὶ τὸ περισσεύμα καὶ τὸ ὑστέρημα.

Ἐπίσης κατὰ τοῦτο ἦσαν ἐπομένως διὰ τὴν εἰσπραξίν, διὰ τὴν διαχειρίσιν ἀναγκαῖοι ἰδιαίτεροι ἐπιμεληταί. Αὐταί ὅλαι αἱ κατώτεραι ὑπηρετικαὶ φροντίδες, ὑψηλαὶ ὅμως κατὰ τὸ περιεχόμενον των, προσεῴθησαν εἰς τὴν Διακονίαν. Αἱ Πράξεις μᾶς προσφέρουν περὶ τούτου ἓν νεῦμα πολὺ σημαντικόν. Εἰς τὸ 5'. κεφ. διηγούνται ὅτι οἱ ιβ'. μαθηταὶ προσεκάλεσαν τὸ πλῆθος καὶ ἐξέθεσαν ὅτι δὲν δύνανται ταυτοχρόνως νὰ διδάσκουν καὶ νὰ διακονοῦν τραπέζας. — Παραστήσατέ μας λοιπὸν ἑπτὰ ἄνδρας, διὰ νὰ τοὺς καταστήσωμεν ἐπὶ τῆς χρείας ταύτης. Τοῦτο ἤρρεσεν εἰς ὅλους, αἵτινες ἀμέσως ἐξέλεξαν τοὺς ἑπτὰ, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸν Στέφανον, καὶ οἱ Ἀπόστολοι ἐπέθεσαν ἐπ' αὐτῶν τὰς χεῖρας (1). Πόσον ὀλίγον ὅμως ἦτο περιωρισμένος ὁ Διάκονος ἐντὸς τῆς σφαίρας του, βλεπομένη ἐκ τῆς ἀμέσως ἐπομένης διηγήσεως, καθ' ἣν ὁ Στέφανος μᾶς παριστάνεται διδάσκων καὶ λαλῶν καὶ μάλιστα τόσον συγγίει τοὺς ἐκ τῆς συναγωγῆς, ὥστε ἀποφασίζον τὸν θάνατόν του. Οἱ Διάκονοι τῶν πράξεων εἶναι λοιπὸν ταυτόσημοι μὲ τοὺς πρεσβυτέρους καὶ ὑπὸ ἄλλην σημασίαν ποτὲ ἐντὸς αὐτῶν δὲν ἀπαντῶσιν. Τοῦτο τὸ ἀναγνωρίζει καὶ ἡ ἐν Τρούλῳ ις'. ἀκολουθοῦσα τὸ παράδειγμα τοῦ Χρυσόστομου, ἀλλὰ διὰ νὰ μὴ ἐξαχθῇ κἄμμία συνέπεια ἐντεῦθεν, ἥτις νὰ μὴ συμφωνῇ

(1) Παράβ. καὶ Πρ. ια'. § 30. Τὸ ἀσπειότερον ὅλων εἶναι, ὅταν ὁ Συγγ. τῆς ἐπιστολῆς διατρ. (σελ. 29) λέγῃ ὅτι μετὰ τὸν πληθυσμὸν τῶν πιστῶν κατεστάθησαν εἰς τὰς κατὰ τὸν ἔκκλησίαν ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων ἱεροὶ Διάκονοι, ἰδίως διωρισμένοι εἰς ὑπηρεσίαν τῆς ἀγίας τραπέζης (πίτας), καθυπουργοῦντες μὲν εἰς τῶν μυστηρίων τὰς τελετὰς (2), ἀναφέροντες δὲ καὶ κατ' Ἐκκλησίαν τὰς ἐκτενεῖς εὐχὰς ὑπὲρ τοῦ λαοῦ καὶ κατηχοῦντες (ὡς οἱ ἑπτὰ ἐκείνοι!!!) κ.τ.λ. — καὶ πότε λέγει ταῦτα; ὅταν ἡ ἐν Τρούλ. ις'. λέγῃ ῥητῶς «ὁ λόγος... οὐ περὶ τῶν τοῖς μυστηρίοις διακονοῦμένων ἢ ν. ἀνδρῶν, ἀλλὰ περὶ τῆς ἐν ταῖς χρείαις τῶν τραπέζων (ἰδοὺ τί ἐστὶ τράπεζα) ὑπουργίας» καὶ ἀναφέρει καὶ τὸν Χρυσόστομον, ὅστις λέγει: «τί χειροτονίαν εἶχον; ἄρα τὴν τῶν διακόνων; καὶ μὴν τοῦτο ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις ἀνέχεται» ἀλλὰ τῶν πρεσβυτέρων ἡ οἰκονομία ἐστὶ, καί τοι οὐδέπω οὐδέ εἰς Ἐπίσκοπος ἦν ἄλλ' οἱ Ἀπόστολοι μόνον», μὲ μεγάλην εὐκρίνειαν ἠμολογῶν ὅτι δὲν ἦσαν Διάκονοι καθὼς τοὺς ἐννοοῦμεν σήμερα, διότι ἄλλως ἦτο ἀδύνατον νὰ συμβῇ τὰς Πράξεις μὲ τὰς ἱεραρχικὰς ιδέας τοῦ καιροῦ του. Τὴν διαφορὰν τὴν ἐκφράζει τόσον ὁ Χρυσόστομος, καθὼς ἡ Πενθέκτη, καθ' ἣσαν δὲν θεωροῦν αὐτὴν τὴν διήγησιν τῶν Πράξεων ὡς τὴν θεσμοθέτησιν τῶν Διακόνων, ἀλλὰ διαβατικὸν συμβεβηκός, τοῦ ὁποίου ἡ μόνη σημασία εἶναι «τύπος... φιλανθρωπίας καὶ σπουδῆς.» — Ἰδοὺ ἐπίσημον παράδειγμα πῶς ἡ μεταγενεστέρᾳ ἐποχὴ ἐξηγεῖ τὴν πρὸ αὐτῆς.

μέ τήν κατάστασιν τῶν πραγμάτων εἰς τὰς ἡμέρας τῆς, λέγει ὅτι δὲν περιέχεται ἐδῶ ἡ θεσμοθέτησις τῶν Διακόνων, ἀλλὰ τοιουτοτρόπως ὠνομάσθησαν οἱ ἐπτά προσωρινῶς εἰς τὴν μοναδικήν ταύτην περίστασιν. Οὕτως οὐδετερώνει τὸ παράδειγμα ἀποκαθιστῶσα αὐτὸ μοναδικόν, ἀτομικόν καὶ ἀφαιροῦσα τὴν γενικότητά του. Εἶναι ὅμως ἀναντίρρητον ὅτι, ἂν ἡ γενικότης του δὲν πρέπη νὰ ἐκταθῇ ἕως εἰς ἡμᾶς, ἕως εἰς τὴν ἐν Τρούλλῳ, ἕως εἰς τὸν Χρυσόστομον κ.τ.λ. ἐκτείνεται ἐντοσοῦτῳ ὅσον ἐκτείνονται αἱ Πράξεις, τῶν ὁποίων εἶναι ἀναπόσπαστον τμήμα, εἰς χαρακτήρ τῆς ὅλης φυσιογνωμίας, ἐντελῶς συμφωνῶν μὲ αὐτήν καὶ ὅστις δὲν ἔχει ἄλλον νὰ τὸν ἀντικαθιστᾷ, νὰ τὸν κάμνῃ διαβαῖνον τὴν ἐπιφάνειαν χάραγμα, ἀλλὰ μένει σταθερὸς καὶ ἀκίνητος, συμπληρῶν τὸ ὅλον.

Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Παύλου πρὸς Κορινθ. (Α'. ις'. § 1 καὶ ἐπ.) περιέχει τὴν διάταξιν τοῦ ν' ἀποταμιεύουν κατὰ Σάββατον διὰ νὰ στείλουν βοήθειαν εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ. Ἐνα τοιοῦτον ἀναφέρει ἐλαφρῶς πως καὶ ἡ πρὸς Τιμόθ. (Α'. ε'. § 16), συνιστῶσα τὴν οἰκονομίαν διὰ νὰ θεραπεύωνται αἱ ὄντως χῆραι.

Ὅτι οἱ Διάκονοι εἶχον ταῦτα τὰ ἔργα, μόνον κατὰ συμπέρασμα, καθὼς βλέπομεν, δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν, τόσον ὀλίγον γίνεται λόγος περὶ πραγμάτων, τὰ ὅποια ἐξ ἰδίων προσθέτουν, καὶ φανταζόμενοι ὅτι ὑπάρχει κενόν, ἀρπάζουν μὲ τὰς δύο χεῖρας τὰ μεταγενέστερα διὰ νὰ τὸ πληρώσουν—ἀλλὰ τὸ κενόν δὲν εἶναι ἄλλοῦ παρὰ εἰς τὴν κεφαλὴν των. Μόνον ἡ εἰς τὰς τελευταίας ἐπιστολάς τοῦ Παύλου ἀντιθετικὴ συναπάντησις τῶν ὀνομασιῶν τοῦ Ἐπισκόπου καὶ Διακόνου μᾶς προσφέρει νὰ πιστεύσωμεν τοιαύτην κατὰ τὰς λειτουργίας διάκρισιν (1). Πρὸς τούτοις τὸ ὄνομα τοῦ Πρεσβυτέρου, ἢ Ἐπισκόπου εἶναι αἰδέσιμον, οἱ φέροντες αὐτὸ εἶναι προϊστάμενοι, ἀπολαμβάνουν ὑπακοήν (2). Ἄν λοιπὸν ἕως ἐδῶ δὲν δυνάμεθα νὰ δεῖξωμεν ὅτι ἐχωρίσθησαν τὰ ἔργα τοῦ Διακόνου καὶ Ἐπισκόπου, δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφύγῃ ὅτι προητοιμάσθη καὶ ἀνηγγέλη ἤδη αὐτὴ ἡ διάκρισις.

Τὸ ἔργον τῆς Διακονίσσης φαίνεται ὅτι ἤρχισεν ἑνωρίτερον. Ἡδὴ

(1) Φίλιπ. α'. § 1. Τιμόθ. Α'. γ'. § 1.

(2) Τιμόθ. Α'. ε'. § 17.

ἡ πρὸς Ῥωμ. ἀναφέρει μίαν τοιαύτην τῆς ἐν Κεγχρεαῖς Ἐκκλησίας (ις'. § 1). Εἶναι ὅλαι αἱ πιθανότητες ὅτι τὴν Διακόνισσαν ἐνοεῖ καὶ ἡ πρὸς Τιμόθ (Α'. ἐ. § 9), ὅταν λέγῃ ὅτι δὲν πρέπει νὰ καταλέγῃται χήρα ἐλάττων τῶν 60 ἐτῶν, καὶ πρέπει νὰ εἶναι ἐνὸς ἀνδρός γυνή.

Ὅτι ὁμῶς μεταξὺ Πρεσβυτέρου καὶ Ἐπισκόπου δὲν ὑπάρχει καμία διαφορὰ εἰσέτι, ἡ ἀπλὴ ἐπιθεώρησις τῶν χειρῶν ἀρκεῖ νὰ μᾶς πληροφορήσῃ. Εἰς τὰς Πράξεις (κ'. § 17), ὁ Παῦλος προσκαλεῖ τοὺς Πρεσβυτέρους τῆς Ἐφέσου καὶ τοῖς λέγει (§ 28), ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον τοὺς ἔθεσεν Ἐπισκόπους (ὅλους ὁμοῦ) τοῦ Ποιμνίου (ἴδε καὶ ιε. § 22). Εἰς τὴν πρὸς Τιμόθεον ὁ Παῦλος πότε λέγει Ἐπισκοπος (Α'. γ'. § 1), πότε Πρεσβύτερος (ἐ. § 17). Εἰς τὴν πρὸς Τίτον, ἀφοῦ ἐκθέτει τάπαιτούμενα τοῦ Πρεσβυτέρου, ἀμέσως ἐπιφέρει: «Δεῖ γὰρ τὸν Ἐπίσκοπον ἀνέγκλητον εἶναι ὡς Θεοῦ οἰκονόμουν.» Ὁ Πέτρος ὀνομάζει ἐαυτὸν συμπρεσβύτερον (Α'. ἐ. § 1—4), ἐπίσης ὁ Ἰωάννης (Β'. καὶ Γ').

Ἡ ἄλλη ἀναντίρρητος ἀπόδειξις περὶ τούτου εἶναι ὅτι ἐναλλαχῶς ἀπαντῶσιν αἱ ἐπικλήσεις τῶν Πρεσβυτέρων καὶ Διακόνων, ἡ Ἐπισκόπων καὶ Διακόνων. Ὅταν λοιπὸν μεταξὺ τοῦ Ἐπισκόπου καὶ Διακόνου δὲν ἀναφέρηται κανεὶς μέσος βαθμός, μέσος ὅρος, πρέπει νὰ τὸ ἐννοήσωμεν *cum grano salis*.

Διὰ νὰ παραδεχθῶμεν τὴν διάκρισιν μεταξὺ Πρεσβυτέρων καὶ Διακόνων, εἶδομεν ὅτι ἐκ τῆς πραγματικότητος αὐτῆς περιεμείναμεν νὰ μᾶς ἀναγγελθῇ ἡ διάκρισις. Τὴν αὐτὴν ὑπομονὴν πρέπει νὰ ἔχωμεν καὶ διὰ τὴν διάκρισιν μεταξὺ Πρεσβυτέρων καὶ Ἐπισκόπων, καὶ τότε δυνάμεθα νὰ εἰπῶμεν ὅτι ὑπάρχουν πράγματα, ὅχι καθὼς οἱ ἄλλοι ἐνόμισαν, ὅτι πράγματα ὑπάρχουν ἤδη ὅταν τὰ ἀπαντήτουν τρεῖς, ἢ τέσσαρας αἰῶνας μετέπειτα. Ἀνεξετάστως λοιπὸν εἰσάγουν τὴν γενομένην μετὰ ταῦτα διάκρισιν, τῆς ὁποίας τὸ σημεῖον ἔγινεν ἡ ἐπιθεσις τῶν χειρῶν. Τί εἶναι ἡ ἐπιθεσις τῶν χειρῶν;—Τὸ Βάπτισμα εἶναι ἡ πρώτη προσέλευσις εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ἡ ἀπάρνησις τῆς πρώτης, τῆς ἀμέσου, τῆς φυσικῆς ὑπάρξεως, ἡ ἀναγέννησις εἰς τὸ πνεῦμα. Μετὰ τὴν ἀπάρνησιν ἔρχεται ἡ σύνδεσις τοῦ ατόμου μὲ τὸ ὅλον πνεῦμα, ἡ ἀνάληψις εἰς αὐτὸ καὶ τοῦτο τὸ μυ-

στήριον τελειῇ ἡ ἐπιθέσις τῶν χειρῶν. Ἡ συνειδήσις ὅμως, τὴν ὁποίαν λαμβάνει τὸ ὅλον ὡς ὅλον, τελεῖται διὰ τοῦ οἰκτιροῦ.

Τὴν ἐπιθέσιν τῶν χειρῶν ἀπαντῶμεν πρῶτον εἰς τὰς Πράξεις, ὅταν οἱ Ἀπάστολοι ἐγκαθιδρύουν τοὺς ἐπίτᾳ (ε'). Εἰς τὸ κεφ. ἡ. ὁ Πέτρος καὶ ὁ Ἰωάννης μεταβαίνουν εἰς τοὺς βαπτισθέντας Σαμαρείτας, οἵτινες δὲν εἶχον λάβει ἀκόμῃ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, καὶ διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τὸ μεταδίδουν εἰς αὐτοὺς. Ἐπίσης εἰς τὸ ιθ'. κεφ. ὁ Παῦλος μεταδίδει τὸ Ἅγιον Πνεῦμα διὰ τῆς ἐπιθέσεως εἰς τοὺς Ἑφεσίους, οἵτινες οὔτε ἐγνώριζον ἂν ὑπῆρχε Πνεῦμα Ἅγιον, διότι ἦσαν βαπτισμένοι εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωάννου. Κατὰ τὰς Πράξεις λοιπὸν τοιαύτη εἶναι ἡ σημασία τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν, εἶναι ἡ πράξις, διὰ τῆς ὁποίας γίνεται ἡ ἔνωσις τοῦ προσερχομένου μετὰ τὸ ὅλον τοῦ Χριστιανισμοῦ. Διὰ νὰ εἴμεθα συνεπεῖς, τί πρέπει νὰ εἰπωμεν;—Δὲν πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν ἂν ἡ ἐπιθέσις τῶν χειρῶν ἀπαιτῇ ἰδιαίτερον λειτουργόν, ἂν γεννᾷ τὴν αὐτὴν διάκρισιν ἀμέσως ἐκ προκαταβολῆς, τὴν ὁποίαν ἐγέννησεν ἡ πραγματικὴ ἀνάγκη, ἥτις ἐχάραξε, ἂν καὶ εἰσέτι πολὺ ἐλαφρά, τὴν διάκρισιν μεταξὺ Διακόνων καὶ Ἐπισκόπων;—Ἐκτὸς τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν ὑπάρχουν καὶ ἄλλα μυστήρια διὰ νὰ στοχασθῶμεν ἐπομένως ὅτι ἀπαιτεῖται ἰδιαίτερος λειτουργὸς τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν, ἥτις ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀκριθέστερον ὁρίζεται καὶ γίνεται χειροτονία, πρέπει νὰ εἰπωμεν τὸ αὐτὸ καὶ περὶ τῶν ἄλλων μυστηρίων.—Ἀφοῦ διὰ τὰ ἄλλα κἀνεῖς δὲν βλέπει τὴν ἀνάγκην, δὲν δύναται νὰ τὴν ἴδῃ καὶ διὰ τοῦτο. Ἄλλ' ἴσως ἡ ἰδίᾳ του φύσις τὸ ἀπαιτεῖ. Εἴπομεν ὅτι ὁριζόμενον ἀκριθέστερον γίνεται χειροτονία, δηλ. μεταφράζοντες πάλιν τὸ πρᾶγμα εἰς νέαν γλῶσσαν προσερχομένην ἀπὸ πράγματα ἄγνωστα εἰς ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, ἡ ἐπιθέσις τῶν χειρῶν γίνεται καὶ ὁσάκις μεταδίδεται ὁ χαρακτήρ τοῦ Διακόνου, Πρεσβυτέρου, ἢ Ἐπισκόπου. Τίς δύναται λοιπὸν νὰ μετακοινώσῃ τὸ ἄξιωμα, ἂν δὲν εἶναι ἀνώτερος;—Πάλιν στοχασμοί, οἵτινες δὲν ἔχουν εἰς τὰς γραφὰς κἀνὲν προηγούμενον, βλαστησάντες μετὰ ταῦτα.—Κατὰ τὸ παρὸν δὲν γνωρίζομεν πρᾶ ὁμοίους, οἱ ὅμοιοι λοιπὸν δέχονται ἐντὸς ἑαυτῶν ἐκείνους, τοὺς ὁποίους ἀναγνωρίζουν, καὶ ἀποκαθιστοῦν ὁμοίους των, καὶ ἡ ἀπόδειξις τούτου εἶναι εἰς τὴν πρὸς Τιμόθεον, ὅστις εἶναι Διάκονος «μετὰ ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ Πρεσβυτέρου» (Α'. ε'. § 14) καὶ λαμ-

θάνει πάλιν, Διάκονος ὀνομαζόμενος, τὴν παραγγελίαν νὰ μὴ ἐπιθέτῃ τὰς χεῖρας του ταχέως (ἐ. § 22). Τί κάμνουν ὁμῶς ἐδῶ ; λέγουν : ἐπειδὴ ὑπάρχει ἐπίθεσις χειρῶν Πρεσβυτέρων, εἶναι ὁ Ἐπίσκοπος μὲ τοὺς Πρεσβυτέρους καὶ ὁ Τιμόθεος ἐχειροτονήθη ἀπὸ Ἐπισκοπῶν. Οὕτως ὁ Χρυσόστομος καὶ οἱ μετ' αὐτόν. Τοῦτο εἶναι σχῆμα ὕστερον πρότερον· πρῶτον ὑπῆρξεν ἡ ἐπίθεσις τῶν χειρῶν καὶ πολὺ πολὺ μετὰ ταῦτα ὁ Ἐπίσκοπος. Ἀφ' οὗτοιο ἐβλάστησεν ἐπὶ κεφαλῆς, τότε ἐγένινεν ἀντιπρόσωπος τοῦ ὅλου καὶ ὁ σύνδεσμος μὲ τὸ ὅλον τοῦ ἀτόμου βεβαίως δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ γίνη, παρὰ διὰ τοῦ προσώπου ἐκείνου, τὸ ὅποιον τὸ ὅλον παρίστανεν. Ἐνόςφ' ὁμῶς ὅλοι εἶναι τὸ ὅλον, πόθεν ἡ ἀνάγκη, ἡ ἐπίθεσις τῶν χειρῶν νὰ γίνηται ἀπὸ τὸν Ἐπίσκοπον ; — Μέσα εἰς ἐκείνην τὴν ἀπλὴν φράσιν τοῦ Ἀποστόλου πρέπει ἡμεῖς νὰ σπεύρωμεν τὸν Ἐπίσκοπον διὰ νὰ ἔχωμεν μετὰ ταῦτα τὴν εὐχαρίστησιν νὰ τὸν θερίσωμεν. Ἡ χειροθεσία αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν δὲν προϋποθέτει τὸν Ἐπίσκοπον, διότι καὶ οἱ Πρεσβύτεροι ἔχουν ἱεράς χεῖρας, ὅταν ὁμῶς ἐνσφηνώσωμεν μὲ τὸ ῥόπαλον τοῦ ἀξιώματος μέσα εἰς τὸν ἐγκέφαλόν μας ὅτι ἄλλος παρὰ τὸν Ἐπίσκοπον δὲν δύναται νὰ χειροτονήσῃ, τότε βέβαια δὲν διακρίνομεν πλέον τὸν σφῆνα ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλον.

Ἡ μόνη ἀπορία ἣτις πλέον δύναται νὰ γεννηθῇ εἶναι, πῶς μετὰ ταῦτα ἐνόμισεν ἡ Ἐκκλησία ὅτι τὸ Ἐπισκοπικὸν σύστημα ἤδη ὑπῆρχεν ἐπὶ τῶν Ἀποστόλων. Καὶ τοῦτο πρέπει νὰ τὸ ζητήσωμεν εἰς τὴν ἀνάγκην αὐτὴν τῶν πραγμάτων. Μετὰ ταῦτα ἡ ἀνάπτυξις αὐτὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ προήγαγε τοὺς Ἐπισκόπους καὶ ἦτο τόσον θετικὴ ἡ ἀνάγκη, ἥτις τοὺς προήγαγεν, ὥστε κἀνεῖς δὲν ἀμφέβαλλον εἰς τὴν ἱερότητα τοῦ θεσμοῦ. Συνέβη λοιπὸν καὶ ἐδῶ ὅ,τι συμβαίνει πάντοτε εἰς τὴν ἀνθρωπίνην συνείδησιν, ἥτις ἐκ τοῦ ἑαυτοῦ της ἐκτυλίσσεται. Ἀφ' οὗ ἐφθασεν εἰς τὴν νέαν τῆς κατάστασιν, δὲν ἔβλεπε πλέον τὸ παρελθὸν παρὰ διὰ τοῦ πρίσματος τοῦ παρόντος. Εἶχε μέσα εἰς τὴν κεφαλὴν τὸ Ἐπισκοπικὸν σύστημα καὶ ὅταν ἀνεγίνωσκε τὰς γραφάς, δὲν διέκρινε ποῖον ἦτο μόνον ἐντὸς τῆς κεφαλῆς καὶ ποῖον ἐντὸς τῶν γραφῶν. Διὰ νὰ σπουδάσωμεν λοιπὸν τὴν σειρὰν τῶν παρεξηγήσεων, πρέπει νὰ ἐκθέσωμεν συστηματικῶς τί ἐκάστοτε ἡ συνείδησις τῆς Ἐκκλησίας ἦτο, τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν.

Τοῦτο εἶναι τὸ ἔργον τῆς ἐπιστήμης, νὰ διακρίνῃ καὶ νὰ συλ-

λαμβάνη τὰς διακρίσεις της εἰς τὴν ἀναγκαιότητά των, ἐξερχόμε-
 νας ἀπὸ τὴν ἀπόλυτον οὐσίαν. Ἡ ἄμεσος συνείδησις ὅμως τίποτε δὲν
 διακρίνει, δι' αὐτὴν ὅλα εἶναι διὰ μιᾶς, δὲν ὑπάρχει χθές καὶ προ-
 χθές, ὅλα εἶναι σήμερον καὶ ὅταν μᾶς φέρῃ ἐνώπιόν μας τοὺς αἰῶνας,
 δὲν εἶναι ἐκεῖνοι οἱ αἰῶνες, εἶναι τὰ ὀνόματά των ἐνδοδυμένα μετὰ τὴν
 διπλὴν χλαῖναν τοῦ σήμερον καὶ χθές, διότι αὐτὴν μόνον ἔχει. Διὰ
 τὴν ἄμεσον συνείδησιν τίποτε δὲν εἶναι νέον εἰς τὴν ὑφήλιον. Τοιου-
 τοτρόπως ἐκφράζει τὴν ἀπόλυτον βεβαιότητα τοῦ ἑαυτοῦ της, καθ' ὅσον
 οὔτε ὀνειρεύεται ὅτι ὑπῆρξέ ποτε ἄλλο τί:—ἐγὼ εἶμαι τὸ πᾶν.
 Ἐν τούτοις ὅσον καὶ ἂν μεταλλάττῃ καὶ μεταποιῇ ὅλα κατ' εἰκό-
 να καὶ ὁμοιώσιν της ἡ ζωσα ἐποχή, δὲν δύναται ποτέ νὰ ἐξαλείψῃ
 ἐντελῶς τὸν χαρακτῆρα τοῦ παρελθόντος. Τὸ παρελθὸν φυλάττει πάν-
 τοτε ἐν τι ἑτερογενές, μιᾶν ἀνωμαλίαν. Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον χάνει,
 εἶναι τὸ αὐτόνομόν του· γίνεται σχετικόν, ὑποταγές καὶ ὑπάλληλον
 τῆς κυβερνώσης ἀρχῆς. Ὁ ἱστορικὸς τεχνίτης αὐτὸ τὸ ἑτερογενές
 καὶ ἀνώμαλον ἀμέσως συλλαμβάνει καὶ ἐκεῖ διαzeugνῇ τὰς ἐποχάς.
 Καὶ κατὰ δύο τρόπους λοιπὸν ἡ παράδοσις θεωρουμένη, δὲν εἶναι
 ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχεν ἐφευρημένη, *fata Morgana*. Πρῶτον ὡς πρὸς
 ἑαυτήν, διότι παρουσιάζει τὴν ἐνεστῶσαν κυριαρχίαν, τὸ κέντρον τῆς
 βαρύτητος, πρὸς τὸ ὅποιον ὅλα ἔχουν τὴν ἀπαράκλιτον τάσιν των.
 Δεύτερον ὡς πρὸς τὸ παρελθόν, διότι κληρονομοῦσα ἐν ἑτερογενές, ἡ
 μᾶλλον αὐτὴ μεταβάσα εἰς ἕτερον, δὲν φυλάττει πλέον ὡς πρὸς
 ἐκεῖνο τὸν συνεχῇ σύνδεσμον τῆς ἰδίας της τάξεως. Ἡ σκεπάζει τὸ
 μεταξὺ χάσμα μετὰ μιᾶν ἀλογίαν, καθὼς εἰς τὴν προκειμένην περίστα-
 σιν, καθ' ἣν τὸ συνεχές τῆς αὐτῆς τάξεως τοῦ Ἐπισκοπικοῦ συστή-
 ματος ἀξιοῦται ἐπὶ μιᾷ προφάσει, ἣτις δὲν περιέχει τι ἔλλογον (εἶ-
 ναι *irrationalis*), τουτέστιν ὅτι τὰ ὀνόματα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς δὲν
 συμφωνοῦν μετὰ τὰ πράγματα.—Ἡ πάλιν συνδέει τὰ διεστώτα, πολὺ
 εὐφυῶς μετὰ τοὺς χρυσοὺς μίτους τῆς ποιήσεως, καὶ τότε ἔχομεν τὸν
 μῦθον κατ' ἐξοχήν. Ἡ γενικὴ συνείδησις γίνεται πλαστικὴ, διότι τὴν
 ἀντίφασιν ὑπὸ τὴν τραχεῖαν μορφήν τῆς ἀντιφάσεως ἀπώθει· τοῦτο εἶ-
 ναι τὸ θεῖον πλεονέκτημά της. Εἰς τὸ φῶς τῆς ἐπιστήμης ὅμως ἡ
 ἄμεσος μορφή δὲν συμφωνεῖ μετὰ τὸ βάθος· αὐτὴ ἀνευρίσκει τὸ ἐναν-
 τίον των, αὐτὴ ἀνακαλύπτει ὅτι τὸ ἐνεστὼς ἐκάλυψε τὸ παρελθόν
 μετὰ τὴν ἐπιδερμίδα του καὶ ζητεῖ τὴν ἔλλογον, τὴν ἐσωτερικὴν, τὴν

γεννητικὴν μεσολάβησιν των. Ὄταν μένη εἰς τὴν διαχώρισιν, μένει ἐπὶ τῆς ἡμισείας ὁδοῦ—εἶναι μόνον *κριτική*, *πολεμία* μὲ τὴν ἄμεσον μορφὴν τῆς συνειδήσεως καὶ διὰ τοῦτο καταβωμένη καὶ λιθοβολουμένη. Ἐντελής γίνεται, ὅταν συλλάβῃ πάλιν τὴν ἐνότητα καὶ τὴν κάμην νὰ προχωρήσῃ ἐκ τοῦ βάθους, κυρίαν ὅλων τῶν διακρίσεων καὶ θέτουσαν αὐτάς ἐκ τῆς ἀπολύτου καὶ ἀνγκυαίας ἐλευθερίας της—τότε εἶναι *ἀπόλυτος* καὶ ὡς τοιαύτη ἀποδίδει τὰ δίκαια εἰς τὴν παράδοσιν, τὴν κάμνει διαφανή. Πάσχει διὰ τὴν ἀγνοίαν της ἢ ἄμεσος συνειδήσις;—ὄχι βέβαια, ἐνόςψῃ εἶναι μὲ τὸν ἑαυτὸν της εἰς ἀρμονίαν. Ἄλλ' ὅταν ἔλθῃ ἡ ἡμέρα τῆς θλίψεως, ὅταν δὲν εἶναι πλέον εὐχαριστημένη μὲ τὸν ἑαυτὸν της, ὅταν φθάσῃ εἰς τὸ τελευταῖον ὅριον ἢ περίοδος, τότε ἀνοίγεται καὶ ἐντὸς αὐτῆς τὸ χάσμα καὶ εἰς τὴν μίαν ὄχθην εἶναι τὸ παρὸν ὡς πάντοτε καὶ διὰ πάντα ἰσχύον, εἰς τὴν ἄλλην ὄχθην εἶναι τὸ ἀδέβαιον καὶ ἡ ἀμφιβολία, ὃ δισταγμός, τὸ ἀόριστον. Τότε χωρίζονται καὶ τὰ πνεύματα καὶ οἱ μὲν σύρουν πρὸς τὰ ὀπίσω εἰς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον φεύγει, καὶ νομίζουν ὅτι ἂν ἀποσυρθοῦν εἰς τὴν ἐσχάτην ἄκραν καὶ ἀπὸ ἐκεῖ σύρουν τὸν βρόχον, εἶναι ἀκόμη πλέον βέβαιοι νὰ ἐπιτύχουν. Δὲν παρατηροῦν ὁμῶς ὅτι ὅπισθεν αὐτῆς τῆς ἐσχάτης ἄκρας, εἶναι ἄλλη καὶ ὅπισθεν ἐκείνης πάλιν ἄλλη καὶ οὕτω καθεξῆς, ἕως τὴν ἀρχήν, ἣτις εἶναι τὸ ἀόριστον, τὸ μηκέτι διακριθέν. Οἱ ἄλλοι πάλιν ὠθοῦν εἰς τὸ ἀόριστον ἐμπρός, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει ἄλλον παρὰ ἀρνητικὸν χαρακτήρα, καταστροφῆς, διαλύσεως, καὶ μετὰ δεσμὰ συντρίβει καὶ τοὺς χαλινούς καὶ κόπτει ὅ,τι κόπτεται. Τότε ἐπεμβαίνει εἰς τὸ μέσον ἡ ἐπιστήμη, ὡς μεσάζουσα, συλλαμβάνουσα πάλιν τὴν συνειδήσιν εἰς τὴν ταυτότητά της, καὶ ὑπὸ τὸν ἥλιον τῆς ταυτότητος θεραπεύουσα τὰς πληγὰς. Αὕτῃ προετοιμάζει τὸ μέλλον, ἐνῷ νοεῖ τὸ παρελθὸν καὶ ἀνοίγουσα τὸν θησαυρὸν τῆς ζωῆς, δεικνύει ὅτι ὅλα ἀποταμιεύονται, εἶναι αὐξήματα, πλοῦτος, ὃ ὁποῖος χρησιμεύει ὡς κεφάλαιον μεταποιητὸν καὶ κυκλοφοροῦν, ἀφοῦ ἔπαυσε νὰ εἶναι ἀκίνητον.

Τὸ μόνον ἐπομένως, τὸ ὁποῖον μᾶς ἀνήκει ἀκόμη ἐδῶ ν' ἀναφέρωμεν ἐκ τῆς μεταγενεστέρως ἐποχῆς, εἶναι ὅτι ἀρκετὸν καιρὸν ἀκόμη μετὰ τοὺς Ἀποστόλους ἔμεινεν ἡ πρώτη τάξις τῆς ἀδελφότητος, προσδρευομένη ἀπὸ τοὺς Πρεσβυτέρους ὡς ἐπιμελητάς, συμβούλους καὶ ἀνεπαισθήτως διακρινομένους. Αὐτὴν τὴν ἀπόδειξιν μᾶς τὴν

προσφέρει ὁ Κλήμης τῆς Ῥώμης, ὅστις ἐπέζησε τοῖς Ἀποστόλοις. Εἰς τὸ κεφ. 42 λέγει πρὸς τοὺς Κορινθίους:—οἱ Ἀπόστολοι «κατὰ
 »χώρας οὖν καὶ πόλεις κηρύσσοντες καθίστανον τὰς ἀπαρχὰς αὐτῶν,
 »δοκιμάσαντες τῷ πνεύματι, εἰς Ἐπισκόπους καὶ Διακόνους τῶν μελ-
 »λόντων πιστεῦειν.»—Εἰς τὸ κεφ. 44. «Καὶ οἱ Ἀπόστολοι ἡμῶν
 »ἐγνώσαν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησ. Χρ. ὅτι ἕρις ἔσται ἐπὶ τοῦ
 »ὀνόματος τῆς Ἐπισκοπῆς. Διὰ ταύτην οὖν τὴν αἰτίαν πρόγνωσιν
 »εἰληφότες τελείαν κατέστησαν τοὺς προειρημένους, καὶ μεταξὺ ἐπι-
 »νομὴν δεδώκασιν, ὅπως, ἐὰν κοιμηθῶσι, διαδέξωται ἕτεροι δεδοκι-
 »μασμένοι ἄνδρες τὴν λειτουργίαν αὐτῶν.»—Κεφ. 54. «Μόνον
 »τὸ ποιμνιον τοῦ Χριστοῦ εἰρηνεύετω, μετὰ τῶν καθισταμένων Πρε-
 »σβυτέρων.»—Κεφ. 57. «Ὑμεῖς οὖν... ὑποτάγητε τοῖς Πρεσβυτέ-
 »ροις.»—Ἀλλὰ, λέγουν, αὐτὸς ὁ Κλήμης ἦτο Ἐπίσκοπος. Ἰδοὺ ἡ
 »μόνη ἀπόδειξις, Hermas lib. I. Vis 2. c. 4. «Post hæc autem
 »visionem vidi in domo mea, et venit illa anus, et interroga-
 »vit me, si jam libellum dedissem senioribus. Et res-
 »ponti: adhuc non. At illa dixit Scribes ergo duos li-
 »bellos et mittes unum Clementi et unum Graptae.
 »Mittet autem Clemens in extras civitates, illi enim
 »permissum est. Grapte autem commonebit viduas et
 »orphanos.»—Ἐδῶ λέγουν λοιπὸν ὅτι ὁ Κλήμης ἔχει μόνος δικαί-
 »ωμα ν' ἀνταποκρίνηται μὲ τὰς ἐξω κοινότητας, ἄρα εἶναι ἤδη
 »Ἐπίσκοπος κατὰ τὴν νεωτέραν σημασίαν. Λησμονοῦν ὅμως ὅτι κατὰ
 »τὸν αὐτὸν τρόπον ἔπρεπε ν' ἀνυψώσουν καὶ τὴν Κυρίαν Γραπτὴν.
 »Ὁ ἴδιος Ἑρμᾶς ἐρωτᾶται, ἂν δὲν ἔδωκε τὰς βίβλους εἰς τοὺς Πρε-
 »σβυτέρους (senioribus), ἂν ὅμως ὁ Κλήμης μέλλῃ νὰ τὰς ἀποστείλῃ
 »ἐξω, σημεῖον μόνον, ὅτι ἦτο εἰς ἐκ τῶν Πρεσβυτέρων, εἰς τοὺς ἐξω
 »γνώστους, καὶ ἀνταπεκρίνετο μὲ τούτους, ἦτο, καθὼς ἠθέλομεν εἶπει
 »σήμερον, μέλος ἀντεπιστέλλον. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κλήμης εἰς τὴν
 »ἐπιστολὴν του δὲν γράφει ἐξ ὀνόματος του, καθὼς μετὰ ταῦτα οἱ
 »Ἐπίσκοποι, ἀλλ' ἐξ ὀνόματος τῆς Ἐκκλησίας, «Ἐκκλησία τοῦ
 »Θεοῦ ἡ παροικοῦσα (Ῥώμην) τῇ Ἐκκλησίᾳ κ.τ.λ.»

Τοιαύτη μᾶς παρουσιάζεται κατὰ τὴν ἀναγκαίαν σειρὰν τῆς ἀνα-
 »πτύξεως, καὶ ἐκ τῶν πηγῶν ἐξεταζομένη ἡ Ἀποστολικὴ Ἐκκλη-
 »σία. Οἱ Ἀπόστολοι ἔχουν μόνον μόνον ἡθικὴν ὑπεροχὴν καὶ οἱ ἴδιοι

ὀνομάζονται Διάκονοι καὶ Συμπρεσβύτεροι, ἢ καθὼς λέγει ὁ Παῦλος (Ἐφεσ. γ') «ὁδῆσμινοι Ἰησοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν Ἐθνῶν.» Τὰ πνευματικὰ χαρίσματα ἔκαμνον τοὺς Πρεσβυτέρους καὶ διδασκάλους, καὶ ὅλοι ὁμοῦ εἶναι Ἀδελφοί. Πρὸς τοῦτοις ὅλοι ὁμοῦ συνακούονται, Ἀπόστολοι, Πρεσβύτεροι καὶ Ἀδελφοί (Πρ. ε'. § 2. ιε'. § 22). Κάνεις δὲν ἀπείργετο τῆς διδασκαλίας, μολοντί ὁ Παῦλος ἐπιθυμεῖ οἱ Ἐπίσκοποι ἰδίως νὰ εἶναι διδασκτικοί. (Τιμ. Α'. γ'. § 2. Β', β'. § 24). Ὅλοι ὁμοῦ ἀποτελοῦν τὸ *Βασίλειον Ἱεράτευμα, τὸν Κλήρον* (Πέτρ. Α'. β'. § 9. ε'. § 3).

Ἡ διάκρισις μεταξὺ τῶν, καθὼς ἀναφέρουν αἱ Πράξεις (ιε'), εἶναι μόνον κατὰ τὸ μεταδοθὲν πνεῦμα, καθ' ὅσον ἕκαστος εἶναι ἐπιτηδεότερον ὄργανον αὐτοῦ. Τὸ πνεῦμα ὅμως, τὸ ὁποῖον ἐνεργεῖ διὰ τούτων τῶν ὀργάνων, ἐνώνει πάλιν ὅλους, καὶ τοὺς σφίζει ἐντὸς ἑαυτοῦ.

Post Scriptum.—«Ἀλλ' ἀπειπάμεθα τὰ κρυπτὰ τῆς αἰσχύνης, » μὴ περιπατοῦντες ἐν πανουργίᾳ, μηδὲ δολοῦντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τῇ φανερώσει τῆς ἀληθείας συνιστῶντες ἑαυτοὺς πρὸς » πᾶσαν συνείδησιν ἀνθρώπων, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. »
(Παῦλος πρὸς Κορινθ. Β'. δ'. § 2).

ΠΕΡΙ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΚΩΔΙΚΟΣ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ(*)

(ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΠΡΩΤΗ)

Sumite materiam vestris . . . æquam
Viribus; et versate din, quid ferre recusent
Quid valeant humeri.
HORAT. de art. poet.

*Ὅστις ἀρνεῖται εἰς ἓν ἔθνος τὸ δικαίωμα νὰ νομοθετῇται, ἀρνεῖται εἰς αὐτὸ τὴν κυριαρχίαν του. Τότε τὸ ἔθνος ἀνήκει εἰς τὸν ἑαυτὸν του, εἶναι τοῦ ἑαυτοῦ του κύριον, ὅταν δὲν κυριεύηται ἀπὸ ξένας νομοθεσίας.

*Ὅσον ἀναντίρρητος εἶναι αὕτη ἡ ἀξίωσις κατὰ γενικὴν θέσιν, τόσον προβληματικὴ φαίνεται ἐνώπιον τῆς καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος ἀναφορικῶς εἰς τὸ ζήτημα, ἂν ᾖ καὶροὺς συντάξεως πολιτικοῦ κώδικος.

*Ἀφοῦ εἰδῶ δὲν εἶναι διόλου συνήθεια μετὰ ὥριμον σκέψιν τῶν πραγμάτων νὰ λαμβάνουν ὀριστικότητα τὰ προβαλλόμενα σχέδια, ἀλλὰ πολλάκις εἶδομεν νόμους, συνεχομένους μὲ τὰ ζωηρότερα συμφέροντα τῆς κοινωνίας, ἄνευ προηγουμένης κυοφορίας ν' αὐτοσχεδιασθῶν, θέλει φανῇ παράδοξος ἡ ἐπιχειρήσις μου νὰ συζητήσω ἀντικείμενον, διὰ πολλοὺς ἀνεπίδεκτον φιλονικίας καὶ τὸ ὅποῖον ἐννοεῖται ἀφ' ἑαυτοῦ του. Ἐὰν ἀπαντήσω ἐναντιότηνα ἐκ μέρους τούτων, τὸ σφάλμα

(*) Ἑδημοσιεύθη ἐν ἰδιαιτέρῳ φυλλαδίῳ ἐν ἔτει 1839.

δὲν πίπτει βέβαια εἰς βάρος μου· μόνον ὅστις δὲν εἶναι προκατειλημμένος δύναται νὰ μὴ δυσαρεστηθῇ εἰς τὴν παρούσαν διατριβήν. Ἡθελεν εἶναι, στοχάζομαι, ἡ ἐσχάτη καταφρόνησις εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, ἂν αὐθαιρέτως ᾗδύναντο νὰ μεταβάλλωνται αἱ νομοθεσίαι του, αἱ ἐγγυήσεις τῆς ἐλευθερίας του, αἱ κοινωνικαὶ του σχέσεις καὶ ἐπὶ τέλους τὸ σύνολον τῆς πρακτικῆς καὶ ἠθικῆς του ζωῆς, χωρὶς νὰ γίνηται κἂν λόγος περὶ τοιούτων μεταβολῶν.

Ἡ ἀνάγκη νομοθετικῆς ἐνασχολήσεως βεβαίως δύναται μόνον νὰ προέλθῃ ἢ ἀπὸ τὴν παντελῇ ἑλλειψιν νόμων, ἢ ἀπὸ τὴν ὑπαρξίν ἀτελῶν καὶ μὴ ἀνταποκρινομένων εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἔθνους. Ἐπειδὴ μόνον εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν δύναται νὰ ἐγερθῇ φιλονικία, καθὼς καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς πρὸς τὸν πολ. κώδικα, αὕτη κατὰ γενικὴν ὑπόθεσιν ἔχει χώραν, δὲν θέλομεν καταγίνειν περὶ τῆς πρώτης.

Ἀφρημένως, χωρὶς ἀμφιβολίαν, θέλει ἐνδῶσει τις εἰς τὴν νεανικὴν ὁρμὴν ἐκείνου, ὅστις δεικνύει τὴν ἀτέλειαν τῶν καθεστώτων ἢ θελεν ὑποσχεθῇ εὐτυχῇ μεταβολήν :

« Ἄμμες δὲ γ' ἐσόμεθα πολλῶν κάρρονες »

Τοιαῦται νεανιεύσεις δύνανται ἄλλοι νὰ ἔχουν τὴν ἀξίαν των, ὅταν πρόκειται ὅμως περὶ νομοθεσίας, ἐντὸς τῆς ὁποίας καθ'αυτὸ καὶ μόνον ἐκτυλίσσεται ἐξωτερικῶς ἡ ζωὴ τῶν ἀτόμων καὶ τῆς κοινωνίας, ποῖος θέλει εὑρεῖ ἄτοπον νὰ ἐξετασθῇ λεπτομερῶς ἡ κατὰστασις τῶν καθεστώτων, καθὼς καὶ διὰ τίνων μέσων δυνάμεθα νὰ μεταβῶμεν εἰς ἄλλην χωρὶς νὰ καταπατήσωμεν δικαιώματα, νὰ καταστρέψωμεν ὅμοῦ μὲ τὸ σαθρὸν τὸ ὑγιές καὶ χωρὶς ν' αὐξήσωμεν ἀντὶ νὰ ἐλαττώσωμεν τὰ δεινὰ μας.

Ἐν ᾧ πρόκειται λοιπὸν σήμερον μὲ μίαν ἀπλὴν παράγραφον νὰ καταργηθῇ τὸ Ῥωμαϊκὸν δίκαιον, εἶναι καταλληλότερος καιρὸς νὰ λάβωμεν συνειδήσιν αὐτοῦ τοῦ δικαίου, καθὼς καὶ ἐν ὀνόματι οὐλοῦ τοῦ ἀνεξαρτήτου ἔθνους νὰ ἐρωτήσωμεν, ἀντὶ τοῦ ἀφαιρουμένου τι μᾶς οἶδεταί πρὸς ἀποζημίωσιν ;

Τί εἶναι τὸ Ῥωμαϊκὸν δίκαιον καὶ ποία μὀρφωσις τοῦ Ῥωμ. δικαίου ἔχει ἰσχύν, εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἶναι κατὰ δυστυχίαν χωριστὰ ζητήματα. Ἀναγκαιῶς χρεωστοῦμεν νὰ ὁμιλήσωμεν πρῶτον περὶ τοῦ καθαροῦ Ῥωμαϊκοῦ δικαίου καὶ μετὰ ταῦτα περὶ τοῦ ἰσχύοντος.

Ἐὰν θέλῃ τις ἀποδείξιν ἀπὸ τὴν ἱστορίαν ὅτι ἡ ζωὴ τῶν ἐθνῶν

δὲν εἶναι πεπερασμένη, ὅτι τὸ ἀνθρώπιον γένος δὲν εἶναι παραδεδομένον εἰς τὴν τυφλὴν ἀνάγκην, ἀλλ' ὅτι εἶναι ἀνεξάρτητον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον βαθμηδὸν κατὰ προσδευτικὴν ἀνάπτυξιν προχωρεῖ εἰς τὴν ἀνάπλασίν του, καὶ ὅτι τὰ ἔθνη εἶναι ὄργανά του, οἱ σταθμοὶ τοὺς ὁποίους διαβαίνει, τὸ δὲ ἀνθρώπινον γένος, ὅτι εἶναι ἡ σὰρξ αὐτοῦ τοῦ πνεύματος, ἐὰν θέλῃ τις τοιαύτην ἀπόδειξιν, ἰδοὺ δύο κολοσσαῖα, ἀναντίρρητα παραδείγματα, ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς καὶ τὸ Ῥωμαϊκὸν δίκαιον.

Καθὼς εἶναι ἀδύνατον, ἔθνος, τὸ ὁποῖον δὲν ἐπαιδεύθῃ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν φιλολογίαν, ν' ἀπέκτησεν ἰδίαν, ἀξίαν τῶν σημερινῶν μας αἰώνων, οὕτως εἶναι ἀδύνατον ἐπίσης ἔθνος, τὸ ὁποῖον δὲν ἐτρέφθῃ εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Ῥωμ. δικαίου, νὰ ἐλπίσῃ ποτὲ ὅτι θέλει φθάσει νομικὴν ἀνάπτυξιν.

Εἶναι αὐτὸ τὸ πνεῦμα τοῦ Ῥωμ. ἔθνους, ὅτι ἀφοῦ περιεμάχησεν εἰς τὸ ἔδαφος τοῦ δημοσίου δικαίου, περιέπεσεν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀπονάρκωσιν καὶ ἀμβλύτητα διὰ τὰ δημόσια πράγματα, ὥστε κατέφυγεν εἰς τὴν ἰδιωτικὴν ζωὴν. Τὸ πολιτικὸν δίκαιον, τὸ ὁποῖον καταλληλότερον ἤθελεν ὀνομάζεσθαι ἰδιωτικόν, εἶναι τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς ἡ στερέωσις καὶ ἡ ἐξάπλωσις. Τὸ γιγαντιαῖον ἔθνος τῶν Ῥωμαίων, ἀφοῦ ἀπεσύρθη εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον, ἦτο ἐπόμενον ν' ἀναδείξῃ σύστημα δικαίου ἰδιωτικοῦ, τοῦ ὁποῖου ἡ τελειότης διὰ αἰῶνας νὰ ἐπιφέρῃ τὴν ἐκλείψιν πάσης μεταγενεστέρης δοκιμῆς.

Ἐὰν ἤθελον νὰ δώσω τὴν ἀξίαν αὐτοῦ τοῦ δικαίου, μόνον ἐκθέτων αὐτὸ τὸ δίκαιον ἡδυνάμην νὰ τὸ κατορθώσω· ἀλλὰ τότε ἀντὶ διατριβῆς ἤθελον γράψῃ βιβλίον ὀλόκληρον. Προϋποθέτω λοιπὸν ὅτι ὁ ἀναγνώστης μου γνωρίζει εἰς πόαν ἀκμὴν ἔφθασε τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον ἐπὶ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου, γνωρίζει πόσον συνεχὴς εἶναι ἡ συλλογὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ πόσον διὰ τῆς προσπάθειας τῶν ἀντικλησύρων του ἐκαθαρίσθη κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀπὸ ἀντιφάσεις.

Εὐρίσκονται εἰς τὰς ἡμέρας μας ἐν τοσούτῳ ἀνθρώπῳ τὸσον μικρὰς ἀνατροφῆς, οἱ ὅποιοι λαμβάνοντες εἰδικότητας ἀσημάντους καὶ δεικνύοντες πόσον αὐταὶ σήμερον δὲν δύνανται πλέον νὰ ἐφαρμοσθῶν, νομίζουν ὅτι μὲ τοῦτο δύνανται νὰ καταδικάσουν εἰς αἰῶνιον λήθην τὸ Ῥωμ. δίκαιον. Οἱ τοιοῦτοι ὁμοιάζουν μὲ τὸν ὑποδηματοποιόν, ὅστις ἐπὶ τῆς εἰκόνης ἐνδόξου ζωγράφου εὗρισκεν ἄτεχνον τὴν παράστασιν

τῶν ὑποδημάτων τοῦ ἥρωος. Παρὰ νὰ πιστεύσωμεν εἰς τοιοῦτους μικρολόγους παρατηρητάς, ἅς προσέξωμεν εἰς τὴν πεῖραν τῶν αἰώνων.

Τὸ βωμαϊκὸν ἔθνος ἐξέλιπε, καὶ τὸ δεινότερον, ἀνεφάνη ὅλως ὀπίσθου ἐναντίος πολιτισμός, ὁ χριστιανικός. Ἐν τούτῳ τὸ Ῥωμ. δίκαιον εἰς τὴν Εὐρώπῃν αὐτοῦ τοῦ ΙΘ' αἰῶνος δὲν ἔπαυσε νὰ ἐξασκῇ τὴν ἐπιρροήν του.

Ἀκόμη περισσότερον· καμμία νομοθεσία, ἡ ὁποία δὲν ἔλαβεν ὡς βάσιν τὴν Ῥωμαϊκὴν, δὲν ἡδυνήθη νὰ εὐδοκιμήσῃ. Ἀφίνομεν κατὰ μέρος τὴν Ἰταλίαν, ὅπου τὸ Ῥωμ. δίκαιον ἀπερρόφησε κάθε σπέρμα διαφοροτικοῦ χαρακτῆρος, ἀφίνομεν τὴν Ἰσπανίαν, ἥτις πολλὰ ὀλίγους νεωτερισμοὺς ἡδυνήθη ν' ἀναδείξῃ. Ἡ Γαλλία εἶναι διηρημένη μεταξύ τοῦ Ῥωμ. δικαίου καὶ τοῦ δικαίου τῶν ἐθνικῶν· εἰς τὴν Γερμανίαν τὸ Ῥωμ. δίκαιον εἶναι τὸ κοινὸν δίκαιον. Ἡ Ἀγγλία καὶ τὰ Σκανδιναυικά ἔθνη ἀπέκρουσαν τὸ Ῥωμ. δίκαιον, πρὸς ποινὴν τῶν ὅμως περιεπλέχθησαν εἰς ἀδιέξοδον λαβύρινθον, ὥστε κανεὶς δὲν ἤξευρε τί ἰσχύει καὶ ἀπαιτεῖται ὁλόκληρος ζωὴ, ἐξωδευμένη εἰς τὰ δικαστήρια, διὰ ν' ἀποκτήσῃ τις μόνον πρακτικὴν δεξιότητα ἐντὸς ἰδιαιτέρου κλάδου τῆς νομοθεσίας. Ὅπου δὲν ἐβασίλευσε τὸ Ῥωμ. δίκαιον, ἐκεῖ δὲν ἡδυνήθησαν νὰ ἀναπτυχθοῦν αἱ ἀρχαὶ τοῦ δικαίου αὐτοῦ, αἵτινες τὸ κάμνουν νὰ παύῃ ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι τυφλὴ ἐξίς καὶ ὅχι λογικὴ ὑπαρξίς.

Ἀπὸ ὅλα τὰ Εὐρωπαϊκὰ ἔθνη εἶναι μόνον ἡ Γαλλία, ἡ Πρωσσία ἡ Βαυαρία καὶ ἡ Αὐστρία, αἵτινες μετὰ αἰώνων σπουδὴν ἡδυνήθησαν νὰ φανοῦν ἀνεξάρτητοι νομοθέται καὶ νὰ ἐπιφέρουν πρόσδον εἰς τὴν νομοθετικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους· καὶ τοῦτο διότι ὡς ταπειναὶ μαθήτραι ἠκολούθησαν μετ' ἐπιμελείας τὰ αὐστηρὰ μαθήματα τοῦ σοβαροῦ διδασκάλου των. Δὲν τὸν ἀπέπεμψαν ἐν τούτῳ ἀπὸ ἀπλῆν εὐχαρίστησιν νὰ δοκιμάσουν ἂν τῷ ὄντι ὠφελήθησαν ἀπὸ τὴν διδασχὴν του, ἀλλὰ μόνον ὑπακούσασαι εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐμπλάσουν τὸν χαρακτῆρα καὶ τὸ πνεῦμά των ἐντὸς τῆς νομοθεσίας. Τοιαύτης ἀξίας ἐ χρημάτισε διὰ τὴν Εὐρώπῃν τὸ Ῥωμ. δίκαιον. Δὲν θέλωμεν νὰ πιστεύσωμεν ὅτι τοῦτο προῆλθεν ἀπὸ ἀναξιοῦτητα τῆς Εὐρώπης, διότι τότε ὅποια ἤθελεν εἶναι ἀναλόγως ἡ ἰδική μας!!

Πρὶν ἐξαγάγωμεν ἐκ τούτων ὅλων τὰ συμπεράσματά μας, ἅς ἰδῶμεν

τώρα καὶ τί εἶναι τὸ Ῥωμ. δίκαιον μετὰ τὸν Ἰουστινιανόν. Ἀφοῦ ὁ Ἰουστινιανὸς προσεπάθησε νὰ συμβιδάσῃ τὴν διαμαχομένην νομοθεσίαν καὶ οὐδετέρως τὰ ἐντὸς αὐτῆς κινούμενα ἐναντὶα στοιχεῖα, ἐξέλιπεν ἀπὸ τὸ δίκαιον ἡ γεννητικὴ δύναμις τῆς ζωῆς. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον παρεκκλίνει, παλεύεται, ἕως ὅτου κατὰ κράτος κρημνίζεται. Ἐκάστη νεαρὰ εἶναι καταπέλτης τοποθετημένος πρὸς κατεδάφισιν, καὶ τὰ ἐρείπια τοῦ κολοσσαίου οἰκοδομήματος εἶναι τὰ Βασιλικά. Ἐνα σωρὸν ἀνεσκαμμένον χώματος ἐκ τῶν ἐρείπιων μας ἐφύλαξεν ὁ Ἀρμενόπουλος, καθὼς ἄλλοι προγενέστεροι καὶ μεταγενέστεροί του ἐδοκίμασαν, τῶν ὁποίων τὰ ἐγχειρίδια κατ' εὐτυχίαν μας δὲν διασώθησαν. Διὰ νὰ εἰμεθα καθ' ὅλα Ἀβδηρῖται, ἐνῷ εἰχομεν ἐλευθέραν ἐκλογὴν μεταξὺ τούτων, ἐπροκρίναμεν τὸν Ἀρμενόπουλον καὶ τὰ Βασιλικά, τὰ ὁποῖα ὄχι Ἑλλήν, ἀλλὰ μόλις Εὐρωπαῖοι ἐγγηράσαντες εἰς τὴν ἀρχαιολογίαν, ματαιολογίαν καὶ σαθρολογίαν τοῦ Ῥωμ. δικαίου γνωρίζουν. Εἰς ποῖον πίπτει ὅλον τὸ βάρος τοῦ σφάλματος; Εἶναι τῶντινύ οὐσκόλον ἔργον ν' ἀνακαλύψωμεν πόθεν παρεκινήθημεν εἰς τὴν τεχνικὴν προτίμησίν μας. Ἴσως ὑπερίσχυεν ὁ στοχασμὸς ὅτι ὁ περιορισμὸς τῆς Ἑλλάδος ἦτο νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ Βυζαντινὸν βασιλεῖον, ἰδέαν τὴν ὁποίαν νομίζουν τινὲς ὅτι πορίζονται ἀμέσως ἐκ τῆς θρησκείας, μὲ τὴν ὁποίαν διόλου δὲν συνέχεται. Ἡ ἐκκλησία μας εἶναι οἰκουμενικὴ, ὅτλ. δὲν εἶναι προσδεδεμένη εἰς ἰδιαιτέρον βασιλεῖον. Καὶ τί ἐξήλευσαν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Βυζαντινῶν, εἰς αὐτὴν τὴν λυπηρὰν ἐπισώρευσιν ἐγκλημάτων καὶ μιαιῶν πράξεων, ὅπου ἡ δολοφονία κάθηται ἐπὶ τοῦ θρόνου καὶ ἡ φαρμακεία σχηματίζει τὴν πολιτικὴν τέχνην, τί ἐξήλευσαν, λέγω, διὰ νὰ ταπεινώσουν τὴν ἡρωϊκὴν δόξαν τῆς ἀνεγείρομένης Ἑλλάδος ἐνώπιον ἐκείνου τοῦ σεσηπότου πτώματος. « Ἄφες τοὺς νεκροὺς θάπτειν τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς. »

Τὸ ἀστεϊότατον εἶναι, ὅτι τινὲς ἀκόμη σήμερον ἐκλαμβάνουν τὸν Ἀρμενόπουλον πλέον εὐκατάληπτον ἀπὸ τὴν συλλογὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, χωρὶς νὰ ἐννοοῦν, ὅτι ὁ δεινότερος πάντων εἶναι ὁ ἀντιφατικὸς, παράλογος καὶ μαρὸς νόμος.

Ἐὰν λοιπὸν κραυγαῶς τοῦτο τὸ δυστυχὲς ἔθνος, τοῦ ὁποίου τὴν ἐλικρινῆ ἀμάθειαν μεταχειρίζεται ὡς ἔρμαιον ἡ δοκησιοσφία, ἐὰν γογγύζῃ κατὰ τῶν νομοθετῶν του, δὲν ἔχει ἐντελῶς δίκαιον; ἀλλὰ ἔχουν

καὶ οἱ νομοθέται τοῦ ἐνώπιον αὐτοῦ; Ἀντὶ νὰ ὠφεληθῶμεν ἀπὸ τὸ παράδειγμα αὐτῆς τῆς Γαλλίας, ὅπου ἡ διὰ βασιλικῶν διαταγμάτων ἡ διὰ τῆς συνηθείας ἐδιώχθησαν τὰ ἐγχειρίδια, καθὼς π. χ. τὸ Ἀλαρικιανόν (*Breviarium Alaricianum*), εὐθὺς ἀφοῦ ἐγίνε γνωστὴ ἡ συλλογὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἡμεῖς τὸ ἀνάπαλιν, καθὼς ἐγνώρισαμεν τὰ ἐγχειρίδια, παρεκρούσαμεν τὸν Ἰουστινιανόν. Διὰ τοῦτο ἂν ἐξακολουθήσωμεν νὰ συρράπτωμεν τὰ ῥάκη τῆς Βυζαντινῆς νομοθεσίας, ποτὲ δὲν θέλωμεν ἀποκτήσει μὀρφωσιν εἰς τὸ πολιτικὸν δίκαιον.

Ἐπὶ τῆς τοιαύτης καταστάσεως τὸ ἔθνος δὲν δύναται νὰ ἐκλέξῃ καταλληλοτέραν ὁδόν, εἰμὴ πατῶν τὰ ἔχνη μεγάλων ἐθνῶν, νὰ καθάρισῃ ὅσον εἶναι δυνατόν τὸ ἔδαφός του ἀπὸ τὰ Βυζαντινὰ ἐρείπια ἀνατρέχον εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Ῥωμ. δικαίου, καθ' ἣν ἐφθασε τὴν ἀνωτάτην του ἀκμὴν. Ἡ συλλογὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν ἤθελε τότε ἀπαντήσῃ ἄλλο πρόσκομμα, εἰμὴ τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἔθνους καὶ τὰς ἀξιώσεις τοῦ χριστιανισμοῦ. Τότε ἤθελε δυνήθῃ τὸ ἔθνος κατ' ἀντίθεσιν μὲ τὴν ἰσχύουσαν νομοθεσίαν νὰ συλλάβῃ τὸ ἴδιόν του πνεῦμα καὶ νὰ τὸ καταστήσῃ γόνιμον ἐπὶ τῆς νομοθεσίας. Τοιοῦτοτρόπως συνέβη εἰς τὴν Πρωσσίαν, εἰς τὴν Βαυαρίαν, εἰς τὴν Αὐστρίαν καὶ πρὸ πάντων εἰς τὴν Γαλλίαν.

Ἐξ ἐναντίας ποίαν γραμμὴν ἠκολούθησαμεν ἡμεῖς; Εἶδομεν ὅτι ἔθνη γηράσσαντα εἰς τὸν πολιτισμὸν ἐνασχολοῦνται ζωηρῶς εἰς τὸν δι' αὐτὰ ΙΘ' αἰῶνα (διότι δι' ἡμᾶς εἶναι ἀκόμη ὁ πρῶτος) μὲ νομοθετικὰς ἀναμορφώσεις, λοιπὸν anch' iò sono pittore καὶ ἡμεῖς νομοθέται. Ποῦ εἶναι αἱ προπαρασκευαστικαὶ γνώσεις μας, αἱ προπαιδεύσεις, ποῦ τὰ σχολεῖα ὅπου ἐμορφώθησαν οἱ Σόλωνες καὶ οἱ Λυκούργοί μας! ! Εἰς τὴν Πρωσσίαν ἀκόμη ὁ μέγας Φρεδερίκος εἶχε δώσει τὸν στοχασμὸν ἐθνικῆς νομοθεσίας καὶ μόλις κατὰ τὸ 1792 ἢ 93 ἔλαβεν ἰσχὺν τὸ Landrecht. Ἡ Αὐστρία πεντήκοντα συνεχεῖς χρόνους ἐνησχολεῖτο μὲ τὴν νομοθεσίαν τῆς, καὶ εἰς τὴν Γαλλίαν μετὰ μακρὰς περιπετείας ἐχρειάσθη τὸ ὑπερφύες πνεῦμα τοῦ Ναπολέοντος νὰ μεταδῶσῃ τὴν πνοὴν τού, διὰ νὰ γέννηθῃ πολιτικὸς κώδιξ. Εἰς τὴν Ἑλλάδα μᾶς λέγουσιν τώρα κάθε χρόνον: ὁ Κώδιξ σας, εἶναι σχεδὸν ἑτοιμος (1), καὶ ποτὲ δὲν μᾶς ἠρώτησαν, ἂν εἴμεθα ἑτοιμοί

(1) Ἀκούω ὅτι τὸ περισσώτερον μέρος τοῦ Κώδικος εἶναι ἤδη ἑτοιμον, δηλ. συνε-

καὶ ἡμεῖς. Κατὰ ποῖον τρόπον θέλετε νὰ συντάξητε τὸν κώδικά σας, ὥς σκεφθῶμεν ὀλίγον, ὥς εἶναι καὶ διὰ τὴν πρώτην φοράν!

Ὑπεράνω τοῦ Ἀρμενοπούλου ἰσχύουν αἱ συνήθειαι καὶ βέβαια μὲ τὸν ἐντιμον σκοπὸν νὰ γίνῃ διαφανὴς ἡ ιδιότης τοῦ ἔθνους. Εἰς τὸ μεταξὺ τῆς μικρᾶς μου πείρας μὲν ἤκουσα νὰ γίνηται λόγος περὶ μιᾶς συνηθείας, ἣ δύο, ὥστε δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι εἰς τὴν Ἑλλάδα αἱ συνήθειαι ἂν ὑπάρχουν εἶναι παντελῶς ἄγνωστοι. Ἀλλ' οὔτε ἐφροντίσαμεν νὰ τὰς μάθωμεν, διότι δὲν ὀνομάζω συλλογὴν ἐθίμων τὴν σειρὰν τῶν μυθολογιῶν, ἣ ὅποια ἐπὶ Μάουρερ ἀπατηλῶς πως συνετάχθη. Ἀνέκαθεν λοιπὸν εἴμεθα ξένοι ὡς πρὸς τὸ ἔθνος, ἐνῷ πρόκειται ἀναντιρρήτως διὰ τῆς νέας νομοθεσίας νὰ ἐμπλάσωμεν τὸν χαρακτῆρά του εἰς τὸ σῶμα τῶν νόμων. Πρὸ πάντων ὁ νόμος μας, ὥς εἶναι νόμος Ἑλληνικός.

Ὑπάρχει τάχα ἄλλος σύνδεσμος μεταξὺ τοῦ ἔθνους καὶ τῶν νομοθετῶν του; Ὁχι! διότι οἱ νομοθεταὶ ἀποκεκλεισμένως ἐργαζόμενοι δὲν ἀπολαμβάνουν ζωηρᾶς μεταδόσεως μετὰ τοῦ ἔθνους. Εἶναι νυκτερινὴ ἐργασία, ἣ ὅποια θέλει ὠχράνει ἐνώπιον τοῦ φωτός τῆς ἡμέρας. Ἀφοῦ συμπληρωθῇ, ποῖον θέλει εἶναι τὸ ὄργανον τοῦ ἔθνους, τὸ ὅποῖον θέλει τὴν καθυποβάλλει εἰς ἐξέτασιν; Ποῦ εἶναι ὁ σύλλογος τῶν νομομαθῶν, οἱ ὅποιοι τιμίως καὶ εὐσυνειδήτως θέλουν ὥσκει τὴν ἐτυμηγορίαν των; Ἡ μεταξὺ ὀλίγων ἀνδρῶν περιεφράχθη καὶ ἐνεσαρκώθη τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα;

Ἀλλ' οὔτε ὑπάρχει εἰς ἑλλειψιν τῶν λοιπῶν ἐπιστημονικὴ μὶσθωσις περὶ δικαίου εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ποῦ τὰ συγγράμματα περὶ δικαίου; Ποῦ οἱ διδάσκαλοι, οἱ ὅποιοι νὰ ἐσχημάτισαν ἤδη μαθητάς; Ἐξ ἐναντίας δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν, ὅτι κατὰ δυστυχίαν οὔτε πρακτικὴ γνῶσις δὲν ὑπάρχει εἰς ἡμᾶς. Ὁ Κῶδιξ, ὅσον ἐντελής καὶ ἂν εἶναι, προϋποθέτει τριβὴν εἰς τὴν νομικὴν ἐπιστήμην, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ ἡ ἐφαρμογὴ του, διότι ὁ νόμος ὑποθέτει τοὺς ἀνθρώπους λογικούς, ὄχι ἀγροίκους καὶ βαστάζους.

Εἰλικρινῶς ἀφιερῶεις εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ πράγματος, δὲν δύναμαι ν' ἀποσιωπήσω καὶ τὸ μεγαλύτερον πρόσκομμα, τὴν νομοθετικὴν μας ἀνικανότητα. Σέβομαι τοὺς προσκληθέντας εἰς σύνταξιν

τάχθῃ ταχύτερον παρὰ ὅτι ἡδύνατο διὰ ταχυγραφίας νὰ γραφῇ. Δὲν ἐνθυμοῦμαι ποῖος ποιητὴς ἔγραφε χιλιάδας στίχων τὴν ἡμέραν.

τοῦ κώδικος καὶ τοὺς τιμῶ ὄχι μόνον ὡς νομικούς, ἀλλὰ καὶ ὡς πολιτικούς· ἐντοσούτω εἰς μάτην διατρέχω ὄχι μόνον τὸν κατάλογον τῶν ὀνομάτων των, ἀλλὰ τὸ μητρώον ὅλης τῆς δικαστικῆς ὑπηρεσίας, πούθεν δὲν εὐρίσκω τοὺς Παπινιανούς, τοὺς Οὐλπιανούς, τοὺς Παύλους, ἀλλ' οὔτε τοὺς Τριβωνιανούς καὶ Θεοφίλους, πολὺ ὀλιγώτερον τοὺς Τρουχέτ, Πορταλῖς, Μαλεβίλ καὶ λοιπούς. Περισσότερον ἤθελεν ἀποκτήσει καὶ ἡ δικαστικὴ ὑπηρεσία καὶ τὸ ἔθνος, ἐὰν τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς δὲν ἀπασχολοῦντο διὰ μέσου ἄλλων ἐργασιῶν.

Ἔχουν μολταταῦτα κατὰ τὸ φαινόμενον οἱ συντάχται τοῦ κώδικος σημαντικὸν ἀξίωμα ὑπὲρ αὐτῶν, ὅτι κάλλιον εἶναι νὰ ἔχη ἔθνος κακοὺς νόμους, τοὺς ὁποίους νὰ γνωρίζῃ, παρὰ καλοὺς τοὺς ὁποίους νὰ ἀγνοῇ. Ὅτι ἡ γνώσις τοῦ νόμου εἶναι ἀπαραίτητον στοιχεῖον, εἶναι ἀναμφύβητον, καὶ περὶ τούτου οὐδεὶς λόγος. Δὲν ἐννοῶ ὅμως πῶς τὸ ἔθνος θέλει μάθει ταχύτερον τὸν συνταχθησόμενον κώδικα, παρὰ τὸ Ῥωμ. δίκαιον, ὅπου ἀπέκτησεν ἤδη ἐμπειρίαν. Δὲν ἀπῆντησα μέχρι τοῦδε ἄγνοιαν τοῦ νόμου, πολὺ μᾶλλον κακὴν διάθεσιν ἐπιθυμοῦσαν νὰ ἔχῃ ἐλευθέραν χεῖρα. Τοῦτο μόνον δύνασθαι τις νὰ ἐνδῶσῃ ὅτι οἱ συντάχται τοῦ νόμου θέλουν γνωρίζει ἐντελεστέρως τὸ ἔργον των παρ' ὅτι, γνωρίζουν τὸ Ῥωμ. δίκαιον. Μὲ τοῦτο ὅμως δὲν ὠφελεῖται τόσον τὸ ἔθνος ὅσον ἤθελεν ὠφεληθῆ, ἐὰν ἐπεμελεῖτο περισσότερο ἢ κυβέρνησις τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ῥωμ. δικαίου (1).

Τί θέλει λοιπὸν εἶναι ὁ πολιτικός μας κώδιξ; Ἡ ραψῶδις συνυφασμένη ἀπὸ κλάσματα ἀσυνάρτητα παντὸς εἶδους καὶ καιροῦ νομοθεσίας, ἢ πάλιν ὁ γαλλ. κώδιξ μὲ ἀσημάντους καὶ ἀνεπιτηδεύτους τροποποιήσεις. Δὲν εἶναι ἐκτὸς τῆς συνεχείας ν' ἀναφέρω ἐδῶ ὅτι καὶ ἐντὸς τοῦ γαλλ. κώδικος, ὅπου ἐπανελήφθη κατὰ γράμμα τὸ Ῥωμ. δίκαιον, καθὼς εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν ἐν μέρει καὶ τὰ συναλλάγματα, εἰσέφερσαν ἀσυγχώρητα σφάλματα, προελθόντα ἀπὸ τὴν κακὴν γνώσιν τοῦ Ῥωμ. δικαίου. Θέλομεν τὰ ἐπαναλάβει ἡμεῖς μὲ τὴν ἀπλότητα τῆς ἀγνοίας; Αὐτὴ ἡ παρατήρησις εἶναι δευτέρας ἀξίας. Τὸ σημαντικώτερον εἶναι πῶς θέλει ἐφαρμοσθῇ εἰς ἡμᾶς ὁ γαλλ. κώδιξ. Ἐὰν ἡ Ῥωμ. νομοθεσία εἶναι ξένη εἰς ἡμᾶς, πῶς χωρὶς νὰ εἴμεθα γαλλικὴ ἀποικία ἢ γαλλικὴ νομοθεσία θέλει μᾶς εὐχαριστήσῃ; Οἱ

(1) Ἡ μετάφρασις τοῦ Μακκελδὰυ ἤρχισεν ἥδη νὰ φέρῃ τοὺς καρπούς της.

Γάλλοι ἐπλάσαν τὴν νομοθεσίαν των σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμά των· θέλομεν καὶ ἡμεῖς καθὼς ὁ βάτραχος ἐνώπιόν τοῦ βοός νὰ ἐξογκωθῶμεν διὰ νὰ φανῶμεν τοῦ ἀναστήματος των. Θέλει εἶναι τρόντι ἀστείον νὰ ἴδῃ τις τὸν νῆον ἐντός τῆς πανοπλίας τοῦ γίγαντος. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἔχομεν ὅλον τὸ ἀνάστημα τοῦ γίγαντος, δὲν δύναται τις νὰ νοήσῃ διὰ ποῖον λόγον θέλομεν ἐξαλείψει τὴν ἀνεξαρτησίαν μας ἐνώπιον ξένης νομοθεσίας. Δὲν θέλομεν πλέον κάμει χρῆσιν κυριαρχικοῦ δικαιώματος, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας θέλομεν ἀπαλλοτριωθῇ τῆς κυριαρχίας μας πρὸς χάριν ἄλλου.

Εἶναι ἐνδεχόμενον εἰς αὐτὰ νὰ μὲ παρατηρήσουν, ὅτι ἐνῷ πρόκειται νὰ ὑποκύψωμεν εἰς ξένην νομοθεσίαν, καλλίον εἰς τὴν Γαλλικὴν παρὰ εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν. Αὐτὴν τὴν παρατήρησιν τὴν θεωρῶ τῆς ἐσχάτης ἀκρίσιας. Τὸ Ῥωμ. δίκαιον θέλει μᾶς χρησιμεύσει ὡς σχολεῖον, ὡς προμάθησις, διὰ τοῦ γαλλικοῦ δικαίου ἀπαλλοτριούμεθα διὰ παντός τῆς ἱκανότητος ν' ἀποκτήσωμεν ἐθνικὴν νομοθεσίαν, ἢ μ' ἄλλας λέξεις γινόμεθα νομικοὶ εὐνοῦχοι. Ἡ αἰτία εἶναι πολὺ φανερά. Τὸ Ῥωμ. δίκαιον ὡς παρελθὸν δύναμεθα κατ' ἀρέσκειαν νὰ μεταχειρισθῶμεν καὶ νὰ μεταπλάσωμεν. Ἐξ ἐναντίας τὸ γαλλ. δίκαιον εἶναι ζῶν καὶ ἀκμάζον, ἀποκτῶν καθ' ἡμέραν νέους περιφανεῖς διδασκάλους καὶ αὐξάνον διὰ τῆς στερεᾶς του νομολογίας. Πῶς θέλει μᾶς εἶναι δυνατόν νὰ ἔχωμεν Γαλλικοὺς νόμους χωρὶς τυφλὴν ὑποταγὴν εἰς τὴν γινομένην ἐκεῖ μόρφωσιν, ἢ ποῖος θέλει τολμήσει νὰ παρατεθῇ πλησίον ἀνεγνωρισμένης καὶ κραταιᾶς ἤδη ὑπολήψεως; Διὰ τοῦτο θέλομεν καταντήσῃ ἀπλοὶ πίθηκοι ἐπαναλαμβάνοντες μὲ μικροσπουδὸν εὐχαρίστησιν ἀποκαλύψεις ἄλλων καὶ παντελῶς ἀνίκανοι ν' ἀναπτύξωμεν ἰδίαν ἐνέργειαν (1). Παράδειγμα ἡ Βελγικὴ φιλολογία καὶ νομικὴ ἐπιστήμη, ὅπου ὁμως προϋπάρχει ἤδη σφιγγὴ συγγένεια μεταξὺ τῶν δύο ἐθνῶν, ὥστε νὰ μὴ ὑποφέρῃ ἡ ἐθνικὴ τιμὴ.

Ἐὰν ὁμως θέλωμεν ν' ἀπαλλαχθῶμεν ἀπὸ τὸ Ῥωμ. Δίκαιον, διὰ νὰ σχηματίσωμεν ἰδικόν μας τώρα, ἐνῷ δὲν ἔχομεν συνειδησιν τοῦ ἑαυτοῦ μας, ἡ προσπάθειά μας εἶναι ὡς ὁ ἀναρχικὸς νοῦς τῶν μα-

(1) O imitatores, servum pecus, ut mihi saepe.

Bilem, saepe locum vestri movere tumultus!

Ὁ μιμηταί, λέγει ὁ Ὀράτιος, δούλον κτῆνος, πόσον συχνὰ τὴν χολὴν, πόσον συχνὰ τὸν γέλωτά μου ἐκίνησαν οἱ θόρυβοί σας.

λιστα ἐπὶ τοιαύτων ἑτεροβαρῶν συναλλαγμάτων, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶναι μόνον ἡθικὴ ἢ ὑποχρέωσις (1).

Παρακαλῶ τοὺς ἀναγνώστας μου νὰ μ' ἐπιτρέψουν συντομίαν καὶ ἐπὶ τοῦ προοιμίου καὶ ἐπὶ τῆς ἀναλύσεως διὰ νὰ μὴ πληρῶσω ἀδρῶς τὴν εὐχαρίστησιν, τὴν ὁποίαν περιμένουν.

Τὰ ἄρθρ. 596 καὶ 597 τῆς Πολ. Δικονομίας σχηματίζουν μέρος τῆς διαδικασίας ἐπὶ ἀπόντων, ὥστε εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐκθέσω πρότερον ὅλον τὸ σύστημα τοῦ κυρίου Μάουρερ περὶ τούτου, διὰ νὰ γνωρισθοῦν εἰς τὴν συνέχειάν των.

Ἐπὶ ἀπόντων ἡ ἀγωγὴ ἐπιδίδεται πρὸς τὸν Εἰσαγγελέα, ἀποστελλομένη διὰ τῆς ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Γραμματείας πρὸς τοὺς δικούς καὶ ὁσάκις ἀγνοεῖται ὁ τόπος τῆς διαμονῆς των, ταυτοχρόνως καταχωρίζεται δι' ἐνὸς ἢ πλειόνων φύλλων ἐκδόδομένων ἐν τῇ Ἑλλάδι (*Ἄρθρ. 145 § 6 καὶ 7 τῆς Πολ. Δικον.). Ἡ προθεσμία πρὸς ἀπάντησιν εἶναι δι' αὐτοὺς τρεῖς μῆνες, ἐὰν κατοικοῦν ἐν τῇ Εὐρώπῃ, ἐν τῇ Τουρίᾳ, ἢ ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ ἕξ, ἐὰν εἰς ἄλλα μέρη τοῦ κόσμου ἢ εἰς ἄλλας ἐπικρατείας (ἄρθ. 541), μετρούμενη ἀπὸ τὴν ἡμέραν τῆς ἐπιδόσεως πρὸς τὸν Εἰσαγγελέα.

Ὁ νομοθέτης ἐδῶ προβλέπει δύο ἀντίθετα συμφέροντα καὶ προσπαθεῖ νὰ τὰ συνδυάσῃ ὅσον δυνατόν διατηρῶν μεταξὺ των τὴν ἰσότητα. Πρῶτον τὸ συμφέρον τοῦ ἐνάγοντος κατοικοῦντος ἐν τῇ Ἑλλάδι εἰς τὸ ν' ἀποκτήσῃ ἀπόφασιν ὀριστικὴν καὶ ἐκτελεστέαν καὶ δεύτερον τοῦ ἀπόντος εἰς τὸ νὰ μὴ μείνῃ ἀνυπεράσπιστος καὶ νὰ γίνῃ θύμα ἀνθρώπου, ὅστις παραμονεύει τὴν ἀπουσίαν του.

Κατὰ τὴν πρώτην συνεδρίαν ὁ ἀπὼν διάδικος δὲν ἐμφανίζεται οὔτε διώρισεν ἀντίκλητον καὶ τὸ δικαστήριον ἐκδίδει ἐρήμην ἀπόφασιν. Ἀφοῦ ὁ ἐνάγων περιέμενε τρεῖς ἢ ἕξ μῆνας ἕως ὅτου νὰ παρέλθῃ ἡ προθεσμία τῆς ἀπαντήσεως, ἀφοῦ περιέμενε ἴσως τριπλάσιον χρόνον, ἕως ὅτου νὰ φθάσῃ ἡ σειρά τῆς δίκης του ἐπὶ τοῦ δελτίου, διότι κατὰ προτίμησιν συζήτησιν ἦτο εἰς αὐτὸν ἀδύνατον νὰ ἐπιτύχῃ, βέβαια ἢ ὑπομονὴ του ἐξηντλήθη. Ὁ νομοθέτης μὲς προεῖδε τὴν ἀμη-

(1) Ἰσως περιμένει ὁ κύριος Καλόγνωμος ἀπάντησιν, ἀλλὰ πρῶτον καταγινοῦμαι νὰ τὸν ἐννοήσω καὶ δεύτερον, ἀφοῦ ὤπισθεν τοῦ κατέλυσε τὸ σανίδιόν του, καθὼς εἰς τὰς πανηγύρεις, δὲν ἔμαθον ἀκόμη ποῦ εὕρεσκαται.

χανίαν του, προεῖδεν ὅτι εἰς μάτην ἐδόθη εἰς αὐτὸν τὸ μέσον νὰ δικασθῇ μὲ ἀπόντα ἐντὸς τοῦ Κράτους, εἰς δὲν δύναται νὰ ρθῇ εἰς τὸ πέρας τοῦ σκοποῦ του. Ἐξ ἄλλου μέρους αἱ πρόθεσμίαι τῶν ἐνδίκων μέσων δὲν δύναται χάριν τούτου νὰ μείνουν αἱ αὐταί, διότι εἶναι πολλὰ πιθανὸν ὅτι διόλου δὲν ἔλαβεν γνῶσιν τῆς ἀγωγῆς ὁ ἀπών. Ὁ νομοθέτης μας λοιπὸν διὰ τοῦ Ἀρθρ. 596 § 2 συνεχώρησε τὴν ἐκτέλεσιν τῆς κατ' ἐρήμην ἀποφάσεως καὶ τὴν προθεσμίαν τῆς ἀνακοπῆς παρέτεινε μέχρι τῆς ἐκτελέσεως, τὴν ὅποιαν ἰδίως διὰ τοῦ Ἀρθρ. 597 προσδιορίζει. Βέβαια ὁ διάδικος, κατὰ τοῦ ὁποίου ἐκτελεῖται ἀπόφασις, γίνεται κατὰσχες, κράτης, κτλ. ἢ ὁ ἴδιος προσκαλεῖ εἰς ἐκτέλεσιν, ἔλαβεν ἤδη γνῶσιν διὰ τῶν φίλων του, ὅπως ὅποτε τῆς ἀποφάσεως καὶ εἶναι δυστροπία του, εἰς ἀκόμη κρύπτεται ὅπισθεν προθεσμιῶν.

Ἀλλὰ δύναται ἀμέσως νὰ ἐκτελεσθῇ ἡ ἀπόφασις; ὅχι· καθ' ὅτι τὸ Ἀρθρ. 506 ἀπαγορεύει τὴν ἐκτέλεσιν διαρκούσης τῆς πρὸς ἀνακοπὴν προθεσμίας. Ἄρα καὶ ἐδῶ ἡ ἐκτέλεσις θέλει λάβει χώραν 8 ἡμέρας ἀφ' οὗ γίνεται πρὸς τὸν Εἰσαγγελεῖα ἐπίδοσις συνδυαζομένων τῶν Ἀρθρ. 145 § 6, 588 § 2 καὶ 7 καὶ 596 § 1 τῆς Πολ. Δικονομίας, χωρὶς τὸ δικαίωμα τῆς ἀνακοπῆς ν' ἀποσβεννύηται.

Εἶναι ὅμως αὐτὰ ὅλα ἀληθῆ, εἶναι ἀναμφισβήτητα; καὶ ἐδῶ ἐμβαίνομεν εἰς τὸν πόλεμον τῶν Ἀρθρῶν μεταξύ των, ὁ ὁποῖος ἐπεκαλεῖτο τῶν ἀνωτέρων βοήθειαν. Ἡ ἀνάλυσις θέλει δεῖξει τι εἶδους βοήθεια ἐδόθη.

Εἰς τὴν Δικονομίαν ἀμέσως ἀπαντῶμεν δύο συστήματα περὶ ἐκτελέσεως τῶν ἀποφάσεων ἀσυμβίβαστα μεταξύ των.

Τὸ Ἀρθρ. 185 λέγει· «Ἐκτὸς τῶν προδικαστικῶν καὶ παρεμπιπτουσῶν ἀποφάσεων (Ἀρθ. 180 καὶ 181) δύναται μόνον αἱ τελεσιδίκαι ὁριστικαὶ ἀποφάσεις νὰ ἐκτελεσθῶσιν» κτλ.

Διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως ἀπαιτεῖται λοιπὸν ὅχι μόνον ἡ ὁριστικότητα, ἀλλὰ καὶ ἡ τελεσιδικία, τὴν ὅποιαν ἀκριβῶς ὁρίζουν τὰ Ἀρθρ. 274, 749, 751, 755 τῆς Πολ. Δικον., ἐννοοῦντα ὅτι δὲν δύναται πλέον ἡ ἀπόφασις νὰ προσβληθῇ δι' ἀνακοπῆς ἢ ἐφέσεως. Τὸ Ἀρθ. 186 ἐπιβεβαιεῖ τὴν ἐξήγησιν λέγων· «Προσωρινὴ ἐκτέλεσις, διαρκούσης τῆς πρὸς ἀνακοπὴν ἢ ἐκκλησίαν προθεσμίας, διατάσσεται κτλ. ὡσαύτως καὶ τὸ Ἀρθ. 856 § 1. Τοῦτο εἶναι τὸ

γερμανικὸν σύστημα. Ἀφοῦ λοιπὸν τὸ ἀναγνωρίζομεν ἐντὸς τῆς Δικονομίας μας, πόθεν παρακινούμεθα νὰ συγχωρήσωμεν τὴν ἐκτέλεσιν ἐπὶ κατ' ἐρήμην κατὰ ἀπόντων ἐκδοθεῖσων ἀποφάσεων; Καὶ ἐδῶ πρέπει νὰ συλλυπηθῶμεν τὸν κύριον Μάουερ, ὅτι δὲν ἔλαβεν ἀποχρῶντα καιρὸν νὰ καθάρισῃ καὶ νὰ ἐπιθεωρήσῃ τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον εἶναι τῷ ὅντι κολοσσαῖον, ἀλλ' οὔτε εὗρηκε διαδόχους τῆς ικανότητός του, ἀγκαλὰ ἔλαβε πολλοὺς τῆς θέσεώς του καὶ τοῦ ἐπιχειρήματος του μνηστῆρας. Εἰς τὸ Ἀρθρ. 185 διευτυπώθη λοιπὸν τὸ γερμανικὸν σύστημα τῆς τελεσιδικίας (Rechtskraft). Ἄν αὐτὸ τὸ σύστημα ἐφυλάχθη δι' ὅλης τῆς δικονομίας, θέλομεν καθ' αὐτὸ δοκιμάσει, ὅπου γίνεται λόγος περὶ ἐφέσεως καὶ εἰς τὴν ἀνακοπὴν ἐπὶ ἀπόντων καὶ ὡς προηγουμένως ἀνεφέραμεν. Ἐπὶ τῶν Εἰρηνοδικῶν τὸ Ἀρθρ. 518 λέγει ὅτι ἡ ἔφεσις ἔχει ἀνασταλτικὴν δύναμιν καὶ ῥητῶς ἐννοεῖ ὅτι ἡ ἀπόφασις δὲν δύναται νὰ ἐκτελεσθῇ πρὶν ἡ ἔφεσις ἐκδικασθῇ. Ἀλλὰ ἐνώπιον τῶν Ἐφετῶν δὲν συμβαίνει τὸ αὐτό. Τὸ Ἀρθ. 760: «Ἡ ἔφεσις εἶναι ἀνασταλτικὴ, δηλαδὴ ἡ ὑπόθεσις μένει κατὰ τὴν περὶ ἐφέσεως διαδικασίαν εἰς τὴν μέχρι τοῦδε στάσιν τῆς καὶ ἐπομένως ἀναστέλλεται ἡ ἐκτέλεσις τῆς πρωτοδίκου ἀποφάσεως.»

Ἀπὸ ποτε ἀναστέλλει;

Ἀρθ. 761: «Τὸ ἀνασταλτικὸν ἀποτέλεσμα ἄρχειται ἀφ' ἧς στιγμῆς παρεδόθη ἡ περὶ ἐφέσεως δήλωσις· ἐνεργεῖ ὅμως ἀνατρέχουσα μέχρι τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἐδημοσιεύθη ἡ ἀπόφασις.»

Αἱ λέξεις: ἀφ' ἧς στιγμῆς παρεδόθη ποῖαν ἄλλην σημασίαν ἔχουν, παρὰ ὅτι μέχρι ἐκείνης τῆς στιγμῆς ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἐκτέλεσις, καθ' ὅτι περὶ προσωρινῆς ἐκτελέσεως δὲν πρόκειται ἐδῶ διόλου, προέβλεπομένης εἰδικῶς ἀπὸ τὸ Ἀρθ. 763 § 1.

Ἐὰν ὅμως δὲν φαίνονται ἀκόμη ἐδῶ προφανῶς, τὰ Ἀρθ. 596 καὶ 597 δὲν δύνανται ν' ἀφήσουν περὶ τούτου ἀμφιβολίαν, καθ' ὅτι πῶς δύναται νὰ γίνῃ ἡ ζητούμενη κατ' αὐτὰ ἐκτέλεσις, ἐνῷ ἀκόμη ὄχι μόνον ἔφεσις δὲν ἔγινεν, ἀλλ' οὔτε ἡ συγχωρουμένη μέχρι τῆς ἐκτελέσεως ἀνακοπή;—Μόνῃ αὐτῇ ἡ ἐρμηνεία δικαιολογεῖ τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον ἐπὶ κεφαλῆς ἀνέφερον καὶ μόνῃ δύναται νὰ συμβιβασθῇ καὶ ικανοποιήσῃ τὰ ἀντιφερόμενα μεταξύ τοῦ ἐνάγοντος καὶ τοῦ ἀπόντος ἐναγομένου. Τοιουτοτρόπως ὁ ἐνάγων δύναται νὰ ἐκ-

τελέσει ἐπὶ τέλους τὴν ἀπόφασιν, διὰ τὴν ὁποίαν τόσον χρόνον περιέμεινε καὶ ἐνεργῶν εἰς τρόπον, ὥστε ἀμέσως νὰ τὸν αἰσθανθῇ ὁ ἀπὸν ἐναγόμενος, τοῦ ὁποίου ἡ περιουσία προσβάλλεται, νὰ τὸν ἀναγκάσῃ νὰ ἐξελθῇ ἀπὸ τὴν κρύπτην του καὶ νὰ δεχθῇ τὸν ἐγῶνα, τὸν ὁποῖον ἴσως δυστροπῶν μέχρι τοῦδε ἀπέφυγε. Καὶ τοῦτο τὸ σύστημα δικαιολογεῖται ὅχι μόνον διὰ τῆς ἐρμηνείας μας, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς συμπαράβολῃς μὲ τὸ γαλλικὸν σύστημα.

Εἰς τὸ γαλλικὸν σύστημα ὅχι μόνον ἡ λέξις τελεσιδικία εἶναι ἄγνωστος, ἀλλὰ καὶ τὸ πρᾶγμα καὶ ἡ μόνη σημασία, τὴν ὁποίαν διαφυλάττει εἶναι ἐν γένει τοῦ *Αρθ. 274 τῆς Πολιτικῆς μας Δικον. ὁπλ. τοῦ δεδωκασμένου (*res judicata, chose jugée*). (1)

Περὶ τῆς ἐκτελέσεως ἔχουν κύρος οἱ ἐφεξῆς κανόνες.

Ἡ ἐκτέλεσις ὁριστικῆς ἀποφάσεως, καθὼς καὶ προδικαστικῆς ἢ παρεμπιπτούσης, ἀκόμη καὶ αὐτῆς τῆς ἀνακρίσεως εἶναι δικαιοματικὴ (*est de droit*) χωρὶς εἰδικὴν διαταγὴν τοῦ δικαστοῦ ἢ τοῦ ἡγεμόνος, ὅχι ὅμως ἐξ ἐπαγγέλματος, ἀλλὰ κατ' αἴτησιν τοῦ διαδίκου (*Raouter de la proc. civ. p. 157*). Δύναται ὅμως ὁ δικαστὴς νὰ τὴν υποβάλλῃ εἰς αἵρεσιν (π. χ. τῆς ἐγγυήσεως). Ἡ ἐκτέλεσις ἀναστέλλεται ἢ διὰ τῆς ἀνακοπῆς ἐπὶ ἐρήμην ἀποφάσεων, ἢ οἱ ἐφέσεως. Ὅσακις ὅμως διατάχθῃ προσωρινὴ ἐκτέλεσις ἢ ἀνακοπὴ ἢ ἐφεσις, δὲν ἀναστέλλουν ἐπὶ ἀπόντων γίνεται κοινοποιήσις πρὸς τὸν Εἰσαγγελεῖα (*Αρθ. 83 τῆς Πολ. Δικον.) Ἡ προθεσμία πρὸς ἐμφάνισιν εἶναι ἀντὶ 8 ἡμερῶν, α) διὰ τοὺς διαμένοντας εἰς τὴν Κορσικὴν, εἰς τὴν Ἑλβαν, εἰς τὴν Καπραιάν, εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἢ εἰς τὰ συνορεύοντα μὲ τὴν Γαλλίαν κράτη τῆς Εὐρώπης δύο μῆνες· β) διὰ τοὺς διαμένοντας εἰς τὰ λοιπὰ κράτη τῆς Εὐρώπης τέσσαρες μῆνες· γ) διὰ τοὺς ἐκτὸς τῆς Εὐρώπης, ἐντεῦθεν τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Καλῆς ἐλπίδος, ἑξ μῆνες, καὶ διὰ τοὺς ἐκτεῖθεν ὁλόκληρον ἔτος (*Αρθ. 73 τῆς Πολ. Δικον.).

Ἐὰν δὲν ἐμφανισθῇ ὁ διάδικος, κατὰ τοὺς γενικοὺς κανόνας ἡ ἀπόφασις ἐκτελεῖται καὶ μόνον περὶ τῆς προθεσμίας τῆς ἀνακοπῆς δύναται νὰ γίνῃ λόγος. Ἐδῶ ὅμως πάλιν ἐφαρμόζεται γενικὴ διάταξις τῆς Δικονομίας, κατὰ τὴν ὁποίαν ὅσακις δὲν διωρίσθῃ ἀντίκλητος ἢ ἀνακοπὴ συγχωρεῖται μέχρι τῆς ἐκτελέσεως (*Αρθ. 187 καὶ ἐπ.)

(1) Μόνον ἐπὶ τῆς ἐπαναλήψεως γίνεται πλαγίως λόγος περὶ τελεσιδικίας (*jugement en dernier ressort*).

Διὰ τοῦ παραλληλισμοῦ τοῦ γαλλ. συστήματος μὲ τὴν δικονομίαν μας βλέπομεν τὸν ὁρόμον τὸν ὅποιον ἠκολούθησαν αἱ ἰδέαι τοῦ κυρίου Μάουρερ, καὶ τὴν ἀτέλειαν, τὴν ὁποίαν ἐπέφερεν ἡ ταχύτης τοῦ ἔργου του.

Μὴ θέλων τυφλῶς ν' ἀκολουθήσῃ τὴν γαλλ. νόμοθεσίαν, ἀλλὰ νὰ τὴν συνδυάσῃ μὲ γερμανικὰς ἀρχὰς ἐπροτίμησε τὸ σύστημα τῆς τελεσιδικίας, ὡς προσφέρον περισσotέρας ἐγγυήσεις εἰς τὸν ἐναγόμενον, ὁ ὁποῖος δύναται ἴσως νὰ γίνῃ θύμα τῆς ὀρμητικῆς ἐφόδου τοῦ ἐνάγοντος. Τοῦτο τὸ σύστημα τὸ καθιέρωσεν ὡς πρὸς τὰς ὀριστικὰς ἀποφάσεις διὰ τῶν "Αρθρ 185 καὶ ἐπ. καὶ ὁμιλῶν περὶ τῆς ἀνακοπῆς ("Αρθρ. 506) τὰ ἐνεθυμεῖτο ἀκόμη.

Φθάσας ὅμως εἰς τὴν ἀνακοπὴν τῶν κατ' ἐρήμην κατὰ ἀπόντων ἐκδοθεισῶν ἀποφάσεων εὐρέθη μεταξὺ δύο δεινῶν ἐχθρῶν. Τὸ σύστημα τῆς τελεσιδικίας εἶναι ὅλως διόλου ἀσυμβίβαστον μὲ τὴν γαλλικὴν διαδικασίαν ἐπὶ διαδίκων μὴ διαμεγόντων ἐντὸς τοῦ Κράτους. Κατὰ τὸ σύστημα τῆς τελεσιδικίας, πρέπει νὰ διορισθῇ κηδεμὼν εἰς τὸν ἀπόντα διὰ νὰ διεκπεραιωθῇ ἡ εἰς τὴν διαρκούσης τῆς ζωῆς τοῦ ἐνάγοντος, διότι ἐὰν ἐκεῖνος κρυφθῇ ἀδιακόπως κατὰ τὴν ἐπίδοσιν τῆς ἀγωγῆς, κατὰ τὴν ἀνακοπὴν, τὴν ἔφεισιν, τὴν ἀνακοπὴν τῆς κατ' ἔφεισιν ἐρήμην ἀποφάσεως, ὁ ἀγὼν γίνεται ἀτελεύτητος καὶ περιττὴ ἡ δικαιοδοσία, ἣτις οἰδεταὶ ἐπὶ ἀπόντων εἰς τὰ δικαστήρια τοῦ Κράτους. Μὲ τὸν διορισμὸν τοῦ κηδεμόνος συνδέεται ὅμως καὶ ἡ ἀποκατάστασις, καθότι ὁ κηδεμὼν δύναται ν' ἀγνοῇ τὰ πραγματικά, τὰς ἀνατρεπτικὰς ἐνστάσεις τοῦ ἐναγομένου καὶ τὰ ἐξῆς. Τοῦτο εἶναι τοῦ Ῥωμ. καὶ γερμ. δικαίου ἡ ἀρχή. "Όταν ὅμως συγχωρῆται ἡ ἐκτέλεσις κατὰ τῶν ἀπόντων πρὸ τῆς τελεσιδικίας, ὁ ἐναγόμενος θέλει λάβει γνῶσιν τοῦ ἐπικειμένου εἰς τὴν περιουσίαν του κινδύνου καὶ θέλει παρυσιασθῇ εἰς τὸν δικαστικὸν ἀγῶνα.

Καὶ τὰνάπαλιν εἶναι ἀναντιρρήτως ἀσυμβίβαστος ἡ γαλλ. διαδικασία ἐπὶ ἀπόντων μὲ τὴν τελεσιδικίαν, καθότι ἐὰν πρὸ αὐτῆς δὲν συγχωρῆται ἐκτέλεσις, πολὺ ὀλιγώτερον θέλει συγχωρηθῇ ἐπὶ ἀπόντων, αἵτινες διόλου δὲν ἀπελγνήθησαν.

Εἰς τὸ "Αρθ. 596 § 2 ἐναυάγησε λοιπὸν ἡ ἀρχὴ τῆς τελεσιδικίας τοῦ κυρίου Μάουρερ καὶ ἡ δὲν τὴν ἐνεθυμήθη, ἡ δὲν παρετή-

ρησε τὴν ἀντίφασιν. Ἐπὶ τῆς ἐφέσεως (*Αρθ. 761) ἐσφαλε μόνον ὡς πρὸς τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἐκφράσεως (1).

Ἐὰν χρεωστῶμεν μεγάλην εὐγνωμοσύνην εἰς τὸν κύριον Μάουερ, ὅτι ἠθέλησε νὰ συνδυάσῃ καὶ τῆς γερμ. νομοθεσίας τινὰς ὑγιεῖς ἀρχάς (καθὼς εἶναι τοῦ τυχαίου *Eventualmaxime*,—ὅτι δηλ. ὅλαι αἱ ἐνστάσεις πρέπει νὰ προτείνωνται μέχρι τῆς πρώτης ἐπὶ ἀκροατηρίου συνεδριάσεως, *Αρθ. 160) μὲ τὸ γαλλ. σύστημα, τὸ ἔργον ὅμως, τὸ ὁποῖον ἐπεχείρησεν ἦτο τόσον γιγαντιαῖον, ὥστε δὲν πρέπει νὰ τὸν μεμψῶμεν, ἐὰν ὑπέπεσεν εἰς μίαν ἀντίφασιν προελθοῦσαν ἀπὸ τὴν ἔμπλασιν γερμανικῆς ἀρχῆς (τῆς τελεσιδικίας) ἐντὸς τῆς γαλλ. δικονομίας. Μόνον εἰς τὰ μεγάλα πνεύματα εἶναι καὶ τὰ μέγала ἀμαρτήματα ἐνδεχόμενα, ἡ μικρόνεια ἔχει τὸ προνόμιον νὰ κάμνῃ μόνον μικρὰ σφάλματα. Μόνον ὅστις εἶχε τὴν μεγαλόνοιαν νὰ συλλάβῃ τοιοῦτον σχέδιον, δύο ἀνεξαρτήτους μορφώσεις τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος νὰ τὰς περιλάβῃ μὲ ἀθλητικούς βραχίονας καὶ ὀργανικῶς νὰ τὰς συμπλάσῃ, ἡδύνατο νὰ λησμονηθῇ ἐπὶ ἐνὸς ἐιδικοῦ περιστατικοῦ, ἀφοῦ εἰς τὰ ἐπίλοιπα ὅχι μόνον διὰ τὴν ἐπιτυχίαν του ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐντέλειάν του ἔγινε ζηλωτός.

Βεβαίως ἡ προκειμένη ἔλλειψις ἐπεκαλεῖτο διόρθωσιν, ἡ ὑποία ὅμως ἠθέλην εἶναι ἀγνητή, ἐὰν ἀνεχώρει ἀπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα καὶ ἐὰν ἐλάβανεν ὑπ' ὄψιν ὅλας τὰς ἐνδεχομένας συνεπείας. Δύο δυσχερεῖαι, καθὼς εἵπομεν, παρουσιάζονται· πρῶτον νὰ ικανοποιηθοῦν τὰντίθετα συμφέροντα μεταξὺ τοῦ ἐνάγοντος καὶ τοῦ ἀπόντος ἐναγομένου, καὶ δεῦτερον τὸ γερμ. σύστημα τῆς τελεσιδικίας νὰ συμβιβασθῇ μὲ τὴν γαλλ. διαδικασίαν ἐπὶ ἀπόντων.

Δὲν ἔχω διόλου σκοπὸν νὰ προσβάλω τὴν σεβαστὴν γραμματεῖαν τῆς δικαιοσύνης. Ὁ ζῆλος τῆς μόνον, εἰς τὸ νὰ καθάρισῃ τὴν νομοθεσίαν ἀπὸ ἀντιφάσεως, ἠθικῶς τὴν δικαιολογεῖ, ἂν καὶ πραγματικῶς δὲν δικαιολογεῖται διὰ τοῦ ἔργου τῆς. Θέλω προσπαθῆσαι μὲ σεμνότητα καὶ σέβας νὰ ἐπικρίνω τὸ ἔργον τῆς, διότι ὁ σκοπός μου εἶναι μόνον ἐπιστημονικός, ἂν καὶ κακῶς ἴσως ἐξηγήθῃ μέχρι τοῦδε ἡ διαγωγή μου. Ἡ συνείδησίς μου μοι εἶναι ὅμως περισσότερον ἀπὸ τὰς παρεξηγήσεις. Διὰ τοῦ ἀπὸ 18 (30) Σεπτεμβρίου 1836 βασιλικοῦ διατάγματος

(1) Μεταξὺ τῶν ἀμφιβόλων πρέπει νὰ θέσωμεν καὶ τὰ *Αρθ. 1004 καὶ 460 τῆς Πολ. Δικον.

ἡ γραμματεία τῆς δικαιοσύνης, ἐπὶ τῇ προτάσει τῆς ὁποίας ἐγένεν ἡ μεταρρύθμισις, ἐπέστησε τὴν προσοχὴν τῆς μόνον εἰς τὰ "Αρθ. 596 καὶ 597 τῆς Πολ. Δικονομίας καὶ παρέλειψεν ὅλως διόλου τὴν ἀμφιβολὸν ἔκφρασιν τοῦ "Αρθ. 761.

Ἄντὶ τῶν ἀνωτέρω ἄρθρων ἐνομοθετήθη λοιπὸν ὡς ἐφεξῆς:

«Κατὰ τῆς ἐρήμην ἐκδοθείσης ἀποφάσεως γίνεται ἀνακοπή:

»1. Ἐὰν ὁ καταδικασθεὶς αὐτὸς κατοικῇ εἰς τὴν καθέδραν τοῦ δικαστηρίου ἢ διώρισεν ἀντίκλητον, ἐντὸς ὁκτῶ ἡμερῶν ἀφ' ἧς παρῆλθε ἡ ἀπόφασις εἰς τὸν διάδικον αὐτὸν ἢ εἰς τὸν ἀντίκλητον τοῦτον.

»2. Ἐὰν ὁ διάδικος κατοικῇ εἰς ἄλλον τόπον καὶ δὲν διώρισεν ἀντίκλητον, ἐντὸς ὁκτῶ ἡμερῶν ἀφ' ἧς ἐγένεν ἡ ἐπίδοσις τῆς ἀποφάσεως εἰς τὸν διάδικον, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν διατάξεων τῶν ἄρθρ. 195 καὶ 196.»

Τὸ δεύτερον ἐδάφιον εἶναι μόνον τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης μας. Ζητεῖται τώρα πλέον ἡ ἐπίδοσις εἰς τὸν διάδικον αὐτὸν καὶ κατὰ τίνα τρόπον;

Μέχρι τοῦδε ἀντὶ νὰ γίνηται ἡ ἐπίδοσις πρὸς τὸν ἀπόντα διάδικον ἐγένετο πρὸς τὸν Εἰσαγγελεῖα (ἄρθρ. 145 § 6 καὶ 7), ἡ προθεσμία ἔμετρεῖτο κατὰ τὰ ἄρθρ. 541, 542 καὶ 754, καὶ ἐθεβαιούτο διὰ τὸν ἐπιδοτηρίου τοῦ κλητῆρος ἐκείνου τοῦ Δικαστηρίου, εἰς τοῦ ὅπου τὴν περιφέρειαν κατοικεῖ ἢ δικατρίβει ὁ διάδικος, εἰς ὃν πρέπει νὰ γίνῃ ἡ παράδοσις ("Αρθ. 140). Ἐπὶ δὲ ἀπόντων διάδικος θεωρεῖται ὁ Εἰσαγγελεὺς κατὰ τὸ "Αρθ. 588 § 2.

Ἄλλος τρόπος ἐπίδοσεως διὰ τῆς δικονομίας μας δὲν ὑπάρχει κατὰ ποῖον λόγον λοιπὸν θέλει γίνῃ ἡ ἐπίδοσις εἰς τὸν διάδικον αὐτόν; Διὰ ποίου ὀργάνου; Ἐἴνα ἐπιδοτήρια δὲν δύνανται νὰ ἰσχύσουν ἐντὸς τοῦ Κράτους, ἐκτὸς ὅτι θέλουσιν εἶναι καὶ περιστάσεις (καθὼς π. χ. εἰς τὴν Τουρκίαν τὸ συνηθέστερον), κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ἐπίδοσις εἶναι ἀδύνατος. Καὶ ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι οἱ Πρόξενοι δύνανται νὰ ἐπιχειρήσουν τὸ ἐντιμὸν ἔργον τοῦ κλητῆρος, εἰς πόσα μέρη τῆς ὑδρογείου μας δύνανται τάχα νὰ ὑπάρχουν Προξενικλητῆρες;

Τοιοῦτοτρόπως σήμερον ἐματαιώθη ἡ δικαιοδοσία τῶν δικαστηρίων ἐπὶ ἀπόντων καὶ τὰ "Αρθ. 19 § 5, 6' 27 καὶ 28 καὶ ὅσα ἄλλα ἀναφέρονται εἰς τοὺς μὴ διατρίβοντάς ἐντὸς τοῦ Κράτους σιωπηλῶς

είναι κατηρηγμένα. Ὅλη ἡ τύχη τῆς δίκης ναυαγεῖ ἐπὶ τοῦ τώρα ἀνεγερθέντος σκοπέλου τῆς ἀνακοπῆς.

Ἀντὶ μιᾶς ἀντιφάσεως ἔχομεν τώρα βῆτην ἀδυναμίαν. Ὁ,τ' ἄλλοτερον διὰ κάμψεως τῆς γενικῆς ἀρχῆς τοῦ Ἀρθ. 185 ἡδύνατο ἴσως νὰ λάβῃ χώραν, τώρα ἐγίνε καθ' αὐτὸ ἀδύνατον καὶ κανεὶς ἀπὸ μηχανῆς θεὸς δὲν δύναται νὰ βοηθήσῃ. Ἀντὶ νὰ διορθώσωμεν καὶ ν' ἀνεγείρωμεν, κατεστρέψαμεν. Δὲν ἀναφέρω ἐδῶ τὴν δυσκολίαν τοῦ λογισμοῦ τῶν ἀποστάσεων ἀνά μίαν ἡμέραν δι' ἕκαστον σχοῖνον, ὅσakis αὐταὶ ἐξακολουθοῦνται πέραν τῶν ὁρίων τοῦ κράτους.

Εὐκόλως δύναται νὰ γεννηθῇ ὁ στοχασμός, ὅτι καὶ αὕτῃ ἡ κακὴ καὶ ὀλέθριος μεταρρύθμισις δύναται νὰ διορθωθῇ *mutatis mutandis*, ἴαν ὦλ. ἀφαιρεθῇ ἐκ τοῦ μέσου ἡ ἐπίδοσις εἰς τὸν διάδικον αὐτὸν καὶ ἀντ' αὐτῆς ἀντικατασταθῇ ἡ πρὸς τὸν Εἰσαγγελεῖα. Νομίζω ὅμως ὅτι μὲ ὅλας τὰς δυνάμεις μου πρέπει ν' ἀντισταθῶ εἰς τοιαύτην ἐπιδιόρθωσιν χειροτέραν τῆς πρώτης. Διὰ τῆς ἐκτελέσεως συλλαμβάνεται ὁ ἐναγόμενος εἰς τὸ πλέον εὐαίσθητον τῆς ὑπάρξεώς του, εἰς τὴν περιουσίαν του καὶ ἐκὼν τε καὶ ἄκων θέλει δρᾶμει ὅσον κρατοῦν οἱ πόδες του νὰ προφθάσῃ τὸν κίνδυνον. Ὅταν ὅμως δὲν γίνηται ἐκτέλεσις, ἀφίνεται ἡ τύχη τοῦ ἐναγομένου εἰς τὰς χεῖρας ἀδιαφόρου ἀρχῆς, ἥτις ἐνεργεῖ διὰ τριῶν ὀργάνων, διὰ τοῦ Εἰσαγγελέως, τῆς γραμματείας τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τοῦ προξένου καὶ μάλιστα τῆς ἡ διαβίβασις κρέμαται ὅλη ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ τελευταίου, παραδόνθῃ ὅλως εἰς τὸν ὀλεθρὸν τοῦ ὁ ἀπὸν ἐναγόμενος. Δικαίωμα ἀποκαταστάσεως δὲν ἔχει πλέον ὁ τοιοῦτος, διότι ἤθελεν εἶναι ἐνδίκον μέσον κατ' ἀποφάσεως, ἐνῶ μόνον ἀνακοπή, ἔφεσις, ἐπανάληψις καὶ ἀναίρεσις συγχωροῦνται. Τοιοῦτοτρόπως γίνεται φανερόν, διὰ ποῖον λόγον ἡ γερμανικὴ τελεσιδικία εἶναι ἀπολύτως ἀσυμφέεστος μὲ τὴν δικαιοδοσίαν κατ' ἀπόντων, ὅταν ἐπ' αὐτῶν δὲν ἐφαρμόζεται πάλιν ἡ γερμ. διαδικασία τοῦ διορισμοῦ κηδεμόνος καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως. Τὸ ἀληθέστερον ἤθελεν εἶναι λοιπὸν νὰ ἐξαλειφθῇ ἀπὸ τὴν νομοθεσίαν μας ἡ ἀρχὴ τῆς τελεσιδικίας (*Rechtskraft*) καὶ νὰ ἀναζήσουν τὰ ἄρθρα 596 καὶ 597. Διὰ τῆς ἐκτελέσεως ἤδη τῶν ὀριστικῶν ἀποφάσεων δὲν προσέρχεται κανεὶς κίνδυνος, διότι τὰ ἐνδίκω μέσα πρὸς ἀναστολὴν εἶναι ἀμέσως εἰς χεῖρας τοῦ διαδίκου καὶ τὸ γαλλ. σύστημα εἶναι τὸ σύστημα τῆς δραστηριότητος.

Ἐνόμισαν πολλοὶ ὅτι πρέπει ν' ἀφίνηται καιρὸς εἰς τὸν διάδικον νὰ μελετήσῃ τὴν ἀνακοπὴν καὶ τὴν ἑφεσίν του. Πρέπει νὰ εἶναι πολὺ βραδύνους ὁ τοιοῦτος καὶ τὸν συλλυποῦμαι ἐκ καρδίας. Ὅσοι διυσχύνονται εἰς τὴν ἀνακοπὴν, ὅμως τοιαύτην γνώμην, δὲν εἶχον βέβαια πρακτικὴν ἐμπειρίαν. Ὅταν παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ συζήτησις τῆς ἀνακοπῆς ἢ τῆς ἐφέσεως δὲν γίνηται παραχρῆμα τὴν ἐπαύριον, ἀλλὰ ἕως ὅτου νὰ φθάσῃ ἡ σειρά ἐπὶ τοῦ δελτίου, μεσολαβεῖ ἱκανὸν διάστημα. Ὅτι μέχρι ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ὁ διάδικος δύναται νὰ προτείνῃ ὅσας θέλει ἐνστάσεις, νὰ σχεδιάσῃ τὸ σύστημα τῆς ὑπερασπίσεώς του καὶ νὰ χαρακωθῇ καὶ ὀχυρωθῇ ὅπως θέλει, δὲν τρέχει κίνδυνος εἰμὴ ἐκεῖνον τῆς ἰδίας του ἀμελείας. *Vigilantibus leges scriptae sunt* εἶναι τὸ ἀξίωμα τῆς δραστηριότητος, τῆς πρακτικῆς ἐνεργείας καὶ τοῦ Ῥωμανικοῦ πνεύματος ἀπέναντι τῆς γερμανικῆς ἐμβριθείας.

Μεταβαίνω τῶρα καὶ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ ἄρθ. 490 τῆς Πολ. Δικονομίας, ἀφορώσης τὴν ἀρμοδιότητα τῶν Εἰρηνοδικῶν. Ἐδῶ δὲν ἔχω ἀνάγκην τῆς ἐπικαλεσθείσης συντομίας διότι οἱ παραλογισμοὶ εἶναι προφανεῖς καὶ ἐπαισθητοὶ ἀκόμη εἰς τὰ βλέμματα τοῦ πλέον ἀπείρου ἀνθρώπου.

Δὲν ὁμιλῶ περὶ τῆς αὐξήσεως τῆς ἀξίας τοῦ ἀντικειμένου μέχρι τῶν τριακοσίων δραχμῶν. Ἡ γραμματεία τῆς δικαιοσύνης παρεκινήθη βέβαια ἀπὸ τοὺς σοροὺς διορισμοῦς της εἰς τὰς θέσεις τῶν Εἰρηνοδικῶν καὶ ἐπειδὴ ἀγνοῶ τὰ πρόσωπα, σιωπῶ χωρὶς νὰ ἐπικυρώσω.

Ἀλλὰ ἐμπορικὴν ἀρμοδιότητα εἰς Εἰρηνοδικίας;

Καὶ οἱ Εἰρηνοδίκαι ἀμφίβιοι; Ποίαν διαδικασίαν θέλουν φυλάξαι; Θέλουν ἀπαγγεῖλαι *προσωπικὴν κράτησιν*;

Ἡρωτήθην, ἐνθυμοῦμαι, ἐντὸς ἐνὸς Εἰρηνοδικείου ἀπὸ εὐσυνείδητον δικαστήν, εὐρισκόμενον εἰς ἀμηχανίαν περὶ τούτου καὶ τῷ ἀπεκρίθην ὅτι εἶμαι εἰς ἐντελῇ ἄγνοίαν. Δὲν γνωρίζω τί ἔκαμεν ὁ Εἰρηνοδίκης οὗτ' ἐζήτησα νὰ πληροφορηθῶ, διότι ἐλυπήθην τὴν θέσιν του, δὲν ἠλπίζον ὅμως καὶ διὰ τῆς ἀποφάσεώς του νὰ φωτισθῶ. Ἀκόμη ἕως σήμερον βλέπω εἰς αὐτὴν τὴν διάταξιν τῆς 1 (13) Φεβρουαρίου τοῦ 1838, τὸ χάος εἰς τὸ ὁποῖον ἐρρίφθη ὁ ἀπομεινωμένος Εἰρηνοδίκης. Ἀλλὰ πολὺ περισσότερον ταλανίζω τοὺς ὠσιδοῦντες του, ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν ὁποίων κρέμαται ἡ ἀμφίστομος μάχαιρα τῆς ἀναίρεσεως, ἡ μία διαδικασία νὰ φυλαχθῇ ἢ ἡ ἄλλη.

Αὐτὰ εἶναι τὰ δοκίμια τῆς νομοθετικῆς μας ἱκανότητος, τὰ ὅποια σήμερον προσεπάθησα νὰ ἐξετάσω.

Ἐξ αὐτῶν βλέπομεν ὅτι μᾶς λείπουν αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς νομοθετικῆς ἐνεργείας, δηλ. τὸ γενικὸν βλέμμα, τὸ ὅποιον ὅλα περιλαμβάνει ταυτοχρόνως εἰς τὸν ὀρίζοντα τῆς περιωπῆς του.

Μᾶς λείπει ἡ ὑπομονή, ἥτις μόνη δύναται νὰ πράξῃ μεγάλα κατορθώματα.

Μᾶς λείπει ἐκείνη ἡ μᾶλλον φυσικὴ διάγνωσις, ἥτις εἶναι μία προαίσθησις τῶν ἀποτελεσμάτων, ἀγκαλὰ αὐτὰ ἐνώπιον τῆς συνειδήσεως καθαρῶς ἀκόμη δὲν εἶναι παρόντα.

Μᾶς λείπει ἡ σπουδὴ ξένων νομοθεσιῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἦντλησεν ὁ νομοθέτης μας, καὶ ὅπου πρέπει ν' ἀνατρέχωμεν, ὡσάκις ἐπιβάλλομεν χεῖρας ἐπὶ τοῦ ἔργου του.

Μᾶς λείπει ἐπὶ τέλους ἡ νομικὴ ἐπιστήμη καὶ δὲν ἀναπληροῦται διὰ τῆς ἀναγνώσεως γαλλ. ψυχαγωγικῶν σχολιάσεων. Ἄλλα εἶχον ἐφόδια οἱ Γάλλοι νομοθέται παρ' αὐτὰ τὰ τετριμμένα ἀξιώματα τῶν αὐτομάτων νομικῶν συγγραφέων, οἵτινες ἐφ' ἡμῶν ἐνεργοῦν σήμερον τόσην ἐπιβροχήν.

Καὶ ὅστις θέλει νὰ τὸ πληροφορηθῇ, ἅς ἀναγνώσῃ τὸν Ποτιέρ, τὰς συζητήσεις ἐκείνης τῆς πλαστικῆς ἐποχῆς καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Τρολόγγ, διὰ τῶν ὁποίων ἀνέτειλεν εἰς τὴν Γαλλίαν νέα ἐποχὴ ἐπιστημονικῆς δόξης καὶ ἀκμῆς.

Ἐῶχομαι τὸ μέλλον μας νὰ συναπαντηθῇ μὲ αὐτὰς τὰς ἐνδόξους ὑπολήψεις καὶ νὰ προσθέσῃ εἰς τοὺς ὑπάρχοντας τοὺς ἰδικούς του θριάμβους. Σήμερον μᾶς ἀρμυρίζει μόνον ἡ συνειδήσις τῶν μικρῶν μας δυνάμεων. (*)

(*) Ἡ παροῦσα νομικὴ διατριβὴ δὲν ἐτέθη ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ, ὡς ἀνευρεθεῖσα μεταγενέστερον.

ΔΙΚΗ ΤΟΥ ΙΩΝΑ ΚΙΓΓ,

ΕΝΩΠΙΟΝ ΤΟΥ ΑΡΕΙΟΥ ΠΑΓΟΥ

ΑΙΤΗΣΙΣ ΠΕΡΙ ΑΝΑΙΡΕΣΕΩΣ ΚΑΤΑ ΒΟΥΛΕΥΜΑΤΟΣ
ΤΩΝ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΕΦΕΤΩΝ. (*)

Κύριοι!

Διὰ βουλεύματος τῶν ἐν Ἀθήναις Ἐφετῶν, παραπεμφθεὶς ὁ κ. Ἰωνᾶς Κίγγ νὰ δικασθῇ ἐνώπιον τῶν ἐνόρκων περὶ προσβολῆς κατὰ τῆς θρησκείας, δὲν ἤθελε ζητήσῃ ν' ἀποφύγῃ τοὺς φυσικοὺς τοῦ δικαστῆς, ἂν ἐπὶ τῆς καταδιώξεως ταύτης δὲν προηγεῖτο ζήτημα καθαρῶς νομικόν, ἀνῆκον ὁλοσχερῶς εἰς τὴν ἀρμοδιότητά σας. Τὸ ζήτημα τοῦτο κατὰ τὴν γνώμην μας εἶναι μέγα, ὡς ἀποτελοῦν μέρος τοῦ δημοσίου δικαίου, καὶ ἀποβλέπον δικαίωμα, τὸ ὅποιον ὁ Χάρτης μας ἐξησφάλισεν, εἶναι δὲ τὸ περὶ ἀνεξιθρησκείας.

Ποσῶς δὲν θέλω καταγίνειν ἐνταῦθα νὰ σᾶς ἀναπτύξω τὴν σωτήριον ἀρχὴν τῆς ἀνεξιθρησκείας. Πρώτη βᾶσις τοῦ πολιτισμοῦ ἀχώριστος ἀπὸ τὴν ἐλευθερίαν, τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ μέρος, εἶναι ἀλήθεια, περὶ τῆς ὁποίας ἕκαστος ἡμῶν κατὰ μέρος εἶναι πεπεισμένος.

Ἔργον μου θέλει εἶσθαι νὰ σᾶς ἀποδείξω, ὅτι ἡ περὶ αὐτῆς ἀρχὴ εἶναι καθιερωμένη εἰς τὴν νομοθεσίαν, καὶ αὐτὴ ἰδίως διὰ τοῦ βουλεύματος τῆς παραπομπῆς προσβάλλεται.

(*) Ἀγόρευσις ὑπὲρ τῆς ἀναίρεσεως, ἐκφωνηθεῖσα κατὰ τὴν 11)23 Ἀπριλίου 1864. Ἐδημοσιεύθη ἰδιαιτέρως.

Περὶ τίνος κατηγορούμεθα; ὅτι παρεβιάσαμεν τὸ ἄρθρ. 18 τοῦ περὶ ἐξυβρίσεως ἐν γένει, καὶ περὶ τύπου νόμου, τὸ ὁποῖον λέγει: «ὅσοις ἐκφράζει τοιαύτας ἀρχάς, ἢ δόξας, ἢ φρονήματα, τὰ ὁποῖα ἀντιβαίνουν ἐν γένει εἰς τὰς βάσεις τῆς θρησκείας, καὶ ἠθικῆς, ἢ ἄλλως εἶναι ἐπιβλαβῆ εἰς τὴν θρησκείαν, ἢ εἰς τὰ ἦθη, κτλ.»

Ἄν ἡ μέχρι τοῦδε εἰς τὴν Ἑλλάδα ἰσχύσασα νομοθεσία περιεῖχε μόνον αὐτὴν τὴν διάταξιν, δὲν ἤθελε μοι εἶναι δύσκολον νὰ σας ἀποδείξω, ὅτι καὶ αὕτη εἶναι σύμφωνος μὲ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπολύτου ἀνεξιθρησκείας. Ἀλλὰ συνάπτων αὐτὴν μὲ ὅσα μέχρι τοῦδε περὶ θρησκείας ἐνομοθετήθησαν, εὐρίσκω ἐναργεστέραν τὴν περὶ αὐτοῦ ἀπόδειξιν.

Ἀπ' ἀρχῆς τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἀφ' ὅτου τὸ ἔθνος συνηθροίσθη εἰς ἐθνικὰς συνελεύσεις, ἔδειξε πάντοτε, ὅτι πρεσβεύει πλήρη περὶ τὰ θρησκευτικὰ ἀνοχήν, ὅπως τὰ ἔθνη τὰ πλέον φιλελεύθερα καὶ μισοῦντα τὰς θρησκευτικὰς καταδιώξεις. Ἡδὴ τὸ πρῶτον Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος, τὸ ὁποῖον ἡ πρώτη τῶν Ἑλλήνων συνέλευσις ἀνηγόρευσε ἐν Ἐπιδαύρῳ, θεσπίζει, ὅτι «ἡ ἐπικρατοῦσα θρησκεία εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἐπικράτειαν εἶναι ἡ τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας, ἀνέχεται ὅμως ἡ διοίκησις τῆς Ἑλλάδος πᾶσαν ἄλλην θρησκείαν, καὶ αἱ τελεταὶ καὶ ἱεροπραξίαι ἐκάστης αὐτῶν ἐκτελοῦνται ἀκωλύτως.» Ἡ αὕτη διάταξις ἐπαναλαμβάνεται εἰς τὸ πολίτευμα τῆς ἐν Ἀστρεὶ Β' συνελεύσεως.

Τί ἐξάγεται ἐκ τῆς διατάξεως ταύτης; ἡ ἀπόλυτος ἀνεξιθρησκεία; ἡ ἄδεια εἰς ἕκαστον νὰ πρεσβεύῃ ὅπωςδὴποτε κατ' ἰδίαν καὶ δημοσίως τὰ τῆς θρησκείας του, καὶ ἡ ἰσότης πασῶν τῶν θρησκειῶν ἐνώπιον τοῦ νόμου; ὅχι, διότι ἡ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ἀποκαλεῖται ἡ ἐπικρατοῦσα. Αὕτη λοιπὸν ἔχει τὴν προτίμησιν, καὶ τρόπον τινὰ πρεσβεύεται ἀπὸ τὸ κράτος αὐτό, ἀπολαμβάνουσα τὴν πλήρη προστασίαν τοῦ Αἰ λοιπὰ μόνον δὲν κωλύονται, καὶ ἐπιτρέπεται εἰς τὸν πιστεύοντα εἰς αὐτὰς νὰ τελῇ τὰ τῆς θρησκείας του ἐλευθέρως. Εἶναι λοιπὸν σύστημα μικτὸν ἀνοχῆς καὶ περιορισμοῦ.

Ἡδύνατο νὰ φρονῇ τις, ὅτι ὑπὸ τὸ κράτος τοιαύτης διατάξεως ἴσως δὲν ἐπιτρέπεται νὰ κηρύττῃ τις δημοσίως δόγμα διαφέρον τοῦ τῆς ἐπικρατοῦσης ἐκκλησίας. Θέλομεν ἐννοήσῃ καθαρῶς τὴν περίστασιν ταύτην, βοηθούμενοι ἀπὸ τὰς ἐξῆς παρατηρήσεις. Τί ἐστὶ

μισαλλοθρησκεία, ἥτοι σύστημα ἀντικείμενον εἰς τὴν ἀνοχήν; Μία θρησκεία βασιλεύει· αὕτη μόνη δύναται νὰ πρεσβεύηται, καὶ εἶναι ἑλλειψις θρησκείας ἢ ἑτεροδοξία. Ἀπωθεῖται λοιπὸν ὁ ἑτερόθρησκος, ἢ πρέπει νὰ κρύπτηται. Ὡς μεταβῶμεν τώρα εἰς τὸ σύστημα τῆς ἀνοχῆς. Εἶναι φανερόν, ὅτι δύναται νὰ ἔχῃ διαφόρους βαθμούς, ἥτοι νὰ ᾔηται ἀτελής, ἢ ἐντελής. Ὁ πρῶτος βαθμὸς θέλει εἶναι ἡ παῦσις τῆς καταδιώξεως ἕνεκα ἑτεροθρησκείας. Εἰς τὸ βάθος τῆς καρδίας του ἐπιτρέπεται νὰ λατρεύῃ τις τὸν Θεὸν ἄλλως παρὰ ὅπως ἡ ὁλομέλεια τοῦ ἔθνους, καὶ τοῦτο δύναται νὰ ᾔηται τοῖς πᾶσι γνωστόν, χωρὶς νὰ ἔχῃ συνεπείας. Ἀπολαμβάνει τις ἀπλῶς τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ἀπρόσβλητον τοῦ προσώπου του ἕνεκα τῆς δοξασίας του. Ἀλλὰ ἡ ἀνοχὴ αὕτη εἶναι πολὺ ἀτελής, διότι ἀπαγορεύει μόνον τὴν ἐπέμβασιν εἰς τὸ ἀπόρρητον τῆς συνειδήσεως. Ἡ θρησκεία δὲν εἶναι, καθὼς τινες δοξάζουν, ἀπλῶς θεωρία, ἢ λεγομένη ἑλλογος θρησκεία (*religion raisonnée*), ἀλλὰ κυρίως σχέσις πραγματικὴ πρὸς τὸν Θεόν (*Sensu eminentiori*), ἀπαξ ἐπισφραγισθεῖσα δι' ἀποκαλύψεως καὶ στερεωθεῖσα διὰ τῆς παραδόσεως, ὡς κοινῶς παραδεδομένη ἰδέα, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀποτελοῦσα τὴν συνείδησιν ἐθνικοῦ ὅλου.

Συνίσταται λοιπὸν πρὸ πάντων εἰς τὴν λατρείαν καὶ εἰς ἐξωτερικὰς τελετάς. Συναθροίζομενοι οἱ ὁμοθρησκοὶ καὶ ὁμολογοῦντες τὸ αὐτό, ἀπολαμβάνουν τὴν συναίσθησιν, ὅτι ἡ δοξασία των εἶναι πραγματικὴ καὶ ἀληθής, ἢ καθὼς λέγει σήμερον ἡ φιλοσοφικὴ γλῶσσα κατ' ἀντικείμενον (*Objective*). Τὸ νὰ ἐπιτρέπη λοιπὸν εἰς τὸν ἄλλον, μόνον ἐντὸς τῆς καρδίας νὰ λατρεύῃ τὸν Θεόν ὅπως φρονεῖ, δὲν εἶναι πλήρης ἀνοχὴ, ἀλλὰ πολὺ σχετικὴ καὶ περιορισμένη.

Ὁ δεῦτερος βαθμὸς τῆς ἀνοχῆς θέλει εἶναι ἄρα νὰ ἐπιτρέπη εἰς αὐτὸν νὰ τελῇ τὰ τῆς θρησκείας του ἀκωλύτως. Οἱ ὁμοθρησκοὶ δύνανται νὰ συνέρχωνται ἐπὶ τὸ αὐτό, διὰ νὰ προσεύχωνται κατὰ τὸ δόγμα των.

Δὲν ἐφθάσαμεν ἀκόμη εἰς τὸ ἔσχατον ἄκρον. Ἐπετρέψαμεν εἰς τοὺς ἑτεροθρήσκους, εἰς τοὺς Καθολικοὺς, εἰς τοὺς Εὐαγγελικοὺς, καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς Ἰουδαίους νὰ ἔχουν τὴν ἐκκλησίαν, ἢ τὴν συναγωγὴν των. Ἀλλὰ ἔχουν ἀνάγκην βιβλίων θρησκευτικῶν, ἢ τῶν κειμένων τῆς παραδόσεως, ἢ ἄλλων θρησκευτικῶν διδασκῶν, ἐξηγητικῶν

συγγραμμάτων, σχολείων. Σήμερον ὁ γραπτὸς λόγος τυπώνεται. Ὁ τύπος ὁμῶς συνεπάγεται τὴν δημοσίευσιν.

Ἄν ἡ ἀνοχή μας εἶναι πλήρης, θέλει ἐπιτρέψει καὶ τοῦτο· διότι ἄλλως στερεῖ τὸν ἑτερόθρησκον τῶν μέσων τοῦ νὰ φωτίζηται εἰς τὰ τὰ τῆς θρησκείας του καὶ νὰ καταμανθάνῃ ὅσα εἰς αὐτὴν ἀνήκουν.

Ἐδῶ θέλω διακόψει ὀλίγον τὴν σειράν τῶν ἰδεῶν μου διὰ νὰ ἐπαινέθω εἰς τὸ κείμενον τῆς διατάξεως τοῦ Α' Ἑλληνικοῦ πολιτεύματος. Μέχρι τίνος βαθμοῦ φθάνει ἡ καθιερωμένη ἀνοχή; Βεβαίως μέχρι τοῦ δευτέρου, διότι ἐπιτρέπεται ἡ τέλεσις τῶν τῆς ἀλλοτρίου θρησκείας ἀκωλύτως. Ὁ τρίτος βαθμὸς ὁμῶς τουτέστι καὶ ἡ διὰ τύπου δημοσίευσις τῶν βοηθητικῶν βιβλίων δὲν ἐξάγεται ἐντελῶς.

Κατὰ τὸ παρὸν ἀρκεῖ μόνη ἡ παρατήρησις αὕτη. Ἄς ἐξακολουθήσωμεν πάλιν τὰς ιδέας μας περὶ ἀνοχῆς. Τρίτου βαθμοῦ εἶναι ἡ ἐπιτρέπουσα τὴν δημοσίευσιν βοηθητικῶν βιβλίων. Ὑπάρχει ὁμῶς καὶ τέταρτος βαθμὸς. Διὰ τῆς δημοσιεύσεως γίνονται γνωστὰ διάφορα δόγματα ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ τόπου. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον οὗτος ὀνομάζει λευκόν, ὁ ἕτερος τὸ ἀποκαλεῖ μέλαν. Ἄρα ἀντίθεσις, σύγκρουσις.

Δὲν ἐφαρμόζεται ἐνταῦθα ὅ,τι λέγει ὁ Corneille: Tous les monstres d'Egypte ont leur temple dans Rome.

Ὁ γάλλος ποιητὴς ἐννοεῖ τὸ πολύμορφον τῆς πολυθείας, ἥτις ἐφθασεν εἰς τὸ ἑπακρον, ὅταν ὅλαι αἱ λατρεῖαι τοῦ γνωστοῦ κόσμου συνῆρρυσαν εἰς τὸ πάνθεον τῆς Ῥώμης.

Εἰς τοιοῦτόν τι δὲν φέρεי ἡ ἀπόλυτος ἀνοχή, ἀλλὰ εἰς πολεμικὰς συζητήσεις. Ἐκαστον χριστιανικὸν δόγμα προηγεῖται ἢ ἐπεται τῶν ἄλλων κατὰ τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἀνεφάνη καὶ ἀποτόμως διαχωρίζεται ἀπὸ τὰ λοιπὰ. Μάλιστα εἰς τὴν διάκρισιν του ταύτην συνίσταται ὅλη ἡ δύναμις του. Ἐν ᾧ λοιπὸν ἐξηγεῖ τὴν παραδεδεγμένην παρ' αὐτοῦ ἀλήθειαν, ὡς πλάνην ἀπωθεῖ τὴν ἐναντίαν ἐξήγησιν, καὶ ἀποτρέπει τοῦ νὰ τὴν παραδεχθῶν οἱ ὀρθοτομοῦντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Ἰδοὺ εἰς τὴν καθαρὰν τῆς ἔκφρασιν ἡ Ἐκκλησιαστικὴ πολεμικὴ, ἥτις κατὰ τὸ πνεῦμα τῷ ἀγωνιζομένῳ εἶναι ἐπιδεκτικὴ περισσοτέρας ἢ ὀλιγωτέρας πικρίας.

Ὅταν μόνον εἰς τὴν ἐπικρατοῦσαν Ἐκκλησίαν ἐπιτρέπηται νὰ φέρῃ δημοσίως τὸν λόγον περὶ δογματικῶν ἀντικειμένων καὶ νὰ ἐπιτίθεται κατὰ τῶν ἑτεροθρήσκων δογμάτων, εἶναι φανερόν ὅτι ἡ ἀνοχή

δὲν εἶναι τελεία. Βέβαια ἡ ἐπικρατοῦσα Ἐκκλησία ἀνέκαθεν καὶ ἐκ προοιμίου καταδικάζει πᾶν ἐναντίον δόγμα. Ἀλλὰ καθ' αὐτὸ διὰ τοῦτο φαίνεται ὅτι ἔχει ἄδικον, διότι χρεωστεῖ τὴν νίκην τῆς εἰς τὴν κατηναγκασμένην σιωπὴν τῶν ἄλλων. Ἀπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ ὀρθοῦ λόγου τοιοῦτος περιορισμὸς ὅχι μόνον εἶναι ἄδικος, ἀλλ' ἀδικεῖ καὶ τὴν ἐπικρατοῦσαν Ἐκκλησίαν, διότι ἀφαιρεῖ ἀπ' αὐτῆς τὰ μέσα τοῦ νὰ ἔχῃ δίκαιον, ἐν ᾧ τὴν δεικνύει ἀτολμον ν' ἀντιπαραταχθῇ μέτωπον πρὸς μέτωπον καὶ χρήζουσιν τῆς κοσμικῆς χειρός. Ὁ ἐρήμην λέγων δικαιούται μόνος του ὡς ὁ αὐτάρεσκος.

Ἄλλ' ἄς ἀφήσωμεν τὴν ἀρρητημένην ἐξέτασιν τοῦ πράγματος. Οἱ δύο τελευταῖοι βαθμοὶ τῆς ἀνοχῆς, τοὺς ὁποίους ἀνεφέραμεν, νὰ δημοσιεύσῃ διὰ τοῦ τύπου ἡ ἐτερόθρησκος Ἐκκλησία τὰ βοηθητικὰ βιβλία, καὶ νὰ ἀναδέχεται ἀγῶνα πολεμικῆς συζητήσεως, ὑποῖον ἐζητήσαν οἱ πρῶτοι πατέρες τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς, αὐτοὶ λοιπὸν οἱ δύο βαθμοὶ τῆς ἀνοχῆς ἐνυπάρχουν εἰς τὴν διάταξιν τοῦ πολιτεύματος τῶν ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἐν Ἀστρεῖ Συνελεύσεων;— Τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι καθαρὸν, καὶ κλίνει μᾶλλον πρὸς τὴν ἀποφατικὴν λύσιν, διότι, ὅστις περιορίζει μόνον τὴν ἀνοχὴν εἰς τὸ ἀκώλυτον τῆς τελέσεως τῶν θρησκευτικῶν, φαίνεται ὅτι προσδιορίζει τὸ μέτρον αὐτῆς.

Ἀλλὰ ἡ ἐρμηνεία αὕτη μὲ βοηθεῖ νὰ σᾶς καταδείξω τὴν πρόσodon τοῦ ἔθνους ἐν βραχεῖ διαστήματι. Ἴδου τί λέγει τὸ Σύνταγμα τῆς ἐν Τροιζῆνι Συνελεύσεως τοῦ 1827: «Ὁ καθείς εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπαγγέλλεται τὴν θρησκείαν του ἐλευθέρως, καὶ διὰ τὴν λατρείαν αὐτῆς ἔχει ἴσιν ὑπεράσπισιν. Ἡ δὲ τῆς Ἀνατολικῆς ὀρθόδοξου Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ εἶναι θρησκεία τῆς ἐπικρατείας.»— Ἐδῶ εὐρίσκωμεν ὅσα προηγουμένως ἐζητήσαμεν διὰ τὸ σύστημα τῆς πληρεστάτης ἀνοχῆς. Ἐλευθερίαν τοῦ ἐπαγγέλλεσθαι (de professeur), τοῦτέστι τοῦ πρεσβεῦειν δημοσίως, καὶ ἰσότητα κατὰ τὴν ὑπεράσπισιν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἀναγνωρίζεται ἐπικρατοῦσα θρησκεία· ἀλλὰ κατόπιν ἐκείνων τῶν διατάξεων τοιαύτη διάκρισις εἶναι ἀπλῶς τιμητικὴ (honoris causa). Ἡ ἰσότης δὲν συμβιβάζεται μὲ προνόμια.

Κατὰ χρονολογικὴν τάξιν ἐνταῦθα ἀνῆκε νὰ ῥημύλωμεν περὶ τῆς διατάξεως τοῦ ἀρθ. 18 τοῦ περὶ ἐξυβρίσεως ἐν γένει καὶ περὶ τύ-

που νόμου, διότι ἐπέρχεται εἰς τὰ πρόην νομοθετηθέντα, καὶ ἂν δὲν εἶναι εἰς ἀντίθεσιν μετ' αὐτῶν, δὲν τὰ καταργεῖ.

Ἄν καὶ αἱ Κυβερνήσεις, αἵτινες ἐδημιουργήθησαν ἐξ αὐτῶν τῶν πολιτευμάτων, παρῆλθον ὡς ἐκ συμβάντος (*de fait*), αἱ ἀρχαὶ τὰς ὁποίας ἐθέσπισαν, μέχρι καταργήσεως μένουσιν καὶ ἀποτελοῦν τὸ δημόσιον δίκαιον τῶν Ἑλλήνων· εἶναι ἀρχαί, ἀνεξάρτηται ἀπὸ τοῦ σχῆμα τῆς Κυβερνήσεως, αἵτινες ἔκτοτε δὲν ἐπαυσαν νὰ ἰσχύουν, ὁποῖα π. χ. ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσότητος, ἡ ἀρχὴ ὅτι εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ὑπάρχει δοῦλος. Ὅ,τι ἐν γένει ἄλλοτε ἀπεκάλουν τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου (*les droits de l'homme*). Τί λέγει λοιπὸν ἡ διάταξις τοῦ ἄρθρου 18;

«Ὅστις ἐκφράζει τοιαύτας ἀρχάς, δόξας, καὶ φρονήματα, τὰ ὁποῖα ἀντιβαίνουν ἐν γένει» — ἀκούετε, Κύριοι, ἐν γένει, — εἰς τὰς βχσεις τῆς θρησκείας». Ποίας θρησκείας; τάχα τῆς ἐπικρατοῦσης Ἐκκλησίας; ὁ νόμος σιωπᾷ. Τὰ Συμβούλια τῶν Πλημμελειοδικῶν καὶ τῶν Ἐφετῶν ἀντιπυιούμενα ἔργον νομοθέτου τὸ προσθέτουσιν, ἀποκαλοῦντα ἐπεξήγησιν τὴν προσθήκην· ἐξακολουθῶ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ νόμου — αὐτὰ ὁποῖα ἀντιβαίνουν ἐν γένει εἰς τὰς βάσεις τῆς θρησκείας καὶ ἠθικῆς, ἢ ἄλλως εἶναι ἐπιβλαβῆ εἰς τὴν θρησκείαν, ἢ εἰς τὰ ἥθη». Πολὺ καθαρῶς, πολὺ σαφῶς ἐκφράζεται ὁ νομοθέτης. Μήπως ἄγνοεῖ τὴν ἐπικρατοῦσαν Ἐκκλησίαν, ὅστις ῥητῶς τὴν ὀνομάζει εἰς τὸ προγενέστερον ἄρθρον 17 αὖστις — προσβάλλει διὰ περιφρονητικῶν χλευασμῶν, ἢ ὀυσμενῶν ἐκφράσεων τὰ δόγματα, τὰς διατάξεις, καὶ τὰ ἔθιμα τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἢ ἄλλης θρησκείας ὑφισταμένης μὲ τὴν συγκατάθεσιν τῆς Κυβερνήσεως». Δὲν εἶναι δυνατόν ἐναργέστερον νομοθέτης νὰ μᾶς ἐκθέσῃ τὴν τάξιν τῶν ἰδεῶν του. Δύο εἶδη θρησκευτικῶν προσβολῶν εἶναι ἐνδεχόμενα, ἢ εἰδικῶς κατὰ τῆς δεῖνος θρησκείας, ἢ ἐν γένει, κατὰ πάσης θρησκείας. Τὸ πρῶτον εἶδος προβλέπεται παρὰ τοῦ ἄρθ. 17, τὸ δεῦτερον παρὰ τοῦ ἄρθ. 18.

Τοῦτο λοιπὸν, περὶ οὗ κατηγοροῦμεθα, ἔχει ἀντικείμενον νὰ τιμωρῇ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀθείας, τὸν ἐμπαιγμὸν πάσης ἐν γένει θρησκείας, π. χ. τὸν βάνανσον καὶ παχυλὸν ὕλισμόν. Ἄλλως ἡθιζομεν ἔχει ἄσκοπον καὶ ἀκατανόητον ἐπανάληψιν (*redondance*), τὸ ἄρθ. 18, ἡθελεν εἶναι παράφρασις τοῦ ἄρθρου 17. Ἡ λοιπὸν δὲν ἔχει τὸ ἄρθρον 18 καμμίαν νέαν ἐννοίαν, ἢ ἐννοεῖ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον λέγω.

Αὐτὸ τὸ ἄρθρ. 18 δὲν λέγει προηγουμένως αὖστις ἐκφράζεται—μέ-
 τρώπον, προσβάλλοντα τὸ ὀφειλόμενον σέβας πρὸς τὸν Δημιουργὸν
 τοῦ παντός;—καὶ ποία θρησκεία δὲν λατρεύει Δημιουργὸν τοῦ παν-
 τός, ἢ δὲν ἔχει κοσμογονικὴν βάσιν; Θέλετε τράνωτέραν ἀπόδειξιν
 ὅτι ὁ νόμος παραδέχεται τὴν ἀπόλυτον ἀνεξιθρησκείαν; Αὐτὸ τὸ
 ἄρθρ. 17, τί λέγει; Τιμωρεῖται ὅστις προσβάλλει τὰ δόγματα ἄλλης
 θρησκείας ὑφισταμένης μετὰ τὴν ἔγκρισιν τῆς Κυβερνήσεως. "Οχι μόνον
 λοιπὸν ἡ ἑτεροδοξία δημοσίως πρεσβευομένη εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπιτρέ-
 πεται, ἀλλὰ καὶ προστατεύεται ῥητῶς ἀπὸ τὸν νόμον. "Ας προσέ-
 ξωμεν νὰ μὴ φανῶμεν ὀλιγώτερον ἀνεξιθρησκοὶ ἀπὸ τοὺς νόμους μας,
 ὀλιγώτερον πεπολιτισμένοι.

Θέλω νὰ εἶμαι πληρέστερος ἀπὸ τὰ βουλευματα τῶν κατωτέρων
 δικαστηρίων. Δὲν ἐπαρκοῦμαι εἰς ὅσα σὰς εἶπον. Ἐξετάζω καὶ τὰς
 διατάξεις τοῦ Συντάγματος μας, περὶ τοῦ ὁποίου τὰ Συμβούλια
 ταῦτα ἐσιώπησαν.

Τὸ 1ον ἄρθρον τοῦ Συντάγματος λέγει:

«Ἡ ἐπικρατοῦσα θρησκεία εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶναι ἡ τῆς Ἀνατο-
 λικῆς ὀρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, πᾶσα δὲ ἄλλη γνωστὴ
 θρησκεία εἶναι ἀνεκτὴ καὶ τὰ τῆς λατρείας αὐτῆς τελοῦνται ἀκωλύ-
 τως ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν νόμων ἀπαγορευομένου τοῦ προσηλυ-
 τισμοῦ, καὶ πάσης ἄλλης ἐπεμβάσεως κατὰ τῆς ἐπικρατούσης
 θρησκείας».

"Ἰσως θέλουν μοὶ παρατηρήσει, ὅτι τὸ Σεπτεμβριανὸν Σύνταγμα
 μας ἐπανῆλθεν εἰς τὸ σύστημα τοῦ πολιτεύματος τῆς Ἐπιδαύρου,
 εἰς τὴν μικτὴν καὶ ἀτελῆ ἀνεξιθρησκείαν. "Οχι! τὸ λέγω μετὰ ἰσχύος.
 ὅχι! Τί ἐννοεῖ. «Πᾶσα δὲ ἄλλη γνωστὴ θρησκεία εἶναι ἀνεκτὴ;»
 Εἶναι ἀνεκτὴ ἐν γένει καὶ δυνάμει τοῦ νόμου. Τὸ Σύνταγμα τῆς Ἐπι-
 δαύρου ἔλεγεν ὅτι «ἡ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος ἀνέχεται πᾶσαν ἄλ-
 λην θρησκείαν». Εἰς τὴν Διοίκησιν ἦτο ἐναποθεθειμένον τὸ μέτρον
 τῆς ἀνοχῆς, τώρα ὅμως ἡ ἀνοχή, καθὼς εἶπον, ὑπάρχει δυνάμει τοῦ
 νόμου, καὶ ὑπάρχει μετὰ ὅλα τὰ ἐπακόλουθά της. Ἀλλὰ πρὸς τί ἡ ἐπι-
 ξήγησις αὕτη; ὁ νόμος ἐπεξηγεῖ ἑαυτὸν μόνος.

Τί ἀπαγορεύεται; ὁ προσηλυτισμός, ἡ ἐπέμβασις κατὰ τῆς ἐπι-
 κρατούσης θρησκείας. Τί ἐστὶ προσηλυτισμός; Εἶναι βεβαίως ὠρισμένη
 ἐνέργεια πρὸς ἐφέλκυσιν ἀτόμων πρεσβευόντων ἄλλο δόγμα. "Οστις

ὅμως ἐκθέτει τὸ ἴδιον δόγμα, ἢ τὸ ὑπερασπίζεται, δὲν προσηλυτίζει, μάλιστα ὅταν δὲν μέμφεται τὸ δόγμα τοῦ ἄλλου, καὶ περὶ τούτου θέλομεν λαλήσει κατόπιν. Ὁ προσηλυτισμὸς δὲν γίνεται, οὔτε πώποτε ἐγένετο διὰ τῆς δημοσιότητος, ἀλλὰ κρυφίως, διὰ θωπευτικῶν μέτρων, ἐνεδρευομένης τῆς ἀσθενοῦς καὶ στερουμένης ἐρματος συνειδήσεως.

Τί ἐσὶν ἐπέμβασις; ὁ καθολικὸς ἐκθέτων τὴν κατήχησίν του ἐπεμβαίνει τάχα εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας μας; ὅχι βέβαια. Ἐπέμβασιν λέγομεν τὴν εἰσχώρησιν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν ἐνὸς ἄλλου. Ὅταν π. χ. τὰ ἀνατεθειμένα εἰς τὸν κληρὸν μας ἔργα ἀντιποιῇται κληρὸς ἄλλου δόγματος. Ἀλλὰ καὶ ταῦτα ἂν δὲν ἦσαν ἀληθῆ, ποίαν χρῆσιν θέλετε κάμει τῆς διατάξεως τοῦ Συντάγματος (Ἄρθ. 10). «Πᾶς τις δύναται νὰ δημοσιεύῃ προφορικῶς, ἐγγράφως καὶ διὰ τοῦ τύπου τοὺς στοχασμοὺς του, τηρῶν τοὺς νόμους τοῦ κράτους;» Μήπως ἐξαιροῦνται οἱ θρησκευτικοὶ στοχασμοί; καὶ ποίους νόμους ὀφείλομεν νὰ τηρήσωμεν; φανερὸν ὅτι τὰς διατάξεις τοῦ περὶ ἐξουρίσεων ἐν γένει καὶ περὶ τύπου νόμου.

Αὐταὶ μόναι σήμερον μᾶς διέπουν, διότι αὐταὶ μόναι ἐπιβάλλουν ποινὴν.

Διὰ μίαν στιγμὴν ὑποθέτω, ὅτι τὸ Σύνταγμα περιορίζει τὴν ἀνεξίθρησκείαν. Στερούμενον ποινικῆς κυρώσεως (sanction pénale), δὲν ἔχει δι' ἡμᾶς κάμμίαν συνέπειαν. Δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὁδηγὸς διὰ τὸ μέλλον εἰς τὸν νομοθέτην, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ ποινὴ μὴ προβλεπομένη ἀπὸ τὸν νόμον. — Nulla poena sine lege.

Ἀφ' οὗ ἀνέπτυξα, Κύριοι, τὴν κακὴν ἐρμηνείαν τοῦ νόμου, μοὶ μένει ἀκόμη νὰ πραγμάτευθῃ καὶ τὴν κακὴν ἐφαρμογὴν του.

Περὶ ἐργον φαινόμενον· ὅστις ἀκούει τὰς αἰτιάσεις τοῦ βουλευματος, φρονεῖ βεβαίως ὅτι τὸ σύγγραμμα τοῦ Κ. Κίγγ γέμει αἰρετικῶν δοξασιῶν, ἀξίων νὰ θορυβήσουν τὴν ψυχὴν ἐκάστου εὐσεβοῦς τέκνου τῆς Ἀνατολικῆς μας Ἐκκλησίας. Εἰς μάτην διατρέχων τὸ βούλευμα ζητῶ τοιαύτην ὕλην. Τί συνέβη; Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ἀφώρισε τὸ πύνημα τοῦ Κ. Κίγγ, καταδεικνύουσα ἑτεροδοξίαν. Οἱ πλημμελειοῦνται καὶ ἐφέται ἀντέγραψαν τὴν περὶ ἀφορισμοῦ πρᾶξιν. Ἐννοῶ πολὺ καλὰ ὅτι ἡ Ἱερὰ Σύνοδος, ὡς ἄγρυπνος φύλαξ τῆς Ἐκκλησίας, ἔχει

τὸ δικαίωμα νὰ προειδοποιῇ τὰ τέκνα τῆς ἀπὸ τοῦ ν' ἀποφεύγουν τὸ μίαισμα τῆς ἑτεροδοξίας. Δὲν ἐξετάζω ἂν ἀπὸ ὑπερβολικὸν ζῆλον ὑπερέβη τὰ ὅρια τῆς ἀποστολῆς τῆς, ἀλλὰ τὰ δικαστήρια ὑπόκεινται εἰς ἄλλους κανόνες, διότι ἐφαρμόζουν ῥητοὺς νόμους.

Περὶ τίνος κατηγορεῖται ὁ Κ. Κίγγ; ἴσον διότι παρὰ τὰ ὁρισθέντα καὶ παραδεχθέντα εἰς τὴν Γ' ἐν Ἐφέσῳ τῷ 431 ἔπει συγκροτηθεῖσαν οἰκουμενικὴν Σύνοδον, ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ μήτηρ τοῦ Θεοῦ πρέπει νὰ ὀνομάζεται μήτηρ τοῦ Χριστοῦ, καὶ οὐχὶ Θεοτόκος· 2ον διότι παρὰ τοὺς ὅρους τῆς ἐν Νικαίᾳ τῷ δευτέρου συγκροτηθείσης Σ' οἰκουμενικῆς Συνόδου ἀποδοκιμάζει καὶ κατακρίνει τὴν εἰς τοὺς ἁγίους, καὶ τὰς ἁγίας εἰκόνας ἀπονεμομένην τιμητικὴν προσκύνησιν· 3ον διότι κατακρίνει τὸ δόγμα τῆς ὁρθοδόξου ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας περὶ τῆς μετουσιώσεως.»

Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον·

«Ἐπειδὴ ὁ Ἰωνᾶς Κίγγ διὰ τῶν περιεχομένων εἰς τὸ παρ' αὐτοῦ συγγραφέν, ἐκδοθὲν καὶ δημοσιευθὲν ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ ἐνεστώ· ἔτος Βιβλίον, ἐπιγραφόμενον «Ἀπολογία Ἰωνᾶ Κίγγ, ἐρανισθεῖσα ἐκ τῶν ἑλληνικῶν ἐφημερίδων μετὰ παρατηρήσεων τινῶν καὶ προσθηκῶν ἀπὸ τῶν συγγραμμάτων Ἐπιφανίου, Χρυσοστόμου, Βασιλείου, Εἰρηναίου, Κλήμεντος καὶ ἄλλων φωστήρων τῆς Ἐκκλησίας, διαπρεψάντων πρὸ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος μετὰ Χριστόν, ἐν Σελίδι 45—53, 126, 161, 162, 164, 173, 175, 178, 180, 181, 186, καὶ 206, καὶ ἰδίως διὰ τῶν ἐξῆς περικοπῶν· «Τέλος πάντων (λέγει Σελ. 45) ἐπειδὴ ἐκατηγόρηθην ἡδὴ δύο ἢ τρεῖς φορές, ὅτι ἡσέθησα, καὶ ὠμίλησα ἐναντίον τῆς ἁγίας μητρὸς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ Μαρίας, νομίζω εὐλογοννὰ εἶπω πῶς θεωρῶ, διὰ νὰ κρίνῃ ἕκαστος ἐπομένως ἂν ἡμαί ἐνοχος τοῦ ἐγκλήματος τούτου». «Τὸ πῶς θεωρῶ τὴν μητέρα Ἰησοῦ Χριστοῦ, δὲν δύναμαι νὰ παραστήσω καλῆτερα εἰμὴ δι' αὐτῶν τῶν λέξεων τοῦ περιφήμου πατρὸς τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου, Ἐπισκόπου Κύπρου.» (Σελ. 175) «Ταῦτα λέγει ὁ ἅγιος Χρυσόστομος, καὶ ὁ ἅγιος Βασίλειος, δύο τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν, εἰ-
τινες ἐορτάζονται ὡς ἅγιοι δις τοῦ ἔτους, καὶ ἐγὼ πρέπει νὰ κατηγορηθῶ ὡς αἰρετικός, ὡς βδελυρός, καὶ βλάσφημος, διότι τὴν ὀνομάζω Μαρίαν, καὶ μητέρα τοῦ Χριστοῦ;

«Διὰ τὴν γνώμην τοῦ ἁγίου Χρυσοστόμου, ὡς ἂν ἡ ἐκφρασθεῖσαν

ἡ διὰ τὴν γνώμην τοῦ ἁγίου Βασιλείου, δὲν θέλω νὰ εἶπω τι ἰδῶ, οὔτε ὑπὲρ, οὔτε κατὰ. Τὴν ῥῆσιν ἀμφοτέρων ἀναφέρω, διὰ νὰ ἰδῶσιν ὅλοι οἱ χριστιανοὶ τί λέγουσι περὶ αὐτῆς, καὶ ὅτι τὴν ὀνομάζουσι καθὼς ἐγὼ τὴν ὠνόμασα, καὶ καθὼς τὴν ὠνόμασεν ἡ πρώτη ἐν Νικαίᾳ Σύνοδος, εἰς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως «*Σαρκωθέντα ἐκ πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς παρθένου καὶ ἐνανθρωπήσαντα*», ὡς ὁ ἅγιος Ἰουστίνος τὴν ὀνομάζει εἰς τὸν πρὸς Τρύφωνα διάλογόν του, ὡς τὴν ὀνομάζει ὁ Εἰρηναῖος καὶ ὁ Κλήμης καὶ ἄλλοι, ὧν τὰ ὀνόματα ἐν βίβλῳ ζωῆς. (Σελ. 178—181.) «*Τέλος ἄς μὴ φαντασθῇ τις, ὅτι ἐξυβρίσά ποτε ἡ ἐβλασφήμησα τὴν Μαρίαν, ἥ ὅτι ὠμίλησα ποτὲ ἐναντίον αὐτῆς. Δὲν ἐξυβρίζω οὐδένα πιστὸν δοῦλον τοῦ Θεοῦ. Ὅλοι οἱ ἄληθεῖς χριστιανοί, οἵτινες εἰς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ὀνομάζονται ἅγιοι, εἶναι ἀγαπητοὶ καὶ ἀξιοὶ τιμῆς, καὶ τὰ σώματά των ὀνομάζονται «*ναὸς τοῦ ἁγίου πνεύματος*»· οὐκ οἶδατε ὅτι τὸ σῶμα ὑμῶν, ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν ἁγίου πνεύματος ἐστι;*» Κορινθ. Α'. Κεφ. 5, 15—19)· «*ὑμεῖς γὰρ ναὸς Θεοῦ ἐστε ζῶντος, καθὼς εἶπεν ὁ Θεός· ὅτι ἐνοικῆσω ἐν αὐτοῖς;*» (Κορινθ. Α'. Κεφ. 5, 16)· «*οὐκ οἶδατε ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν;*» (Κορινθ. Α'. Κεφ. γ', 16). Πῶς λοιπὸν νὰ τοὺς ὑβρίζω; Μὴ γένοιτο νὰ ὑβρίζω, ὅχι μόνον τὴν Μαρίαν, ἥτις ἦτο «*Κεχαριτωμένη καὶ εὐλογημένη ἐν γυναίξει*», τῆς ὑποίας «*ἡ ψυχὴ ἐμεγάλυνε τὸν Κύριον*» καὶ τῆς ὑποίας «*τὸ πνεῦμα ἠγαλλιόσατο ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ Σωτῆρι αὐτῆς*» (Λουκ. 1, 46—47), ἥτις, μετὰ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ προσεκαρτέρει τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει ὁμοθυμαδὸν τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει σὺν γυναιξὶ καὶ Μαρίᾳ τῇ Μητρὶ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ σὺν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ» (Πραξ. 1, 14), μὴ γένοιτο λέγω, νὰ ὑβρίζω ὅχι μόνον αὐτὴν ἀλλ' οὔτε κανένα ἄλλον ἅγιον ἢ τὸν ἐλάχιστον πιστὸν δοῦλον τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος καὶ Θεοῦ μου, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.»

Ὁ κ. Κίγγ λοιπὸν ἀπεκάλεσε μόνον τὴν ἀειπάρθενον Μαρίαν μητέρα Χριστοῦ. Ἡ ἐκκλησία μας τὴν θεωρεῖ καὶ μητέρα Θεοῦ, ἐν τούτοις δὲν ἀπαγορεύει νὰ ὀνομάζεται μήτηρ Χριστοῦ· μάρτυρες οἱ ἐπικαλούμενοι πατέρες. Διότι ἀπεσιώπησε τὴν δευτέραν ἰδιότητα ὁ κ. Κίγγ, προσβάλλει τὸ δόγμα μας; Κατηγορεῖται ὅχι δι' ὅσα

ἐδημοσίευσεν, ἀλλὰ δι' ὅσα ἔχει ἐν τῷ νῷ, δι' ὅσα δοξάζει εἰς τὸ βάθος τῆς καρδίας του. Ἀλλὰ τότε ἔπαυσε πᾶσα ἀνεξιθρησκεία, τότε πλέον δὲν ἔχομεν οὔτε τὴν ἀνεξιθρησκείαν τοῦ Συντάγματος τῆς Ἐπιδαύρου. Τί ἀνεχόμεθα, ὅταν καταδικάζωμεν καὶ ἐκείνον, ὅστις φρονῶν ἄλλως πῶς σιωπᾷ;

Τὸ αὐτὸ, Κύριοι! καὶ ὡς πρὸς τὴν δευτέραν αἰτίαν, περὶ τῆς λατρείας τῶν ἁγίων εἰκόνων. Ἴδου αἱ λέξεις τοῦ συγγράμματος, τὰς ὁποίας θεωροῦν τὰ συμβούλια ἐπιληψίμους, ὅπως τὰς ἀναφέρουν.

«Λέγω μόνον, ὡς ὁ Ἐπιφάνιος, «Πέρα τοῦ δέοντος, οὐ χρὴ τιμᾶν τοὺς ἁγίους, ἀλλὰ τιμᾶν τὸν αὐτῶν Δεσπότην.» (Ἴδε Ἐπιφάν. κατὰ τῶν ἀντιδικομαριανιτῶν, τόμ. α', σελ. 105 5). Καὶ μοι φαίνεται ὅτι πολλοὶ σήμερον εἰς διαφόρους ἐκκλησίας τιμῶσιν ὑπὲρ τὸ δέον τοὺς ἁγίους καὶ ὀλιγώτερον παρὰ τὸ δέον τὸν Δεσπότην αὐτῶν. ...»

Τί λέγει ὁ κ. Κιγγ; οὐδέν. Δημοσιεύει τὰς μαρτυρίας τῶν Πατέρων, ὅπως καὶ ἐπὶ τῆς τρίτης αἰτίας περὶ τῆς μετουσιώσεως (Σελίς 186). «Κατηγορήθη περὶ μετουσιώσεως (ἴδε ἀριθ. 588 τοῦ Αἰῶνος), μολοντί δὲν λέγω παρ' ὃ, τι εἶναι σύμφωνον μὲ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ μὲ τὴν γνώμην σημαντικῶν Πατέρων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.» (Κατόπιν δὲ τούτου εἰς τὸ αὐτὸ μέρος φέρει μαρτυρίας ἐκ τοῦ Ἐπιφανίου, ἐκ τοῦ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρείου, ἐκ τοῦ μεγάλου Βασιλείου, καὶ ἐκ τοῦ Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου, εἰς ἀπόδειξιν ὅτι κακῶς δοξάζομεν μετουσίωσιν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς μεταλήψεως).

«Ἐκφράζει δόξας καὶ ἀρχάς, ἀντικειμένους εἰς τὰς βάσεις τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐπικρατοῦσης Ἀνατολικῆς ὀρθοδόξου θρησκείας, καὶ εἶναι ἐπιβλαβεῖς εἰς αὐτήν».

Μὲ αὐτὰς τὰς σκέψεις καὶ μὲ τὸ συμπέρασμα των, τὰ συμβούλια τῶν κατωτέρων δικαστηρίων δὲν λέγουν ἄλλα, εἰμὴ ὅτι γνωρίζομεν, κ. Κιγγ, ὅτι εἶσαι ἑτερόδοξος, ὅτι δὲν πρεσβεύεις τὸ δόγμα μας. Αὐτὸ μᾶς ἀρκεῖ.

«Ὅ,τι καὶ ἂν δημοσιεύσης, καὶ αὐτὴν τὴν ἱεράν διαθήκην, εἰς αἱ ἀξιόποινος, διότι καὶ ἂν δὲν ἐκφράζῃσαι, φρονεῖς ἄλλως πῶς. Τί διαφέρουν αὐταὶ αἱ σκέψεις ἀπὸ τὴν ἱεροκρισίαν, ὅταν χαρακτηρίζουν ὡς ἐγκλημα τὴν ἀποσιώπησιν; Δὲν ἐπεμβαίνουν εἰς τὸ ἄδυτον τῆς συνειδήσεως, εἰς τὸ ἱερὸν καταφύγιον, ὅθεν ὁ ἄνθρωπος ἀντλεῖ τὰς

πεποιθήσεις του, διότι ἐκεῖ συνέρχεται ἀπολύτως μὲ τὸν ἑαυτὸν του;
Καὶ περὶ αὐτῶν χρεωστεῖ τις εἰς ἄλλον λόγον, παρὰ εἰς τὸν Θεόν;

Λυποῦμαι, λυποῦμαι βλέπων τὴν εὐτέθειαν ὑπὸ τοιοῦτον σχῆμα,
μὲ τοιαύτας ἀξιώσεις. Πῶς σὺ, ἄνθρωπε! τολμᾷς νὰ ἐξετάσῃς τὸ
βάθος τῆς καρδίας τοῦ πλησίον σου, καὶ εἰκάζων τί δύναται νὰ φρο-
νῇ, νὰ τὸν καταδικάσῃς; καὶ πότε μᾶς ἐδειξες τὴν ἰδικὴν σου
καρδίαν;

Ἡ ἀλληλουχία τῶν πραγμάτων μὲ ἀναπολεῖ εἰς τὴν μνήμην ἱστο-
ρικὸν συμβάν. Ὁ Νεστόριος πρῶτος ὠνόμασε τὴν ἀειπάρθενον χριστο-
τόκον. Ἐνθυμεῖσθε, Κύριοι! Πατριάρχης ὢν ἐν Κωνσταντινουπόλει,
διεκώπη ἐν τῷ μέσῳ τῆς διδασκαλίας του, ἅμα ἐπρόφερε τὴν λείψιν
Χριστοτόκος, καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἐξηγηθῇ.

Ἐντεῦθεν ἐγεννήθη πολὺς θόρυβος, καὶ ἐπὶ τέλους ἐπελήφθη ἡ
ἐν Ἐφέσῳ Σύνοδος τοῦ πράγματος. Τί ἀπεφάσισεν αὕτη; Κατηρά-
σθη μὲν τὴν αἵρεσιν τοῦ Νεστορίου, ἀλλὰ τὴν ἐπιούσαν τῆς καταδί-
κης ταύτης ἐπεμψε πρὸς τὸν Νεστόριον ἀπλῶς: νὰ τὸν φανερώσουν
ὅτι εἶναι ἑκπτώτος τοῦ βαθμοῦ καὶ καθαιρεῖται τῆς ιερωσύνης.

Ἰδοὺ αἱ ἀληθεῖς ἀρχαὶ τῆς ἐπὶ τοῦ κλήρου δικαιοδοσίας τοῦ κλή-
ρου. Καταδικάζεται ἡ πλάνη καὶ ὁ ἐπιμένων εἰς αὐτὴν ἀποκλείεται
τοῦ ποιμνίου, διὰ νὰ μὴ τὸ βλάπτῃ πλέον. Ἦτο μακρὰν ἡ τότε ἐκ-
κλησία ἀπὸ τοῦ νὰ ἡμοιάζῃ ὅ,τι σήμερον θέλουν νὰ τὴν καταστή-
σουν, καὶ ἐκεῖναι αἱ ὑπερβολαί, τὰς ὁποίας σήμερον συνιστῶσιν ὡς
τὸν ἀληθῆ ὑπογραμμὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς δόξης καὶ δυνάμεως δὲν
ἔχουν παράδειγμα. Ἐγένοντο ἐν τούτοις αἱ ὑπερβολαὶ τῆς κατα-
διώξεως, ἀλλ' ἐνηργοῦντο παρὰ τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς, ἥτις ἐφθάσε τὰ
ἑσχατὰ ὅρια τῆς τυραννικῆς ἀπανθρωπίας. Ἡ κοσμικὴ ἀρχὴ ἐξώ-
ρισε πρῶτον εἰς τὴν Πέτραν τῆς Ἀραβίας τὸν Νεστόριον, καὶ μὴ
ἐπηρεασθεῖσα εἰς τοῦτο τὸν μετέφερεν εἰς Ὁασίν τινα τῆς Αἰγύπτου.
Ἐκεῖ ἐφώρμησε βάρβαρος φυλὴ ἔθνικων, οἱ Βλέμμοι, οἵτινες μόλα-
ταῦτα εὐσπλαγχνίσθησαν τὴν δυστυχίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τὸν ὑ-
ποῖον δὲν ἠδύναντο ἄλλο ν' ἀρπάσουν παρὰ τὰς τελευταίας στιγ-
μὰς ταλαιπωρημένου βίου

Τὸν ἐσυμβούλευσαν ὅμως ν' ἀναχωρήσῃ, διότι κατέπιν αὐτῶν ἤρ-
χετο ἄλλο ἀγριώτερον στίφος καὶ τὸν μετέφεραν εἰς τὴν Πανόπολιν

τῆς Αἰγύπτου. Ὁ ἄρχων τῆς Αἰγύπτου δὲν τῷ ἐπέτρεψε νὰ διαμείνῃ καὶ πλέον δὲν γνωρίζομεν τί ἀπέγινε.

Σήμερον, ὅτε τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἀναγεννᾶται ἐν τῷ μέσῳ τῆς πεπολιτισμένης Εὐρώπης, χειραγωγούμενον παρ' αὐτῆς, τοῦτο τὸ παράδειγμα τῆς θρησκευτικῆς καταδιώξεως θέλομεν μιμηθῇ, τὸ ὅποιον ἐπαναλαμβάνεται μέχρι τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἡ ἱστορία θέτει τελευταῖον ὅριον βαρβαρότητος ;

Καὶ τί ; θέλομεν παραπέμψαι νὰ δικασθῇ καὶ νὰ καταδικασθῇ ἐτερόθρησκον, ὅχι δι' ὅσα ἐξέφρασεν, ἀλλὰ δι' ὅσα τυχὸν φρονεῖ, καὶ ἀπεσιώπησεν; Μὴ γένοιτο! Ἄς μὴ ἀνακαλέσωμεν εἰς τὴν μνήμην τῶν ἐθνῶν τὰς σκηνάς, τὰς ὁποίας μὲ τὰ πλέον στυγερὰ χρώματα ἀπεικόνισαν, ὅταν συνησθάνθησαν τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἄς μὴ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν ἐποχὴν, ὅταν μὲ τὰς ἀλύσεις καὶ τὰς βασάνους ἐπενέβαιναν ἡ ἱεροκρισία ἐπὶ τῆς συνειδήσεως, διὰ ν' ἀφαρπάσῃ ἀπὸ τὴν τελευταίαν ἀναπνοὴν τοῦ θύματός της τὸ ἀπόρρητον τῆς πεποιθήσεώς του. Στοιχάσθητε ἐν τούτοις ὅτι ἦτο συνεπεστέρα τῆς ἐξουσίας ἐκείνης, ἥτις καταδικάζει τὴν ἀπεσιώπησιν.

Ἄλλὰ δὲν ἔχω ἀνάγκην νὰ πραγματευθῶ τὸ περὶ φιλανθρωπίας ζήτημα, ἀφ' οὗ ἔδειξα, ὅτι τὸ προσβαλλόμενον βούλευμα καὶ κακῶς ἐρμηνεύει καὶ ἐσφαλμένως ἐφαρμόζει τὸν νόμον, καὶ τότε ὀφείλετε νὰ τὸ ἀναιρέσητε.

Ο ΠΕΡΙ ΝΑΥΤΑΠΑΤΗΣ ΝΟΜΟΣ(*)

Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος εἶναι ναυτικὸν καὶ ἡ ναυτιλία προπορεύεται ὅλων τῶν ἄλλων κοινωνικῶν συμφερόντων του. Ἀλλ' ὁ ἰδιώτης δὲν κάμνει ποτέ τὴν ἀληθῆ χρῆσιν τῶν ἐλευθέρων δυνάμεών του, καὶ εἰς τὴν νομοθεσίαν ἀνήκει νὰ τὸν περιστείλῃ ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ δικαίου καὶ τῆς κοινῆς ὠφελείας.

Εἰς ὅλους εἶναι γνωσταὶ αἱ καταχρήσεις, εἰς τὰς ἑποίας περιέπεσεν ἡ ἑλληνικὴ ναυτιλία, πρὸς τὴν ὁποίαν φέρονται παντὸς εἶδους ἄνθρωποι καὶ ἀκόμη δὲν εἴμεθα εἰς κατάστασιν νὰ καθυποβάλωμεν εἰς αὐστηρὰς συνθήκας τοὺς ἐπαγγελλομένους τὸ ἔργον τοῦ πλοιάρχου, μολονότι ἀπαιτεῖται νὰ ἐφοδιασθῶν μὲ δίπλωμα.

Δὲν εἶναι ἐπομένως μόνον ἀναγκαῖα πρὸς ἐξάλειψιν τοιούτων παρεκτροπῶν ἡ αὐστηρὰ καὶ δραστήριος καταδιωκτικὴ ἐνέργεια τῆς παρανομίας, ἀλλὰ συγχρόνως ἀπαραίτητος διὰ νὰ ἐπανέλθῃ ἡ δημοσία ὑπόληψις εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐμπορικὴν σημαίαν. Ἡ ἐξασθένησίς της εἶναι εἰς ὅλους ὀλεθρία, διότι τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα δὲν εὕρισκουν ναύλους εἰμὴ εἰς ἐκτάκτους περιστάσεις καὶ δὲν δύνανται νὰ συναγωνισθῶν μὲ πλοῖα ἄλλων σημαίων, μολονότι τὰ ὑπερβαίνουν κατὰ τὴν ταχύτητα, καὶ ὁ Ἕλληναυτὴς εἶναι ἴσως ὁ ἐπιτηδεϊότερος ὅλων καὶ ὁ πλέον ἐξωκειωμένος μὲ τὸ στοιχεῖόν του.

Ἡ τακτικὴ δικαιοδοσία τῶν ἐνόρκων, προσφέρουσα ὅλας τὰς ἐγγυήσεις, ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ὑποίων εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑποκύψῃ ἡ ἀθρόοτης, ἀποβαίνει πολὺ διεξοδικὴ καὶ δὲν ἐκπληροῖ τὸν σκοπόν, ὅστις ἐνταῦθα εἶναι ὁ ἐπικρατέστερος, τουτέστι τῆς ταχείας ἐκδό-
κάσεως. Ἐξ ἄλλου μέρους οἱ ἐνόρκοι εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μεσόγειοι,

* Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐφημερίδι «Ἀναμόρφωσις», ἔτ. Β', ἀριθ. 70 (1845).

διότι ἔχομεν ὀλίγας ναυτικές πόλεις, καὶ εἰς τὴν δικάζουσιν τάξιν τὰ συμφέροντα τῆς ναυτιλίας εἶναι ἐντελῶς ξένα, ὥστε δὲν ἐκτιμᾷ περὶ τὴν σοβαρὰν ἀξίαν των. Ὡς ἐκ τούτου προέκυψαν σκανδαλώδεις ἀθωώσεις, αἰτίνες ἐνεθάρρουν τὰς ἐγκληματικές διαθέσεις. Ἄς προσθέσωμεν ὅτι καὶ ἡ ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία ὡς ἐκ τούτου πάσχει, διότι τὰ ἐμπορικὰ ἔθνη εὐρίσκονται εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπεμβαινούν, καθὼς ἄλλοτε εἶδομεν καταδιώκοντα τοὺς Ἕλληνας. Ἡ θάλασσα εἶναι παγκόσμιος ὁδὸς καὶ ὅταν δὲν εἶναι τις εἰς κατάστασιν νὰ ἐπιτηρῇ τοὺς ἰδικούς του, ἄλλοι ἀναλαμβάνουν τὸ ἔργον.

Εἰς τὰς σκέψεις ταύτας ἐνδίδουσα ἡ ἐθνικὴ Συνέλευσις διὰ τοῦ ἀρθροῦ 105 § η'. τοῦ Συντάγματος παρέπεμψεν εἰς ἰδικὴν δικαιοδοσίαν τὰ δύο γένη τῶν ἀξιοποίνων πράξεων, τὰ ὅποια διαταράττουν τὴν ναυτιλίαν.

Ἡ ὑπὸ τοῦ παύσαντος ὑπουργείου συσταθεῖσα νομοσχεδιαστικὴ ἐπιτροπὴ συνέταξε περὶ τούτου νομοσχέδιον, τὸ ὅποιον ὁ νῦν ὑπουργὸς τῆς δικαιοσύνης καθυπέβαλεν εἰς τὰς Βουλὰς μὲ λεκτικὴν τινὰ προσθήκην.

Τὸ νομοσχέδιον τοῦτο διαιρεῖται εἰς τρία Κεφάλαια, περὶ ναυταπάτης, περὶ πειρατείας καὶ περὶ ἀρμοδιότητος καὶ διαδικασίας.

Ὁμιλοῦμεν πρῶτον περὶ ναυταπάτης, τῆς ὁποίας οἱ χαρακτηῖρες περιγράφονται εἰς τὰ 6 ἐδάφια τοῦ 1 ἀρθρου.

Εἶναι βέβαιον ὅτι ἐτυμολογικῶς ἡ λέξις ναυταπάτη εἶναι πολὺ στενὴ καὶ δὲν περιλαμβάνει ὅλας τὰς ἀξιοποίνους καταχρήσεις τῆς ναυτιλίας, τὰς ὁποίας οἱ Γάλλοι ὀνομάζουν *piraterie*, ἀλλὰ ἡ λέξις αὕτη δύναται νὰ λάβῃ τεχνικὴν ἔννοιαν, καθὼς ὅλαι αἱ νομικαὶ ὀνομασίαι. Εἰς τρεῖς κατηγορίας πρέπει νὰ διαιρέσωμεν τὰς πράξεις ταύτας. Πρῶτον, καταστροφὴ ἢ βλάβη τοῦ πλοίου ἢ φορτίου μὲ δολίαν προαίρεσιν. Ἡ δολία προαίρεσις δύναται νὰ περιέχῃ σκοπὸν κέρδους, ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν περιέχῃ, ὁ ἰδιοκτήμων τοῦ πλοίου ἢ ὁ φορτωτὴς ἐξ ἴσου πάσχουν ἀπὸ πράξιν ἐντελῶς καταλογιστέαν, ὥστε ἐνώπιον τοῦ νομοθέτου δὲν ὑπάρχει διαφορά. Αἱ πράξεις αὗται προβλέπονται ἀπὸ τὸ ἐδάφ. 1 καὶ 5. Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν ὅτι τὸ ἐδάφ. 1 ἐσφαλμένως φέρει, ἐπὶ σκοπῷ ἀθεμίτου κέρδους, ἀντὶ νὰ ἐπαρκῇται ἀπλῶς εἰς τὴν δολίαν προαίρεσιν, ἥτις χαρακτηρίζει τὴν ἀξιοποίνον πράξιν τῆς καταστροφῆς ξένης ἰδιοκτησίας.

Προσέτι τὸ ἐδάφ. 5 λέγει «ὅστις ἐπὶ σκοπῷ νὰ πράξῃ ἢ καλύψῃ ἀπάτην» ἐνῷ καὶ ἐνταῦθα ἡ δολία προαίρεσις ἀρκεῖ. Ἐν γένει λέγονται ὅτι ὁ νόμος ἤθελε κερδῆσαι καὶ κατὰ τὸ λακωνικὸν καὶ κατὰ τὸ μεθοδικόν, ἐὰν τὰ δύο ταῦτα ἐδάφ. συνεχωνεύοντο εἰς ἓν.

Ἡ δευτέρα κατηγορία τῶν πράξεων ὑποθέτει μὲν ὅτι δὲν ἔλαβε χώραν καταστροφή ἢ βλάβη, ἀλλ' ὅτι ψευδῶς παριστάνεται. Περὶ τῆς πλαστῆς ναυαγίας, ἀπωλείας, ἢ βλάβης τοῦ πλοίου ὁμιλεῖ τὸ ἐδ. 2. Καθόσον ἀφορᾷ τὸ φορτίον, ὁμιλεῖ τὸ ἐδάφ. 4. Καὶ ἐνταῦθα ἐπαναλαμβάνομεν τὴν αὐτὴν παρατήρησιν, ὅτι τὰ δύο ταῦτα ἐδάφια ἀνήκουν ὁμοῦ, διότι ὁμιλοῦν περὶ τοῦ αὐτοῦ εἶδους τῆς πράξεως, τοτέστι ψευδοῦς παραστάσεως, διαφέρουν ὅμως κατὰ τὸ ἀντικείμενον, ἐφ' οὗ λαμβάνουν χώραν, τοτέστι τὸ πλοῖον ἢ τὸ φορτίον. Τόσον μάλιστα γίνεται φανερά ἡ ἀνάγκη τῆς ἐνώσεως, ὅσον ἐκ τῆς χωριστῆς συντάξεως ὑπέπεσε τὸ νομοσχέδιον, εἰς τὸ ἐδάφιον 4, εἰς σημαντικὸν σφάλμα. Τὸ ἐδάφιον τοῦτο πραγματευόμενον περὶ τοῦ φορτίου ἀναφέρει μολαταῦτα ἀπρὸς βλάβην τῶν ἰδιοκτητῶν ἐφοπλιστῶν τοῦ πλοίου. Ἀλλ' εἰς αὐτοὺς εἶναι ἐντελῶς ἀδιάφορον τί γίνεται τὸ φορτίον.

Ἐπὶ τέλους ἡ τρίτη κατηγορία περιλαμβάνει καθ'αυτὸ ὑπεξαίρεσιν· οὔτε τὸ πλοῖον, οὔτε τὸ φορτίον κατεστράφησαν, οὔτε πάλιν παριστάνεται πλαστὸν ναυάγιον, ἢ πλαστὴ βλάβη, ἀλλ' ὁ πλοίαρχος ἢ ὁ κυβερνήτης τὰ ἐσφετερίσθησαν. Καθόσον ἀφορᾷ τὸ πλοῖον, ὁμιλεῖ τὸ ἐδάφιον 3· περὶ τούτου εἶναι ὅλοι σύμφωνοι. Καθόσον ἀφορᾷ τὸ φορτίον, προβλέπει τὸ ἐδάφιον 6. Ἐνταῦθα ὁ ὑπουργὸς τῆς δικαιοσύνης ἔκαμε τὴν ἀνακάλυψιν ὅτι ἡ πράξις εἶναι ὑπεξαίρεσις καὶ ὡς ἐκ τούτου ἔθεσε τὴν ἐπιγραφὴν περὶ ναυταπάτης καὶ ὑπεξαίρεσεως. Διατὶ ὅμως νὰ μὴ ὀνομασθῇ ὁ νόμος καὶ περὶ νοθεύσεως, ἐνῷ καὶ αὕτη ἡ πράξις προβλέπεται. Ἄλλοι πάλιν ἀκολουθοῦντες τὴν ὡθησιν ταύτην περιέπεσον εἰς τὸ ἀτοπώτερον σφάλμα, νὰ νομίσουν ὅτι δὲν ἀνήκει ἐνταῦθα τὸ εἶδος τοῦτο τῆς πράξεως, ἀλλὰ πρέπει νὰ μείνῃ ὑπὸ τὰς διατάξεις τοῦ κοινῆς δικαίου. Ἰδοὺ, λέγουν, ὁ γαλλικὸς περὶ ναυταπάτης νόμος, ὅστις εἰς τὸ ἄρθρον 15 ρητῶς ἐφαρμόζει ἐπὶ τῆς ὑπεξαίρεσεως καὶ νοθεύσεως τὰς κοινὰς διατάξεις τοῦ Ποιν. κώδικος ἄρθρ. 386 καὶ 387. Ἀλλ' ἀγνοοῦν οἱ συμμεριζόμενοι τὴν γνώμην ταύτην ὅτι ὁ γαλλ. νόμος περὶ ναυταπάτης δὲν παραδέχε-

ται ἔκτακτον δικαιοδοσίαν, καὶ μολαυτὰ ὀνομάζει ναυταπάτην καὶ τὰς πράξεις ταύτας. Ὁ γαλλικὸς νόμος θέλει λοιπὸν ν' ἀφορίσῃ τὰς πράξεις, καὶ ἐπειδὴ ἡ περίστασις τῆς ὑπεξαίρεσεως καὶ νοθεύσεως ὑπάρχει ἤδη εἰς τὸν ποινικὸν κώδικα, δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ κάμῃ ἐπαναλήψεις. Κατὰ τὸ νομοσχέδιον ὅμως πρόκειται νὰ παραπέμψωμεν εἰς ἰδιαιτέραν δικαιοδοσίαν καθαυτὸ ἐκείνας τὰς πράξεις, αἱτινες φθοροποιῶς ἐπενεργοῦν ἐπὶ τῆς ναυτιλίας. Ὅσοι ἔχουν δικαστικὴν πεῖραν, γνωρίζουν π.χ. ὅτι ἡ πράξις τοῦ Βρούλου ἦτο ἀπλὴ ὑπεξαίρεσις, καὶ μ' ὅλα ταῦτα διετάραξε καιρίως τὸν ἐμπορικὸν κόσμον, ὥστε Γαλλικὸν πολεμικὸν πλοῖον ἐνήργησε τὴν καταδίωξιν. Οὕτω συνέβη π.χ. εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ὃ πλοίαρχος τὴν ἡμέραν νὰ δέχεται τὸ φορτίον, καὶ τὴν νύκτα νὰ τὸ πωλῇ λαθραίως, ὥστε λαβὼν τὸν ναῦλον ἐφόρτωνεν ἰδικά του ἐμπορεύματα καὶ ἀπέπλευσεν. Ἐπίσης εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ νόθευσις τῶν ἐμπορευμάτων, διαρκοῦντος τοῦ πλοῦ, πολὺ συνεχῶς συμβαίνει, διότι ἡ πράξις ἀπαντᾷ ὀλίγα προσκόμματα· καὶ αὕτη μάλιστα εἶναι ἡ φθοροποιότερα πληγὴ τῆς ναυτιλίας μας, ὥστε ἂν ἐξηρεῖτο ἀπὸ τὸν νόμον, ἦθελεν ἀποβαίνει περιττός. Δόλια ναυάγια καὶ πλαστὰ ἀπώλεια εἶναι σπανιώτεροι, μολονότι ἐγείναν, ἀλλὰ νοθεύσεις καὶ ὑπεξαίρεσεις εἶναι τρόπον τινὰ συστηματικά. Καὶ ὁ ἐμπορικὸς νόμος ἀρθ. 353 ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς ναυταπάτης, αὐτὰς τὰς πράξεις περιλαμβάνει, ὥστε ἔχομεν ὅρον καθιερωμένον διὰ νόμου. Οὕτω συμπεριλαμβανομένης καὶ αὐτῆς τῆς πράξεως, δύνανται ν' ἀποπλυθοῦν ὅλοι οἱ ῥύποι ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴν ἐμπορικὴν σημαίαν, ὥστε νὰ κυμαίνηται ὑπερήφανος εἰς ὅλους τοὺς λιμένας.

Παρατηρήσαμεν τινὰ σφάλματα τῆς νομοσχεδικοῦς ἐπιτροπῆς, εἰς τὰ ὅποια ὑπέπεσε σπεύδουσα εἰς τὸ ἔργον της κατεπείγοντος τοῦ χρόνου· ἀνήκει εἰς τοὺς νομομαθεῖς τῆς Βουλῆς νὰ τὰ ἀνακαλύψουν, ἀφοῦ καὶ αὐτὸς ὁ ὑπουργὸς τῆς δικαιοσύνης ἀντὶ νὰ τὰ διορθώσῃ προσέθεσε νέα.

**ΠΟΛΙΤΙΚΑΙ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΟΛΟΓΙΚΑΙ
ΜΕΛΕΤΑΙ**

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Η ΕΞΑΝΤΛΗΣΙΣ ΤΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ

ΗΤΟΙ

Η ΟΙΚΑ ΤΕΤΟΝΟΤΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΜΑΣ *

Tempora mutantur et nos
mutamur il illis.

1.

Η ΤΡΙΧΟΤΟΜΙΑ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

Δωριέες τε τριχάϊκες

['Οδυσ. Τ. στ. 177].

Τῶν ἀρχαίων ἐθνῶν τὰ κοινωνικά στοιχεῖα ἀπετέλουν αἱ φυσικαὶ διαφοραὶ αἱ φυλαὶ, αἱ σημεριναὶ κοινωνίαι ἀνύψωσαν τὰς διαφορὰς τῶν μέχρι τῆς ιδέας· ἡ διαφορὰ τοῦ φρονήματος, τοῦ πολιτικοῦ σκοποῦ ἢ ἀντίθετος ἀντίληψις τῶν κοινωνικῶν συμφερόντων τὰς χωρίζει. Ὅσον ἡ φυλὴ εἶναι τι ἀκίνητον, ἀποκλειστικόν, ἀπαιτεῖ τὴν ἀπάρνησιν τοῦ αὐτοῦ καὶ διὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ κινδύνου συγκρατοῦνται (ὅποῖον ἐπηπείλει τὸ πλῆθος, plebs), τόσον τὸ πολιτικὸν κόμμα εἶναι εὐκίνητον, πνευματικόν, ἐπιτήδειον ἀναπτύξεως καὶ διὰ τῆς μεγαλεπήθου ὁδηγίας τοῦ αὐτοῦ φερόμενον.

Κοινῶς θεωροῦν τὰ κόμματα ὡς δυστυχίαν τοῦ ἐθνους, ὡς νοσῶν διαιρέσιν, ἡ ὁποία μὲ πᾶν μέσον πρέπει νὰ ἐξαλειφθῇ. Ἡ ὑγιὲς κατάστασις εἶναι βεβαίως ἡ συμπεπυκνωμένη ἔνωσις καὶ σύμπνοια, ὅχι ὅμως ἡ μενόντος ὁμοιομορφία, ἡ ὁποία στερεῖται κάθε διακρίσεως, διότι δὲν περιέχει τίποτε, δὲν ἔχει καμμίαν ἐκφράσιν—νεκρά ἀπολίθωσις χωρὶς ἐνέργειαν καὶ χωρὶς κίνησιν. Ἡ ζωὴ εἶναι τὸ διακεκριμένον, τὸ ποικίλον, τὸ ἀντίθετον, τὸ ὅποῖον ὅμως συνέρχεται εἰς τὴν ὀργανικὴν ἁρμονίαν. Πόσῃν πάλιν ἐξιστορεῖ, πόσῃν ἀντίδρασιν! Πανταχοῦ λειτουργίαι, πανταχοῦ ἐξομοιώσεις διὰ μέσου τῶν ἀκρων ἐναντίων. Ἀπὸ τὸ πλανητικὸν σύστημα μέχρι τοῦ ἀνθρωπίνου ὄργα-

(*) Ἐδημοσιεύθη ἐν ἰδιαίτερῳ φυλλαδίῳ ἐν ἔτει 1842.

νισμού δὲν ἐπαυξάνουν αἱ ἀντίπαλοι δυνάμεις, ἡ πολιτικὴ ἀνταρκτηκότης, δυνάμεις κεντρόμολος, δυνάμεις κεντρόφυξ, ὄργανα ἀπειράριθμα, σύστημα πληθωρικόν, νευρικόν, χολερικόν κτλ. κτλ. Τὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἔχει μεγαλητέραν δυνάμιν ἐνότητος, πάντοτε ἀχώριστον καὶ συνεχές, τὸ πλουσιώτερον βάθος, δὲν πρέπει νὰ ἔχη τὰς διαιρέσεις του, τὰντίθετα ὄργανα, καὶ τὰς παντοίας του λειτουργίας; Ἰδοὺ διατὶ τὰ κόμματα. Ἄς λυπῇται ὅστις ἀμφιβάλλει εἰς τὴν ἐνώνουσαν δυνάμιν τοῦ πνεύματος, ἃς μέμφεται ὅστις δὲν ἐνόησε τὴν ἰσχυράν του πλαστικότητα.

Ποῖα ἔθνη ἔχουν σήμερον κόμματα; — ὅλα τὰ ἐλεύθερα, ὅσα ἔχουν πολιτικὴν ζωὴν καὶ πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν. Εἰς τὴν Ῥωσσίαν κόμματα δὲν ὑπάρχουν, ἀλλ' οὔτε εἰς τὴν Ἰταλίαν, εἰς τὴν Γερμανίαν μόλις φαίνονται, τοῦλάχιστον δὲν ἐνεργοῦν· ἐξ ἐναντίας πόσον μεγαλοπρεπῇ, ἀποτόμως ἐκπερρασμένα εἶναι εἰς τὴν Ἀγγλίαν, πόσον ἐπιτηδείως στρατολογοῦνται εἰς τὴν Γαλλίαν, καὶ ποῖος θέλει ἀρνηθῇ τὴν παρουσίαν των εἰς τὴν Ἀμερικὴν.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν λείπουν βέβαια, ἀφοῦ παραπονοῦνται ὅτι ὑπάρχουν. Ἄς ἐκλέξουν λοιπὸν μεταξὺ τῆς πνευματικῆς ἐντολῆς τοῦ δεσποτισμοῦ καὶ τῆς πολυταράχου ἀνεξαρτησίας.

Εἶναι περίεργον ὅτι εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπάρχουν μόνον τρία κόμματα. Διατὶ τρία καὶ ὄχι ὀλιγώτερον, ὄχι περισσότερον; — Ὅστις τὰ ἀποδίδει εἰς τὰς τρεῖς μεγάλας προστατευτικὰς δυνάμεις, ἔλυσεν ἀμέσως τὴν ἀπορίαν του. Ἀλλ' ὅστις θέλει νὰ ἐννοήσῃ βαθύτερον, ἐξ-ακολουθεῖ, διατὶ τρεῖς μεγάλαι δυνάμεις; καὶ εὐρίσκεται εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν ἐσφυρηλατημένος. Καὶ αἱ τρεῖς μεγάλαι δυνάμεις εἶναι τρεῖς μεγάλοι ἰδέαι, ἔχουν τὸ σύστημα καὶ τὴν διεύθυνσίν των, ἐκάστη παριστάνει ἴδιον πρόσωπον εἰς τὸ μέγα δράμα τοῦ κόσμου. Ἄς λάβωμεν παράδειγμα τὴν Αὐστροίαν διὰ νὰ ἐννοήσωμεν. Δὲν εἶναι καὶ ἡ Αὐστρία μεγάλη δύναμις, μόνῃ της δὲν ὑψώσεν ὄχθην κατὰ τῆς ὑπερχειλούσης Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, δὲν ὑπέστη τὰς πλέον δεινὰς ἐκτινάξεις της καὶ ἐκτοτε δὲν ηὔχθησεν; Ἐν τούτοις πούθενά δὲν ἔχει τὸ κόμμα της, ὀλιγώτερον εἰς τὴν Ἑλλάδα· διότι δὲν ἀντιπροσωπεύει καμμίαν ἰδέαν. Ἡ Αὐστρία εἶναι καλῶς ἐντεταμένη διοικητικὴ μηχανή, ὄχι ὅμως πολιτεία, ὄχι ἔθνος. Τί μέρος ἔχει εἰς τὴν Εὐρώπῃ; τὴν ἀκίνησίαν, τὸ statu quo. Ἐκεῖ κάθεται εἰς τὴν Και-

σαρόπολιν ὁ λεπτός στατομέτρης καὶ μὲ τὸν μικροσκοπικὸν κόκκον τοῦ χρυσοχόου μετρεῖ εἰς τὴν πλάστιγγα τῆς ἰσοβρομίας τὰ Εὐρωπαϊκὰ βάρη—τὸ ἐξαγόμενον πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἰσοστάθμισις. Δὲν εἶναι λοιπόν, καθὼς νομίζουν, οἱ διπλωμάται ἡλεκτρικαὶ μηχαναὶ καὶ οἱ κομματάρχαι ἡλεκτραγωγοί, οἵτινες μεταδίδουν τὸν κλόνον εἰς τὰ ἐντόσθια τοῦ ἔθνους. Εἶναι τι ἐντὸς τοῦ ἔθνους, εἰς τὸ ὑποῖον εὐρίσκουν ἀντήγησιν αἱ ἐξωτερικαὶ ἐπιρροαί, ἂν καὶ ἡ ἀναλογία δὲν εἶναι μαθηματικὴ.

Τοῦτο τὸ ἐντὸς πρέπει νὰ ἀνιχνεύσωμεν μὲ ὀλίγην ἀνατομίαν καὶ τότε θέλομεν εὑρεῖ τοὺς κλάδους τῶν αἰσθητικῶν νευρῶν.

Τὸ πρῶτον στοιχεῖον τῆς κοινωνίας μας, ἡ βᾶσιμος ζύμη νὰ εἶπωμεν οὕτως, εἶναι λείψανον ἀρχαῖον, Βυζαντινόν. Διὰ τῆς θρησκείας, διὰ τῆς πνευματικῆς καταγωγῆς, καὶ διὰ τοῦ ζυγοῦ αὐτοῦ τῆς δουλείας ἡ καθέδρα τοῦ Βυζαντίου δὲν ἤλλαξεν. Ἀπὸ τὰς βᾶσεις τῆς Ἀγίας Σοφίας ἀκόμη ἀκούει ὁ εὐσεβὴς τὴν φωνὴν τῆς νεκραναστάσεως. Ἀπ' ἐκεῖ ἤρχετο ὁ πολιτισμὸς καὶ ἐκεῖ ἐπέστρεφεν ὁ πολιτισμένος τῆς τύχης δόκιμος. Ἡ συνείδησις δι' ὅλων τῶν πόρων ἀνέπνεε τὸν λίθον τῆς πατριαρχικῆς μητροπόλεως, καὶ τόσον εὐκολὰ θέλει ἐξαλειφθῇ τὸ ἔργον τῶν αἰώνων ;

Ἐξ ἄλλου μέρους ἡ ἐπανάστασις, ἡ ἀνάδυσις ἀπὸ τὸν καταποντισμὸν ἐπάνω εἰς τοὺς ἀφρούς τῶν Εὐρωπαϊκῶν κυμάτων τῆς ἰστορίας, ὅπου πνέει νέος ἀήρ, ἤλλαξεν ὅλη ἡ ἀτμόσφαιρα καὶ ἐπομένως ἐτροποποιήθη ριζικῶς ὁ νόμος τῆς βαρύτητος. Πρόσθετες νέον στοιχεῖον πολεμικῶν φυλῶν, Σκυπιταρικοὺς ἀνδρείους, τῶν ὁποίων τὴν νεότητα ὅταν γενοῖ ὁ αἰετός

• Κάμνει πῆχυν τὸ φτερό καὶ πιθαμὴ τὸ νύχι •

Ἰδοὺ ἀμέσως κόμματα, ἀντίθετοι δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι μέχρι οὗ παιδαγωγηθοῦν, μέχρι οὗ φωτισθοῦν εἰς τὸ πῶς συνδέονται, ζητοῦν ἐξω ὑποστήριξιν, ὅπου εὐρίσκουν.

Τὸ πρῶτον στοιχεῖον ἔχει κυρίως θρησκευτικὴν βαφὴν, νομίζει ὅτι ἔχει παρελθόν, στοιχεῖα ὑπάρξεως, ἐθνικότητα, ἀναμνήσεις. Πλήθος ὀνειράτα, προφητεῖαι, χιλιασμοὶ ἐφίπτανται εἰς τὴν φαντασίαν του, ἀποκαλύψεις περιβομβοῦν τὴν ἀκοήν του. Ἦθελεν ἔχει τὸ πρῶμα τῆς ποιήσεως, ἂν δὲν ἦτο τόσον θολὸν καὶ ἀραχνοσκιασμένον, ὥστε ἀντὶ

τῶν χρωμάτων τῆς Ἰριδος συγχέεται εἰς τὸ σκότος τὸ φῶς. Ἀντι-νεολογικόν, δὲν δέχεται μεταρρυθμίσεις καὶ ρυθμούς, ἓνα μόνον παλ-μὸν θέλει, ἀδιάκοπον, συμμίσγοντα ὅλα εἰς ἓν, εἰς τὸ αἶσθημα θρη-σκείας Ἀνατολικῆ καὶ Ὁρθόδοξης. Ὁ διοργανισμός, ἡ νομικὴ τάξις, τὸ σύμμετρον τῆς διοικήσεως, ὅλα Εὐρωπαϊκαὶ ἐφευρέσεις, ξένα καὶ ἀλλότρια. Ἐν γένει ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη ἐπίβουλος ἐχθρός, ὅστις προσ-καλεῖ ἐκ νέου εἰς τὴν σύνοδον τῆς Φλωρεντίας, μολοντί εἰς τὸ ἐξῆς γίνονται μόνον διπλωματικαὶ σύνοδοι, ἢ τὸ πολὺ φυσικοῖστορικά, πολὺ χρήσιμα εἰς τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην περιηγήσεως.

Πατριαρχικὴ ὑποταγή, κυβέρνησις ἐπιεικειάς, ἐμπιστοσύνη ἀπό-λυτος εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ τινες Χιλοδεβρανδικαὶ ἐπίνοιαι θεοκρατίας, λαθραίως εἰσαγόμεναι, εἶναι ἡ κατήχησις τοῦ κόμματος τούτου. Ὅτι πρὸς τὴν Σλαβικὴν ἄρκτον φέρεται διὰ τῆς μυστικῆς ὁδοῦ τῆς συμ-παθείας, εἶναι τόσον φυσικόν, ὥστε εἶναι περιττὸν νὰ συζητῇται, εἶναι πλέον παρὰ ἀνθρώπινος ὑπολογισμός.

Διὰ τὴν Ἑλλάδα εἶναι πολὺ σημαντικὴ ἡ ἱστορία του, πληροὶ πολλὰς σελίδας τῆς νέας ἱστορίας, πλὴν εἶναι πολὺ ἐνωρίς διὰ νὰ ἐκδοθῶν τὰ πρακτικά του. Σημαντικὸν εἶναι εἰσέτι, διότι ἔλαβε τὸν μέγαν κορυφαῖόν του· λέγω μέγαν, διότι πρῶτος τὸ ἐξέφρασε καὶ τὸ ὑἰηγεῖ εἰσέτι πέραν τοῦ τάφου του, διὰ τῆς σκιάς του, ἐνώπιον τῆς ὁπείας πολλοὶ ζῶντες εἶναι ὠχροί.

Πλέον δύσκολον εἶναι νὰ εὕρωμεν τὸν τύπον τῶν λοιπῶν στοι-χείων. Ἡ τάσις πρὸς τὰ νέα, ἡ ἐναγκάσις τοῦ Δυτικοῦ πνεύματος, τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, δύνανται διὰ μιᾶς νὰ παράξουν ἐκείνο, τὸ ὁποῖον τὸ ἕτερον στοιχεῖον παρήγαγεν ἐξ αὐτομάτου; — Τούτο μᾶς ἐξηγεῖ τὴν ἀβεβαιότητά του, τὸ ἀκανόνιστον, ὅταν ζητῇ τὸν κανόνα, τὸ ἀναρχον, ἐνῶ διώκει τὸν διοργανισμόν.

Ἡ νοητικὴ ἀνάπτυξις τοῦ Ἑλλήνος πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, μὴ δυναμένου νὰ κάμῃ χρῆσιν τῶν γνώσεών του εἰς τὴν πραγματικὴν ζωὴν, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκταθῇ πέραν τῆς ἐκθάρβου λατρείας τῆς ἀρχαιότητος.

Τώρα μᾶς φαίνεται μικρὰ ὅλη ἐκείνη ἡ προσπάθεια, μάταιοι ὅλοι οἱ κόποι. Ἀνοίγομεν βιβλίον ἐξ ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, κἀνεῖς γνήσιος στοχασμὸς δὲν τὸ ἐμψυχώνει, κἀμμία δύναμις δὲν ἐγείρεται ἐκ τοῦ βάθους του διὰ νὰ μᾶς προσηλώσῃ. Ἄλλο εἰς αὐτὸ δὲν εἶναι εἰμὴ

βαθὺς ῥόγχος παχείων Ἑλληνισμῶν μεταξὺ ἄλλων κοινῶν χυδαϊσμῶν. Καὶ τί ἐνόμιζον, ἐρωτῶμεν μὲ ἀπορίαν τὸν ἑαυτὸν μας, ὅτι στοιβάζοντες ἀπὸ τὰ λεξικά τῶν ἀρχαίων τὰ ἀσυνήθη καὶ πρωτάκουστα ἠδύναντο νὰ σταθοῦν ἐπὶ τοῦ κλασικοῦ στηλοβάτου ;—Πόσον ὁμοιάζουν μὲ νήπια, τὰ ὅποια ἀρπάζουν τὰ τρίμματα τῆς ἡρωϊκῆς πανοπλίας καὶ ἕκαστον αὐτῶν νομίζει ὅτι εἶναι ἥρωας.

Καὶ μ' ὅλον τοῦτο εἰς τὰς παιδιας ταύτας ἐμπεριείχετο μέγα αἴσθημα καὶ κατετίθετο βαθύ σπέρμα. Διὰ τούτων τῶν προσπαθειῶν ἐμελλον νὰ διαδοθεῖν γενικαὶ ιδέαι, διατρέχουσai ὅλον τὸ ἔθνος, ἀπὸ τῆς μιᾶς μέχρι τῆς ἄλλης ἅκρας, ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα μέχρι Κυδωνιῶν, ἀπὸ τὸν Ἀθῶνα μέχρι Χίου καὶ Σμύρνης καὶ νὰ σχηματίσουν τὸν δεσμὸν τῆς συνεννοήσεως. Ἐχρησίμευσαν οἱ λόγιοι ὡς τὸ ὕδωρ, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνελύθησαν τὰ στερεὰ σώματα, τὴν κοινὴν μάζαν, μεμαχότες. Ἀγωνιζόμενοι ἐν τούτοις εἰς τὸν ξυστὸν τῆς γραμματικῆς δὲν συνελάμβανόν τι σπουδαῖον, δὲν ἐνόουν τὴν ἀρχαιότητα, διότι πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται φιλοσοφία, ἀντίληψις τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, αἴσθημα ζωῆς καὶ ζωηρότης φαντασίας διὰ νὰ παραστήσῃ τις πάλιν ἐνώπιόν του τὴν εἰκόνα τοῦ παρελθόντος κατὰ τὸν πλαστικὸν τύπον τῆς. Ἐμενε μόνον κονιορτὸς λέξεων, τὰς ὁποίας ἔφερον εἰς ἐπίδειξιν τοῦ πολυάθλου ἀγῶνος.

Ἡ ἐπανάστασις, ἀλλὰ καὶ τὰ προγε ἑστέρα γιγαντιαῖα Εὐρωπαϊκὰ συμβεβηκότα, ἦσαν παρὰ πολὺ σφοδροὶ κοσμικοὶ κλόνοι, ὥστε νὰ μὴ μεταδοθοῖν ἕως εἰς τὰ περίφρακτα τοῦ λογίου. Αὐτὸς μάλιστα προσεκλήθη νὰ μετακινώσῃ τὸ φῶς τοῦ πολιτισμοῦ, διασχίζων τὸ κιμῆρειον σκότος τῆς βαρβαρότητος, νὰ κάμῃ Ἑλληνικὴν τὴν ἐθνεγεσίαν καὶ νὰ γράψῃ τὰς προκηρύξεις τῆς. Δι' αὐτοῦ ἐμελλε νὰ λάβῃ ἡ φιλολογικὴ Εὐρώπη τὰς πιστοποιήσεις εἰς τὰς χεῖρας, ὅτι ἀνέστησαν οἱ ἀπόγονοι ἐκείνων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἔχει τοὺς ὀθσαν-ρούς τῆς.

Ἀπὸ τὰ ὀνόματα ἕως εἰς τὰ πράγματα ἦτο ἡ ἐσχάτη ἀπόστασις, ὅση εἶναι ἀπὸ τὸν λόγον ἕως εἰς τὴν πράξιν. Ἔως ἐκεῖ διὰ μιᾶς δὲν ἠδύναντο νὰ φθάσῃ, ἀλλ' ἔκαμε βῆμα πολὺ σημαντικόν, διὰ τὸ ὁποῖον ἀπορεῖ, ὅταν ῥίπτῃ ἐφ' ἑαυτοῦ τοὺς ὀφθαλμούς του. Ἀντὶ νὰ διατρυχλίξῃ τὰ ἀρχαῖα, ἐδόθη εἰς τὴν μεταγλώττισιν τῶν νέων. Νέων δέων, νέων ἀληθειῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν εἶχεν ἀνάγκην ἡ ἐπανά-

στασις. Ἡ Γαλλία ἐνέπλησε τὸν κόσμον διαδίδουσα αὐτὰς μὲ τὸ βῆμα τῆς ἐφόδου. Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ μεταφρασθοῦν εἰς τὴν γλῶσσάν μας, νέαν πλέον ἀφοῦ ἦτο νέον καὶ τὸ ἀντικείμενον, ἀλλὰ διὰ τοῦτο κατεσκευασμένην ἀπὸ τὸν λόγον, καθὼς αὐτὸς μὲ τὸν διαβήτην τῆς γραμματικῆς του ἐσχεδίασεν. Ὅ,τι μετέφραζεν, ἐθεώρει ἀμέσως καὶ Ἑλληνικόν, ἐνῷ μόνος ὁ μεταφραστὴς καὶ οἱ συνάδελφοί του τὸ ἐνόουν. Ἐν γένει ἐξεπλήρου ἔργον γραφέως καὶ ἐνόμιζεν ὅτι φέρει ὅλον τὸ βάρος τῆς ἡμέρας. Μεθηρμύνηνε τὰ συντάγματα καὶ τὰ πολιτεύματα καὶ μετὰ ταῦτα δὲν ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ πῶς δὲν ἐξετελοῦντο, ἐνῷ οὔτε εἰς τὴν ὀρθογραφίαν, οὔτε εἰς τὴν φρασεολογίαν ὑπῆρχε λάθος. Ἄλλου δὲν ἐβλεπε τὴν δυσκολίαν εἰ μὴ εἰς τὸ νὰ εὕρῃ τὴν κυριολεξίαν, εἰς τὸ νὰ λεξικογραφήσῃ. Ἐγίνετο τοῦτο, τότε ἐθεώρει τὸ πᾶν τελειωμένον καὶ πλήρη τὸν θρίαμβον.

Ἐν τούτοις, μεταξύ τῶσων ἐτερογενῶν στοιχείων, καθὼς ἐδῶ τὰ περιεγράψαμεν, συμφωνία διὰ πολὺν καιρὸν δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ. Ἐχωρίσθησαν τὰ στρατόπεδα καὶ οἱ μὲν ἐθεώρουν τὸν ἑαυτὸν των εἰς τὸ ἄκρον τοῦ πολιτισμοῦ συμπεριφερόμενον μὲ τὸν Εὐρωπαϊκὸν ἐκλεκτὸν κόσμον καὶ ἠναγκασμένον νὰ ἡμερώσῃ τὸν ἀτιθάσεντον ἄγροϊκον, οἱ δὲ δὲν ἠδύνατο νὰ κρύψουν τὴν καταφρόνησίν των διὰ τοιοῦτον γένος ἀνθρώπων, οἵτινες δὲν ἔχουν κανὲν πῦρ εἰς τὰ στήθη των καὶ τόσον φορτίον παικίλον καὶ ἄσχετον φράσεων καὶ ἀξιομάτων εἰς τὴν κεφαλὴν των. Μὲ τὴν Εὐρώπην ἦτο προωρισμένον τὸ κόμμα τοῦτο νὰ συνδέσῃ τὴν ἐπανάστασιν καὶ ἐνῷ ἀπεστήθιζε τὰς μεταφράσεις του τῶν Γαλλικῶν ἰδεῶν, ἦτο ὁλωσδιόλου Εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς συνδυασμός, ὅτε εὔρε τὸ κέντρον τῆς βαρύτητός του πρὸς τὴν Ἀγγλίαν. Ἡ Ἀγγλία ἦτο τότε ἐνεργὸς εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν καὶ ἐκτὸς τῆς ἱερᾶς συμμαχίας. Τοῦτο δὲν πρέπει νὰ μᾶς φανῇ παράδοξον, διότι γνησίαν πεποιθήσιν μεταξύ τούτου τοῦ στοιχείου δὲν δυνάμεθα νὰ ζητήσωμεν. Ἴσως εἰς τινα μέλη μεταξύ του ἀντηχοῦσιν Ἀγγλικά καὶ Ἀμερικανικά ἰδέαι. Αἱ πρῶται μάλιστα, διότι ἡ δημοκρατικὴ τάσις δὲν ἠδύνατο νὰ ἐρανισθῇ τι ἀπὸ τὸν ἀριστοκρατικὸν ἐγωϊσμόν. Αἱ Ἀμερικανικαὶ ὅμως εἶναι πάρα πολὺ ἐξιδιασμέναι διὰ νὰ μεταφρευθοῦν ἄλλου. Ποῦ δύναται νὰ σχηματισθῇ ἐκείνη ἡ πρεσβυτεριανὴ ἀπομόνωσις τοῦ ἀτόμου, τὸ ὅποιον μόνον εἰς τὸν ἑαυτὸν του πείθεται διὰ τὴν ἐννοίαν τῆς ἱερᾶς γρα-

φῆς, μοναδικῷ κειμένῳ φέροντος τὰ πιστά, εἰ μὴ εἰς τὴν ὑπερβό-
ρειον ὁμίχλην τῆς Ἀλβιωνος καὶ εἰς τὰ ἄβυσθα δάση τοῦ νέου ἡμι-
σφαίριου, τὰ ὁποῖα μὲ τὴν χεῖρά του πρέπει νὰ κόψῃ ὁ ἄνθρωπος
διὰ νὰ κατασκευάσῃ τὴν κατοικίαν του ;

Τὰ δύο στοιχεῖα ταῦτα δὲν ἠδύναντο βεβαίως νὰ ἐπαρκέσουν,
οἷοι εἰς κανέν ἐξ αὐτῶν δὲν ὑπάρχει τὸ μάχιμον καὶ ἀνδραγαθικόν,
ἡ ἀτομικὴ ἀνεξαρτησία καὶ τὸ αἶσθημα τῆς προσωπικῆς δυνάμεως,
τὸ ὁποῖον ὥθεϊ εἰς γενναίας, εἰς ἡρωϊκὰς πράξεις. Εἰς τὸ τρίτον
στοιχεῖον ἀνήκουν ὅλα ταῦτα, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ σχεδὸν καὶ ἰδίαν
φυλὴν. Ἀναπνέον τὸν ἀέρα τῆς ἀνυποτάκτου ἐλευθερίας ἐπάνω εἰς
τὰ ὄρη, χωρὶς ν' ἀφίη ποτὲ τὸν πιστὸν σύντροφον τὸ ὄπλον, διὰ
τοῦ ὁποῖου ἀδιακόπως τὴν ἐξαγοράζει καὶ μὴ ὑποφέρειν ἄλλο τέλος
τῆς παρὰ τὸν θάνατον, ἔχει τὸ στοιχεῖον τοῦτο τὴν ἰδίαν του ζωὴν
ἄρρενωπὴν, καὶ τόσον ῥωμαλεωτέραν, ὅσον ἀκόμη εἶναι εἰς ταυτό-
τητα μὲ τὴν περιστοιχιζούσαν φύσιν καὶ ἐξ αὐτῆς ἀμέσως καὶ κα-
θαρῶς λαμβάνει τὰ γνήσια αἰσθήματά του. Ἄς τὸ ἀποκαλέσωμεν
μὲ τὸ ὄνομά του, τὸ παλληκάρι ἔβαλε τὴν μάχαιράν του διὰ νὰ γίνῃ
ἡ ἐπανάστασις. Πληρὲς ζωῆς καὶ ἀνδρείας χρεωστεῖ εἰς τὸν ἑαυτὸν
τοῦ τὴν ὑπαρξίν του, παλαῖον μὲ ὅλα τὰ στοιχεῖα καὶ πάντοτε ἀδά-
μαστον εἰς τὰ ὄρη του. Τοῦτο ἔχει καὶ μόνον ἱστορίαν πρὸ τῆς ἐπα-
ναστάσεως καὶ ἡ ἱστορία του εἶναι ἡρωϊκὴ ραψῳδία, τὸ ὑπεράνθρωπον
τῆς τόλμης, τῆς σημερινῆς εὐρωπαϊκῆς ἐποχῆς τὸ μόνον παράδειγμα
ποιητικῆς ὑπάρξεως. Ἡμεῖς ὅμως εἴμεθα τόσον ἀναίσθητοι εἰς τὴν
ποίησίν του, ὥστε πρέπει ξένοι νὰ συνάζουσιν τὰ λείψανά της—τόσον
ἐχομέν τι κοινόν μετ' αὐτοῦ. Καὶ τοῦτο αἰσθάνεται βαθείως τὴν
ὀρησκείαν, ἀλλὰ τὴν αἰσθάνεται κατὰ τὸν ἰδίον του τρόπον. Εἰς
τὴν πεποίθησιν τῆς ἰδίας του δυνάμεως ἔχει τὴν συνειδήσιν τοῦ θεοῦ
καὶ ἡ ἀτομικὴ τύχη του, τὰ συμβάντα του περιέχουν δι' αὐτὸ τὴν
ἀποκάλυψίν του Ἄς ἐξηγήσουν οἱ θεολόγοι μὲ τοὺς περὶ ἀθανασίας
ψυχῆς ὁρισμούς των ἐκεῖνο τὸ ποίημα, τὸ ὁποῖον λέγει :

«Καὶ τώρα μ' ἤρθε θάνατος, καὶ θέλω ν' ἀποθάνω,
«Κάμετε τὸ κιβώρι μου πλατὺ, ψηλὸν νὰ γένῃ,
«Νὰ στέκ' ὀρθὸς νὰ πολεμῶ, καὶ δίπλα νὰ γειμίζω
«Κι' ἀπὸ τὸ μέρος τὸ δεξιὸν ἀφήστε παραθύρι,
«Τὰ χελιδόνια ν' ἄρχωνται, τὴν ἀνοιξὶ νὰ φέρουν,
«Καὶ ταχδόνια τὸν καλὸν Μάιν νὰ μὲ μαθαίνουν.

ἢ καλλίτερον ἄς μὴ πλησιάσουν οἱ θεολόγοι μὴ θολώσουν τὸν διαυγῆ καὶ κρυσταλλώδη τοῦτον χεῖμαρρον, ὅστις ἀπὸ πέτρας εἰς πέτραν πηδᾷ ἀπὸ τὸ ὕψος τῆς Πίνδου. Ποῦ εἶναι ζωηροτέρα εἰκὼν καὶ πόθος τῆς ζωῆς, πεποιθήσεις εἰς τὴν ἐνταῦθα διάρκειάν της, ἐκρέουσα ἀπὸ τὸ αἶσθημα τῆς νευρώδους δυνάμεώς της, παρὰ εἰς τὸ σωζόμενον ἄσμα τῆς διαβάσεως τοῦ Χάρωνος μὲ τοὺς νεκροὺς

» Ἐρχονται ἢ μάννες γιὰ νερόν, γνωρίζουν τὰ παιδιὰ των,
» Γνωρίζονται τάνδρόγυνα, καὶ χωρισμὸν δὲν ἔχουν·

ἢ ποῦ πλέον εὐθυμος καὶ εὐτράπελος τοῦ αὐτοῦ εἶδους ;

» Χάρε, ἴσ' ἀποφάσεις καὶ θέλεις νὰ μὲ πάρης,
» Γιὰ ἔλα νὰ παλαίψωμε ἔσ' το μαρμαρένιο ἄλωνι.
» Κι' ἂν μὲ νικήσῃς, χάρε μου, μοῦ πέρνεις τὴν ψυχὴν μου·
» Κι' ἂν σὲ νικήσω πάλ' ἐγώ, πῆγαινε ἔς τὸ καλὸν σου.»
Ἐπῆγαν καὶ ἐπάλευαν ἅπ' τὸ πορνὸ ἔσ' το γέμμα,
Κι' αὐτοῦ κοντὰ ἔς τὸ δειλινὸ τὸν καταβάν' ὁ χάρος.

εἰς ἄσμα τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ παλληκαρι παρῆ-
γορεῖ τὴν Παναγίαν

» Σῶπα, Κυρία Δέσποινα, μὴ κλαίης καὶ μὴ δακρύζῃς·
» Πάλι μὲ χρόνους, μὲ καιροὺς, πάλε δικὰ σου εἶναι.»

Βλέπομεν μέσα εἰς τὴν θρησκείαν ἢ ἀνδρεία πόσον μέγα μερίδιον κάμνει τοῦ ἑαυτοῦ της, καὶ ὑπερχειλιζομένη ἀπὸ τὴν πεποιθήσιν τῆς δυνάμεώς της εἰς τὸν ἑαυτὸν της ἀναθέτει τὸ πᾶν, τὴν ἀποκατάστασιν τῆς Δεσποίνης εἰς τὸ Βυζάντιον. Τί ἔχουν κοινὸν οἱ ἄλλοι οὗτοι στοχασμοί, τοὺς ὑποίους μὲν ἀπὸ τὸ στόμα τῆς ἡχοῦς ἀκούει τις μὲ τὴν ἀνάλογον βροντώδη φωνήν, παραβαλλόμενοι μὲ τὸν χαῦνον μαρασμὸν τῆς συντετριμμένης καρδίας, ἥτις ἀντὶ νὰ γνωρίξῃ τὴν θεῖαν ἀντίληψιν εἰς τὰς ἰδίας της γενναίας πράξεις περιμένει διὰ τῶν δεήσεών της νὰ σύρῃ κάτω ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τὸ θεῖον ἔλεος ; Μὲ ταύτην παλληκαρικὴν δύναμιν, εἶπεν ὁ Σχίλλερ, αὐτὰν δεχώμεθα ἐντός » τῆς θελήσεώς μας τὴν Θεότητα, καταβαίνει ἀπὸ τὸν θρόνον της.»

Διὰ νὰ ἴδωμεν ὅμως ὅτι τὸ μάχιμον τοῦτο στοιχεῖον ἐπίσης εἶναι ἑτερογενὲς πρὸς τὴν τάξιν τῶν λογίων, δὲν συνδέεται διὰ καμμιᾶς συμπαθείας, μᾶς ἀρκεῖ ἡ παρατήρησις ὅτι ἀπὸ τὴν δημοτικὴν ποιήσιν διόλου δὲν ὠφελήθησαν.

Μιμοῦνται τὰ πλέον ἀπομεμακρυσμένα παραδείγματα, τὰ πλέον ξένα εἰς τὸ ἔθνος καὶ ἄγευστα, στιχουργοῦν μὲ τὴν βίαν τῆς σκε-

πάρνης ἐπὶ τοῦ ἄκμωνος τῆς ὁμοιοκαταληξίας, κανεῖς ὅμως ὄχι μόνον δὲν ἐμάντευσεν, ἀλλ' οὔτε θέλει ν' ἀκούσῃ ὅτι εἰς τὰ δημοτικὰ ποιήματα ὑπάρχουν θησαυροί, οἱ πλέον πολῦτιμοι ἀδάμαντες, οἵτινες ποτε ἐξήχθησαν ἀπὸ τὸν κόλπον τῆς φύσεως καὶ ἠκτινοβόλησαν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ μόνον νέον τὸ ὁποῖον ἀνεπτύχθη εἶναι τὸ σατυρικὸν εἶδος. Ἡ σάτυρα ἐγεννήθη εἰς τὴν παρακμὴν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, εἰς τὸν καιρὸν τῆς διαφθορᾶς τῶν ἡθῶν, ὅτε ἡ κοινωνία ἦτο εἰς διάλυσιν καὶ σπῆψιν καὶ τρόπον τινὰ ἀποτελεῖ, εἰς τὸ κατώτερον εἶδος τῆς, τοιαύτην ἀναθυμίασιν. Ἡ σάτυρα δὲν εἶναι ποίησις, πολὺ ὀλιγώτερον εἰς τὴν ἐποχὴν μας, ὅτε τοιοῦτος ἀνηλεὲς σκεπτικισμὸς μᾶς εἶναι βάνυστος, ἀφοῦ ὁ χριστιανισμὸς ἐμαλάκυνε τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν καὶ τὴν συνδιήλλαξε μὲ τὴν τύχην τῆς. Μάλιστα ἡ σάτυρα κατὰ προσώπων εἶναι ἀπανθρωπία οὐτιδανή, ξεσχίζουσα μὲ ὠμότητα τὸ ἄτομον ἐνώπιον τῆς κοινωνίας, διὰ νὰ κινήσῃ γέλωτα. Τοιαῦτα θηριώδη ἐκβακχεύματα εἶναι ἀνάξια τοῦ ἀνθρώπου. Σήμερον τὸ πολὺ ἐπιτρέπεται ἡ σάτυρα ἰδεῶν καὶ συστημάτων καὶ ὅσοι ἐκ τῶν νεωτέρων διεκρίθησαν, κατὰ τοῦτο διαφέρουν ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, τῶν ὁποίων οἱ ἀνώτεροι πάλιν διὰ τῶν προσώπων μᾶς παριστάνουν τὸ γελοῖον ἰδεῶν καὶ φρονημάτων. Ἀλλέως ὅμως νὰ συνάζωνται αἱ ἀκαθαρσίαι τῆς κοινωνίας καὶ νὰ ἐκτίθενται εἰς κοινὴν θέαν εἶναι σκάνδαλον, τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς τὴν ἀστυνομίαν καὶ εἰς τοὺς κλητῆράς τῆς νὰ ἐμποδίσῃ.

Ἄς ἐπανεέλθωμεν πάλιν εἰς τοὺς ἀνδρείους μας. Ἡ μάχμος τάξις βεβαίως δὲν παρουσιάζει παράταξιν πολιτικῶν φρονημάτων. Ὅστις ἀμφιβάλλει, ἄς τὸ σπουδάσῃ εἰς τοὺς ἀνεξαρτήτους (indépendants) τοῦ Κρόμβελ καὶ εἰς τὰ τάγματα τοῦ Ναπολέοντος. Οἱ στρατιῶται θέλουν κορυφαῖον διὰ νὰ τοὺς ὀδηγήσῃ ἐκεῖ, ὅπου τὰ στήθη στολίζονται μὲ τὰ ἀνεξάλειπτα παράσημα τῶν τραυμάτων. Ὅπου εἶναι ἀνάγκη ἐνεργείας, νὰ ἐπέμβῃ ἡ χεὶρ διὰ νὰ φέρῃ εἰς πέρας, νὰ κοπῇ ὁ γόρδιος δεσμός, ν' ἀποφασισθῇ ἡ τύχη, ἐκεῖ τοὺς ἀπαντῶμεν εἰς τὴν ἐνωσίν των συνέτεινε πολὺ ὅτι διήλθον τρομεράν σχολὴν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, τὸ μακελλεῖον τοῦ Ἀλῆ πασσά. Ἐκεῖ ἐσχηματίσθησαν συμπάθειαι καὶ συνεννοήσεις, τὰς ὁποίας μόνον ὁ μακρὸς χρόνος δύνανται νὰ ἐξαλείψῃ· ἦτο πάρα πολὺ μεγάλος τεχνίτης καὶ ἐπιτήδευτος εἰς τὴν ἀλληλοδιδασκτικὴν ὁ διδάσκαλος.

Ὅτι πρὸς τὴν Γαλλίαν ἐκλινον οἱ κορυφαῖοι τοῦ κόμματος τούτου, περὶ τῶν διαθέσεων τῆς ὁποίας οἱ ὑπαξιωματικοὶ καὶ κοινοὶ δὲν ἔχουν τὴν παραμικρὰν γνῶσιν, εἶναι ἐπίσης πολιτικὸς συνδυασμός. Ἡ Γαλλία εὗρεν ἤδη τοὺς ἄλλους δύο συμπράκτορας (facteurs) μὲ τοὺς παρονομαστάς των, ἐπομένως δὲν ἠδύνατο νὰ γίνη ὁ παρονομαστής εἰ μὴ τοῦ στερουμένου (1).

Δύο μεγάλα συμπεράσματα προκύπτουν ἐκ τῶν προηγουμένων, ἂν τὰ θεωρήσωμεν μὲ σοβαρὸν βλέμμα.

Πρῶτον ὅτι τὰ τρία ἐξετασθέντα στοιχεῖα εἶναι μετὰ τῶν πάρα πολὺ ἑτερογενῇ, ὥστε τείνοντα νὰ κυριεύσουν τὸ ὅλον, χωρὶς τοιαύτην δύναμιν, εἶχον ἀνάγκην ἐξωτερικοῦ κέντρου, τὸ ὄνομα τῆς μεγάλης δυνάμεως, ἥτις ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲν ἔχει πραγματικὸν συμφέρον, ἂν θεωρήσῃ τις ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος, κἀνέν. Εἰς τὴν πολιτικὴν ὁμῶς οἱ ἄνθρωποι ἐργάζονται καὶ ὁ χρόνος μετὰ ταῦτα δίδει τὸ ἐξαγόμενον, τὸ ὁποῖον εἶναι πολλάκις μηδέν, καθὼς ἐπὶ τοῦ παρόντος αἱ τρεῖς μεγάλαι δυνάμεις εἰς τὸ φαινόμενον, νομίζει τις ὅτι ἔκαμαν τὸ πᾶν καὶ ὅταν ἐξετάσῃ βαθύτερον, σχηματίζεται ἐνώπιον τοῦ ὀφθαλμοῦ τοῦ ἁμαύρωσις τῆς ἀπορίας.

Τὸ δεύτερον συμπέρασμα εἶναι ὅτι τὰ τρία ταῦτα ἑτερογενῇ στοιχεῖα δὲν ἠδύναντο ποτὲ νὰ φθάσουν εἰς ἰσορροπίαν, ὥστε νὰ παύσῃ ἡ κοινωνία ἀπὸ τοῦ νὰ κυμαίνεται, ἄνευ τῆς Μοναρχικῆς ἐξουσίας, ἥτις ἐμελλε νὰ θέσῃ ὑπεράνω τῶν κομμάτων σκοπὸν τῆς τῶ ὅλον καὶ οὕτω νὰ μεταφέρῃ ἐντὸς τοῦ ἔθνους τὸ κέντρον τῶν πραγμάτων. Τὸ ὄνομα τῆς μόνον μαγικῶς ἐνήργησε καὶ ἔφερε τὴν τάξιν, τὴν ὁποίαν ἄλλως πῶς εἰς μάτην τις προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσῃ. Ἡ μία συγκεντρώνουσα εἰς ἑαυτὴν καὶ προσωποποιούσα τὴν κοινωνίαν ἀτομικότης, εἶναι ὁ ὑψηλότερος στοχασμός τοῦ αἰῶνός μας, ὃχι ἡ κοινωνία δούλη τοῦ ενός, ἀλλὰ καθὼς ἔλεγεν ὁ μέγας Φρειδερίκος· «Il se trouve » que le souverain bien loin d'être le maître absolu des peuples, qui sont sous sa domination, n'en est lui-même que le » premier domestique» (Oeuvres de Fred. le grand. II, p. 2).

Ἀποῦ ὁμῶς δισχυρίσθημεν ὅτι τὰ κόμματα εἶναι σύμπτωμα

(1) Δὲν ὠμίλησα περὶ Μάγης, ἥτις σχηματίζει ἑξῆς τι μετὰ τοῦ ἔθνους καὶ πρέπει νὰ καταταχθῇ εἰς τοὺς μαγίμους, ἀλλὰ μέσα εἰς τὸν περίβολον τῆς κατοικίας των.

νάμεως καὶ υγείας, ἀνήκει ἐνταῦθα νὰ δικαιολογηθῶμεν. Ἄς κατα-
γίνεται ὁ μικρολόγος νὰ εὑρῇ τὰς μικρὰς βλάβας καὶ τὰ πονοκεφα-
λήματα. Ναί! ἐβράδυναν τὸ κυβερνητικὸν ἔργον, ἐγέννησαν περι-
σπασμούς κτλ. ἀλλὰ συνεκέντρωσαν τὰ στοιχεῖα τοῦ ἔθνους, ὥθησαν
τὸ ἄτομον ἐξω ἀπὸ τὰ στενὰ τοπικὰ ὅρια, τὸ ἀπήλλαξαν, καθὼς
λέγουσι οἱ Γάλλοι, ἀπὸ τὸν πατριωτισμὸν τοῦ κωδωνοστασίου (pa-
triotisme de clocher) καὶ ἀντιπαρέταξαν τὰς διαιρούσας ἰδέας μέ-
τωπον, διὰ νὰ γεννηθοῦν ἄλλαι ἀνώτεραι ἀναχωροῦσαι πλέον ἀπὸ
κοινὸν βάθος.

2.

ΔΙΑΛΥΣΙΣ

E detto l'ho, perche dolor
lea debbia

(DANTE).

Ὅταν λέγω ὅτι τὰ κόμματα διελύθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, δὲν
ἐννοῶ νὰ μεμφθῶ κανένα, οὔτε νὰ ὀμιλήσω περὶ ἀτομικοῦ χαρα-
κτῆρος, ἢ νὰ ἀποδώσω εἰς προσωπικὰς ἠθικὰς αἰτίας τὸ ἀποτελε-
σμα· εἶναι πολὺ βάναιστος τοιαύτη ἔποψις. Τὸ ἄτομον μεταχειρίζεται
τὰ μέσα καὶ τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα εὐρίσκει ἐνώπιόν του· ἡ ἀξία
του εἶναι ἡ διάνοια, μὲ τὴν ὁποίαν ὠφελεῖται ἐκ τῶν πραγμάτων.
Ὅτι τοιαύτη διάνοια δὲν λείπει εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἶναι παραπολὺ
γνωστὸν· ἴσως κλώθομεν λεπτότερον νῆμα ἀπὸ τὰ πλέον περίφημα
ἐργοστάσια τῆς Ἀγγλίας.

Ἐννοῶ λοιπὸν ὅτι αἱ ὑποκινούσαι ἰδέαι ἐχωνεύθησαν, ὅτι τὰ κόμ-
ματα ἐξώδευσαν τὴν προμήθειαν τῆς πυρίτιδος τῶν καὶ σύρου μόνον
τὰς πυραυλοστοιχίας διὰ παράταξιν.

Εἶναι πολὺ εὐχολὸν νὰ τὸ δείξω, καὶ ἂν ὀμιλῶ περὶ τόσον ὀφθαλ-
μοφανοῦς πράγματος, εἶναι μόνον διὰ νὰ φθάσω εἰς ἄλλο συμπέρασμα
χάριν τῆς μεταβάσεως, διὰ νὰ μὴ ἀφήσω χάσμα εἰς τοὺς συλλογι-
σμούς μου.

Λαμβάνω τὰ κόμματα κατὰ σειράν. Τὸ πλέον ἐστερημένον ἰδεῶν
 εἶναι τὸ πρῶτον, τὸ ὁποῖον ἐθεωρήσαμεν, ἐκεῖνο τοῦ ὁποίου ἡ θρη-
 σκεία εἶναι τὸ ἐλαττήριον. Ἀπὸ τὴν Νεκρὰν θάλασσαν, ἀπὸ τὴν Ἀ-
 σφαλτίτιδα τοῦ Βυζαντίου τί ζῶν δύναται νὰ ἐξέλθῃ;— Ὅταν ἐν-
 νοσῇ τὴν θρησκείαν ὡς τὸ πολέμιον εἰς τὸ ἀνθρώπινον, ἐναντίον εἰς
 πᾶσαν μεταβολήν, εἰς πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν, τὸν ἀνθρώπον ὡς τὸ
 τυφλὸν νευρόσπαστον ἀοράτου δυνάμεως, τὴν ὁποίαν διευθύνουν οἱ
 ἐκλεκτοί, εὐρισκόμεθα εἰς τὸ ἔζωτον καὶ εἰς τὸν μαρασμὸν τῶν Βυ-
 ζαντινῶν, τῶν ὁποίων ἅγιος ἦτο καὶ ὁ ἐν θεῷ Σαλός. Ἀποθοῦντες
 πάντα εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν ὡς δυτικὸν μῖασμα ὀπισθοποδοῦμεν
 μέχρι τοῦ ζόφου, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐχρηιάσθημεν τόσῃν ἐλαστικότητι
 διὰ νὰ ἐξέλθωμεν. Δὲν εἶναι εὐθανασία ὁ χριστιανισμός, εἶναι ἡ συν-
 αίσθησις τῆς ἰδίας δυνάμεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἐγκατοικεῖ ἡ θεία βού-
 λησις καὶ ἥτις φανερώνεται διὰ τῆς ἰδίας μας ἐνεργείας, εἶναι καθὼς
 τὴν ἐνόησαν οἱ κλέφται τοῦ Ὀλύμπου, τοῦ Κισσάδου καὶ τῆς Πίν-
 δου εἰς τὰ ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὴν φύσιν αὐτὴν ποιήματά των! Τὴν
 μόνην δραστηριότητα τὴν ὁποίαν δεικνύει τὸ κόμμα τοῦτο εἶναι νὰ
 κυλῇ τὸν Ἀχέροντα καὶ τὸν Πυριφλεγέθοντα κατὰ τῶν φαντασμά-
 των τῆς ἑτεροδοξίας. Ὅ,τι σκιὰ κατοπτρισθῇ ἐπὶ τῆς ἀκινήτου ἐπι-
 φανείας τῆς νεκρᾶς λίμνης φέρει εἰς θόρυβον τοὺς ἐνοικοῦντας εἰς τὸ
 βάθος τῆς μηδαιμότητός των καὶ μὲ σπασμωδικὰ κινήματα, τὰ
 ἵποῖα δεικνύουν τὴν ἀδυναμίαν των, προσπαθοῦν ν' ἀνορθωθοῦν ἀπὸ
 τὴν νάρκωσιν των διὰ νὰ τὸ καταποντίσουν. Ἀλλοίμονον εἰς τὸν θέ-
 λοντα νὰ νοήσῃ τὰς ἀνθρωπίνας ἀληθείας εἰς τὴν ἡδύνατον νὰ ἐξέλθουν
 ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ βάθος.— Εὐτυχεῖς ὅτι θέλουν εὐρεθῇ εὐρωπαϊκὰ ἄγκι-
 στρα διὰ νὰ τοὺς ἀνασπάσουν καὶ νὰ τοὺς φέρουν πάλιν εἰς τὴν
 ζωήν. Ὅταν ὅμως καὶ τὸ κόμμα αὐτὸ ἐννοῇ τὴν ἐξάντλησίν του,
 τὸ βλέπομεν ὅταν προσπαθῇ νὰ διασκεδάσῃ τὴν ὁσμὴν τοῦ Λιβάνου
 καὶ προσθέτῃ τὴν βραγχῶδη φωνὴν του εἰς τὸν περὶ συντάγματος
 χορόν, ὅστις γίνεται τόσον πλέον δυσαρμονικός. Τί ἐννοεῖ μὲ τὸ
 σύνταγμα δὲν εἶναι πρόβλημα. Ἐννοεῖ νὰ θέσῃ ἐκτὸς τὴν Μοναρχίαν
 διὰ νὰ πέσῃ πάλιν εἰς τὴν λιμνάζουσαν κατάστασιν τῆς ἀκοινω-
 νησίας. Ἀλλὰ ἐπὶ πολὺ δὲν δύναται τις μὲ ἐπιτυχίαν νὰ μεταχει-
 ρισθῇ τὴν θρησκείαν εἰς γνήριους σκοπούς. Αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἐξήμβλυναν
 τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα ὑποτάσσοντες αὐτὸ εἰς πολιτικούς συνδου-

σμούς ἴσως πρὸς ὄφελος τοῦ ἔθνους· διότι ἡὔξησε τοιοῦτοτρόπως ἡ διανοητικὴ κρίσις. Τὸ ἔθνος ἀπαντᾷ μὲ τὴν ἀδιαφορίαν, μὲ τὴν δυσπιστίαν του. Δυνάμει ποίων ιδεῶν θέλετε ἀναπτύξει τὸ σύνταγμα σας, τὰς ἐφέρατε εἰς φῶς, τὰς ἀνελύσατε, ὥστε νὰ γίνουν κοινὴ πεποίθησις; Ἐκ τῆς θρησκείας θέλετε τὸ ἀναπτύξει ἢ εἶναι τὸ προϊόν γαλλικῶν θεωριῶν; Τοιαύτην ἀντίφασιν ἔθεσαν ἐπὶ τοῦ στήθους τοῦ ἔθνους.

Ἐρχόμεθα εἰς τὸ ἄλλο κόμμα, τὸ ὁποῖον ἀντιπροσωπεύει τὰς συνταγματικὰς ιδέας, αἵτινες διαπλέουν τὴν Μεσόγειον καὶ καθὼς ἀναβούν εἰς τὰς Ἀθήνας μεταφράζονται εἰς γλῶσσαν κλασικὴν. Πῶς μετεφέρατε ἐντὸς τοῦ ἔθνους τὰς νέας εὐρωπαϊκὰς ἀρχάς, πῶς τὰς ἐξωμοιώσατε μὲ τὴν κοινὴν κατάληψιν, διότι ἐγράφατέ τινα βραχυδικὰ τεμάχια εἰς τὴν νέαν γλῶσσαν; Καὶ ποῖα εἶναι τὰ στοιχεῖα τῆς κοινωνίας, πρὸς τὴν ὁποίαν λαλεῖτε, ποῖος τὰ ἐξήτασε, ποῖος ἐξήγαγε τοὺς σπινθήρας ἀπὸ τὸν πρωτότυπον λίθον, ποῖος ἔκαμε λείαν τὴν ἐπιφάνειαν καὶ ἐξύπνησεν εἰς τὰ στήθη ὄλων τὴν κυριαρχικὴν πεποίθησιν; Εἶναι δυνατόν ἐστραμμένοι πάντοτε ἐκτὸς πρὸς τὰ λατρεύμενα πρωτότυπα χωρὶς ν' ἀτενίστητε καὶ τὴν κοινωνίαν, διὰ τὴν ὁποίαν ἐργάζεσθε, χωρὶς νὰ κερδήσῃτε τὴν συμπάθειάν της ὁμιλοῦντες εἰς τὴν καρδίαν της καὶ ἰκούοντες καὶ αὐτοὺς τοὺς μύθους της, διὰ ν' ἀνακαλύψῃτε τὸ πνεῦμά της, εἶναι δυνατόν νὰ ὠρμάσῃτε καρπὸν, ὅστις νὰ εἶναι εἰς αὐτὴν γευστός; Ἡμεῖς πλάττομεν εἰς τὸν ἑαυτὸν μας τὸ ἀκροατήριόν μας, ὁμιλοῦμεν ἀσθμαίνοντες καὶ ἀποροῦμεν διατὶ δὲν μᾶς ἐννοοῦν. Ἄς καταβῶμεν ὁμῶς, ἄς συμμιχθῶμεν μὲ τὸ πλῆθος, ἄς ἀκούσωμεν τί φρονεῖ καὶ τότε θέλωμεν ἔχει τὸν μίτον, διὰ νὰ φέρωμεν τοὺς νόας ἐξω ἀπὸ τὸν λαβύρινθον. Σύνταγμα χωρὶς λαόν, τὸ ὁποῖον κατασκευάζουν μὲ τῆς γραμματικῆς τὴν στάθμην, δὲν εἶναι περισσότερον τοῦ γραμματικοῦ θέματος καὶ διὰ τοῦτο κανεὶς δὲν δίδει προσοχήν. Τὸ δῖραμα τῆς ἱστορίας, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν συναγωνίζεται ὁ λαός, εἶναι κωμωδία. Ὁ λαός δίδει τὴν ἐλαστικότητα καὶ τὸ μέγεθος εἰς τὰ ἄτομα καὶ εἰς τὰ συμβεβηκότα καὶ πληροῖ τὸ διάστημα. Τὸν καταφρονοῦμεν ὡς ἀμαθῆ, ὡς ἀνάξιον καὶ μ' ὅλον τοῦτο θέλωμεν νὰ ἐκτελέσωμεν δι' αὐτοῦ ὅλους τοὺς σκοποὺς μας.

Διὰ νὰ μεταβῇ τι εἰς τὴν πεποίθησιν τοῦ λαοῦ, πρέπει πρότερον

νὰ παρασταθοῦν εἰς αὐτὸν ὅλα τὰ στοιχεῖά του, νὰ γίνουιν καθαρὰ εἰς τὴν συνειδήσιν του, νὰ ἐκτεθῇ ἡ ὁμιλοῦσα εἰκὼν τῆς ὑπάρξεώς του, ἡ ἱστορία του, ὥστε νὰ στερεωθῇ καὶ συμπηχθῇ τὸ κινούμενον, τὸ ρευστὸν πλῆθος. Τότε δύναται νὰ σταθῇ ἐπὶ μέσου ἡ ἀπόλυτος ἰδέα καθαρὰ ὡς ὁ αἰθέρ, τὸν ὁποῖον ἕκαστος προσπαθεῖ ν' ἀναπνεύσῃ διὰ νὰ ζωογονηθῇ. Χωρὶς νὰ συλληφθοῦν εἰς ἓν ὅλαι αἱ κοινωνικαὶ ἀλήθειαι καὶ αἱ κοιναὶ ἰδέαι, διὰ νὰ καθαρισθοῦν, πόθεν ἡ δύναμις τῆς κηρύξεως; Ἡ λέξις Σύνταγμα καὶ ὅλαι αἱ μεταφράσεις, τὰς ὁποίας δὲν ἀντικατέστησε δι' ἰδίας του ἐπεξεργασίας ὁ Ἑλληνικὸς νοῦς, δὲν ἔχουν διὰ τὸν Ἑλληνα καμμίαν σημασίαν, δὲν βλέπει εἰς αὐτὰ εἰμὴ τὸ συμφέρον ἐκείνων, οἵτινες τὰ προτείνουν καὶ κατὰ τοῦτο δεικνύει περισσοτέραν κρίσιν παρ' ὅ,τι προϋποθέτουν ὅσοι δὲν σπουδάζουν καὶ τὸν λαόν. Διὰ νὰ γίνουιν συντάγματα, ἀπαιτεῖται φιλοσοφία χρησιμεύουσα εἰς τὸν καθένα ὡς λογικὴ κλῖμαξ διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ὕψος τῆς ἀληθείας, σήμερον βέβαια ἄλλη ἀπὸ ἐκείνην τοῦ Ρουσσώ, ἀπαιτεῖται ψυχολογία, διακοινωνίαις ἠθικῆς ἀνατροφῆς, ἥτις χρησιμεύει ὡς ἔρμα εἰς τὸ προσκαλούμενον νὰ συνοδηγήσῃ τὸ σκάφος τῆς κυβερνήσεως πλῆθος, ὅχι ἄρθρα τοῦ δεῖνος ἢ τοῦ δεῖνος χάρτου καὶ σχόλια περὶ αὐτῶν. Ἀπαιτεῖται ἐμβριθὲς καὶ διαπεραστικὴ ἔρευνα τοῦ κοινοῦ νοῦ, ὥστε νὰ γνωρίζῃ τις ὑπὸ ποίαν γωνίαν συνθλῶνται ἐντὸς αὐτοῦ αἱ ὁδηγούμεναι τοῦ φωτὸς ἀκτῖνες, ἀλλῶς ἀλλοῦ διευθύνονται καὶ ἄλλοῦ προσβάλλουν. Ὡς ὑψωθῇ ἡ οὐρανομήκης στήλη, ἥτις συγκορυφώνει τὰς κοινωνικὰς ἀληθείας καὶ τὰς ἀποκαθιστᾷ εἰς ἕκαστον ὁρατὰς, ἀναβιβάζουσα βαθμηδὸν τὸν νοῦν εἰς τὸ νὰ συλλάβῃ, ὅ,τι περιέχει μέγα, γενναῖον, ἀνώτερον ὁ ἄνθρωπος καὶ τότε δύναται ἐξ ἰδίας δυνάμεως νὰ κινηθῇ ἡ κοινωνία, ἐντὸς τῆς ὁποίας τὸ φῶς τοῦ λόγου διαυγάζει ὅλας τὰς πλευρὰς τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως. Δὲν εἶναι τὸ σύνταγμα κείμενον, μέλλον διὰ τῆς ἐρμηνείας νὰ ἐφαρμοσθῇ καθὼς ἡ Πολιτικὴ Δικονομία — εἶναι ἡ κοίτη, ἐντὸς τῆς ὁποίας μέλλει νὰ ρεῦσῃ ἡ κοινωνικὴ ζωή. Τί θέλει γίνεαι ἂν ἕκαστος ναύκληρος δύναται νὰ στρέψῃ τὸ ρεῦμα πρὸς τὴν ἰδικήν του διευθύνσιν; Ἰδοὺ λοιπὸν ἡ σημασία τῶν ἠθικῶν ἀληθειῶν, ὅτι ἀποτελοῦν τὴν κοινὴν βάσιν τῆς πεποιθήσεως καὶ τὴν ἐλευθερώνουν ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ τυχόντος, τὸν κοινὸν πλοῦτον ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἕκα-

στος πρέπει νά δύναται νά μετέχη διὰ νά μὴ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῶν ἄλλων τὴν διάκρισιν.

Ἄλλ' ὥς λάβωμεν καὶ τούτου τοῦ κόμματος τὴν ἐξομολόγησιν. Διὰ τῆς ἐξόχου συνέσεως τῶν οἱ κορυφαῖοι τοῦ ἐγνώρισαν τὸ πρῶτον, ἐγνώρισαν ὅτι εἶναι εὐκόλον γὰ φέρη τις τὴν κορυφὴν τοῦ εἰκοδομήματος ἴσα μὲ τὰς βάσεις, ἀλλὰ χωρὶς ἱκρίωματα στερεὰ εἰς μᾶτην τολμᾷ τις εἰς τὸ ὕψος. Ἐγνώρισαν λοιπὸν ὅτι ἡ προπαρασκευαστικὴ ἐργασία τῆς ἀνατροφῆς τοῦ λαοῦ εἰσέτι δὲν ἔγινε καὶ τὸ παρετήρησαν τὴν στιγμὴν ὅτε ἔμελλον νά λάβουν τὴν ἀνάγκην του. Μεγάλῃ ἀλήθειᾳ, μεγάλῃ ἀποκάλυψις, τόσον μεγάλῃ ὥστε, κατὰ τὸ παρὸν αὐτὴ μόνη ἦτο ἀποχρῶσα, ἡ περαιτέρω παρουσία τῶν εἰς τὰ πράγματα περιττή. Πρώτην φορὰν εἶδομεν συμπάθειαν περὶ τοῦ ὅλου ἔθνους ἐκπεφρασμένην ἀπὸ κόμμα, εἰς τοῦ ὁποῦ τὰς χεῖρας εὐρίσκετο ἡ κοινὴ τύχη καὶ τοῦτο εἶναι ὁ ἀνώτερος θρίαμβος τῆς ἠθικῆς, τὸν ὁποῖον κανεὶς δὲν πρέπει, δὲν δύναται νά λησμονήσῃ, "Ὅχι πλέον δι' ἐκρήξεων, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν φώτων, διὰ τῆς ἀπλοποιήσεως καὶ δημοσιεύσεως τῶν πολιτικῶν ἀληθειῶν πρέπει νά γίνῃ τὸ ἔργον τῆς ἐλευθερίας.

Ἄν δὲν παρουσιάζετο τὸ ζήτημα τοῦ 1841 καὶ δὲν ὑπερίσχυε τὸ τρίτον κόμμα, ἤθελε διαγωνισθῇ τὸ μῖσος καὶ ἡ ἀπέχθεια μεταξὺ τῶν δύο ἄλλων, καθὼς λέγουσιν σήμερον, ἡ πάλιν τοῦ δυτικοῦ καὶ ἀνατολικοῦ πνεύματος, ὡς νά ὑπῆρχε καὶ ἀνατολικόν. Ἐξ ἐναντίας ἡ ἀδελφοποίησις τῶν δύο κομμάτων θέλει συμμεταδώσει καὶ ζωογονήσει πολλὰς ἰδέας καὶ θρησκευτικὰς καὶ πολιτικὰς, πολιτικὰς εἰς τοὺς πρὶν ἀποστρυφόντας, θρησκευτικὰς εἰς τοὺς πρὶν ἀδιαφοροῦντας. Ἦτον ἀνάγκη νά παύσῃ ἐκεῖνη ἡ διαίρεσις, ἣτις ἐγέννα τὴν ἀπάτην εἰς τὴν κοινὴν συνείδησιν ὅτι ἡ θρησκεία μας εἶναι ἐναντία εἰς τὸν πολιτισμόν; Ὡς συμπλεχθοῦν αἱ χεῖρες ἐκείνων, οἵτινες ἀπὸ περιορισμὸν προλήψεων τὰς εἶχον χωριστάς, καὶ ὥς συμμεταδοῦν φρονήματα ἀμφοτέρωθεν ἀναγκαῖα.

Ἡ ὑπερίσχυσις τοῦ τρίτου κόμματος, ὅσον καὶ ἂν εἶναι εὐεργέτημα, εἶναι συγχρόνως τὸ πλέον ἐπιφανὲς θέαμα τῆς ἀδυναμίας του, τῆς σημερινῆς μηδαμινότητός του.

Ἄν δὲν διελύοντο τὰ ἄτακτα σώματα, καθὼς τὰ ὠνόμαζον, ἡ Ἑλλάς ἔπρεπε νά ὑποκύψῃ εἰς τὴν τύχην ὅλων τῶν ἔθνων, τὰ

ὅποια ἦλθον εἰς τὴν ἀνάγκην ν' ἀναπτύξουν στρατιωτικὴν δύναμιν — ἤθελεν ὑποκύψει ὑπὸ τὴν στρατιωτικὴν μάχαιραν. "Ὅσον καὶ ἂν ἐστερήθη λοιπὸν τοῦ πλέον γνησίου, τοῦ πλέον ζωηροῦ καὶ ἐνεργητικοῦ στοιχείου τῆς, ὅς παρηγορῆται εἰς τοῦτον τὸν στοχασμόν. Διὰ νὰ ἐξέλθῃ ἡ κοινωνία ἀπὸ τὴν σιδηροφορίαν καὶ νὰ φυτεύσῃ τὸ δένδρον τῆς εἰρήνης, ἠναγκάσθη νὰ θυσιάσῃ τὰ πολυτιμότερα μέλη τῆς, νὰ ἔλθῃ εἰς τραγικὴν σύγκρουσιν μὲ αὐτά. 'Αλλ' αὕτῃ παρῆλθε καὶ οἱ ἀπάγονοι, οἵτινες θέλουν ἔχει βαθύτερον αἶσθημα, θέλουν ἀποδώσει τὴν συμπάθειάν των εἰς τὴν συμφορὰν. Σήμερον ἔχουμεν παρὰ πολλὰς ἀμέσους ἀνάγκας, ὥστε δὲν βλέπομεν ἄλλο παρ' αὐτάς. Ἀρκεῖ τόσον· ὑπέκυψε πλέον εἰς τὸν ζυγὸν τῆς εὐταξίας ἐκεῖνος, εἰς τὸν ὅποιον ἦτον ἴση μὲ τὴν δουλείαν ἢ ὑποταγή. Δὲν δύνανται πλέον νὰ καταβοῦν ἀπὸ τὰ ὄρη των οἱ Λαπίθαι καὶ οὕτως ἔμεινε μόνον τὸ ὄνομα τοῦ κόμματος καὶ ἡ σκιά. Ἐρεῖαν τὰ ἀνομοιοκατάληκτα ἄκρα τῶν ἡρωϊκῶν στίχων, ἀλλ' οἱ ἡρωϊκοὶ στίχοι δὲν ὑπάρχουν πλέον. Ἐπάνω εἰς τὴν ἐσχάραν τῶν πραγμάτων δὲν δύναται νὰ συνδεθῇ κόμμα, ἀλλ' ἑταιρεία καὶ αὕτῃ πολὺ ἑτερόρρυθμος, ὥστε νὰ ὑπάρξῃ σύμπτωσις. Ἡ σημερινὴ παρουσία τοῦ κόμματος τούτου δὲν εἶναι ἐπομένως ἄλλο εἰ μὴ ὁ ἀπὸ μηχανῆς θεός, τὸν ὅποιον κατασπᾷ ὁ δραματοποιὸς διὰ νὰ φέρῃ τὴν καταστροφὴν τοῦ δημοσίου θεάματος καὶ τότε δύναται πλέον χειροκροτοῦν ν' ἀπέλθῃ ἡσύχως τὸ κοινόν, διότι ἐτελείωσεν ἡ παράστασις.

Ἐν τούτοις πολὺ δραματικῶς μᾶς προσφέρεται τὸ θέαμα τῆς ἐξαντλήσεως εἰς τὴν μεταμπίεσιν τῶν δύο κομμάτων, ἐνώπιον τῆς ὁποίας ἵσταται ὡς πολὺλογος μνήμων τὸ τρίτον, ἐξιστοροῦν τὴν χειρονομικὴν καὶ μιμικὴν των. Τὸ μὲν ἀπέθεσε τὴν τριχίνην ζώνην, ὕψωσε πάλιν τὸν κυρτωμένον τῆς δεξιᾶς αὐχένα, ἔλυσεν τὰς ρυτίδας τοῦ μετώπου καὶ τὸ σύνοφρον, ἔστησε τὸ πλανώμενον πρὸς τὴν Σιών βλέμμα καὶ ἀντὶ τοῦ «Κύριε ἐλέησον,» ἀλλὰ μὲ τὸν μονότονον ρυθμόν του, ψάλλει ᾠσμα κενόν, ἐκ τοῦ χάρτου τοῦ Ἰουλίου, φέρον ὑπὸ τὴν μασχάλην ὡς ἀπειλητῆριον καὶ τοῦ 1793 τὸ τέρας. Ἐξ ἐναντίας τὸ ἐξ ἐπαγγέλματος συνταγματικὸν κόμμα τύπτει τὸ στήθος μὲ τὰς δύο πυγμὰς ἀπὸ κατάνυξιν, σκληραγωγεῖται, στενάζει καὶ εἰς τοὺς ἀναστεναγμούς του δέχεται τὴν προστασίαν τῆς Σλαβικῆς ἄρκτου, καθὼς τὰ παρακμάσαντα κάλλη, τὰ ὅποια μὴ δυνά-

μενα νὰ ὑποστήσουν τὴν φρίκην τοῦ μαρasmus, τὴν ὁποίαν ἀντιθέτει τὸ κάτοπτρον, στρέφονται πρὸς τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου μὲ τὸ «Οὐδεὶς προσφεύγων ἐπὶ σέ.» Τὸ δὲ τρίτον κοῦμα δίδει τὰς μάχας τοῦ Κυρίου Περραιβοῦ, αἱ ὁποῖαι συγχροτοῦνται ἀπὸ δεκαπέντε ἐξ ἑνὸς καὶ εἰκοσι ἐξ ἄλλου μέρους καὶ ἔρρευσεν λύθρος πολὺς. Τὸ σύνταγμα εἶναι ὁ ξύλινος ἵππος, ὅστις κινεῖται ἐπὶ τὰ ἔμπροσθεν καὶ ἐπὶ τὰ ὀπίσθεν χωρὶς νὰ μεταβάλλῃ θέσιν· ὅλοι προσπαθοῦν νὰ ἀναβρῶν ἐπ' αὐτοῦ καὶ ὅλοι τὸν ὀνομάζουσι ἰδικόν των. Κατὰ τοῦτο ἔχουν δίκαιον ὅτι τοιοῦτον ἄψυχον εἶδωλον ὅλους διὰ μιᾶς δὲν δύναται νὰ χωρέσῃ, ἐπομένως μόνον διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀποκλείσεως (par voie d'exclusion) δύνανται νὰ φθάσουν ἐπὶ τῶν ὤμων του.

Κατὰ τὸ παρὸν ἔχομεν μέγα συμφέρον νὰ λάβωμεν τὴν συνειδησιν τῆς ἐξαντλήσεως τῶν κομμάτων. Δι' αὐτῆς τῆς πεποιθήσεως θέλομεν ταχύτερον ἀπαλλαχθῆ ἀπὸ τὸν ἀπατηλὸν ζυγὸν των καὶ θέλομεν στρέφει τὴν ἐνέργειάν μας εἰς σπουδαιότερα κοινωνικὰ συμφέροντα. Πρὸ πάντων εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως, διὰ τὴν ὁποίαν κανὲν ἐκ τῶν κομμάτων δὲν συνέδραμέ τι, ἀλλὰ μάλιστα ὅσον ἡδυνήθη ἔφερε τὰ ἐμπόδιά του. Δὲν εἶναι ὕλικά συμφέροντα, καθὼς νομίζουν, ἡ κοινὴ εὐζωία. Ὅταν συντρίβουν τὴν ἰδέαν διὰ νὰ τὴν ἐνοήσουν καὶ στοχάζωνται ὅτι εὐζωία εἶναι τοῦ ἀτόμου ἑνὸς καθ' ἑνὴν ἢ ἀφθονος προμήθεια ἀπολαύσεων, τότε βέβαια πίπτουν εἰς ὕλικούς στοχασμούς. «Ὁχι! ἡ εὐζωία ὀλοκλήρου ἔθνους εἶναι ἱκανοποίησις ἐντελῶς πνευματικῆ, εἶναι ἡ πρώτη συνθήκη τοῦ πνεύματος. Διὰ τῆς βιομηχανίας ὑποτάσσει ἡ ἀνθρωπότης τὴν φύσιν καὶ τὴν ἀποκαθιστᾷ πρὸς ὅσον ὑπηρετήν. Αἱ ἀρχαῖαι κοινωνίαι δὲν εἶχον σύστημα οἰκονομικόν, θεώρουν ὡς ἀνελεύθερον τὴν ἐργασίαν καὶ διὰ τοῦτο εἶχον ἐν τῇ μέσῳ των τὴν δουλείαν· ἀντὶ τῆς φύσεως ἔπρεπεν ὁ ἀνθρώπος νὰ εἶναι δοῦλος. Ἐν γένει ὅπου δὲν εἶναι ἀνεπτυγμένη βιομηχανία, ἡ νοσημονεστέρη τάξις τῶν πολιτῶν συσφίγγεται καὶ πίπτει μὲ ὅλον τὸ βάρος της ἐπὶ τοῦ λοιποῦ ἔθνους. Διὰ τῆς βιομηχανίας ἔλυσαν τὰ νεώτερα ἔθνη τὸ δεινότερον κοινωνικὸν πρόβλημα, τὴν ἰσότητά, τὴν ἐλευθερίαν ὅλων. Μεγαλοπρεπέστερον θέαμα δὲν ἡδύνατο νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὸν κόσμον. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ Ῥωσικὴ Κυβέρνησις ἀποτελεῖ σήμερον τὸ πλεον φωτισμένον μέρος τοῦ Σλαβικοῦ ἔθνους, διότι δι' αὐτῆς ἀναπτύσσεται καὶ προοιθίζεται

ἡ κοινὴ εὐπορία. Αὐτὴ εἰσάγει ὅλας τὰς βελτιώσεις καὶ τὰς ἀνακαλύψεις. Τί δύναται ὁμως νὰ γίνῃ ὅπου ὑπάρχει ἐλευθερία καὶ ὅλοι ἐννοοῦντες τὰ ἀληθῆ των συμφέροντα δύνανται νὰ συνεργασθοῦν καὶ νὰ συνδράμουν τὴν Κυβέρνησιν πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν. Ἄς στοχασθῇ ἕκαστος τί ἡδύνατο νὰ πραγματοποιηθῇ, ἂν ἐλευθέρᾳ ἀπὸ τοῦ περισπασμοῦ τοιούτων κομμάτων, τὰ ὅποια δὲν ἀντιπροσωπεύουν πλέον κανὲν συμφέρον τῆς, ἀφιερώνετο ἡ κοινωνία εἰς τοῦτο τὸ πολυπονον ἔργον, τὸ ὁποῖον μόλις τὰ μεγάλα ἔθνη δύνανται νὰ φέρουν εἰς πέρας, ἂν τοῦλάχιστον τὰ κόμματα ἔθετον ἐνώπιόν των καὶ τοιοῦτον σκοπὸν, καθὼς π. χ. εἰς τὴν Ἀγγλίαν.

Τὸ πνεῦμα εἶναι ἐλευθερία, ἡ ἐλευθερία ὁμως εἶναι ἡ παντοία γνῶσις, ὥστε τὸ πᾶν νὰ ὑποτάσσεται καταλλήλως ὡς μέσον εἰς τὸν ἕνα τοῦτον σκοπὸν. Τὸ πνεῦμα ἐπομένως παντοῦ εὐρίσκει τὸν ἑαυτὸν του, παντοῦ δύναται διὰ τὸν ἑαυτὸν του νὰ ἐργασθῇ. Καθὼς εἶπεν ὁ μέγας φιλόσοφος τῆς ἐποχῆς μας, ὁ Σχέλιγγ, τὸ πνεῦμα ἐντὸς τῆς ὕλης καθεύδει, ἐντὸς τοῦ ζώου ὀνειροπολεῖ καὶ εἶναι ἐξυπνὸν ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου. Παντοῦ εὐρίσκει ἐπομένως τοὺς ἰδίους νόμους του, παντοῦ ἐκτείνεται τὸ βασιλείον του. Ὑποτάσσων ὁμως τὴν φύσιν ἐκτελεῖ τὴν ἀνωτέραν πράξιν τῆς ἐπαγγελίας του, ἐξέρχεται ἀπὸ πᾶσαν δουλείαν καὶ δύναται νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς μεγάλας ἰδικὰς του ἀνάγκας, ἀναπτύσσει τὰς τέχνας, τὰς ἐπιστήμας, τὴν ποίησιν καὶ ἐν γένει ὅ,τι περιέχει ὑψηλὸν ἢ ἀνθρωπότης. Ποῖον φρόνημα πρέπει νὰ μᾶς κυριεύσῃ διὰ νὰ βαδίσωμεν πρὸς τοιοῦτον τέρμα, τῶρα θέλωμεν ἐξετάσει.

3.

ΜΕΛΛΟΝ

Γινῶθι σαυτὸν.

Τὸ μέλλον εἶναι γνήσιον τέκνον τοῦ παρελθόντος· εἰς τὸ παρελθὸν κατετέθησαν τὰ σπέρματά του καὶ ἐκεῖ

θεν ὀργανικῶς ἀναπτύσσεται. Ὅστις θέλει νὰ τὸ ἐννοήσῃ, πρέπει ὡς ὅλον νὰ συλλάβῃ τὸ παρελθὸν ἐνώπιόν του καὶ τότε θέλει εὕρῃ τὴν ὁδηγοῦσαν διευθύνσιν. Μέχρι τοῦδε ἐκάμαμεν ὅλον τὸ ἐναντίον. Ὁ-
σάκις ἐπρόκειτο νὰ κάμωμεν βῆμα, νὰ προχωρήσωμεν, ἀπεχαιρε-
τίζομεν ἐντελῶς καὶ τὸ παρελθὸν καὶ τὸ παρὸν καὶ ἐρριπτόμεθα
εἰς τὸ ἄγνωστον τῆς οὐτοπίας, διὰ τοῦτο ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξέλ-
θωμεν ἀπὸ τὴν ἄμεσον κατάστασιν μας, διότι δὲν ἐκλείομεν τὴν
περιόδόν τῆς, ἀλλὰ προσωρινῶς ἀπεμακρυνόμεθα. Διατὶ λέγουσιν ὅτι
εἶναι ὅλα εὐκόλα εἰς τὴν Ἑλλάδα, διότι τὴν ὑποθέτουσιν ἑστὸν πί-
νακα (tabula rasa); — Διατὶ δὲν κατορθοῦται τι μέχρι τέλους εἰς
τὴν Ἑλλάδα; — διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ὅτι δὲν συνδέομεν τὸ νέον μὲ
τὸ προηγούμενόν του καὶ οὕτω στρεφόμεθα εἰς μίαν διάλληλον, κι-
νούμεθα ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ σημείου καὶ ἀπαντῶμεν πάλιν ὅ, τι ἐνομίζο-
μεν πρὸ πολλοῦ ἤδη καὶ διὰ πάντοτε μακρὰν ἀπὸ ἡμᾶς.

Πᾶσαν κίνησιν θεωροῦμεν τότε ὡς πρόοδον, ἐνῷ εἶναι μάλιστα ἰ-
παύσεις τοῦ θορύβου, πρόοδος εἰς τὴν ἀκαταστασίαν, εἰς τὴν χαο-
τικὴν ἀναρχίαν. Ὡς ἀκολουθήσωμεν λοιπὸν καὶ τὴν γνησίαν μέθο-
δον, τὴν ὁποίαν μᾶς ἐγγυᾶται ὁ ἀληθὴς νόμος τῆς ἀναπτύξεως καὶ
τῆς πρόοδου. Τί μὲ χρησιμεύει ἡ μεταβολή, ὅταν δὲν εἶμαι ἐγώ τι,
ὅστις μεταβάλλομαι, ὅταν δὲν ἐξακολουθῶ τὸν ἑαυτὸν μου δι' ὅλων
τῶν τροποποιήσεων, ὥστε νὰ ἔχω τὴν συνείδησιν τῆς ἰδίᾳς μου
φύσεως — εἶμαι ἡ ἄμμος εἰς τὴν ἄκραν τοῦ αἰγιαλοῦ, ἐπὶ τῆς ὁποίας
ἐκαστος γράφει τὰ σχήματά του, ἤδη σβυνόμενα πρὶν διαγραφῇ τὸ
τελευταῖον μέρος των. Διὰ νὰ μὴ φαίνεται ὅτι ἀποπλανώμεθα εἰς
θεωρίας, ἃς λάβωμεν πάλιν τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα διὰ νὰ ἴδωμεν τί
δύναται νὰ πηγᾷ ἐξ αὐτῶν.

Ποῖον τὸ ἐλάττωμα τῶν τριῶν κομμάτων, τὰ ὁποῖα ἕως τώρα
ἐπέβαλλον τὸν νόμον των; Εἶναι ὅτι ἦσαν κόμματα ἄμεσα, μηχανι-
κὰ, φυσικὰ, ἐτερογενῶν στοιχείων μολονότι τοῦ αὐτοῦ ἔθνους χω-
ρὶς ἰδίαν συνείδησιν. Αἱ προλήψεις τοῦ παρελθόντος, ἡ νεολογία, ἡ
ὀρεινὴ μάχῃς ἀνατροφή. Ἐκαστον τούτων ἀκοινώνητον πρὸς τὸ
ἄλλο, ἐνῷ κανὲν δὲν συλλαμβάνει ὅλον τὸ ἔθνος ὡς σκοπὸν του, δὲν
κινεῖται ἀπὸ ἰδεᾶν καθαρὰν εἰς τὴν συνείδησιν καὶ προσδιορισθεῖσαν
δι' αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ἐκαστον κόμμα συνενοεῖτο μὲ τὰ μέλη του
διὰ μυστικοῦ τρόπου, τῶν ἀτόμων μεταξύ των, ὃ εἰς ἔλεγεν εἰς τὸ

ώτιον τοῦ ἄλλου καὶ ποτὲ ἡ τόλμη νὰ διαγράψουν ἐνώπιον τοῦ ἔθνους τὸ πρόγραμμά των. Εἶναι πολὺ φυσικόν. "Οσοι συνετάραττον τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα διὰ νὰ τὸ ἐξάψουν μέχρι φανατισμοῦ, τοῦτο τὸ labarum ἔπηγον εἰς τὸ μέσον, ἐνῷ ἐνόουν πάντοτε ἄλλο τι πρόσκαιρον, κοσμικόν. Δὲν ἔκαμνον ἄλλο παρὰ νὰ ἐξευτελίζουν τὴν θρησκείαν γινομένην ὄργανον γηίνων παθῶν. Ἐκτεταμένον καὶ θετικὸν σκοπὸν ἀνταποκρινόμενον εἰς τὰ κοινωνικὰ στοιχεῖα δὲν ἠδύνατό τις νὰ περιμένῃ ἀπὸ τοὺς καταφεύγοντας εἰς ξένα παραδείγματα καὶ περιμένοντας τὰς νεωτέρας ἐκδόσεις, ἀλλ' οὔτε ἄλλο παρὰ τὰς ἰδίας των ἀμοιβάς ἠδύνατό τις ν' ἀκούσῃ ἀπὸ τοὺς ἐργαζομένους διὰ τὴν ἐνωρὶς διαλυθεῖσαν μάχimon τάξιν, τῶν ἀπαιτήσεων τῆς ὁποίας παρουσιάζοντο ὡς ἐκδοχεῖς καὶ συνήγοροι.

Τὸ ἄμεσον καὶ ἀποκλειστικὸν συμφέρον δὲν δύναται πλέον νὰ εἶναι ὁ μοχλός, διὰ τοῦ ὁποίου κινεῖται ἡ κοινωνία, ἥτις συνεμίχθη καὶ δὲν περιέχει πλέον ἀποχαρακωμένα συμφέροντα καὶ φρονήματα, ὥστε νὰ ὑπάρχῃ σύγκρουσις μεταξὺ των. Σήμερον ὅλοι μίαν γλῶσσαν ὁμιλοῦν· ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν ἐστίαν τοῦ ἔθνους πρέπει λοιπὸν ν' ἀναχωρήσῃ ἡ κίνησις, ἐντὸς τῆς ὁποίας ὅλα, ὅσα ἄλλοτε ἦσαν διηρημένα, συμπληροῦνται. Μάλιστα! ἡ θρησκεία πρέπει νὰ εἶναι ἡ βᾶσις, ἀλλ' ὄχι ὡς ἀρνητικὸν καὶ πολέμιον αἶσθημα, ὄχι ἡ ταινία μὲ τὴν ὁποίαν κλείουν τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ ἴππου διὰ νὰ περιάγῃ τὸν ἄλγετῶνα. Διὰ τοῦ θορύβου καὶ τοῦ φανατισμοῦ δὲν ἐκτελεῖται τὸ ἔργον τῆς θρησκείας, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐντυπώσεως εἰς τὴν συνείδησιν τῶν θεῶν ἀληθειῶν, αἵτινες εἶναι καὶ ἡ ἠθικὴ ὁδηγὸς τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως, ὄχι τὸ διάφραγμα πρὸς αὐτήν. Ἡ ἀνάπτυξις συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἐννοήσωμεν τὰ ἰδιά μας στοιχεῖα, εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ ἑαυτοῦ μας. Εἶναι συγγνωστὴ ἡ ἀμέλειά μας διὰ τὴν ἰδίαν μας ἱστορίαν; Μέχρι τοῦδε ἀναγινώσκομεν ἕως εἰς τὰς λαμπράς ἡμέρας τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος, μετὰ ταῦτα κλείομεν τὸ βιβλίον, κοιμώμεθα καὶ ἐξυπνοῦμεν πάλιν μὲ τὸ 1820, ὡς νὰ ἐξήλθομεν ἀπὸ τὸ βάθος τῆς γῆς, καθὼς οἱ Μυρμιδόνες, ἥτις μᾶς ἐφύλαξεν ἀκεραίους ἀπὸ κάθε ἐπιρροὴν καὶ μᾶς ἔδωκεν ἀδιαπέραστον σκέπην τὸν φλοιὸν τῆς. Πέραν ἀπὸ τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος, τῶν Πλαταιῶν καὶ τῆς Σαλαμῖνος δὲν νομίζομεν τίποτε ἐνδοξον, ἐνῷ ἐνίστε τὰ ἐπεισόδια τῶν σημερινῶν μαχῶν εἶναι σημαντικώτερα. Αἱ μάχαι, καὶ ἄς

ἀπαριθμοῦνται πόσοι ἐπληρώθησαν καὶ πόσοι ἐφονεύθησαν, δὲν ἀποτελοῦν τὴν ἱστορίαν, εἶναι κρότος παραπολὺ κοινὸς καὶ συνήθης. Ποῖον εἶναι τὸ ἔθνος, τὸ ὁποῖον δὲν ἠνδραγάθησε καὶ δὲν ἐδειξε θαύματα ἡρωϊσμοῦ ; Ἱστορία εἶναι ἡ ζωὴ τῶν ἐθνῶν, τὸ πνεῦμά των καὶ ὁ πολιτισμὸς των, ὁ μέγας σκοπός, ὅστις ἐνέπνευσε καὶ καθὼς ἐνέπνευσεν ὅλα ταῦτα.

Ὅπου ὑπάρχει σπινθὴρ ζωῆς, ὑπάρχει καὶ ἱστορία. Τὴν προγενεστέρα μας ἱστορίαν πρέπει λοιπὸν νὰ διδαχθῶμεν, τὰ στοιχεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων σύγκειται ἡ κοινωνία μας, εἰς τὰ ἐθιμὰ της, εἰς τὰς τύχας της, εἰς τὰς δόνας καὶ εἰς τὰς ἀγαλλιάσεις της, τότε θέλομεν γνωρίζει τί μᾶς ἀνήκει, πῶς δυνάμεθα ν' ἀναπτύξωμεν ἰδέας ἐκ τοῦ βάθους τούτου, πῶς νὰ τὰς συνδέσωμεν μὲ τὴν ὑπαρξίν μας. Τότε θέλομεν ἔχει θετικὴν βάσιν, σειρὰν φρονήματος καὶ κοινὴν πεποίησιν. Οὔτε ἡ ἱστορία τῆς ἐπαναστάσεώς μας δὲν ἐγράφη ἀκόμη ἀπὸ τὴν γενικὴν ταύτην ἐποψίν, ἥτις λαμβάνει ἀμέσως τὰ πράγματα ὅπως εἶναι, εἰς τὰ φυσικὰ των χρώματα καὶ ὅχι ζητοῦσα εἰς κάθε τελίδα νὰ εὕρῃ τοὺς τριακασίους τοῦ Λεωνίδου. Ὁ Ἡρόδοτος δὲν ἰδημηγοροῦσεν, ὅταν διηγεῖτο τὰ ἀνδραγαθήματα τοῦ ἔθνους του, διότι αἱ μεγάλαι πράξεις εἶναι ἀφ' ἐαυτῶν μεγάλαι καὶ ὅστις ἀγωνιᾷ διὰ πομπῶδων φράσεων νὰ παραστήσῃ τὸ μέγεθος των, σημείον ὅτι δὲν τὸ ἐνόησεν (α). Τίποτε δὲν δύναται νὰ κάμῃ βαθυτέρα, ζωηροτέρα εἰς τὸ ἔθνος ἐντύπωσιν, εἰμὴ ὅ,τι συνέβη εἰς αὐτὸ τὸ ἴδιον, τίποτε δὲν προσθέτει περισσότερον εἰς τὸν κοινὸν πλοῦτον τῶν ἰδεῶν εἰμὴ ἡ κατανόησις τῶν περιπετειῶν τοῦ, τίποτε δὲν ὠθεῖ εἰς βεβαιότερα καὶ κοινῶς ἐννοούμενα βήματα προόδου. Τὰς θεωρίας τοῦ ταμείου ἐννοεῖ ὅστις τὰς κατεσκεύασε καὶ ὅσον τὰς ἐξηγεῖ περισσότερον, τόσον βυθίζεται εἰς τὴν ἀκαταληψίαν. Ὁ ζωογόνος σπινθὴρ ἀνάπτει ἐκεῖ ὅπου τὸ ἔθνος ἀπαντᾷ πάλιν τὸν ἑαυτὸν του, ἐκεῖ πληροῦται τὸ αἶσθημα καὶ ἐκτείνεται ἡ καρδία. Περὶ ὧν πολυπραγμενοῦμεν, ἀλλὰ περὶ τοῦ τί ἤμεθα πρὸ πεντήκοντα πρὸ ἑκατὸν ἐτῶν, πῶς συνηθροίσθη πάλιν τὸ ποίμνιον, ὅλοι ἀδιαφοροῦμεν. Ἄν ἐπρόκειτο νὰ κόψωμεν τὸ ἔθνος κατὰ νέαν μορφήν, εἴμεθα ὅλοι ἑτοιμοὶ ν' ἀρ-

(α) Ἄς λάβουν παράδειγμα μὲ ποίαν ἀφέλειαν διηγεῖται πάντοτε ὁ Τίερς τὰς μάχας τῆς Γαλλ. ἐπαναστάσεως, κοπιᾶζων μόνον νὰ ἐκθέσῃ τὸ στρατηγικὸν σχέδιον.

χίσωμεν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν καὶ τοιοιτοτρόπως χωρὶς ἀντικείμενον μὲ τὰς νεκρὰς σκιὰς τῆς φαντασίας μας περιπλανώμεθα, τὰς ὁποίας παρατάττομεν ἐνώπιόν μας ὅπως νομίσωμεν ὅτι συνδυάζονται· εἰς τὸ διάστημα τοῦτο ὅμως δὲν βλέπομεν τί γίνεται περὶ ἡμᾶς. Καθ' ἡμέραν ἀπομονώνεται τὸ ἄτομον, ἀπέρχεται εἰς τὴν ἔρημον τῆς ἀδιαφορίας του, μὴ γνωρίζον πλέον μεταξὺ ποίου στοιχείου εὐρίσκεται χωρὶς συμπάθειαν πρὸς αὐτὸ καὶ ἐνῶ ἀπομονώνεται γίνεται καὶ οὐτιδανόν. Ἐξ ἐναντίας ἡ ἐξουσία κατ' ἀντίστροφον λόγον αὐξάνει καὶ ἀνατρέπεται ἡ ἀναλογία μεταξὺ κυβερνῶντος καὶ κυβερνωμένου. Σήμερον ἡ ἐξουσία λέγει εἰς τὸν καθένα τὸν στίχον τοῦ Μαρτιέλου

Vincam te donis muneribusque meis. (1)

Διατί; διότι δὲν ὑπάρχει καμμία σχέσις μεταξὺ ατόμου καὶ λαοῦ, καμμία συνεννόησις, καμμία πεποίθησις ὅτι οὗτος ἢ ἐκεῖνος ἐργάζεται διὰ κοινὸν σκοπὸν. Ἐνόςῃ δὲν παριστάνεται εἰς τὸν λαὸν ἡ ἰδιὰ του συνείδησις, ἡ ἰδιὰ του ἱστορία, τὰ παθήματά του καὶ αἱ τύχαι του, πῶς θέλομεν συναπαντηθῇ μετ' αὐτοῦ, πῶς θέλομεν συνταυτισθῇ, ὥστε ν' ἀναθήσῃ εἰς ἡμᾶς τὴν πλήρη του ἐμπιστοσύνη; Παραδίδοντες τοῦτον ἢ ἐκεῖνον εἰς τὴν ὀργὴν του ἀκόμῃ ἐπαυξάνομεν τὴν δυσπιστίαν του, τρέφομεν τὸ μῖσος καὶ τὴν ἀπέχθειαν.

Ἄς ἐπανακάμψωμεν λοιπὸν εἰς τὸν ἑαυτὸν μας διὰ νὰ ἀντλήσωμεν ἐντεῦθεν τὴν γνησίαν δύναμιν. Εἰς τὴν νέαν γενεάν, ἥτις τῶρα ἀναπτύσσεται, ἀνήκει οὗτος ὁ προορισμός. Ἐλευθέρα ἀπὸ προλήψεως, ἀπὸ προσωπικᾶς ἀπεχθείας δύναται νὰ ἐνωθῇ εἰς τὸ ἀδελφικὸν αἶσθημα τῆς ἠθικῆς ἀνεξαρτησίας, ἥτις εἰς τὰ κοινὰ συμβάντα βλέπει τὰς τύχας ὅλου τοῦ ἔθνους. Μόνη δύναται νὰ παραδοθῇ εἰς τὴν ἐμβριθὴ σπουδὴν τοῦ ἰδικοῦ μας παρελθόντος, διὰ τὸ ὅποιον ἔχει καθαρὸν καὶ γενικὸν συμφέρον. Τί εἶναι πλέον τὰ ἐξίτηλα χρώματα τῶν κομμάτων ἐνώπιον τῆς ἱριδος, ἥτις περιστέφει τὴν ἐθνικὴν ἱστορίαν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐξήλθομεν διὰ νὰ προσθέσωμεν νέας σελίδας· εἴμεθα τέκνον της, ὁλόκληρον καθὼς εἶναι τὴν ἀναγνωρίζομεν ὡς μητέρα μας. Ποῦ ἄλλοῦ εἶναι ἀνεξαρτησία, εἰμὴ ὅπου ἐκτυλίσσομεν τὴν ἰδίαν μας φύσιν καὶ ἀνακαίνιζόμεθα ἀντλούντες ἐκ τῆς ζωῆς ἐσωτερικῆς πηγῆς.

(1) Θέλω σὲ νικήσει μὲ τὰ δῶρά μου καὶ μὲ τὰ ὑπουργήματά μου (lib. 10 epig. 16.)

Ἐν συνόψει τοιαύτη εἶναι σήμερον ἡ ἐποψίς μας. Ἀπεκτήσαμεν ὀργανικούς νόμους προστατεύοντας πανταχόθεν τὴν ἀτομικὴν μας ἐλευθερίαν, τὴν πλήρη ἐλευθερίαν θέλομεν ἀπολαύσει ὅταν καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι συντρίξωμεν εἰς τὴν συγκρότησιν τῶν νόμων, ὅτινες βῆς κυβερνοῦν· τότε θέλουσιν εἶναι οὗτοι ἡ ἐκφράσις τῆς ἰδίας θελήσεώς μας, θέλομεν εἰσεῖν ἐν με αὐτούς. Ἀλλὰ διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ γνωρίσωμεν τὴν θέλησίν μας, νὰ γνωρίσωμεν τὸν ἑαυτὸν μας. Ὅχι οὐο ἢ τινὲς ἐξ ἡμῶν, ἀλλὰ τὸ πλῆθος (la masse). Τὴν ἐπιγραφὴν τῶν Δελφῶν « Γινῶθι σαυτὸν » σήμερον κατ' ἄλλον τρόπον πρέπει νὰ ἐκτελέσωμεν. Συμπλήρωσε, ὁλοσχέρωσε τὸν ἑαυτὸν σου διὰ τοῦ ἔθνους σου καὶ τότε θέλεις ἔχει τὸ ἀπόλυτον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶναι καὶ τὸ θεῖον παρόν. Τί εἶναι τὸ ἄτομον ἀπομεμονωμένον !

Τί δέ τις, τί δ' οὐ τις ;

Σκιάς ὄναρ ἄνθρωπος.

Ἄς περιέλθωμεν ὅμως τὴν Ἑλλάδα, τὴν Στερεάν, τὴν Πελοπόννησον, τὰς νήσους, καὶ ἐκτὸς ἀκόμη τῆς Ἑλλάδος, διότι εἰς τοιαύτην ἔρουν συνταυτιζόμεθα με ὅλην τὴν φυλὴν, ἥς θέσωμεν ἐνώπιόν μας τὴν ζωηρὰν εἰκόνα τῆς με ὅλας τὰς περιπετείας τῆς καὶ θέλομεν ἔχει τὴν πλέον πλουσίαν, τὴν πλέον ποικίλην φαινομενολογίαν τῆς ἀνθρωπίνης φυσιογνωμικῆς. Ἄς ἀτομικεύσωμεν πρῶτον ὅλα τὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν σύγκειται τὸ ἔθνος, ἥς τὰ συνδέσωμεν πάλιν κατὰ τὴν ἰδιοσυγκρασίαν του καὶ τότε θέλομεν ἐξαγάγει τὸν ὀργανικὸν νόμον τῆς ἀναπτύξεως, ὑπὸ τὴν ἐνέργειαν τοῦ ὁποίου ἀκόμη τώρα, χωρὶς νὰ ἔχωμεν συνειδήσιν, εὐρίσκεται πᾶν νέον, τὸ ὁποῖον προσαποκτῶμεν.

Ὁ Μέγας Φρειδερίκος ἔλεγε διὰ τὸν Αὐτοκράτορα Ἰωσήφ, ὅτι θέλει νὰ κάμνῃ τὸ δεῦτερον βῆμα πρὶν γίνῃ τὸ πρῶτον· τοῦτο ἡδύνατο νὰ εἴπῃ τις δι' ἕκαστον Ἕλληνα.

Στῆθι ἐπὶ τῆς Ροδόπης ἐκτείνων τὸ βλέμμα σου ἀπὸ τὰ Ἀκροκεραύνια μέχρι τοῦ Βοσπόρου, ἀπὸ τὰς ὄχθας τοῦ Δουνάβειος μέχρι τοῦ Ταινάρου, καὶ θέλεις ἰδεῖ ἀνειργμένον ἐνώπιόν σου τὸ βιβλίον τῆς παρηγορίας, τὸ ὁποῖον ἐγγράφη με τὴν θεῖαν χεῖρα αὐτὴν, με χαρακτῆρας ἀνεξαλείπτους καὶ αἱ πύλαι ὅλων τῶν δυνάμεων δὲν θέλουν κατισχύσει αὐτῶν.

ΔΙΑΦΟΡΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΑΡΘΡΑ(*)

ΠΕΡΙ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΚΛΟΓΙΚΟΥ ΝΟΜΟΥ

5 'Ιουνίου 1862.

Ἄφοῦ διὰ τῶν ἐν τῷ ὑπουργικῷ προγράμματι βασιλικῶν λέξεων ὠρίσθη ἐπὶ τίνων νομοσχεδίων πρόκειται τὸ μετὰ τοσαύτας περιπετείας καὶ διαπραγματεύσεις μόλις καταρτισθὲν ὑπουργεῖον νὰ ἐνασχοληθῇ μετὰ τῶν ἐκτάκτως συγκληθειςῶν Βουλῶν, καιρὸς εἶναι ἀπὸ τοῦδε νὰ ἐκθέσωμεν ἐπὶ τοῦ ἑτέρου τῶν νομοσχεδίων τούτων, τουτέστι τοῦ ἀφορῶντος τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ ἐκλογικοῦ νόμου, ποίας νομίζομεν διερρώσεις συντελούσας πρὸς κοινὸν ὄφελος.

Ἡ πεῖρα τῶν ἀπὸ τοῦ 1844 μέχρι τοῦδε ἐνεργηθειῶν βουλευτικῶν ἐκλογῶν, ὡς καὶ τῶν δημοτικῶν, τοσοῦτον δυσφημισθειῶν σχεδὸν κατὰ τὴν κοινὴν ἀπάντων ὁμολογίαν, ἀνέδειξε τὰς ἐξῆς ἐλλείψεις.

Πρῶτον ἡ διάρκεια τῆς ψηφοφορίας ἐπὶ ὀκτῶ ἡμέρας εἶναι ὑπερβολικὴ, καθόσον κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο πολλὰ προπαρασκευάζονται σχέδια, τὰ ἀντιθέτως ἐνεργοῦντα μέρη ἐπιτηροῦνται, μετροῦσι καὶ παρατάττουσι τὰς δυνάμεις των, βασανίζουσι τὰς συνειδήσεις τῶν ἐκλογέων, ἀποπειρῶνται πᾶσαν διαφθορὰν καὶ ἐν γένει ἀντιπράττουσιν ἐκ συνεννόησεως εἰς τὴν ἐλευθέραν ἐξάσκησιν τοῦ τοσοῦτον σπουδαίου τούτου δικαιώματος.

(*) Ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῇ ἡμέρᾳ. «Ἑλπίς», ἐν τοῖς ἀριθ. 1154, 1155, 1158—1164.

"Οταν παρατηρήσωμεν προσέτι ὅτι δυστυχῶς μέχρι τοῦδε καθ' ἐκάστην ἐπαρχίαν διαδοχικῶς ἐνεργοῦνται ἐκλογαί, προστίθεται συστηματικωτέρα ἢ ἐπέμβασις τῶν ὀργάνων τῆς ἐξουσίας, διότι ἐκαστοτε συγκεντροῦται αὕτη εἰς ἓν καὶ μόνον σημεῖον.

Τὸ σύγχρονον λοιπὸν ὅλων ὁμοῦ τῶν ἐκλογῶν καθ' ἅπασαν τὴν ἐπικράτειαν, καὶ ἐνταυτῷ ἡ βραχεῖα διάρκεια τῆς ψηφοφορίας μέλλουσι νὰ καταστήσωσι πολλὰς παρεκτροπὰς ἀνεπίκτους καὶ νὰ ἐκρίνωσιν ἐκ τῆς ἀρούρης ταύτης πολλὰ ζιζάνια.

Ἀλλὰ διὰ νὰ συντηρηθῇ ὁ χρόνος τῆς ψηφοφορίας, ἀπαραίτητον εἶναι νὰ εὑρεθῇ μέσον, ὥστε νὰ μὴ ἐλαττωθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν ψηφοφορούντων.

Σήμερον, ὅπως ἐρίζονται τὰ τμήματα, καθ' ἃ ἐνεργεῖται ἐν ἐκάστη ἐπαρχίᾳ ἡ ψηφοφορία, περιλαμβάνοντα ὁλόκληρον δῆμον, εἰς ὃν δίδεται μία κάλπη, ἀποκαθίσταται ἀδύνατος ἡ σύμπραξις ὅλων τῶν ἐκλογέων.

Εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατον πεντακισχίλιοι καὶ ἐπέκεινα ἐκλογεῖς νὰ ρίψωσι ψηφοδέλτιον ἐν ὀκταημερίᾳ εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν κάλπην. Πάντοτε ἀπόλλυται χρόνος πρὸς ἐξέλεξιν τῆς ταυτότητος τῶν ἐκλογέων ἐνεκὸν ἐνστάσεων κτλ. καὶ οἱ ἐκλογεῖς δὲν προσέρχονται ὡς ἐκρίει ἡ ἄμμος ἐκ τοῦ ἄμμωρολογίου, ἀλλὰ ποτὲ μὲν ἀθρόοι καὶ συνταυτιζόμενοι, ποτὲ δὲ σπάνιοι καὶ ἀραιοὶ μετὰ κόπου προσαγόμενοι καὶ περιφρουρούμενοι προσέρχονται. Ἄν ὑπολογίσωμεν 5 λεπτά τῆς ὥρας κατὰ μέσον ὅρον δι' ἕκαστον ψηφοφόρον, ἐν μιᾷ ὥρᾳ ψηφοφοροῦσι μόνον 12 καὶ ἐν 10 ὥραις 120, καὶ ἐν ὀκταημερίᾳ 960, 1000, τὸ πολὺ 1500, ἐν ᾧ ὑπάρχουσι δῆμοι ἐκ πεντακισχιλίων ψηφοφόρων, καὶ ὡς ἐκ τούτου συμβαίνει ὅτι ὁ θρασὺς ὄχλος καὶ οἱ ὑπαρπάζοντες ξένος ψῆφους προλαμβάνουσι ψηφοφοροῦντες, διὰ δὲ σπουδαίους ἐκλογεῖς καὶ ἔχοντας ἰδίᾳς πεποιθήσεις ἐλλείπει ὁ χρόνος.

Προσέτι ἡ συγκεντρωσις ὅλων τῶν ἐκλογέων τοῦ δήμου ἐπὶ τὸ αὐτὸ μέρος εἶναι αἰτία συγκρούσεων ἐκ παρατάξεως, συμπλοκῶν αἰματηρῶν καὶ παντοίων θορυβῶν, ἐξ ὧν προκαλεῖται ἡ τοσοῦτον πρόθυμος ἐπέμβασις τῆς ἐξουσίας.

Ταῦτα πάντα ἀποφεύγομεν καὶ συγχρόνως κατορθοῦται ἡ ταχεῖα πάντων συμμετοχὴ εἰς τὴν ψηφοφορίαν διὰ τῆς ὑποδιαιρέσεως τῶν δήμων εἰς μικρὰ τμήματα. Οὕτω σήμερον ἐν ταῖς μεγαλουπόλεσι τῆς

Ευρώπης, ὅπου ἐπικρατεῖ πάνδημος ψήφος, πολλάι μυριάδες ἐκλογέων ἐν ἀκαρεῖ ψηφοφοροῦσιν, ἐν μιᾷ ἢ δυσὶν ἡμέραις.

Περιοριζόμενοι εἰς τὰ κύρια δὲν προβαίνομεν εἰς τὴν ἀνάλυσιν τοῦ τρόπου τῆς εἰς τμήματα ὑποδιαιρέσεως τοῦ δήμου, καθόσον κατὰ μίμησιν τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰταλίας δυνάμεθα καὶ ἡμεῖς νὰ προβλέψωμεν περὶ τούτου, καὶ ἐν διαστήματι 48 ὥρων καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα συγχρόνως δύναται νὰ ἐνεργηθῇ, ὡς διὰ μαγικῆς ράβδου, ἡ πάνδημος ψηφοφορία καὶ ν' ἀναδειχθῇ βούλη, ἄνευ ταραχῶν καὶ σάλου, ἄνευ χύσεως αἱματος καὶ γενικῆς τῆς ὑπηρεσίας ἀναστατάσεως καὶ κινδύνου ἀναρχίας, ἐπὶ μῆνας παρατεινομένου καὶ αὐξάνοντος πάντοτε τοῦ πυρετοῦ.

Ἐν γένει μόνον καταδεικνύοντες τὰ πρὸς θεραπείαν μᾶλλον κατεπείγοντα, νομίζομεν ἄξιον τῆς προσοχῆς τοῦ νομοθέτου τὸ ζήτημα τῆς ἐξελέγξεως τῶν ἐκλογικῶν καταλόγων καὶ μᾶλλον πειθόμεθα ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο δύναται νὰ διεξαχθῇ ἀμερολήπτως παρὰ τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς κατὰ συνοπτικὴν διαδικασίαν ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ.

Κατὰ τὴν ψηφοφορίαν ὅμως δεόν νὰ συγκροτῇται ἐπιτροπὴ, συγχειμένη ἐκ τῶν ἀντιπάλων μερῶν καὶ μόνον ἔργον ἔχουσα τὴν βεβαίωσιν τῶν γινομένων καὶ κατόπιν τὴν διαλογὴν. Καθ' ὅσον τὰ τμήματα μέλλουσι νὰ περισταλῶσι, τὸ ἀποτέλεσμα ἐνὸς ἐκάστου αὐτῶν κατὰ μέρος δὲν δύναται νὰ φέρῃ κίνδυνον εἰς τὸ κύρος τῆς ὅλης ἐκλογῆς.

Πιστεύομεν ὅτι οὐδεὶς Ἑλλήν νομοθέτης συμβαδίσας μετὰ τῆς προόδου τοῦ ἔθνους, δύναται νὰ ἐπιληφθῇ μεταρρυθμίσεων τοῦ ἐκλογικοῦ νόμου, ἂν δὲν καταγίνη, συγχρόνως εἰς τὴν κατάργησιν τοῦ μικροπολιτικοῦ φραγμοῦ, δι' οὗ περιεβλήθησαν αἱ ἐπαρχίαι μὴ δυνάμεναι νὰ ἐκλέξωσι βουλευτὴν μὴ συνεπαρχιώτην των.

Τοιαῦται στενότητες καταστρέφουσι τὴν ἀνάπτυξιν τῶν πολιτικῶν ἰδεῶν. Ὁ μὴ κολακεύων τὰ πάθη τῶν συνεπαρχιωτῶν καὶ μὴ στέργων νὰ ὑποδουλώσῃ τὴν ἐδραίαν αὐτοῦ συνειδήσιν, ἐνῶ εἶναι ἴσως ὁ πρόμαχος κοινωφελῶν σκοπῶν, παρὰ τῶν πλείστων ἐπαρχιωτῶν ἀσπαζομένων, καίτοι ποθούμενος δὲν δύναται νὰ στρατεύσῃ ὑπὲρ αὐτῶν, τοῦλάχιστον διὰ μακρὸν χρόνον μέχρι οὐ μεταφέρῃ ἀλλαχού τὴν κατοικίαν, καὶ ἂν τοῦτο ἤθελεν εἶσθαι ὡς ἐκ τῶν συμφερόντων του ἐφικτόν.

Τὸ τοπικὸν πνεῦμα, τὸ ἀνθιστάμενον εἰς πᾶσαν, καὶ τὴν ἐλαχίστην, πρόοδον, τὸ ὅποιον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες παρίστανον ὑπὸ τὸ σχῆμα τοῦ πυθίου δράκοντος καταβαλλομένου ὑπὸ τοῦ πανελληνίου Ἀπόλλωνος, ἐξανίσταται εἰς μόνην τὴν ιδέαν, ὅτι μὴ ἐπαρχιώτης δύναται νὰ κερδήσῃ τὴν εὐνοίαν τῶν ἐκλογέων καὶ ἐπὶ τοσοῦτο ἀποθρασύνεται, ὥστε δεσμεύει καὶ αὐτὴν τὴν κυριαρχικὴν τοῦ λαοῦ ψήφον. Ὅταν αἱ ἐκλογαὶ εἶναι ἐλεύθεραι, ποῖος φόβος ὑπάρχει ὅτι δῆθεν ξένα στοιχεῖα μέλλουσι νὰ καταλάβωσι τὰ πάντα, ἐνῷ μάλιστα διὰ νὰ δυνήθῃ μὴ ἐπαρχιώτης νὰ προσελκύσῃ τὰς ψήφους τῶν ἐκλογέων, πρέπει νὰ εἶναι τοσοῦτον ἔξοχος, ὥστε νὰ ὑπόσχηται μεγάλην ὑπηρεσίαν εἰς τὴν πατρίδα καὶ εἰς τοὺς γενικωτέρους σκοπούς, τοὺς ὁποίους ἡ μεγάλη ὀλομέλεια ἀσπάζεται. Πρὸς τιμὴν τοῦ κ. Καλλιφρονᾶ πρέπει νὰ ὑπενθυμίσωμεν εἰς τὸ κοινόν, ὅτι ἐν τῇ Ἑθνικῇ Συνελεύσει τῶν Ἀθηνῶν ὑπεστήριξεν, ἀλλ' εἰς μάτην, τὸ ἀπεριόριστον ὡς πρὸς τοῦτο τῆς τοῦ λαοῦ ψήφου, ἐννοῶν ἔκτοτε κάλλιστα, ὅτι ἐν πολλαῖς ἐπαρχίαις δύναται νὰ ὑπάρξῃ σπάνις ἀνδρῶν αἰσθανομένων τὸ μέγεθος τῶν κοινῶν συμφερόντων καὶ ἱκανῶν νὰ ἐκπληρώσωσι τοιαύτην σοβαρὰν ἐντολήν.

Ἄλλ' ἐν Ἑλλάδι δυστυχῶς εἴμεθα μακρὰν τῆς συναισθήσεως, τί ἐστὶ σπάνις, καὶ διὰ τοῦτο ἐφθάσαμεν εἰς τοιαύτην πληθύν βουλευτῶν, πιστεύοντες ὅτι ἡ Ἑλλὰς καθ' ἑκάστην περίοδον δύναται νὰ εὕρῃ 130 ἢ 140 ἀνδρας μεμυημένους εἰς τὰ τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης καὶ κατάρχους τῆς εἰς τοιοῦτο ἔργον ἀπαιτουμένης συνέσεως. Ἄν κατὰ τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν ἡ Γαλλία, ἡ ἡ Ἀγγλία, ἡ ἡ Ἰταλία ἐχειροτόνου βουλευτάς, ἔπρεπε νὰ βλέπωμεν ἐκεῖ συλλόγους ἐκ πολλῶν χιλιάδων συγκειμένους τηρουμένης τῆς ἀναλογίας μεταξὺ τοῦ ἡμετέρου ἑκατομμυρίου πρὸς τὰ ἑκατομμύρια τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἑθνῶν τούτων. Ἀλλὰ τοιαύτην ιδέαν δὲν ἐσχημάτισαν τὰ ἀνωτέρω ἔθνη περὶ τῆς ἰδίας γονιμότητος ὡς πρὸς τὸ πρεῖν τοῦτο.

Ὅσοι κρίνουν περὶ ἡμῶν ἐκ τοῦ βήματος καὶ τῶν διαπρεπόντων ἢ διαπρεψάντων μέχρι τοῦδε ἐπ' αὐτοῦ ρητόρων, ὁμολογοῦσιν ὅτι εἴμεθα κατώτεροι κατὰ τὴν τοιαύτην γονιμότητα, ἀλλὰ νομίζουσιν ὅτι διὰ τοῦ ἀριθμοῦ ἀναπληροῦται ἡ ἀσθένεια. Ὁ Ἑρσκιν εἶπεν, ὅτι πολλοὶ ἡμίονοι ὁμοῦ δὲν ἀντικαθιστῶσιν ἑπὶ πονο χελλόποδα. Οὐκ ἐν τῷ πολλῷ τὸ εὖ, οὔτε πιστεύομεν ὅτι εὐκολώτερον διαφθείρονται

οὐδ' ὀλίγοι τῶν πολλῶν, διότι τὰ μέχρι τοῦδε δὲν συντελοῦσιν εἰς τὴν αὐτὴν ἀπόδειξιν. Ἀπ' ἐναντίας εἰς τοὺς διακεκριμένους, καὶ ὀλίγοι ἂν ὦσιν, ἡ διαφθορά δὲν εἰσέρπει εὐκόλως.

Τοιαῦτα εἶναι τὰ θέματα, περὶ τῶν ὁποίων εὐχόμεθα νὰ ἐνασχοληθῇ σπουδαίως ἡ δημοσιογραφία.

ΕΤΕΡΑΙ ΣΚΕΨΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΚΛΟΓΙΚΟΥ ΝΟΜΟΥ

12 'Ιουλίου 1862.

Ἡ μυστικὴ ψηφοφορία τοσούτον ἐπεκράτησε παρ' ἡμῖν, ὥστε τινὲς νομίζουσιν, ὅτι ὑπὲρ αὐτῆς ἀπεφάνθη ὀριστικῶς καὶ ἀμετακλήτως ἡ ἐπιστήμη.

Ὅπως διασκεδᾶσωμεν τὴν πλάνην ταύτην, μεθερμηνεύομεν ἐνταῦθα μικρὸν ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ ἀρτίως περιηγηθέντος τὴν Ἑλλάδα περιωνύμου Στουάρτου Μιλλίου (Gouver. Représentatif ch. X.)

« Κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν πρεσβευόντων τὴν μυστικὴν ψῆφον, αὕτη πδίδεται εἰς τὸν ἐκλογέα ὡς ἴδιον κτῆμα, πρὸς ἴδιαν χρῆσιν καὶ ἴδιον ὄφελος, οὐδαμῶς δὲ ὡς δημόσιον καθήκον. Καθότι, ἂν τῶνόντι λογισθῇ τοιοῦτο, καὶ χρειωστῇται λόγος εἰς τὸ κοινὸν περὶ τῆς ψήφου, οὐδὲν πρέπει τότε αὕτη νὰ γίνῃ γνωστὴ; »

» Ὅπως καὶ ἂν ὀρίσῃ τις, ἡ ἐκλάβη τὴν ἐννοίαν δικαιώματος, οὐδεὶς ἀνέκαθεν ἔχει τοιοῦτο (πλὴν ὅπως ὁ νόμος κελεύει) ἵνα ἐξουσιάζῃ ἄλλων ὅσάκις δὲ ἐπιτρέπεται ἡ χρῆσις τοιοῦτου δικαιώματος ἠθικῶς καὶ καθ' ὅλην τὴν σημασίαν τῆς λέξεως, πρόκειται περὶ ἐκπληρώσεως καθήκοντος καὶ λειτουργίας. »

« Ἀλλὰ πάσης δημοσίας λειτουργίας ἡ ἐξάσκησις, εἴτε ἐκλογέως, εἴτε ἀντιπροσώπου, συνίσταται εἰς τὴν ἐπὶ ἄλλου τινὸς ἐξουσίαν. Οἱ λέγοντες ὅτι ἡ ψῆφος δὲν εἶναι λειτουργία ἀλλὰ δικαίωμα, βεβαίως δὲν ἐξηρένησαν τὰς συνεπείας τοιαύτης θεωρίας. Ἄν ἡ ψῆφος οὐδὲν εἶναι δικαίωμα, ἀνήκον εἰς τὸν ἐκλογέα χάριν αὐτοῦ μόνον,

»οὐδεμία πλέον χωρεῖ μέμφει, εἴτε διὰ πώλησιν, εἴτε διὰ χρῆσιν
 »κατ' ἀρέσκειαν ἐκείνου, πρὸς ὃν ἔχει λόγους συμφέροντος νὰ συστη-
 »θῇ; Οὐδεὶς ἀπαιτεῖ παρ' ἄλλου νὰ συμβουλευῇται τὸ κοινὸν ὄφε-
 »λος κατὰ τὴν χρῆσιν τῆς ἰδίας οἰκίας, ἢ τὴν ἐκτόκισιν χρημάτων,
 »ἢ τὴν διαχείρισιν παντός, ἐφ' οὗ ἔχει πραγματικῶς δικαίωμα.
 »Ἀληθῶς ὅμως εἰς τὸν ἐκλογεῖα ἀνήκει ἡ ψῆφος (πλὴν ἄλλων τινῶν
 »λόγων) χάριν τῆς ἰδίας αὐτοῦ προστασίας, ὥστε οὔτε αὐτός, οὔτε
 »οἱ συμπολιταὶ νὰ μὴ ὑποπέσωσιν εἰς τὰ αὐτὰ δεινά, ἐφ' ὅσον ἐκ
 »τῆς ψήφου ἥρτηται.»

«Δὲν εἶναι λοιπὸν ἔργον ἰδιοτροπίας ἡ ψῆφος, οὔτε ἀτομικῆς δια-
 »θέσεως, οὔτε ὅπως ἡ τῶν ἐνόρκων ἐτυμηγορία. Ἀπεναντίας αὐστη-
 »ρῶς ἐκπληροῦται καθήκον, ὅταν διδῇται ψῆφος ἐφ' ὅσον ἕκαστος
 »ἡδυνήθη νὰ σχηματίσῃ γνώμην πάντοθεν ποριζόμενος πῶς καὶ κατὰ
 »συνειδήσιν ὑπὲρ τοῦ κοινῇ συμφέροντος. Ὅστις ἄλλως πῶς ἐκλαμ-
 »βάνει τὴν ψῆφον, εἶναι ἀνάξιος αὐτῆς, παρεκκλίνων τῆς εὐθύτητος
 »καὶ χαμαιζήλος. Τοῦ τοιούτου ἡ καρδία πόρρω ἀπέχει τοῦ εὐγενοῦς
 »πατριωτισμοῦ, καὶ τῆς ἐκπληρώσεως δημοσίου καθήκοντος, ἐνῶ μάλιστα
 »ὕποθάλπεται ἐν αὐτῇ ἡ προαίρεσις τῆς χρήσεως δημοσίας
 »λειτουργίας πρὸς ἴδιον ὄφελος, ἢ πρὸς ἱκανοποίησιν ὀρέξεων καὶ ἰδιο-
 »τροπιῶν. Τοιαῦτα ἐν σμικρῇ τὰ αἰσθήματα τὰ καθοδηγοῦντα τοὺς
 »δεσπότας καὶ τοὺς καταδυναστεύοντας.»

«Εἶναι ἀναμφίλεκτον ὅτι πᾶς τις ἐκ τῶν κοινῶν πολιτῶν, ἢ τὰ
 »δημόσια ἐπαγγελλόμενος ἢ ἀναλαμβάνων δημοσίαν ὑπηρεσίαν, ὡς
 »πρὸς τὰς ἰδίας υποχρεώσεις φρονεῖ καὶ αἰσθάνεται ὅ,τι καὶ ἡ κοι-
 »νωνία, παρ' ἧς ἔχει τὸ ἀξίωμα. Τὸ ἰνδαλμα αὐτοῦ καὶ ὁ ὑπογραμ-
 »μός, τὸν ὁποῖον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δὲν θέλει φθάσει, ἀλλ'
 »οὐδέποτε θέλει ὑπερτερῆσει, εἶναι τὸ τί ἡ κοινωνία προσδοκᾷ. Ὅταν
 »ὅμως εἰσδύσῃ εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς μυστικῆς ψήφου, εἶναι σχεδὸν βέ-
 »βαιον, ὅτι οὐδαμῶς θέλει ἀποβλέψῃ ψηφοφορῶν πρὸς ἐκείνους, εἰς
 »οὓς δὲν ἐπιτρέπεται νὰ γινώσκωσι τίνα δίδει ψῆφον, νομίζων ὅτι
 »εἶναι κύριος νὰ πράξῃ κατ' ἀρέσκειαν.»

«Ἰδοὺ ὁ ἀκαταμάχητος λόγος, δι' ὃν δὲν ἐφαρμόζεται εἰς κοινο-
 »βουλευτικὴν ἐκλογὴν ἡ μυστικὴ ψῆφος, ἂν καὶ χρήσιμος εἰς λέσχας
 »καὶ θιάσους καὶ ἰδιωτικὰς ἐταιρείας.

«Ἐν πάσῃ πολιτικῇ ἐκλογῇ καὶ ἐνθα ἐπικρατεῖ πάνδημος ψῆφος,

»ὁ ἐκλογεὺς ὑπόκειται ἀπολύτως εἰς ἠθικὴν ὑποχρέωσιν, νὰ μὴ ἀπο-
»βλέψῃ εἰς τὸ ἴδιον συμφέρον, ἀλλ' εἰς τὸ κοινὴ καὶ νὰ σχηματίσῃ
»κρίσιν πεφωτισμένην, ὅπως ἂν αὐτὸς μόνος ἐμελλε νὰ δώσῃ ψῆφον
»καὶ παρ' αὐτοῦ μόνου ἤρτητο τὸ πᾶν.»

Ὅποσαι καταχρήσεις ἤθελον ἐκλείψει παρ' ἡμῖν, ὅποσαι μάταιαι
καὶ ὅλως ἀπατηλαὶ ἐγγυήσεις τῆς λεγομένης μυστικῆς ψηφοφορίας,
ἡτις ἐπὶ τέλους εἶναι φανερά καὶ πάγκοινος ἄνευ τῶν πλεονεκτημά-
των τῆς δημοσιότητος!

Ἦσυχάσατε, ἔλεγεν ἐν ἔτει 1859 ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἑσωτερικῶν
εἰς τινὰ ὑποψήφιον τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἐγγὺς ὄντα τῆς ἀποτυχίας,
δὲν νοθεύονται αἱ κάλπαι, οὔτε μεταβάλλονται αἱ ψῆφαι. Ποῖαι καὶ
ποῖαι ἐδόθησαν, ἐδῶ ἐν τῷ κόλπῳ μου ὑπάρχει γεγραμμένον. Αὕτη
εἶναι ἡ ἀνωτέρα δι' ὑμᾶς ἐγγύησις. Καὶ ταῦτα ἔλεγεν ὁ ὑπουργὸς
ἐν πλήρει μυστικῇ ψηφοφορίᾳ. *Credat judaeus Apella!*

Ἄν ὅμως ἐπὶ τέλους ἡ ὑπερτάτη ἐγγύησις τῆς μυστικῆς ψηφοφο-
ρίας συνίσταται εἰς αὐτὰς τὰς κατασκοπείας τῆς ἐξευσίας, βεβαίως ἡ
ἐγγύησις αὐξάνει, ὅταν καὶ τὸ κοινὸν γινώσκῃ ὅ,τι δὲν λανθάνει ἐκά-
στοτε τὸν ὑπουργόν, καθόσον μάλιστα πάντοτε, προκειμένων ἐκλο-
γῶν, κατὰ σύμπτωσιν ἔχομεν ὑπουργὸν ἐπὶ τῶν Ἑσωτερικῶν τὸν
εἰς τὰ τοιαῦτα ἐπιτήδειον.

Ἀλλὰ καὶ τοιοῦτος ὅταν εἶναι, πάντες οἱ κίνδυνοι ἐκλείπουσιν,
ἅμα ἀποσκορακισθῶσι τὰ ἀπατηλὰ ἐπινοήματα ἐφορευτικῶν ἐπιτρο-
πῶν κληρωτῶν καὶ ὅσα ἄλλα γίνονται χάριν τῆς κάλπης, δυσχεραί-
νοντα καὶ παρατείνοντα ἐπιβλαβῶς τὴν πρᾶξιν τῆς ψηφοφορίας.

Ἄπ' ἐναντίας ἐν ἡκαρεὶ καὶ ἄνευ παγίδων προβαίνει ἡ ψηφοφο-
ρία διὰ φανερά καὶ ἐγγράφου δηλώσεως, καταχωριζομένης εἰς ἓν τῶν
πολλῶν πρὸς τοῦτο τμηματικῶν γραφείων τοῦ δήμου.

Πρὸς ἀσφάλειαν περὶ τῆς ἀμεροληψίας τοῦ γραφείου, ἀρκεῖ νὰ
προϊσταται τούτου εἰς καὶ μόνος κληρούμενος μεταξὺ ἰσαριθμῶν προ-
σώπων προτεινομένων ἐκατέρωθεν παρὰ τῶν ὑποψηφίων, οἵτινες πρὸς
ἐπιτήρησιν μόνον δικαιοῦνται νὰ διατηρῶσιν ἐν τῷ γραφείῳ μόνιμον
γραφεῖα, λαμβάνοντα σημειώσεις περὶ πάντων καὶ περὶ ἐκάστου γε-
γονότος μνημονεύοντα ἐν ἐπὶ τούτῳ ἐκθέσει, ἅμα νομίζῃ ὅτι ἐγένετο
παράβασις.

Ἡ σμικρότης τῶν τμημάτων καθιστᾷ τὸ συμφέρον τῆς νοθεύ-

σεως ἐλάχιστον καὶ ὁ ἀπευθυνόμενος παρὰ τινος τμήματος, ἢ νομίζων ὅτι δὲν παρέχει εἰς αὐτὸν ἐγγυήσεις προσέρχεται εἰς τὸ ἕτερον γραφεῖον τοῦ αὐτοῦ δήμου.

Ὁ ἐκλογεὺς λοιπὸν διὰ τῆς ἰδίας ὑπογραφῆς, ἢ διὰ τῆς χειρὸς τοῦ κληρωθέντος προῖσταμένου τοῦ γραφείου κατονομάζει τοὺς ὑποψηφίους μετὰ παρρησίας, ὥστε ἐνώπιον πάντων ὁμολογῶν τῇ περὶ τῶν ὑποψηφίων κρίσιν, τεκμηριοῦ τὴν σταθερότητα τῆς πεποιθήσεως καὶ τὸ ἐσκεμμένον τῆς πράξεως, ἐνῶ ὁ κρυφίως δίδων τὴν ψήφον φαίνεται ὅτι ἀκούει τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως, πράγματι ὅμως ἐνδίδει εἰς παντοίας ἀκατονομάστους ἀφορμὰς, αἵτινες ἂν οὐχὶ ἀπολύτως, τοῦλάχιστον τῶν πλείστων θέλουσι διαφύγει τὴν προσοχὴν, καὶ ἰδίως ἐκείνων πρὸς οὓς δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ γίνωσι γνωσταί.

Διὰ τὸν ἠθικολόγον εἶναι ἄξιον μελέτης, ποία πηγὴ διαφθορᾶς εἶναι ἡ μυστικότης τῆς ψήφου, τὴν ὁποίαν ὁ ἐκλογεὺς πρὸς πάντας ὑπεσχέθη μετὰ τῆς αὐτῆς διαβεβαιώσεως, εἰς ὅ,τι ἔχει ἱερὸν. Τοιαύτη διαφθορά, κατὰ Σόλωνα, δὲν μέλλει ταχέως νὰ εἰσχωρήσῃ καὶ εἰς τὰ συμβόλαια καὶ εἰς τοὺς ὅρκους ;

3 'Ιουλίου 1862.

Ἡ κατάστασις, ἣν ἤδη διατρέχομεν, ἦ μᾶλλον εἰς ἣν μετὰ τοσαύτας ὀδύνας περιεπέσαμεν, δυστυχῶς εἶναι ἡ προσωρινότης. Δὲν λέγω τοῦτο ὡς ἐκ τῶν προσώπων, ἅτινα διέπουν σήμερον τὰ πράγματα, διότι οὐδὲν ὑπουργεῖον εἶναι μόνιμον, ἀλλὰ πάντα ἐφήμερα καὶ παρερχόμενα, ἅμα καθ' ἓνα, ἢ κατ' ἄλλον τρόπον ἀποτυγχάνουν, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἐφαρμόζεται τὸ ρητόν, ὃ ἱστάμενος βλεπέτω μὴ πίσσῃ.

Τὴν προσωρινότητα βλέπω ὅμως εἰκονιζομένην εἰς τὰ πράγματα καὶ εἰς τὸν τρόπον τῆς διοικήσεως, ὡς ἀποτελοῦσαν τὸ σύστημα τῆς κυβερνήσεως, καὶ αὐτὴν τὴν προσωρινότητα νομίζω κινδυνώδεστάτην.

Σαφέστερον ἐξηγούμενος ἰδοὺ διὰ τίνα προσωρινότητα ταράττομαι. Τὸ ὑπουργεῖον αὐτό, ἅμα ἀναλαμβάνον τὰ ἔργα του, ἐκήρυξεν ὅτι προτίθεται μεταβολὴν ἀπὸ ἀντισυνταγματικῆς κυβερνήσεως εἰς συνταγματικωτέραν, καὶ τὴν μεταβολὴν ταύτην ὑπεσχέθη ῥητῶς νὰ ἐνέργησῃ διὰ τοῦ περὶ ἐθνοφυλακῆς νόμου καὶ διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ ἐκλογικοῦ. Αὐτὰ βεβαίως εἶναι τὰ μέσα, οὐδαμῶς δὲ ὁ τελικὸς σκοπός, διότι θεέντος, ὅτι ὁ περὶ ἐθνοφυλακῆς νόμος ἐφαρμόζεται, ὡς ἐφηρμόσθησαν ὅλοι οἱ λοιποὶ ἡμῶν θεσμοί, οἱ ἐγγυώμενοι τὰς ἐλευθερίας, ὧν ὁ ἀριθμὸς δὲν εἶναι μικρός, θεέντος ἐπίσης, ὅτι ὁ ἐκλογικὸς νόμος, μεταρρυθμισθεὶς, διέπεται ὑπὸ τῶν αὐτῶν, ἢ ὁμοίων χειρῶν, αἵτινες ἐδειξαν μέχρι τοῦδε, πόσον εἶναι ἐπιτήδαιοι πρὸς διαστρέβλωσιν, καὶ οἱ δύο οὗτοι νέοι θεσμοὶ πρὸς οὐδεμίαν μεταβολὴν εἶναι προωρισμένοι, καὶ ἡ Ἑλλάς, ὡς πρότερον, διαμένει ἡ κοιλὰς τῶν κλαυθμῶνων, καὶ ἡ γῆ τοῦ ἑλέους καὶ τῶν οἰκτιρμῶν, ὥστε οὔτε αἱ ἀρχαῖαι ἀναμνήσεις καὶ τὰ τελευταῖα ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀνδραγαθήματα ἀρκαῦν νὰ καλύψουν τὴν ὀδυνηρὰν ἐντύπωσιν, αἰετοποτε ἀνανευομένων σπαραγμῶν καὶ μίσους ἀσπόνδου, ἐκσφεδονίζοντος αἰτιάσεις προδοσίας, καθοσιώσεως, καὶ ὅ,τι στυγερὸν ἀκούεται μεταξὺ ἀνθρώπων ἀποθηριωθέντων.

Ἡ ἡσυχία τοῦ καμάτου, ἥτις ἐπικρατεῖ σήμερον, οὐδένα παρηγορεῖ καὶ οὐδένα καθησυχάζει.

Τίνα ὅμως ὀνομάζομεν τελικὸν σκοπὸν, δυνάμενον νὰ μεταβάλῃ ὁπωσοῦν τὰ πράγματα καὶ νὰ ὑποσχεθῇ βελτίωσιν τίνα;

Ὡς φρονοῦμεν, οὐδεὶς ἄλλος ἐνδέχεται νὰ ἦναι ὁ τελικὸς οὗτος σκοπός, ἢ ἡ διὰ τῆς ἐλευθέρας συζητήσεως κυβερνήσεις, ὅταν ὅλα τὰ στοιχεῖα, ὅσα περιλαμβάνονται ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ὑπάρξεως ἡμῶν, ἀναλόγως τῆς δυνάμεως αὐτῶν, ἀντιπροσωπεύονται, μὴ πιεζόμενα ἐναλλάξ, μὴ συντριβόμενα κτηνωδῶς, ἀλλὰ διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς πειθοῦς μαχόμενα, ὅπως φθάσουν εἰς τὴν ὑπεροχὴν, ἥτις εἶναι ἡ δικαία ἀμοιβὴ πάσης φιλοδοξίας, τότε ἀντὶ τῆς εἰκόνης βαναύσων καὶ ἀγοραίων διαπληκτισμῶν καὶ ἐρίδων οὐτιδανῶν, καθ' ὅς οὐδεὶς ἄλλος λόγος, ἢ περὶ προσώπων, ἔχομεν τὴν εὐγενῆ πάλην ἀρχῶν, πολιτικῶν φρονημάτων καὶ κοινωνικῶν συμφερόντων, σεβαστῶν ὅταν δὲν παρεκτρέπωνται καὶ δὲν ὑπηρετοῦν τὴν ἰδιοτέλειαν.

Δὲν θέλομεν γνωρίσει μόνον τότε τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα καὶ τὴν

ἐθνικὴν διάνοιαν περιεργείας χάριν, ἥς εἶναι ἀπηλλαγμένοι, ὥς φρονούν, οἱ βαθύνοντες πολιτικοί, οἱ ἀποστρεφόμενοι τὸν θόρυβον τοῦ πλήθους, ἀλλὰ θέλομεν ἀναπτύξει πολιτικὰς ἰδέας καὶ θελομεν φωτίσει τὰ πλήθη περὶ τῶν ἀληθῶν αὐτῶν συμφερόντων, ὥστε νὰ μὴ γίνωνται ἐρμαιοὶ τῶν ἐκμεταλλευομένων τὴν ἐκ παντοίας αἰτίας δυσαρέσκειαν. Πιστεύομεν τῶνόντι, ὅτι οἱ περίνοες ἐκεῖνοι, οἱ ἐν τῇ σκότει ὀρέποντες τὸν καρπὸν ἐξαιρέτου σοφίας, δὲν μέλλουν νὰ γίνουν σοφώτεροι, οὔτε δύνανται νὰ φθάσουν εἰς ἀνώτερον βαθμὸν τελειότητος, ἀλλὰ διατὶ λησμονοῦν, ὅτι εἶναι μισητοὶ εἰς τὸ ἔθνος διὰ τοῦ τρόπου τῶν καὶ ὅτι ὁ ἀνεπιτηδεύτερος κυβερνήτης εἶναι ὁ μισούμενος;

Ἡ μεταβολὴ λοιπόν, τὴν ὑποίαν ζητοῦμεν, εἶναι πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ συστήματος τῶν διὰ πάσης διαφθορᾶς ἐργαζομένων εἰς ἀπόδειξιν, ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος εἶναι ἀνάξιον συνταγματικῶν ἐλευθεριῶν, διὰ τοῦ εἰλικρινοῦς συστήματος τῶν ποθούντων νὰ ἴδουν τὸ ἔθνος κάτοχον καὶ ἐν πλήρει χρήσει τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ δικαιωμάτων. Τοιαύτη μεταβολή, καὶ μόνη τοιαύτη, δύναται νὰ εἶναι καὶ σκόπιμος καὶ γόνιμος.

Ἀνοιξατε ἐλεύθερον βῆμα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν διάνοιαν, ἀκούσατε τὴν φωνὴν αὐτοῦ τοῦ θεωρουμένου παιδός, καὶ συζητήσατε μετ' αὐτοῦ κατ' ἀντιμωλίαν.

Δὲν προλέγομεν, ὅτι μέλλει νὰ δείξῃ μόνον προτερήματα, ὅτι θέλει ἐκχύσει πανταχόθεν ἀκτῖνας φωτός, ἢ ὅτι θέλει ἀναζήσῃ ὁ Δημοσθένης καὶ ὁ Φωκίων, ἀλλὰ θέλετε εὑρεῖ ἀγνότητα, θέλετε ἀπαντήσῃ αἰσθήματα τοῦ προθύμου καὶ εὐδιδάκτου πολίτου καὶ θέλετε συναισθανθῇ τοὺς παλμοὺς πατριωτικῆς καρδίας.

Τίς ἐκ τῆς ἐλευθέρως ἐκλογῆς τοῦ ἔθνους ἔχων τὴν ἀποστολὴν δὲν θέλει φιλοτιμηθῇ, νὰ φανῇ ἄξιος τῆς κοινῆς προσδοκίας, δὲν θέλει ζητήσῃ νὰ δώσῃ ἐχέγγυα τῆς ἀξιουμένης ὑπολήψεως;

Σεῖς, οἵτινες ἐνετειχίσατε τὸ βῆμα, ὥστε οὐδὲν ν' ἀντηχῇ μέχρι τοῦ ἔθνους, σεῖς, οἵτινες ἐζητήσατε νὰ φιμώσῃτε ὅλα τὰ στόματα, διὰ νὰ φαίνεσθε ὅτι παμψηφεῖτε, σεῖς, οἵτινες ἐκυβερνήσατε διὰ τῶν φυλακῶν καὶ τῶν δεσμοτηρίων, ποῖα προτερήματα ἐφέρατε εἰς τὸ μέσον; ἐπὶ τίνι καυχᾶσθε; μήπως εἰς τὸ μῖσος τῶν συμπολιτῶν, ὥς ἐχέγγυον, ὅτι ἐγείνατε ἀσφαλεῖς δοῦλοι, ἀφοῦ τὰ πάντα ἀπηνή-

θητε, μὴ ὑποκείμενοι πλέον εἰς τὸ δέλεαρ τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ εἰς τὴν γοητείαν τῆς κοινῆς γνώμης ;

Καὶ μολαταῦτα δὲν κατωρθώσατε τὰ πάντα, δὲν ἐξουδενίσατε τὸ φρόνημα τοῦ "Ελληνος, δὲν ἰσοπεδώσατε ὅλας τὰς συνειδήσεις, δὲν κατεστρέψατε ὅ,τι ὑπάρχει ζωτικόν, δὲν διελύσατε τὴν ἀτμοσφαιρὴν ἑταιρείαν, δὲν ἀνετρέψατε τὴν ἑθνικὴν Τράπεζαν καὶ αἱ διαβολαὶ ἡμῶν, ὡς ὁ ἄφρὸς ἐκ τοῦ στόματος τοῦ μαινομένου, ἔπεσαν χαμαί.

Ἄλλ' εἶναι τῶντι ἀκατόρθωτον, ὑπουργεῖον, καὶ ἐκ τῶν ἀγνοτέρων συγκείμενον, ἅμα δὲν βλαπτικὴν τὴν ἰδίαν γνώμην διὰ τοῦ πτωχότητος τῆς ἐλευθέρως συζητήσεως, νὰ μὴ προσκρούσῃ εἰς τὰς ζωτικὰς δυνάμεις τοῦ ἔθνους καὶ νὰ μὴ περιέλθῃ εἰς ἐχθροπάθειαν πρὸς αὐτάς, μὴ δυνάμενον ν' ἀνεχθῇ ἀπέναντι ἑαυτοῦ οἰανδήποτε ἀνεξάρτητον πεποιθήσιν καὶ αὐτοβουλίαν.

Ἄλλ' ἐνῷ ἔχμεν διὰ τοῦ νέου ὑπουργείου τὴν ὑπόσχεσιν τοιαύτης μεταβολῆς, ἄνευ τῆς ὁποίας οὐδὲν ὑπάρχει ὑγιείας, καὶ ἥτις εἶναι ὁ πρῶτος καὶ ἀπαραίτητος ὅρος πάσης γενναίας ἀποφάσεως περὶ τῆς τύχης τοῦ ἔθνους, διατελοῦμεν εἰσέτι μακρὰν τῆς πραγματοποιήσεως αὐτῆς.

Συνομολογοῦμεν ὅτι πρὸς συγκρότησιν γνησιωτέρας ἀντιπροσωπείας τοῦ ἔθνους συντελεῖ ἡ μεταρρύθμισις τοῦ τοσοῦτον πλημμελοῦς ἡμῶν ἐκλογικοῦ νόμου, ἀλλὰ μέχρι τῆς ἐπιψηφίσεως τῶν ποθομένων μεταρρυθμίσεων, πόσος καιρὸς εἰσέτι δύναται νὰ παρέλθῃ, καιρὸς πρόσωρινότητος καὶ προσδοκίας πράγματος ἀναποφεύκτου ;

Ποίου ἄλλου ἔθνους κυβέρνησις σπουδαίως ἀποφασίζουσα τοιαύτην μεταβολὴν πρὸς θεραπείαν πλεονάζοντος κακοῦ, ὁμολογηθέντος, καὶ καχεξίας βιοφθόρου *divulgato imperii arcano*, δὲν ἤθελε σπεύσῃ νὰ φέρῃ ἀμέσως εἰς ἐκτέλεσιν τὸ ἀποφασισθὲν, πλὴν ἂν συγχρόνως δὲν εἶχε καὶ τὴν ἐναντίαν ἀπόφασιν ὑπ' ὄψιν, ὅπερ συμβαίνει εἰς μόνους τοὺς πάσης ἀποφάσεως ἐστερημένους ;

Εἶναι δίκαιον, δι' οἷουσδήποτε λόγους, νὰ παρατείνητε τοιαύτην πρόσωρινότητος, μεχριστοῦ παρεμπέση. τίς οἶδε τί ἀπροσδόκητον, ὅπως πάθωμεν ὅ,τι ὁ εἰπὼν, ἐς αὖριον τὰ σπουδαῖα ;

Μήπως ὅλα κύκλω ἡμῶν ἀκίνητοῦν καὶ περιμένουν νὰ ἐξέλθωμεν τοῦ δισταγμοῦ καὶ νὰ ἐρωτήσωμεν ὅλα τὰ μαντεῖα, ἢ τάχα οὐδὲν γίνεται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἄνευ ἡμῶν, πάντοτε φιλονικούντων,

ὑπὸ παντοίας μορφάς, σχεδὸν περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος, ἀφότου καθιδρύθη τὸ σύνταγμα, καὶ μὴ δυναμένων νὰ ὀρίσωμεν τὰ ὅρια ἐκείνης ἐξουσίας ;

Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ ἔχῃ γνώμην ἰδίαν καὶ καθηρτισμένην τὸ ὑπουργεῖον περὶ τῶν γενησομένων μεταρρυθμίσεων, ἀντὶ νὰ περιμένῃ τὸ πέρας μακρῶν συζητήσεων πολυμελοῦς ἐπιτροπῆς ἐπὶ τούτῳ συστάσεως.

Ἀντὶ νὰ ταράττῃται διὰ τὴν ἐπιβλαβὴ ταύτην παράτασιν τῆς προσωρινότητος, ὁ συντάκτης τῆς *Néas Generā* καταλαμβάνεται ὑπὸ ἀκαίρου ἀγανακτήσεως, ἐκ πλάνης νομίζων, ὅτι ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη ἔχει δικτατωρικὴν ἐξουσίαν νομοθέτου, καὶ δὲν ἐννοεῖ ὅτι μετ' ὀλίγον μέλλει νὰ ἐπέλθῃ καὶ ἄλλη βραδύτης, οἷοι τὸ ὑπουργεῖον μέλλει νὰ ἐξετάσῃ τὸ ἔργον τῆς ἐπιτροπῆς καὶ νὰ ὀρίσῃ τί παραδέχεται διὰ νὰ καθυποβάλῃ εἰς τὰς Βουλὰς.

Εἰς ἐμέ, ἀναδεχθέντα τὴν σύνταξιν τῶν κυρίων ἄρθρων τῆς *Ελπίδος*, ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ γνωστοῦ καὶ ἐντίμου συντάκτου αὐτῆς, εἶναι ἔτι ἐπαχθεστέρα ἡ προσωρινότης.

Εἰς τὴν περὶ τὴν δημοσιογραφίαν ἀπειρίαν προστίθεται τὸ ἀβέβαιον καὶ ἄδηλον τῶν πραγμάτων.

Δύναμαι τάχα νὰ βεβαιώσω, ὅτι γίνεται τοιαύτη ὑποίαν εὐχομαι μεταβολή, καὶ διὰ νὰ βεβαιώσω, πιστεύω ἐγὼ πρῶτος, ὅτι ὑπάρχει περὶ αὐτῆς ἀπόφασις, ὅπως οὐ μὴ σαλευομένη καὶ ἐρειδομένη ἐπὶ στερεῶν ἀγκυρῶν ; Οὔτε τὰς ἀγκύρας βλέπω, οὔτε εὐπιστίαν ἔχω, ὥστε πρὶν ἰδῶ νὰ παραδεχθῶ καὶ εἰς ἄλλους νὰ κηρύξω. Περὶ σημείων καὶ τεκμηρίων οὐδ' ἀντιλαμβάνεται νὰ γίνωνται πολλοὶ λόγοι κενοί, μέχρι φορτικότητος, ἀλλὰ τὰ σημεῖα καὶ τὰ τεκμήρια εἶναι πάντοτε ἐπισφαλῆ.

Τώρα βλέπω τῶνόν τι, ὅτι ἔδωκα ὑπόσχεσιν ἀνωτέραν τῶν δυνάμεών μου, ν' ἀναπληρώσω τὸν ἐντίμον συντάκτην τῆς *Ἐφημερίδος* ταύτης, ἔστω καὶ ἐπ' ὀλίγον χρόνον, ἀλλὰ χρόνον προσωρινότητος, καθ' ὃν, καὶ φημί κ' ἀπόφημι, κ' οὐκ ἔχω τί πῶ.

Δὲν εἶναι τῶνόν τι μικρὸν ἐπιχείρημα, ἀπαξ τῆς ἐδδομάδος ν' ἀνευρίσκω διασκεδαστικούς καὶ εὐπρεπεῖς λόγους διὰ τοὺς ἀναγνώστας, πρὸς οὓς νὰ λέγω : Κύριοι ! Περιμένετε ἔτι μικρὸν καὶ θελετε εὐχαριστηθῆ, εἶναι ἀληθές, ὅτι εὐρισκόμεθα ἐν τῇ αὐτῇ σημείῳ, ἀλλὰ

μετ' ὀλίγον κινούμεθα, καὶ πάλιν : Κύριοι ! Ὡποσθοδρομήσαμεν ὅλιγον, ἀλλ' ἀμέσως προβαίνομεν. Ὁ ὄρμος εἶναι καλὸς καὶ διὰ τοῦτο περιμένομεν εὐριον, καὶ ἅμα πνεύσῃ ἐκπλέομεν, ἐντοσούτω, ἐν ὥρῃ γαλήνης, ἐπισκευάζομεν τὸ σκάφος καὶ συνάγομεν τρόφιμα !!...

Ἐπὶ δύο μῆνας ὑποθέτω, ὅτι τοιοῦτον μέλλει νὰ εἶναι τὸ πολιτικὸν ἡμῶν ἡμερολόγιον. Ἴσως ὁμοιάζει τὸ τοῦ Ὀδυσσεύς, ζητοῦντος τὴν Ἰθάκην, ἢ τὸν ἰστὸν τῆς Πηνελόπης, περιμενούσης αὐτόν. Ἀλλὰ θέλουν ἐρωτήσῃ, τί μὲ παρώτρυνε ν' ἀναδεχθῶ τοιαύτην Ὀδύσειαν ;

Οὐδέποτε ἀκριβῶς κατέλόγισα ἐν τίσιν ὁμοδοξῶ καὶ ἐν τίσι διαφωνῶ μετὰ τοῦ ἐντίμου συντάκτου τῆς *Ἑλπίδος*. Πιστεύω ὅτι ἀμφοτέρων ὁ ἀριθμὸς εἶναι πολὺς, ἀλλὰ καθόσον ἀφορᾷ τὸ εἶδος τῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ ἐκλογικοῦ νόμου, εὗρέθην μετ' αὐτοῦ καθ' ὅλα σύμφωνος καὶ ἐνόμισα χρέος νὰ μὴ ἀρνηθῶ τὴν συνδρομὴν μου εἰς τὸν ὑποστηρίζοντα τὴν γνώμην μου περὶ τοιοῦτου σπουδαίου δι' ἐμὲ πράγματος.

Ἄν συντελέσω εἰς τὸ ν' ἀρθῇ ἐκ τοῦ μέσου καὶ ἡ τελευταία αὕτη πρόφασις τῆς προσωρινότητος, κατὰ τὴν κρίσιν μου, φρονῶ, ὅτι μικρόν τι συνέπραξα καὶ ἐγὼ ὑπὲρ τῆς πατρίδος.

12 Ἰουλίου 1862.

Δὲν ἀποροῦμεν ποσῶς, πῶς εὐρίσκονται παρ' ἡμῖν οἱ καχιζοντες τὴν φανεράν ψηφοφορίαν, οὔτε ἀμφιβάλλομεν ὅτι ὁ κ. συντάκτης τῆς *Νέας Γενεᾶς* ἐξ εὐγενοῦς αἰσθήματος στρατεύει κατ' αὐτῆς καὶ τῶν ὑπὲρ αὐτῆς ἀγωνιζομένων. Ἀποροῦμεν ὁμῶς, διατὶ εὐρίσκει ματαίως τὸν συζήτησιν περὶ τοιούτων πραγμάτων, κατατάττω αὐτὴν εἰς τὰς θεολογικὰς ἑρίδας τῆς βυζαντινῆς παρακμῆς.

Μετὰ πλείστης προσοχῆς ἀνέγνωμεν ὅσα ἔγραψε, πρὸ πάντων διὰ νὰ εἰσδύσωμεν εἰς τὸν λόγον, ἐξ οὗ ὁρμάται, ὅτι μετεωρολογεῖ, ὅστις συζητεῖ περὶ μυστικῆς καὶ φανερᾶς ψηφοφορίας, καὶ ἰδοὺ ὡς ἔγγιστα τί νομίζομεν, ὅτι ἀνεκαλύψαμεν.

Ἄς φροντίσῃ, λέγει, ἡ κυβέρνησις, ἥ μᾶλλον ἄς φροντίσωμεν πάντες ν' ἄρχῃ ἡ τιμιότης, ἡ ἠθικὴ, νὰ μὴ ὑπερετερῇ ἡ χαμέρπεια, νὰ μὴ μένῃ ἀτιμώρητος ἡ ἐγκληματικὴ ἐπέμβασις καὶ ἡ νόθευσις κτλ. καὶ τότε ἐξεταστέον, ἂν, ὡς ἐπίμετρον τῆς δημοσίας ἠθικῆς, πρέπει ἐκ τῆς ψηφοφορίας ν' ἀπορρίψωμεν τὴν μυστικότητα.

Ὁ ἀγαθὸς καὶ λίαν πρακτικὸς συντάκτης τῆς *Νέας Γενεᾶς* φρονεῖ, ὅτι ἡ κακὴ κυβέρνησις ὑπῆρξε μέχρι τοῦδε ἡ αἰτία ὅλων τῶν κακῶν, ἄρα τῆς κυβερνήσεως τὴν διόρθωσιν πρὸ πάντων ἀπαιτεῖ, καὶ ἐν τούτοις οὔτε στιγμὴν ἐρωτᾷ, πῶς ἡ κακὴ κυβέρνησις τρέπεται εἰς καλὴν. Ἴσως ἔχει καὶ περὶ τούτου γνώμην τινά, τὴν ὁποῖαν ἤδη, συντομίας χάριν παρέλειψεν. Ὅπως δὴποτε ὅμως ὡς μέσον διορθώσεως δὲν ἐννοεῖ τὴν ψῆφον τοῦ λαοῦ, ἄλλως ἦτον ἀδύνατον νὰ φύγῃ τὸ ἔρκος τῶν ὁδόντων του, τοὺς ὁποίους δὲν κρύπτει, τὸ ἔπος, ὅτι οἱ Λιθάνιοι καὶ οἱ διδάσκαλοι ῥητορικῶν γυμνασμάτων μόνοι καταγίνονται περὶ τοῦ ζητήματος τῆς μυστικῆς ἢ φανεραῆς ψηφοφορίας, οἱ δὲ πολιτικοὶ ἄνδρες πρῶτον ζητοῦν καλὴν κυβέρνησιν καὶ ἔπειτα ἡμιλοῦν.

Μὴ ὄντες ἐν γνώσει τοῦ ἀπόρρήτου, τὸ ὁποῖον ὁ κ. συντάκτης τῆς *Νέας Γενεᾶς* ἐνόμισε περιττὸν νὰ διακοινώσῃ, ὑποθέτομεν, ὅτι παραδέχεται ὡς συντελεστικὸν πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ μέσον τὴν σύμβουσιν κυβερνήσεως ἐξ ἀνδρῶν ἠθικῶν, τὸ κοινὸν καλὸν διωκόντων, ἀνδρῶν ἀρετῆς καὶ δικαιοσύνης καὶ ἄκρας τιμιότητος, οὓς ἴσως ἡδύνατο καὶ νὰ ὑποδείξῃ. Ἐρωτῶμεν ὅμως ἂν ἐν τῇ συνταγματικῇ πολεμικῇ τοιοῦτοτρόπως συγκροτῇται τὸ προσωπικὸν τῆς κυβερνήσεως, κατὰ τὴν εὐχὴν καὶ τὴν κρίσιν τοῦ δεῖνος ἢ τοῦ δεῖνος δημοσιογράφου, ἢ καὶ ἄλλου τινὸς οἰουδὴποτε. Ὅσον ἡμεῖς γνωρίζομεν, διὰ τοῦτο δίδεται εἰς τὸν λαὸν δικαίωμα ψήφου, διὰ νὰ ἐκλέξῃ ἐλευθέρως τοὺς ἀνδρας ἀρετῆς καὶ δικαιοσύνης καὶ τοὺς γνησίους ἐρμηνεῖς τῶν αἰσθημάτων του, οἵτινες νὰ ἐξελέγχουν τὰς πράξεις τῶν κυβερνούντων ἀποδοκιμάζοντες τὰς κακὰς καὶ παρανόμους καὶ καθιστῶντες ἀδύνατον τὴν διοίκησιν των πραγμάτων ὑπὸ τῶν κακῶς διεπόντων αὐτά.

Τὸ μόνον νόμιμον μέσον, ὅπερ ἐδόθη, ἄνευ διαταράξεως τῶν καθεστώτων, εἰρηνικῶς καὶ ἐντούτοις ἐρρωμενεστέρως, νὰ συμμετάσχῃ ὁ λαὸς εἰς τὸν καταρτισμὸν καλῆς κυβερνήσεως, ὁποῖαν δικαίως εὐχε-

ται ὁ κ. συντάκτης τῆς *N. Γενεᾶς*, εἶναι ἡ διὰ τῶν ἐλευθέρων ἐκλογῶν συγκρότησις ἐλευθέρως Βουλῆς, ζητούσης λόγον περὶ πάντων καὶ ἐπιψηφίζούσης ἢ ἀποψηφίζούσης τοὺς νόμους κατὰ τὸ μέτρον τῆς πρὸς τὸ ὑπουργεῖον ἐμπιστοσύνης.

Ὅταν εἶναι τοιαύτη ἡ Βουλὴ, κάτοχος τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν πόθων τοῦ ἔθνους, πιστεύομεν ὅτι μετ' αὐτῆς ἀποβαίνει ἀδύνατον νὰ συνυπάρξῃ ὑπουργεῖον σφετεριζόμενον παράνομον ἐξουσίαν καὶ καταπιέζον τὰ ἄτομα ἢ τὰ πλήθη.

Ἄν ὅμως ἔχῃ οὕτω, τότε μετὰ τοῦ κ. συντάκτου τῆς *N. Γενεᾶς* δὲν λέγομεν πλέον, ὅτε ἡμῖν καλὴν κυβέρνησιν καὶ μετὰ ταῦτα ὁμιλοῦμεν περὶ τῶν ἐκλογῶν καὶ τῆς μυστικῆς ἢ φανερᾶς ψήφου, ἀλλ' ἀντιστρόφως, ζητοῦμεν πρῶτον ἐλευθέρως ἐκλογάς, καὶ τότε ἔπεται ἀφ' ἐαυτῆς ἡ καλὴ κυβέρνησις.

Ἄλλὰ θέλει μᾶς ἀπαντήσῃ, ὅτι εἶναι τῶνόντι διάλληλος καὶ αὐτόχρονον τὸ ἀπορούμενον περὶ τοῦ ὥρῳ καὶ τῆς ἀλεκτορίδος, πότερον τούτων προηγείται.

Εἰς τοῦτο συμφωνοῦμεν καὶ ἡμεῖς, ἀλλὰ διότι ὁ ἐπιτήδειος πολιτικός δὲν ζητεῖ, νὰ δώσουν εἰς αὐτὸν τὸ δεῖνα ἢ τὸ δοῖνα ἐκ προκαταβολῆς, διότι τότε εἶναι ὅλως περιττός.

Ὅταν ὑπάρχῃ δεδομένη καλὴ καὶ συνετὴ κυβέρνησις, ποῖαν ἀνάγκην ἔχω τῆς σοφίας σου, διδάσκαλε ἀγαθὲ ! Τότε καὶ αἱ ἐκλογαὶ γίνονται ἀδιάστως καὶ ἄνευ νοθεύσεως καὶ σχεδόν, φαίνεται κατ' εἰς ἐμέ, πάντῃ μάταιον, ἐνὸς ἢ κυβέρνησις διαμένει τοιαύτη, νὰ φροντίσωμεν περὶ μυστικῆς ἢ φανερᾶς ψηφοφορίας. Διὰ τοῦτο τῶνόντι ἐν Ἀγγλίᾳ μόλις σήμερον περὶ τούτου γίνεται λόγος. Ἀλλὰ ἰδοὺ, Κύριε δημοσιογράφε, ὑπάρχει δεδομένον τὸ ἐναντίον, καὶ πρόκειται νὰ εὐρεθῇ διόρθωσις. Πόθεν ἀρχόμεθα ; Σὺ λέγεις ἀπὸ τῆς κυβερνήσεως. Λοιπὸν τίνες εἶναι οἱ ἀναγκαιῶς ἀπαρτιζόντες τὸν ὕρισμόν τῆς καλῆς κυβερνήσεως ; Καὶ ἂν τυχὸν συμφωνήσωμεν αἱ πλεῖστοι, ὅπερ δὲν εἶναι παρ' ἡμῖν εὐκοπώτερον, ἢ νὰ διέλθῃ κάμιλος διὰ τῆς τρυμαλιᾶς ῥαφίδος, ἐρωτῶ, πῶς θέλομεν ἐπιβάλλει αὐτοῦς, διὰ πόλων κλιμάκων θέλομεν τοὺς ἀναβιβάσει ;

Ὅσοι ὅμως μεριμνοῦν καὶ περὶ τῶν μέσων, δι' ὧν ἐπιτυγχάνεται ὁ σκοπός, σκέπτονται ἐξ ἀντιθέτου, στρέφοντες τὴν προσοχὴν αὐτῶν εἰς τὴν σύνθεσιν τῆς Βουλῆς, ἥτις ἤρτηται ἐκ τῆς θελήσεως καὶ τῆς

προαίρεσως τοῦ λαοῦ, καὶ πρὸ πάντων καταγίνονται νὰ διαρρήξουν τὰ παντοῖα δεσμά, ἐν οἷς περιβάλλεται.

Ἄν ὁ κ. συντάκτης τῆς Νέας Γερμανίας ἤθελε παρακολουθήσει ἀπὸ πολλοῦ, ὡς ἐπράξαμεν, τὰ κατὰ τὰς ἐκλογὰς διαπραττόμενα, ἤθελε παρατηρήσει ὡς ἐγγιστα τὰ ἐξῆς φαινόμενα.

Ἐν Ἑλλάδι ἔχομεν πάνδημον καὶ μυστικὴν ψῆφον καὶ ἐν τούτοις σπανίως καὶ μόλις εἰσέρχεται εἰς τὴν κάλπην ψῆφος ἐλευθέρα καὶ ἀβίαστος, ὡς ἐπὶ πρὸ πλείστον δὲ εὐρίσκεται ἄλλη ψῆφος, ἥ ἡ δοθεῖσα.

Διατί τοῦτο; Διότι αἱ ἐφορευτικαὶ ἐπιτροπαὶ ἀντιποιοῦνται παντοδυναμίαν καὶ ἐναντίον τῆς θελήσεως αὐτῶν μόλις εἰσέρχεται ψῆφος εἰς τὴν κάλπην.

Πρῶτον οἱ ἐκλογικοὶ κατάλογοι δὲν δημοσιεύονται διὰ τοῦ τύπου, ἀλλὰ εἶναι κτῆμα ὀλίγων τινῶν, συνήθως ἐκείνων τῆς μερίδος τῆς ἐξουσίας. Ἐνῷ ὁ ἐκλογεὺς χρεωστεῖ νὰ βεβαιώσῃ τὴν ταυτότητα του, πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ γνωρίζῃ τὸν ἀριθμὸν, ὃν κατέχει τὸ ὄνομα του ἐν τῷ καταλόγῳ.

Διὰ νὰ μάθῃ αὐτὸν τὸν ἀριθμὸν, προσέρχεται εἰς τὸ γραφεῖον τῆς μίας, ἥ τῆς ἄλλης μερίδος, καὶ ἀπὸ ἐκείνης τῆς στιγμῆς ἄρχεται ἡ πίεσις.

Ἐπὶ τέλους κατορθώνει νὰ προσέλθῃ εἰς τὸν τόπον τῆς ψηφοφορίας· ἔξωθεν τοῦ δι' αὐτῆς βεβηλωμένου ναοῦ ἵσταται ὁ ἐνωμοστάρχης, ὁ δημαρχικὸς κλητὴρ κτλ. κτλ. καὶ ἂν δὲν συναίνεσῃ νὰ λάβῃ τὸ ἐπιβαλλόμενον ψηφοδέλτιον, εἰς μάτην ζητεῖ νὰ εἰσέλθῃ. Πονηρεύεται καὶ αὐτὸς τότε, ἂν ἔχῃ πεποιθήσεις τοσοῦτον ἐδραίως, ὥστε ν' ἀντιέξουν εἰς τοιαύτας βασάνους, καὶ φέρει κεκρυμμένον τὸ ψηφοδέλτιον τῆς ἐκλογῆς καὶ τῶν συμπαθειῶν του. Πάλιν ἀπέτυχε, διότι ἡ ἐφορευτικὴ ἐπιτροπὴ, συνεργούσα εἰς τὰ προσχιδισθέντα καὶ κατεργαζόμενα καὶ μὴ βλέπουσα τὸ γνωστὸν ψηφοδέλτιον ὡς ἐκ τοῦ χρώματος, τοῦ σχήματος, ἢ ἐξ ἄλλου σημείου, ἀπωθεῖ τὸν ἐκλογέα καὶ ἀρνεῖται τὴν ταυτότητα.

Ὅλα ταῦτα, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἐτελειοποιήθησαν τοιοῦτοτρόπως, ὥστε γίνονται ὅπως οὖν ἄνευ ἐξωτερικῶν σημείων βίας καὶ ἄνευ συγκρούσεων αἱματηρῶν.

Τώρα ἐρωτῶ, ἐκ τοιούτων ἐκλογῶν παραδέχεται τις, ὅτι ἀναδει-

κνύονται οἱ ἑρμηνεῖς τῶν εὐχῶν καὶ τῶν πόθων τοῦ λαοῦ καὶ ἐν γένει οἱ ἀναδεικνύμενοι, ὅπερ τὸ κυριώτερον, ἔχουν οἰανδήποτε ὑποχρέωσιν πρὸς τὸν λαόν; ἢ ἔχουν τὴν συνείδησιν, ὅτι χρεωστοῦν οἰανδήποτε εὐθύνην;

Δὲν εἶναι ἐξ ἀνάγκης ἐπόμενον, ὅτι οἱ χρεωστοῦντες εἰς τὰς ἐφορευτικάς ἐπιτροπὰς καὶ εἰς τοιαύτην κιβδηλείαν τὴν ἐπιτυχίαν, οὐδεμίαν ἄλλην ἱερότητα ὑποχρέωσως αἰσθάνονται, εἰμὴ νὰ εὖρουν ὑπουργόν, ὅστις ν' ἀνταμείψῃ διὰ δημοσίων ὑπουργημάτων τοὺς συντελέσαντας εἰς τοιοῦτον κατόρθωμα; Τοῦτου δὲ γενομένου, δὲν ἐπεται, ὅτι περὶ τῶν λοιπῶν μικρόν, ἢ μηδὲν φροντίζουν οἱ Ἰπποκλειδαῖ.

Ἄν ὑποθέσωμεν, ὅτι σχηματίζεται τῶντι ὑπουργεῖον, ὅποῖον ὁ δεῖνα ἢ ὁ δεῖνα δημοσιογράφος εὕρισκει καλόν καὶ ἄξιον, ἂν καὶ πάντα τὰ ὑπουργεῖα εὕρισκουν μεταξύ τῶν δημοσιογράφων τοὺς ἐγκωμιστάς, ἐνεργηθῶν δ' ἐκλογαὶ διὰ τοῦ αὐτοῦ νόμου καὶ πληρωθῇ ἡ Βουλὴ ἐξ ἀναλόγων προϊόντων, δὲν ἐννοοῦμεν, ὅτι τότε δὲν ἐκερδήσαμεν τὸ στοίχημα καὶ δὲν μένει ἄλλο, εἰμὴ νὰ λάβωμεν εἰς χεῖρας τὸ ψαλτήριον τοῦ Ἰερεμίου καὶ νὰ ἐλεεινολογῶμεν τὸ ἔθνος, τὸ ὅποῖον εἶναι ἐντελῶς ἄθῳον, καὶ πάντοτε ἀδίκως πάσχει;

Λοιπὸν οἱ φοβούμενοι τοιοῦτον πάθημα καὶ ἐκ μόνης τῆς ἐλευθέρως ἐκλογῆς προσδοκῶντες ὁπωσοῦν θεραπείαν μεγάλων κακῶν, νομίζοντες δέ, ὅτι οὐδὲν ἄλλο ὑπάρχει καλόν ὑπουργεῖον, εἰ μὴ τὸ ὑποστηριζόμενον ὑπὸ τοιαύτης Βουλῆς, συγκειμένης ἐκ τῶν ἐκλεκτῶν τοῦ ἔθνους, δὲν πλανώμεθα, ζητοῦντες νὰ προταχθῇ ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς πανδῆμου ψήφου τῶν παντοίων παγίδων, δι' ὧν ματαιοῦται, καὶ ταῦτα ζητοῦντες δὲν ματαιολογοῦμεν, οὔτε ἀεροθατοῦμεν, ἀλλ' εἰμεθα ἐγγύτερον τῆς μόνης ἀληθοῦς λύσεως.

Ἐπόμενον ἦτο βέβαια ὁ κρίνων ὡς ματαίαν τὴν ἔρευναν τῆς μυστικῆς ἢ φανερᾶς ψηφοφορίας καὶ ἀναβάλλων περὶ αὐτῆς, ὡς τραγήματος τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ συμποσίου, νὰ κρίνῃ ἐπιπολαίως καὶ νὰ καταδικάσῃ τὴν φανεράν ἐκ τῆς ὑπονομίας αὐτοῦ περὶ τοῦ προτεινόντος.

Τῷ ὄντι, ὅστις ἀδυνατεῖ νὰ κρίνῃ ἐξ ἰδίων, ὡς ὁ νοσῶν, προτιμᾷ ἐκείνου τοῦ ἱατροῦ τὰς παραγγελίας, πρὸς ὃν ἔχει μᾶλλον ἐμπιστοσύνην. Ἄλλ' ὁ μὴ δυνάμενος νὰ κρίνῃ ἐξ ἰδίων λέγεται πλέον ἀπ-

μοσιογράφος ; Καί τί εἶναι μάλλον, νοσῶν ἢ σύμβουλος γνωμοδοτῶν περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τοῦ νοσοῦντος ;

Οὐτε ἐρωτῶ λοιπόν, ἂν διὰ τοῦ βασιλ. διαγγέλματος παρηγέθη ἡ ἐν Ἀθήναις ἐθνικὴ Συνέλευσις, νὰ προτιμήσῃ τὴν φανεράν ψηφοφορίαν, καὶ ἂν πρόκειται περὶ αὐθεντίας, προτιμῶ ἐκείνην τοῦ περιουσίου ὡς πρὸς τὰς ἐλευθερίας λαοῦ, παρ' ἣ δὲν εἰσῆχθη διὰ Β. διαγγέλματος, ἀλλ' ἐδοκιμάσθη διὰ τῆς πείρας, ὡς μέσον, διὰ τοῦ ὁποίου ὁστρακοῦται ὁ πηλὸς τοῦ χαρακτῆρος διὰ τοῦ πυρὸς τῆς παρησίας.

Ἐξ ἰδίων ὁμῶς κρίνων, καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς αὐθεντίας τοῦ δεῖνος ὑπόπτου, ἢ τοῦ δεῖνος ἀνυπόπτου, ἐρωτῶ, ἂν δυνάμεθα διὰ τῆς μυστικῆς ψηφοφορίας νὰ διαφύγωμεν τὴν τυραννίαν τῶν ἐφορευτικῶν ἐπιτροπῶν καὶ τὴν παντοίαν αἰ' αὐτῶν κιβδηλείαν καὶ ἂν αἱ μέχρι τοῦδε ἐπινοηθεῖσαι προφυλάξεις παρέχουν οἰανδήποτε ἀσφάλειαν.

Ἐρωτῶ τέλος πάντων, ἂν ἡ μυστικὴ ψηφοφορία εἶναι πράγματι μυστικὴ, ἢ πλάσματι, καὶ ἂν τὸ τελευταῖον, προτιμῶ μυριάκις τὴν φανεράν, καίτοι ἐπισηπλῇ διὰ τοὺς ἔχοντας καρδίαν λαγωῦ, διότι τοῦλάχιστον ἀποσκορακίζω πᾶσαν νόθευσιν καὶ πᾶσαν ἀπατηλὴν προφύλαξιν.

Τί μέ μέλει, ἂν ἐν τῷ κανονισμῷ τῆς Γερουσίας τοῦ 1844 εἰσῆχθῃ ἡ φανερά ψηφοφορία καὶ μετ' ὀλίγον κατίσχυσε καὶ ἐν τῇ Βουλῇ.

Μὲ ἀρκεῖ, ὅτι εἰς οὐδὲν συντελεῖ ἡ συνδρομὴ τῶν δειλῶν χαρακτῆρων καὶ ὅτι οὐδὲν κατορθοῦται αἰ' αὐτῶν. Προτιμῶ ἐν πάσῃ Βουλῇ μειονοψηφίαν φανερώς ψηφίζουσαν τῆς μυστικῶς ψηφίζούσης πλειονοψηφίας, διότι ἐν τῷ συνόλῳ τῆς πλειονοψηφίας ταύτης ἔχω μέρος ἀνθρώπων ἐπιτηδεύειν διωκόντων συμφέροντα καὶ εὐκόλως αὐτομολούντων, ἐνῷ τὴν φανερώς ψηφίζουσαν φάλαγγα οὐδεὶς δύναται νὰ διασπᾷ, καὶ αἰ' αὐτῆς μόνης ἐπιτυγχάνονται ἀποτελέσματα.

Εἰς τοὺς ἀντιτάσσοντας τοιαῦτα ἄμορφα παραδείγματα ἐκ τῆς βαχτικῆς ἡμῶν καταστάσεως, ἀπαντῶ : Δότε μοι Βουλὴν ἐξ ἐλευθέρας ἐκλογῆς, ὥστε ὁ Βουλευτὴς νὰ γνωρίζῃ, ὅτι κατάγεται ἐκ τῶν ἐκλογέων του, καὶ φανεράν ψῆφον καὶ μετὰ ταῦτα λαλοῦμεν. Ὅταν ὁμῶς ὁ Βουλευτὴς εἶναι ἄλλης καταγωγῆς, ἀπὸ ὁροῦς καὶ ἀπὸ πέτρης, τότε ἡ μυστικὴ εἶναι ἡ ψηφοφορία ἢ φανερά, οὔτε στιγμὴν καταγίνομαι νὰ ἐρευνήσω.

Ἐπιμένω λοιπὸν προτιμῶν τὴν φανεράν ψῆφον, διότι εἶναι συντελεστικωτέρα πρὸς καταρτισμὸν δημοσίου πνεύματος, εἰς τὸ ὁποῖον σήμερον ἀνήκει ἡ κυριαρχία τοῦ κόσμου.

Τῇ 17 Ἰουλίου 1862.

Ἡ συζήτηςις περὶ μεταρρυθμίσεως τοῦ ἐκλογικοῦ νόμου ἀποβαίνει σχεδὸν ἄπορος, ὅταν γίνηται μετὰ τοιούτων προσώπων, ἅτινα οὐδὲν ἄλλο ἀτενίζουν, ἢ εἰς τὴν πιθανότητα τῆς ἰδίας αὐτῶν ἐκλογῆς. Προσέχοντα εἰς τὸν θαίδαλον συνδυασμῶν κατηρτισμένων καὶ ὑπηρετούντων ὡς πολὺσπαστον, κωφεύουν πρὸς πᾶσαν ἄλλην παρατήρησιν τοῦ ὄρθου λόγου, καὶ μόνον ἐξετάζουν, μὴ διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως ταραττονται οἱ ἐπιτηδείως κεχαραγμένοι αὐτῶν κύκλοι.

Ἐπιδεξιῶς πως μάλιστα καλύπτουν οἱ τοιοῦτοι τὴν ὅλως προσωπικὴν αὐτῶν ἔποψιν ὑπὸ τὸ εὖλογον πρόσχημα τῆς καταστάσεως τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας.

Βεβαίως ὅστις πρεσβεύει τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ ἐκλογικοῦ νόμου, πρέπει νὰ ἔχη πρὸ ὀφθαλμῶν ὠρισμένον τινὰ σκοπὸν, ἀλλὰ φρονοῦμεν, ὅτι μεγάλως ἀπατάται, ὅστις νομίζει, ὅτι σκοπὸς τῆς μεταρρυθμίσεως δύναται νὰ εἶναι ἡ ὑπεροχὴ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς μερίδος καὶ ἰδίως τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἢ τῆς συμπολιτεύσεως. Ἀντιπολίτευσις καὶ συμπολίτευσις εἶναι ὅροι ἀφηρημένοι, ἐναλλάξ ἐφαρμοστέοι εἰς ὅλας τὰς μερίδας τῆς κοινωνίας καὶ εἰς ὅλα τὰ πρόσωπα, διότι οἱ σήμερον ἀντιπολιτευόμενοι, αὔριον περιερχόμενοι εἰς τὴν ἐξουσίαν, γίνονται συμπολιτευόμενοι, καὶ ἐναλλάξ οἱ συμπολιτευόμενοι ἐκπίπτοντες τῶν πραγμάτων.

Ἐτι μᾶλλον ἀνιπόστατος εἶναι ἡ ἐπιζήτηςις ὑπεροχῆς τῆς δεῖνος ἢ τῆς δεῖνος μερίδος, ὅπου, ὡς παρ' ἡμῖν, αἱ μερίδες δὲν ἀπαρτίζουν κοινωνικὴν τάξιν, ὡς συμβαίνει ἄλλαχού.

Ἀλλὰ σπουδαιότερα φαίνεται ἡ γνώμη, καθ' ἣν ἀντιτάσσεται ἡ Ἐξουσία πρὸς τὸν λαόν, διὰ δὲ τοῦ περὶ ἐκλογῆς συστήματος ζητεῖται ἡ ὑπεροχὴ τούτου ἢ ἐκείνης.

Ἐν τούτοις καὶ ἡ ἔποψις αὕτη μεγάλως χωλαίνει, διότι ἂν θε-
χθῶμεν σύστημα, καθ' ὃ ἔχει τὴν ὑπεροχὴν ἡ Ἐξουσία, τότε ἐκλεί-
πει πᾶς ἔλεγχος αὐτῆς, ἂν δὲ πάλιν προτιμήσωμεν τὸ ἐναντίον, τότε
ἀποβαίνει ἐκ τῶν ἀδυνάτων πᾶσα ἔξουσία καὶ πᾶσα τάξις καὶ εἴ-
μεθα ἐγγὺς τῆς ἀναρχίας.

Πρὸς ὅλα τὰ ἀτοπήματα νομίζουν ὅτι ἀπαντοῦν, ὅσοι διὰ τῆς
ψήφου ζητοῦν ἀπολύτως καὶ ἀμέσως τὴν ἐξασφάλισιν τῆς νίκης
τῆς πλειονοψηφίας.

Ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι τῶντι δημοκρατικὴ, καὶ ὑπὸ τὸν ὅρισμὸν τῆς
δημοκρατίας καθαυτὴ ἐννοῶ τὴν διοίκησιν κατὰ τὴν θέλησιν τῶν
πλειόνων. Ὅ,τι θέλουν οἱ πολλοί, αὐτὸ εἶναι νόμος, καὶ οὐδεμία
ἄλλη ἐπιτρέπεται ἐξέτασις, οὔτε ἂν συμπίπτουν νόμος καὶ δικαιο-
σύνη.

Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τοιαύτης ἀρχῆς ὁρμῶνται πολλοὶ παρ'
ἡμῖν δημοσιογράφοι, ἐκτείνοντες αὐτὴν καὶ ἐπὶ τῆς δημοτικῆς διοι-
κήσεως. Διὰ τοῦτο κακίζουσ τὴν περὶ μεταρρυθμίσεως τοῦ ἐκλογικοῦ
νόμου ἐπιτροπὴν, διότι, ἐπιληφθεῖσα καὶ τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ
δημοτικοῦ, δὲν καθιέρωσεν ἄμικτον τὸ δημοκρατικὸν δόγμα, ὥστε
καὶ τὸ δημοτικὸν συμβούλιον καὶ ὁ δήμαρχος νὰ ἐκλέγωνται ἀμέσως
διὰ πανοδήμου τοῦ λαοῦ ψήφου, ἀλλὰ παρεδέχθη πάλιν πρότασιν
τριῶν ὑποψηφίων εἰς τὴν ἐγκρισιν τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας.

Διὰ νὰ καταστήσουν τὸ δόγμα αὐτῶν ἀξιοπρεπέστερον ἀποκαλοῦν
αὐτὸ διὰ τοῦ ἀγγλοσαξονικοῦ ὀνόματος τοῦ αὐτοδιοικήτου τῶν δήμων.

Λανθάνονται ὅμως μεγάλως, ὅταν νομίζουν, ὅτι ἐν Ἀγγλίᾳ εὐ-
ρίσκουν γενικῶς τοιοῦτον σύστημα.

Ἐν Ἀγγλίᾳ τὰ κοινοτικὰ διοικοῦνται τριχῶς, κατὰ τὴν ἐπικρα-
τοῦσαν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ποικιλίαν. Ὑπάρχουν τουτέστι κομητίαι,
κῶμαι καὶ πόλεις, καὶ ἐκάστη αὐτῶν διοικεῖται κατ' ἄλλον πατρο-
παράδοτον ὀργανισμόν, διαφέροντα κατὰ τὴν ἔκτασιν τῆς ἐξουσίας.
Ποῦ μὲν πρεῖσταιται ὁ εἰρηνοδίκης, διοριζόμενος ὑπὸ τοῦ Ἡγεμόνος,
ποῦ ἄλλος διοικητικὸς ὑπάλληλος, καὶ μόνον ἐν ταῖς πόλεσιν ὅσαι,
λίαν εὐάριθμοι, κέκτηνται ἀρχαῖον προνόμιον, ἐκλέγεται ὁ δήμαρχος

ὑπὸ τοῦ λαοῦ, οὐχὶ ὅμως διὰ πανδήμου ψήφου, διότι ἐν Ἀγγλίᾳ ἐπικρατεῖ τιμήμα. Ὁ δῆμαρχος αὐτὸς τοῦ Λονδίνου εἶναι δῆμαρχος μόνου τοῦ ἄστεως, δηλ. τοῦ ἐμπορικοῦ τμήματος, τὸ ὅποιον μόλις ἀπαρτίζει τὸ τρίτον τῆς πολυανθρωποτέρας τοῦ κόσμου καὶ παγκοσμίου πρωτεύουσας.

Τὰ παραδείγματα τῆς Ἑλβετίας καὶ τῆς Ἀμερικῆς εἶναι βεβαίως ἀνοίκεια πρὸς μοναρχικὴν πολιτείαν.

Ἄλλ' ἀφίνω κατὰ μέρος τὰ παραδείγματα καὶ ἐξετάζω αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ δημοκρατικὸν δόγμα τῆς διοικήσεως κατὰ τὴν θέλησιν τῶν πλειόνων, καὶ ἰδοὺ τί εὐρίσκω ἐν αὐτῷ.

Ἐν τῇ ψήφῳ τῶν πλειόνων οὔτε ἡ ἀλήθεια ἀναγκασίως ὑπάρχει, οὔτε ἡ δικαιοσύνη.

Ὅπου εἶδον τὸ δημοκρατικὸν σύστημα καθαρὸν καὶ ἄμικτον, εἴτε ἐν τῷ δήμῳ, εἴτε ἐν τῇ πολιτείᾳ, οὐδὲν ἄλλο ἀπήντησα, ἢ τὴν πίεσιν καὶ κατάθλιψιν τῶν ὀλίγων διὰ τῶν πολλῶν, ὅπως ἐσχάτως ἐφάνη καὶ ἐν Γενεύῃ.

Ἡ καταπίεσις αὕτη βεβαίως δὲν δύναται νὰ εἶναι διαρκής, ὥς πᾶν ὅ,τι εἶναι φύσει ἄδικον, καὶ διὰ τοῦτο ἡ πλειονοψηφία εἶναι εὐμετάβλητος.

Αἱ αἰτίαι καὶ οἱ τρόποι, δι' ὧν μεταβάλλεται ἡ πλειονοψηφία, εἶναι πολύμορφοι, κυρίως ὅμως ἡ τροπὴ ἐπέρχεται, διότι εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον νὰ ὠφελῶνται ἐξ ἴσου πάντες ἐκ τῆς καταθλίψεως, ἀλλ' ὀλίγοι τινὲς ἐκάστοτε ἐπιτηδεύειν ἐξαπατῶντες τοὺς πολλοὺς, μέχρις οὗ ἢ πρὸς ἀλλήλους ἐρίζουν ἢ ἀνακαλύπτονται σφετεριζόμενοι τὰ κοινὰ καὶ τότε αὐξάνει ἡ ἀντίθετος μερὶς ἀναλόγως, μεταβαλλομένη εἰς πλειονοψηφίαν καὶ μετὰ τὴν νίκην μστερχομένη ἔτι καταθλιπτικώτερον τὸ σύστημα τῆς καταπίεσεως, διότι προστίθεται καὶ ἡ ἀνθρωπινὴ ῥοπὴ πρὸς ἐκδίκησιν καὶ ἡ προσωπικὴ ἐχθροπάθεια τῶν ὑπερεχόντων.

Πᾶσα κυβέρνησις λοιπὸν κατὰ τὴν ἐκάστοτε θέλησιν τῶν πλειόνων εἶναι διαδοχικὴ κατάθλιψις ὅλων τῶν μερῶν, ἐξ ὧν ἀπαρτίζεται ἡ κοινωνία καὶ ἐν συνόλῳ ἐπαπειλεῖ τὴν κοινὴν κατάθλιψιν καὶ ἐξόντωσιν τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας, τὴν ὅποιαν εἶδομεν ἀναφανδὸν καταπολεμουμένην ὑπὸ πάντων τῶν τοιούτων δημοκρατικῶν συστημάτων καὶ ἰδίως ὑπὸ τῶν λεγομένων κοινωνιστικῶν, ἢ κοινοκτημονικῶν.

Τοὺς ἀμφιβάλλοντας περὶ τούτου παραπέμπω εἰς τὸ σοφὸν σύγγραμμα τοῦ Γάλλου *Τοκεβίλλου* περὶ δημοκρατίας.

Παρχλείπομεν τοὺς κινδύνους τῶν αἵματηρῶν συγκρούσεων καὶ ἐμφυλίων ταραχῶν, αἵτινες συνοδεύουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πᾶσαν νίκην νεωστὶ σχηματιζομένης πλειονοψηφίας καὶ διεκδικούσης τὸ σκήπτρον, καθ' ὅσον εἰς ἐλαχίστους λαοὺς ἐδόθη τὸ σέβας τῆς νομιμότητος καὶ ἡ ὑποταγὴ εἰς τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐκάστοτε πλειονοψηφίαν. Τινὲς θέλουν, ὅτι εἶναι τοῦτο ἴδιον τῶν ἀγγλοσαξονικῶν φυλῶν, αὐδαμῶς ὅμως τῶν τῆς μεσημβρινῆς Εὐρώπης.

Εἰς μάτην οἱ ἀρχαῖοι ἐδοκίμασαν διὰ παντοίων συγκερασμῶν καὶ προφυλακτικῶν μέσων νὰ περιστείλουν τὴν ἀγρίαν σύγκρουσιν τῶν παθῶν, πρὸς διατήρησιν καὶ ἐξασφάλισιν τῆς ἰσορροπίας. Ἄμα ὑπάρχει ἀντικρυς πλειονοψηφία καὶ μειονοψηφία, ἡ ἰσορροπία ἐξέλιπε καὶ ὁ τροχὸς τῆς καταθλίψεως περιστρέφεται ἀκαθέκτως περὶ τὸν ἴδιον ἄξονα ἐνθεν καὶ ἐνθεν.

Τῶν νεωτέρων πολιτειῶν εἶναι ἀνεκτίμητον πλεονέκτημα, μετὰ τοσούτους σπαραγμούς, ὅτι δὲν ἐστηρίχθησαν πλέον ἐπὶ μόνου τοῦ σάλου τῆς δημοκρατικῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ ὀργανικῶς προσέλαβον τὸ δημοκρατικὸν στοιχεῖον, ἐξ οὗ πηγάζει πᾶσα βώμη καὶ ἀκμὴ, συναρμύσασαι αὐτὸ μετὰ τῶν λοιπῶν, τοῦ ἀριστοκρατικοῦ καὶ τοῦ μοναρχικοῦ.

Ἐκτοτε πλέον ἡ κυβέρνησις δὲν εἶναι τὸ ἄμεσον προϊόν τῆς θελήσεως τῶν πλειόνων, ὁ δὲ σκοπὸς τῆς δι' ἀντιπροσωπείας μετοχῆς τοῦ λαοῦ εἰς τὰ κοινὰ πράγματα ποσῶς δὲν εἶναι νὰ λάβῃ εἰς χεῖρας τὴν ἐξουσίαν ὃ ἔχων ὑπὲρ ἑαυτοῦ ἐκάστοτε τὴν θέλησιν τῶν πλειόνων καὶ νὰ μετέρχεται αὐτὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα πρὸς ἀπλήν παράστασιν χρησιμεύοντος Μονάρχου, ἐπὶ μακρὸν μὴ δυναμένου νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τοιαύτην παράστασιν.

Ὁ σκοπὸς τῆς ἀντιπροσωπείας τοῦ λαοῦ καὶ παντὸς ἐκλογικοῦ νόμου ἔκτοτε εἶναι, ἡ γνησία ἐκδήλωσις τοῦ κοινοῦ φρονήματος ἢ μάλ-
 ὄν τοῦ φρονήματος ἀπασῶν τῶν μερίδων, πρὸς σπουδαίαν, ἐμβριθῆ καὶ ἐλευθέραν συζήτησιν. Δὲν συμμετέχει πλέον ὁ λαὸς διὰ νὰ γίνη ὅ, τι θέλει καὶ ὅπως αὐτὸς θέλει — *sit pro ratione voluntas* — ἀλλὰ διὰ νὰ ὑποχρεωθῇ πᾶσα θέλησις, νὰ δώσῃ τὸν ἑαυτῆς λόγον. Διὰ τοιαύτης ἐλευθερίας καὶ πεισματοῶδους συζητήσεως, καὶ τὸ κοινὸν φωτίζεται, ὥστε

νά ἐκτιμήσῃ τὰς δυσχερείας τῶν πραγμάτων, καὶ οἱ κυβερνῶντες βασανίζουν τὰς ἰδίας γνώμας καὶ συμβαδίζουν μεθ' ὅλου τοῦ ἔθνους, ὥστε καὶ τὴν ἰδίαν δύναμιν πολλαπλασιάζουν καὶ πᾶν πρόσκομμα αἴρουν ἐκ τοῦ μέσου διὰ μόνου τοῦ λόγου.

Ὅσοι εἶναι ἀνυπόμονοι εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἰδίων σχεδίων, τὰ ὅποια περιφιλύτως νομίζουν ὑπέρτερα παντὸς ἐλέγχου, οἱ δοκησίσκοφοι, οἱ ἑαυτῶν φωστήρες, καὶ οἱ κρυψίνους, οὐδέποτε ἀρέσκονται εἰς τοιοῦτον πολυκέλαδον πολιτεύμα.

Ὅστις ὅμως εἶναι εἰς κατάστασιν νά ἐκτιμήσῃ, πόσον συντελεστικὴ εἶναι ἡ ἐλευθέρᾳ συζήτησις ἐπὶ τῶν δημοσίων πραγμάτων, πόσον δι' αὐτῆς ἀποφεύγονται συγκρούσεις καὶ βιαιότητες, πῶς διὰ τῆς συζητήσεως βραδέως, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὑπερνικᾷ ἡ ὀρθότερα γνώμη, μετὰ μακρὰν πάλην, διὰ τῶν ἐπικρατεστέρων ἐπιχειρημάτων, πόσον γίνεται ἀνέφικτος ἡ καταπίεσις καὶ ἡ τυραννία, διὰ τὸ ἀδικαιολόγητον καὶ εἰδεχθῆς αὐτῶν, αὐτὸς μόνος ἐνόησε τὴν οικονομίαν τῆς συνταγματικῆς πολιτείας, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀντιπροσωπείας, ὡς εἶπεν εἰς τὸν Καρχαλάαν ὁ Ἰταπινανός, εὐκολώτερον εἶναι νά πράξῃ ἢ νά δικαιολογήσῃ τις ἀνοσιούργημα.

Γνωρίζομεν ὅτι δύο τινὲς ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουν ἀείποτε οἱ ἐχθροὶ τοῦ πολιτεύματος τούτου, καὶ δύο εἶναι οἱ ἀναπόφευκτοι αὐτοῦ σκῆπελοι, ἡ ἀνυπόμονος παραφορὰ τοῦ δημοκρατικοῦ πλήθους καὶ τῶν ἀγόντων αὐτὸ καὶ ὁ ἀπληστος σφετερισμὸς ἀπάσης τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς παμβασιλείας ὑπὸ τῶν Ἡγεμόνων. Ἄν καὶ ἀμφότεροι αὗτοι δὲν παύουν τιμωρούμενοι διὰ τῆς ἰδίας ὑπερβολῆς, δὲν ἀπαυδῶσιν ἐν τούτοις ἐργαζόμενοι πρὸς ἴδιον ὄλεθρον.

Ὅπου ὁ λαὸς ἐνόησεν, ὡς ἐν Ἀγγλίᾳ, τὸ ἴδιον συμφέρον, οὐδέποτε, καὶ λόγῳ οἰασδῆποτε ἡττης ἐγκαταλιμπάνει τὴν μετ' ἐπιμονῆς συζήτησιν, ἐνῶ ὑποτάσσεται εὐλαβῶς εἰς τὸ σύμβολον μόνον τῆς νομίμου ἐξουσίας, ἄνευ ἀνάγκης νά γίνῃ χρῆσις τῆς ὕλικῆς δυνάμεως.

Ὡσαύτως ὅσοι Μονάρχαι ἐκπληροῦν τὸν προορισμὸν αὐτῶν ἐν τῇ συνταγματικῇ Μοναρχίᾳ, ἀσμένως ἀνέχονται τὴν συζήτησιν καὶ οὐδεμίαν ἔχουν ἀπέχθειαν πρὸς τὴν ἀντιπολίτευσιν, δι' ἧς προλαμβάνονται καὶ ἀναχαιτίζονται αἱ παρεκτροπαὶ πάσης ἐξουσίας, ὑποβάλλεται δὲ εἰς ἔλεγχον πᾶς δημόσιος λειτουργός, ὥστε αὐτὸς μόνος νά φέρῃ τὴν εὐθύνην τῶν κακῶν πράξεων.

Ἐκ τοιαύτης περιωπῆς ἐξετάζοντες τὰ πράγματα, δὲν ἐπιζητοῦμεν διὰ τοῦ ἐκλογικοῦ νόμου τὴν βεβαίαν ὑπερίσχυσιν τῆς δεῖνος ἢ δεῖνος μερίδος, οὔτε τῆς ἐξουσίας, οὔτε τοῦ λαοῦ.

Καθ'αυτὸ ζητοῦμεν ἐν τῷ ἐκλογικῷ νόμῳ τοιαύτας ἐγγυήσεις, ὥστε διὰ τῆς πανοῦμου ψήφου νὰ ἐκδηλωθῇ πιστῶς τὸ δημόσιον φρόνημα, πρὸς συγκρότησιν βουλῆς, περιεχούσης τοὺς ἐξοχωτέρους, εἰ δυνατόν, παντὸς κόμματος καὶ παντὸς πολιτικοῦ φρονήματος, ὅπως γίνῃ ἐπισταμένως συζήτησις περὶ τῶν κοινῇ συμφερόντων, οὐχὶ δὲ πρὸς ἀπλὴν ἐπίδειξιν ὑπεροχῆς ἀριθμοῦ, κωφεύουσας εἰς τὴν φωνὴν τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Ἀποστροφόμεθα τοτέστι πᾶσαν βουλὴν, συγκεκλιμένην ἐκ τοιούτων, ὅτινες οὔτε νὰ μάθουν δύνανται, ἀλλ' οὔτε ν' ἀπομάθουν, καὶ νομίζομεν ἐν πάσῃ βουλῇ ἀρκούσαν ὀλιγάριθμον, ἀλλ' εὐσταθῇ φάλαγγα ὀρθῶς φρονούντων, διὰ νὰ δώσῃ εἰς τὴν διεύθυνσιν τῶν κοινῶν πραγμάτων τὴν πρέπουσαν ῥοπὴν.

Διὰ τοῦτο ἐτάχθημεν ὑπὲρ τῆς φανεραῆς ψήφου, διότι δι' αὐτῆς μόνως βλέπομεν ἐκπληρουμένους τρεῖς ἀπαραιτήτους ὅρους, καὶ ὅτινες δι' ἡμᾶς ἔχουν πρὸ παντὸς ἄλλου ἀξίαν, ἥτοι πρῶτον τὸ *ἀδίαστον* τῆς ψήφου, διὰ τῆς ἐν τῇ ἀμὰ συνόδου ὁλοῦ τοῦ λαοῦ, δεύτερον τὸ *ἀνρόθευτον*, διὰ τὴν ἀπλότητα τῆς πράξεως, καὶ τελευταῖον *παρρησιαίαν*, δι' ἧς καταρτίζεται τὸ δημόσιον πνεῦμα.

Ὅσα μέσα μεταχειρίζεται ἡ ἐξουσία ἄνευ βίας, οὐδαμῶς ταραττοῦν ἡμᾶς, οὔτε σαλεύουν τὴν ἐπὶ τοιούτων βάσεων πεποιθήσιν, διότι καὶ ὁ δημοκρατικὸς ῥόθος μεταχειρίζεται ἀντίθετα.

Οὔτε ἔχομεν ἀνάγκην ἐν βουλῇ, ἐκ τοιαύτης φανεραῆς ψήφου προελθούσῃ, νὰ ὑπερτερήσουν οἱ φίλοι τοῦ δήμου ὑπὲρ τοὺς φίλους τῆς ἐξουσίας, διότι πᾶς ὁ ἐκλεγόμενος διὰ φανεραῆς ψήφου καὶ φίλος τοῦ δήμου ἔχει δεκαπλασίαν δύναμιν τῶν φίλων τῆς ἐξουσίας, καὶ εἰς πρὸς δέκα δύναται πάντοτε ν' ἀντιταχθῇ, ἔχων ὑπὲρ ἐκτοῦ τὴν συμπάθειαν τοῦ πλήθους.

Ἀντὶ πολλῶν παραδειγμάτων ἐν μόνον ἀρκεῖ, τοῦ Ὁκονέλλου, καταβαλόντος τὴν ὁφρὺν τῆς Ἀγγλικῆς ἀριστοκρατίας, δεσποζούσης τὰ πάντα καὶ διοικούσης τοὺς Ἰρλανδοὺς εἰλωτοὺς δίκην. Τοιαύτη εἶναι παρ' ἀνθρώποις ἡ δύναμις τῆς παρρησίας τοῦ λόγου, θείου τῷ ὄντι δώρου, ὅταν ὑπηρετῇ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν, ὧν ἔχουν συνείδησιν τὰ πλήθη.

Τούτων πάντων ἀναγκαῖον πόρισμα εἶναι, ὅτι τῆς ἐπὶ τῇ βᾶσει ἀντιπροσωπείας ἰδρυμένης πολιτείας ἀπαραίτητον προσὸν δὲν εἶναι ἡ πάνδημος ψῆφος, ἀλλὰ κάλλιστα συνυπάρχει μετ' αὐτῆς τίμημα. Δὲν ἀντίκειται ὅμως εἰς αὐτὴν καὶ ἡ πάνδημος ψῆφος, ἐπικρατήσασα παρ' ἡμῖν κυρίως διὰ τὸ ἀδύνατον προσδιορισμοῦ τιμήματος.

Καθ' ὅσον δὲν στηρίζεται εἰς τὸν ἀριθμὸν, ἀλλ' εἰς τὸν λόγον, ὁ ἀριθμὸς ἀπλῶς χρησιμεύει ὡς μέσον εἰρηνικὸν πρὸς διάλυσιν ἔριδος. Διὰ τοῦτο δὲν προσέχομεν, ἂν ὅλοι οἱ ἐκλογεῖς ἔδωκαν ψῆφον, ἀλλ' ἀριθμοῦμεν μόνους τοὺς ψηφοφορήσαντας, ἐνῶ ἄλλως ἔπρεπεν, οὐδὲ εἰ νὰ παραλειφθῇ ἐκλογεὺς, ἅμα ἐκ τῆς ψήφου αὐτοῦ ἡρτηται τὸ σύνολον τοῦ ἀποτελέσματος καὶ ἡ ὑπεροχὴ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης γνώμης.

Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ὁ ἀντιπροσωπεύων δὲν δεσμεύεται ὑπὸ τῆς θελήσεως τῶν ἐκλογέων, καὶ δὲν ὑπόκειται εἰς ἐπιτακτικὴν ἐντολήν, ἀλλ' ἀκολουθεῖ τὰς ἰδίας πεποιθήσεις καὶ τὴν ἰδίαν κρίσιν, προτιμῶν αὐτάς τὰς προσδοκίας, νὰ κερδήσῃ εὐνοίαν διὰ τὸ μέλλον.

Ὡς ἐκ τούτου δὲν φροντίζομεν, τίνων ἐλαττηρίων γίνεται χρῆσις πρὸς τοὺς ἐκλογεῖς, ἅμα δὲν ὑπάρχει ὕλική βία καὶ νόθευσις. Ἄν ὑπάρχουν οἱ ἐνδιδόντες εἰς τὴν προτροπὴν τῆς ἐξουσίας, τάχα δὲν ὑπάρχουν καὶ οἱ ἐνδιδόντες εἰς τὴν φορὰν τοῦ κοινοῦ πνεύματος καὶ εἰς τὸν ἐπαγωγὸν ἢ ἀπειλητικὸν τρόπον τῶν ἀγόντων τὰ πλήθη; Τίς δύναται νὰ ὑπολογίσῃ τὴν ἀκρίβειαν τοῦ συμπηφισμοῦ, καὶ νὰ ἐξαγάγῃ ἀκριβῶς τὸ ἀριθμητικὸν πόρισμα τῶν ἐκατέρωθεν ἐκπτώσεων;

Λοιπὸν, λέγει εὐφυῶς ἡ "Ενωσις τῆς Ἑρμοπολείας, ἀποκλείεται τοὺς δειλοὺς, ἐνῶ ἀνὴρ ὁ φεύγων καὶ πάλλει μαχίσεται; Ἀλλὰ δὲν ἀποκλείομεν ἡμεῖς αὐτούς, ἀλλ' ἡ στέρησις σπουδαίου καὶ πολιτικοῦ φρονήματος, ὅπως στεροῦνται καὶ ὅσοι συνήθως ἀπέχουν πάσης ψήφου, ἔνεκα τούτου ὅμως δὲν θεωροῦμεν, ὅτι ἐκολοβώθῃ ἡ πάνδημος ψῆφος. Τὸ ἀπόφθεγμα ἐκεῖνο περιέχει τὴν ἐλπίδα μέλλοντος θάρρους καὶ τοῦτο βαθμηδὸν ἀποκτᾶται διὰ τῆς φανεράς ψήφου. Ἀστείον εἶναι ὅμως νὰ προσδοκῶμεν οἰονδήποτε σπουδαῖον ἀποτέλεσμα ἐκ τῶν δειλῶν καὶ ψοφοδεῶν ἐκείνων, οἵτινες λέγουσι "Ἀσπίς ἐρρέτω" ἐξαῖτις κτήσομαι οὐ κακίῳ!! Ἄν τοιοῦτοι εἶναι οἱ ἐκλογεῖς ἡμῶν ἀπέναντι τῆς ἐξουσίας, ἡ μυστικὴ ἢ ψηφοφορία ἢ φανερά, νὴ τὸν κύνα, εἶναι ὅλως ἀδιάφορον.

Οὐδεμίαν ἔχομεν δυσκολίαν νὰ ἐννοήσωμεν, διατί ἐν Ἑπτανήσῳ

ἀποδοκιμάζεται ἡ φανερά ψηφοφορία. Ἐν τῇ Ἰονίῳ πολιτείᾳ ἡ ἐξουσία δὲν ὑπάρχει διὰ τῶν Βουλῶν, ἀλλ' ὑπὸ τὸ πρόσχημα ἀπατηλῆς προστασίας κρατεῖται ὑπὸ τοῦ θαλασσοκράτορος βραχίονος, τὸν ὁποῖον μόνῃ ἡ συνείδησις τοῦ δικαίου καὶ ἡ ἀγέρωχος φιλοτιμία φιλελευθέρων καὶ εὐγενῶν ἀρχῶν ὅπως οὖν ἀναχαιτίζει. Τοιαύτης ξενικῆς ἐξουσίας δὲν κινδυνεύει ἡ ὑπαρξίς ἐκ τῆς ἐκδόσεως ἐκλογῶν, καὶ ὁ σκοπὸς τῆς ἀποδείξεως ὅτι εἶναι ὀθνεῖα, ἐπιτυγχάνεται μᾶλλον δι' ἐκλογῶν ὅλως πρὸς αὐτὴν πολεμίων. Ἀλλ' ὅπου ἡ ἐξουσία δὲν ἔχει ἔξωθεν στήριγμα, πρέπει νὰ εὕρῃ αὐτὸ ἐντός, καὶ τὰ ἐσχάτα κινδυνεύει, ὅταν ἀπαντήσῃ ἐκλογικὸν σῶμα κατὰ πάντα πολέμιον.

Ἀλλὰ περὶ τοῦ θέματος τούτου ἀρκούντως ἐλαλήσαμεν, ἅμα μικρὸν τι προσθέσωμεν, πρὸς διόρθωσιν μόνον τοῦ λάθους τῶν μετὰ τοῦ Ἀγγλοῦ συγγραφέως Μιλλίου εἰπόντων, ὅτι τὸ τῶν Ἀθηναίων πολίτευμα ἐχρεώσται τὴν μακροβιότητα εἰς τὴν μυστικὴν ψῆφον.

Ἀπ' ἐναντίας παρ' Ἀθηναίοις κρύδδην ἐψηφίζετο μόνος ὁ κατ' ἀνδρὸς (προσωπικὸς) νόμος, οἷον ἐπὶ ὀστρακισμοῦ (Ἀνδοκ. περὶ μυστ.), οἱ δὲ λοιποὶ νόμοι ἐψηφίζοντο διὰ χειροτονίας, δι' ἧς ἀνηγορεύοντο αἱ ἀρχαί, αἱ μὴ κληρωταί.

Τῇ 24 Ἰουλίου 1862.

Ἡ ὑπὸ τοῦ κ. ὑπουργοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν συσταθεῖσα ἐπιτροπὴ πρὸς μεταρρυθμίσειν τῶν περὶ ἐκλογῶν καὶ περὶ δῆμων νόμων ἔφερεν ἤδη εἰς πέρας τὸ ἀνατεθὲν εἰς αὐτὴν ἔργον.

Κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ προέδρου αὐτῆς κ. Α. Μαυροκορδάτου, ἐνασχοληθεῖσα κατὰ πρῶτον περὶ τοῦ δημοτικοῦ νόμου, ὡς παραβλάπτοντος, διὰ τῆς ἐνεστώσης αὐτοῦ καταστάσεως καὶ ἐφαρμογῆς, τὰς ἐλευθεράς ἐκλογάς, ἔκρινεν ἀναγκαίας πολλὰς μεταρρυθμίσεις καὶ πολλοῦ λόγου ἀξίας.

Ὅστις, ἀνεξαρτήτως τῶν ἡμετέρων πραγμάτων καὶ τῆς γενομένης ἐφαρμογῆς τοῦ δημοτικοῦ ἡμῶν νόμου, ἐξετάζει αὐτὸν καθ' ἑαυ-

τόν, δὲν δύναται ν' ἀρνηθῇ, ὅτι ἐν συνόλῳ περιέχει σύστημα φιλο-
λευθέρων καὶ δυνάμενον νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν καλὴν διοίκησιν τῶν
μικρῶν τούτων ὁμάδων, εἰς ἃς τελευταῖον ὑποδιαιρεῖται ὁργανικῶς
τὸ σύνολον τῆς πολιτείας.

Ἀμέσως ὅμως ἐξ ἀρχῆς αἱ πρῶται διατάξεις τοῦ περὶ ὧμων νό-
μου, δι' ὧν ὀρίζεται ἡ περιφέρεια αὐτῶν, ἐμφαίνουσι τὴν ἀπερι-
ψίαν τοῦ νομοθέτου, ἐντελῶς ἀδιαφοροῦντος περὶ τῆς πρὸ αὐτοῦ
ὑπαρχούσης καταστάσεως.

Ἐνῶ κατὰ γενικὸν κανόνα ὀρίζεται ὅτι ἕκαστον χωρίον ἐκ 300
κατοίκων δύναται νὰ σχηματίσῃ ἴδιον ὄῃμον, ἀφίεται εἰς τὴν ἐκτι-
λεστικὴν ἐξουσίαν τὸ ἔργον τοῦ σχηματισμοῦ τούτου.

Τὸ πρῶτον ἐρώτημα ἡμῶν εἶναι, ἂν τοιουτοτρόπως ἄνωθεν καὶ
κατὰ συμμετρίαν τινὰ σχηματίζονται οἱ ὄῃμοι, καὶ διὰ ν' ἀπαν-
τήσωμεν, ἀνάγκη νὰ ὀρίσωμεν, τί ἐστὶ ὄῃμος.

Ἄῃμος εἶναι βεβαίως ὁμᾶς πολιτῶν, ἐχόντων τὸ αὐτὸ τοπικόν
συμφέρον, κατὰ τὴν στενωτέραν αὐτοῦ σημασίαν, καὶ δικαιουμένων
εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτοῦ διὰ τῆς ὑπάρξεως πόρων.

Ἡ πολιτεία ἔργον ἔχει τὰ κοινὰ καὶ γενικὰ συμφέροντα, καὶ ὅσοι
ἐνεστὶν οἱ ἀπὸ κοινοῦ συνεισφερόμενοι πόροι πρέπει νὰ προσδιορίζωνται
εἰς ὅ,τι εἶναι κοινῶς τοῖς πᾶσιν ὠφέλιμον, διότι εἶναι ἄδικον, νὰ
συνεισφέρουν πάντες εἰς ὅ,τι εἶναι κατὰ μέρος μόνον χρήσιμον.

Ὑπὸ τὴν πολιτείαν ὑπάρχουν λοιπὸν ἥττον γενικαὶ ὁμάδες, εἰς
οἱ νόμοι, αἱ ἐπαρχίαι, συνδεόμεναι διὰ τοιούτου μερικοῦ συμφέροντος
καὶ τοι ἐνδιαφέροντος πολλοῦς, οὐχὶ ὅμως πάντας.

Ὁ στενώτερος κύκλος τοιούτων ὁμάδων, τῶν ὁποίων τὸ συμφέρον
εἶναι ὅλως τοπικόν, εἶναι ὁ ὄῃμος καὶ κάτωθεν τοῦ ὄῃμου ὑπάρχουν
μόνα ἄτομα, ἧ ἐτάιρεται.

Αὐτὸ τὸ ὅλως τοπικόν καὶ περιωρισμένον συμφέρον, ὡς εἶναι ἐπό-
μενον, δὲν κατασκευάζεται, ἀλλ' ὑπάρχει ἐν τῇ φύσει τῶν πραγμά-
των, ἐκ τῆς συνοικίσεως, ἐκ τῆς ταυτότητος τῶν ἀναγκῶν, ἐκ τῶν
εἰδῶν τοῦ βίου, γεωργικοῦ, κτηνοτροφικοῦ, βιομηχανικοῦ, ἀλιευ-
τικοῦ κτλ.

Ἡ φροντίς περὶ θρησκευτικῆς λατρείας, περὶ ὑγιεινῆς, περὶ χρη-
σεως ὕδατων, περὶ ἀγυιῶν, καθαριότητος κτλ. ὅταν δὲν ὑπάρχουν

ἀντικρουόμενα συμφέροντα, συνάγει τὰ μέλη τοιαύτης ομάδος καὶ συσφίγγει μεταξὺ αὐτῶν τὸν τοπικὸν δεσμόν.

Ἄν ὅμως ζητήσῃ τις κατὰ γεωγραφικὴν τινα συμμετρίαν, ἢ κατ' ἄλλην οἰκονομίαν, νὰ σχηματίσῃ τοιαύτας τοπικὰς ομάδας, εἶναι ἐπόμενον, ὅτι θέλει συνάψῃ τὰ διεστώτα καὶ διαχωρίσῃ τὰ συναφῆ.

Διὰ τοῦτο οἱ ὄῃμοι, ἢ μᾶλλον αἱ κοινότητες ἔχουν ἱστορικὴν γένεσιν, καὶ ἐξ ἀρχαίων χρόνων καταγωγὴν, καὶ διὰ μακρὰς συμβιώσεως ἀπαρτίζεται ἡ συνάφεια τῶν συνοικούντων καὶ μετεχόντων τοῦ αὐτοῦ τοπικοῦ συμφέροντος.

Τοιαῦται ἐξ ἀρχαίων χρόνων κοινότητες ἔχουν τὰς ἰδίας συνθηκείας, κεκτημένην πεῖραν περὶ τῶν μέσων πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ τοπικοῦ συμφέροντος, ποικιλίαν τινὰ ἀνάλογον ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῆς τοπικῆς διοικήσεως καὶ ὅπως οὖν περιουσίαν ἐξ ἀφιερωμάτων, ἢ ἐκ τοῦ περισεύματος τῶν τοπικῶν πόρων σχηματισθεῖσαν, ἢ ἄλλως πως.

Ὡς ἱστορικῶς γνωρίζομεν, παρ' ἡμῖν οἱ Ἑνετοὶ συνετέλεσαν εἰς τὸν σχηματισμὸν κοινοτήτων, διότι ἐπὶ Βυζαντινῶν σχεδὸν ἐξέλιπον, ἅμα ὁ Μωρωζίνης κατέκτησε τὴν Πελοπόννησον (ὄρα Πανδώραν Ἀπριλ. 1862 σελ. 5), κατασταθεῖσάν ἀλληλεγγύως ὑπευθύνων διὰ τὴν εἰσπραξίν τῶν φόρων, καὶ τὸ σύστημα τοῦτο ἐξετάθη καὶ ἐκτός τῆς Πελοποννήσου καθ' ὅλον τὸ Ὀθωμανικὸν κράτος. Ὁ Οὐρκου-άρτος, ἀκριβέστατα περιγράφων τὴν κοινότητα Ἀμπελακίων, μεγάλως ἀκμάσασαν, οὐδεμίαν προσάγει ἀπόδειξιν, ὅτι ὁ θεσμός τῶν κοινοτήτων ὑπῆρξεν ἀραβικός.

Πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ κατ' αὐτὴν αἱ κοινότητες αὗται συνῆψαν χρῆν, καὶ ὅπως οὖν δὲν ἦσαν ἐστερημένοι κτηματικῆς περιουσίας.

Ἡ ἐπανάστασις, δι' ὅλου τοῦ σάλου αὐτῆς, ἐσεβάσθη τὰς κοινότητας, ὡς ἐμφαίνει ὁ νόμος τῆς προσωρινῆς διοικήσεως ἐν Κορίνθῳ 30 Ἀπριλ. 1822 ἐν ἀριθ. 29, ἐπικυρωθεὶς παρὰ τῆς ἐν Ἀστρεὶ Συνελεύσεως τὴν 16 Ἀπριλίου 1823. Εἶναι ἀξιοπερίεργον, ὅτι ὁ νόμος οὗτος εἶναι ἔργον τοῦ νῦν Προέδρου τῆς ἐπιτροπῆς, Προέδρου τότε τῆς προσωρινῆς Διοικήσεως. Τὰ αὐτὰ σχεδὸν ἐθέσπισεν ἡ ἐν Τροιζήνι Συνέλευσις τὴν 1 Μαΐου 1827, καὶ ὁ κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος δὲν μετέβαλε τὰ ὅρια τῶν κοινοτήτων, καὶ τοὶ βυθμίσας τὰ περὶ τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτῶν διὰ ψηφίσματος τοῦ Ἀπριλίου 1828.

Οὕτε αἱ ἀνωμαλίας τοῦ ἐμφυλίου πολέμου ἀνεστάτωσαν τὰς κοι-

νότητας, τὰς ὁποίας εὗρεν ὑφισταμένας ἡ Ἀντιβασιλεία, ἀναγνώρισα αὐτὰς διὰ διατάγματος 3 Ἀπριλίου 1833, περὶ διαιρέσεως τοῦ Βασιλείου, καὶ κανονίσασα προσωρινῶς τὰ περὶ διορισμοῦ τῶν δημογερόντων ὑπὸ τοῦ Βασιλέως, ἢ τῶν Νομαρχῶν.

Ὁ νομοθέτης τοῦ 1833 εἶχε λοιπὸν κατηρτισμένα τὰ ὅρια τῶν κοινοτήτων, καὶ ὑφισταμένην τὴν τοπικὴν διαίρεσιν κατὰ τὴν ταυτότητα τοῦ συμφέροντος τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ὁμάδων.

Ἐκτοτε ἡδύνατο μόνον νὰ ἐνασχοληθῇ περὶ τελειοτέρου τρόπου διοικήσεως τῶν ὁμάδων τούτων καὶ περὶ ἐλέγχου αὐτῆς, περὶ ἀκριβοτέρου προσδιορισμοῦ τῶν καθηκόντων, καὶ περὶ κανονικωτέρων ἐγγυήσεων τῆς ἐκλογῆς τῶν δημοτικῶν ἀρχῶν, λεγόμενος εὐτυχῶς ὅτι εἶναι ἀπηλλαγμένος τῆς ἀνάγκης νὰ δημιουργήσῃ ὅ,τι ὑπερτερεῖ τὰς δυνάμεις τοῦ νομοθέτου.

Τὸ πολὺ εὐρίσκων ἐνώπιόν του πολλὴν χώραν ἔρημον, ἡδύνατο νὰ προβλέψῃ κατανέμων αὐτὴν εἰς τὰς ὑπαρχούσας κοινότητας, ἢ σχηματίζων νέους δήμους, ἀναλόγως τοῦ πληθυσμοῦ, ὅπου δὲν ὑπῆρχεν οὗτος συνηρμοσμένος εἰς κοινότητα.

Ἀλλὰ τοιοῦτον δὲν ἦτο τὸ πνεῦμα τῆς Ἀντιβασιλείας. Ὁ Μάουερ καὶ ὁ συνεργάτης αὐτοῦ Ἀβελε ἦσαν τιτανικώτεροι ἄνδρες.

Ὡς συμβαίνει ἰδίως εἰς τοὺς παραρρηνίους Γερμανούς, ὁ υἱὸς τοῦ ἐν Δυρκαίμῳ τοῦ Παλατινάτου ἱεροκήρυκος, ὁ Γεώργιος Λουδοβίκος Μάουερ, διατρίψας ἐν Παρισίοις ἀπὸ τοῦ 1812—14, καὶ τῆς γερμανικῆς καὶ τῆς γαλλικῆς τοῦ δικαίου παιδείας μετέιχε, διαπρέψας κατ' ἄμφω, κατὰ τε τὴν εἰσαγγελικὴν καὶ δικαστικὴν ὑπηρεσίαν ἐν Μαγουντία, Νειομάχῳ καὶ Δύο Γεφύραις, ὅπου κρατεῖ γαλλικὴ νομοθεσία, καὶ ὡς καθηγητῆς ἐν Μονάχῳ καὶ συγγραφεὺς τῆς ἱστορίας τῆς προφορικῆς διαδικασίας παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Γερμανοῖς, ἐν γένει τοῦ γερμανικοῦ δικαίου καὶ τοῦ ὀργανισμοῦ τῶν γερμανικῶν πόλεων ἐπὶ Ῥωμαίων καὶ Φράγγων.

Αὐτὸς ὁ διάπυρος θαυμαστής καὶ ἀκάματος ἐξερευνητὴς τῶν γερμανικῶν θεσμῶν εἶχεν ἐξ ἀντιθέτου ὅλην τὴν ὁρμὴν τοῦ πνεύματος τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ἔτι κινδυνωδεστέραν διὰ τὸ ἀκαμπτον τοῦ χαρακτῆρος. Ὅπως διὰ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως τὰ πάντα ἐξ ὑπαρχῆς καὶ ἐκ θεμελίων κατεσκευάσθησαν, ἀφοῦ ἡ κοινωνία μετεβλήθη εἰς ξεστὸν πῖνακα (tabula rasa), τοῦτο ἐδίωξε καὶ παρ'

ἡμῶν ὁ ἐκ Μονάρχου κομίσας ὑπὸ μάλην παντὸς εἵδους νομοθεσίαν.

Εἶναι περίεργον νὰ ἴδωμεν, πῶς συνδυάζεται εἰς τὸν νοῦν τοῦ Μάουερ το γαλλικὸν καὶ τὸ γερμανικὸν πνεῦμα, ὥστε, ἐνῶ κατε-
δαφίζει τὰ πάντα, διὰ νὰ οἰκοδομήσῃ ἐκ θεμελίων, ἐν τούτοις πι-
στεύει, ὅτι μικρὸν καινοτομεῖ καὶ οὐδὲν νέον στοιχεῖον εἰσάγει.

Ἰδοὺ πῶς σκέπτεται. Ἡ γαλλικὴ νομοθεσία εἶναι προῖον γερμα-
νικῶν ἀρχῶν καὶ τελειότερα αὐτῶν ἀνάπτυξις. Ἄλλ' οἱ Ἕλληνες
ἀρχικῶς ἦσαν Πελασγοί, καὶ οἱ Πελασγοὶ Γερμανοί, ἄρα ἡ γαλλικὴ
νομοθεσία εἶναι ἡ προσφευστέρα εἰς τοὺς Ἕλληνας.

Ὁ ἀμφιβάλλων περὶ τούτου παραπέμπεται εἰς τὴν σελ. 346 τοῦ
Τόμ. Β' τοῦ συγγράμματος τοῦ κ. Μαουρέρου περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ
λαοῦ, ὅπου εὐρίσκει μάλιστα καὶ τὴν μήπω ἐκπληρωθεῖσαν ὑπόσχε-
σιν τοῦ συγγραφέως, ἀναδεχομένου δι' ἰδιαιτέρας πραγματείας νὰ
ἀποδείξῃ τὴν συγγένειαν Γερμανῶν καὶ Πελασγῶν.

Ἄλλ' ἀφοῦ σήμερον ἀπεδείχθη, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀνῆκον
εἰς τὴν Ἰνδογερμανικὴν οἰκογένειαν, ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Ἄριοι ἐξορ-
μήσαντες ἐκ τοῦ βάθους τῆς Ἀσίας, πᾶσα ἄλλη ἀπόδειξις ἀποβαίνει
περιττή, καὶ ἰδοὺ ἡ οἰκειότης τῶν διὰ τῆς χειρὸς τοῦ Μαουρέρου
παρεχομένων εἰς τὴν Ἑλλάδα θεσμῶν, πρὸς τὸ γερμανικώτερον καὶ
ἐπομένως πελασγικώτερον καὶ ἐλληνικώτερον ἀνακαθαρθέντων.

Τὸ αὐτὸ πνεῦμα κατεῖχε τὸν Μάουερ καὶ τὸν Ἀβελ καὶ ὡς
πρὸς τὴν διοίκησιν ἐν γένει τῆς Ἑλλάδος. Ἀμφότεροι διὰ τῆς ἐξον-
τώσεως ἐξήτουν τὴν πλήρη ἰσοπέδωσιν καὶ ἦσαν ἐτοιμοὶ νὰ προστρέ-
ξουν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν λαιμητόμον. Εἶναι λίαν χαρακτηριστικὸν τὸ
ἀνέκδοτον τοῦ Μάουερ, μικρὸν πρὸ τῆς οἰκῆς Κολοκοτρώνη, Πλα-
πούτα καὶ λοιπῶν, ὅτε εἰς ἐκ τῶν εὐσυνειδήτων δικαστῶν ἐζήτησε νὰ
ὁμολήσῃ μετ' αὐτοῦ καθ' ὁδὸν καὶ μὴ τυγχάνων ἀκράσεως, εἶπε
τὸ τοῦ Θεμιστοκλέους: Πάταξον μὲν, ἀκουσον δέ. — Δὲν ἔχω και-
ρόν, ἀπήντησεν ὁ Μάουερ. — Καὶ τῶνόντι ἐν τῇ γενεσιουργῇ τῶν
νόμων ζήσει ὁ χρόνος ἐπέλιπεν αὐτόν.

Ὅπως ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις ἐξήλειψε τὰ πάντα ἐν Γαλλίᾳ, καὶ
κοινοτήτας καὶ ἐπαρχίας καὶ τὰ ὀνόματα αὐτῶν καὶ ὑπὸ τὸν δημο-
κρατικὸν τροχὸν ἰσοπεδῶθη ἡ χώρα ὡς χάρτης ἄγραφος, ἐπὶ τοῦ
ὁποίου κατόπιν συμμετρικῶς καὶ δεκαδικῶς διεγράφη ὁ νέος ὀργανι-
σμός, τοῦτ' αὐτὸ ἐγένε καὶ παρ' ἡμῶν παρὰ τοῦ τραπεζατοῦ Μα-

ουρέρου καὶ τοῦ συμβοηθοῦ αὐτοῦ, νομίζοντας ἐκείνου πάντοτε, ὅτι ὑπηρετεῖ τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας.

Ὅστις ἀνέγνωσεν ἐν τοῖς σοφοῖς ἔργοις Ῥενουάρδου, Γκιζώτου, Αὐγουστίνου Τιερρίου, Σαβινὺ, Ζιρῶ καὶ λοιπῶν, τί ἦσαν ἐν Γαλλίᾳ αἱ κοινότητες, πῶς δι' αὐτῶν ἀνεπτύχθησαν αἱ ἐλευθερίαι, πῶς εἶχον τὰ μέλη τῶν κοινοτήτων συνειδῶσιν τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν, παραβάλλει δέ, τί εἶναι σήμερον ἐν Ἑλλάδι οἱ δῆμοι, δύναται μετὰ ταῦτα ἐξετάζων τὸ αὐτὸ θέμα ἐν Ἀγγλίᾳ, νὰ ἐννοήσῃ, ποῖα διαφορὰ ὑπάρχει μετὰ τῶν θεσμῶν ἐκατέρων τῶν ἐθνῶν, καὶ ποῖα ἀποτελέσματα προέβησαν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας.

Ὁ Μάουρερ δὲν διέμεινεν ἐν Ἑλλάδι, ἕως οὗ νὰ ἴδῃ τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐφαρμοζόμενον, δὲν ἀμφιβάλλει ὅμως περὶ τῆς πληρεστάτης ἐπιτυχίας ἐκ τῶν ἐγκωμίων τῆς ἐφημερίδος τοῦ «Σωτήρος». Πρὸ πάντων δὲ χαίρει ἀκούων ἐπαναφερόμενα εἰς τὴν ζωὴν τὰ ἀρχαῖα ἐκείνα ὀνόματα διὰ τῶν νέων δῆμων, τὰ Πελασγικά, τὰ Δωρικά, τὰ Αἰολικά, τὰ Ἰωνικά καὶ ὅσα ἄλλα (περὶ τοῦ Ἑλλήν. λαοῦ τόμ. β', σελ. 119), ὡς ἂν ἦτον ἡ Ἑλλὰς παλίμψηστον, ἐνδιαφέρον ἀποκλειστικῶς τοὺς ἐν Γερμανίᾳ φιλολόγους.

Ἀλλὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ δημοτικοῦ νόμου σήμερον ἡδύνατο νὰ καταλογίσῃ. Οἱ δῆμοι χάριν τῶν ὀνομάτων, ἢ μᾶλλον χάριν τῆς αὐθαιρεσίας τῶν ἐφαρμοζόντων τὸν νόμον, ἐγένοντο ἀπέραντοι, πολλάκις περιλαμβάνοντες ὅλην ἐπαρχίαν, ἐννέα καὶ δέκα χωρίων, ὥρῶν πολλῶν ἀποστάσεως καὶ ἄνευ ὁδοῦ πρὸς ἄλληλα, ὥστε ἡ ταυτότης τοπικοῦ συμφέροντος, πλὴν ἐν ὀλίγοις δῆμοις, ἐντελῶς ἐξέλιπε. Τοιοῦτοτρόπως ὁ δῆμος κατέστη μᾶλλον ἢ ὑποδεστέρα βαθμὶς τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, καὶ τὸ ἀδραεῖς δαπάναις τῶν δημοτῶν συντηρούμενον τῆς ἐξουσίας ὑποπόδιον, δι' ὃ κατ' ἔτος φορολογοῦνται ὡς ἔγγιστα 5,600,000 δραχμῶν, οὐ μόνον στερούμενοι τῶν προσδοκωμένων ὠφελειῶν, ἀλλὰ καιρίως βλαπτόμενοι καὶ παντοίως πιεζόμενοι. Ὅ,τι ἔλεγεν ὁ Σαλβιανὸς περὶ τῶν δημοτικῶν ἀρχῶν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ *quot curiales, tot tyranni*, κάλλιστα ἐφαρμόζεται ἐπὶ τῶν ἡμετέρων κατὰ τὸ γαλλογερμανοπελασγικὸν σύστημα τοῦ Μάουρερ.

Καὶ τὸ πρᾶγμα εἶναι λίαν φυσικόν. Τὸ χωρίον, παρ' ᾧ ἡ δημορχική ἔδρα, ἀπορροφᾷ τὰ πάντα καὶ ὑπὲρ τῶν λοιπῶν οὐδὲν γί-

νεται, οὔτε ὁδός, οὔτε σχολεῖον, οὔτε ἐκκλησία, οὔτε φρέαρ, οὔτε κοιμητήριον καὶ ἐν γένει οὐδέν.

Ὅλη ἡ προσοχὴ τῆς ἐξουσίας ὅμως δαπανᾶται πρὸς συγκρότησιν τῶν δημοτικῶν ἀρχῶν, ὥστε νὰ εὕρῃ τὰ προθυμότερα ὄργανα, μέλ-
λοντα κατόπιν νὰ ὑπηρετήσουν εἰς τὸ ὀκταήμερον θαῦμα βουλευτι-
κῶν ἐκλογῶν, ἐνεργουμένων διὰ τῶν ἀνεσίων χειρῶν δημοτικῶν ἀρ-
χῶν, τὰ πάντα κατεργαζομένων, καὶ δι' ἐμβρυουλκοῦ καὶ καισαρι-
κῆς τομῆς ἐξαγουσῶν ἐκ τῆς κάλπης τοὺς κατ' εὐφημισμὸν, ἢ κατ'
ἀντίφρασιν λεγομένους τοῦ λαοῦ ἀντιπροσώπους.

Πιέζει λοιπὸν ἡ ἐξουσία πρὸς ἐπιτυχίαν λειτουργῶν ἐν τοῖς δήμοις
ἀξίων τοιούτων ἔργων, πιέζουν αἱ δημοτικαὶ ἀρχαὶ πρὸς πληρώσιν
τῆς Βουλῆς διὰ τῶν καταλλήλων σκευῶν, πιέζουν τὰ εὐθραυστα
ταῦτα σκευὴ προβιβασμὸν τῶν ὑποστηρικμάτων αὐτῶν, καὶ αὐτὴ
ἡ ἀλληλουχία τῆς πίεσεως ὀνομάζεται παρ' ἡμῖν κυβερνητικὴ τέχνη,
τὸ δὲ σύνολον σύστημα. Οἱ δὲ πολῖται ἐν τούτοις, ὡς αἱ ἐλατταὶ ἐν
τῷ ἐκπαισθηρίῳ, ἀποβάλλουν τὸ ἔλαιον καὶ ἀποξηραίνονται, ὡς οἱ
πυρῆνες, οἵτινες εἰς οὐδὲν χρησιμεύουν, ἢ τὸ πολὺ εἰς κατασκευὴν
ἀερίσφωτος, εὐτυχεῖς ὅταν δὲν ἐπιχέηται καὶ ζέδν ὕδωρ.

Ἄλλ' ἀρκεῖ νὰ εἰπωμεν, ὅτι σήμερον ὑπάρχουν ἐπέκεινα τῶν 50
δημάρχων ἐν τῇ Βουλῇ.

Ἐν τούτῳ ἡ περιουσία τῶν κοινοτήτων κατεστράφη, διότι,
ἀποτελοῦσαι τὸ ἐλάχιστον μῦριον τοῦ δήμου, ἀναγκάτως δὲν ὑπό-
κεινται εἰς τὴν δημοτικὴν διοίκησιν, ἀλλὰ λογίζονται σύλλογοι,
ἔχοντες ἰδίαν περιουσίαν. Αἱ τοιαῦται κοινότητες, διεπόμεναι κατὰ
τὸ πολιτικὸν δίκαιον, ἀπετέλεσαν ἡθικὰ πρόσωπα, τὰ ὅποια, ἢ
διένειμαν τὴν περιουσίαν, ἢ κατηνάλωσαν, ἢ ἄλλως πῶς διεσκόρ-
πισαν.

Τούτων πάντων εἶναι σήμερον πρόχειρος ἡ θεραπεία :

Εὐλόγως διατάζομεν, διότι ἤθελεν εἶναι ἐπανάληψις τῆς αὐτῆς
ἀφροσύνης, νομοθετικῶς νὰ διαγραφοῦν οἰαδήποτε ὅρια τῶν δήμων.

Εἰς τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν ἀπόκειται, βαδίζουσιν περισκεμ-
μένως, νὰ προσεγγίσῃ πάλιν τὰρχαία τῶν κοινοτήτων ὅρια καὶ νὰ
διασώσῃ, ὅσα τυχὸν ἀπαντήσῃ καθ' ὁδὸν λείψανα τῆς ἄλλοτε τῶν
κοινοτήτων περιουσίας.

Ἡ γνώμη τῆς συγχωνεύσεως τῆς περιουσίας τῶν κοινοτήτων εἰς

Π. ΚΑΛΛΙΓΑ. ΠΟΛΙΤΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ. — ΤΟΜ. Α'.

35

τὴν τῶν νῦν ὑφισταμένων δόγμων προσβάλλει τὴν ἱερότητα τῆς ἰδιοκτησίας καὶ σαλεύει τὰς πρώτας βάσεις τῆς δικαιοσύνης, διότι, ἅμα ἐκλείπει ἢ ἐγγύησις τῆς ἰδιοκτησίας, οἱ νόμοι εἶναι ἄχρηστοι καὶ οὐδείς εἶναι ἐξησφαλισμένος κατὰ τῆς δημεύσεως.

Τοιαῦτα σπέρματα κακῶν ἀφῆκε παρ' ἡμῖν ἡ Ἀντιβασίλεια καὶ τοιοῦτους πικρὺς καρπούς ἔδωκαν.

Τῇ 31 'Ιουλίου 1862.

Ἄνευ διαγνώσεως δὲν εὐρίσκεται θεραπεία, καὶ ἂν δὲν δοκιμάσωμεν ἀπὸ μῆλῃς τὴν πληγὴν, οὐδεμία ριζικὴ ἴασις προσδοκᾶται.

Εἰς τοιαύτην ἐξέτασιν πρέπει νὰ ὑποβάλωμεν, εἰ δυνατόν, τὴν μέχρι τοῦδε γενομένην ἐφαρμογὴν τοῦ δημοτικοῦ νόμου, ὅπως ἴδωμεν ποῦ κεῖται ἡ κακοχυμία, καὶ πῶς μεταδίδεται εἰς ὅλον τῆς πολιτείας τὸ σῶμα.

Ἐκ τῶν προτέρων δὲν καταδικάζομεν τὴν διάταξιν τοῦ δημοτικοῦ νόμου, καθ' ἣν τὸ μὲν Συμβούλιον ἐκλέγεται ὑπὸ ποσοστοῦ τῶν μᾶλλον φορολογουμένων τοῦ δήμου, ἀναλόγως τοῦ πληθυσμοῦ, οἱ δὲ προτεινόμενοι τρεῖς ὑποψήφιοι διὰ τὴν θέσιν Δημάρχου ὑπὸ τῶν δημοτικῶν Συμβούλων, εἰς οὓς προστίθενται ἰσάριθμοι τῶν μᾶλλον φορολογουμένων.

Ἐν γένει δὲν εἴμεθα ἐναντίοι τοῦ τιμήματος, ὁμολογοῦντες, ὅτι ἐν Ἑλλάδι εἶναι δυσκατόρθωτον. Ἄλλ' ἀμνηχανῶν ὁ νομοθέτης νὰ ὀρίσῃ τίμημα, κατέφυγεν εἰς τοιοῦτον τεχνικὸν μηχανισμόν, καθ' ὃν ἀπαιτοῦνται πολλαὶ καὶ δυσεξέλεγκτοι πράξεις πρὸς ἀνεύρεσιν τῶν ἐκλογέων καὶ βεβαίωσιν τῆς ιδιότητος αὐτῶν. Τῶν ἐνστάσεων ἡ ἐκδίκασις ἀνετίθη εἰς τὸν δήμαρχον, ἐπὶ γνωμοδοτήσει τριμελοῦς ἐπιτροπῆς, κατὰ πρῶτον βαθμόν, καὶ κατὰ δεύτερον καὶ ὁριστικῶς εἰς τὸν Νομάρχην.

Είναι πρόδηλον, ὅτι ἡ τύχη πάσης ἐκλογῆς ἤρτηται ἐκ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ ἐκλογικοῦ συλλόγου καὶ τὰ περὶ αὐτοῦ ἀπαρτίζουν τὴν Ὀδύσσειαν τοῦ πολιτικοῦ ἡμῶν βίου.

Πρὸς ἐπαύξησιν τοῦ θορύβου προσετέθησαν καὶ οἱ ἀριστειοῦχοι, προτιμώμενοι κατὰ τὸν Νόμον 20 Μαΐου 1834, περὶ ὧν οὐδὲν ἠθέλομεν λαλήσει, ἂν ἀριστειοῦχοι ἦσαν οἱ πράγματι μετασχόντες τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος, οὐχὶ δὲ οἱ μετ' αὐτὸν γεννηθέντες, ἢ ἀπλῶς ἐπιθυμοῦντες ν' ἀπαλλαχθοῦν τῆς ἀνάγκης πρὸς θήρευσιν ἀδείας.

Δὲν πιστεύομεν ν' ἀρνηθῇ τις, ὅτι πρωτίστη βάσις πρὸς ἀνέυρεσιν τῶν ἐκλογέων εἶναι τὸ δημοτολόγιον, πρὸς ᾧ κατόπιν παραβλητέος ὁ φορολογικὸς τοῦ δήμου πίναξ, ὥστε διὰ τῆς συγκρίσεως ν' ἀνευρεθῇ ὁ τῶν ἐκλογέων τοῦ δήμου κατάλογος. Ὅταν ταῦτα τὰ στοιχεῖα ὑπάρχουν δεδομένα καὶ ἀκριβῆ, τὸ ἔργον τῆς ἐξελέγξεως εἶναι πρόχειρον.

Ἐν τούτοις οὐδὲν καινὸν λέγομεν, βεβαιοῦντες ὅτι μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης παρ' οὐδενὶ δήμῳ κατηρτίσθη δημοτολόγιον, ὡς ἐπίσης οὐδεὶς πίναξ συντάσσεται τῆς δημοτικῆς φορολογίας πρὸς γνῶσιν τοῦ κοινοῦ.

Ἐκ τούτων ὁμῶς ἐπεται ἐξ ἀνάγκης, ὅτι πᾶσα ἐξελέγξις τοῦ ἐκλεκτικοῦ καταλόγου τῶν δήμων εἶναι ἀνέφικτος. Ἐνῶ εἶναι διαίωμα ἐκάστου δημότου νὰ ζητήσῃ τὴν διόρθωσιν, οὐ μόνον ὡς πρὸς ἑαυτὸν, ἀλλ' ὡς πρὸς πάντα ἄλλον, καὶ παντὸς τοῦ καταλόγου, πῶς θέλει πράξῃ τοῦτο ὁ ἐστερημένος πάσης θετικῆς πληροφορίας πρὸς ἀπόδειξιν τῶν ἡμαρτημένων, ὥστε νὰ ζητήσῃ τὴν ἐξάλειψιν τῶν ἀτόπως ἐγγεγραμμένων, ἢ τὴν ἐγγραφὴν τῶν παραλειφθέντων;

Ἡ στέρησις τοῦ δημοτολογίου καθιστᾷ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἀνέφικτον τὴν ἐξελέγξιν τῶν ἐκλεκτικῶν καταλόγων διὰ τὰς βουλευτικὰς ἐκλογάς.

Ἐκ πρώτης ὀψεως πάντες οἱ κατάλογοι φέρουν τὰ ἐμβλήματα τῆς σκανδαλώδους αὐτῶν νοθείας, διότι ἀναφέρουν 25 μέχρι 30 ἐτῶν ἡλικίαν προσώπων προβεβηκότων, πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι ἐπὶ 20 καὶ 25 ἔτη οὐδεμία εὐσυνείδητος χεὶρ ἐπέφερε διόρθωσιν ὥπως οὖν πρὸς εὐπρέπειαν καὶ πρὸς ἀπόκρυψιν τοιαύτης ἀσχημοσύνης.

Οὐδέποτε νεκρὸς ἐξαιλείφεται ἐκ τοιούτων καταλόγων, ὥστε ἀρκεῖ νὰ ἐγγραφῇ τις ἀπαξ ἐν αὐτοῖς, διὰ νὰ φθάσῃ τὴν ἀθανασίαν, καθ'

ἥς οὔτε ἡ χολέρα ἰσχύει, καὶ ὑπάρχει ἴδιον ἐπάγγελμα ἀνθρώπων, ἔχόντων ἰδιαιτέρην σημείωσιν τῶν νεκρῶν, τῶν ὑποίων τὰ ψηφοδέλτια διαπορθμεύουν εἰς τὴν κάλπην συνεννεσθέντες βεβαίως μετὰ τοῦ Χάρωνος. Κατὰ φυσικὸν λόγον, ὅστις ἔχει εἰς τὴν διάθεσίν του τὸ ἀποθεματικὸν τοῦτο κεφάλαιον τῶν κεκοιμημένων, δύναται νὰ ἐμ-φράξῃ πολλὰ κενὰ καὶ νὰ παρηγορηθῇ διὰ τὴν στέρησιν συμπαθείας τῶν ζώντων.

Ταῦτα μετὰ τινος αὐταρεσκείας συνήθως καταλογίζονται εἰς τὴν ἀδιαφορίαν τῶν πολιτῶν, περὶ ἧς δὲν εἶναι ἀρμόδιοι νὰ λαλήσουν ὅσοι ἐν γνώσει ἀφήρσαν τὰ μέσα πάσης διορθώσεως, πλὴν ἴσως ἐκείνης περὶ τοῦ ἰδίου ὀνόματος.

Ἄλλ' ἔστω, οἱ πολῖται καθεύδουν νήδυμον ὕπνον καὶ μόνον ἐξεγείρονται τὴν ἐνδεκάτην ὥραν, ὅτε πλέον δὲν εἶναι καιρὸς.

Οἱ Νομάρχαι ὅμως καὶ οἱ Ἐπαρχοί, οἵτινες καθῆκον ἔχουν τὴν ἐπαγρύπνησιν τῆς δημοτικῆς διαχειρίσεως εἰς πάντα ἀναμιγνυόμενοι, καὶ εἰς τὴν ἐλαχίστην ἐπισκευὴν τοῦ ἐλαχίστου οἰκοδομήματος τοῦ δήμου, διατὶ δὲν συγκαταβαίνουν νὰ δαπανήσουν ὀλίγον χρόνον εἰς κατανάγκασιν καταρτίσεως δημοτολογίων, ἐπιβάλλοντες ποινάς, μέχρις οὗ οἱ δήμαρχοι ἐκπληρώσουν πιστῶς καθῆκον, ὑπὸ τοῦ νόμου ὀριζόμενον ;

Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι ἐσχάτως, μετὰ τὴν σύστασιν τοῦ τοσοῦτον ἀναγκαίου Γραφείου Δημοσίας Οἰκονομίας, αἱ διοικητικαὶ ἀρχαὶ συμπράξει τῶν δημοτικῶν κατέγιναν εἰς ἀκριβεστέραν ἀπαριθμῆσιν, καὶ πολλοὶ Νομάρχαι καυχῶνται, καὶ τοι ἐν γένει μετρίοφρονες, ὅτι ἔχουν ἀκριβεστάτας σημειώσεις πρὸς καταρτισμὸν δημοτολογίου, διὰ τῆς συμπαραβολῆς τῶν ἀπαριθμητικῶν καταγραφῶν ὅλων τῶν δήμων τοῦ κράτους, γνωρίζοντες ἤδη καὶ τοὺς μὴ ἐνδημῶντας δημότας, οὐδαμῶς ἐντούτοις ἐνόμισαν συντελεστικὸν εἰς τὸ σκοπούμενον ἔργον, νὰ ὑποχρεώσουν τοὺς Δημάρχους εἰς καταρτισμὸν δημοτολογίου.

Ὡς ἐκ τούτου ὅμως οἱ ἀπαριθμητικοὶ πίνακες τοῦ γραφείου Δημοσίας Οἰκονομίας εἶναι ἀτελεῖς, παριστάνοντες μόνον τὸν κινήττον πληθυσμὸν ἐκάστου δήμου καὶ ἐκάστου νομοῦ, οὐδὲν δὲ τὸν μόνιμον. Ἀλλὰ τοιουτοτρόπως οἱ Πίνακες οὗτοι δὲν ἐκπληροῦν ἓνα τῶν σκοπῶν, ὅστις δι' αὐτῶν διώκεται, τοιούστι τὸν προσδιορισμὸν τοῦ

μονίμου πληθυσμοῦ ἐκάστης ἐπαρχίας, καθ' ὃν κανονίζεται τὸ ποσὸν τῶν ἀποσπελλομένων παρ' αὐτῆς βουλευτῶν. Ἐν γένει ὅμως τὸ στοιχεῖον τοῦ μονίμου πληθυσμοῦ ἐμελλε νὰ χρησιμεύσῃ καὶ πρὸς ἐλεγχον τῆς ἐκ τοῦ κινουμένου ἀβεβαιότητος.

Τὴν ἀκηδίαν ταύτην τῶν Νομαρχῶν εἰς τί θέλομεν ἀποδώσει, εἰς ἔλλειψιν τῶν στοιχειωδεστέρων γνώσεων, ἢ εἰς ἔλλειψιν εἰλικρινείας; Δυστυχῶς ὅλα τὰ τεκμήρια ὑπάρχουν, ὥστε νὰ προτιμήσωμεν ἐξ ἀνάγκης καὶ ἄκοντες τὸ δεύτερον.

Ἡκούσαμεν πολλὰκις Νομάρχας ἐλσεινολογοῦντας τὴν κοινωνικὴν ἡμῶν κατάστασιν, καὶ εἰς τοιοῦτον ἐφθάσαμεν σημεῖον, ὥστε πάντες ἐλσεινολογοῦμεν συνδιαλεγόμενοι, ἀλλὰ ὡς λέγει ὁ Τάκιτος *factum esse scelus loquuntur, faciuntque*. Ποία δυνάμεις δεσμεύει τοὺς Νομάρχας, πολλὰ δυναμένους καὶ πράττοντας παρὰ τὸν νόμον, ὥστε ἀδυνατοῦν νὰ συμπράξουν ὑπὲρ αὐτοῦ; Ἀφοῦ ἔχουν τὰ στοιχεῖα τῆς ἀπαριθμήσεως, τίς ὁ κωλύων καθ' ἑκάστον δῆμον, νὰ δώσουν ἐντολήν, ὅτε γίνεται ἡ διόρθωσις τῶν ἐκλογικῶν καταλόγων, εἴτε δημοκρασιακῶν, εἴτε βουλευτικῶν, πρὸς ἓνα τῶν δημοτῶν, παρέχοντες εἰς αὐτοὺς ὅλας τὰς σημειώσεις καὶ πληροφορίας, ὅπως ἐκλείψουν οἱ νεκροὶ καὶ οὐδέποτε γεννηθέντες, μὴ στερηθοῦν δὲ οἱ ζῶντες ψήφου;

Ἀντὶ τῶν Νομαρχῶν ἀπαντῶμεν ἡμεῖς, πόθεν τὸ κώλυμα.

Καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν πρωτεύει δήμαρχός τις ὡς σκεῦος ἐκλογῆς καὶ οὐαὶ εἰς τὸν Νομάρχην, ὅστις στερεῖται τοσαύτης νοημοσύνης, ὅτι δὲν πρέπει νὰ προσκρούσῃ εἰς τὸ ἄμοροσιν. Ὁ Νομάρχης, ὅστις καὶ αὐτὸς ἄνθρωπος εἶναι ἐκ σαρκὸς καὶ ὀστέων, καὶ ἐπομένως πάσχει μετατιθέμενος, ἢ παυόμενος, εἰς οὐδὲν ἄλλο ἐργάζεται, ἢ νὰ νομιμοποιήσῃ καὶ ἐνισχύσῃ τὰ θελήματα τοῦ εὐνοουμένου καὶ περιουσίου δημάρχου, οὐ μόνον διὰ τὰ ἐν τῷ δήμῳ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ ἐν ὅλοις ταῖς δήμοις τῆς ἐπαρχίας. Ὁ δήμαρχος ὑπεράνω τοῦ Νομάρχου καὶ ἐξουσιάζων τὰ πάντα, εἶναι ἡ κοινωνικὴ κατάσταση, ἢ μᾶλλον ἡ συστηματικὴ ἀναρχία, ὑπὸ τὴν ὁποίαν διατελοῦμεν. Διὰ τοῦτο βλέπομεν τὰς ἀντιφατικωτέρας ἐρμηνείας καὶ ἐφαρμογὰς τῶν προκρουστικῶς διαστρεβλουμένων νόμων κατὰ τόπους, ἀναλόγως τοῦ συμφέροντος τοῦ δυναστεύοντος δημάρχου, ἐπικυρουμένης πάντοτε ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἑσωτερικῶν.

Ὅταν πρόκεινται δημοτικαὶ ἀρχαιρεσίαι, ὁ προεξάρχων οὗτος δῆ-

μαρχος συνεννοεῖται προηγουμένως μετὰ τοῦ Νομάρχου περὶ τοῦ καταλόγου τῶν μᾶλλον φορολογουμένων, πρὸς συγκρότησιν τοῦ δημαιοικονομικοῦ συλλόγου, ὥστε, ὡς τοῦ θαύματος, προβαίνουν οἱ ποθοῦμενοι ὑποψήφιοι κατ' εὐχὴν.

Ὡς ἐκ τούτου πάντες οἱ Νομάρχαι καὶ Ἐπαρχοὶ εἰς οὐδὲν ἄλλο χρησιμεύουν καὶ οὐδέποτε ἀκούεται ἢ φροντίς καὶ εὐδόκως οἰουδὴποτε κοινωφελούς ἔργου, οὐδέποτε ἢ βελτίωσις τῆς καταστάσεως τῶν ἐπαρχιῶν, οὐδέποτε ὁδοποιία, ἀποξήρανσις ἐλῶν, ἀνάπτυξις γεωργίας, βιομηχανίας καὶ τὰ παραπλήσια, ἀλλὰ πάντοτε περὶ δημάρχων, παρέδρων, κληρώσεως στρατευσίμων κατὰ τὰ νεύματα τοῦ ὑπερισχύοντος δημάρχου καὶ τὰ τοιαῦτα.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι πολλάκις ἀναγινώσκομεν ἐγκώμια Νομαρχῶν καὶ Ἐπαρχῶν καὶ ἀπαριθμούμενα τὰ θαυμάσια αὐτῶν ἔργα, ἀλλ' ὅστις ἐφρόντισε ν' ἀνατρέξῃ μέχρι τῆς πηγῆς, ὅθεν ἀπέρρευσαν οἱ πανηγυρικοί, ἔμαθε βεβαίως, ὅτι προέρχονται ἢ ἐκ τῆς χειρὸς αὐτῶν, ἐν πάσῃ μετριοφροσύνῃ, ὡς καταλληλοτέρων νὰ ἐκτιμήσουν ὅσα ἔπραξαν, ἢ ἐκ τῆς χειρὸς τῶν δημάρχων, τοὺς ὁποίους πιστῶς καὶ ἀποτελεσματικῶς ὑπηρετήσαν.

Καὶ τῶν ὄντι ἡ δικαιοδικτικὴ ἡμῶν ὑπαλληλία μικρόν, ἢ οὐδὲν διαφέρει τῆς βυζαντινῆς καὶ σφύζει τὸν μίτον τῆς παραδόσεως. Τελειοποιεῖται μάλιστα κατ' ἡμέραν εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ περιττὴν τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν ἀλήθειαν εἰς τὸ κυβερνᾶν καὶ ὁ Πασκάλης, ἂν ἔζη σήμερον, ἡδύνατο νὰ προσθέσῃ ὀλόκληρον καὶ λίαν ἀξιοπεριέργον κεφάλαιον εἰς τὸ περὶ Ἰησοῦιτῶν ἔργον, ἐν ᾧ ἀπεικονίζει τὴν ἀνισοσύνην καὶ κατιοῦσαν κλίμακα τῶν σοφισμάτων καὶ τὴν κατὰ σύμπτωσιν ἠθικὴν τῶν ἐπιτηδείων ἀνδρῶν τοῦ τάγματος τούτου.

Ἄλλ' ὅστις σοβαρώτερον προσέχει εἰς τὰ σημεῖα τοῦ χρόνου τούτου, μόνην παρηγορίαν εὕρισκει παρατηρῶν, ὅτι εἰς τὰς τάξεις τοῦ λαοῦ τοῦλάχιστον ἐμφωλεῖται ἡ ἠθικὴ, ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ ἀγνότης, καὶ ὅτι τὸ ἔθνος προσδεύει προσεγγίζον τὸν 10' αἰῶνα, ἂν καὶ ἡ ὑπαλληλία ὁπισθοδρομεῖ ἐπανακάμπτουσα εἰς τὰ ἔχνη τῆς παραδειγματικῆς διαφθορᾶς τοῦ σεσηπύτος καὶ κατακρημνισθέντος βυζαντινοῦ κράτους.

Καὶ τῶν ὄντι μεγάλη καὶ μεγίστη εἶναι ἡ ζωτικὴ δύναμις αὐτοῦ

τοῦ λαοῦ, μὴ ἀπορροφῶντος τοσαῦτα δηλητήρια, ἐξ ἀφθόνων κρου-
νῶν προχέοντα.

Δυστυχῶς παρ' ἡμῖν τὰ γράμματα δὲν συνοδεύονται ὑπὸ τῆς
ἠθικῆς ἀνατροφῆς, καὶ ἀπόδειξις τοῦτου ἡ λύσσα, μεθ' ἧς οἱ λόγοι
δᾶκνονται διὰ τὸ ἐλάχιστον λεξεῖδιον.

Οὕτε ὁ κλῆρος συντρέχει εἰς ἠθικὴν ἀνάπλασιν, διότι ὁ μὲν κατώ-
τερος μεριμνᾷ περὶ τοῦ ζῆν, ὁ δὲ ἀνώτερος περὶ τοῦ εὖ ζῆν, καὶ οὐ-
δένα ἄλλον φαίνεται αἰσθανόμενος προορισμόν, καὶ ἐν τούτοις τὸ
κεφάλαιον τῆς ἠθικῆς καὶ τῶν αἰσθημάτων τοῦ λαοῦ δὲν ἐλαττοῦται.

Ἄλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ θέμα ἡμῶν. Ποῖος ὁ τελικὸς σκοπὸς
αὐτῆς τῆς ἐξουτελιστικῆς ὑποδουλώσεως τῶν Νομαρχῶν καὶ πάσης
ἐξουσίας εἰς τὰ νεύματα ὑπερόπλων δημάρχων, οὐδέποτε καὶ παρ'
οὐδενὸς ἐξελεγχόμενων, ποῖον τὸ μυστήριον αὐτῆς τῆς συστηματικῆς
ἀναρχίας, ἢ τοῦ ἀναρχικοῦ συστήματος; Εἶναι τάχα ἡ πραγματικὴ
αὐτῶν δύναμις, στηριζομένη εἰς ἀκαταμάχητον δημοτικότητα;
Ἄπαγε! διότι τὸ κατ' αὐτῶν μῖσος ὑπερχελεῖ.

Ὁ μόνος λόγος καὶ ὁ μόνος σκοπὸς εἶναι πρὸς καταδούλωσιν τῆς
πανδημοῦ ψήφου καὶ πρὸς ἐπώχσιν βουλευτῶν ἀναλόγου φυράματος.
Νόθοι οἱ κατάλογοι, νόθος ἡ ψηφοφορία, νόθοι αἱ κάλπαι, νόθος ἡ
διαλογή, νόθος ἡ ἐξελέγξις, ἰδοὺ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἡ ἀντιπρο-
σωπεία.

Ἐκτοτε τί ἀποροῦμεν ἂν τοιούτων βουλευτῶν πρῶτον καὶ κύριον
μέλημα εἶναι νὰ διορίσῃ ὁ ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν ἀποθηκαρίους,
ὁποῖους αὐτοὶ προτείνουν;

Βεβαίως ὁ πιστεύων εἰς τὸ Σύνταγμα καὶ μὴ λέγων ὅ,τι ὁ Βροῦ-
τος ἐκπνέων εἶπε περὶ τῆς ἀρετῆς, *λόγος ἀρ' ἦσθ'· ἐγὼ δὲ σε ὥς
ἔργον ἤσκουν*, εὐκολώτερον δύναται νὰ δεχθῇ, ὅτι ὁ βουλευτὴς ἀπὸ
τοῦ βήματος μυκᾶται, βληχᾶται, ὠρύεται, γρυλλίζει, ἢ ὀγκᾶται, ἢ
ὅτι ζητεῖ λόγον περὶ διορισμοῦ, ἢ παύσεως ἀποθηκαρίων.

Ὅτε ὁ πρεσβύτερος Πίττ παρὰ τοιούτου τινὸς βουλευτοῦ (οὗτος ἐν
'Αγγλίᾳ ὀνομάζοντο ἀλωπεκοθήρας) ἐπηρωτήθη περὶ παύσεως ὑπαλ-
λήλου τινός, τὸν ἔπαυσα, εἶπε, διότι δὲν μοὶ ἀρέσκει ὁ σχηματι-
σμός τῆς ρίνος του, καὶ ἔκτοτε ἐν τῷ Ἀγγλικῷ κοινοβουλίῳ δὲν
ἔγινε λόγος περὶ τοιούτου ζητήματος.

Ἄλλ' οἱ ταλαίπωροι ἡμῶν βουλευταὶ τί ἀντιπροσωπεύουν, καὶ

ἐπὶ τίνι ἐκλήθησαν ; Ἄν στερήσετε αὐτοὺς τῆς ὑποστηρίξεως δύο ἢ τριῶν ἀποθηκαρίων παρακρυσχοινίκων, τετέλεσται, τί σημαίνουν πλέον ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ, καὶ πρὸς τί ἄλλο χρησιμεύουν ;

Ὅλα ταῦτα συνέχονται· ὀλίγη βοήθεια δημοτικῶν ἀρχῶν, δύο ἢ τριῶν ἀποθηκαρίων ὑποστήριξις, καὶ τὸ ἐπίλοιπον νόθευσις καὶ ἰδοὺ ἀντιπρόσωπος τοῦ λαοῦ, ὅστις, ὡς ἔπεται, ὅλα τὰ συνταγματικὰ ζητήματα τεχνολογεῖ καὶ διὰ πάσης δημοσιότητος στεντορεῖως κραυγάζει ὡς Παφλαγῶν, ὅταν πρόκειται περὶ ἀποθηκαρίου.

Τί συμβαίνει ὅμως ; Ὅταν ὑπάρχῃ τῶντι περίστασις συνταγματικοῦ ζητήματος, δι' ἐνὸς ἀποθηκαρίου, δι' ἐνὸς εἰσπράκτορος τιθασεύεται ὁ θυμολέων.

Εἶναι, ἢ δὲν εἶναι καιρὸς νὰ γίνῃ τοιούτων πραγμάτων θεραπεία ; καὶ πᾶσι τὰ μέσα πρὸς ἐπιδίωξιν αὐτῆς ; Περὶ τούτων θέλομεν δοκιμάσει νὰ πραγματευθῶμεν ἀκολουθῶς.

Τῇ 7 Αὐγούστου 1862.

Βεβαίως δὲν δυνάμεθα ν' ἀρνηθῶμεν εἰς τὴν Ἑλλάδα νομοθετικὴν γονιμότητα. Ὅστις ἀπὸ τοῦ 1833 μέχρι σήμερον ἀποβλέπει εἰς τὸ ποσὸν μόνον τῶν ἐκδοθέντων νόμων, δύναται νὰ θαυμάσῃ τὴν δραστηριότητα τοῦ νομοθέτου, ὅστις ὅμως ἐμβλέψῃ εἰς τὸ ποιόν, ἴσως ἐλκεϊνολογήσῃ τὴν Ἑλλάδα, καὶ δὲν σφάλλει ἀποκαλῶν αὐτὴν χώραν τῶν πειραμάτων, ὡς ἂν ᾗτον ἐν Καρὶ ὁ κίνδυνος.

Ἡ πλῆθὺς τῶν νόμων κατὰ γενικὸν κανόνα εἶναι ἀπόδειξις τοῦ ἀκαταλλήλου αὐτῶν καὶ τῆς ἀποτυχίας τοῦ νομοθέτου νὰ φθάσῃ τὸ σκοπούμενον, τὸ ὅποιον αἰέποτε διώκει ὡς ὁ περιπλανώμενος Ἰουδαῖος. Οἱ ἐπιτυχεῖς νόμοι ἀπ' ἐναντίας εἶναι καὶ διαρκεῖς καὶ εὐκόλως δὲν μετακινεῦνται. Ἡ πολυνομία προσέτι συνεπάγεται ἀναγκαίως τὴν συνύπαρξιν ἀντιφατικῶν ἀρχῶν, ἐν δὲ τῇ συγκρούσει αὐτῶν σφραγίζεται ἡ δικαιοσύνη καὶ τελεῖ τὰ ὄργια αὐτῆς ἀκωλύτως ἢ μεροληψία. Ἀλλὰ τὸ δεινότερον, ἐπὶ τέλους ἐπέρχεται ὁ περὶ τῶν ἀρχῶν

πυρρωνισμός, τὸν ὁπσιον πρὸ πάντων παρὰ Βυζαντινοῖς παρατηρούμεν, παρ' εἰς τὸ πᾶν εἶναι ἡ θεραπεία τῶν δυνατῶν τῆς ἡμέρας, καὶ σοφὸς νομίζεται ὁ δυνάμενος πεμπωδεστέρως νὰ ἐγκωμιάσῃ τοὺς διὰ πάσης μοχθηρίας δεσποζοντας, τὸ δὲ γενναῖον φρόνημα ἐμπαίζεται ὡς παραφροσύνη.

Ἄλλὰ παραλείποντες τὴν ἠθικὴν ἔποψιν, τὴν ὁποίαν οὐδέποτε θεωροῦμεν περιττήν, καὶ περιοριζόμενοι εἰς μόνον τὸ τεχνικὸν μέρος τῆς νομοθετικῆς ἐνεργείας, ἀνεκδοιάστως λέγομεν, ὅτι οἱ πολλοὶ νόμοι μαρτυροῦν περὶ τῆς δυσαναλογίας πρὸς τὴν ρυθμιζομένην παρ' αὐτῶν ὕλην. Ἐπανερχεται λοιπὸν πολλάκις ὁ νομοθέτης καὶ ἐλπίζει διὰ νέων διατάξεων νὰ κανονίσῃ ὅ,τι διέφυγε τὴν πρόνοιαν αὐτοῦ, καὶ ἐν τούτοις μετ' ὀλίγον νέον χάσμα ἀναφαίνεται πρὸ ποδῶν.

Ὅστις ὅμως δὲν θαυμάζει τοὺς νόμους ὡς ἐκ τοῦ ὄγκου αὐτῶν, καὶ τῆς μέχρι τῶν ἐλαχίστων πολυπραγμοσύνης, ἀλλ' ὡς ἐκ τῶν γενικῶν καὶ ζωτικῶν ἀρχῶν, τὰς ὁποίας εἰσάγουν, καὶ τῶν εὐστόχων, ἀλλ' ἀπλῶν μέσων, πρὸς ἀπαρέγκλιτον ἐκτέλεσιν, γινώσκει, ὅτι τοιοῦτοι νόμοι εἶναι λακωνικώτατοι, καὶ ἐν τούτοις ἐπὶ γενεάς ἀνθρώπων ἐπεκτείνεται ἡ εὐεργετικὴ αὐτῶν δύναμις. Ἄν δώσωμεν προσοχὴν, αἱ ἀληθεῖς μεταρρυθμίσεις, δι' ὧν κοινωνίαι μετεβλήθησαν, οὐχὶ δὲ μηχανισμὸς γραφείων, διὰ βραχυτάτων λέξεων διευτυπώθησαν.

Ὡς παράδειγμα τοῦ κυκεῶνος, ἐν ᾧ πνιγόμεθα, διότι οὐδέποτε ἀποβλέπομεν εἰς τὰς ἀνάγκας καὶ εἰς τὰς δυνάμεις ἡμῶν, ἀρκεῖ ν' ἀναφέρωμεν τὰ περὶ τῶν διαφορῶν καταλόγων, καθ' οὓς βεβαιοῦνται αἱ ιδιότητες τῶν πολιτῶν πρὸς ἐξάσκησιν τῶν παντὸς εἶδους αὐτῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων.

Ἄλλον ἔχομεν δημοκρεσιακὸν κατάλογον, κατ' ἄλλα προσόντα, ἐκτιθέμενον καὶ ἐξελεγχόμενον ἐκάστοτε, ὅσάκις γίνονται δημαρσιαί.

Κατ' ἄλλα προσόντα συντάσσονται πάλιν οἱ ψηφοφορικοὶ κατάλογοι διὰ τὰς βουλευτικὰς ἐκλογάς, ἐκτιθέμενοι κατ' ἔτος τὴν 15 Ἀπριλίου πρὸς διόρθωσιν διὰ τῶν κληρουμένων ἐνόρκων.

Τρίτον εἶδος καταλόγων ὑπάρχει τῶν ἐκλογέων καὶ ἐκλεξιμῶν διὰ τὰ ἐπαρχιακὰ συμβούλια, ἐκτιθεμένων πρὸς ἐπιδιόρθωσιν κατ' ἔτος περὶ τὰ τέλη Μαρτίου, ἐφ' ὧν ὀριστικῶς ἀποφαίνονται, ἀντὶ τοῦ καταργηθέντος Συμβουλίου, τὰ Ἐφετεῖα.

Δὲν ἐξηγτλήσαμεν ἐν τούτοις ὅλους τοὺς καταλόγους, διότι προσ-

τίθεται καὶ τέταρτον εἶδος, τῶν ἐνόρκων, ἐκτιθεμένων τὴν 1 Μαΐου ἐκάστου ἔτους, μετὰ τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ νομάρχου, πρὸς ἐκδίκασιν τῶν ἐνστάσεων παρὰ τῶν Πρωτοδικῶν καὶ Ἐφετῶν.

Νομίζει τις, ὅτι οἱ νόμοι οὗτοι δὲν εἶναι ἔργον τοῦ αὐτοῦ νομοθέτου, ἀλλὰ τεσσάρων ἀλλοθινῶν, οἵτινες, διαβαίνοντες διὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀγνοοῦντες ἀλλήλους, ἀφῆκαν ἕκαστος τὰς ἰδίας δέλτους, ὁ δὲ νομοθέτης ἡμῶν, μὴ τολμῶν νὰ θέσῃ χεῖρα ἐπὶ πραγμάτων ἀνωτέρων τῆς ἰδίας δυνάμεως, ἐδημοσίευσεν τὰ πάντα ἀπαράλλακτως.

Ἴσως ἡ Ἰταλία μετὰ τὴν κατορθωθεῖσαν ἑνωσιν, πρὶν συναρμολογήσῃ τὴν νομοθεσίαν πρὸς τὸ ὁμοιόμορφον, συγχειμένη ἐκ τοσούτων πρὸ ὀλίγου αὐτοτελῶν ἐπικρατειῶν, δὲν ἔχει τοσαύτην ποικιλίαν περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος. Ἡ μήπως ὁ νομοθέτης ἡμῶν ἐνόμισεν πρέπον νὰ μιμηθῇ τὴν ποικιλίαν τῆς φύσεως;

Εἰς τοιαύτας μωρὰς ὑποθέσεις ἀναγκαζόμεθα νὰ καταφύγωμεν, ὅτι δὲν βλέπομεν τὸν σκοπὸν τῆς διαφορᾶς τῶν τεσσάρων τούτων καταλόγων. Πρὸς τί νὰ μὴ ὑπάρχουν τὰ αὐτὰ προσόντα διὰ τὴν ἐκλογὴν δημοτικῶν συμβούλων καὶ βουλευτῶν; Μήπως εἶναι δυσκολώτερον νὰ διορίσῃ τις τὸν κατάλληλον διὰ τὸ δημοτικὸν συμβούλιον, καὶ ἐνεκα τούτου πρέπει ὁ ἐκλογεὺς νὰ λογίζεται σχετικῶς πῶς, καὶ τὸ πῶς κύριος οἶδε, μᾶλλον φορολογούμενος; Καὶ πάλιν ὁ ἀπλὸς δημότης δύναται νὰ ἐκλέξῃ βουλευτὴν, ἐπαρχιακὸν σύμβουλον καὶ νὰ ἐκλεχθῇ τοιοῦτος, δὲν δύναται δὲ νὰ συγκαταριθμηθῇ εἰς τὸν κατάλογον τῶν ἐνόρκων, ἐξ οὗ οἱ ἐπαρχιακοὶ σύμβουλοι, οἵτινες εἶναι ἀπλῶς δημόται, ἄνευ ἄλλου τινὸς προσόντος, ἐκλέγουν τὸν ἐπιβάλλοντα εἰς ἐκάστην ἐπαρχίαν ἀριθμὸν ἐνόρκων, πρὸς ἀπαρτισμὸν τῶν τριάκοντα, οὓς παρέχει ἕκαστος νομός; Καὶ τάχα μετὰ τὸν νόμον 22 Ἰουνίου 1837, καθ' ὃν, ἐν ἑλλείψει δημοτῶν ἐχόντων τὸ ἀπαιτούμενον τίμημα, προβαίνει κατωτέρω ὁ κατάλογος, τηρεῖται πλέον οἷονδῆποτε τίμημα;

Τί συμβαίνει ἐκ τούτων; Ὅτι οἱ κατάλογοι οὔτε ἀναθεωροῦνται, οὔτε διορθοῦνται, οὔτε ἡ ἐλαχίστη μέριμνα γίνεται περὶ αὐτῶν, ἀλλὰ ἔλκεσι βρίθουν. Μήπως εἶναι δυνατόν εἰς τὸν πολίτην νὰ δαπανᾷ ὅλας τὰς ὥρας τοῦ ἔτους πρὸς διορθώσιν καταλόγων, τοσούτων ἀμόρφων, ὥστε οὐδεμίαν ἐπιδέχονται διορθώσιν, καὶ ἐνῶ εἶναι ἐστερημένος τῶν πρὸς τοῦτο ἀναγκαίων στοιχείων; Ἡ τάχα ἐκτί-

θενται οἱ ποικίλοι καὶ παντοῖοι οὗτοι κατάλογοι κατὰ τὰς ὁρισμέναις παρὰ τοῦ νόμου ἐποχάς; Παρατηρήσατε, ὅτι παρῆλθεν ἡ 15 Ἀπριλίου, παρῆλθε καὶ ὁ Ἰούλιος, καὶ ἐν τούτοις οὐδαμοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐξεθεσαν οἱ Δήμαρχοι τοὺς ψηφοφορικοὺς διὰ τὰς βουλευτικὰς ἐκλογὰς καταλόγους. Φαίνεται, ὅτι ὡς ἐκ τῶν στενῶν αὐτῶν σχέσεων μετὰ τῶν Νομαρχῶν, μεθ' ὧν συνεννοῦνται κατ' ἰδίαν καὶ ἐμπιστευτικῶς περὶ τῶν ἐκλογῶν, εἶναι κάτοχοι τοῦ ἀπορρήτου τῶν ὑπουργῶν, περὶ τοῦ πρακτέου ὡς πρὸς τὴν διάλυσιν, ἢ τὴν διατήρησιν τῆς Βουλῆς, καὶ ἐπειδὴ οὐκ ἤγγικεν ἡ ὥρα, οὐδαμῶς φροντίζουν περὶ ἐκτελέσεως τοῦ ὑπὸ τοῦ νόμου, οὐχὶ δὲ ὑπὸ τῶν Νομαρχῶν ἢ τοῦ ὑπουργείου, ἐπιβαλλομένου καθήκοντος, ἀλλ' ἀγρόν ἡγόρασαν.

Ὁ πολίτης οὐδὲν ἔχει μέσον πρὸς κατανάγκασιν τῶν δημοτικῶν ἀρχῶν εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ νόμου, καὶ ἐπὶ τέλους περιπίπτει εἰς ἀμφιβολίαν, ἂν καὶ ὡς πρὸς τοὺς καταλόγους καὶ τὰς ἐκλογὰς ἔχει ἀλήθειαν τὸ ἀξίωμα, ὅτι τῷ κρούοντι ἀνοιγέσεται. Ἀλλὰ τὸ ἀξίωμα δὲν σφάλλει, διότι ἐνίοτε οὐ μόνον αἱ θύραι ἀνοίγονται, ἀλλὰ καὶ τὸ καταπέτασμα διασχίζεται ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω.

Ἀποδείξεις, ὅτι οὐδεμία γίνεται διόρθωσις τοιαύτης ποιότητος καταλόγων, εἶναι, ὅτι, πλὴν δύο ἢ τριῶν ἀποφάσεων παλαιᾶς ἐποχῆς, οὐδεμία ἄλλη εἶναι γνωστὴ Πρωτοδικῶν ἢ Ἐφετῶν περὶ τοιοῦτου πράγματος. Τοσοῦτον μάλιστα ταῦτα πάντα περιῆλθεν εἰς ἀχρησίαν, ὥστε πρὸ ὀλίγου Νομάρχης τις ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ λογιωτέρων σπουδαίως ἰσχυρίζετο, ὅτι οὐδεμίαν ἔχουν τὰ δικαστήρια περὶ τοιαύτης ὕλης ἀρμοδιότητα. Μόνων τῶν ψηφοφορικῶν καταλόγων διὰ τὰς βουλευτικὰς ἐκλογὰς ἐνίοτε, ἀλλὰ σπανίως, γίνεται ἀτελεστάτη διόρθωσις παρὰ τῶν κληρουμένων ἐνόρκων ὡς πρὸς ἀτομὰ τινὰ παραλειφθέντα.

Περὶ τοῦ ζητήματος ὅμως τῶν μᾶλλον φορολογουμένων, τῶν προστιθεμένων εἰς τὸ δημοτικὸν Συμβούλιον, πρὸς ἐκλογὴν τῶν τριῶν ὑποψηφίων διὰ τὴν θέσιν τοῦ δημάρχου, ὑπάρχει ἀπέραντος καὶ ποικιλόμορφος νομολογία τῶν Νομαρχῶν, εἰς ἣν προστίθεται ἡ ἔτι ποικιλωτέρα τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν, ἀποφασίζοντας περὶ τοῦ κύρους τῶν δημοτικῶν ἐκλογῶν. Περὶ τοῦ τίς εἶναι καὶ τίς δὲν εἶναι μᾶλλον φορολογούμενος, ἂν ὁ τοιοῦτου, ἢ τοιοῦτου εἵδους φόρους, ὡς ἰδιοκτῆτης, ὡς κάτοχος, ἢ ὡς ἐνοικιαστής, ἢ καρπωτής, ὁ ἐν

κοινοκτημοσύνη μετὰ τοῦ πατρὸς αὐτεξούσιος κτλ. κτλ. ὑπάρχει πολύτροπος καὶ πολύκαμπτος καὶ αείποτε, κατὰ δήμους, κατὰ πρόσωπα, καὶ κατὰ τὴν περίστασιν, μεταβάλλουσα μορφὰς νομολογία Νομαρχῶν καὶ ὑπουργείου, ὥστε ἂν ὁ Βοσσοῦτος ἐγνώριζεν αὐτήν, δὲν ἤθελεν ἀπορήσει πλέον διὰ τὸ πολυποικίλον (variations) τῆς εὐαγγελικῆς ἐκκλησίας.

"Ὅστις ἐκτιμᾷ τοῦτων πάντων τὴν βαρύτητα καὶ εἰσδύει εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ζητήματος, παραδέχεται ὅτι μόνη ὑπάρχει θεραπεία ἢ εἰς ἓνα συγχώνευσιν ὅλων τῶν καταλόγων, ὅστις νὰ γίνῃ μόνιμος, κατ' ἔτος ἀναθεωρούμενος, πρὸς ἐξάλειψιν τῶν νεκρῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ληξιαρχικῶν βιβλίων, καὶ ἐγγραφὴν τῶν νεωστὶ ἀποκτώντων τὰ προσόντα.

Πρὸς ἐξελεγχθῆναι τοιοῦτου κατ' αὐτόλογον χρησιμεύοντος ταυτοχρόνως εἰς τὰς δημοτικάς, εἰς τὰς βουλευτικάς, εἰς τὰς τοῦ ἐπαρχιακοῦ συμβουλίου καὶ εἰς τὴν βεβαίωσιν τῆς ιδιότητος τοῦ ἐνόρκου, εἶναι ἐπόμενον ὅτι συνάμα μέλλουν νὰ ἐπαγρυπνήσουν ὅλα τὰ συμφέροντα, τοπικά, γενικά, ἐπαρχιακά, δικαστικά, καὶ ἐκ τῆς συνδρομῆς τούτων πάντων μέλλει νὰ προέλθῃ ἀποτέλεσμα.

"Ὅταν ἀπαξ σχηματισθῇ ὁ σύλλογος τῶν ἐκλογέων, ὥστε μόνον οἱ ὑπὸ τοῦ νόμου δικαιούμενοι νὰ οἰδῶν ψῆφον, καὶ νὰ μὴ ὑπερτερῇ ἡ νόθευσις, τότε μόνον δύναται νὰ θεωρήσῃ τις, ὅτι συγκροτεῖται Βουλὴ ἀντιπροσωπεύουσα τὸ ἔθνος, καὶ ῥυθμίζουσα κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ τὴν πορείαν τῆς κυβερνήσεως.

Ἐπίσης φρονοῦμεν σπουδαῖον τοῦ ἔθνους συμφέρον πρὸς ἀπλοποίησιν τῆς νομοθεσίας τὴν ὑπαρξῆν ὁμοιομόρφου νόμου ἐκλογῆς διὰ τὰ βουλευτικά, τὰ δημοτικά καὶ τὰ ἐπαρχιακά. Ὅταν ὁ νόμος εἶναι ὁμοιόμορφος, τακτοποιεῖται ἡ ἐκτέλεσις αὐτοῦ, σχηματίζεται σταθερὰ νομολογία περὶ τῆς λύσεως ὅλων τῶν ἀναγομένων εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ταύτης ζητημάτων καὶ αἱ ἐγγυήσεις τῆς ἐλευθερίας ἐξασκήσεως τοῦ δικαιώματος τῆς ψήφου ἀναπτύσσονται.

Τὸ ὁμοιόμορφον τοῦτο, πρὸ ἐνὸς ἔτους προταθὲν ὡς πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων, ἡσπάσθη ἡ περὶ τούτου ἐνασχοληθεῖσα ἐπιτροπὴ καὶ παρεδέχθη ἤδη ὡς πρὸς τὰ δημοτικά καὶ βουλευτικά, περὶ ὧν μόνων ἐκλήθη νὰ προτείνῃ γνώμην.

Ἄν τὸ ἔργον αὐτῆς δὲν ἐνταφιασθῇ εἰς τὸ κοιμητήριον τῶν ἀρ-

χειών, πιστεύομεν, ὅτι θέλει χρησιμεύσει, ὅπως ποτὲ καταστῇ ὁμοιόμορφος καὶ ὁ νόμος περὶ ἐκλογῆς ἐπαρχιακῶν συμβούλων.

Τῇ 14 Αὐγούστου 1862.

Ἄφου διὰ τῆς ἐφαρμογῆς ἐναργῶς εἰδείχθησαν ὅλα τὰ ἀποτελέσματα τῆς περὶ συγκεντρώσεως ἀρχῆς τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, οὐδεὶς ἀρνεῖται σήμερον, ὅτι συνίσταται εἰς τὴν ἀπορρόφησιν τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας καὶ ἰδίως εἰς τὴν ἀπομάρανσιν τῆς τοπικῆς καὶ δημοτικῆς διοικήσεως καὶ πάσης αὐθορμήτου ἀναπτύξεως. Ἰπὸ τοιούτον σύστημα ἡ κοινωνία κινδυνεύει νὰ καταληφθῇ ὑπ' ἀδρανείας, ἅμα στερεῖται ὀρμεμφύτου ζωηρότητος, τὰ πάντα προσδοκῶσα ὑπὸ τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας, καὶ ὅσα αὕτη δύναται καὶ ὅσα ἀδυνατεῖ. Ἀλλὰ τοσαύτην παντοδυναμίαν οὐδεμία κυβέρνησις ποτὲ ἀπέκτησε, καὶ ἂν περὶ τινῶν καταλλήλως φροντίζει, ὥς ἐκ τυχαίας τινὸς συμπτώσεως, διότι εὐρέθῃ τὸ ἀρμόδιον ὄργανον, ὅλα τὰ λοιπά, ὅσα δὲν ἀνάγονται εἰς τὴν σφαῖραν τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας, χωλαίνουσι πρὸς κοινὴν δυσἀρέσκειαν καὶ κοινὴν βλάβην.

Ἡ ἀσυγκρίτη λόγῳ ὑπερτέρα καὶ προοδευτικώτερα κατάστασις τῶν κοινωνιῶν, καθ' ἧς δὲν ἐπικρατεῖ συγκεντρώσεως σύστημα, ἀλλ' ἀντὶ μιᾶς, περιωρισμένης καὶ εἰς πάντα μὴ ἐπαρκούσης, διανοίας, ὅλαι ὁμοῦ αἱ δυνάμεις τῆς κοινωνίας, κατὰ ζωηρὰν ἡμίλλαν, ἐνεργοῦν καὶ ἀόκνως ἐργάζονται, χρησιμεύει πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἀντιθέτου τάσεως, ἣτις κοινῶς σήμερον ὀνομάζεται τὸ αὐτοδιοίκητον.

Ἄλλ' ὅπως μονομερῶς καὶ μονοπλευρῶς τὸ σύστημα τῆς ἀπολύτου συγκεντρώσεως ἐπὶ τέλους φέρει εἰς ἐξόντωσιν, οὕτω διὰ τῆς ἀντιθέτου ὑπερβολῆς τὸ αὐτοδιοίκητον δύναται νὰ παραλύσῃ τὰ δεσμὰ τῆς κοινωνίας.

Δὲν πρέπει τουτέστι νὰ νομίζωμεν, ὅτι ἀρκεῖ νὰ παραδώσῃ τις τὰς δυνάμεις, τὰς ἐν τινι κοινωνίᾳ ἐγκειμένας, εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν

φοράν, διὰ τὰ ἐπέλθῃ ἀνάπτυξις, καὶ τὰ ἐπεκταθῇ ἀπεριορίστως τὸ στάδιον τῆς ἐνεργείας αὐτῶν, διότι πανταχόθεν ἐφάπτονται καὶ σπασίως δὲν συγχρουνται.

Διὰ τὰ διατηρηθῇ ἡ ἐνότης καὶ ἡ ἐμμόνως καὶ ἀδιασπάστως διατηροῦσα αὐτὴν τάξις, εἶναι ἐξόφθαλμον, ὅτι ἀπαραιτήτος εἶναι ἡ δέουσα ἐπιβλεψις, καὶ ἡ ἐπιτηδεῖα διευθύνσις, ὡς ἐξ ὧν οὐδεὶς ὑπερβαίνει κατ' ἀρέσκειαν τὰ φυσικὰ αὐτοῦ ὅρια.

Ἡ ἀρχὴ τοῦ αὐτοδιοικήτου εἶναι λοιπὸν λέξις κενή, ἡ ἀρχὴ ἀνατρεπτική, ἀμα δὲν ὀρίζει τις, εἰς τί, συνίσταται καὶ μέχρι τίνος ἐκτείνεται.

Ὅσοι ἐπιπολαίως ἀσπάζονται τὸ αὐτοδιοίκητον, ἐναγκαλιζόμενοι τὴν σκιὰν ἀντὶ τοῦ πράγματος, φρονοῦν, ὅτι συνίσταται ἐπὶ τῆς δημοτικῆς διοικήσεως εἰς τὴν οἰκοθεν, ἄνευ τινὸς ἐγκρίσεως ἢ συμπράξεως τῆς ἐξουσίας, ἐγκατάστασιν τῶν διεπουσῶν τὸν δῆμον ἀρχῶν.

Ὡς ἐκ τούτου ἠκούσαμεν μέμφεις κατὰ τῶν προτεινόντων μεταρρυθμίσεις εἰς τὸν ἡμέτερον δημοτικὸν νόμον, ὅτι πάλιν δέχονται διὰ τὴν θέσιν δημάρχου τρεῖς ὑποψηφίους, ἐξ ὧν ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία ὀνομάζει τὸν εἰς αὐτὴν ἀρεστόν, ἐνῶ οἱ τρεῖς ὑποψήφιοι πρόκειται ν' ἀναδειχθοῦν διὰ πανδήμου ψήφου.

Διατὶ ἀπ' εὐθείας οἱ δημόται δὲν ἐκλέγουν τὸ πρόσωπον, εἰς ὃ ἀνατίθεται ἡ ἐπὶ τῶν δημοτικῶν πραγμάτων ἐκτελεστικὴ ἐξουσία ; — Τοιοῦτος δῆμαρχος, ἐκ μόνης τῆς ψήφου τῶν συνδημοτῶν προχειρίζομενος, καὶ εἰς οὐδεμίαν ἄλλην εὐνοίαν χρεωστῶν τὴν εἰς τοιαύτην θέσιν ἀνύψωσιν, δὲν μέλλει νὰ ἐκπληρώσῃ πολὺ μᾶλλον τὸν σκοπὸν τοῦ αὐτοδιοικήτου ;

Ἐν τούτοις τολμῶμεν νὰ εἰπώμεν, ὅτι καὶ ἂν ὅλας τὰς ἀρχὰς οἰκοθεν καὶ ἀποκλειστικῶς, ἄνευ οἰσodήποτε ἄλλης συμπράξεως, ἀναγορεύσουν οἱ δημόται, οὐδὲν ἔπεται περὶ τοῦ πραγματικῶς αὐτοδιοικήτου, οὐδόλως συνισταμένου εἰς τὰς ἀρχαιρείας. Διὰ τὰ μὴ ἀπεγυμνώσωμεν δὲ τὴν δοξασίαν ἡμῶν τοῦ ἐνδιαφέροντος, ὅπερ πάντοτε ἐπακολουθεῖ τὸ παράδοξον καὶ ἀπροσδόκητον, προβαίνομεν εἰς περαιτέρω, λέγοντες, ὅτι δυνάμεθα κάλλιστα νὰ ἐννοήσωμεν τὸ αὐτοδιοίκητον τῶν δήμων δι' ἀρχῶν, τὰς ὁποίας δὲν ἐγκαθιδρύνουν οἱ δημόται.

Ἡ δὲ ὁμῶς κατεπείγει ἡ ἀνάγκη, νὰ δώσωμεν ἐξήγησιν καὶ ἐλ-

πιζόμεν νά ἐπιμαρτυρήσωμεν τήν γνώμην ἡμῶν δι' αὐθεντικῶν παραδειγμάτων.

Αἱ ἀρχαί, εἰς ἃς ἀνατίθεται ἡ φροντίς τῶν δημοτικῶν πραγμάτων, πρόκειται νά λειτουργήσουν, καί ἐρωτᾶται, πῶς αἱ ἀρχαί αὐταί, ἐνεργοῦν, οἴκοθεν καί κατὰ τὸ δοκοῦν, ἢ συνεπιᾶ ἐγκρίσεως τῆς διοικητικῆς ἀρχῆς; Ὅστις παραβάλλει τὸν δημοτικὸν νόμον τῆς Ἑλλάδος καί τῆς Γαλλίας ὡς πρὸς τὸ λίαν σπουδαῖον τοῦτο ζήτημα, παρατηρεῖ, ὅτι αἱ δημοτικαὶ ἀρχαί εἶναι δεδεμέναι πανταχόθεν, καί ἄνευ προηγουμένης ἐγκρίσεως τῆς διοικητικῆς ἀρχῆς οὐδὲν δύνανται νά πράξουν. Οὐδεμία ἀπόφασις τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου, ὡς πρὸς οἰονδήποτε ἀντικείμενον, δύναται νά ἐκτελεσθῇ, πρὶν προηγουμένως ὑποβληθῇ εἰς τὴν προΐσταμένην διοικητικὴν ἀρχήν, δυνάμενην ν' ἀρνηθῇ ἄνευ εὐλόγου προφάσεως τὴν ἐπιδοκιμασίαν.

Δὲν ἀρκεῖ, ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς ἐσόδων καί ἐξόδων ἐξετάζεται, τροποποιεῖται, καί διὰ τῆς συναινέσεως τοῦ νομάρχου καθίσταται ὀριστικὸς καί ἐκτελεστέος, ἀλλὰ προσέτι κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν ἐκάστου κεφαλαίου παρακολουθεῖται ἡ δημοτικὴ ἀρχὴ ὑπὸ τῆς ἀνωτέρας ἐπιτηρήσεως, κηδεμονευομένη. Εἰς οὐδὲν συμβάλλει τουτέστιν, ὅτι ἔχει ἅπαξ ὁ δῆμος τὴν ἄδειαν δαπάνης ὠρισμένου ποσοῦ πρὸς ἀνέγερσιν οἰονδήποτε οἰκοδομήματος, πρὸς κατασκευὴν κρήνης, ὄχευοῦ, ὑδραγωγείου κτλ., ἀλλ' ἀπαιτεῖται προσέτι νά καθυποβάλλῃ εἰς τὸν νομάρχην καί τὸ σχέδιον τοῦ ἔργου, καί εἰς τοιαύτην περίστασιν δεικνύουν αἱ διοικητικαὶ ἀρχαί τὰς ἰδιαζούσας αὐτῶν ἀρχιτεκτονικὰς γνώσεις, ἢ καὶ ἱατρικάς, ὅταν πρόκειται περὶ νοσοκομείου, καί οὕτω καθεξῆς. Ἐνταῦθα ὁ ἡμέτερος νομοθέτης μικρὸν ἀπεμακρύνθη τοῦ Γάλλου, διότι κατ' αὐτὸν ἐξάπαντος ἀπαιτεῖται ἡ ῥητὴ ἐγκρίσις ἐπὶ πάσης ἀποφάσεως τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου, ἐνῷ καθ' ἡμέας ἐν γένει ἡ σιωπὴ λογίζεται ὡς ἔγκρισις (*Αρ. 118), ἐπὶ ὠρισμένων ὅμως ἀντικειμένων, οἷα τὰ μνησθέντα ἔργα καί ἐπὶ ἀπλῆς ἐπισκευῆς κτλ. ἀπαιτεῖται καί καθ' ἡμᾶς ῥητὴ (*Αρ. 119).

Ὅταν ἐρωτήσῃ τις τοὺς συγγραφεῖς καί σχολιαστάς, διατί τοσαύτη κηδεμονία καί εἰς πάντα ἀνάμιξις; Διότι, λέγουν, ἀπίστυτον πόσον μάταιον εἶναι τὸ τοπικὸν πνεῦμα καί ἐπιρρεπὲς εἰς φιλοτιμίας ἀτόπους. Ἄνευ αὐτοῦ τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἐγκρίσεως, ἕκαστος δῆμος καί ὁ πενέστερος, ἡδύνατο νά ἐπιχειρήσῃ ἔργα, ὅποια μόλις

ἔχει ἡ πρωτεύουσα, καὶ ἀκαδημίας καὶ θέατρα καὶ μουσεῖα καὶ κρυστάλλινα μέγαρα καὶ ἐν γένει ὅσα ἐγείρουν οἱ μιμούμενοι τὴν ἐποχὴν τοῦ Περικλέους.

Ἀλλὰ εἶναι τῶντι φόβος ἐπιχειρήσεως τοιούτων τεραστίων ἔργων, ἐν πλήρει σπάνει μέσων καὶ ἀναλώμασι τῶν δημοτῶν, οὐδεμιᾶς φειδομένων θυσίας ὅπως λαμπρύνουν ἀρχιτεκτονικῶς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ δήμου; Ὑπάρχει τις σπουδαίως πιστεύων, ὅτι οἱ ἐνδεεῖς δημόται κυριεύονται ὑπὸ τοιαύτης ἀλαζονείας; Οἱ Ἀθηναῖοι ἐδαπάνων μᾶλλον ξένα χρήματα, τὰ συμμαχικά, καὶ κοινὰ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐν τούτοις ἐγόγγυζον, οὔτε ἡδύνατο ἄλλως νὰ καταπραύνη αὐτοὺς ὁ Περικλῆς, πλὴν ἐξηγῶν, ὅτι διὰ τοιούτων ἔργων ὅλαι αἱ τέχναι ἐγείρονται καὶ ὅλαι αἱ χεῖρες κινεῦνται καὶ σχεδὸν ἅπανσα ἡ πόλις γίνεταί ἔμμισθος ὑπὸ τῶν κοινῶν τούτων χρημάτων, περὶ ὧν εἶναι ἀνάξιον νὰ δώσουν λόγον οἱ προπολεμοῦντες καὶ τοὺς βαρβάρους κατατροποῦντες. Ἄν λοιπὸν κατὰ τοῦ Περικλέους, εὐρόντος μέσον τὸν ἀγῆρατον καλλωπισμὸν τῆς πόλεως πρὸς δαπάνην χρημάτων, παρ' ἄλλων συνεισφερομένων, τοσαῦτα κατετοξεύθησαν, ὥστε διέδωκαν, ὅτι ἐλεύθεροι γυναικῆς πρὸς αὐτὸν ἐφοίτων ὑποδεχομένου τοῦ Φειδίου, προφάσει δῆθεν τῆς θέας τῶν ἔργων, τί θέλουν εἰπεῖ οἱ μὴ Ἀθηναῖοι, καὶ ὡς ἐκείνοι ὑπὸ τῆς φιλοκαλίας καταφλεγόμενοι, κατὰ Δημάρχου καταδαπανῶντος χάριν πολυτελείας ἐκ τοῦ ὑστερήματος τῶν δημοτῶν; ἢ μᾶλλον ἀντὶ νὰ περιορισθοῦν εἰς συκοφαντίας, δὲν θέλουν τὸν λιθοβολήσαι;

Ἐν τούτοις ἐπὶ τοιαύτης καὶ μόνης σαθρᾶς καὶ ἀλλοκότου ὑποθέσεως, ἀντικειμένης εἰς πᾶσαν ἀνθρωπίνην πιθανότητα, στηρίζεται ὅλον τὸ σύστημα τῆς ἀπολύτου κηδεμονίας, ὑπὸ τὸ ὅποιον διάνεινται οἱ δῆμοι.

Ἀλλὰ θέλει παρατηρήσει τις, ποῦ τὸ κακόν, ἂν ὁ Νομάρχης προσεπιβλέπη προσθέτων τὸν κόκκον τῆς νόημοσύνης αὐτοῦ;

Τὸ κακόν εἶναι μέγα, καθόσον περιπλέκεται ἡ ἐνέργεια τοῦ δήμου καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀργεῖ, διότι ὁ Νομάρχης βραδύνει νὰ ἐγκρίνη, ἢ παρεμβάλλει ἀξιώσεις ἀλλοκότους. Ὅστις θέλει νὰ πεισθῇ περὶ τούτου, δύναται ν' ἀναδιφήσῃ τὰ ἀρχεῖα τῶν Νομαρχῶν καὶ τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἑσωτερικῶν, καὶ θέλει εὑρεῖ πολλὰς στίβάδας σχεδίων κοιμωμένων καὶ εὐδέποτε ἀνεγειρομένων. Εἰς μάτην στέλλονται

πρεσβεῖται καὶ μεσιτεύουν βουλευταὶ καὶ φορτικαὶ παρακλήσεις ἐπαναλαμβάνονται, οὔτε ῥυμοτομία κατορθοῦται, οὔτε πλατεῖα ἀνοίγεται, καὶ πρέπει νὰ συμβῇ τι ἔκτακτον, ὡς διὰ τὴν κατασκευὴν Θεάτρου ἐν Ἐρμουπόλει, ὅτε καὶ ἡ κυβέρνησις εἶχε συμφέρον νὰ δοθῇ εἰς τὸν ἐργατικὸν λαὸν ἐνασχόλησις, ἐν ὧρα στασιαστικῶν κινήματων, διὰ νὰ εὐδοθῇ ἡ ἔγκρισις !

Ποσάκις τεχνολογοῦνται μικρολογικῶς οὐτιδανώτατα πράγματα, τὰ σχῆμα τῶν θυρίδων, ἂν προτιμότερον νὰ ἦναι τετραγωνικόν, ἢ καμπύλον, τὸ γείσωμα τῆς στέγης καὶ ἄλλα τοιαῦτα, ὡς ἐκ τούτου δὲ οὐδεμία ὀδεῖται ἄδεια ἔργου ἐπὶ πολλὰ ἔτη, μέχρις οὐ παρέρχεται ἡ ἐπιθυμία καὶ ἀπανδᾷ ὁ ζῆλος ;

Ἄλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ θέμα ἡμῶν, περὶ τοῦ αὐτοδιοικήτου καὶ πρὸς πλείονα ἐνέργειαν φέρομεν παράδειγμα τὴν Ἀγγλίαν. Ὅλιγαι κοινότητες ἔχουν τὸ προνόμιον δημοτικῆς διοικήσεως, διὰ δημοάρχου, ἀπ' εὐθείας ἐκλεγομένου καὶ δημοτικοῦ συμβουλίου. Αἱ πλεῖσται κοινότητες διοικοῦνται ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Εἰρηνοδίκου, ἢ ἄλλου διοικητικοῦ ὑπαλλήλου, διοριζομένων ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως. Οὐδεὶς ὅμως ἀρνεῖται τὸ αὐτοδιοίκητον εἰς ὅλας ταύτας τὰς κοινότητας, διότι οὐδεμία πρᾶξις τῶν διεπόντων αὐτὰς χρήζει οἰασθῆποτε ἀνωτέρας ἐγκρίσεως.

Ἡ κυριωτέρα πρόνοια κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο περιστρέφεται εἰς τὸ νὰ διέπονται τὰ δημοτικὰ ὑπὸ τῶν τιμιωτέρων καὶ μᾶλλον ἐνδιαφερομένων εἰς τὴν καλὴν διοίκησιν τοῦ τοπικοῦ συμφέροντος. Ἀμα ὅμως αἱ περὶ τούτου ἐγγυήσεις ἐξεπληρώθησαν, ἄρχεται τὸ αὐτοδιοίκητον, διότι οὐδὲν πρόσκομμα ἀπαντᾷ ἡ πεφωτισμένη αὕτη ἀρχὴ εἰς ἐκπλήρωσιν τῶν ὑπὲρ τῆς κοινότητος σχεδιαζομένων. Ἀνεγείρεται τὸ σχολεῖον, ἡ ἐκκλησία, κατασκευάζεται ἡ κρήνη, ὁ ὄχτος, γίνεται φροντὶς περὶ καθαριότητος, ὅπως διδάσκει ἡ ἀνάγκη καὶ ὑπάρχουν τὰ μέσα· καὶ οὐδέποτε ἤκουσέ τις, ὅτι οἰαδήποτε κοινότης ἐπεχείρησε καὶ αὕτη παγκόσμιον ἐκθεσιν, ἢ οἰκοδόμημα μυριοτάλαντον. Τῶν τοιούτων κοινοτήτων ἡ σπουδαιότερα φροντὶς εἶνε ἡ τῶν ἐνδῶν περιθαψίς, καὶ οὐδεὶς λαὸς δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς τὸν ἀγγλικὸν ὡς πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ χριστιανικοῦ τούτου καθήκοντος, καθόσον οὐδεμία κοινότης ἐγκαταλιμπάνει τοὺς ἐξ αὐτῆς ἐνδῶν, καὶ περὶ τούτου πολλάκις καὶ σχεδὸν κατ' ἔτος ψηφίζονται νόμοι, πῶς συν-

τάσσεται ὁ κατάλογος τῶν ἐνδεῶν, ποῖος οἰδεῖται παρ' ἐκάστου ὁμότητος ἔρνος, πῶς διανέμεται, ὥστε νὰ μὴ υποβάλληται ἡ ἀργία, καὶ οὕτω καθεξῆς. Ταῦτα πάντα ὁμῶς συνάμα συντελοῦν εἰς ἡθικὴν ἀνάπλασιν τοῦ λαοῦ καὶ εἰς περιστολὴν ἐγκληματικῶν διαθέσεων.

Ἄν λοιπὸν καὶ παρ' ἡμῖν ἐπιθυμοῦμεν νὰ εἰσαγάγωμεν ὅπως τὴν ἀρχὴν τοῦ αὐτοδιοικητοῦ, μετριάζοντες πᾶσαν ὑπερβολὴν καὶ συγκρινόντες τὰ πάντα, ὥστε ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ἄκρου νὰ μὴ μεταπηδήσωμεν εἰς τὸ ἀντίθετον, ὅθεν ἐκπληροῦται ἡ εὐχὴ ἡμῶν, διὰ τῆς ἀπ' εὐθείας ἐκλογῆς τοῦ Δημάρχου. Οὐδὲν συμφέρον ἀπαιτεῖ νὰ ᾖ ὁ Δήμαρχος πολέμιος εἰς τὴν ἐξουσίαν καὶ ὅλως ἄσχετος πρὸς αὐτήν, ἐπαναπαυόμενος εἰς τὴν εὐνοίαν τοῦ δήμου καὶ τῶν συνδημοτῶν τὰς ψήρους. Ἀπεναντίας μᾶλλον θέλει χρησιμεύσει, ἂν ἀπολαμβάνῃ τὴν ἐμπιστοσύνην συνάμα καὶ τῶν δημοτῶν καὶ τῆς ἐξουσίας, καὶ τοῦτο σκοπεῖται διὰ τῆς τριπλῆς ὑποψηφιότητος, ὥστε ἐξ ἀρχῆς νὰ ὑπάρχῃ σχέσις τις τοῦ δημάρχου πρὸς τὴν κυβέρνησιν, παρ' ἧς προετιμῆθη, καίτοι ἐννοούμενος ὑπὸ τοῦ λαοῦ.

Ἄπ' ἐναντίας τὸ αὐτοδιοικητὸν θέλομεν ζητήσῃ καταργοῦντες τοὺς περιττοὺς περιορισμοὺς τῆς κηδεμονίας. Ἀρκεῖ ὅτι υποβάλλεται ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ δήμου καὶ οὐδεμία ἐκτακτὸς πρόσοδος, ἢ οὐδεμία ἐκτακτὸς δαπάνη ἐπιτρέπεται ἄνευ προηγουμένης ἐγκρίσεως, διὰ νὰ μὴ κείρωνται ἐν χρῶ οἱ δημόται χάριν τῆς κοινότητος, ἀλλὰ νὰ περισσεύῃ ἔριον καὶ διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς πολιτείας. Τὸ συμφέρον τοῦτο κάλλιστα ἐννοοῦμεν, ἀλλὰ ἐπέκεινα τούτου εἶναι ὅλως ἐπιβλαβὲς καὶ παρενοχλητικὴ ἡ κηδεμονία.

Ἄς ἀφήσωμεν τὸν δῆμον κατὰ τὰς οἰκοδομὰς αὐτοῦ νὰ ἐκλέγῃ οἷον προτιμᾷ κόσμον, τὸν ὠρικόν, τὸν ἰωνικόν, ἢ τὸν κορινθιακόν, ἔστω καὶ τὸν γοθικόν ἢ τῆς ἀναγεννήσεως. Ἀρκεῖ ἡ καλλονὴ τῶν ἀνακτόρων καὶ τὸ κανονικὸν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν δημοσίων οἰκοδομῶν πρὸς καλλωπισμὸν τῆς πρωτεύουσας καὶ τῶν πολυανθρώπων πόλεων. Διὰ τὴν μικρολογοῦντες οἱ ἀρχιτεκτονικὰ σχήματα περιπλέκομεν τὴν δημοτικὴν καὶ τὴν διοικητικὴν ὑπηρεσίαν;

Ἄνευ αὐτῆς τῆς καταργήσεως ὁμῶς τῆς ἀπολύτου καὶ ἐν πᾶσι κηδεμονίας καὶ διὰ τὴν ἐλαχίστην πράξιν, ἐρωτῶμεν ἤδη τοὺς δεινότερους ἡμῶν περὶ τὰ τοιαῦτα, τί συμβάλλει εἰς τὸ αὐτοδιοικητὸν ἢ

διὰ πανδήμου ψήφου ἐκλογή τοῦ δημάρχου, ὅστις οὔτε χεῖρα οὔτε πόδα δύναται γὰ κινήσει, ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τοῦ Νομάρχου ; Ὁ τοιοῦτος ἡμῶν Δήμαρχος δὲν ἀπεικονίζει τὸν Προμηθεά δεσμώτην ;

Πρὸς τοὺς θαυμαστάς ὅμως τοῦ Μάουρερ, ἐγκαυχωμένου εἰς τὸν δημοτικὸν ἡμῶν νόμον, λέγομεν, ὅτι ἐνταῦθα ἔγινε λιποτάκτης τῆς ἰδίας ἡμῶν ἀρχῆς. Ἡ τριαύτη ἀπόλυτος κηδεμονία εἶνε μόνον τοῦ γαλλικοῦ δικαίου, οὐχὶ τοῦ γερμανικοῦ καὶ ἐπομένως οὔτε τοῦ πελασγικοῦ, δι' οὗ καὶ μόνου ἡδύνατο νὰ ὑπάρχῃ μετὰ τῆς Ἑλλάδος οἰκειότης.

Πρὸ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως Ἄγγλος περιηγητὴς ἐπεσκέφθη τὴν Γαλλίαν, τότε κατὰ δύο ἀντίθετα συστήματα διοικουμένην, ποῦ μὲν κατὰ τὸ σύστημα τῆς συγκεντρώσεως, ποῦ δὲ κατὰ τὸ αὐτοδιοίκητον, καὶ, ὡς βλέπει τις ἐν τῇ τελευταίᾳ συγγράμματι τοῦ *Το-κεβίλλου* (De l'ancien régime), ἦτον ἀξιοθαύμαστος καὶ ὀφθαλμοφανὴς ἡ διαφορὰ, διότι ἐν μὲν ταῖς αὐτοδιοικήτοις ἐπαρχίαις καὶ ὁδοποιία καὶ δημόσια ἔργα παντὸς εἴδους ἐγίνοντο, καὶ ἤκμαζεν ἡ πρόοδος, ἐν δὲ ταῖς ἄλλαις οὐδὲν κατωρθοῦτο.

ΛΟΓΟΔΟΣΙΑ (*)

Πρὸς τοὺς κ. ἐκλογεῖς τῆς ἐπαρχίας Ἀττικῆς.

Φίλοι συμπολῖται,

Ἐκπληρώσας τὰ καθήκοντα τοῦ ἀντιπροσώπου ὑμῶν μέχρι τῆς τελευταίας ὥρας, πιστεύω ὅτι δὲν ἔψευσα τὰς ὑμετέρας προσδοκίας.

Ἐν καιρῷ τῆς μεσοβασιλείας ἀντέστην πάντοτε, τὸ ἐπ' ἐμοί, εἰς ἔκτατα μέτρα, οὐδὲν ἀγαθὸν οἰωνιζόμενος ἐκ τῆς ἀθετήσεως τῶν ἐγγυήσεων τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας καὶ ἐνθυμούμενος τοῦ κ. Ῥοαγέρου Κολλάρδου τὸ λόγιον, «ὅτι τὰ ἔκτακτα μέτρα εἶναι δάνειον ἐπὶ ἀδρότάτῳ τόκῳ ἀποδοτέον».

Πρὸς ἀνακούφισιν τῆς γεωργικῆς τάξεως εἰσήγαγον τὴν ἐπιψηφισθεῖσαν πρότασιν τῆς εἰς χρήματα φορολογίας καὶ αὐτῶν τῶν δημητριακῶν καρπῶν, πρὸς ἀπαλλαγὴν τῶν καταχρήσεων τῶν ἀποθηκαρίων καὶ ὅλων τῶν κατὰ τὴν εἰς εἶδος φορολογίαν συμβαινόντων ἀτοπημάτων.

Μετὰ τὴν αἰσίαν ἔλυσιν τοῦ παμψηφεί ἐκλεχθέντος δημοφιλοῦς ἡμῶν βασιλέως καὶ τὴν ἀπροσδοκίτως κατορθωθείσαν ἔνωσιν τῶν Ἰονίων νήσων, τῶν ὑποίων τοὺς πόθους ὡς καὶ τοὺς ἡμετέρους εἰσήκουσεν ἡ μεγάλόφρων Ἀγγλία, πᾶσαν ἄλλην κατασιγάσασα σκέψιν, ἔλαβον πολλάκις τὸν λόγον ἐπὶ τῆς συζητήσεως τοῦ Συντάγματος, συνεργασθεῖς μετὰ τῆς ἐπιτροπῆς τῆς συνταξάσης τὸ σχέδιον αὐτοῦ.

Κατὰ τὴν ἔκτασιν τῶν καθιερουμένων δι' αὐτοῦ ἐλευθεριῶν ἡμῶν ὁπαδὸς τοῦ *μηδὲν ἄγαν*, διότι τὸ πρὸ αὐτοῦ Σύνταγμα δὲν ἐκρημνίσθη ἐκ τῶν ἰδίων ἐλαττωμάτων, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀθετήσεως.

Δὲν πιστεύω, ὅτι λαλεῖ μετὰ σπουδαιότητος ὁ ἀξιῶν, ὅτι ὑπῆρχεν ἀνάγκη ἀναγραφῆς εὐρυτέρων ἐλευθερίας ἀρχῶν. Ἄν ὑπὸ τὴν σκιάν τοῦ Συντάγματος μὴ δυνηθῇ ἐλευθέρως ν' ἀναπτυχθῇ ὁ ἐλληνικὸς γοῦς,

(*) Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ «Παλιγγενεσίᾳ» ἔτος Γ'. ἀριθ. 534 (1864.)

κατὰ τοῦτο μόνον ἐνδέχεται νὰ μεμφθῇ τις τὰς ῥήτρας αὐτοῦ, ὅτι δὲν ἀντιφράττουσιν ἀρκούντως τὰς φιλοταράχους ὁρμάς, εἰς οὐδὲν ἄλλο τεινούσας, ἢ εἰς τὴν ἐκπόρθησιν τῆς ἐξουσίας διὰ τῶν μέσων ἐκείνων, ὧν ἡ χρῆσις κατατρυχεῖ τὰς κοινωνίας, καὶ ἐν τῷ γίνεσθαι καταστρέφει τοὺς πολυμόχθους καρποὺς τῆς φιλοπονίας αὐτῶν.

Δὲν ἤμην ὑπὲρ τῆς καταργήσεως τῆς γερουσίας, ὡς ἐξέφρασα διὰ τοῦ τύπου ἀπὸ τοῦ 1843, μετὰ τὴν κατάργησιν αὐτῆς ὁμως ἐδέχθην ὡς μικρὸν ἀντάλλαγμα, πρὸς διατήρησιν ἰσορροπίας, ἐν τῇ διανομῇ καὶ τῇ ἀντιζηλίᾳ τῶν ἐξουσιῶν, τὸ συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας.

Τινὲς ἤθελον τὴν μὴ ἀναγραφὴν τοῦ θεσμοῦ τούτου ἐν τῷ Συντάγματι. Ἀλλὰ, κατ' ἐμέ, ἐφάνησαν ἀνακόλουθοι, ψηφίσαντες τὴν ἐν τῷ συντάγματι ἀναγραφὴν πολλῶν ἄλλων διατάξεων, κανονιστῶν διὰ νόμων μεταβλητῶν. Διὰ τοῦτο ἐπεθύμησα βραχυτέραν τὴν προθεσμίαν τῆς ἀναθεωρήσεως.

Μετὰ τὴν ἐπιψήφισιν τοῦ Συντάγματος καὶ τῶν περὶ ἐκλογῆς βουλευτῶν καὶ περὶ δημαιρεσιῶν νόμων, δι' ὧν καθιερώθη ἡ ἀπὸ τοῦ 1861 παρ' ἐμοῦ ἐκφρασθεῖσα γνώμη ἐνιαυσίου καταλόγου βουλευτικῶν καὶ δημοτικῶν ἐκλογῶν, ἤλπιζον ἔτι τὴν ἐπιψήφισιν τῶν φορολογικῶν νόμων καὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ διὰ τὸ ἐπὶ τὸν ἔτος.

Δυστυχῶς ἡ ἐλπίς αὕτη ἐματαιώθη δι' ἑλλειψιν ἀπαρτίας.

Παραμείνας μέχρι τέλους μετ' ἄλλων διακοσίων περίπου, προθύμων εἰς τὴν ἐπιψήφισιν φόρων καὶ προϋπολογισμοῦ, ἐλυπήθην διὰ τὸν μέγαν ἀριθμὸν τῶν ἀποδημούντων, καὶ οὐδὲν δύναμαι νὰ εἶπω περὶ τῶν ἐνδημούντων μὲν, μὴ ἐξηγησάντων ὁμως τὴν αἰτίαν τῆς ἀποχῆς.

Ἀλλὰ περὶ τῶν αἰτιολογησάντων τὴν ἀποχώρησιν δι' ἐγκλήσεωσιν δὲν δύναμαι νὰ σιωπήσω.

Καὶ ἐπὶ ὑποθέσει ὅτι εἶναι ὀρθὴ ἡ ἐκτίμησις τῶν πραγμάτων, ὅπως ἐκτίθεται ἐν τῇ διαμαρτυρίᾳ τῆς 6 Νοεμβρίου, ὅπερ ἀδύνατον, οὐδέποτε εἶναι ἐνδεχόμενον ὁ σκεπτόμενος συνταγματικῶς νὰ φθάσῃ εἰς τὸ συμπέρασμα τῆς μὴ ἐπιψηφίσεως φόρων καὶ προϋπολογισμοῦ. Ὅστις ἀποδέχεται τοιοῦτον συμπέρασμα, δυσὶν ἡάτερον, ἢ ἐννοεῖ, μὴ ἐπιψηφίζων, ν' ἀρνηθῇ τοὺς φόρους καὶ ν' ἀναστείλῃ τὴν ἐνέργειαν πάσης κυβερνήσεως, ὅπερ, ὡς ἀποτρόπαιον, δὲν εἶναι δίκαιον ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸν μὴ διαρρήδην ὁμολογοῦντα, ἀλλὰ τὰ ἄριστα εὐ-

χόμενον· ἡ ἐννοεῖ, ὅτι, καὶ ἄνευ τοιούτων νόμων, πᾶσα κυβέρνησις ἀναγκασίως θέλει προβλέψει ὅπως μὴ ἀπολεσθῇ ἡ δημοσία περιουσία, δι' ἑλλειψιν βεβαιώσεως τῶν φόρων καὶ θέλει ἐνεργήσῃ τὰς ἀναποδράστους δαπάνας τῆς ὑπηρεσίας μέχρι συγκαλέσεως τῆς Βουλῆς, καὶ τότε ἔδωκε πλείονα ἐξουσίαν εἰς τὴν κυβέρνησιν, ἢ ὅσην παρέχουν οἱ περιορίζοντες αὐτὴν κατὰ τὴν θέσιν τοῦ ἐθνικοῦ πλούτου νόμοι.

Τί νὰ εἶπῃ τις ὁμῶς περὶ τῆς διαμαρτυρίας τῶν ἀποχωρησάντων τὴν 9 Νοεμβρίου ; — 'Αφ' οὗ κατέπνιξαν τὴν ἀγανάκτησιν αὐτῶν, παραμένοντες πρὸς ἐπιψήρῃσιν φόρων καὶ προϋπολογισμοῦ, μία μόνη σταγὼν ὑπερεξεχείλισε τὸ μέτρον τῆς ἀγανάκτησεως ταύτης ὅτι, τουτέστι, τὸ ὑπουργεῖον ἐφάνη ἐνδίδον εἰς πίεσιν καὶ δεχόμενον ἄλλας, ἢ τὰς ἰδίας αὐτοῦ προτάσεις. 'Αλλ' ὅτε ἔμαθον ὅτι αἱ ἐναντίαι προτάσεις ἀπερρίφθησαν, δὲν ἦσαν τάχα πλέον κύριοι ἑαυτῶν, διὰ νὰ πράξουν ἐκεῖνο τὸ ὅποιον, πρὶν καὶ αὐτὴ ἡ σταγὼν προστεθῇ, ἡ συνείδησις αὐτῶν ὑπηγόρευεν ὡς καθήκον φιλονόμου πολίτου ;

Ἐκ τοιούτων αἰτίων ἡ συνέλευσις δὲν ἀπεπεράτωσε τὰ ἔργα αὐτῆς, παρέχουσα ὅλα τὰ ἐφόδια, ὅσα ἀπαιτοῦνται ἐν πολιτείᾳ τὰ πάντα διὰ νόμων ρυθμιζούσης, καὶ τὰς δαπάνας καὶ τὰ ἔσοδα. Τοιαῦτα συμβάντα πρέπει νὰ λογίζωνται τυχαῖα, εἰς ἃ ὑπόκεινται ἅπαντα τὰνθρώπινα, ἡ δὲ συνταγματικὴ πολιτεία δὲν εἶναι βεβαίως ἀτελεστέρα πάσης ἄλλης, ὥστε νὰ ὑπερνικήσῃ καὶ αὐτὰ τὰ τυχαῖα συμβάντα διὰ τῆς φρονήσεως καὶ τοῦ πατριωτισμοῦ τοῦ ἔθνους.

Ἐρρωσθε !

Ἀθῆναι τῇ 17 Νοεμβρίου 1864.

ΕΚΔΟΓΙΚΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ (*)

Φίλοι Συνεπαρχιώται.

Πρὸ τῆς συμπληρώσεως τῆς Θ' Περιόδου αἴφνης διελύθη ἡ Βουλή, εἰς δύο ἀντίθετα διασχιθεῖσα στρατόπεδα.

Ἐξ αὐτῶν τὸ μὲν παντὶ σθένει παρεῖχε συνδρομὴν πρὸς συντέλῃ-
σιν τοῦ μετὰ κόπου προβαίνοντος ἔργου, οὗ αἱ βάσεις ἀπὸ τριετίας
ἐτέθησαν, τὸ δὲ δὲν εἶχεν ἀρκοῦσαν φωνήν, ὅπως κηρύξῃ ὡς μόνην
σωτηρίαν τοῦ ἔθνους τὴν ἄρδην ἀνατροπὴν πάντων τῶν ἐν τῇ τριετίᾳ
γενομένων.

Παρ' ὑμῖν τοῖς Ἐκλογεῦσι νῦν κεῖται ἡ κυριαρχικὴ κρίσις περὶ
πάντων.

Ὁ παρ' ὑμῶν ἐκζητῶν τὴν κύρωσιν ἐντολῆς πρὸς ριζικὴν ἀνα-
τροπὴν καὶ τοῦ τελευταίου λίθου τῆς οἰκοδομῆς δὲν ἔχει πίστιν εἰς
τὴν σύνεσιν τοῦ ἔθνους.

Μόνων τῶν Ἀφρικανῶν ἴδιον εἶναι τὸ λακπατεῖν ὅ,τι ἐλάτρευον
καὶ λατρεύειν ὅ,τι ἐλακπάτησαν. Ὁ νόμος τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἡ
πρόοδος καὶ ἡ βελτίωσις τοῦ ὑπάρχοντος.

Τί ἐγένετο μέχρι τοῦδε, καθ' οὗ ἐξανίστανται, οἱ ὡς σύμβολον
φέροντες τὸν ξεστὸν πίνακα καὶ ποῖα τὰ καταλυθησόμενα ἐν ὀργῇ
καὶ ἀγανακτήσει ;

(*) Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ «Ὀρᾷ», ἔτος Ι', ἀριθ. 143 (1885).

Εἰς τρία ἀνακεφαλαιοῦνται ταῦτα· εἰς τὰ παντοῖα νομοθετήματα, εἰς τὸ οἰκονομικὸν σύστημα καὶ εἰς τὸν στρατιωτικὸν ὀργανισμόν.

Διὰ πλείστων νομοθετημάτων ἐρρυθμίσθησαν καὶ ἀφῆρέθησαν ἀπὸ τῆς αὐθαιρεσίας τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ὅσα πρὸ τούτου ἐγίνοντο εἰκῇ καὶ κατ' ἀρέσκειαν. Ἐνδέχεται τὰ νομοθετήματα ταῦτα νὰ ᾔναι ἐν τοῖς καθέκαστα ἀτελῇ, χρήζοντα διορθώσεως, ἀλλ' ὁ ζητῶν ἄρδην τὴν ἀνατροπὴν, ποθεῖ πάλιν νὰ ἐπαναγάγῃ τὸ κράτος τῆς αὐθαιρεσίας.

Νέα βάσις ἐδόθη εἰς τὸ φορολογικὸν σύστημα, διὰ τῆς ἀνακουφίσεως τῆς γεωργίας, ἀντ' αὐτῆς ἐπιβαρυνθείσης τῆς καταναλώσεως. Τίς ἀμφισβητεῖ ὅτι ἡ οἰκονομικὴ δύναμις ἐκάστου ἔθνους πρὸ πάντων ἔγκειται ἐν τῇ παραγωγῇ προϊόντων, ἐκ τούτων δέ, ὅτι τὰ τῆς πρώτης ἀνάγκης εἶναι τὰ ὧρα τῆς Δήμητρος; Πολλῶν δύναται τις νὰ στερηθῇ, οὐδέποτε ὅμως τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου. Ἐὰν ἡ χώρα ἄνευ ζημίας δὲν δύναται νὰ παραγάγῃ ὅσον ἐπαρκεῖ διὰ τὴν κοινὴν χρεῖαν, πῶθεν ἄλλοθεν θέλει πορισθῇ ἢ ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς; ὅταν δὲ δὲν ἔχῃ ἄλλο προϊόν νὰ προσφέρῃ εἰς ἀντάλλαγμα, δὲν ἐπεται, ὅτι ἀντὶ χρημάτων μέλλει νὰ λάβῃ τὸ ἐλλεῖπον;

Παρ' ἡμῖν δύο τινὰ ἐπιέζον τῶν σιτηρῶν τὴν καλλιέργειαν, ἡ δεκάτη καὶ ἡ ἑλλειψὶς συγκοινωνίας. Ἰδοὺ περὶ τίνων ἐμαρίμνησε τὸ πολιτικὸν σύστημα, καθ' οὗ ἀμέσως τὴν ἐπαύριον ἐν τῇ πρώτῃ ἐφαρμογῇ ἐξεστράτευσαν.

Τίς θέλει τὴν ἐπάνοδον τῆς δεκάτης; Δύναται τάχα ὑπὸ τὸ βάρος τῶν παντοίων καταπιέσεων αὐτῆς καὶ ἄνευ μέσων συγκοινωνίας, ἡ ἑλληνικὴ γεωργία ν' ἀντιπαραταχθῇ πρὸς τὴν παραγωγὴν ἐκ τῆς Ἀμερικῆς καὶ ἐκ τῶν Ἰνδιῶν;

Ἀντὶ τῆς ἐπελθούσης ἐλαττώσεως ἐσόδων καὶ τῆς καταργηθείσης δεκάτης εἰσῆχθησαν οἱ φόροι καταναλώσεως. Ὁ τοῦ καπνοῦ οὐδένα πιέζει. Ἡ παραγωγή, ἡ ἐμπορία τοῦ καπνοῦ κατ' οὐδὲν παρηνωχλήθησαν. Ἄρα ἡ ὑπὲρ τῶν καπνιζόντων καὶ πράγματι φορολογουμένων τρυφερά συμπάθεια εἶναι τοσαύτη, ὥστε πρὸς χάριν αὐτῶν δεῖν νὰ στερηθῇ τὸ δημόσιον ταμεῖον τριῶν καὶ ἡμίσεος ἑκατομμυρίων ἥδη καὶ πολλῶν πλειόνων εἰς τὸ μέλλον, καὶ πρὸς χάριν αὐτῶν οὐδὲ ὁδοί, οὐδὲ σιδηρόδρομοι νὰ κατασκευάζωνται;

Ἡ γεωργικὴ τάξις ἀπηλλάγη συνάμα καὶ ἀπὸ τοῦ στρεμματικοῦ

τῶν ἀμπέλων φόρου, καὶ μέλλει ν' ἀπαλλαγῇ καὶ τῶν γρασιδιῶν.

Μόνος ὁ ἐν τοῖς οἰνοπωλείοις καταναλισκόμενος οἶνος φορολογεῖται. Ἄλλ' οὐδὲ οἱ οἰνοπῶλαι ζημιοῦνται, οὔτινες οὐδὲ σκάπτουσιν, οὐδὲ κλαδεύουσιν, ἀλλ' ἔτοιμον ἀγοράζοντες τὸ γλεῦκος μεταπωλοῦσι κατὰ τὸ συμφερότερον. Ἄρα ἐκ πεπλανημένης ἐκτιμήσεως τῶν πραγμάτων τινὲς τούτων ἐν συναυλίᾳ διαμαρτύρονται, ἀλλ' ὑπερφω-
νούντες ὡς Τυρρηνικαὶ σάλπιγγες δὲν θέλουσιν ἀποφράξει τὰ ὄτα ἡμῶν, ὥστε νὰ μὴ διακρίνωμεν τὸ συμφέρον τῆς παραγωγῆς καὶ τὸ συμφέρον τοῦ κράτους συνταυτιζόμενα. Ὁ ἀμπελουργὸς δὲν ἀπειλεῖται πλέον ὑπὸ τῶν εἰσπρακτόρων καὶ τῶν συνακολουθούντων ἀποσπα-
σμάτων πρὸς εἰσπραξίν μόλις 300 ἢ 350 χιλιάδων δραχμῶν, ἐπὶ δα-
πάνῃ 200 χιλιάδων, τὸ δὲ ταμεῖον ἀποφέρει ἤδη 1,800,000 καὶ πλέον. Παρὰ πάντων ἀνωμολογήθη ἐν τῇ διαλυθείσῃ Βουλῇ, ὅτι ὁ στρεμ-
ματικὸς φόρος τῶν ἀμπέλων δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ὑπάρξῃ, ἀλλ' ἡ ἀντιπολίτευσις διετύπωσεν, ὅτι ὁ οἶνος φορολογητέος ἐν τῇ παραγω-
γῇ, πρὸς τί ἄλλο ἢ πρὸς θωπείαν τῶν μὴ ζημιουμένων οἰνοπωλῶν ; Βαθεῖα τῷ ὄντι σύνεσις ! ! ! Δὲν εἶναι προτιμότερον νὰ βελτιωθῇ ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου, ὅπως κατασταθῇ ἥττον ἐπαχθὴς εἰς τοὺς δυ-
σανασχετοῦντας οἰνοπῶλας, τοὺς προκαταβάλλοντας τὸν φόρον τῶν καταναλωτῶν ;

Τὸν φόρον τῶν οἰνοπνευμάτων πάντες ἐζήτησαν. Ἄν ὁ ἐπιβληθεὶς δὲν παρήγαγε τὸ σκοπούμενον ἀποτέλεσμα, δὲν ἔπεται ἡ κατάρ-
γησις, ἀλλ' ἡ διόρθωσις τῶν πλημμελημάτων τοῦ νόμου.

Πῶς ὅμως νὰ κρίνωμεν περὶ τοῦ εἰπόντος, θέλω τὴν κατάργησιν καὶ αὐτοῦ τοῦ μονοπωλίου τοῦ σιγαροχάρτου τοῦ παραγαγόντος πέ-
ρυσιν 850,000 δρ. μόνον διότι εἶμαι ἐκ συστήματος ἐχθρὸς τοῦ μονο-
πωλίου. Καὶ τάχα τὸ ἄλλας δὲν εἶναι μονοπώλιον ἀπὸ τῆς πρώτης συστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου ;

Ἄνευ μονοπωλίου εἶναι δυνατόν νὰ περισταλῇ τὸ λαθρεμπόριον τοῦ πετρελαίου, ἢ νὰ εἰσυχθῇ φόρος ἐκ παιγνιοχάρτων ;

Τίς πλέον ἀμφισβητεῖ, ὅτι ἡ ἀναθεώρησις τοῦ δασμολογίου κατέ-
στησε τὰ τῆς πρώτης ἀνάγκης εὐωτότερα καὶ ἐνεψύχωσε τὴν ἐγχώ-
ριον βιομηχανίαν διὰ τῆς ἀπαλλαγῆς τῶν πρώτων ὑλῶν ;

Ναὶ ! λέγουσιν, ἀλλ' ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις ! ! Ἰδοὺ ἐπὶ θύραις ἡ χρεωκοπία. Ποῖον δὲ τὸ γνῶρισμα τῆς οἰκτρᾶς οἰκονομικῆς κατα-

στάσεως; Ἡ ὕψωσις τοῦ ἡμερομισθίου ! ! Πῶς, τῶνόντι, ὅταν ἡ ζήτησις ὑπερτερῇ τὴν προσφορὰν, ὅταν τὰ ἐπιχειρούμενα ἔργα ᾖναι πλείονα, ἢ ὅσον ἐπαρκοῦσιν αἱ ἐργατικαὶ χεῖρες, ὅταν ὁ ἐκ τοῦ ἡμερομισθίου ἀποζῶν εὐημερῇ, τότε ἔχομεν τὸ γινώρισμα τῆς οἰκονομικῆς κρίσεως;

Οἰκονομικὴ κρίσις ὑπάρχει, ὑπάρχει καὶ ἐμπορικὴ, ἀλλὰ παγκόσμιος, οὐδὲ σχετικῶς ἡ Ἑλλὰς διατελεῖ εἰς ἡττονα θέσιν. Καὶ ποία προτείνεται πανάκεια; Οὐχὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς πίστεως καὶ τῶν πιστωτικῶν ἰδρυμάτων, ἀλλ' ἡ ἐλάττωσις τῶν δημοσίων δαπανῶν ἐπὶ 10 ἢ 12 ἑκατομμύρια. Δηλαδή, ἡ ἀκρωτηρίασις τῆς διοικήσεως καὶ τῆς δημοσίας ασφαλείας καὶ ἡ ἐλάττωσις τῶν μέσων, δι' ὧν αὐξάνει ἡ παραγωγή. Στερήσατε, τουτέστι, τὸ σῶμα τῆς ἀναγκαίας τροφῆς, ὅπως διὰ τῆς αἰτίας ἐπαρκέσῃτε.

Ὅσον μένει ἀπόρρητον, τί μέλλει νὰ περικοπῇ ἐκ τοῦ πολλάκις περικοπέντος προϋπολογισμοῦ, ὅθεν ν' ἀπαρτισθῇ ἐλάττωσις 10 ἢ 12 ἑκατομμυρίων, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἀπόρρητον μένει, πῶς θέλει ὑπάρξει γενικὴ στρατολογία ἄνευ μονοετοῦς θητείας καὶ ἄνευ τοῦ ὀργανισμοῦ, ὁποῖος συνετελέσθη, ἐλαττωμένης ἐν τούτοις τῆς πρὸς συντήρησιν τοῦ στρατοῦ δαπάνης. Πολλὰ εἶναι περὶ τούτου αἱ γλῶσσαι τῶν ἀντιφρονούντων, ὧν ἕκαστος ἐκ τῆς συμμαχικῆς ἀντιπολιτεύσεως ἄλλο ἐπαγγέλλεται. Ἄλλ' αἰσθάνεται τάχα τὰς πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν ὑποχρεώσεις τοῦ ἔθνους καὶ τὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ θέσιν αὐτοῦ ὁ μειῶν στρατιωτικῶς τὴν Ἑλλάδα;

Οὐχί ! Δὲν ἐργάζεται ἐμφρόνως καὶ λελογισμένως, ὅστις ἀγωνίζεται ν' ἀνατρέψῃ, ἀλλ' ὅστις κοπιᾷ ν' ἀνορθώσῃ, νὰ οἰκοδομήσῃ, νὰ ἐπιστεγάσῃ, νὰ στηρίξῃ τὸ ὑπάρχον καὶ νὰ ἐνισχύσῃ μόνιμον κυβερνήσιν, ἱκανὴν νὰ πράξῃ τι γενναῖον ἀνάλογον τῶν περιστάσεων. Ἐκεῖνος ὅμως πρὸ πάντων οἰκτρῶς πλανᾶται, ὅστις, καίῳν τὸν ναὸν τῆς Ἀρτεμίδος, ἐκλαμβάνει πατριωτικὸν ἔργον τὸ καταρρίπτειν τὰς Κυβερνήσεις, καὶ ὅταν ἀδυνατῇ ν' ἀντικαταστήσῃ τὸ κρεῖττον, ὡς ἂν προσφέρεται ὑπηρεσία εἰς τὸ ἔθνος, ὅταν οὐδὲν ἐν αὐτῷ ὑπάρχῃ ἐρωμένον, σθεναρὸν καὶ ὑπέροχον.

Οὐδέποτε ἡ Ἑλλὰς ἐξωτερικῶς τοιαύτην εὐρεν ἐκτίμησιν εὐμενῇ, ὅσῃν ἀπολαμβάνει σήμερον διὰ τὸ εὐσταθὲς τῆς πολιτικῆς αὐτῆς, διότι βαδίζει συστηματικῶς, διότι ἐπιτηδεύει καὶ ἀγρύπνως μεριμνᾷ περὶ πᾶν ἰδίῳ συμφερόντων καὶ κατὰ τοὺς καιροὺς πολιτεύεται, ἄνευ

πατάγου καὶ ἄνευ ἀκαίρων ἀξιώσεων, προσέχουσα πάντοτε πόθεν πηγάζει εἰς τὸ ἔθνος ὠφέλεια καὶ προνοητικὴ περὶ τοῦ μέλλοντος.

Ἐντελῶς σύμφωνος πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν πολιτικὴν, ταύτην ἐννοῶ νὰ ὑποστηρίξω, ἐὰν τύχω τῆς ὑμετέρας ψήφου.

Ἰσως ἐρωτήσῃ τις, διατί λοιπὸν ἀπεχώρησας τοῦ ὑπουργείου ; Διότι ὡς πρὸς ἓν ζήτημα διεφώνησα, νομίσας ὅτι ἔδει νὰ γνωσθῶσι προηγουμένως τὰ ποτελέσματα τῶν νέων φόρων, πρὶν προβῶμεν εἰς ἐκτάκτους παρασκευάς. Διότι ὅμως εἰς τοῦτο μόνον διεφώνησα δὲν ἐνόμισα, ὅτι μ' ἐπετρέπετο νὰ παραγνωρίσω τὴν ὁρθότητα τοῦ ὅλου συστήματος. Τούναντίον, μὴ ἔχων τὴν οἴησιν ὅτι τὰ πάντα διαβλέπω ἀσφαλέστερον παντὸς ἄλλου, καθήκον ἐθεώρησα ν' ἀφήσω εἰς τοὺς μᾶλλον πεπειραμένους νὰ διεξαγάγωσιν, ὅ,τι δὲν ἡδυνάμην νὰ τελέσω πρεπόντως, μὴ ἐμφορούμενος ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ πυρός τῆς πεποιθήσεως.

Δὲν ὑπῆρξε διαφωνία περὶ ἀρχῆς, ἀλλὰ διαφωνία περὶ τοῦ ἐγκαίρου, καὶ ἐν πάσῃ εἰλικρινείᾳ ἔδωκα λόγον τῆς ἀποχωρήσεως, ἀπέναντι ἄλλων ἀρνηθέντων νὰ δικαιολογηθῶσιν.

Οὕτω καὶ σήμερον ἐξηγῶ παρρησίᾳ πρὸς τοὺς ἐμοὺς συνεπαρχιώτας τὰς πεποιθήσεις, ἐξ ὧν ὁρμῶμαι, ὅπως ἐν γνώσει αὐτῶν ψηφίσωσι περὶ ἐμοῦ.

Ὡς ἐκλογεὺς καὶ ἐγὼ τολμῶ νὰ συστήσω πρὸς τοὺς προσερχομένους εἰς τὰς κάλπας ἐκείνους, ὅτινες μετὰ παρρησίας ὁμοφρονοῦσιν.

Οἱ ἐπιθυμοῦντες κυβέρνησιν μονιμωτέραν καὶ μετὰ θάρρους χωροῦσαν εἰς τὸ πολύμοχθον αὐτῆς ἔργον, δεόν νὰ συντελέσωσι διὰ τῆς ψήφου εἰς ἐνίσχυσιν αὐτῆς.

Καθ' ἣν ὥραν μεγάλα ἐγκυμονοῦνται ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐθνικὸν ἔσται δυστύχημα καὶ ἀνεπανόρθωτον, ἐὰν ἡ Ἑλλὰς φανῇ κατωτέρα ἑαυτῆς καὶ τῶν προαιωνίων αὐτῆς πόθων, κυλινδουμένη περὶ τὴν ἀνάρρησιν καὶ κατάρρησιν ἡμερησίων Ὑπουργείων, περὶ οὐδενὸς ἄλλου σκεπτομένων, ἢ περὶ τοῦ ὑπάρχειν.

Ζητήσατε οἰκοδόμους, οὐχὶ δὲ τῆς κατεδαφίσεως ἐργάτας.

*Εἰρωσθε !

Ἐν Ἀθήναις τῇ 29 Μαρτίου 1885.

Η ΑΠΑΘΗ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΚΟΣ(*)

Ἡ ἐπὶ τῆς εἰσαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς τῶν σιτηρῶν τελωνικὴ κλίμαξ εἶναι τὸ ἀπάτηλότερον μέσον, διὰ τοῦ ὁποῖου οἱ προτιθέμενοι τὴν προστασίαν τῆς γεωργίας νομίζουσιν, ὅτι ἐκπληροῦν τὸν δίκαιον καὶ θεάρεστον τοῦτον σκοπόν, ἐνῶ οὐδεμία προκύπτει ὑπὲρ τῆς γεωργίας ἐκ τῆς κλίμακος ὠφέλεια, πλείστη βλάβη ὅμως εἰς τὴν κοινωνίαν.

Πλὴν ἄλλων ἐπιβλαβῶν συνεπειῶν ἡ ἐπὶ τῆς πρωτίστης θρεπτικῆς οὐσίας καὶ ἐκ τῶν οὐκ ἄνευ ἐπιβολῆς ἐμμέσου φόρου, ἀνιξάνοντος κατ' ἀντίστροφον ἀναλογίαν τῆς ἐλαττώσεως τῆς τιμῆς αὐτῆς, εἶναι καθαρὰ καὶ ἀπροκάλυπτος ζημία τοῦ καταναλωτοῦ καὶ τῆς ἐργατικῆς τάξεως. Ὅλοι οἱ πεινῶντες, ὅσοι καταβάλλουν ὑπέρογκον φόρον ἐπὶ τῆς ἐκπληρώσεως τῆς πρώτης ἀνάγκης τοῦ ζῆν, εἶναι δίκαιον νὰ ἐρωτήσουν, ἂν αὐτὴ ἡ θυσία ἀπλῶς ὠφελῇ τὸ δημόσιον ταμεῖον, ἢ ἂν συντελῇ, ἔστω καὶ ἐμμέσως, ὑπὲρ τῶν παραγόντων τὴν πρῶτην θρεπτικὴν ὕλην.

Ἰδοὺ περὶ τούτου πῶς ἀπολογοῦνται οἱ προστάται τῆς κλίμακος. Εἶναι ἀληθές ὅτι τὸν ἐν ἰδρῶτι τοῦ προσώπου ὕμῶν ἀποκτώμενον ἄρτον πορίζεσθε εἰς τιμὴν ὑπερτέραν τῆς ἀγοραίας, καὶ ὅτι τὸ διαφέρειον κερδαίνει τὸ δημόσιον ταμεῖον, ἀλλὰ σεῖς εἰσθε τὰ δευτερότοκα καὶ τριτότοκα τέκνα τῆς κοινωνίας. Τὰ πρωτότοκα τέκνα αὐτῆς εἶναι οἱ γεωργοὶ καὶ ἄνευ αὐτῶν οὐδὲ σεῖς ὑπάρχετε. Διὰ νὰ διδῇ ἡ γῆ προϊόντα καὶ ἀνταλλασσόμενα πρὸς τὰ τῶν ἄλλων ἔθνων πρὸς αὐξήσιν τοῦ κοινοῦ πλούτου καὶ ζωογόνησιν τῆς ἐμπορίας καὶ τῶν τεχνῶν, ἀνάγκη ὑπάρχει ἀπαραίτητος νὰ πηγάζῃ ὠφέλεια ὑπὲρ τοῦ

(*) Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ «Ἀθηνᾶ», ἔτος ΚΖ', ἀρθ. 2730 (1858).

γεωργού. Πῶς ὁμως δύναται νὰ γίνηται ἐπιμέλεια τῆς γῆς, ὅταν τὰ προϊόντα αὐτῆς ἀποδιώκωνται ἐκ τῆς ἀγορᾶς διὰ τῆς εἰσαγωγῆς ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς ὁμοειδῶν, κατὰ μὲν τὴν ποιότητα ἴσως ὑπερτέρων, κατὰ δὲ τὴν τιμὴν εὐτελεστέρων; Ὁ συναγωνισμὸς ἐγχωρίων σιτηρῶν πρὸς ἐξωτικά εἶναι ὁ ὀλεθρὸς τῆς γεωργίας, διότι καὶ ἡ τιμὴ τῶν ἐγχωρίων ἐκπίπτει ἐφ' ὅσον ὁ γεωπῶνος πλέον δὲν ἀμείβεται, καὶ τὸ ὅλον συγκομιζόμενον ποσὸν δὲν καταναλίσκεται. Κατὰ φυσικὴν συνέπειαν τότε ὁ γεωπῶνος ἐγκαταλιμπάνει τὴν ζεῖδωρον ἄρουραν καὶ γίνεται βάρος τῆς κοινωνίας ζητῶν καὶ μὴ εὐρίσκων ἐπάγγελμα. Ὅλα ταῦτα θαυμασιῶς θεραπεύει ἡ κλιμαξ, διότι διατηρεῖ τεχνικῶς διὰ τῆς ἀνιούσης καὶ κατιούσης ἀναλογίας τοῦ ἐμμέσου φόρου τὸν μέσον ὅρον τῆς τιμῆς τῶν σιτηρῶν. Οὕτε ἐπιτρέπει ν' ἀναβῇ εἰς τὸ ἔπακρον ἡ τιμὴ, ὥστε ὁ γεωπῶνος νὰ ὑπερπλουτήσῃ, διότι ἅμα φθάσῃ τὸν μέσον ὅρον σχεδὸν ἐκλείπει τὸ τέλος, οὔτε πάλιν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξευτελισθῇ τὸ προϊόν, ὥστε ὁ γεωπῶνος νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ ἄροτρον, διότι διὰ τῆς εὐστόχως προσηρμοσμένης προσθήκης τοῦ φόρου, ἰδοὺ ὅτι δὲν συμφέρει εἰσαγωγὴ σιτηρῶν εὐτελεστέρως τιμῆς. Ἐπ' αὐτῇ τῇ βάσει καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν σχέσεων ἐστηρίχθη ὁ νόμος 8 Ἀπριλίου 1843. Θέλοντες, φέρει τὸ προοίμιον, ἀνάδωσάμεν εἰς τὴν ἐγχώριον γεωργίαν τὴν ὁποίαν ἡ πείρα ἀνέδειξεν ἀναγκαίαν βοήθειαν, καθ' ὅσον αὕτη συμβιβάζεται μὲ τὴν εἰς τοὺς καταναλωτὰς ὀφειλομένην δικαίαν προστασίαν κτλ.»

Εἰς τί συνίσταται αὕτη ἡ βοήθεια καὶ ἡ ἀναγκαία προστασία;

Ὡς ὅρος τιμῆς συμφέρων εἰς τὴν γεωργίαν ἐλήφθη ὁ τῶν δραχ. 6 τὸ κοιλόν, καθ' ὃν τὸ εἰσαγωγικὸν τέλος εἶναι μόνον λ. 10, ἅμα ὁμως ὁ σίτος ὑποτιμᾶται, αὐξάνει τὸ εἰσαγωγικὸν τέλος ἀναλόγως, ὥστε προσθήκη αὐτοῦ ὁ εἰσαγόμενος σίτος ὑπερτερεῖ τὰς δραχ. 6.

Ἀντιστρόφως ὅσον ὑπερτερεῖ τὰς 6 δραχμάς ὁ ἐγχώριος σίτος, ἐπαυξάνει τὸ ἐξαγωγικὸν τέλος κατὰ κλίμακα λεπ. 25, ὥστε νὰ μὴ συμφέρῃ ἡ ἐξαγωγή.

Ἀλλὰ διὰ νὰ ἐπιβληθῇ ἀκριβῶς τὸ πρέπον τέλος, εἶναι ἀνάγκη ν' ἀνευρεθῇ ἀκριβῶς καὶ ἡ τιμὴ. Πρὸς τοῦτο χρησιμεύουν αἱ καθημεριναὶ τιμαὶ Ἀθηνῶν, Σύρου, Ναυπλίου, Πατρῶν, Μεσολογίου, Καλαμῶν, Ὑδρας, Καλλιίδος καὶ Λαμίας, ἐπὶ τῇ βάσει δὲ αὐτῶν προσδιορίζουν οἱ ὑπουργοὶ Οἰκονομικῶν καὶ Ἐσωτερικῶν κατὰ μῆνα

τὸν μέσον ὄρον, καθ' ὃν ἐπιβάλλεται τὸ τέλος μέχρι τοῦ ἐπομένου μηνός.

Ἰδοὺ ὅλη ἡ οἰκονομία τοῦ νόμου παρεμβαίνοντος πρὸς κανονισμόν τῆς ἀγοραίας τιμῆς τοῦ σίτου διὰ τῆς φορολογίας, ὥστε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν εἰσαγωγὴν, ὅταν αἱ τιμαὶ εἶναι εὐτελεῖς, πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ γεωργοῦ, ἢ πάλιν ν' ἀναστείλῃ τὴν ἐξαγωγὴν, ὅταν εἶναι ὑπέρογκοι, πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ καταναλωτοῦ καὶ ἐν γένει τῆς κοινωνίας ὅλης, διὰ νὰ μὴ ἐπέλθῃ σιτοδεία.

Ἄν ὁ σκοπὸς ἐπετύγχανεν, ἡδύνατό τις νὰ εἴπῃ εἰς τοὺς καταναλωτάς, μὴ γογγύζετε, ἀναγκαζόμενοι νὰ πορίζεσθε τὸν ἐπιούσιον ἄρτον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὄρ. ὅ τοι κοιλόν, διότι αὕτη εἶναι ἡ μόνη τιμὴ, καθ' ἣν ὁ ἐργαζόμενος τὴν γῆν δύναται ἄνευ ζημίας νὰ σᾶς προσφέρῃ αὐτόν. Ἄν νομίζητε ὅτι ὑπερευνοεῖται ἡ γεωργικὴ τάξις, προσκολλήθητε εἰς αὐτήν, διὰ νὰ ἐκχερσώσετε τὰς ἐστερημένας πληθυσμοῦ γαίας τῆς ἄλλοτε πολυανθρώπου Ἑλλάδος, καὶ τέλος πάντων ἰδοὺ συγχρόνως ἐγίνε φροντίς, νὰ μὴ θάπῃ ἀνάται ἐπέκεινα τῶν ὄρ. ὅ τοι κοιλόν διὰ τὸν ἄρτον, ὅτε ὁ σίτος ὑπερτιμᾶται, ὥστε ὅ,τι διδότε ἐν καιρῷ εὐθηνίας κερδαίνετε ἐν καιρῷ σιτοδείας.

Ἄλλ' ὅταν οὐδέτερον τούτων εἶναι ἀλήθες, διότι οὔτε ὁ γεωργὸς προσκτᾷ ὠφέλειαν οἰανδήποτε, οὔτε ἡ ὑπὲρ τὰς δραχμὰς ὅ ἀνατίμησις τοῦ σίτου κωλύεται ὑπὲρ τοῦ καταναλωτοῦ, ὅλη ἡ τεχνικὴ τῆς φορολογίας μέθοδος εἶναι φαντασμαγορία, τῆς ὁποίας τὸ μόνον πραγματικὸν εἶναι ἡ διὰ τοῦ φόρου ἐν καιρῷ ὑποτιμήσεως ζημία.

Διὰ νὰ ἐξακριβώσωμεν τὴν ἀλήθειαν, πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν πρῶτον, ἂν διὰ τῆς προσθήκης τοῦ φόρου, καθόσον κωλύεται ἡ εἰσαγωγὴ σιτηρῶν εὐτελεστέρων ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς, αὐξάνει ἡ τιμὴ τῶν ἐγχωρίων σιτηρῶν, πρὸς ὄφελος ὀθῆεν τοῦ γεωπόνου. Εἶναι ἐκ τὸς πάσης ἀμφιβολίας, ὅτι ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς σίτος, ἅμα δὲν ὑπάρχει μεγίστη σιτοδεία, δὲν εἰσάγεται εἰς τὰ μεσόγεια τῆς Ἑλλάδος, διὰ τὰς μεγίστας δαπάνας τῆς μετακομίσεως, ὡς ἐκ τῆς ἐλλείψεως ἀμαζιτῶν ὁδῶν. Ὅλα τὰ μεσόγεια, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον αὐτὰ εἶναι σιτοφόρα, εἶναι ἀπρόσιτα εἰς συναγωνισμόν ἀλλοδαποῦ σίτου καὶ ἡ τιμὴ αὐτοῦ ρυθμίζεται κατὰ τὴν ἐπιτόπιον εὐφορίαν ἢ ἀφορίαν, οὐδόλως δὲ ἀλλοιοῦται διὰ τῆς παρουσίας σίτου ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς.

Ἄλλὰ δὲν ἀρκεῖ ὁ γεωργὸς νὰ συγκομίσῃ τὸν πρὸς ἰδίαν ἀνάγκην

καὶ τῶν συνεπαρχιωτῶν σῖτον. Ὄταν κατορθώσῃ ν' ἀποφέρῃ ἐκ τῆς γῆς καὶ ἐπέκεινα τῆς ἀνάγκης ταύτης σῖτον ἐξαγόμενον, τότε ἄρχεται τὸ καθαρὸν κέρδος. Καθαυτὸ λοιπὸν εἰς τὰ παράλια γίνεται ὁ συναγωνισμός καὶ ταῦτα ἐρωτᾶται, πόθεν ἐφοδιάζονται ἐκ τοῦ ἐγχωρίου σίτου ἢ ἐκ τοῦ εἰσαγομένου.

Ὁ συναγωνισμός οὗτος ἐν πάσῃ ἐλευθερίᾳ τοῦ ἐμπορίου ὑπάρχων, εἶναι ἐπιβλαβὴς εἰς τὸν ἐγχώριον σῖτον, ὅταν ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ ἔξωθεν εἰσαγόμενος εἶναι πολὺ εὐθηνότερος. Ὡς πρὸς τοὺς λιμένας τοὺς παρακειμένους εἰς τὰ μεσόγεια, οἱ ἐγχώριοι σῖτοι ἔχουν μέγιστον πλεονέκτημα τὴν γειτονίαν τοῦ τόπου τῆς παραγωγῆς. Διὰ τὸ δεχθῶμεν λοιπὸν ὅτι δὲν εἶναι ἄξιοι συναγωνισμού, πρέπει νὰ ὑπάρχουν ἄλλαι αἰτίαι, εἴτε φυσικαί, εἴτε κοινωνικαί, ἐξ ὧν προέρχεται ἡ ἀνισότης. Περὶ φυσικῶν αἰτιῶν βεβαίως οὐδὲν ἔχομεν νὰ εἰπώμεν, διότι ἡ γῆ τῆς Ἑλλάδος εἶναι τοσοῦτος γόνιμος, ὅσον πᾶσα ἄλλη γῆ. Τὰ κοινωνικά ὁμῶς αἴτια εἶναι ἡ φορολογία, ἡ ἔλλειψις μέσων εὐχερῶν συγκοινωνίας καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἐξαρτώμενα ἐκ τῆς κοινωνίας, μὴ δικαιολογουμένης διὰ τὴν φορολογίαν τοῦ καταναλωτοῦ, ἐν ὅσῳ διατηρεῖ αὐτά. Ἄλλ' ἔστω, ἐπειδὴ εἶναι εὐκολώτερον νὰ ἐπιβάλλῃ τις φόρους, παρά νὰ ὁδοποιήσῃ καὶ νὰ μεταρρυθμίσῃ τὸ φορολογικὸν σύστημα, ὠφελεῖται ἐπὶ τέλους ὁ γεωργὸς ἐκ τοῦ φόρου; Ὑποθέτομεν ὅτι ὁ ἐγχώριος σῖτος δι' ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους ἐπιβαρύνεται διὰ δαπάνης μιᾶς ἢ δύο δραχμῶν τὸ κοιλόν, ὥστε εἰς τὰ παράλια ὁ ἔξωθεν εἰσαγόμενος κατὰ τὴν διαφορὰν ταύτην περίπου πλεονεκτεῖ, καὶ λαμβάνοντες ἀριθμοὺς ὡς παράδειγμα, λέγομεν ὅτι ὁ ἐγχώριος σῖτος τιμᾶται αὐτόθι δρ. 5 τὸ κοιλόν, ὁ δὲ ἔξωθεν εἰσαγόμενος δρ. 4.

Ἐπὶ τιμῆς δρ. 5 τὸ εἰσαγωγικὸν τέλος εἶναι δρ. 1,50, ὥστε ὁ ἔξωτικός σῖτος ἀνατιμώμενος λεπ. 50 δὲν συμφέρει. Ἐπεὶ ὁμῶς, ὅτι ὁ γεωργὸς ἐπώλησε τὸν σῖτον εἰς ἀνωτέραν τιμὴν; Διὰ τὸ συμπεράνωμεν αὐτό, πρέπει νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι ὁ γεωπόνος αὐτός εἶναι καὶ ὁ πωλὼν τὸν σῖτον εἰς τὰ παράλια· οὐδὲ παρεμβαίνει εἰς τὸ μέσον ὁ ἔμπορος καὶ ὅτι εἰς τὸν λιμένα, περὶ οὗ πρόκειται, ὑπάρχει τῶντι αὐτῇ ἡ δυσαναλογία τῆς τιμῆς. Ἀλλὰ τὸ πρῶτον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲν ἐπαληθεύει, διότι ἀπανταχοῦ κατὰ τοὺς λιμένας δύο τι-

νάς εὐρίσκομεν καθ' αὐτό πωλούοντας, τὸ δημόσιον καὶ ἐμπόρους, τὸ δὲ δεύτερον οὐδέποτε καὶ ἰδοὺ ὁ λόγος.

"Αρκα δὲν λαμβάνομεν καθ' ἕκαστον λιμένα τὴν αὐτόθι πολιτευομένην τιμὴν, πρᾶγμα ὅπως ἀδύνατον διὰ τὴν ἑλλειψιν παντὸς ἐλέγχου καὶ τὴν ἐνδεχομένην κατάχρησιν, ἀλλὰ ἔχομεν τὸν μέσον ὄρον ὡς τῶν λιμένων καὶ μιᾶς μεσογείου πόλεως, εἶναι ἐπόμενον ὅτι δὲν αἴρομεν ἀκριβῶς ἐκ τοῦ μέσου αὐτὴν τὴν δυσαναλογίαν καὶ ταιουτοτρόπως δὲν ἀποδιώκομεν τὸν ἔξωθεν εἰσαγόμενον σίτον.

Δι' ἀριθμῶν δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν ἀκριθέστερον τὸ ἀποτέλεσμα· ἐπὶ ὑποθέσει ὅτι ὁ ἐγγώριος σῖτος ἐν Χαλκίδι τιμᾶται δραχ. 5, τὸ εἰσαγωγικὸν τέλος αὐτόθι ἔπρεπε νὰ εἶναι δραχ. 1,50. Ἄλλ' ἀκολουθοῦντες τὴν αὐτὴν σειρὰν τῶν ὑποθέσεων ὅτι εἶναι εὐτελεστέρα ἡ τιμὴ τοῦ ἐξωτικῶς σίτου λέγομεν αὐτὴν δραχ. 4, καὶ ἐπειδὴ πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ ἐπιβλητέου τέλους προσφεύγομεν εἰς τὸν μέσον ὄρον, καθ' ὃν ἡ τιμὴ τοῦ ἐγγωρίου σίτου εἶναι δραχ. 7,05, προσθέτομεν κατὰ τὴν κλίμακα τέλος εἰσαγωγικὸν λεπ. 75, ὥστε ἐν Χαλκίδι, εἰς τὸ πῆγμα τῆς κλίμακος, συμπεριώτερος εἶναι εἰς τὸν καταναλωτὴν ὁ ἐξωτικὸς σῖτος ἀνὰ δραχ. 4, 75 τοῦ ἐγγωρίου ἀνὰ δραχ. 5.

Ἐπὶ ὑποθέσει λοιπὸν ὅτι ὁ ἐξωτικὸς σῖτος εἶνε εὐτελεστέρος, δὲν εἶναι ἡ κλίμαξ φραγμὸς ἀδιάρητος εἰς αὐτόν, οὐδὲ ἐξασφαλίζει τὴν γεωργίαν ἀλανθίστως. Ἄν πάλιν μεταβάλωμεν ὑπόθεσιν καὶ, ὅπερ τὸ ἀληθέστερον, δεχθῶμεν ὅτι ὁ ἐξωτικὸς σῖτος δὲν εἶνε εὐτελεστέρος τοῦ ἐγγωρίου, τότε καθαρὰν ἐπράξαμεν ἀδικίαν, διότι ἐφορολογήσαμεν τὸν καταναλωτὴν, ἀνὰ 20 καὶ 30 τοῖς 100 ἐπὶ τοῦ ἀναγκαιῶς εἰσακτέου ἔξωθεν σίτου, ἐνθ' ὃν ἐπαρκεῖ ὁ ἐγγώριος καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς εὐτελεστάτη ὑπάρχει ἡ τιμὴ τοῦ σίτου ἀπλῶς πρὸς ὄφελος τοῦ δημοσίου ταμείου.

Ἄλλ' ἔστω διὰ νὰ μὴ ὁμολογήσωμεν ταιαύτην ἀδικίαν ἀκατονόμαστον προτιμῶμεν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι εἰς εὐτελεστέραν τιμὴν προσφέρεται καθ' ὅλας τὰς ἀγοράς ἡμῶν ὁ ἐξωτικὸς σῖτος, διὰ τῆς κλίμακος ἀνατιμᾶται τάχα ὁ ἐγγώριος; Ἡ πεῖρα, ἐφ' ἧς δῆθεν ἡ κλίμαξ στηρίζεται ἀποδεικνύει ὅτι καθ' αὐτὸ τοῦ δικαιωμένου σκοποῦ ἀστοχεῖ.

Κατὰ τὴν 8 Ἀπριλίου 1848 ἐδημοσιεύθη ὁ νόμος τῆς κλίμακος καὶ κατὰ τὴν 22 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἔκανονίσθη ὁ μέσος ὄρος τοῦ σίτου

δρ. 4,19· αὐτὴ ἄρα ὡς ἐγγίστα ὑπῆρχεν ἡ τιμὴ τοῦ ἐγχωρίου σίτου πρὸ τοῦ νόμου, οὔτε εἶνε ἐνδεχόμενον ὁ σῖτος νὰ ἐκπέσῃ πολὺ ἑλαττον τῶν δρ. 4.

Διὰ τὴν προκύψην ὠφέλεια ὑπὲρ τοῦ γεωπόνου, πρέπει νὰ δείξωμεν ὅτι μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς κλίμακος ἀνετιμῆθη ὁ ἐγχώριος σῖτος καὶ ὅτι δὲν ἔλαβε τὸ ταμεῖον τὴν διαφορὰν μέχρι τῶν δρ. 6, ἀλλ' αὕτη ἐλήφθη παρὰ τοῦ γεωπόνου.

Τὰ πράγματα μαρτυροῦν τὸ ἐναντίον, διότι καθ' ὅλον τὸ ἔτος 1843 ὁ κατὰ μῆνα κανονιζόμενος μέσος ὅρος περιστράφη περὶ τὰς δρ. 4.75 καὶ μόλις ἔφθασεν ἅπαζ τὰς δραχμὰς 5.

Ἴδου ὁ συγκριτικὸς πίναξ τῶν ἐπομένων ἐτῶν.

1844	Σεπτεμβρίου	δρ.	4, 61
1845	»	»	4, 92
1846	Δεκεμβρίου	»	5, 71
1847	Σεπτεμβρίου	»	6, 32
1848	Νοεμβρίου	»	5, 54
1849	Σεπτεμβρίου	»	5, 54
1850	»	»	5, 32
1851	»	»	5, 61
1852	»	»	4, 76
1853	»	»	5, 80
1854	»	»	8, 69
1855	»	»	8, 90
1856	»	»	8, 30
1857	»	»	6, 28

Ἐκ τῶν παρατιθεμένων τούτων ἀριθμῶν προδήλως προκύπτει ὅτι ἡ κλίμαξ οὐδὲ ἐλάχιστον συνετέλεσεν εἰς τὰς τιμὰς τοῦ σίτου, διότι τρία ἔτη κατὰ συνέχειαν διατηροῦνται στάσιμοι αἱ αὐταὶ τιμαί, ὅπως πρὸ τοῦ νόμου καὶ ἐπανέρχονται κατὰ τὸ 1852, κατὰ δὲ τὰ τελευταῖα ἔτη ἡ τιμὴ τοῦ σίτου διπλασιάζεται. Οὐδέτερον ἄρα τῶν θαυμάτων ἐνεργεῖται διὰ τῆς κλίμακος, οὐδὲ τὸ θαῦμα τῆς ἀνατιμῆσεως, οὐδὲ τὸ τῆς ὑποτιμῆσεως.

Ἀλλ' οἱ περὶ τοῦ μέσου ὅρου πίνακες, ἐν οἷς σημειοῦνται αἱ τιμαὶ

τῶν ἰνέα πρωτίστων ἀγορῶν τοῦ κράτους, μαρτυροῦν ἄλλο τι, ὅπως θετικόν, ὅτι ἐν Ὑδρα καὶ ἐν Σύρῳ ὁ σίτος πάντοτε τιμᾶται σχεδὸν μιᾶς δραχμῆς, καὶ ἐνίοτε ἐπέκεινα ἐπιπλέον τῶν ἄλλων ἐπτὰ ἀγορῶν. Ἡ Σύρος μᾶς παρέχει τὸ τιμολόγιον τῶν πλείστων Κυκλάδων, καθ' ἃς βεβαίως ὁ σίτος δὲν πωλεῖται εἰς εὐτελεστέρας τιμὰς. Ἐνῷ ὅμως αἱ πλείσται νῆσοι καὶ μάλιστα ἡ Ὑδρα καὶ ἡ Σύρος πορίζονται τὸν σίτον ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς, εἴτε ἐκ τῆς ὁμόρου Τουρκίας, εἴτε ἐκ τοῦ Εὐξείνου, ἔπεται ὅτι δὲν ἦτον ἐσφαλμένη ἡ ὑπόθεσις ἡμῶν, ὅτι ὁ ἐγχώριος σίτος εἶνε εὐτελέστερος κατὰ τὴν τιμὴν καὶ οὐδόπως φοβεῖται ὁ ἡμέτερος γεωπόνος τὸν συναγωνισμόν, ἀλλὰ τότε οὐδὲν ὠφελεῖται ἐκ τῆς κλίμακος.

Ποῖον εἶνε τοιοῦτοτρόπως τὸ τελευταῖον ἀποτέλεσμα τῆς νομιζομένης ἐντέχνου διὰ τῆς κλίμακος θεραπείας; — Ἀφεῖν ἀπαραιτήτως χρῆζομεν πρὸς σιτάρκειαν περίπου 700 χιλ. κοιλῶν σίτου ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς κατ' ἔτος, ὅπως πρὸ τῆς κλίμακος, οὕτω καὶ μετ' αὐτὴν, ὅσοι δὲν παράγουν σίτον καὶ πρὸ πάντων αἱ νῆσοι, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ γεωπόνοι οἱ ἐνασχολούμενοι εἰς φυτείας, ἀποδίδουν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον τόσον ἀνώτερον φόρον, ὅσον ὁ σίτος ὑποτιμᾶται. Ὅτε τὸ εἰσαγωγικὸν τέλος ὑπῆρξε δρ. 1,75, διότι ὁ μέσος ὄρος ἀνεδείχθη ἐκ δρ. 4,75, οἷον κατὰ τὰ ἔτη 1843, 1844, 1845, 1852 οἱ καταναλῶσαντες σίτον ἐξωτικόν, διότι ἐν Ἑλλάδι δὲν ὑπῆρχεν ἀποχρῶν, ἀπέφεραν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον 35 τοῖς 100 ἐπὶ τῆς πρὸς τὸ ζῆν ἀπαραιτήτως ἀναγκαίας θρεπτικῆς οὐσίας.

Τοιοῦτον νόμον, δι' οὗ τινες τῶν καταναλωτῶν, ὡς ἐν Καρὸς μοῖρα ταττόμενοι, καταβάλλουν 35 τοῖς 100 φόρον, ἐνῷ οὐδὲν προσγίνεται ὄφελος εἰς τοὺς γεωπόνους καὶ ἐν τούτοις μόνην δικαιολόγησιν ἔχοντα αὐτὸ τῶν γεωπόνων τὸ περὶ πολλοῦ ποιούμενον συμφέρον, πῶς δυνάμεθα νὰ τὸν ὀνομάσωμεν ἄλλως, ἢ πλάνην, διὰ νὰ μὴ εἴπωμεν τυφλότητα;

Ἀλλὰ ταῦτα πρὸς μόνην ἀπόδειξιν, ὅτι οὐδὲν ὠφελεῖται ἐκ τοῦ νόμου τῆς κλίμακος ἡ γεωργία. Πόσον ἡ κοινωνία ἐξ αὐτοῦ βλάπτεται εἶναι μακρὸν νὰ ἐξετάσωμεν. Πλὴν τῆς βλάβης τοῦ καταναλωτοῦ κατὰ τινὰς ἐποχάς, ὡς εἰδείξαμεν, ἡ κυριωτέρα βλάβη προσγίνεται, διότι παραλύεται τὸ περὶ σιτηρῶν ἐμπόριον.

Οὐδεμία ἐπιχείρησις σιτηρῶν εἶναι ἐνδεχομένη, ἐνῶσι εἶναι ἄγνω-

στον ποῖος ὁ ταχθησόμενος μέσος ὄρος, ὅτε φθάνει τὸ προσδοκώμενον φορτίον. Ἄν τότε ὁ μέσος ὄρος ὑποβιβασθῇ, τὸ εἰσαγωγικὸν τέλος γίνεται τοσοῦτον ὑπέρογκον, ὥστε ἡ ἐπιχείρησις ματαιοῦται, καὶ ἰδοὺ ἐν καιρῷ εὐφορίας ἡ τῶν σιτηρῶν ἀγορὰ ταραττομένη ὡς ἐν καιρῷ σιτοδείας. Μόνον λοιπὸν τὰ διαβατικὰ φορτία ἐνίοτε συμφέρει παραχρῆμα νὰ εἰσαχθῶν, πρὶν τυχὸν ὁ μέσος ὄρος ἐκπέσῃ.

Τοῦτο τὸ ἐπιβλαβὲς ἀποτέλεσμα δοκιμάζομεν ἤδη ἐν Πειραιεῖ, ἐνθα τὸ ἐμπόριον τῶν σιτηρῶν σχεδὸν ἐξέλιπε καὶ μόνος ἔμπορος σίτου ὑπάρχει τὸ δημόσιον.

Τίς δύναται νὰ συναγωνισθῇ μετ' αὐτοῦ, ἔχοντος ἅψ' ἐνὸς μὲν σίτον ἐν πολλαῖς ἀποθήκαις ἐκ τοῦ δεκάτου καὶ ἅψ' ἐτέρου κανονίζοντος τὸν μέσον ὄρον τῶν τιμῶν πρὸς ῥύθμισιν τοῦ εἰσαγωγικοῦ τέλους;

Ὡς ἐκ τῆς ἀποδιώξεως τοῦ ἐμπορίου τῶν σιτηρῶν, ἐνῷ καὶ ἐν καιρῷ εὐφορίας ἐπὶ στιγμὰς τινὰς ἀμηχανοῦμεν, ἐν καιρῷ σιτοδείας ταραττόμεθα μέχρις ἀπογνώσεως, ὥστε αὐτὸ τὸ δημόσιον ἀναγκάζεται ἐπὶ μεγίστη βλάβῃ νὰ μετέλθῃ τὸν ἔμπορον, ὡς συνέβη ἐν ἔτει 1856.

Ἡ ἀποδιώξις καὶ παράλυσις τοῦ ἐμπορίου ἐπὶ τέλους στρέφεται κατὰ τῶν γεωπόνων αὐτῶν, οἵτινες εἶναι ἐντελῶς ἀνεπιτήδευοι νὰ φυλάξουν εὐκαιρίας καὶ νὰ ἐκλέξουν τὰς καταλλήλους ἀγοράς. Ὅταν ἐκλείψῃ ὁ ἔμπορος, ὁ διαθέτων μεγάλα κεφάλαια καὶ μεταφέρον τὰ προϊόντα εἰς τοὺς καταλληλοτέρους τόπους, καθ' ὅς ἔχει ἀκριβεστέρας πληροφορίας, ὁ ἡμεδαπὸς γεωπὸνος ἀποκλείεται τῶν ὠφελιμωτέρων τιμῶν, ὅσας τὸ ἐμπόριον δύναται νὰ παράσχῃ εἰς τὰ σιτηρά.

Περὶ τῶν διὰ τῆς κλίμακος καταχρήσεων ἀπέχομεν νὰ λαλήσωμεν, διότι δὲν ἔχομεν ἀνάγκην αὐτοῦ διὰ νὰ καταδικάσωμεν τὴν κλίμακα καθ' ὅλους τοὺς λόγους.

Καταδικάζομεν αὐτὴν λοιπὸν, διότι οὔτε τὸν ἐγγώριον σίτον ἀνατιμᾷ ἐν καιρῷ εὐθηνίας πρὸς ὄφελος τοῦ γεωπόνου, οὔτε πάλιν ὑποτιμᾷ ἐν καιρῷ σιτοδείας, πρὸς ὄφελος τοῦ καταναλωτοῦ, ἀλλ' ἀτελεσφόρητος πρὸς τοιοῦτον ἀποτέλεσμα, μεγάλου τινὸς ἀδικήματος γίνεται παραίτιος, ὅταν ἡ τιμὴ τοῦ σίτου εἶναι εὐτελής, καθόσον τότε ὁ καταναλωτὴς ἀποτίνει φόρον 35 τοῖς 100 ἐπὶ τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου.

Ἐν τῷ αὐτῷ πεποιθήσει ἀπὸ καρδίας ἐλεεινολογοῦμεν τοὺς ὑπὸ
τὴν σκέπην κ λ ί μ α κ ο ς καταφυγόντας ὡς τελευταίου ὀχυρώμα-
τος πολιτικῆς καταστροφῆς.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΙΝΑΚΟΣ ΤΟΥ ΕΜΠΟΡΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ (*)

Τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν εὐηρεστήθη κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο νὰ μοὶ πέμψῃ οἴκοθεν τὸν περὶ ἐμπορίου τῆς Ἑλλάδος πίνακα, καὶ κατὰ τὴν φυσικὴν εἰς τοὺς ἀνθρώπους φιλαυτίαν, τῆς ὁποίας δὲν εἶμαι ἀμέτοχος, ἐξήγησα τὴν τιμὴν ταύτην τεκμαίρων, ὅτι αἱ πέρυσιν διὰ τῆς Ἀθηναῶν δημοσιευθεῖσαι παρατηρήσεις μου περὶ τοῦ τότε ἐκδοθέντος πίνακος δὲν δυσηρέστησαν.

Τοσοῦτῳ μᾶλλον ἀπεδέχθην ταύτην τὴν ἐξήγησιν, ὅσον εἶδον ἐν τῷ ᾗδῃ ἐκδιδομένῳ πίνακι μεγάλας βελτιώσεις, τὰς ὁποίας τότε ἐζήτησα.

Ἐνῷ ἄλλοτε ὁ Πίναξ περιωρίζετο εἰς μόνον τὸ ἐμπόριον τῆς κατανάλωσews καὶ τῆς ἐξαγωγῆς τῶν ἐγχωρίων προϊόντων, τουτέστιν εἰς τὸ λεγόμενον *εἰδικὸν* ἐμπόριον, ὁ νέος Πίναξ τοῦ ἐμπορίου τοῦ 1858 περιλαμβάνει ὁλόκληρον τὸ ἐμπόριον, τουτέστι καὶ τὴν διακομισιν, ὥστε ἔχομεν ἅπαντα τὰ εἰσκομισθέντα εἴτε πρὸς κατανάλωσιν, εἴτε καὶ πρὸς νέαν ἐξαγωγὴν, ὡσαύτως δὲ ἐν τῇ ἐξαγωγῇ δὲν σημειοῦνται μόνον τὰ ἐξαχθέντα ἐγχώρια προϊόντα, ἀλλὰ καὶ τὰ ξένα, τὰ διαμείναντα πρὸςωρινῶς ἐπὶ διακομίσει. Τὸ σύνολον τοῦτο ὀνομάζεται *γενικὸν* ἐμπόριον.

Ἄλλη παρ' ἐμοῦ ζητηθεῖσα βελτίωσις ἐπίσης ἐνεκρίθη. Ἄλλοτε ὁ Πίναξ διελάμβανε μόνην τὴν εἰς δραχμὰς ἀξίαν τῶν εἰσαχθέντων καὶ ἐξαχθέντων ἐμπορευμάτων. Ἡ ἀξία αὕτη, προσδιοριζομένη διὰ τῆς τελωνικῆς ἐκτιμήσεως, ἀπέχει πολὺ τῆς ἀληθείας. Ἦδη ὅμως ὡς ἐκ τοῦ νεωστὶ ἐφαρμοσθέντος δασμολογίου, καθ' ὃ τὸ τέλος εἰσπράττεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατ' ἀριθμὸν, μέτρον, ἢ σταθμὸν, ἔχομεν καὶ τούτων σημειώσεις, πλὴν τῆς κατ' ἐκτίμησιν ἀξίας, ὥστε προσ-

(*) Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ «Πανδώρα» ἔτος Γ', φυλλ. 226 (1859).

τίθεται νέον στοιχείον πρὸς ἀκριθέστερον ὑπολογισμόν, πρὸ πάντων διὰ τὴν σύγκρισιν διαφόρων ἐτῶν. Καθ' ὑπόθεσιν ὅταν σημειοῦται ὁ εἰσαχθεὶς αἷτος κατὰ μόνην τὴν ἐκτιμηθεῖσαν ἀξίαν, καὶ αὕτη ὑπῆρχεν ἀνά 10 ὄρ. τὸ κοιλόν, οὐδὲν μὲ ὠφελεῖ τὸ ποσὸν τῶν δραχμῶν, εἰς ὃ συμποσοῦται ἡ ἀξία τοῦ εἰσαχθέντος τότε αἷτου, πρὸς σύγκρισιν ἄλλης ἐποχῆς, ὅτε καθ' ὑπόθεσιν ὁ αἷτος ἐτιμᾶτο 6 ὄρ. τὸ κοιλόν.

Ἀπ' ἐναντίας, ὅταν συγχρόνως ἔχω τὸ ποσὸν τῶν εἰσαχθέντων ἐκάστοτε κοιλῶν, διὰ τῆς συγκρίσεως εὐρίσκω πόσου ὑπῆρξεν ἀνάγκη εἰσαγωγῆς πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ ἐλλείποντος ἐγχωρίου. Συγκρίνων μάλιστα πολλὰ ἔτη, δύναμαι μετὰ βεβαιότητος κατὰ μέσον ὄρον νὰ προσδιορίσω, πόσον παρέχει ἡ ἑλληνικὴ γεωργία εἰς τὴν κατανάλωσιν καὶ πόσον εἰς τὸ ἐμπόριον.

Ὁ σήμερον ἐκδιδόμενος πίναξ εἶναι πολὺ τελειότερος ἐπίσης κατὰ τὴν ἀναλυτικὴν ἔκθεσιν τοῦ μεθ' ἐκάστης χώρας ἐμπορίου.

Προσέτι προστίθεται ἡ καθ' ἑαστον λιμένα ἐν ἔτει 1858 τελωνικὴ εἰσπραξις καὶ τελευταῖον ὁ πίναξ τῆς ναυτιλίας.

Κατὰ πολλοὺς λόγους λοιπὸν πληρέστερος ὁ Πίναξ τοῦ ἔτους τοῦτου δείκνυει, ὅτι παρὰ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν ἐκρίθη ἄξιος προσοχῆς καὶ μελέτης, ὡς παρέχων σπουδαίας ὠφελείας.

Κατὰ τρεῖς λόγους τῶντιν ὁ Πίναξ παρέχει πληροφορίας μεγάλου λόγου ἀξίας. Κατὰ πρῶτον διὰ τῆς παραβολῆς εἰσαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς ἐν συνόλῳ βλέπομεν, ἂν ἡὔξησεν ἢ ἡλαττώθη ἐν γένει ἡ περικοπὴ τοῦ ἔθνους, ἀνταλλάξαντες προϊόντα ἀντὶ προϊόντων, ἢ προσεπιδόντες καὶ χρήματα διὰ τὴν ἑλλειψιν προϊόντων.

Ἐπειτα ὁ πίναξ εἶναι διδακτικώτατος ὡς πρὸς τὰ εἶδη τῶν προϊόντων, ὅσα ἔξωθεν λαμβάνομεν καὶ ὅσα ἐγχώρια ἀντιδίδομεν. Ἐξ αὐτοῦ βλέπομεν ποῖαι καὶ πόσαι αἱ ἀνάγκαι ἡμῶν, τὰς ὁποίας ἐκ τῶν ἰδίων μέσων δὲν δυνάμεθα νὰ θεραπεύσωμεν, ἂν πολλὰ καταναλίσκωμεν εἰς πολυτέλειαν ἢ ἂν εἰσάγωμεν πρῶτας ὕλας πρὸς ἐπεξεργασίαν. Καὶ πάλιν ποῖα τὰ προϊόντα, τὰ ὁποῖα ἐξάγομεν, ἢ διότι πλεονάζουν, ἢ διότι παρ' ἡμῶν δὲν γίνεται αὐτῶν κατανάλωσις. Διὰ τῆς συγκρίσεως μάλιστα τοῦ πίνακος πολλῶν ἐτῶν ἐπιτρέπεται ἀσφαλέστατα τὸ συμπέρασμα περὶ τῆς ἐλαττώσεως τῶν διὰ ξένων προϊόντων θεραπευμένων ἀναγκῶν, ἢ τῆς αὐξήσεως τῶν ἰδίων προϊόντων πρὸς ἀντικατάστασιν τῶν ἐξωτικῶν.

Τελευταῖον ἐκ τῶν πινάκων μανθάνομεν μετὰ πόσων χωρῶν ὑπάρχουν αἱ ἐμπορικαὶ ἡμῶν σχέσεις, πρὸς τίνας εἴμεθα ὑποτελεῖς, ἢ τί-
νες εἶναι πρὸς ἡμᾶς.

Ἐκ τούτων ὅλων καὶ ὁ ἔμπορος φωτίζεται βλέπων ποῖον ἐμπόριον ἐπιδέχεται ἀνάπτυξιν, ἢ ποῖον παρακμάζει, καὶ ὁ παράγων προϊόντα οἰαδῇποτε πληροφορεῖται, ἂν εἶναι ἢ μὴ ἐξαγώγιμα, καὶ ἀνατρέχει εἰς τὰς αἰτίας, ἐξ ὧν κωλύεται ἡ ἐξαγωγή αὐτῶν, ὥστε ἡ φιλοτιμείται νὰ βελτιώσῃ αὐτὰ πρὸς πλείονα χρησιμότητα, ἢ τὰ παρασκευάζει ὅπως ζητοῦνται μᾶλλον, ὅπου γίνεται αὐτῶν μείζων κατα-
νάλως.

Ἐπὶ τέλους ἡ Κυβέρνησις διὰ τῆς νομοθεσίας, ἢ διὰ τῶν σχέσεων αὐτῆς μετ' ἄλλων Ἐπικρατειῶν, αἶρει ὅσον ἔνεστι τὰ κωλύματα τῆς ἐξαγωγῆς καὶ ρυθμίζει πρὸς τὸ προσφορώτερον τὸ δασμολόγιον κατὰ τὴν ἀποκτηθεῖσαν πείραν.

Μέλλοντες νὰ ἐνασχοληθῶμεν ἐνταῦθα περὶ τῶν ζητημάτων τούτων, καθ' ὅσον ἐκ τῶν ἤδη δημοσιευομένων ἀποτελεσμάτων ἐπιτρέπεται νὰ κρίνωμεν, προτάττομεν ἀμέσως τὴν παρατήρησιν ὅτι ἡ σύγκρισις πρὸς ἔτη προηγούμενα, ἥτις εἶναι ἐπὶ τῆς ὕλης ταύτης ἡ πρώτη βάσις πάσης σκέψεως, ἐντελῶς ἐκλείπει. Οἱ δημοσιευθέντες πίνακες τῶν ἐτῶν 1851—1854 ὑπῆρξαν ἀτελέστατοι. Πληρέστερος ἦτον ὁ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος δημοσιευθεὶς Πίναξ τοῦ ἐμπορίου τοῦ 1857. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποθέσωμεν ὅλους αὐτοὺς ἀποχρῶντας, πάλιν μικρὸν χρησιμεύουν πρὸς σύγκρισιν μετὰ τοῦ νέου Πίνακος περὶ τοῦ ἐμπορίου τοῦ 1858, διότι ἔκτοτε εἰσῆχθη νέον δασμολόγιον. Εἶναι γνωστόν, ὅτι ἐν Ἑλλάδι ἐπεκράτει τὸ ἐπὶ Κυβερνήτου συνταχθὲν δασμολόγιον καὶ τὰ εἰσαγόμενα καὶ ἐξαγόμενα ἐτελωνίζοντο κατ' ἐκτίμησιν (ad valorem). Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου 1857 ἐφηρμύσθη τὸ νέον δασμολόγιον, τὸ ὁποῖον περιώρισε τὰ κατ' ἐκτίμησιν τελωνιζόμενα εἶδη εἰς εὐάριθμὰ τινα, τὰ πλεῖστα δὲ ὑπέβαλεν εἰς σταθερὸν τέλος κατ' ἀριθμόν, μέτρον ἢ σταθμόν. Τοιουτοτρόπως δὲν δυνάμεθα νὰ παραβάλωμεν τὰποτελέσματα τοῦ 1858, ὅτε ἔχομεν ἄλλην διατίμησιν, καὶ προσέτι μνημονεύεται τὸ ποσὸν ἐξαγωγῆς καὶ εἰσαγωγῆς κατ' ἀριθμόν, μέτρον, ἢ σταθμόν, πρὸς τὰποτελέσματα προγενεστέρων ἐτῶν, ὅτε ἄλλη ἦτο ἡ διατίμησις, οὐδέποτε δὲ ἐγένετο μνεῖα ποσότητος.

Γινώσκοντες τὰς διαφορὰς ταύτας δὲν θέλομεν ἐκλάβει τὰ διδόμενα τοῦ συνόλου εἰσαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς ὡς χρήσιμα πρὸς σύγκρισιν, ἰδοὺ δὲ ποῖα μνημονεύονται ποσά.

	Εἰσαγωγή	Ἐξαγωγή
1851 Δρ.	25,819,702	Δρ. 13,851,202
1852 »	24,982,205	» 10,402,212
1853 »	20,209,960	» 8,988,890
1854 «	21,270,182	» 6,799,221
1855 »	26,453,672	» 10,844,225
1856 »	30,000,000	» 26,000,000 (α)
1857 »	36,636,235	» 24,362,957
1858 »	40,405,341	» 25,024,008

Ἡ διαφορὰ 4 περίπου ἑκατομμυρίων κατὰ τὸ ἔτος τοῦ 1858 ποσοῦ εἰσαγωγῆς ὑπὲρ τοῦ τοῦ ἔτους 1857 δὲν γνωρίζομεν ἂν προέρχεται ἀπλῶς ἐκ τῆς κατὰ τὸ θασμολόγιον μεταβληθείσης βάσεως τῆς διατιμῆσεως, ἢ ἂν ἐμφαίνῃ πραγματικὴν αὐξήσιν, ἐνῶ κατὰ τὴν ἐξαγωγὴν ἡ διαφορὰ εἶνε ἐλαχίστη.

Ὅπως δὴποτε ὅμως ἀπὸ τοῦ 1851—1857 παρατηρεῖται σπουδαία αὐξήσις, καίτοι μὴ σταθερά, κατὰ τε τὴν εἰσαγωγὴν καὶ τὴν ἐξαγωγὴν, κατὰ τὴν τελευταίαν μάλιστα ὑπερέτερα.

Μεγίστης παρατηρήσεως καὶ μελέτης ἄξιον εἶνε τὸ φαινόμενον τῆς σταθερῶς ἐπαναλαμβανομένης ὑπερτερήσεως τῆς εἰσαγωγῆς ἐπὶ τὴν ἐξαγωγὴν, ὥστε πολλάκις αὕτη μόλις ἀποτελεῖ τὸ ἥμισυ ἐκείνης. Ὅταν δὲν ἔχωμεν ἴσην ἀξίαν προϊόντων πρὸς ἀντίδοσιν ἀνθ' ὧων ἐξώθεν λαμβάνομεν, πῶς ἀναπληροῦμεν τὸ μέγιστον ἔλλειμμα; Ἄν διὰ χρημάτων, καὶ βεβαίως ἄλλος τρόπος δὲν ὑπάρχει, ποῦ οἱ ἀνεξάντλητοι πόροι αὐτῶν τῶν χρημάτων; Ἐννοοῦμεν κάλλιστα, ὅτι οὐδαμῶς ὑπάρχει τέλειον ἰσοζύγιον μεταξὺ εἰσαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς, ἀλλ' ἡ διαφορὰ εἶνε ἐλαχίστη, κατὰ τὸ 1/10, τὸ 1/20, τὸ 1/50 ἢ καὶ τὸ 1/100, παρ' ἡμῖν ὅμως ὑπάρχει κατὰ τὸ 1/3 καὶ ἐνίοτε κατὰ τὸ 1/2.

(α) Τοῦ 1856 τὰ ποσὰ εἶνε ὑποθετικά.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο ὁ οἰκονομολόγος δὲν δύναται νὰ ἐξηγήσῃ ἄλλως, ἀφοῦ σταθερῶς διατηρεῖται, εἰ μὴ δεχόμενος, ἢ ὅτι ὁ Πίναξ δὲν εἶναι ἀκριβής, ἢ ὅτι ὑπάρχουν ἄλλοι ἀρανεῖς πόροι τῆς Ἑλλάδος, μὴ δηλούμενοι διὰ τοῦ Πίνακος, ἢ ἐπὶ τέλους ὅτι ἀμφότερα εἶναι ἐνδεχόμενα.

Περὶ τῆς μὴ ἀκριβείας τοῦ Πίνακος προτείνομεν τεκμήριόν τι, ἄξιον προσοχῆς, τὸ ἐξῆς·

Κατὰ τὸ ἔτος 1858 σημειοῦται ἤδη καὶ τὸ ποσὸν τοῦ ἐμπορίου διακομίσεως ἐκ δραχ. 7,416,353. Ἐκ τούτου εἰσήχθησαν πρὸς ἀνάλωσιν ἐμπορεύματα δραχ. 2,875,080, ἀπεστάλησαν δὲ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἐμπορεύματα ἐκ δραχ. 3,841,177· τὸ ὑπόλοιπον ἐκ δραχ. 745,101 διέμεινεν ἐν ἀποταμιεύσει. Τὸ ποσὸν τῶν δραχ. 2,875,080, ὡς εἰσαχθέν εἰς ἀνάλωσιν, περιλαμβάνεται ἐν τῇ συνόλῳ τῆς πρὸς ἀνάλωσιν εἰσαγωγῆς ἐκ δραχ. 40,405,341 ὥστε εἰς τοῦτο προσθετέον τὸ λοιπὸν τῆς διακομίσεως πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ γενικοῦ ἐμπορίου εἰσαγωγῆς, ἥτοι

» 3,841,177

δραχ. 44,246,518

Κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον εἰς τὸ ποσὸν ἐξαγωγῆς ἐγχωρίων προϊ-
όντων ἐκ

δραχ. 25,024,008

προσθέτομεν τὸ αὐτὸ ποσὸν ἐκ τῆς ἐπὶ διακομίσει ἀποταμιεύσεως πάλιν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἀποσταλέντων ἐμπορευμάτων πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ γενικοῦ ἐμπορίου εἰσαγωγῆς

δραχ. 3,841,177

δρ. 28,865,185

Αὐτὸ τὸ ποσὸν τοῦ ἐμπορίου τῆς διακομίσεως ἐκ δρ. 3,841,177 μοι φαίνεται λίαν εὐτελές, καὶ περὶ τούτου ἐξηγοῦμαι.

Κατὰ τὰ ἔτος 1857, ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ πέρυσιν ἐκδοθέντος Πίνακος, τὸ μετὰ τῆς Γαλλίας ἐμπόριον τῆς Ἑλλάδος συνεποσοῦτο κατὰ μὲν εἰσαγωγὴν ἐκ

δρ. 5,268,242

κατὰ δὲ ἐξαγωγὴν ἐκ

» 1,877,230

ὁμοῦ δραχμ. 7,145,472

Κατὰ τὸν αὐτὸν περίπου χρόνον ἐξεδόθη καὶ ὁ ἐνιαύσιος πίναξ τοῦ ἐμπορίου τῆς Γαλλίας, ἀποτελὼν τόμον τετράπτυχον ἐκ σελ. 600,

ὃν δὲν ἔχω ἀνὰ χεῖρας, ἀλλ' ἐξ ἀποσπασμάτων τῶν γαλλικῶν ἐφημερίδων γινώσκω, ὑποθέτω ὅμως ὅτι ἔλαβε τὸ ἡμέτερον ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν. Ὁ ἐπὶ 25 ἔτη διευθύνων ἐν Γαλλίᾳ τὴν σύνταξιν τοῦ πίνακος *Κ. Γρετερίνος* κατέγινε νὰ φέρῃ τὸ ἔργον εἰς τὴν ὅσον ἔνεστι τελειότητα καὶ προσδιώρισεν οὐ μόνον τὸ μετὰ ἐκάστης ἐπικρατείας ἐμπόριον τῆς Γαλλίας, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐκάστου λιμένος αὐτῆς.

Ἐκ τοῦ Πίνακος τούτου, καθ' ὃν τὸ γενικὸν ἐμπόριον τῆς Γαλλίας ἐν ἔτει 1857 συγκεφαλαιοῦται εἰς 5328 ἑκατομμύρια, μανθάνομεν, ὅτι τὸ μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἐμπόριον τῆς Γαλλίας ἐν τῷ αὐτῷ ἔτει ὑπῆρξεν ἐκ φρ. 14 ἑκατομμυρίων.

Πόθεν λοιπὸν αὐτὴ ἡ ἐπέκεινα τοῦ διπλασίου διαφορά ; Ἄν εἰπώμεν, ὅτι ὁ ἡμέτερος Πίναξ τοῦ 1857 δὲν μνημονεύει τὸ τῆς διακομίσσεως ἐμπόριον, εἶδομεν ὅτι τὸ σύνολον αὐτοῦ ἐν ἔτει 1858 δὲν παρέχει αἰτίαν προσθήκης ἀνωτέρας τῶν *δραχ.* 3,841,177, καὶ τὸ ποσὸν τοῦτο κατὰ ἐλάχιστον μέρος ἐκπηγάζει ἐκ τῶν μετὰ τῆς Γαλλίας σχέσεων.

Ὅσον εἶναι βέβαιον ὅτι 7 *δραχμαὶ* δὲν δύνανται 14 *φράγκα*, τόσον βέβαιον εἶναι, ὅτι ὑπάρχει ἐν τῷ μέσῳ λογιστικὸν λάθος, περὶ τοῦ κατὰ τὸ διπλάσιον, τουτέστιν ἐπέκεινα τοῦ συνήθους μέτρου τῶν λογιστικῶν λαθῶν καὶ ἐπέκεινα τῆς ἐκ τῆς διατιμῆσεως διαφορᾶς. Ἀλλὰ ποῦ κεῖται τὸ λάθος τοῦτο ; ἐν τῷ ἡμετέρῳ πίνακι, ἢ ἐν τῷ τῆς Γαλλίας ; Ὁμολογοῦμεν ὅτι εἴμεθα τόσον προκατειλημμένοι ὑπὲρ τῆς ἀκριβείας τοῦ γαλλικοῦ πίνακος, ὥστε μεταφέρομεν ἀθρόον τὸ ποσὸν τῶν ὕσων ἔχομεν *δισταγμῶν* εἰς τὰ εὐρύχωρα χάσματα τοῦ ἡμετέρου Πίνακος, οὐδὲν φοβούμενοι περὶ στενοτοπίας.

Τὸ ἀπλούστερον καὶ πλησιέστερον συμπέρασμα τῆς μεροληπτικῆς ταύτης γνώμης εἶναι, ὅτι τὸ παρὰ τῶν ἡμετέρων τελωνείων βεβαιούμενον ποσὸν πόρρω ἀπέχει τῆς ἀληθείας διὰ πλείστους λόγους, ἐξ ὧν εἰς μόνος ἐξέλιπε, τουτέστιν ἡ κατ' ἐκτίμησιν ἐπιβολὴ τοῦ τέλους, ἀντικατασταθεῖσα ἤδη διὰ σταθεροῦ τέλους, κατ' ἀριθμὸν, μέτρον, ἢ σταθμόν. Ἄν αὐτὴ ἡ σπουδαία μεταρρύθμισις ἐξαρκῇ πρὸς βεβαίωσιν τῆς ἀληθείας, ὁ χρόνος μάρτυς ἐν βραχεῖ.

Ὅπως ἐν πᾶσιν, οὕτω καὶ ἐν ταῖς τοιοῦτοις ἡ ἀλήθεια δὲν εἶνε προτιμότερα κατὰ τῶν ἀπλουστέρων μόνων τὴν γνώμην, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν ἐμπειροτέρων.

Ἐν πρώτοις ὁ πίναξ εἰσαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς εἶνε μέσον ἐξελέγ-
ξεως αὐτῆς τῆς τελωνικῆς διαχειρίσεως, ὅταν παραβάλληται πρὸς
τοὺς πίνακας ἄλλων ἐθνῶν, οἷον Ἀγγλίας, Γαλλίας, Αὐστρίας κλπ.

Ἐπειτα δι' ἀκριβοτέρων πινάκων ἐποπτεύονται τὰ διαβήματα
τοῦ ἐμπορίου, πρὸς διάγνωσιν ἐν τίσιν ὑπάρχει πρόοδος, ἢ ἐν τίσιν
ὀπισθοδρόμησις.

Πρὸ πάντων ὁμως διὰ τῆς ἀκριβοῦς γνώσεως τῶν μετὰ τῶν λοι-
πῶν ἐπικρατειῶν ἀνταλλαγῶν ἀπαλλαττόμεθα δοξασιῶν οὐ μόνον
ἐσφαλμένων, ἀλλὰ καὶ ἐπιβλαβῶν, ὅταν ἐν ὀνόματι αὐτῶν λαμβά-
νωνται μέτρα γενικά.

Χάριν παραδείγματος μνημονεύομεν δύο δοξασίας, τὰς ὁποίας πολ-
λάκις ἀκούομεν ὑποστηριζομένας.

Πολλοὶ πιστεύουν, ὅτι τὸ ὑπερβολικὸν πλεόνασμα εἰσαγωγῆς εἶναι
σημεῖον αὐξήσεως τῶν ἀναγκῶν, προερχομένων ἐκ τῆς ἐπιβλαβοῦς
προόδου τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς παρακολουθοῦσης αὐτὸν πολυτελείας.

Δὲν δυνάμεθα ν' ἀρνηθῶμεν, ὅτι συνακόλουθος τοῦ πολιτισμοῦ εἶνε
ἡ αὐξήσις τῶν ἀναγκῶν, διότι ἐκ τῆς γνώσεως γεννᾶται ἡ ἐπιθυμία,
καὶ μάλιστα καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ἀτελοῦς γνώσεως, πρὸ αὐτῆς οὐδόλως
ὑπάρξασα. Οἱ βάρβαροι δὲν γνωρίζουν θέατρα καὶ ἐπομένως δὲν ἐπι-
θυμοῦν αὐτά. Ἄλλ' ἡ διὰ τῶν γνώσεων αὐξήσις τῶν ἐπιθυμιῶν εἶνε
τὸ ἕτερον στοιχεῖον τοῦ πολιτισμοῦ, συνεπάγοντος ἐκ παραλλήλου
αὐξήσιν καὶ τελειοποίησιν τῶν πρὸς πλήρωσιν τῶν ἐπιθυμιῶν μέσων.

Ὅταν αὐτὰ δὲν συμπορεύονται, οὔτε πολιτισμοῦ πρόοδος ὑπάρχει,
οὔτε βελτίωσις ἠθικῆς καὶ ὕλικῆς καταστάσεως, ἀλλ' ὄλεθρος προ-
φανῆς καὶ ταχυτάτῃ ἐξάντλησις πρὸς κατὰπτωσιν εἰς βαρβαρότητα
ἀπαισιωτέραν. Ποῖος νόμος, ἢ ποῖα δυνάμεις ὕλικὴ μέλλει νὰ διατη-
ρήσῃ τὴν τάξιν μετὰξὺ ἀνθρώπων κατεχομένων ὑπὸ ἐπιθυμιῶν, αἵ-
τινες ἐγίναν ἀνάγκαι, καὶ κατ' ἀντίστροφον λόγον αὐξάνουν τῆς
ἐλαττώσεως τῶν πρὸς ἐκπλήρωσιν μέσων; Ἡ τί ἄλλο ἐπικρατεῖ ἐν
τοιαύτῃ κοινωνίᾳ, ἢ ἡ ἀρπαγὴ τοῦ ἰσχυροτέρου, ὅλα τὰ ὑπάρχοντα
μέσα σφετεριζομένου, καὶ ἡ παντελὴς στέρησις τοῦ ἀσθενοῦς;

Ἀλλὰ πῶς δύναται τις ν' ἀντιπράξῃ εἰς τὸν ἀκράτητον ροὴν τοῦ
πανταχόθεν εἰσέρποντος πολιτισμοῦ, καὶ πῶς ἀποστομοῦται ἡ πρὸς
αὐξήσιν τῶν γνώσεων ἀνθρωπίνη ὁρμή; Δυστυχῶς ὅσοι νομίζουν ὅτι
φέροντες προσκόμματα εἰς τὴν φιλομάθειαν ἀναχαιτίζουν τὸ κακόν,

οὐδὲν ἄλλο πράττουν, πλὴν ὅτι καθιστοῦν σπανιωτέραν καὶ σχεδὸν κατορθόνουν κατὰ κράτος νὰ ματαιώσουν τὴν ἀπόκτησιν τῶν ἐπὶ καλῶ καὶ ἀληθῶν γνώσεων, τοιούτῃ τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ κοπιωδῶν, δι' ὧν πρὸ πάντων νικᾶται ὁ ἀνθρώπινος τύπος, ἀπ' ἐναντίας δὲ οὐδὲν ἰσχύουν νὰ παρεμβάλλουν πρόσκομμα εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῶν ἐπὶ κακῶ γνώσεων, πρὸς ἡδυπάθειαν καὶ χλιδὴν.

Εἶναι λίαν στωϊκὸν καὶ μεγαλόψυχον, νὰ δοῇ ἄζῃ τις τὸ πνεῦμα ἀνεξάρτητον τῆς ὕλης, ἀλλ' ἡ ἀνεξαρτησία διττῶς δύναται νὰ ζητηθῇ. Καθ' ἓνα τρόπον γίνεται τις ἀνώτερος τῆς ὕλης περιστέλλων ὅσον ἔνεστι τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰς ἀνάγκας, οὐδέποτε ὅμως ἀπολύτως ἀπαλλασσόμενος αὐτῶν, διότι πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ συναπαλλάχθῃ καὶ τῆς ζωῆς ἀδόξως, ἐν ἀσιτίᾳ. Ὁ ἀρνητικὸς οὗτος τρόπος, ὅλως σχετικὸς καὶ τελευταῖον ἀποτελεσμα εἶχον τὴν ἔνδειαν καὶ τὸν ἐν ἄδρανείᾳ μαρασμόν τῆς κοινωνίας ἐν αὐταρκείᾳ στερήσει τῶν ἀναγκαιοτέρων, ὑπῆρξεν ἡ βάσις τῆς διδασκαλίας τῶν στωϊκῶν, οὐδὲν ἐφευρόντων πρὸς λύσιν τοῦ δεινοῦ ζητήματος τῆς πενίας. Ὁ ἕτερος τρόπος, δι' οὗ τῶνόντι κατορθοῦται ἡ ὑπερίσχυσις τοῦ πνεύματος, ὑπάρχει διὰ τῆς ἐργατικότητος καὶ τῆς βιομηχανίας, δι' ὧν ἀποκτῶνται μέσα ἀφθονώτερα τῶν ἀναγκῶν, ὥστε οὐδεμιᾶς αὐτῶν φέρει ἡ κοινωνία τὸν βαρὺν ζυγόν, ἀλλὰ τὰ πάντα ὑποτάσσει εἰς τὰς ἀκμαίας αὐτῆς δυνάμεις. Αὕτῃ εἶναι ἡ ἀληθὴς ἀνεξαρτησία τοῦ πνεύματος διὰ τῆς κυριαρχίας.

Ἡ διὰ τοῦ πολιτισμοῦ λοιπὸν αὐξήσις τῶν γνώσεων δὲν ἔχει μόνον σημεῖον τὴν αὐξήσιν τῶν ἀναγκῶν, ἀλλὰ συνάμα καὶ τὴν ἀνάλογον ἐπέκτασιν τῶν πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ἀναγκῶν μέσων, διότι ἄλλως ὁ νοῦς δὲν προπορεύεται τῶν ὀρέξεων, ἀλλ' αἱ ὀρέξεις τοῦ νοῦ.

Τοῦτο ἐναργέστατα βλέπομεν παραβάλλοντες τὰ ἀσιατικὰ πρὸς τὰ εὐρωπαϊκὰ ἔθνη, διότι ἐκεῖνα μὲν μεταλαμβάνουν τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἔξεως τῶν ὕλικωτέρων ἀπολαύσεων, οὐδέποτε ὅμως τῆς τελειοποιούσης τὰ μέσα ἐκπληρώσεως νέων καὶ προσκλήτων ἀναγκῶν διανοίας. Καὶ ὁ καφές καὶ τὸ ζάχαρον ἐγίναν ἀναγκαῖα εἰς τὰ ἀσιατικὰ ἔθνη, ἀλλ' οὐδὲν συνετέλεσαν εἰ ἐν Ἀσίᾳ πρὸς αὐξήσιν τῆς παραγωγῆς αὐτῶν. Τίς δὲν βλέπει προφανῶς ἐν Τουρκίᾳ προχωροῦσαν τὴν κυριολεκτικῶς λεγομένην ἀπώλειαν ἡδυπαθοῦς σπατάλης, καὶ κατόπιν αὐτῆς παρακολουθοῦσαν τὴν ἐξερημοῦσαν τὴν χώραν πενίαν;

Δυνάμεθα νὰ μακαρίσωμεν τὴν Τουρκίαν βλέποντες τοὺς ἐν αὐτῇ ὀλιγωτέρους σπεύδοντας πρὸς βίον πολυδάπανον, εἰς ὃν χρεωστοῦν νὰ συντελέσουν οἱ εὐτελεῖς, κατ' οὐδὲν ἐπεκτείνοντες τὰ κοινὰ τῆς παραγωγῆς μέσα ;

Ἄν θέλωμεν νὰ δεῖξωμεν τὸ ἐναντίον ἐν Ἑλλάδι, καὶ νὰ πείσωμεν πάντα διστάζοντα, ἢ προκατελημμένον, ὅτι εἶναι αὕτη ὅσον ἐνεστὶν ἐπιδεκτικὴ πολιτισμοῦ, ὡς εἶναι τῶντι, ἐνῶ ἡ Τουρκία δὲν δύναται νὰ ἐξέλθῃ τῆς ἀσιατικῆς ἀδρανείας, κυλινδουμένη εἰς τοὺς ἄβροὺς αὐτῆς τάπητας, πάσης γευσμένη εὐρωπαϊκῆς τρυφῆς καὶ περιρραντιζομένη ἀφθόνου καμπανίτου, ὁ μόνος τρόπος ὑπάρχει διὰ πιστοῦ Πίνακος εἰσαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς, ἐμφαίνοντος τὴν ὅσον ἐνεστὶν ἰσορροπίαν, καὶ ἴσον βᾶδισμα ἀναγκῶν καὶ μέσων. Ὅλα τὰ λοιπὰ εἶναι φαντασμαγορία.

Ἄλλ' ἴσως εἶναι δεκτὴ ἡ γνώμη, ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῶν ἀναγκῶν εἶναι κέντρον πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν μέσων. Ἡ πενία διδάσκει τὰς τέχνας, καὶ ὁ αἰσθανόμενος τὰς ἰδίας στερήσεις σπεύδει πρὸς θεραπείαν αὐτῶν. Ἡ σκέψις αὕτη δὲν εἶναι ἀποβλητέα, ἀλλὰ πῶς θέλομεν γνωρίσει, ὅτι τὸ κέντρον δὲν εἶναι ἀμβλύ, ἢ ὅτι δὲν εἶναι ἀμβλὺς ὁ κεντούμενος, πρὶν φανῇ ἀποτέλεσμα, καὶ πῶς πρὸ τῆς βεβαιώσεως ταύτης δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν περὶ τοῦ μέλλοντος ; Στηρίζοντες τὴν ὑπόθεσιν ἐπὶ μόνου τοῦ σημείου τῆς αὐξήσεως τῶν ἀναγκῶν ἑτεροποδοῦμεν.

Ἀλλὰ τάχα διὰ μόνου τοῦ πίνακος εἰσαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς ἀνακαλύπτεται τὸ ἀπόρρητον τῆς βιωσιμότητος τῶν ἐθνῶν ; Νομίζομεν ὅτι ἡ καταφατικὴ ἀπάντησις εἶναι ἀπαραίτητος.

Κατ' ἔτος παράγομεν προϊόντα, καταναλίσκομεν αὐτά, ἀλλὰ καθ' ὅσον τινῶν στερούμεθα, ἐξῴθεν πορίζομεθα αὐτά. Ὅταν ἀντὶ τῶν λαμβανομένων ὀδῶμεν ἄλλα ἴσης ἀξίας, δυνάμεθα νὰ ἐξακολουθήσωμεν τὴν λῆψιν, ἐφ' ὅσον ἔχομεν πρὸς ἀντίδοσιν καὶ εἰς ἐπ' ἄπειρον. Ἄρα ὅμως δὲν ἔχομεν πρὸς ἀντίδοσιν, ἀνάγκη νὰ συμπληρώσωμεν διὰ χρημάτων τὸ πλεόνασμα τῆς ἀξίας τῶν εἰσχομιζομένων. Ἀλλὰ πόθεν τὰ χρήματα ταῦτα, ἀφοῦ ἐξηντλήθῃ ἡ πηγὴ τῆς διὰ τῆς ἐξαγωγῆς προϊόντων συρροῆς χρημάτων ; Αὐτὸ ἦτο τὸ ζητούμενον τῆς ἀλχημείας.

Εἶναι ἀπαραίτητον ἄρα ἡ ἐξαγωγή τοσούτων προϊόντων, ὅσα εἰ-

ναι τὰ εἰσκομιζόμενα, διὰ νὰ μὴ ἐκκενωθῇ βαθμηδὸν τὸ γενικὸν ταμεῖον τοῦ ἐν τῇ κοινωνίᾳ χρηματικοῦ, καὶ κατόπιν τῆς ἐκκενώσεως ταύτης ἐκλείψῃ ἡ πίστις, ἡ εὐζωΐα καὶ αὐτὴ ἡ ἀνεξαρτησία. Τὸ πρῶτον σημεῖον τῆς φυγαδεύσεως χρημάτων εἶναι ἡ διὰ χαρτονομίσματος ἀντικατάστασις αὐτοῦ, διὰ τὴν ἀνάγκην τῶν ἐγγυρίων συναλλαγῶν. "Ὅστις ἐφθασε μέχρι τοῦ βαθμοῦ τούτου, πρὸς ἀκράτητον βαδίζει ὀλεθρον, διότι ἔπαυσε νὰ ἐκτιμᾷ τὴν ἀξίαν τοῦ πραγματικοῦ νομίσματος, νομίζων ὅτι εἶναι ἀπεριόριστος ἡ ἔκδοσις εἰκονικοῦ. Ὁ θαλαμηπόλος τοῦ Σουλτάνου ἐρωτώμενος παρ' αὐτοῦ, πόσον ἔδαπνῆθη εἰς ἀνέγερσιν τῶν πολυτελεστάτων ἀνακτόρων Δολμα-μπαξέ, τρισχίλια καὶ πεντακόσια γρόσια ἀπήντησε, διότι τόσον πραγματικῶς ἔδαπνῆθη εἰς τὸν χάριτην τοῦ πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν ἐκδοθέντος χαρτονομίσματος.

Ἡδὴ φθάνομεν εἰς τὴν ἄλλην δοξασίαν ἐκείνων, οἵτινες, ὁμολογούντες τὴν ἀνάγκην τῆς ἐξαγωγῆς προϊόντων, νομίζουν ἐνδεχομένην τὴν διὰ τεχνικῶν μέτρων θεραπείαν, δι' ὧν παρεμβαίνει ἡ κυβερνήσις κανονίζουσα καὶ περιστέλλουσα τὸ μέτρον τῆς εἰσαγωγῆς, πρὸς ἐπανόρθωσιν τῆς ἰσορροπίας.

Μεταξὺ τῶν πολλῶν ἐπινοημάτων παρεμβάσεως ὑπάρχει καὶ ἡ παρεμποδίσις ἐξαγωγῆς μετὰλλων κεχαραγμένων ἢ μὴ. Ἀπέχομεν σήμερον νὰ ἐξετάσωμεν διὰ τίνων μέτρων παρ' ἡμῖν σήμερον παρεμβάλλεται πρόσκομμά τι εἰς τὴν ἐξαγωγὴν νομισμάτων, διὰ νὰ μὴ ἀποπλανηθῶμεν εἰς ἄλλην συζήτησιν, καὶ περιοριζόμεθα εἰς μόνην τὴν παρατήρησιν, ὅτι διὰ τῶν μέτρων τούτων μόνον ἀποτέλεσμα ἐπῆλθεν ἡ φυγαδεύσις τοῦ παρ' ἡμῶν χαρατπομένου νομίσματος. Ἐν γένει ὁμῶς λέγομεν, ὅτι ἐκ πρώτης ὀψεως φαίνεται καταπειστικὴ ἡ σκέψις, ὅτι διὰ τῆς παρεμποδίσεως ἐξαγωγῆς χρημάτων τίθεται ὄριον ἀνυπερέβλητον εἰς τὴν ὑπὲρ τὸ μέτρον εἰσαγωγὴν προϊόντων, τὰ ὅποια οὐδεὶς οἶδε μὴ λαμβάνων ἀντάξιον. "Ὅταν λοιπὸν τὸ ἀντάξιον τοῦτο ἀποδίδωμεν διὰ μόνων προϊόντων, ἰδοὺ κατορθουμένη ἡ ἰσορροπία, διότι ἐπέκεινα τῆς ἀξίας τῶν εἰσαγομένων οὐδὲν εἰσάγομεν.

Ἄλλ' εὐχολώτερον εἶναι νὰ καλύσῃ τις τὴν ἑξοδὸν καπνοῦ καὶ ὕδατος, διὰ τῶν ἐλαχίστων ὁπῶν διερχομένων, ἢ τὴν ἐξαγωγὴν νομίσματος. Ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμίσωμεν ὅτι ὁ Ζεὺς, διὰ νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὸν χάλκινον πύργον τῆς Δανάης εἰσέρρευσεν ὑπὸ τὸ σχῆμα χρυσοῦ ὕετοῦ.

Ἡ πεῖρα λοιπὸν ἀπέδειξεν ἀπανταχοῦ, ὅτι ἡ δέσμευσις τοῦ μετάλλου δὲν κατορθοῦται ὡς ἡ τοῦ Πρωτέως, ἐκ τῶν περιοριστικῶν ὁμῶς μέτρων προέρχονται ἄλλα ἀποτελέσματα ἔτι ἐπιβλαβέστερα τοῦ θεραπευθησομένου κακοῦ.

Ἡ ἀνταλλαγή προϊόντων πρὸς ἄλλας ἐπικρατείας δὲν γίνεται ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχεν, ἀλλὰ ἀνταλλάσσομεν πρὸς ἕκαστον ἐκεῖνο, οὗτινος χρήζει, λαμβάνοντες παρ' αὐτοῦ ὅ,τι πάλιν αὐτὸς ἔχει. Ὅταν δὲν ὑπάρχη τοιαύτη ἀμοιβαιότης, ὅπως συμβαίνει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀντὶ τῶν λαμβανόμενων προϊόντων διδομεν χρήματα, τὰ ὁποῖα δύναται νὰ μᾶς ἀποδώσῃ ἄλλος λαμβάνων τὰ ἡμέτερα προϊόντα, πρὸς ἃ δὲν ἔχει ν' ἀντιδώσῃ.

Καθ' ὑπόθεσιν ὁ Γάλλος δὲν ἀρέσκεται εἰς τὴν ἑλληνικὴν σταφίδα, ἐνῶ ἡμεῖς πολλῶν χρῆζομεν ὅσα ἡ Γαλλία παράγει, ἀλλὰ πωλοῦντες τὴν σταφίδα εἰς τὸν Ἀγγλον, διὰ τῶν χρημάτων αὐτοῦ ἀποσβεννύομεν τὸ πρὸς τὸν Γάλλον χρέος ἡμῶν. Ὑπὸ τὸ κράτος ὁμῶς ἀπαγορευτικῶν μέτρων ἐπέρχονται πολλαὶ δυσχέρειαι, διότι, ἅμα εἰσέλθῃ τὸ νόμισμα τοῦ Ἀγγλου εἰς τὴν Ἑλλάδα, διατελεῖ ὑπὸ ἀστυνομικὴν ἐπιτήρησιν.

Ἄλλ' ἐπὶ τέλους δὲν ἐννοοῦμεν κάλλιστα, ὅτι εἶναι ἀδύνατον εἰς τὴν διορατικωτέραν Κυβέρνησιν, νὰ προχωρήσῃ διὰ τῆς ἀπαγορεύσεως μέχρι τοῦ ὀρθοῦ μέτρου καὶ νὰ μὴ ὑπερπηδῇ τὰ ὅρια τῆς ποθουμένης ἰσορροπίας; Ἄν ὑπερπηδῇ αὐτά, τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι προφανές, καθόσον δὲν προσφέρομεν χρήματα ἀντὶ τῶν ἐξωτικῶν προϊόντων, οὔτε τὰ ἡμέτερα προϊόντα ἀνταλλάσσομεν ἀντὶ χρημάτων, καὶ τοῦτο μάλιστα συνεργίᾳ ἡμῶν αὐτῶν, διότι οἱ ἡμέτεροι ἐμποροὶ δὲν εἰσάγουν πλέον χρήματα ὑποκείμενα εἰς δουλείαν μονίμου διαμονῆς.

Πρὸς τί ἄλλο τὰ χρήματα, πλὴν πρὸς διευκόλυνσιν τῶν ἀνταλλαγῶν ὡς γενικὸν μέτρον ἀξίας, ἅρα ὅταν ἡ παρέμβασις αὐτῶν περικτελλῇται, περιστέλλεται καὶ ἡ ἀνταλλαγή, καὶ ἐπὶ τέλους πίεζεται ἡ ἐγχώριος παραγωγή μὴ εὐρίσκουσα ἀνεωγμένης καὶ πλατείας ὁδοῦ τὰς διεξόδους. Τὰ δὲ χρήματα ὅσα ἀπρίξ διατηροῦμεν, ἐξευτελίζονται πλεονάζοντα, ὥστε ἀδρῶς πληρώνομεν ὅσα εἶναι τῆς ἀπολύτου ἀνάγκης.

Ἀποκρούοντες τοιοῦτοτρόπως τὸ σύστημα τῶν τεχνικῶν ἀπαγορεύσεων καὶ μόνην τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἐμπορίου θεωροῦντες δυναμεί-

νην νὰ φέρῃ τὴν πρέπουσαν θεραπείαν, ἔπεται ὅτι οὐδεμίαν ἐμπιστευόμεθα φροντίδα εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἐν μέσῳ τοιαύτης καταστάσεως ; Εἶναι τάχα ἡ ἀπάθεια καὶ ἡ ἀδράνεια τὸ μόνον καθῆκον αὐτῆς ; Ἄπαγε ! Μάλιστα φρονοῦμεν ὅτι μεγάλην ἀφείλει νὰ καταβάλῃ δραστηριότητα, ἀλλὰ πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἐμπορίου. Διὰ τῆς ἀσφαλείας, ἣν παρέχει εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν, διὰ τῆς ἰσομέτρου ἐπιβολῆς τοῦ φόρου καὶ τῶν ἐγγυήσεων περὶ τὴν εἰσπραξίν αὐτῶν ἄνευ καταπιέσεως, διὰ τῶν παντοίων δημοσίων ἔργων πρὸς ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν συγκοινωνίαν, διὰ τῆς ὑποστηρίξεως καὶ ἀναπτύξεως πιστωτικῶν καταστημάτων, διὰ τῆς διαδόσεως γνώσεων ὠφελίμων εἰς τὴν γεωργίαν καὶ τὴν βιομηχανίαν, διὰ τῆς συντόνου μελέτης καὶ δημοσίας ἐκθέσεως ὅλων τῶν ἀναγκῶν τῆς κοινωνίας καὶ τῶν συμφερόντων αὐτῆς, διὰ τῆς συνάψεως ἐμπορικῶν συνθηκῶν ὠφελίμων πρὸς ἐξόδους τῶν ἐγχωρίων προϊόντων, καὶ ἄλλων πολλῶν τοιούτων ὑπηρεσιῶν, δύναται τὰ μέγιστα ἡ Κυβέρνησις νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν κοινὴν εὐημερίαν.

Ὅλα ταῦτα δὲν εἶναι περιττὰ πρὸς ὀρθοτέραν γνώμην περὶ τῆς ἤδη φαινομένης διὰ τῶν δημοσιευθέντων Πινάκων δυσαναλογίας εἰσαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς ἐν Ἑλλάδι. Ἀντὶ νὰ καταληφθῶμεν ὑπὸ φόβου καὶ δυσθυμίας καὶ τῶν συνακολούθων σκέψεων, ἀντὶ νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι τοιαύτη δυσαναλογία ὑπάρχει τῶντι ἐν τοῖς πράγμασι καὶ ὅτι ὑπάρχουσα δὲν εἶνε ἐπίφοβος, ἀντὶ νὰ προβλέψωμεν περὶ μέτρων πρὸς ἀναχαίτισιν ἐξαγωγῆς χρηματικοῦ, ἀπλούστερον εἶναι νὰ πιστεύσωμεν ὅτι οἱ δημοσιευθέντες Πίνακες δὲν εἶναι ἀκριβεῖς καὶ δὲν ἐμφαίνουσι πιστῶς τὴν κατάστασιν τοῦ ἡμετέρου ἐμπορίου, ὥστε ἐπὶ τῶν καταδεικνυμένων δι' αὐτοῦ γεγονότων δὲν δικαιούμεθα νὰ στηρίζωμεν βεβαίαν κρίσιν. Ἡ ἐπὶ μακρὸν καὶ σταθερῶς παρατεταμένη δυσαναλογία δὲν μᾶς πείθει, ὅτι τὸ πλεόνασμα εἰσαγωγῆς ἀναπληροῦται διὰ χρημάτων ἐξαγομένων ἐκ πλῶν ἀκενώτων καὶ ἐν παραβύσῳ ἀποκειμένων.

Ὅταν βλέπωμεν τὸ χρηματικὸν ἥδη παρ' ἡμῖν ἀφθονώτερον, τὰς γαίας, τὰ γήπεδα, τὰ ἡμερομίσθια καὶ ἐν γένει τὰ πάντα ὑπερτιμώμενα, ἐν τῷ ταμείῳ τῆς Κυβερνήσεως ἐλαττούμενον τὸ κενόν, πιστεύομεν ὅτι πολλοὶ ὑπάρχουν ὄχαιοι, δι' ὧν εἰσέρχονται παρ' ἡμῖν χρήματα καὶ πληροῦται ἡ κοινὴ δεξαμενὴ, ἐνῷ συγχρόνως αὐ-

ξάνει καὶ ἡ κατανάλωσις ἐξωτικῶν προϊόντων. Τίνες ὅμως οἱ ὀχετοὶ οὗτοι, καὶ ποῦ κεῖνται, δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ἀλλὰ βεβαίως διὰ τῆς ἐξαγωγῆς προϊόντων οἰουδήποτε εἰδους, ἀνθ' ὧν ποριζόμεθα πλέον τῶν πρὸς ἐξόφλησιν τῆς κατανάλωσεως ἀναγκαίων χρημάτων.

Ἄλλὰ τάχα ἀγνοοῦντες τοὺς ὀχετοὺς τούτους πάσχομεν; Τάχα ὁ ὕγις πάσχει, ὅστις ἀγνοεῖ τὸ πεπτικὸν σύστημα, καὶ πῶς κατορθοῦται ἡ πάντοτε ἐπιτυγχάνουσα τῶν ἐσθιεμένων πέψις; Πάντες παραδεχόμεθα, ὅτι προτιμότερον νὰ πλουτῶμεν ἐν ἀγνοίᾳ, ἢ νὰ πινώμεθα γινώσκοντες. Ἄλλ' ἂν ᾔτο δυνατόν νὰ πλουτῶμεν ἐν γνώσει καὶ ἐκ προνοίας, ἡδυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι συμβαδίζει ἡ ἀνάπτυξις τοῦ νοῦ καὶ ἡ αὐξήσις τοῦ σώματος, ὅτι δὲν ἔχομεν ἔρμαιον τὰ χρήματα πρὸς πᾶσαν σπατάλην, ἀλλ' ἐξ ὠρισμένων πόρων καὶ ὠρισμένα καὶ πανταχόθεν ἐκρέοντα. Ἄν εἰς ὅλα τὰ ὕλικά μέσα, ὅσα ἔχομεν ἐξ αὐτομάτου, προστεθῇ καὶ ἡ συνδρομὴ τοῦ νοῦ, δὲν δύναται τάχα νὰ συντελέσῃ πρὸς αὐξήσιν τοῦ πλούτου καὶ αὐτὸς ὁ συνεργάτης; Δὲν εἶναι τῶν εὐπορούντων ἴδιον νὰ μὴ ἐρευνοῦν πλέον τί ἔχουν, τοῦλάχιστον ἐκείνων, οἵτινες σκέπτονται περὶ μονιμότητος εὐπορίας. Τί νὰ εἰπώμεν ὅμως περὶ ἐκείνου, ὅστις ἐκ μὲν τῶν βιβλίων καὶ τῶν σημειώσεων αὐτοῦ ἐξάγει τὸν ἐπικείμενον ὄλεθρον, ἐνῶ ἐν τῷ ταμείῳ βλέπει πλήρην ἀντὶ ἀμπώτιδος; Βεβαίως δὲν χρήζει παραμυθίας, ἀλλ' ἐπιτηδεῖοι λογιστοῦ.

Ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὸ δευτέρον κεφάλαιον τῆς ἐρεῦνης, εἰς τὰ εἰσαγόμενα καὶ ἐξαγόμενα εἶδη.

Ὡς εἴρηται, δὲν δυνάμεθα νὰ συγκρίνωμεν τὰ διδόμενα τοῦ παρελθόντος ἔτους πρὸς τὰ τοῦ προηγουμένου, διότι μετεβλήθη εἰς δασμολόγιον, ἀλλ' ὀλίγα τινὰ ἐπιτροχάδην δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν.

Τὸ κυριώτερον εἶδος ἐξαγωγῆς εἶναι τὰ παντὰ ὑφάσματα βαμβακερά, μάλλινα, λινᾶ, μεταξωτά, καὶ εἶναι ἀξιοπεριέργον ὅτι κατὰ τὸ 1857 καὶ 1858 σημειοῦται σχεδὸν τὸ αὐτὸ ποσὸν ἀξίας ἥτοι

1857	δρ.	9,842,642
------	-----	-----------

1858	»	9,562,005
------	---	-----------

ὥστε τὸ νέον δασμολόγιον δὲν ἐπέφερε σπουδαίαν διαφορὰν ὡς πρὸς τὴν τελωνικὴν διατίμησιν. Ἀπὸ τοῦδε ὅμως ἔχομεν καὶ τὴν ὁλῶσιν τοῦ βάρους τῶν ὑφασμάτων, τινῶν δὲ τοῦ ἀριθμοῦ, ὥστε μέλλει νὰ χρησιμεύσῃ καὶ τοῦτο τὸ στοιχεῖον πρὸς παραβολήν.

Μετὰ τὰ ὑφάσματα ἔρχονται τὰ δέρματα, ἐξ ὧν μόνον τὰ κατέργαστα ἐκτιμῶνται ἀξίας δραχμῶν 4,255,446, ἐνῶ κατὰ τὸ 1857 ἐξετιμήθησαν δρ. 1,103,436. Τὸ ὑπουργεῖον ἀποδίδει τὴν μεγάλην διαφορὰν εἰς τὴν ποιότητα, ἀλλ' ἡ ἐξήγησις αὕτη εἶναι ἀπαράδεκτος, διότι ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος δὲν παραλλάσσει τοσοῦτον ἡ ποιότης τῆς πρώτης ὕλης οἷας οἰκιστὴς βιομηχανίας, οὔτε τὰ δέρματα ἔφθασαν εἰς τὴν εὐτελεῆ τιμὴν λ. 73, ἀλλὰ κατ' εὐνοίαν τοσοῦτον ἐξετιμῶντο τελωνιζόμενα, ὅτε κατ' ἀξίαν ἐπεβάλλετο τὸ τέλος, ἐνῶ ἡδὴ τελωνίζονται ἀλλὰ λ. 8—25 τὴν ὁκᾶν κατὰ διαφορὰν ποιότητος, καὶ δὲν κρύπτεται πλέον ἢ ἀγοραία αὐτῶν ἀξία ἀνὰ δρ. 2,33 κατὰ μέσον ὅρον τὴν ὁκᾶν. Ἐντεῦθεν συνάγομεν τὸ ἀυθαίρετον τῶν ἐκτιμήσεων. Ἀσφαλέστερον στοιχεῖον παραβολῆς ἔχομεν τὸ βάρος, ἥτοι

ἐν ἔτει	1857	ὁκ.	1,600,000
	1858	«	1,821,043

Τὸ μέγαλον χρεωστεῖται εἰς τὴν αἴφνης ἐν Σύρῳ ἀναπτύχθεισαν βυρσοδεφικὴν. Ἡ πρόοδος αὐτῆς ὑπῆρξε τῶν ἡμερῶν γιγαντιαία, διότι κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη ἀπαντοῦν εἰσαχθέντα δέρματα ἀκατέργαστα καὶ κατειργασμένα ἀξίας

ἐν ἔτει	1852	δρ.	953,077
	1853	»	896,102
	1854	»	939,583

Σημειωτέον δὲ ὅτι πέρυσιν εἰσῆχθησαν προσέτι κατειργασμένα ὁκᾶδ. 107,665, ἀξίας δρ. 784,747· κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1857 δρ. 614,618, ὥστε δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν, ὅτι ἄλλοτε τῶν ἀκατεργάστων ἢ εἰσαγωγῇ περιωρίζετο ὡς ἔγγιστα εἰς δρ. 300,000.

Ὅταν παρατηρήσωμεν, ὅτι ἐξήχθησαν κατὰ τὸ 1858 κατειργασμένα δέρματα ὁκ. 396,146 καὶ ἀκατέργαστα ὁκ. 72,079, δικαιούμεθα εἰς τὸν ἐξῆς ὑπολογισμόν. Ἐκ μὲν τῶν εἰσαχθέντων ἀκατεργάστων ὁκ. 1,821,043 ἀφαιροῦμεν τὰ ἐξαχθέντα ὁκ. 72,079=1,748,964, ἐκ δὲ τῶν ἐξαχθέντων κατειργασμένων δερμάτων ὁκ. 396,146 ἀφαιροῦμεν πάλιν τὰ εἰσαχθέντα ὁκ. 107,665=288,

471, καὶ συνάγομεν ὅτι τὰ $\frac{3}{6}$ $\left(\frac{1,748,964}{288,471} \right)$ τῶν δερμάτων, ὅσα

ἡ Ἑλλάς μεταχειρίζεται ἔξωθεν πρὸς ἰδίαν κατανάλωσιν, παρασκευάζει αὐτὴ ἡ ἰδίᾳ. Εἶναι ἀξιοπερίεργον ν' ἀκολουθήσωμεν καὶ εἰς τὸ

ἐξῆς αὐτὸν τὸν ὑπολογισμόν, διὰ νὰ ἴδωμεν, ἂν ὑπάρχῃ πρόδοσις βιομηχανίας, ἀναπτυχθείσης ἀνευ οἰασδῆποτε προστασίας, ἢ προνομίου τινός, ἢ ἐνθαρρύνσεως, ἀλλ' αὐτομάτως. Αὕτῃ ἡ ἀνάπτυξις θέλει χρησιμεύει ὡς πρῶτον παράδειγμα ἐν Ἑλλάδι, ὅτι τὰ τέκνα τῆς ἐλευθερίας εἶναι βωμαλεώτερα τῶν ἐν πολλοῖς σπαργάνοις ἀνατρεφόμενων τέκνων τῆς προστασίας.

Ἐπονται κατὰ τὴν σπουδαιότητα οἱ δημητριακοὶ καρποί. Ὡς πρὸς τὴν δηλουμένην ἀξίαν τῶν εἰσαχθέντων σιτηρῶν κατὰ τὰ δύο ἀλλεπάλληλα ἔτη, ἐλαχίστη ὑπάρχει διαφορὰ ἦτοι·

ἐν ἔτει 1857 δραχ. 3,800,527

1858 » 3,752,912

Ἄλλ' ἤδη γνωρίζομεν πόσων κοιλῶν εἰσῆχθησαν πέρυσιν, ἦτοι 690,247, καὶ πόσων ἐξήχθησαν, ἦτοι 332,245, ὥστε μικρόν τι εἶναι τὸ διὰ τὴν σιτάρκειαν ἡμῶν ἐξῶθεν ληφθέν. Ἄν εἰς τὸ ἐξῆς ὁ Πίναξ φέρῃ τὰ μέτρα, δυνάμεθα νὰ στηριξώμεν ἀσφαλές συμπέρασμα περὶ τῆς προόδου τῆς γεωργίας τῆς Ἑλλάδος. Ἀπὸ τοῦδε ὁμως δυνάμεθα νὰ ἐκφείρωμεν βεβαίαν κρίσιν περὶ τῆς καταργήσεως τῆς κλίμακος, ὅτι οὐδένα κίνδυνον ἀπέτρεπε, μὴ ὁ ἐξωτερικὸς σίτος ἀποδιώξῃ ἐκ τῆς ἡμετέρας ἀγορᾶς τὸν ἐγχώριον, διότι ἐν πλήρει ἀργίᾳ τῆς κλίμακος ὁ ἐξωτικὸς σίτος δὲν ἐπλεόνασεν. Περὶ τούτου ἐδίσταζον μόνοι, ὅσοι εἶναι τοσοῦτον ἐστερημένοι πείρας, ἐνῷ πάντοτε ἐν ὀνόματι αὐτῆς λαλοῦν, ὥστε νὰ νομίζουσιν, ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ εὐρεθῇ σίτος, καίτοι μετακομιζόμενος ἐξῶθεν, ἐν τούτοις εὐτελέστερος τοῦ ἐγχωρίου. Δὲν πιστεύομεν ὁμως νὰ ᾔγαι τόσον ἐπίμονοι, ὥστε νὰ μὴ μεταβάλουν γνώμην βλέποντες κατ' ἔτος τὸ αἶσιον ἀποτέλεσμα τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου· ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν μεταβάλουν γνώμην, ὅπως εἶναι κύριοι, δὲν θέλουν ἔχει τὴν κοινὴν γνώμην ὑπὲρ ἑαυτῶν.

Ἐπίσης ἡ κτηνοτροφία δὲν προώδευσε τοσοῦτον, ὥστε νὰ ἐπαρξῇ εἰς ἑαυτὴν ἡ Ἑλλάς, ἀλλὰ τὸ πλεόνασμα εἰσαγωγῆς δὲν εἶναι ὑπερβολικόν.

Εἰσαγωγή.

Κτήνη μεγάλη 8,089 δρ. 1,151,935

» μικρά 19,117 » 211,107

Ἐξαγωγή.

2,206 δρ. 296,895

16,218 » 236,420

27,406 δρ. 1,363,052

18,424 δρ. 533,315

Ἐντεῦθεν βλέπομεν, ὅτι μικρῶν κτηνῶν δὲν στερεῖται ἡ Ἑλλάς, χρήζει ὅμως ποσοῦ τινος μεγάλων. Ἀλλὰ σπουδαιότερα εἶναι ἡ εὐτυχὴς συζυγία κτηνοτροφίας καὶ γεωργίας, ἥτις εἰσέτι δὲν ἐτελέσθη παρ' ἡμῖν.

Μεγάλην θέσιν κατέχει ἐν τῷ Πίνακι ἡ ξυλεία τελωνιζομένη κατ' ἐκτίμησιν ἀνὰ 5 τοῖς 100 ἡ ναυπηγήσιμος καὶ 10 ἡ οἰκοδομήσιμος. Τὰ ἐμφαινόμενα ποσὰ εἶναι

Ναυπηγήσιμου	δρ.	264,273
Οἰκοδομήσιμου	»	1,201,960
	δρ.	1,466,233
Ἀφαιρετέον τὴν ἐξαχθεῖσαν		51,167
	δρ.	1,415,066

Τὸ μέγα τοῦτο ποσὸν πρὸ πάντων οἰκοδομησίμου ὕλης λαμβάνομεν ἐξῶθεν διὰ τὴν στέρησιν ὕδων πρὸς μεταφορὰν τῆς ἐκ τῶν ἡμετέρων θασσῶν ξυλείας καὶ μηχανῶν πρὸς παρασκευὴν αὐτῆς, ἰδίως δὲ πρὸς στανιδοτομίαν. Εἶναι μάλιστα κίνδυνος πρὶν ἀποκτήσωμεν τὰ μέσα ταῦτα, μὴ στερηθῶμεν καὶ αὐτῶν τῶν θασσῶν, εἴτε διὰ τῆς ἀνθρακοποιίας, εἴτε διὰ τοῦ πυρὸς φθειρομένων. Πόσος θησαυρὸς ξυλείας ἐγγεῖνε παρανάλωμα τοῦ πυρὸς ὑπὸ τῶν ἀσεβῶς ἐπεκτεινόντων τὸ ἀπέραντον διάστημα βοσκησίμων γαιῶν!

Ἐκ τῶν λοιπῶν εἰδῶν εἰσαγωγῆς ἰδοὺ ἐν συνόψει τὰ κυριώτερα.

Ζάκχαρις	ὀκ.	1,213,213	Δρ.	2,922,562
Νήματα καὶ κλωσταὶ	»	425,632	»	1,281,456
Ὅρουζα	»	1,848,898	»	1,099,509
Καφές	»	436,930	»	1,025,838
Ποτὰ	»	449,725	»	939,139
Θεῖον	καντ.	50,656	»	737,034
Κατεργασμένος τίδηρος	ὀκ.	579,594	»	722,225
Ἀκατέργαστος	»	1,240,104	»	681,976
Βαφαὶ	»	569,317	»	299,590
Γαϊάνθρακες	καντ.	104,760	»	134,864
Βαρελλοσάνιδα	κομ.	1,706,190	»	140,206
Κηρὸς	ὀκ.	40,850	»	172,656
Ῥῶπος (κιγκάλια)			»	628,718

Τῶν εἰδῶν ἐξαγωγῆς πρωτόθρονος εἶναι ἡ σταφίς. Ἐν τῷ πέρυσιν ἐκδοθέντι Πίνακι ἐβλέπομεν σημειούμενον τὸ ποσὸν δραχ. 13,474,628, ἀλλὰ δὲν ἐγνώριζομεν πόσων λιτρῶν ἦτο. Ἦδη τὸ ὑπουργεῖον ὡς ἐγγιστα βεβαίῳ ὅτι ἦτο 35 ἑκατομμ., ἀλλὰ συγχρόνως μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι ἡ ἐκτίμησις ἐν γένει ὑπῆρξεν ὑπερβολικὴ. Ἐκ τοῦ ἐνεστῶτος Πίνακος ἀκριβέστερον μαθηθάνομεν περὶ τοῦ ἔτους 1858 ὅτι ἐξήχθησαν λίτραι 62,561,050 ἐκτιμώμεναι δραχ. 11,800,922. Μᾶς εἶναι ἐντελῶς ἀδιάφορον διὰ τὸν προτιθέμενον σκοπὸν, ἂν μόνον 55 ἑκατομμ. λιτρῶν ἦσαν τοῦ ἔτους 1858, ἀλλὰ βλέπομεν ἐν παραδείγματι ἐκ τῆς ὁμολογίας τοῦ ὑπουργείου, ὅτι τὰ εἰς δραχμὰς ποσὰ δὲν εἶναι λίαν ἀξιόπιστα.

Τὸ ἐξαχθὲν τοῦτο εἶναι τὸ ἥμισυ, ὅσον ἡ Ἑλλάς, ἐλευθερωθεῖσα τῆς νόσου τῶν ἀμπέλων, δύναται νὰ ἐξαγάγῃ, καὶ ἔχομεν γαίας ἐπιδεκτικὰς σταφιδοφυτείας πρὸς παραγωγὴν τοῦ διπλασίου, ὡς βεβαίῳ ἐν τῇ ἐκθέσει τοῦ ὑπουργείου, ἤτοι μέχρι ποσοῦ 240 ἑκατομμ.

Καὶ ἐν τούτοις δὲν ὑπάρχει αἰτία μνηχρισμοῦ.

Ὅταν προσθέσωμεν, ὅτι ἡ Ἐπτάνησος δύναται νὰ δώσῃ 35 ἑκατομμ., τὰ ὅποια δύναται νὰ διπλασιάσῃ καὶ αὐτή, φθάνομεν εἰς ποσὸν ὑπερβαῖνον τὴν περιωρισμένην κατανάλωσιν, ὥστε ἀναλόγως ἐξευτελιζέται ἡ τιμὴ.

Τὴν αὐξησιν τοῦ προϊόντος δὲν ἐπακολουθεῖ ἀντικρὺς ἡ αὐξησης τοῦ ποσοῦ τῶν εἰσαγομένων διὰ τῆς πωλήσεως σταφίδος χρημάτων, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ποσὸν διαμίνει σχεδὸν τὸ αὐτό.

Εὐχῆς ἔργον εἶναι βέβαια νὰ διαδοθῇ ἡ σταφιδοφαγία ἀπὸ περὰ τῶν ἑως περὰ τῆς γῆς, ἀλλ' εἶναι τάχα ἐφαρμοστέον τὸ ἀνάγκασον αὐτοὺς φαγεῖν; Καθ' αὐτὸ μόνη ἡ σαξονικὴ φυλὴ εἶναι σταφιδοφάγος.

Ἡ ἐλάττωσις τῶν ὑπερόγκων δασμῶν, εἰς οὓς ἡ σταφίς ὑπόκειται, καθ' οὓς τόπους πρὸ πάντων καταναλίσκεται, παρέχει ἐλπίδα ἀφθονωτέρας ἀναλώσεως. Ἰδοὺ ὅποιοι ὑπόκεινται κατὰ τὰ διάφορα κράτη δασμοὶ ἐπὶ ἐκάστῃς χιλιάδῃ λιτρῶν.

Ἐν Ἀγγλίᾳ	Δρ.	200
Ἀυστρίᾳ	»	139
Γερμανίᾳ	»	162

Ἐν Ὀλλανδίᾳ	δρ.	11
Γαλλίᾳ	»	1,20
Ῥωσίᾳ	διὰ τῆς Βαλτικῆς	» 90
	διὰ τοῦ Εὐξείνου	» —

Πρὸ πάντων ἡ Ἀγγλία εἰσάγουσα κατ' ἔτος μέχρι 30 ἑκατομ. καὶ ἡ Γερμανία μέχρι 15 πρέπει νὰ πεισθῶν, ὅτι δὲν βλάπτονται διὰ τῆς ἀναλώσεως τοῦ διπλασίου καὶ τριπλασίου, οὔτε φυσικῶς, ὡς δύνανται νὰ ἐξακριβώσουν οἱ ἱατροί, οὔτε οἰκονομικῶς, διότι ἀπεδείχθη ἄλλως, ὅτι ἡ ἐλάττωσις τοῦ θασμοῦ μάλιστα συντείνει εἰς αὐξήσιν τελωνικῶν εἰσπράξεων.

Ἐκ τῆς σαξονικῆς φυλῆς μόνη ἡ Ἀγγλία εἶναι πιθανὸν νὰ ᾤσῃ εἰς τοιοῦτους λόγους ἀκρόασιν, διότι ἡ τελωνικὴ ἔνωσις τῆς Γερμανίας (Zollverein) πρὸ ἡμίσεος αἰῶνος εἶναι ἀδύνατον ν' ἀποφασίσῃ ὅ,τι δῆποτε, καὶ πρὶν γραφοῦν βιβλιοθῆκαι, ἀφοῦ μία μόνη ἐναντία ψῆφος ἀρκεῖ ν' ἀναστειλῇ πάντα νεωτερισμόν. Ἀλλ' ἡ Ἀγγλία ὡς ἐκ τοῦ ἀδιορθώτου αὐτῆς ἐγωισμοῦ ὑποθάλλει ἀπανταχοῦ τὰς συνταγματικὰς ἐλευθερίας. Οὕτως ἀμέσως μετὰ τὴν σепτεμβριανὴν μεταπολίτευσιν κατεβίβασε τὸν θασμὸν τῆς σταφίδος ἀπὸ σελινίων 44 $\frac{1}{3}$ εἰς 15. Τίς οἶδε, ποίας ἄλλας ἐλευθερίας ἐπιθυμεῖ ἐμπράκτους ἐν Ἑλλάδι διὰ νὰ τὰς ἀποτιμήσῃ πάλιν εἰς σελίνια, ὅπως τὸ Σύνταγμα τοῦ 1844. Εἰς ἡμᾶς ἀπόκειται νὰ κρίνωμεν τὸ συμφερότερον.

Τὴν δευτέραν θέσιν εὐτυχῶς κατέχει ἡ ἐξαγωγή κουκουλίων. Λέγομεν εὐτυχῶς, διότι ἡ Ἑλλάς, ἥτις μετέδωκε σὺν τοῖς ἄλλοις εἰς τὴν Εὐρώπῃ τὴν σκωληκοτροφίαν, εἶναι δίκαιον νὰ μὴ στερῇται αὐτῆς.

Ἐνῶ μόλις εἰσέρχεται πάλιν εἰς τὸ στάδιον παραγωγῆς κουκουλίων, δύναται νὰ προχωρήσῃ εἰς ἀπέραντον ἀνάπτυξιν αὐτῆς, καθ' ὅσον δὲν εἶναι περιωρισμένη ἡ κατανάλωσις ὡς τῆς σταφίδος. Περὶ τούτου μᾶς δίδει παρηγορητικὴν βεβαίωσιν τὸ ὑπουργεῖον, ὅτι αἱ μορέαι ἐν Ἑλλάδι ἀριθμοῦμεναι πρὸ τοῦ 1857 περὶ τὰς 300,000, ἤδη ἀριθμοῦνται περίπου 1,600,000. Εὐχόμεθα νὰ γείνῃ πρόνοια θεραπείας τῆς ἥδη μαστιζούσης τοὺς σκώληκας νόσου καί, ὡς λέγεται, τὸ καταλληλότερον μέσον εἶναι ἡ εἰσαγωγή νέου σπόρου.

Πᾶσα πρὸς τοῦτο προκαταβολὴ τῆς Κυβερνήσεως ἀνταμείβεται ἀφθόνως.

Δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, πόσον κουκούλιον ἐξήχθη κατὰ τὸ 1857, διότι ἐν τῷ Πίνακι εὐρίσκομεν μόνην τὴν δηλουμένην εἰς ὄρ. 1,493,934 ἀξίαν. Ἀλλὰ κατὰ τὸ 1858 γνωρίζομεν ὅτι ἐξήχθησαν ὁκάδες 120,120 ἀξίας ὄρ. 1,783,257.

Τὰ μέγιστα εὐχαριστοῦμενοι διὰ τὴν ἐξαγωγὴν κουκουλιῶν καὶ ἐλπίζοντες εἰς τὴν ταχεῖαν δεκαπλασίασιν τοῦ ποσοῦ τοῦτου ἐξαγωγῆς, δὲν ἐννοοῦμεν νὰ δεῖξωμεν, ὅτι περὶ μικροῦ ἔχομεν τὰ μεταξοκλωστικά καταστήματα, ἐξ ὧν τὰ ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Πειραιεὶ εἶναι ἤδη ἄξια νὰ παραβληθοῦν πρὸς τὰ εὐρωπαϊκά, καὶ ἐβραβεύθησαν ἐν ταῖς ἐκθέσεσιν. Δὲν συμμεριζόμεθα ὅμως τὴν γνώμην τῶν φρονούντων, ὅτι πρὸς ἀνάπτυξιν αὐτῶν τῶν καταστημάτων εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ἐπιβληθῇ βαρὺ τέλος ἐξαγωγῆς τῶν κουκουλιῶν. Αὐτὰ ὑπόκεινται εἰς τὸν ἐγγεῖον φόρον τοῦ δεκάτου καὶ ἔκτοτε ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐλεύθεροι οἱ παράγοντες νὰ διαθέσουν αὐτὰ κατὰ βούλησιν καὶ νὰ ἐξαγάγουν ἐπὶ ἐλαχίστῳ τέλει, πρὸς μόνην ἐξέλεγχιν τοῦ ἐξαγομένου ποσοῦ. Οὐχ ἥττον ὑπόκεινται εἰς τέλος ἐξαγωγῆς λεπ. 70 τὴν ὁκᾶν, δηλ. περίπου 4, ἢ 5 τοῖς 100. Εἶναι βεβαίως παράθασις τοῦ ἐγγυηθέντος τὴν ἰσότητα ὅλων τῶν πολιτῶν ἐνώπιον τοῦ νόμου Συντάγματος, ὃ δι' ἐμμέσων τρόπων περιορισμὸς τῆς χρήσεως προϊόντος, ἐξ οὗ ἀμείβονται οἱ πρὸς παραγωγὴν κόποι καὶ τοῦτο πρὸς ὄφελος ἄλλου οἰουδῆποτε. Οὐτε οἰωνίζομεν αἷσιον μέλλον εἰς κατάστημα, τὸ ὑποῖον ἐπὶ τοιαύτης καταπατήσεως τῆς ἱερωτέρας ἀρχῆς στηρίζεται. Ὅλοι οἱ λόγοι περὶ μεγάλης ὠφελείας βιομηχανικῶν καταστημάτων τοιούτου εἶδους εἶναι ἀνάξιοι ν' ἀντισταθμίσουν τὴν πολυτιμωτέραν πάσης ὠφελείας ἀρχὴν τῆς ἰσότητος τῶν πολιτῶν ἐνώπιον τοῦ νόμου.

Ἀλλ' ἡ νομιζομένη ὑποστήριξις καταστημάτων διὰ τοιαύτης ἀσυγγνώστου καταπίεσεως εἶναι ἡ συνήθης πλάνη τῶν φρονούντων, ὅτι διὰ τῆς προστασίας δημιουργοῦνται βιομηχανίαι καὶ οὐχὶ διὰ τῆς δεξιότητος.

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι προφανές, ὅτι τὸ συμφέρον τῶν σκληροτρόφων συνταυτίζεται μετὰ τοῦ συμφέροντος τῶν μεταξοκλωστικῶν καταστημάτων. Διὰ τῆς ἐλευθέρως καὶ ἀτελοῦς ἐξαγωγῆς αὐξάνει μεγάλως ἡ παραγωγή, διότι ἐργάζεται διὰ τὴν παγκόσμιον ἀγο-

ράν, τῆς ὁποίας ἡ πρὸς κατανάλωσιν δύναμις εἶναι ἀνυπολόγιστος. Ἐνῷ ὁμως αὐξάνει ἡ παραγωγή, ἐντὸς τῆς χώρας λόγῳ τῆς ἀφθονίας, ἐκπίπτει ἡ ἀγοραία τιμὴ, καὶ ἰδοὺ συμφωνον τὸ συμφέρον τῶν βιομηχανικῶν καταστημάτων.

Ἀπ' ἐναντίας, ὅταν ἀπαγορεύηται ἡ περιορίζηται ἡ ἐξαγωγή, μόνοι καταναλωταὶ εἶναι τὰ βιομηχανικὰ καταστήματα. Ἐννοοῦμεν κάλλιστα, ὅτι ἐπὶ ἐν ἡ δύο ἔτη τὰ καταστήματα ταῦτα θέλουν, λόγῳ μονοπωλίου, ἐπιβάλλει τιμὰς κατὰ βούλησιν εὐτελεστάτας. Ἀλλὰ τίς πλέον ὁ ἀναγκάσων τοὺς σκωληκοτρόφους νὰ ἐξακολουθήσουν τὴν πρὸς χάριν τοῦ συμφέροντος ἄλλου μὴ ἀμειβομένην παραγωγήν; Καὶ ὅταν αὕτη ἐλαττωθῇ, ἐφ' ὅσον μόνον τὰ μεταξοκλωστικά καταστήματα καταναλίσκουν καὶ ἐφ' ὅσον ἔτι συμφέρει ἡ προσφερομένη παρ' αὐτῶν τιμὴ, δὲν ἔπεται ἀναγκαιῶς ἡ αὐξήσις τῆς τιμῆς, διὰ τὸ ἐλάχιστον ποσὸν τοῦ προϊόντος;

Οἱ φίλοι τῆς προστασίας πάσχουν ὅ,τι οἱ οὐδέποτε μανθάνοντες νὰ κολυμβοῦν, διότι ἀτόλμως πάντοτε ἐπὶ τοῦ ἐτέρου ποδὸς βαίνουν. Ὅπως μόνος ὁ ἐλευθέρως ἐκτεινόμενος καὶ κινούμενος εὐτόλμως κολυμβᾷ, οὕτω καὶ ἡ γεωργία, αἱ τέχναι, τὸ ἐμπόριον, καὶ ἡ βιομηχανία διὰ μόνης τῆς ἐλευθερίας κινοῦνται.

Δὲν δύνανται βεβαίως νὰ προτείνουν τὰ μεταξοκλωστικὰ καταστήματα, ὅτι δὲν συμφέρει εἰς αὐτὰ ἡ τιμὴ τοῦ κουκουλίου, εἰς ἣν λαμβάνουν αὐτὰ τὰ ἐν Εὐρώπῃ καταστήματα. Τότε δὲν εἶναι πλέον καταστήματα βιομηχανικά, δίδοντα μέρισμα εἰς τοὺς μετόχους, ἀλλὰ καταστήματα ἐλέους.

Τοιαῦτα δὲν εἶναι τφόντι τὰ ἥδη ὑπάρχοντα, διότι δι' αὐτῶν ἐξήχθησαν πέρυσιν ὀκ. 11,508 μετάξης, ἀξίας δρ. 518,608.

Πλὴν τῶν δερμάτων, περὶ ὧν ἐλαλήσαμεν, ἀξιομνημόνευτος εἶναι ὁ οἶνος. Καὶ εἰσῆχθησαν μὲν πνευματώδη ποτὰ ὀκ. 449,728 ἀξίας δραχ. 939,139, ἐξήχθησαν δὲ ὀκ. 63,290 ἀξίας δρ. 47,385 καὶ οἶνος βαρέλλ. 38,910 ἀξίας δρ. 831,749. Κατὰ ποσὸν λοιπὸν ἐξήχθη ἐπέκεινα τοῦ ἐξαπλασίου, ἐνῷ κατὰ ποιὸν καὶ ἀξίαν μολὶς τὸ ἐξαπλάσιον τοῦτο φθάνει τὴν ἀξίαν τοῦ εἰσαχθέντος. Ἐντεῦθεν ἐναργῶς βλέπομεν, πόσον μέγα ἀποτέλεσμα προσδοκᾶται ἐκ τῆς δι' ἀδρῶν κεφαλαίων συσταθείσης ἐν Πάτραις οἰνουργικῆς ἐταιρείας. Ἄν ποτε οἱ ἡμέτεροι οἶνοι γίνουν ἀξιοὶ εὐγενεστέρων τραπεζῶν, καὶ χρή-

ματα πολλά ἐξ αὐτῶν θέλομεν πορισθῇ, καὶ θέλουν διατηρεῖ ἀκμαῖον τὸ πῦρ τοῦ φιλελληνισμοῦ, εἰς δὲ τὸν ἀριθμὸν τῶν φιλελλήνων θέλει προστεθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν τιμώντων τὸν οἶνον, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς.

Τὰ λοιπὰ σπουδαιότερα ἐξαγωγῆς εἶδη εἶναι τὰ ἑξῆς·

Βάλανοι	καντ.	88,088	δραχ.	974,748
Ἑλαιον	ὀκ.	699,650	»	739,004
Καπνὸς	»	723,649	»	892,939
Κίτρα καὶ λεμόνια	»	— —	»	522,771
Σπόγγοι	»	56,326	»	581,551
Σῦκα	καντ.	70,646	»	1,260,037

Διὰ τὰ μὴ δώσωμεν ὑπερβολικὴν ἔκτασιν εἰς τὰς παρατηρήσεις ταύτας, περιοριζόμεθα παραθέτοντες τὸν γενικὸν πίνακα τοῦ μετὰ διαφορῶν ἐπικρατειῶν ἐμπορίου, παραπέμποντες τὸν ἀναγνώστην εἰς τὴν μελέτην τῶν εἰδικῶν πινάκων, ὡς ἴαν διδασκτικῶν.

Ἐκτιμηθεῖσα ἀξία.

	Εἰσαγωγή.		Ἐξαγωγή.	
	1857.	1858.	1857.	1858.
Ἀγγλία	8,902,657	9,877,116	11,297,221	10,509,814
Ἀμερικὴ	659,345	797,087	20,009	230,473
Αὐστρία	8,729,840	7,847,509	4,653,573	3,856,765
Αἴγυπτος	196,768	438,246	280,959	155,205
Βέλγιον	24,878	579,184		
Γαλλία	5,168,242	7,008,095	1,877,230	2,539,341
Ἑπτάνησ.	1,209,810	935,816	1,228,412	1,755,003
Νεάπολις	672,935	1,576,749	136,706	163,813
Ὁλλανδία	1,146,170	1,354,624		51,516
Παρ. Ἠγ.	212,793	410,020	705,330	201,205
Ῥωσία	1,012,575	1,163,639	521,267	535,957
Σαρδηνία	872,946	207,111		
Τοσκάνη	419,729	140,090	27,800	138,258
Τευρκία	7,721,132	7,852,219	3,397,005	4,249,871
Διάφ. μέρη	76,516	217,836	178,137	597,677
	36,636,235	40,405,344	24,362,957	25,024,008

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΙΝΑΚΟΣ(*)

ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΕΞΑΓΩΓΗΣ

"Οστις φιλοπραγμενῶν ὀρέγεται νὰ ἐξερευνήσῃ τὰ ἀπόρρητα προσώπου μυστηριώδους καὶ ἐν πολλοῖς ἀγνώστου, ἐκ περιουσίας εὐχарιστεῖ τὴν περιέργειαν, διὰ προδοσίας ὑπηρετοῦ συλλαμβάνων τὸ σημεῖωμα τῶν καθ' ἡμέραν ἀναλισκόμενων καὶ λαμβανομένων, τὸ ὅποῖον οἱ ἀρχαῖοι ὠνόμαζον *λῆμμα καὶ ἀνάλωμα*.

Ἰδοὺ ὅτι πολλὰ ἐδαπανήθησαν εἰς βιβλία, ἅρα ἡ φιλομάθεια ἐπρώτευνεν, ἢ εἰς ἡδονὰς καὶ δημόσια θεάματα, ἢ εἰς καλλωπισμοὺς καὶ πότους καὶ τὰ παραπλήσια, ἢ εἰς ἐλἐν, ἢ πάλιν ἰδοὺ πῶθεν οἱ ἀγνοῦνται πόροι βίου πολυτελοῦς, ἐξ ἰδίων ἢ ἐξ ἀλλοτρίων, ἰδοὺ πόσα ἔλαβεν ὁ Μιραβῶ παρὰ τῆς Αὐλῆς ἑώρα, ἢ ὁ Ὀκόνελλος, ὅτι ὅν ἐθησαύρισεν ἐκ τοῦ ἐράνου τῶν Ἰρλανδῶν καὶ μύρια ὅσα.

Κατὰ μέζονα λόγον εἰσχωροῦμεν εἰς τὰ ἀπόρρητα τοῦ πολυκεφάλου καὶ πολυχείρου τούτου ὄντος, τὸ ὅποῖον ὀνομάζομεν ἔθνος, πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχοντες τὸ σύνολον ὅσων ἔδωκε καὶ ὅσων ἔλαβε, καὶ τὸ κεφάλαιον τῶν πράξεων αὐτοῦ, ὡς κάτοπτρον τῶν ποικίλων διαθέσεων καὶ τῶν ἀναγκῶν τῆς ἐργατικότητος ἢ φυγοπονίας, τῆς στασιμότητος, ἢ τῆς προοδευτικότητος καὶ αὐτόχρημα ὠροσκόπιον τοῦ μέλλοντος, ἂν συνορεύῃ πρὸς τὴν εὐπορίαν, ἢ ἂν χωρῇ εὐθὺ πρὸς τὴν ἀηδοῇ ἐνδειαν.

Τινὲς ἀμφιβάλλουν, ἂν συμφέρῃ ὅλως ἡ κοινολόγησις τοιούτων ἀπορρήτων, περὶ ὧν ἀρκεῖ ὅτι σκέπτονται οἱ κυβερνῶντες, ὅταν σκέπτονται.

Βεβαίως οἱ ἀμφιβάλλοντες ἄλλην αὐθεντίαν προτιμοῦν τῆς πείρας, ἥτις, ὡς ἐγίνετο ἐπίτηδες, ἀποδεικνύει μετ' ἐπιμονῆς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εὐδαιμονέστερα καὶ εὐρωστώτερα καὶ σχεδὸν παντοῦ

(*) Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ «Ἀθηνᾷ» ἔτ. ΚΖ', ἀριθ. 2699 (1858).

ναμα τὰ ἔθνη, ὅσα ὁμολογητέον οὐδεμίαν ἔχουν αἰδῶ περὶ τούτου, ἀλλὰ μάλιστα φιλοτιμοῦνται νὰ καταστήσουν πάνδημα τὰ ἐν οἴκῳ.

Κατὰ φυσικὸν λόγον χαιρεκἀκως ὑπομειδιοῦν οἱ ὀλίγοι ἐπιζήσαντες φιλελεύθεροι νομίζοντες πάντοτε, ὡς μηδὲν ἀπομαθόντες, ὅτι πᾶς πολίτης, καὶ ὁ πλούσιος καὶ ὁ πένης, καὶ ὁ κύριος καὶ ὁ ὑπηρέτης καὶ ὁ μεγαλέμπορος καὶ ὁ κάπηλος (φεῦ τῆς ἰσότητος!) ἀντὶ τῶν ἐκπληρουμένων ὑποχρεώσεων καὶ τῶν παντοίων συνεισφορῶν ἔχει καὶ τούτο τὸ δικαίωμα νὰ γνωρίζῃ, ποῦ κεῖνται τὰ κοινά. Τῆς ἀξιοματικῆς ἀπαιτήσεως συνακόλουθος εἶναι ἡ αὐθάδεια, ὅθεν σκέπτονται μεγαλοφῶνως καὶ ἀγοραῖως, ὅτι οἱ κυβερνῶντες δὲν εἶναι ἀλάνθαστοι καὶ μάλιστα ἀποφράττοντες τὰ ὦτα πρὸς πᾶσαν ἐναντίαν γνώμην, ὡς ἀτίθκον ἀντιπολίτευσιν, διαταράττουσαν τὴν πρὸς ἰδίᾳ σκέψει ἡσυχίαν. Οἱ οὕτω πως κυβερνῶντες γνωρίζουν κάλλιστα, ὅτι ἅμα εἰσέλθουν εἰς ἀμιλλαν βελτιώσεων καὶ μεταρρυθμίσεων διὰ τῆς κοινολογήσεως, οὐδὲν πλέον ὑπάρχει τέρμα καὶ ὁ ῥοῦς δύναται νὰ φέρῃ αὐτούς, ὅπου οὐδένα ἔχουν σκοπὸν νὰ φθάσουν. Ἄρα ἦτον ἀγχινούστατος ὁ Ἀλκιβιάδης, ὅτι προτιμότερον νὰ μὴ ἀποδίδωνται λόγοι εἰς τοὺς Ἀθηναίους.

Μικρόν τι ψιχίον ἐδόθη εἰς ἡμᾶς ἐν τούτοις διὰ τοῦ ἐν τῇ ἐφημερίδι τῆς Κυβερνήσεως δημοσιευθέντος πίνακος τῶν εἰσαχθέντων καὶ ἐξαχθέντων ἐμπορευμάτων κατὰ τὸ 1857, οὗ οὐδένα ἄλλον ὅμοιον ἔχαμεν πλὴν τοῦ ἐν ἔτει 1855 δημοσιευθέντος καὶ περιλαμβανόντος τὰ ἔτη 1852—1854.

Ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ἐν Γαλλίᾳ τοιοῦτοί πίνακες δημοσιεύονται κατὰ τριμηνίαν. Οὐκ οἶδας, τί ποιοῦσιν!

Οἱ πίνακες ἡμῶν ἐκ μόνων ἀριθμῶν συγκεῖμενοι καὶ ὀνομάτων, τόπων καὶ πραγμάτων ἐν τῇ ἀτελείᾳ αὐτῶν περιέχουν σπουδαιότατα διδόμενα εἰς τὸν γινώσκοντα νὰ δώσῃ τὴν ἐξηγήσιν αὐτῶν καὶ διορῶντα ποίων φαινομένων εἶναι ἡ διὰ σημείων δῆλωσις.

Μᾶλλον προτιθέμενοι νὰ δώσωμεν νύξιν εἰς σκέψεις ἄλλων ἐμπειροτέρων ὡς λαβὴν νικησιανῆς ὑποβάλλομεν ὀλίγας τινὰς ὁλως προχείρους.

Τὰ εἰσερχόμενα καὶ ἐξερχόμενα κατὰ τοὺς πίνακας τούτους λαμβάνονται ἐκ τῶν τελωνικῶν εἰσπράξεων, πρὸ τοῦ ἔτους τούτου γινόμενων ἐπὶ τῇ βάσει τελωνικῶν ἐκτιμήσεων. Ἡ περίπτωσις αὕτη

εἶναι ἀποθαρρυντικὴ περὶ τῆς ἀκριθείας τῶν πινάκων, διότι ὅλοι γνωρίζομεν τί δηλοῖ τελωνικὴ ἐκτίμησις.

Ὅταν φέρωμεν εἰς πινάκα τὰ ἐξερχόμενα καὶ τὰ εἰσερχόμενα, σκοποῦμεν νὰ ὀρίσωμεν διὰ χρημάτων τὰ ἡμέτερα προϊόντα ὅσα ἀντηλλάξαμεν πρὸς τὰ ἐξ ἀλλοτρίας χώρας εἰσκομισθέντα καὶ ἐν ἑλλείψει ἰσοσταθμίας ν' ἀνεύρωμεν τοῦ κεῖται τὸ πλεόνασμα. Ἄλλ' ἢ ἀνταλλαγὴ αὕτη δὲν γίνεται ἐν τῷ τελωνεῖῳ, τὸ ὅποιον ἀπλῶς ἐκτιμᾷ πρὸς εἴσπραξιν τῶν τελῶν, καὶ ὥς ἐκ τούτου αἱ ἐκτιμήσεις αὐτοῦ πρὸς οὐδετέρου ποσοῦ, εἴτε τῶν εἰσερχομένων, εἴτε τῶν ἐξερχομένων, συνάδουσι τὴν ἀλήθειαν. Τὰ μὲν ἐξερχόμενα ἐκτιμῶνται καθ' ἣν παρ' ἡμῖν πολιτεύονται ἄξιαν, ἐνῷ τὰ ἀποστελλόμενα πωλοῦνται κατὰ τὴν ἀγοραίαν τιμὴν τοῦ τόπου, ὅπου ἐστάλησαν καὶ ἀντ' αὐτῶν ἐπομένως εἰσέρχεται ἀνώτερον ἢ κατώτερον χρηματικὸν ποσόν. Τὰ εἰσερχόμενα πάλιν δὲν ἐκτιμῶνται ἀκριβῶς κατὰ τὸ ποσόν τῶν χρημάτων, ἀνθ' ὧν ὁ προμηθεύων τὰ ἀπέκτησεν, οὔτε καθ' ὃ ποσόν οὗτος πωλεῖ αὐτὰ παρ' ἡμῖν.

Τὰ διδόμενα λοιπὸν τῶν πινάκων δὲν εἶναι αὕτη ἡ ἀλήθεια, ἀλλ' ἀμυδρὰ αὐτῆς σκιά, ὑποπίπτουσα ὅμως εἰς τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ ἐκ τῆς σκιᾶς εἰδότος νὰ κρίνη, οὔτε τὰ ἐργαλεῖα τοῦ φυσικοῦ, ἐν τοῦτοις δεικνύουν ἀκριβῶς τὰς ζητουμένας ιδιότητας ἄνευ διορθώσεως.

Καὶ τοι κατὰ προσέγγισιν τὰ διδόμενα ταῦτα χρησιμεύουν ἐν γένει πρὸς γνῶσιν τῶν κυριωτέρων κλάδων τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας καὶ τῶν σπουδαιωτέρων πράξεων τῆς ἐποχῆς, ἣν διαλαμβάνουν. Ἐν τῇ ἀτελείᾳ αὐτῶν μᾶς διδάσκουν τί τὸ κύριον καὶ τί τὸ δευτερεύον καὶ τί τὸ λόγου ἄξιον καὶ τί τὸ ὅλως πάρεργον.

Ἄν εἴχομεν πολλῶν ἐτῶν κατὰ διαδοχὴν πίνακας εἴτε κατὰ τὸ αὐτὸ μέρος, εἴτε ἐκάστοτε κατ' ἄλλο ἐλλειπείς, διὰ τῆς πρὸς ἀλήλους συγκρίσεως ἐτι ἐγγύτερον φθάνομεν πρὸς τὴν ἀλήθειαν, διότι τὸ διὰ πολλῶν παραδειγμάτων σταθερῶς μαρτυρούμενον ἐπὶ τέλους βεβαιοῦται ὡς γενικώτερος κανὼν καὶ διὰ τοῦ μέσου ὁροῦ φθειρομένη ἐξαλείφεται ἡ ἀτέλεια.

Δὲν πρέπει νὰ νομίζωμεν ὅμως, ὅτι δι' αὐτῶν τῶν πινάκων ἔχομεν ὅλον τὸ ἐμπόριον, δηλ. ὅλην τὴν παραγωγὴν καὶ ὅλην τὴν κατανάλωσιν τῆς Ἑλλάδος. Οἱ πίνακες οὗτοι παρέχουσι μίαν μόνην σελίδα τῶν πολυπληθῶν πράξεων, τουτέστι τὴν μετὰ τῶν ἔξω συ-

ναλλαγὴν, τί δίδομεν εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν καὶ τί ἔξωθεν λαμβάνομεν καὶ πάλιν καὶ κατὰ τὸ μέρος τοῦτο παρασιωπᾶται τὸ ἐπικερδέστερον τῶν Ἑλλήνων ἐπιχείρημα, ἡ ναυτιλία, ὡς μὴ ὑποπίπτουσα εἰς τελωνικὸν ἔλεγχον.

Τοῦτο μᾶς χρησιμεύει ἀμέσως ὡς παρηγορία τῆς ἐν τῷ ἰσοζυγίῳ τούτῳ δυσαναλογίης μεταξὺ εἰσαγομένων καὶ ἐξαγομένων ἤτοι·

	Εἰσαγ.	Ἐξαγ.
1852	24,982,205	10,402,212
1853	20,209,960	8,988,890
1854	21,270,182	6,799,214
1858	36,636,235	24,362,957

Ἄν αὐτὰ τὰ διδόμενα ὑπῆρχον τὰ μόνα καὶ ἦσαν ὅλως ἀκριβῆ, τὸ πλεόνασμα τῶν εἰσαγομένων ἀνθ' ὧν δὲν ἔχομεν προϊόντα ν' ἀντιδώσωμεν, ἀλλ' ἀνάγκη πᾶσα διὰ χρημάτων ν' ἀποκτήσωμεν αὐτά, πολυπλασιαζόμενον διὰ τῆς σειρᾶς τῶν ἐτῶν προφανῆ καθιστᾷ τὴν ἐξάντλησιν τῶν χρηματικῶν ἡμῶν κεφαλαίων. Πῶς ἀποκαθίσταται ἡ ἰσορροπία, ἡ διὰ τίνων ἀδήλων πόρων προσέρχονται νέα χρήματα, δι' ὧν παύομεν νὰ εἴμεθα ὀφειλέται πρὸς τὴν πάντοτε φιλοτίμως παρέχουσαν ἀλλοδαπὴν, περὶ τούτου σιωποῦν οἱ πίνακες. Ἄλλ' ἡ σιωπὴ ἀνάγεται εἰς τοὺς ἀδήλους πόρους, διότι ἐν γένει οἱ πίνακες μαρτυροῦν ὅτι κατ' ἔτος εὐρίσκουμεν τοὺς παρέχοντας προθύμως ἀνώτερον ποσὸν εἰσαγομένων. Ἄρα αὐτὰ τὰ προστιθέμενα χρήματα πρὸς ἐξίσωσιν ὑπάρχουν, ἅμα οἱ ἀλλοδαποὶ παύουν οἰδόντες τὰ ζητούμενα, οὔτε πιστεύομεν, ὅτι δὲν φροντίζουν περὶ τῆς εἰσπράξεως τῶν ὀφειλομένων, ἔμποροι ὄντες.

Δυνάμεθα ἴσως ν' ἀποδώσωμεν εἰς τὴν ναυτιλίαν τὴν ἀναπλήρωσιν τοῦ ἐλλείμματος τῆς ἐξαγωγῆς, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὅλον τὸ πλεόνασμα τῶν εἰσαγομένων ὑπὲρ τῶν ναυτιλλομένων χρησιμεύει, οὔτε ὅτι αὐτοὶ δανείζουσιν εἰς τοὺς μὴ ναυτιλλομένους τὰ κέρδη οὐδέποτε ἀπαιτοῦντες οἱ μεγαλὸν τὰ δανεισθέντα. Ἄρα δι' ἄλλου τρόπου ἀποκαθίσταται ἰσορροπία, ὅλως ἀφανοῦς, ἀλλ' ἐν τούτοις ἀναντιρρήτως ἀποκαθίσταται.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι καθ' ὅλα τὰ ἔτη ταῦτα ἀπαντῶμεν τὸ σπουδαιότερον προῖον ἐξαγωγῆς πολὺ ὑποδεέστερον τοῦ ποσοῦ, εἰς δὲ συνήθως φθάνει.

Κατὰ τὰ ἔτη 1852—54 ἐμάστιζε τὴν σταφυδοφυτεῖαν ἡ νόσος, τῆς ὁποίας ἡ θεραπεία βραδύτερον ἀνεκαλύφθη, οὐχὶ ὁμῶς διὰ τῆς ἐφημερίδος τῆς Ἑλληνικῆς Γεωργίας, πέρυσι δὲ εἰ ὄμβροι κατέβρεξαν πολλῶν τὰς ἐλπίδας. Ἄν εἴχομεν τὸν πίνακα τοῦ 1856, ὅτε ἡ σταφὶς ἐπωλήθη εἰς ὑπερόγκους τιμὰς, ἡδυνάμεθα μεταξὺ δύο ἄκρων ὡς ἐγγιστα νὰ εὕρωμεν τὸν μέσον ὅρον.

Ἡ στέρησις τοιοῦτου στοιχείου εἶνε ἀποχρῶν λόγος, ν' ἀπέχωμεν κατὰ τὸ παρὸν σκέψων, αἵτινες ἐπὶ μόνον εἰκασιῶν καλοβατοῦν. Τινὰς ὁμῶς δυνάμεθα ν' ἀποκρούσωμεν, ὡς ἐπράξαμεν περὶ τῆς ναυτιλίας μὴ ἀναπληρώσεως καθ' ἡμᾶς τὸ ἔλλειμμα. Τὰ ἐκ τῆς ναυτιλίας κέρδη ἐν μέρει βεβαίως συντελοῦν εἰς ἀνακούφισιν τοῦ χρηματικοῦ χρέους, ἀλλὰ κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος ἢ πάλιν δι' ἀδήλων πόρων ἐκρέουν ἔξω, ἢ προστίθενται εἰς τὴν περιουσίαν τῶν ναυτιλλομένων.

Ἐπίσης ἀποκρούομεν ὅτι τὸ σπουδαῖον ἔλλειμμα ἀναπληροῦται διὰ τῶν μετοικούντων καὶ εἰσκομιζόντων πλοῦτη, ὁῖοι αὐτοὶ βεβαίως ἄμα ἀποδάντες εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἔχουν πρώτην φροντίδα ν' ἀναδεχθοῦν τὰ χρεῖα τῶν ἐνοικούντων. Ἀλλὰ βεβαίως καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν μετοίκων προσγίνεται ἀνακούφισις, ὡς δι' ὅλων τῶν ξένων, τῶν παρ' ἡμῖν διαιτωμένων καὶ μάλιστα τῶν σπουδαζόντων.

Ἐπειδὴ περὶ αὐτῶν ὁ λόγος, δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν σπουδαῖον προϊόν τῆς Ἑλλάδος τὰ βιβλία, οὐχὶ ὡς προϊόντα τοῦ νοῦ, ἀλλὰ τῆς βιομηχανίας, περὶ ὧν οὐδεὶς λόγος ἐν τοῖς πίναξιν ὡς μὴ τελωνιζομένων. Καὶ ἡμεῖς ποριζόμεθα ἐκ τῆς Εὐρώπης πάμπολλα βιβλία, ἀδάμαντας ἀντὶ λίθων, ἀλλ' ὅσα πέμπομεν εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν καὶ μάλιστα εἰς τὴν γραμματοφάγον Τουρκίαν εἶναι ἀσυγκρίτως πολυπληθέστερα, ἀπόδειξις δὲ ἡ πληθὺς τῶν τυπογραφείων παρ' ἡμῖν καὶ τὰ κέρδη αὐτῶν, ἐνῶ εὐάριθμοι οἱ Ἑρμούδωροι εὐρωπαϊκῶν βιβλίων καὶ ἐλάχιστα τὰ ἐξ αὐτῶν κέρδη.

Καὶ τοῦτο προσέτι σημειωτέον, ὅτι ἡ τελωνικὴ διατίμησις τῶν ἐξαγομένων ἀπέχει πολὺ τοῦ ποσοῦ, τὸ ὁποῖον ἀντ' αὐτῶν πορίζομεθα πωλοῦντες αὐτὰ εἰς ἀνωτέραν τιμὴν.

Εἴμεθα ἐν τούτοις μακρὰν ἐκείνων, αἵτινες κρίνουν ὡς ἐπιφοδὸν καὶ φθισικὴν δευτέρου βαθμοῦ τὴν κατὰστασιν ἡμῶν βλέποντες πάντοτε ὑπερβάλλον τὸ ποσὸν τῶν εἰσαγομένων καὶ μὴ διαγινώσκοντες πῶς ἀναπληροῦται. Ἀπ' ἐναντίας τὴν αὐξοῦσαν πρόσδον τῆς εἰσαγωγῆς

νομίζομεν φαινόμενον λίαν εὐάρεστον καὶ γνώμονα ἀλάνθαστον τῆς αὐξήσεως τῶν κεφαλαιῶν ἡμῶν. Τὴν γνώμην ταύτην στηρίζομεν ἐπὶ τῆς ἀπλουστάτης σκέψεως. ὅτι οὐδεὶς οἶδε εἰς ἡμᾶς ὧρεᾶν τὰ καταναλισκόμενα, ἐφ' ὅσων γινώσκομεν, οὔτε ἔχομεν ἀποτεταμειυμένα χρήματα ἐκπαλαί. οὔτε μεταλλείων πόρον, ὃ δὲ χρυσοῦς ὑετὴς πάντοτε περιμένεται, ὡς ἐκ τῶν ἐπικρατούντων ἀνέμων, ὥστε ἀπαραιτήτως πρὸς ἐξίσωσιν κερδαίνομεν τὸ ἔλλειμμα διὰ προϊόντων, τῶν ὑποίων ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν ἔχομεν τὰ στοιχεῖα, ὅπως ὀρίσωμεν αὐτά.

Διατὶ οὐδεμίᾳ μνείᾳ γίνεται τῆς διαμετακομίσσεως, τάχα οὐδενὸς εἶναι ἀξία λόγου;

Τρεῖς ἐπόψεις παρέχουν οἱ πίνακες τῶν εἰσαγομένων καὶ ἐξαγομένων, πρῶτον τοῦ ἰσοζυγίου αὐτῶν, δεῦτερον τῶν εἰδῶν, ἐξ ὧν ταῦτα σύγκεινται, καὶ τρίτον τῶν ἐπικρατειῶν, πρὸς ἃς ἀνταλλάσσομεν.

Περὶ τοῦ ἰσοζυγίου τῶν εἰσερχομένων καὶ ἐξερχομένων ὠμολήσαμεν ἐν γένει δεικνύοντες ὅτι ὁ πίναξ τῶν 1852—1854 εἶναι ἀτελέστερος διὰ τὴν ἔλλειψιν τοῦ κυριωτέρου εἶδους τῆς σταφίδος. Κατὰ τὰ ἔτη 1852 καὶ 1853 ἐξήχθησαν ἀνὰ 16 ἑκατομ. λιτρῶν, κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1854 μόνον 10. Ἄλλ' ὡς εἶναι γνωστὸν, ἡ Ἑλλὰς τότε παρήγαγεν ἐπέκεινα τῶν 50 ἑκατομμ., ἐνῶ σήμερον δύναται νὰ ὑπερβῇ τὰ 80 ἀκόπως. Καὶ μάλιστα ἐν τοῖς ἔτεσι 1853 καὶ 1854 δὲν σημειοῦται χρηματικὸν ποσόν, διότι δὲν ἦτο τότε γνωστὸν, πόσον ἐπωλήθη ἡ ἐξαχθεῖσα Κορινθιακὴ σταφίς. Ὁ πίναξ τοῦ 1857 προσδιορίζει τὸ ποσόν τοῦτο ἀντὶ δραχμῶν 13,474,628, ἀλλ' ὁ πίναξ οὗτος ὑποκαίεται εἰς ἄλλην ἀτέλειαν, διότι δὲν μνημονεύει πόσα ἑκατομμύρια λιτρῶν ἐξήχθησαν. Ὁ ἔγγειος φόρος καὶ τὸ ἐξαγωγικὸν τέλος δὲν βοηθοῦν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ ὑπολογισθέντος ποσού, διότι δὲν ἐπεβλήθησαν ἐπὶ τῆς ἀγοραίας ἀξίας, ἀλλὰ ἀνὰ 24 ὀρ. ἐκεῖνο, καὶ ἀνὰ 12 τοῦτο ἐπὶ ἐκάστης χιλιάδος λιτρῶν (Νόμος ΓΨ'), τὸ δὲ δασμολόγιον δὲν ἐνεωτέρισεν. Ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι ὑπελογίσθη ἡ τιμὴ τῆς σταφίδος ἀνὰ δραχ. 400 τὴν χιλιάδα, εἰκάζεται ἐξαγωγή περίπου 35 ἑκατομμυρίων λιτρῶν. Ἀλλὰ καὶ τὸ ποσόν τοῦτο πολὺ ὑπολείπεται τοῦ συνήθως ἐξαγομένου, διπλασίου ἥδη ὄντος. Δὲν πρέπει ἐν ταῦτοις νὰ μᾶς βόσκη ἡ ἐλπίς, ὅτι ἂν, ὅση δύναται νὰ παραχθῇ ἐν Ἑλλάδι σταφίς, μέλλῃ εἰς τὸ ἐξῆς νὰ ἐξα-

γεται, ὑπάρχει τὸ μέσον τῆς ἀναπληρώσεως τοῦ ἔλλειμματος τῆς ἐξαγωγῆς. Ἡ κατανάλωσις τῆς σταφίδος ἀπεδείχθη περιορισμένη, ὡς πρὸς βρῶσιν μόνον χρησιμεύουσα, μέχρις οὐ διαλυθῇ ἡ περὶ τῆς οἰνοποιικῆς Ἑταιρείας μεταξύ Οὐέλφων καὶ Γιβελίνων ἀρχαῖκὴ διχά-
νοια. Οἱ σταφιδοφάγοι λοιπὸν ἐλαττοῦνται κατὰ λόγον τῆς ὑπερτι-
μήσεως. Ἐκ τούτου συμβαίνει ὥστε εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰσέρχεται
σχεδὸν τὸ αὐτὸ χρηματικὸν ποσὸν, ὅταν ἐξάγῃται ὀλίγη σταφίς. Ἦτοι

40	ἐκατομμύρια ἀνὰ δραχμὰς	400	16,000,000
καὶ 80	»	ἀνὰ	» 200 16,000,000

Τοῦ ὑπολογισμοῦ τούτου πόρισμα εἶναι, ὅτι ἡ σταφίς μέχρι τοῦδε
δὲν φαίνεται προωρισμένη ν' ἀναπληρώσῃ ἐν τῷ πίνακι εἰσαγωγῆς καὶ
ἐξαγωγῆς τὸ φαινόμενον ἔλλειμμα, τῆς τελευταίας ὡς θαυματουργὸς
δυνάμεις τῆς φύσεως ὑπὸ καλὴν καὶ ἔμφορον διατελοῦσα ἐπιμέλειαν.

Οὐδαμῶς ἀρνούμεθα τὸν πρέποντα σεβασμὸν πρὸς τοὺς ὑπὲρ στα-
φίδος ἀγῶνας καὶ τὸ προϊόν τοῦτο ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον μέλλει νὰ
εἶναι τὸ ἔρμα τοῦ σαλευομένου ἡμῶν σκάφους, μέχρις οὐ ἀναπτύ-
ξωμεν ἄλλα προϊόντα ἀσφαλέστερα κατὰ τὴν παραγωγὴν καὶ ἀπε-
ριόριστα κατὰ τὴν κατανάλωσιν. Ἐν τοσούτῳ λέγομεν ὅτι οἱ ἐπὶ
τῇ βάσει τῶν τελωνικῶν εἰσπράξεων πίνακες δὲν ἀρκοῦν πρὸς ἀνεύ-
ρεσιν τῆς ἰσορροπίας, διότι στεροῦνται στοιχείων τινῶν συμπληρωτι-
κῶν καὶ λίαν σπουδαίων.

Ἄν ὅμως οἱ πίνακες ἐξαγωγῆς καὶ εἰσαγωγῆς δὲν δίδουν τὴν πο-
θουμένην περὶ ἰσοζυγίου ἀπάντησιν, κατ' ἄλλον λόγον εἶναι λίαν
σπουδαῖοι, διότι κατὰ προσέγγισιν ἐμφαίνουσιν, μέχρι τίνος ποσοῦ φθά-
νουν τὰ κυριώτερα εἶδη τῶν ἐξαγομένων καὶ εἰσαγομένων.

Τὸ κυριώτερον εἶδος, ὡς εἶρηται, ἄλλ' ἢ ἄστατον καὶ ἐπισφαλές,
εἶναι ἡ Κορινθιακὴ σταφίς. Μετὰ τὴν σταφίδα κατὰ τὸν πίνακα τοῦ
1857 τάττονται τὰ κατεργασμένα δέρματα. Εἶναι σχεδὸν ἀπίστευ-
τον πῶς ἐν βραχεῖ ἀνεπτύχθη γιγαντιαίως αὕτη ἡ βιομηχανία. Δὲν
γνωρίζομεν, ἂν ὑπῆρχεν ἐξαγωγή προηγουμένως κατεργασμένων δερ-
μάτων, διότι περὶ ἐξαγωγῆς δερμάτων μόνον γίνεται λόγος ἐν τῷ
ἀρχαιοτέρῳ πίνακι ὡς ἐφεξῆς.

1852	δραχ.	103537
1853	»	181184
1854	»	175450

Κατὰ τὸν πίνακα τοῦ 1857 ἐξήχθησαν ἀκατέργαστα δρ. 355,152
κατεργασμένα » 2,682,027

δρ. 3,037,179

Παραβάλλοντες ἄντικρυς κατ' αὐτὸ τὸ ἔτος τὴν εἰσαγωγὴν δερ-
μάτων ἀκατεργάστων μὲν δρ. 1,103,456

κατεργασμένων δὲ » 614,618

» 1,718,174

βλέπομεν ἐκ τοῦ εἴδους τοῦτου καθαράν ὠφέλειαν ὑπολογιζομένην ὡς
ἐγγιστα δρ. 1,219,000. Ἀπ' ἐναντίας ἄλλοτε εἰσήγοντο δέρματα

Ἐν ἔτει 1852 δρ. 953,077

» 1853 » 896,102

» 1854 » 939,583

Ἐπὶ τῇ πιθανωτέρᾳ ὑποθέσει, ὅτι ταῦτα ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον
κατεργασμένα, συμπεραίνομεν ὅτι ἡ βυρσοδεψικὴ τοσοῦτον προήχθη,
ὥστε παρέχει εἰς τὴν ἐγχώριον χρῆσιν ὅ,τι δύναται νὰ φιλοπονῇσῃ
τῆς κοινοτέρας ποιότητος.

Μεγάλῃς σπουδαιότητος ὅμως εἶναι τὸ φαινόμενον, ὅτι ἡ βυρσο-
δεψικὴ ἀνεπτύχθη ἄνευ προνομίου καὶ μονοπωλίου ἢ προστατευτικῶν
μέτρων, πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι ἡ ἐλευθερία εἶναι ὁ ἀληθὴς προστάτης
τῆς βιομηχανίας καὶ ὁ συναγωνισμὸς συντείνει εἰς τὴν εὐρωστίαν αὐ-
τῆς, ὅσον ἡ γυμναστικὴ εἰς τὴν τοῦ σώματος. Παρ' ἡμῖν ὑπάρχουν
ὅλα τὰ πρὸς βυρσοδεψίαν ἀφθονώτερα καὶ ἀνέκαθεν ἦτον ἐγχώριος ἡ
βιομηχανία, ὥστε ἐπὶ Ἀριστοφάνους βυρσοδεῖσαι ἦσαν περινούστατοι
πολιτικοὶ καὶ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Ἀθήναις μέγα ἠδύναντο οἱ
ταμπάκηδες. Ἐν τούτοις σήμερον τὰ βυρσοδεψικά καταστήματα καθι-
δρύθησαν ἐν Σύρῳ ὡς ἐπιτηδευιότερὰ καὶ εἰς προμήθευσιν τῆς πρώτης
ῥλης καὶ εἰς ἐξαγωγὴν, πρὸ πάντων ὅμως, διότι αὐτόθι ὑπάρχουν
ἀφθονώτερα κεφάλαια.

Ἄλλο σπουδαιότερον φαινόμενον βλέπομεν, μετὰ τῆς ἀναπτύξεως
τῆς βιομηχανίας ταύτης συμβαδίζον, ὅτι ἡ ἐξαγωγή ἀκατεργάστων
δερμάτων ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῇ ἠϋξήσῃ. Καὶ τοῦτο πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι
πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανίας οὐκ εἶναι ποσῶς ἀνάγκη νὰ παρα-
δοθῇ εἰς τὴν διάκρισιν αὐτῆς ὡς λάφυρον ἢ ἐν τῇ χώρᾳ πρώτη ῥλη.
Ὅταν γίνηται χρῆσις ἐγχωρίου προϊόντος φυσικοῦ, ἀφθονώτερον παρά-
γεται καὶ πλεονάζει πρὸς ἐξαγωγὴν.

Πρὸς τὰ δέρματα παραβλητέον ἤδη τὴν μέταξαν. Τούτῃ ἡ ἐξαγωγὴ αὐτῆς·

1852	δρ. 1,999,970
1853	» 1,774,063
1854	» 1,353,018

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δὲν ἀπαντῶμεν ἐξαγωγὴν κουκουλίων, ἐν ἔτει 1857 ὅμως εὐρίσκομεν ἐξαγωγὴν κουκουλίων δρ. 1,493,934

Μετάξης	» 222,388
δρ.	1,716,322

Σημειωτέον ὅτι κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἡ μέταξα ὑπετιμήθη καθ' ὑπερβολὴν καὶ ἐντεῦθεν προήλθον μέγιστα ἐμπορικὰ παραχορδίσματα, ὥστε μάλλον πιστεύομεν, ὅτι τὰ διδόμενα ταῦτα ἐμφαίνουσι πρὸς ὅσον. Τὸ μέγα ζήτημα εἶναι, τί μάλλον συμφέρει, ἡ ἐξαγωγὴ κουκουλίων ἢ ἡ ἐξαγωγὴ μετάξης. Ἄν ἀποδειχθῇ ὅτι ἡ μεταξοκλωστικὴ δίδει μεγάλα κέρδη καὶ συντελεῖ εἰς τὴν αὐξήσιν παραγωγῆς κουκουλίων, ἀναντιρρήτως συμφέρει μάλλον ἡ ἐξαγωγὴ τῆς μετάξης. Ἄλλ' ἡ πείρα ἐδείξεν, ὅτι οἱ παράγοντες τὰ κουκούλια διὰ τῶν κοινῶν καὶ χειρωνακτικῶν ἐργαλείων μικρόν τι ἐκέρδαινον ἐκ τῆς ἐργασίας, ὡς λίαν ἀτελοῦς, ὥστε προετίμησαν τὴν ἐνασχόλησιν εἰς ἄλλα ὠφελιμώτερα γεωργικὰ ἔργα. Ἡ διὰ μηχανῶν κλωστικὴ ἀπαιτεῖ ὅμως μεγάλα κεφάλαια καὶ ὡς ἐκ τῶν ἡμερομισθίων ἴσως ἀποδεικνύεται δαπανηροτέρα παρ' ἡμῖν, ἢ ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ. Ἄν θελήσωμεν διὰ προστασίας ν' ἀναπτύξωμεν αὐτὴν καὶ νὰ ἐξισώσωμεν τὰ κέρδη τῆς ἐγγωρίου διὰ μηχανῶν μεταξοκλωστικῆς πρὸς τὴν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, κατὰ τὴν κρίσιν τινῶν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν τῶν ἐχόντων συμφέρον, ἐπιτήδειον πρὸς τοῦτο μέσον ὑπάρχει βαρύτερον τέλος ἐξαγωγῆς κουκουλίων. Ἄλλ' οἱ οὕτω λέγοντες ἀγνοοῦν, ὅτι ἅμα δὲν ἀπολαμβάνουν τιμὴν τὰ κουκούλια, ὡς μὴ ἐξαγόμενα, ἀλλὰ κατὰ τὴν διακρίσιν τῶν μεταξοκλωστικῶν καταστημάτων τιμώμενα, δηλαδὴ Μεχμεταλικῶς, ἡ παραγωγὴ αὐτῶν βαθμηδὸν ἐλαττοῦται, πρὸς βλάβην ἐπὶ τέλους αὐτῶν τῶν μεταξοκλωστικῶν καταστημάτων. Ἀπ' ἐναντίας, ὅταν τὸ τέλος ἐξαγωγῆς εἶναι μικρόν, ὡς πρέπει ἐπὶ ὅλων τῶν ἐξαγομένων, ἡ παραγωγὴ τῶν κουκουλίων ἀναλόγως αὐξάνει καὶ διὰ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τοῦ προϊόντος ἐλαττοῦται καὶ ἡ τιμὴ ἀναγ-

καίως, διότι καὶ οἱ ἐξω καταναλωταὶ εὐρίσκοντες πολὺ προῖόν ἔχουν καὶ τοὺς πωλητὰς συγκαταβατικωτέρους.

Μετὰ τὴν μέταξαν τὸ σπουδαιότερον εἶδος ἐξαγωγῆς πέρυσιν ὑπῆρξαν οἱ οἶνοι, ἥτοι ὄραχ. 956,982.

Ὁ ἀρχαιότερος πίναξ δὲν μνημονεύει οἶνους, ἀλλ' ὑπὸ τὴν κατηγορίαν διαφόρων ποτῶν ἀπαριθμεῖ τὰ ἐξῆς·

1852	δρ. 1,022,545
1853	1,274,036
1854	809,507

Βεβαίως ὅμως τὰ ποσὰ ταῦτα ἀνάγονται εἰς οἶνους, διότι δὲν εἶναι πιθανόν ὅτι ἐν ἔτει 1857 αἴφνης ἡ ἐξαγωγή τῶν οἶνοπνευμάτων περιωρίσθη εἰς μόνας δρ. 5374, ἂν ἦτον ἀνωτέρα ἄλλοτε. Σημειωτέον ὅτι τῶν ἡμετέρων οἶνων δύο μόνον ὑπάρχουν σπουδαῖοι καταναλωταί, ἡ Ῥωσία καὶ ἡ Τουρκία.

Ἀπ' ἐναντίας εἰσήχθησαν πνευματώδη ποτὰ ὡς ἐφεξῆς·

1852	δρ. 165,801
1853	214,392
1854	358,336
1857	664,537

Οἱ ἐλληνικοὶ οἶνοι δὲν ἔχουν μέλλον, ἂν δὲν παρασκευασθῶσι κατὰ τὴν γεῦσιν τῶν ἀπαιτητικωτέρων οἶνοποτῶν καὶ ἐπιδεκτικοὶ χρονιωτέρας διαρκείας, ὥστε πλὴν τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς Τουρκίας νὰ εἰσαχθῶν καὶ ἀλλαχοῦ ὡς κόσμος πολυτελεστέρων τραπεζῶν, συντελοῦντος εἰς τοῦτο καὶ ἀρχαῖου ὀνόματος. Ἡ Ῥωσία ἐπιβάλλει βαρὺτάτα τέλη, πρὸς χάριν τῶν οἶνοπνευμάτων, τὰ ἡποῖα ἐνοικιάζονται εἰς ὑπερόγκους τιμὰς καὶ οὐδένα δέχονται συναγωνισμόν, ὥστε ἐσχάτως κατεδικάσθησαν εἰς βαρυτάτας ποινὰς κληρικοὶ εἰσαγαγόντες ἐπὶ ἐγκρατεῖα ἐταιρισμόν. Ἐν ὅσῳ λοιπὸν δὲν ἐπιβῶμεν εἰς ἄλλας ἀγοράς, ἡ ἐλληνικὴ ἄμπελος, καίτοι εὐθαλὴς καὶ εὐβοτρὺς καὶ ἡδύοις καὶ πολυοίς, μικρὸν μέρος ἀποτελεῖ τοῦ ἐλληνικοῦ πλούτου.

Σπουδαῖα εἶναι ἡ ἐξαγωγή τῶν καπνῶν δρ. 783,499 ἐν ἔτει 1857. Ἴδού τὰ προηγούμενα.

1852	δρ. 82521
1853	257689
1854	159995

Εἶναι εὐάρεστον ὅτι τὸ πλεῖστον μέρος τῶν καπνῶν ἐξήχθη πέρυσι διὰ τὴν Ἀγγλίαν, ἥτοι δραχ. 363,638, διότι γινόμενοι δεκτοὶ εἰς τὴν παγκόσμιον ἀγορὰν οἱ καπνοὶ ἔχουν τὸ μέλλον ἀσφαλές. Πιστεύομεν ὅτι ἀνώτερον ποσὸν ἐξάγεται ἐκ τῆς Ἑλλάδος, ὅταν προμηθεύηται παρ' ἡμῶν καὶ ἡ Γαλλία, ἀλλὰ πέρυσι μόνις ἔλαβε δρ. 52999. Καὶ ἡμεῖς ὁμῶς ἐπορίσθημεν ἔξωθεν καπνὸν δρ. 139,123.

Ἡ ἐξαγωγή τῶν σύκων δὲν προώδευσεν.

1852	δρ. 700175
1853	919126
1854	682479
1857	737743

Τὰ περὶ σιτηρῶν εἶναι ἄξια μεγάλης προσοχῆς. Ἴδου οἱ ἀριθμοί.

	Ἐξαγωγή	Εἰσαγωγή
1852	389066	7892295
1853	548528	2749394
1854	155732	5621839
1857	655835	3800527

Οὔτε κλίμαξ, οὔτε σταθερὸν μέτρον ὑπάρχει τῆς ἐνδοσίας ἡμῶν ἄρτου, διότι ποτὲ μὲν πρὸς συμπλήρωσιν τῆς σιταρκείας χρῆζομεν ἐνός, ποτὲ δὲ ἡμίσεος ἑκατομμυρίου κοιλῶν περίπου. Ἐν τούτοις ἡ ἀνάγκη ἐξωτερικοῦ σίτου, τὸν ὑποῖον πρὸ πάντων προμηθευόμεθα ἐκ τῆς Τουρκίας, εἶναι ἀπόδειξις τῆς ἀτελοῦς ἡμῶν γεωργίας, στεναζούσης ὑπὸ τὸ βάρος τοῦ ἀθλίου φορολογικοῦ συστήματος, αὐτὸ τὸ κύριον μέσον τῆς συντηρήσεως πρὸ πάντων καταθλίβοντος. Δὲν εἶναι καιρὸς νὰ σκεφθῶμεν, ὅτι πᾶσα κοινωνικὴ ἀνάπτυξις καὶ πρόοδος ἐν τούτῳ κεῖται, ἐν τῇ εὐθηνίᾳ τῶν ἀναγκαιοτέρων τοῦ βίου; Οἱ Ἑνετοὶ ἐν ὀλίγοις ὥριζον τὴν καλὴν διοίκησιν: *pane in piazza e gustizia in palazzo* (ἄρτος ἐν ἀγορᾷ καὶ δικαιοσύνη ἐν τοῖς ἀνακτόροις). Ἡ Ἑλλὰς ἔχουσα γαίης σιτοφόρους, ἐξ ὧν αἱ πλεῖσται δὲν ἐξεχέρσθησαν, οὐ μόνον πρὸς αὐτάρκειαν, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐξαγωγήν σίτου, εἶναι ὑποτελὴς τῆς Τουρκίας ἐνεκα τῆς ἀκίνησας κακῶς κειμένων νόμων, ἐνῶ πολλοὶ εὖ κείμενοι κινεῦνται.

Ὑπολείπεται νὰ ἐξετάσωμεν τὸν πίνακα, καὶ μάλιστα τοῦ 1857,

ὡς κατὰ τοῦτο πληρέστερον, περὶ τῶν ἐπικρατειῶν, μεθ' ὧν συναλλάσσομεν προϊόντα.

Καὶ πρὸς μὲν τὴν Ἀγγλίαν διακείμεθα κάλλιστα.

Ἑξαγωγή δρ. 11,297,221 Εἰσαγωγή δρ. 8,902,657

Ἀλλὰ τὸ πᾶν χρεώσεται κατὰ τὴν σχέσιν ταύτην εἰς τὴν σταφίδα.

Κάκιστα διακείμεθα πρὸς τὴν Αὐστρίαν.

Εἰσαγωγή	δρ.	8,729,840
Ἑξαγωγή	δρ.	4,653,673
Διαφορά	δρ.	<u>4,076,167</u>

Αὕτῃ ἡ δυσαναλογία ἀπαντᾷ καὶ εἰς τοὺς προηγουμένους πίνακας ὡς ἐφεξῆς. 1854

Εἰσαγωγή	δρ.	4,448,266
Ἑξαγωγή	δρ.	1,718,650

Ἄν προσθέσωμεν τὴν ἀξίαν τῆς εἰς Αὐστρίαν τότε ἀποσταλείσης σταφίδος λιτρῶν 2,742,305 ἀνὰ 200 δρ. ὡς ἔγγιστα, ἦτοι δρ. 548,400, τότε ἔχομεν.

Εἰσαγωγή	δρ.	4,418,266
Ἑξαγωγή	δρ.	2,267,050
Διαφορά	δρ.	<u>2,181,216</u>

Ἄν ἡ Αὐστρία ἐλάμβανε τὰς ἐμπνεύσεις ἐκ τῶν ἐμπορικῶν πρὸς ἡμᾶς σχέσεων, βεβαίως πρέπει νὰ εἶναι λίαν πρὸς ἡμᾶς εὐνοϊκὴ καὶ εὐχέτις ἀναπτύξεως ἡμῶν καὶ τοι συνταγματικῶν καὶ πρὸς τοὺς Ἰταλοὺς συμπαθόντων διὰ νὰ γίνωμεν σπουδαιότεροι καταναλωταὶ τῶν παρ' αὐτῆς παρεχομένων. Ἐκτὸς τῆς σταφίδος, ἥτις εἶναι τὸ κυριώτερον ἐκ τῶν παρ' ἡμῶν παραγομένων, εἰς αὐτὴν προσφέρονται βάμβακα, δημητριακοὺς καρποὺς, δέρματα, ἔρια, σπόγγους, σῦκα, καὶ ἐλάχιστα κουκούλια. Ὅλα τὰ προϊόντα ταῦτα δὲν ἐπιδέχονται τὴν αὐτὴν ἀνάπτυξιν, ὥστε ἐπὶ μακρὸν χρόνον εἴμεθα ὑποτελεῖς τῆς παρεχούσης ἐξ ὅλων τῶν εἰδῶν καὶ πρὸ πάντων βαμβάκερὰ καὶ ρώπους.

Χεῖρον ἔτι διακείμεθα πρὸς τὴν Γαλλίαν ὥς μὴ σταφιδοφάγον.

Εἰσαγωγή	δρ.	5,268,242
Ἐξαγωγή	δρ.	1,877,230
Διαφορὰ	δρ.	3,391,012

Ἄλλ' ἐλπίζομεν νὰ τὴν δυσωπήσωμεν διὰ τῶν κουκουλίων, ἀριθμούντων ἐν ἔτει 1857 δρ. 1,444,115 καὶ διὰ τῶν καπνῶν, ἐξ ὧν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο σχεδὸν οὐδὲν ἔλαβε. Δίκαιον εἶναι οἱ ἡμέτεροὶ καπνοὶ ν' ἀντιζυγίζουσιν τοῦλάχιστον τὸ ἀέριον τοῦ οἴνου τῆς Γαλλίας καὶ τὸν ἀερωδέστερον ἀφρόν τοῦ οἰκοφθόρου συρμοῦ.

Τὴν Τουρκίαν, ὅταν τουρκοφάγοι εἴμεθα, ἐπειδὴ εἶναι πέραν τοῦ δέοντος μεγάλη, κατὰ τὸ παρὸν τοῦλάχιστον διατρέφομεν, ὅπως ἔχωμεν αὐτὴν παχυτέραν, ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα, ὃ ἐστίν

Εἰσαγωγή	δρ.	7,721,132
Ἐξαγωγή	δρ.	3,397,005
Διαφορὰ	δρ.	4,324,127

Μετὰ τῆς Ρωσίας μάλλον κοινωνοῦμεν αἰσθημάτων, διότι αὕτῃ μὲν μᾶς στέλλει προϊόντα ὀραχμάς 1,146,170, ἡμεῖς δὲ τῇ ἀποδίδομεν δρ. 521,267. Πῖνε, Ρῶσε, θηραϊκὸν καὶ πάλιν πῖνε καὶ παίδευε τοὺς ἐπὶ ἐγκρατεῖα ἐταιριζομένους !

Ἄλλὰ τί νὰ εἴπωμεν πρὸς τὴν Ὀλλανδίαν, ἥτις διὰ τῆς γλυκύτητος τῆς ζακχάρεως μᾶς ἀφαιρεῖ δρ. 1,146,170 οὐδὲν δεχομένη παρ' ἡμῶν ; Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ ἐπιπάσῃ ὀλίγην σταφίδα ἐπὶ τὰς πῆττας τῆς, ἀλλ' ἴσως προτιμᾷ νὰ πορίζηται αὐτὴν ἐκ τῆς Ἀγγλίας. Tant pis !

Καθαυτὸ μετὰ τῆς ἀδελφῆς Ἑπτανήσου μόνῃς εἴμεθα ἐν ἰσότητι συναλλαγῆς καὶ ἐν ἀφιλοκερδεῖ ἀγάπῃ ἀδελφότητος !

Εἰσαγωγή	δρ.	1,209,712
Ἐξαγωγή	δρ.	1,228,412

Αὐτὰ εἶναι τὰ κεφαλαιωδέστερα, ἧξια μεγάλης προσοχῆς, ἃν καὶ οἱ κυβερνῶντες νομίζουσιν, ὅτι δὲν εἴμεθα ἐντελῶς ἀνάξιοι, ὥστε ἐνίστε νὰ μᾶς πληροφοροῦν καὶ περὶ τῶν τοιούτων, ὅταν μένῃ εἰς αὐτοὺς καιρὸς μετὰ τὴν ἀπαρίθμησην ἐνδόξων κατορθωμάτων.

ΠΕΡΙ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ(*)

Κύριε συντάκτα τῆς Παλιγγενεσίας.

Καὶ ὑμεῖς καὶ ἄλλαι τινὲς ἐφημερίδες εἶδον εὐχαρίστως, ὅτι ἐπανάλαμβάνετε προτρεπτικούς λόγους περὶ προπαρασκευῆς καὶ ταύτης καταδεικνύετε τὴν κατεπείγουσαν καὶ ἀπαραίτητον ἀνάγκην. Οὐδένα Ἕλληνα, ἐννοοῦντα τὰ ζωτικὰ τῆς πατρίδος συμφέροντα, ἀπηντήσατε βεβαίως εἰς τὸ κήρυγμα ὑμῶν ἀντιλέγοντα. Διὰ τὴν καταστάθμῳς τελεσφόρον, καὶ τοῦτο, ὑποθέτω, ὅτι πρὸ πάντων σκοπεῖτε, ἀπαραίτητον εἶναι τὴν καταδείξαι τὸν τρόπον καὶ τὰ μέσα, means and ways, ὅπως λέγουν οἱ πρακτικώτεροι ἡμῶν Ἀγγλοι.

Περὶ τῶν μέσων τούτων οὐδὲν ἄλλο ἀνέγνωσα καὶ ἤκουσα μέχρι τοῦδε, πλὴν προμήθειαν πολεμεφοδίων καὶ ἔρανον τῶν ἀπανταχοῦ εὐπόρων ὁμογενῶν.

Ἐν ὀλίγοις λοιπὸν οὐδὲν ἄλλο ζητεῖτε πλὴν τὴν ἀντλήσῃτε ἐκ τῶν πολλάκις καὶ ἐπὶ παντός ἑλληνικοῦ ἔργου ἐξαντληθέντων βαλλαντίων τῶν ὁμογενῶν.

Ἡ φιλοπατρία εἶναι τοσοῦτον ἔμφυτος εἰς τὸν Ἕλληνα, ὥστε ὅπου καὶ ἂν εὕρισκεται τῆς γῆς οὐδέποτε παύει ὑπὲρ αὐτῆς συνεισφέρειν καὶ ἀποδεικνύν, ὅτι ἦτον ἀπλῆ ἀστείότης πρὸς σκηνηκὴν κατάνυξιν τὸ λεχθὲν ἐκεῖνο, ὅτι πατρίς γὰρ ἔστι πάσα, ἐν ᾗ πράττοι τις εὖ.

Ἄλλ' ἂν τοιοῦτοι ἀποδεικνύωνται πάντοτε οἱ ἀπανταχοῦ τῆς γῆς ὁμογενεῖς, ἐπεταὶ τάχα ὅτι ἡμεῖς δικαιούμεθα καὶ δικαιολογούμεθα οὐδὲν σπουδαῖον σκεπτόμενοι περὶ τῆς ἡμετέρας θυσίας ;

(*) Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ «Παλιγγενεσίᾳ», ἔτ. Ε', ἀριθ. 1029 (1866).

“Όταν σπουδαίως σκέπτεται ἔθνος τι περί τῆς ἰδίας ὑπάρξεως καὶ τοῦ ἰδίου μεγαλείου, οὐδὲν ὁ’ ἐπιχειρῇ ἐπιπολαίως, περιμένον τὰ πάντα ἐκ τῆς φορᾶς τῆς τύχης, δὲν ἀναρτᾷ τὴν ἑκάσιν τῶν ἐπιχειρημάτων, ὡς νομίζω, ἐκ τῆς προαιρέσεως ἄλλων, οὔτε ἐπαρκεῖται εἰς τὴν ἀνέξοδον εὐγλωττίαν προτρεπτικῶν προκηρύξεων, ἀποτεينوμένων πρὸς τοὺς πόρρω διατελοῦντας, ἀλλ’ ἀποφασίζει νὰ προσφέρῃ ὅλας τὰς θυσίας, ὅσαι εἶναι ἀναγκαῖαι καὶ ἀπαραίτηται δι’ ὃν προτίθεται σκοπόν. Τοῦτο εἶναι τὸ ἔργον τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ γνησίου πατριωτισμοῦ.

Τοιαύτας θυσίας τὰ ἔθνη προσφέρουν διὰ τῶν φόρων, δι’ ὧν παρέχονται εἰς τὴν κυβέρνησιν τὰ μέσα πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν ὑλικῶν αὐτῆς δυνάμεων καὶ πρὸς πλήρη προπαρασκευὴν, διότι εἶναι ἀνθρωπίνως ἐφικτόν.

Γνωρίζω ὅτι κατέστη ὅλως ἀντιδημοτικὴ ἡ περὶ αὐξήσεως φόρων ἰδέα, ἀλλ’ ἂν εἶναι τοῦτο τῶντι ἀληθές, πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν τότε ὅτι ἡ δημοκρατία παρ’ ἡμῖν εἶναι τοῦ πατριωτισμοῦ ἐπικρατεστέρα.

Περίεργον τῶντι πῶς ἀπαιτοῦμεν νὰ συγκαταριθμώμεθα μεταξὺ τῶν προοδευτικῶν ἔθνων, τῶν ἐργαζομένων εἰς τὴν διανοητικὴν αὐτῶν ἀνάπτυξιν, ἐνῶ ἀντιστρόφως πρὸς ὅ,τι ταῦτα πράττουν τείνομεν καθ’ ἡμέραν εἰς ἐλάττωσιν τῶν φόρων καὶ εἰς τοῦτο φιλοτιμούμεθα.

Οὔτε πολιτισμός, οὔτε ὑλική, ἡ διανοητικὴ ἀνάπτυξις εἶναι ὅμως κατορθωτὰ ἄνευ ὑλικῶν θυσιῶν διὰ φόρων. “Όταν μοὶ δεῖξητε ἐν μόνον παράδειγμα, ὅτι οἰονδήποτε ἔθνος ἐβάδισεν εἰς τὰ πρόσω δι’ ἐλαττώσεως τῶν φόρων, διὰ περιστολῆς τῶν ὑλικῶν μέσων, δι’ ὧν γίνεται ἡ πρόοδος, θέλω πιστεύσει καὶ ἐγώ, ὅτι ἀπλῶς διὰ πολιτικῶν συζητήσεων καὶ κομματικῶν ἀντεγκλήσεων δύναται νὰ προσδοκᾶται γενναῖόν τι ἐν Ἑλλάδι.

“Ο θεμελιώσας ἐν Ἀγγλίᾳ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἐμπορίου καὶ γενναίτερον παντὸς ἄλλου προβάς εἰς τὴν ἐλάττωσιν τῶν ἐμμέσων φόρων, ἐν ἔτει 1842 εἰσέγαγε τὸν φόρον ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος (incometax), ὅστις κατέστη ἐν Ἀγγλίᾳ ἔκτοτε μόνιμος. “Ανευ αὐτοῦ τοῦ φόρου ἡ Ἀγγλία δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον, οὔτε ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ εἰς τὸν ὁπλισμὸν αὐτῆς ἔκτοτε ὅσας ἐπήνεγκε βελτιώσεις, ὥστε νὰ μὴ ἐκπληχθῇ ἐκ τῆς ἐφευρέσεως τῶν βελονωτῶν.

Κατά τινα ὑπολογισμόν, ὃν ὁ Γάλλος Parieu, des Impôts I. σ. 93 παραδίδεται ὡς ἀκριβέστερον τῶν ἄλλων, ἡ ἀναλογία τοῦ φόρου καθ' ἑκαστον ἄτομον εἶναι ἐν Ἀγγλίᾳ δραχμὰς 52, ἐν Γαλλίᾳ 33, ἐν Ἰσπανίᾳ 23 καὶ ἐν Βελγίῳ 21. Ἄν ἐκ τοῦ ἡμετέρου προϋπολογισμοῦ ἐξαίρεσωμεν ὅσα δὲν ἀνάγονται εἰς φόρους, θέλομεν εὑρεῖ μόλις κατ' ἄτομον φόρον δραχμὰς 15.

Ἐν συνόλῳ λοιπὸν οὐδὲν ἔθνος καταβάλλει κατ' ἀναλογίαν τόσον ἐλάχιστον φόρον, ὅσον καταβάλλομεν ἡμεῖς. Κατ' αὐτὴν τὴν ἀναλογίαν τὸ εἰς 37 ἑκατομμύρια γαλλικὸν ἔθνος ἤθελεν εἰσφέρει μόνον 555 ἑκατομμύρια, ἐνῷ μόνον οἱ ἔμμεσοι φόροι, ἄνευ τῶν τελωνείων, παρέχουν δραχμὰς 617 ἑκατομμύρια, τὰ δὲ τελωνεῖα καὶ ἄλλα δραχμὰς 205 ἑκατομμύρια, τὸ δικαίωμα καταχωρίσεως (enregistrement) καὶ τὸ χαρτόσημον δραχμὰς 450 ἑκατομμύρια. Κατὰ τὴν ἀναλογίαν ταύτην ἔπρεπε παρ' ἡμῖν οἱ φόροι ἐν συνόλῳ ν' ἀνέρχωνται τοῦλάχιστον μέχρι 35 ἑκατομμυρίων.

Ὁ περὶ φόρων ὅμως γογγυσμὸς παρ' ἡμῖν προέρχεται ἐκ τῆς κακῆς ἐπιβολῆς καὶ διανομῆς καὶ ἐκ τοῦ ὀλεθρίου τρόπου τῆς εἰσπράξεως. Καθ' ὑπόθεσιν πόσα δὲν ἠκούσθησαν κατὰ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ φόρου οἰκοδομῶν καὶ εἰς τὰς μὴ ἐνοικιαζομένας οἰκίας. Καὶ ἐν τούτοις ἂφ' ὅτου ἐφηρμόσθη ὁ φόρος οὗτος, οὔτε γογγυσμὸς ἀκούεται, οὔτε περιωρίσθη ἡ ἐν ταῖς πόλεσι πρὸς οἰκοδομὴν τάσις. Ὡσαύτως οὐδὲν ἀκούεται κατὰ τοῦ τέλους κληρονομιῶν, ὠρεῶν καὶ λοιπῶν.

Κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἔργον ἔχει ὁ ἡμέτερος νομοθέτης ν' ἀνέυρῃ φορολογήσιμον ὕλην, ἥδη ἀφορολόγητον, οὐδαμῶς ἐπαυξάνων τὴν φορολογίαν τῶν ἤδη φορολογουμένων εἰδῶν.

Τί γίνεται καθ' ἑκάστην ἐν Ἰταλίᾳ; Δὲν εἰσέχθησαν τόσοι νέοι φόροι καὶ καθ' ἑκάστην δὲν εἰσάγονται;

Ἄν σήμερον, ὅτε αὐτοπροαιρέτως γίνονται τσσαῦται θυσίαι, δὲν δράξῃ ἡ κυβέρνησις τῆς εὐκαιρίας νὰ εἰσαγάγῃ αὐξήσιν σπουδαίαν φόρων, ἀμφιβάλλω ἂν ὀνηθῇ ἐπὶ μακρὸν χρόνον νὰ εὑρῇ τοσοῦτον προθύμους τοὺς φορολογουμένους, καὶ τότε ἐφ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦτο ἂς μὴ γίνεταί λόγος περὶ προόδου καὶ βελτιώσεως καὶ περὶ μέλλοντος τοῦ ἔθνους.

Οἱ ἔρανοι εἶναι πρόσκαιροι, διαχειρίζονται ἄνευ ἐλέγχου, καὶ δι' αὐτῶν δὲν ἀποσβέννυται τὸ δημόσιον χρέος, ἐνῷ διὰ τῶν φόρων

προσκιτᾶται πόρος νόμιμος, πρὸς ἐπιχείρησιν ἔργων κοινωφελῶν καὶ παρaxyοικῶν καὶ πρὸ πάντων πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς δημοσίας πίστεως.

Ποῦ θέλομεν εὐρεθῇ, ὅταν, παρελθόντος τοῦ Ἰανουαρίου καὶ Φεβρουαρίου τοῦ ἐπιόντος ἔτους, τὸ ταμεῖον εὐρεθῇ πάλιν κενὸν καὶ οἱ ἔρανοι ἐξηντλημένοι, καὶ οὔτε διὰ τὴν κοινὴν καθημερινὴν ὑπηρεσίαν δὲν ὑπάρχῃ τὸ ἀπολύτως ἀναγκαῖον, πολλοῦ γε καὶ δεῖ ὅ,τι φανταζόμεθα ἔκτακτον ;

Ἡ ὥρα εἶναι κρίσιμος καὶ εἰς τὸν βωμὸν τῆς πατρίδος χρεωστεῖ ἕκαστος νὰ προσφέρῃ ὀλοκαύτωμα ὅλας τὰς προλήψεις, καὶ τὴν φιλαυτίαν οἰκονομολογικῶν θεωριῶν καὶ πᾶσαν ἄκαιρον φιλοτιμίαν καὶ οἷησιν. Καὶ φόρων ἔχομεν ἀνάγκην καὶ δανείων καὶ περὶ παλαιῶν χρεῶν πρέπει νὰ σκεπτόμεθα ἐμβριθῶς. Ἄν δὲν ἀνορθώσωμεν τὴν δημοσίαν πίστιν, οὐδὲν δυνάμεθα νὰ ἐλπίσωμεν ἐκ τῆς κοινῆς γνώμης τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου καὶ οὐδαμοῦ θέλομεν εὔρει συνηγόρους τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Ὅστις διώκει τὸν σκοπὸν ἄνευ τῶν μέσων, εἶναι αὐτόχρημα φαντασιοκόπος. Ἡ δὲν πρέπει νὰ ἐμβάλληται τὸ ἔθνος εἰς κινδύνους, ἢ ἐμβαλλόμενον ἀπροπαρασκευαστὸν ὠθεῖται εἰς προφανῆ ὄλεθρον.

Ταῦτα ἐν ὀλίγοις διὰ νὰ δώσω μικρὰν νύξιν εἰς τοὺς καθ' ἐκάστην γράφοντας καὶ ἔχοντας τὴν ἔξιν νὰ καλλωπίζουσιν τὰ γραφόμενα. Ἄν συμμερίζεσθε τὰ παρ' ἐμοῦ προτεινόμενα, θέλετε βεβαίως καταστήσει αὐτὰ δημοτικώτερα, ἢ ὅσον ἤθελον καταγίνει νὰ καταστήσω αὐτὰ ἐγώ.

Ἐρρωσθε.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ(*)

Κύριε συντάκτα τῆς Παλιγγενεσίας.

Ἐλάβετε τὸν κόπον ν' ἀπαντήσῃς εἰς τὰ κατ' ἐμοῦ γραφέντα ἐν τῇ «Νέα γενεᾷ» καὶ εὐχαριστῶ ὑμῖν διὰ τὸ πρόθυμον.

Πρὸ καιροῦ ἔπαυσα ν' ἀναγινώσκω τὴν ἐφημερίδα ταύτην, ἀφ' ὅτου ἐπέισθην, ὅτι ψευδωνύμως καὶ κατ' ἀντίφρασιν ὀνομάζεται «Νέα Γενεά», διότι οὐδὲ τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας ἐκπροσωπεῖ, οὔτε τοῦ πνεύματος τῆς προόδου ἐμφορεῖται, ἀλλ' εἶναι ἄλλον γραῖδιον, εὐχάριστον μόνον εἰς τοὺς ἐν κακίαις καὶ συκοφαντίαις γηράσαντας. Εἶχον συνθέσει ῥήτραν, καθ' ἣν ἐχρεώσθουν νὰ ἐκτίνω πρόστιμον, ὡς ἂν τις νέα τις ἰδέα γόνιμος, ἔστω καὶ κατὰ λάθος, εἰσφρήσῃ εἰς τὴν «Νέαν γενεάν», ἀλλὰ μέχρι τοῦδε δὲν μ' ἐζητήθη. Οὐδεὶς ὅμως ἐδέχθη νὰ ἐκτίνῃ εἰς ἐμὲ πρόστιμον, ὡς ἂν περιέχονται ἰδέαι ὀπισθοδρομικαί, ἀντικοινωνικαί, ραχιτικαί, κακόχυμοι, στρεβλαί, τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει καιροῦ ἐκείνου, τῶν ἡμετέρων λογισμάτων, ὅτε πᾶσα συζήτησις ἦτο περὶ τοῦ προσώπου αὐτῶν (ad hominem), καὶ περὶ τῆς μορφῆς καὶ πασῶν αὐτοῦ τῶν ἰδιοτήτων. Ταῦτα πάντα δι' ἐμὲ εἶναι ἡ νεκρόπολις τοῦ ἑλληνισμοῦ, εἰς ἣν ἅπαξ ἐπέγραψα «ἄφες τοὺς νεκροὺς θάπτειν τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς».

Ἄν σήμερον ὁ ζῶν ἑλληνισμός, ὁ ἀγωνιζόμενος καὶ ἐργαζόμενος εἰς ἀνάπτυξιν ὕλικὴν καὶ ἡθικὴν, ὁ ἐπιζητῶν νέας ἰδέας καὶ μετὰπλασιν, ὁ ζηλωτὴς τῆς προόδου τοῦ ἡμετέρου αἵωνος, συνάμα πρα-

(*) Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ «Παλιγγενεσίᾳ», ἔτ. Ε', ἀριθ. 1037 (1866).

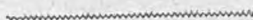
κτικῷ καὶ ἰδεολογικῷ, εὐρίσκη ψυχρότητα καὶ δυσπιστίαν, εἰς τὴν συναυλίαν τοιούτων ἐφημερίδων χρεωστεῖται, παριστανουσῶν εἰκόνα ἀποτρόπαιον ἀγρίων ἀνθρωποφάγων. Ὁμοίαν ἐνθυμοῦμαι μόνον, ὅτε ἐν τῷ ζωολογικῷ κήπῳ τοῦ Λονδίνου, ἢ Παρισίων, προσήγγισα τοὺς κλωβοὺς ἄρκτων, παρδάλων, ὑαινῶν καὶ πανθήρων, ἐπιδεικνύντων τοὺς ὀδόντας καὶ ὠρυομένων. Τοιαύτη τάχα εἶναι ἡ νέα γενεά;

Οὔτε μετὰ τὴν ὑμετέραν ἀπάντησιν ἔγινα περιέργος ν' ἀναγνώσω τὰ κακόφωνα ἐκβακχεύματα τῆς «Νέας γενεᾶς», συμπεραίνω ὅμως, ὅτι αἱ ὑμέτεραι παρατηρήσεις θέλουν ἐπιφέρει τὸ ἀντίθετον ἀποτέλεσμα. Μὲ παρεστήσατε ἄνθρωπον λογικόν, ἀλλὰ τὴν λογικὴν βδελύττεται ἡ «Νέα γενεά»· μὲ ὠνομάσατε ἐπιστήμονα, ἀλλὰ τὴν ἐπιστήμην ἀποστυγεῖ· εἶπατε ὅτι ἐδοκίμασα νὰ προκαλέσω τὴν κοινὴν προσοχὴν ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ καὶ ζωτικοῦ ζητήματος τῆς αὐξήσεως τῶν φόρων, ἐξ οὗ βλέπω ἐξαρθώμενον τὸ μέλλον ἡμῶν, καὶ ἐν ᾧ σήμερον συγκεφαλαιοῦται τὸ πᾶν, *to be, or not to be*, ἂν ἡμεθα ἴσοι πρὸς τὰς ἀξιώσεις καὶ τοὺς πόθους ἡμῶν, ἢ οὐ, ἂν μέλλωμεν νὰ βηματίσωμεν εἰς τὰ πρόσω, ἢ νὰ σηπώμεθα ἐν στασιμότητι, ἀλλὰ παρεβλέψατε, ὅτι τὰ κοινωνικὰ ζητήματα καταπνίγει ἡ «Νέα γενεά» καὶ τοῦτο κέκληται, καταγίνεται δὲ εἰς μόνα τὰ ζητήματα περὶ προσώπων. Τάχα νομίζετε ὅτι πολὺ ἀπέχει τοῦ λεγομένου φετισχισμοῦ, δηλ. τῆς λατρείας τῶν ξοάνων Ὀτεντότων καὶ ἄλλων ὁμοίων τοῦ Μαλαθάβ, οἵτινες τὴν ἐπαύριον συντρίβουν τὰ εἶδωλα, τὰ ὁποῖα ἐθυμίσαν τὴν προτεραίαν;

Τοῦτο εἶναι καὶ συνεπὲς καὶ ἀναπόφευκτον εἰς τοὺς καταγινομένους πάντοτε περὶ προσώπων καὶ οὐδέποτε περὶ πραγμάτων.

Θέλετε μ' ἐρωτήσῃ ἴσως, τί φρονῶ περὶ τῆς τοιαύτης χρονίας νόσου τῆς ὑμετέρας ἐφημεριδογραφίας; Οἱ εὐρίσκοντες τὴν διόρθωσιν τοῦ τύπου διὰ τοῦ τύπου μέχρι τοῦδε δὲν μ' ἔπεισαν, καὶ οὐδεμίαν ἄλλην θεωρῶ φυσικὴν, κατάλληλον καὶ ἀποτελεσματικὴν θεραπείαν, πλὴν τῆς διὰ συνδρομητῶν. Ὁ μόνος ἀληθὴς καὶ ἐπιτυχὴς χαλινὸς τοῦ τύπου εἶναι ἡ κοινὴ γνώμη. Εἶναι ἀδύνατον ἡ νοημοσύνη τοῦ ἔθνους νὰ μὴ φθάσῃ μέχρι τοῦ βαθμοῦ ἐκείνου, ὥστε τοιαῦται ἐωλοκρασίαι ὕβρεως καὶ ὀργῆς νὰ μὴ φέρουν ναυτίασιν. Καὶ δεκαπλάσιαι καὶ ἑκατονταπλάσιαι αὐτοῦ οὐδέποτε θέλουν μὲ μετακινήσει τῆς ἀμετατρέπτου ὁδοῦ τῶν πεποιθήσεών μου, ἣν σταθερῶς βαδίζω μετὰ

τοῦ αὐτοῦ πάντοτε θάρρους. Ἐλπίζω, ὅτι θέλετε μ' ἐπιτρέπει ἐνίοτε
τόπον εἰς τὰς στήλας τῆς ἐφημερίδος ὑμῶν, ὅσαςκις ἐπιθυμῶ νὰ μετα-
δίδω τὰς γνώμας μου, οὐδεμία δὲ ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ δαπανᾷτε
χάρτην κατὰ ἐπιθέσεων ἀγενῶν. Διατί νὰ δίδωμεν εἰς αὐτάς πλείονα
ἀξίαν, ὅσης ἔχουν ;

ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ «ΕΛΠΙΔΑ»(*)

Κύριε συντάκτα τῆς «Ἑλπίδος».

Προκαλέσας συζήτησιν περὶ τοῦ ἐπικαιροτάτου κατ'ἐμὲ ζητήματος αὐξήσεως φόρων, μόνον ὑμᾶς εὖρον δεχόμενον τὴν εὐλογον συζήτησιν καὶ μετὰ πλείστης ὀσης εὐχαριστήσεως καὶ προσοχῆς ἀνέγνωσα τὰς παρατηρήσεις τῆς ὑμετέρας ἐφημερίδος ἐφ' ὧσων ἔγραψα. Βλέπων ὑμᾶς διαφωνοῦντα, ἐζήτησα νὰ ὀρίσω ἐπὶ τίνι διαφωνοῦμεν, διότι οὗτος εἶναι ὁ μόνος τρόπος, καθ' ὃν ἡ συζήτησις γίνεται ὠφέλιμος καὶ ἀποτελεσματική.

Ἐν πρώτοις ἡ ἔκφρασίς μου περὶ αὐξήσεως φόρων περιέχει δύο ἰδέας, τὴν μὲν περὶ αὐξήσεως τῶν ὑφισταμένων φόρων κατὰ ποσοστόν, οἷον τοῦ ἐγγείου ἀντὶ 5 τοῖς 100, 6, 7, 10, τοῦ δασμολογίου κτλ. τὴν δὲ περὶ ἐπιβολῆς νέων φόρων ἐπὶ ἀντικειμένων ἤδη μὴ φορολογουμένων.

Ἄν καλῶς ἐνόησα τὰς ὑμετέρας παρατηρήσεις, ὅσα ἐπιχειρήματα ἐπικαλεῖσθε, ἀπευθύνονται κατὰ τῆς πρώτης ἰδέας, καὶ ταύτην κατὰ τὸ πλεῖστον συμμερίζομαι. Μὴ πραγματευθεὶς τὸ ζήτημα κατὰ τὰς λεπτομερείας αὐτοῦ, ἀλλὰ γενικῶς ὁμιλήσας περὶ τῆς ἀρχῆς, οὐχ ἦττον ὑπέδειξα, ὅτι τὸ ἔργον τοῦ νομοθέτου εἶναι ν' ἀνεύρῃ φορολογήσιμον ὕλην μὴ φορολογουμένην ἤδη.

Οὐδὲν ἔχω ἐπομένως ν' ἀντιτάξω εἰς τὰς παρατηρήσεις ὑμῶν, ὅτι ἡ ἐλάττωσις τῶν κατὰ μέρος φόρων ἀνακουφίζει τὴν παραγωγὴν, ἥτις κατ' ἀντίθετον ἀναλογίαν αὐξάνουσα ἀναπληροῖ ἀφθόνως τὸ ἐκ τῆς ἐλαττώσεως ἔλλειμμα.

(*) Ἑδημοσιεύθη ἐν τῇ «Παλιγγενεσίᾳ», ἔτ. Ε', ἀριθ. 1039 (1866).

Ἐπίσης συμφωνῶ μεθ' ὑμῶν, ὅτι κατὰ τὸ ὑπάρχον φορολογικὸν σύστημα ὅλος ὁ ὄγκος τοῦ φόρου πνίγει τοὺς ὀλίγους ἐργατικούς, τοὺς γεωπόνους, καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ ἔθνους διατελεῖ ἀφορολόγητον. Ἐν Ἑλλάδι δύναται τις νὰ ἔχη ἀπεράντους γαίαις, διὰ τὰς ὁποίας οὐδὲν χρεωστεῖ εἰς τὸ δημόσιον, ὅταν δὲν καλλιεργῇ αὐτάς ὑπὲρ καπνοῦ τὸ ἄροτρον κρεμῶν, οὔτε ἀφίνῃ ἄλλους νὰ τὰς καλλιεργήσουν, ὥστε σχεδὸν ἔχομεν ἀνάλογόν τι τῶν ἐν Ἰρλανδίᾳ μεγαλοκτημόνων ἀείποτε ἀποδημούντων, ἐνῷ ὁ μόλις ἀποζῶν ἐκ τῆς σπιθαμῆς γῆς, ἣν καλλιεργεῖ, γεωργὸς βαστάζει ὅλον τὸ βᾶρος τοῦ φόρου. Ἄν ἡ παραγωγή τοῦ ἐργαζομένου ἀνεκουφίζετο, δὲν φρονεῖτε, ὅτι μέλλει νὰ ἐπεκτείνῃ αὐτήν, ἐνῷ ὁ μεγαλοκτήμων, ὑποβαλλόμενος εἰς πάγιον φόρον ἐτησίως, θέλει ἐξαναγκασθῇ νὰ μὴ διατηρῇ ἐν ἀργίᾳ τὴν ἀπέραντον ἑκτασιν τῶν γαιῶν αὐτοῦ, ἀλλὰ τοῦλάχιστον θέλει καταγίνει νὰ λάβῃ ἐκ τῆς γῆς ὅ,τι μέλλει νὰ ἀποδώσῃ;

Πιστεύω ὅμως, ὅτι ἐπίσης καὶ ὑμεῖς συμφωνεῖτε μετ' ἐμοῦ, ὅτι ὁ φόρος τῶν ἐπιτηδευμάτων παρ' ἡμῖν δὲν στηρίζεται εἰς δικαίαν ἀναλογίαν καὶ ὅτι πλείστων ἐπαγγελμάτων δύναται νὰ δεκαπλασιασθῇ καὶ νὰ εἰκοσαπλασιασθῇ ὁ φόρος, οἷον τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς καὶ ἀπάντων τῶν ἐμπορίων καὶ τραπεζιτῶν. Οὕτω λέγετε καὶ ὑμεῖς. «Δὲν σφάλλομεν βεβαίως διατεινόμενοι, ὅτι ἐν Ἑλλάδι τὸ δέκατον τοῦ πληθυσμοῦ οὐδένα πληρώνει φόρον κτλ.», ἐνῷ ἐγὼ διατείνομαι, ὅτι τὸ πλεῖστον.

Ἰδοὺ ὅμως ποῦ σπουδαίως διαφωνοῦμεν· ὑμεῖς λέγετε αὐξήσεις τῶν προσόδων τοῦ κράτους οἰαδήποτε διὰ τῆς ἐπιβολῆς νέων φόρων, ἢ δι' αὐξήσεως τῶν ὑπαρχόντων ἤτον ἐσκωριασμένη ἀρχὴ τῶν παρελθόντων αἰώνων κτλ.

Ἐν τῇ ἀποφθεγματικῇ ταύτῃ ἀποφάσει εὐρίσκω, ὅτι δὲν ἐτηρήθη ἡ διαχωρίζουσα τὰς ἀπηρχαιωμένας ἰδέας τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ τὰς τοῦ ἡμετέρου γραμμὴ.

Τῷόντι ἐν τῇ πρὸ ἡμῶν ἐποχῇ αἱ κυβερνήσεις ἀποροῦσαι κατέφευγον εἰς τὴν ἐπαύξεισιν τῶν κειμένων φόρων, ἄνευ οἰασδήποτε μελέτης καὶ ἐρεῦνης, ἂν ὑπάρχουν τάξεις τῆς κοινωνίας μὴ φορολογούμεναι, καὶ τοῦτο πράττεται ἐν Τουρκίᾳ. Τοιοῦτο σύστημα καὶ κατ' ἐμὲ εἶναι ὀλέθριον καὶ καταστρεπτικόν, μέλλον νὰ φέρῃ εἰς τὸ ἀντίθετον ἀποτέλεσμα, τουτίστιν εἰς τὴν ἐλάττωσιν τῶν εἰσπράξεων.

Καὶ αὐτὸς ὁ ὀνηλάτης δὲν ἀγνοεῖ, ὅτι ἅμα ὑπερφορτώσῃ τὸ κτῆνος, μέλλει νὰ καταστῇ ἄχρηστον, μόνῃ δὲ ἡ ψωριῶσα κάμηλος φέρει πολλὰ φορτία. Ἄλλοτε μάλιστα κατέγινα ἐν ἰδίᾳ πραγματείᾳ νὰ δεῖξω, ὅτι οὕτω κατεστράφη τὸ Βυζάντιον, διότι διὰ τῆς ἐπισωρεύσεως τοῦ φόρου ἐπὶ τῶν γεωκτημόνων ἐπῆλθεν ἡ ἐρήμωσις τῆς χώρας.

Ἄλλὰ τὸ μέγα κατόρθωμα τοῦ ἡμετέρου αἰῶνος, τὸ ὁποῖον ἐν τούτοις συμπεριλαμβάνετε ἐν τῇ αὐτῇ αὐστηρότητι τῆς καταδίκης, εἶναι ἡ ὅσον ἔνεστιν ἰσόμετρος καὶ ἀνάλογος διακυμὴ τοῦ φόρου ἐφ' ὅλων τῶν τάξεων τῆς κοινωνίας. Ἐν τούτῳ κεῖται ὅλη ἡ δόξα τοῦ Ῥοβέρτου Πήλ, ὅστις ἐκήδευσεν τὴν ἄλλοτε παρ' ἡμῖν τοσοῦτον ἐκθιαζομένην κλίμακα τῶν σιτηρῶν καὶ τοὺς πλείστους ὑπάρχοντας φόρους καὶ δασμοὺς ἡλάττωσεν, ἀποφέροντας ἤδη πολλαπλάσιον τοῦ ἄλλοτε εἰσχομιζομένου. Συγχρόνως ὁμως ἐπανεφέρε τὸν ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος φόρον, καταστήσας φορολογήσιμον ἅπαντα τὸν ἀγγλικὸν πλοῦτον.

Καθ' ἡμᾶς ὁ Κριμαϊκὸς πόλεμος ὑπῆρξεν ὁ ἀσημαντότερος, ἀλλ' ἐλησμονήσατε βεβαίως, πόσον ἐδεκατίσθησαν αἱ ἐπιφανέστεραι οἰκογένειαι τῆς Ἀγγλίας ἐν τῷ πολέμῳ ἐκείνῳ καὶ πόσα ἑκατομμύρια ἐδαπανήθησαν, ἅπαντα ἐξ αὐξήσεως φόρων ἀποσβεσθέντα.

Καὶ ἐν ταῖς Ἠνωμέναις Πολιτείαις τῆς Ἀμερικῆς λανθάνει ἡμᾶς, κ. συντάκτα τῆς «Ἑλπίδος», ὅτι ἡυξήθη τὸ δασμολόγιον ἅμα ἀρξαμένου τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, ἐντεῦθεν δὲ οἱ μεγάλοι πόροι, οἱ ὧν γιγαντιαίοις βήμασιν ἀποσβέννεται τὸ τερατῶδες χρέος.

Πολὺ διαφωνοῦμεν προσέτι ὡς πρὸς τὰς περὶ ἱστορίας κρίσεις. «Ἡ Γαλλία, λέγετε, διαρρήξασα κατὰ τὸ 1789 τὰ δεσμὰ τοῦ φεουδαλισμοῦ καὶ τοῦ ἀπολυτισμοῦ. . . δὲν ἐζήτησε τὴν δύναμιν τῆς ἐν τῇ φορολογίᾳ κτλ.»

Συγχωρήσατέ μοι νὰ σᾶς παρατηρήσω, ὅτι ἡ ἀπερικοψία τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ἐν τοῖς οἰκονομικαῖς εἶναι τὸ ἐλεεινότερον παράδειγμα τῆς ἱστορίας, διότι πλὴν τοῦ τρόμου καὶ τῶν δημεύσεων καὶ τῶν παντοίων φόρων ἐπενοήθη τὸ καταστρεπτικὸν χαρτονόμισμα (planche aux assignats), τὸ ὁποῖον ἐφθασεν εἰς τὸν ἔσχατον ἐξευτελισμόν, καὶ ὅτι τοῦτο συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὴν δικτατωρίαν, ἥτις κατέπιε τὴν γαλλικὴν ἐπανάστασιν καὶ ἐματαίωσε τὰ πλεῖστα τῶν κατορθωμάτων αὐτῆς.

Ἐάν ἐννοῇτε, ὅτι ἡ μέθη τοῦ ἐνθουσιασμοῦ πρόκειται ἢ πρέπει νὰ καταλάβῃ ἡμᾶς ὅλους ὡς καταιγὶς κυλινδοῦσα τὸ ἔθνος ἀπὸ κατορθώματος εἰς κατόρθωμα μέχρι τοῦ τελικοῦ τῆς μεγάλης ἰδέας ἄκρου, ὅπως τὰ στίφη τοῦ Γεγκισχάνου, βεβαίως οὐδεμία ὑπάρχει ἀνάγκη πολιτικῆς σκέψεως περὶ οἰκονομικῶν πραγμάτων, διότι τὰ πάντα θέλει μᾶς δώσει ἡ ζεῖδωρος ἄρουρα καὶ ὅ,τι ἔχομεν ἢ ὅ,τι μέλλομεν νὰ καταστήσωμεν συνεισφερόμενον ἀρκεῖ.

Ἀλλὰ πῶς γίνονται τὰ θαύματα ταῦτα ἐν τῷ ἡμετέρῳ αἰῶνι, ὁμολογῶ, ὅτι ἄγνοῶ.

Σήμερον τὰ πάντα ἀναλύονται καὶ προϋπολογίζονται· ἐκεῖνοι δὲ λέγονται πολιτικοὶ ἄνδρες, οἵτινες προβλέπουν τὰ ἀφρευκτά ἀποτελέσματα· εἶναι δὲ εὐτυχεῖς καὶ γίνονται ὄργανα τῆς εὐδοκίᾶς τῶν πόθων τοῦ ἔθνους, ὅταν εὕρουν αὐτὸ ὥριμον νὰ ἐννοήσῃ, πῶς καὶ διὰ τίνων μέσων κατορθοῦται τὸ ζητούμενον.

Ἐχει λοιπὸν πᾶσα ἐπικράτεια τὰς ὁρισμένους ἀνάγκας καὶ ἐν ἐκτάκτῃ περιστάσει αἱ ἀνάγκαι αὗται πολυπλασιάζονται.

Δύο τρόποι ὑπάρχουν, καθ' οὓς οἱ τὰ κοινὰ διέποντες σκέπτονται. Οἱ μὲν λέγουν, διὰ νὰ γίνωμεν προσφιλεῖς εἰς τοὺς φορολογουμένους, καὶ νὰ εἴμεθα βέβαιοι περὶ τῆς εὐνοίας αὐτῶν, ἅς ἐλαττώσωμεν τοὺς φόρους, περιορίζοντες ἀναλόγως τὰς δαπάνας, δηλ. τὰ μέσα πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ἀπαραιτήτων ἀναγκῶν. Ἐν ἐπέλθῃ κακὴ διοίκησις, στασιμότης, ὁπισθοδρόμησις, ὁ φορολογούμενος δὲν θέλει ἀποδώσῃ εἰς ἡμᾶς τοὺς εὐνοουμένους καὶ ἀνακουφίσαντας τὰ βάρη, τὰς ἐλλείψεις, ἀλλ' εἰς ἄλλας αἰτίας, οἷον φυσικὰς ἀφορίας, θεομηνίας, ναρκώσεις τοῦ ἐμπορίου κτλ. Τί ἀπλούστερον τοῦ παραδείγματος τοῦ οἰκογενειάρχου, ὅστις δὲν ἀνατρέφει ἐλευθερίως τὰ τέκνα, δὲν ἐκπαιδεύει αὐτὰ ἐπιστημονικῶς, καὶ πανταχόθεν περικόπτει τὰς δαπάνας τῆς καθ' ἡμέραν διαίτης, διὰ νὰ μὴ κοπιᾷ πρὸς ἀπόκτησιν τῶν ἀπαιτουμένων. Ἄπαν τὸ ὀκνηρὸν πλῆθος μέλλει νὰ μᾶς χειροκροτῇ ὡς καλοὺς οἰκονόμους.

Οἱ δὲ πάλιν λέγουν, πᾶσα ὀφείλεται θυσία πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν δημοσίων ἀναγκῶν καὶ πᾶσα παράλειψις εἶναι ὁπισθοδρόμησις. Ὅ,τι τὸ ἔθνος συνεισφέρει, ἀπολαμβάνει ἐκατονταπλασίως. Ἡ αὐξήσις τοῦ δημοσίου πλούτου εἶναι ἡ αὐξήσις τοῦ ἰδιωτικοῦ. Ἄνευ τῆς αὐτῆς, ἡ τοιαύτης δαπάνης δὲν ὑφίσταται στρατός, πᾶν δὲ ὅ,τι περικόπτεται

παραλύνει καὶ καθίστησιν ἄχρηστον καὶ τὸν ὑπάρχοντα, δηλ. ἄγονον τὴν δαπάνην. Τοιαύτη καὶ τοιαύτη δαπάνη ἀπαιτεῖται διὰ τὴν διανομὴν τῆς δικαιοσύνης, πᾶσα δὲ ἐλάττωσις ἐκμηδενίζει καὶ τὴν ἐκ τῶν ὑπολειπομένων λειτουργῶν τῆς δικαιοσύνης ἐνέργειαν. Τοιαύτη καὶ τοιαύτη δαπάνη ἀπαιτεῖται διὰ τὴν δημοσίαν ἐκπαίδευσιν, πᾶς δὲ περιορισμὸς εἶναι κολόβωσις ματαιοῦσα τὸν σκοπὸν καὶ τῶν κατ' ἐπίδειξιν ἐπὶ ἡμιμαθείᾳ δαπανωμένων.

Ἄλλὰ πρὸς τί συζητοῦμεν περὶ τούτων ; Ὑπάρχει ἤδη ἔλλειμμα, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου σκοτοδινίᾳ πᾶς ὑπουργὸς ἐχέφρων ; Πῶς καλύπτετε, κ. συντάκτα τῆς α' Ἑλπίδος», τὸ ἔλλειμμα τοῦτο ; Τάχα διὰ νέων ἐλαττώσεων ; Καὶ ἂν φέριτε τὸν προϋπολογισμὸν τῶν ἐξόδων εἰς 15 μὴνα ἑκατομμύρια, νομίζετε σπουδαίως, ὑμεῖς ἀσπονδότερος ἐχθρὸς τῆς δημοκρατίας, ὅτι μέλλετε νὰ ἔχητε περίσσειμα ἐπὶ τῶν ἐσόδων ἐκ 10 ἑκατομμυρίων, διὰ νὰ καλύψετε τὸ ἔλλειμμα ; Εἶναι τὰ ἐσοδα, ὅταν παραλύσῃ ἡ μηχανὴ τῆς ὑπηρεσίας, τόσον βέβαια, ὥστε ἀναποφεύκτως μέλλετε νὰ ἔχητε περίσσειμα ; Ἄνευ δαπάνης νομίζετε, ὅτι γίνετε πρόοδος αὐτομάτως ; Μετὰ πόσου κόπου καὶ μόχθου ἀνηγγέλθη ἐλάττωσις ἐνὸς καὶ ἡμίσεος ἑκατομμυρίου, καὶ πιστεύετε, ὅτι ἐπραγματοποιήθη ;

Ἄνευ προσθήκης νέων φόρων εἶναι λοιπὸν ἀδύνατον, οὐχὶ νὰ ἐπιχειρήσωμεν τι ἐκτακτον, ἀλλὰ νὰ ζήσωμεν ὡς ἔθνος τῆς εὐρωπαϊκῆς οἰκογενείας, ἐν τιμιότητι, ἐν ὑπολήψει, μετὰ στιβαρὰς χειρὸς ἰθύνοντες τὰς ἡνίας τοῦ κράτους, διατηροῦντες ἀκλόνητον τὴν δημοσίαν τάξιν καὶ ἐκπληροῦντες τὰς ἀνάγκας τῆς ὑπηρεσίας δι' ἐτοίμου πληρωμῆς, οὐχὶ δι' ἀρνήσεως τῶν ὀφειλομένων, ὅπερ ὀνομάζεται χρεωκοπία.

Ἦκουσα νὰ λέγεται, ὅτι τοῦτο κατορθοῦται διὰ μόνου δανείου. Ἄλλ' ἐρωτῶ ὑμᾶς, ὅστις εἶσθε ἐμοῦ πρακτικώτερος. Τὸ δάνειον δὲν μέλλει νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς ἡμᾶς τὴν ὑποχρέωσιν τῆς ἀποτίσεως ; Πῶς μέλλει λοιπὸν νὰ γίνῃ ἡ ἀπότισις αὕτη, ἂν δὲν πορισθῶμεν ἐκ φόρων τὰ πρὸς τοῦτο μέσα ; Μήπως ἐννοοῦν δάνειον ἀναπόδοτον ; Δὲν γνωρίζω ποίου εὐρωπαϊκοῦ κράτους οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες σκέπτονται οὕτω πως. Ἴσως ὑμεῖς, ὡς ἐμπειρότερος, γνωρίζετε τοιαῦτα παραδείγματα.

Μοὶ λέγετε, ὅτι λαμβάνομαι πιστεύων ὅτι δὲν γογγύζουν κατὰ τοῦ φόρου ἐπὶ τῶν μὴ ἐνοικιαζομένων οἰκιῶν, καὶ τῆς ἐπεκτάσεως (οὐχὶ

τῆς αὐξήσεως) φόρου χαρτοσήμου. Συγχωρήσατέ μοι νὰ ἐπικαλεσθῶ τὴν μαρτυρίαν ὑμῶν καὶ ὅλων τῶν δημοσιογράφων τῆς Ἑλλάδος. Ὅτε ἐμελλε νὰ ψηφισθῇ ἡ ἐπέκτασις αὕτη, τῶντι πολλὰ ἐγράφησαν, ἀλλ' ὅπως συνήθως γράφονται, ἐπὶ δυσφημίᾳ τῶν προτεινάντων. Ἐκτοτε ὁμως, ἅφ' οὗτου ὁ φόρος εἰσπράττεται, οὐδεμία μοι εἶναι γνωστὴ ἐλληνικὴ ἐφημερὶς πραγματευθεῖσα περὶ τούτου.

Ποῦ ἐγκείται λοιπὸν ὁ γογγυσμός, ὅστις δὲν φθάνει μέχρι τῶν τὰ πάντα ἐξαντλουσῶν ἐφημερίδων, ἢ εἰς τί καταγίνεται ἡ ἐλληνικὴ ἐφημεριδογραφία, ἥτις σιωπᾷ περὶ πραγμάτων, περὶ ὧν τὸ ἔθνος γογγύζει ;

Τούτο μοι διδὲι ἀφορμὴν νὰ καταδείξω εἰς ὑμᾶς πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἴσως δὲν διέφυγε τὴν ὑμετέραν ὀξύδερκιν.

Πολλάκις ἐλάλησα μετὰ γεωργῶν καὶ κτηνοτρόφων περὶ τῆς ἐλαττώσεως τοῦ ἐγγείου φόρου καὶ τοῦ ἐπὶ τῶν ζώων. Καὶ οἱ μὲν, καὶ οἱ δὲ μ' ἐβεβαίωσαν, ὅτι ἄν ἦσαν βαρεῖς οἱ φόροι, καὶ οὐδεμία ὑπῆρχεν ἀνάγκη ἐλαττώσεως. Τρανοτάτη ἀπόδειξις εἶναι, ὅτι οἱ προτείναντες τὰς ἐλαττώσεις δὲν ἀνυψώθησαν εἰς τὴν ἰδέαν τῶν γεωργῶν καὶ τῶν κτηνοτρόφων, καὶ οὐδὲν μέχρι τοῦδε δεῖγμα ἐδόθη εἰς αὐτοὺς εὐγνωμοσύνης, ὡς εἰς εὐεργέτας.

Ὅ,τι βάρυνει τὸν λαὸν εἶναι ὁ ἀπαίσιος τρόπος τῆς εἰσπράξεως, αἱ καταπιέσεις, αἱ περὶ τὴν βεβαίωσιν καὶ εἰσπραξίν παντοῖαι καταθλίψεις καὶ ἐνοχλήσεις.

Μοὶ λέγετε ὅτι τὸ συνάλλαγμα τῆς φορολογίας εἶναι συνάλλαγμα ἀμφιβαρές. Περὶ τούτου δὲν ἔχετε ἀνάγκην νὰ μὲ πείσητε. Μὴ ἀμφιβάλλετε, ὅτι προτείνων προσθήκην νέων φόρων, συντάσσομαι μετὰ τῶν αὐξανόντων τὸ μέτρον τῶν ἀξιώσεων αὐτῆς περὶ καλῆς καὶ κρείττονος διοικήσεως.

Ἰδοὺ λοιπὸν περὶ τίνων συμφωνοῦμεν καὶ περὶ τίνων διαφωνοῦμεν, διὰ νὰ μὴ παραλείψω ὁμως καὶ ὅ,τι καταλήγοντες λέγετε ὡς ἀστεῖον, μάλιστα, προσθέτω καὶ τὸ τελευταῖον, περὶ οὗ διαφωνοῦμεν, περὶ τῆς φορολογίας τῶν ὠραίων τῶν Ἑλληνίδων ὀφθαλμῶν, τὴν ὁποίαν προτείνετε. Ὡς ἐκ πείρας ἔμαθον, αἱ ὠραῖοι ὀφθαλμοὶ δὲν φορολογοῦνται, ἀλλὰ φορολογοῦν, πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν φορολογουμένων.

Ἦθελον λογίζεαι ἐν τούτοις ἑμαυτὸν εὐτυχῆ, ἂν κατάρθρωον νὰ σὰς πείσω περὶ πράγματος τοσοῦτον περισπουδάζου ἡδῆ, διότι ὁ

εὐγλωττος καὶ πρακτικὸς ὕμῶν κάλαμος ἤθελε συντελέσει εἰς τὸ νὰ ἐξέλθῃ ἡ Ἑλλὰς τοῦ μαρasmus, ὅστις παραλύει πᾶσαν ἐνεργητικὴν δύναμιν λαοῦ τοσοῦτον ζωηροῦ καὶ εἰς μεγάλα ἔργα κεκλημένου. Τάχα μικρόν τι χρεωστεῖ τὸ πρωσσικὸν ἔθνος εἰς τὴν καλὴν διευθέτησιν τῶν οἰκονομικῶν αὐτοῦ πραγμάτων ;

Η ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΟΥ ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ(*)

Κύριε συντάκτα τῆς Παλιγγενεσίας.

Σὺ μὲν λέγεις τὰ Θήβης·

Ὁ δ' αὖ Φρυγῶν αὐτάς.

Ἐγὼ δὲ πρὸ πάντων ἀρέσκομαι εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ κ. ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν περὶ τῆς πολυμύχθου αὐτοῦ διαχειρίσεως, τῆς κατὰ τὴν 29 Ἰουνίου ἐ. ἔ. ἐγκαινιασθείσης τοσοῦτον φοβερῶς καὶ ἀπελπιστικῶς καὶ ἤδη, μετὰ πέντε μῆνας, τὴν 9 ἰσταμένου αἰσίως μεταβαλλομένης καὶ τονιζομένης μέχρι παρηγορητικῶν φθόγγων καὶ ἀγαθῶν ἐλπίδων.

Ὅτε κατὰ Ἰούνιον, ἐν ὥρᾳ σφοδροῦ καύσωνος, ἀνέγνωσα τὴν πρῶτην ἔκθεσιν τοῦ κ. ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν, ὁμολογῶ ὅτι ἐκυριεύθην ὑπὸ ἐφιάλτου, ὥστε καὶ κατ' ὄναρ εἶχον ἐναύλους ἐκείνας τὰς ἀνηλεεῖς λέξεις : «Ἐηραὶ λοιπὸν καὶ αὐταὶ αἱ πηγαὶ τῶν ἐσόδων » τῆς τρεχούσης χρήσεως». Ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας καθ' ἑκάστην πρωϊαν ἐνησχολούμην εἰς τὴν μελέτην τῆς σοβαρᾶς ἐκθέσεως. Τὸ ὅλον χρέος δραχ. 27,743,100 διαιρούμενον εἰς τέσσαρας κατηγορίας.

Α'. Χρέη μὴ ἀπαιτητὰ οὐδὲ κατεπείγοντα.	δραχ. 12,212,100
Β'. Χρέη τῆς ἐνεστώσης χρήσεως.	» 4,100,000
Γ'. Χρέη ἐπιδεκτικὰ ἀναβολῆς.	» 6,350,000
Δ'. Χρέη ἀπαιτητὰ.	» 5,081,000

Τὸ ὅλον δρ. 27,743,100

(*) Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ «Παλιγγενεσίᾳ» ἔτ. Ε', ἀριθ. 1047—48 (1866).

Κατὰ φυσικὸν λόγον τὰ τῆς πρώτης καὶ τρίτης κατηγορίας δὲν μ' ἐτάραττον πολὺ, τὰ μὲν τῆς πρώτης ὡς μὴ ἀπαιτήτᾳ, τὰ δὲ τῆς τρίτης ὡς ἐπιδεκτικὰ ἀναβολῆς καὶ ἐπομένως δυνάμενα ν' ἀποσβῇ-
θωὺν διὰ τῆς πολυπειρίας καὶ ἐπιτηδεϊότητος τοῦ κ. ὑπουργοῦ ποτὲ μὲν θωπεύοντος, ποτὲ δὲ δυσωποῦντος. Ἀλλὰ τὰ τῆς ἐνεστώσης χρή-
σεως καὶ τὰ ἀπαιτήτᾳ χρέη, βοῶντα καὶ ἐνιστάμενα καὶ ἀδυσώπητα, μὲ ἦτον ἀδύνατον νὰ ἐννοήσω διὰ τίνων ἐξορκισμῶν μέλλουν νὰ μὴ
κατασείσουν τὴν χαίτην καὶ νὰ μὴ πρίουν τοὺς ὀδόντας. Ἀντὶ πά-
σης παρηγορίας ἐπανήρχετο, πάλιν ἐκεῖνο τὸ ἀπελπιστικὸν λόγιον :
« Ξηραὶ λοιπὸν καὶ αὐταὶ αἱ πηγαὶ τῶν ἐσόδων τῆς τρεχούσης χρή-
σεως ! »

Ἄλλ' ἐν τούτοις, ἔλεγον, ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν ὑπόσχεται νὰ βαδίσῃ πρὸς τὴν ἀδιάσειστον ἰσορροπίαν καὶ οὐδαμῶς προ-
τίθεται νὰ καταφύγῃ εἰς δάνειον. Ἰδοὺ πῶς ἐκφράζεται ἐν πάσῃ σα-
φηνείᾳ. « Τὸ ὑπουργεῖόν σου, Μεγαλειότατε, εὕρισκει σφαλεράν, ἐπι-
κινδυνον καὶ ἄδικον τὴν ἀρχὴν τῆς διὰ δανείων συμπληρώσεως τῶν
δαπανῶν τοῦ Κράτους. Ἐξ ὅλων τῶν οἰκονομικῶν συστημάτων τὸ
ἐπιστημονικώτερον καὶ τὸ ἀληθέστερον εἶναι τὸ νὰ ἐπαρκῇ ἡ κυβέρ-
νησις εἰς τὰς συνήθεις ἀνάγκας τῆς ἐπικρατείας διὰ τῶν κανονικῶν
αὐτῆς ἐσόδων, φροντίζουσα πάντοτε νὰ οἰκονομῇ καὶ μικρὸν ἢ με-
γάλον περίσσευμα πρὸς θεραπείαν ἐκτάκτων καὶ ἀπροόπτων ἀναγκῶν
καὶ πρὸς ἱκανοποιήσιν ὑποχρεώσεων τοῦ παρελθόντος. »

Ποία λοιπὸν ἡ ἀδιάσειστος ἰσορροπία, πρὸς ἣν ποδηγετούμεθα ;

Κατὰ τὸν κ. ὑπουργὸν τῶν Οἰκονομικῶν τὰ μὲν ἔξοδα προϋπελο-
γίσθησαν εἰς δρ. 27,192,832, ἔνεκεν ὑπερβάσεων ἀνερχόμενα εἰς δρ.
28,156,680, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν ἀμέσως ἀφαιροῦνται δρ. 1,584,531
δι' οἰκονομικῶν. Ἰδοὺ λοιπὸν ἤδη σπουδαία ἀνακούφισις. Ἀλλὰ μικρὸν
τὸ ὄφελος, διότι ἀντικρυ καὶ τὰ ἔσοδα ἐξωγκώθησαν εἰς δρ. 28,337,
600, ἐνῷ ὁ κ. ὑπουργὸς μόλις προσδοκᾷ 26,500,000.

Ἄν ὁ κ. ὑπουργὸς ἐπαληθεύσῃ, συχνάκις ἐπαναλαμβάνων μετ' αὐ-
τοῦ τὰς ἀριθμητικὰς πράξεις ἔλεγον, μετὰ τὴν δι' αὐτοῦ τακτοποιή-
σιν τῶν οἰκονομικῶν πραγμάτων, μετὰ τὰς ἀυστηρὰς καὶ ἀνευδότους
οἰκονομίας καὶ ἀποκοπὰς, μετὰ τὴν ἀνάλγητον χρῆσιν τῶν οἰκονομι-
κῶν ψαλίδων πρὸς χειρουργικὴν ἀποτομὴν τοῦ περιττοῦ καὶ περικλά-
δουσιν τοῦ βεβαρημένου δένδρου, τί προσδοκᾷ ; Πλεόνασμα, καὶ

τοῦτο ὑποθετικόν, ἐκ δρ. 227,851 ! Πρὸς τί νὰ ἐξαρκέσῃ τοιοῦτο πλεόνασμα, ὅταν κατὰ τὸ λέγειν τοῦ κ. ὑπουργοῦ ἐπὶ θύραις ἴστανται τῶν κατηγοριῶν τὰ χρέη, πρώτης, τρίτης καὶ τετάρτης, ἥτοι χρέη μὴ κατεπείγοντα δρ. 12,212,100, χρέη ἐπιδεικτικά ἀναβολῆς δρ. 6,350,000 καὶ χρέη ἀπαιτητὰ δρ. 5,081,000 ;

Ταῦτα πολλάκις ἀνακυκλῶν ἐν τῇ φλεγμαινούσῃ ὑπὸ τῶν κυνικῶν καυμάτων κεφαλῇ μου, ἐπανηρχόμην εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἀλγεῖνης ἐκθέσεως, μήπως ἀνακαλύψω τί προτείνει ὁ κ. ὑπουργός, ὁ βαδίζων πρὸς τὸ στερεὸν ἔδαφος τῆς ἀδιασείστου ἰσορροπίας.

Ὅποιοις ἐφευρετικὸς νοῦς, ἔλεγον κατ' ἑμαυτόν, πρέπει νὰ εἶναι ὁ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν, διὰ νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τοιαύτης ἀβύσσου Τί ἐννοεῖ ἐν τῇ ἐκθέσει λέγων, «ὅτι ἀρκεῖ ἐκ τοῦ ἀπαιτητοῦ χρέους τῶν 5,081,000 ν' ἀποσύρωμεν ἐκ τῆς κυκλοφορίας τρία, ἢ καὶ δύο ἑκατομμύρια μόνον, διὰ νὰ λάβωσιν ὁμαλὴν κίνησιν τὰ οἰκονομικά μας.» Διὰ τίνος μαγικῆς δυνάμεως ἀποσύρονται καὶ διὰ τίνος ἄλλης κατόπιν λαμβάνουν ὁμαλὴν κίνησιν τὰ οἰκονομικά, ὁμολογῶ, ὅτι ἦτο καὶ εἶναι καὶ μέλλει νὰ εἶναι δι' ἐμὲ μυστήριον, ὅπως τὰ τῶν Συβυλλεῶν βίβλων. Μόνοι οἱ κατατρίψαντες τὸν βίον ἐν τοῖς οἰκονομικοῖς, οἱ Νέστορες τοῦ κλάδου τούτου δύνανται νὰ ἐννοήσουν καὶ ἐκ τούτων ἴσως οὐχὶ πάντες, διότι τινές, οὓς ἠρώτησα, ἦσαν ἐν τῇ αὐτῇ ἀπορίᾳ, ἐν οἷα καὶ ἐγώ.

Οὐδεμίαν λοιπὸν εὐρίσκων σκέψιν, ἣ πρότασιν τοῦ κ. ὑπουργοῦ, οὐδεμίαν κατάδειξιν τῶν μέσων, οὐδεμίαν ἀριθμητικὴν πρᾶξιν, ἐνῷ μόνος τέσσαρας στοιχειώδεις ἐδιδάχθην, ἦτο δίκαιον νὰ δυσανασχετῶ καὶ νὰ τήκωμαι.

Ἐτι μάλλον ἠῤῥῆσεν ἡ ἀπορία ὁμως, ὅτε, κατὰ τὴν χιλιοστὴν ἀνάγνωσιν τῆς ὅλης ἐκθέσεως, τοσοῦτον δι' ἐμὲ γριφώδους, ἔφθανον περὶ τὰ τέλη εἰς τὸ συμπέρασμα ἐκεῖνο, ὅτι· «εἶναι λοιπὸν φανερόν, ὅτι σήμερον, ὅποτε αἱ πρόσοδοι καὶ αἱ δαπάναι τοῦ Κράτους σχεδὸν ἐδιπλασιάσθησαν, ἐνῷ τὸ φορολογικὸν σύστημα δὲν μετεβλήθη, τὸ ἐναποταμίευμα τοῦτο δὲν δύναται νὰ εἶναι κατὰ μέσον ὅρον ἑλαττον τῶν 5,00,000».

Ἰδοὺ λοιπὸν καὶ τρίτον θαῦμα, καὶ τὰ τρία δὲ κατορθούμενα διὰ τοῦ μικροσκοπικοῦ πλεονάσματος δρ. 227,581.

Τί εἶναι ἐνώπιον τῶν θαυμάτων τούτων ἡ ἀνακάλυψις τῆς ἀλ-

γέθρα, ἢ τοῦ δινόμου, ἢ ὁ διαφορικός λογισμὸς καὶ ὅσα ἄλλα ἐδιδάχθην ἐν νεότητι καὶ ἐλησμόνησα ; Τί εἶναι αὐτὸς ὁ τετραγωνισμὸς τοῦ κύκλου ;

Ἐν τούτοις τὸ προεκτεθὲν συμπέρασμα ἦτον ἱκανὸν νὰ μὲ βεβαιώσῃ ὅτι ὁ κ. ὑπουργὸς εἶναι λίαν θετικός, ἀφοῦ δὲν ἡσυχάζει, πρὶν κλείσῃ ἐν τῷ ταμείῳ ἀποθεματικὸν κεφάλαιον δρ. 5,000,000 πάντοτε μένον ἐκεῖ ἄθικτον, διὰ μόνας ἐκτάκτους περιστάσεις, ὅταν ἡ μεγάλη ἀνάγκη τοῦ Κράτους ἀπαιτήσῃ καὶ τούτου τὴν χρῆσιν.

Ἄλλ' ἐνόσω τὸ ἀνθρωπίνως ἀδύνατον, τὸ ἀριθμητικῶς ἀκατόρθωτον κατεῖχε τὴν πρώτην θέσιν ἐν τῇ στενῇ μου κεφαλῇ, ἠῤῥα καὶ καθ' ἡμέραν ἡ συμπάθειά μου ὑπὲρ τοῦ κ. ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν, διότι ἀνελογιζόμην ὅτι τὴν κλεῖδα τσιούτου ἀποθεματικοῦ ποσοῦ ἐπὶ πολὺν χρόνον δὲν ἐλπίζει νὰ θέσῃ ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον αἱ νύκτες αὐτοῦ μέλλουν νὰ ᾔναι ἄϋπνοι. Ὅποια ὅμως ἀφόρητα δεινὰ ἐκ τῶν ἀπαιτούντων τῶν μὲν μὴ κατεπειγόντως, τῶν δὲ δυσωπητέων δι' ἀναβολῆς, πρὸ πάντων ὅμως τῶν μὴ δυσωπουμένων. Τί εἶναι πρὸς τὰ δεινὰ ταῦτα ὁ Σίσυφος καὶ ὁ Τάνταλος καὶ αἱ Δαναΐδες, τί ὁ Ὀρέστης διωκόμενος ὑπὸ τῶν Εὐμενίδων.

....Φεῦ μόχθωρ

Οἶωρ, ὦ τάλας, ὀρεχθεῖς, ἔρρις.

Μεταξὺ τσιούτων αἰσθημάτων κυμαινόμενος ἀνέγνωσα, ὡς διψῶσα ἔλαφος, τὴν ἐκθεσιν τῆς πενταμῆνου διαχειρίσεως, φέρουσαν χρονολογίαν 9 ἰσταμένου. Πόσον τὰ πάντα μετεβλήθησαν καὶ τὸ φῶς διεδέχθη τὸ σκότος!

Ἐν πρώτοις αὐξήσις τῶν εἰσπράξεων συγκριτικῶς ἀπὸ 1 Ἰανουαρίου μέχρι τέλους 7θρίου ἀντὶ δρ. 12,206,228 τοῦ παρελθόντος ἔτους, ἦδη δρ. 12,842,707. Δὲν ἐξωγχώθησαν ἐπομένως, εἶπον κατ' ἑμαυτόν, τὰ ἔσοδα τοῦ Κράτους, ὡς ἔλεγε κατὰ Ἰούνιον ὁ κ. ὑπουργός, ἀλλὰ μάλιστα εὐρέθησαν πράγματι ἀνώτερα, ὥστε ἄνευ λόγου τότε δὴ τότε ὁ κ. ὑπουργός ἀφῆρεσε δραχ. 1,837,600 ὡς μὴ ὑπάρξαντα, ἐνθ' ἦδη ὑπάρχουν καὶ ἐνέσπειρε φόβους ματαίους, ἂν οὐχὶ ἐπικινδύνους. Ἐλανθάσθη τῷ ὄντι, ὡς δεικνύουν τὰ πράγματα, ἄλλ' εἶναι εὐτύχημα οὕτω μόνον νὰ λανθάνωνται οἱ ὑπουργοί, εὐρίσκοντες ἔπειτα πλείονα ἔσοδα, ἢ ὅσα προσεδόκων.

Αὐτὸ τὸ λάθος τοῦ κ. ὑπουργοῦ καίτοι ἀβλαβές, ἢ μάλλον ὠφέ-

λιμον, διέσειπεν ὁμως τὴν πεποίθησίν μου ὡς πρὸς τὴν προγνωστικὴν αὐτοῦ δύναμιν. Εἶπον λοιπόν, *Et aliquando bonus dormitat Homerus*.

Δεύτερον αἵσιον ἀποτέλεσμα, ὅτι ἀπεσύρθησαν 1,000,000 ἔντοκα γραμματία καὶ ἀποσβέννυνται ἕτερα δραχ. 400,000, μέλλει δὲ μέχρι τέλους τοῦ ἔτους ν' ἀποσβεσθῇ καὶ τὸ πρὸς τὸν κ. Βούρον χρέος ἐκ δρ. 246,000, καὶ τέλος καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας μειοῦται σὺν τούτοις τὸ χρέος, ἐκ δρ. 2,600,000.

Ἰδοὺ λοιπόν ἐξεπληρώθη ἡ μεγάλη εὐχή, ἡ ἐκφρασθεῖσα ἐν τῇ πρώτῃ ἐκθέσει, ὅτι ἀρκεῖ ν' ἀποσύρωμεν ἐκ τῆς κυκλοφορίας τρία, ἢ καὶ δύο ἑκατομμύρια μόνα, διὰ νὰ λάβωσιν ὁμαλὴν κίνησιν τὰ οἰκονομικά μας.» Ὁ ὅρος ἐπληρώθη, ἰδοὺ ἡ Ῥόδος, ἰδοὺ καὶ τὸ πῆδημα, ἐκφωνεῖ ἕκαστος, καὶ ὅπως προανηγγέλλθη, οὐδεμίαν ἔχομεν ἀνάγκην δανείου, ἀλλ' ἐφθάσαμεν εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας, τὸ στερεὸν ἔδαφος τῆς ἀδιασειστοῦ ἰσορροπίας!

Ἄν ἐξῇ ὁ μακαρίτης Κλονάρης, ἤθελεν εἶπει ἐνταῦθα, εἶσαι ἀπλοῦς ἄνθρωπος, πιστεύων ὅσα λέγουν οἱ ὑπουργοί. Πρέπει μάλιστα νὰ προσδοκᾷς τὰ ἐναντία καὶ ἰδοὺ ἡ ἀπόδειξις, ὅτι ὁ κ. ὑπουργός, ὁ εἰσελθὼν εἰς τὸ ὑπουργεῖον ἐπὶ τῷ κηρύγματι οὔτε αὐξήσεως φόρων, οὔτε δανείων, σήμερον, ἀφοῦ ἔφερεν εἰς ὁμαλὴν κίνησιν τὰ οἰκονομικά μας, αὐτὸς προτείνει καὶ ὑποστηρίζει δάνειον.

Πρὶν ὁμωςπραγματευθῇ περὶ τούτου, παρεμβάλλει ἐπεισόδιον ὡς οἱ ἔντεχνοί ποιεταί, χάριν ποικιλίας καὶ πρὸς ψυχαγωγίαν τοῦ κοινοῦ, ὁδοῦ πάρεργον ρίπτων τὴν μέλαιναν ψῆφον κατὰ τῶν ἐντόκων γραμματίων.

ὑποθέτομεν, ὅτι εἶναι ἀπλὴ ἀντιπάθεια ἰδιοσυγκρασίας ἢ δυσμένεια τοῦ κ. ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν κατὰ τῶν ἐντόκων γραμματίων, ὡς συμποδιζόντων δῆθεν αὐτὸν ἐν τῇ πορείᾳ του, διότι ἐξ ὧν λέγει, βαρέως φέρων κατ' αὐτῶν καὶ κατὰ τῆς ἀτυχοῦς αὐτῶν πρωτοβουλίας (λέγε ἀπομιμήσεως), οὐδὲν ἐξάγεται. Ἰδοὺ ταῦτα. Ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις ἐπέισθη ὅτι ὅλαι αἱ εἰσπράξεις τοῦ Κράτους γίνονται συνήθως ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου καὶ ἔπειτα, καὶ ὅτι ἀπὸ Ἰανουαρίου μέχρι Ἰουλίου οἱ μῆνες εἶναι διὰ τὸ ταμεῖον ἄγονοι. Τοῦτο ἐπαναλαμβάνει κατὰ κόρον ὁ κ. ὑπουργός καὶ ἐν τῇ πρώτῃ ἐκθέσει καὶ ἐν τῇ τελευταίᾳ. Πρὸς εὐκολίαν τῶν πληρωμῶν ἐπέτρεψεν ἐπομένως τὴν ἐκδοσιν

γραμματίων δρ. 6,000,000 τριμήνου προθεσμίας ἐπὶ τόκῳ 8 τοῖς 100, πρὸς ἀνέυρεσιν χρημάτων διὰ προεξοφλήσεως. Τὰ ἔντοκα γραμμάτια οὐδὲν ἄλλο λοιπὸν εἶναι, ἢ προεξοφλήσεις τῶν εἰσπράξεων, γινομένων κατὰ τὸ σὺνθηδες ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου καὶ ἔπειτα.

Ἐρωτῶμεν τὸν ἔσχατον παντοπώλην, οὐχὶ τῶν Κουκουθασούνων, ἀλλὰ τῶν Ἀθηνῶν, τί εἶναι προτιμότερον, νὰ προσέρχεται ὁ πολίτης εἰς τὸ ταμεῖον φέρων ἔνταλμα ἐπιθεωρηθὲν παρὰ τοῦ γεν. λογιστηρίου καὶ ἀπαιτητὸν καὶ ν' ἀπέρχεται ἄπρακτος ζητῶν 12 τοῖς 100 τόκον, ἢ νὰ εὕρισκῃ χρήματα ἐν τῷ ταμείῳ, τὰ ὅποια τὸ δημόσιον ἐπορίσθη ἀντὶ τόκου 8 τοῖς 100 ; Ἐν ἄλλοις λόγοις, τὸ 8 τοῖς 100 εἶναι βαρύτερον διὰ τὸ δημόσιον τοῦ 12 καὶ ἡ πίστις τοῦ δημοσίου στερεοῦται μᾶλλον διὰ τῆς ἐτοίμου πληρωμῆς, ἔστω καὶ διὰ γραμματίων, ἢ διὰ τῆς ἀρνήσεως ; Ἀλλά, λέγει ὁ κ. ὑπουργός, οὐδεὶς δέχεται τὰ γραμμάτιά μου.

Διατὶ ; Διότι δὲν ἐπληρώθησαν ἐγκαίρως. Ἄν ἐπληρώνοντο, εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ ὁ ἀρνούμενος ; Ἄν ὅμως ὁ κ. ὑπουργός δὲν πληρώνῃ πάντα, ἀλλ' ὅσα φέρουν ἐρυθρὸν ἢ κυανοῦν τοιούδε σημεῖον τῆς ἰδίᾳς αὐτοῦ χειρὸς, ἐρωτᾷτε διατὶ ἔπαυσε τῶν γραμματίων ἢ ὑπόληψις καὶ ἡ πρόθυμος παραδοχὴ ; Διατὶ δέχονται πάντες τὰ γραμμάτια τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς ; Τάχα χάριν τῶν ἐπ' αὐτῶν ζωγραφημάτων ; Διατὶ δὲν ἀποτείνεται τότε καὶ ὁ κ. ὑπουργός εἰς καλλιτέχνην τινά, νὰ εἰκονογραφήσῃ καὶ τὰ ἔντοκα γραμμάτια ;

Δὲν περιορίζεται ὅμως εἰς ταῦτα ὁ κ. ὑπουργός, ἀλλὰ διὰ νὰ ῥίψῃ βαρὺν λίθον κατὰ τῶν ἐντόκων γραμματίων ἐπιφέρει ὅτι τὸ ποσὸν τῶν ἐντόκων γραμματίων ἐκ δραχ. 6,000,000 εἶναι δυσανάλογον διὰ τὴν Ἑλλάδα, ὡς ἀποτελούντων τὸ 1)4 τῶν ἐσόδων καὶ τὸ ἡμισυ τοῦ κινητοῦ χρέους, ἐνῶ ἐν Γαλλίᾳ ἡ ἐκδοσις 300,000,000 ἀποτελούντων τὸ τρίτον τοῦ κινητοῦ καὶ τὸ 1)8 τῶν ἐσόδων ἐφάνη ὑπέρογκος. Εἰς ταῦτα παρατηροῦμεν, ὅτι στεροῦνται ἀκριβείας. Ἐκ τῶν ἐντόκων γραμματίων τὰ 3,000,000 δηλ. τὸ ἡμισυ ἔλαβεν ἡ Τράπεζα, οὐδέποτε ἀπαιτοῦσα τὴν πληρωμὴν καὶ διὰ τοῦτο ὁ ὑπουργός ἐν τῇ πρώτῃ ἐκθέσει κατέγραψε τὸ ποσὸν τοῦτο ἐν τῇ πρώτῃ κατηγορίᾳ, μεταξὺ τῶν μὴ ἀπαιτητῶν χρεῶν. Ἄρα ἀντὶ τοῦ 1)4 ἔπρεπε νὰ εἴπῃ ὅτι τὰ ἔντοκα γραμμάτια ἐν κυκλοφορίᾳ ἀποτελοῦν τὸ 1)8 τῶν ἐσόδων καὶ τὸ 1)4 τοῦ κινητοῦ χρέους. Σημειωτέον προσ-

έτι, ὅτι ἐν Γαλλίᾳ ὁ δημόσιος θησαυρὸς δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ καταφύγῃ εἰς μέγα ποσὸν ἐντόκων γραμματίων, διότι ἔχει ἄλλας πηγάς, ἐξ ὧν προσκαίρως ἀντλεῖ καὶ περὶ ὧν ὅρα τὸν πίνακα ἐν μονογραφίᾳ Нock. Δὲν ὑπερέβημεν λοιπὸν τὸ μέτρον, ὅπερ τηρεῖται ἐν Γαλλίᾳ, καὶ ἐνῶ δὲν ἔχομεν ἄλλας πηγάς, ὁ κ. ὑπουργὸς ἀπλῶς ἐκφράζει δυσμένειαν, οὐδὲν δὲ προτείνει πρὸς ἀντικατάστασιν τῶν ἐντόκων γραμματίων.

Ἔστω, κ. ὑπουργέ ! Καὶ ἡμεῖς τυφλῶς ἀκολουθοῦμεν τὰς συμπαθείας σου, φιλοῦμεν ὃν φίλεις καὶ μισοῦμεν ὃν μισεῖς. Εἰπέ ἡμῖν, διδάσκαλε ἀγαθέ, τί ποιήσωμεν, ἵνα τὰ γραμμάτια ἀντικαταστήσωμεν ;

Τάχα ἂν ἐν οἰαδῇποτε πλατείᾳ τῆς πόλεως τοῦ Κέκροπος, ὑμῶν προΐσταμένων, καὶ κρατούντων τὴν δᾶδα, καύσωμεν τὰ ἐντοκα γραμμάτια καὶ τρεῖς πηδήσωμεν ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῆς πυρᾶς, τὸ κινητὸν ἡμῶν χρέος αὐτὸ τὸ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν κρεμάμενον ξίφος τοῦ Δαμοκλέους ἀποκρεμάται καὶ σὺν ταῖς γραμματίοις ἐξαφανίζεται καὶ ἡ ὀφειλὴ ἡμῶν ;

Τὸ ἀληθὲς λοιπὸν εἶναι, ὅτι ὑπάρχει σήμερον κατ' αὐτὸν τὸν κ. ὑπουργὸν χρέος κινητὸν κρεμάμενον, μετέωρον, ἢ ὅπως θέλετε ὀνομάσατε αὐτό, ἐκ 12,000,000, ἀπαιτητῶν καὶ περὶ ὧν δὲν προβλέπεται, πῶς μέλλει ν' ἀποσβεσθῇ, διότι τὸ χρέος τοῦτο ἀνανεοῦται ἐκ προγενεστέρων ἐλλειμμάτων καὶ προστίθεται καθ' ἕναστον ἔτος εἰς τὰς τακτικὰς δαπάνας τῶν 26 ἢ 28,000,000. Οὕτως ἐξάγεται καὶ ἐκ τῆς πρώτης ἐκθέσεως τοῦ κ. ὑπουργοῦ, καθ' ἣν ἐκ τῶν δρ. 27,743,100 τοῦ ἀπαιτητοῦ χρέους ἀφαιρετέον εἶναι δρ. 12,212,100, περὶ ὧν ἔγινε πρόνοια ἀποσβέσεως διὰ τοῦ προϊόντος τῆς συνῆριδος, διὰ τῆς ἐκποιήσεως τῶν φθαρτῶν κτημάτων καὶ διὰ τῶν τόκων τῶν μετοχῶν τῆς Τραπεζίης. Ἐκ τοῦ ὑπολοίπου ὅμως ἅμα ἀφαιρέσωμεν τὰ τῆς ἐνεστώσης χρήσεως, δι' ἃ ὑπάρχουν τὰ ἔσοδα τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἔχομεν χρέος καθαυτὸ ἐπικρεμάμενον καὶ ὅλως μετέωρον ἐκ 12,000,000, ἀπειλοῦν τὸν ὑπουργὸν τῶν Οἰκονομικῶν ὡς ὁ βράχος τὸν Φλεγῶν.

Μετὰ πέντε μηνῶν διαχείρισιν ἔφθασε λοιπὸν νὰ ἐννοήσῃ ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν, ὅτι ἀριθμητικῶς δύο πλεόν δύο εἶναι τέσσαρα, καὶ ὅτι ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ τῆς ἀναλύσεως καὶ τῆς ἐλευθε-

ρας ἐρεύνης θαύματα δὲν εἶναι κατορθωτά, ὥστε διὰ τοῦ μικροσκοπικοῦ πλεονάσματος τῶν δρ. 227,851 οὐδεὶς ἀπόγονος τοῦ Ἀδάμ δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὸ στερεὸν ἔδαφος τῆς ἀδιασείστου ἰσορροπίας ἄνευ δανείου, ὡς ἐν τῇ πρώτῃ ἐκθέσει ἔλεγεν, ἀλλ' ὅτι ἄνευ δανείου οὔτε βῆμα δύναται νὰ προβῇ εἰς τὰ πρόσω. Ποῦ τὸ θαῦμα τῆς ἰσορροπίας ; Ποῦ καὶ ποῖαι αἱ οἰκονομικαὶ ἐλαττώσεις ; Ποῦ ἡ ἀπόσβεσις τοῦ κινητοῦ χρέους ; Ποῦ τὸ ἐναποταμίευμα τῶν 5,000,000, αἱ ἀποκειμένων ὡς ὁ θησαυρὸς τῶν Μινυῶν ;

Quantum mutatus ab illo Hectore !

Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ κ. ὑπουργὸς ἀποφεύγει νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι χάριν τῆς ἰσορροπίας ζητεῖ τὸ δάνειον, ἀλλὰ προτιμᾷ νὰ δικαιολογήσῃ αὐτὸ ὡς χρήσιμον δι' ὄπλισμόν καὶ ἐκτάκτους περιστάσεις. Ἀλλὰ τάχα εἶπεν εἰς ἡμᾶς, πῶς ἐξεπλήρωσεν ἢ πῶς ἐννοεῖ νὰ ἐκπληρώσῃ τὰς τακτικὰς ἀνάγκας, ὥστε μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτῶν νὰ ἔχῃ τὸ δάνειον ὅλον διαθέσιμον διὰ τὸν ὄπλισμόν καὶ τὰς ἐκτάκτους περιστάσεις ;

Ἰδοὺ λοιπὸν ἡ καθαρὰ, ἡ ἀπροκάλυπτος ἀλήθεια, τὴν ὁποίαν ἕκαστος ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν ὀφείλει νὰ ὁμολογήσῃ ἐνώπιον τοῦ ἔθνους ἐν πάσῃ ἐιλικρινείᾳ. Τὰ τακτικὰ ἔσοδα ἐπαρκοῦν εἰς τὰς ἐτήσιας τακτικὰς δαπάνας, ἀλλὰ πρῶτον βαθμηδὸν ἀποσβέννυται χρέος ἐκ 12 καὶ ἐπέκεινα ἑκατομμυρίων δραχμῶν κατὰ τοὺς προβλεφθέντας πόρους, δεύτερον ὑπάρχει ἐπιπλεονάζον χρέος 12,000,000 ἀμέσως ἀπαιτητὸν. Πλὴν τούτων ὑπάρχει τὸ πρὸς τὰς Δυνάμεις χρέος ἐξ 100,000,000 καὶ πέραν τούτου ὑπάρχει τὸ χρέος τοῦ 1824 καὶ 1825, περὶ οὗ εἰσέτι οὐδεὶς τολμᾷ μετὰ θάρρους νὰ φέρῃ τὸν λόγον. Τὸ χρέος τοῦτο δὲν εἶναι σχεδὸν ὁρατὸν εἰς τὸν κοινὸν ὀφθαλμόν, ἀλλ' ὅστις ὁμιλεῖ περὶ δανείου 15 καὶ 20,000,000, μόλις δυνάμενον νὰ ἐπαρκέσῃ, ἐσκέφθη, ἂν εὕρισκῃ χρηματιστήριον ἐν Εὐρώπῃ δεχόμενον τοιαύτην διαπραγματεύσιν, πρὶν τὸ μνησθῆναι χρέος τῶν 1824 καὶ 1825 ἐξομαλυνθῇ ;

Ἠκούσθη τῶντι, ὅτι ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν ἀπετάθη πρὸς ἓνα ὑποβιβλιοθηκᾶριον τῶν Παρισίων, πρὸς πορισμόν δανείου, ὅστις περιεφέρετο ἐκεῖ ζητῶν νὰ γνωρίσῃ τοὺς τραπεζίτας καὶ ἐπιεικνύων τὴν ἐπιστολὴν τοῦ κ. ὑπουργοῦ, ἀλλ' ἀπέχομεν νὰ δώσωμεν πίστιν εἰς τοιαῦτα ἀστεῖα ἀνέκδοτα.

Ἐρωτῶμεν ὅμως ἐν πάσῃ σοβαρότητι τὸν κ. ὑπουργόν· Πῶς ἐννοεῖ νὰ συνάψῃ τὸ δάνειον ; Ἀρκεῖ ἀπλῶς νὰ εἴπῃ εἰς τοὺς τραπεζίτας, κύριοι ! ἀναγνώσατε τὴν τελευταίαν ἐκθεσίν μου 9 ἰσταμένου καὶ θέλετε ἴδει ὅτι ἀπ' ἧς ἐποχῆς τὸ ἐνεστὼς ὑπουργεῖον ἀνέλαβε τὰς ἡγίας τοῦ κράτους ἐβελτιώθησαν τὰ οἰκονομικά, διότι ἀπέσυρα 1,400, 000 ἔντοκα γραμμάτια, κατὰ τοὺς γονίμους μῆνας τῶν εἰσπράξεων, ἐντεῦθεν δὲ θέλετε πεισθῇ, ὅτι ἡ Ἑλλάς κατέστη ἀξιόχρεως καὶ ἐπὶ καλοῖς ὅροις δύναται νὰ δανεισθῇ ;

Δὲν θέλουν ἐρωτήσῃ ἀμέσως ἐξ ἀρχῆς, πῶς ἐννοοῦμεν ν' ἀπασθένωμεν τὸ δάνειον, καὶ ποῖαι αἱ ἐγγυήσεις, ὅτι τὰ πρὸς τοῦτο προσδιοριζόμενα μέσα δὲν θέλουν ἀποτραπῇ τοῦ σκοποῦ αὐτῶν ;

Δάνειον ἄνευ τῆς προνοίας τῶν πρὸς ἀπόσβεσιν μέσων, εἶναι ἡ μωρία, ἡ ἀπάτη, οὔτε ὅμως μωροὶ τραπεζίται ὑπάρχουν ἐν τῷ αἰῶνι ἡμῶν, οὔτε τὰ ἔθνη μετέρχονται τὸ ἔργον τοῦ ἀπατεῶνος.

Θέλετε δάνειον, κ. ὑπουργέ ! Καὶ ἐφθάσατε μετὰ 5 μῆνας νὰ κατανοήσῃτε τὴν ἀνάγκην αὐτοῦ παλινφθοῦντες ; Κάλλιον ἀργὰ παρὰ ποτέ. Ὅ,τι δὲν ἐπράξατε κατὰ τὸ 1853, παραιτηθέντες διὰ νὰ μὴ ὑποβάλλητε πρότασιν δανείου, ἄριστα ποιεῖτε, ἀποφεύγοντες ἤδη, διὰ τὸ μὴ δις ἐξαμαρτεῖν.

Ἄλλ' ἂν θέλητε δάνειον, θέλετε ἐξ ἀνάγκης καὶ ἀπαραιτήτως καὶ τὰ μέσα πρὸς ἐπιτυχίαν αὐτοῦ, διότι ὅστις θέλει τὸν σκοπὸν, θέλει καὶ τὰ μέσα. Μόνον λοιπὸν μέσον, ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ, τῆς ἐπιτυχίας δανείου, εἶναι ἡ τῶν προσόδων αὐξήσις δι' ἐπιβολῆς νέων φόρων ἐπὶ μὴ φορολογουμένου πλούτου, διότι διὰ μόνης τῆς αὐξήσεως τῶν πόρων, ἀντὶ μικροσκοπικοῦ καὶ προβληματικοῦ καὶ ἀοράτου πλεονάσματος, θέλετε ἔχει πλεόνασμα ἄξιον διὰ τὴν ἀπαιτουμένην χρεωλυτικὴν λειτουργίαν.

Καθ' ὑπόθεσιν ἐδανείσθητε, πρᾶγμα ἀδύνατον, ἀλλ' ἔστω, πρὸς 90 τοῖς 100 ἐπὶ τόκῳ 6 τοῖς 100 τοῦ ὀνομαστικοῦ κεφαλαίου δρ. 20,000,000, τὸ ὅποῖον μόλις θέλει σὰς ἀποφέρει 17,000,000, ἀφαιρέσει προμηθείας καὶ λοιπῶν ἐξόδων. Ἐχετε ἐν τούτοις ἀνάγκην ἐτήσιου ποσοῦ 1,200,000 διὰ τὸν τόκον καὶ τοῦλάχιστον 200,000 χρεωλύσιον σὺν τοῖς ἐξόδοις 1,500,000 διὰ τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ τοῦ δανείου. Πόθεν θέλετε πορισθῇ ταῦτα, ὅταν σήμερον δὲν ἔχητε πλεόνασμα ; Καὶ ἐν τούτοις τί ἐπράξατε δι' αὐτοῦ τοῦ ποσοῦ ; οὐδὲν

ἄλλα, πλὴν ὅτι ἀφηρέσατε ἐκ τοῦ μέσου τὸ λεγόμενον κινητὸν χρέος, καταστήσαντες αὐτὸ πάγιον. Πόθεν ὅμως τὰ πρὸς βελτίωσιν τοῦ ὀπλισμοῦ καὶ τὰ ἀπαιτούμενα δι' ἐκτάκτους περιστάσεις;

Βλέπετε λοιπόν, κ. ὑπουργέ, ὅτι ὅσα εἶπατε ἐν τῇ πρώτῃ ὑμῶν ἐκθέσει κατὰ Ἰούνιον οὐδὲν ἔλαβον κῦρος;

Εἶπατε ὅτι ἐξωγχώθησαν τὰ ἔσοδα, ἐνῶ εὐρέθησαν ἐλάττωνα τοῦ ἀληθοῦς.

Ἐπεχειρήσατε οἰκονομίας καὶ ἐλαττώσεις καὶ φαλιδισμούς καὶ οὐδὲν πλέον περὶ τούτου μνημονεύετε.

Παρεστήσατε ὡς σφαλεράν, ἐπικίνδυνον καὶ ἄδικον τὴν ἀρχὴν τῆς διὰ δανείων συμπληρώσεως τῶν δαπανῶν τοῦ κράτους καὶ μετὰ πέντε μῆνας ὑποστηρίζετε δάνειον.

Ζητεῖτε ἤδη δάνειον καὶ δὲν προνοεῖτε περὶ τῆς μελλούσης ἀποτίσεως τῶν τόκων καὶ περὶ τῆς χρεωλυτικῆς ἀποσβέσεως αὐτοῦ.

Κακίζετε τὰ ἔντοκα γραμμάτια, καὶ δὲν ὑποδεικνύετε τί τὸ πρακτέον κατὰ τοὺς ἀγόνους μῆνας.

Ἀπέχετε νὰ προτείνητε αὐξήσιν τῶν φόρων, καὶ ἐν τούτοις πρὸ πέντε μηνῶν ἐλέγετε· «τὸ ἐπιστημονικώτερον καὶ τὸ ἀληθέστερον εἶναι τὸ νὰ ἐπαρκῇ ἡ κυβέρνησις εἰς τὰς συνήθεις ἀνάγκας τῆς ἐπικρατείας διὰ τῶν κανονικῶν αὐτῆς ἐσόδων».

Εὐρίσκεσθε λοιπόν ἐνώπιον τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος, ἐντὸς αὐτοῦ, τὸ ψαύετε διὰ τῶν χειρῶν καὶ μολαταῦτα τὸ ἀφίνετε ἄλυτον καὶ περιπλέκεσθε ἐντὸς τῶν βρόχων αὐτοῦ.

Ἐξήλθετε εἰς ἀναζήτησιν τοῦ στερεοῦ ἐδάφους τῆς ἀδιασείστου ἰσορροπίας καὶ ἀντὶ τούτου·

Χαλεῖν μνῆα θηράσω.

Θηράσεις, ἀλλ' οὐ λήψαι.

Κρούετε τὴν θύραν δανείων καὶ δὲν ἐφθάσατε νὰ γνωρίσητε, ὅτι δάνειον ἐν Εὐρώπῃ δὲν γίνεται ἄνευ τῆς ἐξομαλύνσεως τοῦ χρέους τοῦ 1824 καὶ 1825.

Νομίζετε ὅτι τὸ δάνειον μέλλει νὰ φέρῃ τὴν ἰσορροπίαν, ἐνῶ μέλλει ν' αὐξήσῃ τὴν ἀνισορροπίαν διὰ τῆς προσθήκης ἀνωτέρων τόκων καὶ χρεωλυσίου εἰσέτι μὴ ὑπάρχοντος.

Φρονεῖτε ὅτι τὰ ἔντοκα γραμμάτια ἐπὶ ἰσοτίμῳ καὶ πρὸς 8 τοῖς

100 εἶναι ἐπαχθῇ, ἔχετε δὲ παράδειγμα τὴν Ἰταλίαν δανειζομένην πρὸς 70 τοῖς 100 ἐπὶ τόκῳ 5 ἢ 6 τοῖς 100.

Τελευταῖον ἀποδεικνύετε, ὅτι μᾶλλον ὑμῶν κατανοεῖ τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα ὁ κ. Ι. Γ. Λάσκαρης, ὅστις παραδέχεται τὴν ἀνάγκην ἐπιβολῆς φόρων, ἀρκεῖ νὰ γίνη ἐπὶ τῶν προσώπων, περὶ ὧν ἄλλοτε θέλομεν ἐξηγηθῇ.

Ἰδοὺ εἰς ποῖα συμπεράσματα ἡδύνατό τις νὰ φθάσῃ, περὶ ὧν ἀφίνω νὰ κρίνητε ὑμεῖς, κ. συντάκτα, καὶ οἱ ἀναγνώσται τῆς ἀξιολόγου ὑμῶν ἐφημερίδος.

ΚΑΙ ΠΑΛΙΝ ΠΕΡΙ ΦΟΡΩΝ(*)

Οὐδὲν θέμα εἶναι δίκαιον νὰ ἐφελκύσῃ ἐπὶ τοσοῦτον τὴν προσοχὴν τοῦ κοινού, ὅσον τὸ περὶ φόρων, περὶ αὐξήσεως, ἢ μειώσεως αὐτῶν, ἢ περὶ καταλληλοτέρας ἐπιβολῆς. Δὲν λέγω τοῦτο, διότι, ὡς φορολογούμενοι, ἐνδιαφερόμεθα πάντες εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῆς θυσίας, ἣν χρεωστοῦμεν εἰς τὸ Κράτος, ἀλλὰ δι' ἣν ἔχει τὸ ζήτημα σημασίαν, ἐξεταζόμενον ἐκ τῆς γενικῆς καὶ ἀληθοῦς αὐτοῦ ἐπόψεως.

Ὅπως ὁ ἰδιώτης, ὅταν περιέλθῃ εἰς στενοχωρίαν, συνεπεία κακῆς διαχειρίσεως, διότι αἱ δαπάναι αὐτοῦ ὑπερβαίνουν τὴν πρόσδοον, ἀπαντᾷ δυσπιστίαν καὶ βλέπει πάντας πρὸς αὐτὸν στρέφοντας τὰ νῶτα, τὸ αὐτὸ πάσχουν καὶ τὰ Κράτη, ἅμα ἡ πίστις αὐτῶν κλονισθῇ, διότι τότε ἡ συνέχουσα τὴν δημοσίαν τάξιν δύναμις ἐκλύεται καὶ μεγάλοις βήμασι βαδίζουν πρὸς τὸν κρημνὸν τῆς ἀναρχίας.

Ἄν ὁ ἰδιώτης διὰ μεγάλης ἐπιμελείας καὶ δι' εὐστόχων ἐπιχειρήσεων δύναται νὰ προλάβῃ τὴν πτώχευσιν, αἱ ἐπικράτειαι ὅμως, μὴ μετερχόμεναι κερδοσκοπικὰς ἐπιχειρήσεις, πλὴν τῆς μικρὸν δυναμένης περιστολῆς περιττῶν δαπανῶν, οὐδὲν ἄλλο μέσον ἔχουν ἢ τὴν αὐξήσιν τῶν φόρων πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ ἐλλείποντος.

Ἐν τοιαύταις κρίσεσιν στιγμαῖς, οὔτε ὁ ἰδιώτης, οὔτε αἱ ἐπικράτειαι εὐρίσκουν δάνεια, διότι οὐδεὶς δανεῖζει ἀνεπιστρεπτὶ καὶ οὐδεμίαν παρέχει ἀσφάλειαν ὁ μὴ δυνάμενος νὰ ἐπεκτείνῃ τοὺς ἀνεπαρκεῖς πόρους. Ἄλλ' ἂν καὶ ὑπὸ βαρυτάτους ὅρους, ὡς εἶναι ἐπόμενον, εὑρεθῶν δάνεια, ταῦτα εἰς τὸν μὴ ἔχοντα τὰ μέσα τῆς ἀποδόσεως εἶναι προσθήκη βάρους, μέλλοντος ἐντὸς ὀλίγου νὰ καταστήσῃ σφοδρότεράν τὴν κατάπτωσιν.

(*) Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ «Παλιγγενεσίᾳ», ἔτ. Ε', ἀριθ. 4109 (1867).

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

[illegible]

No 3

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

300

ΚΑ Καλλιγᾶς, Παῦλος.

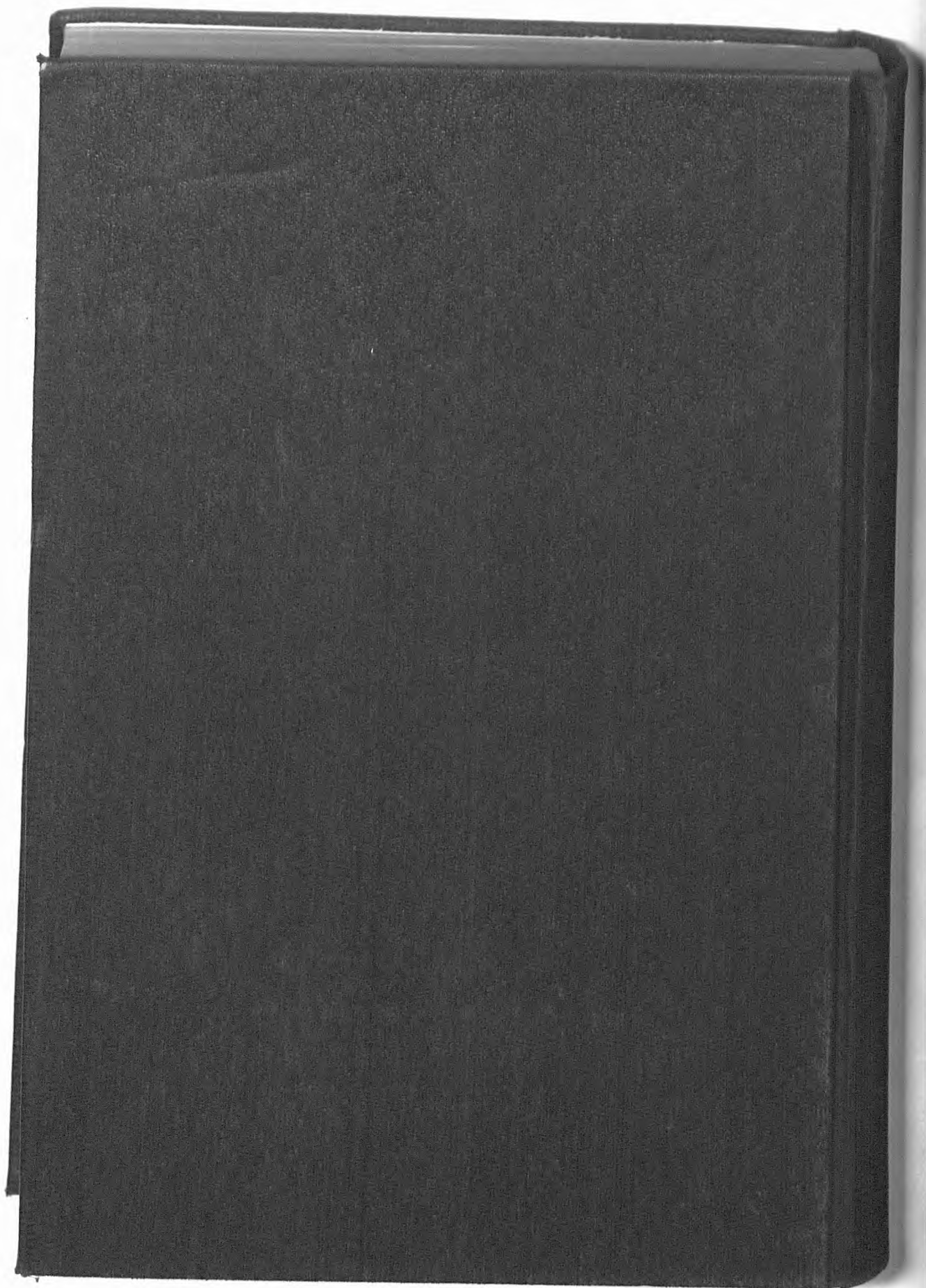
ΜΕΛΕΤΑΙ ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ἀριθ. χρ. 9906

Ἡμερομηνία
ἐπιστροφῆς

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟΝ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας